॥ अथ श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व प्रारभ्यते ॥

अनुशासनपर्व

श्रीगणेशायनमः ॥ यज्ज्योतिस्तमसःपरंमहदहोनिर्मायरूपाणितन्नामानिप्रविभज्यचव्यवहरत्येतैर्गुहायांगतं आनंदैकरसंतदद्वयमथोतन्मायया देवकीकुंतीसत्यवतीषुजन्मधृतवत्कृष्णत्रयंपातुनः ॥ १ ॥ गो
पालनारायणलक्ष्मणार्यान्धीरेशगंगाधरनीलकंठान् चिंतामणिसांबशिवंचनत्वाव्याकुर्महेभारतदानधर्मान् ॥ २ ॥ धर्मंत्रिषुद्रविणमष्टसुकाममोक्षावेकत्रपर्वणिनिरूपितवान्मुनींद्रः तत्साधनानिसुबहूनिसह
प्रमाणान्यत्रानुशासनिकपर्वणिवर्णितानि ॥ ३ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिशोकतरणोपायःसम्यङ्निरूपितस्तथापिदृष्टदुःखंनिदिध्यासनमंतरेणननिवर्ततइतितत्प्रधानंप्रकरणमारभमाणःपूर्वंतावत्कृताकृतसं
तापनिमित्तंकर्तृत्वाभिमानंत्याजयितुंप्रथममध्यायमारभते तत्रापियुक्तिशतेनापिकर्तृत्वाभिमानस्यदुस्त्यजत्वंयुधिष्ठिरप्रश्नमुखेनावतारयति युधिष्ठिरउवाचशमोबहुविधाकारइत्यादिना शमःशोकतरणोपा
यः बहुविधःकालादृष्टेश्वराद्यधीनोऽयंलोकोनकिंचित्कर्तुमीष्टइत्यादिविवेकप्रकारःबह्वाकारः सर्वसंकल्पसंन्यासादिस्वरूपःसूक्ष्मोनिर्विकल्पकउक्तः तथापितत्साक्षात्काराभावात्कृतंगोत्रवधाख्यंपापंमांतप

श्रीगोपालकृष्णायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ युधिष्ठिरउवाच शमोबहुविधाकारःसूक्ष्मउ
क्तःपितामह ॥ नचमेहृदयेशांतिरस्तिश्रुत्वेदमीदृशं ॥ २॥ अस्मिन्नर्थेबहुविधाशांतिरुक्तापितामह ॥ स्वकृतेकानुशांतिःस्याच्छमाद्बहुविधादपि ॥ २॥ शरा
चितशरीरंहितीव्रव्रणमुदीक्ष्यच ॥ शर्मनोपलभेवीरदुष्कृतान्येवचिंतयन् ॥ ३॥ रुधिरेणावसिक्तांगंप्रस्रवंतंयथाचलं ॥ त्वांदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रसीदेवर्षास्विवांबु
जं॥ ४॥ अतःकष्टतरंकिंनुमत्कृतेयत्पितामहः ॥ इमामवस्थांगमितःप्रत्यमित्रैरणाजिरे ॥ ५॥ तथाचान्येनृपतयःसहपुत्राःसबांधवाः ॥ मत्कृतेनिधनंप्राप्ताः
किंनुकष्टतरंततः॥६॥ वयंहिधार्तराष्ट्राश्चकालमन्युवशंगताः॥ कृत्वेदंनिंदितंकर्मप्राप्स्यामःकांगतिंनृप॥७॥ इदंतुधार्तराष्ट्रस्यश्रेयोमन्येजनाधिप॥ इमामव
स्थांसंप्राप्तंयदसौत्वांनपश्यति ॥ ८॥ सोऽहंतवह्यंतकरःसुहृद्वधकरस्तथा ॥ नशांतिमधिगच्छामिपश्यंस्त्वांदुःखितंक्षितौ॥ ९ ॥ दुर्योधनोहिसमरेसहसैन्यः
सहानुजः॥ निहतःक्षत्रधर्मेस्मिन्दुरात्माकुलपांसनः॥ १०॥ नसपश्यतिदुष्टात्मात्वामद्यपतितंक्षितौ ॥ अतःश्रेयोमृतंमन्येनेहजीवितमात्मनः॥ ११॥

त्येवतस्मात्कर्तृत्वादिदोषमपनेतुंनिदिध्यासनाधिकारसिद्ध्यर्थंचेतःशुद्धिकरान्धर्मान्ब्रूहि यैर्विनापूर्वोक्तंसर्वंहृदयेनावतिष्ठतइत्यभिप्रायः॥ १॥ अस्मिन्निति यद्धिअचिंतितंमेवजायतेतत्कालादिकृतमितिमत्वा
नधीमतांशोकायभवति यत्तुबुद्धिपूर्वंपापंकृतंतत्कथंमादृशान्आस्तिकान्शाब्दिकविवेकमात्रेणनतपेत् अपरोक्षस्यकर्तृत्वादिप्रत्ययस्यपरोक्षेणाकर्तृत्वादिज्ञानेननिवर्तयितुमशक्यत्वादितिभावः॥ २॥ एतदेवशो
ककारणंविवृणोति शरेति त्वामितिशेषः ॥ ३ ॥ सीदेसीदामि ॥ ४ ॥ मत्कृतेमन्निमित्तं प्रत्यमित्रैः अमित्राणांप्रतिकूलैरस्मदीयैरर्जुनशिखंडिप्रभृतिभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ वयंहीति हिश्चार्थे कालईश्वरः
मन्युःक्रोधः कांगतिमूर्ध्वलोकंप्राप्स्यामोनकामपीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अयशोमस्तानामस्माकंत्वद्यमपिलोकोनष्टोनतुपरेषामित्याह इदंत्वित्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अभविष्यंईश्वरश्चेत्स्यां ॥ १२ ॥ १३ ॥ अन्यस्मिन्निति जन्मांतरपियेन किल्बिषात् रागादिदोषान्मुच्येमतादृशंधर्मंब्रूहि शोकनाशकस्यंतत्त्वज्ञानस्यानेकजन्मसाध्यत्वादितिभावः ॥ १४ ॥ यदुक्तंस्वकृतेकानुशांति रितितत्राह परेति परतंत्रंकालादृष्टेश्वराधीनमात्मानंत्वंकथंकर्मणांहेतुंपुण्यपापयोःकारणंअनुपश्यसि नकथंचिदात्मनःकर्तृत्वंसंभवतीतिभावः कुतेस्तर्ह्यहंकरोमीत्यनुभवइत्याशंक्याह सूक्ष्मंहीति आत्मनः कर्तृत्ववदकर्तृत्वंनमानसप्रत्यक्षंकिंत्वतींद्रियं मनस्तुचक्षुरादिवदुष्टंसदन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यतइतिभावः ॥ १५ ॥ कर्मप्रयोजकेदेहेंद्रियादिसंघातःप्रयोज्यस्तयोश्चबीजांकुरवदन्योन्यजन्यजन

अहंहिसमरेवीरगमितःशत्रुभिःक्षयं ॥ अभविष्यंयदिपुरासहभ्रातृभिरच्युत ॥ १२ ॥ नत्वामेवंसुदुःखार्तमद्राक्षंसायकार्दितं ॥ नूनंहिपापकर्माणोधात्रास्सृष्टाः स्महेनृप ॥ १३ ॥ अन्यस्मिन्नपिलोकेवैयथामुच्येमकिल्बिषात् ॥ तथाप्रशाधिमांराजन्ममचेदिच्छसिप्रियं ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच परतंत्रंकथंहेतुमात्मानमनुपश्यसि ॥ कर्मणांहिमहाभागसूक्ष्मंह्येतदतींद्रियं ॥ १५ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ संवादंमृत्युगौतम्योःकाललुब्धकपन्नगैः ॥ १६ ॥ गौतमीनामकौंतेयस्थविराशमसंयुता ॥ सर्पेणदष्टंस्वंपुत्रमपश्यद्गतचेतनं ॥ १७ ॥ अथतंस्नायुपाशेनबध्वासर्पममर्षितः ॥ लुब्धकोर्जुनकोनामगौतम्याःसमुपानयत् ॥ १८ ॥ सचाब्रवीदयंतेसपुत्रहापन्नगाधमः ॥ ब्रूहिक्षिप्रंमहाभागेवध्यतांकेनहेतुना ॥ १९ ॥ अग्नौप्रक्षिप्यतामेषच्छिद्यतांखंडशोपिवा ॥ नह्ययंबालहापापश्चिरंजीवितुमर्हति ॥ २० ॥ गौतम्युवाच विसृजैनमबुद्धिस्त्वमवध्योर्जुनकत्वया ॥ कोह्यात्मानंगुरुंकुर्यात्प्राप्तव्यमविचिंतयन् ॥ २१ ॥ प्लवंतेधर्मलघवोलोकेऽभसियथाप्लवाः ॥ मज्जंतिपापगुरवःशस्त्रंस्कन्नमिवोदके ॥ २२ ॥ हत्वाचैनंनामृतःस्यादयंमेजीवत्यस्मिन्कोत्ययःस्यादयंते ॥ अस्योत्सर्गेप्राणयुक्तस्य जंतोर्मृत्योर्लोकंकोनुगच्छेदनंतं ॥ २३ ॥ लुब्धकउवाच जानाम्यहंदेविगुणागुणज्ञेसर्वार्तियुक्तागुरवोभवंति ॥ स्वस्थस्यैतेतूपदेशाभवंतितस्मात्क्षुद्रंसर्पमेनंहनिष्ये ॥ २४ ॥ शमार्थिनःकालगतिंवदंतिसद्यःशुचंत्वर्थविदस्त्यजंति ॥ श्रेयःक्षयंशोचतिनित्यमोहात्तस्माच्छुचंमुंचहतेभुजंगे ॥ २५ ॥ गौतम्युवाच आर्तिर्नैवंविद्यतेऽस्मद्विधानांधर्मात्मानःसर्वदासज्जनाहि ॥ नित्यायस्तोबालकोऽप्यस्यतस्मादीशेनाहंपन्नगस्यप्रमाथे ॥ २६ ॥

कत्वं परिशेषात्तुआत्मनोऽकर्तृत्वंसिध्यतीत्यस्मिन्नर्थेआख्यायिकामाह अत्रापीति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हेतुमेवाह अग्नाविति ॥ २० ॥ गुरुंपापभारेणनरकेमज्जनयोग्यं प्राप्तव्यंलोकं ॥ २१ ॥ प्लवंते दुःखार्णवंतरंति मज्जंतिचतत्रैव ॥ २२ ॥ हत्वेति करणत्वंक्त्वार्थः भुक्त्वैवहितृप्तोनतुपीत्वेतिवत् एनंहत्वाएतस्यहननेनायंमेपुत्रोनामृतःस्यात्किंतुमृतःसन्नेव अस्मिन्जीवतितेतवकोयंअत्ययोनाशःस्यान्नकोपीत्यर्थः उत्सर्गेप्राणोत्सर्गे मृत्योर्लोकंनरकं ॥ २३ ॥ सर्वार्तियुक्ताःसर्वेषांपीडयापीडिताः स्वस्थस्यैवनतुदुःखितस्य ॥ २४ ॥ शमेति शमयुक्ताःकालेनैवायंनाशितइतिमत्वाशोकंत्यजंति अर्थविदःप्रतीकारज्ञाःशत्रुंहत्वैवसद्यःशोकंत्यजंतीत्यर्थः अन्यस्तुश्रेयःक्षयंसुखनाशंनित्यंमोहाच्छोचति ॥ २५ ॥ आर्तिःपुत्रशोकजापीडा नित्यायस्तोनित्यमृतः नईशेनसमर्थास्मि ॥ २६ ॥

यानंनांपीडांपरस्यतेकुतःकुर्युर्नकुतश्चिदित्यर्थः मार्दवात्मार्दवमवलंब्य ॥ २७ ॥ श्रेयःपरलोकहितंतदेवअव्ययोलाभःसचशत्रून्हत्वैवलभ्यइत्यध्याहृत्ययोज्यं यथायजमानःपशुंनिघ्नन्पशुमात्मानंच स्वर्गंनयत्येवंशूरःपरंस्वंचेत्यर्थः ततश्चलाभ्योलाभार्हः पुमांश्चबलिभ्यःसर्वेभ्यःप्रशस्तःश्रेष्ठश्चस्यात् शत्रुवधाल्लोकत्रयेपिमान्योभवतीत्यर्थः यस्तुअस्मिन्सर्पेकुत्सितेबहुपकारिणिहंतव्येकालाल्लाभोऽस्यम रणादिष्टसिद्धिःसएवसत्यःशाश्वतःश्रेयोलाभः सचेतेनवधएनंहंतुमनिच्छंत्या नस्यात् तस्माद्धंतव्यएवायमित्यर्थः ॥ २८ ॥ गृह्यनिगृह्य कामाप्तिःइष्टलाभः नमुक्त्वादृढंबध्वा नोऽस्माकमशत्रौभुजंगेकस्माद

नब्राह्मणानांकोपोऽस्तिकुतःकोपाच्चयातनां॥मार्दवात्क्षम्यतांसाधोमुच्यतामेपपन्नगः॥ २७॥ लुब्धकउवाच हत्वालाभःश्रेयएवाव्ययःस्याल्लभ्योला भ्यःस्याद्बलिभ्यःप्रशस्तः॥ कालाल्लाभोयस्तुसत्योभवेतश्रेयोलाभःकुत्सितेऽस्मिन्नतेस्यात्॥ २८॥ गौतम्युवाच कानुप्राप्तिर्गृह्यशत्रुंनिहत्यकाकामा प्तिःप्राप्यशत्रुंनमुक्त्वा॥कस्मात्सौम्याहंनक्षमेनोभुजंगेमोक्षार्थंवाकस्यहेतोर्नकुर्यां॥ २९॥ लुब्धकउवाच अस्माद्वेकाद्वहवोरक्षितव्यानैकोबहुभ्यो गौतमिरक्षितव्यः॥कृतागसंधर्मविदस्त्यजंतिसरीसृपंपापमिमंजहित्वं॥ ३०॥ गौतम्युवाच नास्मिन्हतेपन्नगेपुत्रकोमेसंप्राप्स्यतेलुब्धकजीवितंवै॥ गुणंचान्यंनास्यवधेप्रपश्येतस्मात्सर्पंलुब्धकमुंचजीवं॥ ३१॥ लुब्धकउवाच वृत्रंहत्वादेवराट्श्रेष्ठभाग्वैयज्ञंहत्वाभागमवापचैव॥शूलीदेवोदेववृत्तं चरत्वंक्षिप्रंसर्पंजहिमाभूत्तेविशंका॥ ३२॥ भीष्मउवाच असकृत्प्रोच्यमानापिगौतमीभुजगंप्रति॥ लुब्धकेनमहाभागापापेनैवाकरोन्मतिं॥ ३३॥ ईषदुच्छ्वसमानस्तुकृच्छ्रात्संस्तभ्यपन्नगः॥ उत्ससर्जगिरंमंदांमानुषींपाशपीडितः॥ ३४॥ सर्पउवाच कोन्वर्जुनकदोषोऽत्रविद्यतेममबालिश॥अस्वतं त्रंहिमांमृत्युर्विवशंयदचूचुदत्॥ ३५॥ तस्यायंवचनाद्दष्टोनकोपेननकाम्यया॥ नस्यनकिल्बिषंलुब्धविद्यतेयदिकिल्बिषं॥ ३६॥ लुब्धकउवाच यद्य न्यवशगेनेदंकृतंतेपन्नगाशुभं॥ कारणंवैत्वमप्यत्रतस्मात्त्वमपिकिल्बिषी॥ ३७॥ मृत्पात्रस्यक्रियायांहिदंडचक्रादयोयथा॥ कारणत्वेप्रकल्प्यंतेतथात्वम पिपन्नग॥ ३८॥ किल्बिषीचापिमेवध्यःकिल्बिषीचासिपन्नग॥ आत्मानंकारणंह्यत्रत्वमाख्यासिभुजंगम॥ ३९॥

हंनक्षमेअपितुक्षमेएव मोक्षेणार्थंश्रेयःकुर्यामेवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ त्यजंतिनाशयंति ॥ ३० ॥ मेपुत्रकोजीवितंनसंप्राप्स्यते गुणंपुण्यं जीवंजीवंतं ॥ ३१ ॥ शूलीयज्ञंहत्वेतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ संस्तभ्य धैर्यमालंब्य ॥ ३४॥ अचूचुदत् प्रेरितवान् ॥ ३५ ॥ किल्बिषंचेदस्तितर्हिप्रयोक्तुरेवनप्रयोज्यस्यममशरस्येवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यदीति प्रयोजकवत्प्रयोज्योपिवधकारणत्वाद्वध्यएवेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ मृदिति यद्यपिदंडादिवत्त्वंअन्यवशस्तथाऽपिचेतनत्वात्किल्बिषीत्यवश्यंवध्योसीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

सर्वइति चेतनत्वेपिगजादिवत्परप्रेर्यत्वेनावशत्वाद्दंडादितुल्यत्वमेवममेत्यर्थः॥४०॥ अथवेति तेपिआयुधादयोपि अयमर्थः आयुधंहिअयस्कांतवत्प्रहर्तारंप्रयोजयति तेनायुधकर्तापिप्रयोजकस्तस्यचायं कारयिताप्रहर्तुकामःप्रयोजकइत्यन्योऽन्यप्रयोज्यत्वान्नकस्य चिद्धंतृत्वमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ फलितमाह एवमिति चेतनत्वाद्वध्यत्वंममचेन्मन्यसेतर्ह्येकस्मिन्वधकार्येसाक्षात्परंपरयावहूनांप्रयोजकत्वमस्तीति सर्वेषुयथाविभागंकिल्बिषंनमय्येवेत्यर्थः समवायेसमुदाये ॥ ४२ ॥ कर्ताप्रस्तुतक्रियायां त्वमेवत्रध्योसीत्यर्थः॥४३ ॥ असतीति यतःकृतेऽपिअसतिदुष्टेकार्येदोषेहेतुःकर्तानलिप्यतेनवमते तस्मांनुचोरादि रत्रैवराज्ञांवध्यःप्रायश्चित्तीचनस्यात् तथाचशास्त्रानर्थक्यंप्रेत्यखादंतितेचनानित्यादेरप्रामाण्यंचस्यादितिभावः ॥ ४४ ॥ कार्येति कारणेकर्त्तरिसतिकुठारोद्यमनादिकार्येण छिदिक्रियाजायतेअसत्यपिक र्तरितरुशाखांतनिघर्षणकार्येणतज्जेनाग्निनावनदाहक्रियाजायते तस्माच्छाखायाइवममापिकर्तृत्वंअप्रयोजकत्वान्नदोषहेतुः विशेषाभावादित्यर्थः ॥ ४५ ॥ यदीतिकारणत्वेनप्रयोज्यकर्तृत्वेनतवमतोहंत

सर्पउवाच . सर्वएतेह्यस्ववशादंडचक्रादयोयथा॥ तथाहमपितस्मान्मेनैषदोषोमतस्तव॥ ४० ॥ अथवामतमेतत्तेतेप्यन्योऽन्यप्रयोजकाः॥ कार्यकारण संदेहोभवत्यन्योन्यचोदनात्॥ ४१ ॥ एवंसतिनदोषोमेनास्मिवध्योनकिल्बिषी ॥ किल्बिषंसमवायेस्यान्मन्यसेयदिकिल्बिषं॥ ४२॥ लुब्धकउवाच कार णंयदिनस्याह्नैनकर्तास्यास्त्वमप्युत॥ विनाशकारणंत्वंचतस्माद्वध्योऽसिमेमतः॥ ४३ ॥ असत्यपिकृतेकार्येनेहपन्नगलिप्यते॥ तस्मान्नात्रैवहेतुःस्याद्वध्यः किंबहुमन्यसे॥४४॥ सर्पउवाच कार्याभावेक्रियानस्यात्सत्यसत्यपिकारणे॥ तस्मात्समेस्मिन्हेतौमेवाच्योहेतुर्विशेषतः॥ ४५॥ यद्यहंकारणत्वेनमतोलुब्ध कतत्त्वतः॥ अन्यःप्रयोगेस्यादत्रकिल्बिषीजंतुनाशने॥ ४६॥ लुब्धकउवाच वध्यस्त्वंममदुर्बुद्धेबालघातीनृशंसकृत्॥ भाषसेकिंबहुपुनर्वध्यःसन्पन्नगाध म॥४७॥ सर्पउवाच यथाहवींषिजुह्वानामखेवैलुब्धकर्त्विजः॥नफलंप्राप्नुवंत्यत्रफलयोगेतथात्वहं॥४८॥ भीष्मउवाच तथाब्रुवतितस्मिंस्तुपन्नगेमृत्यु चोदिते॥आजगामततोमृत्युःपन्नगंचाब्रवीदिदं॥४९॥ मृत्युरुवाच प्रचोदितोहंकालेनपन्नगत्वामचूचुदं॥विनाशहेतुर्नास्यत्वमहंनप्राणिनःशिशोः॥ ५०

हिंशाखायावायुरिवममापिप्रयोगेप्रवर्तनेऽन्योस्तिकर्तासएवजंतुनाशनेकिल्बिषीभवेत् वस्तुतस्तुवायोरिवतस्यापिनकिल्बिषित्वमितिभावः ॥ ४६ ॥ वध्यइतिधीपूर्वकारीहिंस्रस्वभावस्त्वंकुतर्कैर्दक्षसाधर्म्य मात्मनोब्रुवाणोदुर्बुद्धित्वाद्वध्योसीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ एवमृत्विगादिवदन्यप्रेर्यत्वान्नाहंकिल्बिषीकिंतुममप्रयोजकएव शास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायादितिसर्पउवाच यथेति ॥ ४८ ॥ यथास्तेनंगजोहंतिग जंचमहामात्रःप्रेरयतिमहामात्रंचप्रभुःप्रयुंक्तेप्रभुंचस्तेनापराधइतिस्तेनःस्वापराधेनैवहन्यतेनतत्रराजमहामात्रगजानांदोषगंधोऽस्ति एवंभीष्मादीन्घ्नतोपितवगजस्येवनदोषोऽस्तीतिशेषपंथतात्पर्यं मृत्युः प्राणानामपहर्त्रीदेवता ॥ ४९ ॥ कालेनईश्वरेण ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ कालात्मकाःकालस्येवआत्मास्वभावोयेषांते कालानुसारिणइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ भावाभावौऐश्वर्यानैश्वर्ये ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ आत्विज्यमित्यौडुलोमिरितिन्यायेनआत्मनेचयजमानायचयंकामंकामयतेतंमागायतीतिश्रुतेश्चात्मवदृत्विजोपिफलांशभाक्त्वमतोमृत्युसर्पौवधस्यकारणंसंतौनअकारणंभवतइत्याह मृत्युरिति॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आवांदोषेणद्वेषादिनायुक्तौत्वयानमंतव्यौकिंनुविवशौअतःघ्नतोरप्यावयोर्गजमहामात्रयोरिवनकिल्बिषमस्तीत्याहतुः विवशाविति ऋत्विजोऽपिफलरागिणएवफलमस्तिनविरक्तस्येतिभावः ॥ ६५ ॥

यथावायुर्जलधरान्विकर्षतिततस्ततः॥ तद्वज्जलदवत्सर्पकालस्याहंवशानुगः॥५१॥ सात्विकाराजसाश्चैवतामसायेचकेचन॥ भावाःकालात्मकाःसर्वेप्रवर्तंतेहजंतुषु॥५२॥ जंगमाःस्थावराश्चैवदिविवायदिवाभुवि॥ सर्वेकालात्मकाःसर्पकालात्मकमिदंजगत् ॥ ५३ ॥ प्रवृत्तयश्चलोकेस्मिंस्तथैवचनिवृत्तयः॥ तासांविकृतयोयाश्चसर्वंकालात्मकंस्मृतं॥ ५४॥ आदित्यश्चंद्रमाविष्णुरापोवायुःशतक्रतुः ॥अग्निःखंपृथिवीमित्रःपर्जन्योवसवोदितिः॥ ५५॥ सरितःसागराश्चैवभावाभावौचपन्नग ॥ सर्वेकालेनसृज्यंतेह्रियंतेचपुनःपुनः ॥ ५६॥ एवंज्ञात्वाकथंमांत्वंसदोषंसर्पमन्यसे॥ अथचैवंगतेदोषेमयित्वमपिदोषवान् ॥५७॥ सर्पउवाच निर्दोषंदोषवंतंवानत्वांमृत्योब्रवीम्यहं ॥ त्वयाहंचोदितइतिब्रवीम्येतावदेवतु ॥ ५८ ॥ यदिकालेतुदोषोस्तियदितत्रापिनेष्यते॥ दोषोनैवपरीक्ष्योमेनत्यत्राधिकृतावयं ॥ ५९ ॥ निर्मोक्षस्त्वस्यदोषस्यमयाकार्योयथातथा॥ मृत्योरपिनदोषस्यादितिमेत्रप्रजोजनं ॥ ६० ॥ भीष्मउवाच सर्पोथार्जुनकंप्राहश्रुतंतेमृत्युभाषितं॥ नानागसंमांपाशेनसंतापयितुमर्हसि॥ ६१॥ लुब्धकउवाच मृत्योःश्रुतंमेवचनंतवचैवभुजंगम॥ नैवतावददोषत्वंभवतित्वयिपन्नग ॥ ६२ ॥ मृत्युस्त्वंचैवहेतुर्हिबालस्यास्यविनाशने ॥ उभयंकारणंमन्येनकारणमकारणं ॥ ६३ ॥ धिङ्मृत्युंचदुरात्मानंक्रूरंदुःखकरंसतां॥ त्वांचैवाहंवधिष्यामिपापंपापस्यकारणं ॥ ६४ ॥ मृत्युरुवाच विवशौकालवशगावावांनिर्दिष्टकारिणौ ॥ नावांदोषेणगंतव्यौयदिसम्यक्प्रपश्यसि॥ ६५॥ लुब्धकउवाच युवामुभौकालवशौयदिमेमृत्युपन्नगौ ॥ हर्षक्रोधौयथास्यातामेतदिच्छामिवेदितुं ॥ ६६॥ मृत्युरुवाच याकाचिदेवचेष्टास्यात्सर्वाकालप्रचोदिता॥ पूर्वमेवैतदुक्तंहिमयालुब्धककालतः॥ ६७॥

युवामिति भोमृत्युपन्नगौयदियुवांकालवशौतर्हिमेममतटस्थस्यपरोपकर्तरिहर्षःअपकर्त्रोश्चयुवयोरुपरिद्वेषोवायथास्यातांतथाब्रूतं एतत्अहंवेदितुमिच्छामीत्यध्याहारपूर्वकंयोज्यं एवंसर्वस्यपरवशत्वेउपकर्त्रपकर्त्रोःस्तुतिनिंदेनस्यातामितिभावः ॥ ६६ ॥ परमार्थतःपरिहारमाह येति ईश्वराधीनोजनःसदसद्वाकुर्वाणोनस्तुत्योनवानिंद्यइतिभावः ॥ ६७ ॥

व्यवहारतस्तुमृत्युःपूर्वोक्तमेवपरिहारमाह तस्मादिति दोषेणयुक्ताविति शेषः गंतव्यौज्ञातव्यौ योहिरागादिमानहंतिसपापेनलिप्यतेतंप्रतिशास्त्रंप्रवर्तते यस्तुनतथानासौदोषभाग्भवति यथोक्तंभगवता यस्य नाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइति ॥ ६८ ॥ प्राणिकर्मानुरोधात्सदसद्वाफलंददत्ईश्वरस्तत्प्रयुक्ताअन्येवानवैषम्यादिभाजोभवंतीत्याह अथेत्यादिना धर्मस्यार्थः फलंतत्रविषयेसर्वस्यकर्तुःपरवशत्वादधर्मवद्धर्मोपिकिंफलंददातिनवेतिसंशयेच्छेत्तव्येअब्रवीत्कालः ॥ ६९ ॥ संगिनामेवधर्माधर्मफलंभवतिनत्वसंगानामस्माकमित्याशयवानाह नहीति ॥ ७० ॥ ७१ ॥

तस्माद्युवौकालवशावावांनिर्दिष्टकारिणौ ॥ नावांदोषेणगंतव्यौत्वयालुब्धककर्हिचित् ॥ ६८ ॥ भीष्मउवाच अथोपगम्यकालस्तुतस्मिन्धर्मार्थसंशये ॥ अब्रवीत्पन्नगंमृत्युंलुब्धंचार्जुनकंतथा ॥ ६९ ॥ कालउवाच नह्यहंनाप्ययंमृत्युर्नायंलुब्धकपन्नगः ॥ किल्बिषीजंतुमरणेनवयंहिप्रयोजकाः ॥ ७० ॥ अकरोद्यदयंकर्मतन्नोऽर्जुनकचोदकं ॥ विनाशहेतुर्नान्योस्यवध्यतेयंस्वकर्मणा ॥ ७१ ॥ यदनेनकृतंकर्मतेनायंनिधनंगतः ॥ विनाशहेतुःकर्मास्यसर्वेकर्मवशावयं ॥ ७२ ॥ कर्मदायादवाँल्लोकःकर्मसंबंधलक्षणः ॥ कर्माणिचोदयंतीहयथान्योन्यंतथावयं ॥ ७३ ॥ यथामृत्पिंडतःकर्ताकुरुतेयद्यदिच्छति ॥ एवमात्मकृतंकर्ममानवःप्रतिपद्यते ॥ ७४ ॥ यथाच्छायातपौनित्यंसुसंबद्धौनिरंतरं ॥ तथाकर्मचकर्ताचसंबद्धावात्मकर्मभिः ॥ ७५ ॥ एवंनाहंनवैमृत्युर्नसर्पोनतथाभवान् ॥ नचेयंब्राह्मणीवृद्धाशिशुरेवात्रकारणं ॥ ७६ ॥ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुब्राह्मणीगौतमीनृप ॥ स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्मत्वार्जुनकमब्रवीत् ॥ ७७ ॥ गौतम्युवाच नैवकालोनभुजगोनमृत्युरिहकारणं ॥ स्वकर्मभिरयंबालःकालेननिधनंगतः ॥ ७८ ॥ मयाचतत्कृतंकर्मयेनायंमेमृतःसुतः ॥ यातुकालस्तथामृत्युर्मुंचार्जुनकपन्नगं ॥ ७९ ॥ भीष्मउवाच ततोययागतंजग्मुर्मृत्युःकालोथपन्नगः ॥ अभूद्विशोकोर्जुनकोविशोकाचैवगौतमी ॥ ८० ॥ एतच्छ्रुत्वाशमंगच्छमाभूःशोकपरोनृप ॥ स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्सर्वेगच्छंतिवैनृप ॥ ८१ ॥ नैवत्वयाकृतंकर्मनापिदुर्योधनेनवै ॥ कालेनैतत्कृतंविद्धिनिहतायेनपार्थिवाः ॥ ८२ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येतद्वचनंश्रुत्वाबभूवविगतज्वरः ॥ युधिष्ठिरोमहातेजाःपप्रच्छेदंचधर्मवित् ॥ ८३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिके पर्वणिअनुशासनप० दानधर्मेगौतमीलुब्धकव्यालमृत्युकालसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥

॥ ७२ ॥ कर्मैवदायादःपुत्रवत्तारकंतद्वान् कर्मसंबंधःकर्मफलयोगःतदेवलक्षणंपुण्यपापवत्ताज्ञापकंयस्यतथा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कर्मैवप्रत्ययःकारणंयेषांतान्लोकान्स्वर्गनरकादीन् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तत्कर्मपुत्रशोकप्रदं ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आख्यायिकाफलमाहद्वाभ्यां एतदिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इत्यानुशास० नैल० भारतभाव० प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

अनिच्चार्यस्यापिमृत्योर्जयमूर्ध्वरेता:करोति गृहस्थस्त्वतिथिभक्त्यैवतंजयतीत्यातिथ्यप्रशंसार्थोयमध्याय:पितामहेत्यादि: ॥१॥ धर्मेणैवअर्थ:प्रयोजनंयत्रनादृशयाकथयासहितंकिंचिदाख्यानंश्रोतुमिच्छामी

युधिष्ठिरउवाच · पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद॥ श्रुतंमेमहदाख्यानमिदंमतिमतांवर ॥ १ ॥ भूयस्तुश्रोतुमिच्छामिधर्मार्थसहितंनृप ॥ कथ्यमानं त्वयाकिंचित्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ २ ॥ केनमृत्युर्गृहस्थेनधर्ममाश्रित्यनिर्जितः ॥ इत्येतत्सर्वमाचक्ष्वतत्त्वेनापिचपार्थिव॥ ३॥ भीष्मउवाच अत्राप्यु दाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यथामृत्युर्गृहस्थेनधर्ममाश्रित्यनिर्जितः ॥ ४ ॥ मनोःप्रजापतेराजन्निक्ष्वाकुरभवत्सुतः ॥ तस्यपुत्रशतंजज्ञेनृपतेःसूर्यवर्चसः ॥ ५ ॥ दशमस्तस्यपुत्रस्तुदशाश्वोनामभारत ॥ माहिष्मत्यामभूद्राजाधर्मात्मासत्यविक्रमः ॥ ६ ॥ दशाश्वस्यसुतस्त्वासीद्राजापरमधार्मिकः ॥ सत्येतपसि दानेचयस्यनित्यंरतंमनः ॥ ७ ॥ मदिराश्वइतिख्यातःपृथिव्यांपृथिवीपतिः ॥ धनुर्वेदेचवेदेचनिरतोयोभवत्सदा ॥ ८ ॥ मदिराश्वस्यपुत्रस्तुद्युतिमान्नामपा र्थिवः॥ महाभागोमहातेजामहासत्त्वोमहाबलः॥ ९ ॥ पुत्रोद्युतिमतस्त्वासीद्राजापरमधार्मिकः॥ सर्वलोकेषुविख्यातःसुवीरोनामनामतः॥ १० ॥ धर्मात्मा कोषवांश्चापिदेवराजइवापरः॥ सुवीरस्यतुपुत्रोभूत्सर्वसंग्रामदुर्जयः ॥ ११ ॥ सदुर्जयइतिख्यातःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ दुर्जयस्येंद्रवपुषःपुत्रोग्निसदृशद्युतिः ॥ १२ ॥ दुर्योधनोनाममहान्राजाराजर्षिसत्तमः॥ तस्येंद्रसमवीर्यस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः॥ १३ ॥ विषयेवासवस्तस्यसम्यगेवप्रवर्षति॥ रत्नैर्धनैश्चपशुभिः सस्यैश्चापिपृथग्विधैः॥ १४॥ नगरंविषयश्चास्यप्रतिपूर्णस्तदाभवत्॥ नतस्यविषयेचाभूत्कृपणोनापिदुर्गतः॥ १५॥ व्याधितोवाकृशोवाऽपितस्मिन्नाभून्नरः क्वचित्॥ सुदक्षिणोमधुरवागनसूयुर्जितेंद्रियः॥ धर्मात्माचानृशंसश्चविक्रांतोथाविकत्थनः॥ १६॥ यज्वाचदांतोमेधावीब्रह्मण्यःसत्यसंगरः॥ नचावमंतादा ताचवेदवेदांगपारगः॥ १७॥ तंनर्मदादेवनदीपुण्याशीतजलाशिवा॥ चकमेपुरुषव्याघ्रंस्वेनभावेनभारत॥ १८॥ तस्यांजज्ञेनदानद्यांकन्याराजीवलोचना॥ नाम्नासुदर्शनाराजन्रूपेणचसुदर्शना॥ १९॥ तादृग्रूपाननारीषुभूतपूर्वायुधिष्ठिर ॥ दुर्योधनसुतायादृगभवद्वरवर्णिनी॥ २० ॥ तामग्निश्चकमेसाक्षाद्राजक न्यांसुदर्शनां॥ भूत्वाचब्राह्मणोराजन्वरयामासतंनृपं॥ २१॥ दरिद्रश्चासवर्णश्चममायमितिपार्थिवः॥ नदित्सतिसुतांतस्मैतांविप्रायसुदर्शनां ॥ २२ ॥ ततो स्यविततेयज्ञेनष्टोभूद्धव्यवाहनः॥ ततःसुदुःखितोराजावाक्यमाहद्विजांस्तदा॥ २३॥ त्यर्थ:॥२॥तत्त्वेनयाथातथ्येन नत्वात्मवपोत्खननादिवद्भूतार्थत्वेन ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥८॥ ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥दुर्गतःदरिद्रः॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥चकमेकामयामास॥२१॥ असवर्णःअक्षत्रियः नदित्सतिनदातुमिच्छति॥२२॥विततेत्रेताग्निसाध्ये नष्टःअदर्शनंगतः॥२३॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कल्यंप्रातः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दिशंदक्षिणांविजयताविजेतुमिच्छता आहृतंनवंवासोयस्यास्तां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वसोर्धारांसंततांघृतधारां ॥ ३५ ॥ गर्भे

दुष्कृतंममकिंनुस्याद्भवतांवाद्विजर्षभाः ॥ येननाशंजगामाग्निःकृतंकुपुरुषेष्विव ॥ २४ ॥ नत्वल्पंदुष्कृतंनोस्तियेनाग्निर्नाशमागतः ॥ भवतांचाथवामह्यंतत्त्वे
नैतद्विमृश्यतां ॥ २५ ॥ तत्रराज्ञोवचःश्रुत्वाविप्रास्तेभरतर्षभ ॥ नियतावाग्यताश्चैवपावकंशरणंययुः ॥ २६ ॥ तान्दर्शयामासतदाभगवान्हव्यवाहनः ॥ स्वं
रूपंदीप्तिमत्कृत्वाशरदर्कसमद्युतिः ॥ २७ ॥ ततोमहात्मातानाहदहनोब्राह्मणर्षभान् ॥ वरयाम्यात्मनोर्थायदुर्योधनसुतामिति ॥ २८ ॥ ततस्तेकल्यमुत्थायत
स्मैराज्ञेन्यवेदयन् ॥ ब्राह्मणाविस्मिताःसर्वेयदुक्तंचित्रभानुना ॥ २९ ॥ ततःसराजातच्छ्रुत्वावचनंब्रह्मवादिनां ॥ अवाप्यपरमंहर्षंतथेतिप्राहबुद्धिमान् ॥ ३० ॥
अयाचतचतंशुल्कंभगवंतंविभावसुं ॥ नित्यंसान्निध्यमिहतेचित्रभानोभवेदिति ॥ ३१ ॥ तमाहभगवानग्निरेवमस्त्वितिपार्थिवं ॥ ततःसान्निध्यमद्यापिमाहि
ष्मत्यांविभावसोः ॥ ३२ ॥ दृष्टंहिसहदेवेनदिशंविजयतातदा ॥ ततस्तांसमलंकृत्यकन्यामाहतवाससं ॥ ३३ ॥ ददौदुर्योधनोराजापावकायमहात्मने ॥ प्रति
जग्राहचाग्निस्तुराजकन्यांसुदर्शनां ॥ ३४ ॥ विधिनावेददृष्टेनवसोर्धारामिवाध्वरे ॥ तस्यारूपेणशीलेनकुलेनवपुषाश्रिया ॥ ३५ ॥ अभवत्प्रीतिमानग्निर्गर्भं
चास्यामनोदधे ॥ तस्याःसमभवत्पुत्रोनाम्नाग्नेयःसुदर्शनः ॥ ३६ ॥ सुदर्शनस्तुरूपेणपूर्णेंदुसदृशोपमः ॥ शिशुरेवाध्यगात्सर्वंपरंब्रह्मसनातनं ॥ ३७ ॥ अथौघवा
न्नामनृपोनृगस्यासीत्पितामहः ॥ तस्याथौघवतीकन्यापुत्रश्चौघरथोभवत् ॥ ३८ ॥ तामोघवान्ददौतस्मैस्वयमोघवतींसुतां ॥ सुदर्शनायविदुषेभार्यार्थेदे
वरूपिणीं ॥ ३९ ॥ सगृहस्थाश्रमरतस्तयासहसुदर्शनः ॥ कुरुक्षेत्रेवसद्राजन्नोघवत्यासमन्वितः ॥ ४० ॥ गृहस्थश्चावजेष्यामिमृत्युमित्येवसप्रभो ॥ प्रतिज्ञाम
करोद्धीमान्दीप्ततेजाविशांपते ॥ ४१ ॥ तामथौघवतींराजन्सपावकसुतोऽब्रवीत् ॥ अतिथेःप्रतिकूलंतेनकर्तव्यंकथंचन ॥ ४२ ॥ येनयेनचतुष्येतनित्यमेव
त्वयातिथिः ॥ अप्यात्मनःप्रदानेननतेकार्याविचारणा ॥ ४३ ॥ एतद्व्रतंममसदाहृदिसंपरिवर्तते ॥ गृहस्थानांचसुश्रोणिनातिथेर्विद्यतेपरं ॥ ४४ ॥ प्रमाणंय
दिवामोरुवचस्तेममशोभने ॥ इदंवचनमव्यग्राहृदित्वंधारयेःसदा ॥ ४५ ॥

पुत्रप्रदाने ॥ ३६ ॥ दृशाभ्यांदृग्भ्यांसहितंसदृशंवक्त्रंपूर्णेंदोरेववक्त्रेउपमासादृश्यंयस्यपूर्णेंदुसदृशोपमः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ गृहस्थश्चगृहस्थएव ॥ ४१ ॥ प्रतिज्ञामेवाह अतिथेरिति ॥ ४२ ॥
आत्मनःशरीरस्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रमाणंहितज्ञापकं ॥ ४५ ॥

॥४६॥ किंचिन्नकर्तव्यमितिनअपितुकर्तव्यमेव ॥४७॥ पृष्ठतःतस्याप्रत्यक्षंगृहेन्वगमत् सदागार्हस्थ्यकाले तदाइध्माहरणकाले॥४८॥ ब्राह्मणस्तद्रूपीमृत्युः॥ ४९॥५०॥५१॥ ५२॥तामिति एतत्रतप्रदानं ॥५३॥ राज्ञिराजकन्ये॥५४॥ छंद्यमानःप्रलोभ्यमानः॥५५॥ भर्तुर्वचनं येनयेनतुष्येतनित्यमेवसदातिथिः अप्यात्मनःप्रदानेननतेकार्याविचारणेतिपूर्वोक्तं॥५६॥ विवेशगृहमितिशेषः विहस्येत्यत्ररहः

निष्क्रांतेमयिकल्याणितथासंनिहितेऽनघे॥नातिथिस्तेवमंतव्यःप्रमाणंयद्यहंतव॥४६॥तमब्रवीदोघवतीनथामूर्ध्निकृतांजलिः॥ नमेत्वद्वचनात्किंचिन्नकर्तव्यंकथंचन॥४७॥ जिगीषमाणस्तुगृहेतदामृत्युःसुदर्शनं॥ पृष्ठतोऽन्वगमद्राजन्रंध्रान्वेषीतदासदा॥४८॥इध्मार्थंतुगतेतस्मिन्नग्निपुत्रेसुदर्शने॥ अतिथिर्ब्राह्मणःश्रीमांस्तामाहौघवतींनदा॥ ४९॥ आतिथ्यंकृतमिच्छामित्वयाद्यवरवर्णिनि॥प्रमाणंयदिधर्मस्तेगृहस्थाश्रमसंमतः॥५०॥इत्युक्तातेनविप्रेणराजपुत्रीयशस्विनी॥ विधिनाप्रतिजग्राहवेदोक्तेनविशांपते॥५१॥आसनंचैवपाद्यंचतस्मैदत्वाद्विजातये॥ प्रोवाचौघवतीविप्रंकेनार्थःकिंददामिते॥ ५२॥ तामब्रवीत्ततोविप्रोराजपुत्रींसुदर्शनां॥त्वयाममार्थःकल्याणिनिर्विशंकैतदाचर॥५३॥ यदिप्रमाणंधर्मस्तेगृहस्थाश्रमसंमतः॥ प्रदानेनात्मनोराज्ञिकर्तुमर्हसिमेप्रियं॥५४॥ सतयाछंद्यमानोऽन्यैरीप्सितैर्नृपकन्यया॥ नान्यमात्मप्रदानात्सतस्यावव्रेवरंद्विजः॥५५॥सातुराजसुतास्मृत्वाभर्तुर्वचनमादितः॥ तथेतिलज्जमानासातमुवाचद्विजर्षभं॥५६॥ ततोविहस्यविप्रर्षिःसाचैवाथविवेशह॥ संस्मृत्यभर्तुर्वचनंगृहस्थाश्रमकांक्षिणः॥५७॥ अथेध्मानमुपादायसपावकिरुपागमत्॥ मृत्युनारौद्रभावेननित्यंबंधुरिवान्वितः॥५८॥ ततस्त्वाश्रममागम्यसपावकसुतस्तदा॥ तांव्याजहारौघवतींक्वासियातेतिचासकृत्॥५९॥ तस्मैप्रतिवचःसातुभर्त्रेनप्रददौतदा॥ कराभ्यांतेनविप्रेणस्पृष्टाभर्तृव्रतासती॥६०॥ उच्छिष्टास्मीतिमन्वानालज्जिताभर्तुरेवच॥ तूष्णींभूताभवत्साध्वीनचोवाचाथकिंचन॥६१॥ अथतांपुनरेवेदंप्रोवाचससुदर्शनः॥ क्वसासाध्वीक्वसायातागरीयःकिमतोमम॥६२॥ पतिव्रतासत्यशीलानित्यंचैवार्जवेरता॥ कथंनप्रत्युदेत्यद्यस्मयमानायथापुरा॥६३॥ उटजस्थस्तुतंविप्रःप्रत्युवाचसुदर्शनं॥ अतिथिंविद्धिसंप्राप्तंब्राह्मणंपावकेचमां॥६४॥ अनयाछंद्यमानोहंभार्ययातवसत्तम॥ तैस्तैरतिथिसत्कारैर्ब्रह्मन्नेषावृतामया॥६५॥ अनेनविधिनासेयंमामर्चतिशुभानना॥ अनुरूपंयदत्रान्यत्तद्भवान्कर्तुमर्हति॥६६॥ कूटमुद्गरहस्तस्तुमृत्युस्तंवैसमन्वगात्॥ हीनप्रतिज्ञमत्रैनंवधिष्यामीतिचिंतयन्॥६७॥ सइतिपाठःस्पष्टार्थः॥५७॥ कृपेरपीष्यानासीदित्याह अथेति॥ ५८॥५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ॥६३॥६४॥ अनयात्वद्भार्ययाछंद्यमानःप्रार्थ्यमानइतिविपरीतोक्तिः॥६५॥ अनेनमैथुनरूपेणमामर्चतिमांआयाति अनुरूपंस्त्रीदूषणानुगुणंदंडं॥६६॥कूटंमुद्गरोलोहदंडः हीनप्रतिज्ञंत्यक्तातिथिव्रतं॥६७॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१॥७२॥ गुणाःइंद्रियाणितदभिमानिन्योदेवताःपृथिव्याद्याइत्यर्थः ॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥ शैक्षेणउदात्तादिधर्मवता ॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥ अर्धेनेति ओघवती नामनदीभविष्यतीतिशेषः योगोहीति योगसिद्धेयमतःशरीरद्वयंकरिष्यतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥८६॥ पंचेतिस्थूलभूतान्यतिक्रम्य आतिवाहिकांन्सूक्ष्मभूतमयान्लोकान्प्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ ८७ ॥ राज

सुदर्शनस्तुमनसाकर्मणाचक्षुषागिरा ॥ त्यक्तेर्प्यस्त्यक्तमन्युश्चस्मयमानोब्रवीदिदं ॥ ६८ ॥ सुरतंतेस्तुविप्राग्र्यप्रीतिर्हिपरमाममम ॥ गृहस्थस्यहिधर्मोग्र्यःसंप्राप्तातिथिपूजनं ॥ ६९ ॥ अतिथिःपूजितोयस्यगृहस्थस्यतुगच्छति ॥ नान्यस्तस्मात्परोधर्मइतिप्राहुर्मनीषिणः ॥ ७० ॥ प्राणाहिममदाराश्चयच्चान्यद्विद्यतेवसु ॥ अतिथिभ्योमयादेयमितिमेव्रतमाहितं ॥ ७१ ॥ निःसंदिग्धंयथावाक्यमेतन्मेसमुदाहृतं ॥ तेनाहंविप्रसत्येनस्वयमात्मानमालभे ॥ ७२ ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमं ॥ बुद्धिरात्मामनःकालोदिशश्चैवगुणादश ॥ ७३ ॥ नित्यमेवहिपश्यंतिदेहिनांदेहसंश्रिताः ॥ सुकृतंदुष्कृतंचापिकर्मधर्मभृतांवर ७४ ॥ यथैषानानृतावाणीमयाद्यसमुदीरिता ॥ तेनसत्येनमांदेवाःपालयंतुदहंतुवा ॥ ७५ ॥ ततोनादःसमभवद्दिक्षुसर्वासुभारत ॥ असकृत्सत्यमित्येवंनैतन्मिथ्येतिसर्वतः ॥ ७६ ॥ उटजात्तुततस्तस्मान्निश्चक्रामसवैद्विजः ॥ वपुषाद्यांचभूमिंचव्याप्यवायुरिवोद्यतः ॥ ७७ ॥ स्वरेणविप्रःशैक्षेणत्रीन्लोकाननुनादयन् ॥ उवाचचैनंधर्मज्ञंपूर्वमामंत्र्यनामतः ॥ ७८ ॥ धर्मोहमस्मिभद्रंतेजिज्ञासार्थंतवानघ ॥ प्राप्तःसत्यंचतेज्ञात्वाप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ ७९ ॥ विजितश्चत्वयामृत्युर्योयंत्वामनुगच्छति ॥ रंध्रान्वेषीतवसदात्वयाधृत्यावशीकृतः ॥ ८० ॥ नचास्तिशक्तिस्त्रैलोक्येकस्यचित्पुरुषोत्तम ॥ पतिव्रतामिमांसाध्वींतवोद्वीक्षितुमप्युत ॥ ८१ ॥ रक्षितात्वद्गुणैरेषापतिव्रतगुणैस्तथा ॥ अधृष्यायदियंब्रूयात्तथातन्नान्यथाभवेत् ॥ ८२ ॥ एषाहितपसास्वेनसंयुक्ताब्रह्मवादिनी ॥ पावनार्थंचलोकस्यसरिच्छ्रेष्ठाभविष्यति ॥ ८३ ॥ अर्धेनौघवतीनामत्वामर्धेनानुयास्यति ॥ शरीरेणमहाभागायोगोह्यस्यावशेस्थितः ॥ ८४ ॥ अनयासहलोकांश्चगंतासितपसार्जितान् ॥ यत्रनावृत्तिमभ्येतिशाश्वतांस्तान्सनातनान् ॥ ८५ ॥ अनेनचैवदेहेनलोकांस्त्वमभिपत्स्यसे ॥ निर्जितश्चत्वयामृत्युरैश्वर्यंचतवोत्तमं ॥ ८६ ॥ पंचभूतान्यतिक्रांतःस्ववीर्याच्चमनोजवः ॥ गृहस्थधर्मेणानेनकामक्रोधौचतेजितौ ॥ ८७ ॥ स्नेहोरागश्चतंद्रीचमोहोद्रोहश्चकेवलः ॥ तवशुश्रूषयाराजन्राजपुत्र्याविनिर्जिताः ॥ ८८ ॥ भीष्मउवाच शुक्लानांतुसहस्रेणवाजिनांरथमुत्तमं ॥ युक्तंप्रगृह्यभगवान्वासवोप्याजगामतं ॥ ८९ ॥ मृत्युरात्माचलोकाश्चजिताभूतानिपंचच ॥ बुद्धिःकालोमनोव्योमकामक्रोधौतथैवच ॥ ९० ॥ न्नित्यृषिराजत्वात् राजजामातृत्वाद्वासंबोधनं ॥८८॥८९॥ बुद्धिरित्यादावपिजितेत्यनुषंगः ॥ ९० ॥

आख्यायिकानात्पर्यमाह तस्मादिति ॥ ११॥ क्रतुशतेनापिनतुल्यं किंतुततोप्यधिकमित्यर्थः यद्वानक्रतुशतेनेतिप्रथमातृतीययोर्व्यत्यासः तेनक्रतुशतमपिनतुल्यमित्यर्थः ॥१२॥ सअतिथिः योनपूजयेत्तस्मैदु
ष्कृतंदत्वा ॥ १३॥ १४॥ बुभूषनाभूतिमिच्छता ॥१५॥१६॥ इत्यानुशासनिकेपर्वणिनै० भा० द्वितीयोध्यायः ॥२॥ ॥ ३ ॥ ब्राह्मण्यमिति ॥१॥ २ ॥३॥४॥ ५॥ ऋचीकस्यात्मजइत्यत्रअजीग
र्तात्मजइतिबोध्यं सोजीगर्तसौयवसिर्म्हषिमशनयापरीतंनस्यहत्रयःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतिश्रुतेःशुनःशेपस्यपिताऽजीगर्तइत्यवगमात् कल्पांतराभिप्रायेणवाइदंज्ञेयं ॥६॥ देवांस्तोषयि

तस्माद्गृहाश्रमस्थस्यनान्यद्दैवतमस्तिवै॥ ऋतेतिथिंनरव्याघ्रमनसैतद्विचारय ॥ ११॥ अतिथिःपूजितोयद्धिध्यायतेमनसाशुभं॥ नतत्क्रतुशतेनापितुल्यमा
हुर्मनीषिणः॥ १२॥ पात्रंत्वतिथिमासाद्यशीलाढ्यंयोनपूजयेत्॥ सदत्वादुष्कृतंतस्मैपुण्यमादायगच्छति॥ १३॥ एतत्तेकथितंपुत्रमयाख्यानमनुत्तमं॥ य
थाहिविजितोमृत्युर्गृहस्थेनपुराभवत्॥ १४॥ धन्यंयशस्यमायुष्यमिदमाख्यानमुत्तमं॥ बुभूषताभिमंतव्यंसर्वदुश्चरितापहं॥ १५॥ इदंयःकथयेद्विद्वानहन्य
हनिभारत॥ सुदर्शनस्यचरितंपुण्याँल्लोकानवाप्नुयात् ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिकेपर्वणिअनुशासनप० दानधर्मेसुदर्शनोपाख्यानेद्विती
योध्यायः॥ २ ॥ ॥ ३॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मण्यंयदिदुष्प्राप्यंत्रिभिर्वर्णैर्नराधिप॥ कथंप्राप्तंमहाराजक्षत्रियेणमहात्मना ॥ १ ॥ विश्वामित्रे
णधर्मात्मन्ब्राह्मणत्वंनरर्षभ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनतन्मेब्रूहिपितामह॥ २॥ तेनह्यमितवीर्येणवसिष्ठस्यमहात्मनः॥ हतंपुत्रशतंसद्यस्तपसापिपितामह॥ ३॥
यातुधानाश्चबहवोराक्षसास्तिग्मतेजसः॥ मन्युनाविष्टदेहेनसृष्टाःकालांतकोपमाः॥ ४॥ महान्कुशिकवंशश्चब्रह्मर्षिशतसंकुलः॥ स्थापितोनरलोकेस्मिन्वि
द्वद्ब्राह्मणसंस्तुतः॥ ५॥ ऋचीकस्यात्मजश्चैवशुनःशेपोमहातपाः॥ विमोक्षितोमहासत्रात्पशुतामप्युपागतः॥६॥ हरिश्चंद्रक्रतौदेवांस्तोषयित्वात्मतेजसा॥ पु
त्रतामनुसंप्राप्तोविश्वामित्रस्यधीमतः ॥ ७॥ नाभिवादयतेज्येष्ठंदेवरातंनराधिप ॥ पुत्राःपंचाशदेवापिशप्ताःश्वपचतांगताः ॥ ८ ॥ त्रिशंकुर्बंधुभिर्मुक्तऐ
क्ष्वाकःप्रीतिपूर्वकं॥ अवाक्शिरादिवंनीतोदक्षिणामाश्रितोदिशं॥ ९॥ विश्वामित्रस्यविपुलानदीदेवर्षिसेविता॥ कौशिकीचशिवापुण्याब्रह्मर्षिसुरसेविता
॥ १० ॥ तपोविघ्नकरीचैवपंचचूडासुसंमता॥ रंभानामाप्सराःशापाद्यस्यशैलत्वमागता॥ ११ ॥

त्वानैर्मोक्षितःसन्पुत्रतांविश्वामित्रस्यानुसंप्राप्तइतिसंबंधः ॥ ७॥ नाभिवादयतेननमस्कुर्वंति अनुस्वारलोपआर्षः देवरातदेवैर्विश्वामित्रायदत्तंतेनचज्येष्ठंकृतंसंतं शमायेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ बंधुभिर्मुक्तः वसिष्ठशा
पेनचांडालतांगतत्वात् दिवंयेननीतः ॥ ९ ॥ १० ॥ पंचचूडाःवलयभेदायस्याःसा चूडावलयभेदेस्यादितिमेदिनी ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ वाग्भिरिति त्रिशंकुंयाजयन्विश्वामित्रोवसिष्ठपुत्रैःशप्तः श्वपचस्ययाजकस्त्वंश्वपचोभविष्यसीति तंशापमृतंकर्तुंविश्वामित्रःकस्यांचिदापदिश्वजाघनींचौर्येणार्जयित्वापक्तुमारेभे तामिंद्रःश्येनरूपेणाहृतवान् तावतैवायंशापान्मुक्तोववर्षचेंद्रइति देवसेनानामप्रगःश्रेष्ठःइंद्रः ॥ १४ ॥ ज्वलनितारारूपेण ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ मतंगस्यब्राह्मण्यांशूद्राज्जातस्यचांडालस्ययथामहतापितपसा ब्राह्मण्यमप्राप्यंजातंतथैवैतन्ममभाति त्वंतुयथाजातंतथावदस्व ॥ १८ ॥ स्थानेयुक्तं कथंब्राह्मण्यंप्राप्तवान्विश्वामित्रइतिशेषः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिकेपर्वणिअनु०नै०भा०

तथैवास्यभयाद्बध्वावसिष्ठःसलिलेपुरा ॥ आत्मानंमज्जयन्श्रीमान्विपाशःपुनरुत्थितः ॥ १२ ॥ तदाप्रभृतिपुण्याहिविपाशाभून्महानदी ॥ विख्याताकर्मणा तेनवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ वाग्भिश्चभगवान्येनदेवसेनाग्रगःप्रभुः ॥ स्तुतःप्रीतमनाश्चासीच्छापाच्चैनममुंचत ॥ १४ ॥ ध्रुवस्यौत्तानपादस्यब्रह्मर्षीणां तथैवच ॥ मध्येज्वलतियोनित्यमुदीचीमाश्रितोदिशं ॥ १५ ॥ तस्यैतानिचकर्माणितथान्यानिचकौरव ॥ क्षत्रियस्येत्यतोजातमिदंकौतूहलंमम ॥ १६ ॥ किमेतदितितत्त्वेनप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ देहांतरमनासाद्यकथंसब्राह्मणोभवत् ॥ १७ ॥ एतत्तत्वेनमेतातसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ मतंगस्ययथातत्त्वंतथैवैतद्वदस्वमे ॥ १८ ॥ स्थानेमतंगोब्राह्मण्यंनालभद्भरतर्षभ ॥ चंडालयोनौजातोहिकथंब्राह्मण्यमाप्तवान् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिकेप० अनुशासनप० विश्वामित्रोपाख्यानेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच श्रूयतांपार्थतत्त्वेनविश्वामित्रोयथापुरा ॥ ब्राह्मणत्वंगतस्तातब्रह्मर्षित्वंतथैवच ॥ १ ॥ भरतस्यान्वयेचैवाजमीढोनामपार्थिवः ॥ वभूवभरतश्रेष्ठयज्वाधर्मभृतांवरः ॥ २ ॥ तस्यपुत्रोमहानासीज्जन्हुर्नामनरेश्वरः ॥ दुहितृत्वमनुप्राप्तागंगायस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ तस्यात्मजस्तुल्यगुणःसिंधुद्वीपोमहायशाः ॥ सिंधुद्वीपाच्चराजर्षिर्बलाकाश्वोमहावलः ॥ ४ ॥ वल्लभस्तस्यतनयःसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ कुशिकस्तस्यतनयःसहस्राक्षसमद्युतिः ॥ ५ ॥ कुशिकस्यात्मजःश्रीमान्गाधिर्नामजनेश्वरः ॥ अपुत्रःप्रसवेनार्थीवनवासमुपावसत् ॥ ६ ॥ कन्याजज्ञेसुतातस्यवनेनिवसतःसतः ॥ नाम्नासत्यवतीनामरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ ७ ॥ तांवव्रेभार्गवःश्रीमांश्च्यवनस्यात्मसंभवः ॥ ऋचीकइतिविख्यातोविपुलेतपसिस्थितः ॥ ८ ॥ सतांनप्रददौतस्मैऋचीकायमहात्मने ॥ दरिद्रइतिमत्वावैगाधिःशत्रुनिबर्हणः ॥ ९ ॥

तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ श्रूयतामिति ब्राह्मणेष्वपिऋषित्वंमंत्रद्रष्टृत्वंगोत्रप्रवर्त्तकत्वंवा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वल्लभोनाम ॥ ५ ॥ प्रसवेनसोमाभिषवनिमित्तेन अर्थीपुत्रार्थी ॥ ६ ॥ सुतात् सोमाभिषवोपलक्षितायज्ञात् वन्यद्रव्यविहितात्तादृशीवनवासयोग्यैवकन्याजज्ञे ॥ ७ ॥ भार्गवोभृगोर्गोत्रापत्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥

वत्स्यसिउद्वाहेनप्राप्स्यसि ॥ १० ॥ असंसक्तोनिःसंशयः ॥ ११ ॥ एकतःएकं ॥ १२ ॥ आदित्यंअदितेःपुत्रं ॥ १३ ॥ १४ ॥ छंदइच्छा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वरेणपुत्रंतेदास्यामीत्यनुग्रहेण ॥ २१ ॥

प्रत्याख्यायपुनर्यातमब्रवीद्राजसत्तमः ॥ शुल्कंप्रदीयतांमत्थंततोवत्स्यसिमेसुतां ॥ १० ॥ ऋचीकउवाच किंप्रयच्छामिराजेंद्रतुभ्यंशुल्कमहंनृप ॥ दु
हितुर्मूल्यसंसक्तोमाभूत्तत्रविचारणा ॥ ११ ॥ गाधिरुवाच चंद्ररश्मिप्रकाशानांहयानांवातरंहसां ॥ एकतःश्यामकर्णानांसहस्रंदेहिभार्गव ॥ १२ ॥
भीष्मउवाच ततःसभृगुशार्दूलश्च्यवनस्यात्मजःप्रभुः ॥ अब्रवीद्वरुणंदेवमादित्यंपतिमंभसां ॥ १३ ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसां ॥ सहस्रंवात
वेगानांभिक्षेत्वांदेवसत्तम ॥ १४ ॥ तथेतिवरुणोदेवआदित्योभृगुसत्तमं ॥ उवाचयत्रतेच्छंदस्तत्रोत्थास्यंतिवाजिनः ॥ १५ ॥ ध्यातमात्रंऋचीकेनहयानां
चंद्रवर्चसां ॥ गंगाजलात्समुत्तस्थौसहस्रंविपुलौजसां ॥ १६ ॥ अदूरेकान्यकुब्जस्यगंगायास्तीरमुत्तमं ॥ अश्वतीर्थंतदद्यापिमानवैःपरिचक्ष्यते ॥ १७ ॥ ततो
वैगाधयेतातसहस्रंवाजिनांशुभं ॥ ऋचीकःप्रददौप्रीतःशुल्कार्थंतपतांवरः ॥ १८ ॥ ततःसविस्मितोराजागाधिःशापभयेनच ॥ ददौतांसमलंकृत्यकन्यांभृगु
सुतायवै ॥ १९ ॥ जग्राहविधिवत्पाणिंतस्याब्रह्मर्षिसत्तमः ॥ साचतंपतिमासाद्यपरंहर्षमवापह ॥ २० ॥ सतुतोषचब्रह्मर्षिस्तस्यावृत्तेनभारत ॥ छंदयामासचै
वैनांवरेणवरवर्णिनीं ॥ २१ ॥ मात्रेतत्सर्वमाचख्यौसाकन्याराजसत्तम ॥ अथतामब्रवीन्मातासुतांकिंचिदवाङ्मुखीं ॥ २२ ॥ ममापिपुत्रिभर्त्तातेप्रसादंकर्त्तुम
र्हति ॥ अपत्यस्यप्रदानेनसमर्थश्चमहातपाः ॥ २३ ॥ ततःसात्वरितंगत्वातत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ मातुश्चिकीर्षितंराजन्नृचीकस्तामथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ गुणवंत
मपत्यंसाअचिराज्जनयिष्यति ॥ ममप्रसादात्कल्याणिमाभूत्तेप्रणयोन्यथा ॥ २५ ॥ तवचैवगुणश्लाघीपुत्रउत्पत्स्यतेमहान् ॥ अस्मद्वंशकरःश्रीमान्सत्यमे
तद्ब्रवीमिते ॥ २६ ॥ ऋतुस्नाताचसाश्वत्थंत्वंचवृक्षमुदुंबरं ॥ परिष्वजेथाःकल्याणिततएवमवाप्स्यथः ॥ २७ ॥ चरुद्वयमिदंचैवमंत्रपूतंशुचिस्मिते ॥ त्वंचसाचो
पभुंजीतंततःपुत्रमवाप्स्यथः ॥ २८ ॥ ततःसत्यवतीहृष्टामातरंप्रत्यभाषत ॥ यदृचीकेनकथितंतच्चाचख्यौचरुद्वयं ॥ २९ ॥ तामुवाचततोमातासुतांसत्यवतींत
दा ॥ पुत्रिपूर्वोपपन्नायाःकुरुष्ववचनंमम ॥ ३० ॥ भर्त्रायएषदत्तस्तेचरुर्मंत्रपुरस्कृतः ॥ एनंप्रयच्छमह्यंत्वंमदीयंत्वंगृहाणच ॥ ३१ ॥ व्यत्यासंवृक्षयोश्चापिक
रवामशुचिस्मिते ॥ यदिप्रमाणंवचनंममातुरनिंदिते ॥ ३२ ॥ स्वमपत्यंविशिष्टंहिसर्वइच्छत्यनाविलं ॥ व्यक्तंभगवताचात्रकृतमेवंभविष्यति ॥ ३३ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पूर्वोपपन्नायाःभर्त्तुःसंबंधात्पूर्वंउपपन्नायाःगुरुत्वेनप्राप्तायाःनवभर्त्रपेक्षयाहंगरीयसीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

ततोमेत्वच्चरौभावःपादपेचसुमध्यमे ॥ कथंविशिष्टोभ्राताभेभवेदित्येवचिंतय ॥ ३४ ॥ तथाचक्रुतवत्यौतेमातासत्यवतीचसा ॥ अथगर्भावनुप्राप्तेउभेतेवै
युधिष्ठिर ॥३५॥ दृष्ट्वागर्भमनुप्राप्तांभार्यांसचमहानृषिः ॥ उवाचतांसत्यवतींदुर्मनाभृगुसत्तमः ॥ ३६॥ व्यत्यासेनोपयुक्तस्तेचरुर्व्यक्तंभविष्यति॥ व्यत्यासः
पादपेचापिसुव्यक्तंतेकृतःशुभे ॥ ३७ ॥ मयाहिविश्वंयद्ब्रह्मत्वच्चरौसन्निवेशितं ॥ क्षत्रवीर्यंचसकलंचरौतस्यानिवेशितं ॥ ३८ ॥ त्रैलोक्यविख्यातगुणंत्वंवि
प्रंजनयिष्यसि ॥ साचक्षत्रंविशिष्टंवैततएतत्कृतंमया ॥ ३९ ॥ व्यत्यासस्तुकृतोयस्मात्त्वयामात्राचतेशुभे ॥ तस्मात्साब्राह्मणंश्रेष्ठंमातातेजनयिष्यति ॥४० ॥
क्षत्रियंतूग्रकर्माणंत्वंभद्रेजनयिष्यसि ॥ नहितेतत्कृतंसाधुमातृस्नेहेनभाविनी ॥ ४१ ॥साश्रुत्वाशोकसंतप्तापपातवरवर्णिनी॥ भूमौसत्यवतीराजंश्छिन्नेवरु
चिरालता ॥ ४२ ॥ प्रतिलभ्यचसासंज्ञांशिरसाप्रणिपत्यच ॥ उवाचभार्याभर्तारंगाधेयीभार्गवर्षभं॥ ४३ ॥ प्रसादयंत्यांभार्यायांमयिब्रह्मविदांवर ॥ प्रसा
दंकुरुविप्रर्षेनमेस्यात्क्षत्रियःसुतः ॥ ४४ ॥ काममममोग्रकर्मावैपौत्रोभवितुमर्हति ॥ नतुमेस्यात्सुतोब्रह्मन्नेषमेदीयतांवरः ॥ ४५ ॥ एवमस्त्विितिहोवाचस्वां
भार्यांसुमहातपाः ॥ ततःसाजनयामासजमदग्निंसुतंशुभं ॥ ४६ ॥ विश्वामित्रंचाजनयद्गाधिभार्यायशस्विनी ॥ ऋषेःप्रसादाद्राजेंद्रब्रह्मर्षिंब्रह्मवादिनं ॥४७॥
ततोब्राह्मणतांयातोविश्वामित्रोमहातपाः ॥ क्षत्रियःसोप्यथतथाब्रह्मवंशस्यकारकः॥४८॥ तस्यपुत्रामहात्मानोब्रह्मवंशविवर्धनाः ॥ तपस्विनोब्रह्मविदोगो
त्रकर्त्तारएवच ॥ ४९॥ मधुच्छंदश्चभगवान्देवरातश्चवीर्यवान्॥ अक्षीणश्चशकुंतश्चबभ्रुःकालपथस्तथा॥ ५० ॥ याज्ञवल्क्यश्चविख्यातस्तथास्थूणोमहा
व्रतः॥ उलूकोयमदूतश्चतथर्षिःसैंधवायनः ॥ ५१ ॥ वल्गुजंघश्चभगवान्गालवश्चमहानृषिः ॥ ऋषिर्वज्रस्तथाख्यातःसालंकायनएवच ॥ ५२ ॥ लीलाढ्यो
नारदश्चैवतथाकूर्चामुखःस्मृतः ॥ वादुलिर्मुसलश्चैववक्षोग्रीवस्तथैवच ॥ ५३ ॥ आंघ्रिकोनैकदृक्चैवशिलायूपःशितःशुचिः॥ चक्रकोमारुतंतव्योवातघ्नोथा
श्वलायनः ॥ ५४ ॥ श्यामायनोथगार्ग्यश्चजाबालिःसुश्रुतस्तथा ॥ कारीषिरथसंश्रुत्यःपरपौरवतंतवः ॥ ५५ ॥ महानृषिश्चकपिलस्तथर्षिस्ताडकायनः ॥ तथै
वचोपगहनस्तथर्षिश्चासुरायणः ॥ ५६ ॥ मार्दमर्षिर्हिरण्याक्षोजंगारिर्बाभ्रवायणिः ॥ भूतिर्विभूतिःसूतश्चसुरकृत्तुतथैवच ॥ ५७॥ अरालिर्नाचिकश्चैवचांपे
योज्जयनौतथा ॥ नवतंतुर्बकनखःसेयनोयतिरेवच ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ विश्वामित्रात्मजाइतिक्षत्रियात्ब्रह्मवादिनःकथमुत्पन्नाइत्याशंक्याह ऋचीकेनेति चरौपूर्वंब्रह्मैवाहितं अतःक्षत्रबीजोद्भवस्यापिब्राह्मण्यलाभोजातः बीजापेक्षयासंस्कारस्यबलवत्त्वात् तथाहि दावाग्निदग्धेभ्योवेणुबीजेभ्यःकदलीकांडोत्पत्तिमुदाहरंति नब्राह्मण्यंक्षत्रियावैस्तपःकोट्यापिलभ्यते विश्वामित्रस्यतत्प्राप्तिर्मात्राब्रह्मौदनाशनात् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिआनुशासनिकेपर्वणि नै०भा०चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ . ॥ ५ ॥ एवंदुष्प्रापमपिब्राह्मण्यमानृशंस्यंविनाव्यर्थमित्याशयवानानृशंस्याध्यायमारभते आनृशंस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ विषयेदेशे कांडंबा

अंभोरुहश्चारुमत्स्यःशिरीषीचाथगार्दभिः॥ऊर्जयोनिरुदापेक्षीनारदीचमहानृषिः॥५९॥विश्वामित्रात्मजाःसर्वेमुनयोब्रह्मवादिनः॥तथैवक्षत्रियोराजन्वि श्वामित्रोमहातपाः॥ ६० ॥ ऋचीकेनाहितंब्रह्मपरमेतद्युधिष्ठिर॥एतत्तेसर्वमाख्यातंतत्त्वेनभरतर्षभ ॥ ६१ ॥ विश्वामित्रस्यवैजन्मसोमसूर्याग्नितेजसः॥य त्रयत्रचसंदेहोभूयस्तेराजसत्तम॥तत्रतत्रचमांब्रूहिच्छेतास्मितवसंशयान्॥६२॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनिकेप०आनुशासनप०दानधर्मेविश्वामि त्रोपाख्यानेचतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥ ॥५॥ युधिष्ठिरउवाच आनृशंस्यस्यधर्मज्ञगुणान्भक्तजनस्यच॥श्रोतुमिच्छामिधर्मज्ञतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ वासवस्यचसंवादंशुकस्यचमहात्मनः ॥ २ ॥ विषयेकाशिराजस्यग्रामान्निष्क्रम्यलुब्धकः ॥ सविषंकांडमादायमृगयामासवैमृगं॥ ३ ॥ तत्रचामिषलुब्धेनलुब्धकेनमहावने॥ अविदूरेमृगान्दृष्ट्वाबाणःप्रतिसमाहितः॥ ४ ॥ तेनदुर्वारितास्त्रेणनिमि त्तचपलेषुणा॥ महान्वनतरुस्तत्रविद्धोमृगजिघांसया॥ ५॥ सतीक्ष्णविषदिग्धेनशरेणातिबलात्क्षतः॥ उत्सृज्यफलंपत्राणिपादपःशोषमागतः॥ ६॥ तस्मि न्वृक्षेतथाभूतेकोटरेषुचिरोषितः॥ नजहातिशुकोवासंतस्यभक्त्यावनस्पतेः ॥ ७ ॥ निष्प्रचारोनिराहारोग्लानःशिथिलवागपि ॥ कृतज्ञःसहवृक्षेणधर्मात्मा सोप्यशुष्यत ॥ ८ ॥ तमुदारंमहासत्वमतिमानुषचेष्टितं ॥ समदुःखसुखंदृष्ट्वाविस्मितःपाकशासनः॥ ९ ॥ ततश्चिंतामुपगतःशक्रःकथमयंद्विजः॥ तिर्यग्यो नावसंभाव्यमानृशंस्यमवस्थितः॥ १० ॥ अथवानात्रचित्यंहिअभवद्वासवस्यतु ॥ प्राणिनामपिसर्वेषांसर्वंसर्वत्रदृश्यते ॥ ११ ॥ ततोब्राह्मणवेषेणमानुषं रूपमास्थितः ॥ अवतीर्यमहींशक्रस्तंपक्षिणमुवाचह ॥ १२ ॥

णं ॥ ३ ॥ तत्रमृगयायां ॥ ४ ॥ दुर्वारितास्त्रेणदुर्वार्यशस्त्रेण निमित्ताल्लक्ष्याच्चपलश्चलितइषुर्यस्यतेन ॥ ५ ॥ दिग्धेनलिप्तेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्विजःपक्षी आनृशंस्यंपरदुःखेनदुःखित्वं ॥ १० ॥ चिंत्यंआश्चर्यं सर्वेषांनृतिर्यगादीनां सर्वत्रजातौ सर्वंकृपानैष्ठुर्यादिकं ॥ ११ ॥ १२ ॥

दाक्षेयीदक्षदौहित्रीशुकीनाम ॥ १३ ॥ तपसाज्ञानदृष्ट्या ॥ १४ ॥ १५ ॥ तांप्रीतिंवृक्षेतत्सौहार्दे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनुक्रोश्यकृपायित्वा वैफल्यंजन्मनइतिशेषः

शुकभोपक्षिणांश्रेष्ठदाक्षेयीसुप्रजात्वया ॥ पृच्छेत्वांशुकमेनंत्वंकस्मान्नत्यजसिद्रुमं ॥ १३ ॥ अथपृष्टःशुकःप्राहमूर्ध्नासमभिवाद्यतं ॥ स्वागतंदेवराजत्वं
विज्ञातस्तपसामया ॥ १४ ॥ ततोदशशताक्षेणसाधुसाध्वितिभाषितं ॥ अहोविज्ञानमित्येवंमनसापूजितस्ततः ॥ १५ ॥ तमेवंशुभकर्माणंशुकंपरम
धार्मिकं ॥ विजानन्नपितांप्रीतिंपप्रच्छबलसूदनः ॥ १६ ॥ निष्पत्रमफलंशुष्कमशरण्यंपतत्रिणां ॥ किमर्थंसेवसेवृक्षंयदामहदिदंवनं ॥ १७ ॥ अन्ये
पिबहवोवृक्षाःपत्रसंछन्नकोटराः ॥ शुभाःपर्याप्तसंचाराविद्यंतेस्मिन्महावने ॥ १८ ॥ गतायुषमसामर्थ्यंक्षीणसारंहतश्रियं ॥ विमृश्यप्रज्ञयाधीरजहीमंस्थवि
रंद्रुमं ॥ १९ ॥ भीष्मउवाच तदुपश्रुत्यधर्मात्माशुकःशक्रेणभाषितं ॥ सुदीर्घमतिनिःश्वस्यदीनोवाक्यमुवाचह ॥ २० ॥ अनतिक्रमणीयानिदैवतानि
शचीपते ॥ यत्राभवत्तवप्रश्नस्तन्निबोधसुराधिप ॥ २१ ॥ अस्मिन्नहंद्रुमेजातःसाधुभिश्चगुणैर्युतः ॥ बालभावेनसंगुप्तःशत्रुभिश्चनधर्षितः ॥ २२ ॥ किमनुक्रो
श्यवैफल्यमुत्पादयसिमेनघ ॥ आनृशंस्याभियुक्तस्यभक्तस्यानन्यगस्यच ॥ २३ ॥ अनुक्रोशोहिसाधूनांमहद्धर्मस्यलक्षणं ॥ अनुक्रोशश्चसाधूनांसदाप्रीतिं
प्रयच्छति ॥ २४ ॥ त्वमेवदैवतैःसर्वैःपृच्छ्यसेधर्मसंशयात् ॥ अतस्त्वंदेवदेवानामाधिपत्येप्रतिष्ठितः ॥ २५ ॥ नार्हसेमांसहस्राक्षद्रुमंत्याजयितुंचिरात् ॥ सम
र्थमुपजीव्येमंत्यजेयंकथमद्यवै ॥ २६ ॥ तस्यवाक्येनसौम्येनहर्षितःपाकशासनः ॥ शुकंप्रोवाचधर्मात्माआनृशंस्येनतोषितः ॥ २७ ॥ वरंवृणीष्वेतितदासच
वव्रेवरंशुकः ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंतस्यवृक्षस्यसंभवं ॥ २८ ॥ विदित्वाचदृढांभक्तिंतांशुकेशीलसंपदं ॥ प्रीतःक्षिप्रमथोवृक्षममृतेनावसिक्तवान् ॥ २९ ॥ त
तःफलानिपत्राणिशाखाश्चापिमनोहराः ॥ शुकस्यदृढभक्तित्वाच्छ्रीमत्तांप्रापसद्रुमः ॥ ३० ॥ शुकश्चकर्मणातेनआनृशंस्यकृतेनवै ॥ आयुषोंतेमहाराजप्रा
पशक्रसलोकतां ॥ ३१ ॥ एवमेवमनुष्येंद्रभक्तिमंतंसमाश्रितः ॥ सर्वार्थसिद्धिंलभतेशुकंप्राप्ययथाद्रुमः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीम० अनुशा० आनुशा० दानधर्मे
शुकवासवसंवादेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ संशयात्संशयंप्राप्य अतःसंशयच्छेतृत्वात् ॥ २५ ॥ अद्यअसामर्थ्यकाले ॥ २६ ॥ २७ ॥ संभवंसम्यगैश्वर्यंवरंवव्रे ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ आनृशंस्यफलमाह शुकश्चेति ॥ ३१ ॥
आख्यायिकातात्पर्यमाह एवमिति ॥ ३२ ॥ इतिआनुशासनिकेप० नै० भा० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

पितामहेत्यादिरध्यायोदैवमूलमपीदंसर्वंपुरुषकारादृतेनसिध्यतीत्यवश्यंपुरुषकारेभोगमोक्षार्थिनायतितव्यमित्येवंपरः द्वयोःश्रेष्ठयोर्मध्येकिमतिश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ दैवंप्राक्कर्म मानुषंसांप्रतिकंक र्म ॥ ३ ॥ ४ ॥ दैवश्रैष्ठ्यमाह नाबीजमिति ॥ ५ ॥ सुकृतेबीजभूतेसति ॥ ६ ॥ पुरुषकारश्रैष्ठ्यमाह यथेति ॥ ७ ॥ उपमापेक्षायामाह क्षेत्रमिति ॥ ८ ॥ सिद्धांतः कर्मणइत्यादिना निर्वृत्तिसिद्धि ॥ ९ ॥

युधिष्ठिरउवाच पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ दैवेपुरुषकारेचकिंस्विच्छ्रेष्ठतरंभवेत् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ वसिष्ठस्यचसंवादंब्रह्मणश्चयुधिष्ठिर ॥ २ ॥ दैवमानुषयोःकिंस्वित्कर्मणोःश्रेष्ठमित्युत ॥ पुरावसिष्ठोभगवान्पितामहमपृच्छत ॥ ३ ॥ ततःपद्मोद्भवोराजन्देवदेवःपितामहः ॥ उवाचमधुरंवाक्यमर्थवद्धेतुभूषितं ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच नाबीजंजायतेकिंचिन्नबीजेनविनाफलं ॥ बीजाद्बीजंप्रभवतिबीजादेव फलंस्मृतं ॥ ५ ॥ यादृशंवपतेबीजंक्षेत्रमासाद्यकर्षकः ॥ सुकृतेदुष्कृतेवापितादृशंलभतेफलं ॥ ६ ॥ यथाबीजंविनाक्षेत्रमुप्तंभवतिनिष्फलं ॥ तथापुरुषकारेणविनादैवंनसिध्यति ॥ ७ ॥ क्षेत्रंपुरुषकारस्तुदैवंबीजमुदाहृतं ॥ क्षेत्रबीजसमायोगात्ततःसस्यंसमृध्यते ॥ ८ ॥ कर्मणःफलनिर्वृत्तिंस्वयमश्नातिकारकः ॥ प्रत्यक्षंदृश्यतेलोकेकृतस्यापकृतस्यच ॥ ९ ॥ शुभेनकर्मणासौख्यंदुःखंपापेनकर्मणा ॥ कृतंफलतिसर्वत्रनाकृतंभुज्यतेक्वचित् ॥ १० ॥ कृतीसर्वत्रलभतेप्रतिष्ठांभाग्यसंयुतां ॥ अकृतीलभतेभ्रष्टःक्षतेक्षारावसेचनं ॥ ११ ॥ तपसारूपसौभाग्यंरत्नानिविविधानिच ॥ प्राप्यतेकर्मणासर्वंनदैवादकृतात्मना ॥ १२ ॥ तथास्वर्गश्चभोगश्चनिष्ठायाचमनीषिता ॥ सर्वंपुरुषकारेणकृतेनेहोपलभ्यते ॥ १३ ॥ ज्योतींषित्रिदशानागायक्षाश्चंद्रार्कमारुताः ॥ सर्वेपुरुषकारेणमानुष्याद्देवतांगताः ॥ अर्थोवामित्रवर्गोवाऐश्वर्यंवाकुलान्वितं ॥ श्रीश्चापिदुर्लभाभोक्तुंतथैवाकृतकर्मभिः ॥ १५ ॥ शौचेनलभतेविप्रःक्षत्रियोविक्रमेणतु ॥ वैश्यःपुरुषकारेणशूद्रःशुश्रूषयाश्रियं ॥ १६ ॥ नादातारंभजंत्यर्थानक्लीबंनापिनिष्क्रियं ॥ नाकर्मशीलंनाशूरंतथानैवातपस्विनं ॥ १७ ॥ येनलोकास्त्रयःसृष्टादैत्याःसर्वाश्चदेवताः ॥ सएषभगवान्विष्णुःसमुद्रेतप्यतेतपः ॥ १८ ॥ स्वंचेत्कर्मफलंनस्यात्सर्वमेवाफलंभवेत् ॥ लोकोदैवंसमालक्ष्यउदासीनोभवेन्ननु ॥ १९ ॥ अकृत्वामानुषंकर्मयोदैवमनुवर्त्तते ॥ वृथाश्राम्यतिसंप्राप्यपतिंक्लीबमिवांगना ॥ २० ॥ नतथामानुषेलोकेभयमस्तिशुभाशुभे ॥ यथात्रिदशलोकेहिभयमन्येन जायते ॥ २१ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ कर्मदैवयोःप्राबल्यदौर्बल्येउपसंहरति प्राप्यतइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ मानुष्यात्मानुष्यमुल्लंघ्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ लभतेश्रियमितिसर्वत्रसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ शिष्टाचारोपिकर्मणां प्राबल्येमानमित्याह येनेति ॥ १८ ॥ ननुनिश्चितं ॥ १९ ॥ अकृत्वेति केवलंदैवंनिष्फलमित्यर्थः ॥ २० ॥ नतथेति दैवदौस्थ्येऐहिकोहानिःसुसहा पुरुषकारदौस्थ्येतुपरलोकहानिर्दुरंतेत्यर्थः अन्येनपापेन ॥ २१ ॥

अकृतेकर्माभावेसति आकस्मिकनिधिलाभादावपिकिंचित्कर्मास्त्येवेतिभावः ॥ २२ ॥ यथेति स्थानानिइंद्रादिलोकाअप्यनित्याःदृश्यंते ताराद्रूपिणांदेवानामधःपातदर्शनादित्यर्थः कर्मविनापुण्येनकर्मणाविनादेवंदेवसमूहःकथंस्थास्यति दैवमपिकर्ममूलमेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ व्यापारंपुण्यरूपंयांतिअनुमोदंते उयंधर्मविघ्नकरं ॥२४॥ विपद्दोवैरं तथाहिऋषीणांतपसिदेवाविघ्नमाचरंति ऋषयश्चच्यवनादयइंद्रादीनामभिभवंकुर्वंतीतिसौकन्येप्रसिद्धं यद्यप्येवंकर्मपरत्वंदेवर्षीणामस्तितथापिअदैवंदैवाभावोनवक्तुंशक्यइत्यर्थः ॥ २५ ॥ अत्रमानमाह कथमिति यतोयस्माद्दैवंप्रवर्त्ततेतस्यकर्मणोपिदैवंविनाकथमुत्पत्तिःस्यांन्नकथमपिपुण्यवंतएवधर्मेप्रवर्त्ततेधर्माच्चपुण्यंवर्द्धते अन्यथासर्वेपिधर्मेप्रवर्त्तेरन्नित्यर्थः एवंलोकवदेवस्वर्गेपिगुणाःभोगाःयथाबहुधनोभूयसावाणिज्येनभूयांसंलाभंलभतेनेतरइतिवदेतदितिभावः

कृतःपुरुषकारस्तुदैवमेवानुवर्त्तते ॥ नदैवमकृतेकिंचित्कस्यचिद्दातुमर्हति ॥ २२ ॥ यथास्थानान्यनित्यानिदृश्यंतेदेवतेष्वपि ॥ कथंकर्मविनादैवंस्थास्यतिस्थापयिष्यतः ॥ २३ ॥ नदैवतानिलोकेस्मिन्व्यापारंयांतिकस्यचित् ॥ व्यासंगंजनयंत्युग्रमात्माभिभवशंकया ॥ २४ ॥ ऋषीणांदेवतानांचसदाभवतिविग्रहः ॥ कस्यवाचात्ह्यदैवंस्याद्यतोदैवंप्रवर्त्तते ॥ २५ ॥ कथंतस्यसमुत्पत्तिर्यतोदैवंप्रवर्त्तते ॥ एवंत्रिदशलोकेपिप्राप्यंतेबहवोगुणाः ॥ २६ ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ आत्मैवह्यात्मनःसाक्षीकृतस्याप्यकृतस्यच ॥ २७ ॥ कृतंचाप्यकृतंकिंचित्कृतेकर्मणिसिद्ध्यति ॥ सुकृतंदुष्कृतंकर्मनयथार्थंप्रपद्यते ॥ २८ ॥ देवानांशरणंपुण्यंसर्वंपुण्यैरवाप्यते ॥ पुण्यशीलंनरंप्राप्यकिंदैवंप्रकरिष्यति ॥ २९ ॥ पुराययातिर्विभ्रष्टश्च्यावितःपतितःक्षितौ ॥ पुनरारोपितःस्वर्गंदौहित्रैःपुण्यकर्मभिः ॥ ३० ॥ पुरूरवाश्चराजर्षिर्द्विजैरभिहितःपुरा ॥ ऐलइत्यभिविख्यातःस्वर्गंप्राप्तोमहीपतिः ॥ ३१ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैःसत्कृतःकोसलाधिपः ॥ महर्षिशापात्सौदासःपुरुषादत्वमागतः ॥ ३२ ॥ अश्वत्थामाचरामश्चमुनिपुत्रौधनुर्धरौ ॥ नगच्छतःस्वर्गलोकंसुकृतेनेहकर्मणा ॥ ३३ ॥ वसुर्यज्ञशतैरिष्ट्वाद्वितीयइववासवः ॥ मिथ्याभिधानेनैकेनरसातलतलंगतः ॥ ३४ ॥ बलिर्वैरोचनिर्बद्धोधर्मपाशेनदैवतैः ॥ विष्णोःपुरुषकारेणपातालसदनःकृतः ॥ ३५ ॥ शक्रस्योद्गम्यचरणंप्रस्थितोजनमेजयः ॥ द्विजस्त्रीणांवधंकृत्वाकिंदैवेननवारितः ॥ ३६ ॥

॥ २६ ॥ आत्मेति एवंप्रवृत्तेरपिदैवाधीनत्वेपिकर्मैवकर्त्तव्यमित्यर्थः कृतस्यपुण्यपापादेः ॥ २७ ॥ कृतमिति पुण्यमपिपापेनप्रतिहन्यतेपापमपिपुण्येनेतितयोःफलंयथोक्तंस्वर्गनरकंवानप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ शरणंगृहं यथासत्तनोऽपराधःश्वस्तनेनसत्कारेणापनीयतेएवंदैवमपिपुण्यातिशयात्प्रतिहन्यतेइत्यर्थः ॥ २९ ॥ अत्रैवार्थेदृष्टांतानाह पुरेत्यादिना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विपर्ययेपिदृष्टांतमाह अश्वेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मिथ्याभिधानेनपशुयज्ञश्रुतिरप्रमाणमित्येवंरूपेण रसातलस्यभूमेस्तलमधोभागं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पापमपितेजीयसांनदोषायेत्याह शक्रस्येतिद्वाभ्यां चरणंद्विजस्त्रीदूषणरूपंकर्मकृत्वाप्रस्थितइतिसंबंधः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ पुण्यमपिकेषांचिन्नत्राणायेत्याह गोप्रदानेनेति कृकलासत्वंसरठत्वं ॥ ३८ ॥ प्रीतिदायंदेवैर्दत्तंवरं सुष्वापसन्नफलंनामवानित्यर्थः ॥ ३९ ॥ नदैवात्प्रत्याहृतमपितुभुजसंश्रयादेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ किंदैवबलाच्छापमुत्सृजंतेकर्मणानअपितुकर्मणैवोत्सृजंतेनतुदैवबलादित्यर्थः ॥ ४१॥ पापंपापिनंप्रतिसर्वंऐश्वर्यादिकंगुणजातंलोकेप्राप्यउपेत्यापितंउत्सृजतेइतियोजना तथाचाभाणकः दैवेनदत्तंकर्मणा नाशितमिति एतदेवस्पष्टयति लोभेति ॥ ४२ ॥ दैवस्यकर्माधीनत्वमाहद्वाभ्यां यथेति ॥ ४३॥ ४४ ॥ कर्महीनःपाकरत्यादावप्रवृत्तः सुनिहितंपातालस्थंनिधिं नित्ययुक्तःअंजनादिसाधनोद्युक्तः ॥४५॥ व्ययएवगुणःस्वभावोयस्यतंरिक्तं व्ययगतमितिपाठेपिसएवार्थः निर्धनत्वान्नरैस्त्यक्तमपिसाधुंकर्मणासदाचारेणनिमित्तेनश्रद्धैकप्रियादेवाःसंश्रयंते स्वस्वभागार्थमुपजीवंतीत्यर्थः ततश्चश्रेष्ठैःफलैरेतंयोजयंती

अज्ञानाद्ब्राह्मणंहत्वास्पृष्टोबालवधेनच ॥ वैशंपायनविप्रर्षिःकिंदैवेननवारितः ॥ ३७॥ गोप्रदानेनमिथ्याचब्राह्मणेभ्योमहामखे ॥ पुरानृगश्चराजर्षिःकृकलासत्वमागतः ॥ ३८॥ धुंधुमारश्चराजर्षिःसत्रेष्वेवजरांगतः ॥ प्रीतिदायंपरित्यज्यसुष्वापसगिरिव्रजे ॥ ३९॥ पांडवानांहृतंराज्यंधार्त्तराष्ट्रैर्महाबलैः ॥ पुनःप्रत्याहृतंचैवनदैवाद्भुजसंश्रयात् ॥ ४० ॥ तपोनियमसंयुक्तामुनयःसंशितव्रताः ॥ किंतेदैवबलाच्छापमुत्सृजंतेनकर्मणा ॥ ४१ ॥ पापमुत्सृजतेलोकेसर्वंप्राप्यसुदुर्लभं ॥ लोभमोहसमापन्नंनदैवंत्रायतेनरं ॥ ४२ ॥ यथाग्निःपवनोद्भूतःसुसूक्ष्मोपिमहान्भवेत् ॥ तथाकर्मसमायुक्तंदैवंसाधुविवर्धते ॥ ४३ ॥ यथातैलक्षयाद्दीपःप्रह्रासमुपगच्छति ॥ तथाकर्मक्षयाद्दैवंप्रह्रासमुपगच्छति ॥ ४४ ॥ विपुलमपिधनौघंप्राप्यभोगान्स्त्रियोवापुरुषइहनशक्तःकर्महीनोहिभोक्तुं ॥ सुनिहितमपिचार्थंदैवतैरक्ष्यमाणंपुरुषइहमहात्माप्राप्नुतेनित्ययुक्तः ॥ ४५ ॥ व्ययगुणमपिसाधुंकर्मणासंश्रयंतेभवतिमनुजलोकाद्देवलोकोविशिष्टः ॥ बहुतरसुसमृद्ध्यामानुषाणांगृहाणिपितृवनभवनाभंदृश्यतेचामराणां ॥ ४६ ॥ नचफलतिविकर्माजीवलोकेनदैवंव्यपनयतिविमार्गंनास्तिदैवेप्रभुत्वं ॥ गुरुमिवकृतमग्र्यंकर्मसंयातिदैवंनयतिपुरुषकारःसंचितस्तत्रतत्र ॥ ४७॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयावैमुनिसत्तम ॥ फलंपुरुषकारस्यसदासंदृश्यतत्त्वतः ॥ ४८ ॥

त्याह भवतीति विशिष्टत्वमेवाह बह्विति समृद्ध्याउपेतं गृहाणिगृहं बहुत्वमार्षं पितृवनंभवनाभंश्मशानगृहतुल्यं अमराणांअमरैः ॥ ४६ ॥ विकर्माकर्महीनः नचफलतिफलंतुष्ट्यादिकंनप्राप्नोति नापि केवलंदैवंविमार्गगामिनंनरंव्यपनयतिविमार्गादन्यत्रनयति अतएवदैवेप्रभुत्वंनास्ति किंतुदैवंकर्तृकर्मसंयातिपुरुषकारमनुसरति गुरुंशिष्यइवेत्यर्थः अतएवपुरुषकारोयत्रयत्रविषयेसंचितःसम्यगनुष्ठितस्तत्रतत्रदैवंनयतिआविर्भावयति पुरुषकारेणसिद्धेर्थेलोकोदैवानुकूल्यादेतत्सिद्धमितिवदतीत्यर्थः गुरुमित्यत्रअनुपहतमदीनंकामकारेणदैवमितिपाठेकामकारेणइच्छयायत्रपुरुषकारःसंचितस्तत्रैवदैवंअदीनमनुपहतंचेतिनयतिज्ञापयतीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ संदृश्यसम्यक्योगजदृष्ट्याऽनुभूय ॥ ४८ ॥

ननुकृषिपर्जन्यन्यायेनदैवापेक्षाकर्मसिद्धिर्नकर्मापेक्षंदैवमितिप्रत्यक्षंतत्कथंविपरीतमुच्यतइत्याशंक्याह अभीति दैवस्यप्राक्कर्मणःअभ्युत्थानंव्यापारोद्विविधः संचितरूपेणावस्थानमेकः भोगार्थंसमारंभरू
पोद्वितीयः तत्रसमारब्धेनउत्थानेनतदनुकूलेनकर्मणाचऐहिकंफलमाप्नुयात् विधिनाशास्त्रेण कर्मणाचतदनुसारिणास्वर्गमार्गमवाप्नुयात् दैवाधीनोभोगःकर्माधीनःसंचयइतिनिष्कर्षः कृष्यादावपिदैवप्रती
क्षणंकापुरुषकर्म सेचनादिनापिफलस्योत्पादयितुंशक्यत्वादितिभावः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीम॰अनुशास॰नै॰भा॰षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ अद्विषन्गौतमीवारीन्ज्ञात्वाद्युःस्वंस्वदोषजं
दत्वापिदारानतिथीन्मुदर्शनइवार्चयन् ॥ १ ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंजानन्विश्वामित्रनिदर्शनात् आनृशंस्यपरोधर्मइतियःशुकवत्स्थितः ॥ २॥ दैवेनरक्ष्यतेदेहइतिधर्मेऽतियत्नवान् धर्माधिकारीषट्सूक्तोधर्मोथ

अभ्युत्थानेनदैवस्यसमारब्धेनकर्मणा ॥ विधिनाकर्मणाचैवस्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशास॰आनुशा॰दानधर्मेदैवपुरुषकार
निर्देशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कर्मणांचसमस्तानांशुभानांभरतर्षभ ॥ फलानिमहतांश्रेष्ठप्रब्रूहिपरिपृच्छतः ॥ १ ॥
भीष्मउवाच हंततेकथयिष्यामियन्मांपृच्छसिभारत ॥ रहस्यंयदृषीणांतुतच्छृणुष्वयुधिष्ठिर ॥ यागतिःप्राप्यतेयेनप्रेत्यभावेचिरेप्सिता ॥ २ ॥ येनयेनशरी
रेणयद्यत्कर्मकरोतियः ॥ तेनतेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाश्नुते ॥ ३ ॥ यस्यांयस्यामवस्थायांयत्करोतिशुभाशुभं ॥ तस्यांतस्यामवस्थायांभुंक्तेजन्मनिजन्मनि
॥ ४ ॥ ननश्यतिकृतंकर्मसदापंचेंद्रियैरिह ॥ तेह्यस्यसाक्षिणोनित्यंषष्ठआत्मातथैवच ॥ ५ ॥ चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्याच्चसूनृतां ॥ अनुव्रजेदुपासीतसयज्ञः
पंचदक्षिणः ॥ ६ ॥ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्त्तते ॥ श्रांतायादृष्टपूर्वायतस्यपुण्यफलंमहत् ॥ ७ ॥ स्थंडिलेषुशयानानांगृहाणिशयनानिच ॥ चीरवल्क
लसंवीतेवासांस्याभरणानिच ॥ ८ ॥ वाहनानिचयानानियोगात्मनितपोधने ॥ अग्नीनुपशयानस्यराज्ञःपौरुषमेवच ॥ ९ ॥ रसानांप्रतिसंहारेसौभाग्यमनुग
च्छति ॥ आमिषप्रतिसंहारेपशून्पुत्रांश्चविंदति ॥ १० ॥ अवाक्शिरास्तुयोलंबेदुदवासंचयोवसेत् ॥ सततंचैकशायीयःसलभेतेप्सितांगतिं ॥ ११ ॥ पाद्यमा
सनमेवाथदीपमन्नंप्रतिश्रयं ॥ दद्यादतिथिपूजार्थंसयज्ञःपंचदक्षिणः ॥ १२ ॥

मुनिनोच्यते ॥ ३॥ धर्मात्सुखंभवतीत्युक्तंतत्रकोधर्मःकिंफलमितिजिज्ञासुर्युधिष्ठिरउवाच कर्मणामिति ॥ १॥ गतिःफलं येनकर्मणा प्रेत्यभावेमरणोत्तरंदेहांतरप्राप्तौ ॥ २ ॥ येनेति मनसाकृतस्यकर्मणःफलं
मनसैवस्वप्नादौभुंक्ते कायेनकृतस्यफलंकायेनैवभुंक्तेजाग्रदादावित्यर्थः ॥ ३॥ अवस्थायांबाल्ययौवनादिरूपायां आपद्यनापदिवा ॥ ४॥नेति नाशोनैष्फल्यं अस्यकर्तुःसाक्षिणामभावेहिकृतंतथैवस्यान्नतु
तत्सत्त्वेइतिभावः ॥ ५॥ दद्यादभ्यागतायेतिशेषः ॥ ६॥ महत् अपरिमितं ७॥ वानप्रस्थधर्माणांफलान्याह स्थंडिलेष्वित्यादिना ॥ ८॥ योगात्मनियोगयुक्तचित्ते ॥ ९॥ १०॥ एकशायीब्रह्मचर्यवान् ॥ ११॥ १२॥

वीराआसतेस्मिन्निति वीरासनंरणदेशंउपेत्यवीरशय्यांतत्रदीर्घनिद्रांचप्राप्य वीरस्थानंस्वर्गलोकं यउपागतोभवति तस्याक्षयालोकाइत्यर्थः ॥ १३ ॥ आज्ञांअविच्छिन्नामितिशेषः तपसाकृच्छ्रादिना
जीवितंआयुः ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाकदीक्षायांशाकमात्राशननियमे ॥ १६ ॥ त्रियःत्रियंत्यक्त्वेत्यर्थः क्रतुंसंकल्पंसत्यसंकल्पत्वमितियावत् दीक्षयायज्ञेन ॥ १७ ॥ सदाग्निःअविच्छिन्नाग्निहोत्रः मनुं
गायत्र्यादिमंत्रं पाठांतरेमेरुसांघनंतपोविशेषः अनाशकेहितमितमेध्याशनेऽनशनेवा॥१८॥ द्वादशवार्षिक्यांदीक्षायांउपवासंव्रतार्थंक्षीराद्याहारं व्रतंच पयोब्राह्मणस्यव्रतंयवागूराजन्यस्यामिक्षावैश्यस्येति

वीरासनंवीरशय्यांवीरस्थानमुपागतः॥ अक्षयास्तस्यवैलोकाःसर्वकामगमास्तथा॥ १३॥ धनंलभेतदानेनमौनेनाज्ञांविशांपते ॥ उपभोगांश्चतपसाब्रह्मचर्येणजीवितं॥ १४॥ रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ फलमूलाशिनोराज्यंस्वर्गःपर्णाशिनांभवेत् ॥ १५॥ प्रायोपवेशिनोराजन्सर्वत्रसुखमुच्यते॥ गवाढ्यःशाकदीक्षायांस्वर्गगामीतृणाशनः॥१६॥ त्रियंत्रिषवणंस्नात्वावायुंपीत्वाक्रतुंलभेत् ॥ स्वर्गंसत्येनलभतेदीक्षयाकुलमुत्तमं॥ १७॥ सलिलाशीभवेद्यस्तुसदाग्निःसंस्कृतोद्विजः॥ मनुंसाधयतोराज्यंनाकपृष्ठमनाशके ॥ १८ ॥ उपवासंचदीक्षायामभिषेकंचपार्थिव॥ कृत्वाद्वादशवर्षाणिवीरस्थानाद्विशिष्यते॥ १९॥ अधीत्यसर्ववेदान्वैसद्योदुःखाद्विमुच्यते॥ मानसंहिचरन्धर्मंस्वर्गलोकमुपाश्नुते ॥ २०॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः॥ योसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखं॥ २१॥ यथाधेनुसहस्रेषुवत्सोविंदतिमातरं॥ एवंपूर्वकृतंकर्मकर्त्तारमनुगच्छति॥ २२॥ अचोद्यमानानियथापुष्पाणिचफलानिच॥ स्वकालंनातिवर्तंतेतथाकर्मपुराकृतं॥ २३॥ जीर्यंतिजीर्यतःकेशादंताजीर्यंतिजीर्यतः॥ चक्षुःश्रोत्रेचजीर्येतेतृष्णैकानतुजीर्यते॥ २४॥ येनप्रीणातिपितरंतेनप्रीतःप्रजापतिः॥ प्रीणातिमातरंयेनपृथिवीतेनपूजिता॥ येनप्रीणात्युपाध्यायंतेनस्याद्ब्रह्मपूजितं॥ २५॥ सर्वेतस्यादृताधर्मायस्यैतेत्रयआदृताः॥ अनादृतास्तुयस्यैतेसर्वास्तस्याफलाःक्रियाः॥२६॥ वैशंपायनउवाच भीष्मस्यैतद्वचःश्रुत्वाविस्मिताःकुरुपुंगवाः॥ आसन्प्रहृष्टमनसःप्रीतिमंतोभवंस्तदा॥२७॥ यन्मंत्रेभवतित्वथोपयुज्यमानेयत्सोमेभवतित्वथाभिषूयमाणे॥ यच्चाग्नौभवतित्वथाभिहूयमानेतत्सर्वंभवतित्वथाभिधीयमाने॥२८॥

श्रुतिप्रसिद्धं अभिषेकंद्वादशवार्षिकंतीर्थाटनंवा वीरस्थानात्स्वर्गादपिविशिष्यते ब्रह्मलोकप्रदमेतद्द्वयमित्यर्थः ॥ १९ ॥ कायिकंधर्ममुक्त्वावाचिकमाह अधीत्येति ॥ २० ॥ मानसंधर्मंविवृणोति येति
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ मंत्रोच्चारणंजिगोषाद्यर्थंवृथा सोमाभिषवोदक्षिणांविनावृथा होमोमंत्रंविनावृथा एतैस्त्रिभिर्यत्पापंतत्सर्वंमिथ्यावादिनोभवतीत्यर्थः॥ २८ ॥

प्राप्नोप्राप्स्यथं ॥ २१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनै० भा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ केपूज्याइत्यादिनापूर्वोक्तधर्मान्विवृणोति तत्रापिचक्षुर्दद्यादित्यादिनाआतिथ्यंकर्तव्यमुक्तंतद्विवृणोत्य ध्यायेन ॥ १ ॥ यदमुत्रेहचहितंतद्वदेतिशेषः ॥ २ ॥ ब्रह्मआनंदात्मा स्वर्गःसत्यसंकल्पत्वादिसिद्धिः तपःस्वाध्यायौसाधनंयस्यस्वर्गस्य यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिसर्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्च कामानितिश्रुतेःसत्यप्रत्ययः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अक्षरंब्रह्मतद्विदां ॥ ५ ॥ हंससादृश्यंक्षीरनीरयोरिवात्मानात्मनोर्विवेचनात् ॥ ६ ॥ नृपतौनृपतेःसमीपेउच्चरिताः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनसूयितंअसूयाव

इत्येतदृषिणाप्रोक्तमुक्तवानस्मियद्विभो॥ शुभाशुभफलप्राप्तौकिमतःश्रोतुमिच्छसि॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासं० आनुशासनि० दानधर्मेकर्मफलि कोपाख्यानेसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच केपूज्याःकेनमस्कार्याःकान्नमस्यसिभारत॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयेभ्यःस्पृहयसेनृप ॥ १ ॥ उत्तमापद्गतस्यापियत्रतेवर्त्ततेमनः॥ मनुष्यलोकेसर्वस्मिन्यदमुत्रेहचाप्युत॥ २॥ भीष्मउवाच स्पृहयामिद्विजातिभ्योयेषांब्रह्मपरंधनं॥ येषां स्वप्रत्ययःस्वर्गस्तपःस्वाध्यायसाधनं॥ ३॥ येषांबालाश्चवृद्धाश्चपितृपैतामहींधुरं ॥ उद्वहंतिनसीदंतितेभ्योवैस्पृहयाम्यहं ॥ ४॥ विद्यास्वभिविनीतानांदांतानां मृदुभाषिणां॥ श्रुतवृत्तोपपन्नानांसदाक्षरविदांसतां॥ ५ ॥ संसत्सुवदतांतातहंसानामिवसंघशः ॥ मंगल्यरूपारुचिरादिव्यजीमूतनिःस्वनाः॥ ६॥ सम्यगु च्चरितावाचःश्रूयंतेहियुधिष्ठिर॥ शुश्रूषमाणेनृपतौप्रेत्यचेहसुखावहाः ॥ ७ ॥ येचापितेषांश्रोतारःसदासदसिसंमताः ॥ विज्ञानगुणसंपन्नास्तेभ्यश्चस्पृहया म्यहं॥ ८॥ सुसंस्कृतानिप्रयताःशुचीनिगुणवंतिच॥ ददत्यन्नानितृप्त्यर्थंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिर॥ ९॥ येचापिसततंराजंस्तेभ्यश्चस्पृहयाम्यहं॥ शक्यंह्येवाहवेयो द्धुंनदातुमनसूयितं॥ १०॥ शूरावीराश्चशतशःसंतिलोकेयुधिष्ठिर॥ येषांसंख्यायमानानांदानशूरोविशिष्यते॥ ११॥ धन्यःस्यांयद्यहंभूयःसौम्यब्राह्मणको पिवा॥ कुलेजातोधर्मगतिस्तपोविद्यापरायणः ॥ १२ ॥ नमेत्वत्तःप्रियतरोलोकेस्मिन्पांडुनंदन॥ त्वत्तश्चापिप्रियतराब्राह्मणाभरतर्षभ ॥ १३ ॥ यथामम प्रियतमास्त्वत्तोविप्राःकुरूत्तम॥ तेनसत्येनगच्छेयंलोकान्यत्रसशांतनुः ॥ १४ ॥ नमेपिताप्रियतरोब्राह्मणेभ्यस्तथाभवत् ॥ नमेपितुःपितावापियेचान्येपि सुहृज्जनाः॥ १५॥ नहिमेवृजिनंकिंचिद्विद्यतेब्राह्मणेष्विह॥ अणुवायदिवास्थूलंविद्यतेसाधुकर्मसु॥ १६ ॥

र्ज्यंयथास्यात्तथा ॥ १० ॥ ११ ॥ ब्राह्मणकःकुत्सितब्राह्मणोपियद्यहंस्यांतर्हिधन्यःकिमुतकुलेजातः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वृजिनंसंकटं फलाशेतियावत् पूज्यत्वादेवता न्पूजयामि नतुफलायेत्यर्थः ॥ १६ ॥

तेनब्राह्मणाराधनेन अथशरपंजरस्थोपिनतपामिनव्यथांप्राप्नोमीतिस्वानुभवंदर्शयति ॥ १७ ॥ ब्रह्मण्योब्रह्मजातौआसक्तः ॥ १८ ॥ यायिनोऽनुचरस्यमे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
तेजसइति ब्राह्मणाद्बिभ्येत् नतुतत्रतेजस्तपसीस्वीयेप्रकाशयेदित्यर्थः तेजःक्रोधबलं तपोयोगबलं ॥ २५ ॥ तयोस्तपस्तेजसोर्ब्राह्मणक्षत्रियस्थयोर्व्यवसायःफलंअभिभवरूपंशीघ्रंतीव्रंतथापितपस्विनएवे
तरान्हन्युर्नतेजस्विनइत्यर्थः ॥ २६ ॥ भूयइति ल्यब्लोपेपंचमी अकोपनंब्राह्मणंप्राप्य यद्भूयःबहुतरंउभयंतपस्तेजआख्यंस्यात् तद्दत्तंखंडितंभवतीतिशेषः क्षमावत्सुप्रयुक्तंतत्तेजोवन्हिपितूलराशिवत्स

कर्मणामनसावापिवाचावापिपरंतप ॥ यन्मेकृतंब्राह्मणेभ्यस्तेनाद्यनतपाम्यहं ॥ १७ ॥ ब्रह्मण्यइतिमामाहुस्तयावाचास्मितोषितः ॥ एतदेवपवित्रेभ्यःसर्वेभ्यःपरमंस्मृतं ॥ १८ ॥ पश्यामिलोकानमलाञ्छुचीन्ब्राह्मणयायिनः ॥ तेषुमेतातगंतव्यमन्हायचचिरायच ॥ १९ ॥ यथाभर्त्राश्रयोधर्मःस्त्रीणांलोकेयुधिष्ठिर ॥ सदेवःसागतिर्नान्याक्षत्रियस्यतथाद्विजाः ॥ २० ॥ क्षत्रियःशतवर्षीचदशवर्षीद्विजोत्तमः ॥ पितापुत्रौचविज्ञेयौतयोर्हिब्राह्मणोगुरुः ॥ २१ ॥ नारीतुपत्यभावेवैदेवरंकुरुतेपतिं ॥ पृथिवीब्राह्मणालाभेक्षत्रियंकुरुतेपतिं ॥ २२ ॥ पुत्रवच्चततोरक्ष्याउपास्यागुरुवच्चते ॥ अग्निवच्चोपचर्यावैब्राह्मणाःकुरुसत्तम ॥ २३ ॥ ऋजून्सतःसत्यशीलान्सर्वभूतहितेरतान् ॥ आशीविषानिवक्रुद्धान्द्विजान्परिचरेत्सदा ॥ २४ ॥ तेजसस्तपसश्चैवनित्यंबिभ्येद्युधिष्ठिर ॥ उभेचैतेपरित्याज्येतेजश्चैवतपस्तथा ॥ २५ ॥ व्यवसायस्तयोःशीघ्रमुभयोरेवविद्यते ॥ हन्युःक्रुद्धामहाराजब्राह्मणायेतपस्विनः ॥ २६ ॥ भूयःस्यादुभयंदत्तंब्राह्मणाद्यदकोपनात् ॥ कुर्यादुभयतःशेषंदत्तशेषंनशेषयेत् ॥ २७ ॥ दंडपाणिर्यथागोषुपालोनित्यंहिरक्षयेत् ॥ ब्राह्मणान्ब्रह्मचतथाक्षत्रियःपरिपालयेत् ॥ २८ ॥ पितेवपुत्रान्रक्षेथाब्राह्मणान्धर्मचेतसः ॥ गृहेचैषामवेक्षेथाःकिंस्विदस्तीतिजीवनं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणानांतुयेलोकाःप्रतिश्रुत्यपितामह ॥ नप्रयच्छंतिमोहात्तेकेभवंतिमहाद्युते ॥ १ ॥ एतन्मेतत्त्वतोब्रूहिधर्मंधर्मभृतांवर ॥ प्रतिश्रुत्यदुरात्मानोनप्रयच्छंतियेनराः ॥ २ ॥ भीष्मउवाच योनदद्यात्प्रतिश्रुत्यस्वल्पंवायदिवाबहु ॥ आशास्तस्यहताःसर्वाःक्लीबस्येवप्रजाफलं ॥ ३ ॥ यांरात्रिंजायतेजीवोयांरात्रिंचविनश्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेयद्यत्सुकृतंतस्यभारत ॥ ४ ॥

योनश्यतीत्यर्थः उभयतउभयंचेत्शेषंकुर्यात्नतद्दत्तशेषंशेषयेदित्यन्वयः द्वाभ्यांअन्योन्यस्मिन्प्रयुक्तंतेजआदिद्वयंननिःशेषंनश्यतिकिंतुशेषं क्षमावनाखंडितस्यतस्यात्रशिष्टंतुनशेषयेन्नशिष्यते अपितुनिःशेषमेवनश्यतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अस्तीति अभावेतद्देयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनै० भा० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ब्राह्मणानामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ निशम्यविचार्य ॥ ६ ॥ अपिचेति तत्रप्रायश्चित्तंसहस्रश्यामकर्णदानंअशक्यमनुष्ठातुमतएतत्पापंदुर्जरमितिभावः ॥ ७ ॥ अत्रैवप्रतिश्रुतस्यअप्रदानेविषये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

यच्चतस्यहुतंकिंचिद्दत्तंवाभरतर्षभ ॥ तपस्तप्तमथोवापिसर्वंतस्योपहन्यते ॥ ५ ॥ अथैतद्वचनंप्राहुर्धर्मशास्त्रविदोजनाः ॥ निशम्यभरतश्रेष्ठबुद्ध्यापरमयुक्तया
॥ ६ ॥ अपिचोदाहरंतीमंधर्मशास्त्रविदोजनाः ॥ अश्वानांश्यामकर्णानांसहस्रेणसमुच्यते ॥ ७ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ शृगालस्यचसंवादंवा
नरस्यचभारत ॥ ८ ॥ तौसखायौपुरात्यास्तांमानुषत्वेपरंतप ॥ अन्यांयोनिंसमापन्नौशार्गालींबानरींतथा ॥ ९ ॥ ततःपरासून्खादंतंशृगालंवानरोब्रवीत् ॥ श्म
शानमध्येसंप्रेक्ष्यपूर्वजातिमनुस्मरन् ॥ १० ॥ किंत्वयापापकंपूर्वंकृतंकर्मसुदारुणं ॥ यस्त्वंश्मशानेमृतकान्पूतिकानत्सिकुत्सितान् ॥ ११ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाच
शृगालोवानरंतदा ॥ ब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्यनमयातदुपाहृतं ॥ १२ ॥ तत्कृतेपापकींयोनिमापन्नोस्मिप्लवंगम ॥ तस्मादेवंविधंभक्ष्यंभक्षयामिबुभुक्षितः ॥ १३ ॥
भीष्मउवाच शृगालोवानरंप्राहपुनरेवनरोत्तम ॥ किंत्वयापातकंकर्मकृतंयेनासिवानरः ॥ १४ ॥ वानरउवाच सदाचाहंफलाहारोब्राह्मणानांप्लवं
गमः ॥ तस्मान्नब्राह्मणस्वंतुहर्तव्यंविदुपासदा ॥ समंविवादोमोक्तव्योदातव्यंचप्रतिश्रुतं ॥ १५ ॥ भीष्मउवाच इत्येतद्ब्रुवतोराजन्ब्राह्मणस्यमयाश्रुतं ॥
कथांकथयतःपुण्यांधर्मज्ञस्यपुरातनीं ॥ १६ ॥ श्रुतश्चापिमयाभूयःकृष्णस्यापिविशांपते ॥ कथांकथयतःपूर्वंब्राह्मणंप्रतिपांडव ॥ १७ ॥ नहर्तव्यंविप्रधनंक्षं
तव्यंतेषुनित्यशः ॥ बालाश्चनावमंतव्यादरिद्राःकृपणाअपि ॥ १८ ॥ एवमेवचमांनित्यंब्राह्मणाःसंदिशंतिवै ॥ प्रतिश्रुत्यभवेद्देयंनाशाकार्याद्विजोत्तमे ॥ १९ ॥
ब्राह्मणोह्याशयापूर्वंकृतयापृथिवीपते ॥ सुसमिद्धोयथादीप्तःपावकस्तद्विधःस्मृतः ॥ २० ॥ यंनिरीक्षेतसंक्रुद्धआशयापूर्वजातया ॥ प्रदहेच्चहितंराजन्कक्षमक्ष
य्यभुग्यथा ॥ २१ ॥ सएवहियदातुष्टोवचसाप्रतिनंदति ॥ भवत्यगदसंकाशोविषयेतस्यभारत ॥ २२ ॥ पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चैवबांधवान्सचिवांस्तथा ॥ पुरं
जनपदंचैवशांतिरिष्टेनपोषयेत् ॥ २३ ॥ एतद्धिपरमंतेजोब्राह्मणस्येहदृश्यते ॥ सहस्रकिरणस्येवसवितुर्धरणीतले ॥ २४ ॥ तस्माद्दातव्यमेवेहप्रतिश्रुत्ययुधि
ष्ठिर ॥ यदीच्छेच्छोभनांजातिंप्राप्तुंभरतसत्तम ॥ २५ ॥ ब्राह्मणस्यहिदत्तेनध्रुवंस्वर्गोह्यनुत्तमः ॥ शक्यःप्राप्तुंविशेषेणदानंहिमहतीक्रिया ॥ २६ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रुवतोध्यापकस्यकथांकथयतोमुखात्श्रुतं ॥ १६ ॥ श्रुतश्चायमितिहासः कृष्णस्यव्यासस्य नृगकथांकथयतोवासुदेवस्यवामुखात्श्रुतोयमर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ आशाबंध्याशा ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ अक्षय्यंपित्र्यर्थमुद्दिष्टंदानंभुंक्तेइत्यक्षय्यभुगग्निः ॥ २१ ॥ अगदसंकाशःचिकित्सकतुल्यः ॥ २२ ॥ शांतिरिष्टेनशांत्याहितेनक्षेमेण रिष्टंक्षेमेइतिमेदिनी ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

इतःअस्मिँल्लोकेब्राह्मणएवदानपात्रमितिप्रघट्टकार्थः ॥ २७ ॥ तीर्थमपिब्राह्मणएवेत्याह महद्भिरिति ॥२८॥ इति॰अनुशास॰नै॰भा॰नवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ५ ॥ मित्रसौहार्देत्यध्यायेननी
चायधर्मरहस्यंनदद्यादित्युक्तं मित्रंउपकारमपेक्ष्यउपकर्त्ता सुहृत्उपकारमनपेक्ष्योपकर्त्ता लोभात्कृपयावेत्यर्थः ॥ १॥२॥३॥ उपाध्यायस्यउपदेशकर्तुः भाष्यतेनशूद्रायमतिंदद्यादित्यादिशास्त्रेण ॥४॥

इतोदत्तेनजीवंतिदेवताःपितरस्तथा ॥तस्माद्दानानिदेयानिब्राह्मणेभ्योविजानता॥ २७ ॥ महद्भिर्भरतश्रेष्ठब्राह्मणस्तीर्थमुच्यते॥ वेलायांनतुकस्यांचिद्गच्छे द्विप्रोत्यपूजितः॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन॰आनु॰दानधर्मेश्टगालवानरसंवादेनवमोध्यायः॥ ९ ॥ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच मि त्रसौहार्दयोगेनउपदेशंकरोतियः॥ जात्याऽधरस्यराजर्षेदोषस्तस्यभवेन्नवा॥१॥ एतदिच्छामितत्त्वेनव्याख्यातुंवैपितामह॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्ययत्रमुह्यंति मानवाः॥ २॥ भीष्मउवाच अत्रतेवर्तयिष्यामिश्टणुराजन्यथाक्रमं ॥ ऋषीणांवदतांपूर्वंश्रुतमासीद्यथापुरा ॥ ३ ॥ उपदेशोनकर्तव्योजातिहीनस्य कस्यचित्॥ उपदेशेमहान्दोषउपाध्यायस्यभाष्यते॥ ४ ॥ निदर्शनमिदंराजन्श्टणुमेभरतर्षभ ॥ दुरुक्तवचनेराजन्यथापूर्वंयुधिष्ठिर॥ ५॥ ब्रह्माश्रमपदेवृत्तं पार्श्वेहिमवतःशुभे॥ तत्राश्रमपदंपुण्यंनानावृक्षगणायुतं॥ ६ ॥ नानागुल्मलताकीर्णंमृगद्विजनिषेवितं॥ सिद्धचारणसंयुक्तंरम्यंपुष्पितकाननं॥ ७॥ व्रति भिर्बहुभिःकीर्णंतापसैरुपसेवितं॥ ब्राह्मणैश्चमहाभागैःसूर्यज्वलनसन्निभैः॥ ८ ॥ नियमव्रतसंपन्नैःसमाकीर्णंतपस्विभिः ॥ दीक्षितैर्भरतश्रेष्ठयताहारैःकृता त्मभिः॥ ९ ॥ तपोध्ययनघोषैश्चनादितंभरतर्षभ ॥ वालखिल्यैश्चबहुभिर्यतिभिश्चनिषेवितं॥ १० ॥ तत्रकश्चित्समुत्साहंकृत्वाशूद्रोदयान्वितः ॥ आगतोह्या श्रमपदंपूजितश्चतपस्विभिः॥ ११ ॥ तांस्तुदृष्ट्वामुनिगणान्देवकल्पान्महौजसः ॥ विविधांवहतोदीक्षांसंप्राहृष्यतभारत॥ १२॥ अथास्यबुद्धिरभवत्तपस्येभर तर्षभ॥ ततोब्रवीत्कुलपतिंपादौसंगृह्यभारत ॥ १३ ॥ भवत्प्रसादादिच्छामिधर्मंवक्तुंद्विजर्षभ॥ तन्मांत्वंभगवन्वक्तुंप्रव्राजयितुमर्हसि ॥ १४ ॥ वर्णावरोऽहं भगवन्शूद्रोजात्यास्मिसत्तम॥ शुश्रूषांकर्त्तुमिच्छामिप्रपन्नायप्रसीदमे॥ १५॥ कुलपतिरुवाच नशक्यमिहशूद्रेणलिंगमाश्रित्यवर्त्तितुं ॥ आस्यतां यदितेबुद्धिःशुश्रूषानिरतोभव ॥ १६॥ शुश्रूषयापराँल्लोकानवाप्स्यसिनसंशयः॥ १७॥

दुरुक्तंदुःखस्थंनीचंप्रतिउक्तंवचनं॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ व्रतिभिर्ब्रह्मचारिभिः तापसैर्वानप्रस्थैः ॥ ८ ॥ ९॥ यतिभिःसंन्यासिभिः ॥१०॥ दयान्वितःसर्वभूताभयदानेनप्रव्रज्यांकृतवानित्यर्थः॥ ११ ॥ दीक्षांनियमं ॥१२॥ तपस्येतपःकरिष्ये॥ १३॥ वक्तुंअधिगंतुं वजगतावित्यस्यरूपं प्रव्राजयितुंविधिवत्स्वोचितंकर्मत्याजयितुं ॥१४ ॥१५॥ लिंगंसंन्यासिचिन्हं सेवकस्यतवप्रव्रज्यानधिकारान्नयुक्तं॥ १६॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ आत्मनःप्रियंविक्षेपकस्यशुश्रूषाख्यस्यस्वधर्मस्यत्यागं लिंगधारणानधिकारेपित्यागमात्रेसर्वस्याधिकारात् उटजंपर्णशालां ॥ १९ ॥ वेदींपूजार्थं भूमिंशयनार्थं ॥ २० ॥ अभिषेकान्

भीष्मउवाच एवमुक्तस्तुमुनिनासशूद्रोचिंतयन्नृप ॥ कथमत्रमयाकार्यंश्रद्धाधर्मपराचमे ॥ १८ ॥ विज्ञातमेवंभवतुकरिष्येप्रियमात्मनः ॥ गत्वाश्रमपदाद्दूरमुटजंकृतवांस्तुसः ॥ १९ ॥ तत्रवेदींचभूमिंचदेवतायतनानिच ॥ निवेश्यभरतश्रेष्ठनियमस्थोभवन्मुनिः ॥ २० ॥ अभिषेकांश्चनियमान्देवतायतनेषुच ॥ बलिंचकृत्वाहुत्वाचदेवतांचाप्यपूजयत् ॥ २१ ॥ संकल्पनियमोपेतःफलाहारोजितेंद्रियः ॥ नित्यंसन्निहिताभिस्तुओषधीभिःफलैस्तथा ॥ २२ ॥ अतिथीन्पूजयामासयथावत्समुपागतान् ॥ एवंहिसुमहान्कालोव्यत्यक्रामततस्यवै ॥ २३ ॥ अथास्यमुनिरागच्छत्संगत्यावैतमाश्रमं ॥ संपूज्यस्वागतेनर्षिंविधिवत्समतोषयत् ॥ २४ ॥ अनुकूलाःकथाःकृत्वायथागतमपृच्छत ॥ ऋषिःपरमतेजस्वीधर्मात्मासंशितव्रतः ॥ २५ ॥ एवंसुबहुशस्तस्यशूद्रस्यभरतर्षभ ॥ सोगच्छदाश्रममृषिःशूद्रंद्रष्टुंनरर्षभ ॥ २६ ॥ अथतंतापसंशूद्रःसोब्रवीद्भरतर्षभ ॥ पितृकार्यंकरिष्यामितत्रमेनुग्रहंकुरु ॥ २७ ॥ बाढमित्येवतंविप्रउवाचभरतर्षभ ॥ शुचिर्भूत्वासशूद्रस्तुतस्यर्षेःपाद्यमानयत् ॥ २८ ॥ अथदर्भांश्चवन्यांश्चओषधीर्भरतर्षभ ॥ पवित्रमासनंचैवबृसींचसमुपानयत् ॥ २९ ॥ अथदक्षिणमावृत्यबृसींचरमशीर्षिकीं ॥ कृतामन्यायतोदृष्ट्वातंशूद्रमृषिरब्रवीत् ॥ ३० ॥ कुरुष्वैतांपूर्वशीर्षांभवांश्चोदङ्मुखःशुचिः ॥ सचतत्कृतवान्शूद्रःसर्वंयदृषिरब्रवीत् ॥ ३१ ॥ यथोपदिष्टंमेधावीदर्भार्घादियथातथं ॥ हव्यकव्यविधिंकृत्स्नमुक्तंतेनतपस्विना ॥ ३२ ॥ ऋषिणापितृकार्येचसचधर्मपथेस्थितः ॥ पितृकार्येकृतेचापिविसृष्टःसजगामह ॥ ३३ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यसतप्यन्शूद्रतापसः ॥ वनेपंचत्वमगमत्सुकृतेनचतेनवै ॥ अजायतमहाराजवंशेसचमहाद्युतिः ॥ ३५ ॥ तथैवसऋषिस्तातकालधर्ममवापह ॥ ३६ ॥ पुरोहितकुलेविप्रआजातोभरतर्षभ ॥ एवंतौतत्रसंभूतावुभौशूद्रमुनीतदा ॥ ३७ ॥ क्रमेणवर्धितौचापिविद्यासुकुशलावुभौ ॥ अथर्ववेदेवेदेचबभूवर्षिःसुनिष्ठितः ॥ कल्पप्रयोगेचोत्पन्नेज्योतिषेचपरंगतः ॥ ३८ ॥ सांख्येचैवपराप्रीतिस्तस्यचैवंव्यवर्धत ॥ पितर्युपरतेचापिकृतशौचस्तुपार्थिवः ॥ ३९ ॥ अभिषिक्तःप्रकृतिभीराजपुत्रःसपार्थिवः ॥ अभिषिक्तेनसऋषिरभिषिक्तःपुरोहितः ॥ ४० ॥

त्रिसंध्यंस्नानानि ॥ २१ ॥ संकल्पस्यनियमोनिग्रहः चित्तवृत्तिनिरोधइतियावत् तेनउपेतः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ बृसींचरमशीर्षिकीं आसनकूर्चंपश्चिमाग्रं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वेदेऋग्वेदादित्रये कल्पप्रयोगेसूत्रोक्तयज्ञप्रयोगे ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मत्कृतस्यमत्संकृतस्य ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विपर्य

सतंपुरोधायसुखमवसद्भरतर्षभ ॥ राज्यंशशासधर्मेणप्रजाश्चपरिपालयन् ॥ ४१ ॥ पुण्याहवाचनेनित्यंधर्मकार्येषुचासकृत् ॥ उत्स्मयन्प्राहसच्चापिदृष्ट्वारा
जापुरोहितं ॥ ४२ ॥ एवंसबहुशोराजन्पुरोधसमुपाहसत् ॥ लक्षयित्वापुरोधास्तुबहुशस्तंनराधिपं ॥ ४३ ॥ उत्स्मयंतंचसततंदृष्ट्वासौमन्युमाविशत् ॥ अथ
शून्येपुरोधास्तुसहराज्ञासमागतः ॥ ४४ ॥ कथाभिरनुकूलाभीराजानंचाभ्यरोचयत् ॥ ततोब्रवीन्नरेंद्रंसपुरोधाभरतर्षभ ॥ ४५ ॥ वरमिच्छाम्यहंत्वेकंत्वयाद
त्तंमहाद्युते ॥ ४६ ॥ राजोवाच वराणांतेशतंदद्यांकिंबतैकंद्विजोत्तम ॥ स्नेहाच्चबहुमानाच्चनास्त्यदेयंहिमेतव ॥ ४७ ॥ पुरोहितउवाच एकंवैवर
मिच्छामियदितुष्टोसिपार्थिव ॥ प्रतिजानीहितावत्त्वंसत्यंयद्वदनानृतं ॥ ४८ ॥ भीष्मउवाच बाढमित्येवतंराजाप्रत्युवाचयुधिष्ठिर ॥ यदिज्ञास्यामिव
क्ष्यामिअजानन्नतुसंवदे ॥ ४९ ॥ पुरोहितउवाच पुण्याहवाचनेनित्यंधर्मकृत्येषुचासकृत् ॥ शांतिहोमेषुचसदाकिंत्वंहससिवीक्ष्यमां ॥ ५० ॥ सव्रीडंवै
भवतिहिमनोमेहसतात्वया ॥ कामयाशापितोराजन्नान्यथावक्तुमर्हसि ॥ ५१ ॥ सुव्यक्तंकारणंह्यत्रनतेहास्यमकारणं ॥ कौतूहलंमेसुभृशंतत्त्वेनकथयस्वमे
॥ ५२ ॥ राजोवाच एवमुक्तेत्वयाविप्रयदवाच्यंभवेदपि ॥ अवश्यमेववक्तव्यंशृणुष्वैकमनाद्विज ॥ ५३ ॥ पूर्वदेहेयथावृत्तंतन्निबोधद्विजोत्तम ॥ जा
तिंस्मराम्यहंब्रह्मन्नवधानेनमेशृणु ॥ ५४ ॥ शूद्रोहमभवंपूर्वंतापसोभृशसंयुतः ॥ ऋषिरुग्रतपास्त्वंचतदाभूर्द्विजसत्तम ॥ ५५ ॥ प्रीयताहितदाब्रह्मन्ममानुग्र
हबुद्धिना ॥ पितृकार्येत्वयापूर्वमुपदेशःकृतोनघ ॥ ५६ ॥ बृस्यांदर्भेषुहव्येचकव्येचमुनिसत्तम ॥ एतेनकर्मदोषेणपुरोधास्त्वमजायथाः ॥ ५७ ॥ अहंराजाच
विप्रेंद्रपश्यकालस्यपर्ययं ॥ मत्कृतस्योपदेशस्यत्वयावाप्तमिदंफलं ॥ ५८ ॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्प्रहसेत्वांद्विजोत्तम ॥ नत्वांपरिभवन्ब्रह्मन्प्रहसामिगुरुर्भवा
न् ॥ ५९ ॥ विपर्ययेणमेमन्युस्तेनसंतप्यतेमनः ॥ जातिंस्मराम्यहंतुभ्यमतस्त्वांप्रहसामिवै ॥ ६० ॥ एवंतवोग्रंहितपउपदेशेननाशितं ॥ पुरोहितत्वमुत्सृज्ययतस्व
त्वंपुनर्भवे ॥ ६१ ॥ इतस्त्वमधमामन्यांमायोनिंप्राप्स्यसेद्विज ॥ गृह्यतांद्रविणंविप्रपूतात्माभवसत्तम ॥ ६२ ॥ भीष्मउवाच ततोविसृष्टोराज्ञातुविप्रो
दानान्यनेकशः ॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंभूमिंग्रामांश्चसर्वशः ॥ ६३ ॥

येणशूद्रोप्यहंजातिस्मरोजातःमुनिरपित्वंपुरोहितोजातइतिवैपरीत्येन मन्युर्दैन्यं ॥ ६० ॥ भवेभवनिमित्तं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सत्यानृतेनवाणिज्येनधनलोभेनेत्यर्थः सत्यानृतंतुवाणिज्यमितिस्मृतिः ॥ ७३ ॥ विनिश्चयंनिश्चेतव्यं ॥ ७४ ॥
॥ ७५ ॥ इतिअनुशासनप० नै० भा० दशमोध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ कीदृशेइति श्रीमानेवददातीतिश्रीकरान्योगान्कथयितुमध्यायः श्रीः रूपौदार्यादिशोभानयुनापद्माधनसमृद्धिः

कृच्छ्राणिचीर्त्वाचततोयथोक्तानिद्विजोत्तमैः ॥ तीर्थानिचापिगत्वावैदानानिविविधानिच ॥ ६४ ॥ दत्वागाश्चैवविप्रेभ्यःपूतात्माभवदात्मवान् ॥ तमेवचाश्र
मंगत्वाचचारविपुलंतपः ॥ ६५ ॥ ततःसिद्धिपरांप्राप्तोब्राह्मणोराजसत्तम ॥ संमतश्चाभवत्तेषामाश्रमेतन्निवासिनां ॥ ६६ ॥ एवंप्राप्तोमहत्कृच्छ्रमृषिःसन्नृ
पसत्तम ॥ ब्राह्मणेननवक्तव्यंतस्माद्वर्णावरेजने ॥ ६७ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्त्रयोवर्णाद्विजातयः ॥ एतेषुकथयन्राजन्ब्राह्मणोनप्रदुष्यति ॥ ६८ ॥ तस्मा
त्सद्भिर्नवक्तव्यंकस्यचित्किंचिदग्रतः ॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्यदुर्ज्ञेयात्यकृतात्मभिः ॥ ६९ ॥ तस्मान्मौनेनमुनयोदीक्षांकुर्वंतिचादृताः ॥ दुरुक्तस्यभयाद्राज
न्नाभाषंतेचकिंचन ॥ ७० ॥ धार्मिकागुणसंपन्नाःसत्यार्जवसमन्विताः ॥ दुरुक्तवाचाभिहितैःप्राप्नुवंतीहदुष्कृतं ॥ ७१ ॥ उपदेशोनकर्तव्यःकदाचिदपिकस्य
चित् ॥ उपदेशाद्धितत्पापंब्राह्मणःसमवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ विमृश्यतस्मात्प्राज्ञेनवक्तव्यंधर्ममिच्छता ॥ सत्यानृतेनहिकृतउपदेशोहिनस्तिहि ॥ ७३ ॥ वक्तव्यमि
हपृष्टेनविनिश्चित्यविनिश्चयं ॥ सचोपदेशःकर्तव्योयेनधर्ममवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातमुपदेशकृतेमया ॥ महान्क्लेशोहिभवतितस्मान्नोपदिशे
दिह ॥ ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन० आनुशास० दानधर्मेशूद्रमुनिसंवादेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५ युधिष्ठिरउवाच कीदृशेपुरुषेतातस्त्रीषुवाभ
रतर्षभ ॥ श्रीःपद्मावसतेनित्यंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्रतेवर्णयिष्यामियथावृत्तंयथाश्रुतं ॥ रुक्मिणीदेवकीपुत्रसन्निधौपर्यपृच्छत
॥ २ ॥ नारायणस्यांकगतांज्वलंतींदृष्ट्वाश्रियंपद्मसमानवर्णां ॥ कौतूहलाद्विस्मितचारुनेत्रापप्रच्छमातामकरध्वजस्य ॥ ३ ॥ कानीहभूतान्युपसेवसेत्वंसंतिष्ठसे
कानिवसेवसेत्वं ॥ तानित्रिलोकेश्वरभूतकांतितत्त्वेनमेब्रूहिमहर्षिकल्पे ॥ ४ ॥ एवंतदाश्रीरभिभाष्यमाणादेव्यासमक्षंगरुडध्वजस्य ॥ उवाचवाक्यंमधुराभिधानं
मनोहरंचंद्रमुखीप्रसन्ना ॥ ५ ॥ श्रीरुवाच वसामिनित्यंसुभगेप्रगल्भेदक्षेनरेकर्मणिवर्तमाने ॥ अक्रोधनेदेवपरेकृतज्ञेजितेंद्रियेनित्यमुदीर्णसत्वे ॥ ६ ॥

श्रीःपद्मेत्युच्यते ॥ १ ॥ पर्यपृच्छतश्रियमित्यपकृष्यते ॥ २ ॥ ३ ॥ उपसेवसेगजतुरगादिरूपेण संतिष्ठसेधैर्यौदार्यसौंदर्यशौर्यादिरूपेणपुरुषेवससि ॥ ४ ॥ देव्यारुक्मिण्या ॥ ५ ॥ प्रग
ल्भेवाग्मिनि दक्षेअनलसे देवपरेदेवाराधननिष्ठे ॥ ६ ॥

नृशंसवर्णेनिष्ठुराक्षरभाषिणि असूयेअसूयावति ॥ ७ ॥ तेजःशौर्यं सत्वंबुद्धिःयत्रतत्रविशिष्टपुरुषे संगुप्तमनोरथेषुअन्यत्ध्यायंत्यन्यद्दर्शयंतितादृशेषु ॥ ८ ॥ स्वभावेत्यादेर्मौढ्योपहतचित्तइत्यर्थः ॥ ९ ॥
स्वधर्मेतिसार्द्धःश्लोकः ॥१०॥११॥ पापांनिर्दयांअचोक्षांअशुचिअवलेह्निनीं सृक्किणीलेलिहानांसदाक्रुद्धामित्यर्थः ॥१२॥१३॥ यानादिषुरमणीयेषुसर्वेषुवसामीत्यर्थः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ यस्मिन्नि

नाकर्मशीलेपुरुषेवसामिननास्तिकेसांकरिकेकृतघ्ने ॥ नभिन्नवृत्तेननृशंसवर्णेनचापिचौरेनगुरुष्वसूये ॥ ७ ॥ येचाल्पतेजोबलसत्वमानाःक्लिश्यंतिकुप्यंति चयत्रतत्र ॥ नचैवतिष्ठामितथाविधेषुनरेषुसंगुप्तमनोरथेषु ॥ ८ ॥ यश्चात्मनिप्रार्थयतेनकिंचिद्यश्चस्वभावोपहतांतरात्मा ॥ तेष्वल्पसंतोषपरेषुनित्यंनरेषु नाहंनिवसामिसम्यक् ॥ ९ ॥ स्वधर्मशीलेषुचधर्मवित्सुवृद्धोपसेवानिरतेचदांते ॥ कृतात्मनिक्षांतिपरेसमर्थेक्षांतासुदांतासुतथाऽबलासु ॥ १० ॥ सत्यस्वभा वार्जवसंयुतासुवसामिदेवद्विजपूजिकासु ॥ प्रकीर्णभांडामनपेक्ष्यकारिणींसदाचभर्तुःप्रतिकूलवादिनीं ॥ ११ ॥ परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांतां परिवर्जयामि ॥ पापामचोक्षामवलेहिनींचव्यपेतधैर्यांकलहप्रियांच ॥ १२ ॥ निद्राभिभूतांसततंशयानामेवंविधांतांपरिवर्जयामि ॥ सत्यासुनित्यंप्रियद र्शनासुसौभाग्ययुक्तासुगुणान्वितासु ॥ १३ ॥ वसामिनारीषुपतिव्रतासुकल्याणशीलासुविभूषितासु ॥ यानेषुकन्यासुविभूषणेषुयज्ञेषुमेघेषुचवृष्टिमत्सु ॥ १४ ॥ वसामिफुल्लासुचपद्मिनीषुनक्षत्रवीथीषुचशारदीषु ॥ गजेषुगोष्ठेषुतथासनेषुसरःसुफुल्लोत्पलपंकजेषु ॥ १५ ॥ नदीषुहंसस्वननादितासुक्रौंचावघुष्ट स्वरशोभितासु ॥ विकीर्णकूलद्रुमराजितासुतपस्विसिद्धद्विजसेवितासु ॥ १६ ॥ वसामिनित्यंसुबहूदकासुसिंहैर्गजैश्चाकुलितोदकासु ॥ मत्तेगजेगोवृषभेन रेंद्रेसिंहासनेसत्पुरुषेषुनित्यं ॥ १७ ॥ यस्मिन्जनोहव्यभुजंजुहोतिगोब्राह्मणंचार्चतिदेवताश्च ॥ कालेचपुष्पैर्बलयःक्रियंतेतस्मिन्गृहेनित्यमुपैमिवासं ॥ १८ ॥ स्वाध्यायनित्येषुसदाद्विजेषुक्षत्रेचधर्माभिरतेसदैव ॥ वैश्येचकृष्याभिरतेवसामिशूद्रेचशुश्रूषणनित्ययुक्ते ॥ १९ ॥ नारायणेत्वेकमनावसामिसर्वेणभावेनश रीरभूता ॥ तस्मिन्हिधर्मःसुमहान्निविष्टोब्रह्मण्यताचात्रतथाप्रियत्वं ॥ २० ॥ नाहंशरीरेणवसामिदेविनैवंमयाशक्यमिहाभिधातुं ॥ भावेनयस्मिन्निवसा मिपुंसिसवर्धतेधर्मयशोर्थकामैः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप० आनुशास ० दानधर्मेश्रीरुक्मिणीसंवादेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥

युधिष्ठिरउवाच स्त्रीपुंसयोःसंप्रयोगेस्पर्शःकस्याधिकोभवेत् ॥ एतस्मिन्संशयेराजन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

ति लक्ष्मींप्राप्तुमुपायाएतइत्यर्थः ॥१८॥१९॥ भा वेनआदरेणशरीरभूताशरीरवती ॥ २० ॥ नाहमिति नारायणादन्यत्रधर्मादिवृद्धिरूपेणैववसामिनशरीरेणेत्यर्थः ॥२१॥ इतिअनु॰नै॰भा॰एकादशोध्यायः ॥११॥ ॥७॥ स्त्रीपुंसयोरिति पूर्वाध्यायांतेसवर्द्ध तेधर्मयशोर्थकामैरितिकामसुखवृद्धिरपिलक्ष्मीवतस्त्वस्तीत्युक्तंतत्रस्त्रीपुंसमर्थेक्षयाकामसुखवृद्धिरस्तीतिलक्ष्मीकामेनकामिन्यःप्रीतिमत्योलक्ष्मीबुद्ध्यापूजनीयाइत्यध्यायतात्पर्यं स्पर्शःवैषयिकंसुखं ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ वैरमूलमाहाग्निष्टुतमिति त्रिगुणितोग्निष्टोमोऽग्निष्टुत् तत्रसग्निरेवस्तूयते सचपुत्रंददातिदाशुषइतिमंत्रवर्णात्पुत्रप्रदःक्रतुः सचेंद्रद्विष्टस्तत्रेंद्रस्यप्राधान्याभावात् ॥ ४ ॥ यज्ञंक्रतमितिशेषः ॥ ५ ॥

भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ भंगास्वनेनशक्रस्ययथावैरमभूत्पुरा ॥ २ ॥ पुराभंगास्वनोनामराजर्षिरतिधार्मिकः ॥ अपुत्रःपुरुष
व्याघ्रपुत्रार्थयज्ञमाहरत् ॥ ३ ॥ अग्निष्टुतंसराजर्षिरिंद्रद्विष्टंमहाबलः ॥ प्रायश्चित्तेषुमर्त्यानांपुत्रकामेषुचेष्यते ॥ ४ ॥ इंद्रोज्ञात्वातुतंयज्ञंमहाभागःसुरेश्वरः ॥
अंतरंतस्यराजर्षेरन्विच्छन्नियतात्मनः ॥ ५ ॥ नचैवास्यांतरंराजन्सददर्शमहात्मनः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमृगयांगतवान्नृपः ॥ ६ ॥ इदमंतरमित्येवशक्रोनृ
पममोहयत् ॥ एकाश्वेनचराजर्षिर्भ्रांतइंद्रेणमोहितः ॥ ७ ॥ नदिशोऽविंदतनृपःक्षुत्पिपासार्दितस्तदा ॥ इतश्चेतश्चवैराजन्श्रमतृष्णान्वितोनृप ॥ ८ ॥ सरोपश्य
त्सुरुचिरंपूर्णंपरमवारिणा ॥ सोवगाह्यसरस्तातपाययामासवाजिनं ॥ ९ ॥ अथपीतोदकंसोश्वंवृक्षेबद्ध्वानृपोत्तमः ॥ अवगाह्यततःस्नातस्तत्रस्त्रीत्वमवाप्तवा
न् ॥ १० ॥ आत्मानंस्त्रीकृतंदृष्ट्वाव्रीडितोनृपसत्तमः ॥ चिंतानुगतसर्वात्माव्याकुलेंद्रियचेतनः ॥ ११ ॥ आरोहिष्येकथंत्वश्वंकथंयास्यामिवैपुरं ॥ इष्टेनाग्निष्टुताचा
पिपुत्राणांशतमौरसं ॥ १२ ॥ जातंमहाबलानांमेतान्प्रवक्ष्यामिकिंत्वहं ॥ दारेषुचात्मकीयेषुपौरजानपदेषुच ॥ १३ ॥ मृदुत्वंचतनुत्वंचविक्लवत्वंतथैवच ॥ स्त्रीगु
णाऋषिभिःप्रोक्ताधर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः ॥ १४ ॥ व्यायामेकर्कशत्वंचवीर्यंचपुरुषेगुणाः ॥ पौरुषंविप्रनष्टंवैस्त्रीत्वंकेनापिमेऽभवत् ॥ १५ ॥ स्त्रीभावात्पुनरश्वंतंकथ
मारोढुमुत्सहे ॥ महतात्वथयत्नेनआरुह्याश्वंनराधिपः ॥ १६ ॥ पुनरायात्पुरंतातस्त्रीकृतोनृपसत्तमः ॥ पुत्रादाराश्चभृत्याश्चपौरजानपदाश्चते ॥ १७ ॥ किंन्विदंत्वि
तिविज्ञायविस्मयंपरमंगताः ॥ अथोवाचसराजर्षिःस्त्रीभूतोवदतांवरः ॥ १८ ॥ मृगयामस्मिनिर्यातोबलैःपरिवृतोदृढं ॥ उद्भ्रांतःप्राविशंघोरामटवींदैवचो
दितः ॥ १९ ॥ अटव्यांचसुघोरायांतृष्णार्तोनष्टचेतनः ॥ सरःसुरुचिरप्रख्यमपश्यंपक्षिभिर्वृतं ॥ २० ॥ तत्रावगाढःस्त्रीभूतोदैवेनाहंकृतःपुरा ॥ नामगोत्राणि
चाभाष्यदाराणांमंत्रिणांतथा ॥ २१ ॥ आहपुत्रांस्ततःसोथस्त्रीभूतःपार्थिवोत्तमः ॥ संप्रीत्याभुज्यतांराज्यंवनंयास्यामिपुत्रकाः ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वापुत्रशतं
वनमेवजगामह ॥ गत्वाचैवाश्रमंसातुतापसंप्रत्यपद्यत ॥ २३ ॥ तापसेनास्यपुत्राणामाश्रमेष्वभवच्छतं ॥ अथसादायतान्सर्वान्पूर्वपुत्रानभाषत ॥ २४ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मृदुत्वादयःस्त्रीगुणाआगताः ॥ १४ ॥ कर्कशत्वादयःपुरुषगुणानष्टाः केननिमित्तेनमेममस्त्रीत्वमभवदितिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्त्रीकृतः इंद्रेणस्त्रीत्वंप्रापितः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रत्यपद्यत भर्तृत्वेनस्वीकृतवती ॥ २३ ॥ २४

॥२५॥२६॥ स्त्रीत्वदानेनद्विगुणितपुत्रप्राप्तिरूपउपकारएवजातोनस्त्रीत्वकृतोपकारइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३ ॥३४॥ स्वरूपाणांस्वस्येवरूपंयेषांतेषां ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पुरुषत्वेसुतायूयंस्त्रीत्वेचेमेशतंसुताः ॥ एकत्रभुज्यतांराज्यंभ्रातृभावेनपुत्रकाः ॥ २५ ॥ सहिताभ्रातरस्तेथराज्यंबुभुजिरेतदा ॥ तान्दृष्ट्वाभ्रातृभावेनभुंजाना
न्राज्यमुत्तमं ॥२६॥ चिंतयामासदेवेंद्रोमन्युनाथपरिप्लुतः॥ उपकारोस्यराजर्षेःकृतोनापकृतंमया ॥२७॥ ततोब्राह्मणरूपेणदेवराजःशतक्रतुः॥ भेदयामास
तान्गत्वानगरंवैनृपात्मजान् ॥ २८ ॥ भ्रातृणांनास्तिसौभ्रात्रंयेप्येकस्यपितुःसुताः ॥ राज्यहेतोर्विवदिताःकश्यपस्यसुरासुराः॥ २९ ॥ यूयंभंगास्वनापत्या
स्तापसस्येतरेसुताः ॥ कश्यपस्यसुराश्चैवअसुराश्चसुतास्तथा ॥ ३० ॥ युष्माकंपैतृकंराज्यंभुज्यतेतापसात्मजैः ॥ इंद्रेणभेदितास्तेतुयुद्धेन्योन्यमपातयन्
॥ ३१ ॥ तच्छ्रुत्वातापसीचापिसंतप्ताप्ररुरोदह ॥ ब्राह्मणच्छद्मनाभ्येत्यतामिंद्रोथान्वपृच्छत ॥ ३२ ॥ केनदुःखेनसंतप्तारोदिषित्वंवरानने ॥ ब्राह्मणंततंतोदृ
ष्ट्वासास्त्रीकरुणमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ पुत्राणांद्वेशतेब्रह्मन्कालेनविनिपातिते ॥ अहंराजाभवंविप्रतत्रपूर्वंशतंमम ॥ ३४ ॥ समुत्पन्नंस्वरूपाणांपुत्राणांब्राह्मणो
त्तम ॥ कदाचिन्मृगयांयातउद्भ्रांतोगहनेवने ॥ ३५ ॥ अवगाढश्चसरसिस्त्रीभूतोब्राह्मणोत्तम ॥ पुत्रान्राज्येप्रतिष्ठाप्यवनमास्मिततोगतः ॥ ३६ ॥ स्त्रियाश्चमे
पुत्रशतंतापसेनमहात्मना ॥ आश्रमेजनितंब्रह्मन्नीतंतन्नगरंमया ॥ ३७ ॥ तेषांचवैरमुत्पन्नंकालयोगेनवैद्विज ॥ एतच्छोचाम्यहंब्रह्मन्दैवेनसमभिप्लुता
॥ ३८ ॥ इंद्रस्तांदुःखितांदृष्ट्वाअब्रवीत्परुषंवचः ॥ पुरासुदुःसहंभद्रेममदुःखंत्वयाकृतं ॥ ३९ ॥ इंद्रद्विष्टेनयजतामामनाहूयधिष्ठितं ॥ इंद्रोहमस्मिदुर्बुद्धेवैरंतेपा
तितंमया ॥ ४० ॥ इंद्रंदृष्ट्वातुराजर्षिःपादयोःशिरसागतः ॥ प्रसीदत्रिदशश्रेष्ठपुत्रकामेनसक्रतुः ॥ ४१ ॥ इष्टस्त्रिदशशार्दूलतत्रमेक्षंतुमर्हसि ॥ प्रणिपातेनत
स्येंद्रःपरितुष्टोवरंददौ ॥ ४२ ॥ पुत्रास्तेकमतेराजन्जीवंत्वेतत्प्रचक्ष्वमे ॥ स्त्रीभूतस्यहियेजाताःपुरुषस्याथयेभवन् ॥ ४३ ॥ तापसीतुततःशक्रमुवाचप्रयतांज
लिः ॥ स्त्रीभूतस्यहियेपुत्रास्तेमेजीवंतुवासव ॥ ४४ ॥ इंद्रस्तुविस्मितोदृष्ट्वास्त्रियंपप्रच्छतांपुनः ॥ पुरुषोत्पादितायेतेकथंद्वेष्याःसुतास्तव ॥ ४५ ॥ स्त्रीभूतस्यहिये
जाताःस्नेहस्तेभ्योधिकःकथं ॥ कारणंश्रोतुमिच्छामितन्मेवक्तुमिहार्हसि ॥ ४६ ॥ स्त्र्युवाच स्त्रियास्त्वभ्यधिकःस्नेहोनतथापुरुषस्यवै ॥ तस्मात्तेशक्रजी
वंतुयेजाताःस्त्रीकृतस्यवै ॥ ४७ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तस्ततस्त्विंद्रःप्रीतोवाक्यमुवाचह ॥ सर्वएवेहजीवंतुपुत्रास्तेसत्यवादिनि ॥ ४८ ॥

स्त्रियाःस्त्रीभूतस्यमेमम ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इंद्रद्विष्टेनअग्निष्टुतायज्ञेन घिष्ठितं अधिष्ठितं क्रतूनितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥४९॥५०॥५१॥ अध्यायतात्पर्यमाह स्त्रियाइति ॥ ५२॥५३॥५४॥ इतिअनुशासन०नै०भा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ९ ॥ तदेवंगौतमीसुदर्शनशुकप्रभृतीनामाख्यानैर्यदृच्छोपगतेषुदुःखेषुअनुद्विग्नमनाअतिथिपूजकआत्मशंस्यादिधर्मवान्श्रियंप्राप्नोति तस्याश्चफलंकामःइंद्रियप्रीतिरूपःसाचस्त्रीणामेवभूयसीपुंसस्त्वल्पतरेत्येतावतापंथेनोक्तं तमिमंकामंतुच्छीकृत्यपरमसुखावाप्तिकामस्यपूर्वोक्तानभ्युदयादीनुपासीनस्यवक्ष्यमाणविधिनापरमेश्वरमाराधयिष्यतोहेयंदोषजातंवक्तुमयमध्यायआरभ्यते किमिति लोकयात्राऐहिकशिष्टव्यवहारःहितंचपारलौकिकंश्रेयस्तदर्थिनाकिंकर्तव्यंकिमवश्य

वरंवृणुराजेंद्रयंत्वमिच्छसिसुव्रत ॥ पुरुषत्वमथस्त्रीत्वंमत्तोयदभिकांक्षसे ॥ ४९ ॥ स्त्र्युवाच स्त्रीत्वमेववृणेशक्रपुंस्त्वंनेच्छामिवासव ॥ एवमुक्तस्तुदेवेंद्रस्तांस्त्रियंप्रत्युवाचह ॥ ५० ॥ पुरुषत्वंकथंत्यक्त्वास्त्रीत्वंचोदयसेविभो ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचस्त्रीभूतोराजसत्तमः ॥ ५१ ॥ स्त्रियाःपुरुषसंयोगेप्रीतिरभ्यधिकासदा ॥ एतस्मात्कारणाच्छक्रस्त्रीत्वमेववृणोम्यहं ॥ ५२ ॥ रमिताभ्यधिकंस्त्रीत्वेसत्यंवैदेवसत्तम ॥ स्त्रीभावेनहितुष्यामिगम्यतांत्रिदशाधिप ॥ ५३ ॥ एवमस्त्वितिचोक्त्वातामापृच्छ्यत्रिदिवंगतः ॥ एवंस्त्रियामहाराजअधिकाप्रीतिरुच्यते ॥ ५४ ॥ इतिश्रीम० अनुशासन० आनुशास० दानधर्मेभंगास्वनोपाख्यानेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंकर्तव्यंमनुष्येणलोकयात्राहितार्थिना ॥ कथंवैलोकयात्रांतुकिंशीलश्चसमाचरेत् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच कायेनत्रिविधंकर्मवाचाचापिचतुर्विधं ॥ मनसात्रिविधंचैवदशकर्मपथांस्त्यजेत् ॥ २ ॥ प्राणातिपातःस्तैन्यंचपरदारानथापिच ॥ त्रीणिपापानिकायेनसर्वतःपरिवर्जयेत् ॥ ३ ॥ असत्प्रलापंपारुष्यंपैशुन्यमनृतंतथा ॥ चत्वारिवाचाराजेंद्रनजल्पेन्नानुचिंतयेत् ॥ ४ ॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्वेषुसौहृदं ॥ कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंमनसाचरेत् ॥ ५ ॥ तस्माद्वाक्कायमनसानाचरेदशुभंनरः ॥ शुभाशुभान्याचरन्हितस्यतस्याश्नुतेफलं ॥ ६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेलोकयात्राकथनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥

मनुष्येणलोकयात्रालोकद्वयश्रेयःसाधनं ॥ १ ॥ कर्मपथान्स्वाभाविककर्ममार्गान् ॥ २ ॥ प्राणातिपातोहिंसा ॥ ३ ॥ असत्प्रलापंग्राम्यवार्तादि पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं पैशुन्यंराजद्वारादौपरदोषसूचनं अनृतंमिथ्यावादःपरपीडाकरः मनसाप्येतंवदिष्यामीतिनानुचिंतयेत् ॥ ४ ॥ अनभिध्येतिश्लोकेनपरद्रव्येष्वभिध्यानंपरस्यानिष्टचिंतनंवेदवादेषुनास्तिक्यमितित्रीणित्याज्यानिलक्षयेत् दशात्यजेदित्युपक्रमात् ॥ ५ ॥ शुभंअहिंसादिआस्तिक्यांतं अशुभंहिंसादिनास्तिक्यांतं फलंअभयदुःखादिस्वर्गनरकांतं ॥ ६ ॥ इतिअनुशास०नै०भा०त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥

अशुभानिपरित्यज्यशुभान्याचरतायज्ञमव्ययंतज्जाननृत्वयमेवपृच्छति त्वयेति आपगेयगांगेय पितामहस्यापिईशायअंतर्यामिणे सर्वत्रषष्ठ्यर्थेचतुर्थी शंसुखंभवत्यस्मादित्यानंदायेत्यर्थः ॥ १ ॥ बभ्रवेवि शालाय बभ्रुर्वैश्वानरइत्यादिर्विशालेपिंगलेऽन्यवदितिमेदिनी महाभाग्यंऐश्वर्यं गुणवित्यादिःसमम्यपिषष्ठ्यर्थे अव्यक्तंजगत्कारणंअव्याकृताख्यंतस्ययोनयेउत्पत्तिप्रलयस्थानाय ॥ २ ॥ योहीति सर्व गतःसर्वोपादानत्वात् सर्वत्रनदृश्यतेदृश्यमात्रशरीरत्वादात्मत्वाच्च ॥ ३ ॥ ब्रह्माविराट्विष्णुःसूत्रात्मासुरेशःप्राज्ञःनेषांस्रष्टाउपादानंप्रभुर्निमित्तं उपासतेस्वस्वोपाधित्यागेनअधिगच्छंति ॥ ४ ॥ प्रकृतीनांपंच तन्मात्राहंकारमहदव्यक्तानां विश्वकारणानांपुरुषस्यजीवात्भोक्तुरित्यर्थः पंचम्यर्थेषष्ठी इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मामहान्परः महतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिरिति आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिचश्रुतेभ्यस्तत्त्वेभ्यःपरःनिष्कलः चिंत्यतेनकिंचिदपिचिंतयेदितिस्मृतेःसर्वचिंतात्यागेनप्राप्यनेयोगविद्भिःयोगोबुध्या

युधिष्ठिरउवाच त्वयापगेयनामानिश्रुतानीहजगत्पतेः ॥ पितामहेशायविभोनामान्याचक्ष्वशंभवे ॥ १ ॥ बभ्रवेविश्वरूपायमहाभाग्यंचतत्त्वतः ॥ सुरा सुरगुरौदेवेशंकरेऽव्यक्तयोनये॥ २॥ भीष्मउवाच अशक्तोहंगुणान्वक्तुंमहादेवस्यधीमतः॥ योहिसर्वगतोदेवोनचसर्वत्रदृश्यते॥ ३॥ ब्रह्मविष्णुसुरेशा नांस्रष्टाचप्रभुरेवच॥ ब्रह्मादयःपिशाचांतायंहिदेवाउपासते॥ ४॥ प्रकृतीनांपरत्वेनपुरुषस्यचयःपरः॥ चिंत्यतेयोयोगविद्भिर्ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ अक्षरं परमंब्रह्मअसच्चसदसच्चयः॥ ५॥ प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षोभयित्वास्वतेजसा॥ ब्रह्माणमसृजत्तस्माद्देवदेवःप्रजापतिः॥ ६॥ कोहिशक्तोगुणान्वक्तुंदेवदेवस्यधी मतः॥ गर्भजन्मजरायुक्तोमर्त्योमृत्युसमन्वितः॥ ७॥ कोहिशक्तोभवंज्ञातुंमद्विधःपरमेश्वरं॥ ऋतेनारायणात्पुत्रशंखचक्रगदाधरात्॥ ८॥ एषविद्वान्गुण श्रेष्ठोविष्णुःपरमदुर्जयः॥ दिव्यचक्षुर्महातेजावीक्ष्यतेयोगचक्षुषा॥ ९॥रुद्रभक्त्यातुकृष्णेनजगद्व्याप्तंमहात्मना॥ तंप्रसाद्यतदादेवंबदर्यांकिलभारत॥ १०॥

यस्संगस्तद्विद्भिः अक्षरंअपरिणामिपरमंब्रह्म अत्यंतंपरिच्छेदत्रयशून्यं तदेवअसत्अव्याकृतद्रव्यंकारणं सत्रज्जुसर्पवद्भासमानमप्यसदनिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ ५ ॥ प्रकृतिंमायां पुरुषंतत्रप्रतिबिंबितंचैतन्यं मायाशबलमव्याकृतमित्यर्थः क्षोभयित्वाप्राणिकर्मानुरोधेनसाम्यावस्थातःप्रच्याव्यस्वतेजसास्वसत्तास्फूर्तिप्रदानेनब्रह्माणंमहांतमसृजत् तस्मान्महतःसकाशाद्देवानांसूर्यादीनांदेवःस्वामीप्रजापतिश्चतुर्मु खःअभवदितिशेषः ॥ ६ ॥ यःअसृजत्तस्यगुणान्वक्तुंकःशक्तइतियोजना धीमतः धियाबुध्याहमितिमतोज्ञानोऽहंप्रत्ययगम्योजीवइत्यर्थः नहिबुध्यादिपरिच्छिन्नस्तदगोचरंब्रह्मपरिच्छेत्तुमीष्टेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ भक्त्याआराधनेनव्योमायष्टमूर्त्तेर्ध्यानेनतद्भावंगत्वाजगद्व्याप्तमित्यर्थः ॥ १० ॥

अर्थादिति अर्थतइत्यर्थोभोग्यवस्तुजातं तावत्प्रियंतनोपिप्रियंनरःप्रत्यगात्मातत्त्वंसर्वेषामंतरात्मत्वंप्राप्तइत्यर्थः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेस्तादात्म्यंप्राप्तइतिभावः अन्नादितिपाठेपिसएवार्थः सुवर्णाक्षान्दि व्यदृष्टेः ॥ ११ ॥ शिवंप्रसाद्यतमवान् तपोपिशिवप्रसादंविनाकर्तुंदुःशकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ तोषोऽलंबुद्धिःप्रीतिःप्रसादोन्मुखत्वंतदुभयंप्रापितः ॥ १३ ॥ पुत्रःसांबःतत्प्राप्त्यर्थंतपस्यन् ॥ १४ ॥ यस्मात् ऐश्वर्यात् नमंत्येभिरीश्वरंभक्ताइतिनामानि शांभवान्मंत्रान् व्याख्यातुंअर्थतोविवरीतुं तत्रहेतुः ॥ १५ ॥ यतोगुणान्वक्तुंशक्तइति विभूतिऐश्वर्यं कात्स्न्र्येनगुणज्ञानंत्वात्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितिश्रुतेरात्मज्ञस्यैवभवति तथाविधोयमेवनत्वन्यइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ विष्णुरूपायेत्यनेनशिवाभिन्नोविष्णुरेवशिवस्यगुणान्वक्तुमीष्टे तयोरैकात्म्यात् भिन्नंत्वेतुलोकेपीतरगुणानितरोनजानातिकिमुतईश्वरस्येतिभावः विश्वरूपायेतिपाठेपिविश्वंविष्णुरेव नारायणःसर्वमिदंपुराणः नारायणएवेदंसर्वं विश्वंविष्णुरित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः पृच्छत्अपृच्छत् ॥१८॥नाम्नामिति यद्यपिमोक्षधर्मे

अर्थास्त्रियतरत्वंचसर्वलोकेषुवैतदा ॥ प्राप्तवानेवराजेंद्रसुवर्णाक्षान्महेश्वरात् ॥ ११ ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंतुतप्तवानेषमाधवः ॥ प्रसाद्यवरदंदेवंचराचरगुरुंशिवं ॥ १२ ॥ युगेयुगेतुकृष्णेनतोषितोवैमहेश्वरः ॥ भक्त्यापरमयाचैवप्रीतश्चैवमहात्मनः ॥ १३ ॥ ऐश्वर्यंयादृशंतस्यजगद्योनेर्महात्मनः ॥ तदयंदृष्टवान्साक्षात्पुत्रार्थेहरिरच्युतः ॥ १४ ॥ यस्मात्परतरंचैवनान्यंपश्यामिभारत ॥ व्याख्यातुंदेवदेवस्यशक्तोनामान्यशेषतः ॥ १५ ॥ एषशक्तोमहाबाहुर्वक्तुंभगवतोगुणान् ॥ विभूतिंचैवकात्स्न्र्येनसत्यांमाहेश्वरींनृप ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातदाभीष्मोवासुदेवंमहायशाः ॥ भवमाहात्म्यसंयुक्तमिदमाहपितामहः ॥ १७ ॥ भीष्मउवाच सुरासुरगुरोदेवविष्णोत्वंवक्तुमर्हसि ॥ शिवायविष्णुरूपाययन्मांपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १८ ॥ नाम्नांसहस्रंदेवस्यतंडिनाब्रह्मयोनिना ॥ निवेदितंब्रह्मलोकेब्रह्मणोयत्पुराभवत् ॥ १९ ॥ द्वैपायनप्रभृतयस्तथाचेमेतपोधनाः ॥ ऋषयःसुव्रतादांताःशृण्वंतुगदतस्तव ॥ २० ॥

षुशिवसहस्रनामस्तोत्रमुक्तमतएतत्कथनमनर्थकप्रायंतथापितत्रचतुरधिकानिषट्शतानिनामानिसंतितेषामुक्तसंख्यापूरणमपितत्रैवत्रिसुपर्णंतथाब्रह्मयजुषांशतरुद्रियमितिवाक्यात्तत्रैवश्रुतात्रिसुपर्णशतरुद्रियाभ्यामुक्तंअतस्तत्स्तोत्रंमोक्षाधिकारपाठात्वेदमंत्रगर्भितत्वाच्चनात्रैवर्णिकस्यब्रह्मलोकांतफलार्थिनोध्येयंयुक्तमितिएतद्दानधर्मप्रसंगात्काम्यं वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणःप्राप्नुयात्तुजपेच्छ्रपःपार्थमहींचकृत्स्नां वैश्योलाभंप्राप्नुयान्नैपुणंचशूद्रोगतिंप्रेत्यतथासुखंचेत्युपसंहारात्सर्ववर्णाधिकारिकंचततःपृथक्पठितं एवंविश्वंविष्णुर्वषट्कारइत्यादिविष्णुसहस्रनामापिज्ञेयंतत्रापिशूद्रःसुखमवाप्नुयादित्यंतेस्मरणात् नतेनैतद्गतार्थमितिपुनरत्रापिशिवाराधनमुक्तमित्याशयः ॥ १९ ॥ २० ॥

ध्रुवायकूटस्थाय नंदिनेआनंदमयाय होत्रेकर्तृरूपायविज्ञानमयाय गोप्त्रेकर्मफलप्रदानद्वारारक्षित्रे विश्वसृजेदक्षादिरूपाय अग्नयेगार्हपत्यादिरूपाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थ्यः महाभाग्यंऐश्वर्यंमुंडिनेवस्तुतोनिर्भूडाय कपर्दिनेउपाधितश्भूडावते अयंभावः तदाद्रष्टुःस्वरूपेऽवस्थानं वृत्तिसारूप्यमितरत्रेतियोगसूत्राभ्यांयदासर्वासांचित्तवृत्तीनामभावस्तदाचितिर्निर्भूडेवस्वरूपमात्रेणावतिष्ठते यदातुतत्तद्वृत्तिसारूप्यंभजतेतदाचूडावतीविशेषविज्ञानरूपाभवतीतितदिदमुक्तंमुंडिनेयकपर्दिनेइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ भवनंहार्दाकाशाख्यं शंभुराकाशमध्यइतिश्रुतेः आदित्याःइंद्रियाख्यादेवाः निधनमादिवेतिपाठेलयमुदयंचेत्यर्थः ॥ २३ ॥ व्रतेशायव्रतपूर्वकाणांयज्ञादीनांफलप्रदात्रे ॥ २४ ॥ धीमतःधियाब्रह्मविषयामतोज्ञातः २५ ॥ गीतासु तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येतमेवशरणंगच्छेतिप्रोक्तायकपर्दिनेसगुणायैव निर्गुणस्यतुगौणानांनाम्नामभावादि

ध्रुवायनंदिनेहोत्रेगोप्त्रेविश्वसृजेग्नये ॥ महाभाग्यंविभोर्ब्रूहिमुंडिनेयकपर्दिने ॥ २१ ॥ वासुदेवउवाच नगतिःकर्मणांशक्यावेत्तुमीशस्यतत्त्वतः ॥ हिरण्यगर्भप्रमुखादेवाःसेंद्रामहर्षयः ॥ २२ ॥ नविदुर्यस्यभवनमादित्याःसूक्ष्मदर्शिनः ॥ सकथंनरमात्रेणशक्योज्ञातुंसतांगतिः ॥ २३ ॥ तस्याहमसुरघ्नस्य कांश्चिद्भगवतोगुणान् ॥ भवतांकीर्तयिष्यामिव्रतेशाययथातथं ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तातुभगवान्गुणांस्तस्यमहात्मनः ॥ उपस्पृश्यशुचिर्भूत्वाकथयामासधीमतः ॥ २५ ॥ वासुदेवउवाच शुश्रूषध्वंब्राह्मणेंद्रास्त्वंचतातयुधिष्ठिर ॥ त्वंचापगेयनामानिश्टणुष्वेहकपर्दिने ॥ २६ ॥ यदवाप्तंचमेपूर्वंसांबहेतोःसुदुष्करं ॥ यथावद्भगवान्दृष्टोमयापूर्वंसमाधिना ॥ २७ ॥ शंबरेनिहतेपूर्वंरौक्मिणेयेनधीमता ॥ अतीतेद्वादशेवर्षेजांबवत्यब्रवीद्धिमां ॥ २८ ॥ प्रद्युम्नचारुदेष्णादीन्रुक्मिण्यावीक्ष्यपुत्रकान् ॥ पुत्रार्थिनीमामुपेत्यवाक्यमाहयुधिष्ठिर ॥ २९ ॥ शूरंबलवतांश्रेष्ठंकांतरूपमकल्मषं ॥ आत्मतुल्यंममसुतंप्रयच्छाच्युतमाचिरं ॥ ३० ॥ नहितेऽप्राप्यमस्तीहत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ लोकान्सृजेस्त्वमपरानिच्छन्यदुकुलोद्वह ॥ ३१ ॥ त्वयाद्वादशवर्षाणिव्रतीभूतेनशुष्यता ॥ आराध्यपशुभर्त्तारंरुक्मिण्यांजनितासुताः ॥ ३२ ॥ चारुदेष्णःसुचारुश्चचारुवेशोयशोधरः ॥ चारुश्रवाश्चारुयशाःप्रद्युम्नःशंभुरेवच ॥ ३३ ॥

त्यर्थः ॥ २६ ॥ यद्दर्शनं सुदुष्करंदुर्लभं समाधिनायोगेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आराध्येतिआराध्यस्यमाहात्म्यंवासुदेवउवाचशुश्रूषध्वमित्यादिना ननुमन्मनाभवमामेवशरणंव्रजेतिस्वस्यैवोपेयत्वंवदतःकथमन्यआराध्यःस्यादितिचेन्न मामेवविजानीहीतिवत्शास्त्रदृष्ट्यापरमात्मनोप्यस्मदर्थत्वोपपत्तेर्मामुपास्वेतिवदतइंद्रस्येवदेवस्योपेयत्वाभावात् उपाधिनिष्कृष्टस्योपेयत्वंत्वस्मदादिसाधारणंनवासुदेवस्योत्कर्षमर्हतीतिशैवाः वस्तुतस्तुयत्सर्वोपाधिशून्यंब्रह्मअस्मदाद्यंतरतरंतदेवमुख्यमस्मच्छब्दालंबनंवासुदेवशब्दितंमाययामानुषवद्भूत्वास्वप्राप्त्युपायभूतमुपास्यरूपमात्मनःस्वशास्त्रतत्वंस्वयमेवलोकानुग्रहार्थमुपदिशतीतिनतयोर्भेदगंधोपीति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तेत्वया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यज्ञवाहाइतिच्छंदसामेवविशेषणं छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वेतिब्राह्मणात् तेषांयज्ञवाहत्वसिद्धिः स्तोभाःसामपूरणान्यक्षराणिहुंमाइत्यादीनि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ नरेंद्रपुत्रीं

यथातेजनिताःपुत्रारुक्मिण्यांचारुविक्रमाः ॥ तथाममापितनयंप्रयच्छमधुसूदन ॥ ३४ ॥ इत्येवंचोदितोदेव्यातामवोचंसुमध्यमां ॥ अनुजानीहिमांराज्ञि
करिष्येवचनंतव ॥ ३५ ॥ साचमामब्रवीद्गच्छशिवायविजयायच ॥ ब्रह्माशिवःकाश्यपश्चनद्योदेवामनोनुगाः ॥ ३६ ॥ क्षेत्रौषध्योयज्ञवाहाश्छंदांस्यृषिग
णाध्वराः ॥ समुद्रादक्षिणास्तोभाऋक्षाणिपितरोग्रहाः ॥ ३७ ॥ देवपत्न्योदेवकन्यादेवमातरएवच ॥ मन्वंतराणिगावश्चचंद्रमाःसविताहरिः ॥ ३८ ॥ सावित्री
ब्रह्मविद्याचऋतवोवत्सरास्तथा ॥ क्षणालवामुहूर्ताश्चनिमेषायुगपर्ययाः ॥ ३९ ॥ रक्षंतुसर्वत्रगतंत्वांयादवसुखायच ॥ अरिष्टंगच्छपंथानमप्रमत्तोभवानघ
॥ ४० ॥ एवंकृतस्वस्त्ययनस्तयाहंततोभ्यनुज्ञायनरेंद्रपुत्रीं ॥ पितुःसमीपंनरसत्तमस्यमातुश्चराज्ञश्चतथाहुकस्य ॥ ४१ ॥ गत्वासमावेद्ययदब्रवीन्मांविद्याध
रेंद्रस्यसुताभृशार्त्ता ॥ तानभ्यनुज्ञायतदातिदुःखाद्गदंतथैवातिबलंचरामं ॥ अथोचतुःप्रीतियुतौतदानींतपःसमृद्धिर्भवतोस्त्वविघ्नं ॥ ४२ ॥ प्राप्यानुज्ञांगुरु
जनादहंतार्क्ष्यमचिंतयं ॥ सोवहद्धिमवंतमांप्राप्यचैनंव्यसर्जयं ॥ ४३ ॥ तत्राहमद्भुतान्भावानपश्यंगिरिसत्तमे ॥ क्षेत्रंचतपसांश्रेष्ठंपश्याम्यद्भुतमुत्तमं ॥ ४४ ॥
दिव्यंवैयाघ्रपद्यस्यउपमन्योर्महात्मनः ॥ पूजितंदेवगंधर्वैर्ब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतं ॥ ४५ ॥ धवककुभकदंबनारिकेलैःकुरबककेतकजंबुपाटलाभिः ॥ वटवरुण
कवत्सनाभबिल्वैःसरलकपित्थप्रियालसालतालैः ॥ ४६ ॥ बदरीकुंदपुन्नागैरशोकाम्रातिमुक्तकैः ॥ मधूकैःकोविदारैश्चचंपकैःपनसैस्तथा ॥ ४७ ॥ वन्यैर्बहु
विधैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युतं ॥ पुष्पगुल्मलताकीर्णकदलीषंडशोभितं ॥ ४८ ॥ नानाशकुनिसंभोज्यैःफलैर्वृक्षैरलंकृतं ॥ यथास्थानविनिक्षिप्तैर्भूषितंभस्मराशि
भिः ॥ ४९ ॥ रुरुवानरशार्दूलसिंहद्वीपिसमाकुलं ॥ कुरंगबर्हिणाकीर्णमार्जारभुजगावृतं ॥ पूगैश्चमृगजातीनांमहिषर्क्षनिषेवितं ॥ ५० ॥ सकृत्प्रभिन्नैश्चगजै
र्विभूषितंप्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं ॥ सुपुष्पितैरंबुधरप्रकाशैर्महीरुहाणांचवनैर्विचित्रैः ॥ ५१ ॥ नानापुष्परजोमिश्रोगजदानाधिवासितः ॥ दिव्यस्त्रीगीत
बहुलोमारुतोभिमुखोववौ ॥ ५२ ॥ धारानिनादैर्विहगप्रणादैःशुभैस्तथाबृंहितैःकुंजराणां ॥ गीतैस्तथाकिन्नराणामुदारैःशुभैःस्वनैःसामगानांचवीर ॥ ५३ ॥
अचिंत्यंमनसाप्यन्यैःसरोभिःसमलंकृतं ॥ विशालैश्चाग्निशरणैर्भूषितंकुसुमावृतैः ॥ ५४ ॥ ऋक्षराजस्यजांबवतोदुहितरं कपींद्रेत्यपिपाठः पत्नीमितिपाठेहेनरेंद्रेतिसंबोधनं ॥ ४१ ॥
अभ्यनुज्ञायस्थितंमामितिशेषः अथोचतुरित्यर्धः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तपसांधर्माणांतपस्विनांवा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भस्मराशिभिरितिभस्मच्छन्नैरग्निभिः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ संप्रक्षालैःमैत्र्यादिभिश्चित्तशोधनंकुर्वाद्भिः ॥ ५६ ॥ गोचारिणःगोवन्मुखेनैवचरंतःहस्तव्यापारशून्याइत्यर्थः मरीचिपाश्चंद्ररश्मिपानेनैवजीवंतः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तांस्तान्महतइतिपाठेवह
तइत्यध्याहारः ॥५९॥६०॥ क्रीडंतीति अहिंसाप्रतिष्ठायांतत्सन्निधौवैरत्यागइतियोगसूत्रात्सर्पनकुलादीनांवैरत्यागलिंगेनतत्रस्थानांमुनीनांअत्यंतअहिंसादियमनियमनिष्ठावत्त्वंदर्शितं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

विभूषितंपुण्यपवित्रतोयया सदाचजुष्टंनृपजन्हुकन्यया ॥ विभूषितंधर्मभृतांवरिष्ठैर्महात्मभिर्वन्हिसमानकल्पैः ॥ ५५ ॥ वाय्वाहारैरंबुपैर्जप्यनित्यैःसंप्रक्षाले
र्योगिभिर्ध्याननित्यैः ॥ धूमप्राशैरूष्मपैःक्षीरपैश्चसंजुष्टंचब्राह्मणेंद्रैःसमंतात् ॥ ५६ ॥ गोचारिणोथाश्मकुट्टादंतोलूखलिकास्तथा ॥ मरीचिपाःफेनपाश्चतथै
वम्मृगचारिणः ॥ ५७॥ अश्वत्थफलभक्षाश्चतथाह्युदकशायिनः ॥ चीरचर्मांबरधरास्तथावल्कलधारिणः ॥ ५८॥ सुदुःखान्नियमांस्तांस्तान्वहतःसुतपोधना
न् ॥ पश्यन्मुनीन्बहुविधान्प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ५९ ॥ सुपूजितंदेवगणैर्महात्मभिःशिवादिभिर्भारतपुण्यकर्मभिः ॥ रराजतच्चाश्रममंडलंसदादिवीवराजन्
शशिमंडलंयथा ॥ ६० ॥ क्रीडंतिसर्पैर्नकुलामृगैर्व्याघ्राश्चमित्रवत् ॥ प्रभावाद्दीप्ततपसांसंन्निकर्षान्महात्मनां ॥ ६१ ॥ तत्राश्रमपदेश्रेष्ठेसर्वभूतमनोरमे ॥
सेवितेद्विजशार्दूलैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ ६२ ॥ नानानियमविख्यातैर्ऋषिभिःसुमहात्मभिः ॥ प्रविशन्नेवचापश्यंजटाचीरधरंप्रभुं ॥ ६३ ॥ तेजसातपसाचैव
दीप्यमानंयथानलं ॥ शिष्यैरनुगतंशांतंयुवानंब्राह्मणर्षभं ॥ ६४॥ शिरसावंदमानंमामुपमन्युरभाषत ॥ ६५ ॥ स्वागतंपुंडरीकाक्षसफलानितपांसिनः ॥
यःपूज्यःपूजयसिमांद्रष्टव्योद्रष्टुमिच्छसि ॥ ६६॥ तमहंप्रांजलिर्भूत्वामृगपक्षिष्वथाग्निषु ॥ धर्मेचशिष्यवर्गेचसमपृच्छमनामयं ॥ ६७॥ ततोमांभगवानाहसा
म्नापरमवल्गुना ॥ लप्स्यसेतनयंकृष्णआत्मतुल्यमसंशयं ॥ ६८ ॥ तपःसुमहदास्थायतोषयेशानमीश्वरं ॥ इहदेवःसपत्नीकःसमाक्रीडत्यधोक्षज ॥ ६९ ॥
इहैनंदैवतश्रेष्ठंदेवाःसर्षिगणाःपुरा ॥ तपसाब्रह्मचर्येणसत्येनचदमेनच ॥ ७० ॥ तोषयित्वाशुभान्कामान्प्रापवंतोजनार्दन ॥ तेजसांतपसांचैवनिधिःसभ
गवानिह ॥ ७१ ॥ शुभाशुभान्वितान्भावान्विसृजन्संक्षिपन्नपि ॥ आस्तेदेव्यासदाचिंत्योयंप्रार्थयसिशत्रुहन् ॥ ७२ ॥ हिरण्यकशिपुर्योभूद्दानवोमेरुकंप
नः ॥ तेनसर्वामरैश्वर्यंशर्वात्प्राप्तंसमार्बुदं ॥ ७३ ॥ तस्यैवपुत्रप्रवरोमंदारोनामविश्रुतः ॥ महादेववराच्छक्रंवर्षार्बुदमयोधयत् ॥ ७४॥

नियमाःअंबुपानादयस्तैरेवांबुपैःक्षीरपैरित्यादिनामभिःख्यातैः प्रविशन्नेवापश्यंउपमन्युमितिशेषः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ पूज्यःसगुणः द्रष्टव्योनिर्गुणः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
भावान्शमकामादीन्चित्ताभिप्रायान् सृजन्नित्यनेनांतर्यामित्वंदर्शितं ॥ ७१ ॥ समानांसंवत्सराणामर्बुदंसमार्बुदं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

पहस्यमंदारनाम्नः ॥७५॥ भगवतामहादेवेन ॥७६॥ उत्पादितंतस्यैवदैत्यस्यहननार्थं ॥७७॥ नद्रष्टुंशक्यंदुर्दर्शत्वात् ॥७८॥ जीर्णंजीर्णतृणवद्व्यर्थमित्यर्थः ॥७९॥ वरदत्तस्यसर्वशस्त्रावध्यस्त्वंभवेनिदत्तव रस्य॥८०॥ अर्दमानाःसुराअसुरेंद्रान्जघ्नुःतेऽन्योन्यंकलहमकुर्वन्नित्यर्थः॥ ८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥ योगः चंद्रसूर्यपर्जन्यपृथिव्यादिसृष्टिसामर्थ्यं शाश्वतंबलंब्रह्मविद्योत्थं ॥८६॥८७॥ आत्मानंहि

विष्णोश्चक्रंचतद्धोरंवज्रमाखंडलस्यच ॥ शीर्णंपुराभवत्तातग्रहस्यांगेषुकेशव ॥ ७५ ॥ यत्तद्भगवतापूर्वंदत्तंचक्रंतवानघ ॥ जलांतरचरंहत्वादैत्यंचबलगर्वितं ॥ ७६ ॥ उत्पादितंवृषांकेनदीप्तज्वलनसन्निभं ॥ दत्तंभगवतातुभ्यंदुर्धर्षंतेजसाद्भुतं ॥ ७७ ॥ नशक्यंद्रष्टुमन्येनवर्जयित्वापिनाकिनं ॥ सुदर्शनंभवत्येवंभवेनो क्तंतदातुतत् ॥ ७८ ॥ सुदर्शनंतदातस्यलोकेनामप्रतिष्ठितं ॥ तज्जीर्णमभवत्तातग्रहस्यांगेषुकेशव ॥ ७९ ॥ ग्रहस्यातिबलस्यांगेवरदत्तस्यधीमतः ॥ नशस्त्रा णिवहंत्यंगेचक्रवज्रशतान्यपि ॥ ८० ॥ अर्द्यमानाश्चविबुधाग्रहेणसुबलीयसा ॥ शिवदत्तवरान्जघ्नुरसुरेंद्रान्सुराभृशं ॥ ८१ ॥ तुष्टोविद्युत्प्रभस्यापित्रिलो केश्वरतांददौ ॥ शतंवर्षसहस्राणांसर्वलोकेश्वरोभवत् ॥ ८२ ॥ ममैवानुचरोनित्यंभवितासीतिचाब्रवीत् ॥ तथापुत्रसहस्राणामयुतंचददौप्रभुः ॥ ८३ ॥ कुश द्वीपंचसददौराज्येनभगवानजः ॥ तथाशतमुखोनामधात्रासृष्टोमहासुरः ॥ ८४ ॥ येनवर्षशतंसाग्रमात्ममांसैर्हुतोनलः ॥ तंप्राहभगवांस्तुष्टःकिंकरोमीति शंकरः ॥ ८५ ॥ तंवैशतमुखःप्राहयोगोभवतुमेद्भुतः ॥ बलंचदैवतश्रेष्ठशाश्वतंसंप्रयच्छमे ॥ ८६ ॥ तथेतिभगवानाहतस्यतद्वचनंप्रभुः ॥ स्वायंभुवःक्रतुश्चा पिपुत्रार्थमभवत्पुरा ॥ ८७ ॥ आविश्ययोगेनात्मानंत्रीणिवर्षशतान्यपि ॥ तस्यचोपददौपुत्रान्सहस्रंक्रतुसंमितान् ॥ ८८ ॥ योगेश्वरंदेवगीतंवेत्थकृष्णनसं शयः ॥ याज्ञवल्क्यइतिख्यातऋषिःपरमधार्मिकः ॥ ८९ ॥ आराध्यसमहादेवंप्राप्तवानतुलंयशः ॥ वेदव्यासश्चयोगात्मापराशरसुतोमुनिः ॥ ९० ॥ सोपिशं करमाराध्यप्राप्तवानतुलंयशः ॥ वालखिल्यामघवताह्यवज्ञाताःपुराकिल ॥ ९१ ॥ तैःक्रुद्धैर्भगवान्रुद्रस्तपसातोषितोह्यभूत् ॥ तांश्चापिदैवतश्रेष्ठःप्राहप्री तोजगत्पतिः ॥ ९२ ॥ सुपर्णंसोमहर्त्तारंतपसोत्पादयिष्यथ ॥ महादेवस्यरोषाच्चआपोनष्टाःपुराभवन् ॥ ९३ ॥ ताश्चसप्तकपालेनदेवैरन्याःप्रवर्त्तिताः ॥ ततःपा नीयमभवत्प्रसन्नेत्र्यंबकेभुवि ॥ ९४ ॥

रण्यगर्भआविश्याभवत्आविष्टोभूत् सूत्रात्मनोध्यानंकुर्वन्नित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ९२ ॥ ९३॥ सप्तकपालेनत्र्यंबकदैवत्येनहेतुना देवैःसप्तकपालेनरुद्रमिज्याआपोनिर्मिताइत्यर्थः देवेनेतिपाठेइंद्रेण॥ ॥ ९४ ॥

अत्रेरिति पतिद्वेष्णियोपिस्त्रियोमहादेवंप्राप्यकृतकृत्याभवंतीतिभावः ॥ ९५॥ ९६ ॥ मुसलेषुअयोग्रेषुकाष्ठकीलेषु अयोग्रेमुसलंमतमितिविश्वलोचनः॥ ९७ ॥ विनेति चरुद्रः चरोर्द्रवःमंडइतियावत्

अत्रेर्भार्यापिभर्त्तारंसंत्यज्यब्रह्मवादिनी॥ नाहंतस्यमुनेर्भूयोवशगास्यांकथंचन॥ ९५॥ इत्युक्त्वासामहादेवमगच्छच्छरणंकिल॥ निराहाराभयादत्रेस्त्रीणि वर्षशतान्यपि॥ ९६॥ अशेतमुसलेष्वेवप्रसादार्थंभवस्यसा॥ तामब्रवीद्धसन्देवोभवितावैसुतस्तव ॥ ९७॥ विनाभर्त्राचरुद्रेणभविष्यतिनसंशयः॥ वंशेत वैवनाम्नावुख्यातिंयास्यतिचेप्सितां॥ ९८॥ विकर्णश्चमहादेवंतथाभक्तसुखावहं॥ प्रसाद्यभगवान्सिद्धिंप्राप्तवान्मधुसूदन॥ ९९॥ शाकल्यःसंशितात्मावै नववर्षशतान्यपि ॥ आराधयामासभवंमनोयज्ञेनकेशव ॥ १०० ॥ तंचाहभगवांस्तुष्टोग्रंथकारोभविष्यसि ॥ वत्साक्षयाचतेकीर्तिस्त्रैलोक्येवैभविष्यति ॥ १०१ ॥ अक्षयंचकुलंतेस्तुमहर्षिभिरलंकृतं॥ भविष्यतिद्विजश्रेष्ठःसूत्रकर्त्तासुतस्तव॥ १०२ ॥ सावर्णिश्चापिविख्यातऋषिरासीत्कृतेयुगे॥ इहतेनतपस्त प्तंषष्टिवर्षशतान्यथ॥ १०३॥ तमाहभगवान्रुद्रःसाक्षात्तुष्टोस्मितेनघ ॥ ग्रंथकृल्लोकविख्यातोभवितास्यजरामरः ॥ १०४ ॥ शक्रेणतुपुरादेवोवाराणस्यां जनार्दन॥ आराधितोभूद्भक्तेनदिग्वासाभस्मगुंठितः॥ १०५॥ आराध्यसमहादेवंदेवराजमवाप्तवान् ॥ नारदेनतुभक्त्यासौभवआराधितःपुरा॥ ६॥ तस्य तुष्टोमहादेवोजगौदेवगुरुर्गुरुः॥ तेजसातपसाकीर्त्यात्वत्समोनभविष्यति ॥ ७॥ गीतेनवादितव्येननित्यंमामनुयास्यसि ॥ मयापिचयथादृष्टोदेवदेवःपुरा विभो॥ ८॥ साक्षात्पशुपतिस्तातत्तच्चापिशृणुमाधव॥ यदर्थंचमयादेवःप्रयतेनतथाविभो॥ ९॥ प्रबोधितोमहातेजास्तच्चापिशृणुविस्तरं ॥ यदवाप्तंचमेपूर्वं देवदेवान्महेश्वरात्॥ १०॥ तत्सर्वंनिखिलेनाद्यकथयिष्यामितेनघ॥ पुराकृतयुगेतातऋषिरासीन्महायशाः॥ ११॥ व्याघ्रपादइतिख्यातोवेदवेदांगपारगः॥ तस्याहमभवंपुत्रोधौम्यश्चापिममानुजः॥ १२॥ कस्यचित्त्वथकालस्यधौम्येनसहमाधव ॥ आगच्छमाश्रमंक्रीडन्मुनीनांभावितात्मनां ॥ १३॥ तत्रापिच मयादृष्टादुह्यमानापयस्विनी ॥ लक्षितंचमयाक्षीरंस्वादुतोह्यमृतोपमं॥ १४ ॥ ततोहमब्रुवंबाल्याज्जननीमात्मनस्तथा ॥ क्षीरोदनसमायुक्तंभोजनंहिप्रय च्छमे॥ १५॥ अभावाच्चैवदुग्धस्यदुःखिताजननीतदा॥ ततःपिष्टंसमालोड्यतोयेनसहमाधव॥ १६॥ आवयोःक्षीरमित्येवपानार्थंसमुपानयत्॥ अथगव्यं पयस्तातकदाचित्प्राशितंमया॥ १७॥

चरुशब्दपूर्वाद्द्रवतेरन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः भर्त्तारंविनापिचरुद्रवपानमात्रे णतवपुत्रोभविष्यतीत्यर्थः तवैवनाम्नाआनसूयवइति ॥९८॥९९॥१००॥१०१॥१०२॥१०३॥१०४॥१०५॥१०६॥ १०७॥१०८॥१०९॥११०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥२२ ॥ २३ ॥ पावनानांपवनाशिनां वनाशानांअब्भक्षाणां ॥ २४ ॥२५ ॥२६ ॥ २७॥ प्रपद्यप्रपन्नोभव ॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ दुर्विज्ञेयःशास्त्रतोपिज्ञातु
मशक्यः दुराधारःशास्त्रात्ज्ञातोपिमनसिधर्तुमशक्यः दुराबाधःध्रियमाणोपिलयविक्षेपादिविघ्नैःसंकटः यतोदुरंतकःदुष्टानिअंतकानिबंधकानियस्मिन् विघ्नाभावेपिदुर्दर्शःदिव्यविषयवैवश्येनपरवैराग्या

पित्राहंयज्ञकालेहिनीतोज्ञातिकुलंमहत् ॥ तत्रसाक्षरतेदेवीदिव्यागौःसुरनंदिनी ॥ १८ ॥तस्याहंतत्पयःपीत्वारसेनह्यमृतोपमं ॥ ज्ञात्वाक्षीरगुणांश्चैवउपल
भ्यहिसंभवं ॥ १९ ॥ सचपिष्टरसस्तातनमेप्रीतिमुपावहत् ॥ ततोहमब्रुवंबाल्याज्जननीमात्मनस्तदा ॥ २० ॥ नेदंक्षीरोदनंमातर्यत्त्वंमेदत्तवत्यसि ॥ ततोमाम
ब्रवीन्मातादुःखशोकसमन्विता ॥ २१ ॥ पुत्रस्नेहात्परिष्वज्यमूर्ध्निचाघ्रायमाधव ॥ कुतःक्षीरोदनंवत्समुनीनांभावितात्मनां ॥ २२ ॥ वनेनिवसतांनित्यंकंद
मूलफलाशिनां ॥ आस्थितानांनदींदिव्यांवालखिल्यैर्निषेवितां ॥ २३ ॥ कुतःक्षीरंवनस्थानांमुनीनांगिरिवासिनां ॥ पावनानांवनाशानांवनाश्रमनिवासि
नां ॥ २४ ॥ ग्राम्याहारनिवृत्तानामारण्यफलभोजिनां ॥ नास्तिपुत्रपयोरण्येसुरभीगोत्रवर्जिते ॥ २५॥ नदीगह्वरशैलेषुतीर्थेषुविविधेषुच ॥ तपसाजप्यनित्या
नांशिवोनःपरमागतिः ॥ २६ ॥ अप्रसाद्यविरूपाक्षंवरदंस्थाणुमव्ययं ॥ कुतःक्षीरोदनंवत्ससुखानिवसनानिच ॥ २७ ॥ तंप्रपद्यसदावत्ससर्वभावेनशंकरं ॥
तत्प्रसादाच्चकामेभ्यःफलंप्राप्स्यसिपुत्रक ॥ २८ ॥ जनन्यास्तद्वचःश्रुत्वातदाप्रभृतिशत्रुहन् ॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वाइदमंबामचोदयं ॥ २९ ॥ कोयमंबमहादे
वःसकथंचप्रसीदति ॥ कुत्रवावसतेदेवोद्रष्टव्योवाकथंचन ॥ ३० ॥ तुष्यतेवाकथंशर्वोरूपंतस्यचकीदृशं ॥ कथंज्ञेयःप्रसन्नोवादर्शयेज्जननीमम ॥ ३१ ॥
एवमुक्तातदाकृष्णमातामेसुतवत्सला ॥ मूर्धन्याघ्रायगोविंदसबाष्पाकुललोचना ॥ ३२ ॥ प्रमार्जतीचगात्राणिममवैमधुसूदन ॥ दैन्यमालंब्यजननीइदमा
हसुरोत्तम ॥ ३३ ॥ अंबोवाच दुर्विज्ञेयोमहादेवोदुराधारोदुरंतकः ॥ दुराबाधश्चदुर्ग्राह्योदुर्दृश्योह्यकृतात्मभिः ॥ ३४ ॥ यस्यरूपाण्यनेकानिप्रवदंतिम
नीषिणः ॥ स्थानानिचविचित्राणिप्रसादाश्चाप्यनेकशः ॥ ३५ ॥ कोहितत्त्वेनतद्वेदईशस्यचरितंशुभं ॥ कृतवान्यानिरूपाणिदेवदेवःपुराकिल ॥ क्रीडतेचतथा
शर्वःप्रसीदतियथाचवै ॥ ३६ ॥ हृदिस्थःसर्वभूतानांविश्वरूपोमहेश्वरः ॥ भक्तानामनुकंपार्थंदर्शनंचयथाश्रुतं ॥ ३७ ॥ मुनीनांब्रुवतांदिव्यमीशानचरितंशु
भं ॥ कृतवान्यानिरूपाणिकथितानिदिवौकसैः ॥ १३८ ॥

भावात् सत्यपिवैराग्येदुर्दृश्यःआत्मनीवप्रकृतावपिचेतसोलयस्यसंभवात् ॥ ३४ ॥ एवंनिर्विशेषरूपस्यदुर्ज्ञेयत्वमुक्त्वासविशेषमेवरूपमाह यस्यरूपाण्यनेकानीत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ दिवौकसैर्देवैः ॥ १३८ ॥

अनुग्रहार्थंचवर्मीरूपस्यापिस्वरूपधारणंभक्तः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मविपुत्रिकांतमस्यैवरूपमित्याह ब्रह्मेत्यादिना ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कूर्मोमत्स्यइति अवतारांतराणामुपलक्षणं प्रवालांकुरभूषणोवसंतःतेनकालो

अनुग्रहार्थंविप्राणांशृणुवत्ससमासतः ॥ तानितेकीर्तयिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ३९ ॥ अंबोवाच ब्रह्मविष्णुसुरेंद्राणांरुद्रादित्याश्विनामपि ॥ वि
श्वेषामपिदेवानांवपुर्धारयतेभवः ॥ ४० ॥ नराणांदेवनारीणांतथाप्रेतपिशाचयोः ॥ किरातशबराणांचजलजानामनेकशः ॥ ४१ ॥ करोतिभगवान्रूपमा
टव्यशबराण्यपि ॥ कूर्मोमत्स्यस्तथाशंखःप्रवालांकुरभूषणः ॥ ४२ ॥ यक्षराक्षससर्पाणांदैत्यदानवयोरपि ॥ वपुर्धारयतेदेवोभूयश्चबिलवासिनां ॥ ४३ ॥ व्या
घ्रसिंहमृगाणांचतरक्ष्वृक्षपतत्रिणां ॥ उलूकश्वशृगालानांरूपाणिकुरुतेपिच ॥ ४४ ॥ हंसकाकमयूराणांकृकलासकसारसां ॥ रूपाणिचबलाकानांगृध्रचक्रांग
योरपि ॥ ४५ ॥ करोतिवासरूपाणिधारयत्यपिपर्वतं ॥ गोरूपंचमहादेवोहस्त्यश्वोष्ट्रखराकृतिः ॥ ४६ ॥ छागशार्दूलरूपश्चअनेकमृगरूपधृत् ॥ अंडजानांचदि
व्यानांवपुर्धारयतेभवः ॥ ४७ ॥ दंडीछत्रीचकुंडीचद्विजानांवारणस्तथा ॥ षण्मुखोवैबहुमुखस्त्रिनेत्रोबहुशीर्षकः ॥ ४८ ॥ अनेककटिपादश्चअनेकोदरवक्त्रधृ
त् ॥ अनेकपाणिपार्श्वश्चअनेकगणसंवृतः ॥ ४९ ॥ ऋषिगंधर्वरूपश्चसिद्धचारणरूपधृत् ॥ भस्मपांडुरगात्रश्चचंद्रार्धकृतभूषणः ॥ ५० ॥ अनेकरावसंघुष्टश्चा
नेकस्तुतिसंस्कृतः ॥ सर्वभूतांतकःसर्वःसर्वलोकप्रतिष्ठितः ॥ ५१ ॥ सर्वलोकांतरात्माचसर्वगःसर्ववाद्यपि ॥ सर्वत्रभगवान्ज्ञेयोहृदिस्थःसर्वदेहिनां ॥ ५२ ॥ यो
हियंकामयेत्कामंयस्मिन्नर्थेर्च्यतेपुनः ॥ तत्सर्वंवेत्तिदेवेशस्तंप्रपद्यदीच्छसि ॥ ५३ ॥ नंदतेकुप्यतेचापितथाहुंकारयत्यपि ॥ चक्रीशूलीगदापाणिर्मुसलीखड्गप
ट्टिशी ॥ ५४ ॥ भूधरोनागमौंजीचनागकुंडलकुंडली ॥ नागयज्ञोपवीतीचनागचर्मोत्तरच्छदः ॥ ५५ ॥ हसतेगायतेचैवनृत्यतेचमनोहरं ॥ वादयत्यपिवाद्या
निविचित्राणिगणैर्युतः ॥ ५६ ॥ वल्गतेजृंभतेचैवरुदतेरोदयत्यपि ॥ उन्मत्तमत्तरूपंचभाषतेचापिसुस्वरः ॥ ५७ ॥ अतीवहसतेरौद्रस्त्रासयन्नयनैर्जनं ॥ जाग
र्तिचैवस्वपितिजृंभतेचयथासुखं ॥ ५८ ॥ जपतेजप्यतेचैवतपतेतप्यतेपुनः ॥ ददातिप्रतिगृह्णातियुंजतेध्यायतेपिच ॥ ५९ ॥ वेदीमध्येतथायूपेगोष्ठमध्येहु
ताशने ॥ दृश्यतेदृश्यतेचापिबालोवृद्धोयुवातथा ॥ ६० ॥ क्रीडतेऋषिकन्याभिरृषिपत्नीभिरेवच ॥ ऊर्ध्वकेशोमहाशेफोनग्नोविकृतलोचनः ॥ ६१ ॥

प्ययमेवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नंदते आनंदयते कुप्यतेकोपंकरोति भिन्नाभिन्नरूपेणाप्ययमेवानुगृह्णातिनिगृह्णा
तिचेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ भूधरःशेषनागः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ महाशेफोमहालिंगः ॥ ६१ ॥

सर्ववासकः सर्वस्याच्छादकः ॥ ६२ ॥ अरूपस्यनिष्कलस्य आद्यरूपस्यमायाविनः अतिरूपस्यनानाकार्याकारस्य आद्यरूपिणोहिरण्यगर्भस्य अनाद्यंकारणशून्यं अजस्यअंतंकोवेदनकोपीत्यर्थः
तस्यनाशकाभावादंतोनास्तीत्यर्थः ॥ ६३॥ अयमेवप्रत्यगात्मेत्याह हृदीति अत्रहृदादिशब्दैःक्रमेणान्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयाःकोशाउच्यंते योगश्चिदचिद्ग्रंथिस्तदात्माआनंदमयः सएवंयोगसंज्ञि
तोयोगीयुक्तःशुद्धस्त्वंपदार्थइत्यर्थः ध्यानंयोगः तत्परंशुद्धत्वंपदार्थावसानं महेश्वरःमायावीतत्पदार्थः भावेनसूक्ष्मयाचेतोवृत्त्याग्राह्यः किंदृश्यत्वेननेत्याह आत्माप्रत्यग्रूपइत्यर्थः एतेनायमात्माब्रह्मेतिमहावा

गौरःश्यामस्तथाकृष्णःपांडुरोधूमलोहितः ॥ विकृताक्षोविशालाक्षोदिग्वासाःसर्ववासकः॥६२॥ अरूपस्याद्यरूपस्यअतिरूपाद्यरूपिणः ॥ अनाद्यंतमजस्यांतं
वेत्स्यतेकोस्यतत्त्वतः ॥ ६३ ॥ हृदिप्राणोमनोजीवोयोगात्मायोगसंज्ञितः ॥ ध्यानंतत्परमात्माचभावग्राह्योमहेश्वरः ॥ ६४ ॥ वादकोगायनश्चैवसहस्रशतलो
चनः ॥ एकवक्रोद्विवक्त्रश्चत्रिवक्त्रोनेकवक्त्रकः ॥ ६५ ॥ तद्भक्तस्तद्गतोनित्यंतन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ भजपुत्रमहादेवंततःप्राप्स्यसिचेप्सितं ॥ ६६ ॥ जनन्यास्तद्व
चःश्रुत्वातदाप्रभृतिशत्रुहन् ॥ ममभक्तिर्महादेवेनैष्ठिकीसमपद्यत ॥ ६७ ॥ ततोहंतपआस्थायतोषयामासशंकरं ॥ एकंवर्षसहस्रंतुवामांगुष्ठाग्रविष्ठितः॥६८॥
एकंवर्षशतंचैवफलाहारस्ततोभवं ॥ द्वितीयंशीर्णपर्णाशीतृतीयंचांबुभोजनः॥६९॥ शतानिसप्तचैवाहंवायुभक्षस्तदाभवं ॥ एकंवर्षसहस्रंतुदिव्यमाराधितोम
या ॥ ७० ॥ ततस्तुष्टोमहादेवःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ एकभक्तइतिज्ञात्वाजिज्ञासांकुरुतेतदा ॥ ७१ ॥ शक्ररूपंसकृत्वातुसर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ सहस्राक्षस्तदाभूत्वा
वज्रपाणिर्महायशाः ॥ ७२ ॥ सुधावदातंरक्ताक्षंस्तब्धकर्णमदोत्कटं ॥ आवेष्टितकरंघोरंचतुर्दंष्ट्रंमहागजं ॥ ७३ ॥ समास्थितःसभगवान्दीप्यमानःस्वतेज
सा ॥ आजगामकिरीटीतुहारकेयूरभूषितः ॥ ७४ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ सेव्यमानोप्सरोभिश्चदिव्यगंधर्वनादितैः ॥ ७५ ॥ ततोमामाहदेवें
द्रस्तुष्टस्तेहंद्विजोत्तम ॥ वरंवृणीष्वमत्तस्त्वंयत्तेमनसिवर्तते ॥ ७६ ॥ शक्रस्यतुवचःश्रुत्वानाहंप्रीतमनाऽभवं ॥ अब्रुवंश्चतदाहृष्टोदेवराजमिदंवचः॥ ७७ ॥ ना
हंत्वत्तोवरंकांक्षेनान्यस्मादपिदैवतात् ॥ महादेवादृतेसौम्यसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७८ ॥

क्यार्थोदर्शितः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाइत्यादिश्रुतेरर्थमाह वादकइति वादकादिःसर्वोपिजीवोब्रह्मैवेत्यर्थः एकवक्त्रःआनंदभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादइत्यर्थः द्विवक्त्रःलिंगदेहोजीवश्चेतिद्वेवक्त्रे
सुखग्राहकेयस्यसतैजसः त्रिवक्त्रःस्थूलदेहेनसार्द्धंपूर्वेद्वेचेतित्रीणिवक्त्राणियस्यसःविश्वःअनेकवक्त्रकोविराट् सएवसहस्रंशतानिलक्षंअनंतमितियावत् तावंतिलोचनानियस्य ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥
॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ एकभक्तःमुख्योभक्तः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अभवंसंघिरार्षः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ पशुपतिवचनादित्यादेर्ग्रंथस्यतात्पर्यं परमकारणस्यभगवतोमहादेवस्यानुग्रहेसतितिर्यग्योनिभामावषिमयंनास्तियथाकाकस्यभुशुंडस्य इंद्रेणतुस्वयंनष्टप्रायेणदत्तंत्रैलोक्यराज्यमपिमहाभयजनकंयथानहुषस्येति ॥ ८० ॥ मावामैव भवानिभूयासं ॥८१॥ ८२ ॥ ८३ ॥ अनार्जवंवक्रं युगंकलियुगं ॥८४॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ असारंनास्तिसारोयस्मादन्यःकेवलानंदइत्यर्थस्तं ॥ ९० ॥ ९१ ॥ कइति ईशेईशस्य भवनेसत्तायां कोहेतुःकायुक्तिः ईशसत्त्वेप्रमाणंनास्तीत्यर्थः तत्रहेतुः कारणकारणेइति कारणंहिकलशस्यकपालकुलालादिवत्जगतःपरमाणुमहेश्वरादिकंवा

सत्यंसत्यंहिनःशक्रवाक्यमेतत्सुनिश्चितं ॥ नयन्महेश्वरंमुक्त्वाकथान्याममरोचते ॥ ७९ ॥ पशुपतिवचनाद्भवामिसद्यःकृमिरथवातरुरप्यनेकशाखः ॥ अपशुपतिवरप्रसादजामेत्रिभुवनराज्यविभूतिरप्यनिष्टा ॥ ८० ॥ जन्मश्वपाकमध्येऽपिमेस्तुहरचरणवंदनरतस्य ॥ मावानीश्वरभक्तोभवानिभवनेपिशक्रस्य ॥ ८१ ॥ वाय्वंबुभुजोपिसतोनरस्यदुःखक्षयःकुतस्तस्य ॥ भवतिहिसुरासुरगुरौयस्यनविश्वेश्वरेभक्तिः ॥ ८२ ॥ अलमन्याभिस्तेषांकथाभिरप्यन्यधर्मयुक्ताभिः ॥ येषांनक्षणमपिरुचितोहरचरणस्मरणविच्छेदः ॥ ८३ ॥ हरचरणनिरतमतिनाभवितव्यमनार्जवंयुगंप्राप्य ॥ संसारभयंनभवतिहरभक्तिरसायनंपीत्वा ॥ ८४ ॥ दिवसंदिवसार्धंवामुहूर्तंवाक्षणंलवं ॥ नह्यलब्धप्रसादस्यभक्तिर्भवतिशंकरे ॥ ८५ ॥ अपिकीटःपतंगोवाभवेयंशंकराज्ञया ॥ नतुशक्रत्वयादत्तंत्रैलोक्यमपिकामये ॥ ८६ ॥ श्वापिमहेश्वरवचनाद्भवामिसहिनःपरःकामः ॥ त्रिदशगणराज्यमपिखलुनेच्छाम्यमहेश्वराज्ञप्तं ॥ ८७ ॥ ननाकपृष्ठंनचदेवराज्यंनब्रह्मलोकंनचनिष्कलत्वं ॥ नसर्वकामानखिलान्वृणोमिहरस्यदासत्वमहंवृणोमि ॥ ८८ ॥ यावच्छशांकधवलामलबद्धमौलिर्नप्रीयतेपशुपतिर्भगवान्ममेशः ॥ तावज्जरामरणजन्मशताभिघातैर्दुःखानिदेहविहितानिसमुद्वहामि ॥ ८९ ॥ दिवसकरशशांकवह्निदीप्तंत्रिभुवनसारमसारमाद्यमेकं ॥ अजरममरमप्रसाद्यरुद्रंजगतिपुमानिहकोलभेतशांतिं ॥ ९० ॥ यदिनामजन्मभूयोभवतिमदीयैःपुनर्दोषैः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्जन्मनिभवेभवेन्मेक्षयाभक्तिः ॥ ९१ ॥

शक्रउवाच कःपुनर्भवनेहेतुरीशेकारणकारणे ॥ येनशर्वादृतेन्यस्मात्प्रसादंनाभिकांक्षसि ॥ ९२ ॥

त्रिगुणात्मकंप्रधानंवाक्षीरादिवज्जगदाकारेणपरिणममाणंतादृशकार्यद्वाराऽनुमातुंशक्यं कारणकारणंतुनक्वचित्प्रसिद्धंनापिकल्पयितुंशक्यंकारणकल्पनयैवअर्थापत्तिपरिक्षयादितिभावः पुनःशब्दोवाक्यालंकारेसममीषष्ठ्यर्थे भवनेइतिभावेल्युट् येनयतोहेतोःशर्वात्ऋणमतिहिनस्तिप्रलयकालेकृत्स्नंसंहरतितस्मात् वरंकांक्षसि तस्मात्दाहोपशांत्यैवन्हिमिवसंहर्त्तारंवरार्थमाराधयन्मूढोसीतिभावः ॥ ९२ ॥

एतद्रूषयत्युपमन्युः सदसदिति सदितिप्रवाहानादित्वंमीमांसकमतं असदितिशून्यंमाध्यमिकमतं व्यक्तंपरमाणवःतार्किकमतं अव्यक्तंप्रधानंसांख्यमतं एतच्चतुष्कमपियदभिन्नमाहुःतत्नित्यंअविनाशि एकंअसंहतंपरमशिवाख्यं अनेकंकार्यकारणात्मकं तस्माद्वरंवृणीमहे अयंभावः यथाबीजशक्तेर्विलसितंअंकुरकांडस्कंधशाखापल्लवपत्रपुष्पफलबीजांतंविकारउत्पत्तिप्रलयवान्तस्यचप्रकृतिरेकाबित्यासर्वविशेषशून्याम्रदस्तिसाचबीजशक्त्यस्पृष्टाऽनेकरूपाचभवति एवंअव्यक्तादिकंसर्वंबीजादिस्थानीयंयत्रलीयतेतत्परमशिवाख्यंतत्त्वंकारणकारणमस्तीतिनतदपन्होतुंशक्यमिति ॥ १३ ॥ अचिंतितंचिंतयानिर्वृत्तं ज्ञेयंईशितव्यंचताभ्यांरहितंस्वरूपभूतमेवज्ञानैश्वर्यं परमंचआत्मानं यस्मात्तमाहुर्ब्रह्मवादिनोतस्तस्माद्वरंवृणीमहे इतरत्ज्ञानैश्वर्यंत्वनात्मभूतमित्यर्थः ॥ १४ ॥ एतदेवाह ऐश्वर्यमिति बीजंमायाशक्त्यवच्छिन्नंचैतन्यंतस्माज्जातंसकलंऐश्वर्यंबीजसंभूतंईशेशितव्यसापेक्षं तच्चाव्ययं संसारप्रवाहाविच्छेदात् अतएतत्यस्मात्शिवात्अबीजात्बीजादन्यस्मान्मृत्सामान्यस्थानीयात् अनुत्पादितं तस्मादीश्वरपासस्तुरीयइतिश्रुतिप्रसिद्धात्वरंवृणीमहे तथाचश्रुतौ सर्वंह्येतद्ब्रह्मायमात्माब्रह्मेति समष्टिव्यष्टिब्रह्मणीउपक्षिप्यस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधित्वसामान्यात् व्यष्टौसमष्टिमंतर्भाव्यविश्वतैजसप्राज्ञान्चतुष्पदआत्मनःत्रीन्पादान्निरूप्यप्राज्ञंतृतीयंपादंप्रक्रम्यएषसर्वेश्वरएषसर्वज्ञएषोंतर्याम्येषयोनिःसर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानामितिप्राज्ञस्यैवंयोन्यपरपर्यायंबीजत्वमुक्तं तथाचतुर्थंपादंअबीजंसर्वोपाध्युपहि

उपमन्युरुवाच सदसद्व्यक्तमव्यक्तंयमाहुर्ब्रह्मवादिनः॥ नित्यमेकमनेकंचवरंतस्माद्वृणीमहे॥ १३॥ अनादिमध्यपर्यंतंज्ञानैश्वर्यमचिंतितं॥
आत्मानंपरमंयस्माद्वरंतस्माद्वृणीमहे॥ १४॥ ऐश्वर्यंसकलंयस्मादनुत्पादितमव्ययं॥ अबीजाद्बीजसंभूतंवरंतस्माद्वृणीमहे॥ १५॥ तमसःपरमं
ज्योतिस्तपस्तद्वृत्तिनांपरं॥ यंज्ञात्वानानुशोचंतिवरंतस्माद्वृणीमहे॥ १६॥

तमिन्नंपंचदशभिर्विशेषणैःपृथग्दर्शयतिश्रुतिः नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञंनप्रज्ञंनाप्रज्ञंनप्रज्ञाघनंअदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणमचिंत्यमव्यपदेश्यंएकात्मप्रत्ययसारंप्रपंचोपशमंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंते सआत्मासविज्ञेयइति अत्रजलचंद्रन्यायेनषडुपहितचैतन्यानिषडुपाधयश्चतेषांमध्येनांतःप्रज्ञमितिसमष्टिसूक्ष्मोपाध्युपहितस्यसूत्रात्मनोनिरासः नबहिःप्रज्ञमितिविराजः नोभयतःप्रज्ञमित्यात्मनोनिष्कलत्वंसकलत्वंचजानतईश्वरस्य नप्रज्ञमितिविशेषविज्ञानवतोविश्वस्य नाप्रज्ञमितिप्रज्ञभिन्नत्वेपितत्सदृशस्यतैजसस्य नप्रज्ञानघनमितिप्राज्ञस्य तथाअदृष्टमितिसर्वेंद्रियग्राह्यस्यविराडुपाधेः अव्यवहार्यमितिवाचिकव्यवहारार्हस्यसूत्रोपाधेः अग्राह्यमितियोगिग्राह्यस्यईश्वरोपाधेः अलक्षणमितिशिरःपाण्यादिलक्षणवतोविश्वोपाधेः अचिंत्यमितिचिंतनमात्रनिर्वृत्तस्यतैजसोपाधेः अव्यपदेश्यमितिअहमज्ञइतिव्यपदेशार्हस्याज्ञानस्यप्राज्ञोपाधेश्चनिरासः एकात्मप्रत्ययसारमितिषण्णामुपहितानांप्रपंचोपशमइतिषण्णामुपाधीनांअद्वैतमितिसर्वेषांनिरासः शिवंसर्वबाधावधिभूतमानंदमात्रंपरिशिनष्टितस्मात्पुष्कपुष्कंसकलमैश्वर्यंअबीजादनुत्पादितंबीजसंभूतंचेति तस्मात्कारणकारणस्यशिवस्यसत्त्वेयुक्तिःश्रुतिश्चप्रमाणमस्तीतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥

एवमीशस्यकारणकारणत्वंनिरूप्यइदानींकारणत्वंकार्यत्वंचनिरूपयति भूतभावनेत्यादिना भूतानांखादीनांजीवानांचभावनंरचनंभावमभिप्रायंसर्वज्ञंसर्वशक्तिंचेत्यर्थः ॥ ९७ ॥ यत्पुनरुक्तंईशसत्तायां कोहेतुरितितत्राह हेत्विति कारणात्मापिश्रुतिंविनायुक्तिमात्रेणनसिध्यतिकिंपुनःकारणकारणमित्याशयः सांख्ययोगयोःसम्यगालोचनंसांख्यंवृत्तिनिरोधोयोगस्तयोरर्थःप्रयोजनंतत्त्वसाक्षात्कारस्तत्प्रदं अतएवउपास्यं ॥ ९८ ॥ मघंवतस्तवैव आत्मानंजीवानामंतरात्मानमित्यर्थः मघवात्मानमितिवर्णलोपआर्षः नांतमेववाप्रातिपदिकं ॥ ९९ ॥ यत्वस्तुभूतस्थानीयंतदेवआकाशंबीजभूतमव्याकृतंआपूर्य ससत्वमाप्याप्यतद्वारापांचभौतिकंअंडंब्रह्मांडंस्रष्टातदंतर्ब्रह्माणमसृजदित्यन्वयः ॥ २०० ॥ अंडसृष्टिक्रममेवाह अग्निरिति अग्न्यादिशब्दैरत्रपंचतन्मात्राणिशब्दतन्मात्रादीनिसूक्ष्मभूतान्युच्यंते बुद्धिरिस्यहंकारः मनइत्यव्यक्तं एषांअंडोपादानभूतानां ॥१॥ यत्रमनःशब्दितमव्यक्तमुक्तंतदेवमहच्छब्दितामतिरहंकारादिकंचतदेवेत्यर्थः एषांमनआदीनांपरमंपरायणंयःभवेत्सशिवादन्यःकोस्तीतियोजना य

भूतभावनभावज्ञंसर्वभूताभिभावनं ॥ सर्वगंसर्वदंदेवंपूजयामिपुरंदर ॥ ९७ ॥ हेतुवादैर्विनिर्मुक्तंसांख्ययोगार्थदंपरं ॥ यमुपासंतितत्त्वज्ञावरंतस्माद्वृणीमहे ॥ ९८ ॥ मघवन्मघवात्मानंयंवदंतिसुरेश्वरं ॥ सर्वभूतगुरुंदेवंवरंतस्माद्वृणीमहे ॥ ९९ ॥ यत्पूर्वमसृजद्देवंब्रह्माणंलोकभावनं ॥ अंडमाकाशमापूर्यवरंतस्माद्वृणीमहे ॥ २०० ॥ अग्निरापोनिलःपृथ्वीखंबुद्धिश्चमनोमहान् ॥ स्रष्टाचैषांभवेद्योन्यो ब्रूहिकःपरमेश्वरात् ॥ १ ॥ मनोमतिरहंकारस्तन्मात्राणींद्रियाणि च ॥ ब्रूहिचैषांभवेच्छक्रकोन्योस्तिपरमंशिवात् ॥ २ ॥ स्रष्टारंभुवनस्येहवदंतीहपितामहं ॥ आराध्यसतुदेवेशमश्नुतेमहतींश्रियं ॥ ३ ॥ भगवत्युत्तमैश्वर्यंब्रह्मविष्णुपुरोगमं ॥ विद्यतेवैमहादेवाद्ब्रूहिकःपरमेश्वरात् ॥ ४ ॥ दैत्यदानवमुख्यानामाधिपत्यारिमर्दनात् ॥ कोन्यःशक्नोतिदेवेशाद्दितेःसंपादितुंसुतान् ॥ ५ ॥ दिक्कालसूर्यतेजांसिग्रहवाय्विंदुतारकाः ॥ विद्धित्वेतेमहादेवाद्ब्रूहिकःपरमेश्वरात् ॥ ६ ॥ अथोत्पत्तिविनाशेवायज्ञस्यत्रिपुरस्यवा ॥ दैत्यदानवमुख्यानामाधिपत्यारिमर्दनः ॥ ७ ॥ किंचात्रबहुभिःसूक्तैर्हेतुवादैःपुरंदर ॥ सहस्रनयनंदृष्ट्वात्वामेवसुरसत्तम ॥ ८ ॥

थाबीजशक्त्युपहितान्मृदेववृक्षः एवमज्ञानशक्त्युपहितःशिवएवसर्वं अतोवृक्षस्यमृदिवसर्वस्यशिवएवपरायणमपीतिभावः ॥ २ ॥ ब्रह्मादिष्वपिजगत्कर्तृत्वसिद्धिःशिवप्रसादायत्तैवेत्याह. स्रष्टारमिति एतेनभौतिकार्थस्रष्टृत्वमपिशिवस्यैवेतिदर्शितं ॥ ३ ॥ भगवतिएकैकगुणप्रधानोपाधीनांब्रह्मविष्णुरुद्राणांस्रष्टरिसर्वगुणोपाधौतुर्यमूर्तौमहेश्वरेपियदुत्तममैश्वर्यंविद्यतेतदपिमहादेवादेवतेनभामतःकस्मात्परमेश्वरादन्यईश्वरोस्तीतिब्रूहि नकोप्यस्तीतिभावः ॥ ४ ॥ दितेःसुतान्हिरण्याक्षादीन् संपादितुंऐश्वर्येणयोजयितुं दैत्यादीनांचयत्परपीडानुपहसामर्थ्यंतत्सर्वमीश्वरायत्तमेवेतिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ यज्ञत्रिपुरयोरुत्पत्तौविनाशेचतथादैत्यादीनामुपरिआधिपत्यएत्यजित्वाअरिमर्दनःपरमेश्वरादन्यःकोस्तीतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ७ ॥ किंचेति देवप्रसादाद्देवैःपूजितंत्वांदृष्ट्वाबहुभिःसूक्तैःकिमितिद्वयोःसंबंधः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ अव्यक्तेति एषुलोकेषुसर्वगस्यव्यापकस्यइदमात्मकंव्याप्यंकारणंदृश्यंचेतनाचेतनादिसजीवंनिर्जीवंआदिपदात्परोक्षंस्वर्गादिअहमर्थश्चदेहेंद्रियादिःएतत्सर्वंभोग्यं महेश्वरात्महेश्वरानुग्रहात् अ
व्यक्तमुक्तकेशायजीवायजीवार्थं तस्यभोगायभवनीतिविद्धि हेशक्र अव्यक्तंअस्पष्टंयथास्यात्तथामुक्तः भ्रांतितिरोहितंनित्यमुक्तत्वमस्येत्यर्थः सचासौकेशइवकेशःशिवांशइतिअव्यक्तमुक्तकेशः यत्कि
चिद्भोग्यंयःकश्चनजंतुःशिवादेवाप्नोतिनान्योभवदादिस्तत्पदइतिभावः ॥ १० ॥ एष्वितिपदंव्याचष्टे भुवाद्येष्विति भूरादिष्वितिद्रष्टव्यं तेनभूर्भुवःस्वर्महःशब्दितालोकाःभूरितिवाअयंलोकइत्यादिश्रुतिप्रसि
द्धाः तथाआलोकाःभूरितिवाअग्निःभूरितिवाऋचइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धाः तथाअंतराःभूरितिवैप्राणइत्याद्याःसूर्यचंद्रब्रह्मान्तानांतास्तेषु विभवेषुदिव्यप्रदेषु अथयदतःपरोदिवोज्योतिर्दीप्यतेविश्वतःपृष्ठेषुसर्वतः

पूजितंसिद्धगंधर्वैर्देवैश्चऋषिभिस्तथा॥ देवदेवप्रसादेनतत्सर्वंकुशिकोत्तम ॥९॥ अव्यक्तमुक्तकेशायसर्वगस्येदमात्मकं॥ चेतनाचेतनाद्येषुशक्रविद्धिमहेश्व
रात्॥१०॥ भुवाद्येषुमहांतेषुलोकालोकांतरेषुच ॥ द्वीपस्थानेषुमेरोश्चविभवेष्वंतरेषुच ॥ ११ ॥ भगवन्मघवन्देवंवदंतितत्त्वदर्शिनः॥ यदिदेवाःसुराःशक्रपश्यं
त्यन्यांभवाकृतिं ॥ १२॥ किंनगच्छंतिशरणंमर्दिताश्चासुरैःसुराः॥ अभिघातेषुदेवानांसयक्षोरगरक्षसां ॥ १३॥ परस्परविनाशेषुस्वस्थानैश्वर्यदोभवः॥ अं
धकस्याथशुक्रस्यदुंदुभेर्महिषस्यच ॥ १४ ॥ यक्षेंद्रबलरक्षःसुनिवातकवचेषुच ॥ वरदानावघातायब्रूहिकोन्योमहेश्वरात् ॥ १५॥ सुरासुरगुरोर्वक्त्रेकस्यरे
तःपुराहुतं॥ कस्यवान्यस्यरेतस्तद्येनहैमोगिरिःकृतः॥ १६॥ दिग्वासाःकीर्त्यतेकोन्योलोकेकश्चोर्ध्वरेतसः॥ कस्यचार्धेस्थिताकांताअनंगःकेननिर्जितः॥ १७॥
ब्रूहींद्रपरमंस्थानंकस्यदेवैःप्रशस्यते॥ श्मशानेकस्यक्रीडार्थंनृत्तेवाकोभिभाष्यते॥ १८॥ कस्यैश्वर्यसमानंचभूतैःकोवापिक्रीडते॥ कस्यतुल्यबलादेवगणा
श्चैश्वर्यदर्पिताः॥ १९॥ घुष्यतेह्यचलंस्थानंकस्यत्रैलोक्यपूजितं॥ वर्षतेतपतेकोन्योज्वलतेतेजसाचकः ॥ २० ॥ कस्मादोषधिसंपत्तिःकोवाधारयतेवसु॥
प्रकामंक्रीडतेकोवात्रैलोक्येसचराचरे॥ २१ ॥ ज्ञानसिद्धिक्रियायोगैःसेव्यमानश्चयोगिभिः॥ ऋषिगंधर्वसिद्धैश्चविहितंकारणंपरं॥ २२ ॥

पृष्ठेष्वनुत्तमेषूत्तमेषुलोकेष्वितिश्रुतंज्योतिःशब्दितंदेवंवदंतितत्त्वदर्शिनोवैदिकाइत्यर्थः सार्धःश्लोकः ॥ ११ ॥ भवाकृतिंभवतुल्यांमूर्त्तिंशरणं तामेवेतिशेषः ॥ १२ ॥ अभिघातेषुयुद्धेषुअन्योन्यंविनाश
वत्सुऐश्वर्यंनास्तिकिंतुविनाशएवास्तीत्यर्थः अतःस्वस्थानेवाभिलक्ष्यभवऐश्वर्यदोभवतीतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ वरदानसहितोऽवघातोऽवमर्दनंतस्मैसमर्थइतिशेषः ॥ १५ ॥ सुरेति रुद्रस्यरेतोवन्हौस्क
न्नंतेनचदूरीकृतंसत्कनकत्वंप्रापमितिपुराणांतरस्थाकथासूचिता ॥१६॥ दिग्वासाइति विपहवतोपिशिवस्यचरितंनिरुपमंकिमुताविपहस्येतिशेषयंथतात्पर्यं ॥१७॥ श्मशानेह्वेअविमुक्तेमुक्तिस्थाने अधि
लोकंवाराणसीअध्यात्मंभ्रूघ्राणमध्येकस्यक्रीडार्थंशास्त्रेक्लृप्तइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ घुष्यतेइति अचलंकैलासं ॥ २० ॥ २१॥ विहितंअज्ञातंसत्ज्ञापितं परंकारणंअव्यक्तस्यापिकारणं ॥ २२ ॥

कर्मफलैःशरीरैस्तत्संबंधिभिःसुखदुःखैश्चहीनं अशरीरंवावसंतंनप्रियाप्रियेस्पृशतइतिश्रुत्युक्तोयमर्थः ॥ २३ ॥ गुणिनईश्वरात्परंश्रेष्ठंअतएवगुणहीनं तथापिअयस्कांतन्यायेनगुणाध्यक्षंगुणानांनियामकं माहेश्वरंमहेश्वरस्यापिपदंपदनीयं ईश्वरपासइतिश्रुतेः ॥२४ ॥ कारणस्यईश्वरस्यगुरुंनियंतारंलोकश्चलोकांतश्चतयोःकारणं अभूतंवर्त्तमानं ॥ २५ ॥ अक्षरंजीवस्ततोप्यक्षरंशिवःसएवाक्षराक्षरंअव्यक्तंप्रधानं यतउपादानादक्षरादिकंभवतितमहंकारणंब्रुवे ॥२६॥ प्रत्यक्षमिति लिंगंशिवमूर्त्तेर्ज्ञापकंविपहंभगेनअंकितंप्रत्यक्षंपश्य पिंडिकालिंगाकाराजलधाराचभगाकारेतिलौकिकंप्रत्यक्षं शास्त्रीयंप्रत्यक्षंतुश्रुतिःप्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात्तच्च पदंयद्विष्णोरुपमंनिधायितेनपासिगुह्यंनामगोनामिति अस्यार्थः यत्यतोहेतोःविष्णोःपदंस्थानंप्रतिमेतियावत् तत.रुग्रुपस्थंविष्णुर्योनिंकल्पयत्वितिमंत्रवर्णात् उपमंनिकटेस्थित्वा मातित्रेष्टयतीत्युपमंकृत्वानिधायिनिहितं अडभावश्छांदसः तेनहेतुनात्वंगोनांइंद्रियाणांमध्येयद्गोप्यमवाच्यमिद्रियंभगलिंगंपासिरक्षसितन्नामचपासि तत्रापिंभगसंयोगात्भगवानितिनामधारयसिलिंगरूप

कर्मयज्ञक्रियायोगैःसेव्यमानःसुरासुरैः॥ नित्यंकर्मफलैर्हीनंतमहंकारणंवदे॥२३॥ स्थूलंसूक्ष्ममनौपम्यमग्राह्यंगुणगोचरं॥ गुणहीनंगुणाध्यक्षंपरंमाहेश्वरंपदं॥२४॥ विश्वेशंकारणगुरुंलोकालोकांतकारणं॥ भूताभूतभविष्यच्चजनकंसर्वकारणं॥२५॥ अक्षराक्षरमव्यक्तंविद्याविद्येकृताकृते॥ धर्माधर्मौयतःशक्रतमहंकारणंब्रुवे॥ २६॥ प्रत्यक्षमिहदेवेंद्रपश्यलिंगंभगांकितं॥ देवदेवेनरुद्रेणसृष्टिसंहारहेतुना॥२७॥ मात्रापूर्वममाख्यातंकारणंलोकलक्षणं॥ नास्तिचेशात्परंशक्रतंप्रपद्ययदीच्छसि ॥ २८॥ प्रत्यक्षंननुतेसुरशविदितंसंयोगलिंगोद्भवंत्रैलोक्यंसविकारनिर्गुणगणंब्रह्मादिरेतोद्भवं॥ यद्ब्रह्मेंद्रहुताशविष्णुसहितादेवाश्चदैत्येश्वरानान्यत्कामसहस्रकल्पितधियःशंसंतिईशात्परं॥ तद्वंसचराचरस्यजगतोव्याख्यातवेद्योत्तमंकामार्थीवरयामिसंयतमनामोक्षायसद्यःशिवं॥२९॥ हेतुभिर्वाकिमन्यैस्तैरीशःकारणकारणं॥ नशुश्रुमयदन्यस्यलिंगमभ्यर्चितंसुरैः॥ ३०॥

त्वाच्चलिंगमितिविवेकः भगलिंगसमुदायेपिलिंगमितिनामच्छत्रिणोयांतीतिवल्लिंगसमवायादेवज्ञेयं तच्चभगांकितंलिंगंरुद्रेणरुद्रात्मनाविभूतं ॥२७॥ एतदेवविवृणोति मात्रेत्यादिना लोकोभगलिंगसंयोगजो यस्माद्दृश्यतेतस्मादस्यकारणमपितादृशमेवानुमेयमित्यर्थः लक्षणंज्ञापकं ॥ २८ ॥ प्रत्यक्षमितिसार्धं संयोगलिंगोद्भवं भगलिंगयोःसंयोगात्मकंयल्लिंगंतदुद्भवं विकारोमायाभगंनिर्गुणंचैतन्यंतयोर्गणःसमुदायईश्वरस्तत्सहितंसविकारनिर्गुणं त्रैलोक्यंब्रह्मादीनांरेतःतउद्भवोयस्यतत्तथा संधिरार्षः ननुमनोःप्राक्सांकल्पिकीसृष्टिस्ततऊर्ध्वंमैथुनीस्मर्यतेतत्कथंब्रह्मादिरेतोद्भवमितितत्राह कामसहस्रकल्पितधियइति तत्रापिकामइच्छातयासहसंभूयइच्छावताब्रह्ममहेंद्रादिनापुरुषेणधियोमात्राःपुत्रादयःकल्पिताइतिकामोयोनिःकामीबीजप्रदइतिअस्तिलिंगोद्भवत्वमित्यर्थः अतस्तेब्रह्मादयोपिईशाद्भगलिंगसंघातरूपात्परंकारणंस्वरूपमात्रंनशंसंति असंधिरार्षः फलितमाह तमिति ॥ २९ ॥ शिष्टैरभ्यर्चनीयत्वादपिलिंगस्यकारणत्वमित्याह हेतुभिरिति ॥३० ॥

॥३१॥३२॥ उक्तमर्थंनिगमयति नेति ननुभगलिंगवत्पद्मचक्रवज्राणांशरीरावयवत्वाभावात्तदंकितत्वंप्रजासुअसक्तमेवकथंनिषिध्यतेइतिचेत् शृणु एवंहिपुराणांतरेउपाख्यायते कामंवध्वादिगंबरेभवानी
शेभिक्षामटतिसनिकदाचिदृषिपत्न्यापतत्वेनत्तवलिगमप्रच्छादितमिति उक्तशिवस्यलिंगंपतितं तेनचत्रैलोक्येव्याकुलीकृतेसतिचिर कामप्रतमयादेव्यायोनिरूपंगृहीत्वातल्लिंगंरुद्धमिति तेनतयोरविपद्मादिव
कस्यान्यस्यसुरैःसर्वैर्लिंगंमुक्त्वामहेश्वरं ॥ अर्च्यतेर्चितपूर्वंवाब्रूहियद्यस्तितेश्रुतिः॥ ३१ ॥यस्यब्रह्माचविष्णुश्चत्वंचापिसहदैवतैः ॥ अर्चयध्वंसदालिंगंतस्मा
च्छ्रेष्ठतमोहिसः॥ ३२ ॥ नपद्मांकानचक्रांकानवज्रांकायतःप्रजाः॥ लिंगांकाचभगांकाचतस्मान्माहेश्वरीप्रजा ॥ ३३ ॥ देव्याःकारणरूपभावजनिताःस
र्वाभगांकाःस्त्रियोलिंगेनापिहरस्यसर्वपुरुषाःप्रत्यक्षचिह्नीकृताः ॥ योन्यत्कारणमीश्वरात्प्रवदतेदेव्याचयन्नांकितंत्रैलोक्येसचराचरेसतुपुमान्बाह्योभवेद्दु
र्मतिः॥ ३४॥ पुल्लिंगंसर्वमीशानंस्त्रीलिंगंविद्धिचाप्युमां ॥ द्वाभ्यांतनुभ्यांव्याप्तंहिचराचरमिदंजगत्॥ ३५॥ तस्माद्वरमहंकांक्षेनिधनंवापिकौशिक॥ गच्छ
वातिष्ठवाशक्रयथेष्टंबलसूदन॥ ३६॥ काममेषवरोमेस्तुशापोवाथमहेश्वरात् ॥ नचान्यांदेवतांकांक्षेसर्वकामफलामपि॥ ३७॥ एवमुक्त्वातुदेवेंद्रंदुःखादा
कुलितेंद्रियः॥ नप्रसीदतिमेदेवःकिमेतदितिचिंतयन् ॥ ३८ ॥ अथापश्यंक्षणेनैवतमेवैरावणंपुनः ॥ हंसकुंदेंदुसदृशंमृणालरजतप्रभं॥ ३९ ॥ वृषरूपधरंसा
क्षात्क्षीरोदमिवसागरं ॥ कृष्णपुच्छंमहाकायंमधुपिंगललोचनं ॥ ४० ॥ वज्रसारमयैःशृंगैर्निष्टप्तकनकप्रभैः॥ सुतीक्ष्णैर्मृदुरक्ताग्रैरुत्किरंतमिवावनिं
॥ ४१ ॥ जांबूनदेनदाम्नाचसर्वतःसमलंकृतं ॥ सुवक्त्रखुरनासंचसुकर्णंसुकटीतटं ॥ ४२॥ सुपार्श्वविपुलस्कंधंसुरूपंचारुदर्शनं॥ ककुदंतस्यचाभातिस्कंध
मापूर्यधिष्ठितं॥ ४३ ॥तुषारगिरिकूटाभंसिताभ्रशिखरोपमं॥ तमास्थितश्चभगवान्देवदेवःसहोमया॥ ४४ ॥ अशोभतमहादेवःपौर्णमास्यामिवोडुराट्॥
तस्यतेजोभवोवह्निःसमेघःस्तनयित्नुमान्॥ ४५॥ सहस्रमिवसूर्याणांसर्वमापूर्यधिष्ठितः॥ ईश्वरःसुमहातेजाःसंवर्त्तकइवानलः॥ ४६ ॥ युगांतेसर्वभूतानां
दिधक्षुरिवचोद्यतः॥ तेजसातुतदाव्याप्तंदुर्निरीक्ष्यंसमंततः॥ ४७॥ पुनरुद्विग्नहृदयःकिमेतदितिचिंतयं॥ मुहूर्त्तमिवतत्तेजोव्याप्यसर्वादिशोदश॥ ४८॥ प्र
शांतंदिक्षुसर्वासुदेवदेवस्यमायया ॥ अथापश्यंस्थितंस्थाणुंभगवंतंमहेश्वरं ॥ ४९ ॥ नीलकंठंमहात्मानमसक्तंतेजसांनिधिं ॥ अष्टादशभुजंस्थाणुंसर्वाभर
णभूषितं॥ ५० ॥ शुक्लांबरधरंदेवंशुक्लमाल्यानुलेपनं॥ शुक्लध्वजमनाधृष्यंशुक्लयज्ञोपवीतिनं॥ ५१ ॥
त्पृथग्भूतत्वाविशेषात्तदंकिताप्रजामाहेश्वर्येव अयंचभगलिंगयोःपृथग्भावःशूलंशूलाद्विनिष्कृष्येतिवददोषः अन्यथानिर्लिंगत्वमन्यजन्यत्वंवा प्रजायाआपद्येतेतिदिक् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
॥३८॥३९॥४०॥४१॥ ४२॥४३॥ ४४॥ समेघइति मेघादीन्व्याप्यस्थितइत्यर्थः॥४५॥ भूतानामितिकर्मणिषष्ठी ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ शुक्लध्वजंशुक्लवृषभध्वजं॥५१॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अस्त्राणिअष्टादशभुजस्थानितावंत्येव।धुधानितेषांमध्येधनुःशरौशूलसर्पौपरशुश्चकंठोक्ताःखट्वांगखड्गचर्मपाशांकुशडमरुगदाशक्तिभिंदिपालतोमरमुसलमुद्गरादीनियथासं

गायद्भिर्नृत्यमानैश्चवादयद्भिश्चसर्वशः ॥ वृतंपार्श्वचरैर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ॥ ५२ ॥ बालेंदुमुकुटंपांडुंशरच्चंद्रमिवोदितं ॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतंत्रिभिःसू
र्यैरिवोदितैः ॥ ५३ ॥ अशोभतास्यदेवस्यमालागात्रेसितप्रभे ॥ जातरूपमयैःपद्मैर्ग्रथितारत्नभूषिता ॥ ५४ ॥ मूर्त्तिमंतितथास्त्राणिसर्वतेजोमयानिच ॥ मया
दृष्टानिगोविंदभवस्यामिततेजसः ॥ ५५ ॥ इंद्रायुधसवर्णाभंधनुस्तस्यमहात्मनः ॥ पिनाकमितिविख्यातमभवत्पन्नगोमहान् ॥ ५६ ॥ सप्तशीर्षोमहाकाय
स्तीक्ष्णदंष्ट्रोविषोल्बणः ॥ ज्यावेष्टितमहाग्रीवःस्थितःपुरुषविग्रहः ॥ ५७ ॥ शरश्चसूर्यसंकाशःकालानलसमद्युतिः ॥ एतदस्त्रंमहाघोरंदिव्यंपाशुपतंमहत्
॥ ५८ ॥ अद्वितीयमनिर्देश्यंसर्वभूतभयावहं ॥ सस्फुलिंगंमहाकायंविसृजंतमिवानलं ॥ ५९ ॥ एकपादंमहादंष्ट्रंसहस्रशिरसोदरं ॥ सहस्रभुजजिह्वाक्षमुद्गिरंत
मिवानलं ॥ ६० ॥ ब्राह्मान्नारायणाच्चैंद्रादाग्नेयादपिवारुणात् ॥ यद्विशिष्टंमहाबाहोसर्वशस्त्रविघातनं ॥ ६१ ॥ येननत्रिपुरंदग्ध्वाक्षणाद्भस्मीकृतंपुरा ॥ शरे
णैकेनगोविंदमहादेवेनलीलया ॥ ६२ ॥ निर्ददाहचयत्कृत्स्नंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ महेश्वरभुजोत्सृष्टंनिमेषार्धान्नसंशयः ॥ ६३ ॥ नावध्यायस्यलोकेस्मिन्ब्रह्म
विष्णुसुरेष्वपि ॥ तदहंदृष्टवांस्तत्रआश्चर्यमिदमुत्तमं ॥ ६४ ॥ गुह्यमस्त्रवरंनान्यत्तत्तुल्यमधिकंहिवा ॥ यत्तच्छूलमितिख्यातंसर्वलोकेषुशूलिनः ॥ ६५ ॥ दा
रयेद्यांमहींकृत्स्नांशोषयेद्वामहोदधिं ॥ संहरेद्वाजगत्कृत्स्नंविसृष्टंशूलपाणिना ॥ ६६ ॥ यौवनाश्वोहतोयेनमांधातासबलःपुरा ॥ चक्रवर्त्तीमहातेजास्त्रिलोकवि
जयीनृपः ॥ ६७ ॥ महाबलोमहावीर्यःशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ करस्थेनैवगोविंदलवणस्येहरक्षसः ॥ ६८ ॥ तच्छूलमतितीक्ष्णाग्रंसुभीमंलोमहर्षणं ॥ त्रिशिखां
भ्रुकुटिंकृत्वातर्जमानमिवस्थितं ॥ ६९ ॥ विधूमंसार्चिषंकृष्णंकालसूर्यमिवोदितं ॥ सर्पहस्तमनिर्देश्यंपाशहस्तमिवांतकं ॥ ७० ॥ दृष्टवानस्मिगोविंदतदस्त्रंरु
द्रसन्निधौ ॥ परशुस्तीक्ष्णधारश्चदत्तोरामस्ययःपुरा ॥ ७१ ॥ महादेवेनतुष्टेनक्षत्रियाणांक्षयंकरः ॥ कार्त्तवीर्योहतोयेनचक्रवर्त्तीमहामृधे ॥ ७२ ॥ त्रिःसप्त
कृत्वःपृथिवीयेननिःक्षत्रियाकृता ॥ जामदग्न्येनगोविंदरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ७३ ॥ दीप्तधारःसुरौद्रास्यःसर्पकंठाग्रधिष्ठितः ॥ अभवच्छूलिनोभ्याशेदीप्त
वन्हिशतोपमः ॥ ७४ ॥ असंख्येयानिचास्त्राणितस्यदिव्यानिधीमतः ॥ प्राधान्यतोमयैतानिकीर्त्तितानितवानघ ॥ ७५ ॥

न्यवंग्रंथांतरतोवगम्यानि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ रथंतरज्येष्ठेसामनी ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ शुक्लंकर्महिंसारहितोध्यानादिधर्मः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

सव्यदेशेतुदेवस्यब्रह्मालोकपितामहः॥ दिव्यंविमानमास्थायहंसयुक्तंमनोजवं ॥ ७६ ॥ वामपार्श्वगतश्चापितथानारायणःस्थितः॥ वैनतेयंसमारुह्यशंख चक्रगदाधरः॥ ७७॥ स्कंदोमयूरमास्थायस्थितोदेव्याःसमीपतः ॥ शक्तिंघंटेसमादायद्वितीयइवपावकः ॥ ७८ ॥ पुरस्ताच्चैवदेवस्यनंदिंपश्याम्यवस्थितं ॥ शूलंविष्टभ्यतिष्ठंतंद्वितीयमिवशंकरं॥ ७९ ॥ स्वायंभुवाद्यामनवोभृग्वाद्याऋषयस्तथा ॥ शक्राद्यादेवताश्चैवसर्वएवसमभ्ययुः॥ ८० ॥ सर्वभूतगणाश्चैवमा तरोविविधाःस्थिताः॥ तेभिवाद्यमहात्मानंपरिवार्यसमंततः॥ ८१ ॥ अस्तुवन्विविधैःस्तोत्रैर्महादेवंसुरास्तदा ॥ ब्रह्माभवंतदास्तौषीद्रथंतरमुदीरयन् ॥ ८२ ॥ ज्येष्ठसाम्नाचदेवेशंजगौनारायणस्तदा ॥ ८३ ॥ गृणन्ब्रह्मपरंशक्रःशतरुद्रियमुत्तमं ॥ ब्रह्मानारायणश्चैवदेवराजश्चकौशिकः॥ ८४ ॥ अशोभंतमहात्मानस्त्रय स्त्रयइवाग्नयः॥ तेषांमध्यगतोदेवोरराजभगवाञ्छिवः॥ ८५॥ शरदभ्रविनिर्मुक्तःपरिधिस्थइवांशुमान ॥ अयुतानिचचंद्रार्कानपश्यंदिविकेशव ॥ ८६ ॥ त तोहमस्तुवंदेवंविश्वस्यजगतःपतिं॥ उपमन्युरुवाच नमोदेवाधिदेवायमहादेवायतेनमः॥ ८७॥ शक्ररूपायशक्रायशक्रवेषधरायच॥ नमस्तेवज्रह स्तायपिंगलायारुणायच ॥ ८८ ॥ पिनाकपाणयेनित्यंशंखशूलधरायच ॥ नमस्तेकृष्णवासायकृष्णकुंचितमूर्धजे ॥ ८९ ॥ कृष्णाजिनोत्तरीयायकृष्णाष्टमि रतायच ॥ शुक्लवर्णायशुक्लायशुक्लांबरधरायच ॥ ९० ॥ शुक्लभस्मावलिप्तायशुक्लकर्मरतायच ॥ नमोस्तुरक्तवर्णायरक्तांबरधरायच ॥ ९१ ॥ रक्तध्वजपता कायरक्तस्रगनुलेपिने ॥ नमोस्तुपीतवर्णायपीतांबरधरायच॥ ९२ ॥ नमोस्तूच्छ्रितच्छत्रायकिरीटवरधारिणे ॥ अर्धहारार्धकेयूरअर्धकुंडलकर्णिने ॥ ९३ ॥ नमःपवनवेगायनमोदेवायवैनमः॥ सुरेंद्रायमुनींद्रायमहेंद्रायनमोस्तुते ॥ ९४ ॥ नमःपद्मार्धमालायउत्पलैर्मिश्रितायच॥ अर्धचंदनलिप्तायअर्धस्रगनुले पिने॥ ९५॥ नमआदित्यवक्त्रायआदित्यनयनायच॥ नमआदित्यवर्णायआदित्यप्रतिमायच ॥ ९६ ॥ नमःसोमायसौम्यायसौम्यवक्त्रधरायच ॥ सौम्यरू पायमुख्यायसौम्यदंष्ट्राविभूषिणे॥ ९७ ॥ नमःश्यामायगौरायअर्धपीतार्धपांडवे ॥ नारीनरशरीरायस्त्रीपुंसायनमोस्तुते ॥ ९८ ॥ नमोवृषभवाहायगजेंद्रग मनायच॥ दुर्गमायनमस्तुभ्यमगम्यागमनायच॥ ९९ ॥ नमोस्तुगणगीतायगणवृंदरतायच॥ गणानुयातमार्गायगणनित्यव्रतायच॥ ३०० ॥ नमःश्वेता भ्रवर्णायसंध्यारागप्रभायच॥ अनुद्दिष्टाभिधानायस्वरूपायनमोस्तुते॥ १ ॥

॥ ९४ ॥ मिश्रितायमिश्रितमालाय ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ३०० ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अधिवासेनपुष्पादिवासनावासिततयासुवाससे प्रतिपत्तिर्ज्ञानंसुखंचतदुभयात्मने ॥ ६ ॥ मुकुटैर्मुकुटाय ॥ ७ ॥ त्रीणिनेत्राणीवनेत्राणिलोकयात्रानिर्वाहकानि अग्निचंद्रसूर्याख्या

नमोरक्ताग्रवासायरक्तसूत्रधरायच ॥ रक्तमालाविचित्रायरक्तांबरधरायच ॥ २ ॥ मणिभूषितमूर्द्धायनमश्चंद्रार्धभूषिणे ॥ विचित्रमणिमूर्द्धायकुसुमाष्टधरायच ॥ ३ ॥ नमोग्निमुखनेत्रायसहस्रशशिलोचने ॥ अग्निरूपायकांतायनमोस्तुगहनायच ॥ ४ ॥ खचरायनमस्तुभ्यंगोचराभिरतायच ॥ भूचरायभुवनायअनंतायशिवायच ॥ ५ ॥ नमोदिग्वाससेनित्यमधिवाससुवाससे ॥ नमोजगन्निवासायप्रतिपत्तिसुखायच ॥ ६ ॥ नित्यमुद्बद्धमुकुटेमहाकेयूरधारिणे ॥ सर्पकंठोपहारायविचित्राभरणायच ॥ ७ ॥ नमस्त्रिनेत्रनेत्रायसहस्रशतलोचने ॥ स्त्रीपुंसायनपुंसायनमःसांख्याययोगिने ॥ ८ ॥ शंयोरभिस्रवंतायअथर्वायनमोनमः ॥ नमःसर्वार्त्तिनाशायनमःशोकहरायच ॥ ९ ॥ नमोमेघनिनादायवहुमायाधरायच ॥ बीजक्षेत्राभिपालायस्रष्टारायनमोनमः ॥ १० ॥ नमःसुरासुरेशायविश्वेशायनमोनमः ॥ नमःपवनवेगायनमःपवनरूपिणे ॥ ११ ॥ नमःकांचनमालायगिरिमालायवैनमः ॥ नमःसुरारिमालायचंडवेगायवैनमः ॥ १२ ॥ ब्रह्मशिरोपहर्त्तायमहिषघ्नायवैनमः ॥ नमःस्त्रीरूपधारायचयज्ञविध्वंसनायच ॥ १३ ॥ नमस्त्रिपुरहर्त्तायचयज्ञविध्वंसनायच ॥ नमःकामांगनाशायकालदंडधरायच ॥ १४ ॥ नमस्कंदविशाखायब्रह्मदंडायवैनमः ॥ नमोभवायशर्वायविश्वरूपायवैनमः ॥ १५ ॥ ईशानायभवघ्नायनमोस्त्वंधकघातिने ॥ नमोविश्वायमायायचिंत्याचिंत्यायवैनमः ॥ १६ त्वंनोगतिश्चश्रेष्ठश्चत्वमेवहृदयंतथा ॥ त्वंब्रह्मासर्वदेवानांरुद्राणांनीललोहितः ॥ १७ ॥ आत्माचसर्वभूतानांसांख्येपुरुषउच्यते ॥ ऋषभस्त्वंपवित्राणांयोगिनांनिष्कलःशिवः ॥ १८ ॥ गृहस्थस्त्वमाश्रमिणामीश्वराणांमहेश्वरः ॥ कुबेरःसर्वयक्षाणांक्रतूनांविष्णुरुच्यते ॥ १९ ॥ पर्वतानांभवान्मेरुर्नक्षत्राणांचचंद्रमाः ॥ वसिष्ठस्त्वमृषीणांचग्रहाणांसूर्यउच्यते ॥ २० ॥ आरण्यानांपशूनांचसिंहस्त्वंपरमेश्वरः ॥ ग्राम्याणांगोवृषश्चासिभवाँल्लोकप्रपूजितः ॥ २१ ॥ आदित्यानांभवान्विष्णुर्वसूनांचैवपावकः ॥ पक्षिणांवैनतेयस्त्वमनंतोभुजगेषुच ॥ २२ ॥ सामवेदश्चवेदानांयजुषांशतरुद्रियं ॥ सनत्कुमारोयोगानांसांख्यानांकपिलोह्यसि ॥ २३ ॥

निनेत्राणियस्यतस्मैत्रिनेत्रनेत्राय लोचनेलोचनाय ॥ ८ ॥ शंयोर्यज्ञसादुण्यकर्त्र्यादेवतायाः अभिस्रवंतायप्रसादरूपाय ॥ ९ ॥ स्रष्टाराय औणादिकःसृजेस्तारन् स्रष्ट्रेइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ गिरिमालाय गिरौक्रीडापराय ॥ १२ ॥ १३ ॥ हर्तायहर्त्रे ॥ १४ ॥ १५ ॥ मायायमायाविने ॥ १६ ॥ गतिःप्राप्यंस्थानं श्रेष्ठःपूज्यतमः ब्रह्मादिस्तवविभूतिर्विशेषाभिव्यक्तिस्थानं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४॥२५ ॥२६॥२७ ॥२८॥२९ ॥३०॥ ३१॥३२ ॥३३॥ ३४ ॥३५ ॥३६ ॥ कामेभ्यःकामान्काम्यमानान्अर्थान् ॥ ३७॥३८ ॥३९॥४० ॥४१॥ ४२॥४३ ॥४४॥ एवंपुरावाक्तमात्तरूप यत्

शक्रोसिमरुतांदेवपितॄणांहव्यवाडसि ॥ ब्रह्मलोकश्चलोकानांगतीनांमोक्षउच्यसे॥ २४॥ क्षीरोदःसागराणांचशैलानांहिमवान्गिरिः॥ वर्णानांब्राह्मणश्चासिविप्राणांदीक्षितोद्विजः ॥ २५ ॥ आदिस्त्वमसिलोकानांसंहर्त्ताकालएवच ॥ यच्चान्यदपिलोकेवैसर्वतेजोधिकंस्मृतं॥ २६ ॥ तत्सर्वंभगवानेवइतिमेनिश्चितामतिः॥ नमस्तेभगवन्देवनमस्तेभक्तवत्सल॥ २७॥ योगेश्वरनमस्तेस्तुनमस्तेविश्वसंभव॥ प्रसीदममभक्तस्यदीनस्यकृपणस्यच ॥ २८ ॥ अनैश्वर्येणयुक्तस्यगतिर्भवसनातन ॥ यच्चापराधंकृतवानज्ञात्वापरमेश्वर ॥ २९ ॥ मद्भक्तइतिदेवेशतत्सर्वंक्षंतुमर्हसि ॥ मोहितश्चास्मिदेवेशत्वयारूपविपर्ययात् ॥३०॥ नार्घ्यंतेनमयादत्तंपाद्यंचापिमहेश्वर॥ एवंस्तुत्वाहमीशानंपाद्यमर्घ्यंचभक्तितः॥ ३१ ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वासर्वंतस्मैन्यवेदयं ॥ ततःशीतांबुसंयुक्तादिव्यगंधसमन्विता॥ ३२ ॥ पुष्पवृष्टिःशुभातातपपातममूर्धनि॥ दुंदुभिश्चतदादिव्यस्ताडितोदेवकिंकरैः॥ ववौचमारुतःपुण्यःशुचिगंधःसुखावहः॥३३॥ ततःप्रीतोमहादेवःसपत्नीकोवृषध्वजः ॥ अब्रवीत्त्रिदशांस्तत्रहर्षयन्निवमांतदा ॥ ३४ ॥ पश्यध्वंत्रिदशाःसर्वेउपमन्योर्महात्मनः ॥ मयिभक्तिंपरांनित्यमेकभावादवस्थितां ॥ ३५ ॥ एवमुक्तास्तदाकृष्णसुरास्तेशूलपाणिना॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेनमस्कृत्वावृषध्वजं॥ ३६ ॥ भगवन्देवदेवेशलोकनाथजगत्पते ॥ लभतांसर्वकामेभ्यःफलंत्वत्तोद्विजोत्तमः॥ ३७॥ एवमुक्तस्ततःशर्वःसुरैर्ब्रह्मादिभिस्तथा॥ आहमांभगवानीशःप्रहसन्निवशंकरः॥ ३८॥

भगवानुवाच

वत्सोपमन्योतुष्टोस्मिपश्यमांमुनिपुंगव ॥ दृढभक्तोसिविप्रर्षेमयाजिज्ञासितोह्यसि ॥ ३९ ॥ अनयाचैवभक्त्यातेअत्यर्थंप्रीतिमानहं ॥ तस्मात्सर्वान्ददाम्यद्यकामांस्तवयथेप्सितान्॥ ४० ॥ एवमुक्तस्यचैवाथमहादेवेनधीमता॥ हर्षादश्रूण्यवर्त्तंतरोमहर्षस्त्वजायत॥ ४१॥ अब्रुवंचतदादेवंहर्षगद्गदयागिरा ॥ जानुभ्यामवनींगत्वाप्रणम्यचपुनःपुनः॥४२ ॥ अद्यजातोह्यहंदेवसफलंजन्मचाद्यमे॥ सुरासुरगुरुर्देवोयत्तिष्ठतिममाग्रतः॥ ४३॥ यंनपश्यंतिचैवाद्धादेवाह्यमितविक्रमं ॥ तमहंदृष्टवान्देवंकोन्योधन्यतरोमया ॥ ४४॥ एवंध्यायंतिविद्वांसःपरंतत्त्वंसनातनं॥ तद्विशेषमतिस्यातंयदजंज्ञानमक्षरं॥ ४५॥ सएषभगवान्देवःसर्वसत्त्वादिरव्ययः॥ सर्वतत्त्वविधानज्ञःप्रधानपुरुषःपरः ॥ ४६॥

अजंअनाविर्भूतंअक्षरंव्यापकंज्ञानंतदेवइति एवंप्रकारेणख्यातंप्रथांगतंविशेषंविशिष्टंदेवतांतरापेक्षया सनातनमितिमूर्त्तेस्यपिनित्यत्वंव्यवहारापेक्षयाप्रोक्तं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

योसृजद्दक्षिणादंगाद्ब्रह्माणंलोकसंभवं ॥ वामपार्श्वात्तथाविष्णुंलोकरक्षार्थमीश्वरः ॥ ४७ ॥ युगांतेचैवसंप्राप्तेरुद्रमीशोसृजत्प्रभुः ॥ सरुद्रःसंहरन्कृत्स्नंजग
त्स्थावरजंगमं ॥ ४८ ॥ कालोभूत्वामहातेजाःसंवर्त्तकइवानलः ॥ युगांतेसर्वभूतानिग्रसन्निवव्यवस्थितः ॥ ४९ ॥ एषदेवोमहादेवोजगत्सृष्ट्वाचराचरं ॥ क
ल्पांतेचैवसर्वेषांस्मृतिमाक्षिप्यतिष्ठति ॥ ५० ॥ सर्वगःसर्वभूतात्मासर्वभूतभवोद्भवः ॥ आस्तेसर्वगतोनित्यमदृश्यःसर्वदैवतैः ॥ ५१ ॥ यदिदेयोवरोमह्यंय
दितुष्टोसिमेप्रभो ॥ भक्तिर्भवतुमेनित्यंत्वयिदेवसुरेश्वर ॥ ५२ ॥ अतीतानागतंचैववर्त्तमानंचयद्विभो ॥ जानीयामितिमेबुद्धिःप्रसादात्सुरसत्तम ॥ ५३ ॥
क्षीरोदनंचभुंजीयामक्षयंसहबांधवैः ॥ आश्रमेचसदास्माकंसान्निध्यंपरमस्तुते ॥ ५४ ॥ एवमुक्तःसमांप्राहभगवाँल्लोकपूजितः ॥ महेश्वरोमहातेजाश्चराच
रगुरुःशिवः ॥ ५५ ॥ श्रीभगवानुवाच अजरश्चामरश्चैवभवत्वंदुःखवर्जितः ॥ यशस्वीतेजसायुक्तोदिव्यज्ञानसमन्वितः ॥ ५६ ॥ ऋषीणामभिगम्य
श्चमत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ शीलवान्गुणसंपन्नःसर्वज्ञःप्रियदर्शनः ॥ ५७ ॥ अक्षयंयौवनंतेस्तुतेजश्चैवानलोपमं ॥ क्षीरोदःसागरश्चैवयत्रयत्रेच्छसिप्रियं
॥ ५८ ॥ तत्रतेभविताकामंसान्निध्यंपयसोनिधेः ॥ क्षीरोदनंचभुंक्ष्वत्वममृतेनसमन्वितं ॥ ५९ ॥ बंधुभिःसहितःकल्पंततोमामुपयास्यसि ॥ अक्षयाबांधवा
श्चैवकुलंगोत्रंचतेसदा ॥ ६० ॥ भविष्यतिद्विजश्रेष्ठमयिभक्तिश्चशाश्वती ॥ सान्निध्यंचाश्रमेनित्यंकरिष्यामिद्विजोत्तम ॥ ६१ ॥ तिष्ठवत्सयथाकामंनोत्कंठां
चकरिष्यसि ॥ स्मृतस्त्वयापुनर्विप्रकरिष्यामिचदर्शनं ॥ ६२ ॥ एवमुक्त्वासभगवान्सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ईशानःसवरान्दत्वातत्रैवांतरधीयत ॥ ६३ ॥ एवं
दृष्टोमयाकृष्णदेवदेवःसमाधिना ॥ तदवाप्तंचमेसर्वंयदुक्तंतेनधीमता ॥ ६४ ॥ प्रत्यक्षंचैवतेकृष्णपश्यसिद्धान्व्यवस्थितान् ॥ ऋषीन्विद्याधरान्यक्षान्गंध
र्वाप्सरसस्तथा ॥ ६५ ॥ पश्यवृक्षलतागुल्मान्सर्वपुष्पफलप्रदान् ॥ सर्वर्त्तुकुसुमैर्युक्तान्सुखपत्रान्सुगंधिनः ॥ ६६ ॥ सर्वमेतन्महाबाहोदिव्यभावसमन्वितं ॥
प्रसादाद्देवदेवस्यईश्वरस्यमहात्मनः ॥ ६७ ॥ वासुदेवउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यप्रत्यक्षमिवदर्शनं ॥ विस्मयंपरमंगत्वाअब्रुवंतंमहामुनिं ॥ ६८ ॥
धन्यस्त्वमसिविप्रेंद्रकस्त्वदन्योस्तिपुण्यकृत् ॥ यस्यदेवाधिदेवस्तेसान्निध्यंकुरुतेश्रमे ॥ ६९ ॥ अपितावन्ममाप्येवंदद्यात्सभगवाञ्छिवः ॥ दर्शनंमुनिशार्दूल
प्रसादंचापिशंकरः ॥ ७० ॥ उपमन्युरुवाच द्रक्ष्यसेपुंडरीकाक्षमहादेवंनसंशयः ॥ अचिरेणैवकालेनयथादृष्टोमयानघ ॥ ७१ ॥

षोडशवरान्सपत्नीकान्महेश्वरात् तत्रापिअष्टौमहेश्वरात् परिशेषादष्टौपत्नीतइतिषोडशेत्यर्थः यद्वाऽष्टौपत्नीतःप्रार्थिताः अष्टौतयास्वयंदत्ताइतिषोडशअष्टौचेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ एतान्इहस्थान्मुनीन्समनुध्यातवान्कृपयाअलोचितवान् एतेष्वपिदयावांस्त्वयिआत्मनिदयांकथंनकरिष्यतीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तेजोवर्णयति इंद्रेति यस्यतेजसोमध्येऽनेका

चक्षुषाचैवदिव्येनपश्याम्यमितविक्रमं ॥ पष्ठेमासिमहादेवंद्रक्ष्यसेपुरुषोत्तम ॥ ७२ ॥ षोडशाष्टौवरांश्चापिप्राप्स्यसित्वंमहेश्वरात् ॥ सपत्नीकाद्यदुश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७३ ॥ अतीतानागतंचैववर्त्तमानंचनित्यशः ॥ विदितंमेमहाबाहोप्रसादात्तस्यधीमतः ॥ ७४ ॥ एतान्सहस्रशश्चान्यान्समनुध्यातवान्हरः ॥ कस्मात्प्रसादंभगवान्नकुर्यात्तवमाधव ॥ ७५ ॥ त्वादृशेनहिदेवानांश्लाघनीयःसमागमः ॥ ब्रह्मण्येनानृशंसेनश्रद्दधानेनचाप्युत ॥ ७६ ॥ जप्यंतुतेप्रदास्यामियेनद्रक्ष्यसिशंकरं ॥ श्रीकृष्णउवाच अब्रुवंतमहंब्रह्मन्त्वत्प्रसादान्महामुने ॥ ७७ ॥ द्रक्ष्येदितिजसंघानांमर्दनंत्रिदशेश्वरं ॥ एवंकथयतस्तस्यमहादेवाश्रितांकथां ॥ ७८ ॥ दिनान्यष्टौततोजग्मुर्मुहूर्तमिवभारत ॥ दिनेऽष्टमेतुविप्रेणदीक्षितोहंयथाविधि ॥ ७९ ॥ दंडीमुंडीकुशीचीरीघृताक्तोमेखलीकृतः ॥ मासमेकंफलाहारोद्वितीयंसलिलाशनः ॥ ८० ॥ तृतीयंचचतुर्थंचपंचमंचानिलाशनः ॥ एकपादेनतिष्ठंश्च ऊर्ध्वबाहुरतंद्रितः ॥ ८१ ॥ तेजःसूर्यसहस्रस्यअपश्यंदिविभारत ॥ तस्यमध्यगतंचापितेजसःपांडुनंदन ॥ ८२ ॥ इंद्रायुधपिनद्धांगंविद्युन्मालागवाक्षकं ॥ नीलशैलचयप्रख्यंबलाकाभूषितांबरं ॥ ८३ ॥ तत्रस्थितश्चभगवान्देव्यासहमहाद्युतिः ॥ तपसातेजसाकांत्यादीप्तयासहभार्यया ॥ ८४ ॥ रराजभगवांस्तत्रदेव्यासहमहेश्वरः ॥ सोमेनसहितःसूर्योयथामेघस्थितस्तथा ॥ ८५ ॥ संहृष्टरोमाकौंतेयविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ अपश्यंदेवसंघानांगतिमार्त्तिहरंहरं ॥ ८६ ॥ किरीटिनंगदिनंशूलपाणिंव्याघ्राजिनंजटिलंदंडपाणिं ॥ पिनाकिनंवज्रिणंतीक्ष्णदंष्ट्रंशुभांगदंव्यालयज्ञोपवीतं ॥ ८७ ॥ दिव्यांमालामुरसानेकवर्णांसमुद्वहंतंगुल्फदेशावलंबां ॥ चंद्रंयथापरिविष्टंससंध्यंवर्षात्ययेतद्वदपश्यमेनं ॥ ८८ ॥ प्रमथानांगणैश्चैवसमंतात्परिवारितं ॥ शरदीवसुदुष्प्रेक्ष्यंपरिविष्टंदिवाकरं ॥ ८९ ॥ एकादशशतान्येवंरुद्राणांवृषवाहनं ॥ अस्तुवंनियतात्मानंकर्मभिःशुभकर्मिणं ॥ ९० ॥ आदित्यावसवःसाध्याविश्वेदेवास्तथाश्विनौ ॥ विश्वाभिस्तुतिभिर्देवंविश्वदेवंसमस्तुवन् ॥ ९१ ॥

निइंद्रधनूंषिविद्युतोनीलमेघाःश्वेतमेघाश्चपर्वतवलाकाकाराभांतितादृशंचित्ररूपंतेजइत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ रराजेति नीलेतेजसिसोमसूर्यप्रभौभवानीशंकरौप्रतिभातइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ परिविष्टंपरिवेषवंतं ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विश्वाभिः ब्रह्मपरत्वेनस्तुतिरेवकृत्स्नस्तुतिः इतरातुएकदेशस्तुतिरित्यर्थः विश्वदेवंसर्वेश्वरं ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥९२॥९३॥पृथिव्याद्र्योत्रमूर्त्तिमंतोज्ञेयाः॥९४॥९५॥९६॥९७॥९८॥९९॥४००॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥शाश्वतोपरिणामीसनूसर्वयोनिः ब्रह्मणोवेदस्याधिपःस्तव्यः तपःचित्तेंद्रियाणामैकाग्र्यं॥७॥धाता ईश्वरः त्वष्टारूपनिर्माता विधाताधर्माधर्मरूपंकर्म ॥८ ॥स्थावराणिचिरकालस्थायीनिमहदादीनि चराणिस्थूलभूतादीनि चराचरंलोकप्रसिद्धं॥ ९ ॥वायवःपंचप्राणाः सप्ताग्नयःगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहव

शतक्रतुश्चभगवान्विष्णुश्चादितिनंदनौ ॥ ब्रह्मारथंतरंसामईरयंतिभवांनिके ॥ ९२ ॥ योगीश्वराःसुवहवोयोगदंपितरंगुरुं ॥ ब्रह्मर्पयश्चससुतास्तथादेवर्ष यश्चवै ॥ ९३ ॥ पृथिवीचांतरिक्षंचनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ मासार्धमासाऋतवोरात्रिःसंवत्सराःक्षणाः॥ ९४ ॥ मुहूर्त्ताश्चनिमेपाश्चतथैवयुगपर्ययाः॥ दिव्या राजन्नमस्यंतिविद्याःसत्वविदस्तथा ॥ ९५ ॥ सनत्कुमारोदेवाश्चइतिहासास्तथैवच ॥ मरीचिरंगिराअत्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ ९६ ॥ मनवःसप्तसोमश्च अथर्वासबृहस्पतिः॥ भृगुर्दक्षःकश्यपश्चवसिष्ठःकाश्यएवच ॥ ९७ ॥ छंदांसिदीक्षायज्ञाश्चदक्षिणाःपावकोहविः ॥ यज्ञोपगानिद्रव्याणिमूर्त्तिमंतियुधिष्ठि र॥ ९८ ॥ प्रजानांपालकाःसर्वेसरितःपन्नगानगाः॥ देवानांमातरःसर्वादेवपत्न्यःसकन्यकाः॥ ९९ ॥ सहस्राणिमुनीनांचअयुतान्यर्बुदानिच ॥ नमस्यंतिप्र भुंशांतंपर्वताःसागरादिशः॥ ४०० ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवगीतवादित्रकोविदाः॥ दिव्यतालेपुगायंतःस्तुवंतिभवमद्भुतं॥ १ ॥ विद्याधरादानवाश्चगुह्यकाराक्ष सास्तथा ॥ सर्वाणिचैवभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ नमस्यंतिमहाराजवाङ्मनःकर्मभिर्विभुं २ ॥ पुरस्ताधिष्ठितःशर्वोममासीत्त्रिदशेश्वरः ॥ पुरस्ताधि ष्ठितंदृष्ट्वाममेशानंचभारत ॥ ३ ॥ सप्रजापतिशक्रांतंजगन्मामभ्युदैक्षत ॥ ईक्षितुंचमहादेवंनमेशक्तिरभूत्तदा ॥ ४ ॥ ततोमामब्रवीद्देवःपश्यकृष्णवदस्वच ॥ त्वयात्याराधितश्चाहंशतशोथसहस्रशः ॥ ५ ॥ त्वत्समोनास्तिमेकश्चित्त्रिपुलोकेपुवैप्रियः॥ शिरसावंदितेदेवेदेवीप्रीतात्युमातदा ॥ ततोहमब्रुवंस्थाणुंस्तुतं ब्रह्मादिभिःसुरैः ॥ ६ ॥ कृष्णउवाच नमोस्तुतेशाश्वतसर्वयोनेब्रह्माधिपंत्वामृपयोवदंति ॥ तपश्चसत्वंचरजस्तमश्चत्वामेवसत्यंचवदंतिसंतः ॥ ७ ॥ त्वंवैब्रह्माचरुद्रश्चवरुणोग्निर्मनुर्भवः॥ धातात्वष्टाविधाताचत्वंप्रभुःसर्वतोमुखः ॥ ८ ॥ त्वत्तोजातानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्वयासृष्टमिदंकृत्स्नंत्रै लोक्यंसचराचरं॥ ९ ॥ यानींद्रियाणीहमनश्चकृत्स्नंयेवायवःसप्ततथैवचाग्नयः॥ येदेवसंस्थास्तवदेवताश्चतस्मात्परंत्वामृपयोवदंति ॥ १० ॥

नीयसभ्यावसथ्याःपंचश्रौताःस्मार्त्तःषष्ठःलौकिकःसप्तमः यद्वासप्तवायवआवहाद्याःअंतरिक्षेयेभुवआदीनसत्यांतान्लोकान्धारयंति अग्नयआदित्यादिज्योतींषि एतेसर्वेन्येचयेदेवसंस्थाःदेवेसूत्रात्मनि संस्थासमाप्तिर्येषांतेनतथा स्तवदेवताःस्तुतियोग्याःदेवाःतस्मात्एतेषांसमुदायात्परंवाचामगोचरंरूपादिहीनंत्वांऋषयोवदंति ॥ १० ॥

सुकस्रुवसमित्कुशदेशकालादिकंयज्ञोपगंयज्ञोपयोगि ॥ ११ ॥ सिद्धिर्योगपरिपाकः तदर्पणीतस्यत्वत्स्वरूपप्रापिका ॥ १२॥ १३ ॥ कृतिःक्रिया विकारस्तत्फलभूतोहर्षादिःप्रणयस्तदभावःप्रधीयतेस्मिन्सर्वमितिप्रधानंवासनाबीजंअज्ञानंतदेवाव्ययंमनसोयोनिश्च अन्नमयंसौम्यमनइतिश्रुतेरन्नस्यापिमनोयोनित्वंउपष्टंभकत्वमात्रेणनतुमुख्यमितिवक्तुंपरमेतियोनिविशेषणं प्रभावऐश्वर्यं शाश्वतःअकर्मजः ॥ १४ ॥ हिरण्मयःचिज्ज्योतीरूपःगण्यंतेसंख्यायंतइतिगणास्तत्त्वानिअव्यक्तादीनितेषामादिःजीविताश्रयःनदीसमुद्रवज्जीवस्यप्राप्यंस्थानं ॥ १५ ॥ महानितिमहदाद्यैश्चतुर्दशभिःपर्यायशब्दैःवेदे

वेदाश्चयज्ञाःसोमश्चदक्षिणापावकोहविः ॥ यज्ञोपगंचयत्किंचिद्भगवांस्तदसंशयं ॥ ११ ॥इष्टंदत्तमधीतंचव्रतानिनियमाश्चये ॥ ह्रीःकीर्त्तिःश्रीर्द्युतिस्तुष्टिः सिद्धिश्चैवतदर्पणी ॥ १२ ॥ कामःक्रोधोभयंलोभोमदःस्तंभोथमत्सरः ॥ आधयोव्याधयश्चैवभगवंस्तनवस्तव ॥ १३ ॥ कृतिर्विकारःप्रणयःप्रधानंबीजमव्ययं ॥ मनसःपरमायोनिःप्रभावश्चापिशाश्वतः ॥ १४ ॥ अव्यक्तःपावनोचिंत्यःसहस्रांशुर्हिरण्मयः ॥ आदिर्गणानांसर्वेषांभवान्वैजीविताश्रयः ॥ १५॥ महानात्मामतिर्ब्रह्माविश्वःशंभुःस्वयंभुवः ॥ बुद्धिःप्रज्ञोपलब्धिश्चसंवित्ख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ १६ ॥ पर्यायवाचकैःशब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥ त्वांबुध्वाब्राह्मणोवेदात्प्रमोहंविनियच्छति ॥ १७ ॥ हृदयंसर्वभूतानांक्षेत्रज्ञस्त्वमृषिस्तुतः ॥ सर्वतःपाणिपादस्त्वंसर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥ १८ ॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठसि ॥ फलंत्वमसितिग्मांशोर्निमेषादिषुकर्मसु ॥ १९ ॥ त्वंवैप्रभार्चिःपुरुषःसर्वस्यहृदिसंश्रितः ॥ अणिमामहिमाप्राप्तिरीशानोज्योतिरव्ययः ॥ २० ॥ त्वयिबुद्धिर्मतिर्लोकाःप्रपन्नाःसंश्रिताश्चये ॥ ध्यानिनोनित्ययोगाश्चसत्यसत्वाजितेंद्रियाः ॥ २१ ॥ यस्त्वांध्रुवंवेदयतेगुहाशयंप्रभुंपुराणंपुरुषंचविग्रहं ॥ हिरण्मयंबुद्धिमतांपरांगतिंसबुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति ॥ २२ ॥

महानात्माभवानेवविभाव्यतेविचार्यतेवेदार्थविद्भिः एतैःशब्दैस्त्वांवेदाद्बुध्वामोहंसंसारमूलंअज्ञानंनियच्छतिनितरांनाशयति ॥१६ ॥ १७ ॥ हृदयंहृदयस्थः क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतंतज्ज्ञस्तत्प्रकाशकः ऋषिभिर्मंत्रैः स्तुतःस्तुतिमेवाह सर्वतइति ॥ १८ ॥ तिग्मांशोःकर्मसुफलंस्वर्गसुखंचत्वमसि ॥ १९ ॥ तिग्मांशोःप्रभार्चिश्चअणिमादुर्लक्ष्यसन्मात्रं महिमात्रिविधपरिच्छेदशून्यंसत्तामात्रंअत्रप्रकृत्यर्थोदुर्लक्ष्यत्वादिःप्रत्ययार्थःसत्तेतिविवेकः ॥ २० ॥ सत्यसत्वाःसत्यसंकल्पाः ॥२१॥ यइति वेदयतेजानातिज्ञात्वाशिष्यान्ज्ञापयतीतिवा विग्रहंविशिष्टानुभवरूपंनिष्कलज्ञप्तिमात्रमित्यर्थः ॥ २२ ॥

विदित्वाउपास्य समसूक्ष्माणिमहदहंकारपंचतन्मात्राणि षडंगं सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रतानित्यमलुप्तशक्तिः अनंतशक्तिश्चविभोर्विधिज्ञाःषडाहुरंगानिमहेश्वरस्येतिअंगषट्कमुक्तं प्रधानचित्तसत्वं तस्यआत्माभिमतत्वेनंनित्यंगृहीतस्यपृथक्त्वेनाज्ञातस्यज्ञापनंविधिःसत्वस्यपुरुषाद्भिन्नत्वेनज्ञानंतयस्मात्तादृशोयोगोवृत्तिनिरोधस्तत्रस्थस्तन्मात्रनिष्ठस्त्वांनिष्कलंविशतेआरोहक्रमेणयोगीभूम्यादीनिमहदं तानितत्त्वानिजित्वाजयसाधनंधीसत्त्वमप्यात्मनःपृथक्त्वेनज्ञात्वाप्रत्यक्तत्त्वमात्रनिष्ठोनिर्लीनेसत्वेपरंब्रह्मसंपद्यतइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मेघवाहनइंद्ररूपीमहादेवःत

विदित्वासमसूक्ष्माणिषडंगंत्वांचमूर्त्तितः॥ प्रधानविधियोगस्थस्त्वामेवविशतेबुधः ॥ २३ ॥ एवमुक्तेमयापार्थभवेचार्त्तिविनाशने॥ चराचरंजगत्सर्वंसिं हनादंतदाकरोत्॥ २४॥ तंविप्रसंघाश्चसुरासुराश्चनागाःपिशाचाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चसर्वेमहर्षयश्चैवतदाप्रणेमुः॥ २५॥ ममसूर्ध्निच दिव्यानांकुसुमानांसुगंधिनां॥ राशयोनिपतंतिस्मवायुश्चसुसुखोववौ ॥ २६॥ निरीक्ष्यभगवान्देवींह्युमांमांचजगद्धितः॥ शतक्रतुंचाभिवीक्ष्यस्वयंमा माहशंकरः॥ २७॥ विद्मःकृष्णपरांभक्तिमस्मासुतवशत्रुहन्॥ क्रियतामात्मनःश्रेयःप्रीतिर्हित्वयिमेपरा॥ २८॥ वृणीष्वाष्टौवरान्कृष्णदातास्मितवसत्तम॥ ब्रूहियादवशार्दूलयानिच्छसिसुदुर्लभान् ॥ ४२९॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा० आनुशा० मेघवाहनपर्वाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ ॥ ७ ॥ कृष्णउवाच मूर्ध्नानिपत्यनियतस्तेजःसन्निचयेततः॥ परमंहर्षमागत्यभगवंतमथाब्रुवं॥ १ ॥ धर्मेदृढत्वंयुधिशत्रुघातंयशस्तथाग्र्यंपरमंबलंच॥ योगप्रि यत्वंतवसन्निकर्षंवृणेसुतानांचशतंशतानि॥ २॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंमयोक्तःप्राहशंकरः॥ ततोमांजगतोमाताधारिणीसर्वपावनी॥ ३॥ उवाचोमाप्रणि हिताशर्वाणीतपसांनिधिः॥ दत्तोभगवतापुत्रःसांबोनामतवानघ॥ ४ ॥ मत्तोप्यष्टौवरानिष्टान्गृहाणत्वंददामिते ॥ प्रणम्यशिरसासाचमयोक्तापांडुनंदन ॥ ५॥ द्विजेष्वकोपंपितृतःप्रसादंशतंसुतानांपरमंचभोगं ॥ कुलेप्रीतिंमातृतश्चप्रसादंशमप्राप्तिंप्रवृणेचापिदाक्ष्यं॥ ६॥ उमोवाच एवंभविष्यत्यमर प्रभावनाहंमृषाजातुवदेकदाचित् ॥ भार्यासहस्राणिचषोडशैवतासुप्रियत्वंचतथाक्षयंच ॥ ७॥

स्यमाहात्म्यप्रतिपादकंपर्वमेघवाहनपर्वतत्रायमध्यायः इतिअनुशासनपर्वणिनै० भा० चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ मूर्ध्नेति सन्निचयेस्थितमितिशेषः ॥ १ ॥ योगेनसहितंप्रियत्वंइ तिद्वौवरौ ॥ २ ॥ धारिणीपोषिका ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवंभविष्यतीतिप्रार्थितान्वरानभ्यनुज्ञायस्वयंभवानीवरगष्टकंददाति नत्वामरप्रभावेतिमंत्रोधर्नेनेकोवरःसूचितः नाहंमृषाजातुवदेइतित्वमपिमृ षामावदेतिद्वितीयः षोडशसहस्रभार्याइतितृतीयः तासुप्रियत्वमितिचतुर्थः पूर्वोक्तात्सर्वप्रियत्वादन्यः अक्षयंधनधान्यादीत्यर्थादितिपंचम ॥ ७ ॥

अन्यन्त्रयंस्पष्टार्थं एवंच उपक्रमस्थानांषोडशाष्टानांवचनमुपपद्यते ॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ इतिअनुशासनपर्वणिनै० भा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषिरिति अय मध्यायोयत्पूर्वमुपमन्युनाकृष्णंप्रत्युक्तंजप्यंतुतेप्रदास्यामीतितत्जप्यंशिवसहस्रनामस्तोत्रंविवक्षुरुपमन्युमुखेनतदुपोद्घातार्थमारभ्यते समाधिनाध्यानयोगेन ॥ १॥ उदर्कंफलोदयं ॥ २ ॥ इदंवक्ष्यमाणप्रकारे

प्रीतिंचाग्र्यांबांधवानांसकाशाद्ददामितेहंवपुषःकाम्यतांच ॥ भोक्ष्यंतेवैसप्ततिंवैशतानिगृहेतुभ्यमतिथीनांचनित्यं ॥ ८ ॥ वासुदेवउवाच एवंदत्वावरा न्देवोममदेवीचभारत ॥ अंतर्हितःक्षणेतस्मिन्सगणोभीमपूर्वज ॥ ९ ॥ एतदत्यद्भुतंपूर्वंब्राह्मणायातितेजसे ॥ उपमन्यवेमयाकृत्स्नंव्याख्यातंपार्थिवोत्तम ॥ नमस्कृत्वातुसप्राहदेवदेवायसुव्रत ॥ १० ॥ उपमन्युरुवाच नास्तिशर्वसमोदेवोनास्तिशर्वसमागतिः ॥ नास्तिशर्वसमोदानेनास्तिशर्वसमोरणे ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा० आनुशा० मेघवाहनपर्वाख्यानेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उपमन्युरुवाच ऋषिरासी त्कृतेताततंडिरित्येवविश्रुतः ॥ दशवर्षसहस्राणितेनदेवःसमाधिना ॥ १ ॥ आराधितोभूद्भक्तेनतस्योदर्कंनिशामय ॥ सदृष्टवान्महादेवमस्तौषीच्चस्तवैर्विभुं ॥ ॥ २ ॥ इतितंडिस्तपोयोगात्परमात्मानमव्ययं ॥ चिंतयित्वामहात्मानमिदमाहसुविस्मितः ॥ ३ ॥ यंपठंतिसदासांख्याश्चिंतयंतिचयोगिनः ॥ परंप्रधानंपुरु षमधिष्ठातारमीश्वरं ॥ ४ ॥ उत्पत्तौचविनाशेचकारणंयंविदुर्बुधाः ॥ देवासुरमुनीनांचपरंयस्मान्नविद्यते ॥ ५ ॥ अजंतमहमीशानमनादिनिधनंप्रभुं ॥ अ त्यंतसुखिनंदेवमनघंशरणंव्रजे ॥ ६ ॥ एवंब्रुवन्नेवतदाददर्शतपसांनिधिं ॥ तमव्ययमनौपम्यमचिंत्यंशाश्वतंध्रुवं ॥ ७ ॥ निष्कलंसकलंब्रह्मनिर्गुणंगुणगोच रं ॥ योगिनांपरमानंदमक्षरंमोक्षसंज्ञितं ॥ ८ ॥ मनोरिंद्राग्निमरुतांविश्वस्यब्रह्मणोगतिं ॥ अग्राह्यमचलंशुद्धंबुद्धिग्राह्यंमनोमयं ॥ ९ ॥ दुर्विज्ञेयमसंख्येयं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ योनिंविश्वस्यजगतस्तमसःपरतःपरं ॥ १० ॥ यःप्राणवंतमात्मानंज्योतिर्जीवस्थितंमनः ॥ तंदेवंदर्शनाकांक्षीबहून्वर्षगणानृषिः तपस्युग्रेस्थितोभूत्वादृष्ट्वातुष्टावचेश्वरं ॥ ११ ॥ तंडिरुवाच पवित्राणांपवित्रस्त्वंगतिर्गतिमतांवर ॥ १२ ॥ अत्युग्रंतेजसांतेजस्तपसांपरमंतपः ॥ विश्वा वसुहिरण्याक्षपुरुहूतनमस्कृत ॥ १३ ॥ ण ॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६ ॥ यंपठंतीत्यादिश्लोकत्रयंध्यानबलात्तंडिनादृष्टंतदुच्चारणस्यफलमाह एवमिति अन्योप्येतैःश्लोकैःस्तुवन्वक्ष्यमाणरूपमीश्वरंपश्यती तिभावः शाश्वतंशश्वद्भवं ध्रुवंकूटस्थं ॥ ७॥ निष्कलत्वादेर्व्याख्यानंनिर्गुणत्वादि अक्षरंअविनाशि ॥ ८॥ मनोमयंमनसोधर्मैःकर्तृत्वादिभिर्वशीकृतंजलचंद्रवत् ॥ ९॥ १०॥ यइतिसार्धःश्लोकः योदेवआत्मानं प्राणवंतंजीवरूपिणंकृत्वातत्र आवृत्तेजीवेमनोरूपंज्योतिर्भूत्वाजीवस्थितंबभूव तंदेवंदृष्ट्वातुष्टावेतिसंबंधः ॥ ११ ॥ पवित्राणांपावनानांगंगादीनामपिपावनं ॥ १२ ॥ तेजसांचक्षुरादीनामपितेजःप्रकाशकं ॥ १३ ॥

भूरिकल्याणंमोक्षस्तत्प्रद परंसत्यंअत्यंतंअबाध्यं ॥१४॥१५॥१६॥ निमस्त्नवःकालाद्याएवब्रह्मविष्णुरुद्रावा॥१७॥अधीति अत्रसमभिरधिपौरुषादिसंहिताभिःकृत्स्नंहेयमुपादेयंचत्वमवतिकथ्यते तथाहि पुरुषःशिरःपाण्यादिमान्देहस्तमधिकृत्यप्रवृत्तंविज्ञानंअधिपौरुषं तत्रचमातापूर्वरूपं पितोत्तररूपं प्रजासंधिः प्रजननंसंधानमितिश्रुतौक्षेत्रबीजरूपाभ्यांमातापितृभ्यांसकाशादन्योन्यमिथुनीभावेननिमित्तेनअंकुररूपाप्रजाजायतेएवंप्रकृतिपुरुषाभ्यांजगदिति तत्रमिथुनीभावस्याभावेनब्रह्मचर्येणप्रजावज्जगन्नोत्पद्यतइतिपुंप्रकृत्योर्विवेकमिच्छताउपस्थनिग्रहःकर्त्तव्यइतिविधीयते एवंअध्यात्मंआत्मनिदेहे अधराहनुःपूर्वरूपं उत्तराहनुरुत्तररूपं वाक्संधिः जिव्हासंधानमितिश्रुतौजिव्हानिग्रहेणतूष्णींभावोपिपूर्वोक्तविवेकार्थंविधीयते अन्यथावागादीन्प्रवर्त्तयतोविवेकोनसंपद्यतेऽपितुसंसारएवानवच्छिन्नोनुतन्यतेइतिएताःसंहितावेदितव्याः तथाअधिभूताधिदैवतंभूतानांदेहाद्यारंभकाणांदेवतानांप्राणचक्षुराद्यधिष्ठात्रीणांभूतदेवतानांचान्योन्याश्रयेणमिथुनीभावेनावस्थानंसंसारःतन्मूलंचअधिलोकाधिवि

भूरिकल्याणदविभोपरंसत्यंनमोस्तुते॥ जातीमरणभीरूणांयतीनांयततांविभो ॥ १४ ॥ निर्वाणदसहस्रांशोनमस्तेस्तुसुखाश्रय॥ ब्रह्माशतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवामहर्षयः॥ १५॥ नविदुस्त्वांतुतत्त्वेनकुतोवेत्स्यामहेवयं॥ त्वत्तःप्रवर्त्ततेसर्वंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ १६ ॥ कालाख्यःपुरुषाख्यश्चब्रह्माख्यश्चत्वमेवहि॥ तनवस्तेस्मृतास्तिस्रःपुराणज्ञैःसुरर्षिभिः॥ १७॥ अधिपौरुषमध्यात्ममधिभूताधिदैवतं ॥ अधिलोकाधिविज्ञानमधियज्ञस्त्वमेवहि॥ १८॥ त्वांविदित्वात्मदेहस्थंदुर्विदंदैवतैरपि ॥ विद्वांसोयांतिनिर्मुक्ताःपरंभावमनामयं॥ १९ ॥ अनिच्छतस्तवविभोजन्ममृत्युरनेकतः ॥ द्वारंतुस्वर्गमोक्षाणामाक्षेप्तात्वंददासिच ॥ २० ॥ त्वंवैस्वर्गश्चमोक्षश्चकामःक्रोधस्त्वमेवच ॥ सत्वंरजस्तमश्चैवअधश्चोर्ध्वंत्वमेवहि ॥ २१ ॥ ब्रह्माभवश्चविष्णुश्चस्कंदेंद्रौसवितायमः॥ वरुणेंदूमनुर्धाताविधातात्वंधनेश्वरः॥ २२॥ भूर्वायुःसलिलाग्निश्चखंवाग्बुद्धिःस्थितिर्मतिः॥ कर्मसत्यानृतेचोभेत्वमेवास्तिचनास्तिच॥ २३ ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चप्रकृतिभ्यःपरंध्रुवं॥ विश्वाविश्वपरोभावश्चिंत्याचिंत्यस्त्वमेवहि॥ २४॥

ज्ञानंलोक्यतइतिलोकोभूतमात्रादशशब्दादयोविषयाःविज्ञानंप्रज्ञामात्राःदशश्रोत्रादीनींद्रियाणिज्ञानकरणानिउभयेषांमिथुनीभावोयदिभूतमात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राःस्युर्यदिप्रज्ञामात्रानस्युर्नभूतमात्राःस्युर्नह्यन्यतरतोरूपंकिंचनसिध्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धः ततश्चब्रह्मचर्यपूर्वकंवागादिनिग्रहेक्रियमाणेजीवब्रह्मणोर्भेदहेतूनामधिभूताधिदैवानामनुत्पत्तेरधियज्ञोघटनाशेघटाकाशमहाकाशयोरिवतयोःसंगतिकरणएकीभावलक्षणोयज्ञोमोक्षापरनामासिध्यतिएतत्सर्वंत्वमेवेतिश्लोकार्थः ॥१८॥१९॥नवत्वांअनिच्छतःज्ञातुमितिशेषः जन्ममृत्युश्चअनेकतोअनंतःपुनःपुनर्भवतीत्यर्थः॥२०॥२१॥ अस्तिचनास्तिचेतिरज्जुभुजंगाभंमतीनितोस्तित्वतोनास्तितादृशंजगत्कारणमज्ञानमुच्यते॥२२॥२३॥ विश्वाविश्वपरःकार्यकारणाभ्यामन्यः भावःसत्तामात्ररूपः चिंत्याचिंत्यश्च चिंत्यःसोपाधिकरूपेणअचिंत्योनिरुपाधिकेन ॥२४॥

॥२५॥२६॥अचेनसाअज्ञानेनयत्परंदेवंनविद्मःअतोमूढाःस्मः ॥२७॥२८॥२९॥३० ॥ देहकृनयज्ञादिः देहभृत्देहपोषकोऽन्नादिः देहीजीवःदेह भुक्देहमंहर्त्ताप्राणोलिंगशरीरंतस्यानादित्वेपिनत्कर्तृत्वं तदाविर्भावनिमित्तत्वंदृष्टिसृष्टिन्यायेनमुख्यंवाज्ञेयं ॥ ३१ ॥३२॥३३॥अष्टाभिःभूम्यंबुवन्हिवायुव्योमसूर्यचंद्रयजमानाख्याभिः॥३४॥३५॥ अयमिति सत्यंअग्न्यभिचाग्निवेदोक्तंकर्मफलंस्वर्गःसतांऊर्ध्वरे तसांपरंस्वर्लोकादुपरिमहर्लोकादि अपवर्गःक्रममुक्तिस्थानंब्रह्मलोकाख्यं मुक्तानांविदेहाख्यानांयोगिविशेषाणांकैवल्यंमुख्यामुक्तिः ॥३६॥ गुहायांशास्त्रेगोपितःतत्रहेतुमाह देवेति उक्तोपिमुखज्ञेयोमाभू

यच्चैतत्परमंब्रह्मयच्चतत्परमंपदं॥ यागतिःसांख्ययोगानांसभवान्नात्रसंशयः ॥ २५॥ नूनमद्यकृतार्थाःस्मनूनंप्राप्ताःसतांगतिं ॥ यांगतिंप्रार्थयंतीहज्ञाननि र्मलबुद्धयः॥ २६॥ अहोमूढाःस्मसुचिरमिमंकालमचेतसा॥ यन्नविद्मःपरंदेवंशाश्वतंयंविदुर्बुधाः ॥ २७॥ सेयमासादितासाक्षात्त्वद्भक्तिर्जन्मभिर्मया॥ भक्तानुग्रहकृद्देवोयंज्ञात्वामृतमश्नुते ॥ २८ ॥ देवासुरमुनीनांतुयच्चगुह्यंसनातनं ॥ गुहायांनिहितंब्रह्मदुर्विज्ञेयंमुनेरपि ॥ २९॥ सएषभगवान्देवःसर्वकृ त्सर्वतोमुखः॥ सर्वात्मासर्वदर्शीचसर्वगःसर्ववेदिता॥ ३०॥ देहकृद्देहभृद्देहीदेहभुग्देहिनांगतिः ॥ प्राणकृत्प्राणभृत्प्राणीप्राणदःप्राणिनांगतिः ॥ ३१ ॥ अ ध्यात्मगतिरिष्टानांध्यायिनामात्मवेदिनां॥ अपुनर्भवकामानांयागतिःसोयमीश्वरः ॥ ३२ ॥ अयंचसर्वभूतानांशुभाशुभगतिप्रदः॥ अयंचजन्ममरणेवि दध्यात्सर्वजंतुषु ॥ अयंसंसिद्धिकामानांयागतिःसोयमीश्वरः ॥ ३३ ॥ भूराद्यान्सर्वभुवनानुत्पाद्यसदिवौकसः ॥ दधातिदेवस्तनुभिरष्टाभिर्योबिभर्त्तिच ॥ ३४॥ अतःप्रवर्त्ततेसर्वमस्मिन्सर्वप्रतिष्ठितं॥ अस्मिंश्चप्रलयंयातिअयमेकःसनातनः॥ ३५॥ अयंससत्यकामानांसत्यलोकःपरंसतां॥ अपवर्गश्चमुक्ता नांकैवल्यंचात्मवेदिनां॥ ३६॥ अयंब्रह्मादिभिःसिद्धैर्गुहायांगोपितःप्रभुः॥ देवासुरमनुष्याणामप्रकाशोभवेदिति॥ ३७॥ तंत्वांदेवासुरनरास्तत्त्वेननविदु र्भवं॥ मोहिताःखल्वनेनैवहृदिस्थेनाप्रकाशिना॥३८॥ येचैनंप्रतिपद्यंतेभक्तियोगेनभाविताः॥ तेषामेवात्मनात्मानंदर्शयत्येपहृच्छयः॥३९॥ यंज्ञात्वान पुनर्जन्ममरणंचापिविद्यते॥ यंविदित्वापरंवेद्यंवेदितव्यंनविद्यते॥४०॥

दितिभंग्यंतरेणनिरूपितः ब्रह्माद्यैर्मंत्रव्याख्यातृभिः तथाहिचत्वा रिश्रृंगेतिमंत्रोयास्केनयज्ञपरतयापतंजलिनाशब्दपरतयागौतमेनतटस्थेश्वरपरतयाचव्याख्यातः वस्तुतस्त्वध्यात्मपरोस्तीतिस्पष्टं॥३७॥ अनेनअहंकारेण अप्रकाशिनाजडेन जडानृतरूपस्याप्यस्यचित्सद्रूपे णत्वयैवप्रकाशःसत्ताचभवतीतिभावः तथाचमंत्रवर्णः अयंरोचयद्रुचोरुचानोऽयंवासयद्व्यृतेनपूर्वीरिति अयंआत्मारोचयत्प्रकाशयति अरुचःअप्रकाशानअहंकारादीन् रुचानःस्वयंप्रकाशमानःअयं आत्मापूर्वाःअहमादिसृज्यानिविविशेषतःपृथक्विविक्तनयाऋतेनस्वसत्तयावासयत्आच्छादयति अनृतानप्येतानस्वसत्तयैवसत्तावतःकरोतिरज्जुरिवसर्पादीनितिमंत्रपदानामर्थः ॥॥३८॥३९॥ ४०॥

यच्छन्नगच्छतितंबुधः ॥४१॥ सूक्ष्मंलिंगज्ञानेनतरंतिअतिक्रम्यगच्छंतितेसूक्ष्मज्ञानतराः सूक्ष्माज्ञानेतिपाठेप्रकृतितीर्त्वागताइत्यर्थः सूक्ष्मंपुरुषं ॥ ४२॥४३॥४४॥ ४५॥ दिव्योलाभऐंद्रं अदिव्योलाभःसार्वभौमत्वं ॥४६॥ अनुशंसंतीतिपाठःस्वच्छः तत्त्वेअनारोपितेरूपेविषयेकथयंति ॥४७॥ त्रिधापाकयज्ञत्रयेश्रौतस्मार्त्तध्यानयज्ञैरित्यर्थः ॥ ४८॥ ऋतंयज्ञः सत्यंतत्फलं योनिःश्रद्धासत्ये ॥४९॥ यज्ञपतेःश्रोत्राविभावेनरात्र्यादीनिनिरूपयतिरात्रीति ॥५०॥५१॥ कालस्ययोनिमेवाहचंद्रेति ॥५२॥ सत्भूम्यंबुतेजांसि असत्वाय्वाकाशौ ॥५३॥ अष्टौभूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरहंकारश्चपरःमायावीअस्य

यंलब्ध्वापरमंलाभंनाधिकंमन्यतेबुधः ॥ यांसूक्ष्मांपरमांप्राप्तिंगच्छन्नव्ययमक्षयं ॥ ४१ ॥ यंसांख्यागुणतत्त्वज्ञाःसांख्यशास्त्रविशारदाः ॥ सूक्ष्मज्ञानतराः सूक्ष्मंज्ञात्वामुच्यंतिबंधनैः ॥ ४२ ॥ यंचवेदविदोवेद्यंवेदांतेचप्रतिष्ठितं ॥ प्राणायामपरानित्यंयंविशंतिजपंतिच ॥ ४३ ॥ ओंकाररथमारुह्यतेविशंतिमहेश्वरं ॥ अयंसदेवयानानामादित्योद्वारमुच्यते ॥ ४४ ॥ अयंचपितृयानानांचंद्रमाद्वारमुच्यते ॥ एषकाष्ठादिशश्चैवसंवत्सरयुगादिच ॥ ४५ ॥ दिव्यादिव्यःपरोलाभअयनेदक्षिणोत्तरे ॥ एनंप्रजापतिःपूर्वमाराध्यबहुभिःस्तवैः ॥ ४६ ॥ प्रजार्थंवरयामासनीललोहितसंज्ञितं ॥ ऋग्भिर्यमनुशंसंतितत्त्वेकर्मणिबह्वृचाः ॥ ४७ ॥ यजुर्भिर्यंत्रिधावेद्यंजुह्वत्यध्वर्यवोध्वरे ॥ सामभिर्यंचगायंतिसामगाःशुद्धबुद्धयः ॥ ४८ ॥ ऋतंसत्यंपरंब्रह्मस्तुवंत्याथर्वणाद्विजाः ॥ यज्ञस्यपरमायोनिःपतिश्चायंपरःस्मृतः ॥ ४९ ॥ रात्र्यहःश्रोत्रनयनःपक्षमासशिरोभुजः ॥ ऋतुवीर्यस्तपोधैर्योत्यब्दगुह्योरुपादवान् ॥ ५० ॥ मृत्युर्यमोहुताशश्चकालःसंहारवेगवान् ॥ कालस्यपरमायोनिःकालश्चायंसनातनः ॥ ५१ ॥ चंद्रादित्यौसनक्षत्रौग्रहाश्चसहवायुना ॥ ध्रुवःसप्तर्षयश्चैवभुवनाःसप्तएवच ॥ ५२ ॥ प्रधानंमहदव्यक्तंविशेषांतंसवैकृतं ॥ ब्रह्मादिस्तंवपर्यंतंभूतादिसदसच्चयत् ॥ ५३ ॥ अष्टौप्रकृतयश्चैवप्रकृतिभ्यश्चयःपरः ॥ अस्यदेवस्ययद्भागंकृत्स्नंसंपरिवर्त्तते ॥ ५४ ॥ एतत्परममानंदंयत्तच्छाश्वतमेवच ॥ एषागतिर्विरक्तानामेषभावःपरःसतां ॥ ५५ ॥ एतत्पदमनुद्विग्नमेतद्ब्रह्मसनातनं ॥ शास्त्रवेदांगविदुषामेतद्ध्यानंपरंपदं ॥ ५६ ॥ इयंसापरमाकाष्ठाइयंसापरमाकला ॥ इयंसापरमासिद्धिरियंसापरमागतिः ॥ ५७ ॥ इयंसापरमाशांतिरियंसानिर्वृतिःपरा ॥ यंप्राप्यकृतकृत्याःस्मइत्यमन्यंतयोगिनः ॥ ५८ ॥ इयंतुष्टिरियंसिद्धिरियंश्रुतिरियंस्मृतिः ॥ अध्यात्मगतिरिष्टानांविदुषांप्राप्तिरव्यया ॥ ५९ ॥

मायाविनः भागंअंशं कृत्स्नंप्रपंचजातं ॥ ५४ ॥ एतस्मात्परमंआनंदमयादीश्वरादपिपरंशुद्धंआनंदंआनंदमात्रंतदेवशाश्वतंतेनपूर्वेषामशाश्वतत्वंदर्शितं ॥ ५५ ॥ ध्यानंपरंपदंपदप्रापकं ॥ ५६ ॥ सेति सांकाष्ठासापरागतिरितिश्रुतिप्रसिद्धा ॥ ५७ ॥ निर्वृतिःसुखं ॥ ५८ ॥ श्रुतिरितिश्रोत्रादिजन्यानुभूतिः इष्टानांयोगिनां अध्यात्मगतिःप्रत्यक्प्रावण्यरूपागतिः विदुषांअहंब्रह्मास्मीतिजानतां अव्ययाअपुनरावर्त्तिनीप्राप्तिः ॥ ५९ ॥

परमांगतिमपरमांगतिपूर्विकांव्याचष्टेयजनामितियज्ञशीलानांगतिःस्वर्गादिलोकः ॥ ६० ॥ योगजपादिपराणांतपस्विनांनक्षत्रलोकाख्यापरमाभास्वनीगतिर्द्वितीया ॥ ६१ ॥ संन्यासिनांब्रह्मलोकःपुनरावृत्तिरूपागतिस्तृतीया ॥ ६२ ॥ प्रकृतीनांयेलयमभ्यस्यंतितेषांदहरादिरूपकारणब्रह्मोपासकानांअपुनरावृत्तिरूपागतिश्चतुर्थी ॥ ६३॥ ज्ञानेति निष्कलब्रह्मविदांमोक्षाख्यायागतिःसाभवान् पूर्वास्तुगतयोऽना

यजनांकामयानानांमखैर्विपुलदक्षिणैः॥ यागतिर्यज्ञशीलानांसागतिस्त्वंनसंशयः॥६०॥ सम्यक्योगजपैःशांतिर्नियमैर्देहतापनैः ॥ तप्यतांयागतिर्देवपरमासागतिर्भवान्॥६१॥ कर्मन्यासकृतानांचविरक्तानांततस्ततः ॥ यागतिर्ब्रह्मसदनेसागतिस्त्वंसनातन ॥ ६२ ॥ अपुनर्भवकामानांवैराग्येवर्ततांचया॥ प्रकृतीनांलयानांचसागतिस्त्वंसनातन ॥ ६३॥ ज्ञानविज्ञानयुक्तानांनिरुपाख्यानिरंजना ॥ कैवल्यायागतिर्देवपरमासागतिर्भवान् ॥ ६४ ॥ वेदशास्त्रपुराणोक्ताःपंचैतागतयःस्मृताः॥ त्वत्प्रसादाद्धिलभ्यंतेनलभ्यंतेन्यथाविभो॥ ६५ ॥ इतितंडिस्तपोराशिस्तुष्टावेशानमात्मना॥ जगौचपरमंब्रह्मयत्पुरालोककृज्जगौ॥६६॥ उपमन्युरुवाच एवंस्तुतोमहादेवस्तंडिनाब्रह्मवादिना ॥ उवाचभगवान्देवउमयासहितःप्रभुः॥ ६७॥ ब्रह्माशतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवामहर्षयः॥ नविदुस्त्वामितिततस्तुष्टःप्रोवाचनंशिवः॥६८॥ श्रीभगवानुवाच अक्षयश्चाव्ययश्चैवभविताdुःखवर्जितः॥ यशस्वीतेजसायुक्तोदिव्यज्ञानसमन्वितः॥ ६९ ॥ ऋषीणामभिगम्यश्चसूत्रकर्तासुतस्तव॥ मत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठभविष्यतिनसंशयः॥ ७० ॥ कंवाकामंददाम्यद्यब्रूहियद्वत्सकांक्षसे॥ प्रांजलिःसउवाचेदंत्वयिभक्तिर्दृढास्तुमे॥ ७१ ॥ उपमन्युरुवाच एतान्दत्वावरान्देवोवंद्यमानःसुरर्षिभिः॥ स्तूयमानश्चविबुधैस्तत्रैवांतरधीयत॥ ७२॥ अंतर्हितेभगवतिसानुगेयादवेश्वर॥ ऋषिराश्रममागम्यममैतत्प्रोक्तवानिह ॥ ७३ ॥ यानिचप्रथितान्यादौतंडिराख्यातवान्मम॥ नामानिमानवश्रेष्ठतानित्वंशृणुसिद्धये॥ ७४॥ दशनामसहस्राणिदेवेष्वाहपितामहः॥ सर्वस्यशास्त्रेषुतथादशनामशतानिच ॥ ७५ ॥ गुह्यानीमानिनामानितंडिर्भगवतोच्युत ॥ देवप्रसादाद्देवेशःपुराप्राहमहात्मने॥ ७६॥ इतिश्रीम०अनुशास०आनुशा०मेघवाहनपर्वाख्यानेषोडशोऽध्यायः॥१६॥ ॥ ९॥

त्मभूनाइतिभावः॥६४॥६५॥६६॥ ॥६७ ॥ ततःब्रह्मादयस्त्वांनविदुरितिवाक्यात् ॥६८॥६९॥ सूत्रकर्तातांडिनइतियजुर्वेदेशाखाविशेषस्तत्रकल्पसूत्रकर्ता ॥७०॥७१॥७२॥७३॥ प्रथितानिमयानुभ्यं येषांमध्येएकंउपदिष्टंतानिसर्वाणित्वं शृणु सिद्धयेमोक्षांतसंकलप्राप्तये ॥७४॥७५॥ देवेशोब्रह्मायानिनामानिमहात्मनेपुराप्राहगुह्यानितानीमानिनामानिदेवप्रसादात्तंडिःप्राहमह्यमितिशेषः ॥ ७६ ॥ इतिअनु०नै०भा०षोडशोध्यायः ॥१६॥

ततइति ॥१॥ २॥ सत्यैरन्वर्थैः वेदैकतात्मनादत्तचित्तेनकृतैःवेदात्पृथक्कृतैः ॥३ ॥ यथोक्तैरिति स्तुत्यंसिंहावलोकनन्यायेनविशिनष्टि प्रवरमित्यर्धेन ॥४ ॥ श्रुतैरिति ब्रह्मप्रोक्तैःवेदोक्तैः ॥५॥ वरयप्रार्थयउप
सन्नोभव एनंमंत्रात्मकमीश्वरंलब्धुं ॥६॥ तेन विधिना ॥७॥ युक्तेनसन्नद्धेन ॥८॥९॥ १०॥११॥ योनिनःयोनेःब्रह्मणइतिशेषः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ इदमिति एतज्जपएवध्यानादिफ

वासुदेवउवाच ततःसप्रयतोभूत्वाममतातयुधिष्ठिर ॥ प्रांजलिःप्राहविप्रर्षिर्नामसंग्रहमादितः॥ १॥ उपमन्युरुवाच ब्रह्मप्रोक्तैर्ऋषिप्रोक्तैर्वेदवे
दांगसंभवैः॥ सर्वलोकेषुविख्यातंस्तुत्यंस्तोष्यामिनामभिः॥ २ ॥ महद्भिर्विहितैःसत्यैःसिद्धैःसर्वार्थसाधकैः ॥ ऋषिणातंडिनाभक्त्याकृतैर्वेदकृतात्मना ॥३॥
यथोक्तैःसाधुभिःख्यातैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रवरंप्रथमंस्वर्ग्यंसर्वभूतहितंशुभं ॥ ४ ॥ श्रुतैःसर्वत्रजगतिब्रह्मलोकावतारितैः ॥ सत्यैस्तत्परमंब्रह्मब्रह्मप्रो
क्तंसनातनं॥५॥ वक्ष्येयदुकुलश्रेष्ठशृणुष्वावहितोमम॥ वरयैनंभवंदेवंभक्तस्त्वंपरमेश्वरं॥६॥ तेनतेश्रावयिष्यामियत्तद्ब्रह्मसनातनं॥ नशक्यंविस्तरात्कृत्स्नं
वक्तुंसर्वस्यकेनचित्॥ ७॥ युक्तेनापिविभूतीनामपिवर्षशतैरपि ॥ यस्यादिर्मध्यमंतंचसुरैरपिनगम्यते॥ ८ ॥ कस्तस्यशक्नुयाद्वक्तुंगुणान्कार्त्स्न्येनमाधव॥
किंतुदेवस्यमहतःसंक्षिप्तार्थपदाक्षरं ॥ ९ ॥ शक्तितश्चरितंवक्ष्येप्रसादात्तस्यधीमतः॥ अप्राप्यतुततोऽनुज्ञांनशक्यःस्तोतुमीश्वरः ॥ १० ॥ यदातेनाभ्यनुज्ञा
तःस्तुतोवैसतदामया ॥ अनादिनिधनस्याहंजगद्योनेर्महात्मनः॥ ११ ॥ नाम्नांकंचित्समुद्देशंवक्ष्याम्यव्यक्तयोनिनः ॥ वरदस्यवरेण्यस्यविश्वरूपस्यधीमतः
॥ १२ ॥ शृणुनाम्नांचयंकृष्णयदुक्तंपद्मयोनिना ॥ दशनामसहस्राणियान्याहप्रपितामहः ॥ १३ ॥ तानिनिर्मथ्यमनसादध्नोघृतमिवोद्धृतं ॥ गिरेःसारंयथा
हेमपुष्पसारंयथामधु॥ १४॥ घृतात्सारंयथामंडस्तथैतत्सारमुद्धृतं॥सर्वपापापहमिदंचतुर्वेदसमन्वितं॥ १५॥ प्रयत्नेनाधिगंतव्यंधार्यंचप्रयतात्मना॥ मांग
ल्यंपौष्टिकंचैवरक्षोघ्नंपावनंमहत्॥ १६ ॥ इदंभक्तायदातव्यंश्रद्दधानास्तिकायच ॥ नाश्रद्दधानरूपायनास्तिकायाजितात्मने ॥ १७॥ यश्चाभ्यसूयतेदेवंका
रणात्मानमीश्वरं ॥ सकृष्णनरकंयातिसहपूर्वैःसहात्मजैः॥ १८ ॥ इदंध्यानमिदंयोगमिदंध्येयमनुत्तमं॥ इदंजप्यमिदंज्ञानंरहस्यमिदमुत्तमं॥ १९ ॥ यंज्ञा
त्वाअंतकालेपिगच्छेतपरमांगतिं॥ पवित्रंमंगलंमेध्यंकल्याणमिदमुत्तमं॥ २० ॥ इदंब्रह्मापुराकृत्वासर्वलोकपितामहः॥ सर्वस्तवानांराजत्वेदिव्यानांसमक
ल्पयत्॥ २१ ॥ तदाप्रभृतिचैवायमीश्वरस्यमहात्मनः॥ स्तवराजइतिख्यातोजगत्यमरपूजितः॥ २२ ॥

लप्रददत्यर्थः ॥ १९ ॥ यंस्तवं सकृदधिगमेनाप्यस्यपरमांगतिंगच्छेन्नैवेत्यर्थः पवित्रंपापनाशकं मेध्यंयज्ञादिफलप्रदं मंगलंअभ्युदयकरं उत्तमंकल्याणंपरमानंदरूपं ॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ ब्रह्मणांवेदानांवाचामपियोवागित्यर्थः पराणामिंद्रियार्थमनोबुद्धिमहदव्यक्तानामपियःपरःपुरुषइत्यर्थः ॥ २५ ॥ तेजसांचक्षुरादीनामपियच्चक्षुः तपसांपुण्यानांगमादीनामपियत्पुण्यं
शांतानांउपरतचित्तानामपिआत्यंतिकीउपरतिर्मोक्षाख्या ग्रुतीनांज्ञानानांटत्तिरूपाणामपिज्ञानंसाक्षिरूपंअनुव्यवसायापरपर्यायं ॥ २६ ॥ दांतानांजितेंद्रियाणांमध्येऽत्यंतंजितेंद्रियः धीमतांज्ञानिनांधीः

ब्रह्मलोकाद्यंस्वर्गेस्त्वराजोवतारितः॥ यतस्त्वंडिःपुराप्रापतेनतंडिकृतोभवत्॥ २३ ॥ स्वर्गाच्चैवात्रभूर्लोकंतंडिनात्र्यवतारितः॥ सर्वमंगलमांगल्यंसर्वपाप
प्रणाशनं ॥ २४ ॥ निगदिष्येमहाबाहोस्तवानामुत्तमंस्तवं॥ ब्रह्मणामपियद्ब्रह्मपराणामपियत्परं ॥ २५ ॥ तेजसामपियत्तेजस्तपसामपियत्तपः॥ शांताना
मपियःशांतोद्युतीनामपियाद्युतिः ॥ २६ ॥ दांतानामपियोदांतोधीमतामपियाचधीः॥ देवानामपियोदेवऋषीणामपियस्त्वृषिः ॥ २७ ॥ यज्ञानामपियो
यज्ञःशिवानामपियःशिवः॥ रुद्राणामपियोरुद्रःप्रभाप्रभवतामपि॥ २८ ॥ योगिनामपियोयोगीकारणानांचकारणं॥ यतोलोकाःसंभवंतिनभवंतियतः
पुनः॥ २९ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्यहरस्यामिततेजसः॥ अष्टोत्तरसहस्रंतुनाम्नांशर्वस्यमेशृणु॥ यच्छ्रुत्वामनुजव्याघ्रसर्वान्कामानवाप्स्यसि॥ ३० ॥

आत्माअनुभवरूपंज्ञानं देवानांपूज्यानामपिपूज्यः ऋषीणांकाव्यकर्तॄणामपिकाव्यकर्त्तावेदकर्तृत्वात् ॥ २७॥ यज्ञानांयज्ञभोक्तॄणांयज्ञःयज्ञस्यआराधनस्यभोक्ता शिवानांकल्याणानामपिकल्याणं रुण
द्धियेनमितिवारोदित्यनेनवारौत्यनेनवारवणंवारुन्अज्ञानंवा विपर्ययोवाशोकोवादुःखंवारुन्तांद्रावयतीतिरुद्रःज्ञानंआनंदोवानेषामप्यानंदः प्रभवतामीश्वराणामपिप्रभाऐश्वर्यं ॥ २८ ॥ योगिनांब्रह्मादीनाम
पियोयोगीध्येयसंकल्पमात्रेणस्रष्टा कारणानांअव्यक्तादीनांकारणंनिष्कलं ॥ २९ ॥३० ॥

यद्यप्यत्रसहस्रनामस्तोत्रेनाम्नांशब्दतोर्थतश्चपौनरुक्त्यमस्तितथापिअर्थक्येपिशब्दभेदात्कचित्कचित्शब्दैक्यप्यर्थभेदाच्चापौनरुक्त्यंद्रष्टव्यंअपूर्वार्थत्वात् नाहसर्वात्मपदोच्चारणजन्यमपूर्वंविश्वात्मपदोच्चा
रणादुत्पद्यते अन्यथाअग्नयेजुष्टंनिर्वपामीत्यत्रवन्हयेजुष्टमितिउच्चारणेपितदपूर्वोत्पत्त्यापत्तेर्विधिगतएवशब्द.प्रयोक्तव्यइतिमीमांसकमुद्राभंगःस्यात् अर्थभेदेपिशब्दैक्यंनपौनरुक्त्यावहंइंद्रशब्दस्यान्यार्थ
स्यापिऐन्द्यागार्हपत्यमुपतिष्ठतेनिविधानाद्योगेनाग्निपरत्वप्रदर्शनात् तथाचशब्दैक्येप्यर्थैक्यंनास्तितथावयमस्यांव्याख्यायांप्रदर्शयिष्यामः तिष्ठतीतिस्थिरः तिष्ठंत्यस्मिन्नितिस्थाणुश्चअजिरशिशिरेत्यादिना
स्थाणुरितिचतिष्ठतेःकिरच्चूटिलोपौनुप्रत्ययश्चविधीयतेस्थिरःअचंचलःकूटस्थःनित्यः १ स्थाणुःगृहस्तंभवत्सर्वाश्रयः यथोक्तं संसारमंडपस्यास्यमूलस्तंभायशंभवइति २ प्रभुःईश्वरोंतर्यामीत्यर्थः प्रकृष्टंभवनंस
त्तायस्येतिवापरमार्थसत्यइत्यर्थः प्रकर्षेणभावयतिविश्वंचरयतिजानातिवाविश्वकर्त्तासर्वज्ञोवेत्यर्थः विप्रसंभ्योड्डुसंज्ञायामितिप्रपूर्वाद्भवतेर्डुः पाचकपाठकादिवद्गुणशब्दोयंनतुसंज्ञाशब्दः एवमुत्तरत्रापिज्ञेयं
३ भीमःसंहर्त्ताबिभेत्यस्माज्जगदितिव्युत्पत्तेः भीमादयोपादानेइतिसूत्रात्सिद्धिः ४ प्रवरःश्रेष्ठः प्रकर्षेणभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ५ अनएवंवरदःइष्टप्रदः आतोनुपसर्गेकइतिसुपूर्वाद्ददातेःकः ६ वरः वृणोतिआ

स्थिरःस्थाणुःप्रभुर्भीमःप्रवरोवरदोवरः॥ सर्वात्मासर्वविख्यातःसर्वःसर्वकरोभवः १२॥ ३१॥
जटीचर्मीशिखंडीचसर्वांगःसर्वभावनः॥ हरश्चहरिणाक्षश्चसर्वभूतहरःप्रभुः ९॥ ३२॥

च्छादयतिसर्वमितिवरः पचाद्यच् ७ सर्वात्मा स्वतमननेतिसर्वःसचात्माचेतिसर्वात्माव्यापकःप्रत्यग्रूपःप्राणभृन्मात्रस्यांतरात्मेत्यर्थः सर्वनिघृष्वेत्यादिनासत्तेर्वन्नंतत्वंनिपात्यते आप्नोतिसर्वंभोग्यंन्यार्थत्वेनल
भतेआदत्तेस्वीकरोतिअत्तिभुंक्तेअततिसततमेकरूपेणवर्त्ततइतिचआत्मा तथाचस्मृतिः यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषयानयं यच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिगीयतइति ८ सर्वविख्यातः सर्वत्रदेशेकाले
चसर्वेषांप्राणिनांवाविख्यातः प्रत्यक्त्वेनप्रसिद्धः ९ सर्वःव्यापकः सर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वइतिभगवद्वचनात् १० सर्वंकरोतीतिसर्वकरःविश्वस्यकर्ता एतेननामद्वयेनउपादानत्वंनिमित्तत्वंचोक्तं ११ अत
एवभवत्यस्मादनन्यापेक्षाद्विश्वमितिभवत्यस्मिन्प्रलयइतिवाभवः सर्वस्योत्पत्तिप्रलयस्थानं ऋदोरबित्यप् भवतिअस्तीतिसत्तार्थाद्भवतेःपचाद्यच् सत्तामात्रस्वरूपइत्यर्थः १२ ॥ ३१ ॥ जटी जटझ
टसंघातेःस्मात्पचाद्यचिकेशानांसंघातोजटातद्वान् १३ चर्मीचर्मव्याघ्रस्यगजस्यवाकृत्तिस्तद्वान् १४ शिखंडी मयूरशिखावत्जटासंनिवेशोपरिकृतोजटाग्रगुच्छःशिखंडस्तद्वान् १५ सर्वजगदंगंअवय
वभूतंयस्यससर्वांगःविराडित्यर्थः १६ सर्वभावनोविश्वकर्त्ता १७ हरः हरतिसर्वंसंहरतीतिहरः हरतेःपचाद्यच् १८ हरिणाक्षःमृगनेत्रः १९ सर्वाणिभूतानिहरतीतिसर्वभूतहरः हरतेरनुद्यमनेजित्यच्
२० ॥ प्रभुःप्रकर्षेणभवतेप्राप्नोतिविश्वंभोग्यत्वेनेतिसर्वभोक्तापूर्ववत्डुः २१ ॥ ३२ ॥

प्रवृत्तिः प्रकर्षेणकुर्वद्रूपतयावर्त्तनंप्रवृत्तिः २२ निकर्षेणनिरुद्यमतयावर्त्तनंनिवृत्तिः निपूर्वान्वृतुवर्त्तनेऽस्मात्स्त्रियांक्तिन् २३ यतंतेविषयग्रहणायस्वयंप्रवर्त्तंतेनानियतानिइंद्रियाणि यतीप्रयत्नेस्मात्पचा द्यच् निगृहीतानियतानियेनसः नियतस्तपस्वीत्यर्थः २४ शाश्वतःशश्वद्भवः नित्यइत्यर्थः २५ ध्रुवःअचलः २६ श्मशानवासी श्मानःशवाःमृतजीवाःशेरतेस्मिन् पुनरुत्थानवर्जितंशयनंकुर्वंत्यस्मिन्निति श्मशानंवाराणसीतत्रवस्तुंशीलमस्यसश्मशानवासी शवदाहस्थलेतुश्मशानशब्दोगौणः नहितत्रमृतानांदेहानांदेहिनांवामृद्भस्मीभूतानांयाननावशानांवामुषुप्तिवद्विश्रांतिस्थानं देहानांजडत्वेनविश्रांत्य नर्हत्वात् देहिनांशरीरांतरधारिणांविश्रांत्यभावात् वाराणस्यांमृतास्तुनपुनःसंसरंतीतिसहस्रशःप्रमाणान्यस्मत्कृतेअविमुक्तनिरुक्तिसारेद्रष्टव्यानि २७ भगवान् ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैरा ग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतीगनेतिस्मृतानिभगानिविद्यंतेस्मिन्निति भगवान् २८ खचरःहार्दाकाशचारी दहरोस्मिन्नंतराकाशस्तस्मिन्यदंतस्तदन्वेष्टव्यंशंभुराकाशमध्यइतिश्रुतिप्रसिद्धःचरेष्टः २९ गोचरः गोषुइंद्रियेषुविषयतयाचरतीतिवागोभिःकरणैर्वाचरतिविषयान्भुंक्तइतिवागोचरः सर्वात्मत्वात्सर्वेंद्रियगम्यःइंद्रियद्वारविषयभुगितिवार्थः ३० अर्दयतिजनंपापिनंपीडयतिकालांतकरूपेणेत्यर्दनः नंद्यादि ल्युः ३१ ॥ ३३ ॥ अभिवाद्यःसर्वेषांनमस्कार्यःस्तुत्योवा ३२ महत्सृष्ट्यादिकंकर्मास्येतिमहाकर्मा ३३ तपएवस्वंधनंनद्वान्तपस्वी ३४ भूतानिखादीनिभावयतिसंकल्पमात्रेणसृजतीतिभूतभावनः

प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चनियतःशाश्वतोध्रुवः ॥ श्मशानवासीभगवान्खचरोगोचरोर्दनः १० ॥ ३३ ॥ अभिवाद्योमहाकर्मातपस्वीभूतभावनः ॥
उन्मत्तवेषप्रच्छन्नःसर्वलोकप्रजापतिः ६ ॥ ३४ ॥ महारूपोमहाकायोवृषरूपोमहायशाः ॥ महात्मासर्वभूतात्माविश्वरूपोमहाहनुः ८ ॥ ३५ ॥
लोकपालोंतर्हितात्माप्रसादोहयगर्दभिः ॥ पवित्रंचमहांश्चैवनियमोनियमाश्रितः ८ ॥ ३६ ॥

३५ उन्मत्तवेषेणदिग्वासस्त्वादिरूपेणप्रच्छन्नोदुर्ज्ञेयः ३६ लोकाःस्थानानिप्रजास्तत्रनिवसंतश्चेतनाःसर्वासांलोकप्रजानांपतिःस्वामी ३७ ॥ ३४ ॥ महत्अपरिच्छेद्यंरूपमस्यसमहारूपः ३८ महा न्कायःस्थूलंरूपंवैराजंयस्यसमहाकायः ३९ वृषोधर्मस्तद्रूपोवृषरूपः ४० महच्चतद्यशश्चमहायशाः तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेः परमेश्वरः ४१ महात्मामहामनाः ४२ सर्वाणिभूतानिआत्मामनःसंकल्प मात्रंयस्यससर्वभूतात्मातदीक्षणमात्रत्वात्सर्वस्य ४३ विश्वंरूपमस्यविश्वस्मिन्रूप्यतेप्रकटीभवतीतिवाविश्वरूपः ४४ महाहनुःमहत्यौविश्वग्राससमर्थेहनूअधरोत्तरेमुखफलकेयस्यसमहाहनुः ४५॥ ३५॥ लोकपालःइंद्रादिरूपः ४६ अंतर्हितात्मा अविद्याकल्पितेनअहंकारादिनातिरोहिताखंडैकरसस्वभावः सर्पेणेवरज्जुः ४७ प्रसादःअभिरतिरानंदइतियावत् ४८ हयगर्दभिःहयंअश्वंगर्दभींचस्त्रयोनित्वेन आचक्षतेताअश्वगर्दभ्यःअश्वतर्यःताःरथस्थंवहंत्येनमितिहयगर्दभिः क्विबंतात्कर्त्तरिक्विप् तनत्रइवृत्ध्यभावश्चार्षः रुद्रोवाएषयदग्निःअश्वतरीरथेनाग्निराजिमधावदितिश्रुतिभ्यांअग्निरूपीदेवोश्वतरीरथवाहन इतिगम्यते ४९ पवित्रं पवेरिवपवेःसंसारवज्रपातात्त्रायतइतिपवित्रं ५० अतएवमहान्पूज्यः ५१ नियमः शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानाख्यैर्नियमैःप्राप्यतेइतिनियमः ५२ नियमैस्तैरेवआश्रि तःनारायणदक्षिणामूर्त्यादिरूपेणनियमानामाश्रयभूतइत्यर्थः ५३ ॥ ३६ ॥

सर्वकर्मासकलशिल्पाचार्योविश्वकर्मा ५४ स्वयंभूतःनित्यसिद्धः ५५ अतएवआदिःसर्वस्मात्प्रथमः ५६ आदिकरःहिरण्यगर्भस्रष्टा सर्वेशरीरीप्रथमइतिश्रुतेस्तस्यादित्वं ५७ निधिःपद्मशंखादिरूपोऽ क्षय्यैश्वर्यइत्यर्थः ५८ सहस्राक्षःअनंतकरचरणादिमान् सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखमित्यादिशास्त्रात् देवेंद्रोवा सर्वस्यतदभिन्नत्वात् ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः ५९ विशालानिअतीतादिप्रकाश कत्वेनविपुलान्यक्षाणिइंद्रियाणियस्यसःविशालाक्षः ६० सोमश्चंद्रःलतारूपंयज्ञियंहविर्वा यत्पुरुषेणहविषेतितस्यैवहविष्ट्वदर्शनात् ६१ नक्षत्रसाधकःसुकृतांवाएतानिज्योतींषियन्नक्षत्राणीतिश्रुतेरा काशेदीप्यमानानिशरीराणिनक्षत्राणितेषांसाधकः इष्टादिकारिणांसोमलोकेदिव्यशरीरलाभस्यदर्शनात् ६२ ॥ ३७ ॥ चंद्रः ६३ सूर्यः ६४ शनिः ६५ केतुश्चप्रसिद्धः ६६ चंद्रार्कौग्रह्णातीतिग्रहो राहुः ६७ ग्रहाणांपतिःक्रूरत्वान्मंगलः ६८ वरोवरणीयःपूज्योबृहस्पतिःसएवशुक्रः बृहस्पतिर्हिशुक्रोभूत्वेतिमैत्रायणीयश्रुतौशुक्रस्यबृहस्पत्यवतारत्वश्रवणात् ६९ अत्रिःअत्रिगोत्रापत्यत्वाद्बुधःतेनसर्वग्रहस्व रूपीत्यर्थः ७० अत्र्याःअत्रिपत्न्याअनसूयाया.नमस्कर्तादत्तदुर्वासोरूपेणतत्पुत्रत्वात् ७१ मृगबाणार्पणःमृगरूपधारिणियज्ञेबाणंअर्पयतीतितथा ७२ अनघःयज्ञघोपिनिष्पापः तेजीयस्त्वात्स्वतंत्रत्वाच्च

सर्वकर्मास्वयंभूतआदिरादिकरोनिधिः॥ सहस्राक्षोविशालाक्षःसोमोनक्षत्रसाधकः ९ ॥ ३७॥ चंद्रःसूर्यःशनिःकेतुर्ग्रहोग्रहपतिर्वरः ॥ अत्रिर त्र्यानमस्कर्त्तामृगबाणार्पणोनघः ११ ॥ ३८ ॥ महातपाघोरतपाअदीनोदीनसाधकः॥ संवत्सरकरोमंत्रःप्रमाणंपरमंतपः ८ ॥ ३९॥ योगीयो ज्योमहाबीजोमहारेतामहाबलः॥ सुवर्णरेताःसर्वज्ञःसुबीजोबीजवाहनः ९ ॥ ४० ॥

७३ ॥३८॥ महत्विश्वसृष्टिक्षमंतपआलोचनंयस्यसमहातपाः सएक्षतलोकानुसृजाइति सइमाँल्लोकानसृजतेतिश्रुतेः ७४ घोरंविश्वसंहारक्षमंतपोयस्येतिघोरतपाःयोह्येवप्रभवःसएवाप्ययइतिश्रुतेः ७५ अ दीनःमहामनाः सुग्रीवविभीषणादिभ्यःप्रणतिमात्रेणराज्यप्रदः ७६ दीनसाधकःदीनानांशरणागतानांइष्टसाधकः ७७ संवत्सरस्यकरःकर्ताकालचक्रप्रवर्त्तकोध्रुवादिज्योतिर्गणरूपः ७८ मंत्रःमननात्त्राय तइतिप्रणवादिरूपः ७९ प्रमाणंवेदशास्त्रादिरूपः ८० परमंतपः अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तोधर्मः ८१ ॥ ३९ ॥ योगीयोगनिष्ठः ८२ योज्योयोगेब्रह्मणिप्रविलापनीयः ८३ महाबीजंःकारणस्यापिकारणं ८४ महारेताः महत्जडानृतस्यापिअव्यक्तस्यस्फूर्त्तिसत्ताप्रदंरेतःप्रतिबिंबोयस्यसमहारेताः ८५ अतएवमहाबलःउत्कृष्टसामर्थ्यः ८६ सुवर्णरेताः अपएवससर्जादौतासुबी र्यमवासृजत् तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभमितिस्कांदात्हिरण्मयब्रह्मांडस्रष्टाअग्निरूपेणसुवर्णरेताएववा ८७ सर्वज्ञःमायावृत्त्यासर्वंजानन्सर्वश्चासौज्ञश्चेतिवा ८८ सुबीजःसुष्ठुअविकारीबीजभूतःसर्वकारणं भवतीत्यर्थः ८९ बीजवाहनः बीजंअविद्याकामकर्मात्मकंतदेववाहनंइहलोकपरलोकेसंचारार्थंयस्येतितथा यथोक्तं आत्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवत्विति शरीरपदमत्राव्यक्तपरमितिसिद्धांतः९०॥४०॥

दशबाहुःस्पष्टं ९१ अनिमिषोनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वादितिश्रुतेःक्षणमपिदृग्लोपहीनः ९२ नीलकंठःत्रैलोक्यसंहारक्षमस्यहालाहलस्यकंठेधारणान्नीलकंठःपरमकारुणिकः ९३ अ
तएवउमापतिःउमाहैमवतीनिकेनोपनिषत्प्रसिद्धाब्रह्मविद्याउमानस्याःपतिःप्रदानापक्षेपार्वतीशः ९४ विश्वानिरूपाणियस्माज्जायंतेसविश्वरूपः ९५ स्वयंश्रेष्ठःस्वयंअनागंतुकंश्रेष्ठत्वंप्रशस्यतमत्वंयस्यसत
था ९६ बलवीरःबलेनसामर्थ्येनवीरोविक्रांतःत्रिपुरपाननाद्यनन्यसाध्यकर्मकर्ता ९७ अवलःनिःसामर्थ्यःचेतनप्रयुक्तिविनाचलनाक्षमः गण्यतेसंख्यायतइतिगणस्तत्त्वसमूहः पंचविंशतिजडतत्वात्मेत्य
र्थः स्वयंतुषड्विंशःतत्त्वानिचसांख्यसमत्यां अव्यक्तंमहान्अहंकारःपंचतन्मात्राणिएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानिपंचविंशोभोक्तेति ९८ ॥ ४१ ॥ एवंभूतस्यापिगणस्यकर्तापतिर्नियंताचेतिगणकर्ता ९९
गणपतिश्चउच्यते १०० इतिप्रथमंशतं दिग्वासाः दारुकावनेमुनिपत्नीमोहनार्थंनग्नत्वंधृतमितिज्ञेयं वस्तुतस्तुदिशांअनंतानामपिवासइववासअच्छादकः तथाचश्रुतिःईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांज
गदिति ईशाईश्वरेणावास्यमाच्छादनीयमिति १०१ कामःस्मरोऽभिलाषोवानद्रूपः १०२ मंत्रानद्रूपत्वादीनूपाठनोर्थनश्चवेत्तीतिवार्तेर्विन्वेदनमस्येतिवामंत्रवित् यस्यज्ञानमयंतपः नावेदविन्मनुतेतंबृहंतमि

दशबाहुस्त्वनिमिषोनीलकंठउमापतिः॥ विश्वरूपःस्वयंश्रेष्ठोबलवीरोबलोगणः८ ॥ ४१ ॥ गणकर्तागणपतिर्दिग्वासाःकामएवच॥ मंत्रवित्प
रमोमंत्रःसर्वभावकरोहरः८॥ ४२॥ कमंडलुधरोधन्वीबाणहस्तःकपालवान्॥ अशनीशतघ्नीखड्गीपट्टिशीचायुधीमहान् १०॥ ४३॥ स्रुवहस्तः
सुरूपश्चतेजस्तेजस्करोनिधिः॥ उष्णीषीचसुवक्त्रश्चउदग्रोविनतस्तथा८॥ ४४॥

तिश्रुतिभ्यां १०३ परमोमंत्रःआत्मतत्त्वालोचनरूपोविचारः १०४ तस्यअध्यारोपापवादात्मकत्वात्तदनुगुणंनामद्वयं सर्वभावकरःजगत्कारणमित्यर्थः १०५ हरःतत्र्यविलापनस्थानं सर्वभावनःहरइतिचपूर्वे
कालरूपेणसर्वकर्तृत्वसंहर्तृत्वेउक्तेइदानींतत्त्वदृष्ट्येतिभेदःतथाहिचतुर्विधःप्रलयःप्राकृतोब्रह्मावसानेमहदंतानांकार्याणांनाशः दैनंदिनोब्रह्मदिनावसानेत्रैलोक्यनाशः नित्योस्मदादिसुषुप्तौसर्वनाशः एतेत्रयःस
बीजाइतिउत्पत्तिमंतः आत्यंतिकस्तुतत्त्वज्ञानेनसकारणस्यकार्यस्यनाशःपुनरुत्पत्तिहीनोमोक्षाख्यइतिशास्त्रप्रसिद्धिः १०६ ॥ ४२ ॥ दशबाहुरित्युक्तानांबाहूनामायुधान्याह कमंडलुधरः १०७ ध
न्वीधनुष्मान् १०८ बाणहस्तः १०९ कपालवान् ब्रह्मणःशिरश्छित्वातत्कपालंधारयनीत्यर्थः ११० अशनिर्वज्रंतद्वान् ११ शतघ्नीशक्तिस्तद्वान् १२ उभयत्रव्रीह्यादिभ्यश्चेतिमत्वर्थीयइनिः खड्गी
१३ पट्टिशःखड्गविशेषस्तद्वान् १४ आयुधंस्वस्यअसाधारणंशूलंतद्वान्शूलीत्यर्थः १५ महान्पूज्यः १६ ॥ ४३ ॥ स्रुवोयज्ञपात्रंतद्धस्तः १७ सुरूपःशोभनरूपः १८ तेजस्तेजस्वी १९ तेजस्करोनि
धिःभक्तानांकांतिप्रदोनिधिरिवनिधिरनुच्छेद्यः २० उष्णीषीशिरोवेष्टनवान् २१ सुवक्त्रः २२ उदग्रःऊर्जितरूपः २३ विनतःविनयवान् २४ ॥ ४४ ॥

दीर्घःअत्युच्चः २५. हरिकेशःहरयइंद्रियाण्येवकेशाइवकेशारश्मयोयस्यसहरिकेशः इंद्रियद्वारातत्तदर्थप्रकाशकर्ता यद्वाहरिश्चकश्चईशश्चतेषांसमाहारःत्रिमूर्त्तिरित्यर्थः २६ शोभनश्चासौतीर्थंचसुतीर्थः महागुरुः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टःपुरुषविशेषईश्वरस्तस्यवाचकःप्रणवःसपूर्वेषामपिगुरुरितिपतंजलिस्मरणात् २७ कृष्णः कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिश्रुतेरानंदसन्मात्रइत्यर्थः ब्रह्मोत्तरखंडेवागोपशिशुंप्रतिमहादेवेनतवान्वयेसममोहंभविष्यामितिवरदानान्महादेवस्यैवावतारःकृष्णइत्यवगमात् २८ शृगालरूपःवणिजाऽवमानितंब्राह्मणंप्रायोपविष्टंसांत्वितुमिंद्रेणैतद्रूपंधृतमितिमोक्षधर्मेपाख्यायतेतेनशृगालरूपइंद्रस्तदभिन्नइत्यर्थः २९ सिद्धार्थःसिद्धाएवनतुसाध्याअर्थाअर्थनीयाःपदार्थायस्य ३० मुंडःपरिव्राट् ३१ अतएवसर्वशुभंकरःसर्वभूताभयप्रदः ३२ ॥ ४५ अजःअजातः ब्रह्मादिष्वजत्वंआपेक्षिकंदेवेष्वमरत्ववत् हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत् विष्णुरित्थापरममस्यविद्वान्जातोबृहन्नभिपातितृतीयमितिब्रह्मविष्ण्वादिषुजातइतिविशेषणात् अजातइत्येनंकश्चिद्भीरुःप्रपद्यतेरुद्रयत्तेदक्षिणंमुखंतेनमांपाहीतिरुद्रेएवाजातत्वदर्शनात् ३३ बहुरूपःस्पष्टं ३४ गंधधारीकुंकुमकस्तूर्यादिसुरभिद्रव्यधर्ता ३५ कपर्दीकंजलंपि

दीर्घश्चहरिकेशश्चसुतीर्थःकृष्णएवच ॥ शृगालरूपःसिद्धार्थोमुंडःसर्वशुभंकरः ८ ॥ ४५ ॥ अजश्चबहुरूपश्चगंधधारीकपर्द्यपि ॥ ऊर्ध्वरेताऊर्ध्वलिंगऊर्ध्वशायीनभःस्थलः ८ ॥ ४६ ॥ त्रिजटीचीरवासाश्चरुद्रःसेनापतिर्विभुः ॥ अहश्चरोनक्तंचरस्तिग्ममन्युःसुवर्चसः ९ ॥ ४७ ॥

बतीतिकपः कृतिःसौत्रोधातुःस्पर्धायामैश्वर्येचास्ति कृतस्पर्धनैश्वर्ययोरितिवोपदेवः अस्मात्भावेक्किपृक्तनंऐश्वर्यंददातीतिकृद्दःकपश्चासौकृद्दश्चेतिसमासः आद्गुणः कपर्द्दःमहादेवस्यहिजटाजूटेनस्वर्गात्पतंतीगंगाप्रथमंपीतापश्चाद्भगीरथप्रार्थनयातस्यानिर्गमनसामर्थ्यंचदत्तमतःसकपर्द्दःतद्वान्महेश्वरःकपर्द्दी ३६ ऊर्ध्वरेताःअविप्लुतब्रह्मचर्यः ३७ नग्नहेतुःऊर्ध्वलिंगः अधोलिंगोहिरेतःसिंचतिनतूर्ध्वलिंगः ३८ अत्रापिहेतुःऊर्ध्वशायीउत्तानशयः ३९ एतेननामत्रयेणउमयाशिवोनपस्तोनचस्पृष्टःयतःअसंगइत्यर्थत्रयंदर्शितं एवंसत्यपिनभएवआकाशशब्दितार्शक्तिरेवस्थलंआवासोयस्यसनभःस्थलः यथोक्तमभियुक्तैः शक्तिःशरीरमधिदैवनमंतरात्माज्ञानंक्रियाकरणमासनजालमिच्छा ऐश्वर्यमायतनमावरणानिचत्वंकिंकिंनयद्भवसिदेविशशांकमौलेरिति ४० ॥ ४६ ॥ त्रिजटी ४१ चीरवासाःस्पष्टेद्वे ४२ रुद्रः प्राणावावरुद्राएतेहीदंसर्वंरोदयंतीतिश्रुतेः सर्वेषांप्राणरूपः ४३ सेनापतिः ४४ विभुर्व्यापी ४५ अहश्चरोदेवादिः ४६ नक्तंचरोराक्षसादिस्तदुभयरूपः ४७ तिग्ममन्युः तीक्ष्णक्रोधः ४८ सुवर्चसःसुतरांवर्चोध्ययनतपआदिजंतेजोयस्मिन् समासांतोच्छआर्षः ४९ ॥ ४७ ॥

गजहा वाराणस्यांपुरायातोगजरूपीमहासुरः जघ्नेनंकुंजरंभीममधृष्यमपिशंकरइतिस्कांदेउपाख्यानात् गजासुरहंता ५० दैत्यहा ५१ कालःमृत्युःसंवत्सरादिर्वा ५२ लोकधानालोकामामीश्वरः ५३ गुणानांदीनदयालुत्वज्ञानैश्वर्यादीनामाकरःखनिः ५४ सिंहशार्दूलरूपःसर्वहिंस्रपशुरूपः ५५ आर्द्रचर्मगजकृत्तिस्तदेवांबरंतेनाच्छनः ५६ ॥ ४८ ॥ कालवंचकोयोगीकालयोगी ५७ महानादःअनाहतव्यनिरूपःसचहंसोपनिषत्प्रसिद्धः ५८ सर्वेकामाविषयाअस्मिन्निसिसर्वकामः अस्मिन्सर्वेकामाःसमाहिताइतिश्रुतिः ५९ चतुष्पथःचत्वारःउपासनार्थंपंथानोस्यसनथा नेचविश्वतैजसप्राज्ञशिवव्यानरूपाः ६० निशाचरःवेतालादिः ६१ प्रेतैर्भूतैश्चसहचरतीतिप्रेतचारी ६२ भूतचारी ६३ महेश्वरःइंद्रादिभ्यईश्वरेभ्योमहान् ६४ ॥ ४९ ॥ बहुभूतःसच्चत्यच्चाभवदिति सत्यंचानृतंचसत्यमभवदित्यनेनश्रुतमस्यवहुभवनं ६५ बहुधरःमहतःप्रपंचस्यधर्ता ६६ स्वर्भानुःमूलाज्ञानरूपस्तमःशब्दितोराहुः ६७ अमितःअनंतःभूमेत्यर्थः ६८ गतिःमुक्तप्राप्यः ६९ नृत्यप्रियःतांडवेश्वरश्चिदंवरमूर्तिः ७० नित्यःसंततःनर्तोनर्तनंयस्यनित्यनर्तः ७१ नर्तकःनर्तयिता ७२ सर्वेपुलालसाप्रीतिरस्य विश्वबंधुरित्यर्थः ७३ ॥ ५० ॥ घोरःशिवस्यद्वेतन्वौघोरान्याक्षुत्तृषादिरघोराऽन्यासंतोषादिस्तद्रूपत्वाद्घोरः ७४ महानपाः

गजहादैत्यहाकालोलोकधातागुणाकरः॥ सिंहशार्दूलरूपश्च आर्द्रचर्मांबरावृतः ७॥ ४८॥ कालयोगीमहानादःसर्वकामश्चतुष्पथः॥ निशाचरः प्रेतचारीभूतचारीमहेश्वरः ८॥ ४९ ॥ बहुभूतोबहुधरःस्वर्भानुरमितोगतिः॥ नृत्यप्रियोनित्यनर्तोनर्तकःसर्वलालसः ९॥ ५० ॥ घोरोमहातपाः पाशोनित्योगिरिरुहोनभः॥ सहस्रहस्तोविजयोव्यवसायोह्यनंद्रितः १० ॥ ५१ ॥ अधर्षणोधर्षणात्मायज्ञहाकामनाशकः॥ दक्षयागापहारीच सुसहोमध्यमस्तथा ७॥ ५२ ॥ तेजोपहारीबलहामुदितोर्थोजितोवरः॥ गंभीरघोषोगंभीरोगंभीरबलवाहनः ९॥ ५३ ॥

महत्त्वदपिसंहारक्षमंतपआलोचनंयस्य ७५ पाशयतिस्वमाययाबध्नातीतिपाशः ७६ नित्यःध्वंसरहितः ७७ गिरिरुहःपर्वतारूढःकैलासवासीत्यर्थः ७८ नभःव्योमवदसंगः ७९ सहस्रहस्तः ८० विजयः ८१ व्यवसायोनिश्चयउद्योगोवाजयहेतुः ८२ अनएवानंद्रितःतंद्रानमोमयीवृत्तिःप्रवृत्तिनिरोधिनीतद्रहितः अनिंदितइतिपाठेव्यवसायस्यविशेषणं ८३ ॥ ५१ ॥ अधर्षणःअप्रकंप्यः ८४ धर्षणात्माभयरूपः ८५ यज्ञहाबलियज्ञघ्नः बौद्धावतारूपेणवायज्ञघ्नः विश्वंभूतंभुवनंचित्रंबहुधाजातंजायमानंचयत् सर्वोह्येषरुद्रस्तस्मैरुद्रायनमोअस्त्वितिमंत्रवर्णेनविष्णवायनन्यत्वाच्छिवस्यतद्विवक्षयेदमुक्तं ८६ कामनाशकःस्मरस्यभक्तकामप्रदत्वेनइच्छायावानाशकः ८७ दक्षयागापहारी स्पष्टं ८८ सुसहःसौम्यः ८९ मध्यमईषत्सौम्यः ९० ॥ ५२ ॥ तेजोपहारीअतिक्रूरः ९१ बलहाइंद्ररूपेणबलनामानंदैत्यंहंतीतितथा ९२ मुदितःकारणरूपेणनित्यमानंदयुक्तः ९३ अर्थःधनरूपेणार्थनीयः ९४ अजितःसंग्रामादौकृष्णेनतुबाणासुरयुद्धेशिवाज्ञयैवशिवोजितोनस्वबलेन यथाभीष्मेणकृष्णःस्वप्रतिज्ञांसमर्थयताऽनृतःकृतःभक्तपारवश्यदर्शनायतद्वत् एतच्चपुराणेप्रसिद्धं ९५ अवरःनास्तिवरोवरणीयोयस्मादन्यइत्यवरः ९६ गंभीरघोषोदुंदुभिसमुद्रादिरूपेण ९७ गंभीरोदुरवगाहतात्पर्योवेदरूपेण ९८ गंभीरंअगाधंपरैरनासादितनलंबलंसेनाशारीरंसामर्थ्यंवावाहनंवृषभश्चधर्मरूपीयस्यसः गंभीरबलवाहनः ९९ ॥ ५३ ॥

न्यग्रोधरूपः न्यक्नीचैः रोहतीति ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातन इति श्रुतिप्रसिद्धः संसारवृक्षः २०० इति द्विनीयंशतं न्यग्रोधः वटरूपः वटनिकटवासी दक्षिणामूर्तिरूप इत्यर्थः मार्कंडेयदृष्टो वा एकार्णवस्थो वटस्तच्छायी बालकृष्णरूपी महाविष्णुर्वा १ वृक्षस्य कर्ण इव कर्णः एकदेशः पर्णं तत्र स्थितिर्यस्य स वृक्षकर्णस्थितिः वृक्षकल्पस्थितिरिति पाठे यथैकस्माद्बीजादेको वटस्ततोऽनंतानि बीजानि तेभ्यस्तावंतो वटा इति उत्तरोत्तरवृद्धिमतः कार्यस्यानंत्यं तत्कल्पानन्नईप न्यूना स्थितिः संसारवृक्षपालनं यस्य सः न्यूनत्वं ज्ञानेन भर्जिते बीजे पुनः प्ररोहासंभवात् अभर्जिते च तस्यानिवार्यत्वादिति सूचयितुं कल्पप् मार्कंडेयस्यापि एकार्णवे ब्रह्मण्येकदेशे संसारवटोल्पोप्यनंतप्ररोहोऽस्तीति भगवता स्वमायारूपं वटव्याजेन प्रदर्शितं अत्र शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो विष्णुः पितामहः संसारवंधुः सर्वज्ञः परमात्मेति मुख्यतः नामाष्टकमिदं तस्य प्रतिपादकमाशिनुरिति शिवे विष्णुपितामहयोरपि शिवादनन्यत्वात्तद्वाचिभिरपि शब्दैः शिव एवाभिधीयत इति दर्शनात् हरिवंशे कैलासयात्रायां नामानि तव गोविंद यानि लोके महांति च तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणेति शिववचनाच्च सर्वस्मिन् पुराणे शिवपर्यायैर्विष्णुपर्यायैर्वा एक एवेश्वरोऽभिधीयते शिवविष्ण्वोर्भेदमुत्तमानुत्तमभावं च कल्पयतः पापंडिनः शिरसि पततु वज्रपातः यथोक्तं सूतसंहितायां ब्रह्माणं केशवं विष्णुं भेदभावेन मोहिताः पश्यंत्येकं न जानंति पापंडोपहता जना इति अत एव माता धाता पितामहः रुद्रो बहुशिरा बभ्रुरिति विष्णुनामसु ब्रह्मरुद्रनामानि पठ्यंते तथा महादेवोऽव्ययो हरिः गणनाथः प्रजाप

न्यग्रोधरूपो न्यग्रोधो वृक्षकर्णस्थितिर्विभुः ॥ सुतीक्ष्णदशनश्चैव महाकायो महाननः ७ ॥ ५४ ॥
विष्वक्सेनो हरिर्यज्ञः संयुगापीडवाहनः ॥ तीक्ष्णतापश्च हर्यश्वः सहायः कर्मकालवित् ८ ॥ ५५ ॥

तिरिति शिवनामसु विष्णुप्रजापतिनामानि इतरेषामितरत्र गौणमुख्यवृत्तिभेदेन प्रवृत्तिरिति कल्पनाया उदाहृतशैवस्कांदवाक्यबाधितत्वेनानुत्थानात् यो देवानां नामधा एक एव नामानि सर्वाणि यमाविशंति एकं संतं बहुधा कल्पयंति एकं सद्विप्रा बहुधा वदंत्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुरित्याद्यागमबहिर्भूतत्वाच्चैतेऽपेक्ष्या एवेति दिक् निपुणतरमुपपादितमेतदादिपर्वण्युपोद्घाते २ विभुः विविधरूपेण हरिहरदुर्गागणेशार्काग्निवाय्वादिरूपेण भक्तानामनुग्रहाय भवतीति विभुः ३ सुतीक्ष्णाः अनेकब्रह्मांडचणकचर्वणक्षमा दशना यस्य सुतीक्ष्णदशनः ४ महाकायः ५ महानन इति तदनुगुणे शरीरमुखे अनुवर्णिते ६ ॥ ५४ ॥ विष्वक् विषुसर्वतः अंचंति पलायंते यस्य प्रयाणोद्योगे दैत्यानां सेना इति विष्वक्सेनः सर्वतः पूज्यते सेनायस्येति वा अंचु गतिपूजनयोरिति धातुः ७ हरिः गजेंद्रमोक्षणे आपदं हरतीति हरिः सर्वसंहर्ता वा ८ यज्ञः सृष्टिबीजभूतः तथा च श्रुतिः अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति ९ संयुगे संग्रामे आपीड इव आपीडो ध्वजभूतं वाहनं वृषरूपं यस्य वृषरूपो ध्वज एव वाहनमपीत्यर्थः १० तीक्ष्णतापोग्निः तदात्मा ११ हरयः अतिवेगवाहिनः अश्वा यस्य स हर्यश्वः सूर्यस्तदात्मा १२ सहायः जीवस्य सखा द्वा सुपर्णा सयुजा सखायेति मंत्रवर्णात् १३ कर्मणां दर्शादीनां कालं यथोक्तं वेत्तीति कर्मकालवित् १४ ॥ ५५ ॥

विष्णुनाप्रसादितश्चक्रलाभार्थमितिविष्णुप्रसादितः १५यज्ञःविष्णुरूपी यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः १६ समुद्रः १७ वडवामुखःवन्हिविशेषोयःसामुद्रंजलंनित्यंशोषयति १८ हुताशनसहायःवायुः १९ प्रशां
तात्मानिस्तरंगसागरस्वरूपः २० हुताशनोऽग्निः २१ ॥ ५६ ॥ सएवउग्रतेजाःदुःसहस्पर्शः २२ महातेजाःविश्वतःप्रकाशः २३ जन्येसंग्रामेसाधुर्जन्यः २४ यतोविजयकालवित् तेनशूरोपिकालज्ञाना
भावेपराजितोभवतीतिगम्यते २५ ज्योतिषांग्रहनक्षत्राणामयनंगमनंवर्ण्यतेनच्छास्त्रंज्योतिषामयनं कालवित्कालरूपश्चेतिनामद्वयार्थः २६ सिद्धिर्जयरूपा २७ सर्वंकालादिकंविग्रहोदेहोयस्यससर्वविग्र
हः संधीतिपाठेसंधिविग्रहयानासनादिरूपः २८ ॥ ५७ ॥ शिखीशिखावान्गृहस्थः २९ मुंडीतद्रहितःसंन्यासी एतेननैष्ठिकब्रह्मचारिणोपिग्रहणं दंडीतिपाठेपिपालाशंवैणवंचदंडंधारयन्तस्तावेव ३० ज
टीजटावान्वानप्रस्थः ३१ ज्वालीज्वालावान्अर्चिरादिमार्गःशिखिप्रभृतिभिःप्रार्थ्यः ३२ मूर्तौशरीरेजायतेआविर्भवतीतिमूर्तिजः ३३ मूर्धगःमूर्धनिसहस्रारेवागच्छतीतिमूर्धगः ३४ बलीबलवान् व
लीतिपाठेवलिमान्वृद्धः ३५ वेणुपणवतालाख्यावाद्यविशेषास्तद्वान्वेणवी ३६ पणवी ३७ताली ३८ खलंधान्यस्थानंतद्वान् ३९ कालकटंकटः कालस्ययमस्यकटोवेष्टकःआवरणमीश्वरीयामाया
तामपिकटत्यावृणोतीतिकालकटंकटः कटेवर्षावरणयोरितिधातुः शालेतिपाठेवृक्षाणामावरकोवायुस्तस्याप्यावरकोव्योमरूपी ४० ॥ ५८ ॥ नक्षत्रविग्रहंग्रहताराादिशरीरंकालचक्रंतदनुसारिणीमतिर्यस्य

विष्णुप्रसादितोयज्ञःसमुद्रोवडवामुखः ॥ हुताशनसहायश्चप्रशांतात्माहुताशनः ७॥५६ ॥ उग्रतेजामहातेजाजन्योविजयकालवित् ॥ ज्योति
षामयनंसिद्धिःसर्वविग्रहएवच ७॥५७॥ शिखीमुंडीजटीज्वालीमूर्तिजोमूर्द्धगोबली॥ वेणवीपणवीतालीखलीकालकटंकटः१ २॥५८॥ नक्ष
त्रविग्रहमतिर्गुणबुद्धिर्लयोगमः॥ प्रजापतिर्विश्वबाहुर्विभागःसर्वगोमुखः ९ ॥५९ ॥ विमोचनःसुसरणोहिरण्यकवचोद्भवः॥ मेढ्रजोबलचा
रीचमहीचारीस्रुतस्तथा ७॥६०॥

संदैवज्ञोवा पाठांतरेगमयतिचालयतिवानक्षत्रविग्रहगमःमतिर्वा ४१ गुणेषुगुणकार्येषुविषयेषुबुद्धिर्यस्यजीवरूपीत्यर्थः ४२ लीयतेस्मिन्सर्वमितिलयईश्वरः ४३ अगमःअचंचलःकूटस्थश्चिन्मात्रः य
मइतिपाठेपितयोर्यमयिताऽयस्कांततुल्यःसएव ४४ प्रजापतिःविराट् ४५ अतएवविश्वबाहुःविश्वेषांबाहवएवबाहवोयस्यसतथा ४६ विभागःविभज्यतेपृथक्क्रियतइतिव्यष्टिकार्यरूपः ४७ सर्वगःसम
ष्टिकार्यरूपः ४८ अतएवअमुखःभोगसाधनहीनःअभोक्तेतियावत् सर्वतोमुखइतिपाठेत्वेकंनाम ४९ ॥ ५९ ॥ विमोचनःसंसारमोचकः ५० सुसरणःसुप्रापः सुशरणइतिपाठेशोभनंशरणंरक्षितृत्वंयस्य
अपुनरावृत्तिगृहमित्यर्थः ५१ हिरण्यकवचःहरतीतिहिरण्यंमायातद्विकारभूतंकवचमिवकवचंआवरकंशरीरं हिरण्मयेनपात्रेणसत्यस्यापिहितंमुखमितिश्रुतेस्तत्रउद्भवआविर्भावोयस्यसहिरण्यकवचो
द्भवः ५२ मेढ्रजःमेढ्रेलिंगेआविर्भवतीतिमेढ्रजः ५३ बलचारीवनेचरःशबरः देवावैबलेगाःपर्यपश्यन्निति ब्राह्मणाद्बलशब्दस्यवनवाचित्वं ५४ महींकृत्स्नांचरतीतिमहीचारी ५५ स्रुतःसर्वत्रगतःप्राणः
कर्मणिक्तः ५६ ॥ ६० ॥

सर्वतूर्यनिनादीस्पष्टं ५७ सर्वातोद्यपरिग्रहःआतोद्याप्रतोदनार्हाजीवपशवस्तेएवसर्वेपरिग्रहःकुटुंबस्यपशुपतिरित्यर्थः ५८ व्यालरूपःशेषात्मा ५९ गुहावासीयोगीजैगीषव्यादिः ६० गुहःकार्तिकेयः ६१ मालीवनमालाधारी ६२ तरंगवित्तरंगतुल्यानिविषयसुखानिविदतिलभतेइतितथातरंगवित् ६३ ॥ ६१ ॥ त्रिदशःतिस्रोदशाःजन्मस्थितिनाशाःप्राणिनांयस्मादिति ६४ त्रिकालजातंवस्तुधारयतीतित्रिकालधृत् यथोक्तंअनागतमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि चिदात्मनिस्थितान्येवपश्यमायाविजृंभितमिति ६५ कर्माणिसंचितक्रियमाणानिबंधाश्चाविद्याकामात्मकाःतेभ्योमोचयतीतिकर्मसर्वबंधविमोचनः ६६ बंधनस्त्वसुरेंद्राणांवामनरूपेणबलेर्बंधकर्ताबहुवचनंकल्पभेदाभिप्रायं ६७ युधिशत्रुविनाशनःस्पष्टार्थं ६८ ॥ ६२ ॥ सांख्यप्रसादःआत्मानात्मविवेकःसांख्यंतेनैवप्रसीदतिज्ञानैकलभ्यइत्यर्थःअथवासांख्यज्ञानप्रदोदत्तात्रेयइत्यर्थः ६९ दुर्वासास्तस्यैवसोदर्योरुद्रांशः ७० सर्वसाधुनिषेवितइतिब्राह्मणानांराजासोमउक्तः ७१ प्रस्कंदनःब्रह्मादीनामपिच्यावयिता मन्येत्वाच्यवनमच्युतानामितिमंत्रवर्णः ७२ विभागज्ञःप्राणिनांयथोचितंतत्तत्कर्मफलानांविभाजकः ७३ अतएवअतुल्यःनत्वत्समोस्त्यभ्यधिकःकुतोन्यइतिगीतावचनात् ७४ यज्ञविभागविन्यज्ञियानांहविषांविभागाभिज्ञः ७५ ॥ ६३ ॥ सर्वत्रवासोवसतिस्थानमस्यसर्ववासः ७६ सर्वचारी ७७ दुर्वासाःदुस्थंआर्द्रगजकृत्तिरूपंवासोयस्यदुर्लभंवावासोयस्यअनंतपारत्वादितिदुर्वासाः

सर्वतूर्यनिनादीचसर्वातोद्यपरिग्रहः ॥ व्यालरूपोगुहावासीगुहोमालीतरंगवित् ७॥ ६१ ॥ त्रिदशस्त्रिकालधृत्कर्मसर्वबंधविमोचनः ॥ बंधनस्त्वसुरेंद्राणांयुधिशत्रुविनाशनः ५॥ ६२॥ सांख्यप्रसादोदुर्वासाःसर्वसाधुनिषेवितः॥ प्रस्कंदनोविभागज्ञोअतुल्योयज्ञभागवित् ७ ॥ ६३॥ सर्ववासःसर्वचारीदुर्वासावासवोमरः॥ हैमोहेमकरोयज्ञःसर्वधारीधरोत्तमः ९॥ ६४॥ लोहिताक्षोमहाक्षश्चविजयाक्षोविशारदः॥ संग्रहोनिग्रहःकर्त्तासर्पचीरनिवासनः ८॥ ६५॥ मुख्योमुख्यश्चदेहश्चकाहलिःसर्वकामदः॥ सर्वकालप्रसादश्चसुबलोबलरूपधृत् ८॥ ६६॥

७८ वासवः ७९ अमरः ८० हैमोहिमस्यायंसमूहोहैमोहिमालयरूपी ८१ हेमकरोजांबूनदस्यसुवर्णस्यकर्ताजंबूद्वीपचिन्हभूतोजंबूवृक्षःतस्यहिफलंप्रस्कन्नंसुवर्णत्वंभजतीत्युपाख्यायतेपुराणेषु ८२ अयज्ञःनिष्कर्मा ८३ अथचसर्वधारीसकलकर्मफलधर्ता ८४ धराणांदिग्गजशेषकूर्मादीनामप्युत्तमःअनन्याधारःसन्तैःसर्वैःसहितस्यब्रह्मांडस्यधर्ता ८५ ॥ ६४ ॥ लोहिताक्षःरक्तनेत्रः ८६ महांतिविश्वव्यापकानिअक्षराणिइंद्रियाणियस्यसमहाक्षः ८७ विजयावहःअक्षोपलक्षितोरथोयस्यसविजयाक्षः ८८ विशारदःपंडितः ८९ संग्रहःसंगृह्णातिबाणादीन्दासान्स्वीकरोतीतिसंग्रहः ९० निग्रहःनिगृह्णातिइंद्रादीनुत्सिक्तान्दंडयतीतिनिग्रहः ९१ अतएवकर्ता ९२ सर्पाएवचीरस्यवस्त्रस्यनिवासनंविष्टंभकंयस्यससर्पचीरनिवासनः-वसुस्तंभेऽस्यरूपं ९३॥ ६५ ॥ मुख्यःपरमः ९४ अमुख्यःअवमःदेवानामित्यर्थः अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताइतिब्राह्मणात्सर्वदेवतामयइत्यर्थः ९५ देहःउपचितःअत्यंतपुष्टइनियावत् ९६ काहलावाद्यविशेषस्तद्वान्काहलिः अर्पत्वादिज्प्रत्ययः देहारिरित्यपिपठंति ९७ सर्वकामदः ९८ सर्वकालप्रसादः ९९ सुबलःशोभनंपरपीडापहारिबलंसामर्थ्यंयस्यदयानिधिरित्यर्थः २०० इतितृतीयशतकं बलोबलरामस्तद्रूपधारीबलरूपधृत्बलंचरूपंचतयोर्धर्ताबा १ ॥ ६६ ॥

सर्वकामवरःसर्वेषांकाम्यमानानांवरःश्रेष्ठःमोक्षइत्यर्थः २ सर्वदःस्पष्टं ३ सर्वतोमुखइतिसर्वतःपाणिपादत्वादेरुपलक्षणं ४ आकाशनिर्विरूपश्चआकाशादिवनिर्गच्छंतिविविधानिरूपाण्यस्मादितिसनथाअनेनवायुरभ्रंविद्युत्स्तनयित्नुरशरीरीण्येतानितद्यथैतान्यमुष्मादाकाशात्समुत्थायपरंज्योतिरूपंसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यंतएवमेवैषसंप्रवादोस्माच्छरीरात्समुत्थायपरंज्योतिरूपंसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यतेसउत्तमःपुरुषइतिश्रुतेरर्थोदर्शितः सचयथाआकाशतादात्म्यंप्रामावाय्वादयोऽशरीराअविभाव्यमानस्वरूपाःसंतोपिप्राट्डारंभेतनःपृथग्भूयस्वेनरूपेणापसंपन्नाभूत्वानिर्वाणदीपवत्परंज्योतिरात्मनाभिनिष्पन्नाभवंतिएवंदेहतादात्म्यापन्नःसंप्रसादाख्योजीवोदेहात्पृथगविभाव्यमानस्वरूपोपिध्यानकालेदेहांतरवद्देहाद्युत्थायस्वेनापहतपाप्मादिगुणाष्टकयुक्तेनरूपेणाभिनिष्पन्नस्तद्वदेवपरंज्योतिर्निर्विशेषंब्रह्माभिमुख्येनप्रत्यगभेदेननिष्पद्यतइति ५ देहगर्तेनिपतितुंतत्तादात्म्यंप्राप्तुंशीलमस्येतिनिपाती ६ अतएवावशःदेहसंबंधादपरिहार्यदुःखादिसंबंधः ७ खगःहार्दाकाशगःशुद्धेनरूपेणेत्यर्थः हार्दाकाशएवतावदसंगस्तदंतर्गतस्तुसुतरामसंगःसन्निपातीअवशश्चभवत्यहोमोहस्यमाहात्म्यमपारमितिभावः ८॥ ६७ ॥ रौद्ररूपोमहाभैरवः ९ अंशुर्देवताभेदः १० आदित्यस्तत्सहचारीभगापरनामादेवः तस्याअंशुश्चभगश्चाजायेनामितिब्राह्मणात् ११ बहुरश्मिःसूर्यएव १२ शोभनंवर्चस्तेजःसुवर्चसंतद्वानसुवर्चसी १३ वसुवेगःवासयतिस्थापयत्येतत्सर्वंआत्मनीतिवसुर्वायुःवायुर्वैवैतान्संदृङ्क्तेइतिश्रुतेःतस्यवेगइववेगोयस्य

सर्वकामवरश्चैवसर्वदःसर्वतोमुखः ॥ आकाशनिर्विरूपश्चनिपातीह्यवशःखगः ७ ॥ ६७ ॥ रौद्ररूपोंशुरादित्योबहुरश्मिःसुवर्चसी ॥ वसुवेगो
महावेगोमनोवेगोनिशाचरः ९ ॥ ६८ ॥ सर्ववासीश्रियावासीउपदेशकरोकरः ॥ मुनिरात्मनिरालोकःसंभग्नश्चसहस्रदः ८ ॥ ६९ ॥ पक्षीचपक्ष
रूपश्चअतिदीप्तोविशांपतिः ॥ उन्मादोमदनःकामोह्यश्वत्थोर्थकरोयशः १० ॥ ७० ॥

सतथा १४ महावेगस्ततोप्यधिकवेगः १५ मनोवेगःमनसोप्यधिकवेगः मनसोजवीयइतिमंत्रवर्णात् १६ निशाचरःनिशेवनिशाअविद्यातयाचरतिविषयान्भुंक्तेसतथा १७ ॥ ६८॥ सर्वेषुशरीरेषुवसतीतिसर्ववासी १८ श्रियासहवसतीतिश्रियावासी अलुक्समासः श्रीरत्रऋचःसामानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासतामितिश्रुत्युक्तविद्यापाद्या १९ अतएवउपदेशकरः २० अकरःउपदेशमपितूष्णींभावेनास्थानं यथोक्तं चित्रंवटतरोर्मूलेवृद्धाःशिष्यागुरुर्युवा गुरोस्तुमौनंव्याख्यानंशिष्यास्तुच्छिन्नसंशयाइति वाष्कलिनाचवाध्वःपृष्टःपुनःपुनस्तूष्णींभूतएवस्थित्वातृतीयेप्रश्नेप्राहब्रूमःखलुत्वंतुनविजानास्युपशांतोयमात्मेति २१ अकरत्वादेवमुनिर्मौनवान् २२ आत्मनिजीवेनिश्चित्यदेहादुपाधेर्वानिर्गत्यआलोचयतीत्यात्मनिरालोकः २३ संभग्नःसम्यक्सेवितः भजसेवायामित्यस्यरूपंनतुभंजेः २४ अतएवसहस्रदःअनंतस्यधनादेर्दाता २५ ॥ ६९ ॥ पक्षीगरुत्मान् २६ पक्षरूपःमित्ररूपेणसहायः २७ अतिदीप्तःकोटिसूर्यप्रतीकाशःशत्रुतेजोभिभावकः २८ अतएवसर्वासांविशांप्रजानांपतिःसार्वभौमः २९ उन्मादयतीत्युन्मादःमोहकः ३० यतःमदनःअनंगः ३१ कामःकाम्यमानःरूपादिविषयरूपः ३२ अश्वत्थःसंसारवृक्षःकामप्रदोवावृक्षएव ३३ अर्थकरःधनादिप्रदः ३४ यशःकीर्तिप्रदश्च ३५ ॥७० ॥

वामदेवः वामानांकर्मफलानांदेवइवदेवोराजाविभाजकः ३६ वामःकर्मफलरूपःविषयसंपर्कजानंदमात्रस्वरूपइत्यर्थः ३७ प्राक्सर्वेषामाद्यः ३८ दक्षिणश्चत्रैलोक्याक्रमणसमर्थः ३९ वामनः बलिबंधनकर्त्ता ४० सिद्धयोगीसनत्कुमारादिः ४१ महर्षिर्वसिष्ठादिः ४२ सिद्धार्थः ऋषभदत्तात्रेयादिः ४३ सिद्धश्चासौसाधकश्चज्ञानोत्तरंसंन्यासमभीप्सन् याज्ञवल्क्यादिर्विद्वत्संन्यासी ४४ ॥ ७१ ॥ भिक्षुर्लिंगधारीहंसः ४५ भिक्षुरूपःअलिंगःपरमहंसः ४६ अतएवविपणोनिर्व्यवहारःदंडादिरहितः ४७ मृदुःसर्वभूताभयदाता ४८ अव्ययःनिर्विकारःमानापमानादिभावाभावपिहर्षविषादशून्यः ४९ महासेनःकार्तिकेयोदेवसेनापतिः ५० विशाखस्तनएवइंद्रेणवज्रप्रहारेकृतेजातस्तत्सहायः ५१ षष्टिभागः षष्टिस्तत्त्वानियस्यभागोभोज्यंअतिथिभागइतिवत्सषष्टिभागः तानिचजागरितस्थानइत्यादिनामांडूक्यादौप्रसिद्धानि यथाजाग्रदवस्था बहिर्मुखंप्रज्ञानं सप्तशब्दादयः पंचमंतव्यबोद्धव्याभ्यांसहिताःस्वसंकल्पोत्थाविषयाः .एकोनविंशतिभोगद्वाराणिदशेंद्रियाणिपंचप्राणमनोबुद्ध्यहंकारचित्तानिचेतिस्थूलंभोग्यंशब्दाद्याश्रयभूतमितिएकोनत्रिंशत् तथास्वप्नावस्थाअंतर्मुखंप्रज्ञानंवासनामयाश्चइतरेसर्वेसूक्ष्मभोग्यांनाएकोनत्रिंशदेव तथासुषुप्तस्थानंचेतश्चसूक्ष्मतरंसुखइतिषष्टिःभोग्यवर्गः यस्तु

वामदेवश्चवामश्चप्राग्दक्षिणश्चवामनः ॥ सिद्धयोगीमहर्षिश्चसिद्धार्थःसिद्धसाधकः ९ ॥ ७१ ॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपश्चविपणोमृदुरव्ययः ॥ महासेनोविशाखश्चषष्टिभागोगवांपतिः ९ ॥ ७२ ॥ वज्रहस्तश्चविष्कंभीचमूस्तंभनएवच ॥ वृत्तावृत्तकरस्तालोमधुर्मधुकलोचनः ७ ॥ ७३ ॥ वाचस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः ॥ ब्रह्मचारीलोकचारीसर्वचारीविचारवित् ७॥ ७४ ॥

भोक्तासससाक्षीआनंदरूपोस्यामवस्थायांप्रत्यगानंदसूक्ष्माभिश्चेनोवृत्तिभिर्भुंक्तेइतिषष्टिभागः ५२ गवामिंद्रियाणांपतिश्चालकः ५३ ॥ ७२ ॥ वज्रहस्तःपर्वतभेत्ताशक्रः ५४ विष्कंभोविस्तारस्तद्वान्विष्कंभी ५५ चमूस्तंभनोदैत्यसेनास्तंभनकृत् ५६ वृत्तंयुद्धेरथेनमंडलानांकरणंआवृत्तंपरसेनांभित्वापुनरक्षतेनआगमनंतयोःकरःकर्त्तावृत्तावृत्तकरः कृतावृत्तेतिपाठेनिष्कपटमावृत्तकर्त्ता ५७ तालःसंसारसिंधोस्तलंआधारंस्थानंवेत्तीतितालःशुद्धब्रह्मवित् ५८ मधुर्वसंतः ५९ मधुकःकोयष्टिकाख्यःपक्षीतद्वल्लोचनेयस्यसमधुकलोचनः मध्वेवमधुकंक्षौद्रंतद्वत्पिंगनेत्रइतिवा ६० ॥ ७३ ॥ वाचस्पतिंदेवपुरोहितंअनुजातःवाचस्पत्यःपुरोहितकर्मकर्त्ता बृहस्पतिर्हवैदेवानांपुरोहितस्तमन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहिताइतिब्राह्मणेबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्त्तीतिमंत्रस्थबृहस्पतिपदस्यव्याख्यानात् ६१ वाजसनःशाखाविशेषप्रवर्तकोध्वर्युकर्मकर्त्ता ६२ नित्यमाश्रमपूजितःस्पष्टं ६३ ब्रह्मचारीब्रह्मणिचरतीतिब्रह्मनिष्ठः ६४ लोकेषुब्राह्मणादिगृहेषुचरतिभक्षयतीतिलोकचारीभिक्षुः ६५ सर्वचारीसर्वगः यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेरात्मज्ञानात्सार्वात्म्यंप्राप्तइत्यर्थः ६६ विचारवित्विपरीतंचरणंअंतर्मुखतयागमनंतद्वेत्ता ६७ ॥ ७४ ॥

ईष्टेइतीशानोनियंतांतर्यामीत्यर्थः लटःशानच् ६८ ईश्वरःअश्नोतेर्व्याप्नोतीति अश्नोतेराशुकर्मणिवरट्चेत्युणादिसूत्रेणअशूङ्व्याप्तावित्यस्माद्वरट्चात्क्ङितीचोपधायाइतिपूर्वसूत्रादनुवृत्त्याउपधायाईत्वंच ६९ कालःकलयतिसर्वेषांपुण्यपापादिकंतत्तत्फलप्रदानार्थंसंख्यातीतिकालःचित्रगुप्तात्मा ७० निशाचारीब्राह्म्यांनिशायांमहाप्रलयरूपायामपिचरतिप्रत्यगानंदंअनुभवतीतिनिशाचारी ७१ पातिरक्षतीतिपिनाकोधनुर्विशेषस्तद्वान्पिनाकी पिनाकादयश्चेतिपानेरित्वमाकप्रत्ययोनुडागमश्चनिपात्यते ७२ निमित्तंलक्ष्यंवैत्यादिःतत्रस्थस्तदंतर्यामी ७३ निमित्तंतद्रूपश्चविश्वरूपत्वात् ७४ नंदिःसमृद्धिःएषास्यपरमासंपदितिश्रुतेर्ज्ञानसंपद्रूपः ७५ नंदिकरःसंपत्करः ७६ हरिर्हनुमान्रामरूपस्यविष्णोःसहायः७७ ॥ ७५ ॥ नंदीशिवस्यगणोवाहनंवातस्येश्वरः ७८ नंदीगणरूपश्च ७९ नंदनआनंदयिता ८० नंदिवर्धनःदत्तायाअपिसंपदश्छेदकः ८१ भगानिइंद्रादीनामैश्वर्याणितान्यपिहरतीतिभगहारी ८२ निहंतामृत्युरूपेण ८३ कालःकलानांचतुःषष्टिसंमितानांनिवासःकालः ८४ अतएवब्रह्माअतिशये

ईशानईश्वरःकालोनिशाचारीपिनाकवान्॥ निमित्तस्थोनिमित्तंचनंदिर्नंदिकरोहरिः॥ १० ॥ ७५॥ नंदीश्वरश्चनंदीचनंदनोनंदिवर्द्धनः॥ भगहारीनिहंताचकालोब्रह्मापितामहः ६॥ ७६॥ चतुर्मुखोमहालिंगश्चारुलिंगस्तथैवच॥ लिंगाध्यक्षःसुराध्यक्षोयोगाध्यक्षोयुगावहः ७॥ ७७॥ बीजाध्यक्षोबीजकर्त्ताअध्यात्मानुगतोबलः॥ इतिहासःसकल्पश्चगौतमोथनिशाकरः ८॥ ७८॥

नमहान् ८५ पितामहःपितुर्विष्णोरपिपिता इंदिरालोकमातामेतिलक्ष्म्यालोकमातृत्वस्यप्रसिद्धत्वेनतद्भर्तुर्विष्णोर्लोकपितृत्वात् ८६ ॥ ७६ ॥ चतुर्मुखःविधाता ८७ महत्सर्वदेवासुरादिपूज्यंलिंगमस्यसमहालिंगः८८चारुलिंगःरमणीयवेषः८९ लिंगाध्यक्षः लीनमादृतमर्थंगमयंतीतिलिंगानिप्रत्यक्षादीनिप्रमाणानितेषामध्यक्षःप्रवृत्तिनिवृत्तिनियामकः ९० सुराध्यक्षः चक्षुरादिप्रमाणानामधिष्ठातारःसुरास्तेषामप्यध्यक्षः ९१ योगाध्यक्षःतेषामेवेंद्रियदेवतानांहार्दाकाशेएकीकरणंयोगः अत्रह्येतेसर्वेएकंभवंतीतिश्रुतेः तस्याप्यध्यक्षःएतत्कृपयैवयोगःप्राप्यइत्यर्थः ९२ युगावहःयुगानिपुण्यपापतारतम्यवंतिकृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञानिआवहतिनिर्वर्त्तयतीतितथा ९३॥ ७७ ॥ बीजंधर्माधर्मौतयोरध्यक्षःफलदाताबीजाध्यक्षः ९४ बीजकर्तास्पष्टं९५ अध्यात्मानुगतःआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअनुसरन्साधकइत्यर्थः ९६ बलःबलानिधृत्यादीनिवर्त्तंतेस्मिन्निति बल. मत्वर्थीयार्शआद्यजंत ९७ इतिहासोभारतादिः ९८ सकल्पःयज्ञकल्पकेनप्रयोगविधिविचारेणसहितोमीमांसान्यायसंघः ९९ गौतमस्ताकशास्त्रप्रणेता ४०० इतिचतुर्थशतकं निशाकरश्चंद्रश्चांद्रव्याकरणप्रणेता १ ॥ ७८॥

दंभःदम्नानिशत्रूनदमयतीतितथा २ अदभः नास्तिदंभोदमकोयस्य ३ वैदंभः दंभोधर्मध्वजित्वंतद्विरहिताविदंभास्तेषामयंस्वभूतोवैदंभः ४ वश्योभक्तपराधीनः ५ वशकरः अन्यान्वशेकर्त्तुंसमर्थः वं श्योवंशकरइतिपाठेस्पष्टोर्थः ६ कलिःअन्योन्यंदेवासुरादीनांवैरकर्त्ता ७.लोककर्त्ताभौतिकचतुर्दशभुवननिर्माता ८ पशुपतिःब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांजीवपशूनांपतिःपालकः ९ महाकर्त्तापंचभूतानाम पिस्रष्टा १० अनौषधःव्रीह्याद्यन्नजातीयरहितःअभोक्तेतियावत् ११ ॥ ७९ ॥ अक्षरंअव्ययं १२ परमंब्रह्मअन्नाद्यवरब्रह्मापेक्षयापरमंउत्कृष्टंआनंदमात्रस्वरूपं १३ बलवत्बलाभिमानीदेवता रूपं १४ अतएवशक्रोनीतिशक्रः शतक्रतुशब्दावयवयोरंत्यवर्णयोर्लोपेनवाशक्रः १५ नीतिर्दंड्येषुदंडप्रणयनादिः १६ अनीतिस्तद्विपर्ययः १७ शुद्धात्माविमलचित्तः १८ शुद्धःदोषास्पर्शी १९ मा न्यःमानार्हः २० गतागतःयातायातवान्संसारः २१ ॥ ८० ॥ बहुप्रसादः २२ सुस्वप्नःस्वप्नावस्थाभिमानीतैजसोप्ययमेव २३ दर्पणःदर्पणइवविश्वप्रतिबिंबदर्शनास्पदं २४ अमित्रजित्बाह्याभ्यंतर शत्रुजित् २५ वेदकारोनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइत्यादिश्रुतेर्वेदानांकर्त्ता २६ मंत्रावेदादन्येतांत्रिकपौराणिकादेशभाषामयाःतेषांकर्त्तामंत्रकर्त्ता २७ विद्वान् २८ समरमर्दनःसमरेशत्रूणांमर्दनः

दंभोत्यदंभोवैदंभोवश्योवशकरःकलिः॥ लोककर्तापशुपतिर्महाकर्त्तात्यनौषधः १० ॥ ७९ ॥ अक्षरंपरमंब्रह्मबलवच्छक्रएवच॥ नीतिर्ह्यनीतिःशुद्धा त्माशुद्धोमान्योगतागतः १० ॥ ८० ॥ बहुप्रसादःसुस्वप्नोदर्पणोथत्वमित्रजित् ॥ वेदकारोमंत्रकारोविद्वान्समरमर्दनः ८ ॥ ८१ ॥ महामेघनिवासीच महाघोरोवशीकरः॥ अग्निज्वालोमहाज्वालोअतिधूम्रोहुतोहविः ९ ॥ ८२ ॥ वृषणःशंकरोनित्यंवर्चस्वीधूमकेतनः ॥ नीलस्तथांगलुब्धश्चशोभनोनिरव ग्रहः ८ ॥ ८३ ॥ स्वस्तिदःस्वस्तिभावश्चभागीभागकरोलघुः॥ उत्संगश्चमहांगश्चमहागर्भपरायणः ८ ॥ ८४ ॥

२९ ॥ ८१ ॥ महांतोमेघाः प्रलयकालिकास्तेषुतदधिष्ठातृदेवतात्वेनवसतीतिमहामेघनिवासी ३० महाघोरःप्रलयकर्तृत्वात् ३१ वशेसर्वमस्यास्तीतिवशी ३२ करोतिहिनस्तिजगदितिकरःसंहार कर्त्ता ३३ अग्निरिवज्वालातेजोयस्यसोऽग्निज्वालः ३४ ततोपिमहाज्वालः ३५ अतिधूम्रःकालाग्निरूपेणसर्वदाहकालेऽत्यंतंधूम्रमयः ३६ हुतः आदिकर्मणिक्तः होमेनप्रीतः ३७ हविःपयआदिरूपः ३८ ॥ ८२ ॥ वृषणःवर्षतिकर्मफलानीतिवृषणोधर्मः गुणाभावआर्षः यद्वावृषोधर्मोस्यस्मिन्निति वृषणः पामादित्वान्नप्रत्ययः ३९ शंकरःसुखप्रदः ४० नित्यंवर्चस्वी ४१ धूमकेतनःवन्हिरूपः ४२ नीलःमरकतवर्णः ४३ तथेतितत्रएवहेतोःअंगलुब्धः अंगंस्वीयोवयवः लिंगमितियावत् तत्रलुब्धः नीलेऽनिलेवालिंगेनित्यंसन्निहितइत्यर्थः ४४ शोभनःकल्याणहेतुः ४५ निरवग्रहःप्रतिबंधशून्योमनोरथव टिकर्त्ता ४६ ॥ ८३ ॥ स्वस्तिदः ४७ स्वस्तिभावःसुतरांअस्तिभावःसत्ताऽस्येतिस्वस्तिभावः ४८ भागीयज्ञेभागवान् ४९ भागकरःयज्ञियहविषांविभाजकः ५० लघुःशीघ्रः ५१ उत्संगःअसंगः ५२ महांगःमहालिंगः ५३ महान्गर्भउत्पादनीयत्वेपरायणंअवश्यंगम्यंयस्यसमहागर्भपरायणः प्रजननात्मकःकंदर्पइत्यर्थः ५४ ॥ ८४ ॥

कृष्णवर्णोविष्णुरूपेण ५५ सुवर्णःश्वेतवर्णःसांबरूपेण ५६ सर्वदेहिनामिंद्रियंसर्वेंद्रियरूपः ५७ महापादः ५८ महाहस्तः ५९ महाकायः ६० महायशाः ६१ ॥ ८५ ॥ महामूर्धा ६२ महामात्रःमहाप्रमाणः ६३ महानेत्रः ६४ निशालयःनिशेवनिशाअविद्यातस्यालयोयत्र ६५ महांतकःमृत्युमृत्युः ६६ महाकर्णः ६७महोष्ठः ६८ महाहनुः ६९॥८६॥ महानासः ७० महाकंबुर्महाकंठः ७१महाग्रीवः ७२श्मशानभाक् श्मनांशरीराणांशानंतनूकरणंभजतीतिश्मशानभाक्देहबंधच्छेत्तेतियावत् ७३ महावक्षाः रक्षइतिपाठेमहतीरक्षारक्षणंयस्यसतथा ७४ महोरस्कः ७५ अंतरात्मा ७६ मृगालयःअंकाधिरोपितमृगइत्यर्थः ७७ ॥ ८७ ॥ लंबनेस्मिन्ननेकानितरोफलानीवब्रह्माडानीतिलंबनः ७८ लंबितोष्ठःप्रलयकालेविश्वंग्रसितुंलंबितौदीर्घीकृतौओष्ठौयेनसः ७९ महतीब्रह्मादिभिरप्यजय्यामायायस्यसमहामायः ८० पयोनिधिःक्षीरसमुद्रः ८१ महादंतः ८२ महादंष्ट्रः ८३ महाजिव्हः ८४ महामुखः ८५ ॥ ८८ ॥ महानखःनृसिंहः ८६ महारोमावराहः ८७ महाकोशःमहोदरः ८८ महाजटः ८९ प्रस

कृष्णवर्णःसुवर्णश्चइंद्रियंसर्वदेहिनां ॥ महापादोमहाहस्तोमहाकायोमहायशाः ७॥ ८५ ॥ महामूर्धामहामात्रोमहानेत्रोनिशालयः ॥ महांतको
महाकर्णोमहोष्ठश्चमहाहनुः ८॥ ८६ ॥ महानासोमहाकंबुर्महाग्रीवःश्मशानभाक् ॥ महावक्षामहोरस्कोह्यंतरात्मामृगालयः ८॥ ८७॥ लंबनो
लंबितोष्ठश्चमहामायःपयोनिधिः ॥ महादंतोमहादंष्ट्रोमहाजिह्वोमहामुखः ८ ॥ ८८ ॥ महानखोमहारोमामहाकोशोमहाजटः ॥ प्रसन्नश्चप्रसा
दश्चप्रत्ययोगिरिसाधनः ८॥ ८९ ॥ स्नेहनोऽस्नेहनश्चैवअजितश्चमहामुनिः ॥ वृक्षाकारोवृक्षकेतुरनलोवायुवाहनः ८॥ ९० ॥ गंडलीमेरुधामा
चदेवाधिपतिरेवच ॥ अथर्वशीर्षःसामास्यऋक्सहस्रामितेक्षणः ८॥ ९१ ॥

न्नः ९० प्रसादःप्रसन्नता ९१ प्रत्ययोनुभवः ९२ गिरिसाधनःपर्वतएवसाधनंरणेजयहेतुर्यस्यगिरिधन्वेत्यर्थः ९३ ॥ ८९ ॥ स्निह्यतीतिस्नेहनःपितृवत्प्रजासुस्नेहवान् ९४ अस्नेहनस्तद्विपरीतः ९५ अजितः ९६ महामुनिःअत्यंतंमौनवान्मननशीलोवा ९७ वृक्षाकारःसंसारवृक्षएवाकारोयस्य ९८ वृक्षकेतुःसंसारवृक्षएवकेतुर्ज्ञापकोयस्य नहिदेहेंद्रियाण्यनुपादायब्रह्मजिज्ञासितुंशक्यं ९९ अनलोनास्तिअलंपूर्तिर्यस्यभुंजानस्यसोनलोऽग्निः ५०० वायुरेववाहनंदेशाद्देशांतरंप्रतिगतेःसाधनंसवायुवाहनः १ ॥ ९० ॥ गंडइवगंडोभूमेरुच्छूनप्रदेशःक्षुद्रशैलास्तेषुलीयतेगच्छतीतिगंडलीः गंडशब्दपूर्वात्लीगतावस्मात्क्विप् विभक्तिलोपःसुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णोवाआर्षः २ मेरुधामा ३ देवाधिपतिः ४ अथर्वशीर्षः ५ सामास्यः ६ ऋक्सहस्रामितेक्षणः ७ ॥ ९१ ॥

यजुः पादभुजः ८ गुह्यःउपनिषद्देशः ९ प्रकाशःकर्मकांडः १० जंगमःनृपश्वादिरूपः ११ अर्थोऽर्थनंयाञ्चा अमोघोर्थोयत्रसःअमोघार्थः १२ प्रसादःप्रसीदतीनिदयालुः १३ अभिगम्यःसुखप्राप्यः १४ सुदर्शनःमंगलावहंदर्शनंयस्य १५ ॥ ९२ ॥ उपकारःप्रीणनरूपः १६ प्रियःसुखदायी १७ सर्वःसरत्यभिमुखआयातीतिसर्वः १८ कनकःस्वर्णादिप्रियवस्तुरूपः १९ कांचनच्छविः २० नाभिः भुवनस्यमध्यदेशः अयंयज्ञोभुवनस्यनाभिर्यज्ञरूपः अत्यूर्ध्वगतिहेतुत्वाभावाद्यज्ञस्यनाभित्वं २१ नंदिकरःयज्ञफलसमृद्धिकर्त्ता २२ भावःक्रतुश्रद्धारूपः २३ पुष्करस्यब्रह्मांडस्यस्थपतिःस्वामी २४ स्थिरःस्थावरःपर्वतादिरूपः २५ ॥ ९३ ॥ द्वादशः नृणांदशगर्भवासादयोदशास्तासांमृत्युर्दशमीस्वर्गएकादशीमोक्षोद्वादशीति द्वादशइतिसंसारापेक्षमोक्षउच्यते २६ त्रासनःआंतरालिकदशारूपेणभयजननः २७ आद्यःसंसारात्प्राचीनःशुद्धःआद्यंतमध्यरूपइतिनामत्रयार्थः २८ यज्ञःजीवेशयोःसंगतिकरणरूपोयोगः २९ अतएवयज्ञसमाहितःतत्रस्थस्तदेकलभ्यइत्यर्थः ३० नक्तमिवनक्तंअप्रकाशात्मामहामोहः ३१ कलिस्तत्कार्यभूतःकामक्रोधलोभादिरूपः ३२ कालस्तस्यापिकार्यंजन्ममरणप्रवाहःकालयतिसंवलयतीतियोगात् ३३ मकरःमकराकारंशिशुमारचक्रंकालस्यज्ञापकंतत्स्वरूपः ३४ कालेन

यजुःपादभुजोगुह्यःप्रकाशोजंगमस्तथा ॥ अमोघार्थःप्रसादश्चअभिगम्यःसुदर्शनः ८ ॥ ९२ ॥ उपकारःप्रियःसर्वःकनकःकांचनच्छविः ॥ नाभिर्नंदिकरोभावःपुष्करस्थपतिःस्थिरः १० ॥ ९३ ॥ द्वादशस्त्रासनश्चाद्योयज्ञोयज्ञसमाहितः ॥ नक्तंकलिश्चकालश्चमकरःकालपूजितः १० ॥ ९४ ॥ सगणोगणकारश्चभूतवाहनसारथिः ॥ भस्मशयोभस्मगोप्ताभस्मभूतस्तरुर्गणः ८ ॥ ९५ ॥

मृत्युनापूजितःकालपूजितः ३५ ॥ ९४ ॥ सगणःप्रमथादियुक्तः ३६ गणकारःबाणादीन्भक्तान्स्वगणानकरोतीतिगणकारः ३७ भूतानांवाहनोयोगक्षेमनिर्वाहकोब्रह्मासारथिर्यस्यभूतवाहनसारथिः ३८ भस्मशयः भसभर्त्सनदीप्त्योरितिजौहोत्यादिकाद्धातोरन्येभ्योपिदृश्यतइतिमनिन् बभस्तिभर्त्सयतिदोषान्भासयतिवाआत्मानमितिभस्म तथाचोक्तंवासिष्ठलैंगे भर्त्सनात्सर्वपापानांपाशानांचमहामुने भस्मेनिर्कीर्त्यतेरक्षारोगाणांचापिभर्त्सनादिति तत्रैवबाह्यमोक्षेणकिंभस्मधारणंमोक्षलक्षणं भस्मनानित्ययुक्तस्यज्ञानमुत्पद्यतेऽचिरादितिश्रुतावप्यथर्वशिरसि अग्निरित्यादिनाभस्मगृहीत्वाभिमृज्यांगानिसंस्पृशेद्व्रतमेतत्पाशुपतंपशुपाशविमोक्षायेति भस्मनिशेतेभस्मशयःतेनउद्धूलनादिकमपिकर्त्तव्यं यथाहवृद्धशातातपः स्तेयंकृत्वागुरुदारांश्चगत्वामद्यंपीत्वाब्रह्महत्यांचकृत्वा भस्मच्छन्नोभस्मशय्यांशयानोरुद्राध्यायीमुच्यतेसर्वपापैरिति ३९ भस्मगोप्ताभस्मनागोपायतिजगदितिभस्मगोप्ता वक्ष्यतिचात्रैव रक्षार्थंमंगलार्थंचपवित्रार्थंचभामिनि लांछनार्थंचभक्तानांभस्मदत्तंमयापुरेति ४० भस्मभूतःएतच्चमंकणकनाम्निमुनौकरात्च्युतंशाकरसंदृष्ट्वानृत्यतिसतिनन्वृत्योपशमार्थंमहादेवेनस्वमंगुलिंभित्वातज्जंभस्मदर्शितंतेनस्वस्यवपुःकेवलंभस्ममयमितिज्ञाप्यते ४१ तरुःकल्पवृक्षादिः ४२ गणःभृंगिरिटिनंदिकेश्वरादिरूपः ४३ ॥ ९५ ॥

लोकाश्चतुर्दशभुवनानितेषांपालोलोकपालः ४४ अलोकःलोकातीतः ४५ महात्मापूर्णः ४६ सर्वपूजितः ४७ शुक्लःशुद्धः ४८ त्रिशुक्लःत्रीणिकायवाङ्मनांसिशुक्लानियस्य ४९ अतएवसंपन्नः कैवल्यंप्राप्तः ५० शुचिःआगंतुकमपिमलंनस्पृशतिअसंगइत्यर्थः ५१ भूतैःपूर्वाचार्यैर्निषेवितःभूतनिषेवितः ५२ ॥ ९६ ॥ आश्रमेषुचतुर्षुधर्मरूपेणतिष्ठतीत्याश्रमस्थः ५३ क्रियावस्थःधर्मस्यैवपूर्वरूपं क्रियायागादिस्तदवस्थापन्नः ५४ विश्वकर्ममतिःदेवशिल्पिनोयत्कौशलंतद्रूपइत्यर्थः ५५ वरःव्रियतइतिवरोलक्ष्म्यादिरूपः ५६ विशालशाखःदीर्घबाहुः शाखापक्षांतरेबाहौइतिमेदिनी ५७ ताम्रोष्ठः ५८ अंबुजालःजलसमूहः सागरइत्यर्थः जालंगवाक्षआनायेक्षारकेदंभवृंदयोरितिमेदिनी ५९ सुनिश्चलःपर्वतादिरूपः ६० ॥ ९७ ॥ कपिलः ६१ कपिशः ६२ शुक्लइतित्रयोपिवर्णवाचिनस्तद्वान् ६३ आयुर्जीवनकालः ६४ परःप्राचीनः ६५ अपरोऽर्वाचीनः ६६ गंधर्वश्चित्ररथादिः ६७ अदितिर्देवमाताइयंवाअदितिरितिश्रुतेःपृथ्वीवा ६८ तार्क्ष्यःवैनतेयः ६९ सुविज्ञेयः सुखेनज्ञातुंयोग्यः ७० सुशारदः शोभनवाक् ७१ ॥ ९८ ॥ परश्वधायुधः ७२ देवःविजिगीषुः ७३ अनुकारीभीष्मंहंतुंआयुधंप्रक्षेप्तुमनुकरोतिवासोनुकारी ७४ शोभनश्चासौबांधवश्चसुबांधवोऽर्जुनसखा ७५ तुंबवीणःतुंबीफलद्वययुक्तावीणायस्यसैवरुद्रवीणेतिलोकेप्रसिद्धा ७६ महाक्रोधःप्रलयकाले ७७ ऊर्ध्वरेताःऊर्ध्वदेवमनुष्येभ्यउपर्युपरितःप्रजाब्रह्मविष्ण्वादिरूपायस्यसः ७८ जलेशयःविष्णुरूपीशेषपर्यंकेजलशायी७९॥ ९९ ॥ उग्रःउत्कर्षेणग्रसतीत्युग्रः ८० वंशकरः८१वंशश्चप्रसिद्धः ८२ वंशनादः ८३ अनिंदितः ८४ सर्वांगरूपःसर्वेष्वंगेषुरूपंसौंदर्यमस्यास्तीति रूपंस्वभावेसौंदर्येइतिमेदिनी८५मायावीमायाविशिष्टः मायिनंतुमहेश्वरमितिप्रसिद्धः ८६ सुहृदःअदंनत्वमार्षं प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्ता ८७ अनिलःवायुः ८८ अनलोऽग्निः ८९॥ १०० ॥ बध्नात्यनेनेतिबंधनःसंसारपाशः ९० बंधकर्तासंसारनिर्माता ९१ सुबंधनविमोचनः सुतरांबंधनस्यमायापाशस्यमोचनकर्ता ९२ यज्ञारयोदैत्यास्तैःसहापिवसतीतिसयज्ञारिः ९३ कामारयोजितकामाःयोगिनः तैश्चसहास्तीतिसकामारिः ९४ महादंष्ट्रः ९५ महायुधः ९६ ॥ १०१ ॥

लोकपालस्तथालोकोमहात्मासर्वपूजितः॥शुक्लस्त्रिशुक्लःसंपन्नःशुचिर्भूतनिषेवितः९॥९६॥आश्रमस्थःक्रियावस्थोविश्वकर्ममतिर्वरः॥ विशालशाखस्ताम्रोष्ठोह्यंबुजालःसुनिश्चलः८॥९७कपिलःकपिशःशुक्लआयुश्चैवपरोपरः॥गंधर्वोह्यदितिस्तार्क्ष्यःसुविज्ञेयःसुशारदः११॥९८॥ परश्वधायुधोदेवअनुकारीसुबांधवः॥ तुंबवीणोमहाक्रोध ऊर्ध्वरेताजलेशयः८॥ ९९ ॥ उग्रोवंशकरोवंशोवंशनादोह्यनिंदितः॥ सर्वांगरूपोमायावीसुहृदोह्यनिलोनलः१०॥ १०० ॥ बंधनोबंधकर्ताचसुबंधनविमोचनः॥ सयज्ञारिःसकामारिर्महादंष्ट्रोमहायुधः७॥ १०१ ॥

बहुधानिंदितः दारुकावनेअतिक्रमनीयंरूपंधृत्वानग्नःसन्नयंपापिष्ठःस्मत्पत्नीनांचित्तंमोहयितुमागतोस्तीतिमर्वैर्कैःपिमुनिभिर्निंदितः ९७ शृणातिहिनस्तिदारुकावनस्थान्मुनीन्मोहयतीतिशर्वः ९८ शंकरस्ते षामपिकुशलंकरयस्यस्वाधीनंयस्येत्यर्थः ९९ शंकानांसमूहःशंकंतस्यरइवरःशंकरः सर्वसंशयदाहकः शंकंकामानिलेवन्हाविति विश्वलोचनः येर्मुनिभिर्दारुकावनस्थैर्निंदितोयांश्चमोहितवान्तेषामेवका रुण्यात्कल्याणंसर्वसंशयोच्छेदंचतरज्ञानदानेनकृतवानितिनामचतुष्कतात्पर्यं १०० इतिषष्ठंशतकं अधनःदिगंबरत्वात् १ एवमप्यमरगणांईशःअमरेशः २ महादेवोदेवेंद्रादीनामपिपूज्यः यथोक्तंसांबपुराणे पूज्यतेयःसुरैःसर्वैर्महांश्चैवप्रमाणतः महेतिधातुःपूजायांमहादेवस्ततःस्मृतइति ३ विश्वदेवः विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिवक्ष्यमाणत्वाद्विश्वंविष्णुः तस्यापिदेवआराध्यः ४ सुरारिहा ५॥१०२॥ अहिर्बुध्न्यःअहिः सर्पः तस्यविशेषणंबुध्न्यःबुध्नेमूलेसाधुरितिब्रह्मांडमूलंपातालंतत्रवर्तनइतियावत् शेषस्वरूपइत्यर्थः यथोक्तंविष्णुपुराणे संकर्षणात्मकोरुद्रोनिष्क्रम्यात्तिजगत्त्रयमितिपदद्वयात्मकमेकंनाम ६ अनिलाभःवायु र्यथाअप्रत्यक्षोपिस्पर्शेनज्ञायतेएवमयंविषयसंस्पर्शजन्यानुभवरूपः यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतः ७ चेकितानः कितज्ञानेअदादिः अस्मात्यङ्लुकिशानच्

बहुधानिंदितःशर्वःशंकरःशंकरोऽधनः॥ अमरेशोमहादेवोविश्वदेवःसुरारिहा ९॥ १०२ ॥ अहिर्बुध्न्योनिलाभश्चचेकितानोहविस्तथा॥ अजै कपाच्चकापालीत्रिशंकुरजितःशिवः ९ ॥ ३ ॥ धन्वंतरिर्धूमकेतुःस्कंदोवैश्रवणस्तथा ॥ धाताशक्रश्चविष्णुश्चमित्रस्त्वष्टाध्रुवोधरः ११ ॥ ४ ॥

अतिशयेनचिकेत्तिजानातीतिचेकितानः युगपदशेषविशेषविज्ञानवानित्यर्थः ८ हविरिवहविस्तस्यैवभोक्तुर्भोग्यजातं हरिरितिपाठेपितस्यैवहर्तव्यवस्त्विति सएवार्थः तत्रऔणादिकःसर्वधातुभ्यइतिकर्म णिबाहुलकादिन् ९ अजैकपात्एकादशमुरुद्रेषुकश्चित् १० कापालीकपालाभ्यांद्युपृथिवीरूपाभ्यांनिर्वृत्तंकापालंब्रह्मांडंतदस्यास्तीतिकापालीब्रह्मांडाधीशः ११ त्रिशंकुः त्रयोगुणाःशंकवःकीलाइवय स्यविष्टंभकाःसत्रिशंकुःसंसारी नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः सत्वंप्रकृतिजैर्मुक्तंयदेभिःस्यात्त्रिभिर्गुणैरितिगीतावचनात् सर्वजीवरूपइत्यर्थः १२ अजितःनैरवशंकुभिरवशीकृतः १३ अतएव शिवःशुद्धःनिरुपाधिरित्यर्थः यथोक्तंवायुसंहितायां विशुद्धिःशिवतास्यतइति १४ ॥ १०३ ॥ धन्वंतरिःमहावैद्यःभिषक्तमंत्वाभिषजांशृणोमीतिमंत्रप्रसिद्धः १५ धूमकेतुःउत्पातविशेषः १६ स्कं दः १७ वैश्रवणः १८ धाता १९ शक्रः २० विष्णुः २१ मित्रः २२ त्वष्टा २३ ध्रुवः २४ धरः २५ ॥ १०४ ॥

प्रभावःप्रभावास्योवसुः २६ सर्वगोवायुःसूत्रात्मा वायुनावैगौतमसूत्रेणायंचलोकःपरश्चलोकःसर्वाणिचभूतानिसंदृब्धानीतिश्रुतेः पदद्वयात्मकमेकंनाम २७ अर्यमा २८ सविता २९ रविः ३० उषंगुर्नृपविशेषःमांधातृसाहचर्यात् यद्वाउषदाहेऽस्मात्डगुपधज्ञाप्रीकिरःकइतिकप्रत्ययेउषंदाहकंगावःकिरणायस्येत्युषंगुः विभक्त्यलोपआर्षः वेदाःप्रमाणमितिवल्लिंगवचनभेदेपिपदयोःसामानाधिकरण्यं धन्वंतर्यादयःशब्दादेवताविशेषवाचिनःशिवेसार्वात्म्योपपादनार्थाएवेतिसर्वत्रज्ञेयं पुनरुक्तानामपितत्तद्यौगिकार्थभेदादपौनरुक्त्यंज्ञेयं सत्यपिपौनरुक्त्येप्यनुल्यर्थत्वान्नदोषः ३१ विधाताविविधप्रकारेणपोषकः ३२ मांधाताअस्मच्छब्दार्थजीवंधयतिपाययतीतिमांधाताजीवस्यतृप्तिकरः ३३ भूतानांभावनंरज्ज्वामुरगस्येवास्मिन्निनिभूतभावनः ३४ ॥ १०५ ॥ विभुःविविधरूपेणभवतिअस्तीतिविभुः भवतेःसत्तार्थत्वात्पूर्ववत्डुप्रत्ययः ३५ वर्णान्श्वेतपीतादीन्विविधरूपेणभावयतीतिवर्णविभावी तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुरित्यादिश्रुतेः एतदंतर्मुखानांनाडीमार्गगतंप्रत्यक्षम् श्रुत्यंतरंच नीहारधूमार्कानिलानलानांखद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनां एतानिरूपाणिपुरःसराणिब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणियोगइति ३६ सर्वकामगुणावहःतत्रैवअंतर्मुखत्वकालेसर्वान्कामान्काम्यमानान्विषयान्गुणांश्चशांतघोरमूढान्योगविघ्नकरान्सुखा

प्रभावःसर्वगोवायुरर्यमासवितारविः ॥ उषंगुश्चविधाताचमांधाताभूतभावनः ९ ॥ १०५ ॥ विभुर्वर्णविभावीचसर्वकामगुणावहः ॥ पद्मनाभोमहागर्भश्चंद्रवक्रोनिलोनलः ८॥१०६॥ वलवांश्चोपशांतश्चपुराणःपुण्यचंचुरी ॥ कुरुकर्ताकुरुवासीकुरुभूतोगुणौषधः ९ ॥१०७॥ सर्वाशयोदर्भचारीसर्वेषांप्राणिनांपतिः ॥ देवदेवःसुखासक्तःसदसत्सर्वरत्नवित् ७॥ १०८॥

स्यादविक्षेपलयापरनामधेयान्ध्यायिभ्यआवहतिसाकल्येनप्रापयतीतितथा ३७ पद्मनाभःपद्मंविश्वस्यायतनंनाभौतत्रस्थेमणिपूरचक्रेऽस्यास्तीतिपद्मनाभः नाभ्यामुपरितिष्ठतिविश्वस्यायतनंमहदितिश्रुतेः ३८ महागर्भःमहांतोब्रह्मादयोगर्भाउदरांतर्गतायस्यसतथा ३९ चंद्रवक्रःरम्यरूपः ४० अनिलः ४१ अनलश्च ४२ पूर्वंभूतरूपेणोक्तावत्रतदभिमानिदेवतारूपाविति विशेषः ॥१०६॥ वलवान् ४३ उपशांतः ४४ पुराणः ४५ स्पष्टार्थनामत्रयं पुण्यचंचुःपुण्येनज्ञातः तेनवित्तश्चंचुप्चणपाविति चंचुप् ४६ ईलक्ष्मीरित्येकाक्षरंनाम ईविषादेऽनुकंपायांलक्ष्म्यांपुनररनव्ययमितिमेदिनी ४७ कुरुकर्ताअत्रनामैकदेशग्रहणेननामग्रहणंभामासत्यभामेतिवत्कुरुपदेनकुरुक्षेत्रमुच्यते तेनअविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिश्रुतेःसर्वलोकप्रसिद्धेश्चतद्विविधंतयोःकर्मोपास्तिस्थानयोर्निर्माता ४८ कुरुवासीकुरुक्षेत्रद्वयवासी ४९ कुरुभूतःकुरुक्षेत्रद्वयात्मा ५० गुणौषधःऐश्वर्यज्ञानवैराग्यधर्मादीनामौषधवद्वुद्दीपकः ५१ ॥ १०७ ॥ सर्वाशयःसर्वेआशेरतेस्मिन्निति अत्रसेतसर्वएकंभवंतीतिश्रुतेःसर्वस्यसुषुप्तिस्थानंप्राज्ञइत्यर्थः ५२ दर्भेषुअंतर्वेदिस्थबर्हिरूपेषुआसादितानिहवींषिचरतिभक्षयतीतिदर्भचारी ५३ सर्वेषांप्राणिनांपतिः ५४ देवदेवः ५५ सुखासक्तः ५६ सत्कार्यं ५७ असत्कारणं ५८ सर्वरत्नवित्सर्वाणिरत्नानितत्त्वज्ञातिपूत्कृष्टवस्तूनिविंदतेलभतेइतितथा ५९ ॥ १०८ ॥

कैलासगिरिवासी ६० हिमवद्गिरिसंश्रयः ६१ कूलहारीमहाप्रवाहरूपेणनीरस्थद्रुमहारी ६२ कूलकर्तापुष्करादीनांमहानटाकानांकर्ता कूलंप्रतीरसैन्यस्यपृष्ठेकूपतटाकयारितिविश्वलोचनः ६३ बहुविद्यः ६४ बहुप्रदः ६५ ॥ ९ ॥ वणिजोवणिक् अकारांतत्वंआर्षं ६६ वर्धकीतक्षा ६७ वृक्षस्तक्षणीयःसंसारवृक्षः ६८ बकुलःवृक्षविशेषः ६९ चंदनः ७० छदःसप्तपर्णः ७१ सारग्रीवःदृढकंधरः ७२ महाजत्रुःजत्रुरत्रकंठस्कंधयोरधोऽस्थि ७३ अलोलः ७४ महौषधःव्रीहियवरूपः ७५ ॥ ११० ॥ सिद्धार्थकारी ७६ सिद्धार्थःपूर्वपक्षंनिरस्ययोनिष्पन्नोर्थःससिद्धार्थउच्यतेसएवसिद्धांतइतिप्रसिद्धस्तस्यैवविशेषणंछंदोव्याकरणोत्तरइतिवेदव्याख्यानोपबृंहितइत्यर्थः ७७ सिंहनादः ७८ सिंहदंष्ट्रः ७९ सिंहगःसिंहारूढः ८० सिंहवाहनःसिंहयुक्तंवाहनंरथोस्य ८१ ॥ १११ ॥ प्रभावात्मा प्रकृष्टोभावःसत्तातद्रूपइत्यर्थः प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यमितिश्रुतेःसत्यस्यसत्यइत्यर्थः ८२ जगतःकालःयासकर्ताजगत्कालःसएवस्थालोभोजनपात्रंयस्य ८३ लोकहितः ८४ तरुस्तारकः ८५ सारंगःपक्षिविशेषः ८६ नवश्चासौचक्रांगोहंसश्चनवचक्रांगः ८७ केतुरिवकेतुःशिखानयामालतेशोभतेइतिकेतुमालीमयूरकुक्कुटादिपक्षिरूपः ८८ सभांधर्मपरीक्षास्थानंअवतीतिसभावनः ८९ ॥११२॥ भूतालयः ९० भूतपतिः ९१ अहोरात्रं ९२ अनिंदितः ९३ ॥११३॥ वाहितावोढासर्वभूतानामित्युभयत्रसंबध्यतेसर्वभूतानांवाहितेत्येकंनाम ९४ सर्वभूतानांनिलयःसदनमित्यपरम् ९५ विभुःविगतंभूर्भुवनंयस्मादित्यजन्मा भावार्थेपूर्ववत्भवतेर्डुः ९६ भवःअस्तीतिभवःअस्तेःपचाद्यचिभूभावः ९७ अमोघःनैष्फल्यरहितः ९८ संयतःधारणाध्यानसमाधिमान् ९९ अश्वउच्चैःश्रवादिरूपः ७०० इतिसप्तमशतकं भोजयतीतिभोजनोऽन्नदाता १ अतएवप्राणधारणः २ ॥ ११४ ॥ धृतिमान् ३ मतिमान् ४ दक्षःउत्साही ५ सत्कृतःआदृतः ६ युगाधिपःयुगशब्देनधर्माधर्मौलक्ष्येतेनयोःफलदः ७ गोपालिःइंद्रियाणांपालयिता ८ गोपतिःरश्मीनांपतिःसूर्यादिः ९ ग्रामःसमूहः १० गोचर्मवसनः ११ हरिःहरतिभक्तानांदुःखमितिहरिः १२॥११५॥ हिरण्यबाहुःरमणीयबाहुः १३ प्रवेशिनांअंतःप्रवेशशीलानांयोगिनांचिरकालंकाष्ठवत्स्थायिनांगुहाशरीरंतस्यरक्षकः १४ प्रकृष्टाःप्रकर्षेणतनूकृताःअरयःकामादयोयेनसप्रकृष्टारिःसाधकोत्तमः १५ महाहर्षः १६ जितकामः १७ जितेंद्रियः १८ ॥ ११६ ॥

कैलासगिरिवासीचहिमवद्गिरिसंश्रयः ॥ कूलहारीकूलकर्त्ताबहुविद्योबहुप्रदः ६ ॥ १०९ ॥ वणिजोवर्धकीवृक्षोवकुलश्चंदनश्छदः ॥ सारग्रीवोमहाजत्रुरलोलश्चमहौषधः १० ॥ ११० ॥ सिद्धार्थकारीसिद्धार्थश्छंदोव्याकरणोत्तरः ॥ सिंहनादःसिंहदंष्ट्रःसिंहगःसिंहवाहनः ६ ॥ १११ ॥ प्रभावात्माजगत्कालस्थालोलोकहितस्तरुः ॥ सारंगोनवचक्रांगःकेतुमालीसभावनः ८ ॥ ११२ ॥ भूतालयोभूतपतिरहोरात्रमनिंदितः ४ ॥ ११३ ॥ वाहितासर्वभूतानांनिलयश्चविभुर्भवः ॥ अमोघःसंयतोह्यश्वोभोजनःप्राणधारणः ९ ॥ ११४ ॥ धृतिमान्मतिमान्दक्षःसत्कृतश्चयुगाधिपः ॥ गोपालिर्गोपतिर्ग्रामोगोचर्मवसनोहरिः १० ॥ ११५ ॥ हिरण्यबाहुश्चतथागुहापालःप्रवेशिनां ॥ प्रकृष्टारिर्महाहर्षोजितकामोजितेंद्रियः ६ ॥ ११६ ॥

गांधारःस्वरविशेषः १९ सुवासःशोभनंवसनिस्थानंकैलासाख्यमस्य २० तपःसक्तः २१ रतिःप्रीतिरूपः २२ नरःनयतिप्रापयतिब्रह्मांडमितिनरोविराट् २३ महागीतः २४ महान्नृत्यः २५ अप्सरोगण सेवितः २६ ॥ १७ ॥ महान्केतुर्वृषरूपीयस्यसमहाकेतुः २७ महाधातुःमेरुपर्वतः २८ तस्यैवनैकसानुचरः अनेकशिखरसंचारी २९ चलःदुर्ग्रहः ३० आवेदनीयःवाचामगोचरोपिगुरुभिरुपदेष्टुंश क्यः ३१ आदेशःसाक्षादुपदेशरूपः ३२ सर्वगंधसुखावहः युगपत्सर्वेषांगंधानांविषयस्पर्शानांसुखंआवहतीतितथा ३३ ॥ १८ ॥ तोरणःपुरद्वारादिरूपः ३४ तारणःपरिखादींस्तारयतिजिगीषून् ३५ वातः ३६ परिधीपरिधिरस्यास्तीतिपरिधीदुर्गरूपः ३७ पतिश्चासौखेचरश्चेतिखेचरेश्वरोगरुडः ३८ संयोगोवर्धनःवृद्धिहेतुभूतःसंयोगःस्त्रीपुंसयोःसंबंधः प्रजनश्चास्मिकंदर्पइत्युक्तः ३९ वृद्धोगुणाधि कःगुणैर्ज्ञानैश्वर्यादिभिरधिकत्वेनवृद्धइत्यर्थः नतुवलीपलितादिना यथोक्तं विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंक्षत्रियाणांतुशौर्यतः वैश्यानांधनबाहुल्याच्छूद्राणांवयसाधिकइति ४० अतिवृद्धः ४१ गुणाधिकः ४२ ॥१९॥ नित्यआत्मसहायश्चेत्येकंनामनित्यश्चासावात्मसहायश्चेतिसमासेविभक्त्यलोपआर्षः ४३ देवासुरपतिः ४४ पतिरर्थात्सर्वस्य ४५ युक्तःसन्नद्धःसंग्रामादौ ४६ युक्तबाहुःशत्रुमर्दनयोग्यौबाहूयस्य

गांधारश्चसुवासश्चतपःसक्तोरतिर्नरः ॥ महागीतोमहानृत्योह्यप्सरोगणसेवितः ८ ॥ १७॥ महाकेतुर्महाधातुर्नैकसानुचरश्चलः ॥ आवेदनीय आदेशःसर्वगंधसुखावहः ७॥ ११८॥ तोरणस्तारणोवातःपरिधीपतिखेचरः ॥ संयोगोवर्धनोवृद्धोअतिवृद्धोगुणाधिकः ९॥११९॥ नित्यआ त्मसहायश्चदेवासुरपतिःपतिः ॥ युक्तश्चयुक्तबाहुश्चदेवोदिविसुपर्वणः ६॥ १२० ॥ आषाढश्चसुषाढश्चध्रुवोथहरिणोहरः ॥ वपुरावर्तमानेभ्यो वसुश्रेष्ठोमहापथः ८॥ १२१ ॥ शिरोहारीविमर्शश्चसर्वलक्षणलक्षितः ॥ अक्षश्चरथयोगीचसर्वयोगीमहाबलः ५॥ १२२॥

४७ देवोदिविसुपर्वणःदिविस्वर्गेयःसुपर्वाइंद्रसंज्ञोमहान्नस्यदेवआराधनीयः ४८॥२०॥ आषाढः साहयतेःकर्तरिनिष्ठा आसमंतात्सर्वंसाहयतिसहनंकारयतीत्याषाढःसर्वसहनसामर्थ्यप्रदइत्यर्थः ४९ सुषा ढःईषत्करंपूर्वोक्तंयस्यसःसुषाढः ५० ध्रुवःअचंचलः ५१ हरिणःश्वेतःशुद्धइत्यर्थः ५२ हरःहंतीतिहाशूलस्तंरातिआदत्तेसहरः हंतेःकर्तरिक्विप्तत्पूर्वात्रातेःआतोनुपसर्गेकइतिकः हरःशूलीत्यर्थः ५३ वपुः वपुःप्रदाता आवर्तमानेभ्यःस्वर्गच्युतेभ्यः वसुरितिपाठेसेवकेभ्योधनप्रदइत्यर्थः ५४ वसुश्रेष्ठःधनादप्यधिकः प्रेयोवित्तादितिश्रुतेः ५५ महापथःशिष्टाचाररूपः ५६ ॥२१॥ शिरोहारीब्रह्मणःशिरश्छेत्ता विमर्शःविशेषेणविचारवान् विवेकेनैवब्रह्मशिरश्छिन्नंनतुक्रोधमात्रेणेतिभावः पदद्वयात्मकमेकंनाम ५७ सर्वलक्षणलक्षितःसामुद्रिकोक्तशुभलक्षणयुक्तः सर्वाणिलक्ष्यंतेज्ञायंतेर्थजातानिएतैरितिप्रमाणा निलक्षणान्युच्यंते तैर्लक्ष्यतेनतुसाक्षात्क्रियतइत्यर्थः ५८ अक्षःरथसंधानदारु अतएवरथयोगीरथेनसंबद्धः ५९ सर्वयोगीसर्वसंस्पर्शीविभुत्वात् ६० महाबलःमहांश्चासौबलश्चमहाबलः बलशब्दान्म त्वर्थीयोऽर्शआद्यच्प्रत्ययः बलवान्वीरइत्यर्थः ६१ ॥ १२२ ॥

समाम्नायोवेदः ६२ असमाम्नायस्तदन्यःस्मृतीतिहासपुराणागमादिः ६३ तीर्थदेवः ६४ महारथःपृथिवीस्यंदनः ६५ निर्जीवःअचेतनप्रपंचात्मा ६६ जीवनःअचेतनस्यापिदेहादेश्चैतन्यप्रदाता ६७ मंत्रःप्रणवादिर्मृतसंजीवनोवा ६८ शुभाक्षःशांतदृष्टिः ६९ बहुकर्कशःसंहर्तृत्वात् ७० ॥ १२३ ॥ रत्नप्रभूतःप्रभूतानिबहूनिरत्नानिउत्तमवस्तून्यस्मिन्रत्नप्रभूतः आहिताग्न्यादित्वात्पूर्वनिपातः ७१ रत्नांगः ७२ महार्णवनिपानवित् निपानंकूपाद्बहिःपशूनांपानार्थंकृतंकुंडं महार्णवाएवसर्वेयस्यनिपानभूतास्तान्शोषणीयान्विदतिलभतेइति ७३ मूलंसंसारतरोरधिष्ठानं ७४ विशालःअत्यंतशोभमानः ७५ अमृतःसुधारूपः ७६ व्यक्ताव्यक्तःकार्यकारणात्मा ७७ तपोनिधिर्महामुनिः ७८ ॥ १२४ ॥ आरोहणःपरंपदंआरुरुक्षुः ७९ अधिरोहःतदेवअधिरूढः ८० शीलधारीसदाचारः ८१ महायशाःपुण्यकीर्तिः ८२ सेनाकल्पःसेनायाआकल्पःअलंकारःपराक्रमइत्यर्थः ८३ महाकल्पःदिव्यभूषणः ८४ योगःचित्तवृत्तिनिरोधः ८५ युगानिकल्पादीनिकरोयस्यकल्पादिप्रदः ८६ हरतिशरीरंदेशाद्देशांतरंप्रतिनयतीतिहरिःपादाभिमानिनीदेवतात्रिविक्रमइत्यर्थः ८७ ॥ १२५॥ युगरूपःधर्माधर्मतत्संकररूपः ८८ महारूपःमहांश्चासौअरूपश्चेतितथा ८९ महानागहनःगजासुरघ्नः ९० वधःमृत्युः ९१ न्यायनिर्वपणःन्याययुक्तंनिर्वपणंदानंयस्ययथाधर्मंमनोरथप्रदः ९२ पादःपद्यतइतिगम्यः ९३ पंडितःपरोक्षज्ञानी ९४ अचलोपमोनिश्चलःतत्त्वज्ञानीत्यर्थः ९५ ॥ १२६ ॥ बहुनिरवधिमालतेशोभतेइतिअनंतलीलः ९६ महामालःमहतीआपादलंबिनीअम्लानत्वादिगुणयुक्तावामालायस्य ९७ शशीचंद्रःसएवहरसुलोचनः महादेवस्यशांतदृष्टिरूपः ९८ विस्तारोलवणःकूपः विशिष्टस्तारंआच्छादनंयस्यसोनिविस्तीर्णःलवणःक्षाररसःतादृशःकूपइवकूपःमहाकूपतुल्यःक्षारसमुद्ररूपीत्यर्थः त्रिपदमेकंनाम ९९ त्रियुगःकलिबहिर्भूतः ८०० इत्यष्टमंशतकं अतएवसफलोदयः १ ॥ २७ ॥ त्रिलोचनःत्रीणिशास्त्राचार्यध्यानानिलोचनानिदर्शनसाधनानियस्यसत्रिलोचनः २ विषण्णांगःविशेषेणसन्नाःनिरन्वयमुच्छिन्नाःअंगाख्याभूम्यादयोष्टौमूर्तयोयस्यअमूर्त्तेहिसूक्ष्मरूपेणमूर्तीनामन्वयोस्तिततोप्ययमंतरंगःशुद्धोभूमेत्यर्थः ३ मणिविद्धःमणिपिधानार्थंकर्णदेशेविद्धःकृतच्छिद्रःकुंडलीत्यर्थः ४ जटाधरः ५ बिंदुरनुस्वारः ६ विसर्गःविसर्जनीयः ७ सुमुखःव्यक्तवर्णः ८ शरःबाणः ९ सर्वायुधः १० सहःसर्वंसहतेमर्षयतीतिसहः ११ ॥ १२८ ॥

समाम्नायोऽसमाम्नायस्तीर्थदेवोमहारथः ॥ निर्जीवोजीवनोमंत्रःशुभाक्षोबहुकर्कशः ९ ॥ २३ ॥ रत्नप्रभूतोरत्नांगोमहार्णवनिपानवित् ॥ मूलंविशालोह्यमृतोव्यक्ताव्यक्तस्तपोनिधिः ८ ॥ २४ ॥ आरोहणोधिरोहश्चशीलधारीमहायशाः ॥ सेनाकल्पोमहाकल्पोयोगोयुगकरोहरिः ९ ॥ २५ ॥ युगरूपोमहारूपोमहानागहनोवधः ॥ न्यायनिर्वपणःपादःपंडितोह्यचलोपमः ८ ॥ २६ ॥ बहुमालोमहामालःशशीहरसुलोचनः ॥ विस्तारोलवणःकूपस्त्रियुगःसफलोदयः ॥ ६ ॥ २७ ॥ त्रिलोचनोविषण्णांगोमणिविद्धोजटाधरः ॥ बिंदुर्विसर्गःसुमुखःशरःसर्वायुधःसहः १० ॥ २८ ॥

निवेदनः निहीनंसर्ववृत्त्युपरमेणवेदनंज्ञानंयस्य १२ सुखाजातः सुखरूपेणआजातः वृत्तिविलयेसतिआविर्भूतः १३ सुगंधारः शोभनोगंधारदेशोद्भवः १४ महाधनुः पिनाकधन्वा १५ गंधपालीगंधाः लेशाः सूक्ष्माः प्रपंचवासनाः ताः पालयतीतिगंधपालीसर्वप्राणिधीवासनामयइत्यर्थः सएवभगवान्ईश्वरः एकंनाम १६ उत्थानः सर्वकर्मणांउत्तिष्ठंत्यस्मादित्युत्थानः १७ ॥१२९॥ मंथानोविश्वविलोडनसमर्थोबहुलोनिरवधिर्वायुः महान्प्रलयानिलइत्येकंनामत्रिपदं १८ सकलः पूर्णः १९ सर्वलोचनः सर्वद्रष्टा २० तलस्तालः करतलोत्थएवतालवाद्यविशेषः २१ करावेवस्थालोभोजनभाजनंतदस्यास्तीतिकरस्थाली २२ ऊर्ध्वसंहननः श्रेष्ठोदृढशरीरश्चेत्यर्थः २३ महान्अत्युच्चः २४ ॥१३०॥ छत्रं २५ सुच्छत्रः २६ विख्यातोलोकः प्राणिभृन्मात्रप्रसिद्धः प्रकाशः २७ सर्वाश्रयः क्रमः सर्वस्यआश्रयः आधारभूतः क्रमः पादविक्षेपः त्रैविक्रमेणरूपेणपादाक्रांतजगत्त्रयइत्यर्थः २८ मुंडः मुंडितशिराः २९ अतएवविरूपः विकटरूपः ३० विकृतः सर्वाविक्रियांप्राप्तः ३१ दंडी ३२ कुंडी ३३ विकुर्वणः करोतीतिकुर्वो विगतः कुर्वोयस्मात् विकुर्वणः कर्माप्राप्यइत्यर्थः समासांतआर्षः ३४॥१३१॥ हर्यक्षः सिंहः ३५ ककुभः सर्वदिग्रूपः ३६ वज्री ३७ शतजिह्वः ३८ सहस्रपात् सहस्रमूर्धा ३९ देवेंद्रः ४० सर्वदेवमयः ४१ गुरुः ४२॥१३२॥ सहस्रबाहुः ४३ सर्वांगः सर्वअंगतिप्राप्नोतीतिसर्वांगः ४४ शरण्यः शरणायसाधुः ४५ सर्वलोककृत् ४६ पवित्रंपावनस्तीर्थादिरूपः ४७ त्रिककुन्मंत्रः त्रीणिककुंदीवककुंदिउच्चस्थानानिबीजशक्तिकीलकानियस्यतादृशोमंत्रः ४८ कनिष्ठः अदितिपुत्राणांमध्येयः कनिष्ठोवामनरूपीविष्णुस्तद्रूपः ४९ कृष्णपिंगलः हरिहरमूर्तिः विष्णुर्नारायणः कृष्णइतिकृष्णशब्दस्यहरौ निधिभेदेकपौरुद्रेपिंगलः कपिलेन्यवदिति नानार्थकोशात् पिंगलशब्दस्यहरेचप्रसिद्धिदर्शनात्पुरुषंकृष्णपिंगलं दरिद्रंनीललोहितेत्यादिश्रुतेरप्ययमेवार्थः नीलग्रीवोविलोहितइतिलोहितपदेनरुद्रस्यापिग्रहणात् यदितुनीललोहितत्वंरुद्रस्यपूर्वैलोहितः पश्चान्नीलइतिकालभेदेनवाकंठेनीलः सर्वांगेलोहितइतिवावामांगेनीलोदक्षिणांगेलोहितइतिदेशभेदेनवाआवरकप्रकृत्यंशेननीलस्तत्प्रवर्तकपुरुषांशेनलोहितइतिगुणभेदेनवागृह्यते तदागुणवाचिनोः शब्दयोर्द्रव्यवाचित्वंतद्वत्त्वाच्चतदेकदेशवाचित्वमितिविप्रकृष्टार्थकल्पना अस्माकंतुविलोहितकृष्णपदयोर्मुख्यवृत्त्यैवशिवकेशववाचित्वंदृष्टं तेनतत्पर्याययोर्नीलपिंगलपदयोरपिहरिहरवाचित्वंवक्तुंयुज्यते तथाच कृष्णपिंगलपदेननीललोहितपदेनवाहरिहरावेवग्राह्यौ निर्णीतार्थकपदांतरसमभिव्याहारसामर्थ्यादनिर्णीतार्थकस्यापिपदस्यार्थोव्यवस्थापयितुंशक्यएवेतियुक्तमुत्पश्यामः यद्यपिपूर्ववाक्येष्वप्यर्थेषुकुशकाशावलंबने नकिंचित्प्रमाणमुन्नेतुंशक्यंतथापिऋजुमार्गेणसिध्यत्यर्थेवक्रेणसाधनायोगात् शिवविष्णुनाम्नामन्योन्यस्मिन्प्रयोगदर्शनाच्चतयोरेकस्यैवव्यूहद्वयात्मत्वादत्रइदमेवव्याख्यानमिष्टं नचैवमिंद्राग्निपदवत्द्विवचनेनभाव्यं तत्पुरुषादिपदेष्विवकृष्णश्चासौपिंगलश्चेत्यभेदेनैवपदयोरन्वयोपपत्तौभेदसूचकद्विवचनायोगात् हरिहरयोरभेदस्यचप्रागेवप्रतिपादितत्वादितिदिक् तदयंसंग्रहः ५० ॥१३३॥

निवेदनः सुखाजातः सुगंधारोमहाधनुः ॥ गंधपालीचभगवानुत्थानः सर्वकर्मणां ४ ॥२९॥ मंथानोबहुलोवायुः सकलः सर्वलोचनः ॥ तलस्तालः करस्थालीऊर्ध्वसंहननोमहान् ७॥३०॥ छत्रंसुच्छत्रोविख्यातोलोकः सर्वाश्रयः क्रमः ॥ मुंडोविरूपोविकृतोदंडीकुंडीविकुर्वणः १०॥३१॥ हर्यक्षः ककुभोवज्रीशतजिह्वः सहस्रपात् ॥ सहस्रमूर्धादेवेंद्रः सर्वदेवमयोगुरुः ९॥३२॥ सहस्रबाहुः सर्वांगः शरण्यः सर्वलोककृत् ॥ पवित्रंत्रिककुन्मंत्रः कनिष्ठः कृष्णपिंगलः ८॥३३॥

ब्रह्मदंडविनिर्माता ५१ शतघ्नीपाशशक्तिमान् ५२ पद्मगर्भोब्रह्मा ५३ महागर्भोमहान्गर्भोंतरवकाशोयस्य ५४ ब्रह्मगर्भोवेदगर्भितः ५५ जलोद्भवःजलेसलिलएकोऽद्रष्टेतिश्रुतेरेकार्णवेउद्भवआविर्भावो यस्यमायावीत्यर्थः ५६ ॥ १३४ ॥ गभस्तिःरश्मिमान् ५७ ब्रह्मकृत्वेदकर्ता ५८ ब्रह्मीवेदाध्यायी ५९ ब्रह्मवित्वेदार्थवित् ६० ब्राह्मणःब्रह्मिष्ठः ६१ गतिःब्रह्मिष्ठानामेवपरायणं ६२ अनंतरूपमस्य सोऽनंतरूपः ६३ अतएवनैकात्माअनेकशरीरधारी ६४ तिग्मतेजाःस्वयंभुवः ब्रह्मणोदृष्ट्यातिग्मतेजाःदुःसहपराक्रमःस्वशिरश्छेदकत्वात् ६५ ॥ १३५ ॥ ऊर्ध्वगात्माउपाधित्रयादुपरिगतआत्मास्वरूपं यस्य सभूमिंसर्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलमितिश्रुतेः ६६ ॥ पशुपतिःजीवानामीश्वरः ६७ वातरंहाः ६८ मनोजवः ६९ चंदनीचंदनालिप्तगात्रः ७० पद्मनालाग्रःपद्मनालमस्याग्रेस्तीतितथा.कदाचिद्ब्रह्मास्वाश्रयभूतपद्मनालस्यांतंद्रक्ष्येइतिबुध्यानालमार्गेणगच्छंस्तदादिंनप्राप्तवान्अतोर्वाचीनस्यापिनालस्यांतोनदृष्टःकिमुतनालक्षेत्रस्यभूस्थानीयस्येतिभावः ७१ सुरभ्युत्तरणः कदाचिद्विष्णुस्पर्धयाब्रह्माशिवस्यशिरोदेशोमयादृष्टस्तत्रत्वयासाक्ष्यंदेयमितिकामधेनुमुक्तवान्साचब्रह्मभयादनृतंसाक्ष्यंदत्तवतीततोमहादेवेनशप्ताऽमेध्याशिनीतेसंततिर्भविष्यतीतितदिदमुक्तं सुरभिकामधेनुंऊर्ध्वपदादधउत्तारयतीति

ब्रह्मदंडविनिर्माताशतघ्नीपाशशक्तिमान्॥ पद्मगर्भोमहागर्भोब्रह्मगर्भोजलोद्भवः ६ ॥ ३४ ॥ गभस्तिर्ब्रह्मकृद्ब्रह्मीब्रह्मविद्ब्राह्मणोगतिः ॥ अनंतरूपोनैकात्मातिग्मतेजाःस्वयंभुवः ९ ॥ ३५ ॥ ऊर्ध्वगात्मापशुपतिर्वातरंहामनोजवः ॥ चंदनीपद्मनालाग्रःसुरभ्युत्तरणोनरः ८ ॥ ३६ ॥ कर्णिकारमहास्रग्वीनीलमौलिःपिनाकधृत् ॥ उमापतिरुमाकांतोजान्हवीधृदुमाधवः ७ ॥ ३७ ॥ वरोवराहोवरदोवरेण्यःसुमहास्वनः ॥ महाप्रसादोदमनःशत्रुहाश्वेतपिंगलः ८ ॥ ३८ ॥

सुरभ्युत्तरणः ७२ एवंमूर्तिद्वयस्याप्यंतोयेननदृष्टःसोप्ययमेवेत्याह नरइति नरातिआदत्तेप्राप्नोत्यंतमितिनरः आतोनुपसर्गेकः ७३ ॥ १३६ ॥ कर्णिकारपुष्पमयीमहतीस्रक्मालातद्वान्कर्णिकारमहास्रग्वी ७४ नीलमौलिःनीलमणिमयंकिरीटंमौलौयस्य ७५ पिनाकधृत् पितःप्राप्तःनाकोद्यौर्येनसपिनाकःपिगताविल्यतोनिष्ठातस्यलोपः त्रिपुरासुरेणहृतःस्वर्गोदेवैर्यद्बलात्प्राप्तस्तन्महादेवस्यशैलेंद्ररूपंधनुःपिनाकस्तस्यधर्तापिनाकधृत् यथानमुचिफेनेननिघ्नतइंद्रस्यफेनेयथावज्रप्रवेशएवंशैलेपिपिनाकप्रवेशात्सोपिपिनाकइत्यर्थः ७६ उमाब्रह्मविद्यातस्याःपतिर्यथेष्टविनियोगात्स्वामी ७७ उमयातयैवब्रह्मविद्ययाकांतःकामितःवशीकृतः ७८ जान्हवीधृत् ७९ उमायाःशैलपुत्र्याःधवोभर्ताउमाधवः ८० ॥ १३७ ॥ वरोवराहः आद्योभूमेरुद्धर्त्तायज्ञरूपीवराहः ८१ वरैःश्रेष्ठैरूपैर्दयतेनानावतारैर्जगत्पालयतीतिवरदः ८२ अतएववरेण्यःवरणीयः ८३ सुमहास्वनःवेदगर्जितोहयग्रीवः ८४ महाप्रसादः ८५ दमनइवसुरभित्वाद्दमनःतत्पूज्यत्वाद्वा ८६ शत्रून्कामादीन्हंतीतिशत्रुहा ८७ श्वेतपिंगलः अर्द्धनारीनटेश्वरोदक्षिणार्द्धेकर्पूरगौरः वामार्द्धेकनकपिंगलः येतुश्वेतपिंगलपदस्यार्थंकृष्णपिंगलपदेनब्रुवतेतेश्वेतमपिकृष्णीकर्तुंसमर्थामहांतोभवंतीति ८८ ॥ १३८ ॥

पीतात्मासुवर्णवर्णशरीरः यएषोंतरादित्योहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णइतिश्रुत्युक्तः ८९ परमात्माअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यःपंचभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योऽन्यःषष्ठआनंदमात्रस्वरूपः ९० प्रयतात्माशुद्धचित्तः ९१ प्रधानधृत्त्रिगुणात्मकंजगत्कारणंप्रधानाख्यमज्ञानंतदधिष्ठानभूतः ९२ सर्वपार्श्वमुखःचतसृषुदिक्षुऊर्ध्वंचमुखंयस्येतिपंचवक्त्रउक्तः ९३ त्र्यक्षःत्रीणिसोमसूर्याग्निरूपाणिअक्षाणिनेत्राणियस्य ९४ धर्मसाधारणोवरःपुण्यानुरूपप्रसादात्मा ९५ ॥ १३९ ॥ चराचरात्मारलयोरैक्यात् चलाचलात्मा दिविपंथाश्चलाचलइतिश्रुत्युक्तौयावावृत्त्यनावृत्तिमार्गौतद्रूपश्चराचरात्मा कर्मानुरूपःप्रसादानुरूपोमार्गोप्ययमेवेतिनामद्वयार्थः ९६ सूक्ष्मात्मामार्गद्वयागोचरस्वरूपः ९७ अमृतोमरणवर्जितोनिष्कामःगोवृषःपृथिवीपतिर्धर्मःतस्यईश्वरःनिष्कामधर्मस्यामृतंमोक्षरूपंफलंदातुंसमर्थः ९८ साध्याःदेवानामपिदेवाःतेषामपिऋषिःआचार्यःसाध्यर्षिः ९९ वसुःदेवताविशेषः उपरिचरस्यराज्ञोव्यावृत्त्यर्थंतस्यैवविशेषणंआदित्यइतिअदितेःपुत्रोवसुर्नामेत्यर्थः १०० इतिनवमंशतकं विवस्वान्विशेषेणवस्तेआच्छादयत्यनेनभुवनमितिविवःअंशुजालंतद्वान् सूयतेइतिसविता कृतोबहुलमितिवार्तिकात्कर्मणितृच्बाहुलकात् यज्ञेऽभिषूयमाणःअमृतःसोमः

पीतात्मापरमात्माचप्रयतात्माप्रधानधृत् ॥ सर्वपार्श्वमुखस्त्र्यक्षोधर्मसाधारणोवरः ७॥ ३९॥ चराचरात्मासूक्ष्मात्माअमृतोगोवृषेश्वरः ॥ साध्यर्षिर्वसुरादित्योविवस्वान्सवितामृतः ६॥ ४०॥ व्यासःसर्गःसुसंक्षेपोविस्तरःपर्ययोनरः ॥ ऋतुःसंवत्सरोमासःपक्षःसंख्यासमापनः ८ ॥ ४१ ॥ कलाकाष्ठालवामात्रामुहूर्ताहःक्षपाःक्षणाः ॥ विश्वक्षेत्रंप्रजाबीजंलिंगमाद्यस्तुनिर्गमः ५॥ ४२॥

अंशुरंशुष्टेदेवसोमेतिमंत्रलिंगात् अपामसोमममृताअभूमेतिअमृतत्वसाधनत्वश्रुतेश्चसोमस्यविवस्वत्त्वममृतत्वंचज्ञेयं तेनत्रिपदमेकंनाम १॥ १४० ॥ व्यासःपुराणेतिहासादेःस्रष्टा २ सर्गःतस्यैवसृज्यंपुराणादिअस्यविशेषणेसुसंक्षेपोविस्तरइतिचसूत्रादिरूपोभाष्यादिरूपइत्यर्थः इदमपित्रिपदंनाम एवंसतिहोमेएकैकनामजपेवाएवंमंत्रऊह्यःओंसर्गायसुसंक्षेपायविस्तरायस्वाहेतिओंनमःसर्गायसुसंक्षेपायविस्तरायेतिच भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहेतिवदनेकपदतोप्येकनामत्वंज्ञेयं ३ पर्ययोनरःपरितःअयतेव्याप्नोतीतिपर्ययःसचनरोजीवःसमष्टिजीवोवैश्वानरइत्यर्थः ४ ऋतुः ५ संवत्सरः ६ मासः ७ पक्षः ८ संख्यासमापनःऋत्वादिसंख्यासमाप्तिरूपःसंक्रांतिदर्शपूर्णमासादिरूपः ९ ॥ १४१॥ कलाः १० काष्ठा ११ लवाः १२ मात्रा १३ मुहूर्ताहःक्षपाइतिसमस्तंनाम १४ क्षणाःऋत्वाद्याःकालावयवाःस्रष्टार्थाः १५ विश्वक्षेत्रंब्रह्मांडवृक्षस्यालवालंचिन्मात्रं १६ प्रजाबीजंप्रजानांबीजंमायाविशिष्टचैतन्यरूपंअव्यक्तं १७ लिंगंमहत्तत्त्वं १८ आद्योनिर्गमःअंकुररूपीअहमितिप्रथमोध्यासः १९ ॥ १४२॥

सत्कार्यं २० असत्कारणं २१ व्यक्तंइंद्रियग्राह्यं २२ अव्यक्तंअहंनजानामीत्यनुभवैकवेद्यमज्ञानं २३ पिता २४ माता २५ पितामहः २६ स्वर्गद्वारंतपः २७ प्रजाद्वाररंगः २८ मोक्षद्वारंवैराग्यं २९ त्रिविष्टपंस्वर्गसाधनधर्मः ३० ॥ १४३ ॥ निर्वाणंमोक्षः ३१ ल्हादनःआनंदयिता एषह्येवानंदयातीतिश्रुतेः ३२ ब्रह्मलोकःसत्यलोकः ३३ परागतिःततोप्यधिकागतिर्गंतव्यः ३४ देवासुरविनिर्माता ३५ देवासुरपरायणः पुंरुत्वमार्थे ३६॥४४॥देवासुरगुरुःबृहस्पतिशुक्ररूपः ३७ देवोविजिगीषुः ३८ देवासुरनमस्कृतः ३९ देवासुरमहामात्रःमहामात्रःश्रेष्ठः ४० देवासुरगणाश्रयःआश्रयणीयः ४१ ॥ १४५ ॥ देवासुरगणाध्यक्षइंद्रविरोचनादिरूपः ४२ देवासुरगणाग्रणीःस्वामिकार्तिकेयकेशिदैत्यरूपः ४३ देवातिदेवःइंद्रियाण्यतिक्रम्यस्वयमेवप्रकाशमानः ४४ देवर्षिर्नारदादिरूपः ४५ देवासुरवरप्रदोब्रह्मरुद्रादिरूपेण ४६ ॥ १४६ ॥ देवासुरेश्वरस्तेषामंतर्यामी ४७ विश्वःविशत्यस्मिन्निति विश्वःजगद्गर्भेशयः ४८ देवासुरमहेश्वरःअंतर्यामिणईश्वरस्याप्यधिष्ठानंअतोमहेश्वरः ४९ सर्वदेवमयः अ

सदसद्व्यक्तमव्यक्तंपितामातापितामहः॥ स्वर्गद्वारंप्रजाद्वारंमोक्षद्वारंत्रिविष्टपम् ११ ॥ ४३॥ निर्वाणंह्लादनश्चैवब्रह्मलोकःपरागतिः॥ देवासुरविनिर्मातादेवासुरपरायणः ६॥ ४४॥ देवासुरगुरुर्देवोदेवासुरनमस्कृतः॥ देवासुरमाहामात्रोदेवासुरगणाश्रयः ५॥ १४५॥ देवासुरगणाध्यक्षोदेवासुरगणाग्रणीः॥ देवातिदेवोदेवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ५ ॥ १४६ ॥ देवासुरेश्वरोविश्वोदेवासुरमहेश्वरः॥ सर्वदेवमयोचिंत्योदेवतात्मात्मसंभवः ७॥ १४७॥ उद्भित्त्रिविक्रमोवैद्योविरजोनीरजोऽमरः॥ ईड्योहस्तीश्वरोव्याघ्रोदेवसिंहोनरर्षभः ८॥ १४८॥ विबुधोग्रवरःसूक्ष्मःसर्वदेवस्तपोमयः॥ सुयुक्तःशोभनोवज्रीप्रासानांप्रभवोव्ययः १०॥ १४९॥

ग्निर्मूर्धाचक्षुषीचंद्रसूर्याविल्यादिश्रुतेः ५० अचिंत्यःनास्तिचिंत्योऽन्योयस्ययस्माद्वा ५१ देवतात्मादेवतानामंतरात्माप्रत्यग्रूपः ५२ आत्मसंभवःस्वतःसिद्धः ५३ ॥ १४७ ॥ उद्भित्उद्भिद्यविर्भवतीतिवाफलंउद्भिनत्तीतिवास्थावररूपोयज्ञादिरूपोवा ५४ त्रिविक्रमःत्रीणिभुवनानिक्रमतइतिवामनः ५५ वैद्योविद्यावान् ५६ विरजःनिर्मलः ५७ नीरजःरजोगुणहीनः ५८ अमरःविनाशहीनः ५९ ईड्यःस्तुत्यः ६० हस्तीश्वरःकालहस्तीश्वराख्यवायव्यलिंगरूपः ६१ व्याघ्रोव्याघ्रेश्वरनामकलिंगरूपः ६२ देवसिंहःदेवेषुपराक्रमी ६३ नरर्षभःनरेष्वपिश्रेष्ठः ६४ ॥ १४८ ॥ विबुधःविशेषेणप्राज्ञः ६५ अग्रवरःअग्रेहणोनियज्ञभागादिकमित्यग्रवरः ६६ सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः ६७ सर्वदेवःतत्तद्देवतासुकारुर्येनपरिसमाप्तः ६८ तपोमयःतपःप्रधानः ६९ सुयुक्तःसुतरांयुक्तःसन्नद्धः ७० शोभनःकल्याणः ७१ वज्रीवज्रायुधः ७२ प्रासानांआयुधविशेषाणांप्रभवउत्पत्तिस्थानं ७३ अव्ययःनविविधेनरूपेणएतिप्राप्नोतीत्येनंसाधकइत्यव्ययःएकाग्रचित्तप्राप्यः एरचूप्रत्ययांतोयं ७४ ॥ १४९ ॥

गुहः कुमारः ७५ कांतः कस्य सुखस्य अंतः सीमा आनंदस्य पराकाष्ठेत्यर्थः ७६ निजः सर्गः सृज्यत इति सर्गस्तस्य विशेषणं निजः स्वस्मादनन्यः ७७ पवित्रं पविर्वज्रं तत्तुल्यं मृत्युदुःखं तस्मात्त्रायत इति पवित्रं ७८ अतएव सर्वपावनः सर्वेषां ब्रह्मादीनामपि शुद्धिकरः ७९ शृंगी वृषभादिरूपः ८० शृंगप्रियः पर्वतशिखराश्रयः ८१ बभ्रुः शनैश्चरः ८२ राजराजः कुबेरः ८३ निरामयः निर्दोषः ८४ ॥ १५० ॥ अभिरामः प्रीतिजनकः ८५ सुरगणः देवसंघरूपः ८६ विरामः सर्वोपरमरूपः ८७ सर्वसाधनः सर्वाणि आश्रमकर्माणि यद्वा मयेसाधनानि यस्मिन्निति ८८ ललाटाक्षः ८९ विश्वदेवः विश्वैर्ब्रह्मांडकंदुकैर्दीव्यति क्रीडत इति ९० हरिणः मृगरूपः ९१ ब्रह्मवर्चसं विद्यातपः समुद्भवं तेजः तद्वान् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयं ९२ ॥ १५१ ॥ स्थावराणांपतिः हिमाचलादिरूपः ९३ नियमेंद्रियवर्धनः नियमैर्निग्रहैः कृत्वा इंद्रियाणां समनस्कानां वर्धनो हिंसकः क्षीणमना लब्धसमाधिरित्यर्थः ९४ सिद्धार्थः नित्यसिद्ध एव मोक्षोऽज्ञानापगममात्रेण कंठगतविस्मृतचामीकरवदर्थोऽर्थनीयो यस्य स सिद्धार्थः तत्त्वज्ञानार्थी ९५ अतएव सिद्धभूतार्थः पूर्वं सिद्धः पश्चाद्भूतः साधितः सिद्धभूतः पूर्वकालैकेति समासः सचासौ अर्थश्च सिद्धभूतार्थः उक्तविधो मोक्षः ९६ अतएव अचिंत्यः चिंत्यादुपास्यादन्यः प्रत्यगात्मत्वात् तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते इति श्रुतेश्च ९७ सत्यव्रतः सत्यं ब्रह्म तदर्थान्येव व्रतानि तपांसि यस्य ९८ शुचिः निर्मलचित्तः ९९ ॥ १५२ ॥ व्रताधिपः तत्तद्व्रतफलप्रदः १००० इति दशमं शतकं परं विश्वतैजसप्राज्ञेभ्योऽपरब्रह्मभ्यः

गुहः कांतो निजः सर्गः पवित्रं सर्वपावनः ॥ शृंगी शृंगप्रियो बभ्रू राजराजो निरामयः ११ ॥ १५० ॥ अभिरामः सुरगणो विरामः सर्वसाधनः ॥ ललाटाक्षो विश्वदेवो हरिणो ब्रह्मवर्चसः ८ ॥ १५१ ॥ स्थावराणां पतिश्चैव नियमेंद्रियवर्धनः ॥ सिद्धार्थः सिद्धभूतार्थोऽचिंत्यः सत्यव्रतः शुचिः ७ ॥ १५२ ॥ व्रताधिपः परंब्रह्म भक्तानां परमा गतिः ॥ विमुक्तो मुक्ततेजाश्च श्रीमान् श्रीवर्धनो जगत् ९ ॥ १५३ ॥

परं तुरीयं शिवाख्यं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यंत इति श्रुतिप्रसिद्धं १ अतएव ब्रह्म देशतः कालतो वस्तुतश्च परिच्छेदशून्यं नेह नानास्ति किंचन इति श्रुतेर्विश्वादीनामनृतत्वेन स्वगतभेदस्याप्यभावादखंडैकरसं वस्तु तन्मात्रं २ भक्तानां परमा गतिः भंजो आमर्दने ऽस्य रूपं भक्तानां विश्वादिषु पूर्वपूर्वस्य उत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् प्रविलापनलक्षणं आमर्दनं सैंधवखिल्यसलिलन्यायेन कुर्वतां परमा निरतिशया गतिः कैवल्यरूपा विश्रांतिः ३ विमुक्तः देहांते विशेषेण मुक्तः ४ कुतो विमुक्तत्वमत आह मुक्ततेजा इति तेजः पदेनात्र लिंगशरीरमुच्यते तत् मुक्तं तेजोऽनेनेति तथा ५ मुक्ततेजस्त्वमपि कुतः यतः श्रीमान् योगैश्वर्यवान् तथाहि योगी जितमृत्युर्यथाकामं भीष्मवदिहैव तिष्ठति ब्रह्मलोकं वा मूर्धन्यनाड्या गच्छति इहैव लिंगशरीरं कवचवद्वा त्यक्त्वा विशुद्धं कैवल्यमाप्नोति ६ श्रीमत्त्वमपि कुतः यतः श्रीवर्धनः ऋचः सामानि यजूंषि साहि श्रीरमृता सतामिति श्रुतेर्वेदत्रयरूपां श्रियं कर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मिकां वर्धयति तत्तदुक्तार्थानुष्ठानेन सम्यक् परिपोषयति स श्रीवर्धनः ७ जगत् अव्याकृतादि घटांतं नश्वरवस्तुरूपः गच्छति नित्यं रूपांतरं प्राप्नोतीति जगदिति व्युत्पत्तेः प्रधानादीनामपि जगत्त्वं चलं गुणवृत्तमिति कापिलसिद्धांताच्च एवं च य आदौ स्थिर उक्तः स एव जगदित्युक्ते स्थिरे भूमात्मनि जगत्कल्पितमित्युक्तं भवति ततश्चात्मैवेदं सर्वं ब्रह्मैवेदं सर्वं तत्त्वमस्यहं ब्रह्मास्म्ययमात्मेत्यादिशास्त्रसिद्धं ब्रह्माद्वैतं प्रतिपादितं भवतीति शिवं १००८ ॥ १५३ ॥ इति नाम्नामष्टाधिकं दशमं शतं समाप्तम् ॥

यथेति बहूनांमध्येसहस्रंप्रधानानिनामान्युद्धृत्यस्तुतोसीत्यर्धस्यार्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ एतद्धीति परमंब्रह्मउत्कृष्टाब्रह्मप्राप्तिसाधनभूताविद्या एतांजपन्परंब्रह्मकैवल्यंअधिगच्छतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ५८ ॥ आत्मसंस्थाकरःआत्मनिप्रतीचिसंस्थानन्यव्यापाररूपापरिसमाप्तिः तांकरोति मोक्षप्रदइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तथैवेति बहुभिर्जन्मभिरीशानंस्तवैःस्तुवंतस्तुष्यंतिचरमंतिचेतिप्रथमद्वितीयचतुर्थस्थैरन्वयः ॥ ६० ॥ भक्त्याआराध्योयमितिनिश्चयेन भावेनप्रीत्या ॥ ६१ ॥ व्रजन्नित्याद्येकवचनानिबहुवचनार्थानि सुपांसुलुगितिवाविभक्तेरार्षःसुः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अनन्यआ

यथाप्रदानंभगवानितिभक्त्यास्तुतोमया॥ यन्नब्रह्मादयोदेवाविदुस्तत्त्वेनर्षयः॥ १५४ ॥ स्तोतव्यमर्च्यंवंद्यंचकःस्तोष्यतिजगत्पतिम्॥ भक्त्यात्वेवंपुरस्कृत्यमयायज्ञपतिर्विभुः॥ ५५ ॥ ततोभ्यनुज्ञांसंप्राप्यस्तुतोमतिमतांवरः॥शिवमेभिःस्तुवन्देवंनामभिःपुष्टिवर्धनैः॥५६॥ नित्ययुक्तःशुचिर्भक्तःप्राप्नोत्यात्मानमात्मना॥५७॥ एतद्धिपरमंब्रह्मपरंब्रह्माधिगच्छति॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चस्तुवंत्येतेनतत्परम्॥५८॥ स्तूयमानोमहादेवस्तुष्यतेनियतात्मभिः॥ भक्तानुकंपीभगवानात्मसंस्थाकरोविभुः॥५९॥ तथैवचमनुष्येषुयेमनुष्याःप्रधानतः॥ आस्तिकाःश्रद्दधानाश्चबहुभिर्जन्मभिःस्तवैः॥ ६० ॥ भक्त्याह्यनन्यमीशानंपरंदेवंसनातनम्॥ कर्मणामनसावाचाभावेनामिततेजसः॥ ६१ ॥ शयानाजाग्रमाणाश्चव्रजन्नुपविशंस्तथा॥ उन्मिषन्निमिषंश्चैवचिंतयंतःपुनःपुनः॥ ॥ ६२ ॥ शृण्वंतःश्रावयंतश्चकथयंतश्चतेभवम्॥ स्तुवंतःस्तूयमानाश्चतुष्यंतिचरमंतिच॥ ६३ ॥ जन्मकोटिसहस्रेषुनानासंसारयोनिषु॥ जंतोर्विगतपापस्यभवेभक्तिःप्रजायते॥६४॥उत्पन्नाचभवेभक्तिरनन्यासर्वभावतः॥ भाविनःकारणेचास्यसर्वयुक्तस्यसर्वथा॥ ६५ ॥ एतद्देवेषुदुष्प्रापंमनुष्येषुनलभ्यते॥ निर्विघ्नानिश्चलारुद्रेभक्तिरव्यभिचारिणी॥ ६६॥ तस्यैवचप्रसादेनभक्तिरुत्पद्यतेनृणाम्॥ येनयांतिपरांसिद्धिंतद्भागवतचेतसः॥ ६७॥ येसर्वभावानुगताःप्रपद्यंतेमहेश्वरम्॥ प्रपन्नवत्सलोदेवःसंसारात्तान्समुद्धरेत्॥ ६८॥ एवमन्येविकुर्वंतिदेवाःसंसारमोचनम्॥ मनुष्याणामृतेदेवंनान्याशक्तिस्तपोबलम्॥ ॥ ६९ ॥ इतितेनेंद्रकल्पेनभगवान्सदसत्पतिः॥ कृत्तिवासाःस्तुतःकृष्णतंडिनाशुभबुद्धिना॥ ७० ॥ स्तवमेतंभगवतोब्रह्मास्वयमधारयत्॥ गीयतेचसबुध्येत ब्रह्माशंकरसन्निधौ॥ १७१ ॥

भेदेनशिवोहमस्मीतिभावनया तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवतानामितिभेदेनोपासनंनिंदति भवेशिवेकारणेभक्तिरस्यपुंसःभाविनोभाग्यात्सर्वयुक्तस्यसर्वसाधनवतःसर्वथासर्वैःप्रकारैरुत्पन्नाभवतीतिसंबंधः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एवमिति संसारमोचनंदेवंकृतेअन्येदेवाःमनुष्याणांतपोबलंविकुर्वंतिनाशयंतीतिसंबंधः तेषांयतोऽन्याशक्तिर्नास्ति ॥ ६९ ॥ इतिहेतोः तेनतंडिना ॥ ७० ॥ गीयतेचसंस्तवोब्रह्मणाशंकरसन्निधौअतस्तंब्रह्माब्राह्मणोबुध्येतजानीयात् ॥ १७१ ॥

स्पष्टार्थोग्रंथशेषः ॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥१८२॥ इतिआनुशासनिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ ॥७॥ महायोगीति पठस्वस्तवमि

इदंपुण्यंपवित्रंचसर्वदापापनाशनं ॥ योगदंमोक्षदंचैवस्वर्गदंतोषदंतथा ॥ ७२ ॥ एवमेतत्पठंतेयएकभक्त्यातुशंकरं ॥ यांगतिःसांख्ययोगानांव्रजं
त्येतांगतिंतदा ॥ ७३ ॥ स्तवमेतंप्रयत्नेनसदारुद्रस्यसन्निधौ ॥ अब्दमेकंचरेद्भक्तःप्राप्नुयादीप्सितंफलं ॥ ७४ ॥ एतद्रहस्यंपरमंब्रह्मणोहृदिसंस्थितं ॥ ब्रह्मा
प्रोवाचशक्रायशक्रःप्रोवाचमृत्यवे ॥७५॥ मृत्युःप्रोवाचरुद्रेभ्योरुद्रेभ्यस्तंडिमागमत् ॥ महतातपसाप्राप्तस्तंडिनाब्रह्मसद्मनि ॥ ७६ ॥ तंडिःप्रोवाचशुक्राय
गौतमायचभार्गवः ॥ वैवस्वतायमनवेगौतमःप्राहमाधव ॥ ७७ ॥ नारायणायसाध्यायसमाधिष्ठायधीमते ॥ यमायप्राहभगवान्साध्योनारायणोऽच्युतः
॥ ७८ ॥ नाचिकेतायभगवानाहवैवस्वतोयमः ॥ मार्कंडेयायवार्ष्णेयनाचिकेतोऽभ्यभाषत ॥ ७९ ॥ मार्कंडेयान्मयाप्राप्तोनियमेनजनार्दन ॥ तवाप्यहममि
त्रघ्नस्तवंदद्यांह्यविश्रुतं ॥ ८० ॥ स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्यंधन्यंवेदेनसंमितं ॥ नास्यविघ्नंविकुर्वंतिदानवायक्षराक्षसाः ॥८१॥ पिशाचायातुधानावागुह्यकाभुज
गाअपि ॥ यःपठेतशुचिःपार्थब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ अभग्नयोगोवर्षंतुसोऽश्वमेधफलंलभेत् ॥१८२॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिकेपर्वणिअनुशासन
प०दानधर्मेमहादेवसहस्रनामस्तोत्रेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच महायोगीततःप्राहकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥
पठस्वपुत्रभद्रंतेप्रीयतांतेमहेश्वरः ॥ १ ॥ पुरापुत्रमयामेरौतप्यतापरमंतपः ॥ पुत्रहेतोर्महाराजस्तवएषोनुकीर्तितः ॥ २ ॥ लब्धवानीप्सितान्कामानहंवैपांडु
नंदन ॥ तथात्वमपिशर्वाद्धिसर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ ३ ॥ कपिलश्चततःप्राहसांख्यर्षिर्देवसंमतः ॥ मयाजन्मान्यनेकानिभक्त्याचाराधितोभवः ॥ ४ ॥ प्री
तश्चभगवान्ज्ञानंददौममभवांतकं ॥ चारुशीर्षस्ततःप्राहशक्रस्यदयितःसखा ॥ आलंबायनइत्येवंविश्रुतःकरुणात्मकः ॥ ५ ॥ मयागोकर्णमासाद्यतपस्त
प्त्वाशतंसमाः ॥ अयोनिजानांदांतानांधर्मज्ञानांसुवर्चसां ॥ ६ ॥ अजराणामदुःखानांशतवर्षसहस्रिणां ॥ लब्धंपुत्रशतंशर्वात्पुरापांडुनृपात्मज ॥ ७ ॥ वा
ल्मीकिश्चाहभगवान्युधिष्ठिरमिदंवचः ॥ विवादेसाग्निमुनिभिर्ब्रह्मघ्नोवैभवानिति ॥ ८ ॥ उक्तःक्षणेनचाविष्टस्तेनाधर्मेणभारत ॥ सोहमीशानमनघंममो
घंशरणंगतः ॥ ९ ॥ मुक्तश्चास्मिततःपापैस्ततोदुःखविनाशनः ॥ आहमांत्रिपुरघ्नोवैयशस्तेऽग्र्यंभविष्यति ॥ १० ॥

तिशेषः हेपुत्रयुधिष्ठिर ॥१॥२॥३॥४॥ आलंबायनआलंबगोत्रः ॥५॥६॥ हेपुत्र शतंपुत्राणामितिशेषः ॥७॥ विवादेवेदविपरीतवादे अग्निसहितैर्मुनिभिरुक्तइतिसंबंधः ॥८॥ तेनवेदविरोधजेन ॥९॥१०॥

॥ ११ ॥ पितृतुल्याविप्राज्येष्ठोभ्रातापितुःसमइतिस्मृतेर्ज्येष्ठाभ्रातरस्तेषांवधेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिखंडीकपर्दी शिवविग्रहः कल्याणशरीरः॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शक्रस्यधर्मशाखेक्कचिदन्यथाकरणात्कुपितस्य प्रभुःप्रार्थितःसन्निति शेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥उच्चारितेअन्यथेतिशेषः ॥ २१ ॥ पापंवितथाभिनिवेशं त्यक्त्वासमीक्षस्वविचारय अयज्ञवाहिंनंयज्ञंवहतितंपापंअवाक्षरपाठजम

जामदग्न्यश्चकौंतेयमिदंधर्मभृतांवरः ॥ ऋषिमध्येस्थितःप्राहज्वलन्निवदिवाकरः ॥ ११ ॥ पितृविप्रवधेनाहमार्तोवैपांडवाग्रज ॥ शुचिर्भूत्वामहादेवंगतोस्मिशरणंनृप ॥ १२ ॥ नामभिश्चास्तुवंदेवंततस्तुष्टोभवद्भवः ॥ परशुंचततोदेवोदिव्यान्यस्त्राणिचैवमे ॥ १३ ॥ पापंचतेनभविताअजेयश्चभविष्यसि ॥ नतेप्रभविताम्रत्युरजरश्चभविष्यसि ॥ १४ ॥ आहमांभगवानेवंशिखंडीशिवविग्रहः ॥ तदवाप्तंचमेसर्वंप्रसादात्तस्यधीमतः ॥ १५ ॥ विश्वामित्रस्तदोवाचक्षत्रियोहंतदाभवं ॥ ब्राह्मणोहंभवानीतिमयाचाराधितोभवः ॥ १६ ॥ तत्प्रसादान्मयाप्राप्तंब्राह्मण्यंदुर्लभंमहत् ॥ असितोदेवलश्चैवप्राहपांडुसुतंनृपं ॥ १७ ॥ शापाच्छक्रस्यकौंतेयविभोधर्मोनशत्तदा ॥ तन्मेधर्मंयशश्चाग्र्यमायुश्चैवाददत्प्रभुः ॥ १८ ॥ ऋषिर्गृत्समदोनामशक्रस्यदयितःसखा ॥ प्राहाजमीढंभगवान्बृहस्पतिसमद्युतिः ॥ १९ ॥ वरिष्ठोनामभगवांश्चाक्षुषस्यमनोःसुतः ॥ शतक्रतोरचिंत्यस्यसत्रेवर्षसहस्रिके ॥ २० ॥ वर्तमानेऽब्रवीद्वाक्यंसाम्निह्युच्चारितेमया ॥ रथंतरेद्विजश्रेष्ठनसम्यगितिवर्तते ॥ २१ ॥ समीक्षस्वपुनर्बुद्ध्यापापंत्यक्त्वाद्विजोत्तम ॥ अयज्ञवाहिनंपापमकार्षीस्त्वंसुदुर्मते ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वामहाक्रोधःप्राहशंभुंपुनर्वचः ॥ प्रज्ञयारहितोदुःखीनित्यभीतोवनेचरः ॥ २३ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशाष्टौचशतानिच ॥ नष्टपानीयपवनेम्रगैरन्यैश्चवर्जिते ॥ २४ ॥ अयज्ञीयद्रुमेदेशेरुरुसिंहनिषेविते ॥ भवितात्वंम्रगःक्रूरोमहादुःखसमन्वितः ॥ २५ ॥ तस्यवाक्यस्यनिधनेपार्थजातोह्यहंम्रगः ॥ ततोमांशरणंप्राप्तंप्राहयोगीमहेश्वरः ॥ २६ ॥ अजरश्चामरश्चैवभवितादुःखवर्जितः ॥ साम्यंममास्तुतेसौख्यंयुवयोर्वर्धतांक्रतुः ॥ २७ ॥ अनुग्रहानेवमेषकरोतिभगवान्विभुः ॥ परंधाताविधाताचसुखदुःखेचसर्वदा ॥ २८ ॥ अचिंत्यएषभगवान्कर्मणामनसागिरा ॥ नमेतातयुधिश्रेष्ठविद्ययापंडितःसमः ॥ २९ ॥ वासुदेवस्तदोवाचपुनर्मतिमतांवरः ॥ सुवर्णाक्षोमहादेवस्तपसातोषितोमया ॥ ३० ॥ ततोथभगवानाहप्रीतोमांवैयुधिष्ठिर ॥ अर्थात्प्रियतरःकृष्णमत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ३१ ॥

परार्धं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निधनेअंतेसद्यएवेत्यर्थः ॥ २६ ॥ साम्यंअवैषम्यं युवयोःगृत्समदशतक्रत्वोः ॥ २७ ॥ परंउत्कृष्टंयथास्यात्तथा ॥ २८ ॥ नमेमयासमःपंडितोस्तिविद्ययाहेतुना ॥ २९ ॥ ३० ॥ अर्थात्धर्मस्यफलंकामस्यमूलंचार्थःसर्वस्मात्प्रियस्ततोपिप्रियोऽतरात्मातत्तुल्यःसर्वेषांभविष्यसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ पुरापूर्वावतारे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥ ३७॥ चतुःषष्टिःअंगानिअवयवायस्यकलासमूहज्ञानस्यतत् मनोयज्ञेनमानसेनपूजनेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिमंमद्वदिस्थितंमतंम

अपराजितश्चयुद्धेषुतेजश्चैवानलोपमम् ॥ एवंसहस्रशश्चान्यान्महादेवोवरंददौ ॥ ३२ ॥ मणिमंथेथशैलेवैपुरासंपूजितोमया ॥ वर्षायुतसहस्राणांसहस्रंशत
मेवच ॥ ३३ ॥ ततोमांभगवान्प्रीतइदंवचनमब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयस्तेमनसिवर्तते ॥ ३४ ॥ ततःप्रणम्यशिरसाइदंवचनमब्रुवम् ॥ यदिप्रीतोमहादेवो
भक्त्यापरमयाप्रभुः ॥ ३५॥ नित्यकालंतवेशानभक्तिर्भवतुमेस्थिरा ॥ एवमस्त्वितिभगवांस्तत्रोक्त्वांतरधीयत ॥ ३६॥ जैगीषव्यउवाच ममाष्टगुणमै
श्वर्यंदत्तंभगवतापुरा ॥ यत्नेनान्येनबलिनावाराणस्यांयुधिष्ठिर ॥ ३७॥ गर्गउवाच चतुःषष्ट्यंगमददत्कलाज्ञानंममाद्भुतम् ॥ सरस्वत्यास्तटेतुष्टो
मनोयज्ञेनपांडव ॥ ३८ ॥ तुल्यंममसहस्रंतुसुतानांब्रह्मवादिनां ॥ आयुश्चैवसपुत्रस्यसंवत्सरशतायुतम् ॥ ३९॥ पराशरउवाच प्रसाद्येहपुराश
र्वंमनसाचिंतयंनृप ॥ महातपामहातेजामहायोगीमहायशाः ॥ ४० ॥ वेदव्यासःश्रियावासोब्राह्मणःकरुणान्वितः ॥ अप्यसावीप्सितःपुत्रोममस्याद्वैमहेश्व
रात् ॥ ४१ ॥ इतिमत्वाहृदिमतंप्राहमांसुरसत्तमः ॥ मयिसंभावनायास्याःफलात्कृष्णोभविष्यति ॥ ४२ ॥सावर्णस्यमनोःसर्गेसप्तर्षिश्चभविष्यति ॥ वेदानांच
सवैवक्ताकुरुवंशकरस्तथा ॥ ४३ ॥ इतिहासस्यकर्ताचपुत्रस्तेजगतोहितः ॥ भविष्यतिमहेंद्रस्यदयितःसमहामुनिः ॥ ४४ ॥ अजरश्चामरश्चैवपराशरसुतस्त
व ॥ एवमुक्त्वासभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरमहायोगीवीर्यवानक्षयोव्ययः ॥ मांडव्यउवाच अचौरश्चौरशंकायांशूलेभिन्नोह्यहंतदा
॥ ४६ ॥ तत्रस्थेनस्तुतोदेवःप्राहमांवैनरेश्वर ॥ मोक्षंप्राप्स्यसिशूलाच्चजीविष्यसिसमार्बुदं ॥ ४७ ॥ रुजाशूलकृताचैवनतेविप्रभविष्यति ॥ आधिभिर्व्याधि
भिश्चैववर्जितस्त्वंभविष्यसि ॥ ४८ ॥ पादाच्चतुर्थात्संभूतआत्मायस्मान्मुनेतव ॥ त्वंभविष्यस्यनुपमोजन्मवैसफलंकुरु ॥ ४९ ॥ तीर्थाभिषेकंसकलंत्वमवि
घ्नेनचाप्स्यसि ॥ स्वर्गंचैवाक्षयंविप्रविदधामितवोर्जितं ॥ ५० ॥ एवमुक्त्वातुभगवान्वरेण्योवृषवाहनः ॥ महेश्वरोमहाराजकृत्तिवासामहाद्युतिः ॥ ५१ ॥ स
गणोदैवतश्रेष्ठस्तत्रैवांतरधीयत ॥ गालवउवाच विश्वामित्राभ्यनुज्ञातोह्यहंपितरमागतः ॥ ५२ ॥

त्वासुरसत्तमःमांप्राह यातवमयिसंभावनाएतस्मात्फलमहंप्राप्स्येइतिअस्याःफलात् पुण्यात्तवकृष्णोनामपुत्रोभविष्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पादाच्चतुर्थात् तपःशौचं दयास
त्यमितिचत्वारोधर्मस्यपादास्तेषांचतुर्थात्सत्यादेवतवात्माशरीरं ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पितरंद्रक्ष्येइतिबुद्ध्यागृहमागतः ॥ ५२ ॥

दुःखितावैधव्यदुःखेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ क्षयेगृहेविशप्रविश ॥ ५६ ॥ शरणाकुरून् वाय्वाघातेनवास्वयंवापक्वतयाफलानामधःपतनेनविशरणंशरणातत्प्रधानाःकुरवोऽन्यानिशरणाकुरवस्तान् शृविशरणेऽस्माद्भावेल्युः कुरुर्नृपांतरेभक्तेइतिमेदिनी भक्तओदनः ॥ ५७ ॥ सास्नत्वादाविलेईक्षणेयस्य॥५८॥ ५९ ॥६०॥ ईश्वरोविष्णुः॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥ कूलानि गृहतटाकादीनि गृहेकू

अब्रवीन्मांततोमातादुःखितारुदतीभृशम् ॥ कौशिकेनाभ्यनुज्ञातंपुत्रंवेदविभूषितम् ॥ ५३ ॥ नताततरुणंदांतंपितात्वांपश्यतेनघ ॥ श्रुत्वाजनन्यावचनंनिराशोगुरुदर्शने ॥ ५४ ॥ नियतात्मामहादेवमपश्यंसोब्रवीच्चमाम् ॥ पितामाताचतेत्वंचपुत्रमृत्युविवर्जिताः ॥ ५५ ॥ भविष्यथविशक्षिप्रंद्रष्टासिपितरंक्षये ॥ अनुज्ञातोभगवतागृहंगत्वायुधिष्ठिर ॥ ५६ ॥ अपश्यंपितरंतातइष्टिंकृत्वाविनिःसृतम् ॥ उपस्पृश्यगृहीत्वेध्मंकुशांश्चशरणाकुरून् ॥ ५७ ॥ तान्विसृज्यचमांप्राहपितासास्नाविलेक्षणः ॥ प्रणमंतंपरिष्वज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायपांडव ॥ ५८ ॥ दिष्ट्यादृष्टोसिमेपुत्रकृतविद्यइहागतः ॥ वैशंपायनउवाच एतान्यत्यद्भुतान्येवकर्माण्यथमहात्मनः ॥ ५९ ॥ प्रोक्तानिमुनिभिःश्रुत्वाविस्मयामासपांडवः ॥ ततःकृष्णोब्रवीद्वाक्यंपुनर्मतिमतांवरः ॥ ६० ॥ युधिष्ठिरंधर्मनिधिंपुरुहूतमिवेश्वरः ॥ वासुदेवउवाच उपमन्युर्मयिप्राहतपन्निवदिवाकरः ॥ ६१ ॥ अशुभैःपापकर्माणोयेनराःकलुषीकृताः ॥ ईशानंनप्रपद्यंतेतमोराजसवृत्तयः ॥ ६२ ॥ ईश्वरंसंप्रपद्यंतेद्विजाभावितभावनाः ॥ सर्वथावर्त्तमानोपियोभक्तःपरमेश्वरे ॥ ६३ ॥ सदृशोरण्यवासीनांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ ब्रह्मत्वंकेशवत्वंवाशक्रत्वंवासुरैःसह ॥ ६४ ॥ त्रैलोक्यस्याधिपत्यंवातुष्टोरुद्रःप्रयच्छति ॥ मनसापिशिवंतातयेप्रपद्यंतिमानवाः ॥ ६५ ॥ विधूयसर्वपापानिदेवैःसहवसंतिते ॥ भित्वाभित्वाचकूलानिहुत्वासर्वमिदंजगत् ॥ ६६ ॥ यजेद्देवंविरूपाक्षंनसपापेनलिप्यते ॥ सर्वलक्षणहीनोपियुक्तोवासर्वपातकैः ॥ ६७ ॥ सर्वंतुदतितत्पापंभावयञ्छिवमात्मना ॥ कीटपक्षिपतंगानांतिरश्चामपिकेशव ॥ ६८ ॥ महादेवप्रपन्नानांनभयंविद्यतेक्वचित् ॥ एवमेवमहादेवंभक्तायेमानवाभुवि ॥ ६९ ॥ नतेसंसारवशगाइतिमेनिश्चितामतिः ॥ ततःकृष्णोब्रवीद्वाक्यंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ७० ॥ विष्णुरुवाच आदित्यचंद्रावनिलानलौचद्यौर्भूमिरापोवसवोथविश्वे ॥ धातार्यमाशुक्रबृहस्पतीचरुद्राःससाध्यावरुणोथगोपः ॥ ७१ ॥ ब्रह्माशक्रोमारुतोब्रह्मसत्यंवेदायज्ञादक्षिणावेदवाहाः ॥ सोमोयष्टायच्चहव्यंहविश्वरक्षादीक्षासंयमायेचकेचित् ॥ ७२ ॥

लंतटेकूपेसैन्यपृष्ठतटाकयोरितिमेदिनी ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ आत्मनाचित्तेन ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आदित्यचंद्रावित्यादिसर्वंशर्वाज्जातंविद्धीतिसप्तमस्थेनान्वयः ॥ ७१ ॥ सत्यंब्रह्मतत्त्वावेदकोवेदउपनिषत् प्राधान्यात्पृथक्कीर्तनं वेदवाहाः वेदपाठकाःहव्यंहविर्दैवोभागः ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ अग्न्यासुक्ष्माब्रह्माकाराधीवृत्तिः ॥ ७४ ॥ धूमपाःधूमेनैवतृप्यंतः वाचाविरुद्धाःवाङ्नियमनशीलाः निर्माणंअनेकधाभवनंयोगेनानेकशरीरंधारणंतत्ररताः ॥ ७५ ॥ चिंत्यद्योताःसंकल्पितमात्रं वस्तुयेषांसद्यःपुरतःप्रकाशतेतादृशाः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तत्संभूताइति भूमेःसकाशाद्बीजानीवाव्याकृताकाशाख्याईश्वराः भूतकृतोवियदादिस्रष्टारस्ततएवानंदमात्रशरीराच्चतुर्थात्संभूताः तेचवरेण्याःउपास कैःशुद्धतत्त्वप्रेप्सुभिर्वरणीयाः पूर्वबीजाद्बीजांतरमिवानादौसृष्टिप्रवाहेपूर्वपूर्वस्मादीशादुत्तरउत्तरईशोभूमभूमौउत्पद्यतेइत्याशयेनोक्तं पुरातनीमिति यथाबीजशक्त्याशुद्धायांभुविविद्यमानयाम्रतुवृक्षीक्रि यतएवंईश्वरशक्त्याआनंदचिन्मात्रंवस्तुविश्वाकारंक्रियतइतितेनशक्तिंविनाकथंकेवलादुत्पत्तिरित्यपास्तं शक्त्यनादित्वस्याभ्युपगमात् एतेनबीजशक्तेर्भर्जनेनेवज्ञानेनजीवगताविद्याशक्तेर्विद्याग्निनादाहेसति

स्वाहावौषट्ब्राह्मणाःसौरभेयीधर्मंचाग्र्यंकालचक्रंबलंच ॥ यशोदमोबुद्धिमतांस्थितिश्चशुभाशुभंयेमुनयश्चसप्त ॥ ७३ ॥ अग्न्याबुद्धिर्मनसादर्शनेचस्पर्शे श्चाग्र्यःकर्मणांयाचसिद्धिः ॥ गणादेवानामूष्मपाःसोमपाश्चलेखाःसुयामास्तुषिताब्रह्मकायाः ॥ ७४ ॥ आभासुरागंधपाधूमपाश्चवाचाविरुद्धाश्चमनोविरु द्धाः ॥ शुद्धाश्चनिर्माणरताश्चदेवाःस्पर्शाशनादर्शपाआज्यपाश्च ॥ ७५ ॥ चिंत्यद्योतायेचदेवेषुमुख्यायेचाप्यन्येदेवताश्चाजमीढ ॥ सुपर्णगंधर्वपिशाचदानवा यक्षास्तथाचारणपन्नगाश्च ॥ ७६ ॥ स्थूलंसूक्ष्मंमृदुचाप्यसूक्ष्मंदुःखंसुखंदुःखमनंतरंच ॥ सांख्यंयोगंतत्पराणांपरंचशर्वाज्जातंविद्धियत्कीर्तितंमे ॥ ७७ ॥ तत्संभू ताभूतकृतोवरेण्याःसर्वेदेवाभुवनस्यास्यगोपाः ॥ आविश्येमांधरणींयेभ्यरक्षन्पुरातनींतस्यदेवस्यसृष्टिं ॥ ७८ ॥ विचिन्वंतस्तपसातत्स्थवीयःकिंचित्तत्त्वंप्रा णहेतोर्नतोस्मि ॥ ददातुवेदःसवरानिहेष्टानभिष्टुतोनःप्रभुरव्ययःसदा ॥ ७९ ॥ इमंस्तवंसन्नियतेंद्रियश्चभूत्वाशुचिर्यःपुरुषःपठेत ॥ अभग्नयोगोनियतोमासमे कंसंप्राप्नुयादश्वमेधेफलंयत् ॥ ८० ॥ वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणःप्राप्नुयात्तुजयेन्नृपःपार्थमहींचकृत्स्नां ॥ वैश्योलाभंप्राप्नुयान्नैपुणंचशूद्रोगतिंप्रेत्यतथासुखंच ॥ ॥ ८१ ॥ स्तवराजमिमंकृत्वारुद्रायदधिरेमनः ॥ सर्वदोषापहंपुण्यंपवित्रंचयशस्विनः ॥ ८२ ॥ यावंत्यस्यशरीरेषुरोमकूपाणिभारत ॥ तावंत्यब्दसहस्राणि स्वर्गेवसतिमानवः ॥ ८३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनिकेपर्वणिअनुशा०दानधर्मेमेघवाहनपर्वाख्यानेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥

मुक्तानांपुनरनुत्पत्तिःकेवलीभावश्चव्याख्यातः ॥ ७८ ॥ यत्तपसाध्यानेनविचिन्वंतःविचिन्वंतिआलोचयंतिईश्वरंसूत्रंविराजंवातत्सर्वंततःस्थवीयःस्थूलंतरमेव अतःकारणात्प्राणहेतोःजीवनार्थंमोक्षार्थंकिंचि द्वाङ्मनसयोरगोचरंतत्त्वंनतोस्मिशरणीभूयप्राप्तोस्मि सएवईश्वरोभूत्वावरान्ददातु भूमिर्बीजाद्यात्मतांगत्वाजनांस्तर्पयतितद्वत् ॥ ७९ ॥ इमंभीष्मवाक्यादारभ्यएतावत्पर्यंतं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ कृत्वाशरणीकृ त्य रुद्रायरुद्रे निदधिरेप्रविलापितवंतः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नामूर्तमूर्तिभेदःकखमिवलिपिभिद्रेत्तुमीष्टेकथंचिद्बीजंचामूर्तभेदोध्वनिमिवकखभिद्यंजकान्यत्वजन्मा कोभिद्याद्बीजबीजंखमिवलिपिभिदामू र्तिभेदनमंदस्तेनाद्वैतंचतुर्थंशिवमुपनिषदिज्ञातमात्मानमीहे १ ॥ इतिआनुशासनिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदानधर्मेषुमेघवाहनोपाख्यानेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥७॥

तमेवशरणंव्रजेत्यथतमेवचाद्यंपरंप्रपद्यइतिसूचितंविवृतवान्हरिःपूरुषम् अथैतदुपलब्धयेविविधधर्मजातंवदन्विकुत्सयतियोषितःपरविरक्ततावाभये ज्ञेयंवस्तुश्रुत्वातज्ज्ञानसाधनंधर्मंशुश्रूषुःसहोभौचरतांधर्मं
क्षौमेवसानौजायापतीअग्निमादधीयातामितिधर्मपत्नीसाहित्यंशास्त्रेदृश्यमानमाक्षिपति यदिदमिति पाणिग्रहणात्प्राक्साहित्याभावात्सहोभावितिवाक्यंव्याकुप्येतेतिभावः ॥ १ ॥ धर्मविशेषेएवसाहित्यमपे
क्ष्यतेनसर्वत्रेत्याशंक्यधर्मंविकल्पयति आर्षइति ऋषिभिर्मंत्रैःप्रकाशितःश्रौतस्मार्तक्रियारूपआर्षः केवलंवेदविहितत्वाद्वा प्राजापत्यःप्रजापतिनासंतानकर्मणाप्रथितः नापुत्रस्यलोकोस्तीतिश्रुतत्वादक
रणेऽनिष्टदर्शनाद्वा आसुरःअसुषुरमंतेतेऽसुरास्तेषामयमासुरःकेवलमिंद्रियप्रीतिदर्शनाद्वासाहित्यमुक्तमित्यर्थः ॥ २ ॥ आद्यमाक्षिप्यसंदेहमाहार्धेन संदेहइति अत्रदोषंस्पष्टयति इहैवसाहित्यंदंपत्योर्दृश्यतेपर
लोकेतयोःसाहित्यंक्वनुनक्वापीत्यर्थः ॥ ३ ॥ एतदेवोपपादयति पूर्वमितिसार्धेन सत्यपिकर्मणिसाहित्येदंपत्योःस्वस्ववासनाभेदकृतोधर्मभेदोदुर्वारइत्यार्षप्रमाणंनिर्युक्तिकमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥

युधिष्ठिरउवाच यदिदंसहधर्मेतिप्रोच्यतेभरतर्षभ ॥ पाणिग्रहणकालेतुस्त्रीणामेतत्कथंस्मृतम् ॥ १ ॥ आर्षएषभवेद्धर्मःप्राजापत्योथवासुरः ॥ यदेतत्सह
धर्मेतिपूर्वमुक्तंमहर्षिभिः ॥ २ ॥ संदेहःसुमहानेषविरुद्धइतिमेमतिः ॥ इहयःसहधर्मोवैप्रेत्यायंविहितःक्वनु ॥ ३ ॥ स्वर्गोमृतानांभवतिसहधर्मःपितामह ॥ पू
र्वमेकस्तुम्रियतेक्वचैकस्तिष्ठतेवद ॥ ४ ॥ नानाधर्मफलोपेतानानाकर्मनिवासिताः ॥ नानानिरयनिष्ठांतामानुषाबहवोयदा ॥ ५ ॥ अनृताःस्त्रियइत्येवंसूत्र
कारोव्यवस्यति ॥ यदानृताःस्त्रियस्तातसहधर्मःकुतःस्मृतः ॥ ६ ॥ अनृताःस्त्रियइत्येवंवेदेष्वपिहिपठ्यते ॥ धर्मोयंपूर्विकासंज्ञाउपचारःक्रियाविधिः ॥ ७ ॥ ग
ह्वरंप्रतिभात्येतन्ममचिंतयतोनिशम् ॥ निःसंदेहमिदंसर्वंपितामहयथाश्रुति ॥ ८ ॥ यदेतद्यादृशंचैतद्यथाचैतत्प्रवर्तितम् ॥ निखिलेनमहाप्राज्ञभवानेतद्ब्रवी
तुमे ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ अष्टावक्रस्यसंवादंदिशयासहभारत ॥ १० ॥

प्रजार्थंसाहित्यमितिद्वितीयंपक्षंदूषयति अनृताःस्त्रियइति सूत्रकारोधर्मप्रवक्ताऽनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभतेतिस्त्रीधर्मानाह एवंचप्रजार्थसाहित्यमप्यनुपपन्नं कुंडगोलकादीनामप्युत्पत्तिदर्शनात् ॥ ६ ॥
पूर्विकापूर्ववतीगौणीधर्मसंज्ञादांपत्यविधौ यथाभिक्षुकाणामयंधर्मोधूलिःपरगृहादितिवद्धर्मेपिधर्मपदप्रयोगइत्यर्थः तत्रचपाणिग्रहणादेर्वेदविहितत्वमपिश्येनादिवत्पुरुषेच्छामनुरुध्यैवनतुवस्तुतस्तस्यध
र्मत्वमित्याह उपचारःक्रियाविधिरिति ॥ ७ ॥ गह्वरंगहनंदुर्बोधमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कामुकयोःरागतःप्राप्तोमिथुनीभावइतिनतत्रविधिरित्याख्यायिकामुखेनाह अत्रेत्यादिना अयंभावः यथादर्शपूर्ण
मासात्पूर्वप्रयुक्तमपांप्रणयनमाश्रित्यगोदोहनेनपशुकामस्यप्रणयेदित्यादिविधयःप्रवर्तंते एवंरागप्रयुक्तंदारसंग्रहमाश्रित्यधर्मप्रजाविधयःप्रवर्तंते नीरागस्यतुनदारसंग्रहोविधीयतेनतरांतदुत्तरकालीनाधर्मप्र
जादिविधयइति दिशयादिगभिमानिदेवतया ॥ १० ॥

निर्वेष्टुकामःदारसंग्रहार्थी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मनोजहारेत्यनेनभर्तुःकामुकत्वंप्रदर्श्यस्त्रियाःकामुकत्वंविवरीतुंकथामाह ऋषिरित्यादिना ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तालैःकांस्यमयैर्वाद्यभांडैः शं

निर्वेष्टुकामस्तुपुराअष्टावक्रोमहातपाः ॥ ऋषेरथवदान्यस्यववेकन्यांमहात्मनः ॥ ११ ॥ सुप्रभांनामवैनाम्नारूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ गुणप्रभावशीलेनचा
रित्रेणचशोभनाम् ॥ १२ ॥ सातस्यदृष्ट्वैवमनोजहारशुभलोचना ॥ वनराजीयथाचित्रावसंतेकुसुमाचिता ॥ १३ ॥ ऋषिस्तमाहदेयामेसुतातुभ्यंहितच्छृ
णु ॥ गच्छतावद्दिशंपुण्यामुत्तरांद्रक्ष्यसेततः ॥ १४ ॥ अष्टावक्रउवाच किंद्रष्टव्यंमयातत्रवक्तुमर्हतिमेभवान् ॥ तथेदानींमयाकार्यंयथावक्ष्यतिमांभवा
न् ॥ १५ ॥ वदान्यउवाच धनदंसमतिक्रम्यहिमवंतंचपर्वतम् ॥ रुद्रस्यायतनंदृष्ट्वासिद्धचारणसेवितम् ॥ १६ ॥ संहृष्टैःपार्षदैर्जुष्टंनृत्यद्भिर्विविधान
नैः ॥ दिव्यांगरागैःपैशाचैरन्यैर्नानाविधैःप्रभो ॥ १७ ॥ पाणितालसुतालैश्चशंपातालैःसमैस्तथा ॥ संप्रहृष्टैःप्रनृत्यद्भिःशर्वस्तत्रनिषेव्यते ॥ १८ ॥ इष्टंकिल
गिरौस्थानंतद्दिव्यमितिशुश्रुम ॥ नित्यंसंनिहितोदेवस्तथातेपार्षदाःस्मृताः ॥ १९ ॥ तत्रदेव्यातपस्तप्तंशंकरार्थंसुदुश्चरम् ॥ अतस्तदिष्टंदेवस्यतथोमायाइति
श्रुतिः ॥ २० ॥ पूर्वेतत्रमहापार्श्वेदेवस्योत्तरतस्तथा ॥ ऋतवःकालरात्रिश्चयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ २१ ॥ देवंचोपासतेसर्वेरूपिणःकिलतत्रह ॥ तदतिक्रम्य
भवनंत्वयायातव्यमेवहि ॥ २२ ॥ ततोनीलंवनोद्देशंद्रक्ष्यसेमेघसन्निभम् ॥ रमणीयंमनोग्राहितत्रवैद्रक्ष्यसेस्त्रियम् ॥ २३ ॥ तपस्विनींमहाभागांवृद्धांदीक्षाम
नुष्ठिताम् ॥ द्रष्टव्यासात्वयातत्रसंपूज्याचैवयत्नतः ॥ २४ ॥ तांदृष्ट्वाविनिवृत्तस्त्वंततःपाणिंग्रहीष्यसि ॥ यद्येषसमयःसर्वःसाध्यतांतत्रगम्यताम् ॥ २५ ॥
अष्टावक्रउवाच तथास्तुसाधयिष्यामितत्रयास्याम्यसंशयम् ॥ यत्रत्वंवदसेसाधोभवान्भवतुसत्यवाक् ॥ २६ ॥ भीष्मउवाच ततोगच्छत्सभग
वानुत्तरामुत्तरांदिशम् ॥ हिमवंतंगिरिश्रेष्ठंसिद्धचारणसेवितम् ॥ २७ ॥ सगत्वाद्विजशार्दूलोहिमवंतंमहागिरिम् ॥ अभ्यगच्छन्नदींपुण्यांबाहुदांधर्मशालि
नीम् ॥ २८ ॥ अशोकेविमलेतीर्थेस्नात्वावैतर्प्यदेवताः ॥ तत्रवासायशयनेकौशेसुखमुवासह ॥ २९ ॥ ततोरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायसद्विजः ॥ स्नात्वाप्रा
दुश्चकाराग्निंस्तुत्वाचैनंप्रधानतः ॥ ३० ॥ रुद्राणींरुद्रमासाद्यह्रदेतत्रसमाश्वसत् ॥ विश्रांतश्चसमुत्थायकैलासमभितोययौ ॥ ३१ ॥ सोपश्यत्कांचनद्वारंदी
प्यमानमिवश्रिया ॥ मंदाकिनींचनलिनींधनदस्यमहात्मनः ॥ ३२ ॥

पातालैःविद्युद्वदतिचपलैर्भ्रमणादिघटितैःगीतनृत्यक्रियामानविशेषैः
समैर्भ्रमणादिरहितैस्तैरेव ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महापार्श्वेपर्वते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उत्तरांश्रेष्ठां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रधानतःप्रधानैर्वेदमंत्रैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३॥३४॥३५॥३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भवच्छंदंभवदिच्छां॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रवृत्तासरसःपदार्थाभिनयोवाक्यार्थाभिनयश्चयत्रवर्ततेतत्प्रवृत्तं तत्प्रियाःअप्सरसः

अथतेराक्षसाःसर्वेयेभिरक्षंतिपद्मिनीम्॥ प्रत्युत्थिताभगवंतंमणिभद्रपुरोगमाः ॥ ३३ ॥ सतान्प्रत्यर्चयामासराक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ निवेदयतमांक्षि
प्रंधनदायेतिचाब्रवीत्॥ ३४॥ तेराक्षसास्तथाराजन्भगवंतमथाब्रुवन् ॥ असौवैश्रवणोराजास्वयमायातितेंतिकम् ॥ ३५॥ विदितोभगवानस्यकार्यमा
गमनस्ययत्॥ पश्यैनंत्वंमहाभागंज्वलंतमिवतेजसा ॥ ३६॥ ततोवैश्रवणोभ्येत्यअष्टावक्रमनिंदितम्॥ विधिवत्कुशलंपृष्ट्वाततोब्रह्मर्षिमब्रवीत्॥ ३७॥ सु
खंप्राप्तोभवान्कच्चित्किंवामत्तश्चिकीर्षति॥ ब्रूहिसर्वंकरिष्यामियन्मांवक्ष्यसिवैद्विज॥ ३८॥ भवनंप्रविशत्वंमेयथाकामंद्विजोत्तम ॥ सत्कृतःकृतकार्यश्च
भवान्यास्यत्यविघ्नतः॥ ३९ ॥ प्राविशद्भवनंस्वंवैगृहीत्वातंद्विजोत्तमम्॥ आसनंस्वंददौचैवपाद्यमर्घ्यंतथैवच ॥ ४० ॥ अथोपविष्टयोस्तत्रमणिभद्रपुरोग
माः॥ निषेदुस्तत्रकौबेरायक्षगंधर्वकिन्नराः॥ ४१ ॥ ततस्तेषांनिषण्णानांधनदोवाक्यमब्रवीत् ॥ भवच्छंदंसमाज्ञायनृत्येरन्नप्सरोगणाः ॥ ४२॥ आतिथ्यं
परमंकार्यंशुश्रूषाभवतस्तथा॥ संवर्ततामित्युवाचमुनिर्मधुरयागिरा॥ ४३ ॥ अथोर्वरामिश्रकेशीरंभाचैवोर्वशीतथा॥ अलंबुषाघृताचीचचित्राचित्रांग
दारुचिः॥ ४४ ॥ मनोहरासुकेशीचसुमुखीहासिनीप्रभा ॥ विद्युताप्रशमीदांताविद्योतारतिरेवच ॥ ४५ ॥ एताश्चान्याश्चवैबह्व्यःप्रनृत्ताप्सरसःशुभाः ॥
अवादयंश्चगंधर्वावाद्यानिविविधानिच ॥ ४६॥ अथप्रवृत्तेगांधर्वेदिव्येऋषिरुपाविशत्॥ दिव्यंसंवत्सरंतत्रारमतैषमहातपाः ॥ ४७॥ ततोवैश्रवणोराजा
भगवंतमुवाचह॥ साग्रःसंवत्सरोजातोविप्रेहतवपश्यतः॥ ४८॥ हार्योयंविषयोब्रह्मन्गांधर्वोनामनामतः ॥ छंदतोवर्ततांविप्रयथावदतिवाभवान्॥ ४९॥
अतिथिःपूजनीयस्त्वमिदंचभवतोगृहम्॥ सर्वमाज्ञाप्यतामाशुपरवंतोवयंत्वयि॥ ५०॥ अथवैश्रवणंप्रीतोभगवान्प्रत्यभाषत॥ अर्चितोस्मियथान्यायंग
मिष्यामिधनेश्वर॥ ५१॥ प्रीतोस्मिसदृशंचैवतवसर्वंधनाधिप॥ तवप्रसादाद्भगवन्महर्षेश्चमहात्मनः॥ ५२ ॥ नियोगादद्ययास्यामिवृद्धिमानृद्धिमान्भ
व॥ अथनिष्क्रम्यभगवान्प्रययावुत्तरामुखः॥ ५३॥ कैलासंमंदरंहैमंसर्वाननुचचारह॥ तानतीत्यमहाशैलान्कैरातंस्थानमुत्तमम्॥ ५४॥

प्रनृत्ताप्सरसः मध्यमपदलोपीसमासः ॥४६ ॥ ४७॥४८॥ हार्यःहरतीतिहार्यः ॥ ४९॥ ५० ॥ भगवान्अष्टावक्रः उत्पत्तिंचनिरोधंचभूतानामागतिंगतिं वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानिति दिव्यै
र्भोगैरजितोपिसर्वज्ञोपिवदान्यकन्यालाभार्थंदिगंतंप्रतिगतइतिअहोकष्टंकामपिशाचोदुर्जयइतिभावः॥५१॥५२॥ वृद्धिरुपचयस्तद्वान् ऋद्धिःसंपत्तद्वान्॥५३॥ कैरातंकिरातवेषधारिणोमहादेवस्य॥५४॥

धरणीमवतीर्येत्यनेनाकाशमार्गेणाष्टावक्रोगच्छतीतिगम्यते ॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥ समन्नइतरदिग्देवताः ॥६८॥६९॥७०॥ उत्तराधिष्ठात्रीतुदेवतामुख्या

प्रदक्षिणंतथाचक्रेप्रयतःशिरसानतः ॥ धरणीमवतीर्याथपूतात्मासौतदाभवत् ॥ ५५ ॥ सतंप्रदक्षिणंकृत्वात्रिःशैलंचोत्तरामुखः ॥ समेनभूमिभागेनययौप्री
तिपुरस्कृतः ॥ ५६ ॥ ततोपरंवनोद्देशंरमणीयमपश्यत ॥ सर्वर्तुभिर्मूलफलैःपक्षिभिश्वसमन्वितैः ॥ ५७ ॥ रमणीयैर्वनोद्देशैस्तत्रतत्रविभूषितम् ॥ तत्राश्रमप
दंदिव्यंददर्शभगवानथ ॥ ५८ ॥ शैलांश्वविविधाकारान्कांचनान्रत्नभूषितान् ॥ मणिभूमौनिविष्टाश्वपुष्करिण्यस्तथैवच ॥ ५९ ॥ अन्यान्यपिसुरम्याणिप
श्यतःसुबहून्यथ ॥ भृशंतस्यमनोरेमेमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ ६० ॥ सतत्रकांचनंदिव्यंसर्वरत्नमयंगृहम् ॥ ददर्शाद्भुतसंकाशंधनदस्यगृहाद्वरम् ॥ ६१ ॥ महांतो
यत्रविविधामणिकांचनपर्वताः ॥ विमानानिचरम्याणिरत्नानिविविधानिच ॥ ६२ ॥ मंदारपुष्पैःसंकीर्णांतथामंदाकिनींनदीम् ॥ स्वयंप्रभाश्वमणयोवज्रै
र्भूमिश्वभूषिता ॥ ६३ ॥ नानाविधैश्वभवनैर्विचित्रमणितोरणैः ॥ मुक्ताजालविनिक्षिप्तैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥ ६४ ॥ मनोदृष्टिहरैरम्यैःसर्वतःसंवृतंशुभैः ॥ ऋषिभि
श्वावृतंतत्रआश्रमंतंमनोहरम् ॥ ६५ ॥ ततस्तस्याभवच्चिंताकुत्रवासोभवेदिति ॥ अथद्वारंसमभितोगत्वास्थित्वाततोब्रवीत् ॥ ६६ ॥ अतिथिंसमनुप्राप्तमभिजा
नंतुयेत्रवै ॥ अथकन्याःपरिवृतागृहात्तस्माद्विनिर्गताः ॥ ६७ ॥ नानारूपाःसप्तविभोकन्याःसर्वामनोहराः ॥ यांयामपश्यत्कन्यांवैसासातस्यमनोऽहरत् ॥
॥ ६८ ॥ नचशक्तोवारयितुंमनोस्याथावसीदति ॥ ततोधृतिःसमुत्पन्नातस्यविप्रस्यधीमतः ॥ ६९ ॥ अयतंप्रमदाःप्राहुर्भगवान्प्रविशत्विति ॥ सचतासांसु
रूपाणांतस्यैवभवनस्यहि ॥ ७० ॥ कौतूहलंसमाविष्टःप्रविवेशगृहंद्विजः ॥ तत्रापश्यज्जरायुक्तामरजोंबरधारिणीम् ॥ ७१ ॥ वृद्धांपर्यंकमासीनांसर्वाभरणभू
षिताम् ॥ स्वस्तीतितेनचैवोक्तासास्त्रीप्रत्यवदत्तदा ॥ ७२ ॥ प्रत्युत्थायचतंविप्रमास्यतामित्युवाचह ॥ अष्टावक्रउवाच सर्वाःस्वानालयान्यांतुएकामा
मुपतिष्ठतु ॥ ७३ ॥ प्रज्ञातायाप्रशांतायाशेषागच्छंतुच्छंदतः ॥ ततःप्रदक्षिणीकृत्यकन्यास्तास्तमृषिंतदा ॥ ७४ ॥ निश्चक्रमुर्गृहात्तस्मात्सावृद्धाथव्यतिष्ठत ॥
अथतांसंविशन्प्राहशयनेभास्वरेतदा ॥ ७५ ॥ त्वयापिसुप्यतांभद्रेरजनीह्यतिवर्तते ॥ संलापात्तेनविप्रेणतथासातत्रभाषिता ॥ ७६ ॥ द्वितीयेशयनेदिव्येसंवि
वेशमहाप्रभे ॥ अथसावेपमानांगीनिमित्तंशीतजंतदा ॥ ७७ ॥

ऽष्टमीसैवजरायुक्ता ॥७१॥७२॥७३॥ प्रज्ञाताअत्यंतंज्ञानवती प्रशांतानिर्जितचित्ता ॥७४॥७५॥७६॥ अथेति अतिवृद्धायाअपिस्त्रियइयंगतिःकिमुवक्तव्यंयुवत्याअधैर्यमिति ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ उपागूहत्आलिंगितवती ॥ ७९ ॥ अकामतोऽनिच्छातःस्वभावतइत्यर्थः पुरुषतःपुरुषंप्राप्यस्त्रीणांधृतिर्धैर्यंअन्यापरकीयास्ति पुंयोगेस्त्रीणांधृतिःस्वकीयासर्वथानास्तीत्यर्थः ॥ ८० ॥ प्रहृष्टःकामुकोभव ॥ ८१ ॥ उपगूहआलिंगस्व ॥ ८२ ॥८३॥८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अनभिज्ञोऽप्रीतिमान् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ एकारतिशीलेतिशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ लीलायंत्यःलीलांरति

व्यपदिश्यमहर्षेर्वैशयनंव्यवरोहत ॥ स्वागतेनागतांतांतुभगवानभ्यभाषत ॥ ७८ ॥ सोपागूहद्भुजाभ्यांतुऋषिंप्रीत्यानरर्षभ ॥ निर्विकारमृषिंचापिकाष्ठकुड्योपमंतदा ॥ ७९ ॥ दुःखिताप्रेक्ष्यसंजल्पमकार्षीद्दषिणासह ॥ ब्रह्मन्नकामतोन्यास्तिस्त्रीणांपुरुषतोधृतिः ॥ ८० ॥ कामेनमोहिताचाहंत्वांभजंतीभजस्वमाम् ॥ प्रहृष्टोभवविप्रर्षेसमागच्छमयासह ॥ ८१ ॥ उपगूहचमांविप्रकामार्ताहंभृशंत्वयि ॥ एतद्धितवधर्मात्मंस्तपसःपूज्यतेफलम् ॥ ८२ ॥ प्रार्थितंदर्शनादेवभजमानांभजस्वमाम् ॥ ममचेदंधनंसर्वंयच्चान्यदपिपश्यसि ॥ ८३ ॥ प्रभुस्त्वंभवसर्वत्रमयिचैवनसंशयः ॥ सर्वान्कामान्विधास्यामिरमस्वसहितोमया ॥ ८४ ॥ रमणीयेवनेविप्रसर्वकामफलप्रदे ॥ त्वद्वशाहंभविष्यामिरंस्यसेचमयासह ॥ ८५ ॥ सर्वान्कामानुपाश्नीमोयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ नातःपरंहिनारीणांविद्यतेचकदाचन ॥ ८६ ॥ यथापुरुषसंसर्गःपरमेतद्धिनःफलम् ॥ आत्मच्छंदेनवर्ततेनार्योमन्मथचोदिताः ॥ ८७ ॥ नचदह्यंतिगच्छंत्यःसुतप्तैरपिपांसुभिः ॥ अष्टावक्रउवाच परदारानहंभद्रेनगच्छेयंकथंचन ॥ ८८ ॥ दूषितंधर्मशास्त्रज्ञैःपरदाराभिमर्शनम् ॥ भद्रेनिर्वेष्टुकामंमांविद्धिसत्येनवैशपे ॥ ८९ ॥ विषयेष्वनभिज्ञोहंधर्मार्थंकिलसंततिः ॥ एवंलोकान्गमिष्यामिपुत्रैरितिनसंशयः ॥ ९० ॥ भद्रेधर्मंविजानीहिज्ञात्वाचोपरमस्वह ॥ स्त्र्युवाच नानिलोग्निर्नवरुणोनचान्येत्रिदशाद्विज ॥ ९१ ॥ प्रियाःस्त्रीणांयथाकामोरतिशीलाहियोषितः ॥ सहस्रेकिलनारीणांप्राप्येतैकाकदाचन ॥ ९२ ॥ तथाशतसहस्रेषुयदिकाचित्पतिव्रता ॥ नैताजानंतिपितरंनकुलंनचमातरम् ॥ ९३ ॥ नभ्रातॄन्नचभर्तारंनचपुत्रान्नदेवरान् ॥ लीलायंत्यःकुलंघ्नंतिकूलानीवसरिद्वराः ॥ दोषान्सर्वाश्चमत्वाशुप्रजापतिरभाषत ॥ ९४ ॥ भीष्मउवाच ततःसऋषिरेकाग्रस्तांस्त्रियंप्रत्यभाषत ॥ आस्यतांरुचितश्छंदःकिंचकार्यंब्रवीहिमे ॥ ९५ ॥ सास्त्रीप्रोवाचभगवन्द्रक्ष्यसेदेशकालतः ॥ वसतावन्महाभागकृतकृत्योभविष्यसि ॥ ९६ ॥ ब्रह्मर्षिस्तामथोवाचसतथेतियुधिष्ठिर ॥ वत्स्येहंयावदुत्साहोभवत्यानात्रसंशयः ॥ ९७ ॥ अथर्षिरभिसंप्रेक्ष्यस्त्रियंतांजरयार्दितां ॥ चिंतांपरमिकांभेजेसंतप्तइवचाभवत् ॥ ९८ ॥

आत्मनइच्छंत्यःअभाषतनैताइत्यादिसार्धश्लोकं ॥ ९४ ॥ एकाग्रःस्त्रीदोषान्अनुसंदधानःस्त्रियंप्रतिआस्यतांतूष्णींस्थीयतां रुचितःरुचिंप्राप्यछंदःइच्छाभवतीतिअभाषत त्वंरुचिज्ञामामिच्छसि अहंत्वरुचिज्ञोनत्वांस्प्रष्टुमिच्छामीतिभावः एवमपियत्कार्यंकर्तव्यंतवतन्मेब्रवीहि ॥ ९५ ॥ द्रक्ष्यसेस्पर्शसुखंज्ञास्यसे ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

रूपेविरागितावैराग्यवतीदृष्टिर्नारमत्तत्रेमे ॥ ९९ ॥१००॥१०१॥१०२॥ १०३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अथसास्त्रीत्यादेरध्यायस्यतात्पर्यंकुत्सितायाजीर्णायाअपिस्त्रियाःकरस्पर्शमात्रेणविरक्तोपिविज्ञानवानप्यष्टावक्रोऽतीतंकालंनबुबुधेकाकथायुवत्यांरतिसक्तामूढागतमायुरवबोत्स्यंतइति ॥ १ ॥ अभ्यन्नक्ष

यद्यदंगंहिसोपश्यत्तस्याविप्रर्षभस्तदा ॥ नारमत्तत्रतत्रास्यदृष्टीरूपविरागिता ॥ ९९ ॥ देवतेयंगृहस्यास्यशापात्किंतुविरूपिता ॥ अस्याश्चकारणंवेत्तुंनयुक्तं
सहसामया ॥ १०० ॥ इतिचिंताविविक्तस्यतमर्थंज्ञातुमिच्छतः ॥ व्यगच्छत्तदहःशेषंमनसाव्याकुलेनतु ॥ १०१ ॥ अथसाब्रवीत्तथोवाचभगवन्पश्यवैर
वेः ॥ रूपंसंध्याभ्रसंरक्तंकिमुपस्थाप्यतांतव ॥ २ ॥ सउवाचततस्तांत्रीस्नानोदकमिहानय ॥ उपासिष्येततःसंध्यांवाग्यतोनियतेंद्रियः ॥ ३॥ इतिश्रीमहा
भारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० अष्टावक्रदिक्संवादेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच अथसास्त्री
तमुवाचबाढमेवंभवत्विति ॥ तैलंदिव्यमुपादायस्नानशाटीमुपानयत् ॥ १॥ अनुज्ञाताचमुनिनासास्त्रीतेनमहात्मना ॥ अथास्यतैलेनांगानिसर्वाण्येवाभ्यम्र
क्षत ॥ २ ॥ शनैश्चोत्सादितस्तत्रस्नानशालामुपागमत् ॥ भद्रासनंततश्चित्रंऋषिरन्वगमन्नवम् ॥ ३ ॥ अथोपविष्टश्चयदातस्मिन्भद्रासनेतदा ॥ स्नापयामा
सशनकैस्तमृषिंसुखहस्तवत् ॥ ४ ॥ दिव्यंचविधिवच्चक्रेसोपचारंमुनेस्तदा ॥ सतेनसुसुखोष्णेनतस्याहस्तसुखेनच ॥ ५ ॥ व्यतीतांरजनींकृत्स्नांनाजानत्सम
हाव्रतः ॥ ततउत्थायसमुनिस्तदापरमविस्मितः ॥६॥ पूर्वस्यांदिशिसूर्यंचसोपश्यदुदितंदिवि ॥ तस्यबुद्धिरियंकिंतुमोहस्तत्त्वमिदंभवेत् ॥ ७॥ अथोपास्यसहस्रां
शुंकिंकरोमीत्युवाचतां ॥ साचामृतरसप्रख्यंऋषेरन्नमुपाहरत् ॥ ८ ॥ तस्यस्वादुतयान्नस्यनप्रभूतंचकारसः ॥ व्यगमच्चाप्यहःशेषंततःसंध्यागमत्पुनः ॥ ९॥
अथसास्त्रीभगवंतंसुप्यतामित्यचोदयत् ॥ तत्रवैशयनेदिव्येतस्यतस्याश्चकल्पिते ॥ १० ॥ पृथक्चैवतथासुप्तौसास्त्रीसचमुनिस्तदा ॥ तथार्धरात्रेसास्त्रीतुशयनं
तदुपागमत् ॥ ११ ॥ अष्टावक्रउवाच नभद्रेपरदारेषुमनोमेसंप्रसज्जति ॥ उत्तिष्ठभद्रेभद्रंतेस्वपवैविरमस्वच ॥ १२॥ भीष्मउवाच सातदातेन
विप्रेणतथातेननिवर्तिता ॥ स्वतंत्रास्मीत्युवाचर्षिंनधर्मच्छलमस्तिते ॥ १३ ॥

तअभ्यंजितवती ॥ २ ॥ उत्सादितःचालितः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नाजानत्नज्ञातवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नप्रभूतंचकारपूर्णमितिनाभ्यवददित्यर्थः स्पर्शासक्तोगतांरात्रिमिवरसासक्तोगतंदिनमपिनाबुध्यतेति
भावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सेति स्वातंत्र्यान्मम नतवपारदार्यदोषोस्तीत्यर्थः धर्मच्छलंपरपुरुषप्रलोभनं ॥ १३ ॥

नास्तीति अप्रदत्तांत्वांनकामयेइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ दोषाःकामक्रोधादयः यथेच्छकंस्वैरिणं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ स्वतंत्रांआत्मप्रदानेइतिशेषः योधर्मःपाणिग्रहणादिसंस्कारःमयिमन्निमित्तंसो स्तु ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विजहिमामानाशय ॥ २२ ॥ यथेति अहंआत्मदृष्टांतेनत्वांस्मरातुरांवेद्मित्वमपिस्वदृष्टांतेनमांतथाभूतंविद्धीतिभावः तुभ्यंतवसंगमश्रद्धेतिउभयत्रशेषः किंतस्यमयाकन्या र्थिनाप्रार्थितस्यतत्कर्तृकाइयंजिज्ञासाममपरीक्षाकिमयंसाधुरसाधुर्वेतिउतकिंनेतिकाकुः विघ्नएवायंकिंनभवेत्अपितुविघ्नएवेत्यर्थः ॥२३॥विघ्नत्वमेवाह आश्चर्यमिति पूर्वंअतिजीर्णत्वेनदृष्टापुनःकन्येवदृ

अष्टावक्रउवाच नास्तिस्वतंत्रतास्त्रीणामस्वतंत्राहियोषितः ॥ प्रजापतिमतंत्स्येतन्नस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति ॥ १४ ॥ स्त्र्युवाच बाधतेमैथुनंविप्रममभ क्तिंचपश्यवै ॥ अधर्मंप्राप्स्यसेविप्रयन्मांत्वंनाभिनंदसि ॥ १५ ॥ अष्टावक्रउवाच हरंतिदोषजातानिनरंजातंयथेच्छकम् ॥ प्रभवामिसदाधृत्या भद्रेस्वशयनंव्रज ॥ १६ ॥ स्त्र्युवाच शिरसाप्रणमेविप्रप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ भूमौनिपतमानायाःशरणंभवमेनघ ॥ १७ ॥ यदिवादोषजातंत्वं परदारेषुपश्यसि ॥ आत्मानंस्पर्शयाम्यद्यपाणिंगृह्णीष्वमेद्विज ॥ १८ ॥ नदोषोभविताचैवसत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ॥ स्वतंत्रांमांविजानीहियोऽधर्मःसोस्तुवैमयि ॥ त्वय्यावेशितचित्ताचस्वतंत्रास्मिभजस्वमाम् ॥ १९ ॥ अष्टावक्रउवाच स्वतंत्रात्वंकथंभद्रेब्रूहिकारणमत्रवै ॥ नास्तित्रिलोकेस्त्रीकाचिद्यावैस्वातंत्र्य मर्हति ॥ २० ॥ पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौवने ॥ पुत्राश्चस्थाविरेकालेनास्तिस्त्रीणांस्वतंत्रता ॥ २१ ॥ स्त्र्युवाच कौमारंब्रह्मचर्यमेकन्यैवास्मिन संशयः ॥ पत्नींकुरुष्वमांविप्रश्रद्धांविजहिमामम ॥ २२ ॥ अष्टावक्रउवाच यथाममतथातुभ्यंयथातुभ्यंतथामम ॥ जिज्ञासेयमृषेस्तस्यविघ्नःसत्यं नकिंभवेत् ॥ २३ ॥ आश्चर्यंपरमंहीदंकिंतुश्रेयोहिमेभवेत् ॥ दिव्याभरणवस्त्राहिकन्येयंमामुपस्थिता ॥ २४ ॥ किंत्वस्याःपरमंरूपंजीर्णमासीत्कथंपुनः ॥ कन्या रूपमिहाद्यैवंकिमिवात्रोत्तरंभवेत् ॥ २५ ॥ यथापरंशक्तिधृतेर्नव्युत्थास्येकथंचन ॥ नरोचतेहिव्युत्थानंसत्येनासादयाम्यहम् ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशास० अष्टावक्रदिक्संवादेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच नबिभेतिकथंसास्त्री शापाच्चपरमद्युतेः ॥ कथंनिवृत्तोभगवांस्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे ॥ १ ॥

श्यतइतिमायारूपमाश्चर्यम् ॥ २४ ॥ एतदेवाह किमिति अत्रअस्मिन्विषयेकिंउत्तरंश्रेष्ठतरं पूर्वपरिगृहीतस्यात्यागःउतएतस्याःस्वीकारःकर्तव्यइतिभावः ॥ २५ ॥ स्वमतमाह यथेति शक्तिःकामदमन सामर्थ्यं धृतिःपूर्वप्राप्तस्यात्यागः तदुभयंधृत्वानव्युत्थास्येअस्याःस्वीकारंनकरिष्ये व्युत्थानंधर्मातिक्रमं ममनरोचतेकिंतुसत्येनासादयाम्यहं दारानितिशेषः ॥२६॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नबिभेतीति ॥ १ ॥

विकुरुषेऽन्यथान्यथाकरोषि ब्राह्मणकाम्यया ब्राह्मणमानलिप्स्या॥२॥द्यावापृथिव्योः दिविपृथिव्यांचयत्रस्थीयतेतत्रएषाकाम्यास्त्रीपुंसयोः अन्योन्याभिलाषरूपाइच्छास्ति मोक्षादन्यन्निष्कामंपदंनास्ती

 भीष्मउवाच अष्टावक्रोऽन्वपृच्छत्तांरूपंविकुरुषेकथम् ॥ नचानृतंतेवक्तव्यंब्रूहिब्राह्मणकाम्यया ॥ २ ॥ स्त्र्युवाच द्यावापृथिव्योर्यत्रैषाकाम्याब्रा

ह्मणसत्तम ॥ शृणुष्वावहितःसर्वंयदिदंसत्यविक्रम ॥ ३ ॥ जिज्ञासेयंप्रयुक्तामेस्थिरीकर्तुंतवानघ॥ अव्युत्थानेनतेलोकाजिताःसत्यपराक्रम ॥ ४ ॥ उत्तरांमां

दिशंविद्धिदृष्टंस्त्रीचापलंचते ॥ स्थविराणामपिस्त्रीणांबाधतेमैथुनज्वरः ॥ ५ ॥ तुष्टःपितामहस्तेद्यतथादेवाःसवासवाः ॥ सत्वंयेनचकार्येणसंप्राप्तोभगवानि

ह ॥ ६ ॥ प्रेषितस्तेनविप्रेणकन्यापित्राद्विजर्षभ ॥ तवोपदेशंकर्तुंवैतच्चसर्वंकृतंमया ॥ ७॥ क्षेमैर्गमिष्यसिगृहंश्रमश्चनभविष्यति ॥ कन्यांप्राप्स्यसितांविप्रपु

त्रिणीचभविष्यति ॥ ८ ॥ काम्ययापृष्टवांस्त्वंमांततोव्याहृतमुत्तमम्॥ अनतिक्रमणीयासाकृत्स्नैर्लोकैस्त्रिभिःसदा ॥९॥ गच्छस्वसुकृतंकृत्वाकिंचान्यच्छ्रोतु

मिच्छसि ॥ यावद्ब्रवीमिविप्रर्षेअष्टावक्रयथातथम् ॥ १० ॥ ऋषिणाप्रसादिताचास्मितवहेतोर्द्विजर्षभ ॥ तस्यसंमाननार्थंमेत्वयिवाक्यंप्रभाषितम् ॥ ११ ॥

भीष्मउवाच श्रुत्वातुवचनंतस्याःसविप्रःप्रांजलिःस्थितः ॥ अनुज्ञातस्तयाचापिस्वगृहंपुनराव्रजत् ॥ १२ ॥ गृहमागत्यविश्रांतःस्वजनंपरिपृच्छ्यच ॥ अ

भ्यगच्छत्ततंविप्रंन्यायतःकुरुनंदन ॥ १३ ॥ पृष्टश्चतेनविप्रेणदृष्टंत्वेतन्निदर्शनम् ॥ प्राहविप्रंतदाविप्रःसुप्रीतेनांतरात्मना ॥ १४ ॥ भवतासमनुज्ञातःप्रास्थि

तोगंधमादनम् ॥ तस्यचोत्तरतोदेशेदृष्टंमेदैवतंमहत् ॥ १५ ॥ तयाचाहमनुज्ञातोभवांश्चापिप्रकीर्तितः ॥ श्रावितश्चापितद्वाक्यंगृहंचाभ्यागतःप्रभो ॥ १६ ॥

तमुवाचतदाविप्रःसुतांप्रतिगृहाणमे ॥ नक्षत्रविधियोगेनपात्रंहिपरमंभवान् ॥ १७॥ भीष्मउवाच अष्टावक्रस्तथेत्युक्त्वाप्रतिगृह्यचतांप्रभो ॥ कन्यां

परमधर्मात्माप्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥ १८ ॥ कन्यांतांप्रतिगृह्यैवभार्यांपरमशोभनाम् ॥ उवासमुदितस्तत्रस्वाश्रमेविगतज्वरः ॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेअ

नुशासनपर्वणिआनुशासनि० अष्टावक्रदिक्संवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

त्यर्थः ॥ ३ ॥ मेमया तवत्वां ॥४॥५॥६॥७॥८ ॥ साकाम्याऽनतिक्रमणीया ॥ ९ ॥ १० ॥ ऋषिणावदान्येन ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ यथाऋषिकृतामेवराजदेयंभवत्येवंस्त्री

मतामेवदैवंपित्र्यंचऋणमापतति स्त्रीमस्त्वंतुकामकृतंचनवैधमितिरूपभावेऽयंकस्यापिऋणीनभवतीतिप्रघट्टकार्थः ॥ १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोध्यायः ॥ २१॥

एवंगार्हस्थ्यहेतुंकाममुक्त्वागृहस्थोचितान्दानधर्मान्वक्तुंश्रोतुंपात्रादिगुणान्पृच्छति किमित्यादिना ब्राह्मणंब्रह्मविदंलिंगिनं ब्रह्मचारिणंसंन्यासिनंचदंडादिलिंगवंतं ॥ १ ॥ स्ववृत्तिजीवनार्थंस्वोचितांवृत्तिअभिपन्नायशरणीकुर्वते लिंगीअलिंगीवास्वधर्मसेवीयःसएवतपस्वीपात्रंचेत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वधर्मनिष्ठत्वंपात्रगुणमुक्त्वाश्रद्धावत्त्वंदातृगुणमाह श्रद्धयेतिद्वाभ्यां अपूतोपिपरयाश्रद्धयायदिप्रयच्छतितर्हितस्यदातुरपूतत्वप्रयुक्तःकोदोषःस्यात्तंवद ॥ ३ ॥ श्रद्धेति श्रद्धैवास्यपूतत्वंकरोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ नेति श्रद्धैवपूतत्वकर्त्रीचेत्कव्येपात्रपरीक्षानविधेयास्यादित्याशयः ॥ ५ ॥ देवानांसमूहाद्दैवात्श्रद्धादिभ्यइत्यर्थः हव्यंदैवंकर्म सिध्यतिफलदंभवति नतुब्राह्मणगुणादितिभावः इज्यंतेदेवाइतिशेषः दैवंकर्मदेवानुग्रहादेवपूर्णंभवति श्रद्धामात्रप्रियत्वाद्देवानामितिभावः ॥ ६ ॥ पित्र्यंतुकर्मब्राह्मणानुग्रहादेवपू

युधिष्ठिरउवाच किमाहुर्भरतश्रेष्ठपात्रंविप्राःसनातनाः ॥ ब्राह्मणंलिंगिनंचैवब्राह्मणंवाप्यलिंगिनम् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच स्ववृत्तिमभिपन्नायलिंगिनेचेतरायच ॥ देयमाहुर्महाराजउभावेतौतपस्विनौ ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रद्धयापरयाऽपूतोयःप्रयच्छेद्द्विजातये ॥ हव्यंकव्यंतथादानंकोदोषःस्यात्पितामह ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच श्रद्धापूतोनरस्तातदुर्दांतोपिनसंशयः ॥ पूतोभवतिसर्वत्रकिमुतत्वंमहाद्युते ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवेषुसततंनरः ॥ कव्यप्रदानेतुबुधाःपरीक्ष्यंब्राह्मणंविदुः ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच नब्राह्मणःसाधयतेहव्यंदैवात्प्रसिध्यति ॥ देवप्रसादादिज्यंतेयजमानैर्नसंशयः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणान्भरतश्रेष्ठसततंब्रह्मवादिनः ॥ मार्कंडेयःपुराप्राहइतिलोकेषुबुद्धिमान् ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अपूर्वोप्यथवाविद्वान्संबंधीवायथाभवेत् ॥ तपस्वीयज्ञशीलोवाकथंपात्रंभवेत्तुसः ॥ ८ ॥ भीष्मउवाच कुलीनःकर्मकृद्वैद्यस्तथैवाप्यानृशंस्यवान् ॥ ह्रीमानृजुःसत्यवादीपात्रंपूर्वेचयेत्रयः ॥ ९ ॥ तत्रेमंशृणुमेपार्थचतुर्णांतेजसांमतम् ॥ पृथिव्याःकाश्यपस्याग्नेर्मार्कंडेयस्यचैवहि ॥ १० ॥

र्णंभवतीतितत्रानुग्रहकर्तरितपोबलमावश्यकमित्याशयेनाह ब्राह्मणानिति लोकेषुपितृपितामहादिषुपूजनीयेषुब्रह्मिष्ठेष्वेवब्राह्मण्यमस्तीतिविद्यादित्यर्थः अग्निमुखावैदेवाःपाणिमुखाःपितरइत्याश्वलायनोदाहृतश्रुतेःश्रौतःस्मार्तऔदर्योवाग्निःस्वतःशुद्धोदेवांस्तर्पयति पाणिस्तुसत्कर्मवानेवपितॄंस्तर्पयितुंशक्नोतिनान्यथेतिकव्येष्वावश्यकीपात्रपरीक्षेतिभावः ॥ ७ ॥ कथंकेनहेतुनाऽपूर्वादीनांपंचानांपात्रत्वमितिप्रश्नार्थः ॥ ८ ॥ उत्तरेतु त्रयःअपूर्वसंबंधितपस्विनःकुलीनत्वादिगुणसप्तकयुक्ताएवपात्रत्वंभजंतेपरिशेषात् यज्ञशीलविद्वांसौकर्मकृद्वैद्यपदोदितौकुलीनत्वादिगुणपंचकयुक्तावेव एतेषांगुणानामभावेपात्रत्वंनकस्यापीत्यर्थः ॥ ९ ॥ एतदेववशिष्टसंमत्याद्रढयति तत्रेति तेजसांतेजस्विनांसर्वज्ञानामितियावत् ॥ १० ॥

नेंष्टुःपांसुपिंडः त्रिभिरेववृत्तिःजीवनंयस्यांसाब्राह्मीसंपत्तस्यांत्रिवृत्यां याजनाध्यापनप्रतिग्रहैरेवजीवतिसमहान् एतेनकुलीनत्वंवैयत्वंचसंगृहीतम् ॥११॥ न्हीमत्त्वऋजुत्वेशीलपदेनसंगृह्णाति सर्वेंचेति ॥ १२ ॥ आनृशंस्यंकर्मकृत्त्वंचसंगृह्णाति अधीयानइति सत्यंयज्ञादिकमव्यभिचरितफलंकर्मनचरतेनकरोति ॥ १३ ॥ अश्वमेधेतिसत्यसंग्रहः एतेषांगुणानामेकतमस्याप्यभावेपात्रत्वंनभवतीतिचतुर्णामपिमतं नतुचत्वारिपृथक्मतानि उपक्रमेतेजसांमतमित्येकवचनादंतेचविसंवादादर्शनादितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ व्रतिनःब्रह्मचारिणः कथंतत्सुकृतमितितदीयव्रतनाशात्तवीर्यंश्राद्धंदुष्यतिनवेतिप्रश्नः

पृथिव्युवाच यथामहार्णवेक्षिप्तःक्षिप्रंलेष्टुर्विनश्यति ॥ तथादुश्चरितंसर्वंत्रिवृत्यांचनिमज्जति ॥ ११ ॥ काश्यपउवाच सर्वेंचवेदाःसहषड्भिरंगैः सांख्यंपुराणंचकुलेचजन्म ॥ नैतानिसर्वाणिगतिर्भवंतिशीलव्यपेतस्यनृपद्विजस्य ॥ १२ ॥ अग्निरुवाच अधीयानःपंडितंमन्यमानोयोविद्ययाहंति यशःपरेषां ॥ प्रभ्रश्यतेसौचरतेनसत्यंलोकास्तस्यत्यंतवंतोभवंति ॥ १३ ॥ मार्कंडेयउवाच अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतम् ॥ नाभिजानामियद्यस्यसत्यस्यार्धमवाप्नुयात् ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तातेजग्मुराशुचत्वारोमिततेजसः ॥ पृथिवीकाश्यपोग्निश्चप्रकृष्टायुश्चभार्गवः ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच यदितेब्राह्मणालोकेव्रतिनोभुंजतेहविः ॥ दत्तंब्राह्मणकामायकथंतत्सुकृतंभवेत् ॥ १६ ॥ भीष्मउवाच आदिष्टिनोयेराजेंद्रब्राह्मणावेदपारगाः ॥ भुंजतेब्रह्मकामायव्रतलुप्ताभवंतिते ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अनेकांतंबहुद्वारंधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ किंनिमित्तंभवेदत्रतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच अहिंसासत्यमक्रोधआनृशंस्यंदमस्तथा ॥ आर्जवंचैवराजेंद्रनिश्चितंधर्मलक्षणम् ॥ १९ ॥ येतुधर्मंप्रशंसंतश्चरंतिपृथिवीमिमां ॥ अनाचरंतस्तद्धर्मंसंकरेभिरताःप्रभो ॥ २० ॥ तेभ्योहिरण्यंरत्नंवागामश्वंवाददातियः ॥ दशवर्षाणिविष्ठांसभुंक्तेनिरयमास्थितः ॥ २१ ॥

॥ १६ ॥ आदिष्टंद्वादशवर्षाणिब्रह्मचर्यंचरेतिगुर्वादेशस्तद्वंतः भोक्तुरेवव्रतंलुप्यते नतुदाताप्रत्यवैति अपितु कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाःपंचाग्निब्रह्मचारिणः पितृमातृपराश्चैवब्राह्मणाःश्राद्धसंपदइति व्रतस्थमपि दौहित्रंश्राद्धेयत्नेनभोजयेदितिचस्मरणात्पुण्यभागेवभवतीतिभावः एतेनश्राद्धादन्यत्रलोभादिप्रदर्शनेनपरव्रतंनाशयतोदानेपिकिंचिद्वैगुण्यंजायतइतिगम्यते अतएव मनसापात्रमुद्दिश्यजलमध्येजलंक्षिपेत् दातातत्फलमाप्नोतिप्रतिग्राहीनदोषभागितिपात्रादरार्थंकल्पांतरंस्मर्यते अन्यथैतन्नस्मर्येतनाप्येवंयुधिष्ठिरेणाशंक्येतेतिदिक् ॥ १७ ॥ अंतोनिष्ठा अनेकांतंअनेकफलाकारमित्यर्थः पात्रगुणानामनंतत्वात्केगुणानियमेनपात्रतायानिमित्तंतानेवसंक्षेपेणब्रूहीतिप्रश्नार्थः ॥ १८ ॥ उत्तरमाहत्रिभिः अहिंसेति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

मेदादीनांसविष्ठांभुंक्तेइतिसंबंधः मेदागोमहिष्यादीनांमृतानांमांसमश्नंतः पुल्कसाःयेब्राह्मणादीनपिस्वभावादेवहिंसंति अंतेवसायिनश्चर्मकारादयः कृतमकृतंवापरकीयंपापंकर्मयेप्रकाशयंतिब्राह्मणादयो पितेमेदादितुल्याएवेतितेषामपीतिपदार्थः ॥ २२ ॥ वैश्वदेवंतत्संबंधिनंहंतकारं ब्रह्मचारिणेइतिसंन्यासिनोप्युपलक्षणम् यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेः अशुभानितिच्छेदः ॥ २३ ॥ परं

मेदानांपुल्कसानांचतथैवांतेवसायिनाम् ॥ कृतंकर्माकृतंवापिरागमोहेनजल्पतां ॥ २२ ॥ वैश्वदेवंचयेमूढाविप्रायब्रह्मचारिणे ॥ ददतेनेहराजेंद्रतेलोकानभुं
जतेऽशुभान् ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंपरंब्रह्मचर्यंचकिंपरंधर्मलक्षणं ॥ किंचश्रेष्ठतमंशौचंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ २४ ॥ भीष्मउवाच ब्रह्मच
र्यात्परंतातमधुमांसस्यवर्जनं ॥ मर्यादायांस्थितोधर्मःशमश्चैवास्यलक्षणं ॥ २५ ॥ युधिष्ठिरउवाच कस्मिन्कालेचरेद्धर्मंकस्मिन्कालेर्थमाचरेत् ॥ क
स्मिन्कालेसुखीचस्यात्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ २६ ॥ भीष्मउवाच कल्यमर्थंनिषेवेततततोधर्ममनंतरं ॥ पश्चात्कामंनिषेवेतनचगच्छेत्प्रसंगितां ॥ २७ ॥
ब्राह्मणांश्चैवमन्येतगुरूंश्चाप्यभिपूजयेत् ॥ सर्वभूतानुलोमश्चमृदुशीलःप्रियंवदः ॥ २८ ॥ अधिकारेयदनृतंयच्चराजसुपैशुनं ॥ गुरोश्चालीककरणंतुल्यंत
द्ब्रह्महत्यया ॥ २९ ॥ प्रहरेन्ननरेंद्रेषुनहन्याद्गांतथैवच ॥ भ्रूणहत्यासमंचैवउभयंयोनिषेवते ॥ ३० ॥ नाग्निंपरित्यजेज्जातुनचवेदान्परित्यजेत् ॥ नचब्राह्मण
माक्रोशेत्समंतद्ब्रह्महत्यया ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरउवाच कीदृशाःसाधवोविप्राःकेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ कीदृशानांचभोक्तव्यंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ३२ ॥
भीष्मउवाच अक्रोधनाधर्मपराःसत्यनित्यादमेरताः ॥ तादृशाःसाधवोविप्रास्तेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ३३ ॥ अमानिनःसर्वसहादृढार्थाविजितेंद्रियाः ॥ स
र्वभूतहितामैत्रास्तेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ३४ ॥ अलुब्धाःशुचयोवैद्याह्रीमंतःसत्यवादिनः ॥ स्वकर्मनिरतायेचतेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ३५ ॥ सांगांश्चचतुरोवेदा
नधीतेयोद्विजर्षभः ॥ षड्भ्यःप्रवृत्तःकर्मभ्यस्तंपात्रमृषयोविदुः ॥ ३६ ॥ येत्वेवंगुणजातीयास्तेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ सहस्रगुणमाप्नोतिगुणार्हायप्रदायकः ॥
॥ ३७ ॥ प्रज्ञाश्रुताभ्यांवृत्तेनशीलेनचसमन्वितः ॥ तारयेतकुलंसर्वमेकोपीहद्विजर्षभः ॥ ३८ ॥

श्रेष्ठं ॥ २४ ॥ शमःविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवृत्तिरेतदेवश्रेष्ठतरंशौचंधर्मस्यलक्षणंमर्यादांतर्गतम् ॥ २५ ॥ कल्यंपूर्वाण्हे ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ षड्भ्यःअनुपदोक्तैःमधुमांसवर्जनमर्यादापालनशौचैःसहाध्ययनयागदानेभ्यः तान्यनुष्ठातुंप्रवृत्तइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

नशोचतिप्रतिपादयन् ॥ ३९॥ द्विजोत्तमः निर्दोषः एतेपूर्वोक्तागुणाश्चत्रयदिलभ्यंतेतर्हितारयेतेतिकिमु ॥ ४०॥ निशम्यज्ञात्वा ईदृशपात्रप्राप्तौसमीपस्थस्याल्पगुणस्यातिक्रमेपिदोषोनास्तीतिभावः ॥४१॥
इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ श्राद्धेति कालादौविहितंविशेषमितिशेषः॥ १ ॥ २ ॥ उपपत्तिभिःआदरादिभिर्युक्तःसन् ॥३॥४॥ ५॥ क्षुतंक्षुते

गामश्वंवित्तमन्नंवातद्विधेप्रतिपादयेत् ॥ द्रव्याणिचान्यानितथाप्रेत्यभावेनशोचति ॥ ३९ ॥ तारयेतकुलंसर्वमेकोपीहद्विजोत्तमः ॥ किमंगपुनरेवैतेतस्मा
त्पात्रंसमाचरेत् ॥ ४० ॥ निशम्यचगुणोपेतंब्राह्मणंसाधुसंमतं ॥ दूरादानाय्यसत्कृत्यसर्वतश्चापिपूजयेत् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्व
णिआनुशास०बहुप्राश्निकेद्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच श्राद्धकालेचदैवेचपित्र्येपिचपितामह ॥ इच्छामीह
त्वयाख्यातंविहितंयत्सुरर्षिभिः॥ १ ॥ भीष्मउवाच दैवंपौर्वाह्णिकंकुर्यादपराह्णेतुपैतृकम् ॥ मंगलाचारसंपन्नःकृतशौचःप्रयत्नवान् ॥ २ ॥ मनुष्याणां
तुमध्याह्नेप्रदद्यादुपपत्तिभिः॥ कालहीनंतुयद्दानंतंभागंरक्षसांविदुः ॥ ३ ॥ लंघितंचावलीढंचकलिपूर्वंचयत्कृतम् ॥ रजस्वलाभिर्दृष्टंचतंभागंरक्षसांविदुः॥
॥ ४ ॥ अवघुष्टंचयद्भुक्तमव्रतेनचभारत ॥ पराघ्रष्टंशुनाचैवतंभागंरक्षसांविदुः ॥ ५ ॥ केशकीटावपतितंक्षुतंश्वभिरवेक्षितम् ॥ रुदितंचावधूतंचतंभागंरक्ष
सांविदुः॥ ६ ॥ निरोंकारेणयद्भुक्तंसशस्त्रेणचभारत ॥ दुरात्मनाचयद्भुक्तंतंभागंरक्षसांविदुः ॥ ७ ॥ परोच्छिष्टंचयद्भुक्तंपरिभुक्तंचयद्भवेत् ॥ दैवेपित्र्येचस
ततंतंभागंरक्षसांविदुः॥ ८ ॥ मंत्रहीनंक्रियाहीनंयच्छ्राद्धंपरिविष्यते ॥ त्रिभिर्वर्णैर्नरश्रेष्ठतंभागंरक्षसांविदुः ॥ ९ ॥ आज्याहुतिंविनाचैवयत्किंचित्परिवि
ष्यते ॥ दुराचारैश्चयद्भुक्तंतंभागंरक्षसांविदुः ॥ १० ॥ येभागारक्षसांप्रामास्तउक्ताभरतर्षभ ॥ अतऊर्ध्वंविसर्गस्यपरीक्षांब्राह्मणेशृणु ॥ ११ ॥ यावंतःपतिता
विप्राजडोन्मत्तास्तथैवच ॥ दैवेवाप्यथपित्र्येवाराजन्नार्हंतिकेतनं॥ १२ ॥ श्वित्रीक्लीबश्चकुष्ठीचतथायक्ष्महतश्चयः ॥ अपस्मारीचयश्चांधोराजन्नार्हतिकेत
नं॥ १३ ॥ चिकित्सकादेवलकाव्तथानियमधारिणः॥ सोमविक्रयिणश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनं॥ १४॥

नदूषितं ॥ ६ ॥ निरोंकारेणअननुज्ञानेनंशूद्रेणवा ॥ ७ ॥ परिभुक्तंदेवातिथिपितृबालकादीन्वर्जयित्वाभुक्तंस्वेनैव ॥ ८ ॥ ९ ॥ आज्याहुतिंपात्राभिघारणंविना ॥ १० ॥ विसर्गस्यब्राह्मणेदानस्य
पात्रभूते ॥ ११ ॥ पतिताःमहापातकेनजातिबहिर्भूताः केतनंनिमंत्रणं ॥ १२ ॥ श्वित्रीश्वेतकुष्ठी कुष्ठीमंडलकुष्ठी यक्ष्महतोमहारोगी अपस्मारीग्रहग्रस्तः ॥ १३ ॥ देवलकादेवार्चनवृत्तिजीविनः वृथा
नियमधारिणोदंभवंतः ॥ १४ ॥

प्लवकाःकूर्दनपराः कथकाःवृथालापिनः योधकाःमल्लाः ॥ १५ ॥ वृषलानांशूद्राणांहोतारोयाजकाः वृषलशिष्याःशूद्रदासाः ॥ १६ ॥ अनुयोक्ताभृतकाध्यापकः अनुयुक्तःभृतकाध्येता ॥ १७ ॥ वर्णावरपरिग्रहःशूद्रापतिः ॥ १८ ॥ अनग्नयःश्रौतस्मार्तकर्मरहिताः येचापेताःस्वकर्मभ्यःस्तेनास्तेपरिकीर्तिताः कर्मणादेहदोषैश्चयोनितश्चैवकुत्सिताः पतितांस्तान्विजानीयान्महापातकिनश्चयेइतिस्तेनपतितौयमोक्तौवायाग्यौ ॥ १९ गणपूर्वाग्रामण्यः पुत्रिकापूर्वपुत्राः अस्यामुत्पन्नःपुत्रोमदीयइतिनियमेनयादीयतेतस्यांचयोजातःसपुत्रिकापूर्वपुत्रः सपितृगोत्राद्भ्रष्टोमातृगोत्रोपजीवित्वान्निंद्यः ॥ २० ॥ ऋणकर्तावृद्ध्यर्थंधनप्रयोक्ताकुसीदीनामा वार्धुषिकः समर्घधान्यमादायमहर्घ्यंयःप्रयच्छति सवैवार्धुषिकोनामहव्यकव्यबहिष्कृतइतिस्मृतिप्रसिद्धः ॥ २१ ॥ स्त्रीपूर्वाःस्त्रीजिताः स्त्रीपण्योपजीविनोवा

गायनानर्तकाश्चैवप्लवकावादकास्तथा ॥ कथकायोधकाश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनं ॥ १५ ॥ होतारोवृषलानांचवृषलाध्यापकास्तथा ॥ तथावृषलशिष्याश्चराजन्नार्हंतिकेतनं ॥ १६ ॥ अनुयोक्ताचयोविप्रोअनुयुक्तश्चभारत ॥ नार्हतस्तावपिश्राद्धंब्रह्मविक्रयिणौहितौ ॥ १७ ॥ अग्रणीर्यःकृतःपूर्वंवर्णावरपरिग्रहः ॥ ब्राह्मणःसर्वविद्योपिराजन्नार्हंतिकेतनं ॥ १८ ॥ अनग्नयश्चयेविप्रामृतनिर्यातकाश्चये ॥ स्तेनाश्चपतिताश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनं ॥ १९ ॥ अपरिज्ञातपूर्वाश्चगणपूर्वाश्चभारत ॥ पुत्रिकापूर्वपुत्राश्चश्राद्धेनार्हंतिकेतनं ॥ २० ॥ ऋणकर्ताचयोराजन्यश्चवार्धुषिकोनरः ॥ प्राणिविक्रयवृत्तिश्चराजन्नार्हंतिकेतनं ॥ २१ ॥ स्त्रीपूर्वाःकांडपृष्ठाश्चयावंतोभरतर्षभ ॥ अजपाब्राह्मणाश्चैवश्राद्धेनार्हंतिकेतनं ॥ २२ ॥ श्राद्धेदैवेचनिर्दिष्टोब्राह्मणोभरतर्षभ ॥ दातुःप्रतिग्रहीतुश्चशृणुष्वानुग्रहंपुनः ॥ २३ ॥ चीर्णव्रतागुणैर्युक्ताभवेयुर्येपिकर्षकाः ॥ सावित्रीज्ञाःक्रियावंतस्तेराजन्केतनक्षमाः ॥ २४ ॥ क्षात्रधर्मिणमप्याजौकेतयेत्कुलजंद्विजं ॥ नत्वेववणिजंतातश्राद्धेचपरिकल्पयेत् ॥ २५ ॥ अग्निहोत्रीचयोविप्रोग्रामवासीचयोभवेत् ॥ अस्तेनश्चातिथिज्ञश्चसराजन्केतनक्षमः ॥ २६ ॥ सावित्रींजपतेयस्त्रिकालंभरतर्षभ ॥ भिक्षावृत्तिःक्रियावांश्चसराजन्केतनक्षमः ॥ २७ ॥ उदितास्तमितोयश्चतथैवास्तमितोदितः ॥ अहिंस्रश्चाल्पदोषश्चसराजन्केतनक्षमः ॥ २८ ॥ अकल्ककोह्यतर्कश्चब्राह्मणोभरतर्षभ ॥ संसर्गेभैक्ष्यवृत्तिश्चसराजन्केतनक्षमः ॥ २९ ॥

कांडपृष्ठोवेश्यापतिःकांडपृष्ठःसद्भिरेवनिगद्यतइतियमेनव्याख्यातः अजपाःसंध्यावंदनहीनाः ॥ २२ ॥ अनुग्रहंनिषिद्धानामपिकेनचिद्गुणेनाभ्यनुज्ञानं ॥२३॥२४॥ वणिजंवणिग्वृत्तिं ॥२५॥२६॥२७॥ उदितःआढ्यःअस्तमितःदरिद्रःपूर्वाह्णेलाभकालेआढ्यःसद्यस्तस्यव्ययेदरिद्रःएवंप्रातरलाभकालेऽस्तमितःमध्याह्नेलाभेसतिउदितः अल्पदोषोविद्वत्त्वादिविशेषगुणरहितःअदातावा ॥ २८ ॥ अकल्ककःअदांभिकः अपापोवा कल्कःपापेचदंभेचेतिकोशः अकल्पकइतिपाठेस्वेच्छयाधर्माधर्मकल्पकः अतर्कःअहैतुकःशुष्कतर्कपरः संसर्गेसंगत्यर्हेगृहेज्ञातेभैक्ष्यवृत्तिः ॥ २९ ॥

कितवोधूर्तः ॥ ३० ॥ सर्वदेवतादिकंअतिथिरेवयंस्यससर्वातिथिः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मवेदः क्लैब्यात्दीनभाषणेनमिथ्याशपथादिनावा ॥ ३२ ॥ अपवर्गेश्राद्धसमाप्तौ न्हीयमाणइतिपाठेलज्जमानः युक्तंअस्तुस्वधेत्यादिवचनंगवानृतंअन्नृतगोशपथस्यपापं ॥३३॥ सोमक्षयोदर्शः आरण्यंमृगादिमांसंचयदाप्राप्तंतदैवश्राद्धस्यकालः ॥३४॥ स्वधोच्यतामितिप्रदात्राउक्तेअस्तुस्वधेतिब्राह्मणोवदेत् एवमुत्तरत्रमुदिता प्रीतिकरीपितॄणामित्यर्थात् ॥३५॥३६॥ पुण्येति पुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितियजमानेनप्रोक्ते ओंपुण्याहमस्त्विति ब्राह्मणाब्रूयुः दैवंसोंकारं ॥३७॥ दैवेओंकारस्थाने प्रीयंतांदेवताःपुण्याहमस्त्वितिप्रतिवदेदित्य

अव्रतीकितवःस्तेनःप्राणिविक्रयिकोवणिक् ॥ पश्चाच्चपीतवान्सोमंसराजन्केतनक्षमः ॥ ३० ॥ अर्जयित्वाधनंपूर्वंदारुणैरपिकर्मभिः ॥ भवेत्सर्वातिथिःपश्चात्सराजन्केतनक्षमः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टंस्त्रियायच्चार्जितंधनं ॥ अदेयंपितृविप्रेभ्योयच्चक्लैब्यादुपार्जितं ॥ ३२ ॥ क्रियमाणेपवर्गेचयोद्विजोभरतर्षभ ॥ नव्याहरतियद्युक्तंतस्याधर्मोगवानृतं ॥ ३३ ॥ श्राद्धस्यब्राह्मणःकालःप्राप्तंदधिघृतंतथा ॥ सोमक्षयश्चमांसंचयदारण्यंयुधिष्ठिर ॥ ३४ ॥ श्राद्धापवर्गेविप्रस्यस्वधावैमुदिताभवेत् ॥ क्षत्रियस्यापियोब्रूयात्प्रीयंतांपितरस्त्विति ॥ ३५ ॥ अपवर्गेतुवैश्यस्यश्राद्धकर्मणिभारत ॥ अक्षय्यमभिधातव्यंस्वस्तिशूद्रस्यभारत ॥ ३६ ॥ पुण्याहवाचनंदैवंब्राह्मणस्यविधीयते ॥ एतदेवनिरोंकारंक्षत्रियस्यविधीयते ॥ ३७ ॥ वैश्यस्यदैवेवक्तव्यंप्रीयंतांदेवताइति ॥ कर्मणामानुपूर्व्येणविधिपूर्वंकृतंश्रृणु ॥ ३८ ॥ जातकर्मादिकाःसर्वास्त्रिषुवर्णेषुभारत ॥ ब्रह्मक्षत्रेहिमंत्रोक्तावैश्यस्यचयुधिष्ठिर ॥ ३९ ॥ विप्रस्यरशनामौंजीमौर्वीराजन्यगामिनी ॥ बाल्वजीत्येववैश्यस्यधर्मएषयुधिष्ठिर ॥ ४० ॥ दातुःप्रतिग्रहीतुश्चधर्माधर्मौविमौश्रृणु ॥ ब्राह्मणस्यानृतेऽधर्मःप्रोक्तःपातकसंज्ञितः ॥ चतुर्गुणःक्षत्रियस्यवैश्यस्याष्टगुणःस्मृतः ॥ ४१ ॥ नान्यत्रब्राह्मणोश्नीयात्पूर्वंविप्रेणकेतितः ॥ यवीयान्पशुहिंसायांतुल्यधर्मोभवेत्सहि ॥ ४२ ॥ तथाराजन्यवैश्याभ्यांयद्यश्नीयात्तुकेतितः ॥ यवीयान्पशुहिंसायांभागार्धसमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ दैवंवाप्यथवापित्र्यंयोश्नीयाद्ब्राह्मणादिषु ॥ अस्नातोब्राह्मणोराजंस्तस्याधर्मोगवानृतं ॥ ४४ ॥

र्थः कृतंक्रियांअनुष्ठानक्रममितियावत् वैश्यस्यचमंत्रोक्ताइत्यनुषंगः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रशनामेखला मौंजीमुंजमयी मौर्वीधनुर्ज्या बाल्वजीबल्वजस्तृणविशेषस्तन्मयी ॥ ४० ॥ धर्मोदातुःअधर्मःप्रतिग्रहीतुरितितावुभौश्रृणु तत्राधर्ममेवसामान्यतआह ब्राह्मणस्येति एककार्षापणार्थेअनृतवक्तुर्ब्राह्मणस्ययावानधर्मोभवतिसएवचतुर्गुणःक्षत्रियस्याष्टगुणोवैश्यस्यतावन्मात्रार्थेभवतीत्यर्थः सार्धश्लोकः ॥ ४१ ॥ नेति यःपूर्वस्यनिमंत्रयितुरश्नातिसज्यायान् परस्याश्नन्यवीयान् तत्रब्राह्मणेनकेतितःसन्यदियवीयान्भवेत्तर्हिद्वथापशुहिंसायाःपूर्णपापंप्राप्नुयात् क्षत्रियादिनाकेतितःसन्यदियवीयान्स्यात्तर्हि वृथापशुहिंसायाअर्धपापंप्राप्नुयादितिश्लोकत्रयार्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

आशौचः जननमरणाशौचवान् ॥ ४५ ॥ अर्थेनप्रयोजनेनतीर्थयात्राव्यपदेशेनजीविकार्थर्थीयोधनंलिप्सेत्योवाकर्मार्थंमेभिक्षांदेहीत्यामंत्रयतिदातारमभिमुखीकरोतितस्यापिअन्नंतंगवान्नतमेवस्मृतं ॥ ४६ ॥ वेदव्रतंचारित्रंचयेषांनास्तितेयेनमंत्रवत्मंत्रयुक्तंयथास्यात्तथाश्राद्धेपरिविष्यंतेतस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भोजनपात्रेऽवशिष्टमुच्छेषःतेनसहितंपरिशेषंस्थाल्यामवशिष्टंप्रतीक्षंते येषांपाकपर्याप्तमे वधान्यादिकमस्तिनकुसूलादौतान्भोजय ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तद्भक्ताःचारित्रमेवभक्तोऽन्नंतद्वजीवनंयेषांते तद्गृहाःतदेवगृहेरुयादौयेषांते बलंइहलोकेदोषाभिभवसामर्थ्यं अपाश्रयःपरलोकगमनालंबनं

आशौचोब्राह्मणोराजन्योश्नीयाद्ब्राह्मणादिषु॥ ज्ञानपूर्वमथोलोभात्तस्याधर्मोगवानृतं ॥ ४५॥ अर्थेनान्येनयोलिप्सेत्कर्मार्थंचैवभारत ॥ आमंत्रयंतिरा जेंद्रतस्याधर्मोनृतंस्मृतम्॥ ४६ ॥ अवेदव्रतचारित्रास्त्रिभिर्वर्णैर्युधिष्ठिर॥ मंत्रवत्परिविष्यंतेतस्याधर्मोगवानृतम् ॥ ४७ ॥ युधिष्ठिरउवाच पित्र्यंवा प्यथवादैवंदीयतेयत्पितामह॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंदत्तंकेषुमहाफलम् ॥ ४८ ॥ भीष्मउवाच येषांदाराःप्रतीक्षंतेसुवृष्टिमिवकर्षकाः ॥ उच्छेषपरिशे षंहितान्भोजययुधिष्ठिर॥ ४९ ॥ चारित्रनिरताराजन्येकृशाःकृशवृत्तयः ॥ अर्थिनश्चोपगच्छंतितेषुदत्तंमहाफलम्॥ ५० ॥ तद्भक्तास्तद्गृहाराजंस्तद्बलास्तद पाश्रयाः॥ अर्थिनश्चभवंत्यर्थेतेषुदत्तंमहाफलम्॥ ५१ ॥ तस्करेभ्यःपरेभ्योवायेभयार्तायुधिष्ठिर॥ अर्थिनोभोक्तुमिच्छंतितेषुदत्तंमहाफलम्॥ ५२ ॥ अक ल्ककस्यविप्रस्यरौक्ष्यात्करकृतात्मनः॥ बटवोयस्यभिक्षंतितेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ५३ ॥ हृतस्वाहृतदाराश्चयेविप्रादेशसंप्लवे ॥ अर्थार्थमभिगच्छंतितेभ्योद त्तंमहाफलम् ॥ ५४ ॥ व्रतिनोनियमस्थाश्चयेविप्राःश्रुतसंमताः ॥ तत्समाप्त्यर्थमिच्छंतितेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ५५ ॥ अत्युत्क्रांताश्चधर्मेषुपाषंडसमये षुच ॥ कृशप्राणाःकृशधनास्तेभ्योदत्तंमहाफलं ॥ ५६ ॥ कृतसर्वस्वहरणानिर्दोषाःप्रभविष्णुभिः ॥ स्पृहयंतिचभुक्तान्नंतेषुदत्तंमहाफलं ॥ ५७॥ तप स्विनस्तपोनिष्ठास्तेषांभैक्षचराश्चये॥ अर्थिनःकिंचिदिच्छंतितेषुदत्तंमहाफलं ॥ ५८॥ महाफलविधिर्दानेश्रुतस्तेभरतर्षभ॥ निरयंयेनगच्छंतिस्वर्गंचैवहित च्छृणु॥ ५९॥ गुर्वर्थमभयार्थंवावर्जयित्वायुधिष्ठिर॥ येनृतंकथयंतिस्मतेवैनिरयगामिनः ॥ ६०॥

अर्थेप्रयोजनेसत्येवार्थिनोभवंतिनसंग्रहार्थं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ रौक्ष्यात्दारिद्र्यात् करेकृतःआत्मेवात्माजीवनमन्नं हस्तेगृहीतान्नस्यबटवःक्षुधार्ताःमह्यंदेहिमह्यंदेहीतियाचंतेतेभ्योऽतिदरिद्रेभ्यः ॥५३॥ कृते तिपाठेपिकृतंहिंसितंदूरीकृतंत्यक्तमित्येवार्थः ॥ ५४ ॥ ५५॥ चःपादपूरणार्थः पाषंडानांसमयोमर्यादायेषुधर्मेषुतत्रअत्युत्क्रांताःअत्यंततत्तोदूरेस्थिताः ॥ ५६ ॥ भुक्तान्नमेवस्पृहयंतिनस्वादु अतएवनचतु र्थी स्वादुत्वेनानीप्सितत्वादन्नस्य किंतुगर्तापूरणंयथाकथंचित्कर्तव्यंतच्चस्वयमेवेश्वरेणकर्तव्यमित्याशयवंतइत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अभयार्थंभयनिवृत्तिरूपंप्रयोजनम् ॥ ६० ॥

अभिमर्शिनोजाराः प्रयोक्तारःहर्त्रभिमर्शिनोर्दूताः ॥ ६१ ॥ परेषांदोषस्येतिशेषः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आशायाश्छेदमित्येकदेशानुषंगः कुर्वंतीतिशेषः ॥ ६५ ॥ सूचकाःराजगामिपैशुन्यवादिनः
सेतुःआर्यमर्यादा ॥६६॥ पाषंडाःवेदविरोधिनःशाक्यादयः दूषकाःसतांनिंदकाः समयानांधर्मसंकेतानां प्रत्यवसिताःआरूढपतिताः ॥६७॥ विषमाःजनविरोधिनोव्यवंहारादयोयेषांते ॥६८॥६९॥ कृता

परदाराभिहर्तारःपरदाराभिमर्शिनः॥ परदारप्रयोक्तारस्तेवैनिरयगामिनः ॥ ६१ ॥ येपरंस्वापहर्तारःपरस्वानांचनाशकाः ॥ सूचकाश्चपरेषांयेतेवैनिरयगा
मिनः॥ ६२ ॥ प्रपाणांचसभानांचसंक्रमाणांचभारत॥ अगाराणांचभेत्तारोनरानिरयगामिनः॥ ६३ ॥ अनाथांप्रमदांबालांवृद्धांभीतांतपस्विनीं ॥ वंचयं
तिनरायेचतेवैनिरयगामिनः॥ ६४ ॥ वृत्तिच्छेदंगृहच्छेदंदारच्छेदंचभारत॥ मित्रच्छेदंतथाशायास्तेवैनिरयगामिनः ॥ ६५ ॥ सूचकाःसेतुभेत्तारःपरवृ
त्त्युपजीवकाः॥ अकृतज्ञाश्चमित्राणांतेवैनिरयगामिनः ॥ ६६ ॥ पाषंडादूषकाश्चैवसमयानांचदूषकाः॥ येप्रत्यवसिताश्चैवतेवैनिरयगामिनः ॥ ६७॥ वि
षमव्यवहाराश्चविषमाश्चैववृद्धिषु॥ लाभेषुविषमाश्चैवतेवैनिरयगामिनः॥ ६८ ॥ द्यूतसंव्यवहाराश्चनिष्परीक्षाश्चमानवाः ॥ प्राणिहिंसाप्रवृत्ताश्चतेवैनि
रयगामिनः॥ ६९ ॥ कृताशंकृतनिर्देशंकृतभक्तंकृतश्रमं ॥ भेदैर्येव्यपकर्षंतितेवैनिरयगामिनः ॥ ७० ॥ पर्यश्नंतिचयेदारानग्निभृत्यातिथींस्तथा ॥ उत्सन्न
पितृदेवेज्यास्तेवैनिरयगामिनः॥ ७१ ॥ वेदविक्रयिणश्चैववेदानांचैवदूषकाः॥ वेदानांलेखकाश्चैवतेवैनिरयगामिनः॥ ७२ ॥ चातुराश्रम्यबाह्याश्चश्रुतिबा
ह्याश्चयेनराः॥ विकर्मभिश्चजीवंतितेवैनिरयगामिनः॥ ७३ ॥ केशविक्रयिकाराजन्विषविक्रयिकाश्चये॥ क्षीरविक्रयिकाश्चैवतेवैनिरयगामिनः॥ ७४॥
ब्राह्मणानांगवांचैवकन्यानांचयुधिष्ठिर॥ येंतरंयांतिकार्येषुतेवैनिरयगामिनः॥७५॥ शस्त्रविक्रयिकाश्चैवकर्तारश्चयुधिष्ठिर ॥ शल्यानांधनुषांचैवतेवैनिरय
गामिनः॥ ७६ ॥ शिलाभिःशंकुभिर्वापिश्वभ्रैर्वाभरतर्षभ ॥ येमार्गमनुरुंधंतितेवैनिरयगामिनः ॥ ७७॥ उपाध्यायांश्चभृत्यांश्चभक्तांश्चभरतर्षभ ॥ येत्यजं
त्यविकारांस्त्रींस्तेवैनिरयगामिनः॥ ७८ ॥ अप्राप्तदमकाश्चैवनासानांवेधकाश्चये॥ बंधकाश्चपशूनांयेतेवैनिरयगामिनः॥ ७९ ॥

शंदासमर्थिनंवा कृतनिर्देशंनिर्देशःतुभ्यमिदंदास्यामीतिप्रतिज्ञासाकृतायस्मैइतिसमासः भक्तंवेतनं व्यपकर्षंतिपत्युःसकाशाद्दूरीकुर्वंति ॥७०॥ पर्यश्नंति परित्यज्याश्नंति ॥७१॥७२॥ विकर्मभिःस्वस्यनि
षिद्धैःकर्मभिः ॥ ७३ ॥ केशाश्चामरकंबलादयः ॥ ७४ ॥ अंतरंयांतिअंतरायाभवंति ॥ ७५ ॥ कर्तारःशस्त्रशल्यादीनां ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अप्राप्तःअदांतः प्राप्तंलब्धेसमंजसेइतिमेदिनी पशू
नांयुगेनगोण्याअंडमर्दनेनवाबलवीर्ययोर्नाशकाअप्राप्तदमकाः ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ सर्वेष्विति येब्राह्मणातिक्रमंनकुर्वंतितेस्वर्गगामिनइत्यर्थः ॥८४॥८५॥८६॥ आबाधात्संकटात् ॥८७॥८८॥ मधुक्षौद्रं ॥ ८९ ॥ कर्तारःपालनकर्तारः ॥ ९० ॥ कुटुंबा

अगोमारश्चराजानोबलिषड्भागतस्कराः ॥ समर्थाश्चाप्यदातारस्तेवैनिरयगामिनः ॥ ८० ॥ क्षांतान्दांतांस्तथाप्राज्ञान्दीर्घकालंसहोषितान् ॥ त्यजंतिकृ
तकृत्यायेतेवैनिरयगामिनः ॥ ८१ ॥ बालानामथवृद्धानांदासानांचैवयेनराः ॥ अदत्वाभक्षयंत्यग्रेतेवैनिरयगामिनः ॥ ८२ ॥ एतेपूर्वविनिर्दिष्टाःप्रोक्ता
निरयगामिनः ॥ भागिनःस्वर्गलोकस्यवक्ष्यामिभरतर्षभ ॥८३॥ सर्वेष्वेवतुकार्येषुदैवपूर्वेषुभारत ॥ हंतिपुत्रान्पशून्कृत्स्नान्ब्राह्मणातिक्रमःकृतः ॥ ८४ ॥ दाने
नतपसाचैवसत्येनचयुधिष्ठिर ॥ येधर्ममनुवर्ततेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥८५॥ शुश्रूषाभिस्तपोभिश्चविद्यामादायभारत ॥ येप्रतिग्रहनिःस्नेहास्तेनराःस्वर्गगामि
नः ॥ ८६ ॥ भयात्पापात्तथाबाधाद्दारिद्र्याद्व्याधिधर्षणात् ॥ यत्कृतेप्रतिमुच्यंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ८७ ॥ क्षमावंतश्चधीराश्चधर्मकार्येषुचोत्थिताः ॥ मंग
लाचारसंपन्नाःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ॥ ८८ ॥ निवृत्तामधुमांसेभ्यःपरदारेभ्यएवच ॥ निवृत्ताश्चैवमद्येभ्यस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ८९ ॥ आश्रमाणांचकर्तारः
कुलानांचैवभारत ॥ देशानांनगराणांचतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९० ॥ वस्त्राभरणदातारोभक्तपानान्नदास्तथा ॥ कुटुंबानांचदातारःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ॥
॥ ९१ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ताश्चनराःसर्वसहाश्चये ॥ सर्वस्याश्रयभूताश्चतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९२ ॥ मातरंपितरंचैवशुश्रूषंतिजितेंद्रियाः ॥ भ्रातृणांचैवसस्ने
हास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९३ ॥ आढ्याश्चबलवंतश्चयौवनस्थाश्चभारत ॥ येवैजितेंद्रियाधीरास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९४ ॥ अपराधिषुसस्नेहामृदवोमृदुव
त्सलाः ॥ आराधनसुखाश्चापिपुरुषाःस्वर्गगामिनः ॥ ९५ ॥ सहस्रपरिवेष्टारस्तथैवचसहस्रदाः ॥ त्रातारश्चसहस्राणांतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९६ ॥ सुवर्णस्य
चदातारोगवांचभरतर्षभ ॥ यानानांवाहनानांचतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९७ ॥ वैवाहिकानांद्रव्याणांप्रेष्याणांचयुधिष्ठिर ॥ दातारोवाससांचैवतेनराःस्वर्ग
गामिनः ॥ ९८ ॥ विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रपाः ॥ वप्राणांचैवकर्तारस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ९९ ॥ निवेशनानांक्षेत्राणांवसतीनांचभारत ॥ दातारः
प्रार्थितानांचतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ १०० ॥ रसानांचाथबीजानांधान्यानांचयुधिष्ठिर ॥ स्वयमुत्पाद्यदातारःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ॥ १ ॥ यस्मिंस्तस्मिन्कु
लेजाताबहुपुत्राःशतायुषः ॥ सानुक्रोशाजितक्रोधाःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ॥ २ ॥

नांदातारःपरविवाहकर्तारः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ आराधनेनइतरान्सुखयंतितेतथा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ द्रव्याणांवध्वलंकारादीनां प्रेष्याणांदासीदासानां ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥

दानस्यप्रत्यर्पणस्य दानंचतद्धर्मंचेतिशोधकोधर्मः स्याद्धर्ममस्त्रियामित्यमरः अमुत्रार्थंपरलोकफलं ॥ ३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥

एतदुक्तममुत्रार्थंदैवंपित्र्यंचभारत ॥ दानधर्मंचदानस्ययत्पूर्वमृषिभिःकृतं ॥ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मे स्वर्गनरकगामिवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच इदंमेतत्त्वतोराजन्वक्तुमर्हसिभारत ॥ अहिंसयित्वापिकथं ब्रह्महत्याविधीयते ॥ १ ॥ भीष्मउवाच व्यासमामंत्र्यराजेंद्रपुरायत्पृष्टवानहं ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामितदिहैकमनाःशृणु ॥ २ ॥ चतुर्थस्त्वंवसिष्ठस्यतत्त्व माख्याहिमेमुने ॥ अहिंसयित्वाकेनेहब्रह्महत्याविधीयते ॥ ३ ॥ इतिपृष्टोमयाराजन्पराशरशरीरजः ॥ अब्रवीन्निपुणोधर्मेनिःसंशयमनुत्तमं ॥ ४ ॥ ब्राह्मणं स्वयमाहूयभिक्षार्थेकृशवृत्तिनं ॥ ब्रूयान्नास्तीतियःपश्चात्तंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ ५ ॥ मध्यस्थस्येहविप्रस्ययोनूचानस्यभारत ॥ वृत्तिंहरतिदुर्बुद्धिस्तंविद्याद्ब्रह्म घातिनं ॥ ६ ॥ गोकुलस्यतृषार्तस्यजलार्थेवसुधाधिप ॥ उत्पादयतियोविघ्नंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ ७ ॥ यःप्रवृत्तांश्रुतिंसम्यक्शास्त्रंवामुनिभिःकृतं ॥ दूषयत्य नभिज्ञायतंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ ८ ॥ आत्मजांरूपसंपन्नांमहतींसदृशेवरे ॥ नप्रयच्छतियःकन्यांतंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ ९ ॥ अधर्मनिरतोमूढोमिथ्यायोवैद्वि जातिषु ॥ दद्यान्मर्मातिगंशोकंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ १० ॥ चक्षुषाविप्रहीणस्यपंगुलस्यजडस्यवा ॥ हरेतयोवैसर्वस्वंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ ११ ॥ आश्रमेवा वनेवापिग्रामेवायदिवापुरे ॥ अग्निंसमुत्सृजेन्मोहात्तंविद्याद्ब्रह्मघातिनं ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेब्रह्मघ्नकथ नेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच तीर्थानांदर्शनंश्रेयःस्नानंचभरतर्षभ ॥ श्रवणंचमहाप्राज्ञश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ॥ १ ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानिपुण्यानिभरतर्षभ ॥ वक्तुमर्हसिमेतानिश्रोतास्मिनियतंप्रभो ॥ २ ॥ भीष्मउवाच इममंगिरसाप्रोक्तंतीर्थवंशंमहाद्युते ॥ श्रोतुमर्हसिभद्रंतेप्राप्स्यसेधर्ममुत्तमं ॥ ३ ॥ तपोवनगतंविप्रमभिगम्यमहामुनिम् ॥ पप्रच्छांगिरसंधीरंगौतमःसंशितव्रतः ॥ ४ ॥ अस्तिमेभगवन्कश्चित्ती र्थेभ्योधर्मसंशयः ॥ तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामितन्मेशंसमहामुने ॥ ५ ॥

इदंमेइत्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ तीर्थाना मित्यध्यायस्यतात्पर्यंदरिद्राणांबासंधर्मसाधनंतीर्थाटनादन्यन्नास्तीति श्रोतुमिच्छामितीर्थानीत्यर्थात् ॥ १ ॥ २ ॥ तीर्थवंशंतीर्थसंघं ॥ ३ ॥ ४ ॥ तीर्थेभ्यःतीर्थान्युद्दिश्यपावनानिनवेतिधर्मसंशयोस्ति ॥ ५ ॥

प्रेत्यभावेजन्मांतरे॥ ६॥मुनिवत्भवेत्मुनीनांगतिलभेतेत्यर्थः॥ ७॥नदंसिंधुं॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२ ॥ गंगाद्वारादयोऽत्रब्रह्मगिरौगोदावर्यनुगताएवग्राह्याःभागीरथीमाहात्म्यस्यअपेक्षत्वात्तंत्र्येणवर्ण्यमानत्वात्

उपस्पृश्यफलंकिंस्यात्तेपुतीर्थेषुवैमुने ॥ प्रेत्यभावेमहाप्राज्ञतद्यथास्तितथावद ॥ ६ ॥ अंगिराउवाच सप्ताहंचंद्रभागांवैवितस्तामूर्मिमालिनीं ॥ विगाह्यवैनिराहारोनिर्मलोमुनिवद्भवेत् ॥ ७॥ काश्मीरमंडलेनद्योयाःपतंतिमहानदं ॥ तानदीःसिंधुमासाद्यशीलवान्स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ८ ॥ पुष्करंचप्रभासंचनैमिषंसागरोदकं ॥ देविकामिंद्रमार्गंचस्वर्णबिंदुंविगाह्यच ॥ ९ ॥ विबोध्यतेविमानस्थःसोप्सरोभिरभिष्टुतः॥हिरण्यबिंदुंविक्षोभ्यप्रयतश्चाभिवाद्यच ॥ १०॥ कुशेशयंचदेवंतंधूयतेतस्यकिल्बिषम् ॥ इंद्रतोयांसमासाद्यगंधमादनसन्निधौ ॥ ११ ॥ करतोयांकुरंगेचत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविगाह्यप्रयतःशुचिः ॥ १२ ॥ गंगाद्वारेकुशावर्तेबिल्वकेनीलपर्वते॥ तथाकनखलेस्नात्वाधूतपाप्मादिवंव्रजेत् ॥ १३ ॥ अपांह्रदउपस्पृश्यवाजिमेधफलंलभेत् ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधःसत्यसंधस्त्वहिंसकः॥ १४॥ यत्रभागीरथीगंगापततेदिशमुत्तराम् ॥महेश्वरस्यत्रिस्थानेयोनरस्त्वभिषिच्यते॥ १५॥एकमासंनिराहारःसपश्यतिहिदेवताः ॥ सप्तगंगेत्रिगंगेचइंद्रमार्गेचतर्पयन् ॥ १६ ॥ सुधांवैलभतेभोक्तुंयोनरोजायतेपुनः ॥ महाश्रमउपस्पृश्ययोग्निहोत्रपरःशुचिः ॥ १७॥ एकमासंनिराहारःसिद्धिंमासेनसव्रजेत् ॥ महाह्रदउपस्पृश्यभृगुतुंगेत्वलोलुपः ॥ १८ ॥ त्रिरात्रोपोषितोभूत्वामुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ कन्याकूपउपस्पृश्यबलाकायांकृतोदकः ॥ १९ ॥ देवेषुलभतेकीर्तिंयशसाचविराजते ॥ २० ॥ देविकायामुपस्पृश्यतथासुंदरिकाह्रदे ॥ अश्विन्यांरूपवर्चस्कंप्रेत्यवैलभतेनरः ॥ २१ ॥ महागंगामुपस्पृश्यकृत्तिकांगारकेतथा॥पक्षमेकंनिराहारःस्वर्गमाप्नोतिनिर्मलः ॥ २२ ॥ वैमानिकउपस्पृश्यकिंकिणीकाश्रमेतथा ॥ निवासेप्सरसांदिव्येकामचारीमहीयते ॥ २३ ॥ कालिकाश्रममासाद्यविपाशायांकृतोदकः ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधस्त्रिरात्रंमुच्यतेभवात् ॥ २४ ॥ आश्रमेकृत्तिकानांतुस्नात्वायस्तर्पयेत्पितॄन्॥तोषयित्वामहादेवंनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ॥ २५॥ महापुरउपस्पृश्यत्रिरात्रोपोषितःशुचिः ॥ त्रसानांस्थावराणांचद्विपदानांभयंत्यजेत् ॥ २६ ॥ देवदारुवनेस्नात्वाधूतपाप्माकृतोदकः ॥ देवलोकमवाप्नोतिसप्तरात्रोषितःशुचिः ॥ २७ ॥ शरस्तंबेकुशस्तंबेद्रोणशर्मपदेतथा ॥ अपांप्रपतनासेवीसेव्यतेसोप्सरोगणैः ॥ २८ ॥ चित्रकूटेजनस्थानेतथामंदाकिनीजले ॥ विगाह्यवैनिराहारोराजलक्ष्म्यानिषेव्यते ॥ २९ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ त्रिस्थानेस्वर्गमृत्युपाताले ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ रूपवर्चसोःसमाहारःरूपवर्चस्कं वर्चस्तेजः ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ त्रसानांजंगमानां॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥

अंतर्धानफलं गंधर्वादिभोगम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गयायांगयांतर्गतेऽश्मपृष्ठेप्रेतशिलायांएकांब्रह्महत्यांव्यपोह्यनिरविंदेनिश्चि

श्यामायास्त्वाश्रमंगत्वाउषित्वाचाभिषिच्यच ॥ एकपक्षंनिराहारस्त्वंतर्धानफलंलभेत् ॥ ३० ॥ कौशिकींतुसमासाद्यवायुभक्षस्त्वलोलुपः ॥ एकविंशतिरात्रे
णस्वर्गमारोहतेनरः ॥ ३१ ॥ मतंगवाप्यांयःस्नायादेकरात्रेणसिध्यति ॥ विगाहतिह्यनालंबमंधकंवैसनातनं ॥ ३२ ॥ नैमिषेस्वर्गतीर्थेचउपस्पृश्यजितेंद्रियः ॥
फलंपुरुषमेधस्यलभेन्मासंकृतोदकः ॥ ३३ ॥ गंगान्हदउपस्पृश्यतथाचैवोत्पलावने ॥ अश्वमेधमवाप्नोतितत्रमासंकृतोदकः ॥ ३४ ॥ गंगायमुनयोस्तीर्थेतथाका
लंजरेगिरौ ॥ दशाश्वमेधानाप्नोतितत्रमासंकृतोदकः ॥ ३५ ॥ षष्टिन्हदउपस्पृश्यचान्नदानाद्विशिष्यते ॥ दशतीर्थसहस्राणितिस्रःकोट्यस्तथापराः ॥ ३६ ॥ स
मागच्छंतिमाघ्यांतुप्रयागेभरतर्षभ ॥ माघमासंप्रयागेतुनियतःसंशितव्रतः ॥ ३७ ॥ स्नात्वातुभरतश्रेष्ठनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ॥ मरुद्गणंउपस्पृश्यपितॄणामा
श्रमेशुचिः ॥ ३८ ॥ वैवस्वतस्यतीर्थेचतीर्थभूतोभवेन्नरः ॥ तथाब्रह्मसरोगत्वाभागीरथ्यांकृतोदकः ॥ ३९ ॥ एकमासंनिराहारःसोमलोकमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥
उत्पातकेनरःस्नात्वाअष्टावक्रेकृतोदकः ॥ द्वादशाहंनिराहारोनरमेधफलंलभेत् ॥ ४१ ॥ अश्मपृष्ठेगयायांचनिरविंदेचपर्वते ॥ तृतीयांक्रौंचपद्यांचब्रह्महत्यां
विशुध्यते ॥ ४२ ॥ कलविंकउपस्पृश्यविद्याच्चबहुशोजलं ॥ अग्नेःपुरेनरःस्नात्वाअग्निकन्यापुरेवसेत् ॥ ४३ ॥ करवीरपुरेस्नात्वाविशालायांकृतोदकः ॥ देवन्हद
उपस्पृश्यब्रह्मभूतोविराजते ॥ ४४ ॥ पुनरावर्तनंदांचमहानंदांचसेव्यवै ॥ नंदनेसेव्यतेदांतस्त्वप्सरोभिरहिंसकः ॥ ४५ ॥ उर्वशींकृत्तिकायोगेगत्वाचैवसमा
हितः ॥ लौहित्येविधिवत्स्नात्वापुंडरीकफलंलभेत् ॥ ४६ ॥ रामन्हदउपस्पृश्यविपाशायांकृतोदकः ॥ द्वादशाहंनिराहारःकल्मषाद्विप्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ महान्ह
दउपस्पृश्यशुद्धेनमनसानरः ॥ एकमासंनिराहारोजमदग्निगतिंलभेत् ॥ ४८ ॥ विंध्येसंताप्यचात्मानंसत्यसंधस्त्वहिंसकः ॥ विनयात्तपआस्थायमासेनैके
नसिध्यति ॥ ४९ ॥ नर्मदायामुपस्पृश्यतथाशूर्पारकोदके ॥ एकपक्षंनिराहारोराजपुत्रोविधीयते ॥ ५० ॥ जंबूमार्गेत्रिभिर्मासैःसंयतःसुसमाहितः ॥ अहोरा
त्रेणचैकेनसिद्धिंसमधिगच्छति ॥ ५१ ॥ कोकामुखेविगाह्याथगत्वाचांजलिकाश्रमं ॥ शाकभक्षश्चीरवासाःकुमारीर्विंदतेदश ॥ ५२ ॥

तोऽविंदोऽलाभोयत्रतस्मिन्सुखगंधहीनेप्रेतपर्वतेद्वितीयांब्रह्महत्यांनिरस्यक्रौंचपदीतिसर्वेषांविष्णुपदादीनामुपलक्षणं तेषुतृतीयांब्रह्महत्यांसकृद्गयांगतएवविशुध्यतेहत्यांनाशयित्वापूतोभवति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उर्वशींउर्वशीतीर्थं कृत्तिकायोगेकार्तिक्यांपौर्णमास्यां ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कुमारीःकुमारीसंज्ञकंतीर्थं ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शरीरमिति विधिपूर्वकंआत्मश्राद्धादिकंकृत्वाअनाशकेअनशनव्रतेकृतेसतिबुद्धिपूर्वकंअत्रैवशरीरमुत्सृजेत् तीव्ररोगाद्य
नभिभूतस्याप्येतन्मरणंविधीयते अध्रुवमितिवाक्यशेषात् तदपिवेदांतगस्यज्ञाततत्त्वस्यशरीरधारणेप्रयोजनमपश्यतएव इतरेषांत्विहमरणंरोगादिमहानिमित्तेसत्येवमहापातकप्रायश्चित्तार्थंवाउचितंनान्य

वैवस्वतस्यसदनंनसगच्छेत्कदाचन ॥ यस्यकन्याह्रदेवासोदेवलोकंसगच्छति ॥ ५३ ॥ प्रभासेत्वेकरात्रेणअमावास्यांसमाहितः ॥ सिध्यतेतुमहाबाहोयो
नरोजायतेमरः ॥ ५४ ॥ उज्जानकउपस्पृश्यआर्ष्टिषेणस्यचाश्रमे ॥ पिंगायाश्चाश्रमेस्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५५ ॥ कुल्यायांसमुपस्पृश्यजप्त्वाचैवाघम
र्षणं ॥ अश्वमेधमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ ५६ ॥ पिंडारकउपस्पृश्यएकरात्रोषितोनरः ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिप्रभातांशर्वरींशुचिः ॥ ५७ ॥ तथाब्रह्मस
रोगत्वाधर्मारण्योपशोभितं ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिउपस्पृश्यनरःशुचिः ॥ ५८ ॥ मैनाकेपर्वतेस्नात्वातथासंध्यामुपास्यच ॥ कामंजित्वाचवैमासंसर्वयज्ञफलंलभे
त् ॥ ५९ ॥ कालोदकंनंदिकुंडंतथाचोत्तरमानसं ॥ अभ्येत्ययोजनशताद्भ्रूणहाविप्रमुच्यते ॥ ६० ॥ नंदीश्वरस्यमूर्तिंतुदृष्ट्वामुच्येतकिल्बिषैः ॥ स्वर्गमार्गेनरः
स्नात्वाब्रह्मलोकंसगच्छति ॥ ६१ ॥ विख्यातोहिमवान्पुण्यःशंकरश्वशुरोगिरिः ॥ आकरःसर्वरत्नानांसिद्धचारणसेवितः ॥ ६२ ॥ शरीरमुत्सृजेत्तत्रविधिपूर्व
मनाशके ॥ अध्रुवंजीवितंज्ञात्वायोवैवेदांतगोद्विजः ॥ ६३ ॥ अभ्यर्च्यदेवतास्तत्रनमस्कृत्यमुनींस्तथा ॥ ततःसिद्धोदिवंगच्छेद्ब्रह्मलोकंसनातनं ॥ ६४ ॥ का
मंक्रोधंचलोभंचयोजित्वातीर्थमावसेत् ॥ नतेनकिंचिन्नप्राप्तंतीर्थाभिगमनाद्भवेत् ॥ ६५ ॥ यान्यगम्यानितीर्थानिदुर्गाणिविषमाणिच ॥ मनसातानिग
म्यानिसर्वतीर्थसमीक्षया ॥ ६६ ॥ इदंमेध्यमिदंपुण्यमिदंस्वर्ग्यमनुत्तमं ॥ इदंरहस्यंवेदानामाप्लाव्यंपावनंतथा ॥ ६७ ॥ इदंदद्याद्द्विजातीनांसाधोरात्महि
तस्यच ॥ सुहृदांचजपेत्कर्णेशिष्यस्यानुगतस्यच ॥ ६८ ॥ दत्तवान्गौतमस्यैतदंगिरावैमहातपाः ॥ अंगिराःसमनुज्ञातःकाश्यपेनचधीमता ॥ ६९ ॥ महर्षी
णामिदंजप्यंपावनानांतथोत्तमं ॥ जपंश्चाभ्युत्थितःशश्वन्निर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ॥ ७० ॥ इदंयश्चापिशृणुयाद्रहस्यंत्वंगिरोमतं ॥ उत्तमेचकुलेजन्मलभेज्जा
तीश्चसंस्मरेत् ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेआंगिरसतीर्थयात्रायांपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

थेतिव्याख्यातंप्रागेववनपर्वणि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इदंतीर्थसेवनं मेध्यंयज्ञफलप्रदं पुण्यंपापघ्नं अतएवस्वर्ग्यं आप्लाव्यंआप्लवःस्नानमित्यर्थः आप्लाव्यमितिपाठेरहस्यत्वादवाच्यं स्वार्थेष्यत्र
॥ ६७ ॥ ६८ ॥ समनुज्ञातःप्रार्थितः काश्यपेनएतद्विज्ञातुकामेनेतिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥

बृहस्पतीत्यध्यायःसर्वतीर्थश्रेष्ठांगंगांकथयितुंप्रक्रांतेइतोन्यत्तीर्थांतरंनास्तीतिस्पष्टयन् ॥१॥ यदाःपृच्छत्तदैवाजग्मुरितिद्वितीयेनयत्तदोरध्याहारेणान्वयः यस्यप्रश्नमात्रेणसिद्धानांदर्शनंभवतिकिमुततद्दर्शना

वैशंपायनउवाच बृहस्पतिसमंबुद्ध्याक्षमयाब्रह्मणःसमं ॥ पराक्रमेशक्रसममादित्यसमतेजसं॥ १ ॥ गांगेयमर्जुनेनाजौनिहतंभूरितेजसं ॥ भ्रातृभिः सहितोन्यैश्चपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ २ ॥ शयानंवीरशयनेकालाकांक्षिणमच्युतं ॥ आजग्मुर्भरतश्रेष्ठंद्रष्टुकामामहर्षयः ॥ ३ ॥ अत्रिर्वसिष्ठोथभृगुःपुलस्त्यः पुलहःक्रतुः ॥ अंगिरागौतमोगस्त्यःसुमतिःसुयतात्मवान् ॥ ४ ॥ विश्वामित्रःस्थूलगिराःसंवर्तःप्रमतिर्दमः॥ बृहस्पत्युशनोव्यासाश्च्यवनःकाश्यपोध्रुवः ॥ ॥ ५ ॥ दुर्वासाजमदग्निश्चमार्कंडेयोथगालवः ॥ भरद्वाजोथरैभ्यश्चयवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥ ६ ॥ स्थूलाक्षःशबलाक्षश्चकण्वोमेधातिथिःकृशः ॥ नारदःपर्वतश्चैव वसुधन्वाथैकतोद्विजः ॥ ७ ॥ नितंभूर्भुवनोधौम्यःशतानंदोकृतव्रणः ॥ जामदग्न्यस्तथारामःकचश्चेत्येवमादयः ॥ ८ ॥ समागतामहात्मानोभीष्मंद्रष्टुंमहर्षयः ॥ तेषांमहात्मनांपूजामागतानांयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ भ्रातृभिःसहितश्चक्रेयथावदनुपूर्वशः ॥ तेपूजिताःसुखासीनाःकथाश्चक्रुर्महर्षयः ॥ १० ॥ भीष्माश्रिताःसुमधुराःसर्वेंद्रियमनोहराः ॥ भीष्मस्तेषांकथाःश्रुत्वाऋषीणांभावितात्मनां ॥ ११ ॥ मेनेदिविष्ठमात्मानंतुष्ट्यापरमयायुतः॥ ततस्तेभीष्ममामंत्र्यपांडवांश्चमहर्षयः ॥ १२ ॥ अंतर्धानंगताःसर्वेसर्वेषामेवपश्यतां ॥ तानृषीन्सुमहाभागानंतर्धानगतानपि ॥ १३ ॥ पांडवास्तुष्टुवुःसर्वेप्रणेमुश्चमुहुर्मुहुः ॥ प्रसन्नमनसःसर्वेगांगेयंकुरुसत्तमं॥ १४ ॥ उपतस्थुर्यथोद्यंतमादित्यंमंत्रकोविदाः ॥ प्रभावात्तपसस्तेषामृषीणांवीक्ष्यपांडवाः ॥ १५ ॥ प्रकाशंतोदिशःसर्वाविस्मयंपरमंययुः ॥ महाभाग्यंपरंतेषामृषीणामनुचिंत्यते ॥ पांडवाःसहभीष्मेणकथाश्चक्रुस्तदाश्रयाः॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच कथांतेशिरसापादौस्पृष्ट्वाभीष्मस्यपांडवः ॥ धर्म्यंधर्मसुतःप्रश्नंपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच केदेशाःकेजनपदाआश्रमाःकेचपर्वताः ॥ प्रकृष्टाःपुण्यतःकाश्चज्ञेयानद्यःपितामह ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ शिलोंछवृत्तेःसंवादंसिद्धस्यचयुधिष्ठिर ॥ १९ ॥ इमांकश्चित्परिक्रम्यपृथिवींशैलभूषणाम् ॥ असकृद्द्विपदांश्रेष्ठःश्रेष्ठस्यगृहमेधिनः ॥ २० ॥

दिनेतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ महाभाग्यंयोगैश्वर्यंखेचरत्वांतर्धानशक्त्यादिसिद्धिमत्त्वं ॥ १६ ॥ १७ ॥ देशाःभूमिभागाः जनपदाःमहाजननिवासस्थानानि आश्रमाःऋषिस्थानानि॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आश्रमाइत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षम् ॥ २५ ॥ तेदेशाइतिप्रकृष्टाःपुण्यतइत्यनुषंगः ॥ २६ ॥ २७ ॥ गात्राणिअस्थीनि न्यस्तानिगंगायाम् ॥ २८ ॥

शिलवृत्तेर्गृहंप्राप्तःसतेनविधिनार्चितः॥ उवासरजनींतत्रसुमुखःसुखभागृषिः ॥ २१ ॥ शिलवृत्तिस्तुयत्कृत्यंप्रातस्तत्कृतवाञ्छुचिः॥ कृतकृत्यमुपातिष्ठ
त्सिद्धंतमतिथिंतदा॥ २२॥ तौसमेत्यमहात्मानौसुखासीनौकथाःशुभाः॥ चक्रतुर्वेदसंबद्धास्तच्छेषकृतलक्षणाः॥२३॥ शिलवृत्तिःकथांतेतुसिद्धमामंत्र्य
यत्नतः॥ प्रश्नंपप्रच्छमेधावीयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २४ ॥ शिलवृत्तिरुवाच केदेशाःकेजनपदाःकेश्रमाःकेंचपर्वताः॥ प्रकृष्टाःपुण्यतःकाश्चज्ञेयान
घस्तदुच्यताम्॥२५॥ सिद्धउवाच तेदेशास्तेजनपदास्तेश्रमास्तेचपर्वताः॥ येषांभागीरथीगंगामध्येनैतिसरिद्वरा॥२६॥ तपसाब्रह्मचर्येणयज्ञैस्त्यागे
नवापुनः॥ गतिंतांनलभेज्जंतुर्गंगांसंसेव्ययांलभेत्॥ २७॥ स्पृष्टानियेषांगांगेयैस्तोयैर्गात्राणिदेहिनाम्॥ न्यस्तानिनपुनस्तेषांत्यागःस्वर्गाद्विधीयते॥ २८॥
सर्वाणियेषांगांगेयैस्तोयैःकार्याणिदेहिनाम्॥ गांत्यक्त्वामानवाविप्रदिवितिष्ठंतितेजनाः॥ २९॥ पूर्ववयसिकर्माणिकृत्वापापानियेनराः॥ पश्चाद्गंगांनिषेवं
तेतेपियांत्युत्तमांगतिम्॥ ३० ॥ स्नातानांशुचिभिस्तोयैर्गांगेयैःप्रयतात्मनाम्॥ व्युष्टिर्भवतियापुंसांनसाक्रतुशतैरपि ॥ ३१ ॥ यावदस्थिमनुष्यस्यगंगातो
येषुतिष्ठति॥तावद्वर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ३२ ॥ अपहत्यतमस्तीव्रंयथाभात्युदयेरविः॥ तथापहत्यपाप्मानंभातिगंगाजलोक्षितः॥ ३३ ॥ विसोमा
इवशर्वर्योविपुष्पास्तरवोयथा॥ तद्वद्देशादिशश्चैवहीनागंगाजलैःशिवैः॥ ३४॥ वर्णाश्रमायथासर्वेधर्मज्ञानविवर्जिताः ॥ क्रतवश्चयथाऽसोमास्तथागंगां
विनाजगत्॥ ३५॥ यथाहीनंनभोर्केणभूःशैलैःखंचवायुना॥ तथादेशादिशश्चैवगंगाहीनानसंशयः॥ ३६॥ त्रिषुलोकेषुयेकेचित्प्राणिनःसर्वएवते॥ तर्प्य
माणाःपरांतृप्तिंयांतिगंगाजलैःशुभैः॥ ३७॥ यस्तुसूर्येणनिष्टप्तंगांगेयंपिबतेजलम्॥ गवांनिर्हारनिर्मुक्ताद्यावकात्तद्विशिष्यते॥ ३८॥ इंदुव्रतसहस्रंतुयश्चरे
त्कायशोधनम्॥ पिबेद्यश्चापिगंगांभःसमौस्यातांनवासमौ॥ ३९॥ तिष्ठेद्युगसहस्रंतुपदेनैकेनयःपुमान्॥ मासमेकंतुगंगायांसमौस्यातांनवासमौ॥ ४०॥
लंबतेऽवाक्शिरायस्तुयुगानामयुतंपुमान्॥ तिष्ठेद्यथेष्टंयश्चापिगंगायांसविशिष्यते॥ ४१॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ व्युष्टिःपुण्यवृद्धिः व्युष्टिःफलेसमृद्धौचेतिमेदिनी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गवांनिर्हारआहारनिर्गमनमार्गस्ततोनिर्मुक्तंयावकंयवविकारस्त स्मात् गांयवानादयित्वातच्छकृदंतर्गतान्यवानुपक्काभुंजानोयावकव्रतीत्युच्यते ॥ ३८ ॥ इंदुव्रतंचांद्रायणं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

धूयतेदूरेजायतेभस्मीभूयापिनशिष्यतेइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सोमसंस्थानिअमृतानिदेवाउपजीवंतीति प्रथमांपिबतेवन्हिर्द्वितीयांपिबतेरविरित्यादिनास्पष्टं अर्कसंस्थानीत्यपिच्छांदोग्येरोहितादीनिपंचामृतानिआस्वाद्यउपजीवंतीतिप्रसिद्धम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ व्यसनैःद्यूतपानादिव्यसनजैर्दुःखैः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ कामान्भोगान् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

अग्नौप्रास्तंप्रधूयेतयथातूलंद्विजोत्तम ॥ तथागंगावगाढस्यसर्वपापंप्रधूयते ॥ ४२ ॥ भूतानामिहसर्वेषांदुःखोपहतचेतसाम् ॥ गतिमन्वेषमाणानांनगंगासदृशीगतिः ॥ ४३ ॥ भवंतिनिर्विषाःसर्पायथाताक्ष्यस्यदर्शनात् ॥ गंगायादर्शनात्तद्वत्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४४ ॥ अप्रतिष्ठाश्चयेकेचिदधर्मशरणाश्चये ॥ तेषांप्रतिष्ठागंगेहशरणंशर्मवर्मच ॥ ४५ ॥ प्रकृष्टैरशुभैर्ग्रस्तानकैःपुरुषाधमान् ॥ पततोनरकेगंगासंश्रितान्प्रेत्यतारयेत् ॥ ४६ ॥ तेसंविभक्तामुनिभिर्नूनंदेवैःसवासवैः ॥ येभिगच्छंतिसततंगंगांमतिमतांवर ॥ ४७ ॥ विनयाचारहीनाश्चअशिवाश्चनराधमाः ॥ तेभवंतिशिवाविप्रयेवैगंगामुपाश्रिताः ॥ ४८ ॥ यथासुराणाममृतंपितॄणांचयथास्वधा ॥ सुधायथाचनागानांतथागंगाजलंनृणाम् ॥ ४९ ॥ उपासतेयथाबालामातरंक्षुधयार्दिताः ॥ श्रेयस्कामास्तथागंगामुपासंतीहदेहिनः ॥ ५० ॥ स्वायंभुवंयथास्थानंसर्वेषांश्रेष्ठमुच्यते ॥ स्नातानांसरितांश्रेष्ठागंगातद्वदिहोच्यते ॥ ५१ ॥ यथोपजीविनांधेनुर्देवादीनांधरास्मृता ॥ तथोपजीविनांगंगासर्वप्राणभृतामिह ॥ ५२ ॥ देवाःसोमार्कसंस्थानियथासत्रादिभिर्मखैः ॥ अमृतान्युपजीवंतितथागंगाजलंनराः ॥ ५३ ॥ जान्हवीपुलिनोत्थाभिःसिकताभिःसमुक्षितम् ॥ आत्मानंमन्यतेलोकोदिविष्ठमिवशोभितम् ॥ ५४ ॥ जान्हवीतीरसंभूतांमृदंमूर्ध्नाबिभर्तियः ॥ बिभर्तिरूपंसोर्कस्यतमोनाशायनिर्मलम् ॥ ५५ ॥ गंगोर्मिभिरथोदिग्धःपुरुषंपवनोयदा ॥ स्पृशतेसोस्यपाप्मानंसद्यएवापकर्षति ॥ ५६ ॥ व्यसनैरभितप्तस्यनरस्यविनशिष्यतः ॥ गंगादर्शनजाप्रीतिर्व्यसनान्यपकर्षति ॥ ५७ ॥ हंसारावैःकोकरवैरवैरन्यैश्चपक्षिणाम् ॥ पस्पर्धगंगागंधर्वान्पुलिनैश्चशिलोच्चयान् ॥ ५८ ॥ हंसादिभिःसुबहुभिर्विविधैःपक्षिभिर्वृताम् ॥ गंगांगोकुलसंबाधांदृष्ट्वास्वर्गोपिविस्मृतः ॥ ५९ ॥ नसाप्रीतिर्दिविष्ठस्यसर्वकामानुपाश्नतः ॥ संभवेद्यापराप्रीतिर्गंगायाःपुलिनेनृणाम् ॥ ६० ॥ वाङ्मनःकर्मजैर्ग्रस्तःपापैरपिपुमानिह ॥ वीक्ष्यगंगांभवेत्पूतोअत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ६१ ॥ सप्तावरान्सप्तपरान्पितॄंस्तेभ्यश्चयेपरे ॥ पुमांस्तारयतेगंगांवीक्ष्यस्पृष्ट्वावगाह्यच ॥ ६२ ॥ श्रुताभिलषितापीतास्पृष्टादृष्टावगाहिता ॥ गंगातारयतेनृणामुभौवंशौविशेषतः ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ उपस्थितांनित्यंसेवितां ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ भयेभ्यःघोरेभ्योव्याघ्रादिभ्यःपिशाचादिभ्योवा पापेभ्यःब्रह्मवधादिभ्यः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ दिविदेवानामिति शेषः देवेशःराजेंद्रः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ आरश्चण्यश्चारण्यौतृतीयस्यामितोदिवीतिश्रुतेररण्याख्यसरोद्वयवान्ब्रह्मलोकःअरण्यस्तत्रभवैरारण्यैर्विषयैः इष्टंयागादितत्प्राप्यैरिष्टविषयैःस्वर्ग्यैः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथागंगेतिकीर्तनात् ॥ पुनात्यपुण्यान्पुरुषाञ्छतशोथसहस्रशः ॥ ६४ ॥ यइच्छेत्सफलंजन्मजीवितंश्रुतमेवच ॥ सपितॄंस्तर्पयेद्गंगामभि गम्यसुरांस्तथा ॥ ६५ ॥ नसुतैर्नचवित्तेनकर्मणानचतत्फलम् ॥ प्राप्नुयात्पुरुषोत्यंतंगंगांप्राप्ययदाप्नुयात् ॥ ६६ ॥ जात्यंधैरिहतुल्यास्तेमृतैःपंगुभिरेवच ॥ समर्थायेनपश्यंतिगंगांपुण्यजलांशिवाम् ॥ ६७ ॥ भूतभव्यभविष्यज्ञैर्महर्षिभिरुपस्थिताम् ॥ देवैःसेंद्रैश्चकोगंगांनोपसेवेतमानवः ॥ ६८ ॥ वानप्रस्थैर्गृह स्थैश्चयतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ॥ विद्यावद्भिःश्रितांगंगांपुमान्कोनामनाश्रयेत् ॥ ६९ ॥ उत्क्रामद्भिश्चयःप्राणैःप्रयतःशिष्टसंमतः ॥ चिंतयेन्मनसागंगांसगतिंपर मांलभेत् ॥ ७० ॥ नभयेभ्योभयंतस्यनपापेभ्योनराजतः ॥ आदेहपतनाद्गंगामुपास्तेयःपुमानिह ॥ ७१ ॥ महापुण्यांचगगनात्पतंतींवैमहेश्वरः ॥ दधारशिर सागंगांतामेवदिविसेवते ॥ ७२ ॥ अलंकृतास्त्रयोलोकाःपथिभिर्विमलैस्त्रिभिः ॥ यस्तुतस्याजलंसेवेत्कृतकृत्यःपुमान्भवेत् ॥ ७३ ॥ दिविज्योतिर्यथादित्यः पितॄणांचैवचंद्रमाः ॥ देवेशश्चतथानॄणांगंगाचसरितांतथा ॥ ७४ ॥ मात्रापित्रासुतैर्दारैर्विमुक्तस्यधनेनवा ॥ नभवेद्धितयादुःखंयथागंगावियोगजं ॥ ॥ ७५ ॥ नारण्यैर्नेष्टविषयैर्नसुतैर्नधनागमैः ॥ तथाप्रसादोभवतिगंगांवीक्ष्ययथाभवेत् ॥ ७६ ॥ पूर्णमिंदुंयथादृष्ट्वानॄणांदृष्टिःप्रसीदति ॥ तथात्रिपथगांदृ ष्ट्वानॄणांदृष्टिःप्रसीदति ॥ ७७ ॥ तद्भावस्तद्गतमनास्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ गंगांयोनुगतोभक्त्यासतस्याःप्रियतांव्रजेत् ॥ ७८ ॥ भूस्थैःखस्थैर्दिविष्ठैश्चभूतैरु च्चावचैरपि ॥ गंगाविगाह्यासततमेतत्कार्यतमंसतां ॥ ७९ ॥ विश्वलोकेषुपुण्यत्वाद्गंगायाःप्रथितंयशः ॥ यत्पुत्रान्सगरस्यैतोभस्माख्याननयद्दिवं ॥ ८० ॥ वाय्वीरिताभिःसुमनोहराभिर्द्रुताभिरत्यर्थसमुत्थिताभिः ॥ गंगोर्मिभिर्भानुमतीभिरिद्धाःसहस्ररश्मिप्रतिमाभवंति ॥ ८१ ॥

तद्भावःतस्यामेवभावःश्रद्धायस्यसतथा धर्मेश्रद्धावानपिस्त्रीपुत्रादिमनाभवतितद्व्यावृत्त्यर्थंतद्गतमनाइति श्रद्धामनश्चकादाचित्केपियागादौभवतिनत्वाराध्यदेवतायामिवतत्रनैरंतर्येणनितरांस्थितिर्भवतितदर्थं तन्निष्ठइति त्रयमपिस्वर्गाद्यर्थंकस्यचिद्भवतितथानभवतिकिंतुपरायणंप्राप्यमपिगंगैवयस्यसतत्परायणः एवंभूत्वायोनुगतःअनुसृतःभक्त्याआराध्यत्वज्ञानेनसगंगायाःप्रियोभवेत् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ भस्मा ख्यान्भस्मीभूतान् ॥ ८० ॥ इद्धाःनिर्दोषत्वेनदीप्ताः ॥ ८१ ॥

पयोघृतेयागीयेहविषीसम्रद्धिर्यागफलंतद्वतीं यागादिजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादिचगंगाप्राप्त्यैवलभ्यतइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ बृहतीश्रेष्ठा विश्वंदेवादीनांरूपंसौभाग्यंययांप्राप्यतेसाविश्वरूपा ॥ ८३ ॥ ऊर्क्अन्नपश्वा
दिः ऊर्जेतिभागुरिमताद्दाप् तत्प्रदामित्यर्थः मधुकर्मफलंब्रह्मवातत्प्रदांमधुमतीं ॥८४ ॥ योगंगामितिशेषः तयागंगयाभाविताःमहत्त्वंगताःदेवाः स्पर्शनदर्शनेनगंगायाएव ॥ ८५ ॥ दक्षांतारणसमर्थां पृश्निंवि
ष्णुमातरं बृहतींवाचं वाग्वैबृहतीतिश्रुतेः भागिनींभगानामैश्वर्यादीनांषण्णांसमूहोभागंतद्वतीं विभावरींप्रकाशिकां ॥८६॥ ख्यातिःपुण्यत्वकीर्तिः सेव्यनिषेव्य ॥ ८७ ॥ गंगांदृष्ट्वाइयंगंगेतिअन्यान्गंगांदर्श
यतःपुरुषस्यनियतंनियमेनगंगैवप्रतिष्ठासंसारावसानहेतुर्भवति गुहस्यकार्तिकेयस्यरुक्मस्यस्वर्णस्यचगर्भयोषागर्भधारिणीस्त्री वियतःसकाशात्प्रातरवतीर्णा तेनास्यांप्रातःस्नानंअतिप्रशस्तमितिसूचितं

पयस्विनींघृतिनीमत्युदारांसम्रद्धिनींवेगिनींदुर्विगाह्यां ॥ गंगांगत्वायैःशरीरंविसृष्टंगताधीरास्तेविबुधैःसमत्वं ॥ ८२ ॥ अंधान्जडान्द्रव्यहीनांश्चगंगायश
स्विनीबृहतीविश्वरूपा ॥ देवैःसेंद्रैर्मुनिभिर्मानवैश्चनिषेवितासर्वकामैर्युनक्ति ॥ ८३ ॥ ऊर्जावतींमहापुण्यांमधुमतींत्रिवर्त्मगां ॥ त्रिलोकगोप्त्रींयेगंगांसंश्रि
तास्तेदिवंगताः ॥ ८४ ॥ योवत्स्यतिद्रक्ष्यतिवापिमर्त्यस्तस्मैप्रयच्छंतिसुखानिदेवाः ॥ तद्भाविताःस्पर्शनदर्शनेनइष्टांगतिंतस्यसुरादिशंति ॥ ८५ ॥ दक्षांपृ
श्निंबृहतींविप्रकृष्टांशिवामृद्धांभागिनींसुप्रसन्नां ॥ विभावरींसर्वभूतप्रतिष्ठांगंगांगतायेत्रिदिवंगतास्ते ॥ ८६ ॥ ख्यातिर्यस्याःखंदिवंगांचनित्यंपुरादिशो
विदिशश्चावतस्थे ॥ तस्याजलंसेव्यसरिद्वरायामर्त्याःसर्वेकृतकृत्याभवंति ॥ ८७ ॥ इयंगंगेतिनियतंप्रतिष्ठागुहस्यरुक्मस्यचगर्भयोषा ॥ प्रातस्त्रिवर्गाघृतवहा
विपाप्मागंगावतीर्णावियतोविश्वतोया ॥ ८८ ॥ सुतावनीध्रस्यहरस्यभार्यादिवोभुवश्चापिकृतानुरूपा ॥ भव्यापृथिव्यांभागिनीचापिराजन्गंगालोकानां
पुण्यदावैत्रयाणां ॥ ८९ ॥ मधुस्रवाघृतधाराघृतार्चिर्महोर्मिभिःशोभिताब्राह्मणैश्च ॥ दिवश्च्युताशिरसात्ताशिवेनगंगावनीध्रात्रिदिवस्यमाता ॥ ९० ॥
योनिर्वरिष्ठाविरजावितन्वीशय्याचिरावारिवहायशोदा ॥ विश्वावतीचाकृतिरिष्टसिद्धागंगोक्षितानांभुवनस्यपंथाः ॥ ९१ ॥

त्रिवर्गाधर्मार्थकामदा घृतवहाजलवाहिनी विश्वतोयाविश्वप्रियतोया ॥८८॥ अवनीध्रस्यमेरोःहिमवतोवापर्वतस्य कृतंअनुरूपंअलंकारोययासाकृतानुरूपा ॥८९॥ मधुस्रवाधर्मद्रवा घृतधारातेजोधाराघृ
तार्चिःआज्यस्येवअर्चिर्वर्चोयस्याःसा घृतंदीप्ताज्यवारिष्विति विश्वलोचनः अवनीध्रात्पृथिवींप्राप्तेतिशेषः ॥९०॥ वरिष्ठायोनिःपरमकारणं विरजानिर्मला वितन्वीविशेषेणतन्वीसूक्ष्मा शय्यादीर्घनिद्रा
तल्पः मरणंजान्हवीतटइतिवचनात् अचिराशीघ्रा विश्वावतीविश्वंअवंतीपालयंती नुमभावआर्षः आकृतिःसत्तासामान्यरूपा आकृतिस्तुस्त्रियांरूपेसामान्यवपुषोरपीतिमेदिनी इष्टसिद्धाइष्टाःसिद्धाः
यस्याःसासिद्धानामिष्टाइतिवा उक्षितानांस्नातानां भुवनस्यस्वर्गस्य ॥ ९१ ॥

क्षांत्यादित्रयेनह्यातुल्येतिसंबंधः गुहस्यकुमारस्यसंमता ब्रह्मण्यतयाब्राह्मणजात्यनुग्राहकतया ॥ ९२ ॥ मनसापिप्रपन्नाःकिमुतसाक्षात् ॥९३॥ जननीवोपास्येतिसंबंधः अवेक्ष्यनश्वराणितिशेषः ॥ ९४ ॥
उस्रांधेनुंअमृतदुघामितियावत् मिषतींपश्यंतींसर्वज्ञामित्यर्थः इरावतींअन्नवतीं इरातुमदिरावारिभारत्यशनभूमिषुइतिविश्वलोचनः धारिणीमित्यत्ररेवतीमितिपाठेमातरं रेवतीहरिभार्यायांताराभिन्मातृभेद

क्षांत्यामत्यागोपनेधारणेचदीप्त्याकृशानोस्तपनस्यचैव ॥ तुल्यागंगासंमताब्राह्मणानांगुहस्यब्रह्मण्यतयाचनित्यं ॥ ९२ ॥ ऋषिष्टुतांविष्णुपदींपुराणांसुपु
ण्यतोयांमनसापिलोके ॥ सर्वात्मनाजान्हवींयेप्रपन्नास्तेब्रह्मणःसदनंसंप्रयाताः ॥ ९३ ॥ लोकानवेक्ष्यजननीवपुत्रान्सर्वात्मनासर्वगुणोपपन्नान् ॥ त
स्यानकंब्राह्ममभीप्समानैर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ॥ ९४ ॥ उस्रांपुष्टांमिषतींविश्वभोज्यामिरावतींधारिणींभूधराणाम् ॥ शिष्टाश्रयाममृतांब्रह्मकांतांगं
गांश्रयेदात्मवान्सिद्धिकामः ॥ ९५ ॥ प्रसाद्यदेवान्सविभून्समस्तान्भगीरथस्तपसोग्रेणगंगाम् ॥ गामानयत्तामभिगम्यशश्वत्पुंसांभयंनेहचामुत्रविद्या
त् ॥ ९६ ॥ उदाहृतःसर्वथातेगुणानांमयैकदेशःप्रसमीक्ष्यबुद्ध्या ॥ शक्तिर्नमेकाचिदिहास्तिवक्तुंगुणान्सर्वान्परिमातुंतथैव ॥ ९७ ॥ मेरोःसमुद्रस्यचसर्वरत्नैः
संख्योपलानामुदकस्यवापि ॥ शक्यंवक्तुंनेहगंगाजलानांगुणाख्यानंपरिमातुंतथैव ॥ ९८ ॥ तस्मादेतान्परयाश्रद्धयोक्तान्गुणान्सर्वान्जान्हवीयान्सदैव ॥
भवेद्वाचामनसाकर्मणाचभक्त्यायुक्तःश्रद्धयाश्रद्दधानः ॥ ९९ ॥ लोकानिमांस्त्रीन्यशसावितत्यसिद्धिंप्राप्यमहतींतांदुरापाम् ॥ गंगाकृतानचिरेणैवलो
कान्यथेष्टमिष्टान्विहरिष्यसित्वम् ॥ १०० ॥ तवममचगुणैर्महानुभावाजुषतुमतिंसततंस्वधर्मयुक्तैः ॥ अभिमतजनवत्सलाहिगंगाजगतियुनक्तिसुखैश्च
भक्तिमंतम् ॥ १ ॥ भीष्मउवाच इतिपरममतिर्गुणानशेषान्शिलरतयेत्रिपथानुयोगरूपान् ॥ बहुविधमनुशास्यतथ्यरूपानूगगनतलंद्युतिमान्विवे
शसिद्धः ॥ २ ॥ शिलवृत्तिस्तुसिद्धस्यवाक्यैःसंबोधितस्तदा ॥ गंगामुपास्यविधिवत्सिद्धिंप्रापसुदुर्लभाम् ॥ ३ ॥ तथात्वमपिकौंतेयभक्त्यापरमयायुतः ॥ गंगाम
भ्येहिसततंप्राप्स्यसेसिद्धिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वेतिहासंभीष्मोक्तंगंगायाःस्तवसंयुतम् ॥ युधिष्ठिरःपरांप्रीतिमगच्छद्भ्रातृभिःसह ॥ ५ ॥

योरितिमेदिनी ब्रह्मणोपिकांतांचेतोहरां सिद्धिर्मोक्षः ॥ ९५ ॥ सविभून्सेश्वरान् गांपृथ्वीम् ॥ ९६ ॥ गुणानांगंगायाइतिशेषः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ मदुक्तान्गंगागुणान्ज्ञात्वावागादिभिःस्तोत्रध्यानस्नाना
दिषुश्रद्दधानोभवेदितिसंबंधः ॥ ९९ ॥ गंगाकृतान्गंगासेवनप्रापान् इष्टान्संकल्पसिद्धान् पाठांतरंयथेष्टंमृष्टंमधुरंयथास्यात्तथा ॥ १०० ॥ महानुभावागंगामतिंजुषतुप्रीणातु गंगादर्शनादिनामतिःप्रसीद
त्वित्यर्थः अभिमतःश्रद्धालुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ तुल्यागंगासंमताब्राह्मणानामितिब्रह्मविदांकृतकृत्यानामपिगंगापूज्यत्वेनसंमतेत्युक्तंतेनब्राह्मण्यं महदितिमत्वापृच्छति प्रज्ञेति वृत्तमाचारः शीलंविनयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चेदिच्छेत्तर्हिकेनप्राप्नुयात्तदितिअनुषज्यव्याख्येयोयमर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पर्यायेआवृत्तौजन्मनाम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तुल्यवर्णःअन्यवर्ण

इतिहासमिमंपुण्यंश्रृणुयाद्यःपठेतवा ॥ गंगायाःस्तवसंयुक्तंसमुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥ १०६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दान
धर्मेगंगामाहात्म्यकथनेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच प्रज्ञाश्रुताभ्यांवृत्तेनशीलेनचयथाभवान् ॥ गुणैश्चविविधैःसव
र्वयसाचसमन्वितः ॥ १ ॥ भवान्विशिष्टोबुद्ध्याचप्रज्ञयातपसातथा ॥ तस्माद्भवंतंपृच्छामिधर्मंधर्मभृतांवर ॥ २ ॥ नान्यस्त्वदन्योलोकेषुप्रष्टव्योस्तिनराधि
प ॥ क्षत्रियोयदिवावैश्यःशूद्रोवाराजसत्तम ॥ ३ ॥ ब्राह्मण्यंप्राप्नुयाद्येनतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ तपसावासुमहताकर्मणावाश्रुतेनवा ॥ ब्राह्मण्यमथचेदि
च्छेत्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मण्यंतातदुष्प्राप्यंवर्णैःक्षत्रादिभिस्त्रिभिः ॥ परंहिसर्वभूतानांस्थानमेतद्युधिष्ठिर ॥ ५ ॥ बह्वीस्तुसंसरन्
योनीर्जायमानःपुनःपुनः ॥ पर्यायेतातकस्मिंश्चिद्ब्राह्मणोनामजायते ॥ ६ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ मतंगस्यचसंवादंगर्दभ्याश्चयुधिष्ठिर ॥
॥ ७ ॥ द्विजातेःकस्यचित्ताततुल्यवर्णःसुतस्त्वभूत् ॥ मतंगोनामनाम्नावैसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ ८ ॥ सयज्ञकारःकौंतेयपित्रोत्सृष्टःपरंतप ॥ प्रायाद्गर्दभयुक्तेन
रथेनाप्याशुगामिना ॥ ९ ॥ सबालंगर्दभंराजन्वहंतंमातुरंतिके ॥ निरविध्यत्प्रतोदेननासिकायांपुनःपुनः ॥ १० ॥ तत्रतीव्रव्रणंदृष्ट्वागर्दभीपुत्रगृद्धिनी ॥ उ
वाचमाशुचःपुत्रचांडालस्त्वधितिष्ठति ॥ ११ ॥ ब्राह्मणेदारुणंनास्तिमैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ आचार्यःसर्वभूतानांशास्ताकिंप्रहरिष्यति ॥ १२ ॥ अयंतुपापप्रकृ
तिर्बालेनकुरुतेदयाम् ॥ स्वयोनिंमानयत्येषभावोभावंनियच्छति ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वामतंगस्तुदारुणंरासभीवचः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंरासभींप्रत्यभाषत ॥
॥ १४ ॥ ब्रूहिरासभिकल्याणिमातामेयेनदूषिता ॥ कथंमांवेत्सिचंडालंक्षिप्रंरासभिशंसमे ॥ १५ ॥

जोपिजातकर्मादिसंस्कारयोगात्तुल्यवर्णत्वंगतः नामप्रसिद्धं ॥ ८ ॥ यज्ञकारःयज्ञंकारयन्आर्त्विज्यंकुर्वन्नित्यर्थः प्रायात्अग्निचयनार्थमिष्टकाआनेतुमित्यर्थाद्गम्यते ॥ ९ ॥ बालंअशिक्षितम् ॥ १० ॥ ११ ॥ आवापइतिपाठेआलवालं पितृमातृतुल्यइत्यर्थः आवापोभांडचयनेपरिक्षेपालवालयोरितिमेदिनी ॥ १२ ॥ बालेत्वयि भावःजातिस्वभावः भावंबुद्धिंनियच्छतिमार्गांतरादपकर्षति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

ब्राह्मण्यंलोकदृश्यंनश्यतेअंतर्धीयते येनलक्षणेन तत्कथंयतःमांचंडालंवेत्सि ॥ १६ ॥ अनशत्नष्टंक्रूरत्वलिंगेन ॥ १७॥१८ ॥ संसिद्धौसंसिद्ध्यर्थं ॥ १९ ॥ अंत्ययोनिश्चंडालजातिः अयोनिस्तदन्यःकुत्सितयोनिः तयोर्हीनकर्मतयाकुशलित्वंनास्तीत्यर्थः ॥ २०॥२१॥२२ ॥ सुचरितात्तपसश्चहेतोःस्थानंब्राह्मण्यंसुखेनप्रेप्सुःविबुधांस्तापयामासेतिसंबंधः ॥ २३ ॥ हरिवाहनइंद्रः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

कथंमांवेत्सिचंडालंब्राह्मण्यंयेननश्यते ॥ तत्त्वेनैतन्महाप्राज्ञब्रूहिसर्वमशेषतः ॥ १६॥ गर्दभ्युवाच ब्राह्मण्यांवृषलेनत्वंमत्तायांनापितेनह ॥ जातस्त्व
मसिचांडालोब्राह्मण्यंतेनतेऽनशत् ॥ १७॥ एवमुक्तोमतंगस्तुप्रतिप्रायाद्गृहंप्रति ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यपितावाक्यमथाब्रवीत् ॥ १८ ॥ मयात्वंयज्ञसंसिद्धौनि
युक्तोगुरुकर्मणि ॥ कस्मात्प्रतिनिवृत्तोसिकच्चिन्नकुशलंतव ॥ १९॥ मतंगउवाच अंत्ययोनिरयोनिर्वाकथंसकुशलीभवेत् ॥ कुशलंतुकुतस्तस्ययस्ये
यंजननीपितः ॥ २० ॥ ब्राह्मण्यांवृषलाज्जातंपितर्वेदयतीवमाम् ॥ अमानुषीगर्दभीयंतस्मात्तप्स्येतपोमहत् ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वासपितरंप्रतस्थेकृतनिश्चयः ॥
ततोगत्वामहारण्यमतपत्सुमहत्तपः ॥ २२ ॥ ततःसतापयामासविबुधांस्तपसान्वितः ॥ मतंगःसुखसंप्रेप्सुःस्थानंसुचरितादपि ॥ २३ ॥ तंतथातपसायुक्तमु
वाचहरिवाहनः ॥ मतंगतप्स्यसेकिंत्वंभोगानुत्सृज्यमानुषान् ॥ २४॥ वरंददामितेहंतवृणीष्वत्वंयदिच्छसि ॥ यच्चाप्यवाप्यंलद्धितेसर्वंतद्ब्रूहिमाचिरम् ॥ २५॥
मतंगउवाच ब्राह्मण्यंकामयानोहमिदमारब्धवांस्तपः ॥ गच्छेयंतदवाप्येहवरएषवृतोमया ॥ २६ ॥ भीष्मउवाच एतच्छ्रुत्वातुवचनंतमुवाचपुरंद
रः ॥ मतंगदुर्लभमिदंविप्रत्वंप्रार्थ्यतेत्वया ॥ २७ ॥ ब्राह्मण्यंप्रार्थयानस्त्वमप्राप्यमकृतात्मभिः ॥ विनशिष्यसिदुर्बुद्धेतदुपारममाचिरं ॥ २८ ॥ श्रेष्ठतांसर्व
भूतेषुतपोर्थंनातिवर्त्तते ॥ तदग्र्यंप्रार्थयानस्त्वमचिराद्विनशिष्यसि ॥ २९ ॥ देवतासुरमर्त्येषुयत्पवित्रंपरंस्मृतम् ॥ चंडालयोनौजातेननतत्प्राप्यंकथंचन ॥
॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
भीष्मउवाच एवमुक्तोमतंगस्तुसंशितात्मायतव्रतः ॥ अतिष्ठदेकपादेनवर्षाणांशतमच्युतः ॥ १ ॥ तमुवाचततःशक्रःपुनरेवमहायशाः ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभं
तातप्रार्थयानोनलप्स्यसे ॥ २ ॥ मतंगपरमंस्थानंप्रार्थयन्विनशिष्यसि ॥ माकृथाःसाहसंपुत्रनैषधर्मपथस्तव ॥ ३ ॥

॥ २७ ॥ २८॥ श्रेष्ठतारूपमर्थंब्राह्मण्यंतपःनातिवर्ततेनवशीकर्तुमर्हति ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
एवमुक्तइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कांडपृष्ठतांशस्त्रजीविक्त्वं शस्त्राजीवीकांडपृष्ठइत्यमरः वेश्यापतिःकांडपृष्ठःसद्भिरेवनिगद्यतइतियमः ॥ ११ ॥ जपतांगायत्रीमात्रसेविनांकुलेजन्मेतिशेषः॥१२॥

नहिशक्यंत्वयाप्राप्तुंब्राह्मण्यमिहदुर्मते ॥ अप्राप्यंप्रार्थयानोहिनचिराद्विनशिष्यसि ॥ ४ ॥ मतंगपरमंस्थानंवार्यमाणोसकृन्मया ॥ चिकीर्षस्येवतपसासर्वथानभविष्यसि ॥ ५ ॥ तिर्यग्योनिगतःसर्वोमानुष्यंयदिगच्छति ॥ सजायतेपुल्कसोवाचंडालोवाप्यसंशयः ॥ ६ ॥ पुल्कसःपापयोनिर्वायःकश्चिदिहलक्ष्यते॥ सतस्यामेवसुचिरंमतंगपरिवर्तते ॥ ७॥ ततोदशशतेकालेलभतेशूद्रतामपि॥ शूद्रयोनावपिततोबहुशःपरिवर्तते ॥ ८ ॥ ततस्त्रिंशद्गुणेकालेलभतेवैश्यतामपि ॥ वैश्यतायांचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते ॥ ९ ॥ ततःषष्टिगुणेकालेराजन्योनामजायते ॥ ततःषष्टिगुणेकालेलभतेब्रह्मबंधुतां ॥ १० ॥ ब्रह्मबंधुश्चिरंकालंततस्तुपरिवर्तते॥ ततस्तुद्विशतेकालेलभतेकांडपृष्ठतां ॥ ११ ॥ कांडपृष्ठश्चिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते ॥ ततस्तुत्रिशतेकालेलभतेजपतामपि ॥ १२ ॥ तंचप्राप्यचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते॥ ततश्चतुःशतेकालेश्रोत्रियोनामजायते॥ श्रोत्रियत्वेचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते॥ १३ ॥ तदेवंशोकहर्षौतुकामद्वेषौचपुत्रक॥ अतिमानातिवादौचप्रविशेतेद्विजाधमम्॥ १४ ॥ तांश्चेज्जयतिशत्रूंस्तदाप्राप्नोतिसद्गतिम्॥ अथतेवैजयंत्येनंतालाग्रादिवपात्यते॥ १५ ॥ मतंगसंप्रधार्यैवंयदहंत्वामचूचुदं॥ वृणीष्वकाममन्यंत्वंब्राह्मण्यंहिसुदुर्लभं ॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच एवमुक्तोमतंगस्तुसंशितात्मायतव्रतः॥ सहस्रमेकपादेनततोध्यानेव्यतिष्ठत ॥ १ ॥ तंसहस्रावरेकालेशक्रोद्रष्टुमुपागमत्॥ तदेवचपुनर्वाक्यमुवाचबलवृत्रहा॥ २॥ मतंगउवाच इदंवर्षसहस्रंवैब्रह्मचारीसमाहितः॥ अतिष्ठमेकपादेनब्राह्मण्यंनाप्नुयांकथं॥ ३॥ शक्रउवाच चंडालयोनौजातेननावाप्यंवैकथंचन॥ अन्यंकामंवृणीष्वत्वंमावृथातेस्त्वयंश्रमः॥ ४॥ एवमुक्तोमतंगस्तुभृशंशोकपरायणः॥ अध्यतिष्ठद्गयांगत्वासोंगुष्ठेनशतंसमाः॥५॥ सुदुर्वहंवहन्योगंकृशोधमनिसंततः॥ त्वगस्थिभूतोधर्मात्मासपपातेतिनःश्रुतं ॥ ६॥ तंपतंतमभिद्रुत्यपरिजग्राहवासवः॥ वराणामीश्वरोदातासर्वभूतहितेरतः ॥ ७॥

श्रोत्रियःअधीतवेदः ॥ १३ ॥ तत्तदाश्रोत्रियत्वलाभेपि ॥ १४ ॥ तेशोकादयः एनंश्रोत्रियं पात्यतेअत्यंतंनीचयोनिंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तइति सहस्रंवत्सरान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभिद्रुत्यगत्वा ॥ ७ ॥

दुर्लभतरमपिपरिपंथिभिः कामाद्यैश्चोरैः संवृतमतोदुःसंरक्ष्यमपीत्यर्थः ॥ ८ ॥ पूजयन्ब्राह्मणमितिशेषः ॥९॥ब्राह्मणेभ्यस्तद्द्वारादेवादयस्तृप्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ यद्यद्वांच्छतितत्तत्कुरुते ॥११॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ लब्ध्वापिनबुभूषसेनप्रामोषिमादृशोपितपस्विनिकारुण्याभावात्तन्नाशयसीतिभावः ॥ १४ ॥ दुर्लभंब्राह्मण्यंप्राप्यापिनानुतिष्ठंतितदुचितान् शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ज्ञानंविज्ञान

शक्रउवाच   मतंगब्राह्मणत्वंतेविरुद्धमिहदृश्यते ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभतरंसंवृतंपरिपंथिभिः ॥ ८ ॥ पूजयन्सुखमाप्नोतिदुःखमाप्नोत्यपूजयन् ॥ ब्राह्मणःसर्वभू
तानांयोगक्षेमसमर्पिता ॥ ९ ॥ ब्राह्मणेभ्योनुतृप्यंतेपितरोदेवतास्तथा ॥ ब्राह्मणःसर्वभूतानांमतंगपरउच्यते ॥ १० ॥ ब्राह्मणःकुरुतेतद्धियथायद्यच्चवांच्छ
ति ॥ बह्वीस्तुसंविशन्योनीर्जायमानःपुनःपुनः ॥ ११ ॥ पर्यायेतातकस्मिंश्चिद्ब्राह्मण्यमिहविंदति ॥ तदुत्सृज्येहदुष्प्रापंब्राह्मण्यमकृतात्मभिः ॥ १२ ॥ अन्यंव
रंवृणीष्वत्वंदुर्लभोयंहितेवरः ॥   मतंगउवाच   किंमांतुदसिदुःखार्तंमृतंमारयसेचमां ॥ १३ ॥ त्वांतुशोचामियोलब्ध्वाब्राह्मण्यंनबुभूषसे ॥ ब्राह्मण्यंय
दिदुष्प्रापंत्रिभिर्वर्णैःशतक्रतो ॥ १४ ॥ सुदुर्लभंसदावाप्यनानुतिष्ठंतिमानवाः ॥ यःपापेभ्यःपापतमस्तेषामधमएवसः ॥ १५ ॥ ब्राह्मण्यंयोनजानीतेधनंल
ब्ध्वेवदुर्लभं ॥ दुष्प्रापंखलुविप्रत्वंप्राप्तंदुरनुपालनं ॥ १६ ॥ दुरवापमवाप्यैतन्नानुतिष्ठंतिमानवाः ॥ एकारामोह्यहंशक्रनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ १७ ॥ अहिंसा
दममास्थायकथंनार्हामिविप्रताम् ॥ दैवंतुकथमेतद्वैयदहंमातृदोषतः ॥ १८ ॥ एतामवस्थांसंप्राप्तोधर्मज्ञःसन्पुरंदर ॥ नूनंदैवंनशक्यंहिपौरुषेणातिवर्तितुम् ॥
॥ १९ ॥ यदर्थंयत्नवानेवनलभेविप्रतांविभो ॥ एवंगतेतुधर्मज्ञदातुमर्हसिमेवरम् ॥ २० ॥ यदितेहमनुग्राह्यःकिंचिद्वासुकृतंमम ॥   वैशंपायनउवाच
वृणीष्वेतितदाप्राहततस्तंबलवृत्रहा ॥ २१ ॥ चोदितस्तुमहेंद्रेणमतंगःप्राब्रवीदिदम् ॥ यथाकामविहारीस्यांकामरूपीविहंगमः ॥ २२ ॥ ब्रह्मक्षत्राविरोधेनपू
जांचप्राप्नुयामहम् ॥ यथाममाक्षयाकीर्तिर्भवेच्चापिपुरंदर ॥ २३ ॥ कर्तुमर्हसितद्देवशिरसात्वांप्रसादये ॥   शक्रउवाच   छंदोदेवइतिख्यातःस्त्रीणांपूज्यो
भविष्यसि ॥ २४ ॥ कीर्तिश्चतेऽतुलावत्सत्रिषुलोकेषुयास्यति ॥ एवंतस्मैवरंदत्वावासवोंतरधीयत ॥ २५ ॥

मास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजमितिभगवदुक्तान्नसेवंतेऽतःप्राप्तमपिदुःसंरक्ष्यमितिभावः ॥ १५ ॥ नजानीतेरक्षितुमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ दैवंप्राक्कर्म यत्नयतः ॥ १८ ॥ एतांअब्राह्मणत्वरूपाम्
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

एतत्परंएतस्माद्देवताभावात्परंश्रेष्ठं तपसादेवभावोपिलब्धुंशक्योनविप्रता इत्येतत्कथयामासमतंगकथयामुनिरिति॥२६॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९॥ ७ ॥
श्रुतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ तस्यशर्यातेरन्ववायेवत्सस्यपुत्रौद्वौराजानावितियोजना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वीतहव्यदायादैः हैहयस्यैवनामांतरंवीतहव्यइतितत्पुत्रैः॥ ११ ॥ वत्सानां

प्राणांस्त्यक्कामतंगोपिसंप्राप्तःस्थानमुत्तमं ॥ एवमेतत्परंस्थानंब्राह्मण्यंनामभारत ॥ तच्चदुष्प्रापमिहवैमहेंद्रवचनंयथा ॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा
सनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंमेमहदाख्या
नमेतत्कुरुकुलोद्वह ॥ सुदुष्प्रापंयद्ब्रवीषिब्राह्मण्यंवदतांवर ॥ १ ॥ विश्वामित्रेणचपुराब्राह्मण्यंप्राप्तमित्युत ॥ श्रूयतेवदसेतच्चदुष्प्रापमितिसत्तम ॥ २ ॥ वीतह
व्यश्वनृपतिःश्रुतोमेविप्रतांगतः ॥ तदेवतावद्गांगेयश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ॥ ३ ॥ सकेनकर्मणाप्राप्तोब्राह्मण्यंराजसत्तमः ॥ वरेणतपसावापितन्मेव्याख्यातु
मर्हसि ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच शृणुराजन्यथाराजावीतहव्योमहायशाः ॥ राजर्षिर्दुर्लभंप्राप्तोब्राह्मण्यंलोकसत्कृतं ॥ ५ ॥ मनोर्महात्मनस्तातप्रजाधर्मे
णशासतः ॥ बभूवपुत्रोधर्मात्माशर्यातिरितिविश्रुतः ॥ ६ ॥ तस्यान्ववायेद्वौराजन्राजानौसंबभूवतुः ॥ हैहयस्तालजंघश्चवत्सस्यजयतांवर ॥ ७ ॥ हैहयस्यतु
राजेंद्रदशसुस्त्रीषुभारत ॥ शतंवभूवपुत्राणांशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ८ ॥ तुल्यरूपप्रभावानांबलिनांयुद्धशालिनाम् ॥ धनुर्वेदेचवेदेचसर्वत्रैवकृतश्रमाः ॥ ९॥
काशिष्वपिनृपोराजन्दिवोदासपितामहः ॥ हर्यश्वइतिविख्यातोबभूवजयतांवरः ॥ १० ॥ सवीतहव्यदायादैरागत्यपुरुषर्षभ ॥ गंगायमुनयोर्मध्येसंग्रामे
विनिपातितः ॥ ११ ॥ तंतुहत्वानरपतिंहैहयास्तेमहारथाः ॥ प्रतिजग्मुःपुरींरम्यांवत्सानामकुतोभयाः ॥ १२ ॥ हर्यश्वस्यचदायादःकाशिराजोभ्यषिच्यत ॥
सुदेवोदेवसंकाशःसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ १३ ॥ सपालयामासमहींधर्मात्माकाशिनंदनः ॥ तैर्वीतहव्यैरागत्ययुधिसर्वैर्विनिर्जितः ॥ १४ ॥ तमथाजौविनिर्जि
त्यप्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ सौदेवस्त्वथकाशीशोदिवोदासोभ्यषिच्यत ॥ १५॥ दिवोदासस्तुविज्ञायवीर्यंतेषांयतात्मनाम् ॥ वाराणसींमहातेजानिर्ममेशक्र
शासनात् ॥ १६ ॥ विप्रक्षत्रियसंबाधांवैश्यशूद्रसमाकुलाम् ॥ नैकद्रव्योच्चयवतींसमृद्धविपणापणाम् ॥ १७ ॥ गंगायाउत्तरेकूलेवप्रांतेराजसत्तम ॥ गोम
त्यादक्षिणेकूलेशक्रस्येवामरावतीम् ॥ १८॥ तत्रतंराजशार्दूलंनिवसंतंमहीपतिम् ॥ आगत्यहैहयाभूयःपर्यधावंतभारत ॥ १९ ॥

वत्सवंश्यानांराज्ञां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वप्रांतेतटसमीपे वप्रस्थानेपुमानस्त्रीरेणुक्षत्रेचयेतटेइतिमेदिनी ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥२०॥दशतीर्दशसहस्रमित्यर्थः षष्टिसमनिनबतिवद्दशतिशब्दोपिदशगुणितान्दशब्रूते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ परिघ्नूनःसर्वतोनिरस्तः ॥ २६ ॥२७॥२८॥२९॥३०॥ सद्योवद्धेत्रयोदशवा

सनिष्क्रम्यददौयुद्धंतेभ्योराजामहाबलः॥देवासुरसमंघोरंदिवोदासोमहाद्युतिः॥ २० ॥ सतुयुद्धेमहाराजदिनानांदशतीर्दश॥हतवाहनभूयिष्ठस्ततोदैन्यमुपा
गमत्॥२१॥हतयोधस्ततोराजन्क्षीणकोशश्चभूमिपः॥दिवोदासःपुरींत्यक्त्वापलायनपरोभवत्॥२२॥गत्वाश्रमपदंरम्यंभरद्वाजस्यधीमतः॥जगामशरणंरा
जाकृतांजलिररिंदम ॥ २३ ॥ तमुवाचभरद्वाजोज्येष्ठःपुत्रोबृहस्पतेः॥ पुरोधाःशीलसंपन्नोदिवोदासंमहीपतिं ॥ २४ ॥ किमागमनकृत्यंतेसर्वंप्रब्रूहिमेनृप ॥
यत्तेप्रियंतत्करिष्येनमेत्रास्तिविचारणा ॥ २५ ॥ राजोवाच भगवन्वैतहव्यैर्मेयुद्धेवंशःप्रणाशितः ॥ अहमेकःपरिद्यूनोभवंतंशरणंगतः ॥ २६ ॥ शि
ष्यस्नेहेनभगवंस्त्वंमांरक्षितुमर्हसि॥ एकशेषःकृतोवंशोममतैःपापकर्मभिः॥२७॥ तमुवाचमहाभागोभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ नभेतव्यंनभेतव्यंसौदेवव्येतुते
भयं ॥ २८ ॥ अहमिष्टिंकरिष्यामिपुत्रार्थंतेविशांपते॥ वीतहव्यसहस्राणियेनत्वंप्रहरिष्यसि ॥ २९ ॥ ततइष्टिंचकारर्षिस्तस्यवैपुत्रकामिकीं ॥ अथास्यतनयो
जज्ञेप्रतर्दनइतिश्रुतः ॥ ३० ॥ सजातमात्रोववृधेसमाःसद्यस्त्रयोदश॥ वेदंचापिजगौकृत्स्नंधनुर्वेदंचभारत॥ ३१ ॥ योगेनचसमाविष्टोभरद्वाजेनधीमता॥
तेजोलोक्यंससंगृह्यतस्मिन्देशेसमाविशत्॥ ३२ ॥ ततःसकवचीधन्वीस्तूयमानःसुरर्षिभिः ॥ बंदिभिर्वंद्यमानश्चबभौसूर्यइवोदितः ॥ ३३ ॥ सरथीबद्धनि
स्त्रिंशोबभौदीप्तइवानलः ॥ प्रययौसधनुर्धुन्वन्खड्गीचर्मीशरासनी ॥ ३४ ॥ तंदृष्ट्वापरमंहर्षंसुदेवतनयोययौ ॥ मेनेचमनसादग्धान्वैतहव्यान्सपार्थिवः ॥
॥ ३५ ॥ ततोसौयौवराज्येचस्थापयित्वाप्रतर्दनम्॥ कृतकृत्यंतदात्मानंसराजाअभ्यनंदत ॥ ३६ ॥ ततस्तुवैतहव्यानांवधायसमहीपतिः ॥ पुत्रंप्रस्थापया
मासप्रतर्दनमरिंदमम्॥३७॥ सरथःसतुसंतीर्यगंगामाशुपराक्रमी॥ प्रययौवीतहव्यानांपुरींपरपुरंजयः ॥३८॥ वैतहव्यास्तुसंश्रुत्यरथघोषंसमुद्धतम् ॥ नि
र्ययुर्नगराकारैरथैःपररथारुजैः॥ ३९ ॥ निष्क्रम्यतेनरव्याघ्रादंशिताश्चित्रयोधिनः॥ प्रतर्दनंसमाजग्मुःशरवर्षैरुदायुधाः ॥४०॥ शस्त्रैश्चविविधाकारैरथौघै
श्चयुधिष्ठिर॥ अभ्यवर्षंतराजानंहिमवंतमिवांबुदाः ॥ ४१ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांराजाप्रतर्दनः॥ जघानतान्महातेजावज्रानलसमैःशरैः॥ ४२ ॥

र्षिकोऽभूत्सद्यश्चवेदान्जगौ ॥ ३१ ॥ योगेनयोगबलेन लोक्यंलोकेषुसर्वेषुविद्यमानं तस्मिन्देशेप्रतर्दनदेहेसमाविशत्समावेशितवान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥
॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तस्यतंप्रतिमांआगतंआचक्षत्कथयत ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आख्यायिकातात्पर्यमाह भृगोरिति ॥ ५७ ॥

कृत्तोत्तमांगास्तेराजन्भल्लैःशतसहस्रशः ॥ अपतन्रुधिरार्द्रांगानिकृत्ताइवकिंशुकाः ॥ ४३ ॥ हतेषुतेषुसर्वेषुवीतहव्यःसुतेष्वथ॥ प्राद्रवन्नगरंहित्वाभृगोराश्र
ममप्युत ॥ ४४ ॥ ययौभृगुंचशरणंवीतहव्योनराधिपः ॥ अभयंचददौतस्मैराज्ञेराजन्भृगुस्तदा ॥ ४५ ॥ अथानुपदमेवाशुतत्रागच्छत्प्रतर्दनः ॥ सप्राप्य
चाश्रमपदंदिवोदासात्मजोब्रवीत् ॥ ४६ ॥ भोभोकेत्राश्रमेसंतिभृगोःशिष्यामहात्मनः ॥ द्रष्टुमिच्छेमुनिमहंतस्याचक्षतमामिति ॥ ४७ ॥ सतंविदित्वातुभृ
गुर्निश्चक्रामाश्रमात्तदा ॥ पूजयामासचततोविधिनानृपसत्तमम् ॥ ४८ ॥ उवाचचैनंराजेंद्रकिंकार्यंब्रूहिपार्थिव ॥ सचोवाचनृपस्तस्मैयदागमनकारण
म् ॥ ४९ ॥ राजोवाच अयंब्रह्मन्नितोराजावीतहव्योविसर्ज्यताम् ॥ तस्यपुत्रैर्हिमेकृत्स्नोब्रह्मन्वंशःप्रणाशितः ॥ ५० ॥ उत्सादितश्चविषयःकाशीनां
रत्नसंचयः ॥ एतस्यवीर्यदृप्तस्यहतंपुत्रशतंमया ॥ ५१ ॥ अस्येदानींवधाद्ब्रह्मन्भविष्याम्यनृणःपितुः ॥ तमुवाचकृपाविष्टोभृगुर्धर्मभृतांवरः ॥ ५२ ॥ नेहास्तिक्ष
त्रियःकश्चित्सर्वेहीमेद्विजातयः ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वाभृगोस्तथ्यंप्रतर्दनः ॥ ५३ ॥ पादावुपस्पृश्यशनैःप्रहृष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ एवमप्यस्मिभगवन्कृतकृत्योनसंश
यः ॥ ५४ ॥ यएषराजावीर्येणस्वजातिंत्याजितोमया ॥ अनुजानीहिमांब्रह्मन्ध्यायस्वचशिवेनमाम् ॥ ५५ ॥ त्याजितोहिमयाजातिमेवराजाभृगूद्वह ॥ तत
स्तेनाभ्यनुज्ञातोययौराजाप्रतर्दनः ॥ ५६ ॥ यथागतंमहाराजमुक्त्वाविषमिवोरगः ॥ भृगोर्वचनमात्रेणसचब्रह्मर्षितांगतः ॥ ५७ ॥ वीतहव्योमहाराजब्रह्म
वादित्वमेवच ॥ तस्यगृत्समदःपुत्रोरूपेणेंद्रइवापरः ॥ ५८ ॥ शक्रस्त्वमितियोदैत्यैर्निगृहीतःकिलाभवत् ॥ ऋग्वेदेवर्ततेचाग्र्याश्रुतिर्यस्यमहात्मनः ॥ ५९ ॥ य
त्रगृत्समदोराजन्ब्राह्मणैःसमहीयते ॥ सब्रह्मचारीविप्रर्षिःश्रीमान्गृत्समदोभवत् ॥ ६० ॥ पुत्रोगृत्समदस्यापिसुचेताअभवद्द्विजः ॥ वर्चाःसुतेजसःपुत्रोवि
हव्यस्तस्यचात्मजः ॥ ६१ ॥ विहव्यस्यतुपुत्रस्तुवितत्यस्तस्यचात्मजः ॥ वितत्यस्यसुतःसत्यःसंतःसत्यस्यचात्मजः ॥ ६२ ॥ श्रवास्तस्यसुतश्चर्षिःश्रवसश्चाभ
वत्तमः ॥ तमसश्चप्रकाशोभूत्तनयोद्विजसत्तमः ॥ प्रकाशस्यचवागिंद्रोबभूवजयतांवरः ॥ ६३ ॥ तस्यात्मजश्चप्रमितिर्वेदवेदांगपारगः ॥ घृताच्यांतस्यपुत्र
स्तुरुरुर्नामोदपद्यत ॥ ६४ ॥ प्रमद्वरायांतुरुरोःपुत्रःसमुदपद्यत ॥ शुनकोनामविप्रर्षिर्यस्यपुत्रोथशौनकः ॥ ६५ ॥

॥ ५८ ॥ श्रुतिः तदुगार्त्समदमेतेनवैगृत्समदइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छदित्यादिका ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ केपूज्याइति ब्राह्मण्यस्यदुष्प्रापत्वंविप्रानुग्रहैकलभ्यत्वंचोक्त्वापूज्यत्वहेतून्सा धारणा
नसाधारणान्स्वधर्मानाहानेनाध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तेषुमानवेषुबहुमानपरःसन्कान्नमस्यसीतियोज्यम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ महार्हान्महान्अर्हःपूजायेषाम् अतिपूज्यानित्यर्थः ॥ ८ ॥ अविक

एवंविप्रत्वमगमद्वीतहव्योनराधिपः ॥ भृगोःप्रसादाद्राजेंद्रक्षत्रियःक्षत्रियर्षभ ॥ ६६ ॥ तथैवकथितोवंशोमयागार्त्समदस्तव ॥ विस्तरेणमहाराजंकिमन्यद
नुपृच्छसि ॥ ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेवीतहव्योपाख्यानंनामत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच केपूज्यावैत्रिलोकेस्मिन्मानवाभरतर्षभ ॥ विस्तरेणतदाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यतः ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममिति
हासंपुरातनम् ॥ नारदस्यचसंवादंवासुदेवस्यचोभयोः ॥ २ ॥ नारदंप्रांजलिंदृष्ट्वापूजयानंद्विजर्षभान् ॥ केशवःपरिपप्रच्छभगवन्कान्नमस्यसि ॥ ३ ॥ बहु
मानपरस्तेषुभगवन्यान्नमस्यसि ॥ शक्यंचेच्छ्रोतुमस्माभिर्ब्रूह्येतद्धर्मवित्तम ॥ ४ ॥ नारदउवाच शृणुगोविंदयानेतान्पूजयाम्यरिमर्दन ॥ त्वत्तोन्यः
कःपुमाँल्लोकेश्रोतुमेतदिहार्हति ॥ ५ ॥ वरुणंवायुमादित्यंपर्जन्यंजातवेदसम् ॥ स्थाणुंस्कंदंतथालक्ष्मींविष्णुंब्रह्माणमेवच ॥ ६ ॥ वाचस्पतिंचंद्रमसमपःपृ
थ्वींसरस्वतीम् ॥ सततंयेनमस्यंतितान्नमस्याम्यहंविभो ॥ ७ ॥ तपोधनान्वेदविदोनित्यंवेदपरायणान् ॥ महार्हान्वृष्णिशार्दूलसदासंपूजयाम्यहम् ॥ ८ ॥
अभुक्त्वादेवकार्याणिकुर्वतेयेऽविकत्थनाः ॥ संतुष्टाश्चक्षमायुक्तास्तान्नमस्याम्यहंविभो ॥ ९ ॥ सम्यग्यजंतियेचेष्टीःक्षांतादांताजितेंद्रियाः ॥ सत्यंधर्मंक्षितिं
गाश्चतान्नमस्यामियादव ॥ १० ॥ येवैतपसिवर्ततेवनेमूलफलाशनाः ॥ असंचयाःक्रियावंतस्तान्नमस्यामियादव ॥ ११ ॥ येभृत्यभरणेशक्ताःसततंचाति
थिव्रताः ॥ भुंजतेदेवशेषाणितान्नमस्यामियादव ॥ १२ ॥ येवेदंप्राप्यदुर्धर्षावाग्मिनोब्रह्मचारिणः ॥ याजनाध्यापनेयुक्तानित्यंतान्पूजयाम्यहम् ॥ १३ ॥ प्र
सन्नहृदयाश्चैवसर्वसत्वेषुनित्यशः ॥ आपृष्ठतापात्स्वाध्यायेयुक्तास्तान्पूजयाम्यहम् ॥ १४ ॥ गुरुप्रसादेस्वाध्यायेयतंतोयेस्थिरव्रताः ॥ शुश्रूषवोनसूयंतस्ता
न्नमस्यामियादव ॥ १५ ॥ सुव्रतामुनयोयेचब्राह्मणाःसत्यसंगराः ॥ वोढारोहव्यकव्यानांतान्नमस्यामियादव ॥ १६ ॥

त्थनाःश्लाघाहीनाः ॥ ९ ॥ सत्यंधर्मंचयजंतिपूजयंति क्षितिंगाश्चयजंतिब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंति यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषु एतेर्थायथासंभवमिहग्राह्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आपृष्ठतापात्
यावन्मध्यान्हम् ॥ १४ ॥ स्वाध्यायेब्रह्मयज्ञेमंत्रजपेवा ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ निर्ह्रीकाः दिगंबराःकौपीनमात्रमपिपरिग्रहंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कपोतवृत्तयःकणशआदाययेसंग्रहंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ २० ॥ त्रिवर्गोधर्मार्थकामाःकृत्येषुकर्तुंयोग्येषुकर्मसुवर्ततेउत्त ममध्यमाधमभावेनवर्ततेनतुहीयतेअधममध्यमोत्तमभावेनेत्यर्थः ॥ २१ ॥अलोलुपाइत्यनेनधर्ममपेक्ष्य अर्थानादरउक्तः पुण्यशीलाइत्यनेनधर्मव्यतिरिक्तकामपरिहारउक्तः ऋतौभार्यामुपेयादित्येतावाने

भैक्ष्यचर्यासुनिरताःकृशागुरुकुलाश्रयाः ॥ निःसुखानिर्धनायेतुतान्नमस्यामियादव ॥ १७॥ निर्ममानिष्प्रतिद्वंद्वानिर्ह्रीकानिष्प्रयोजनाः॥ येवेदंप्राप्यदु र्धर्षावाग्मिनोब्रह्मवादिनः ॥१८॥ अहिंसानिरतायेचयेचसत्यव्रतानराः ॥ दांताःशमपराश्चैवतान्नमस्यामिकेशव ॥ १९ ॥ देवतातिथिपूजायांयुक्तायेगृहमे धिनः ॥ कपोतवृत्तयोनित्यंतान्नमस्यामियादव ॥ २० ॥ येषांत्रिवर्गःकृत्येषुवर्ततेनोपहीयते ॥ शिष्टाचारप्रवृत्ताश्चतान्नमस्याम्यहंसदा ॥ २१ ॥ ब्राह्मणाः श्रुतसंपन्नायेत्रिवर्गमनुष्ठिताः ॥अलोलुपाःपुण्यशीलास्तान्नमस्यामिकेशव ॥ २२ ॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चसुधाभक्षाश्चयेसदा ॥ व्रतैश्चविविधैर्युक्तास्ता न्नमस्यामिमाधव ॥२३ ॥ अयोनीनग्नियोनींश्चब्रह्मयोनींस्तथैवच ॥ सर्वभूतात्मयोनींश्चतान्नमस्याम्यहंसदा ॥ २४ ॥ नित्यमेतान्नमस्यामिकृष्णलोकक रानृषीन् ॥ लोकज्येष्ठान्कुलज्येष्ठांस्तमोघ्नान्लोकभास्करान् ॥ २५ ॥ तस्मात्त्वमपिवार्ष्णेयद्विजान्पूजयनित्यदा ॥ पूजिताःपूजनार्हाहिसुखंदास्यंतितेनघ ॥ २६ ॥ अस्मिन्लोकेसदाह्येतेपरत्रचसुखप्रदाः ॥ चरंतेमान्यमानावैप्रदास्यंतिसुखंतव ॥ २७ ॥ येसर्वातिथयोनित्यंगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ नित्यंसत्येचा भिरतादुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २८ ॥ नित्यंशमपरायेचतथायेचानसूयकाः ॥ नित्यस्वाध्यायिनोयेचदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २९ ॥ सर्वान्देवान्नमस्यंतियेचै कंवेदमाश्रिताः ॥ श्रद्दधानाश्चदांताश्चदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ३० ॥ तथैवविप्रप्रवरान्नमस्कृत्ययतव्रताः ॥ भवंतियेदानरतादुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ३१ ॥ तप स्विनश्चयेनित्यंकौमारब्रह्मचारिणः ॥ तपसाभावितात्मानोदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ३२ ॥ देवतातिथिभृत्यानांपितृणांचार्चनेरताः ॥ शिष्टान्नभोजिनोयेचदुर्गा ण्यतितरंतिते ॥ ३३ ॥ अग्निमाधायविधिवत्प्रणताधारयंतिये ॥ प्राप्ताःसोमाहुतिंचैवदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ ३४ ॥ मातापित्रोर्गुरुषुचसम्यग्वर्ततियेसदा ॥ यथात्वंवृष्णिशार्दूलेत्युक्त्वैवंविरराम सः॥ ३५ ॥

वकामोधर्ममयोनान्यः ॥ २२ ॥ सुधावैश्वदेवशेषः ॥ २३ ॥ अयोनीन्अकृतदारान् अग्नियोनीन्दाराग्निहोत्रयुतान् ब्रह्मणोवेदस्ययोनीन्आश्रयभूतान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वानिति स्वाध्यायेसर्वेयज्ञाअंतर्भवंतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ (भिक्षुचर्येतिद्वौश्लोकौपुनःपाठादुपेक्षितौगौडैः) ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॐ ॥ पितामहेत्यादेरध्यायस्यपक्षिमात्रस्यापिस्वशरीरदानेनरक्षणंकार्यंकिमुतपूर्वोक्तानांपूज्यानामर्थादिनेतितात्पर्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रपात्यमानःआकाशादितिशेषः वृषदर्भंऔशीनरंशिबिम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नवंनीलंचयदुत्पलंतस्यआपीडइवालंकारभूतश्चारुर्वर्णोयस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

तस्मात्त्वमपिकौंतेयपितृदेवद्विजातिथीन् ॥ सम्यक्पूजयसेनित्यंगतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०
दानधर्मेकृष्णनारदसंवादेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ युधिष्ठिरउवाच पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ त्व
त्तोहंश्रोतुमिच्छामिधर्मंभरतसत्तम ॥ १ ॥ शरणागतंयेरक्षंतिभूतग्रामंचतुर्विधम् ॥ किंतस्यभरतश्रेष्ठफलंभवतितत्त्वतः ॥ २ ॥ भीष्मउवाच इदंशृ
णुमहाप्राज्ञधर्मपुत्रमहायशः ॥ इतिहासंपुरावृत्तंशरणार्थंमहाफलम् ॥ ३ ॥ प्रपात्यमानःश्येनेनकपोतःप्रियदर्शनः ॥ वृषदर्भंमहाभागंनरेंद्रंशरणंगतः ॥ ४ ॥
सतंदृष्ट्वाविशुद्धात्मात्रासादंकमुपागतम् ॥ आश्वास्याश्वसिहीत्याहनतेस्तिभयमंडज ॥ ५ ॥ भयंतेसुमहत्कस्मात्कुत्रकिंवाकृतंत्वया ॥ येनत्वमिहसंप्राप्तोवि
संज्ञोभ्रांतचेतनः ॥ ६ ॥ नवनीलोत्पलापीडचारुवर्णसुदर्शन ॥ दाडिमाशोकपुष्पाक्षमात्रसस्वाभयंतव ॥ ७ ॥ मत्सकाशमनुप्राप्तंनत्वांकश्चित्समुत्सहेत् ॥ म
नसाग्रहणंकर्तुंरक्षाध्यक्षपुरस्कृतम् ॥ ८ ॥ काशिराज्यंतदद्यैवत्वदर्थंजीवितंतथा ॥ त्यजेयंभवविस्रब्धःकपोतनभयंतव ॥ ९ ॥ श्येनउवाच ममैतद्वि
हितंभक्ष्यंनराजंस्त्रातुमर्हसि ॥ अतिक्रांतंचप्राप्तंचप्रयत्नाच्चोपपादितम् ॥ १० ॥ मांसंचरुधिरंचास्यमज्जामेदश्चमेहितम् ॥ परितोषकरोह्येषममास्याग्र
तोभव ॥ ११ ॥ तृष्णामेबाधतेत्युग्राक्षुधानिर्दहतीवमाम् ॥ मुंचैनंनहिशक्ष्यामिराजन्मंदयितुंक्षुधाम् ॥ १२ ॥ मयाह्यनुसृतोह्येषमत्पक्षनखविक्षतः ॥ किंचि
दुच्छ्वासनिःश्वासंनराजन्गोप्तुमर्हसि ॥ १३ ॥ यदिस्वविषयेराजन्प्रभुस्त्वंरक्षणेनृणाम् ॥ खेचरस्यतृषार्तस्यनत्वंप्रभुरथोत्तम ॥ १४ ॥ यदिवैरिषुभृत्येषुस्व
जनव्यवहारयोः ॥ विषयेष्विंद्रियाणांचआकाशेमापराक्रम ॥ १५ ॥ प्रभुत्वंहिपराक्रम्यसम्यक्पक्षहरेषुते ॥ यदित्वमिहधर्मार्थीमामपिद्रष्टुमर्हसि ॥ १६ ॥
भीष्मउवाच श्रुत्वाश्येनस्यतद्वाक्यंराजर्षिर्विस्मयंगतः ॥ संभाव्यचैनंतद्वाक्यंतदर्थीप्रत्यभाषत ॥ १७ ॥

अतिक्रांतंगतप्रायजीवितं ॥ १० ॥ अस्यमदन्नस्याप्रतोंतरायभूतोमाभव ॥ ११ ॥ तृष्णाएतद्रुधिरपिपासा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदिवैर्यादिषुपराक्रमसेतद्युक्तं नत्वाकाशेआकाशचारिषु ॥ १५ ॥ पक्षहरेषुआज्ञाभंगिषुशत्रुषु मांअशत्रुमपिजीवनहरणेनबाधमानंस्यतवधर्मार्थिनोप्यधर्मोभविष्यतीतिभावः ॥ १६ ॥ एनंश्येनं तद्वाक्यंचसंभाव्यस्तुत्वा तदर्थीकपोतार्थी ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥२६॥२७॥ अशनैःशीघ्रं ॥ २८ ॥ मांसक्षयंमांसालयंशरीरम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नृत्तःनृत्येनतोषितः एवमुपगीतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

राजोवाच गोवृषोवावराहोवामृगोवामहिषोपिवा ॥ त्वदर्थमद्यक्रियतांक्षुधाप्रशमनायते ॥ १८ ॥ शरणागतंनत्यजेयमितिमेंव्रतमाहितम् ॥ नमुंचति
ममांगानिद्विजोयंपश्यवैद्विज ॥ १९ ॥ श्येनउवाच नवराहंनचोक्षाणंनचान्यान्विविधान्द्विजान् ॥ भक्षयामिमहाराजकिमंन्नाद्येनतेनमे ॥ २० ॥ य
स्तुमेविहितोभक्ष्यःस्वयंदेवैःसनातनः ॥ श्येनाःकपोतान्खादंतिस्थितिरेषासनातनी ॥ २१ ॥ उशीनरकपोतेतुयदिस्नेहस्तवानघ ॥ ततस्त्वंमेप्रयच्छाद्यस्वमां
संतुलयाधृतम् ॥ २२ ॥ राजोवाच महाननुग्रहोमेद्ययस्त्वमेवमिहात्थमाम् ॥ बाढमेवकरिष्यामीत्युक्त्वासौराजसत्तमः ॥ २३ ॥ उत्कृत्योत्कृत्यमांसानि
तुलयासमतोलयत् ॥ अंतःपुरेततस्तस्यस्त्रियोरत्नविभूषिताः ॥ २४ ॥ हाहाभूताविनिष्क्रांताःश्रुत्वापरमदुःखिताः ॥ तासांरुदितशब्देनमंत्रिभृत्यजनस्यच ॥
॥ २५ ॥ बभूवसुमहान्नादोमेघगंभीरनिःस्वनः ॥ निरुद्धंगगनंसर्वंव्यभ्रंमेघैःसमंततः ॥ २६ ॥ महीप्रचलिताचासीत्तस्यसत्येनकर्मणा ॥ सराजापार्श्वतश्चैव
बाहुभ्यामूरुतश्चयत् ॥ २७ ॥ तानिमांसानिसंछिद्यतुलांपूरयतेऽशनैः ॥ तथापिनसमस्तेनकपोतेनबभूवह ॥ २८ ॥ अस्थिभूतोयदाराजानिर्मांसोरुधिरस्र
वः ॥ तुलांततःसमारूढःस्वंमांसक्षयमुत्सृजन् ॥ २९ ॥ ततःसेंद्रास्त्रयोलोकास्तंनरेंद्रमुपस्थिताः ॥ भेर्यश्चाकाशगैस्तत्रवादितादेवदुंदुभिः ॥ ३० ॥ अमृतेनाव
सिक्तश्चवृषदर्भोनरेश्वरः ॥ दिव्यैश्चसुसुखैर्माल्यैरभिवृष्टःपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ देवगंधर्वसंघातैरप्सरोभिश्चसर्वतः ॥ नृत्तश्चैवोपगीतश्चपितामहइवप्रभुः ॥ ३२ ॥
हेमप्रासादसंबाधंमणिकांचनतोरणम् ॥ सवैदूर्यमणिस्तंभंविमानंसमधिष्ठितः ॥ ३३ ॥ सराजर्षिर्गतःस्वर्गंकर्मणातेनशाश्वतम् ॥ शरणागतेषुचैवंत्वंकुरुस
र्वंयुधिष्ठिर ॥ ३४ ॥ भक्तानामनुरक्तानामाश्रितानांचरक्षिता ॥ दयावान्सर्वभूतेषुपरत्रसुखमेधते ॥ ३५ ॥ साधुवृत्तोहियोराजासद्वृत्तमनुतिष्ठति ॥ किंनप्रा
प्तंभवेत्तेनस्वव्याजेनेहकर्मणा ॥ ३६ ॥ सराजर्षिर्विशुद्धात्माधीरःसत्यपराक्रमः ॥ काशीनामीश्वरःख्यातस्त्रिषुलोकेषुकर्मणा ॥ ३७ ॥ योप्यन्यःकारयेदेवंशर
णागतरक्षणम् ॥ सोपिगच्छेततामेवगतिंभरतसत्तम ॥ ३८ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ साधुवृत्तःसुशीलः सद्वृत्तंशिष्टाचारं स्वव्याजेनस्तुतरांनिष्कपटेन ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अस्यांकथायांविधेयमाह योपीति ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ किंराज्ञइत्यध्यायस्यतात्पर्यंस्पष्टं ॥ १ ॥ अनुष्ठानंआराधनं ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एषांब्राह्मणानांमध्ये ॥ ६ ॥ वासवेपर्जन्ये ॥ ७ ॥ अभिचारैःश्येनादिभिः उपायैःकौलिकशास्त्रप्रसिद्धैः चेतसासंकल्पमात्रेण ॥ ८ ॥ अंतंनाशकरं दिशश्चैषांनअपावृताः सर्वत्राकुं
ठितागतिरेतेषामित्यर्थः अग्निशिखाइवदहंतः ॥ ९ ॥ एषांएभ्यःसाहसिकाअकार्यकारिणोपिबिभ्यतिकिमुतविवेकिनः छन्नाःकेचिज्जडभरतादयः अपरेवसिष्ठादयः ॥ १० ॥ प्रसह्यकारिणःदुर्वासःप्रभृ

इदंवृत्तंहिराजर्षेर्वृषदर्भस्यकीर्त्तयन् ॥ पूतात्मावैभवेल्लोकेशृणुयाच्चनित्यशः ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मे श्येनकपोताख्यानेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंराज्ञःसर्वकृत्यानांगरीयःस्यात्पितामह ॥ कुर्वन्किं कर्मनृपतिरुभौलोकौसमश्नुते ॥ १ ॥ भीष्मउवाच एतद्राज्ञःकृत्यतममभिषिक्तस्यभारत ॥ ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यंतंसुखमिच्छता ॥ २ ॥ कर्तव्यंपा र्थिवेंद्रेणतथैवभरतर्षभ ॥ श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्वृद्धान्नित्यमेवाभिपूजयेत् ॥ ३ ॥ पौरजानपदांश्चापिब्राह्मणांश्चबहुश्रुतान् ॥ सांत्वेनभोगदानेननमस्कारै स्तथार्चयेत् ॥ ४ ॥ एतत्कृत्यतमंराज्ञोनित्यमेवोपलक्षयेत् ॥ यथात्मानंयथापुत्रांस्तथैतान्प्रतिपालयेत् ॥ ५ ॥ येचाप्येषांपूज्यतमास्तान्दृढंप्रतिपूजयेत् ॥ तेषु शांतेषुतद्राष्ट्रंसर्वमेवविराजते ॥ ६ ॥ तेपूज्यास्तेनमस्कार्यामान्यास्तेपितरोयथा ॥ तेष्वेवयात्रालोकानांभूतानामिववासवे ॥ ७ ॥ अभिचारैरुपायैश्चदहेयुर पिचेतसा ॥ निःशेषंकुपिताःकुर्युरुग्राःसत्यपराक्रमाः ॥ ८ ॥ नांतमेषांप्रपश्यामिनदिशश्चाप्यपावृताः ॥ कुपिताःसमुदीक्षंतेदावेष्वग्निशिखाइव ॥ ९ ॥ बि भ्यत्येषांसाहसिकागुणास्तेषामतीवहि ॥ कूपाइवतृणच्छन्नाविशुद्धाद्यौरिवापरे ॥ १० ॥ प्रसह्यकारिणःकेचित्कार्पासमृदवोपरे ॥ संतिचैषामतिशठास्तथैवा न्येतपस्विनः ॥ ११ ॥ कृषिगोरक्ष्यमप्येकेभैक्ष्यमन्येप्यनुष्ठिताः ॥ चौराश्चान्येनृताश्चान्येतथान्येनटनर्तकाः ॥ १२ ॥ सर्वकर्मसहाश्चान्येपार्थिवेष्वितरेषुच ॥ विविधाकारयुक्ताश्चब्राह्मणाभरतर्षभ ॥ १३ ॥ नानाकर्मसुरक्तानांबहुकर्मोपजीविनाम् ॥ धर्मज्ञानांसतांतेषांनित्यमेवानुकीर्तयेत् ॥ १४ ॥ पितॄणांदेवतानां चमनुष्योरगरक्षसाम् ॥ पुराप्येतेमहाभागाब्राह्मणावैजनाधिप ॥ १५ ॥

तयः मृदवोगौतमादयःयेपादचारेपिहिंसाभयात्पादयोरेवाक्षिचकुरित्यक्षपादत्वंगताः अतिशठाअगस्त्यादयः वातापिजरयितुंमांसेलोलुपतांदर्शयंतः ॥ ११ ॥ कृषिकुर्वंतःउद्दालकगुर्वादयः गोरक्षंगुरोरेवउप
मन्युप्रभृतयः भैक्ष्यंदत्तात्रेयादयः चौराःवाल्मीकिविश्वामित्रादयः अनृताःकलहप्रियानारदादयः नटनर्तकाःभरतादयः ॥ १२ ॥ सर्वकर्मसहाःसमुद्रशोषणादावपिसमर्थाः ॥ १३ ॥ नानेति स्वरूपप्र
च्छादनार्थंलोकरक्षार्थंवानिषिद्धेनापिकर्मणावर्तमानाः वस्तुतस्तुधर्मज्ञास्तेषांतान्नित्यमेवानुकीर्तयेत् ॥ १४ ॥ एतेपूज्याइतिशेषःयतोमहाभागाः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ परायणाःहेतवः ॥ १९ ॥ २० ॥ अदर्शनात्अननुग्रहात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशो:

नैतेदेवैर्नपितृभिर्नगंधर्वैर्नराक्षसैः॥ नासुरैर्नपिशाचैश्चशक्याजेतुंद्विजातयः॥ १६ ॥ अदैवंदैवतंकुर्युर्दैवतंचाप्यदैवतम् ॥ यमिच्छेयुःसराजास्याद्योनेष्टःसप
राभवेत्॥ १७॥परिवादंचयेकुर्युर्ब्राह्मणानामचेतसः॥सत्यंब्रवीमितेराजन्विनश्येयुर्नसंशयः॥ १८॥निंदाप्रशंसाकुशलाःकीर्त्यकीर्तिपरायणाः॥परिकुप्यंति
तेराजन्सततंद्विषतांद्विजाः॥ १९॥ ब्राह्मणायंप्रशंसंतिपुरुषःसप्रवर्धते॥ब्राह्मणैर्यःपराकृष्टःपराभूयात्क्षणाद्धिसः ॥ २० ॥ शकायवनकांबोजास्तास्ताःक्षत्रि
यजातयः॥वृषलत्वंपरिगताब्राह्मणानामदर्शनात्॥ २१॥द्राविडाश्चकलिंगाश्चपुलिंदाश्चाप्युशीनराः॥कोलिसर्पामहिषकास्तास्ताःक्षत्रियजातयः॥ २२॥वृष
लत्वंपरिगताब्राह्मणानामदर्शनात्॥ श्रेयान्पराजयस्तेभ्योनजयोजयतांवर ॥ २३ ॥ यस्तुसर्वमिदंहन्यात्ब्राह्मणंचनतत्समम् ॥ ब्रह्मवध्यामहान्दोषइत्याहुः
परमर्षयः ॥ २४ ॥ परिवादोद्विजातीनांनश्रोतव्यःकथंचन ॥ आसीताधोमुखस्तूष्णींसमुत्थायव्रजेत्त्वा ॥ २५ ॥ नसजातोजनिष्यद्वापृथिव्यामिहकश्चन ॥ यो
ब्राह्मणविरोधेनसुखंजीवितुमुत्सहेत् ॥ २६॥ दुर्ग्राह्योमुष्टिनावायुर्दुःस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीराजन्दुर्जयाब्राह्मणाभुवि ॥ २७॥ इतिश्रीमहा
भारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेब्राह्मणप्रशंसानामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच ब्राह्म
णानेवसततंभृशंसंपरिपूजयेत् ॥ एतेहिसोमराजानईश्वराःसुखदुःखयोः ॥ १ ॥एतेभोगैरलंकारैरन्यैश्चैवकिमिच्छकैः॥ सदापूज्यानमस्कारैरक्ष्याश्चपितृवन्नृ
पैः॥ २॥ ततोराष्ट्रस्यशांतिर्हिभूतानामिववासवात्॥ जायतांब्रह्मवर्चस्वीराष्ट्रेवैब्राह्मणःशुचिः॥ ३॥महारथश्चराजन्यएष्टव्यःशत्रुतापनः॥ ब्राह्मणंजातिसंपन्नं
धर्मज्ञंसंशितव्रतम् ॥ ४ ॥ वासयेतगृहेराजन्नतस्मात्परमस्तिवै ॥ ब्राह्मणेभ्योहविर्दत्तंप्रतिगृण्हंतिदेवताः॥ ५॥ पितरःसर्वभूतानांनैतेभ्योविद्यतेपरम्॥ आदि
त्यश्चंद्रमावायुरापोभूरंबरंदिशः॥ ६ ॥ सर्वेब्राह्मणमाविश्यसदान्नमुपभुंजते ॥ नतस्याश्नंतिपितरोयस्यविप्रानभुंजते ॥ ७॥ देवाश्चाप्यस्यनाश्नंतिपापस्यब्रा
ह्मणद्विषः॥ ब्राह्मणेषुतुतुष्टेषुप्रीयंतेपितरःसदा ॥ ८ ॥ तथैवदेवताराजन्नात्रकार्याविचारणा ॥ तथैवतेपिप्रीयंतेयेषांभवतितद्धविः ॥ ९ ॥

ध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मणानित्याद्यध्यायत्रयेणदानपात्रत्वंब्राह्मणानामुच्यते सोमोराजायेषांतेसोमराजानः ॥ १ ॥ किमिच्छसीतिप्रश्नपूर्वकंयत्तदिष्टंदीयतेनत्किमि
च्छकं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेपिदातारोपि तत्प्रदेयंद्रव्यं ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ तत्यज्ञादिकं भूतमुत्पन्नं अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भूतात्मानःभूतःप्राप्तोवशीकृतआत्माचित्तं यैस्ते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रक्षिप्येति कुंपृथिवींब्राह्मणायप्रक्षिप्यदत्वापारगामिनंपरलोकहितंकर्मआरभेदाचरेत् भान्दीमिकुर्वन्नुभयलोकेइतिशेषः ॥ १८ ॥ यत्किंचिदतीतानागतंव्यवहितंस्थूल

नचप्रेत्यविनश्यंतिगच्छंतिचपरांगतिम् ॥ येनयेनैवहविषाब्राह्मणांस्तर्पयेन्नरः ॥ १० ॥ तेनतेनैवप्रीयंतेपितरोदेवतास्तथा ॥ ब्राह्मणादेवतद्भूतंप्रभवंतियतःप्रजाः ॥ ११ ॥ यतश्चायंप्रभवतिप्रेत्ययत्रचगच्छति ॥ वेदैषमार्गंस्वर्गस्यतथैवनरकस्यच ॥ १२ ॥ अगतानागतेचोभेब्राह्मणोद्विपदांवरः ॥ ब्राह्मणोभरतश्रेष्ठस्वधर्मंचैववेदयः ॥ १३ ॥ येचैनमनुवर्ततेतेनयांतिपराभवम् ॥ नतेप्रेत्यविनश्यंतिगच्छंतिनपराभवम् ॥ १४ ॥ यद्ब्राह्मणमुखात्प्राप्तंप्रतिगृह्णंतिवैवचः ॥ भूतात्मानोमहात्मानस्तेनयांतिपराभवम् ॥ १५ ॥ क्षत्रियाणांप्रतपतांतेजसाचबलेनच ॥ ब्राह्मणेष्वेवशाम्यंतितेजांसिचबलानिच ॥ १६ ॥ भृगवस्तालजंघांश्चनीपानांगिरसोजयन् ॥ भरद्वाजोवैतहव्यानैलांश्चभरतर्षभ ॥ १७ ॥ चित्रायुधांश्चाप्यजयन्नेतेकृष्णाजिनध्वजाः ॥ प्रक्षिप्याथचकुंभान्वैपारगामिनमारभेत् ॥ १८ ॥ यत्किंचित्कथ्यतेलोकेश्रूयतेपठ्यतेपिवा ॥ सर्वंतद्ब्राह्मणेष्वेवगूढोग्निरिवदारुषु ॥ १९ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ संवादंवासुदेवस्यपृथ्व्याश्चभरतर्षभ ॥ २० ॥ वासुदेवउवाच मातरंसर्वभूतानांपृच्छेत्वांसंशयंशुभे ॥ केनस्वित्कर्मणापापंव्यपोहतिनरोगृही ॥ २१ ॥ पृथिव्युवाच ब्राह्मणानेवसेवेतपवित्रंत्येतदुत्तमम् ॥ ब्राह्मणान्सेवमानस्यरजःसर्वंप्रणश्यति ॥ अतोभूतिरतःकीर्तिरतोबुद्धिःप्रजायते ॥ २२ ॥ महारथश्चराजन्यएष्टव्यःशत्रुतापनः ॥ इतिमांनारदःप्राहसततंसर्वभूतये ॥ २३ ॥ ब्राह्मणंजातिसंपन्नंधर्मज्ञंसंशितंशुचिम् ॥ अपरेषांपरेषांचपरेभ्यश्चैवयेऽपरे ॥ २४ ॥ ब्राह्मणायंप्रशंसंतिसमनुष्यःप्रवर्धते ॥ अथयोब्राह्मणान्क्रुष्टःपराभवतिसोचिरात् ॥ २५ ॥ यथामहार्णवेक्षिप्तमासीतानेष्टुर्विनश्यति ॥ तथादुश्चरितंसर्वंपराभावायकल्पते ॥ २६ ॥

सूक्ष्मंब्राह्मणेहार्दाकाशाख्यब्रह्मविदिकाष्ठाग्निवत्ध्याननिर्मथनादभिव्यज्यतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ रजःध्यानेंऽतरायभूतोविक्षेपः भूतिरैश्वर्यं बुद्धिरात्मज्ञानं सार्धश्लोकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ अपरेब्राह्मणंसर्वभूतयेइच्छेदित्याहुरितिविपरिणामेनानुषंगः ॥ २४ ॥ क्रुष्टःक्रोशति कर्तरिक्तः ॥ २५ ॥ सीतानेष्टुर्लांगलपद्धतिगतःपांसुपिंडः लोष्ठोलेष्टुरितिकोशकाराःअंतस्थादिमिमंशब्दंपठंति दुश्चरितं ब्राह्मणद्रोहः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ विधेयमाह ब्राह्मणेत्यर्धेन ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ जन्मनेति जन्मनैवसंस्काराद्य
भावेपिब्राह्मणोनमस्यएव प्रस्ततंप्रश्रितंपक्कमन्नंतत्स्वापेभोक्तुमर्हःप्रस्तताग्रभुक् ॥ १ ॥ सर्वेअर्थाःधर्मादयोयेभ्यस्ते सुमनसांदेवानांमुखमिवभूताःसुमनोमुखाः ॥ २ ॥नोऽस्माकंद्विषतःशत्रून् तैरपूजितान्ब्रा

पश्यचंद्रेकृतंलक्ष्मसमुद्रोलवणोदकः ॥ तथाभगसहस्रेणमहेंद्रःपरिचिन्हितः ॥ २७॥ तेषामेवप्रभावेनसहस्रनयनोह्यसौ ॥ शतक्रतुःसमभवत्पश्यमाधव
याद्दशम्॥ २८॥ इच्छन्कीर्तिंचभूतिंचलोकांश्चमधुसूदन॥ब्राह्मणानुमतेतिष्ठेत्पुरुषःशुचिरात्मवान्॥ २९॥ भीष्मउवाच इत्येतद्वचनंश्रुत्वामेदिन्या
मधुसूदनः॥ साधुसाध्विविकौरव्यमेदिनींप्रत्यपूजयत् ॥ ३० ॥ एतांश्रुत्वोपमांपार्थप्रयतोब्राह्मणर्षभान्॥ सततंपूजयेथास्त्वंततःश्रेयोभिपत्स्यसे॥ ३१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेपृथिवीवासुदेवसंवादेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच
जन्मनैवमहाभागोब्राह्मणोनामजायते॥ नमस्यःसर्वभूतानामतिथिःप्रस्तताग्रभुक् ॥ १ ॥ सर्वार्थाःसुहृदस्तातब्राह्मणाःसुमनोमुखाः ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ता
भिरनुध्यायंतिपूजिताः॥ २॥ सर्वान्नोद्विषतस्तातब्राह्मणाजातमन्यवः ॥ गीर्भिर्दारुणयुक्ताभिरभिध्यासुरपूजिताः ॥ ३ ॥ अत्रगाथाःपुरागीताःकीर्तयंतिपु
राविदः॥ सृष्ट्वाद्विजातीन्धाताहियथापूर्वसमादधत्॥ ४॥ नचान्यदिहकर्तव्यंकिंचिदूर्ध्वंयथाविधि ॥ गुप्तोगोपायतेब्रह्माश्रेयोवस्तेनशोभनम् ॥ ५ ॥ स्वमे
वकुर्वतांकर्मश्रीर्वोब्राह्मीभविष्यति ॥ प्रमाणंसर्वभूतानांप्रग्रहाश्चभविष्यथ ॥ ६ ॥ नशौद्रंकर्मकर्तव्यंब्राह्मणेनविपश्चिता॥ शौद्रंहिकुर्वतःकर्मधर्मःसमु
परुध्यते ॥ ७ ॥ श्रीश्चबुद्धिश्चतेजश्चविभूतिश्चप्रतापिनी ॥ स्वाध्यायेचैवमाहात्म्यंविपुलंप्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥ हुत्वाचाहवनीयस्थंमहाभाग्येप्रतिष्ठिताः ॥
अग्रभोज्याःप्रसूतीनांश्रियाब्राह्म्यानुकल्पिताः ॥ ९ ॥ श्रद्धयापरयायुक्ताह्यनभिद्रोहलब्धया ॥ दमस्वाध्यायनिरताःसर्वान्कामानवाप्स्यथ ॥ १० ॥ यच्चै
वमानुषेलोकेयच्चदेवेषुकिंचन॥ सर्वंतुतपसासाध्यंज्ञानेननियमेनच॥ ११॥

ह्मणादारुणयुक्ताभिःतवशत्रवोनश्यंत्वित्यादिभिर्गीर्भिः अभिध्यासुःअभिध्यायंतु अभिहन्युरितिस्पष्टार्थःपाठः ॥ ३ ॥ समादधत्समाधिनियमंकृतवान् ॥ ४ ॥ ब्रह्माब्राह्मणः वःशोभनंश्रेयस्तेनैव ॥ ५ ॥
स्वंकर्मब्राह्मणगोपनं प्रग्रहाःदमनक्षमारज्जवइव ॥ ६ ॥ शौद्रंकर्मसेवा कर्तव्यंकारयितव्यं कुर्वतःकारयतः ॥ ७ ॥ श्रीश्चेत्यादेःश्रियमित्यर्थः ॥ ८ ॥ आहवनीयस्थंदेवतागणं प्रसूतीनांशिशुभ्योप्यग्रेभो
ज्यंयेषांते ब्राह्म्याश्रियाविद्ययाऽनुकल्पिताःपात्रीभूताः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ भूयइति चंडत्वादिदोषवंतोपिपूज्याएवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अमर्षणात्ब्राह्मणकोपासहनात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तेभ्योरक्ष्यंस्वकुलमितिशेषः

इत्येवंब्रह्मगीतास्तेसमाख्यातामयानघ ॥ विप्राणामनुकंपार्थंतेनप्रोक्तंहिधीमता ॥ १२ ॥ भूयस्तेषांबलंमन्येयथाराज्ञस्तपस्विनः॥ दुरासदाश्चचंडाश्चरभ
साःक्षिप्रकारिणः ॥ १३ ॥ संत्येषांसिंहसत्वाश्चव्याघ्रसत्वास्तथापरे॥ वराहमृगसत्वाश्चजलसत्वास्तथापरे॥ १४ ॥ सर्पस्पर्शसमाःकेचित्तथान्येमकरस्पृशः ॥
विभाष्यघातिनःकेचित्तथाचक्षुर्हणोपरे॥ १५ ॥ संतिचाशीविषसमाःसंतिमंदास्तथापरे ॥ विविधानीहवृत्तानिब्राह्मणानांयुधिष्ठिर ॥ १६ ॥ मेकलाद्राविडालाटाःपौंड्राःकान्वशिरास्तथा॥ शौंडिकादरदादार्वाश्चौराःशवरबर्बराः॥ १७ ॥ किरातायवनाश्चैवतास्ताःक्षत्रियजातयः ॥ वृषलत्वमनुप्राप्ताब्राह्मणाना
ममर्षणात्॥ १८ ॥ ब्राह्मणानांपरिभवादसुराःसलिलेशयाः॥ ब्राह्मणानांप्रसादाच्चदेवाःस्वर्गनिवासिनः॥ १९ ॥ अशक्यंस्प्रष्टुमाकाशमचाल्योहिमवान्
गिरिः ॥ अधार्यासेतुनागंगादुर्जयाब्राह्मणाभुवि॥ २० ॥ नब्राह्मणविरोधेनशक्याशास्तुंवसुंधरा॥ ब्राह्मणाहिमहात्मानोदेवानामपिदेवताः ॥ २१ ॥ तान्पूजय
स्वसततंदानेनपरिचर्यया ॥ यदीच्छसिमहींभोक्तुमिमांसागरमेखलाम् ॥ २२ ॥ प्रतिग्रहेणतेजोहिविप्राणांशाम्यतेऽनघ ॥ प्रतिग्रहंयेनेच्छेयुस्तेभ्योरक्ष्यंत्व
यानृप ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेब्राह्मणप्रशंसायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ शक्रशंबरसंवादंतन्निबोधयुधिष्ठिर॥ १ ॥ शक्रोत्वज्ञातरूपेणजटीभूत्वारजोगुणः॥ विरूपंरथमा
स्थायप्रश्नंपप्रच्छशंबरम् ॥ २ ॥ शक्रउवाच केनशंबरवृत्तेनस्वजात्यानधितिष्ठसि ॥ श्रेष्ठंत्वांकेनमन्यंतेतद्वैप्रब्रूहितत्त्वतः ॥ ३ ॥ शंबरउवाच
नासूयामियदाविप्रान्ब्राह्ममेवचमेमतम् ॥ शास्त्राणिवदतोविप्रान्संमन्यामियथासुखम्॥ ४ ॥ श्रुत्वाचनावजानामिनापराध्यामिकर्हिचित्॥ अभ्यर्च्या
भ्यनुपृच्छामिपादौगृह्णामिधीमताम् ॥ ५ ॥ तेविश्रब्धाःप्रभाषंतेसंपृच्छंतेचमांसदा॥ प्रमत्तेष्वप्रमत्तोस्मिसदासुप्तेषुजागृमि ॥ ६ ॥ तेमांशास्त्रपथेयुक्तंब्र
ह्मण्यमनसूयकम्॥ समासिंचंतिशास्तारःक्षौद्रंमध्विवमक्षिकाः॥ ७॥ यच्चभाषंतिसंतुष्टास्तच्चगृह्णामिमेधया॥ समाधिमात्मनोनित्यमनुलोममचिंतयम्॥ ८॥

॥ २३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ अत्रापीत्यध्यायस्यतात्पर्यंअसुराणामपिश्रीर्ब्राह्मणप्रसादलभ्यैवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मांमयिमधुंअमृततुल्यांविद्यांसमासिंचंति क्षौद्रंमधुपटलं मक्षिकामध्विवेत्यावृत्यायोज्यं ॥ ७ ॥ समाधिंब्राह्मणेषुनिष्ठाम् ॥ ८॥

वागपेजिह्वापेमृष्टंविद्यामृतंयेषांब्राह्मणानां रसानामुक्तिसुधानां ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्राह्मीर्वेदार्थाः दुर्वसतीःगुरुकुलवासक्लेशात् अपिअपिवा सतिवैराग्येयतिःस्यात् नैष्ठिकब्रह्मचर्यात्पा रिव्राज्यमेवकुर्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥ पितुर्गृहेवेदाध्ययनंनिंदति अपीति ॥ १५ ॥ अप्रवासिनंवेदार्थयामांतरेवासमकुर्वाणं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी पेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥७॥ अपूर्वश्चेत्यध्यायोब्राह्मणेष्वपिपात्रविशेषपरीक्षार्थः ॥ १ ॥ तत्रअपूर्वश्चिरोषितोदूरादागतश्चपात्रंतेषांमध्येकश्चिद्यज्ञार्थंकश्चित्गुरुदक्षिणार्थंकश्चित्कुटुंबभरणार्थमि

सोहंवागग्रमृष्टानांरसानामवलेहकः॥स्वजात्यानधितिष्ठामिनक्षत्राणीवचंद्रमाः ॥ ९ ॥ एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षुरनुत्तमम् ॥ यद्ब्राह्मणमुखाच्छास्त्रमिह श्रुत्वाप्रवर्तते ॥ १० ॥ एतत्कारणमाज्ञायदृष्ट्वादेवासुरंपुरा ॥ युद्धंपितामेत्दृष्टात्माविस्मितःसमपद्यत ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाचब्राह्मणानांतुमहिमानंमहात्मनाम् ॥ पर्य पृच्छत्कथममीसिद्धाइतिनिशाकरम् ॥ १२ ॥ सोमउवाच ब्राह्मणास्तपसासर्वेसिध्यंतेवाग्बलाःसदा ॥ भुजवीर्याश्चराजानोवागस्त्राश्चद्विजातयः ॥ १३ ॥ प्रणवंचाप्यधीयीतब्राह्मीर्दुर्वसतीर्वसन् ॥ निर्मन्युरपिनिर्वाणोयतिःस्यात्समदर्शनः ॥ १४ ॥ अपिचज्ञानसंपन्नःसर्वान्वेदान्पितुर्गृहे ॥ श्लाघमानइवा धीयाद्ग्राम्यइत्येवतंविदुः ॥ १५ ॥ भूमिरेतौनिगिरतिसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाप्ययोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम् ॥ १६ ॥ अभिमानःश्रियंहंतिपुरुषस्या ल्पमेधसः ॥ गर्भेणदुष्यतेकन्यागृहवासेनचद्विजः ॥ १७ ॥ इत्येतन्मेपिताश्रुत्वासोमादद्भुतदर्शनात् ॥ ब्राह्मणान्पूजयामासतथैवाहंमहाव्रतान् ॥ १८ ॥ भीष्मउ वाच श्रुत्वैतद्वचनंशक्रोदानवेंद्रमुखाच्च्युतम् ॥ द्विजान्संपूजयामासमहेंद्रत्वमवापच ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके प० दानधर्मेब्राह्मणप्रशंसायामिंद्रशंबरसंवादेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच अपूर्वंश्चभवेत्पात्रमथवापि चिरोषितः ॥ दूरादभ्यागतंचापिकिंपात्रंस्यात्पितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच क्रियाभवतिकेषांचिदुपांशुव्रतमुत्तमम् ॥ योयोयाचेतयत्किंचित्सर्वंदद्या मइत्यपि ॥ २ ॥ अपीडयन्भृत्यवर्गमित्येवमनुशुश्रुम ॥ पीडयन्भृत्यवर्गंहिआत्मानमपकर्षति ॥ ३ ॥ अपूर्वंभावयेत्पात्रंयच्चापिस्याच्चिरोषितम् ॥ दूरा दभ्यागतंचापितत्पात्रंचविदुर्बुधाः ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच अपीडयाचभूतानांधर्मस्याहिंसयातथा ॥ पात्रंविद्यात्तुतत्त्वेनयस्मैदत्तंनसंतपेत् ॥ ५ ॥

तिएवंरूपाक्रियाकेषांचित्पात्रत्वेप्रधानंभवतिकेषांचिदुपांशुव्रतंमौनंपारिव्राज्यमिति तथाक्रियामौनयोस्तारतम्यादेषांतारतम्यंनस्वरूपतइत्याह क्रियेति दद्यामःददामइत्येववक्तव्यंनत्वेतेषुकंचित्प्रत्याचक्षी तेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दत्तंप्रदेयवस्त्वभिमानिनीदेवतानसंतपेत्यथातादृशायदेयंनान्यस्मै स्मर्यतेहि नष्टशौचेव्रतभ्रष्टेविप्रेवेदविवर्जिते दीयमानंरुदत्यन्नंकिंमयादुष्कृतंकृतमिति अतःकस्तादृशइतिप्रश्नः ॥ ५ ॥

मुख्यंपात्रविशेषेणश्रुतवंतोऽनसूयकाइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तथाअक्रोधादिगुणविशिष्टं ॥ १० ॥ अपात्रताबीजमाह अप्रामाण्यमिति आत्मनःपात्रतायाइतिशेषः ॥ ११ ॥ निरर्थिकांश्रुतिवि
रोधित्वेनमोक्षानुपयोगिनीम् ॥ १२ ॥ हेतुवादान्ब्रुवन्युक्त्याजगत्कारणगोष्टीःकुर्वन्नपि अहेतुवादिकःशास्त्रोक्तहेतुवादविरोधात् ॥ १३ ॥ बोद्धव्यः अस्पृश्यत्वेनेतिशेषः तत्रहेतुमाह श्वानंहितंविदुः शि

भीष्मउवाच ऋत्विक्पुरोहिताचार्याःशिष्यसंबंधिबांधवाः॥ सर्वेपूज्याश्चमान्याश्चश्रुतवंतोनसूयकाः ॥ ६ ॥ अतोन्यथावर्तमानाःसर्वेनार्हंतिसत्क्रियां ॥
तस्मान्नित्यंपरीक्षेतपुरुषान्प्रणिधायवै ॥ ७ ॥ अक्रोधःसत्यवचनमहिंसादमआर्जवं ॥ अद्रोहोनभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः ॥ ८ ॥ यस्मिन्नेतानिदृश्यं
तेनचाकार्याणिभारत ॥ स्वभावतोनिविष्टानितत्पात्रंमानमर्हति ॥ ९ ॥ तथाचिरोषितंचापिसंप्रत्यागतमेवच ॥ अपूर्वंचैवपूर्वंचतत्पात्रंमानमर्हति ॥ १० ॥ अ
प्रामाण्यंचवेदानांशास्त्राणांचाभिलंघनं ॥ अव्यवस्थाचसर्वत्रएतन्नाशनमात्मनः ॥ ११ ॥ भवेत्पंडितमानीयोब्राह्मणोवेदनिंदकः ॥ आन्वीक्षिकींतर्कवि
द्यामनुरक्तोनिरर्थिकां ॥ १२ ॥ हेतुवादान्ब्रुवन्सत्सुविजेताऽहेतुवादिकः ॥ अक्रोष्टाचातिवक्ताचब्राह्मणानांसदैवहि ॥ १३ ॥ सर्वाभिशंकीमूढश्चबालःकटुक
वागपि ॥ बोद्धव्यस्तादृशस्तातनरश्वानंहितंविदुः ॥ १४ ॥ यथाश्वाभषितुंचैवहंतुंचैवावसज्जते ॥ एवंसंभाषणार्थायसर्वशास्त्रवधायच ॥ १५ ॥ लोकयात्रा
चद्रष्टव्याधर्मश्चात्महितानिच ॥ एवंनरोवर्तमानःशाश्वतीर्वर्धतेसमाः ॥ १६ ॥ ऋणमुन्मुच्यदेवानामृषीणांचतथैवच ॥ पितॄणामथविप्राणामतिथीनांचपंच
मं ॥ १७ ॥ पर्यायेणविशुद्धेनसुविनीतेनकर्मणा ॥ एवंगृहस्थःकर्माणिकुर्वन्धर्मान्नहीयते ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनि०
दानधर्मेपात्रपरीक्षायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ष्टाइतिशेषः ॥ १४ ॥ एतदेवोपपादयतियथेति ॥ १५ ॥ लोकयात्राशिष्टाचारादिव्यवहारः धर्मःश्रुतिस्मृत्युक्तः आत्महितानिशमदमादीनि ॥ १६ ॥ देवानामृणंयज्ञेनऋषीणांवेदाधिगमेनपितॄणांप्रजो
त्पादनेनविप्राणांदानमानेनअतिथीनांवैश्वदेवांतेआगतानांसम्यगातिथ्येन,चउन्मुच्यअपाकृत्यकर्माणिकुर्वन्नित्युत्तरेणान्वयः ॥ १७ ॥ पर्यायेणयथाक्रमेणसुविनीतेनसुशिक्षितेनकर्मणायत्नेन कर्माणियज्ञा
दीनि ॥ १८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥

पूर्वंमेघवाहनपर्वणिवेद्यंवस्तूक्तंतद्वेदनंधर्मबलादेवभवतीतियज्ञादिधर्मोवक्तव्यःसचकामकारविहितदारपरिग्रहाधीनइत्यष्टावक्रदिक्संवादेप्रदर्शितःतत्रापिऋत्विगात्माधनंजायाशुद्धंयस्यचतुष्टयंतस्याग्निहोत्रं

युधिष्ठिरउवाच स्त्रीणांस्वभावमिच्छामिश्रोतुंभरतसत्तम॥स्त्रियोहिमूलंदोषाणांलघुचित्ताहिताःस्मृताः॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥ नारदस्यचसंवादंपुंश्चल्यापंचचूडया ॥ २ ॥ लोकाननुचरन्सर्वान्देवर्षिर्नारदःपुरा॥ददर्शाप्सरसंब्राह्मींपंचूडामनिंदिताम्॥ ३॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींपप्रच्छाप्सरसंमुनिः॥ संशयोहृदिकश्चिन्मेब्रूहितन्मेसुमध्यमे॥ ४ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्ताथसाविप्रंप्रत्युवाचाथनारदम्॥ विषयेसतिवक्ष्यामिसमर्थांमन्यसेचमाम्॥ ५॥ नारदउवाच नत्वामविषयेभद्रेनियोक्ष्यामिकथंचन॥ स्त्रीणांस्वभावमिच्छामित्वत्तःश्रोतुंवरानने॥ ६॥ भीष्मउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यदेवर्षेरप्सरोत्तमा॥ प्रत्युवाचनशक्ष्यामिस्त्रीसतीनिंदितुंस्त्रियः॥ ७॥ विदितास्तेस्त्रियोयाश्चयादृशाश्चस्वभावतः॥ नमामर्हसिदेवर्षेनियोक्तुंकार्यईदृशे॥८॥ तामुवाचसदेवर्षिःसत्यंवदसुमध्यमे॥ मृषावादेभवेद्दोषःसत्येदोषोनविद्यते ॥९॥ इत्युक्तासाकृतमतिरभवच्चारुहासिनी॥ स्त्रीदोषाञ्छाश्वतान्सत्यान्भाषितुंसंप्रचक्रमे॥ १० ॥ पंचचूडोवाच कुलीनारूपवत्यश्चनाथवत्यश्चयोषितः॥ मर्यादासुनतिष्ठंतिसदोषःस्त्रीषुनारद॥ ११ ॥ नस्त्रीभ्यःकिंचिदन्यद्वैपापीयस्तरमस्तिवै॥ स्त्रियोहिमूलंदोषाणांतथात्वमपिवेत्थह॥ १२॥ समाज्ञातानृद्धिमतःप्रतिरूपान्वशेस्थितान्॥ पतीनंतरमासाद्यनालंनार्यःप्रतीक्षितुम्॥ १३॥ असद्धर्मस्त्वयंस्त्रीणामस्माकंभवतिप्रभो॥ पापीयसोनरान्यद्वैलज्जांत्यक्त्वाभजामहे ॥ १४ ॥ स्त्रियंहियःप्रार्थयतेसन्निकर्षंचगच्छति॥ ईषच्चकुरुतेसेवांतमेवेच्छंतियोषितः॥ १५॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणांभयात्परिजनस्यच॥ मर्यादायाममर्यादाःस्त्रियस्तिष्ठंतिभर्तृषु॥ १६॥ नासांकश्चिदगम्योस्तिनासांवयसिनिश्चयः॥ विरूपंरूपवंतंवापुमानित्येवभुंजते॥ १७॥ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतोःकथंचन॥ नज्ञातिकुलसंबंधात्स्त्रियस्तिष्ठंतिभर्तृषु॥ १८॥ यौवनेवर्तमानानांमृष्टाभरणवाससाम्॥ नारीणांस्वैरवृत्तीनांस्पृहयंतिकुलस्त्रियः॥ १९ ॥ याश्चशश्वद्बहुमतारक्ष्यंतेदयिताःस्त्रियः॥ अपिताःसंप्रसज्जंतेकुब्जांधजडवामनैः॥२०॥ पंगुष्वथचदेवर्षेयेचान्येकुत्सितानराः॥ स्त्रीणामगम्योलोकेस्मिन्नास्तिकश्चिन्महामुने॥२१॥ स्वर्गायनरकायेतरस्यचेतिस्मृतेर्यज्ञांगभूतात्मशुद्धिःऋत्विक्शुद्धिश्चतीर्थब्राह्मणमाहात्म्याभ्यांउक्ता अथस्त्रीशुद्धिर्द्रव्यशुद्धिश्चमहताप्रबंधेनप्रस्तूयते तत्रतावदस्मिन्नध्यायेस्त्रीदोषानेवदर्शयति स्त्रीणामित्यादिना लघुचित्ताःवायुवत्चलचित्ताः ॥१॥२॥ ब्राह्मींब्रह्मलोकस्थां॥३॥४॥विषयेवक्तुंयोग्यत्वे ॥५॥६॥७॥८॥९॥ कृतमतिःवक्ष्यामीतिकृतनिश्चयाऽभवत् ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

गतिःप्राप्तिः अन्योन्यंकृत्रिमलिंगधारिण्योभूत्वामैथुनार्थंप्रवर्तंते एतच्चलोकप्रसिद्धं भर्तृषुदूरस्थेषुइतिशेषः नहितिष्ठंतिधैर्येइतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ चलस्वभावाःसालावृकाणांहृदयान्येताइतिश्रुतेर्यथाद्य
कविशेषाःप्रत्यहंनवंनवंमांसमिच्छंतिस्त्रियस्तनेनरमंतएवंस्त्रियःपुरुषमित्यर्थः ॥ २४ ॥ काष्ठानांकाष्ठैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अंतकादिवत्सद्योनाशकाइत्यर्थः ॥ २९ ॥ यतइति वन्हौष्ण्यवत्स्वा

यदिपुंसांगतिर्ब्रह्मन्कथंचिन्नोपपद्यते॥अप्यन्योन्यंप्रवर्तंतेनहितिष्ठंतिभर्तृषु॥२२॥अलाभात्पुरुषाणांहिभयात्परिजनस्यच॥ वधबंधभयाच्चापिस्वयंगुप्ताभ
वंतिताः॥ २३॥ चलस्वभावादुःसेव्यादुर्ग्राह्याभावतस्तथा॥ प्राज्ञस्यपुरुषस्येहयथावाचस्तथास्त्रियः॥ २४॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः॥
नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचनाः॥ २५॥ इदमन्यच्चदेवर्षेरहस्यंसर्वयोषिताम्॥दृष्ट्वैवपुरुषंहृद्यंयोनिःप्रक्लिद्यतेस्त्रियाः॥ २६॥ कामानामपिदातारंक
र्तारंमनसांप्रियम्॥ रक्षितारंनमृष्यंतिस्वभर्तारमलंस्त्रियः॥ २७॥ नकामभोगान्विपुलान्नालंकारान्नसंश्रयान्॥ तथैवबहुमन्यंतेयथारत्यामनुग्रहम्॥२८॥
अंतकःपवनोमृत्युःपातालंवडवामुखम्॥ क्षुरधाराविषंसर्पोवन्हिरित्येकतःस्त्रियः ॥ २९ ॥ यतश्चभूतानिमहांतिपंचयतश्चलोकाविहिताविधात्रा॥ यतःपु
मांसःप्रमदाश्चनिर्मितास्तदैवदोषाःप्रमदासुनारद॥३०॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेपंचचूडानारदसंवादेअष्टत्रिं
शोऽध्यायः॥३८॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच इमेवैमानवालोकेस्त्रीपुसज्जंत्यभीक्ष्णशः॥ मोहेनपरमाविष्टादेवसृष्टेनपार्थिव॥१॥स्त्रिय
श्चपुरुषेष्वेवप्रत्यक्षंलोकसाक्षिकम्॥ अत्रमेसंशयस्तीव्रोहृदिसंपरिवर्तते ॥ २ ॥ कथमासांनराःसंगंकुर्वतेकुरुनंदन॥ स्त्रियोवाकेषुरज्यंतेविरज्यंतेचताः
पुनः॥ ३॥ इतिताःपुरुषव्याघ्रकथंशक्यास्तुरक्षितुम्॥ प्रमदाःपुरुषेणेहतन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ ४॥ एताहिरममाणास्तुवंचयंतीहमानवान्॥ नचासांमुच्य
तेकश्चित्पुरुषोहस्तमागतः॥ ५ ॥ गावोनवतृणानीवगृह्णंत्येतानवंनवम्॥ शंबरस्यचयामायामायायानमुचेरपि॥ ६॥ बलेःकुंभीनसेश्चैवसर्वास्तायोषि
तोविदुः॥ हसंतंप्रहसंत्येतारुदंतंप्ररुदंतिच॥७॥ अप्रियंप्रियवाक्यैश्चगृह्णतेकालयोगतः॥ उशनावेदयच्छास्त्रंयच्चवेदबृहस्पतिः॥ ८॥

भाविकाएतेस्त्रीणांदोषाइत्यर्थः यथोक्तंनीतौ अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाइति कामश्चाष्टगुणःस्मृतइतिच॥ ३०॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥७॥ ॥७॥ इमइति एवंस्वभावदुष्टाअपिस्त्रियःपरेभ्योदुःसंरक्ष्याइत्याख्यायिकातात्पर्यं॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥५॥६॥७॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ स्त्रीणामिति स्त्रीबुद्धिमनुसृत्यैवबृहस्पत्यादिभिर्वंचनाशास्त्रंप्रवर्तितमित्यत्युक्तिः ॥ १०॥ एताःपूजिताधिकृतावातुल्यवद्विकारंजनयंतीत्यर्थः॥ ११॥ एतदेवाह इमाइति इमाःस्त्रीरूपाःधार्मिक्यइतिश्रुति

स्त्रीबुद्ध्यानविशिष्येततास्तुरक्ष्याःकथंनरैः॥ अनृतंसत्यमित्याहुःसत्यंचापितथानृतम्॥ ९॥ इतियास्ताःकथंवीरसंरक्ष्याःपुरुषैरिह॥ स्त्रीणांबुद्ध्यर्थनिष्कर्षादर्थ
शास्त्राणिशत्रुहन्॥ १०॥ बृहस्पतिप्रभृतिभिर्मन्येसद्भिःकृतानिवै॥ संपूज्यमानाःपुरुषैर्विकुर्वंतिमनोनृषु ॥ ११ ॥ अपास्ताश्चतथाराजन्विकुर्वंतिमनःस्त्रि
यः॥ इमाःप्रजामहाबाहोधार्मिक्यइतिनःश्रुतम् ॥ १२ ॥ सत्कृतासत्कृताश्चापिविकुर्वंतिमनःसदा ॥ कस्ताःशक्तोरक्षितुंस्यादितिमेसंशयोमहान् ॥ १३ ॥
तथाब्रूहिमहाभागकुरूणांवंशवर्धन॥ यदिशक्याकुरुश्रेष्ठरक्षातासांकदाचन॥ कर्तुंवाकृतपूर्ववातन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ १४॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा
सनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेस्त्रीस्वभावकथनेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९ ॥ ॥ ४०॥ भीष्मउवाच एवमेवमहाबाहोनात्रमिथ्या
स्तिकिंचन॥ यथाब्रवीषिकौरव्यनारींप्रतिजनाधिप॥१॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिइतिहासंपुरातनम्॥ यथारक्षाकृतापूर्वविपुलेनमहात्मना॥ २॥ प्रमदाश्चयथा
सृष्टाब्रह्मणाभरतर्षभ ॥ यदर्थंतच्चतेतातप्रवक्ष्यामिनराधिप ॥ ३ ॥ नहिस्त्रीभ्यःपरंपुत्रपापीयःकिंचिदस्तिवै ॥ अग्निर्हिप्रमदादीप्तोमायाश्चमयजाविभो॥
॥ ४॥ क्षुरधाराविषंसर्पोवह्निरित्येकतःस्त्रियः॥ प्रजाइमामहाबाहोधार्मिक्यइतिनःश्रुतम्॥ ५॥ स्वयंगच्छंतिदेवत्वंततोदेवानियाद्भयम्॥ अथाभ्यगच्छन्
देवास्तेपितामहमरिंदम॥ ६॥ निवेद्यमानसंचापितूष्णीमासन्नधोमुखाः॥ तेषामंतर्गतंज्ञात्वादेवानांसपितामहः॥७॥ मानवानांप्रमोहार्थंकृत्यानार्योऽसृज
त्प्रभुः ॥ पूर्वसर्गेतुकौंतेयसाध्व्योनार्यइहाभवन् ॥ ८ ॥ आसाध्व्यस्तुसमुत्पन्नाःकृत्याःसर्गात्प्रजापतेः ॥ ताभ्यःकामान्यथाकामंप्रादाद्धिसपितामहः॥ ९॥
ताःकामलुब्धाःप्रमदाःप्रबाधंतेनरान्सदा॥ क्रोधंकामस्यदेवेशःसहायंचासृजत्प्रभुः ॥ १० ॥ असज्जंतप्रजाःसर्वाःकामक्रोधवशंगताः॥ नचस्त्रीणांक्रियाः
काश्चिदितिधर्मोव्यवस्थितः॥ ११ ॥ निरिंद्रियाह्यशास्त्राश्चस्त्रियोनृतमितिश्रुतिः॥ शय्यासनमलंकारमन्नपानमनार्यताम्॥ १२॥

मात्रंसाविन्यादिषुदृष्टम् ॥ १२ ॥ अनुभवस्तुनतथेत्याह सत्कृतेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥
एवमेवेत्यध्यायस्यतात्पर्यंनानारूपेभ्योविटेभ्योयोगबलेनैवस्वभावचपलाःस्त्रियःसंरक्षितुंशक्यानान्यथेति ॥ १ ॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

दुर्वाग्भावंरतिंचैवददौस्त्रीभ्यःप्रजापतिः॥ नतासांरक्षणंशक्यंकर्तुंपुंसाकथंचन॥ १३॥ अपिविश्वकृतातातकुतस्तुपुरुषैरिह ॥ वाचाचवधबंधैर्वाक्लेशैर्वावि
विधैस्तथा॥ १४॥ नशक्यारक्षितुंनार्यस्ताहिनित्यमसंयताः॥ इदंतुपुरुषव्याघ्रपुरस्ताच्छ्रुतवानहं ॥ १५ ॥ यथारक्षाकृतापूर्वंविपुलेनगुरुस्त्रियाः ॥ ऋषिरा
सीन्महाभागोदेवशर्मेतिविश्रुतः॥ १६॥ तस्यभार्यारुचिर्नामरूपेणासदृशीभुवि॥ तस्यारूपेणसंमत्तादेवगंधर्वदानवाः॥ १७॥ विशेषेणतुराजेंद्रवृत्रहापाक
शासनः॥ नारीणांचरितज्ञश्चदेवशर्मामहामुनिः॥ १८॥ यथाशक्तियथोत्साहंभार्यांतामभ्यरक्षत ॥ पुरंदरंचजानीतेपरस्त्रीकामचारिणं॥ १९॥ तस्माद्बले
नभार्यायारक्षणंसचकारह॥ सकदाचिदृषिस्तातयज्ञंकर्तुमनास्तदा ॥ २०॥ भार्यासंरक्षणंकार्यंकथंस्यादित्यचिंतयत् ॥ रक्षाविधानंमनसासंचिंत्यमहा
तपाः॥ २१॥ आहूयदयितंशिष्यंविपुलंप्राहभार्गवम्॥ देवशर्मोवाच यज्ञकारोगमिष्यामिरुचिंचेमांसुरेश्वरः॥ २२ ॥ यतःप्रार्थयतेनित्यंतांरक्षस्व
यथाबलं॥ अप्रमत्तेनतेभाव्यंसदाप्रतिपुरंदरम्॥ २३॥ सहिरूपाणिकुरुतेविविधानिभृगूत्तम॥ भीष्मउवाच इत्युक्तोविपुलस्तेनतपस्वीनियतेंद्रियः॥
॥ २४॥ सदैवोग्रतपाराजन्नग्न्यर्कसदृशद्युतिः॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचतथेतिप्रत्यभाषत ॥ २५॥ पुनश्चेदंमहाराजपप्रच्छप्रस्थितंगुरुम्॥ विपुलउवाच का
निरूपाणिशक्रस्यभवंत्यागच्छतोमुने ॥ २६॥ वपुस्तेजश्चकीदृग्वैतन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ भीष्मउवाच ततःसभगवांस्तस्मैविपुलायमहात्मने॥ २७॥
आचचक्षेयथातत्त्वंमायांशक्रस्यभारत॥ देवशर्मोवाच बहुमायःसविप्रर्षेभगवान्पाकशासनः॥ २८॥ तांस्तान्विकुरुतेभावान्बहूनथमुहुर्मुहुः॥ कि
रीटीवज्रधृग्धन्वीमुकुटीबद्धकुंडलः॥ २९ ॥ भवत्यथमुहूर्तेनचंडालसमदर्शनः॥ शिखीजटीचीरवासाःपुनर्भवतिपुत्रक॥ ३०॥ बृहच्छरीरश्चपुनश्चीरवासाः
पुनःकृशः॥ गौरंश्यामंचकृष्णंचवर्णंविकुरुतेपुनः॥ ३१ ॥ विरूपोरूपवांश्चैवयुवावृद्धस्तथैवच॥ ब्राह्मणःक्षत्रियश्चैववैश्यःशूद्रस्तथैवच॥ ३२॥ प्रतिलोमोनु
लोमश्चभवत्यथशतक्रतुः॥ शुकवायसरूपीचहंसकोकिलरूपवान्॥ ३३॥ सिंहव्याघ्रगजानांचरूपंधारयतेपुनः॥ दैवंदैत्यमथोराज्ञांवपुर्धारयतेपिच॥ ३४॥
अकृशोवायुभग्नांगःशकुनिर्विकृतस्तथा॥ चतुष्पाद्बहुरूपश्चपुनर्भवतिबालिशः॥ ३५॥ मक्षिकामशकादीनांवपुर्धारयतेपिच ॥ नशक्यमस्यग्रहणंकर्तुंविपु
लकेनचित्॥ ३६॥ अपिविश्वकृतातातयेनसृष्टमिदंजगत्॥ पुनरंतर्हितःशक्रोदृश्यतेज्ञानचक्षुषा॥ ३७॥

वायुभूतश्चसपुनर्देवराजोभवत्युत ॥ एवंरूपाणिसततंकुरुतेपाकशासनः ॥३८॥ तस्माद्विपुलयत्नेनरक्षेमांतनुमध्यमां ॥ यथारुचिंनावलिहेद्देवेंद्रोभृगुसत्त
म ॥ ३९ ॥ क्रतावुपहितेन्यस्तंहविःश्वेवदुरात्मवान् ॥ एवमाख्यायसमुनिर्यज्ञकारोगमत्तदा ॥ ४० ॥ देवशर्मामहाभागस्ततोभरतसत्तम ॥ विपुलस्तुवचः
श्रुत्वागुरोश्चितामुपेयिवान् ॥ ४१ ॥ रक्षांचपरमांचक्रेदेवराजान्महाबलात् ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंगुरुदाराभिरक्षणे ॥ ४२ ॥ मायावीहिसुरेंद्रोसौदुर्धर्षश्चा
पिवीर्यवान् ॥ नापिधायाश्रमंशक्योरक्षितुंपाकशासनः ॥ ४३ ॥ उटजंवातथाह्यस्यनानाविधसरूपता ॥ वायुरूपेणवाशक्रोगुरुपत्नींप्रधर्षयेत् ॥ ४४ ॥ त
स्मादिमांसंप्रविश्यरुचिंस्थास्येहमद्यवै ॥ अथवापौरुषेणेयंनशक्यारक्षितुंमया ॥ ४५ ॥ बहुरूपोहिभगवाञ्छ्रूयतेपाकशासनः ॥ सोहंयोगबलादेनांरक्षिष्ये
पाकशासनात् ॥ ४६ ॥ गात्राणिगात्रैरस्याहंसंप्रवेक्ष्येहिरक्षितुम् ॥ यद्युच्छिष्टामिमांपत्नीमद्यपश्यतिमेगुरुः ॥ ४७ ॥ शप्स्यत्यसंशयंकोपाद्दिव्यज्ञानोमहात
पाः ॥ नचेयंरक्षितुंशक्यायथान्याप्रमदानृभिः ॥४८॥ मायावीहिसुरेंद्रोसावहोप्राप्तोस्मिसंशयम् ॥ अवश्यंकरणीयंहिगुरोरिहहिशासनम् ॥ ४९ ॥ यदित्वेत
दहंकुर्यामाश्चर्यंस्यात्कृतंमया ॥ योगेनाथप्रवेशोहिगुरुपत्न्याःकलेवरे ॥ एवमेवशरीरेस्यानिवत्स्यामिसमाहितः ॥५०॥ अशक्तःपद्मपत्रस्थोजलबिंदुर्यथाच
लः ॥ ५१ ॥ निर्मुक्तस्यरजोरूपान्नापराधोभवेन्मम ॥ यथाहिशून्यांपथिकःसभामध्यावसेत्पथि ॥ ५२ ॥ तथाद्यावासयिष्यामिगुरुपत्न्याःकलेवरम् ॥ एवमे
वशरीरेस्यानिवत्स्यामिसमाहितः ॥ ५३ ॥ इत्येवंधर्ममालोक्यवेदवेदांश्चसर्वशः ॥ तपश्चविपुलंदृष्ट्वागुरोरात्मनएवच ॥ ५४ ॥ इतिनिश्चित्यमनसारक्षांप्रति
सभार्गवः ॥ अन्वतिष्ठत्परंयत्नंयथातच्छृणुपार्थिव ॥ ५५ ॥ गुरुपत्नींसमासीनोविपुलःसमहातपाः ॥ उपासीनामनिंद्यांगींयथार्थैसमलोभयत् ॥ ५६ ॥ नेत्रा
भ्यांनेत्रयोरस्यारश्मिंसंयोज्यरश्मिभिः ॥ विवेशविपुलःकायमाकाशंपवनोयथा ॥ ५७ ॥ लक्षणंलक्षणेनैववदनंवदनेनच ॥ अविचेष्टन्नतिष्ठद्वैछायेवांतर्हि
तोमुनिः ॥ ५८ ॥ ततोविष्टभ्यविपुलोगुरुपत्न्याःकलेवरम् ॥ उवासरक्षणेयुक्तोनचसातमबुध्यत ॥ ५९ ॥ यंकालंनागतोराजन्गुरुस्तस्यमहात्मनः ॥ क्रतुंस
माप्यस्वगृहंतंकालंसोभ्यरक्षत ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेविपुलोपाख्यानेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ २२ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

भीष्मउवाच तत:कदाचिद्देवेंद्रोदिव्यरूपवपुर्धरः॥ इदमंतरमित्येवमभ्यगात्तमथाश्रमम् ॥ १ ॥ रूपमप्रतिमंकृत्वालोभनीयंजनाधिपः ॥ दर्शनीयतमो
भूत्वाप्रविवेशतमाश्रमं ॥ २ ॥ सददर्शतमासीनंविपुलस्यकलेवरं ॥ निश्चेष्टंस्तब्धनयनंयथालेख्यगतंतथा ॥ ३ ॥ रुचिंचरुचिरापांगींपीनश्रोणिपयोधराम्॥
पद्मपत्रविशालाक्षींसंपूर्णेंदुनिभाननाम् ॥ ४ ॥ सातमालोक्यसहसाप्रत्युत्थातुमियेषह ॥ रूपेणविस्मिताकोसीत्यथवक्तुमिवेच्छती ॥ ५ ॥ उत्थातुकामातुस
तीविष्टब्धाविपुलेनसा ॥ निगृहीतामनुष्येंद्रनशशाकविचेष्टितुम् ॥ ६ ॥ तामाबभाषेदेवेंद्रःसाम्नापरमवल्गुना ॥ त्वदर्थमागतंविद्धिदेवेंद्रंमांशुचिस्मिते ॥ ७ ॥
क्लिश्यमानमनंगेनत्वत्संकल्पभवेनह ॥ तत्संप्राप्तंहिमांसुभ्रुपुराकालोतिवर्तते ॥ ८ ॥ तमेवंवादिनंशक्रंशुश्रावविपुलोमुनिः ॥ गुरुपत्न्याःशरीरस्थोददर्शत्रिद
शाधिपम् ॥ ९ ॥ नशशाकचसाराजन्प्रत्युत्थातुमनिंदिता ॥ वक्तुंचनाशकद्राजन्विष्टब्धाविपुलेनसा ॥ १० ॥ आकारंगुरुपत्न्यास्तुसविज्ञायभृगूद्वहः ॥ निज
ग्राहमहातेजायोगेनबलवत्प्रभो ॥ ११ ॥ बबंधयोगबंधैश्चतस्याःसर्वेंद्रियाणिसः ॥ तांनिर्विकारांदृष्ट्वातुपुनरेवशचीपतिः ॥ १२ ॥ उवाचव्रीडितोराजंस्तांयो
गबलमोहितां ॥ एह्येहीतिततःसातुप्रतिवक्तुमियेषतं ॥ १३ ॥ सतांवाचंगुरोःपत्न्याविपुलःपर्यवर्तयत् ॥ भोःकिमागमनेकृत्यमितितस्यास्तुनिःसृता ॥ १४ ॥
वक्त्राच्छशांकसदृशाद्वाणीसंस्कारभूषणा ॥ व्रीडितासातुतद्वाक्यमुक्त्वापरवशातदा ॥ १५ ॥ पुरंदरश्चतत्रस्थोबभूवविमनाभृशं ॥ सतद्वैकृतमालक्ष्यदेवरा
जोविशांपते ॥ १६ ॥ अवैक्षतसहस्राक्षस्तदादिव्येनचक्षुषा ॥ सददर्शमुनिंतस्याःशरीरांतरगोचरं ॥ १७ ॥ प्रतिबिंबमिवादर्शेगुरुपत्न्याःशरीरगं ॥ सतंघोरे
णतपसायुक्तंदृष्ट्वापुरंदरः ॥ १८ ॥ प्रावेपतसुसंत्रस्तःशापभीतस्तदाविभो ॥ विमुच्यगुरुपत्नींतुविपुलःसुमहातपाः ॥ स्वकलेवरमाविश्यशक्रंभीतमथाब्र
वीत् ॥ १९ ॥ विपुलउवाच अजितेंद्रियदुर्बुद्धेपापात्मकपुरंदर ॥ नचिरंपूजयिष्यंतिदेवास्त्वांमानुषास्तथा ॥ २० ॥ किंनुतद्विस्मृतंशक्रनतन्मनसिते
स्थितं ॥ गौतमेनासियन्मुक्तोभगांकपरिचिन्हितः ॥ २१ ॥ जानेत्वांबालिशमतिमकृतात्मानमस्थिरम् ॥ मयेयंरक्ष्यतेमूढगच्छपापयथागतं ॥ २२ ॥ नाहंत्वाम
द्यमूढात्मन्दहेयंहिस्वतेजसा ॥ कृपायमानस्तुनतेदग्धुमिच्छामिवासव ॥ २३ ॥ सचघोरतमोधीमान्गुरुस्त्वंपापचेतसं ॥ दृष्ट्वात्वांनिर्दहेदद्यक्रोधदीप्तेनचक्षु
षा ॥ २४ ॥ नैवंतुशक्रकर्तव्यंपुनर्मान्याश्चतेद्विजाः ॥ मागमःससुतामात्यःक्षयंब्रह्मबलार्दितः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

अमरोस्मीतियद्बुद्धिंसमास्थायप्रवर्तसे॥मावमंस्थानतंपसानसाध्यंनामकिंचन ॥ २६॥ भीष्मउवाच तच्छ्रुत्वावचनंशक्रोविपुलस्यमहात्मनः॥ अ
किंचिदुक्त्वाव्रीडार्तस्तत्रैवांतरधीयत॥ २७॥ मुहूर्तयातेतस्मिंस्तुदेवशर्मामहातपाः॥ कृत्वायज्ञंयथाकाममाजगामस्वमाश्रमम् ॥ २८॥ आगतेथगुरौराज
न्विपुलःप्रियकर्मकृत्॥ रक्षितांगुरवेभार्यांन्यवेदयदनिंदितां ॥ २९॥ अभिवाद्यचशांतात्मासगुरुंगुरुवत्सलः॥ विपुलःपर्युपातिष्ठद्यथापूर्वमशंकितः॥३०॥
विश्रांतायततस्तस्मैसहासीनायभार्यया ॥ निवेदयामासतदाविपुलःशक्रकर्मतत् ॥ ३१ ॥ तच्छ्रुत्वासमुनिस्तुष्टोविपुलस्यप्रतापवान्॥ बभूवशीलवृत्ता
भ्यांतपसानियमेनच॥ ३२॥ विपुलस्यगुरौवृत्तिंभक्तिमात्मनितत्प्रभुः॥ धर्मेचस्थिरतांदृष्ट्वासाधुसाध्वित्यभाषत ॥ ३३॥ प्रतिलभ्यचतंधर्मात्माशिष्यंधर्मप
रायणं॥ वरेणच्छंदयामासदेवशर्मामहामतिः॥ ३४॥ स्थितिंचधर्मेजग्राहसतस्माद्गुरुवत्सलः॥ अनुज्ञातश्चगुरुणाचचारानुत्तमंतपः ॥ ३५॥ तथैवदेवश
र्मापिसभार्यःसमहातपाः॥ निर्भयोबलवृत्रघ्नाच्चचारविजनेवने ॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेविपुलोपाख्यानेएक
चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच विपुलस्त्वकरोत्तीव्रंतपःकृत्वागुरोर्वचः ॥ तपोयुक्तमथात्मानममन्यतसवीर्य
वान् ॥ १ ॥ सतेनकर्मणास्पर्धन्पृथिवींपृथिवीपते॥चचारगतभीःप्रीतोलब्धकीर्तिवरोनृप॥ २ ॥उभौलोकौजितौचापितथैवामन्यतप्रभुः॥कर्मणातेनकौरव्य
तपसाविपुलेनच॥ ३॥ अथकालेव्यतिक्रांतेकस्मिंश्चित्कुरुनंदन॥ रुच्याभगिन्याआदानंप्रभूतधनधान्यवत् ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदिव्याकाचिद्वरांग
ना॥ बिभ्रतीपरमंरूपंजगामाथविहायसा॥ ५॥ तस्याःशरीरात्पुष्पाणिपतितानिमहीतले ॥ तस्याश्रमस्याविदूरेदिव्यगंधानिभारत ॥६॥ तान्यगृह्णात्ततो
राजन्रुचिर्ललितलोचना ॥ तदानिमंत्रकस्तस्याअंगेभ्यःक्षिप्रमागमत् ॥ ७ ॥ तस्याहिभगिनीतातज्येष्ठानाम्नाप्रभावती ॥ भार्याचित्ररथस्याथबभूवांगे
श्वरस्यवै ॥ ८ ॥ पिनह्यतानिपुष्पाणिकेशेषुवरवर्णिनी ॥ आमंत्रितातितोगच्छद्रुचिरंगपतेर्गृहं ॥ ९ ॥

विपुलस्त्विल्यध्यायस्यतात्पर्यंपद्मपत्रांबुवदसंगस्यापियोगिनोमातुरपिस्पर्शमात्राद्दोषोभवतीतिगुरावशुभमपिकर्मानिवेद्यनस्थातव्यमितिच ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आदीयतेऽस्मिन्बांधवैर्दत्तंउपायनादिकंसआ
दानंविवाहाद्युत्सवः प्रभूतंबहुधनादिकंयत्र ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निमंत्रकःआकारणार्थदूतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

चोदयामासमदर्थमप्येतानिपुष्पाणिआनयेतिप्रेरितवती ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ परिवर्तंतमितिपुंस्त्वमात्मनेपदाभावश्चार्षः ॥ १७ ॥ तत्पदेइतरस्यपदेपांसुषुव्यक्तेआकर्षणे नविवर्तयन्विषमतांनयन् ॥ १८ ॥ नेतिनेतिअन्योन्यवचनंदूषयंतावित्यर्थः अयंभावः मिथुनस्थेऽर्कैशीघ्रंगच्छंतींरात्रिमहर्देवताशीघ्रंगच्छसीतिलोकदृष्ट्यापर्यनुयुंक्ते रात्रिस्तुस्वमानेनैवाहंगच्छामिनशी

पुष्पाणितानिदृष्ट्वातुतदांगेंद्रवरांगना ॥ भगिनींचोदयामासपुष्पार्थेचारुलोचना ॥ १० ॥ साभर्त्रेसर्वमाचष्टरुचिःसुरुचिरानना ॥ भगिन्याभाषितंसर्वमृ
षिस्तच्चाभ्यनंदत ॥ ११ ॥ ततोविपुलमानाय्यदेवशर्मामहातपाः ॥ पुष्पार्थेचोदयामासगच्छगच्छेतिभारत ॥ १२ ॥ विपुलस्तुगुरोर्वाक्यमविचार्यमहात
पाः ॥ सतथेत्यब्रवीद्राजंस्तंचदेशंजगामह ॥ १३ ॥ यस्मिन्देशेतुतान्यासन्पतितानिनभस्तलात् ॥ अम्लानान्यपितत्रासन्कुसुमान्यपराण्यपि ॥ १४ ॥ सतत
स्तानिजग्राहदिव्यानिरुचिराणिच ॥ प्राप्तानिस्वेनतपसादिव्यगंधानिभारत ॥ १५ ॥ संप्राप्यतानिप्रीतात्मागुरोर्वचनकारकः ॥ तदाजगामतूर्णंचचंपांचं
पकमालिनीम् ॥ १६ ॥ सवनेनिर्जनेतातददर्शमिथुनंनृणाम् ॥ चक्रवत्परिवर्तंतंगृहीत्वापाणिनाकरम् ॥ १७ ॥ तत्रैकस्तूर्णमगमत्तत्पदेचविवर्तयन् ॥ एक
स्तुनतदाराजंश्चक्रतुःकलहंततः ॥ १८ ॥ त्वंशीघ्रंगच्छसीत्येकोब्रवीन्नेतितथापरः ॥ नेतिनेतिचतौराजन्परस्परमथोचतुः ॥ १९ ॥ तयोर्विस्पर्धतोरेवंशपथो
यमभूत्तदा ॥ सहसोद्दिश्यविपुलंततोवाक्यमथोचतुः ॥ २० ॥ आवयोरनृतंप्राहयस्तस्याभूद्द्विजस्यवै ॥ विपुलस्यपरेलोकेयागतिःसाभवेदिति ॥ २१ ॥ ए
तच्छ्रुत्वातुविपुलोविषण्णवदनोभवत् ॥ एवंतीव्रतपाश्चाहंकष्टश्चायंपरिश्रमः ॥ २२ ॥ मिथुनस्यास्यकिंमेस्यात्कृतंपापंयथागतिः ॥ अनिष्टासर्वभूतानांकी
र्तितानेनमेघवै ॥ २३ ॥ एवंसंचिंतयन्नेवविपुलोराजसत्तम ॥ अवाङ्मुखोदीनमनादध्यौदुष्कृतमात्मनः ॥ २४ ॥ ततःषडन्यान्पुरुषानक्षैःकांचनराजतैः ॥
अपश्यद्दीव्यमानान्वैलोभहर्षान्वितांस्तथा ॥ २५ ॥ कुर्वतःशपथंतेनयःकृतोमिथुनेनतु ॥ विपुलंवैसमुद्दिश्यतेपिवाक्यमथाब्रुवन् ॥ २६ ॥ लोभमास्थाययोस्मा
कंविषमंकर्तुमुत्सहेत् ॥ विपुलस्यपरेलोकेयागतिस्तामवाप्नुयात् ॥ २७ ॥ एतच्छ्रुत्वातुविपुलोनापश्यद्धर्मसंकरं ॥ जन्मप्रभृतिकौरव्यकृतपूर्वमथात्मनः ॥ २८ ॥

र्ध्रमितिपरिहरति एवमुभावपिसत्यवादिनौनानृतंशपथंचक्रतुरिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अयंमिथुनस्यपरिश्रमःकष्टइत्यन्वयः गतिरनिष्टेतिसार्धः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ षड्कृतवोदीव्यमानान् अन्योन्यंजेतुमिच्छतः वसंतादयोहिवृषादीन्समराशीनभिसंधायायंमदीयोयंमदीयइतिविवदंतेतेपिमतभेदान्नानृतवादिनः मीनादिर्वसंतइतिपक्षेहिवृषोग्रीष्मांतर्गतः मेषादिपक्षेवसंतांतर्गतइति ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ रुच्याःगुरुभार्यायाः ॥ ३० ॥ लक्षणंस्त्रीपुंसयोरसाधारणंचिन्हंविधायएकीकृत्य पिधायेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विच त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमागतमित्यध्यायेनपूर्वोक्तार्थविवरणपूर्वकमाख्यायिकार्थमुपसंहरति ॥ १ ॥ तेत्वया ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सप्रदध्यौतथाराजन्नग्नावग्निरिवाहितः॥ दह्यमानेनमनसाशापंश्रुत्वातथाविधम् ॥ २९ ॥ तस्यचिंतयतस्तातबह्वोदिननिशाययुः ॥ इदमासीन्मनसिच रुच्यारक्षणकारितं॥ ३० ॥ लक्षणंलक्षणेनैववदनंवदनेनच॥ विधायनमयाचोक्तंसत्यमेतद्गुरोस्तथा॥ ३१ ॥ एतदात्मनिकौरव्यदुष्कृतंविपुलस्तदा॥ अम न्यतमहाभागतथातच्चनसंशयः॥ ३२॥ सचंपांनगरीमेत्यपुष्पाणिगुरवेददौ ॥ पूजयामासचगुरुंविधिवत्सगुरुप्रियः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु शासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेविपुलोपाख्यानेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच तमागतमभिप्रेक्ष्यशि ष्यंवाक्यमथाब्रवीत्॥ देवशर्मामहातेजायत्तच्छृणुजनाधिप ॥ १ ॥ देवशर्मोवाच किंतेविपुलदृष्टंवैतस्मिन्शिष्यमहावने ॥ तेत्वांजानंतिविपुलआ त्माचरुचिरेवच॥ २॥ विपुलउवाच ब्रह्मर्षेमिथुनंकिंतत्केचतेपुरुषाविभो॥ येमांजानंतितत्त्वेनयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥३॥ देवशर्मोवाच यद्वैत न्मिथुनंब्रह्मन्नहोरात्रंहिविद्धितत्॥ चक्रवत्परिवर्तेततत्तेजानातिदुष्कृतं॥ ४॥ येचतेपुरुषाविप्रअक्षैर्दीव्यंतिहृष्टवत् ॥ ऋतूंस्तानभिजानीहितेतेजानंतिदुष्कृ तम्॥ ५॥ नमांकश्चिद्विजानीतइतिकृत्वानविश्वसेत्॥ नरोरहसिपापात्मापापकंकर्मवैद्विज ॥ ६ ॥ कुर्वाणंहिनरंकर्मपापंरहसिसर्वदा॥ पश्यंतिऋतवश्चापि तथादिननिशेप्युत ॥ ७ ॥ तथैवहिभवेयुस्तेलोकाःपापकृतोयथा ॥ कृत्वानाचक्षतःकर्ममममतच्चयथाकृतं ॥ ८॥ तेत्वांहर्षस्मितंदृष्ट्वागुरोःकर्मानिवेदकम्॥ स्मारयंतस्तथाप्राहुस्तेयथाश्रुतवान्भवान्॥ ९ ॥ अहोरात्रंविजानातिऋतवश्चापिनित्यशः ॥ पुरुषेपापकंकर्मशुभंवाशुभकर्मिणः॥ १० ॥ तत्त्वयाममयत्क र्मव्यभिचाराद्भयात्मकं॥ नाख्यातमितिजानंतस्तेत्वामाहुस्तथाद्विज ॥ ११ ॥ तेनैवहिभवेयुस्तेलोकाःपापकृतोयथा॥ कृत्वानाचक्षतःकर्ममममयच्चत्वयाकृ तम्॥ १२॥ त्वयाशक्याचदुर्वृत्त्यारक्षितुंप्रमदाद्विज॥ नचत्वंकृतवान्किंचिदतःप्रीतोस्मितेनते॥ १३॥

त्वयायथागुरुपत्नीरक्षणंकृतंतथानकल्पितमितिपापकृतोयथालोकास्तथातवभविष्यंतीत्याह तथैवेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ हर्षस्मितंहर्षेणगर्वितं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपसंहारमुखेनाह तेनेति तेनैवअनाख्या नेनैव ॥ १२ ॥ अशक्येतिच्छेदः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सहजैःपाणिपादरेखादिभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ यःसंगमेतिसएवप्रियोनामनास्तीतियोजना ॥ २३ ॥ कृत्याःप्राणघाहिदेवतारूपाः कार्याःकृताश्च पूर्वमेकेनकृताः स्वीकृताअपिपश्चादन्येनापिकर्तुंयोग्याः व्यभिचारिण्यः प्राणघाहिण्यश्चेत्यर्थः ॥ २४ ॥ खेदमास्थायअप्रीत्याविष्टिगृहीतवत्भुंजीतनतुप्रीत्या धर्मंक्रतुकालानुरोधं ॥ २५॥ निहन्यात्

यदित्वहंत्वांदुर्वृत्तमद्राक्षंद्विजसत्तम ॥ शपेयंत्वामहंक्रोधान्नमेत्रास्तिविचारणा ॥ १४ ॥ सज्जंतिपुरुषेनार्यःपुंसांसोर्थश्चपुष्कलः ॥ अन्यथारक्षतःशापोऽभ विष्यत्तेमतिश्चमे ॥ १५ ॥ रक्षिताचत्वयापुत्रममचापिनिवेदिता ॥ अहंतेप्रीतिमांस्तातस्वस्थःस्वर्गंगमिष्यसि ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वाविपुलंप्रीतोदेवशर्मामहानृषिः ॥ मुमोदस्वर्गमास्थायसहभार्यःसशिष्यकः ॥ १७ ॥ इदमाख्यातवांश्चापिममाख्यानंमहामुनिः ॥ मार्कंडेयःपुराराजन्गंगाकूलेकथांतरे ॥ १८ ॥ तस्माद्ब्रवीमि पार्थत्वांस्त्रियोरक्ष्याःसदैवच ॥ उभयंदृश्यतेतासुसततंसाध्वसाधुच ॥ १९ ॥ स्त्रियःसाध्व्योमहाभागाःसंमतालोकमातरः ॥ धारयंतिमहींराजन्निमांसवनका ननाम् ॥ २० ॥ असाध्व्यश्चापिदुर्वृत्ताःकुलघ्नाःपापनिश्चयाः ॥ विज्ञेयालक्षणैर्दुष्टैःस्वगात्रसहजैर्नृप ॥ २१ ॥ एवमेतासुरक्षावैशक्याकर्तुंमहात्मभिः ॥ अन्य थाराजशार्दूलनशक्यारक्षितुंस्त्रियः ॥ २२ ॥ एताहिमनुजव्याघ्रतीक्ष्णास्तीक्ष्णपराक्रमाः ॥ नासामस्तिप्रियोनाममैथुनेसंगमेतियः ॥ २३ ॥ एताःकृत्याश्च कार्याश्चकृताश्चभरतर्षभ ॥ नचैकस्मिन्नरमंत्येताःपुरुषेपांडुनंदन ॥ २४ ॥ नासांस्नेहोनरैःकार्यस्तथैवेर्ष्याजनेश्वर ॥ खेदमास्थायभुंजीतधर्ममास्थायचैवह ॥ २५ ॥ निहन्यादन्यथाकुर्वन्नरःकौरवनंदन ॥ सर्वथाराजशार्दूलमुक्तिःसर्वत्रपूज्यते ॥ २६ ॥ तेनैकेनतुरक्षावैविपुलेनकृतास्त्रियाः ॥ नान्यःशक्तस्त्रिलोकेस्मि न्रक्षितुंनृपयोषितम् ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनि० दानधर्मेविपुलोपाख्यानेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच यन्मूलंसर्वधर्माणांस्वजनस्यगृहस्यच ॥ पितृदेवातिथीनांचतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ अयंहिसर्वधर्माणांधर्मश्चिंत्यतमोमतः ॥ कीदृशस्य प्रदेयास्यात्कन्येतिवसुधाधिप ॥ २ ॥ भीष्मउवाच शीलवृत्तेसमाज्ञायविद्यांयोनिंचकर्मच ॥ सद्भिरेवंप्रदातव्याकन्यागुणयुतेवरे ॥ ३ ॥

वधंप्राप्नुयात् मुक्तिःअनासक्तिः युक्तिरितिपाठेसमाधिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यन्मूलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ योनिमातृतःपितृतश्चशुद्धिं ॥ ३ ॥

अत्रब्राह्मइत्यनेनार्षदैवयोरपिग्रहणं ब्राह्मणयोग्याएतेविवाहाः यदाहाश्वलायनः अलंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहः ऋत्विजेवितत्तेकर्मणिदद्यादलंकृत्यसदैवः गोमिथुनंदत्वोपयच्छेतसआर्षइ
ति एवंउक्तगुणवंतंआचाह्यंविवाहयोग्यंआवहेत्आकारयेत् ततश्चअनुकूलतोधनदानादिनाअभिमुखीकृतायदद्यात् अयंचतुर्थःप्राजापत्योब्राह्मणानांक्षत्रियाणांचप्रशस्ततरोद्वितीयत्वेनात्रगण्यते ॥ ४ ॥ व
रवध्वोरन्योन्यप्रीत्यायोविवाहःसगांधर्वस्तृतीयः आत्मेत्यादिसार्धश्लोकः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आसुरंचतुर्थमाह धनेनेति ॥ ७ ॥ हत्वेतिराक्षसःपंचमः अत्रैवप्रमत्तानांबंधूनांकन्याहरणात्पैशाचोहरणसामान्यादं
तर्भवति ॥ ८ ॥ त्रयःब्राह्मक्षात्रगांधर्वाः द्वौआसुरराक्षसौ तत्रापिआसुरःस्वरूपेणराक्षसांतर्गतःपैशाचश्चात्यंतंनकर्तव्यौ अर्थाद्राक्षसःकर्तव्यःक्षत्रियाणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ दमयंतीस्वयंवरेब्राह्मक्षात्रयोर्मि

ब्राह्मणानांसतामेषब्राह्मोधर्मोयुधिष्ठिर॥ आवाह्यमावहेदेवंयोदद्यादनुकूलतः॥४॥ शिष्टानांक्षत्रियाणांचधर्मएषसनातनः॥आत्माभिप्रेतमुत्सृज्यकन्या
भिप्रेतएवयः॥५॥अभिप्रेताचयायस्यतस्मैदेयायुधिष्ठिर॥ गांधर्वमितितंधर्मप्राहुर्वेदविदाजनाः॥६॥धनेनबहुधाक्रीत्वासंप्रलोभ्यचबांधवान्॥ असु
राणांनृपैतंवैधर्ममाहुर्मनीषिणः॥७॥हत्वाछित्वाचशीर्षाणिरुदतांरुदतींगृहात् ॥ प्रसह्यहरणंतातराक्षसोविधिरुच्यते॥८॥ पंचानांतुत्रयोधर्म्याद्वावध
र्म्यौयुधिष्ठिर॥पैशाचश्चासुरश्चैवनकर्तव्यौकथंचन॥९॥ ब्राह्मःक्षात्रोथगांधर्वएतेधर्म्यानरर्षभ॥ पृथग्वायदिवामिश्राःकर्तव्यानात्रसंशयः॥१०॥ ति
स्रोभार्याब्राह्मणस्यद्वेभार्येक्षत्रियस्यतु॥ वैश्यःस्वजात्यांविंदेततास्वपत्यंसमंभवेत्॥११॥ब्राह्मणीतुभवेज्ज्येष्ठाक्षत्रियाक्षत्रियस्यतु॥ रत्यर्थमपिशूद्रास्यान्ने
त्याहुरपरेजनाः॥१२॥ अपत्यजन्मशूद्रायांनप्रशंसंतिसाधवः॥शूद्रायांजनयन्विप्रःप्रायश्चित्तीविधीयते॥१३॥त्रिंशद्वर्षोदशवर्षांभार्यांविंदेतनग्निकां॥
एकविंशतिवर्षोवासप्तवर्षामवाप्नुयात्॥१४॥यस्यास्तुनभवेद्भ्रातापितावाभरतर्षभ॥ नोपयच्छेततांजातुपुत्रिकाधर्मिणीहिसा॥१५॥

श्रत्वं रुक्मिणीविवाहोराक्षसगांधर्वमिश्रः सुभद्रायास्तुक्षात्रराक्षसमिश्रइत्याद्यूह्यं ॥ १० ॥ तिस्रइति सर्वेषांशूद्रावर्ज्याइतरयोरुत्कृष्टवर्णाचवर्ज्येतिज्ञेयम् ॥ ११ ॥ वैश्यस्यत्वेकैवभार्येतिसैवज्येष्ठाउक्ताभ्यो
ऽधिका शूद्रापिचतुर्णामपिस्यात् साचरत्यर्थमेवनतुधर्मप्रजार्थं अपरेयाज्ञवल्क्यादयोनेत्याहुः यथा यदुच्यतेद्विजातीनांशूद्रादारोपसंग्रहः नैतन्ममतंयस्मात्तत्रात्माजायतेस्फुटमितितदुक्तेः ॥ १२ ॥ स्वम
तंतिस्रइत्यत्रसूचितंस्फुटीकरोति अपत्येति ॥ १३ ॥ नग्निकांएकवाससं अंजातस्त्रीव्यंजनामितियावत् नग्नःस्यादेकवासाइतिस्मृतिः यस्यादशमेपिवर्षेकुचोद्भेदस्तत्प्रतिषेधार्थमेतद्विशेषणम् ॥ १४ ॥ पुत्रि
काधर्मिणीहिसाइत्यत्रपुत्रिकाधर्मशंकयेतिमनुःपपाठ यस्याःपितादयमेवदुहितामम पुत्रस्थानेइत्यभिप्रायवान्नवेतिनज्ञायते तांनोपयच्छेदितितद्व्याख्यातारः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ वाच्यानिंद्याभवेत् ॥ १७ ॥ असपिंडेति अत्रचकारद्वयादुभयमुभयत्रानुषज्यव्याचक्षते यामातुरसपिंडाअसगोत्राचेतिकेचित् अन्येतु एकत्वंसागताभर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतकेइतिवचनान्मातुर्गोत्रां तराभावाद्यामातुरसपिंडाइत्येवप्राप्तं नत्वत्राप्यसगोत्रेतिविशेषणंयोज्यमिति अन्येतुयस्यामातास्वपित्रापुत्रत्वेनकल्पितातस्यामातुरसगोत्रत्वविवक्षयाएतद्व्याख्यानमिति तत्रसापिंड्यनिवृत्तिसंग्रहश्लोकः वध्वावरस्यवाताताःकूटस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीचेत्तयोर्मातातत्सापिंड्यंनिवर्ततेइति असगोत्रामित्यत्रअसमानार्षगोत्रामितिद्रष्टव्यं असमानार्षगोत्रजामितिस्मृतेः आर्षविषयेप्रतिप्रसवश्चस्मर्यते पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेदिति अनुगच्छेत विवाहमनुमैथुनायएतामेवगच्छेत् एतेनास्यश्लोकस्यमनुपठितमुत्तरार्धंसाप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुनेइतिनद्या

त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकन्याऋतुमतीसती॥चतुर्थेत्वथसंप्राप्तेस्वयंभर्तारमर्जयेत् ॥ १६ ॥ प्रजानहीयतेतस्यारतिश्चभरतर्षभ ॥ अतोन्यथावर्तमानाभवेद्वाच्याप्रजापतेः॥ १७॥ असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः॥इत्येतामनुगच्छेततंधर्मंमनुरब्रवीत् ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच शुल्कमन्येनदत्तंस्याद्दानीत्याहचापरः॥बलादन्यःप्रभाषेतधनमन्यःप्रदर्शयेत् ॥ १९ ॥ पाणिग्रहीताचान्यःस्यात्कस्यभार्यापितामह ॥ तत्त्वंजिज्ञासमानानांचक्षुर्भवतुनोभवान्॥ २०॥ भीष्मउवाच यत्किंचित्कर्ममानुष्यंसंस्थानायप्रदृश्यते ॥ मंत्रवन्मंत्रितंतस्यमृषावादस्तुपातकः ॥ २१ ॥ भार्यापत्यृत्विगाचार्याःशिष्योपाध्यायएवच॥ मृषोक्तेदंडमर्हंतिनेत्याहुरपरेजनाः ॥ २२ ॥ नत्यकामेनसंवासंमनुरेवंप्रशंसति॥ अयशस्यमधर्म्यंचयन्मृषाधर्मकोपनम्॥ २३॥

ख्यातं अत्रमातृपितृसंबंधात्सवर्णैवदारकर्मणियज्ञादौमैथुनेचप्रशस्ता एवंसतिपुनर्मैथुनग्रहणंस्मृत्यंतरेदृष्टार्थत्वान्मैथुनेस्मृतंसर्वासांसाधारण्यंनिवर्तितुं मैथुनेपियज्ञादाविवसवर्णैवमुख्यानतुतस्याइतरसाधारण्यमिति एतदेवाभिसंधायात्रोक्तमित्येतामनुगच्छेतेति येतुमैथुनस्यपृथग्ग्रहणाद्दारकर्मपदेनतद्व्यतिरिक्तेयज्ञादावेवसवर्णायाःप्राधान्यंमैथुनेत्वितरसाधारण्यमितिव्याचक्षतेतदनेनविरुध्यते हीनवर्णायांजातस्यात्मनोपिहीनत्वापत्तेश्च तत्रात्माजायतेस्वयमितिवचनात्॥ १८॥शुल्कमितिपंचानांपक्षाणामुपन्यासः॥१९॥ २० ॥ तत्रतृतीयचतुर्थौदातुर्नदोषावहावित्युपेक्ष्यद्वितीयेभार्यात्वानुत्पत्तिर्वक्तुर्दोषमात्रंचाह यत्किंचिदिति मानुष्यंमानुषाणांहितंसांबंधिकंसंस्थानाय इयमस्यभार्येत्यादिव्यवस्थार्थं मंत्रवन्मंत्रितंचारवद्भिःसर्वैरेकीभूयमंत्रितंइयमस्मैदेयेतिविचारितं तस्यमृषाकरणंपातकःपातयितुंभवतीत्यर्थः ॥ २१॥मृषोक्तेतवाहंभार्येत्याद्युक्त्वापरावृत्तौदंडंप्रायश्चित्तं ॥ २२ ॥ तत्रनेतिपक्षंनिंदस्यागमंगीकरोति नहीति ॥ २३ ॥

नेति प्रथमचरमपक्षयोर्यथेष्टंएकेनेतरबाधेपिनदोषोस्तीत्यर्थः धर्मतःपाणिग्रहणविधितः प्रयच्छंतिबांधवाइतिशेषः तस्याहरणेनात्यंतंदोषःनापिगृहीतशुल्कायाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तत्राद्यमुपपादयति बंधुभि रिति क्रीतायास्तुहरणेदोषाभावमप्येवक्ष्यति ॥ २५ ॥ उभयसन्निपातेसिद्धांतमाह यस्त्विति यद्यपिज्ञातिभिःकृतःसमयोगुरुस्तथापिमंत्रपूर्वकःसमयोगुरुतरइत्यर्थः ॥ २६ ॥ अत्रागमंमानमाह देवेति देवः प्राक्कर्मईश्वरोवा वेत्तिलभते॥ २७ ॥ २८ ॥ उभयतोदोषेशिष्टातिक्रमात्बंधुसंमतिपूर्वकविक्रयातिक्रमाच्चदोषेसतिकुर्वन्कर्ताश्रेयःप्रशस्ततरंकिंसमाचरेदित्यध्याहृत्ययोज्यं चित्यतमःसंदिग्धत्वेनविचार्यत मः ॥ २९ ॥ आचक्ष्व यतोनहितृप्यामितस्मात्कथ्यतामित्यादरसूचनार्थापुनरुक्तिः ॥ ३० ॥ नैवेति तेनक्रेत्राशुल्कंमौल्यंनिष्ठाकरंस्त्रीत्वनिश्चयकरमितिज्ञात्वानाहृतंकिंतुक्रयार्थं नक्रयमात्रेणभार्या

नैकांतोदोषएकस्मिंस्तदाकेनोपपद्यते॥ धर्मतोयांप्रयच्छंतियांचक्रीणंतिभारत॥ २४ ॥ बंधुभिःसमनुज्ञातेमंत्रहोमौप्रयोजयेत्॥ तथासिध्यंतितेमंत्राना दत्तायाःकथंचन॥ २५॥ यस्त्वत्रमंत्रसमयोभार्यापत्योर्मिथःकृतः॥ तमेवाहुर्गरीयांसंयश्चासौज्ञातिभिःकृतः॥ २६॥ देवदत्तांपतिर्भार्यांवेत्तिधर्मस्यशास नात्॥ सदैवींमानुषींवाचमनृतांपर्युदस्यति ॥ २७॥ युधिष्ठिरउवाच कन्यायांप्राप्तशुल्कायांज्यायांश्चेदाव्रजेद्वरः॥ धर्मकामार्थसंपन्नोवाच्यमत्रा नृतंनवा॥ २८॥ तस्मिन्नुभयतोदोषेकुर्वञ्छ्रेयःसमाचरेत्॥ अयंनःसर्वधर्माणांधर्मश्चिंत्यतमोमतः ॥ २९॥ तत्त्वंजिज्ञासमानानांचक्षुर्भवतुनोभवान्॥ तदेतत्सर्वमाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यताम्॥ ३० ॥ भीष्मउवाच नैवनिष्ठाकरंशुल्कंज्ञात्वासीत्तेननाहृतम्॥ नहिशुल्कपराःसंतःकन्यांददतिकर्हि चित्॥ ३१॥ अन्यैर्गुणैरुपेतंतुशुल्कंयाचंतिबांधवाः॥ अलंकृत्वावहस्वेतियोदद्यादनुकूलतः ॥ ३२ ॥ यच्चतांचददत्येवंनशुल्कंविक्रयोनसः॥ प्रतिगृह्यभ वेद्देयमेषधर्मःसनातनः॥ ३३॥ दास्यामिभवतेकन्यामितिपूर्वंनभाषितम्॥ येचाहुर्येचनाहुर्येयेचावश्यंवदंत्युत॥ ३४॥ तस्मादाग्रहणात्पाणेर्याचयंतिपर स्परम्॥ कन्यावरःपुरादत्तोमरुद्भिरितिनःश्रुतम्॥ ३५॥ नानिष्टायप्रदातव्याकन्याइत्यृषिचोदितम्॥ तन्मूलंकाममूलस्यप्रजनस्येतिमेमतिः॥ ३६ ॥

त्वंसिध्यतीत्यर्थः नापिशुल्कपराःददतिदानंकुर्वंतिअपितुविक्रीणंतितस्माद्यादृच्छिकेस्मिन्क्रयविक्रयव्यवहारेकन्यापहारजोदोषोनास्तीत्यर्थः॥ ३१॥ गुणैर्वयोधिकत्वादिभिः कन्यार्थालंकारग्रहणेनदोषो स्तीत्याहसार्धेन अलंकृत्वेति॥३२॥ ३३ ॥ नभाषितमित्येकंपदं येपूर्वंदास्यामीत्याहुर्येचनदास्यामीत्याहुर्येचअवश्यंदास्यामीतिवदंतितत्सर्वंनभाषितंअनुक्तवदेवेत्यर्थः॥३४॥ यस्मादेवंतस्मात्आपाणिग्र हणात्कन्यांयाचेतेतिमरुतांवरस्तेनततःपूर्वविशिष्टवरार्थमपहारेपिनदोषइतिभावः यथोक्तं दत्तामपिहरेत्कन्यांश्रेयांश्चेद्वरआव्रजेदिति ॥ ३५ ॥ तत्कन्या कामोमूलंयस्य तस्मादुत्तमदौहित्रार्थिनाश्रे यसेएवकन्याप्रदेयेतिभावः ॥ ३६ ॥

संवासान्चिरपरिचयात् पाणयोःक्रयविक्रययोः ॥ ३७ ॥ वीर्यमपिशुल्कंभवतीत्यभिप्रायेणाह अहमिति अंबिकांबालिकयोरेकत्वविवक्षयाद्वेइत्युक्तं ॥ ३८ ॥ प्राप्तशुल्कावीर्येणनिर्जितापिकन्याअ
गृहीताअप्राप्तपाणिग्रहाइयंअंबाविसर्ज्याउत्स्रष्टुंयोग्याइतिपितापितृव्योबाल्हीकोऽब्रवीदित्युत्तरेणान्वयः ॥ ३९ ॥ अनुपप्रच्छअनुपृष्टवानहं शंकमानइतिवैचित्त्यात्पारोक्ष्यमभिसंधायोत्तमपुरुषप्रयोगः
बहुजगदकिलाहंतस्यमत्तापुरस्तादितिवत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ यदीति प्राप्तंशुल्कंयेन पाठांतरेयस्याःसाकन्यापिताकन्यावालाजांतरंवरांतरमुपासीतइतियास्मृतिस्तर्हिबाध्येतेत्यध्याहृत्ययोजना

समीक्ष्यचबहून्दोषान्संवासाद्विद्विपाणयोः ॥ यथानिष्ठाकरंशुल्कंनजात्वासीत्तथाशृणु ॥ ३७ ॥ अहंविचित्रवीर्यस्यद्वेकन्येसमुदावहं ॥ जित्वाचमागधान्स
र्वान्काशीनथचकोसलान् ॥ ३८ ॥ गृहीतपाणिरेकासीत्प्राप्तशुल्कापराभवत् ॥ कन्याग्रहीताततैवविसर्ज्याइतिमेपिता ॥ ३९ ॥ अब्रवीदितरांकन्यामावहे
तिसकौरवः ॥ अप्यन्याननुपप्रच्छशंकमानःपितुर्वचः ॥ ४० ॥ अतीवह्यस्यधर्मेच्छापितुर्मेऽभ्यधिकाभवत् ॥ ततोहमब्रुवंराजन्नाचारेप्सुरिदंवचः ॥ आचारंतत्त्व
तोवेत्तुमिच्छामिचपुनःपुनः ॥ ४१ ॥ ततोमयैवमुक्तेतुवाक्येधर्मभृतांवरः ॥ पितामममहाराजबाल्हीकोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ यदिवःशुल्कतोनिष्ठानपाणि
ग्रहणात्तथा ॥ लाजांतरमुपासीतप्राप्तशुल्कइतिस्मृतिः ॥ ४३ ॥ नहिधर्मविदःप्राहुःप्रमाणंवाक्यतःस्मृतं ॥ येषांवैशुल्कतोनिष्ठानपाणिग्रहणात्तथा ॥ ४४ ॥
प्रसिद्धंभाषितंदानेनैषांप्रत्यायकंपुनः ॥ येमन्यंतेक्रयंशुल्कंनतेधर्मविदोनराः ॥ ४५ ॥ नचैतेभ्यःप्रदातव्यानवोढव्यातथाविधा ॥ नह्येवभार्याक्रेतव्यानवि
क्रय्याकथंचन ॥ ४६ ॥ येचक्रीणंतिदासींचविक्रीणंतितथैवच ॥ भवेत्तेषांतथानिष्ठालुब्धानांपापचेतसाम् ॥ ४७ ॥ अस्मिन्नर्थेसत्यवंतंपर्यपृच्छंतवैजनाः ॥
कन्यायाःप्राप्तशुल्कायाःशुल्कदःप्रशमंगतः ॥ ४८ ॥ पाणिग्रहीतावान्यःस्यादत्रनोधर्मसंशयः ॥ तन्नश्छिंधिमहाप्राज्ञत्वंहिवैप्राज्ञसंमतः ॥ ४९ ॥ तत्त्वंजिज्ञा
समानानांचक्षुर्भवतुनोभवान् ॥ तानेवंब्रुवतःसर्वान्सत्यवान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५० ॥ यत्रेष्टंतत्रदेयास्यान्नात्रकार्याविचारणा ॥ कुर्वतेजीवतोप्येवंमृतेनैवा
स्तिसंशयः ॥ ५१ ॥

लाजाःविद्यंतेहौम्यद्रव्यमस्यसइतिलाजशब्दोऽर्शआद्यच्प्रत्ययांतः ॥ ४३ ॥ येषांशुल्कतोनिष्ठातेषांवाक्यतः वाक्यंप्रमाणंस्मृतमितिधर्मविदोनहिआहुरित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ एवंबाधकसद्भावंसाधकाभा
वंचोक्त्वालोकेविरोधमप्याहार्धेन प्रसिद्धमिति कन्यायादानंइत्येवोच्यते नतुक्रयोजयोवेति एषांशुल्कवादिनांप्रत्यायकंभार्यात्वज्ञापकंकिमपिनास्ति परिणयनादेवभार्याभवतिनशुल्कमात्रादितिलोक
व्यवहारस्यस्पष्टत्वादित्यर्थः एतदेवोपपादयति यइति क्रयमितिजयस्याप्युपलक्षणं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ जीवंतइत्यनादरेषष्ठीजीवंतमपिशुल्कदंअनादृत्य शिष्टाएवंयथे
ष्टदानंकुर्वतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥

देवरमितियुगांतरधर्मः कलौदेवरात्सुतोत्पत्तेर्निषेधात् ॥ ५२ ॥ लिखंतीति केषांचिन्मतेदेवरादयःअलिखितांभ्रातृभार्यांलिखंत्येवसुरतेनयोजयंत्येव अपरेषांमतेशनैर्मंथराइयंप्रवृत्तिः ऐच्छिकीनतुवै धीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ अस्मिन्पक्षद्वयेनियममाह तदिति सर्वाणिमंगलानिहरिद्रास्नानादीनिमंत्राश्चप्राक्पाणिग्रहणीयायत्रनिष्पन्नास्तादृशमप्यंतरंकालव्यवधानंयत्रवर्ततेतत्रैवपूर्वोक्तौनियमविकल्पौप्रवर्तेतेन तुपाणिग्रहणादूर्ध्वं तत्रसंकल्पपूर्वकंदत्तायाअपिकन्यायायोऽपहारस्तज्जन्योमृषावादःपातकोभवतिदातुर्नतुतावन्मात्रेणतस्यांभार्यात्वमुत्पन्नमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ कदातर्हितदुत्पद्यतेऽतआह पाणीति य त्रतुदानादूर्ध्वंसप्तमपदात्प्राक्भर्तुर्मरणंसगोत्रत्वादिज्ञानंवाजातंतत्रान्यस्मैदानेमृषावाददोषोपिनास्तीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ देयंदानं एनंवक्ष्यमाणं तमेवाह अनुकूलामिति अनुवंशांस्ववंशानुरूपां अयंभावः य थाऽधानपावमानेष्टिभ्यांसमुच्चिताभ्यामग्नयउत्पद्यंतेनत्वेकैकेन एवंदानपाणिग्रहाभ्यांभार्यात्वमुत्पद्यते तत्राद्याभावेचौर्येणाहृतायानधर्मपत्नीत्वं परस्याभावेतुतस्यादासीत्वान्नकर्मसंबंधइति ॥ ५६ ॥

देवरंप्रविशेत्कन्यातप्येद्वापितपःपुनः ॥ तमेवानुगताभूत्वापाणिग्राहस्यकाम्यया ॥ ५२ ॥ लिखंत्येवतुकेषांचिदपरेषांशनैरपि ॥ इतियेसंवदंत्यत्रतएतंनिश्च यंविदुः ॥ ५३ ॥ तत्पाणिग्रहणात्पूर्वमंतरंयत्रवर्तते ॥ सर्वमंगलमंत्रंवैमृषावादस्तुपातकः ॥ ५४ ॥ पाणिग्रहणमंत्राणांनिष्ठास्यात्सप्तमेपदे ॥ पाणिग्रहस्यभा र्यास्याद्यस्यचाद्भिःप्रदीयते ॥ ५५ ॥ इतिदेयंवदंत्यत्रतएनंनिश्चयंविदुः ॥ अनुकूलामनुवंशांभ्रात्रादत्तामुपाग्निकाम् ॥ परिक्रम्ययथान्यायंभार्यांविंदेद्द्विजो त्तमः ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेविवाहधर्मकथनेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच कन्यायाःप्राप्तशुल्कायाःपतिश्चेन्नास्तिकश्चन ॥ तत्रकाप्रतिपत्तिःस्यात्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच यापुत्रकस्यऋद्धस्य प्रतिपाल्यातदाभवेत् ॥ अथचेन्नाहरेच्छुल्कंक्रीताशुल्कप्रदस्यसा ॥ २ ॥ तस्यार्थेपत्यमीहेतयेनन्यायेनशक्नुयात् ॥ नतस्मान्मंत्रवत्कार्यंकश्चित्कुर्वीतकिंच न ॥ ३ ॥ स्वयंवृतेनसाज्ञप्तापित्रावैप्रत्यपद्यत ॥ तत्तस्यान्येप्रशंसंतिधर्मज्ञानेतरेजनाः ॥ ४ ॥

इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कन्यायाइति शुल्कदश्चेत्प्रोषितस्तद्भयादन्यश्चनवृणुतेतदातत्पित्राकिंकर्तव्यमिति प्रश्नार्थः ॥ १ ॥ याकन्यापितुःप्रतिपाल्यापिताचयदितत्शुल्कंपरपक्षीयेभ्यःपरावृत्यनदद्यात्तर्हिसाकन्याशुल्कप्रदस्यैवज्ञेयानतुपितुस्तस्याअन्यस्मैदातुमधिकारोस्तीत्यर्थः ॥ २ ॥ तस्यशुल्कदस्यार्थे न्यायेनउत्तमात्रेतसःक्रमेणपुत्रंईहेत सचास्यापुत्रस्यशुल्कदस्यचोपकारायभवति नतुतस्मात्शुल्कदादन्यःकश्चिन्मंत्रवत्कार्यंविधितस्तस्याःपाणिग्रहणंकुर्वीत ॥ ३ ॥ एवंप्राप्तशुल्कायाःकर्तव्यमुक्त्वाअप्रा प्तशुल्कायास्तादृश्याःकागतिरित्यतआह स्वयमिति पित्राआज्ञप्तासतीस्वयंवृतेनैवभर्त्रायोगंप्रत्यपद्यत तच्चइतरेधर्मज्ञानप्रशंसंति ॥ ४ ॥

तत्रहेतुः एतत्तुनापरेजातुचक्रुरिति अपरेपुनःशिष्टाचारत्वादिदमपिगरीयइत्याहुः ॥ ५ ॥ नेतरइत्यस्मिन्पक्षेशिष्टाचारंप्रमाणयति अस्मिन्निति ॥ ६ ॥ नसद्भिराचरितेमार्गेसतिपितरियत्कन्यावरमन्वेषयतिइदंवचनंनस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिशास्त्रविरुद्धं कथमत्रशास्त्रार्थोवक्तव्यःप्रश्नःसंशयोवाअसंदिग्धत्वादस्यार्थस्यनायंसंशयउत्तिष्ठतीत्यर्थः उपालभेतुउपालंभंकथंकुर्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ धर्मस्यस्त्रीणामस्वात्रंत्र्यलक्षणस्यधर्मस्यप्रदानंखंडनंयत्सआसुरोधर्मः एतांपद्धतिं पूर्वेषुवृद्धेषु कर्मसुविवाहेषु ॥ ८ ॥ स्वल्पोऽदृष्टसंधानरूपःसूक्ष्मःशास्त्रैकगम्यःसचसर्वांगोपसंहारमंतरेणनसिध्यति अतस्तंविनाकेवलरत्यर्थंयथाकथंचिद्दारान्नोद्वहेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ पुंसांपुरुषैः तस्यअपुत्रस्य ॥ १० ॥ अन्योभ्रात्रादिः एतच्चासत्यांमातरिज्ञेयम् ॥ ११ ॥ मातुरिति सतिअसतिवापुत्रेमातुर्यौतकंपृथक्कृतंधनंतत्पित्रादि

एतत्तुनापरेचक्रुरपरेजातुसाधवः॥साधूनांपुनराचारोगरीयान्धर्मलक्षणः॥ ५ ॥ अस्मिन्नेवप्रकरणेसुक्रतुर्वाक्यमब्रवीत्॥ नप्ताविदेहराजस्यजनकस्यमहात्मनः॥ ६ ॥ असदाचरितेमार्गेकथंस्यादनुकीर्तनम्॥ अत्रप्रश्नःसंशयोवासतामेवमुपालभेत्॥ ७ ॥ असदेवहिधर्मस्यप्रदानंधर्मआसुरः॥ नानुशुश्रुमजात्वेतामिमांपूर्वेषुकर्मसु॥ ८ ॥ भार्यापत्योर्हिसंबंधःस्त्रीपुंसोःस्वल्पएवतु॥ रतिःसाधारणोधर्मइतिचाहसपार्थिवः॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच अथकेनप्रमाणेनपुंसामादीयतेधनम्॥ पुत्रवद्धिपितुस्तस्यकन्याभवितुमर्हति॥ १० ॥ भीष्मउवाच यथैवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा॥ तस्यामात्मनितिष्ठंत्यांकथमन्योधनंहरेत्॥ ११ ॥ मातुश्चयौतकंयत्स्यात्कुमारीभागएवसः॥ दौहित्रएवतद्रिक्थमपुत्रस्यपितुर्हरेत्॥ १२ ॥ ददातिहिसपिंडान्वैपितुर्मातामहस्यच॥ पुत्रदौहित्रयोरेवविशेषोनास्तिधर्मतः॥ १३ ॥ अन्यत्रजामयासार्धंप्रजानांपुत्रईहते॥ दुहितान्यत्रजातेनपुत्रेणापिविशिष्यते॥ १४ ॥ दौहित्रकेणधर्मेणनात्रपश्यामिकारणम्॥ विक्रीतासुहियेपुत्राभवंतिपितुरेवते॥ १५ ॥ असूयवस्त्वधर्मिष्ठाःपरस्वादायिनःशठाः॥ आसुरादधिसंभूताधर्माद्विषमवृत्तयः॥ १६ ॥

भिर्दत्तंविवाहकालेवातस्यैयच्छ्वशुरादिभिर्दत्तंभर्त्रावातवेदमितिपृथग्दत्तंकर्तनाद्यर्जितंवातत्सर्वंकुमारीभागएवनपुत्राणामित्यर्थः तद्रिक्थंधनं मातुःपितुःमातामहस्य ॥ १२ ॥ अत्रहेतुमाह ददातीति यःपिंडदःसरिक्थहारीत्यर्थः पिंडार्थेइतिपाठेपिंडःअर्थ्यतेस्मिंस्तत्रश्राद्धे ॥ १३ ॥ अन्यत्रेति पुत्रवतोधनेविभजनीये जामयाकन्ययापितामपेक्ष्येत्यर्थः तत्रकन्यापूर्वंपुत्रीकृताततःपुत्रोपिजातस्तत्रपंचधाविभक्तस्यधनस्यद्वौकन्याऽर्हतित्रीन्पुत्रस्ततश्चकन्यामपेक्ष्यपुत्रःसार्धंअंशंईहते अन्यत्रजातेनऔरसादन्येनदत्तक्रीतादिनास्वयंसंस्कृतेनपुत्रेणतमपेक्ष्यऔरसीकन्याविशिष्यते अत्रापिपंचानामंशानांत्रीन्कन्याहरेद्वौपुत्रइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अत्रवक्ष्यमाणस्थले कारणंनिमित्तं तदेवस्थलमाह विक्रीतास्विति अयमर्थः विक्रीतायाःकन्यायाःपुत्रोऽनौरसेपिपुत्रेसतिनदायभाग्भवतीति ॥ १५ ॥ आसुराद्विवाहात्कन्याक्रयपूर्वात् ॥ १६ ॥

अत्रआसुरविवाहनिंदायां ॥ १७ ॥ १८ ॥ कालसाह्वयेकालसूत्राख्ये ॥ १९ ॥ २० ॥ अन्येषांबलात्कन्याहरणशीलानांराक्षसानां ॥२१॥ एतानपिनिंदति वश्यामिति बलतोवश्यांनतुस्वच्छंदतइत्यर्थः
॥ २२ ॥ अन्योपिपशुरपि ॥ २३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ प्राचेतसस्यदक्षस्य ज्ञातयःकन्यापक्षीयाः स्वयंनाददतेऽथ

अत्रगाथायमोद्गीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ धर्मज्ञाधर्मशास्त्रेषुनिबद्धाधर्मसेतुषु ॥ १७ ॥ योमनुष्यःस्वकंपुत्रंविक्रीयधनमिच्छति ॥ कन्यांवाजीवितार्थाययः
शुल्केनप्रयच्छति ॥ १८ ॥ सप्तावरेमहाघोरेनिरयेकालसाह्वये ॥ स्वेदंमूत्रंपुरीषंचतस्मिन्मूढःसमश्नुते ॥ १९ ॥ आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् ॥ अ
ल्पोवाबहुवाराजन्विक्रयस्तावदेवसः ॥ २० ॥ यद्यप्याचरितःकैश्चिन्नैषधर्मःसनातनः ॥ अन्येषामपिदृश्यंतेलोकतःसंप्रवृत्तयः ॥ २१ ॥ वश्यांकुमारींबलतो
येतांसमुपभुंजते ॥ एतेपापस्यकर्तारस्तमस्यंधेचशेरते ॥ २२ ॥ अन्योप्यथनविक्रेयोमनुष्यःकिंपुनःप्रजाः ॥ अधर्ममूलैर्हिधनैस्तैर्नधर्मोथकश्चन ॥ २३ ॥ इति
श्रीमहा० अनुशा० आनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेयमगाथानामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच प्राचेतसस्यवचनंकी
र्तयंतिपुराविदः ॥ यस्याःकिंचिन्नाददतेज्ञातयोनसविक्रयः ॥ १ ॥ अर्हणंतत्कुमारीणामानृशंस्यतमंचतत् ॥ सर्वंचप्रतिदेयंस्यात्कन्यायैतदशेषतः ॥ २ ॥ पितृ
भिर्भ्रातृभिश्चापिश्वशुरैरथदेवरैः ॥ पूज्याभूषयितव्याश्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ॥ ३ ॥ यदिवैस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् ॥ अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजनोनप्र
वर्धते ॥ ४ ॥ पूज्यालालयितव्याश्चस्त्रियोनित्यंजनाधिप ॥ स्त्रियोयत्रचपूज्यंतेरमंतेतत्रदेवताः ॥ ५ ॥ अपूजिताश्चयत्रैताःसर्वास्तत्राफलाःक्रियाः ॥ तदाचै
तत्कुलंनास्तियदाशोचंतिजामयः ॥ ६ ॥ जामीशप्तानिगेहानिनिकृत्तानीवकृत्यया ॥ नैवभांतिनवर्धंतेश्रियाहीनानिपार्थिव ॥ ७ ॥ स्त्रियःपुंसांपरिददेमनुर्जि
गमिषुर्दिवम् ॥ अबलाःस्वल्पकौपीनाःसुहृदःसत्यजिष्णवः ॥ ८ ॥ ईर्षवोमानकामाश्चचंडाश्चसुहृदोऽबुधाः ॥ स्त्रियस्तुमानमर्हंतितामानयतमानवाः ॥ ९ ॥
स्त्रीप्रत्ययोहिवैधर्मोरतिभोगाश्चकेवलाः ॥ परिचर्यानमस्कारास्तदायत्ताभवंतुवः ॥ १० ॥ उत्पादनमपत्यस्यजातस्यपरिपालनम् ॥ प्रीत्यर्थंलोकयात्रायाः
पश्यतस्त्रीनिबंधनम् ॥ ११ ॥ संमान्यमानाश्चैताहिसर्वकार्याण्यवाप्स्यथ ॥ विदेहराजदुहिताचात्रश्लोकमगायत ॥ १२ ॥ नास्तियज्ञक्रियाकाचिन्नश्राद्धं
नोपवासकम् ॥ धर्मःस्वभर्तृशुश्रूषातयास्वर्गंजयंत्युत ॥ १३ ॥

चकन्यालंकारार्थमिच्छंतिसविक्रयोनभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नरोंचेतनकामयेत नप्रमोदयेत्कामुकंनकुर्यात् प्रजनःसंततिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वल्पईषदायासेनअपनेयःकौपीनोगुह्याच्छा
दनपटोयासां सद्योहार्याइत्यर्थः सुहृदःसौहार्दयुक्ताः नबुध्यंतइत्यबुधाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्त्रीप्रत्ययःस्त्रीहेतुकः ॥ १० ॥ ११ ॥ अत्रस्त्रीधर्मविषये ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ एवम्द्वविगाल्मस्त्रीशुद्धिमुक्ताधनशुल्यर्थदायविभागंप्रस्तौति ॥ ३ ॥ रतिमिच्छतएवविहितानतुधर्मे शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिं अपत्यंजनयित्वास्यांब्राह्मण्यादेवहीयतइतिनिंदास्मरणात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ किंकियत्प्रमाणं ॥ ६ ॥ ७ ॥ दृष्टांततःशास्त्रतः

पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौवने ॥ पुत्राश्चस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति ॥ १४ ॥ श्रियएताःस्त्रियोनामसत्कार्याभूतिमिच्छता ॥ पालितानिगृहीताच श्रीःस्त्रीभवतिभारत ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेस्त्रीप्रशंसानामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरउवाच सर्वशास्त्रविधानज्ञराजधर्मविदुत्तम ॥ अतीवसंशयच्छेत्ताभवान्वैप्रथितःक्षितौ ॥ १ ॥ कश्चित्तुसंशयोमेस्तितन्मेब्रूहिपितामह ॥ जातेस्मिन्संशयेराजन्नान्यंपृच्छेमकंचन ॥ २ ॥ यथानरेणकर्तव्यंधर्ममार्गानुवर्तिना ॥ एतत्सर्वंमहाबाहोभवान्व्याख्यातुमर्हति ॥ ३ ॥ चतस्रोविहिताभार्या ब्राह्मणस्यपितामह ॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्याशूद्राचरतिमिच्छतः ॥ ४ ॥ तत्रजातेषुपुत्रेषुसर्वासांकुरुसत्तम ॥ आनुपूर्व्येणकस्तेषांपित्र्यंदायादमर्हति ॥ ५ ॥ केनवाकिंततोहार्यंपितृवित्तात्पितामह ॥ एतदिच्छामिकथितंविभागस्तेषुयःस्मृतः ॥ ६ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः ॥ एतेषुविहितोधर्मोब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर ॥ ७ ॥ वैषम्यादथवालोभात्कामाद्वापिपरंतप ॥ ब्राह्मणस्यभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ॥ ८ ॥ शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् ॥ प्रायश्चित्तीयतेचापिविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ९ ॥ तत्रजातेष्वपत्येषुद्विगुणंस्याद्युधिष्ठिर ॥ आपद्यमानम्रक्थंतुसंप्रवक्ष्यामिभारत ॥ १० ॥ लक्षण्यंगोवृषोयानंयत्प्रधानतमंभवेत् ॥ ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्रएकांशंवैपितुर्धनात् ॥ ११ ॥ शेषंतुदशधाकार्यंब्राह्मणस्वंयुधिष्ठिर ॥ तत्रतेनैवहर्तव्याश्चत्वारोंशाः पितुर्धनात् ॥ १२ ॥ क्षत्रियायास्तुयःपुत्रोब्राह्मणःसोप्यसंशयः ॥ सतुमातुर्विशेषेणत्रीनंशान्हर्तुमर्हति ॥ १३ ॥ वर्णेतृतीयेजातस्तुवैश्यायांब्राह्मणादपि ॥ द्विरंशस्तेनहर्तव्योब्राह्मणस्वाद्युधिष्ठिर ॥ १४ ॥

॥ ८ ॥ अविहितमप्यनिषिद्धंचेत्तत्राह शूद्रामिति कूष्मांडैर्जुहुयाद्योऽपूतइवमन्येतयथास्तेनोयथाभ्रूणहैवमेषभवतियोऽयोनौरेतःसिंचतीतिक्षत्रियायांवैश्यायांचोत्पन्नस्यसाक्षाद्वाकतिपयपुरुषव्यवधानाद्वाब्राह्मण्यलाभोदृश्यतेइतितयोरस्तियोनित्वं शूद्रायास्तुतथात्वादयोनित्वं ततस्तस्यांरेतःसेकेप्रायश्चित्तीभवत्येव कूष्मांडैःयद्देवादेवहेडनमितियजुर्वेदप्रसिद्धैर्मंत्रविशेषैः अनेनैवविधिनावेदनदृष्टेनकर्मणाप्रायश्चित्तमात्मनइच्छतिप्रायश्चित्तीयते अन्यथाऽधोगतिंयातीत्यर्थः ॥ ९ ॥ द्विगुणंप्रायश्चित्तं ॥ १० ॥ एकांशंमुख्यांशं ॥ ११ ॥ तेनैवब्राह्मणीपुत्रेणैव ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

नित्यंसर्वथाअदेयंधनमस्यसनित्यादेयधनः अथापिअल्पंएकोंशः ॥ १५॥१६॥ अब्राह्मणंत्विति दीर्घतमसःपुत्रेषुशूद्रायांजातेषुकाक्षीवदादिषुब्राह्मण्यादर्शनादितिभावः एवंचतस्यअमंत्रकाःसंस्काराअपि भवंति त्रिषुक्षत्रियादिषु एतच्चदायार्थंअवध्यत्वार्थंचोक्तं विप्रात्वैश्यायांशूद्रायांचजातस्यमातृजातीयत्वस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ समुत्पन्नंआनृशंस्यं ॥ २० ॥ यद्यपीति एतेनबंधु

शूद्रायांब्राह्मणाज्जातोनित्यादेयधनःस्मृतः ॥ अल्पंचापिप्रदातव्यंशूद्रापुत्रायभारत ॥ १५॥ दशधाप्रविभक्तस्यधनस्यैषभवेत्क्रमः ॥ सवर्णासुतुजातानां समान्भागान्प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ अब्राह्मणंतुमन्यंतेशूद्रापुत्रमनैपुणात् ॥ त्रिषुवर्णेषुजातोहिब्राह्मणाद्ब्राह्मणोभवेत् ॥ १७॥स्मृताश्चवर्णाश्चत्वारःपंचमोनाधिगम्यते ॥ हरेच्चदशमंभागंशूद्रापुत्रःपितुर्धनात् ॥ १८ ॥ तत्तुदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति॥अवश्यंहिधनंदेयंशूद्रापुत्रायभारत ॥ १९॥आनृशंस्यंपरोधर्मइति तस्मैप्रदीयते ॥ यत्रतत्रसमुत्पन्नंगुणायैवोपपद्यते ॥ २० ॥ यद्यप्येषसपुत्रःस्यादपुत्रोयदिवाभवेत् ॥ नाधिकंदशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्रायभारत ॥ २१ ॥ त्रैवार्षिकाद्यदाभक्तादधिकंस्याद्द्विजस्यतु ॥ यजेततेनद्रव्येणनवृथासाधयेद्धनम् ॥ २२ ॥ त्रिसहस्रपरोदायःस्त्रियैदेयोधनस्यवै ॥ भर्त्रातच्चधनंदत्तंयथार्हंभोक्तुमर्हति ॥ २३ ॥ स्त्रीणांतुपतिदायाद्यमुपभोगफलंस्मृतं ॥ नापहारंस्त्रियःकुर्युःपतिवित्तात्कथंचन ॥ २४ ॥ स्त्रियास्तुयद्धवेद्वित्तंपित्रादत्तंयुधिष्ठिर ॥ ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्कन्यायथापुत्रस्तथाहिसा ॥ २५॥ साहिपुत्रसमाराजन्विहिताकुरुनंदन ॥ एवमेवसमुद्दिष्टोधर्मोवैभरतर्षभ ॥ एवंधर्ममनुस्मृत्यनवृथासाधयेद्धनम् ॥ २६॥

युधिष्ठिरउवाच

शूद्रायांब्राह्मणाज्जातोयद्यदेयधनःस्मृतः ॥ केनप्रतिविशेषेणदशमोप्यस्यदीयते ॥ २७ ॥ ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःस्यान्नसंशयः ॥ क्षत्रियायांतथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहि ॥ २८ ॥ कस्मात्तुविषमंभागंभजेरन्नृपसत्तम ॥ यदासर्वेत्रयोवर्णास्त्वयोक्ताब्राह्मणाइति ॥ २९ ॥

षुअपुत्रात्सपुत्रोधिकंभागमर्हतीतिज्ञायते ॥ २१ ॥ वृथायज्ञादिप्रयोजनंविनानसाधयेत् प्रतिग्रहादिनावादायहरणेनवानलिप्सेत् ॥ २२ ॥ त्रीति सहस्रत्रयाद्बहुवित्तवतापिस्त्रियोधिकोदायोनदेयइत्यर्थः तदपितथादत्तंचेत्भर्त्राभोक्तुंशक्नोतिनत्वदत्तं ॥ २३ कुर्युः पुत्राइतिशेषः पतिवित्तात्पत्यादत्ताद्वित्तात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ धर्मोविभागप्रकारः वृथाअन्यायेनसाधितैर्द्रव्यैःकृतमपियागादिनिष्फलंभवतीतिभावः ॥२६॥ शूद्रायामिति तस्यप्रागुक्तनित्यादेयधनत्वंतच्चानंतरोक्तदशमांशदानविधिनाविरुद्धमित्यर्थः ॥२७॥ यदातिसृणामपिपुत्राब्राह्मणाएवतदाकिमर्थमेषांभागवैषम्यमितिद्वितीयआक्षेपः ॥ २८ ॥ २९ ॥

आद्रियंतेत्रिवर्गार्थिभिरितिदारपदप्रवृत्तिनिमित्तंआदरःसचभोगार्थायांशूद्रायामप्यस्तिअतस्तत्पुत्रोपिदायमर्हति यतश्चभर्तुरादरस्ताभिर्वर्णक्रमेणयथायोग्यंतारतम्यक्रमेणक्रियतइतितत्पुत्राणांभागवैषम्यं चास्तीत्यभिप्रायवानाह प्रोक्तेनचैवेति नामनिर्वचनमपेक्ष्यैवायंविशेषोस्तीत्यर्थः ॥ ३० ॥ विशेषमेवाह तिस्रइति पश्चात्परिणीतापिवयसाकनिष्ठापिपितृगौरवाद्ब्राह्मणीमेवसर्वेषुलौकिकवैदिकेषुकार्येष्वा

भीष्मउवाच दाराइत्युच्यतेलोकेनाम्नैकेनपरंतप ॥ प्रोक्तेनचैवनाम्नायंविशेषःसुमहान्भवेत् ॥ ३० ॥ तिस्रःकृत्वापुरोभार्याःपश्चाद्विंदेतब्राह्मणीम् ॥ साज्येष्ठासाचपूज्यास्यात्साचभार्यागरीयसी ॥ ३१ ॥ स्नानंप्रसाधनंभर्तुर्दंतधावनमंजनम् ॥ हव्यंकव्यंचयच्चान्यद्धर्मयुक्तंगृहेभवेत् ॥ ३२ ॥ नतस्यांजातुतिष्ठंत्यामन्यात्कर्तुमर्हति ॥ ब्राह्मणीत्वेवकुर्याद्वाब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर ॥ ३३ ॥ अन्नंपानंचमाल्यंचवासांस्याभरणानिच ॥ ब्राह्मण्यैतानिदेयानिभर्तुःसाहिगरीयसी ॥ ३४ ॥ मनुनाभिहितंशास्त्रंयच्चापिकुरुनंदन ॥ तत्राप्येषमहाराजदृष्टोधर्मःसनातनः ॥ ३५ ॥ अथचेदन्यथाकुर्याद्यदिकामाद्युधिष्ठिर ॥ यथाब्राह्मणचांडालःपूर्वदृष्टस्तथैवसः ॥ ३६ ॥ ब्राह्मण्याःसदृशःपुत्रःक्षत्रियायाश्चयोभवेत् ॥ राजन्विशेषोयस्त्वत्रवर्णयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥ नतुजात्यासमालोकेब्राह्मण्याःक्षत्रियाभवेत् ॥ ब्राह्मण्याःप्रथमःपुत्रोभूयान्स्याद्राजसत्तम ॥ ३८ ॥ भूयोभूयोपिसंहार्यःपितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥ यथानसदृशीजातुब्राह्मण्याःक्षत्रियाभवेत् ॥ ३९ ॥ क्षत्रियायास्तथावैश्यानजातुसदृशीभवेत् ॥ श्रीश्चराज्यंचकोशश्चक्षत्रियाणांयुधिष्ठिर ॥ ४० ॥ विहितंदृश्यतेराजन्सागरांतांचमेदिनीं ॥ क्षत्रियोहिस्वधर्मेणश्रियंप्राप्नोतिभूयसीम् ॥ ४१ ॥ राजादंडधरोराजन्रक्षानान्यत्रक्षत्रियात् ॥ ब्राह्मणाहिमहाभागादेवानामपिदेवताः ॥ तेषुराजन्प्रवर्तेतपूजयाविधिपूर्वकम् ॥ ४२ ॥ प्रणीतमृषिभिर्ज्ञात्वाधर्मंशाश्वतमव्ययम् ॥ लुप्यमानंस्वधर्मेणक्षत्रियोत्येषरक्षति ॥ ४३ ॥ दस्युभिर्ह्रियमाणंचधनंदारांश्चसर्वशः ॥ सर्वेषामेववर्णानांत्राताभवतिपार्थिवः ॥ ४४ ॥ भूयान्स्यात्क्षत्रियापुत्रोवैश्यापुत्रान्नसंशयः ॥ भूयस्तेनापिहर्तव्यंपितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरउवाच उक्तंतेविधिवद्राजन्ब्राह्मणस्यपितामह ॥ इतरेषांतुवर्णानांकथंवैनियमोभवेत् ॥ ४६ ॥ भीष्मउवाच क्षत्रियस्यापिभार्येद्वेविहितेकुरुनंदन ॥ तृतीयाचभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ॥ ४७ ॥

द्रियेतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणचांडालःब्राह्मणक्षेत्रेशूद्राज्जातःपूर्वोक्तोमातंगस्तद्वत्सतेनकर्मणाज्ञेयइत्यर्थः कर्मणाज्ञायतेजातिर्भोगेनज्ञायतेकृतमितिन्यायात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ भूयोभूयोपिअधिकमधिकंसंहार्यःसंविभजनीयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उक्तंदायविभागादि नियमोदायविभागे अत्रापिक्षत्रियस्यषोढावैश्यस्यत्रेधाचधनंविभज्यैकैकांशहीनाइतरभागाउतविशेषोस्तीतिप्रष्टुरभिप्रायः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

क्षत्रियाणांक्षत्रियस्त्रीणां एषएवक्रमोभर्तुःस्नानादिप्रदाने तस्यांसवर्णायांसत्यांहीनवर्णातन्नकुर्यादित्यर्थः॥ ४८ ॥ युद्धेऽवस्थियतेतद्रथगजायुधकवचादिकंयुद्धावहारिकम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२॥ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शूद्रस्यअदेयधनत्वेहेतुस्त्रिभिर्वर्गैर्जातइति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

एषएवक्रमोहिस्यात्क्षत्रियाणांयुधिष्ठिर ॥ अष्टधातुभवेत्कार्यंक्षत्रियस्वंजनाधिप ॥ ४८ ॥ क्षत्रियायाहरेत्पुत्रश्चतुरोंशान्पितुर्धनात् ॥ युद्धावहारिकंयच्चपि
तुःस्यात्सहरेत्तुतत् ॥ ४९ ॥ वैश्यापुत्रस्तुभागांस्त्रीन्शूद्रापुत्रस्तथाष्टमम् ॥ सोपिदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति ॥ ५० ॥ एकैवहिभवेद्भार्यावैश्यस्यकुरुनंदन ॥
द्वितीयातुभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ॥ ५१ ॥ वैश्यस्यवर्तमानस्यवैश्यायांभरतर्षभ ॥ शूद्रायांचापिकौंतेयतयोर्विनियमःस्मृतः ॥ ५२ ॥ पंचधातुभवेत्कार्यं
वैश्यस्वंभरतर्षभ ॥ तयोरपत्येवक्ष्यामिविभागंचजनाधिप ॥ ५३ ॥ वैश्यापुत्रेणहर्तव्याश्चत्वारोंशाःपितुर्धनात् ॥ पंचमस्तुस्मृतोभागःशूद्रापुत्रायभारत ॥ ५४॥
सोपिदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति ॥ त्रिभिर्वर्णैःसदाजातःशूद्रोदेयधनोभवेत् ॥ ५५ ॥ शूद्रस्यस्यात्सवर्णैवभार्यानान्याकथंचन ॥ समभागाश्चपुत्राःस्युर्यदिपु
त्रशतंभवेत् ॥ ५६ ॥ जातानांसमवर्णायाःपुत्राणामविशेषतः ॥ सर्वेषामेववर्णानांसमभागोधनात्स्मृतः ॥ ५७ ॥ ज्येष्ठस्यभागोज्येष्ठःस्यादेकांशोयःप्रधान
तः ॥ एषदायविधिःपार्थपूर्वमुक्तःस्वयंभुवा ॥ ५८ ॥ समवर्णासुजातानांविशेषोस्त्यपरोनृप ॥ विवाहवैशिष्ट्यकृतःपूर्वपूर्वोविशिष्यते ॥ ५९ ॥ हरेज्ज्येष्ठःप्रधा
नांशमेकंतुल्यासुतेष्वपि ॥ मध्यमोमध्यमंचैवकनीयांस्तुकनीयसम् ॥ ६० ॥ एवंजातिषुसर्वासुसवर्णःश्रेष्ठतांगतः ॥ महर्षिरपिचैतद्वैमारीचःकाश्यपोब्रवीत्
॥ ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेरिक्थविभागोनामसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७॥ यु
धिष्ठिरउवाच अर्थाल्लोभाद्वाकामाद्वावर्णानांचाप्यनिश्चयात् ॥ अज्ञानाद्वापिवर्णानांजायतेवर्णसंकरः ॥ १ ॥ तेषामेतेनविधिनाजातानांवर्णसंकरे ॥ को
धर्मःकानिकर्माणितन्मेब्रूहिपितामह ॥ २॥ भीष्मउवाच चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणिचातुर्वर्ण्यंचकेवलम् ॥ अस्त्रजत्सहियज्ञार्थेपूर्वमेवप्रजापतिः ॥ ३ ॥

एवमनुलोमजातिजानांपुत्राणांतारतम्यमुक्त्वाविलोमजातिजानामपितदाहाध्यायेन अर्थादिति लोभात्कामाद्वाउत्तमवर्णास्त्रीहीनवर्णानुगाभवतीतिप्रसिद्धंतेनगूढोत्पत्तिसंभवात्वर्णानांनिश्चयोनजायते ननु कर्मणाज्ञायतेजातिरित्यभियुक्तैरुच्यतेएव ननिषेककालेदुर्मुहूर्तदुष्टवस्तुस्मरणादिनापिनिमित्तेनअसतउत्पत्तिसंभवात् प्रच्छन्नविलोमजेष्वपिक्वचित्सदाचारदर्शनेनवर्णानामज्ञानाच्चावश्यंवर्णसंकरोभवत्येवे त्यर्थः ॥ १ ॥ एतेनउक्तेन विधिनाप्रकारेण ॥ २ ॥ तत्रप्रथमंचत्वारएववर्णायज्ञार्थंसृष्टास्तत्रशूद्राणांसेवाद्वारायज्ञार्थत्वंनतुसाक्षात् तस्माच्छूद्रोयज्ञेनवक्लृप्तइतिश्रुतेः ॥ ३ ॥

आत्माब्राह्मणएवक्षत्रियायामपिजायतइत्यर्थः सचकिंचिन्नीचः यदाहमनुः स्त्रीष्वनंतरजातासुद्विजैरुत्पादितान्सुतान् सदृशानेवतानाहुर्मातृदोषविगर्हितानिति मातृजात्यौवैश्यायांवैश्यौऽबष्ठोनाम शूद्रायां शूद्रोनिषादोनामपारशवाख्योभवति मनुः ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामंबष्ठोनामजायते निषादःशूद्रकन्यायांयःपारशवउच्यतइति ॥४॥ एतद्व्याचष्टे परमिति शवात्पद्युवाएतत्श्मशानंयच्छूद्रइतिश्रुतेः शवस्थान तुल्यात्शूद्रात्परंउत्कृष्टं पद्मायुतंपद्युपादयुक्तंजंगमंश्मशानंशूद्रइतिश्रुत्यर्थः॥५॥तंत्रंउपकरणं वयसाज्येष्ठोपिपारशवोद्विजस्यत्रिवर्णजस्ययवीयान्कनीयानेवेतिसंबंधः॥६॥वैश्यायामपिक्षत्रियात्क्षत्रियएव भवतीत्याह द्वयोरिति उग्राःशूद्रविशेषाः ॥ ७ ॥ वैश्यात्शूद्रायामपिवैश्यएवभवतीत्याह द्वेइति ॥ ८ ॥ अतःस्वपितुरविशिष्टोनाधिकःसन्नधमःशूद्रोगुरूणांब्राह्मणादीनांदारप्रधर्षकश्चेत् बाह्यंचांडालादिं॥९॥ विप्रायामिति सूतःसारथिःजातितःकर्मतश्च सूतानामश्वसारथ्यमित्युक्तेः स्तोमक्रियास्तोत्रकरणंचराजादीनां यथोक्तं सूताःपौराणिकामताइति मौद्गल्यंस्त्रीकार्यमंतःपुररक्षणादितत्कारित्वं वैदेहकानां

भार्याश्चतस्रोविप्रस्यद्वयोरात्माप्रजायते ॥ आनुपूर्व्याद्द्वयोर्हीनौमातृजात्यौप्रसूयतः ॥ ४ ॥ परंशवाद्ब्राह्मणस्यैवपुत्रःशूद्रापुत्रंपारशवंतमाहुः ॥ शुश्रूषकः स्वस्यकुलस्यसस्यात्स्वचारित्रंनित्यमथोनजह्यात् ॥ ५ ॥ सर्वानुपायानथसंप्रधार्यसमुद्धरेत्स्वस्यकुलस्यतंत्रम् ॥ ज्येष्ठोयवीयानपियोद्विजस्यशुश्रूषयादान परायणःस्यात् ॥ ६ ॥ तिस्रःक्षत्रियसंबंधाद्द्वयोरात्मास्यजायते ॥ हीनवर्णास्तृतीयायांशूद्राउग्राइतिस्मृतिः ॥ ७ ॥ द्वेचापिभार्येवैश्यस्यद्वयोरात्मास्यजायते ॥ शूद्राशूद्रस्यचाप्येकाशूद्रमेवप्रजायते ॥ ८ ॥ अतोऽविशिष्टस्त्वधमोगुरुदारप्रधर्षकः ॥ बाह्यंवर्णजनयतिचातुर्वर्ण्यविगर्हितम् ॥ ९ ॥ विप्रायांक्षत्रियोबाह्यं सूतंस्तोमक्रियापरम् ॥ वैश्योवैदेहकंचापिमौद्गल्यमपवर्जितं ॥ १० ॥ शूद्रश्चांडालमत्युग्रंवध्यघ्नंबाह्यवासिनम् ॥ ब्राह्मण्यांसंप्रजायंतइत्येतेकुलपांसनाः ॥ एतेमतिमतांश्रेष्ठवर्णसंकरजाःप्रभो ॥ ११ ॥ बंदीतुजायतेवैश्यान्मागधोवाक्यजीवनः ॥ शूद्रान्निषादोमत्स्यघ्नःक्षत्रियायांव्यतिक्रमात् ॥ १२ ॥ शूद्रादायो गवश्चापिवैश्यायांग्राम्यधर्मिणः ॥ ब्राह्मणैरप्रतिग्राह्यस्तक्षास्वधनजीवनः ॥ १३ ॥

स्त्रीकार्यमित्युक्तेः अपवर्जितंसंस्कारानर्हं ॥ १० ॥ वध्यानांचोरादीनांशिरश्छेदादिकार्यकारिणंवध्यघ्नं ॥ ११ ॥ बंदीति मागधानांवणिक्पथइतिमनुः वाक्यंप्रस्तावसदृशीउक्तिः निषादस्तथाक्षत्ता नाम यदाहमनुः शूद्रादायोगवःक्षत्ताचंडालश्चाधमोनृणां वैश्यराजन्यविप्रासुजायंतेवर्णसंकराइति अस्यवृत्तिमनुरन्यामाह क्षत्त्रुग्रपुल्कसानांतुबिलोकोवधबंधनमिति अत्रमनुनानिषादोऽनुलोमजेषु क्षत्ताचप्रतिलोमजेषूक्तः व्यासेनतुविपरीतमुक्तं विदुरेक्षत्तृशब्दंतत्रतत्रप्रयुंजानेन अतएवशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोपिवा क्षत्रियामागधंवैश्यात्शूद्रात्क्षत्तारमेववेतियाज्ञवल्क्यउभयत्रवाशब्दंपठन्ननयो र्निषादत्वक्षत्तृत्वेसूचयति तेनविप्रात्शूद्रायांक्षत्ताशूद्रात्क्षत्रियायांनिषादइत्यपिसाधु ॥ १२ ॥ ग्राम्यधर्मिणःग्राम्यधर्मोमैथुनंतद्वतः तक्षावर्धकिः ॥ १३ ॥

* स्वर्णकारं * राउतइतिभाषायांप्रसिद्धाः

एतेनवअंबष्ठपारशवोग्राःसूतवैदेहकचंडालाःमागधनिषादायोगवाःतेषांस्वयोनौअनंतरयोनौचस्वात्मैवजायतेपूर्ववत् व्यवहितनीचयोनौतुमातृजातीयाइतिश्लोकद्वयार्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तेचापिसंकर
जाअपिविगर्हितान्अधमादुत्तमायांउत्तमादधमायांवासूतांबष्ठादिवद्विगर्हितानेवजनयंतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पंचदशबाह्याउक्तास्तान्व्याचष्टे बाह्यानामित्यादिना मागधेषुसैरंध्र्यामित्यभेदे
नान्वयः सैरंध्र्यकर्मव्याचष्टे प्रसाधनेति प्रसाधनंराजादीनांपुंसांअलंकरणं पुरुषैःसैरंध्रैः राजस्त्रीणांचसैरंध्रीभिःउपचारस्तेषांदिव्यांगरागाद्यर्पणेनस्तवादिनाचसंतोषणंतदभिज्ञं अदासमितिसामान्येनपुंसकं
॥ १९ ॥ अतःअत्रमागधविशेषेसैरंध्रयोनौआयोगवंआयोगवस्यापत्यंसैरंध्रंनामसूतेऽर्थादायोगवंसैरंध्रंवागुरावृत्तीतिमनुः तस्यामेवमागध्यांमैरेयकंनामतःमाधुकंमद्यकरंकर्मतश्चपुत्रंवैदेहःसूते॥२०॥ मद्गुरंम

एतेपिसदृशान्वर्णान्जनयंतिस्वयोनिषु॥ मातृजात्याःप्रसूयंतेह्यवराहीनयोनिषु॥ १४॥ यथाचतुर्षुवर्णेषुद्वयोरात्मास्यजायते॥आनंतर्यात्प्रजायंतेतथाबा
ह्याःप्रधानतः॥१५॥ तेचापिसदृशंवर्णंजनयंतिस्वयोनिषु॥परस्परस्यदारेषुजनयंतिविगर्हितान्॥१६॥यथाशूद्रोपिब्राह्मण्यांजंतुंबाह्यंप्रसूयते॥ एवंबाह्यत
राद्बाह्यश्चातुर्वर्ण्यात्प्रजायते॥ १७॥ प्रतिलोमंतुवर्धंतेबाह्याद्बाह्यतरात्पुनः॥ हीनाद्धीनाःप्रसूयंतेवर्णाःपंचदशैवतु॥ १८॥ अगम्यागमनाच्चैवजायतेवर्णसं
करः॥ बाह्यानामनुजायंतेसैरंध्र्यांमागधेषुच॥ प्रसाधनोपचारज्ञमदासंदासजीवनं॥ १९॥ अतश्चायोगवंसूतेवागुराबंधजीवनं॥ मैरेयकंचवैदेहःसंप्रसूते
थमाधुकं॥ २०॥ निषादोमद्गुरंसूतेदासंनावोपजीविनं॥ मृतपंचापिचांडालःश्वपाकमितिविश्रुतं॥ २१॥ चतुरोमागधीसूतेक्रूरान्मायोपजीविनः॥ मांसं
स्वादुकरंक्षौद्रंसौगंधमितिविश्रुतं॥ २२॥ वैदेहकाच्चपापिष्ठाक्रूरंमायोपजीविनं॥ निषादान्मद्रनाभंचखरयानप्रयायिनम्॥ २३॥ चांडालात्पुल्कसंचापि
खराश्वगजभोजिनं॥ मृतचैलप्रतिच्छन्नंभिन्नभाजनभोजिनं॥ २४॥ आयोगवीषुजायंतेहीनवर्णास्तुतेत्रयः॥क्षुद्रोवैदेहकादंध्रोबहिर्ग्रामप्रतिश्रयः॥२५॥
कारावरोनिषाद्यांतुचर्मकारःप्रसूयते॥ चांडालात्पांडुसौपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान्॥२६॥ आहिंडकोनिषादेनवैदेह्यांसंप्रसूयते॥ चंडालेनतुसौपाकश्चंडा
लसमवृत्तिमान्॥ २७॥ निषादीचापिचांडालात्पुत्रमंतेवसायिनं॥ श्मशानगोचरंसूतेबाह्यैरपिबहिष्कृतं॥ २८॥

द्गून्मीनविशेषान्रातिआदत्तेतंमद्गुरं दासंनामतः मृतपंश्मशानाधिकारिणं २१॥एतेमागध्यांआयोगवादिभ्यश्चतुर्भ्यःक्रमाज्जायंतेइत्युपसंहरति चतुरइति एतेचत्वारोवागुरादिनाजीवंतीतिमायोपजीविनः
अन्येपिचत्वारोमागध्यांविश्रुताःसजातीयाउत्पद्यंतेतेषांनामानि मांसमित्यादि मांसंमांसविक्रेतारंस्वादुकरंमांसस्यैवसंस्कारकं क्षौद्रंसूदंशूद्रमितिपाठत्रयेपिशाकाद्यन्नपाककरं सौगंधंउक्तलक्षणंसैरंध्रं एकस्यै
वमागधस्यैतद्वृत्तिचतुष्टयमुक्तमितिज्ञेयं ॥ २२ ॥ आयोगव्यांवैदेहकादिभ्योजातांस्त्रीन्भेदानाह सार्धद्वयेन वैदेहकादिति ॥२३॥२४॥ क्षुद्रइति निषाद्यांवैदेहकात्क्षुद्रोमेदः अंध्रश्चआरण्यपशुहिंसकौ का
रावरास्व्यश्चर्मकारश्चेतित्रयोभवंतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ चंडालात्निषाद्यामेव त्वक्सारोवेणुः ॥ २६ ॥ आहिंडकइतिस्पष्टार्थौश्लोकौ ॥ २७ ॥ २८ ॥

इतीति अत्रमागध्यांआयोगववैदेहकनिषादचंडालैश्चत्वारस्तैरेवायोगव्यांस्वीयवर्जितैस्त्रयोनिषाद्यांचंडालवैदेहाभ्यांद्वौवैदेह्यांचंडालनिषादाभ्यांद्वौनिषाद्यांचंडालाच्चैकइतिद्वादशभेदाउक्ताः शूद्राज्जातोनि
षाद्यांतुसवैकुक्कुटकःस्मृतः वैदेहकेनत्वंबष्ठ्यामुत्पन्नोवेनउच्यतइतिद्वौ द्विजातयःसवर्णासुजनयंत्यव्रतांस्तुयान् तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानित्यभिनिर्दिशेदितिव्रात्यजातीयएकइत्येवंमनूक्तैस्त्रिभिःसहपंच
दशसंकरजाताः व्रात्यस्यापिधर्मसांकर्यादेतेष्वेवगणना प्रच्छन्नाअज्ञातयोनयोपिपूर्वोक्तैःकर्मभिस्तेऽमुकयोनयइतिवेदितव्याः॥२९॥ चातुर्वर्ण्यस्यैवधर्माःशास्त्रेविहिताः इतरेषांतुजातिभेदानांधर्मनियमइय
त्ताचनास्ति तथाहि चतुर्भ्योवर्णेभ्यःषडनुलोमजाःषड्विलोमजाश्चेतिद्वादश तेभ्योपिषट्षष्टिरनुलोमजाःषट्षष्टिर्विलोमजाइतिद्वात्रिंशदधिकंशतंतेभ्यएवंप्रातिलोम्यानुलोम्यगणनायांतेभ्यस्तेभ्यश्चैवमनं

इत्येतेसंकरेजाताःपितृमातृव्यतिक्रमात्॥ प्रच्छन्नावाप्रकाशावावेदितव्याःस्वकर्मभिः॥ २९॥ चतुर्णामेववर्णानांधर्मोनान्यस्यविद्यते ॥ वर्णानांधर्महीने
पुसंख्यानास्तीहकस्यचित्॥ ३०॥ यदृच्छयोपसंपन्नैर्यज्ञसाधुबहिष्कृतैः॥ बाह्याबाह्यैश्चजायंतेयथावृत्तियथाश्रयम्॥३१॥ चतुष्पथश्मशानानिशैलांश्चा
न्यान्वनस्पतीन्॥ कार्ष्णायसमलंकारंपरिगृह्यचनित्यशः ॥ ३२ ॥ वसेयुरेतेविज्ञातावर्तयंतःस्वकर्मभिः ॥ युंजंतोवाप्यलंकारांस्तथोपकरणानिच॥ ३३॥
गोब्राह्मणायसाहाय्यंकुर्वाणावैनसंशयः ॥ आनृशंस्यमनुक्रोशःसत्यवाक्यंतथाक्षमा॥ ३४॥ स्वशरीरैरपित्राणंबाह्यानांसिद्धिकारणम्॥ भवंतिमनुजव्या
घ्रतत्रमेनास्तिसंशयः॥३५॥ यथोपदेशंपरिकीर्तितासुनरःप्रजायेतविचार्यबुद्धिमान्॥ निहीनयोनिर्हिसुतोऽवसादयेत्तितीर्षमाणंहियथोपलोजले॥ ३६॥
अविद्वांसमलंलोकेविद्वांसमपिवापुनः॥ नयंतिह्युत्पथंनार्यःकामक्रोधवशानुगम्॥ ३७॥ स्वभावश्चैवनारीणांनराणामिहदूषणम्॥ अत्यर्थंनप्रसज्जंतेप्रम
दासुविपश्चितः॥ ३८॥ युधिष्ठिरउवाच वर्णापेतमविज्ञायनरंकलुषयोनिजम्॥ आर्यरूपमिवानार्यंकथंविद्यामहेवयम्॥ ३९॥ भीष्मउवाच
योनिसंकलुषेजातंनानाभावसमन्वितम्॥ कर्मभिःसज्जनाचीर्णैर्विज्ञेयायोनिशुद्धता॥ ४०॥

ताभेदाभवंति तेचसर्वेपंचदशस्वेवांतर्भवंतीतितावतामेवपरिगणनंकृतमित्यर्थः ॥३०॥ यदृच्छयाजात्यनियमेनउपसंपन्नैर्मिथुनीभावंगतैर्यज्ञेभ्यःसाधुभ्यश्चबहिष्कृतैःयथावृत्तियथाश्रयंजीविकांजातिविशेषं
चयदृच्छयातत्तत्कर्मणाप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेषांसाधारणान्धर्मानाह गविति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यथेति निहीनासुरेतःसेकंनकुर्यादितिभावः ॥ ३६॥ तदर्थमेवचौरेभ्यइवस्त्रीभ्यआत्मानं
रक्षेदित्याहद्वाभ्यां अविद्वांसमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कलुषयोनिजंसंकरयोनिजं आर्यगृहेजातत्वादार्यरूपमिवभासमानमपिउत्पत्तितोऽनार्यं ॥ ३९ ॥ नानाभावैःआर्येभ्यःपृथग्भूताभिश्चेष्टाभिः
समन्वितंनरंसंकरयोनिजंजानीयात्॥ ४०॥

अनार्यत्वादिष्वेकैकमपिकलुषयोनित्वव्यंजकंकिमुतद्वेत्रीणिसर्वाणिचेतिभावः ॥ ४१ ॥ प्रकृतियोनिं नियच्छतिगूहितुंशक्नोतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ व्याघ्रइत्युपलक्षणंबीजादेरपि यथातिर्यक्स्थावरादिकंबीजगुणंनत्यजत्येवंमनुष्योपीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ संच्छन्नेमुगुप्तेपियस्यजन्मनीतिशेषः सःतच्छीलंसंकरकर्तुःस्वभावं ॥ ४४ ॥ स्वस्यशीलंस्वभावोनिश्चयेकार्यस्य निष्ठायांसुवर्णःशोभनवर्णअन्यवर्णोवापुरुषंशास्तिकथयति सुवर्णोबहिःक्रूरोपिकार्यकालेदयालुर्भवति दुर्वर्णश्चनित्यंमृदुरपिफलकालेदारुणोभवतीतिभावः ॥ ४५ ॥ सुश्लिष्टंशोभनवृत्तेननविरज्यतेउपचितंवृत्तंविहायजन्मान्यथातिष्ठतीत्यर्थः ॥ ॥ ४६ ॥ तस्यसंकरजस्यशरीरंसत्वेनशास्त्रीयबुध्यानपरिकृष्यतेननीचमार्गादपकृष्यते बीजगुणस्यप्राबल्यात् सत्त्वस्यकालभेदेनज्येष्ठत्वादिभावेपियत्तुल्यसत्वंशरीरारंभकंयत्सत्वंज्येष्ठाद्यन्यतमंतदेवप्रमो

अनार्यत्वमनाचारःक्रूरत्वंनिष्क्रियात्मता ॥ पुरुषंव्यंजयंतीहलोकेकलुषयोनिजम् ॥ ४१ ॥ पित्र्यंवाभजतेशीलंमातृजंवातथोभयम् ॥ नकथंचनसंकीर्णःप्रकृतिंस्वांनियच्छति ॥ ४२ ॥ यथैवसदृशोरूपेमातापित्रोर्हिजायते ॥ व्याघ्रश्चित्रैस्तथायोनिंपुरुषःस्वांनियच्छति ॥ ४३ ॥ कुलेस्रोतसिसंच्छन्नेयस्यस्याद्योनिसंकरः ॥ संश्रयत्येवतच्छीलंनरोल्पमथवाबहु ॥ ४४ ॥ आर्यरूपसमाचारंचरंतंकृतकेपथि ॥ सुवर्णमन्यवर्णंवास्वशीलंशास्तिनिश्चये ॥ ४५ ॥ नानावृत्तेषुभूतेषुनानाकर्मरतेषुच ॥ जन्मवृत्तसमंलोकेसुश्लिष्टंनविरज्यते ॥ ४६ ॥ शरीरमिहसत्वेननतस्यपरिकृष्यते ॥ ज्येष्ठमध्यावरंसत्वंतुल्यसत्वंप्रमोदते ॥ ४७ ॥ ज्यायांसमपिशीलेनविहीनंनैवपूजयेत् ॥ अपिशूद्रंचधर्मज्ञंसद्वृत्तमभिपूजयेत् ॥ ४८ ॥ आत्मानमाख्यातिहिकर्मभिर्नरःसुशीलचारित्रकुलैःशुभाशुभैः ॥ प्रनष्टमप्याशुकुलंतथानरःपुनःप्रकाशंकुरुतेस्वकर्मतः ॥ ४९ ॥ योनिष्वेतासुसर्वासुसंकीर्णास्वितरासुच ॥ यत्रात्मानंनजनयेद्बुधस्तांपरिवर्जयेत् ॥ ५० ॥ इति श्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेवर्णसंकरकथनेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ब्रूहितातकुरुश्रेष्ठवर्णानांत्वंपृथक्पृथक् ॥ कीदृश्यांकीदृशाश्चापिपुत्राःकस्यचकेचते ॥ १ ॥

दतेअन्यत्तुउत्पन्नमपिसत्वंशारदिकाभ्रवल्लीयतइतिभावः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्वंऋत्विक्शुद्धिज्ञानार्थमनार्यत्वमनाचारःक्रूरत्वंनिष्क्रियात्मतेतिसंकरजस्यलक्षणान्युक्तानि इदानींयन्मेमाताप्रममादयच्चचारानुव्रतंतन्मेरेतःपितावृङ्क्तामितिमंत्रलिंगात् माताप्रमादात्कामकाराद्वायदननुव्रतंप्रतिकूलंपरस्यरेतसोधारणंचचारकृतवती तद्रेतःमेममपितावृङ्क्तांस्वीयंकरोतु पालनसंस्कारादिकर्तृत्वात् यथाउत्पततःपक्षिणोमुखात्पतितंबीजंपरक्षेत्रेअधिरूढंक्षेत्रपतेरेवनतुबीजपतेस्तद्वत् तथाअप्रमत्तारक्षततंनमेतंमावःक्षेत्रेपरबीजान्यवाप्सुः जनयितुःपुत्रोभवतिसांपरायेमोघंवेत्ताकुरुतेतंतुमेतमितिद्विविधशास्त्रश्रवणात् क्षेत्रजःपुत्रःसंस्कार्योनवेतिसंदिहानःपृच्छति ब्रूहीति ॥ १ ॥

विप्रवादाःविविधाःप्रवादाःपूर्वोक्ताएव ॥ २ ॥ अत्रोत्तरमाह आत्मेति अनंतरजःऔरसः निरुक्तजःस्वक्षेत्रेअन्योरेतःसेकार्थमुक्तस्तज्जः प्रसृतःअनिरुक्तोपियोलौल्यात्परक्षेत्रेरेतःसिंचतितज्जःप्रसृतजः ॥ ३ ॥ तथापतितात्स्वभार्यायामेवजातः भार्यायाःतृतीयार्थेषष्ठी दत्तःपंचमः कृतःक्रीतःस्वयमुपायगम्योवाषष्ठः अध्यूढःयस्यमातागर्भवत्येवऊढातादृशःसप्तमः ॥ ४ ॥ षडपध्वंसजावक्ष्यमाणाः कानीनःकन्यायांविवाहात्प्राक्उत्पन्नश्चतुर्दशः अपसदाःवक्ष्यमाणाःषट् एतेविंशतिः तान्सर्वान्पुत्रानितिविजानीहि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ परवर्णासुअनुलोमजाःषट्अपध्वंसजाः विलोमजाअपसदाःषडितिज्ञे

विप्रवादाःसुबहवःश्रूयंतेपुत्रकारिताः॥ अत्रनोमुत्यतांराजन्संशयंछेत्तुमर्हसि॥ २॥ भीष्मउवाच आत्मापुत्रश्चविज्ञेयस्तस्यानंतरजश्चयः॥ निरुक्तजश्चविज्ञेयःसुतःप्रसृतजस्तथा॥ ३॥ पतितस्यतुभार्यायाभर्त्रासुसमवेतया॥ तथादत्तकृतौपुत्रावध्यूढश्चतथापरः॥ ४॥ षडपध्वंसजाश्चापिकानीनापसदास्तथा॥इत्येतेवैसमाख्यातास्तान्विजानीहिभारत॥ ५॥ युधिष्ठिरउवाच षडपध्वंसजाःकेस्युःकेवाप्यपसदास्तथा॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वंव्याख्यातुंमेत्वमर्हसि॥ ६॥ भीष्मउवाच त्रिषुवर्णेषुयेपुत्राब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर॥ वर्णयोश्चद्वयोःस्यातांयौराजन्यस्यभारत॥ ७॥ एकोविड्वर्णएवाथतथात्रैवोपलक्षितः॥ षडपध्वंसजास्तेहितथैवापसदान्शृणु॥ ८॥ चांडालोव्रात्यवैद्यौचब्राह्मण्यांक्षत्रियासुच॥ वैश्यायांचैवशूद्रस्यलक्ष्यंतेपसदास्त्रयः॥ ९॥ मागधोवामकश्चैवद्वौवैश्यस्योपलक्षितौ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियायांचक्षत्रियस्यैकएवतु॥ १०॥ ब्राह्मण्यांलक्ष्यतेसूतइत्येतेपसदाःस्मृताः॥ पुत्राह्येतेनशक्यंतेमिथ्याकर्तुंनराधिप॥ ११॥ युधिष्ठिरउवाच क्षेत्रजंकेचिदेवाहुःसुतंकेचित्तुशुक्रजम्॥तुल्यावेतौसुतौकस्यतन्मेब्रूहिपितामह॥ १२॥ भीष्मउवाच रेतजोवाभवेत्पुत्रस्त्यक्तोवाक्षेत्रजोभवेत्॥ अध्यूढःसमयंभित्त्वेत्येतदेवनिबोधमे॥ १३॥ युधिष्ठिरउवाच रेतजंविद्मवैपुत्रंक्षेत्रजस्यागमःकथम्॥ अध्यूढंविद्मवैपुत्रंभित्त्वातुसमयंकथम्॥ १४॥ भीष्मउवाच आत्मजंपुत्रमुत्पाद्ययस्त्यजेत्कारणांतरे॥ नतत्रकारणंरेतःसक्षेत्रस्वामिनोभवेत्॥ १५॥ ॥

यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मिथ्याकर्तुंएतेपुत्रानभवंतीतिवक्तुंनशक्यंतइत्यर्थः अयंभावः अप्रमत्तेतिश्रुतिरनौरसस्याप्राशस्त्यमात्रपरा यन्मेमातेतिश्रुतिस्तुअनौरसस्यापिपुत्रत्वमस्तीत्येवंपरेतिनंकश्चिद्विरोधः तथाचअनौरसऔरसोवासुशीलःश्राद्धपरःपितॄणांस्वर्गायभवतिविपरीतस्तुनरकायेति ॥ ११ ॥ कस्यद्वयोःपित्रोःक्षेत्रपतिनिषेक्त्रोर्मध्येकस्यायंपुत्रः उभयोःपितृत्वाविशेषादित्यर्थः ॥ १२ ॥ यथारेतोजऔरसःपुत्रएवंक्षेत्रजोपिबीजदेनत्यक्तश्चेत्स्वीयएवभवति एवमध्यूढोपिरेतःपतिनात्यक्तश्चेद्वोढुरेव अत्यक्तौतुद्वावपिरेतःप्रदस्यैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांव्याचष्टे रेतजमिति आगमःपुत्रत्वप्रापकंशास्त्रंकथंकीदृशंसमयभेदश्चकथमित्यर्थः ॥ १४ ॥ कारणांतरेलोकापवादादिभयेसति ॥ १५ ॥

आगममुक्त्वासमयभेदमाह पुत्रेति यांगर्भवतींकन्यांवृणीतेतत्रसपुत्रोवोढुरेवक्षेत्रजोनतुससेकुरात्मजः ॥१६॥ अन्यत्रेतित्रल्अनर्थकः परक्षेत्रेजातःपुत्रोऽमुकसदृशोअमुकसदृशोयमितितदीयत्वेनलक्ष्यते
हंतुंगूहितुं दृष्टांतंप्रत्यक्षमेवोपगतोज्ञातः दृश्यतेचापिसारूप्यमितिस्मृतेः एवंचाध्यूढोवोढुःपुत्रकाम्याभावेरेतःपतेरेवभवतीत्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ शुक्रक्षेत्रयोरन्यतरदपियत्रपुत्रत्वेप्रमाणंनलक्ष्यंभवतिसकृत
कःपुत्रःकीदृशइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्यपोषयितुःपुत्रः सतद्वर्णःपोषयितृवर्णः ॥ २१ ॥ कथंकेनप्रकारेणकस्यवायमितिज्ञातव्यंकथंवास्यसंस्कारःप्रयोक्तव्यइतिप्रश्नः ॥ २२ ॥ सस्वामिवद्वर्णंप्रति

पुत्रकामोहिपुत्रार्थेयांवृणीतेविशांपते॥ क्षेत्रजंतुप्रमाणंस्यान्नवैतत्रात्मजःसुतः॥१६॥ अन्यत्रक्षेत्रजःपुत्रोलक्ष्यतेभरतर्षभ॥ नह्यात्माशक्यतेहंतुंदृष्टांतोपग
तोह्यसौ॥१७॥ कश्चिच्चकृतकःपुत्रःसंग्रहादेवलक्ष्यते॥ नतत्ररेतःक्षेत्रंवायत्रलक्ष्येतभारत॥ १८॥ युधिष्ठिरउवाच कीदृशःकृतकःपुत्रःसंग्रहादेवलक्ष्य
ते॥ शुक्रंक्षेत्रंप्रमाणंवायत्रलक्ष्यंनभारत॥१९॥ भीष्मउवाच मातापितृभ्यांयस्त्यक्तःपथियस्तंप्रकल्पयेत्॥ नचास्यमातापितरौज्ञायेतांसहिकृत्रिमः
॥ २०॥ अस्वामिकस्यस्वामित्वंयस्मिन्संप्रतिलक्ष्यते॥ योवर्णःपोषयेत्तंचतद्वर्णस्तस्यजायते॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथमस्यप्रयोक्तव्यःसंस्कारः
कस्यवाकथम्॥ देयाकन्याकथंचेतितन्मेब्रूहिपितामह॥ २२ ॥ भीष्मउवाच आत्मवत्तस्यकुर्वीतसंस्कारंस्वामिवत्तथा ॥ त्यक्तोमातापितृभ्यांयःस
वर्णंप्रतिपद्यते॥ २३॥ तद्गोत्रबंधुजंतस्यकुर्यात्संस्कारमच्युत॥ अथदेयातुकन्यास्यात्तद्वर्णस्ययुधिष्ठिर॥ २४॥ संस्कर्तुंवर्णगोत्रंचमातृवर्णविनिश्चये॥ का
नीनाध्यूढजौवापिविज्ञेयौपुत्रकिल्बिषौ॥ २५॥ तावपिस्वाविवसुतौसंस्कार्यावितिनिश्चयः॥ क्षेत्रजोवाप्यपसदोयेध्यूढास्तेषुचाप्युत॥ २६॥ आत्मवद्वैप्र
युंजीरन्संस्कारान्ब्राह्मणादयः॥ धर्मशास्त्रेषुवर्णानांनिश्चयोयंप्रदृश्यते ॥ २७॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेअ
नुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेविवाहधर्मेपुत्रप्रतिनिधिकथनेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउ
वाच दर्शनेकीदृशःस्नेहःसंवासेचपितामह॥ महाभाग्यंगवांचैवतन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ १॥

पद्यतेअतःस्वामीतस्यात्मवत्संस्कारंकरोति ॥ २३ ॥ ननुअन्यवर्णत्वशंकायांकथमेतत्स्यादित्याशंक्याह तदिति अन्यवर्णत्वनिश्चयेतद्गोत्रवर्णजेषुगोत्रादियोग्यमेवतस्यसंस्कारंस्वामीकुर्यात् अनिश्चयेतुयेन
संस्कृतस्तस्यैववर्णोगोत्रंचसंस्कारसामर्थ्याद्भवतीत्यर्थः अन्यगोत्रोप्यन्यवर्णोपिसंस्कर्तुरेववर्णगोत्रेभजतइतिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारत
भावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ एवंयज्ञांगानांस्त्रीधनर्त्विगात्मनांशुद्धिमुक्त्वायज्ञेदक्षिणात्वेनोपस्थितानांगवांमाहात्म्यंपृच्छति दर्शनेइति परपीडादर्शनेपरैःसह
संवासेचकीदृशःस्नेहआनृशंस्यंचकर्तव्यं गवांमाहात्म्यंचब्रूहीतिप्रश्नद्वयम ॥ १ ॥

तस्योत्तरंतंत्रेणाह हंतइत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वस्थितःउपविष्टः ॥ ९ ॥ १० ॥ आसतःआसीनस्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अभ्यकिरन्व्याप्तवंतः ॥ १५ ॥

भीष्मउवाच हंततेकथयिष्यामिपुरावृत्तंमहाद्युते ॥ नहुषस्यचसंवादंमहर्षेश्च्यवनस्यच ॥ २ ॥ पुरामहर्षिच्यवनोभार्गवोभरतर्षभ ॥ उदवासकृतारंभोबभू
वसमहाव्रतः ॥ ३ ॥ निहत्यमानंक्रोधंचप्रहर्षंशोकमेवच ॥ वर्षाणिद्वादशमुनिर्जलवासेधृतव्रतः ॥ ४ ॥ आदधत्सर्वभूतेषुविश्रंभंपरमंशुभम् ॥ जलेचरेषुसर्वे
षुशीतरश्मिरिवप्रभुः ॥ ५ ॥ स्थाणुभूतःशुचिर्भूत्वादैवतेभ्यःप्रणम्यच ॥ गंगायमुनयोर्मध्येजलंसंप्रविवेशह ॥ ६ ॥ गंगायमुनयोर्वेगंसुभीमंभीमनिःस्वनम् ॥
प्रतिजग्राहशिरसावातवेगसमंजवे ॥ ७ ॥ गंगाचयमुनाचैवसरितश्चसरांसिच ॥ प्रदक्षिणमृषिंचक्रुर्नचैनंपर्यपीडयन् ॥ ८ ॥ अंतर्जलेषुसुष्वापकाष्ठभूतोमहा
मुनिः ॥ ततश्चोर्ध्वस्थितोधीमानभवद्भरतर्षभ ॥ ९ ॥ जलौकसांससत्वानांबभूवप्रियदर्शनः ॥ उपाजिघ्रंतचतदातस्योष्ठंहृष्टमानसाः ॥ १० ॥ तत्रतस्यासतः
कालःसमतीतोभवन्महान् ॥ ततःकदाचित्समयेकस्मिंश्चिन्मत्स्यजीविनः ॥ ११ ॥ तंदेशंसमुपाजग्मुर्जालहस्तामहाद्युते ॥ निषादाबहवस्तत्रमत्स्योद्धरणनि
श्चयाः ॥ १२ ॥ व्यायताबलिनःशूराःसलिलेष्वनिवर्तिनः ॥ अभ्याययुश्चतंदेशंनिश्चिताजालकर्मणि ॥ १३ ॥ जालंतेयोजयामासुर्निःशेषेणजनाधिप ॥ म
त्स्योदकंसमासाद्यतदाभरतसत्तम ॥ १४ ॥ ततस्तेबहुभिर्योगैःकैवर्तामत्स्यकांक्षिणः ॥ गंगायमुनयोर्वारिजालैरभ्यकिरंस्ततः ॥ १५ ॥ जालंसुविततंतेषां
नवसूत्रकृतंतथा ॥ विस्तारायामसंपन्नंयत्तत्रसलिलेऽक्षिपन् ॥ १६ ॥ ततस्तेसुमहच्चैवबलवच्चसुवर्तितम् ॥ अवतीर्यततःसर्वेजालंचकृषिरेतदा ॥ १७ ॥ अभी
तरूपाःसंहृष्टाअन्योन्यवशवर्तिनः ॥ बबंधुस्तत्रमत्स्यांश्चतथान्यान्जलचारिणः ॥ १८ ॥ तथामत्स्यैःपरिवृतंच्यवनंभृगुनंदनम् ॥ आकर्षयन्महाराजजालेना
थयदृच्छया ॥ १९ ॥ नदीशैवलदिग्धांगंहरिश्मश्रुजटाधरम् ॥ लग्नैःशंखनखैर्गात्रेक्रोडैश्चित्रैरिवार्पितम् ॥ २० ॥ तंजालेनोद्धृतंदृष्ट्वातेतदावेदपारगम् ॥ सर्वे
प्रांजलयोदाशाःशिरोभिःप्रापतन्भुवि ॥ २१ ॥ परिखेदपरित्रासाज्जालस्याकर्षणेनच ॥ मत्स्याबभूवुर्व्यापन्नाःस्थलसंस्पर्शनेनच ॥ २२ ॥ समुनिस्तत्तदादृ
ष्ट्वामत्स्यानांकदनंकृतम् ॥ बभूवकृपयाविष्टोनिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ २३ ॥ निषादाऊचुः अज्ञानाद्यत्कृतंपापंप्रसादंतत्रनःकुरु ॥ करवामप्रियंकिंतेत
न्नोब्रूहिमहामुने ॥ २४ ॥ इत्युक्तोमत्स्यमध्यस्थश्च्यवनोवाक्यमब्रवीत् ॥ योमेद्यपरमःकामस्तंश्रृणुध्वंसमाहिताः ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शंखानांजलजंतुविशेषाणांनखानितैः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

प्राणोत्सर्गंविसर्गंवामत्स्यैर्यास्याम्यहंसह ॥ संवासान्नोत्सहेत्यक्तुंसलिलेध्युषितानहम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तास्तेनिषादास्तुसुभृशंभयकंपिताः ॥ सर्वेविवर्णवदनानन
॥८५॥ हुषायन्यवेदयन् ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेच्यवनोपाख्यानेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ १३
भीष्मउवाच नहुषस्तुततःश्रुत्वाच्यवनंतंतथागतम् ॥ त्वरितःप्रययौतत्रसहामात्यपुरोहितः ॥ १ ॥ शौचंकृत्वायथान्यायंप्रांजलिःप्रयतोनृपः ॥ आत्मान
माचचक्षेचच्यवनायमहात्मने ॥ २ ॥ अर्चयामासतंचापितस्यराज्ञःपुरोहितः ॥ सत्यव्रतंमहात्मानंदेवकल्पंविशांपते ॥ ३ ॥ नहुषउवाच करवाणिप्रि
यंकिंतेतन्मेब्रूहिद्विजोत्तम ॥ सर्वंकर्तास्मिभगवन्यद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ॥ ४ ॥ च्यवनउवाच श्रमेणमहतायुक्ताःकैवर्तामत्स्यजीविनः ॥ ममभूल्यंप्रय
च्छैभ्योमत्स्यानांविक्रयैःसह ॥ ५ ॥ नहुषउवाच सहस्रंदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित ॥ निष्क्रयार्थंभगवतोयथाहभृगुनंदनः ॥ ६ ॥ च्यवनउवाच
सहस्रंनाहमर्हामिकिंवात्वंमन्यसेनृप ॥ सदृशंदीयतांमूल्यंस्वबुध्यानिश्चयंकुरु ॥ ७ ॥ नहुषउवाच सहस्राणांशतंविप्रनिषादेभ्यःप्रदीयताम् ॥ स्यादि
दंभगवन्मूल्यंकिंवान्यन्मन्यतेभवान् ॥ ८ ॥ च्यवनउवाच नाहंशतसहस्रेणनिमेयःपार्थिवर्षभ ॥ दीयतांसदृशंमूल्यममात्यैःसहचिंतय ॥ ९ ॥ नहु
षउवाच कोटिःप्रदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित ॥ यदेतदपिनोमूल्यमतोभूयःप्रदीयताम् ॥ १० ॥ च्यवनउवाच राजन्नार्हाम्यहंकोटिंभूयोवापि
महाद्युते ॥ सदृशंदीयतांमूल्यंब्राह्मणैःसहचिंतय ॥ ११ ॥ नहुषउवाच अर्धराज्यंसमग्रंवानिषादेभ्यःप्रदीयताम् ॥ एतन्मूल्यमहंमन्येकिंवान्यन्मन्यसेद्वि
ज ॥ १२ ॥ च्यवनउवाच अर्धराज्यंसमग्रंचमूल्यंनार्हामिपार्थिव ॥ सदृशंदीयतांमूल्यमृषिभिःसहचिंत्यताम् ॥ १३ ॥ भीष्मउवाच महर्षेर्वच
नंश्रुत्वानहुषोदुःखकर्शितः ॥ सचिंतयामासतदासहामात्यपुरोहितः ॥ १४ ॥ तत्रत्वन्योवनचरःकश्चिन्मूलफलाशनः ॥ नहुषस्यसमीपस्थोगविजातोभव
न्मुनिः ॥ १५ ॥ सतमाभाष्यराजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ तोषयिष्याम्यहंक्षिप्रंयथातुष्टोभविष्यति ॥ १६ ॥ नाहंमिथ्यावचोब्रूयांस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ भव
तोयदहंब्रूयांतत्कार्यमविशंकया ॥ १७ ॥ ॥८५॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

नहुषउवाच ब्रवीतुभगवान्मूल्यंमहर्षेःसदृशंभृगोः ॥ परित्रायस्वमामस्मद्विषयंचकुलंचमे ॥ १८ ॥ हन्याद्धिभगवान्क्रुद्धस्त्रैलोक्यमपिकेवलम् ॥ किंपु
नर्मांतपोहीनंबाहुवीर्यपरायणम् ॥ १९ ॥ अगाधांभसिमग्नस्यसामात्यस्यसऋत्विजः ॥ प्लवोभवमहर्षेत्वंकुरुमूल्यविनिश्चयम् ॥ २० ॥ भीष्मउवाच नहु
षस्यवचःश्रुत्वागविजातःप्रतापवान् ॥ उवाचहर्षयन्सर्वानमात्यान्पार्थिवंचतम् ॥ २१ ॥ अनर्घेयामहाराजद्विजावर्णेषुचोत्तमाः ॥ गावश्चपुरुषव्याघ्रगौर्मू
ल्यंपरिकल्प्यताम् ॥ २२ ॥ नहुषस्तुततःश्रुत्वामहर्षेर्वचनंनृप ॥ हर्षेणमहतायुक्तःसहामात्यपुरोहितः ॥ २३ ॥ अभिगम्यभृगोःपुत्रंच्यवनंसंशितव्रतम् ॥ इदं
प्रोवाचनृपतेवाचासंतर्पयन्निव ॥ २४ ॥ नहुषउवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठविप्रर्षेगवाक्रीतोसिभार्गव ॥ एतन्मूल्यमहंमन्येतवधर्मभृतांवर ॥ २५ ॥ च्यवनउ
वाच उत्तिष्ठाम्येषराजेंद्रसम्यक्क्रीतोस्मितेनघ ॥ गोभिस्तुल्यंनपश्यामिधनंकिंचिदिहाच्युत ॥ २६ ॥ कीर्तनंश्रवणंदानंदर्शनंचापिपार्थिव ॥ गवांप्रशस्य
तेवीरसर्वपापहरंशिवम् ॥ २७ ॥ गावोलक्ष्म्याःसदामूलंगोषुपाप्मानविद्यते ॥ अन्नमेवसदागावोदेवानांपरमंहविः ॥ २८ ॥ स्वाहाकारवषट्कारौगोषुनित्य
प्रतिष्ठितौ ॥ गावोयज्ञस्यनेत्र्योवैतथायज्ञस्यतामुखम् ॥ २९ ॥ अमृतंह्यव्ययंदिव्यंक्षरंतिचवहंतिच ॥ अमृतायतनंचैताःसर्वलोकनमस्कृताः ॥ ३० ॥ तेज
सावपुषाचैवगावोवन्हिसमाभुवि ॥ गावोहिसुमहत्तेजःप्राणिनांचसुखप्रदाः ॥ ३१ ॥ निविष्टंगोकुलंयत्रश्वासंमुंचतिनिर्भयम् ॥ विराजयतितंदेशंपापंचा
स्यापकर्षति ॥ ३२ ॥ गावःस्वर्गस्यसोपानंगावःस्वर्गेपिपूजिताः ॥ गावःकामदुहोदेव्योनान्यत्किंचित्परंस्मृतम् ॥ ३३ ॥ इत्येतद्गोषुमेप्रोक्तंमाहात्म्यंभरतर्षभ ॥
गुणैकदेशवचनंशक्यंपारायणंनतु ॥ ३४ ॥ निषादाऊचुः दर्शनंकथनंचैवसहास्माभिःकृतंमुने ॥ सतांसाप्तपदंमैत्रंप्रसादंनःकुरुप्रभो ॥ ३५ ॥ हवींषिस
र्वाणियथाह्युपभुंक्तेहुताशनः ॥ एवंत्वमपिधर्मात्मन्पुरुषाग्निःप्रतापवान् ॥ ३६ ॥ प्रसादयामहेविद्वन्भवंतंप्रणतावयम् ॥ अनुग्रहार्थमस्माकमियंगौःप्र
तिगृह्यताम् ॥ ३७ ॥ च्यवनउवाच कृपणस्यचयच्चक्षुर्मुनेराशीविषस्यच ॥ नरंसमूलंदहतिकक्षमग्निरिवज्वलन् ॥ ३८ ॥ प्रतिगृह्णामिवोधेनुंकैवर्ता
मुक्तकिल्बिषाः ॥ दिवंगच्छतवैक्षिप्रंमत्स्यैःसहजलोद्भवैः ॥ ३९ ॥ भीष्मउवाच ततस्तस्यप्रभावात्तेमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ निषादास्तेनवाक्येनसहम
त्स्यैर्दिवंययुः ॥ ४० ॥ ततःसराजानहुषोविस्मितःप्रेक्ष्यधीवरान् ॥ आरोहमाणांस्त्रिदिवंमत्स्यांश्चभरतर्षभ ॥ ४१ ॥

ततस्तौगविजश्चैवच्यवनश्चभृगूद्वहः ॥ वराभ्यामनुरूपाभ्यांछंदयामासतुर्नृपम् ॥ ४२ ॥ ततोराजामहावीर्योनहुषःपृथिवीपतिः ॥ परमित्यब्रवीत्प्रीतस्तदा
भरतसत्तम ॥ ४३ ॥ ततोजग्राहधर्मेसस्थितिमिंद्रनिभोनृपः ॥ तथेतिचोदितःप्रीतस्तावृषीप्रत्यपूजयत् ॥ ४४ ॥ समाप्तदीक्षश्च्यवनस्ततोगच्छत्स्वमाश्रमं ॥
गविजश्चमहातेजाःस्वमाश्रमपदंययौ ॥ ४५ ॥ निषादाश्चदिवंजग्मुस्तेचमत्स्याजनाधिप ॥ नहुषोपिवरंलब्ध्वाप्रविवेशस्वकंपुरम् ॥ ४६ ॥ एतत्तेकथितंतात
यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ दर्शनेयादृशःस्नेहःसंवासेवायुधिष्ठिर ॥ ४७ ॥ महाभाग्यंगवांचैवतथाधर्मविनिश्चयं ॥ किंभूयःकथ्यतांवीरकिंतेहृदिविवक्षितम् ॥
॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेच्यवनोपाख्यानेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच संशयोमेमहाप्राज्ञसुमहान्सागरोपमः ॥ तंमेशृणुमहाबाहोश्रुत्वाव्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ कौतूहलंमेसुमहज्जामदग्न्यंप्रतिप्रभो ॥ रामंधर्म
भृतांश्रेष्ठंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥ कथमेषसमुत्पन्नोरामःसत्यपराक्रमः ॥ कथंब्रह्मर्षिवंशोयंक्षत्रधर्माव्यजायत ॥ ३ ॥ तदस्यसंभवंराजन्निखिलेनानुकी
र्तय ॥ कौशिकाच्चकथंवंशात्क्षत्राद्वैब्राह्मणोभवेत् ॥ ४ ॥ अहोप्रभावःसुमहानासीद्वैसुमहात्मनः ॥ रामस्यचनरव्याघ्रविश्वामित्रस्यचैवहि ॥ ५ ॥ कथंपु
त्रानतिक्रम्यतेषांनप्तृष्वथाभवत् ॥ एषदोषःसुतान्हित्वातत्त्वंव्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ च्यवनस्य
चसंवादंकुशिकस्यचभारत ॥ ७ ॥ एतंदोषंपुरादृष्ट्वाभार्गवश्च्यवनस्तदा ॥ आगामिनंमहाबुद्धिःस्ववंशेमुनिसत्तमः ॥ ८ ॥ निश्चित्यमनसासर्वंगुणदोषबलाबल
म् ॥ दग्धुकामःकुलंसर्वंकुशिकानांतपोधनः ॥ ९ ॥ च्यवनःसमनुप्राप्यकुशिकंवाक्यमब्रवीत् ॥ वस्तुमिच्छासमुत्पन्नात्वयासहममानघ ॥ १० ॥ कुशिकउ
वाच भगवन्सहधर्मोयंपंडितैरिहधार्यते ॥ प्रदानकालेकन्यानामुच्यतेचसदाबुधैः ॥ ११ ॥ यत्तुतावदतिक्रांतंधर्मद्वारंतपोधन ॥ तत्कार्यंप्रकरिष्यामितद
नुज्ञातुमर्हसि ॥ १२ ॥ भीष्मउवाच अथासनमुपादायच्यवनस्यमहामुनेः ॥ कुशिकोभार्ययासार्धमाजगामयतोमुनिः ॥ १३ ॥

भक्तिमतोवंशेदिव्याब्राह्मणाउत्पद्यंतइतितात्पर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

* अतिथिसेवाधर्मएवसहधर्मःस्त्रीसहितधर्मः * एतावत्पर्यंतमेतन्मत्तोनजातंपरंतुइदानींकरिष्यामीत्यर्थः

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

प्रगृह्यराजाभ्वंगारंपाद्यमस्मैन्यवेदयत् ॥ कारयामाससर्वाश्चक्रियास्तस्यमहात्मनः ॥ १४ ॥ ततःसराजाच्यवनंमधुपर्कंयथाविधि ॥ ग्राहयामासचाव्यग्रो
महात्मानियतव्रतः ॥ १५ ॥ सत्कृत्यतंतथाविप्रमिदंपुनरथाब्रवीत् ॥ भगवन्परवंतौस्वोब्रूहिकिंकरवावहे ॥ १६ ॥ यदिराज्यंयदिधनंयदिगाःसंशितव्रत ॥ यज्ञ
दानानिचतथाब्रूहिसर्वंददामिते ॥ १७ ॥ इदंगृहमिदंराज्यमिदंधर्मासनंचते ॥ राजात्वमसिशाध्युर्वींमहंतुपरवांस्त्वयि ॥ १८ ॥ एवमुक्तेततोवाक्येच्यवनो
भार्गवस्तदा ॥ कुशिकंप्रत्युवाचेदंमुदापरमयायुतः ॥ १९ ॥ नराज्यंकामयेराजन्नधनंनचयोषितः ॥ नचगानचवैदेशान्नयज्ञंश्रूयतामिदम् ॥ २० ॥ निय
मंकिंचिदारप्स्येयुवयोर्यदिरोचते ॥ परिचर्योस्मियत्ताभ्यांयुवाभ्यामविशंकया ॥ २१ ॥ एवमुक्तेतदातेनदंपतीतौजहर्षतुः ॥ प्रत्यब्रूतांचतमृषिमेवमस्त्विति
भारत ॥ २२ ॥ अथतंकुशिकोहृष्टःप्रावेशयदनुत्तमं ॥ गृहोद्देशंततस्तस्यदर्शनीयमदर्शयत् ॥ २३ ॥ इयंशय्याभगवतोयथाकाममिहोष्यतां ॥ प्रयतिष्यावहे
प्रीतिमाहर्तुंतेतपोधन ॥ २४ ॥ अथसूर्योतिचक्रामतेषांसंवदतांतथा ॥ अथर्षिश्चोदयामासपानमन्नंतथैवच ॥ २५ ॥ तमपृच्छत्ततोराजाकुशिकःप्रणतस्त
दा ॥ किमन्नजातमिष्टंतेकिमुपस्थापयाम्यहं ॥ २६ ॥ ततःसपरयाप्रीत्याप्रत्युवाचनराधिपं ॥ औपपत्तिकमाहारंप्रयच्छस्वेतिभारत ॥ २७ ॥ तद्वचःपूजयि
त्वातुतथेत्याहसपार्थिवः ॥ यथोपपन्नमाहारंतस्मैप्रादाज्जनाधिप ॥ २८ ॥ ततःसभुक्त्वाभगवान्दंपतीप्राहधर्मवित् ॥ स्वप्तुमिच्छाम्यहंनिद्राबाधतेमामितिप्र
भो ॥ २९ ॥ ततःशय्यागृहंप्राप्यभगवानृषिसत्तमः ॥ संविवेशनरेशस्तुसपत्नीकःस्थितोभवत् ॥ ३० ॥ नप्रबोध्योस्मिसंसुप्तइत्युवाचाथभार्गवः ॥ संवाहितव्यौमे
पादौजागृतव्यंचतेनिशं ॥ ३१ ॥ अविशंकस्तुकुशिकस्तथेत्येवाहधर्मवित् ॥ नप्रबोधयतांतौचदंपतीरजनीक्षये ॥ ३२ ॥ यथादेशंमहर्षेस्तुशुश्रूषापरमौतदा ॥
वभूवतुर्महाराजप्रयतावथदंपती ॥ ३३ ॥ ततःसभगवान्विप्रःसमादिश्यनराधिपं ॥ सुष्वापैकेनपार्श्वेनदिवसानेकविंशतिम् ॥ ३४ ॥ सतुराजानिराहारःस
भार्यःकुरुनंदन ॥ पर्युपासततंहृष्टश्च्यवनाराधनेरतः ॥ ३५ ॥ भार्गवस्तुसमुत्तस्थौस्वयमेवतपोधनः ॥ अकिंचिदुक्त्वातुगृहान्निश्चक्राममहातपाः ॥ ३६ ॥
तमन्वगच्छतांतौचक्षुधितौश्रमकर्शितौ ॥ भार्यापतीमुनिश्रेष्ठस्तावेतौनावलोकयत् ॥ ३७ ॥ तयोस्तुप्रेक्षतोरेवभार्गवाणांकुलोद्वहः ॥ अंतर्हितोभूद्राजेंद्रततोरा
जापतत्क्षितौ ॥ ३८ ॥

॥८७॥ १३

समुहूर्तंसमाश्वस्यसहदेव्यामहाद्युतिः ॥ पुनरन्वेषणेयत्नमकरोत्परमंतदा ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेच्यवनकु
शिकसंवादेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच तस्मिन्नंतर्हितेविप्रेराजाकिमकरोत्तदा ॥ भार्याचास्यमहा
भागातन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अदृष्ट्वासमहीपालस्तमृषिंसहभार्यया ॥ परिश्रांतोनिववृतेव्रीडितोनष्टचेतनः ॥ २ ॥ सप्रविश्यपुरींदीनो
नाभ्यभाषतकिंचन ॥ तदेवचिंतयामासच्यवनस्यविचेष्टितं ॥ ३ ॥ अथशून्येनमनसाप्रविश्यस्वगृहंनृपः ॥ ददर्शशयनेतस्मिन्शयानंभृगुनंदनं ॥ ४ ॥ वि
स्मितौतमृषिंदृष्ट्वातदाश्चर्यंविचिंत्यच ॥ दर्शनात्तस्यतुतदाविश्रांतौसंबभूवतुः ॥ ५ ॥ यथास्थानंचतौस्थित्वाभूयस्तंसंववाहतुः ॥ अथापरेणपार्श्वेनसुष्वाप
समहामुनिः ॥ ६ ॥ तेनैवचसकालेनप्रत्यबुद्ध्यतवीर्यवान् ॥ नचतौचक्रतुःकिंचिद्विकारंभयशंकितौ ॥ ७ ॥ प्रतिबुद्धस्तुसमुनिस्तौप्रोवाचविशांपते ॥ तैला
भ्यंगोदीयतांमेस्नास्येहमितिभारत ॥ ८ ॥ तौतथेतिप्रतिश्रुत्यक्षुधितौश्रमकर्शितौ ॥ शतपाकेनतैलेनमहार्हेणोपस्थतुः ॥ ९ ॥ ततःसुखासीनमृषिंवाग्यतौसं
ववाहतुः ॥ नचपर्याप्तमित्याहभार्गवःसुमहातपाः ॥ १० ॥ यदातौनिर्विकारौतुलक्षयामासभार्गवः ॥ ततउत्थायसहसास्नानशालांविवेशह ॥ ११ ॥ क्लृप्तमे
वतुतत्रासीत्स्नानीयंपार्थिवोचितं ॥ असत्कृत्यचतत्सर्वंतत्रैवांतरधीयत ॥ १२ ॥ समुनिःपुनरेवाथनृपतेःपश्यतस्तदा ॥ नासूयांचक्रतुस्तौचदंपतीभरतर्ष
भ ॥ १३ ॥ अथस्नातःसभगवान्सिंहासनगतःप्रभुः ॥ दर्शयामासकुशिकंसभार्यंकुरुनंदन ॥ १४ ॥ संहृष्टवदनोराजासभार्यःकुशिकोमुनिम् ॥ सिद्धमन्नमि
तिप्रह्वोनिर्विकारोन्यवेदयत् ॥ १५ ॥ आनीयतामितिमुनिस्तंचोवाचनराधिपम् ॥ सराजासमुपाजह्रेतदन्नंसहभार्यया ॥ १६ ॥ मांसप्रकारान्विविधान्शा
कानिविविधानिच ॥ वेसँवारविकारांश्चपानकानिलघूनिच ॥ १७ ॥ रसालापूपकांश्चित्रान्मोदकानथखांडवान् ॥ रसान्नानाप्रकारांश्चवन्यंचमुनिभोजन
म् ॥ १८ ॥ फलानिचविचित्राणिराजभोज्यानिभूरिशः ॥ बदरेंगुदकाश्मर्यभल्लातकफलानिच ॥ १९ ॥ ॥८७॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

* व्यंजनंज्ञेयंवेसवारउपस्करइतिहलायुधः

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

गृहस्थानांचयद्भोज्यंयच्चापिवनवासिनाम् ॥ सर्वमाहारयामासराजाशापभयात्ततः ॥ २० ॥ अथसर्वमुपन्यस्तमग्रतश्च्यवनस्यतत् ॥ ततःसर्वंसमानी
यतच्चशय्यासनंमुनिः ॥ २१ ॥ वस्त्रैःशुभैरवच्छाद्यभोजनोपस्करैःसह ॥ सर्वमादीपयामासच्यवनोभृगुनंदनः ॥ २२ ॥ नचतौचक्रतुःक्रोधंदंपतीसुमहाम
ती ॥ तयोःसंप्रेक्षतोरेवपुनरंतर्हितोभवत् ॥ २३ ॥ तथैवचसराजर्षिस्तस्थौतांरजनींतदा ॥ सभार्योवाग्यतःश्रीमान्नचकोपंसमाविशत् ॥ २४ ॥ नित्यसंस्कृ
तमन्नंतुविविधंराजवेश्मनि ॥ शयनानिचमुख्यानिपरिषेकाँश्चपुष्कलाः ॥ २५ ॥ वस्त्रंचविविधाकारमभवत्समुपार्जितम् ॥ नशशाकततोद्रष्टुमंतरंच्यवन
स्तदा ॥ २६ ॥ पुनरेवचविप्रर्षिःप्रोवाचकुशिकंनृपम् ॥ सभार्योमांरथेनाशुवहयत्रब्रवीम्यहम् ॥ २७ ॥ तथेतिचप्राहनृपोनिर्विशंकस्तपोधनम् ॥ क्रीडारथो
स्तुभगवन्नुतसांग्रामिकोरथः ॥ २८ ॥ इत्युक्तःसमुनीराज्ञातेनहृष्टेनतद्वचः ॥ च्यवनःप्रत्युवाचेदंहृष्टःपरपुरंजयम् ॥ २९ ॥ सज्जीकुरुरथंक्षिप्रंयस्तेसांग्रामि
कोमतः ॥ सायुधःसपताकश्चशक्तीकनकयष्टिमान् ॥ ३० ॥ किंकिणीस्वननिर्घोषोयुक्तस्तोरणकल्पनैः ॥ जांबूनदनिबद्धश्चपरमेषुशतान्वितः ॥ ३१ ॥ ततः
सतंतथेत्युक्त्वाकल्पयित्वामहारथम् ॥ भार्यावामेधुरितदाचात्मानंदक्षिणेतथा ॥ ३२ ॥ त्रिदंडंवज्रसूच्यग्रंप्रतोदंतत्रचादधत् ॥ सर्वमेतत्तथादत्वानृपोवाक्यम
थाब्रवीत् ॥ ३३ ॥ भगवन्क्वरथोयातुब्रवीतुभृगुनंदन ॥ यत्रवक्ष्यसिविप्रर्षेतत्रयास्यतितेरथः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचाथतंनृपम् ॥ इतःप्रभृति
यातव्यंपदकंपदकंशनैः ॥ ३५ ॥ श्रमोममयथानस्यात्तथामच्छंदचारिणौ ॥ सुसुखंचैववोढव्योजनःसर्वश्चपश्यतु ॥ ३६ ॥ नोत्सार्याःपथिकाःकेचित्तेभ्यो
दास्येवसुत्व्यहम् ॥ ब्राह्मणेभ्यश्चयेकामानर्थयिष्यंतिमांपथि ॥ ३७ ॥ सर्वान्दास्याम्यशेषेणधनंरत्नानिचैवहि ॥ क्रियतांनिखिलेनैतन्माविचारयपार्थिव ॥
॥ ३८ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजाभृत्यांस्तथाब्रवीत् ॥ यद्यद्ब्रूयान्मुनिस्तत्तत्सर्वंदेयमशंकितैः ॥ ३९ ॥ ततोरत्नान्यनेकानिस्त्रियोयुग्यमजाविकम् ॥ कृताकृतंचक
नकंगजेंद्राश्चाचलोपमाः ॥ ४० ॥ अन्वगच्छंततमृषिंराजामात्याश्चसर्वशः ॥ हाहाभूतंचतत्सर्वमासीन्नगरमार्तवत् ॥ ४१ ॥ तौतीक्ष्णाग्रेणसहसाप्रतोदेन
प्रतोदितौ ॥ पृष्ठेविद्धौकटेचैवनिर्विकारौतमूहतुः ॥ ४२ ॥ वेपमानौनिराहारौपंचाशद्रात्रकर्शितौ ॥ कथंचिदूहतुर्वीरौदंपतीतंरथोत्तमम् ॥ ४३ ॥

* परिषेचनपात्रविशेषाः

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

बहुशोभृशविद्धौतौस्रवंतौचक्षतोद्भवम् ॥ ददृशातेमहाराजपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ४४ ॥ तौदृष्ट्वापौरवर्गस्तुभृशंशोकसमाकुलः॥ अभिशापभयत्रस्तोन
चकिंचिदुवाचह॥ ४५॥ द्वंद्वशश्चाब्रुवन्सर्वेपश्यध्वंतपसोबलम् ॥ क्रुद्धाअपिमुनिश्रेष्ठंवीक्षितुंनेहशक्नुमः ॥ ४६ ॥ अहोभगवतोवीर्यंमहर्षेर्भावितात्मनः॥
राज्ञश्चापिसभार्यस्यधैर्यंपश्यतयादृशम्॥ ४७॥ श्रांतावपिहिकृच्छ्रेणरथमेनंसमूहतुः॥ नचैतयोर्विकारंवैददर्शभृगुनंदनः ॥ ४८ ॥ भीष्मउवाच त
तःसनिर्विकारौतुदृष्ट्वाभृगुकुलोद्वहम् ॥ वसुविश्राणयामासयथावैश्रवणस्तथा ॥ ४९ ॥ तत्रापिराजाप्रीतात्मायथादिष्टमथाकरोत्॥ ततोस्यभगवान्प्रीतो
बभूवमुनिसत्तमः ॥ ५० ॥ अवतीर्यरथश्रेष्ठाद्दंपतीतौमुमोचह ॥ विमोच्यचैतौविधिवत्ततोवाक्यमुवाचह ॥ ५१ ॥ स्निग्धगंभीरयावांचाभार्गवःसुप्रसन्न
या॥ ददानिवांवरंश्रेष्ठंतंब्रूतामितिभारत॥५२॥ सुकुमारौचतौविद्धौकराभ्यांमुनिसत्तमः ॥ पस्पर्शामृतकल्पाभ्यांस्नेहाद्भरतसत्तम ॥ ५३ ॥ अथाब्रवीन्नृ
पोवाक्यंश्रमोनास्त्यावयोरिह ॥ विश्रांतौचप्रभावात्तेऊचतुस्तौतुभार्गवम्॥ ५४ ॥ अथतौभगवान्प्राहप्रहृष्टश्च्यवनस्तदा॥नवृथाव्याहृतंपूर्वंयन्मयातद्भवि
ष्यति॥५५॥ रमणीयःसमुद्देशोगंगातीरमिदंशुभम्॥ किंचित्कालंव्रतपरोनिवत्स्यामीहपार्थिव॥ ५६ ॥ गम्यतांस्वपुरंपुत्रविश्रांतःपुनरेष्यसि ॥ इहस्थंमां
सभार्यस्त्वंद्रष्टासिश्वोनराधिप ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यःश्रेयस्तेसमुपस्थितम् ॥५७॥ यत्कांक्षितंत्वद्धृदिस्थंतेतत्सर्वंहिभविष्यति ॥ इत्येवमुक्तःकुशिकःप्रहृष्टे
नांतरात्मना॥५८॥ प्रोवाचमुनिशार्दूलमिदंवचनमर्थवत्॥ नमेमन्युर्महाभागपूतौस्वोभगवंस्त्वया ॥ ५९ ॥ संवृत्तौयौवनस्थौस्वोवपुष्मंतौबलान्वितौ॥ प्र
तोदेनव्रणायेमेसभार्यस्यत्वयाकृताः॥६०॥ तान्नपश्यामिगात्रेषुस्वस्थोस्मिसहभार्यया॥इमांचदेवींपश्यामिवपुषाप्सरसोपमाम्॥ ६१ ॥ श्रियापरमयायु
क्तातथादृष्टापुरामया॥ तवप्रसादसंवृत्तमिदंसर्वंमहामुने॥ ६२॥ नैतच्चित्रंतुभगवंस्त्वयिसत्यपराक्रम॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंकुशिकंच्यवनस्तदा॥ ६३॥ आ
गच्छेथाःसभार्यश्चत्वमिहेतिनराधिप॥ इत्युक्तःसमनुज्ञातोराजर्षिरभिवाद्यतम्॥ ६४॥ प्रययौवपुषायुक्तोनगरंदेवराजवत् ॥ ततएनमुपाजग्मुरमात्याःस
पुरोहिताः ॥ ६५ ॥ बलस्थागणिकायुक्ताःसर्वाःप्रकृतयस्तथा ॥ तैर्वृतःकुशिकोराजाश्रियापरमयाज्वलन्॥ ६६॥ प्रविवेशपुरंहृष्टःपूज्यमानोथबंदिभिः॥
ततःप्रविश्यनगरंकृत्वापौर्वाह्निकीःक्रियाः॥ भुक्त्वासभार्योरजनीमुवाससमहाद्युतिः॥६७॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

ततस्तुतौनवमभिवीक्ष्ययौवनंपरस्परंविगतरुजाविवामरौ ॥ ननंदतुःशयनगतौवपुर्धरौश्रियायुतौद्विजवरदत्तयातदा ॥ ६७ ॥ अथाप्यृषिर्भृगुकुलकीर्तिव
र्धनस्तपोधनोवनमभिराममृद्धिमत् ॥ मनीषयाबहुविधरत्नभूषितंससर्जयन्नपुरिशतक्रतोरपि ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास
निकेप० दानधर्मेच्यवनकुशिकसंवादेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच ततःसराजाराज्यंतेप्रतिबुद्धोमहामनाः ॥
कृतपूर्वाह्णिकःप्रायात्सभार्यस्तद्वनंप्रति ॥ १ ॥ ततोददर्शनृपतिःप्रासादंसर्वकांचनम् ॥ मणिस्तंभसहस्राढ्यंगंधर्वनगरोपमम् ॥ तत्रदिव्यानभिप्रायान्ददर्श
कुशिकस्तदा ॥ २ ॥ पर्वतान्रूप्यसानूंश्चनलिनीश्चसपंकजाः ॥ चित्रशालाश्चविविधास्तोरणानिचभारत ॥ शाद्वलोपचितांभूमिंतथाकांचनकुट्टिमाम् ॥ ३ ॥
सहकारान्प्रफुल्लांश्चकेतकोद्दालकान्वरान् ॥ अशोकान्सहकुंदांश्चफुल्लांश्चैवातिमुक्तकान् ॥ ४ ॥ चंपकांस्तिलकान्भव्यान्पनसान्वंजुलानपि ॥ पुष्पितान्कर्णि
कारांश्चतत्रतत्रददर्शह ॥ ५ ॥ श्यामान्वारणपुष्पांश्चतथाष्टपदिकालताः ॥ तत्रतत्रपरिक्लृप्ताददर्शसमहीपतिः ॥ ६ ॥ रम्यान्पद्मोत्पलधरान्सर्वर्तुकुसुमांस्तथा ॥
विमानप्रतिमांश्चापिप्रासादाञ्शैलसन्निभान् ॥ ७ ॥ शीतलानिचतोयानिक्वचिदुष्णानिभारत ॥ आसनानिविचित्राणिशयनप्रवराणिच ॥ ८ ॥ पर्यंकान्
रत्नसौवर्णान्पराध्यास्तरणावृतान् ॥ भक्ष्यंभोज्यमनंतंचतत्रतत्रोपकल्पितम् ॥ ९ ॥ वाणीवादाञ्छुकांश्चैवसारिकान्भृंगराजकान् ॥ कोकिलाञ्छतपत्रां
श्चसकोयष्टिककुक्कुभान् ॥ १० ॥ मयूरान्कुक्कुटांश्चापिदात्यूहान्जीवजीवकान् ॥ चकोरान्वानरान्हंसान्सारसांश्चक्रसाह्वयान् ॥ ११ ॥ समंततःप्रमुदितान्दद
र्शसुमनोहरान् ॥ क्वचिदप्सरसांसंघान्गंधर्वाणांचपार्थिव ॥ १२ ॥ कांताभिरपरांस्तत्रपरिष्वक्तान्ददर्शह ॥ नददर्शचतान्भूयोददर्शचपुनर्नृपः ॥ १३ ॥ गी
तध्वनिंसुमधुरंतथैवाध्यापनध्वनिम् ॥ हंसान्सुमधुरांश्चापितत्रशुश्रावपार्थिवः ॥ १४ ॥ तंदृष्ट्वात्यद्भुतंराजामनसाचिंतयत्तदा ॥ स्वप्नोयंचित्तविभ्रंशउताहो
सत्यमेवतु ॥ १५ ॥ अहोसहशरीरेणप्राप्तोस्मिपरमांगतिम् ॥ उत्तरान्वाकुरून्पुण्यानथवाप्यमरावतीम् ॥ १६ ॥ किंचेदंमहदाश्चर्यंसंपश्यामीत्यचिंतयत् ॥
एवंसंचिंतयन्नेवददर्शमुनिपुंगवम् ॥ १७ ॥ तस्मिन्विमानेसौवर्णेमणिस्तंभसमाकुले ॥ महार्हेशयनेदिव्येशयानंभृगुनंदनम् ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

तमभ्ययाव्रहर्षेणनरेंद्रःसहभार्यया ॥ अंतर्हितस्ततोभूयश्च्यवनःशयनंचतत् ॥ १९ ॥ ततोन्यस्मिन्वनोद्देशेपुनरेवददर्शतम् ॥ कौश्यांबृस्यांसमासीनंजपमा
नंमहाव्रतम् ॥ २० ॥ एवंयोगबलाद्विप्रोमोहयामासपार्थिवम् ॥ क्षणेनतद्वनंचैवतेचैवाप्सरसांगणाः ॥ २१ ॥ गंधर्वाःपादपाश्चैवसर्वमंतरधीयत ॥ निः
शब्दमभवच्चापिगंगाकूलंपुनर्नृप ॥ २२ ॥ कुशवल्मीकभूयिष्ठंबभूवचयथापुरा ॥ ततःसराजाकुशिकःसभार्यस्तेनकर्मणा ॥ २३ ॥ विस्मयंपरमंप्राप्तस्तदृष्ट्वा
महदद्भुतम् ॥ ततःप्रोवाचकुशिकोभार्यांहर्षसमन्वितः ॥ २४ ॥ पश्यभद्रेयथाभावाश्चित्राद्दृष्टाःसुदुर्लभाः ॥ प्रसादाद्भृगुमुख्यस्यकिमन्यत्रतपोबलात् ॥
॥ २५ ॥ तपसातदवाप्यंहियत्तुशक्यंमनोरथैः ॥ त्रैलोक्यराज्यादपिहितपएवविशिष्यते ॥ २६ ॥ तपसाहिसुतप्तेनशक्योमोक्षस्तपोबलात् ॥ अहोप्रभावोब्र
ह्मर्षेश्च्यवनस्यमहात्मनः ॥ २७ ॥ इच्छयैषतपोवीर्यादन्याँल्लोकान्सृजेदपि ॥ ब्राह्मणाएवजायेरन्पुण्यवाग्बुद्धिकर्मणः ॥ २८ ॥ उत्सहेदिहकृत्वैवकोन्योवैच्य
वनादृते ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंलोकेराज्यंहिसुलभंनरैः ॥ २९ ॥ ब्राह्मण्यस्यप्रभावाद्धिरथेयुक्तौस्वधुर्यवत् ॥ इत्येवंचिंतयानःसविदितश्च्यवनस्यवै ॥ ३० ॥ संप्रेक्ष्यो
वाचनृपतिंक्षिप्रमागम्यतामिति ॥ इत्युक्तःसहभार्यस्तुसोभ्यगच्छन्महामुनिम् ॥ ३१ ॥ शिरसावंदनीयंतमवंदतचपार्थिवः ॥ तस्याशिषःप्रयुज्याथसमुनि
स्तंनराधिपं ॥ निषीदेत्यब्रवीद्धीमान्सांत्वयन्पुरुषर्षभः ॥ ३२ ॥ ततःप्रकृतिमापन्नोभार्गवोनृपतेनृपं ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचातर्पयन्निवभारत ॥ ३३ ॥ राजन्स
म्यग्जितानीहपंचपंचस्वयंत्वया ॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिकृच्छ्रान्मुक्तोसितेनवै ॥ ३४ ॥ सम्यगाराधितःपुत्रत्वयाप्रवदतांवर ॥ नहितेवृजिनंकिंचित्सुसूक्ष्मम
पिविद्यते ॥ ३५ ॥ अनुजानीहिमांराजन्गमिष्यामियथागतं ॥ प्रीतोस्मितवराजेंद्रवरश्चप्रतिगृह्यतां ॥ ३६ ॥ कुशिकउवाच अग्निमध्येगतेनेवभगव
न्सन्निधौमया ॥ वर्तितंभृगुशार्दूलयन्नदग्धोस्मितद्बहु ॥ ३७ ॥ एषएववरोमुख्यःप्राप्तोमेभृगुनंदन ॥ यत्प्रीतोसिमयाब्रह्मन्कुलंत्रातंचमेनघ ॥ ३८ ॥ एषमे
नुग्रहोविप्रजीवितेचप्रयोजनं ॥ एतद्राज्यफलंचैवतपसश्चफलंमम ॥ ३९ ॥ यदित्वंप्रीतिमान्विप्रमयिवैभृगुनंदन ॥ अस्तिमेसंशयःकश्चित्तन्मेव्याख्यातु
मर्हसि ॥ ४० ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दान० च्यवनकुशिकसंवादेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वरश्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
च्यवनउवाच वरश्वगृत्यतांमत्तोयश्वतेसंशयोत्हदि ॥ तंप्रब्रूहिनरश्रेष्ठसर्वंसंपादयामिते ॥ १ ॥ कुशिकउवाच यदिप्रीतोसिभगवंस्ततोमेवदभार्गव ॥
कारणंश्रोतुमिच्छामिमद्गृहेवासकारितं ॥ २ ॥ शयनंचैकपार्श्वेनदिवसानेकविंशतिम् ॥ अकिंचिदुक्त्वागमनंबहिश्वमुनिपुंगव ॥ ३ ॥ अंतर्धानमकस्माच्चपुन
रेवचदर्शनम् ॥ पुनश्वशयनंविप्रदिवसानेकविंशतिम् ॥ ४ ॥ तैलाभ्यक्तस्यगमनंभोजनंचगृहेमम ॥ समुपानीयविविधंयद्दग्धंजातवेदसा ॥ ५ ॥ निर्याणं
चरथेनाशुसहसायत्कृतंत्वया ॥ धनानांचविसर्गस्यवनस्यापिचदर्शनं ॥ ६ ॥ प्रासादानांबहूनांचकांचनानांमहामुने ॥ मणिविद्रुमपादानांपर्यंकाणांचदर्श
नं ॥ ७ ॥ पुनश्वादर्शनंतस्यश्रोतुमिच्छामिकारणम् ॥ अतीवह्यत्रमुह्यामिचिंतयानोभृगूद्वह ॥ ८ ॥ नचैवात्राधिगच्छामिसर्वस्यास्यविनिश्वयं ॥ एतदि
च्छामिकार्त्स्न्येनसत्यंश्रोतुंतपोधन ॥ ९ ॥ च्यवनउवाच श्टणुसर्वमशेषेणयदिदंयेनहेतुना ॥ नहिशक्यमनाख्यातुमेवंपृष्टेनपार्थिव ॥ १० ॥ पितामह
स्यवदतःपुरादेवसमागमे ॥ श्रुतवानस्मियद्राजंस्तन्मेनिगदतःश्टणु ॥ ११ ॥ ब्रह्मक्षत्रविरोधेनभविताकुलसंकरः ॥ पौत्रस्तेभविताराजंस्तेजोवीर्यसमन्वि
तः ॥ १२ ॥ ततस्तेकुलनाशार्थमहंत्वांसमुपागतः ॥ चिकीर्षन्कुशिकोच्छेदंसंदिधक्षुःकुलंतव ॥ १३ ॥ ततोहमागम्यपुरेत्वामवोचंमहीपते ॥ नियमंकंचिदार
प्स्येशुश्रूषाक्रियतामिति ॥ १४ ॥ नचतेदुष्कृतंकिंचिदहमासादयंगृहे ॥ तेनजीवसिराजर्षेनभवेथास्त्वमन्यथा ॥ १५ ॥ एवंबुद्धिंसमास्थायदिवसानेकविं
शतिम् ॥ सुप्तोस्मियदिमांकश्विद्बोधयेदितिपार्थिव ॥ १६ ॥ यदात्वयासभार्येणसंसुप्तोनप्रबोधितः ॥ अहंतदैवतेप्रीतोमनसाराजसत्तम ॥ १७ ॥ उत्थायचा
स्मिनिष्क्रांतोयदिमांत्वंमहीपते ॥ पृच्छेःक्वयास्यसीत्येवंशपेयंत्वामितिप्रभो ॥ १८ ॥ अंतर्हितःपुनश्वास्मिपुनरेवचतेगृहे ॥ योगमास्थायसंसुप्तोदिवसाने
कविंशतिं ॥ १९ ॥ क्षुधितौमामसूयेथांश्रमाद्वेतिनराधिप ॥ एवंबुद्धिंसमास्थायकर्शितौवांक्षुधामया ॥ २० ॥ नचतेभूत्सुसूक्ष्मोपिमन्युर्मनसिपार्थिव ॥ स
भार्यस्यनरश्रेष्ठतेनतेप्रीतिमानहम् ॥ २१ ॥ भोजनंचसमानाय्ययत्तदादीपितंमया ॥ क्रुद्ध्येथायदिमात्सर्यादितितन्मर्षितंत्वमे ॥ २२ ॥ ततोहंरथमारुह्य
त्वामवोचंनराधिप ॥ सभार्योमांवहस्वेतितच्चत्वंकृतवांस्तथा ॥ २३ ॥ अविशंकोनरपतेप्रीतोहंचापितेनह ॥ धनोत्सर्गेपिचकृतेनत्वांक्रोधःप्रधर्षयत् ॥ २४ ॥

* अडभावआर्षः

ततःप्रीतेनतेराजन्पुनरेतत्कृतंतव ॥ सभार्यस्यवनंभूयस्तद्विद्धिमनुजाधिप ॥ २५ ॥ प्रीत्यर्थंतवचैतन्मेस्वर्गसंदर्शनंकृतं ॥ यत्तेवनेस्मिन्नृपतेदृष्टंदिव्यंनिद
र्शनं ॥ २६ ॥ स्वर्गोद्देशस्त्वयाराजन्सशरीरेणपार्थिव ॥ मुहूर्तमनुभूतोसौसभार्येणनृपोत्तम ॥ २७ ॥ निदर्शनार्थंतपसोधर्मस्यचनराधिप ॥ तत्रयासीत्स्पृ
हाराजंस्तच्चापिविदितंमया ॥ २८ ॥ ब्राह्मण्यंकांक्षसेहित्वंतपश्चपृथिवीपते ॥ अवमन्यनरेंद्रत्वंदेवेंद्रत्वंचपार्थिव ॥ २९ ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंब्राह्मण्यंतातदुर्ल
भं ॥ ब्राह्मणेसतिचर्षित्वमृषित्वेचतपस्विता ॥ ३० ॥ भविष्यत्येषतेकामःकुशिकात्कौशिकोद्विजः ॥ तृतीयंपुरुषंतुभ्यंब्राह्मणत्वंगमिष्यति ॥ ३१ ॥ वंशस्तेपा
र्थिवश्रेष्ठभृगूणामेवतेजसा ॥ पौत्रस्तेभवितावीप्रतपस्वीपावकद्युतिः ॥ ३२ ॥ यःसदेवमनुष्याणांभयमुत्पादयिष्यति ॥ त्रयाणामेवलोकानांसत्यमेतद्ब्रवीमि
ते ॥ ३३ ॥ वरंगृहाणराजर्षेयत्तेमनसिवर्तते ॥ तीर्थयात्रांगमिष्यामिपुराकालोभिवर्तते ॥ ३४ ॥ कुशिकउवाच एषएववरोमेद्ययस्त्वंप्रीतोमहामुने ॥ भ
वत्वेतद्यथात्थत्वंभवेत्पौत्रोममानघ ॥ ३५ ॥ ब्राह्मण्यंमेकुलस्यास्तुभगवन्नेषमेवरः ॥ पुनश्चाख्यातुमिच्छामिभगवन्विस्तरेणवै ॥ ३६ ॥ कथमेष्यतिविप्रत्वं
कुलंमेभृगुनंदन ॥ कश्चासौभवितावंधुर्ममकश्चापिसंमतः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेच्यवनकुशिकसंवा
देपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ च्यवनउवाच अवश्यंकथनीयंमेतवैतन्नरपुंगव ॥ यदर्थंत्वाहमुच्छेत्तुंसंप्राप्तोमनुजा
धिप ॥ १ ॥ भृगूणांक्षत्रियायाज्यानित्यमेतज्जनाधिप ॥ तेचभेदंगमिष्यंतिदैवयुक्तेनहेतुना ॥ २ ॥ क्षत्रियाश्चभृगून्सर्वान्वधिष्यंतिनराधिप ॥ आगर्भादनुकृं
तंतोदैवदंडनिपीडिताः ॥ ३ ॥ ततउत्पत्स्यतेस्माकंकुलेगोत्रविवर्धनः ॥ ऊर्वोनाममहातेजाज्वलनार्कसमद्युतिः ॥ ४ ॥ सत्रैलोक्यविनाशायकोपाग्निंजनयिष्य
ति ॥ महींसपर्वतवनांयःकरिष्यतिभस्मसात् ॥ ५ ॥ कंचित्कालंतुवह्निंचसएवशमयिष्यति ॥ समुद्रेवडवावक्त्रेप्रक्षिप्यमुनिसत्तमः ॥ ६ ॥ पुत्रंतस्यमहाराज
ऋचीकंभृगुनंदनं ॥ साक्षात्कृत्स्नोधनुर्वेदःसमुपस्थास्यतेनघ ॥ ७ ॥ क्षत्रियाणामभावायदैवयुक्तेनहेतुना ॥ सतुतंप्रतिगृह्यैवपुत्रेसंक्रामयिष्यति ॥ ८ ॥

अवश्यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

* त्वत्तः

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आख्यायिकातात्पर्यंसंगृह्णाति यथोक्तमिति ब्राह्मणस्यापिरामस्यक्रौर्यंक्षत्रियस्यापिविश्वामित्रस्यब्राह्म
ण्यमितिवैपरीत्यंप्राकृतऋषिसंकल्पानुसारादेवनत्वन्यथास्वभावविपर्ययोस्तीतिभावः ॥ २१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

जमदग्नौमहाभागेतपसाभावितात्मनि ॥ सचापिभृगुशार्दूलस्तंवेदंधारयिष्यति ॥ ९ ॥ कुलात्तुतवधर्मात्मन्कन्यांसोधिगमिष्यति ॥ उद्भावनार्थंभवतोवंश
स्यभरतर्षभ ॥ १० ॥ गाधेर्दुहितरंप्राप्यपौत्रींतवमहातपाः ॥ ब्राह्मणंक्षत्रधर्माणंपुत्रमुत्पादयिष्यति ॥ ११ ॥ क्षत्रियंविप्रकर्माणंबृहस्पतिमिवौजसा ॥ वि
श्वामित्रंतवकुलेगाधेःपुत्रंसुधार्मिकं ॥ १२ ॥ तपसामहतायुक्तंप्रदास्यतिमहाद्युते ॥ स्त्रियौतुकारणंतत्रपरिवर्तेभविष्यतः ॥ १३ ॥ पितामहनियोगाद्वैनान्यथै
तद्भविष्यति ॥ तृतीयेपुरुषेतुभ्यंब्राह्मणत्वमुपैष्यति ॥ भवितात्वंचसंबंधीभृगूणांभावितात्मनाम् ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच कुशिकस्तुमुनेर्वाक्यंच्यवनस्य
महात्मनः ॥ श्रुत्वाहृष्टोभवद्राजावाक्यंचेदमुवाचह ॥ १५ ॥ एवमस्त्वितिधर्मात्मातदाभरतसत्तम ॥ च्यवनस्तुमहातेजाःपुनरेवनराधिपं ॥ १६ ॥ वरार्थंचो
दयामासतमुवाचसपार्थिवः ॥ बाढमेवंकरिष्यामिकामंत्वत्तोमहामुने ॥ १७ ॥ ब्रह्मभूतंकुलंमेस्तुधर्मेचास्यमनोभवेत् ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्तथेत्येवंप्रत्युक्त्वा
च्यवनोमुनिः ॥ अभ्यनुज्ञायनृपतिंतीर्थयात्रांययौतदा ॥ १९ ॥ एतत्तेकथितंसर्वमशेषेणमयानृप ॥ भृगूणांकुशिकानांचअभिसंबंधकारणम् ॥ २० ॥ यथो
क्तमृषिणाचापितदातदभवन्नृप ॥ जन्मरामस्यचमुनेर्विश्वामित्रस्यचैवहि ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनि० दानधर्मेच्यवन
कुशिकसंवादेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच मुह्यामीवनिशम्याद्यचिंतयानःपुनःपुनः ॥ हीनांपार्थिवसं
घातैःश्रीमद्भिःपृथिवीमिमाम् ॥ १ ॥ प्राप्यराज्यानिशतशोमहींजित्वाथभारत ॥ कोटिशःपुरुषान्हत्वापरितप्येपितामह ॥ २ ॥ कानुतासांवरस्त्रीणांसमव
स्थाभविष्यति ॥ याहीनाःपतिभिःपुत्रैर्मातुलैर्भ्रातृभिस्तथा ॥ ३ ॥ वयंहितान्कुरून्हत्वाज्ञातींश्चसुहृदोपिवा ॥ अवाक्शीर्षाःपतिष्यामोनरकेनात्रसंशयः ॥ ४ ॥
शरीरंयोक्तुमिच्छामितपसोग्रेणभारत ॥ उपदिष्टमिहेच्छामितत्त्वतोहंविशांपते ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाभीष्मोमहामनाः ॥
परीक्ष्यनिपुणंबुध्यायुधिष्ठिरमभाषत ॥ ६ ॥ रहस्यमद्भुतंचैवशृणुवक्ष्यामियत्त्वयि ॥ यागतिःप्राप्यतेयेनप्रेत्यभावेविशांपते ॥ ७ ॥

एवंब्राह्मण्यस्यातिश्रेष्ठत्वेपिदौर्लभ्यंक्षत्रियधर्मस्यहिंस्रत्वेनस्वस्यनिंद्यत्वंमन्वानःशंकते मुह्यामीत्यादिना त्वदुक्तंनिशम्यतस्यतात्पर्यंचिंतयानः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ वीरधर्मस्यश्रैष्ठ्यंविवक्षुस्तप
आदीनांतावच्छास्त्रंदर्शयन्भीष्मउवाच रहस्यमित्यादिना यागतिःफलं येनसाधनेन प्रेत्यभावेमरणानंतरं ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ मौनेनजगदाज्ञाकारीभवतीत्यर्थः जीवितंआयुः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्रतुंप्रजापतिं प्राणायामैःप्रजापतिलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ दक्षोपिप्रजापतिविशेषः मरुंअनुदकं अनाशकंअ

तपसाप्राप्यतेस्वर्गस्तपसाप्राप्यतेयशः ॥ आयुःप्रकर्षोभोगाश्चलभ्यंतेतपसाविभो ॥ ८ ॥ ज्ञानंविज्ञानमारोग्यंरूपंसंपत्तथैवच ॥ सौभाग्यंचैवतपसाप्राप्य
तेभरतर्षभ ॥ ९ ॥ धनंप्राप्नोतितपसामौनेनाज्ञांप्रयच्छति ॥ उपभोगांस्तुदानेनब्रह्मचर्येणजीवितम् ॥ १० ॥ अहिंसायाःफलंरूपंदीक्षायाजन्मवैकुले ॥ फ
लमूलाशिनांराज्यंस्वर्गःपर्णाशिनांभवेत् ॥ ११ ॥ पयोभक्षोदिवंयातिदानेनद्रविणाधिकः ॥ गुरुशुश्रूषयाविद्यानित्यश्राद्धेनसंततिः ॥ १२ ॥ गवाढ्यःशाक
दीक्षाभिःस्वर्गमाहुस्तृणाशिनाम् ॥ स्त्रियस्त्रिषवणंस्नात्वावायुंपीत्वाक्रतुंलभेत् ॥ १३ ॥ नित्यस्नायीभवेद्दक्षःसंध्येतुद्वेजपन्द्विजः ॥ मरुंसाधयतोराजन्नाकपृ
ष्ठमनाशके ॥ १४ ॥ स्थंडिलेशयमानानांगृहाणिशयनानिच ॥ चीरवल्कलवासोभिर्वासांस्याभरणानिच ॥ १५ ॥ शय्यासनानियानानियोगयुक्तेतपोध
ने ॥ अग्निप्रवेशेनियतंब्रह्मलोकेमहीयते ॥ १६ ॥ रसानांप्रतिसंहारात्सौभाग्यमिहविंदति ॥ आमिषप्रतिसंहारात्प्रजात्यायुष्मतीभवेत् ॥ १७ ॥ उदवासंवसेद्य
स्तुसनराधिपतिर्भवेत् ॥ सत्यवादीनरश्रेष्ठदैवतैःसहमोदते ॥ १८ ॥ कीर्तिर्भवतिदानेनतथारोग्यमहिंसया ॥ द्विजशुश्रूषयाराज्यंद्विजत्वंचापिपुष्कलं ॥ १९ ॥
पानीयस्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिशाश्वती ॥ अन्नस्यतुप्रदानेनतृप्यंतेकामभोगतः ॥ २० ॥ सांत्वदःसर्वभूतानांसर्वशोकैर्विमुच्यते ॥ देवशुश्रूषयाराज्यंदिव्यं
रूपंनियच्छति ॥ २१ ॥ दीपालोकप्रदानेनचक्षुष्मान्भवतेनरः ॥ प्रेक्षणीयप्रदानेनस्मृतिंमेधांचविंदति ॥ २२ ॥ गंधमाल्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिपुष्कला ॥ के
शश्मश्रुधारयतामग्र्याभवतिसंततिः ॥ २३ ॥ उपवासंचदीक्षांचअभिषेकंचपार्थिव ॥ कृत्वाद्वादशवर्षाणिवीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ २४ ॥ दासीदासमलंकारा
न्क्षेत्राणिचगृहाणिच ॥ ब्रह्मदेयांसुतांदत्वाप्राप्नोतिमनुजर्षभ ॥ २५ ॥ क्रतुभिश्चोपवासैश्चत्रिदिवंयातिभारत ॥ लभतेचशिवंज्ञानंफलपुष्पप्रदोनरः ॥ २६ ॥
सुवर्णशृंगैस्तुविराजितानांगवांसहस्रस्यनरःप्रदानात् ॥ प्राप्नोतिपुण्यंदिविदेवलोकमित्येवमाहुर्दिविदेवसंघाः ॥ २७ ॥ प्रयच्छतेयःकपिलांसवत्सांकांस्यो
पदोहांकनकाग्रशृंगीम् ॥ तैस्तैर्गुणैःकामदुहास्यभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः ॥ २८ ॥

नाहारः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतिसंहारात्त्यागात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ उपवासःसर्वभोगत्यागः दीक्षाजपादिनियमस्वीकारः अभिषेकस्त्रिषवणंस्नानं त्रयाणांसमु
च्चयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ शिवंबंधविच्छेदहेतुर्ज्ञानं फलपुष्पादिनापरमेश्वराराधनात्प्राप्यतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नैवेशिकंगृहोपस्करंशय्यादि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उपानहेत्वदंतत्वमार्षं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अधिष्ठानवरंध्रुवपदं ॥ ३९ ॥ पक्षवतींमहाकुलोद्भवां ॥ ४० ॥ तात्पर्य

यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्तावत्कालंप्राप्यसगोप्रदानात् ॥ पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र ॥ २९ ॥ सदक्षिणांकांचनचारुशृंगींकांस्योपदोहांद्रविणोत्तरीयाम् ॥ धेनुंतिलानांददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति ॥ ३० ॥ स्वकर्मभिर्मानवंसंनिरुद्धंतीव्रांधकारेनरकेपतंतं ॥ महार्णवेनौरिववायुयुक्तादानंगवांतारयतेपरत्र ॥ ३१ ॥ योब्रह्मदेयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे ॥ ददातिचान्नंविधिवच्चयश्चसलोकमाप्नोतिपुरंदरस्य ॥ ३२ ॥ नैवेशिकंसर्वगुणोपपन्नंददातिवैयस्तुनरोद्विजाय ॥ स्वाध्यायचारित्र्यगुणान्वितायतस्यापिलोकाःकुरुषूत्तरेषु ॥ ३३ ॥ धुर्यप्रदानेनगवांतथावैलोकानवाप्नोतिनरोवसूनाम् ॥ स्वर्गायचाहुस्तुहिरण्यदानंततोविशिष्टंकनकप्रदानम् ॥ ३४ ॥ छत्रप्रदानेनगृहंवरिष्ठंयानंतथोपानहसंप्रदाने ॥ वस्त्रप्रदानेनफलंस्वरूपंगंधप्रदानात्सुरभिर्नरःस्यात् ॥ ३६ ॥ पुष्पोपगंवाथफलोपगंवायःपादपंस्पर्शयतेद्विजाय ॥ सश्रीकमृद्धंबहुरत्नपूर्णंलभत्ययत्नोपगतंगृहंवै ॥ ३६ ॥ भक्ष्यान्नपानीयरसप्रदातासर्वान्समाप्नोतिरसान्प्रकामं ॥ प्रतिश्रयाच्छादनसंप्रदाताप्राप्नोतितान्येवनसंशयोत्र ॥ ३७ ॥ स्रग्धूपगंधाननुलेपनानिस्नानानिमाल्यानिचमानवोयः ॥ दद्याद्विजेभ्यःसभवेदरोगस्तथाभिरूपश्चनरेंद्रलोके ॥ ३८ ॥ बीजैरशून्यंशयनैरुपेतंदद्याद्गृहंयःपुरुषोद्विजाय ॥ पुण्याभिरामंबहुरत्नपूर्णंलभत्यधिष्ठानवरंसराजन् ॥ ३९ ॥ सुगंधचित्रास्तरणोपधानंदद्यान्नरोयःशयनंद्विजाय ॥ रूपान्वितांपक्षवतींमनोज्ञांभार्यामयत्नोपगतांलभेत्सः ॥ ४० ॥ पितामहस्यानवरोवीरशायीभवेन्नरः ॥ नाधिकंविद्यतेयस्मादित्याहुःपरमर्षयः ॥ ४१ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रीतात्माकुरुनंदनः ॥ नाश्रमेरोचयद्वासंवीरमार्गाभिकांक्षया ॥ ४२ ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्राहपांडवान्पुरुषर्षभ ॥ पितामहस्ययद्वाक्यंतद्वोरोचत्वितिप्रभुः ॥ ४३ ॥ ततस्तुपांडवाःसर्वेद्रौपदीचयशस्विनी ॥ युधिष्ठिरस्यतद्वाक्यंबाढमित्यभ्यपूजयन् ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

भीष्मउवाच आरामाणांतडागानांयत्फलंकुरुपुंगव ॥ तदहंश्रोतुमिच्छामित्वत्तोद्यभरतर्षभ ॥ १ ॥

माह पितामहस्येति अनवरःसमानः यस्मात्पितामहात् ॥ ४१ ॥ तस्येति यद्वादिष्वरुचिवीरमार्गेचापेक्षांलेभेइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंविशोकीकृतःस्वस्थश्चराजासर्ववर्णसाधारणान्धनसाध्यान्धर्मांस्तावत्पृच्छति आरामाणामिति ॥ १ ॥

बलवतीबहुसस्योत्पादिका ॥ २ ॥ औदकानिखातानितडागानि ॥३॥ त्रिषुपृथिव्यंतरिक्षस्वर्गेषु तडागवान्तडागकृत् ॥ ४ ॥ मित्राणांसदनमित्रोपकारकंसस्योत्पादनादिना मैत्रंमित्रस्यसूर्यस्येदंप्रीतिक

भीष्मउवाच सुप्रदर्शाबलवतीचित्राधातुविभूषिता ॥ उपेतासर्वभूतैश्वश्रेष्ठाभूमिरिहोच्यते ॥ २ ॥ तस्याःक्षेत्रविशेषाश्वतडागानांचबंधनं ॥ औदकानि
चसर्वाणिप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ३ ॥ तडागानांचवक्ष्यामिकृतानांचापियेगुणाः ॥ त्रिषुलोकेषुसर्वत्रपूजनीयस्तडागवान् ॥ ४ ॥ अथवामित्रसदनंमैत्रंमित्र
विवर्धनं ॥ कीर्तिसंजननंश्रेष्ठंतडागानांनिवेशनम् ॥५॥ धर्मस्यार्थस्यकामस्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ तडागसुकृतंदेशेक्षेत्रमेकंमहाश्रयं ॥ ६॥ चतुर्विधानांभू
तानांतडागमुपलक्षयत् ॥ तडागानिचसर्वाणिदिशंतिश्रियमुत्तमाम् ॥ ७ ॥ देवामनुष्यगंधर्वाःपितरोरगराक्षसाः ॥ स्थावराणिचभूतानिसंश्रयंतिजलाश
यं ॥ ८ ॥ तस्मात्तांस्तेप्रवक्ष्यामितडागेयेगुणाःस्मृताः ॥ याचतत्रफलावाप्तिर्ऋषिभिःसमुदाहृता ॥ ९ ॥ वर्षाकालेतडागेतुसलिलंयस्यतिष्ठति ॥ अग्निहोत्र
फलंतस्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ १० ॥ शरत्कालेतुसलिलंतडागेयस्यतिष्ठति ॥ गोसहस्रस्यसप्रेत्यलभतेफलमुत्तमं ॥ ११ ॥ हेमंतकालेसलिलंतडागेयस्याति
ष्ठति ॥ सवैबहुसुवर्णस्ययज्ञस्यलभतेफलं ॥ १२ ॥ यस्यवैशैशिरेकालेतडागेसलिलंभवेत् ॥ तस्याग्निष्टोमयज्ञस्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ १३ ॥ तडागंसुकृतं
यस्यवसंतेतुमहाश्रयम् ॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंससमुपाश्नुते ॥ १४ ॥ निदाघकालेपानीयंतडागेयस्यतिष्ठति ॥ वाजिमेधफलंतस्यफलंवैमुनयोविदुः ॥
॥ १५ ॥ सकुलंतारयेत्सर्वंयस्यखातेजलाशये ॥ गावःपिबंतिसलिलंसाधवश्वनराःसदा ॥ १६ ॥ तडागेयस्यगावस्तुपिबंतितृषिताजलं ॥ मृगपक्षिमनुष्याश्वसो
ऽश्वमेधफलंलभेत् ॥ १७ ॥ यत्पिबंतिजलंतत्रस्नायंतेविश्रमंतिच ॥ तडागेयस्यतत्सर्वंप्रेत्यानंत्यायकल्पते ॥ १८ ॥ दुर्लभंसलिलंतातविशेषेणपरत्रवै ॥ पानी
यस्यप्रदानेनप्रीतिर्भवतिशाश्वती ॥ १९ ॥ तिलान्ददतपानीयंदीपान्ददतजाग्रत ॥ ज्ञातिभिःसहमोदध्वमेतत्प्रेत्यसुदुर्लभं ॥ २० ॥ सर्वदानैर्गुरुतरंसर्वदानैर्वि
शिष्यते ॥ पानीयंनरशार्दूलतस्माद्दातव्यमेवहि ॥ २१ ॥ एवमेतत्तडागस्यकीर्तितंफलमुत्तमं ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिवृक्षाणामवरोपणं ॥ २२ स्थावराणांच
भूतानांजातयःषट्प्रकीर्तिताः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ २३ ॥

रं मित्राणांदेवानांविवर्धनंपोषकं ॥ ५ ॥ क्षेत्रवृद्धिहेतुत्वात्तडागंमहाश्रयमुपलक्षयेदित्युत्तरेणापिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ वृक्षाःवटादयः गुल्माःकुशस्तंबादयः लताःवृक्षाद्यारूढाःपाठल्यादयः वल्यःभूम्यांप्रतताःकूष्मांडादयः त्वक्सारावेण्वादयः तृणजातयःउलपादयः ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुत्रास्तेधर्मतःस्मृताइति अपुत्रेणावश्यंपुत्रफलार्थिनातडागाआरामाश्चकर्तव्याइतिदर्शितं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दातारंकथंदानमन्वेतीतिपृच्छति यानीति दातृप्रतिग्रहीत्रोःपरलोकेसंबंधाभावादितिभावः ॥ १ ॥ २ ॥

एताजात्यस्तुवृक्षाणांतेषांरोपेगुणास्त्विमे ॥ कीर्तिश्चमानुषेलोकेप्रेत्यचैवफलंशुभं ॥ २४ ॥ लभतेनामलोकेचपितृभिश्चमहीयते ॥ देवलोकेगतस्यापिनामत स्यननश्यति ॥ २५ ॥ अतीतानागतेचोभेपितृवंशंचभारत ॥ तारयेद्वृक्षरोपीचतस्माद्वृक्षांश्चरोपयेत् ॥ २६ ॥ तस्यपुत्राभवंत्येतेपादपानात्रसंशयः ॥ परलोक गतःस्वर्गलोकांश्चाप्नोतिसोऽव्ययान् ॥ २७ ॥ पुष्पैःसुरगणान्वृक्षाःफलैश्चापितथापितॄन् ॥ छाययाचातिथिंतातपूजयंतिमहीरुहः ॥ २८ ॥ किन्नरोरगरक्षां सिदेवगंधर्वमानवाः ॥ तथाऋषिगणाश्चैवसंश्रयंतिमहीरुहान् ॥ २९ ॥ पुष्पिताःफलवंतश्चतर्पयंतीहमानवान् ॥ वृक्षदंपुत्रवद्वृक्षास्तारयंतिपरत्रतु ॥ ३० ॥ तस्मात्तडागेसद्वृक्षारोप्याःश्रेयोर्थिनासदा ॥ पुत्रवत्परिपाल्याश्चपुत्रास्तेधर्मतःस्मृताः ॥ ३१ ॥ तडागकृद्वृक्षरोपीइष्टयज्ञश्चयोद्विजः ॥ एतेस्वर्गेमहीयंतेयेचा न्येसत्यवादिनः ॥ ३२ ॥ तस्मात्तडागंकुर्वीतआरामांश्चैवरोपयेत् ॥ यजेच्चविविधैर्यज्ञैःसत्यंचसततंवदेत् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशा० दानधर्मेआरामतडागवर्णनंनामअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच यानीमानिबहिर्वेद्यांदानानिपरिचक्षते ॥ तेभ्योविशिष्टंकिंदानंमतंतेकुरुपुंगव ॥ १ ॥ कौतूहलंहिपरमंतत्रमेविद्यतेप्रभो ॥ दातारंदत्तमन्वेतियद्दानंतन्मचक्ष्वमे ॥ २ ॥ भीष्मउवाच अभयंसर्व भूतेभ्योव्यसनेचाप्यनुग्रहः ॥ यच्चाभिलषितंदद्यात्तृषितायाभियाचते ॥ ३ ॥ दत्तंमन्येतयद्दत्वातद्दानंश्रेष्ठमुच्यते ॥ दत्तंदातारमन्वेतियद्दानंभरतर्षभ ॥ ४ ॥ हिरण्यदानंगोदानंपृथिवीदानमेवच ॥ एतानिवैपवित्राणितारयंत्यपिदुष्कृतम् ॥ ५ ॥ एतानिपुरुषव्याघ्रसाधुभ्योदेहिनित्यदा ॥ दानानिहिनरंपापान्मोक्षयं तिनसंशयः ॥ ६ ॥ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे ॥ तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ ७ ॥ प्रियाणिलभतेनित्यंप्रियदःप्रियकृत्तथा ॥ प्रियोभवति भूतानामिहचैवपरत्रच ॥ ८ ॥ याचमानमभीमानादनासक्तमकिंचनम् ॥ योनार्चतियथाशक्तिसनृशंसोयुधिष्ठिर ॥ ९ ॥ अमित्रमपिचेद्दीनंशरणैषिणमा गतम् ॥ व्यसनेयोनुगृह्णातिसवैपुरुषसत्तमः ॥ १० ॥

अभयमिति यथास्वयंकस्मैचिदभयंदीयतेव्यसनेवानुग्रहःक्रियतेसपुनःकालेसतिसामर्थ्येआनृण्यार्थंस्वस्मैअभयंददात्यनुग्रहंचकरोतिएवंपरत्रापीत्यर्थः ॥ ३ ॥ यद्दत्वादत्तंमन्येतनत्विदंमदीयंदानमिति मन्यतेसआस्तिकःश्रद्धावान्दानफलंलभतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभीमानात्अतिसमर्थोयमित्यभिमानंस्वमनस्येवकृत्वायाचमानं ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ अवर्तिनांअवृत्तीनां आर्योगुणः अकीर्तिनामितिपाठेव्रीह्यादित्वादिनिः अकीर्तिमतां ॥३१॥ पुरापूर्वं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

यथापत्याश्रयोधर्मस्त्रीणांलोकेसनातनः ॥ सदैवसागतिर्नान्यातथास्माकंद्विजातयः ॥ २९ ॥ यदिनोब्राह्मणास्तातसंत्यजेयुरपूजिताः ॥ पश्यंतोदारुणं कर्मसततंक्षत्रियेस्थितं ॥ ३० ॥ अवेदानामयज्ञानामलोकानामवर्तिनां ॥ कस्तेषांजीवितेनार्थस्त्वांविनाब्राह्मणाश्रयं ॥ ३१ ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामियथाधर्मंसनातनं ॥ राजन्योब्राह्मणान्राजन्पुरापरिचचारह ॥ ३२ ॥ वैश्योराजन्यमित्येवशूद्रोवैश्यमितिश्रुतिः ॥ दूराच्छूद्रेणोपचर्योब्राह्मणोग्निरिवज्वलन् ॥ ३३ ॥ संस्पर्शपरिचर्यस्तुवैश्येनक्षत्रियेणच ॥ मृदुभावान्सत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालकान् ॥ ३४ ॥ आशीविषानिवक्रुद्धांस्तानुपाचरतद्विजान् ॥ अपरेषांपरेषांचपरेभ्यश्चापियेपरे ॥ ३५ ॥ क्षत्रियाणांप्रतपतांतेजसाचबलेनच ॥ ब्राह्मणेष्वेवशाम्यंतितेजांसिचतपांसिच ॥ ३६ ॥ नमेपितापियतरोनत्वंतातततथाप्रियः ॥ नमेपितुःपिताराजन्नचात्मानचजीवितं ॥ ३७ ॥ त्वत्तश्चमेप्रियतरःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ त्वत्तोपिमेप्रियतराब्राह्मणाभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ ब्रवीमिसत्यमेतच्चयथाहंपांडुनंदन ॥ तेनसत्येनगच्छेयंलोकान्यत्रचशांतनुः ॥ ३९ ॥ पश्येयंचसतांलोकाञ्छुचीन्ब्रह्मपुरस्कृतान् ॥ तत्रमेतातगंतव्यमन्हायचचिरायच ॥ ४० ॥ सोहमेतादृशाल्लोकान्दृष्ट्वाभरतसत्तम ॥ यन्मेकृतंब्राह्मणेषुनतप्येतेनपार्थिव ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच

यौचस्यातांचरणेनोपपन्नौयौविद्ययासदृशौजन्मनाच ॥ ताभ्यांदानंकतमस्मैविशिष्टमयाचमानायचयाचतेच ॥ १ ॥

भीष्मउवाच

श्रेयोवैयाचतःपार्थदानमाहुरयाचते ॥ अर्हत्तमोवैधृतिमान्कृपणादधृतात्मनः ॥ २ ॥ क्षत्रियोरक्षणधृतिर्ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः ॥ ब्राह्मणोधृतिमान्विद्वान्देवान्प्रीणातितुष्टिमान् ॥ ३ ॥ याच्यमाहुरनीशस्यअभिहारंचभारत ॥ उद्वेजयंतियाचंतिसदाभूतानिदस्युवत् ॥ ४ ॥ म्रियतेयाचमानोवैनजातुम्रियतेददत् ॥ ददत्संजीवयत्येनमात्मानंचयुधिष्ठिर ॥ ५ ॥ आनृशंस्यंपरोधर्मोयाचतेयत्प्रदीयते ॥ अयाचतःसीदमानान्सर्वोपायैर्निमंत्रयेत् ॥ ६ ॥ यदिवैतादृशाराष्ट्रान्वसेयुस्तेद्विजोत्तमाः ॥ भस्मच्छन्नानिवाग्नींस्तान्बुध्येथास्त्वंप्रयत्नतः ॥ ७ ॥

इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ यौचेति चरणेनाचरणेन ॥ १ ॥ अयाचतःश्रैष्ठ्यमाहद्वाभ्यां श्रेयइति ॥ २ ॥ अनर्थनाअयाञ्चा ॥ ३ ॥ याच्यंयाचनारूपंकर्म अनीशस्यदरिद्रस्यअभिहारंतिरस्कारमाहुः यदायतःयाचंतियाचमानानिभूतानिदस्युवल्लोकानुद्वेजयंति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ राष्ट्रान्राष्ट्रं ॥ ७ ॥

कुशायेत्यादिचतुर्थीषष्ठ्यर्थे ॥११॥ क्रियानियमितान्स्वधर्मयंत्रितान् ॥१२॥१३॥ येन्नार्थैदेवादीन्नार्थयंतेतेभ्यआत्मानंरक्षस्वेत्युक्तं तत्ररक्षणप्रकारमाह तानिति युक्तैश्चारैः मुक्तैरितिपाठेनिसृष्टैर्नरैः उपजि
ज्ञास्यःनिमंत्रयेथाइतिसंबंधः ॥१४॥ आवसथैरावसथादिसमर्पणेन ॥१५॥ कार्यमिति धर्मार्थमेवधर्मंकुर्वंतिनतुफलांतरार्थमितिभावः ॥१६॥ व्यपाश्रित्यप्रज्ञोराश्रयमकृत्वाजीवितुंस्वभावाः ॥१७॥१८॥
॥१९॥ ददतःदातुस्त्ववर्ततांसर्वदास्तु ॥२०॥ यज्ञविशेषणंनिवापदानसलिलइति निवापःपितृतर्पणंतद्वद्देवदानादियस्मिन्सतथा तादृशेषुनिवसन्तानाश्रित्यस्थितःसन् आनृण्यंदेवादीनां निवापोदानसदृश

कृशायकृतविद्यायवृत्तिक्षीणायसीदते॥ अपहन्यात्क्षुधांयस्तुनतेनपुरुषःसमः ॥ ११ ॥ क्रियानियमितान्साधून्पुत्रदारैश्चकर्शितान् ॥ अयाचमानान्कौंते
यसर्वोपायैर्निमंत्रयेत् ॥ १२ ॥ आशिषंयेनदेवेषुनचमर्त्येषुकुर्वते ॥ अर्हतोनित्यसंतुष्टास्तथालब्धोपजीविनः ॥ १३ ॥ आशीविषसमेभ्यश्चतेभ्योरक्षस्वभा
रत ॥ तान्युक्तैरुपजिज्ञास्यस्तथाद्विजवरोत्तमान् ॥ १४॥ कृतैरावसथैर्नित्यंसप्रेष्यैःसपरिच्छदैः॥ निमंत्रयेथाःकौरव्यसर्वकामसुखावहैः॥ १५॥ यदितेप्रति
गृह्णीयुःश्रद्धापूतंयुधिष्ठिर॥ कार्यमित्येवमन्वानाधार्मिकाःपुण्यकर्मिणः ॥ १६ ॥ विद्यास्नाताव्रतस्नातायेव्यपाश्रित्यजीविनः॥ गूढस्वाध्यायतपसोब्राह्मणाः
संशितव्रताः॥ १७॥ तेषुशुद्धेषुदांतेषुस्वदारपरितोषिषु॥ यत्करिष्यसिकल्याणंतत्तेलोकेयुधांपते ॥ १८॥ यथाग्निहोत्रंसुहुतंसायंप्रातर्द्विजातिना ॥ तथादत्तं
द्विजातिभ्योभवत्यथयतात्मसु॥ १९॥ एषतेविततोयज्ञःश्रद्धापूतःसदक्षिणः॥ विशिष्टःसर्वयज्ञेभ्योददतस्तातवर्ततां ॥ २० ॥ निवापदानसलिलस्तादृशेषु
युधिष्ठिर॥ निवसन्पूजयंश्चैवतेष्वानृण्यंनियच्छति॥ २१ ॥ यएवंनैवकुप्यंतेनलुभ्यंतितृणेष्वपि ॥ तएवनःपूज्यतमायेचापिप्रियवादिनः ॥ २२ ॥ एते
नबहुमन्यंतेनप्रवर्ततिचापरे॥ पुत्रवत्परिपाल्यास्तेनमस्तेभ्यस्तथाभयं ॥ २३ ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यामृदुब्रह्मधराहिते ॥ क्षात्रेणापिहिसंसृष्टंतेजःशाम्य
तिवैद्विजे॥ २४॥ अस्तिमेबलवानस्मिराजास्मीतियुधिष्ठिर॥ब्राह्मणान्माचपर्यश्नीर्वासोभिरशनेनच॥ २५॥यच्छोभार्थंबलार्थंवावित्तमस्तितवानघ॥तेननते
ब्राह्मणाःपूज्याःस्वधर्ममनुतिष्ठता॥ २६॥ नमस्कार्यास्तथाविप्रावर्तमानायथातथं॥ यथासुखंयथोत्साहंलतुत्वयिपुत्रवत् ॥ २७॥ कोह्यक्षयप्रसादानां
सुहृदामल्पतोषिणां॥ वृत्तिमर्हत्यवक्षेप्तुंत्वदन्यःकुरुसत्तम॥ २८ ॥

इतिपाठेदानंमहादानं॥२१॥२२॥ एतेदातारंनबहुमन्यंतेनिःस्पृहत्वात् तेभ्योनमोस्तुतथाऽभयमस्तु तथोभयमितिपाठेतेभ्यस्तुष्टेभ्योरुष्टेभ्यश्चउभयंस्वर्गोनरकश्चभवतीतिशेषः ॥२३॥ मृदवःशिष्येषुस्नेहवत्त्वा
त्तेचतेब्रह्मधराश्चवेदधराः क्षात्रेणसंसृष्टमपिब्राह्मंतेजःशाम्यतिशांतेद्विजेऽदीप्यमानंअस्त्येवेत्यर्थः ॥२४॥ मापर्यश्नीःपरित्यज्यमाभुंक्ष्व ॥२५॥ तेत्वया ॥२६॥ ललंतुरमंतां॥ २७॥ अवक्षेप्तुंसमर्पितुं ॥२८॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ददद्दित्यर्धः अयाचतांअयाचमानानां उपागच्छन्समीपमुपसर्पन्दायान्धनादीनददत्दाताभवेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपीति सोद्धरणान्स्वामिन्यागतेदास्यामीतियाचमाने
भ्योबालकेभ्यआशाप्रदर्शनमुद्धरणंतत्सहितान् अतएवदारास्तेषांप्रतीक्षंतइत्युक्तं ॥ १४ ॥ एषतेविततोयज्ञइतिप्रागुक्तंयज्ञंसवनत्रयकल्पनयाव्याचष्टे अन्नानीत्यादिना ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥

तपसादीप्यमानास्तेदहेयुःपृथिवीमपि ॥ अपूज्यमानाःकौरव्यपूजार्हास्तुतथाविधाः ॥ ८ ॥ पूज्याहिज्ञानविज्ञानतपोयोगसमन्विताः ॥ तेभ्यःपूजांप्रयुंजीथा ब्राह्मणेभ्यःपरंतप ॥ ९ ॥ दददद्बहुविधान्दायानुपागच्छन्नयाचताम् ॥ यदग्निहोत्रेसुहुतेसायंप्रातर्भवेत्फलम् ॥ १० ॥ विद्यावेदव्रतवतितद्दानफलमुच्यते ॥ विद्यावेदव्रतस्नातानव्यपाश्रयजीविनः ॥ ११ ॥ गूढस्वाध्यायतपसोब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥ कृतैरावसथैर्हृद्यैःसप्रेष्यैःसपरिच्छदैः ॥ १२ ॥ निमंत्रयेथाःकौरव्यकामैश्चान्यैर्द्विजोत्तमान् ॥ अपितेप्रतिगृह्णीयुःश्रद्धोपेतंयुधिष्ठिर ॥ १३ ॥ कार्यमित्येवमन्वानाधर्मज्ञाःसूक्ष्मदर्शिनः ॥ अपितेब्राह्मणाभुक्त्वागताःसोद्धरणान्गृहान् ॥ १४ ॥ येषांदाराःप्रतीक्षंतेपर्जन्यमिवकर्षकाः ॥ अन्नानिप्रातःसवनेनियताब्रह्मचारिणः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणास्तातभुंजानास्त्रेताग्निंप्रीणयंत्युत ॥ माध्यंदिनंतेसवनंददतस्तातवर्ततां ॥ १६ ॥ गोहिरण्यानिवासांसितेनेंद्रःप्रीयतांतव ॥ तृतीयंसवनंतेवैवैश्वदेवंयुधिष्ठिर ॥ १७ ॥ यद्देवेभ्यःपितृभ्यश्चविप्रेभ्यश्चप्रयच्छसि ॥ अहिंसासर्वभूतेभ्यःसंविभागश्चभागशः ॥ १८ ॥ दमस्त्यागोधृतिःसत्यंभवत्ववभृथायते ॥ एषतेविततोयज्ञःश्रद्धापूतःसदक्षिणः ॥ १९ ॥ विशिष्टःसर्वयज्ञानांनित्यंतातप्रवर्ततां ॥ २० ॥

इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनु० दान० षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच दानंयज्ञःक्रियाचेहकिंस्वित्प्रेत्यमहाफलं ॥ कस्यज्यायःफलंप्रोक्तंकीदृशेभ्यःकथंकदा ॥ १ ॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंयाथातथ्येनभारत ॥ विद्वन्जिज्ञासमानायदानधर्मान्प्रचक्ष्वमे ॥ २ ॥ अंतर्वेद्यांचयद्दत्तंश्रद्धयाचानृशंस्यतः ॥ किंस्विन्नैःश्रेयसंताततन्मेब्रूहिपितामह ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच रौद्रंकर्मक्षत्रियस्यसततंतातवर्तते ॥ तस्यवैतानिकंकर्मदानंचैवेहपावनम् ॥ ४ ॥ नतुपापकृतांराज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः ॥ एतस्मात्कारणाद्यज्ञैर्यजेद्राजाप्तदक्षिणैः ॥ ५ ॥ अथचेत्प्रतिगृह्णीयुर्दद्यादहरहर्नृपः ॥ श्रद्धामास्थायपरमांपावनंह्येतदुत्तमं ॥ ६ ॥

॥ २० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ दानमिति यज्ञःक्रियेत्येकं यज्ञरूपाक्रियेत्यर्थः कीदृशेभ्योदानंकथंयज्ञक्रियेति कदेत्युभयत्रसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ आनृशंस्यतोबहिर्वेद्यांदानं ॥ ३ ॥ ४ ॥ यज्ञाद्दानस्याधिक्यंवर्णयति नत्वितिद्वाभ्यां ॥ ५ ॥ एतद्दानम् ॥ ६ ॥

तपोर्जितान् संधिरार्षः ॥ ७ ॥ यद्यदितेब्राह्मणास्तेतवनकरिष्यंतिप्रतिग्रहमितिशेषः तर्हिकृतंसुकृतंतेतवनभविष्यति तदासुकृतोत्पत्त्यर्थंयज्ञान्साधय ॥ ८ ॥ इष्टमिति दानेयज्ञादिकमंतर्भवति याज्ञिकेभ्यो
दत्तंचेत्तत्कृतस्ययज्ञस्यश्रेयोंशस्तवापिभविष्यतीतिनयज्ञार्थमत्युत्सुकोभूरित्यर्थः ॥ ९ ॥ जनयिताप्रजापतिः ॥ १० ॥ धर्मान्पंचातिथिभिःसमेतएवभोक्ष्येइत्यादीन्येसंतःसंवर्धयंति तेसर्वस्त्वैर्भर्तव्याराज्ञा
तस्यराज्ञस्तेसंतोबहुकारिणोऽत्यंतमुपकर्तारोभवंति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ देयाःदानानि व्युष्टिः समृद्धिः ॥१४॥१५॥१६ ॥ ब्रह्मणोभूयंभावोस्यास्तिसब्राह्मणोब्रह्मभूयस्तस्यभावोब्रह्मभूयत्वंब्राह्मणत्वं

ब्राह्मणांस्तर्पयन्द्रव्यैस्ततोयज्ञेयतव्रतः॥ मैत्रान्साधून्वेदविदःशीलवृत्ततपोर्जितान्॥ ७॥ यत्तेतेनकरिष्यंतिकृतंतेनभविष्यति ॥ यज्ञान्साधयसाधुभ्यःस्वाद्व
न्नान्दक्षिणावतः॥ ८॥ इष्टंदत्तंचमन्येथाआत्मानंदानकर्मणा॥ पूजयेथायायजूकांस्तवाप्यंशोभवेद्यथा ॥ ९ ॥ प्रजावतोभरेथाश्चब्राह्मणान्बहुकारिणः॥
प्रजावांस्तेनभवतियथाजनयितातथा ॥ १० ॥ यावतःसाधुधर्मान्वैसंतःसंवर्धयंत्युत॥ सर्वस्वैश्चापिभर्तव्यानरायेबहुकारिणः ॥ ११ ॥ समृद्धःसंप्रयच्छ
त्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिर॥ धेनूरनडुहोन्नानिच्छत्रंवासांस्युपानहौ॥ १२॥ आज्यानियजमानेभ्यस्तथान्नानिचभारत॥ अश्ववंतिचयानानिवेश्मानिशयना
निच॥ १३॥ एतेदेयाव्युष्टिमंतोलघूपायाश्चभारत॥ अजुगुप्सांश्चविज्ञायब्राह्मणान्वृत्तिकर्शितान्॥ १४॥ उपच्छन्नंप्रकाशंवावृत्त्यातान्प्रतिपालयेत्॥
राजसूयाश्वमेधाभ्यांश्रेयस्तत्क्षत्रियान्प्रति॥ १५॥ एवंपापैर्विनिर्मुक्तस्त्वंपूतःस्वर्गमाप्स्यसि॥ संचयित्वापुनःकोशंयद्राष्ट्रंपालयिष्यसि ॥ १६॥ तेनत्वंब्रह्म
भूयत्वमवाप्स्यसिधनानिच॥ आत्मनश्चपरेषांचवृत्तिंसंरक्षभारत॥ १७॥ पुत्रवच्चापिभृत्यान्स्वान्प्रजाश्चपरिपालय॥ योगःक्षेमश्चतेनित्यंब्राह्मणेष्वस्तुभार
त॥ १८॥ तदर्थंजीवितंतेस्तुमातेभ्योप्रतिपालनं॥ अनर्थोब्राह्मणस्यैषयद्वित्तनिचयोमहान्॥ १९॥ श्रियाह्यभीक्ष्णंसंवासोदर्पयेत्संप्रमोहयेत्॥ ब्राह्मणे
षुप्रमूढेषुधर्मोविप्रणशेद्ध्रुवं॥ धर्मप्रणाशेभूतानामभावःस्यान्नसंशयः॥ २० ॥ योरक्षिभ्यःसंप्रदायराजाराष्ट्रंविलुंपति ॥ यज्ञेराष्ट्राद्धनंतस्मादानयध्वमि
तिब्रुवन्॥ २१ ॥ यच्चादायतदाज्ञप्तंभीतंदत्तंसुदारुणं॥ यजेद्राजानतंयज्ञंप्रशंसंत्यस्यसाधवः॥ २२ ॥ अपीडिताःसुसंवृद्धायेददत्यनुकूलतः॥ तादृशेनाप्यु
पायेनयष्टव्यंनोद्यमाहृतैः॥ २३॥ यदापरिनिषिच्येतनिहितोवैयथाविधि ॥ तदाराजामहायज्ञैर्यजेतबहुदक्षिणैः॥ २४॥ वृद्धबालधनंरक्ष्यमंधस्यकृपणस्य
च॥ नखातपूर्वंकुर्वीतनरुदंतीधनंहरेत्॥ २५॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥ यइतियुग्मं योराजारक्षिभ्यःसंग्रहपरेभ्योधनंदत्वायज्ञेयज्ञार्थंधनमानयध्वमिति
ब्रुवन्राष्ट्रंविलुंपति ॥२१॥ यच्चासौतत्धनिभिर्भीतंभययुक्तंयथास्यात्तथादत्तंप्रजाभ्यआदायसुदारुणंयथास्यात्तथायजेत्तंयज्ञंनप्रशंसंति ॥ २२ ॥ उद्यमःप्रजापीडनात्मकोऽतियत्नः ॥ २३ ॥ निहितः
प्रजानांनितरांहितोराजायदाप्रजाभिःपूर्णोद्रिकाभिर्निषिच्येतधनैरभिषिच्येत ॥ २४ ॥ खातपूर्वंधनंनकुर्वीत अनावृष्टौकूपोदकनिष्पादितैर्धान्यैर्जीवतांधनंस्वाधीनंनकुर्वीतेत्यर्थः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ समवेक्ष्यंत्येव नतुलभंते ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ संहयुगपत् राजकंराजसमूहंप्रतिपक्षभूतंविंदते ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्वंपापंएतिराजानं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

त्वतंकृपणवित्तंहिराष्ट्रंहंतिनृपश्रियं ॥ दद्याच्चमहतोभोगान्क्षुद्भयंप्रणुदेत्सतां ॥२६॥ येषांस्वादूनिभोज्यानिसमवेक्ष्यंतिबालकाः ॥ नाश्नंतिविधिवत्तानिकिंनु
पापतरंततः ॥ २७॥ यदितेतादृशोराष्ट्रेविद्वान्सीदेत्क्षुधाद्विजः ॥ भ्रूणहत्यांचगच्छेथाःकृत्वापापमिवोत्तमं ॥ २८ ॥ धिक्कस्यजीवितंराज्ञोराष्ट्रेयस्यावसीदति ॥
द्विजोन्योवामनुष्योपिशिबिराहवचोयथा ॥ २९ ॥ यस्यस्मविषयेराज्ञःस्नातकःसीदतिक्षुधा ॥ अवृद्धिमेतितद्राष्ट्रंविंदतेसहराजकं ॥ ३० ॥ क्रोशंत्योयस्यवैरा
ष्ट्राध्रियंतेतरसास्त्रियः ॥ क्रोशतांपतिपुत्राणांमृतोसौनचजीवति ॥ ३१ ॥ अरक्षितारंहर्तारंविलोप्तारमनायकं ॥ तंवैराजकलिंहन्युःप्रजाःसन्नह्यनिर्घृणं ॥
॥ ३२ ॥ अहंवोरक्षितेत्युक्त्वायोनरक्षतिभूमिपः ॥ ससंहत्यनिहंतव्यःश्वेवसोन्माद‌आतुरः ॥ ३३॥ पापंकुर्वंतियत्किंचित्प्रजाराज्ञाह्यरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यपाप
स्यराजाविंदतिभारत ॥ ३४ ॥ अथाहुःसर्वमेवैतिभूयोर्धमितिनिश्चयः ॥ चतुर्थमतमस्माकंमनोःश्रुत्वानुशासनं ॥ ३५ ॥ शुभंवायच्चकुर्वंतिप्रजाराज्ञासुर
क्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यपुण्यस्यराजाचाप्नोतिभारत ॥ ३६ ॥ जीवंतंत्वानुजीवंतुप्रजाःसर्वायुधिष्ठिर ॥ पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवांडजाः ॥ ३७॥ कुबेरमि
वरक्षांसिशतक्रतुमिवामराः ॥ ज्ञातयस्त्वानुजीवंतुसुहृदश्चपरंतप ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनि०दानधर्मेएकषष्टितमोऽ
ध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच इदंदेयमिदंदेयमितीयंश्रुतिरादरात् ॥ बहुदेयाश्चराजानःकिंस्विद्दानमनुत्तमं ॥ १ ॥ भीष्म
उवाच अतिदानानिसर्वाणिपृथिवीदानमुच्यते ॥ अचलाह्यक्षयाभूमिर्दोग्ध्रीकामानिहोत्तमान् ॥ २ ॥ दोग्ध्रीवासांसिरत्नानिपशून्व्रीहियवांस्तथा ॥ भूमि
दःसर्वभूतेषुशाश्वतीरेधतेसमाः ॥३॥ यावद्भूमेरायुरिहतावद्भूमिदएधते ॥ नभूमिदानादस्तीहपरंकिंचिद्युधिष्ठिर ॥ ४॥ अप्यल्पंप्रददुःसर्वेपृथिव्याइतिनःश्रुत
म् ॥ भूमिमेवददुःसर्वेभूमिंतेभुंजतेजनाः ॥ ५ ॥ स्वकर्मैवोपजीवंतिनराइहपरत्रच॥ भूमिर्भूतिर्महादेवीदातारंकुरुतेप्रियं ॥६॥ यएतांदक्षिणांदद्यादक्षयांराज
सत्तम ॥ पुनर्नरत्वंसंप्राप्यभवेत्सपृथिवीपतिः ॥ ७॥ यथादानंतथाभोगइतिधर्मेषुनिश्चयः ॥ संग्रामेवातनुंजह्याद्दद्याच्चपृथिवीमिमां ॥ ८ ॥ इत्येतत्क्षत्रबंधू
नांवदंतिपरमांश्रियं ॥ पुनातिदत्तापृथिवीदातारमितिशुश्रुम ॥ ९ ॥

इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ कामानेवाह दोग्ध्रीति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रियंस्वपतिं ॥ ६ ॥ तदेवाह यइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ प्रियेणप्रियायवादत्तेतियोगात्तस्याःदानमादानंवाकुर्वन्नृप्रिय दत्तायाअस्याःप्रियोभवतीत्यर्थः नामेतिनामार्थउभयरूपउच्यते ॥ १२ ॥ एतत्पृथ्वीदाने ॥ १३ ॥ १४ ॥ दत्तदानेदत्तदे
शेनचाचरेन्नसंचरेत् नवागूहेदंतर्धानेनचाचरेदितिपाठेतुभूमिदानंदानांतरवन्नगूहनीयंकिंतुप्रख्यापयेदेवेत्याह नचेति अंतर्धानेनचाचरेत्भूमिमुपविश्यदानमाचरेत् ॥ १५॥ १६॥ १७॥ शंसंतिअमुकदत्तेयंग्रहेति

अपिपापसमाचारंब्रह्मघ्नमपिचानृतं ॥ सैवपापंप्लावयतिसैवपापात्प्रमोचयेत् ॥ १० ॥ अपिपापकृतांराज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः ॥ पृथिवींनान्यदिच्छंतिपावनं
जननीयथा ॥ ११ ॥ नामास्याःप्रियदत्तेतिगुह्यंदेव्याःसनातनं ॥ दानंवाप्यथवादानंनामास्याःप्रथमप्रियं ॥ १२॥ यएतांविदुषेदद्यात्पृथिवींपृथिवीपतिः ॥
पृथिव्यामेतदिष्टंसराजाराज्यमितोव्रजेत् ॥ १३॥ पुनश्चासौजनिंप्राप्यराजवत्स्यान्नसंशयः ॥ तस्मात्प्राप्यैवपृथिवींदद्याद्विप्रायपार्थिवः ॥ १४॥ नाभूमिपति
नाभूमिरधिष्ठेयाकथंचन ॥ नचापात्रेणवाग्राह्यादत्तदानेनवाचरेत् ॥ १५॥ येचान्येभूमिमिच्छेयुःकुर्युरेवंनसंशयः ॥ यःसाधोर्भूमिमादत्तेनभूमिंविंदतेतुसः
॥ १६ ॥ भूमिंदत्वातुसाधुभ्योविंदतेभूमिमुत्तमां ॥ प्रेत्यचेहचधर्मात्मासंप्राप्नोतिमहद्यशः ॥ १७ ॥ यस्यविप्रास्तुशंसंतिसाधोर्भूमिंसदैवहि ॥ नतस्यशत्रवो
राजन्प्रशंसंतिवसुंधरां ॥ १८ ॥ यत्किंचित्पुरुषःपापंकुरुतेवृत्तिकर्शितः ॥ अपिगोचर्ममात्रेणभूमिदानेनपूयते ॥ १९ ॥ येपिसंकीर्णकर्माणोराजानोरौद्रक
र्मिणः ॥ तेभ्यःपवित्रमाख्येयंभूमिदानमनुत्तमं ॥ २० ॥ अल्पांतरमिदंशश्वत्पुराणामेनिरेजनाः ॥ योयजेताश्वमेधेनदद्याद्वासाधवेमहीं ॥ २१ ॥ अपिचेत्सु
कृतंकृत्वाशंकेरन्नापिपंडिताः ॥ अशक्यमेकमेवैतद्भूमिदानमनुत्तमं ॥ २२ ॥ सुवर्णरजतंवस्त्रंमणिमुक्तावसूनिच ॥ सर्वमेतन्महाप्राज्ञोददातिवसुधांददत् ॥
॥ २३ ॥ तपोयज्ञःश्रुतंशीलमलोभःसत्यसंधता ॥ गुरुदैवतपूजाचएतावर्ततिभूमिदं ॥ २४ ॥ भर्तृनिःश्रेयसेयुक्तास्त्यक्तात्मानोरणेहताः ॥ ब्रह्मलोकगताःसि
द्धानातिक्रामंतिभूमिदं ॥ २५ ॥ यथाजनित्रीस्वंपुत्रंक्षीरेणभरतेसदा ॥ अनुगृह्णातिदातारंतथासर्वरसैर्मही ॥ २६ ॥ मृत्युर्वैकिंकरोदंडस्तमोवन्हिःसुदारुणः ॥
घोराश्चदारुणाःपाशानोपसर्पंतिभूमिदं ॥ २७ ॥ पितॄंश्चपितृलोकस्थान्देवलोकाच्चदेवताः ॥ संतर्पयतिशांतात्मायोददातिवसुंधरां ॥ २८ ॥ कृशायम्रियमा
णायवृत्तिग्लानायसीदते ॥ भूमिंवृत्तिकरींदत्वासत्रीभवतिमानवः ॥ २९ ॥

ष्ठामइतिकथयंति ॥ १८ ॥ समहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्तनं दशतान्येवगोचर्मदत्वास्वर्गेमहीयते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अर्पितदानांतरवद्भूमिदानेपुण्योत्पत्तौशंकैवनास्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ एताएता
नि सुपोडादेशः वर्ततिअनुसरंति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैकिंकरःविपरीतंकुत्सितंचकरोतीतिविकिंकरःकालस्तत्संबंधीकालमृत्युरित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सत्रीसत्रकृत् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ उदीर्णंमहत्शरणंगृहं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५॥ ब्रह्मभूयंबृहत्त्वंफलमितियावत् गच्छतिप्राप्नोति ॥ ३६ ॥ कृत्यानांमंत्रमयीनांमारणार्थशक्तीनां अधिशस्तानांप्रबलानांसंबंधियदरिष्टं

यथाधावतिगौर्वत्संस्रवंतीवत्सलापयः ॥ एवमेवमहाभागभूमिर्भवतिभूमिदं ॥ ३० ॥ फालकृष्टांमहींदत्वासबीजांसफलामपि ॥ उदीर्णंवापिशरणंयथाभव
तिकामदः ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणंवृत्तिसंपन्नमाहिताग्निंशुचिव्रतं ॥ नरःप्रतिग्राह्यमहींनयातिपरमापदं ॥ ३२ ॥ यथाचंद्रमसोवृद्धिरहन्यहनिजायते ॥ तथाभूमिकृतं
दानंसस्येसस्येविवर्धते ॥ ३३ ॥ अत्रगाथाभूमिगीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ याःश्रुत्वाजामदग्न्येनदत्ताभूःकाश्यपायवै ॥ ३४ ॥ मामेवादत्तमांदत्तमांदत्वामाम
वाप्स्यथ ॥ अस्मिन्लोकेपरेचैवतद्दत्तंजायतेपुनः ॥ ३५ ॥ यइमांव्याहृतिंवेदब्राह्मणोवेदसंमितां ॥ श्राद्धस्यक्रियमाणस्यब्रह्मभूयंसगच्छति ॥ ३६ ॥ कृत्या
नामधिशस्तानामरिष्टशमनंमहत् ॥ प्रायश्चित्तंमहींदत्वापुनात्युभयतोदश ॥ ३७ ॥ पुनातियइदंवेदवेदवादंतथैवच ॥ प्रकृतिःसर्वभूतानांभूमिर्वैश्वानरीम
ता ॥ ३८ ॥ अभिषिच्यैवनृपतिंश्रावयेदिममागमं ॥ यथाश्रुत्वामहींदद्यान्नादद्यात्साधुतश्चताम् ॥ ३९ ॥ सोऽयंकृत्स्नोब्राह्मणार्थोराजार्थश्चाप्यसंशयः ॥ राजा
हिधर्मकुशलःप्रथमंभूतिलक्षणं ॥ ४० ॥ अथयेषामधर्मज्ञोराजाभवतिनास्तिकः ॥ नतेसुखंप्रबुध्यंतिनसुखंप्रस्वपंतिच ॥ ४१ ॥ सदाभवंतिचोद्विग्नास्तस्यदु
श्चरितैर्नराः ॥ योगक्षेमाहिबहवोराष्ट्रंनास्याविशंतितन् ॥ ४२ ॥ अथयेषांपुनःप्राज्ञोराजाभवतिधार्मिकः ॥ सुखंतेप्रतिबुध्यंतेसुसुखंप्रस्वपंतिच ॥ ४३ ॥ तस्य
राज्ञःशुभैराज्येःकर्मभिर्निर्वृतानराः ॥ योगक्षेमेणवृष्ट्याचविवर्धंतेस्वकर्मभिः ॥ ४४ ॥ सकुलीनःसपुरुषःसबंधुःसचपुण्यकृत् ॥ सदातासचविक्रांतोयोददा
तिवसुंधराम् ॥ ४५ ॥ आदित्याइवदीप्यंतेतेजसाभुविमानवाः ॥ ददंतिवसुधांस्फीतांयेवेदविदुषिद्विजे ॥ ४६ ॥ यथासस्यानिरोहंतिप्रकीर्णानिमहीतले ॥
तथाकामाःप्ररोहंतिभूमिदानसमार्जिताः ॥ ४७ ॥ आदित्योवरुणोविष्णुर्ब्रह्मासोमोहुताशनः ॥ शूलपाणिश्चभगवान्प्रतिनंदंतिभूमिदम् ॥ ४८ ॥ भूमौजा
यंतिपुरुषाभूमौनिष्ठांव्रजंतिच ॥ चतुर्विधोहिलोकोयंयोयंभूमिगुणात्मकः ॥ ४९ ॥ एषामातापिताचैवजगतःपृथिवीपते ॥ नानयासदृशंभूतंकिंचिदस्तिजना
धिप ॥ ५० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ बृहस्पतेश्चसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ॥ ५१ ॥

च्छमनं ॥ ३७ ॥ इदंभूमिदानंयोवेद वादंभूमिवाक्यंयोवेद सोपिपुनातिदशपुरुषानितिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ भूतिलक्षणंऐश्वर्यसूचकं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

इक्ष्वाकुशतेनाथमहतादक्षिणावता ॥ मघवावाग्विदांश्रेष्ठंपप्रच्छेदंबृहस्पतिं ॥ ५२ ॥ मघवोवाच भगवन्केनदानेनस्वर्गतःसुखमेधते ॥ यदक्षयं
महार्घंचतद्ब्रूहिवदतांवर ॥ ५३ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःससुरेंद्रेणततोदेवपुरोहितः ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाःप्रत्युवाचशतक्रतुं ॥ ५४ ॥ बृहस्पतिरुवाच सु
वर्णदानंगोदानंभूमिदानंचवृत्रहन् ॥ ददद्देतान्महाप्राज्ञःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५५ ॥ नभूमिदानाद्देवेंद्रपरंकिंचिदितिप्रभो ॥ विशिष्टमितिमन्यामियथाप्राहु
र्मनीषिणः ॥ ५६ ॥ येशूरानिहतायुद्धेस्वर्यातारणगृद्धिनः ॥ सर्वेतेविबुधश्रेष्ठनातिक्रामंतिभूमिदं ॥ ५७ ॥ भर्तुर्निःश्रेयसेयुक्तास्त्यक्तात्मानोरणेहताः ॥ ब्रह्म
लोकगतायुक्तानातिक्रामंतिभूमिदं ॥ ५८ ॥ पंचपूर्वाहिपुरुषाःषडन्येवसुधांगताः ॥ एकादशददद्भूमिंपरित्रातीहमानवः ॥ ५९ ॥ रत्नोपकीर्णांवसुधांयोददा
तिपुरंदर ॥ समुक्तःसर्वकलुषैःस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ६० ॥ महींस्फीतांददद्राजन्सर्वकामगुणान्वितां ॥ राजाधिराजोभवतितद्धिदानमनुत्तमं ॥ ६१ ॥ सर्वका
मसमायुक्तांकाश्यपींयःप्रयच्छति ॥ सर्वभूतानिमन्यंतेमांददातीतिवासव ॥ ६२ ॥ सर्वकामदुघांधेनुंसर्वकामगुणान्वितां ॥ ददातियःसहस्राक्षस्वर्गंयातिस
मानवः ॥ ६३ ॥ मधुसर्पिःप्रवाहिण्यःपयोदधिवहास्तथा ॥ सरितस्तर्पयंतीहसुरेंद्रवसुधाप्रदं ॥ ६४ ॥ भूमिप्रदानान्नृपतिर्मुच्यतेसर्वकिल्बिषात् ॥ नहिभूमिप्र
दानेनदानमन्यद्विशिष्यते ॥ ६५ ॥ ददातियःसमुद्रांतांपृथिवींशस्त्रनिर्जितां ॥ तंजनाःकथयंतीहयावद्भवतिगौरियं ॥ ६६ ॥ पुण्यामृद्धिरसांभूमिंयोददातिपुरं
दर ॥ नतस्यलोकाःक्षीयंतेभूमिदानगुणान्विताः ॥ ६७ ॥ सर्वदापार्थिवेनेहसततंभूतिमिच्छता ॥ भूर्देयाविधिवच्छक्रपात्रेसुखमभीप्सुना ॥ ६८ ॥ अपिकृ
त्वानरःपापंभूमिंदत्वाद्विजातये ॥ समुत्सृजतितत्पापंजीर्णांत्वचमिवोरगः ॥ ६९ ॥ सागरान्सरितःशैलान्काननानिचसर्वशः ॥ सर्वमेतन्नरःशक्रददातिव
सुधांददत् ॥ ७० ॥ तडागान्युदपानानिस्रोतांसिचसरांसिच ॥ स्नेहान्सर्वरसांश्चैवददातिवसुधांददत् ॥ ७१ ॥ ओषधीर्वीर्यसंपन्नानगान्पुष्पफलान्वितान् ॥ का
ननोपलशैलांश्चददातिवसुधांददत् ॥ ७२ ॥ अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वाचस्वाप्तदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवाप्नोतिभूमिदानाद्यदश्नुते ॥ ७३ ॥ दातादशानुगृह्णाति
दशहंतितथाक्षिपन् ॥ पूर्वदत्तांहरन्भूमिंनरकायोपगच्छति ॥ ७४ ॥ नददातिप्रतिश्रुत्यदत्वापिचहरेत्तुयः ॥ सबद्धोवारुणैःपाशैस्तप्यतेमृत्युशासनात् ॥ ७५ ॥
आहिताग्निंसदायज्ञंकृशवृत्तिंप्रियातिथिं ॥ येभजंतिद्विजश्रेष्ठंनोपसर्पंतितेयमं ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ स्पर्शितांदत्तां ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि

ब्राह्मणेष्वनृणीभूतःपार्थिवःस्यात्पुरंदर ॥ इतरेषांतुवर्णानांतारयेत्कृशदुर्बलान् ॥ ७७ ॥ नाच्छिंद्यात्स्पर्शितांभूमिंपरेणत्रिदशाधिप ॥ ब्राह्मणस्यसुरश्रेष्ठकृश
वृत्तेःकदाचन ॥ ७८ ॥ यथाश्रुपतितंतेषांदीनानामथसीदतां ॥ ब्राह्मणानांहृतेक्षेत्रेहन्यात्त्रिपुरुषंकुलं ॥ ७९ ॥ भूमिपालंच्युतंराष्ट्राद्यस्तुसंस्थापयेन्नरः ॥ तस्य
वासःसहस्राक्षनाकपृष्ठेमहीयते ॥ ८० ॥ इक्षुभिःसंततांभूमिंयवगोधूमशालिनीं ॥ गोश्ववाहनपूर्णांवाबाहुवीर्यादुपार्जितां ॥ ८१ ॥ निधिगर्भांददद्भूमिंसर्वर
त्नपरिच्छदां ॥ अक्षयाँल्लभतेलोकान्भूमिसत्रंहितस्यतत् ॥ ८२ ॥ विधूयकलुषंसर्वंविरजाःसंमतःसतां ॥ लोकेमहीयतेसद्भिर्योददातिवसुंधरां ॥ ८३ ॥ यथा
प्सुपतितःशक्रतैलबिंदुर्विसर्पति ॥ तथाभूमिकृतंदानंसस्येसस्येविवर्धते ॥ ८४ ॥ येरणाग्रेमहीपालाःशूराःसमितिशोभनाः ॥ वध्यंतेभिमुखाःशक्रब्रह्मलोकं
व्रजंतिते ॥ ८५ ॥ नृत्यगीतपरानार्योदिव्यमाल्यविभूषिताः ॥ उपतिष्ठंतिदेवेंद्रतथाभूमिप्रदंदिवि ॥ ८६ ॥ मोदतेचसुखंस्वर्गेदेवगंधर्वपूजितः ॥ योददातिमहीं
सम्यग्विधिनेहद्विजातये ॥ ८७ ॥ शतमप्सरसश्चैवदिव्यमाल्यविभूषिताः ॥ उपतिष्ठंतिदेवेंद्रब्रह्मलोकेधराप्रदं ॥ ८८ ॥ उपतिष्ठंतिपुण्यानिसदाभूमिप्रदंनरं ॥
शंखभद्रासनंछत्रंवराश्वावरवाहनं ॥ ८९ ॥ भूमिप्रदानात्पुष्पाणिहिरण्यनिचयास्तथा ॥ आज्ञासदाप्रतिहताजयशब्दावसूनिच ॥ ९० ॥ भूमिदानस्यपु
ण्यानिफलंस्वर्गःपुरंदर ॥ हिरण्यपुष्पाश्चौषध्यःकुशकांचनशाद्वलाः ॥ ९१ ॥ अमृतप्रसवांभूमिंप्राप्नोतिपुरुषोददत् ॥ नास्तिभूमिसमंदानंनास्तिमातृसमोगु
रुः ॥ नास्तिसत्यसमोधर्मोनास्तिदानसमोनिधिः ॥ ९२ ॥ एतदांगिरसाच्छ्रुत्वावासवोवसुधामिमां ॥ वसुरत्नसमाकीर्णांददावांगिरसेतदा ॥ ९३ ॥ यइदं
श्रावयेच्छ्राद्धेभूमिदानस्यसंभवं ॥ नतस्यरक्षसांभागोनासुराणांभवत्युत ॥ ९४ ॥ अक्षयंचभवेद्दत्तंपितृभ्यस्तन्नसंशयः ॥ तस्माच्छ्राद्धेष्विदंविद्वान्भुंजतः
श्रावयेद्द्विजान् ॥ ९५ ॥ इत्येतत्सर्वदानानांश्रेष्ठमुक्तंतवानघ ॥ मयाभरतशार्दूलकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ९६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनु
शास० दानधर्मेइंद्रबृहस्पतिसंवादेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कानिदानानिलोकेस्मिन्दातुकामोमही
पतिः ॥ गुणाधिकेभ्योविप्रेभ्योदद्याद्भरतसत्तम ॥ १ ॥ केनतुष्यंतितेसद्यःकिंतुष्टाःप्रदिशंतिच ॥ शंसमेतन्महाबाहोफलंपुण्यकृतंमहत् ॥ २ ॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कानीति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ संज्ञाःबुद्धयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

दत्तंकिंफलवद्राजन्निहलोकेपरत्रच ॥ भवतःश्रोतुमिच्छामितन्मेविस्तरतोवद ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच इममर्थंपुराप्रष्टोनारदोदेवदर्शनः ॥ यदुक्तवानसौ
वाक्यंतन्मेनिगदतःश्रृणु ॥ ४ ॥ नारदउवाच अन्नमेवप्रशंसंतिदेवाऋषिगणास्तथा ॥ लोकतंत्रंहिसंज्ञाश्चसर्वमन्नेप्रतिष्ठितं ॥ ५ ॥ अन्नेनसदृशंदानं
नभूतंनभविष्यति ॥ तस्मादन्नंविशेषेणदातुमिच्छंतिमानवाः ॥ ६ ॥ अन्नमूर्जस्करंलोकेप्राणाश्चान्नेप्रतिष्ठिताः ॥ अन्नेनधार्यतेसर्वंविश्वंजगदिदंप्रभो ॥ ७ ॥
अन्नाद्गृहस्थालोकेस्मिन्भिक्षवस्तापसास्तथा ॥ अन्नाद्भवंतिवैप्राणाःप्रत्यक्षंनात्रसंशयः ॥ ८ ॥ कुटुंबिनेसीदतेचब्राह्मणायमहात्मने ॥ दातव्यंभिक्षवेचा
न्नमात्मनोभूतिमिच्छता ॥ ९ ॥ ब्राह्मणायाभिरूपाययोदद्यादन्नमर्थिने ॥ विदधातिनिधिंश्रेष्ठंपारलौकिकमात्मनः ॥ १० ॥ श्रांतमध्वनिवर्ततंवृद्धमर्हमुपस्थितं ॥
अर्चयेद्भूतिमन्विच्छन्गृहस्थोगृहमागतं ॥ ११ ॥ क्रोधमुत्पतितंहित्वासुशीलोवीतमत्सरः ॥ अन्नदःप्राप्नुतेराजन्दिविचेहचयत्सुखं ॥ १२ ॥ नावमन्येदभिग
तंनप्रणुद्यात्कदाचन ॥ अपिश्वपाकेशुनिवानदानंविप्रणश्यति ॥ १३ ॥ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्तते ॥ आर्तायादृष्टपूर्वायसमहद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १४ ॥
पितॄन्देवानृषीन्विप्रानतिथींश्चजनाधिप ॥ योनरःप्रीणयत्यन्नैस्तस्यपुण्यफलंमहत् ॥ १५ ॥ कृत्वातिपातकंकर्मयोदद्यादन्नमर्थिने ॥ ब्राह्मणायविशेषेणनस
पापेनमुच्यते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणेष्वक्षयंदानमन्नंशूद्रेमहाफलं ॥ अन्नदानंहिशूद्रेचब्राह्मणेचविशिष्यते ॥ १७ ॥ नपृच्छेद्गोत्रचरणंस्वाध्यायंदेशमेवच ॥ भिक्षि
तोब्राह्मणेनेहदद्यादन्नंप्रयाचितः ॥ १८ ॥ अन्नदस्यान्नवृक्षाश्चसर्वकामफलप्रदाः ॥ भवंतिचेहचामुत्रनृपतेर्नात्रसंशयः ॥ १९ ॥ आशंसंतेहिपितरःसुवृष्टि
मिवकर्षकाः ॥ अस्माकमपिपुत्रोवापौत्रोवान्नंप्रदास्यति ॥ २० ॥ ब्राह्मणोहिमहद्भूतंस्वयंदेहीतियाचति ॥ अकामोवासकामोवादत्वापुण्यमवाप्नुयात् ॥
॥ २१ ॥ ब्राह्मणःसर्वभूतानामतिथिःप्रस्तताग्रभुक् ॥ विप्रायदधिगच्छंतिभिक्षमाणागृहंसदा ॥ २२ ॥ सत्कृताश्चनिवर्तंतेतदतीवप्रवर्धते ॥ महाभागेकुले
प्रेत्यजन्मचाप्नोतिभारत ॥ २३ ॥ दत्वात्वन्नंनरोलोकेतथास्थानमनुत्तमं ॥ नित्यंमिष्टान्नदायीतुस्वर्गेवसतिसत्कृतः ॥ २४ ॥ अन्नंप्राणानराणांहिसर्वमन्नेप्र
तिष्ठितं ॥ अन्नदःपशुमान्पुत्रीधनवान्भोगवानपि ॥ २५ ॥ प्राणवांश्चापिभवतिरूपवांश्चतथान्नृप ॥ अन्नदःप्राणदोलोकेसर्वदःप्रोच्यतेतुसः ॥ २६ ॥ अन्नंहि
दत्वातिथयेब्राह्मणाययथाविधि ॥ प्रदातासुखमाप्नोतिदैवतैश्चापिपूज्यते ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

ब्राह्मणोहिमहद्भूतंक्षेत्रभूतंयुधिष्ठिर ॥ उप्यतेतत्र यद्बीजंतद्धिपुण्यफलंमहत् ॥ २८ ॥ प्रत्यक्षंप्रीतिजननंभोकुर्दातुर्भवत्युत ॥ सर्वाण्यन्यानिदानानिपरोक्षफ
लवंत्युत ॥ २९ ॥ अन्नाद्धिप्रसवंयांतिरतिरन्नाद्धिभारत॥ धर्मार्थावन्नतोविद्धिरोगनाशंतथान्नतः ॥ ३० ॥ अन्नंह्यमृतमित्याहपुराकल्पेप्रजापतिः ॥ अन्नं
भुवंदिवंखंचसर्वमन्नेप्रतिष्ठितं॥ ३१ ॥ अन्नप्रणाशेभिद्यंतेशरीरेपंचधातवः ॥ बलंबलवतोपीहप्रणश्यत्यन्नहानितः ॥ ३२ ॥ आवाहाश्वविवाहाश्चयज्ञाश्चान्न
मृतेतथा॥ निवर्ततेनरश्रेष्ठब्रह्मचात्रप्रलीयते ॥ ३३ ॥ अन्नतःसर्वमेतद्धियत्किंचित्स्थाणुजंगमं॥ त्रिषुलोकेषुधर्मार्थमन्नंदेयमतोबुधैः ॥ ३४ ॥ अन्नदस्यम
नुष्यस्यबलमोजोयशांसिच ॥ कीर्तिश्चवर्धतेशश्वत्रिषुलोकेषुपार्थिव ॥ ३५ ॥ मेघेषूर्ध्वंसन्निधत्तेप्राणानांपवनःपतिः ॥ तच्चमेघगतंवारिशक्रोवर्षतिभारत ॥
॥ ३६ ॥ आदत्तेचरसान्भौमानादित्यःस्वगभस्तिभिः ॥ वायुरादित्यतस्तांश्चरसान्देवःप्रवर्षति ॥ ३७ ॥ तद्यदामेघतोवारिपतितंभवतिक्षितौ ॥ तदावसुमती
देवीस्निग्धाभवतिभारत ॥ ३८ ॥ ततःसस्यानिरोहंतियेनवर्तयतेजगत् ॥ मांसमेदोस्थिशुक्राणांप्रादुर्भावस्ततःपुनः ॥ ३९ ॥ संभवंतिततःशुक्रात्प्राणिनःपृथि
वीपते॥ अग्नीषोमौहितच्छुक्रंसृजतःपुष्यतश्चह ॥ ४० ॥ एवमन्नाद्धिसूर्यश्चपवनःशुक्रमेवच ॥ एकएवस्मृतोराशिस्ततोभूतानिजज्ञिरे ॥ ४१ ॥ प्राणान्ददातिभू
तानांतेजश्चभरतर्षभ ॥ गृहमभ्यागतायाथयोदद्यादन्नमर्थिने ॥ ४२ ॥ भीष्मउवाच नारदेनैवमुक्तोहमदामन्नंसदानृप ॥ अनसूयुस्त्वमप्यन्नंतस्माद्देहिग
तज्वरः ॥ ४३ ॥ दत्वान्नंविधिवद्राजन्विप्रेभ्यस्त्वमितिप्रभो ॥ यथावदनुरूपेभ्यस्ततःस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥ अन्नदानांहियेलोकास्तांस्त्वंशृणुजनाधिप ॥
भवनानिप्रकाशंतेदिवितेषांमहात्मनां ॥ ४५ ॥ तारासंस्थानिरूपाणिनानास्तंभान्वितानिच ॥ चंद्रमंडलशुभ्राणिकिंकिणीजालवंतिच ॥ ४६ ॥ तरुणादित्य
वर्णानिस्थावराणिचराणिच ॥ अनेकशतभौमानिसांतर्जलचराणिच ॥ ४७ ॥ वैदूर्यार्कप्रकाशानिरौप्यरुक्ममयानिच ॥ सर्वकामफलाश्चापिवृक्षाभवनसं
स्थिताः ॥ ४८ ॥ वाप्योवीथ्यःसभाःकूपादीर्घिकाश्चैवसर्वशः ॥ घोषवंतिचयानानियुक्तान्यथसहस्रशः ॥ ४९ ॥ भक्ष्यभोज्यमयाःशैलावासांस्याभरणानि
च ॥ क्षीरंस्रवंतिसरितस्तथाचैवान्नपर्वताः ॥ ५० ॥ प्रासादाःपांडुराभ्राभाःशय्याश्चकांचनोज्ज्वलाः ॥ तान्यन्नदाःप्रपद्यंतेतस्मादन्नप्रदोभव ॥ ५१ ॥

* वेदः

॥ ५२ ॥ इत्यनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३॥ ॥ ७ ॥ श्रुतंमेइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥मार्गैर्मृगसंबंधिभिः॥ ६॥ सौम्यनक्षत्रेमृगशिरसि॥ ७॥ ८ ॥पूपान्पिष्टमया

एतेलोकाःपुण्यकृताअन्नदानांमहात्मनां॥ तस्मादन्नंप्रयत्नेनदातव्यंमानवैर्भुवि॥ ५२॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेअन्नदानप्रशंसायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥ ६३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंमेभवतोवाक्यमन्नदानस्ययोविधिः॥ नक्षत्रयोगस्येदानींदानकल्पंब्रवीहिमे॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ देवक्याश्चैवसंवादंमहर्षेर्नारदस्यच॥ २॥ द्वारकामनुसंप्राप्तंनारदंदेवदर्शनं॥ पप्रच्छेदंवचःप्रश्नंदेवकीधर्मदर्शनं॥ ३ ॥ तस्याःसंपृच्छमानायादेवर्षिर्नारदस्ततः॥ आचष्टविधिवत्सर्वंतच्छृणुष्वविशांपते॥ ४ ॥ नारदउवाच कृत्तिकासुमहाभागेपायसेनससर्पिषा॥ संतर्प्यब्राह्मणान्साधूँल्लोकानाप्नोत्यनुत्तमान्॥ ५ ॥ रोहिण्यांप्रसृतैर्मार्गैर्मांसैरन्नेनसर्पिषा॥ पयोन्नपानंदातव्यमनृणार्थंद्विजातये॥ ६ ॥ दोग्ध्रींदत्वासवत्सांतुनक्षत्रेसोमदैवते॥ गच्छंतिमानुषाल्लोकात्स्वर्गलोकमनुत्तमं॥ ७॥ आर्द्रायांकृसरंदत्वातिलमिश्रमुपोषितः॥ नरस्तरतिदुर्गाणिक्षुरधारांश्चपर्वतान्॥ ८ ॥ पूपान्पुनर्वसौदत्वातथैवान्नानिशोभने ॥ यशस्वीरूपसंपन्नोबह्वन्नोजायतेकुले॥ ९ ॥ पुष्येणकनकंदत्वाकृतंवाकृतमेवच॥ अनालोकेषुलोकेषुसोमवत्सविराजते ॥ १० ॥ आश्लेषायांतुयोरूप्यमृषभंवाप्रयच्छति॥ ससर्वभयनिर्मुक्तःसंभवानधितिष्ठति॥ ११ ॥ मघासुतिलपूर्णानिवर्धमानानिमानवः॥ प्रदायपुत्रपशुमानिहप्रेत्यचमोदते ॥ १२ ॥ फल्गुनीपूर्वसमयेब्राह्मणानामुपोषितः॥ भक्ष्यान्फाणितसंयुक्तान्दत्वासौभाग्यमृच्छति॥ १३ ॥ घृतक्षीरसमायुक्तंविधिवत्षष्टिकौदनं॥ उत्तराविषयेदत्वास्वर्गलोकेमहीयते ॥ १४ ॥ यद्यत्प्रदीयतेदानमुत्तराविषयेनरैः॥ महाफलमनंतंतद्भवतीतिविनिश्चयः॥ १५॥ हस्तेहस्तिरथंदत्वाचतुर्युक्तमुपोषितः॥ प्राप्नोतिपरमाँल्लोकान्पुण्यकामसमन्वितान्॥ १६॥ चित्रायांवृषभंदत्वापुण्यगंधांश्चभारत॥ चरंत्यप्सरसांलोकेरमंतेनंदनेतथा॥ १७॥ स्वात्यामथधनंदत्वायदिष्टतममात्मनः॥ प्राप्नोतिलोकान्सशुभानिहचैवमहद्यशः॥ १८॥ विशाखायामनड्वाहंधेनुंदत्वाचदुग्धदां॥ सप्रासंगंचशकटंसधान्यंवस्त्रसंयुतं ॥ १९ ॥ पितॄन्देवांश्चप्रीणातिप्रेत्यचानंत्यमश्नुते॥ नचदुर्गाण्यवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ २० ॥

नृघृतपाचितपिंडान्॥ ९॥अनालोकेषुआलोकांतरवर्जितेषुस्वयंप्रकाशेष्वित्यर्थः॥ १०॥ ११॥ १२॥फाणितंगोरसविकारः॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥प्रासंगोधान्यादिपिधानयोग्यंचतुरस्रं॥ १९॥ २०॥

दत्वायथोक्तंविप्रेभ्योवृत्तिमिष्टांसविंदति ॥ नरकादींश्चसंक्लेशान्नाप्नोतीतिविनिश्चयः ॥ २१ ॥ अनुराधासुप्रावारंवरान्नंसमुपोषितः ॥ दत्वायुगशतंचापि
नरःस्वर्गेमहीयते ॥ २२ ॥ कालशाकंतुविप्रेभ्योदत्वामर्त्यःसमूलकं ॥ ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टांवैगतिमिष्टांसगच्छति ॥ २३ ॥ मूलेमूलफलंदत्वाब्राह्मणेभ्यःसमा
हितः ॥ पितॄन्प्रीणयतेचापिगतिमिष्टांचगच्छति ॥ २४ ॥ अथपूर्वास्वषाढासुदधिपात्राण्युपोषितः ॥ कुलवृत्तोपसंपन्नेब्राह्मणेवेदपारगे ॥ २५ ॥ पुरुषोजायते
प्रेत्यकुलेसुबहुगोधने ॥ उदमंथंससर्पिष्कंप्रभूतमधिफाणितं ॥ २६ ॥ दत्वोत्तरास्वषाढासुसर्वकामानवाप्नुयात् ॥ दुग्धंत्वभिजितेयोगेदत्वामधुघृतप्लुतं ॥ धर्म
नित्योमनीषिभ्यःस्वर्गलोकेमहीयते ॥ २७ ॥ श्रवणेकंबलंदत्वावस्त्रांतरितमेववा ॥ श्वेतेनयातियानेनस्वर्गलोकानसंवृतान् ॥ २८ ॥ गोप्रयुक्तंधनिष्ठासुयानं
दत्वासमाहितः ॥ वस्त्रराशिधनंसद्यःप्रेत्यराज्यंप्रपद्यते ॥ २९ ॥ गंधाञ्छतभिषायोगेदत्वासागुरुचंदनान् ॥ प्राप्नोत्यप्सरसांसंघान्प्रेत्यगंधांश्चशाश्वतान् ॥ ३० ॥
पूर्वाभाद्रपदायोगेराजमाषान्प्रदायतु ॥ सर्वभक्षफलोपेतःसवैप्रेत्यसुखीभवेत् ॥ ३१ ॥ औरभ्रमुत्तरायोगेयस्तुमांसंप्रयच्छति ॥ सपितॄन्प्रीणयतिवैप्रेत्यचानं
त्यमश्नुते ॥ ३२ ॥ कांस्योपदोहनांधेनुंरेवत्यांयःप्रयच्छति ॥ साप्रेत्यकामानादायदातारमुपतिष्ठति ॥ ३३ ॥ रथमश्वसमायुक्तंदत्वाश्विन्यांनरोत्तमः ॥ हस्त्य
श्वरथसंपन्नेवर्चस्वीजायतेकुले ॥ ३४ भरणीषुद्विजातिभ्यस्तिलधेनुंप्रदायवै ॥ गाःसुप्रभूताःप्राप्नोतिनरःप्रेत्ययशस्तथा ॥ ३५ ॥ भीष्मउवाच इत्येषल
क्षणोद्देशःप्रोक्तोनक्षत्रयोगतः ॥ देवक्यानारदेनेहसास्नुषाभ्योब्रवीदिदं ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके० दानधर्मेनक्षत्रयो
गदानंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच सर्वान्कामान्प्रयच्छंतियेप्रयच्छंतिकांचनं ॥ इत्येवंभगवानत्रिः
पितामहसुतोब्रवीत् ॥ १ ॥ पवित्रमथचायुष्यंपितॄणामक्षयंचतत् ॥ सुवर्णमनुजेंद्रेणहरिश्चंद्रेणकीर्तितं ॥ २ ॥

अनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वानिति ॥ १ ॥ २ ॥

* यावतावस्त्रेणाकृत्वा धेनुराच्छादिताभवतितद्वस्त्रपूरिततिलास्तिलधेनुः

पानीयंपरमंदानंदानानांमनुरब्रवीत् ॥ तस्मात्कूपांश्चवापीश्चतडागानिचखानयेत् ॥३॥ अर्धंपापस्यहरतिपुरुषस्येहकर्मणः॥ कूपःप्रवृत्तपानीयःसुप्रवृत्तश्च
नित्यशः ॥ ४ ॥ सर्वंतारयतेवंशंयस्यखातेजलाशये ॥ गावःपिबंतिविप्राश्चसाधवश्चनराःसदा ॥ ५ ॥ निदाघकालेपानीयंयस्यतिष्ठत्यवारितं ॥ सदुर्गंविषमं
कृत्स्नंनकदाचिदवाप्नुते ॥ ६ ॥ बृहस्पतेर्भगवतःपूष्णश्चैवभगस्यच ॥ अश्विनोश्चैववन्हेश्चप्रीतिर्भवतिसर्पिषा ॥ ७ ॥ परमंभेषजंह्येतद्यज्ञानामेतदुत्तमं ॥ रसा
नामुत्तमंचैतत्फलानांचैतदुत्तमं ॥ ८ ॥ फलकामोयशस्कामःपुष्टिकामश्चनित्यदा ॥ घृतंदद्याद्द्विजातिभ्यःपुरुषःशुचिरात्मवान् ॥ ९ ॥ घृतंमासेआश्वयुजिवि
प्रेभ्योयःप्रयच्छति ॥ तस्मैप्रयच्छतोरूपंप्रीतौदेवाविहाश्विनौ ॥ १० ॥ पायसंसर्पिषामिश्रंद्विजेभ्योयःप्रयच्छति ॥ गृहंतस्यनरक्षांसिधर्षयंतिकदाचन ॥ ११ ॥
पिपासयानम्रियतेसोपच्छंदश्चजायते ॥ नप्राप्नुयाच्चव्यसनंकरकान्यःप्रयच्छति ॥ १२ ॥ प्रयतोब्राह्मणाग्रेयःश्रद्धयापरयायुतः ॥ उपस्पर्शनषड्भागंलभतेपुरुषःस
दा ॥ १३ ॥ यःसाधनार्थंकाष्ठानिब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छति ॥ प्रतापनार्थंराजेंद्रवृत्तवद्भ्यःसदानरः ॥ १४ ॥ सिध्यंत्यर्थाःसदातस्यकार्याणिविविधानिच ॥ उपर्यु
परिशत्रूणांवपुषादीप्यतेचसः ॥ १५ ॥ भगवांश्चापिसंप्रीतोवह्निर्भवतिनित्यशः ॥ नतंत्यजंतिपशवःसंग्रामेचजयत्यपि ॥ १६ ॥ पुत्राञ्छ्रियंचलभतेयश्छ
त्रंसंप्रयच्छति ॥ नचक्षुर्व्याधिंलभतेयज्ञभागमथाश्नुते ॥ १७ ॥ निदाघकालेवर्षेवायश्छत्रंसंप्रयच्छति ॥ नास्यकश्चिन्मनोदाहःकदाचिदपिजायते ॥ १८ ॥ कृ
च्छ्रात्सविषमाच्चैवक्षिप्रंमोक्षमवाप्नुते ॥ प्रदानंसर्वदानानांशकटस्यविशांपते ॥ एवमाहमहाभागःशांडिल्योभगवानृषिः ॥ १९ ॥ इतिश्रीम० अनुशा
सनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच दह्यमानायविप्राययःप्रयच्छत्युपानहौ ॥
यत्फलंतस्यभवतितन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच उपानहौप्रयच्छेद्योब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ॥ मर्दतेकंटकान्सर्वान्विषमान्निस्तरत्यपि ॥ २ ॥
सशत्रूणामुपरिचसंतिष्ठतियुधिष्ठिर ॥ यानंचाश्वतरीयुक्तंतस्यशुभ्रंविशांपते ॥ ३ ॥ उपतिष्ठतिकौंतेयरौप्यकांचनभूषितं ॥ शकटंदम्यसंयुक्तंदत्तंभवतिचैव
हि ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच यत्फलंतिलदानेचभूमिदानेचकीर्तितं ॥ गोदानेचान्नदानेचभूयस्तद्ब्रूहिकौरव ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इमंहिमवत्सन्निहितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ हिमवतिहिमवत्समी

भीष्मउवाच श्रृणुष्वममकौंतेयतिलदानस्ययत्फलं ॥ निशम्यचयथान्यायंप्रयच्छकुरुसत्तम ॥ ६ ॥ पितॄणांपरमंभोज्यंतिलाःसृष्टाःस्वयंभुवा ॥ तिलदाने
नवैतस्मात्पितृपक्षःप्रमोदते ॥ ७ ॥ माघमासेतिलान्यस्तुब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छति ॥ सर्वसत्वसमाकीर्णनरकंसनपश्यति ॥ ८ ॥ सर्वसत्रैश्चयजतेयस्तिलैर्यजते
पितॄन् ॥ नचाकामेनदातव्यंतिलश्राद्धंकदाचन ॥ ९ ॥ महर्षेःकश्यपस्यैतेगात्रेभ्यःप्रसृतास्तिलाः ॥ ततोदिव्यंगताभावंप्रदानेषुतिलाःप्रभो ॥ १० ॥ पौष्टिका
रूपदाश्चैवतथापापविनाशनाः ॥ तस्मात्सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानंविशिष्यते ॥ ११ ॥ आपस्तंबश्चमेधावीशंखश्चलिखितस्तथा ॥ महर्षिर्गौतमश्चापितिल
दानैर्दिवंगताः ॥ १२ ॥ तिलहोमरताविप्राःसर्वेसंयतमैथुनाः ॥ समागव्येनहविषाप्रवृत्तिषुचसंस्थिताः ॥ १३ ॥ सर्वेषामितिदानानांतिलदानंविशिष्यते ॥
अक्षयंसर्वदानानांतिलदानमिहोच्यते ॥ १४ ॥ उच्छिन्नेतुपुराहव्येकुशिकर्षिःपरंतपः ॥ तिलैरग्नित्रयंहुत्वाप्राप्तवान्गतिमुत्तमां ॥ १५ ॥ इतिप्रोक्तंकुरुश्रेष्ठ
तिलदानमनुत्तमं ॥ विधानंयेनविधिनातिलानामिहशस्यते ॥ १६ ॥ अतऊर्ध्वंनिबोधेदंदेवानांयष्टुमिच्छतां ॥ समागमेमहाराजब्रह्मणावैस्वयंभुवा ॥ १७ ॥
देवाःसमेत्यब्रह्माणंभूमिभागेयियक्षवः ॥ शुभंदेशमयाचंतयजेमइतिपार्थिव ॥ १८ ॥ देवाऊचुः भगवंस्त्वंप्रभुर्भूमेःसर्वस्यत्रिदिवस्यच ॥ यजेमहिम
हाभागयज्ञंभवदनुज्ञया ॥ १९ ॥ नाननुज्ञातभूमिर्हियज्ञस्यफलमश्नुते ॥ त्वंहिसर्वस्यजगतःस्थावरस्यचरस्यच ॥ २० ॥ प्रभुर्भवसितस्मात्त्वंसमनुज्ञातुमर्ह
सि ॥ ब्रह्मोवाच ददानिमेदिनीभागंभवद्भ्योहंसुरर्षभाः ॥ २१ ॥ यस्मिन्देशेकरिष्यध्वंयज्ञान्काश्यपनंदनाः ॥ देवाऊचुः भगवन्कृतकार्याःस्मय
क्ष्महेस्वाप्तदक्षिणैः ॥ २२ ॥ इमंतुदेशंमुनयःपर्युपासंतिनित्यदा ॥ ततोगस्त्यश्चकण्वश्चभृगुरत्रिर्वृषाकपिः ॥ २३ ॥ असितोदेवलश्चैवदेवयज्ञमुपागमन् ॥ त
तोदेवामहात्मानईजिरेयज्ञमच्युतं ॥ २४ ॥ तथासमापयामासुर्यथाकालंसुरर्षभाः ॥ तइष्ट्वयज्ञांस्त्रिदशाहिमवत्यचलोत्तमे ॥ २५ ॥ षष्ठमंशंक्रतोस्तस्यभूमि
दानंप्रचक्रिरे ॥ प्रादेशमात्रंभूमेस्तुयोदद्यादनुपस्कृतं ॥ २६ ॥ नसीदतिसकृच्छ्रेषुनचदुर्गाण्यवाप्नुते ॥ शीतवातातपसहांगृहभूमिंसुसंस्कृतां ॥ २७ ॥ प्रदायसुर
लोकस्थःपुण्यांतेपिनचाल्यते ॥ मुदितोवसतिप्राज्ञःशक्रेणसहपार्थिव ॥ २८ ॥

पेकुरुक्षेत्रे येषांकुरुक्षेत्रंवेदिरासीदितिश्रुतेः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कौमुदेकार्तिके ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टि

नकृशांनापवत्सांवावंध्यांरोगान्वितांतथा ॥ नव्यंगांनपरिश्रांतांदद्याद्गांब्राह्मणायवै ॥ ५३ ॥ दशगोसहस्रदोहिशंक्रेणसहमोदते ॥ अक्षयाँल्लभतेलोकान्नरः
शतसहस्रशः ॥ ५४ ॥ इत्येतद्गोप्रदानंचतिलदानंचकीर्तितं ॥ तथाभूमिप्रदानंचशृणुष्वान्नेचभारत ॥ ५५ ॥ अन्नदानंप्रधानंहिकौंतेयपरिचक्षते ॥ अन्नस्य
हिप्रदानेनरंतिदेवोदिवंगतः ॥ ५६ ॥ श्रांतायक्षुधितायान्नंयःप्रयच्छतिभूमिप ॥ स्वायंभुवंमहत्स्थानंसगच्छतिनराधिप ॥ ५७ ॥ नहिरण्यैर्नवासोभिर्नान्यदा
नेनभारत ॥ प्राप्नुवंतिनराःश्रेयोयथात्वन्नप्रदाःप्रभो ॥ ५८ ॥ अन्नंवैप्रथमंद्रव्यमन्नंश्रीश्चपरामता ॥ अन्नात्प्राणःप्रभवतितेजोवीर्यबलंतथा ॥ ५९ ॥ सद्योद
दातियश्चान्नंसदैकाग्रमनानरः ॥ नसदुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाहपराशरः ॥ ६० ॥ अर्चयित्वायथान्यायंदेवेभ्योन्नंनिवेदयेत् ॥ यदन्नाहिनराराजंस्तदन्नास्तस्य
देवताः ॥ ६१ ॥ कौमुदेशुक्लपक्षेतुयोन्नदानंकरोत्युत ॥ ससंतरतिदुर्गाणिप्रेत्यचानंत्यमश्नुते ॥ ६२ ॥ अभुक्त्वातिथयेचान्नंप्रयच्छेद्यःसमाहितः ॥ सवैब्रह्मवि
दांलोकान्प्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥ ६३ ॥ सुकृच्छ्रामापदंप्राप्तश्चान्नदःपुरुषस्तरेत् ॥ पापंतरतिचैवेहदुष्कृतंचापकर्षति ॥ ६४ ॥ इत्येतदन्नदानस्यतिलदानस्यचैवह ॥
भूमिदानस्यचफलंगोदानस्यचकीर्तितं ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच श्रुतंदानफलंतातयत्त्वयापरिकीर्तितं ॥ अन्नदानंविशेषेणप्रशस्तमिहभारत ॥ १ ॥ पानीयदानमेवैतत्कथंचेहमहाफलं ॥ इत्येतच्छ्रोतुमि
च्छामिविस्तरेणपितामह ॥ २ ॥ भीष्मउवाच हंततेवर्तयिष्यामियथावद्भरतर्षभ ॥ गदतस्तन्ममाद्येहशृणुसत्यपराक्रम ॥ ३ ॥ पानीयदानात्प्रभृतिसर्ववक्ष्या
मितेनघ ॥ यदन्नंयच्चपानीयंसंप्रदायाश्नुतेनरः ॥ ४ ॥ नतस्मात्परमंदानंकिंचिदस्तीतिमेमनः ॥ अन्नात्प्राणभृतस्तातप्रवर्ततेहिसर्वशः ॥ ५ ॥ तस्मादन्नंपरंलो
केसर्वलोकेषुकथ्यते ॥ अन्नाद्बलंचतेजश्चप्राणिनांवर्धतेसदा ॥ ६ ॥ अन्नदानमतस्तस्माच्छ्रेष्ठमाहप्रजापतिः ॥ सावित्र्यात्यपिकौंतेयश्रुतंतेवचनंशुभं ॥ ७ ॥
यतश्चयद्यथाचैवदेवसत्रेमहामते ॥ अन्नेदत्तेनरेणेहप्राणादत्ताभवंत्युत ॥ ८ ॥ प्राणदानाद्धिपरमंनदानमिहविद्यते ॥ श्रुतंहितेमहाबाहोलोमशस्यापितद्वचः
॥ ९ ॥ प्राणान्दत्वाकपोताययत्प्राप्तंशिबिनापुरा ॥ तांगतिंलभतेदत्वाद्विजस्यान्नंविशांपते ॥ १० ॥

तमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

प्रतिश्रयोवासार्थंस्थलं ॥२९॥ प्रधानंलोकंब्रह्मलोकं ॥३०॥३१॥३२॥३३॥ तद्भूमिपरकीयांभूमिंवायोनिर्वपेत्पितृभिःपितृभ्योदद्यात्तर्हितच्छ्राद्धंतद्भूमिदानाख्यंकर्मचउभयंनिहन्यतेदृथाभवति ॥३४॥
प्रतिश्रयप्रदानाच्चसोपिस्वर्गेमहीयते॥ अध्यापककुलेजातःश्रोत्रियोनियतेंद्रियः॥ २९॥ गृहेयस्यवसेत्तुष्टःप्रधानंलोकमश्नुते ॥ तथागवार्थेशरणंशीतवर्ष
सहंद्दढम्॥ ३०॥ आसप्तमंतारयतिकुलंभरतसत्तम॥ क्षेत्रभूमिंददल्लोकेशुभांश्रियमवाप्नुयात्॥ ३१॥ रत्नभूमिंप्रदद्यात्तुकुलवंशंप्रवर्धयेत् ॥ नचोषरांननि
र्दग्धांमहींदद्यात्कथंचन॥ ३२ ॥ नश्मशानपरीतांचनचपापनिषेवितां॥ पारक्येभूमिदेशेतुपितॄणांनिर्वपेत्तुयः ॥ ३३ ॥ तद्भूमिंवापिपितृभिःश्राद्धकर्मविह
न्यते॥ तस्मात्क्रीत्वामहींदद्यात्स्वल्पामपिविचक्षणः॥ ३४॥ पिंडःपितृभ्योदत्तोवैतस्यांभवतिशाश्वतः॥ अटवीपर्वताश्चैवनद्यस्तीर्थानियानिच॥३५॥ सर्वा
ण्यस्वामिकान्याहुर्नहितत्रपरिग्रहः॥ इत्येतद्भूमिदानस्यफलमुक्तंविशांपते॥ ३६॥ अतःपरंतुगोदानंकीर्तयिष्यामितेनघ॥ गावोधिकास्तपस्विभ्योयस्मात्स
र्वेभ्यएवच॥ ३७॥ तस्मान्महेश्वरोदेवस्तपस्ताभिःसहास्थितः॥ ब्राह्मेलोकेवसंत्येताःसोमेनसहभारत॥ ३८॥ यांतांब्रह्मर्षयःसिद्धाःप्रार्थयंतिपरांगतिं॥ पय
साहविषादध्नाशकृताचाथचर्मणा॥ ३९॥ अस्थिभिश्चोपकुर्वंतिशृंगैर्वालैश्चभारत ॥ नासांशीतातपौस्यातांसदैताःकर्मकुर्वते॥ ४०॥ नवर्षंविषयंवापिदुः
खमासांभवत्युत॥ ब्राह्मणैःसहितायांतितस्मात्पारमकंपदं॥ ४१ ॥ एकंगोब्राह्मणंतस्मात्प्रवदंतिमनीषिणः॥ रंतिदेवस्ययज्ञेताःपशुत्वेनोपकल्पिताः॥४२॥
अतश्चर्मण्वतीराजन्गोचर्मभ्यःप्रवर्तिता॥ पशुत्वाच्चविनिर्मुक्ताःप्रदानायोपकल्पिताः ॥ ४३ ॥ ताइमाविप्रमुख्येभ्योयोददातिमहीपते ॥ निस्तरेदापदंकृ
च्छ्रांविषमस्थोपिपार्थिव॥ ४४॥ गवांसहस्रदःप्रेत्यनरकंनप्रपद्यते ॥ सर्वत्रविजयंचापिलभतेमनुजाधिप ॥४५॥ अमृतंवैगवांक्षीरमित्याहत्रिदशाधिपः॥
तस्माद्ददातियोधेनुममृतंसप्रयच्छति॥ ४६॥ अग्नीनामव्ययंह्येतद्धौम्यंवेदविदोविदुः ॥ तस्माद्ददातियोधेनुंसहौम्यंसंप्रयच्छति॥ ४७॥ स्वर्गोवैमूर्तिमानेष
वृषभंयोगवांपतिं॥ विप्रेगुणयुतेदद्यात्सवैस्वर्गेमहीयते ॥४८॥ प्राणावैप्राणिनामेतेप्रोच्यंतेभरतर्षभ ॥ तस्माद्ददातियोधेनुंप्राणानेषप्रयच्छति॥ ४९॥ गा
वःशरण्याभूतानामितिवेदविदोविदुः॥ तस्माद्ददातियोधेनुंशरणंसंप्रयच्छति ॥ ५०॥ नवधार्थंप्रदातव्यानकीनाशेननास्तिके॥ गोजीविनेनदातव्यातथा
गौर्भरतर्षभ॥ ५१ ॥ ददत्सताद्दशानांवैनरोगांपापकर्मणां ॥ अक्षयंनरकंयातीत्येवमाहुर्महर्षयः॥ ५२॥
तस्यांक्रीतायां ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१॥५२ ॥

तस्माद्विशिष्टांगच्छंतिप्राणदाइतिनःश्रुतं ॥ अन्नंवापिप्रभवतिपानीयात्कुरुसत्तम ॥ नीरजातेनहिविनानकिंचित्संप्रवर्तते ॥ ११ ॥ नीजरातश्चभगवान्सो
मोग्रहगणेश्वरः ॥ अमृतंचसुधाचैवसुधाचैवामृतंतथा ॥ १२ ॥ अन्नौषध्योमहाराजवीरुधश्चजलोद्भवाः ॥ यतःप्राणभृतांप्राणाःसंभवंतिविशांपते ॥ १३ ॥ दे
वानाममृतंह्यन्नंनागानांचसुधातथा ॥ पितॄणांचस्वधाप्रोक्तापशूनांचापिवीरुधः ॥ १४ ॥ अन्नमेवमनुष्याणांप्राणानाहुर्मनीषिणः ॥ तच्चसर्वंनरव्याघ्रपानी
यात्संप्रवर्तते ॥ १५ ॥ तस्मात्पानीयदानाद्वैनपरंविद्यतेक्वचित् ॥ तच्चदद्यान्नरोनित्यंयदीच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ १६ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंजलदानमिहोच्यते ॥ श
त्रूंश्चाप्यधिकौंतेयसदातिष्ठतितोयदः ॥ १७ ॥ सर्वकामानवाप्नोतिकीर्तिंचैवहिशाश्वतीं ॥ प्रेत्यचानंत्यमश्नातिपापेभ्यश्चप्रमुच्यते ॥ १८ ॥ तोयदोमनुजव्या
घ्रस्वर्गंगत्वामहाद्युते ॥ अक्षयान्समवाप्नोतिलोकानित्यब्रवीन्मनुः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप० आनुशास० दानधर्मेपानीयदानमाहात्म्ये
सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच तिलानांकीदृशंदानमथदीपस्यचैवहि ॥ अन्नानांवाससांचैवभूयएवब्रवी
हिमे ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ ब्राह्मणस्यचसंवादंयमस्यचयुधिष्ठिर ॥ २ ॥ मध्यदेशेमहान्ग्रामोब्राह्मणानांबभूवह ॥
गंगायमुनयोर्मध्येयामुनस्यगिरेरधः ॥ ३ ॥ पर्णशालेतिविख्यातोरमणीयोनराधिप ॥ विद्वांसस्तत्रभूयिष्ठाब्राह्मणाश्चावसंस्तथा ॥ ४ ॥ अथप्राहयमःकंचि
त्पुरुषंकृष्णवाससं ॥ रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणंकाकजंघाक्षिनासिकं ॥ ५ ॥ गच्छत्वंब्राह्मणग्रामंततोगत्वातमानय ॥ अगस्त्यंगोत्रतश्चापिनामतश्चापिशर्मिणं ॥
॥ ६ ॥ शमेनिविष्टंविद्वांसमध्यापकमनादृतं ॥ माचान्यमानयेथास्त्वंसगोत्रंतस्यपार्श्वतः ॥ ७ ॥ सहितादृग्गुणस्तेनतुल्योध्ययनजन्मना ॥ अपत्येषुतथावृत्ते
समस्तेनैवधीमता ॥ ८ ॥ तमानययथोद्दिष्टंपूजाकार्याहितस्यवै ॥ सगत्वाप्रतिकूलंतच्चकारयमशासनं ॥ ९ ॥ तमाक्रम्यानयामासप्रतिषिद्धोयमेनयः ॥ तस्मै
यमःसमुत्थायपूजांकृत्वाचवीर्यवान् ॥ १० ॥ प्रोवाचनीयतामेषसोन्यआनीयतामिति ॥ एवमुक्तेतुवचनेधर्मराजेनसद्विजः ॥ ११ ॥ उवाचधर्मराजानंनिर्वि
ण्णोध्ययनेनवै ॥ योमेकालोभवेच्छेषस्तंवसेयमिहाच्युत ॥ १२ ॥

कालस्यविहितंआयुःप्रमाणंनप्राप्नोमिनजानामि कालेनाप्रवर्तितंत्वामिहस्थापयितुंनशक्नोमीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ब्रूहिपृच्छ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्वर्तयंतिसाधयंति ॥ १७ ॥ १८ ॥ आलंभनंसर्वतः

यमउवाच नाहंकालस्यविहितंप्राप्नोमीहकथंचन ॥ योहिधर्मंचरतिवैतंतुजानामिकेवलं ॥ १३ ॥ गच्छविप्रत्वमद्यैवआलयंस्वंमहाद्युते ॥ ब्रूहिसर्वंयथास्वैरं करवाणिकिमच्युत ॥१४॥ ब्राह्मणउवाच यत्तत्रकृत्वासुमहत्पुण्यंस्यात्तद्ब्रवीहिमे ॥ सर्वस्यहिप्रमाणंत्वंत्रैलोक्यस्यापिसत्तम ॥१५॥ यमउवाच शृणुतत्त्वेनविप्रर्षेप्रदानविधिमुत्तमं ॥ तिलाःपरमकंदानंपुण्यंचैवेहशाश्वतं ॥ १६ ॥ तिलाश्चसंप्रदातव्यायथाशक्तिद्विजर्षभ ॥ नित्यदानात्सर्वकामांस्तिलानिर्वर्तयंत्युत ॥१७॥ तिलान्श्राद्धेप्रशंसंतिदानमेतध्यनुत्तमं ॥ तान्प्रयच्छस्वविप्रेभ्योविधिदृष्टेनकर्मणा ॥१८॥ वैशाख्यांपौर्णमास्यांतुतिलान्दद्याद्द्विजातिषु ॥ तिलाभक्षयितव्याश्चसदात्वालंभनंचतैः ॥ १९ ॥ कार्यंसततमिच्छद्भिःश्रेयःसर्वात्मनागृहे ॥ तथापःसर्वदादेयाःपेयाश्चैवनसंशयः ॥ २० ॥ पुष्करिण्यस्तडागानिकूपांश्चैवात्रखानयेत् ॥ एतत्सुदुर्लभतरमिहलोकेद्विजोत्तम ॥ २१ ॥ आपोनित्यंप्रदेयास्तेपुण्यंह्येतदनुत्तमं ॥ प्रपाश्चकार्यादानार्थंनित्यंतेद्विजसत्तम ॥ भुक्तेप्यन्नंप्रदेयंतुपानीयंवैविशेषतः ॥ २२ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तेसतदातेनयमदूतेनवैगृहान् ॥ नीतश्चकारयामाससर्वंतद्यमशासनं ॥ २३ ॥ नीत्वातंयमदूतोपिगृहीत्वाशर्मिणंतदा ॥ ययौसधर्मराजायन्यवेदयतचापितं ॥ २४ ॥ तंधर्मराजोधर्मज्ञंपूजयित्वाप्रतापवान् ॥ कृत्वाचसंविदंतेनविससर्जयथागतं ॥२५॥ तस्यापिचयमःसर्वमुपदेशंचकारह ॥ प्रेत्यैत्यचततःसर्वंचकारोक्तंयमेनतत् ॥ २६ ॥ तथा प्रशंसतेदीपान्यमःपितृहितेप्सया ॥ तस्माद्दीपप्रदोनित्यंसंतारयतिवैपितॄन् ॥ २७ ॥ दातव्याःसततंदीपास्तस्माद्भरतसत्तम ॥ देवतानांपितॄणांचचक्षुष्यंचात्मनांविभो ॥ २८ ॥ रत्नदानंचसुमहत्पुण्यमुक्तंजनाधिप ॥ यस्तान्विक्रीययजतेब्राह्मणोह्यभयंकरं ॥ २९ ॥ यद्वैददातिविप्रेभ्योब्राह्मणःप्रतिगृह्यवै ॥ उभयोःस्यात्तदक्षय्यंदातुरादातुरेवच ॥ ३० ॥ योददातिस्थितःस्थित्यांतादृशायप्रतिग्रहं ॥ उभयोरक्षयंधर्मंतंमनुःप्राहधर्मवित् ॥ ३१ ॥ वाससांसंप्रदानेनस्वदारनिरतोनरः ॥ सुवस्त्रश्चसुवेषश्चभवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ३२ ॥ गावःसुवर्णंचतथातिलाश्चैवानुवर्णिताः ॥ बहुशःपुरुषव्याघ्रवेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ ३३ ॥

स्पर्शनंउद्वर्तनमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ रत्नेति तस्मैरत्नदानंकर्तव्यंयस्तान्रत्नानिविक्रीययज्ञंकरोति एतद्धितस्याभयंकरंप्रतिग्रहविक्रयजदोषघ्नं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ इष्टिकर्मिणेयाज्ञिकाय ॥ २ ॥ ३ ॥ तुल्यनामानि गोपदवाच्यानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ देयंदानयोग्यम् परंश्रेष्ठं ॥६॥७॥८॥ प्रचोदनमिति गवांबलिवर्दानांकर्मसुयज्ञाद्यर्थेषुकृष्याद्यर्थेषुकर्षणादिषुवर्ततांप्रचोदनंप्रतोदेनप्रेरणंदेवैःकृतमितिनतत्रदोषइतिभावः तथापिपूर्वंयज्ञार्थमेव

विवाहांश्चैवकुर्वीतपुत्रानुत्पादयेतच ॥ पुत्रलाभोहिकौरव्यसर्वलाभाद्विशिष्यते ॥ ३४ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनप० आनुशासनिकेप० दानधर्मेयमब्राह्मणसंवादेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच भूयएवकुरुश्रेष्ठदानानांविधिमुत्तमं ॥ कथयस्वमहाप्राज्ञभूमिदानंविशेषतः ॥ १ ॥ पृथिवींक्षत्रियोदद्याद्ब्राह्मणायेष्टिकर्मिणे ॥ विधिवत्प्रतिगृण्हीयान्नत्वन्योदातुमर्हति ॥ २ ॥ सर्ववर्णैस्तुयच्छक्यंप्रदातुंफलकांक्षिभिः ॥ वेदेवायत्समाख्यातं तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच तुल्यनामानिदेयानित्रीणितुल्यफलानिच ॥ सर्वकामफलानीहगावःपृथ्वीसरस्वती ॥ ४ ॥ योब्रूयाच्चापिशिष्याय धर्म्यांब्राह्मींसरस्वतीं ॥ पृथिवीगोप्रदानाभ्यांतुल्यंसफलमश्नुते ॥ ५ ॥ तथैवगाःप्रशंसंतिनतुदेयंततःपरं ॥ सन्निकृष्टफलास्ताहिलघ्वर्थाश्चयुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ मातरःसर्वभूतानांगावःसर्वसुखप्रदाः ॥ वृद्धिमाकांक्षतानित्यंगावःकार्याःप्रदक्षिणाः ॥ ७ ॥ संताड्यानतुपादेनगवांमध्येनचव्रजेत् ॥ मंगलायतनंदेव्यस्तस्मात्पूज्याःसदैवहि ॥ ८ ॥ प्रचोदनंदेवकृतंगवांकर्मसुवर्ततां ॥ पूर्वमेवाक्षरंचान्यदभिधेयंततःपरं ॥ ९ ॥ प्रचारेवानिवातेवाबुधोनोद्वेजयेतगाः ॥ तृषिताह्यभिवीक्षंत्योनरंहन्युःसबांधवं ॥ १० ॥ पितृसद्मानिसततंदेवतायतनानिच ॥ पूयंतेशकृतायासांपूतंकिमधिकंततः ॥ ११ ॥ घासमुष्टिंपरगवेदद्यात्संवत्सरंतुयः ॥ अकृत्वास्वयमाहारंव्रतंतत्सार्वकामिकं ॥ १२ ॥ सहिपुत्रान्यशोर्थंचश्रियंचाप्यधिगच्छति ॥ नाशयत्यशुभंचैवदुःस्वप्नंचाप्यपोहति ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच देयाःकिंलक्षणागावःकाश्चापिपरिवर्जयेत् ॥ कीदृशायप्रदातव्यानदेयाःकीदृशायच ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच असद्वृत्तायपापायलुब्धायानृतवादिने ॥ हव्यकव्यव्यपेतायनदेयागौःकथंचन ॥ १५ ॥ भिक्षवेबहुपुत्रायश्रोत्रियायाहिताग्नये ॥ दत्वादशगवांदातालोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥ १६ ॥ यश्चैवधर्मंकुरुतेतस्यधर्मफलंचयत् ॥ सर्वस्यैवांशभाग्दातातंनिमित्तंप्रवृत्तयः ॥ १७ ॥ यश्चैनमुत्पादयतेयश्चैनंत्रायतेभयात् ॥ यश्चास्यकुरुतेवृत्तिंसर्वेतेपितरस्त्रयः ॥ १८ ॥

चोदनंअक्षरंश्रेयस्करं अन्यत्कृष्याद्यर्थंतुततःपरंवैदिककर्षणमनुप्रवृत्तंअभिधेयंवाच्यंनिंद्यमित्यर्थःतथाचस्मृतिः हलांतंब्रह्मवर्चसमिति तेनगोद्रोहकारित्वात्कृष्यर्थंकर्षणंदोषावहमित्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रचारेपलायने निवातेकठिनोपवेशने अभिवीक्षंत्योजलमलभमानाः ॥ १० ॥ ११ ॥ आहारंतदीयतक्राद्याहरणमकृत्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ वेदांतनिष्ठस्यवृत्तिअतिसृजेतेत्युत्तरेणान्वयःचतुर्थ्यर्थेषष्ठी ॥ २० ॥ यइति ब्राह्मणोयंदिक्षुद्भयाद्विकर्मकरोतितर्हिराज्ञस्तत्पापमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनै

कल्मषंगुरुशुश्रूषाहंतिमानोमहद्यशः॥ अपुत्रतांत्रयःपुत्राअवृत्तिंदशधेनवः॥ १९॥ वेदांतनिष्ठस्यबहुश्रुतस्यप्रज्ञानतृप्तस्यजितेंद्रियस्य॥ शिष्टस्यदांतस्य
यतस्यचैवभूतेषुनित्यंप्रियवादिनश्च॥ २०॥ यःक्षुद्भयाद्वैनविकर्मकुर्यान्मृदुश्चशांतोह्यतिथिप्रियश्च॥ वृत्तिंद्विजायातिसृजेततस्मैयस्तुल्यशीलश्चसपुत्रदा
रः॥ २१॥ शुभेपात्रेयेगुणागोप्रदानेतावान्दोषोब्राह्मणस्वापहारे॥ सर्वावस्थंब्राह्मणस्वापहारोदाराश्चैषांदूरतोवर्जनीयाः॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु
शासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेगोदानमा०एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच अत्रैवकीर्त्यतेसद्भिर्ब्राह्मण
स्वाभिमर्शणे॥ नृगेणसुमहत्कृच्छ्रंयदवाप्तंकुरूद्वह॥ १॥ निविशंत्यांपुरापार्थद्वारवत्यामितिश्रुतिः॥ अदृश्यतमहाकूपस्तृणवीरुत्समावृतः॥ २॥ प्रयत्नंतत्र
कुर्वाणास्तस्मात्कूपाज्जलार्थिनः॥ श्रमेणमहतायुक्तास्तस्मिंस्तोयेसुसंवृते॥ ३॥ ददृशुस्तेमहाकायंकृकलासमवस्थितं॥ तस्यचोद्धरणेयत्नमकुर्वंस्तेसहस्रशः
॥ ४॥ प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्चतंबध्वापर्वतोपमं॥ नाशक्नुवन्समुद्धर्तुंततोजग्मुर्जनार्दनं॥ ५॥ खमावृत्योदपानस्यकृकलासःस्थितोमहान्॥ तस्यनास्तिसमुद्धर्ते
त्येतत्कृष्णेन्यवेदयन्॥ ६॥ सवासुदेवेनसमुद्धृतश्चपृष्टश्चकार्यंनिजगादराजा॥ नृगस्तदात्मानमथोन्यवेदयत्पुरातनंयज्ञसहस्रयाजिनं॥ ७॥ तथाब्रुवाणं
तुतमाहमाधवःशुभंत्वयाकर्मकृतंनपापकं॥ कथंभवान्दुर्गतिमीदृशींगतोनरेंद्रतद्ब्रूहिकिमेतदीदृशं॥ ८॥ शतंसहस्राणिगवांशतंपुनःपुनःशतान्यष्टशतायुता
नि॥ त्वयापुरादत्तमितीहशुश्रुमनृपद्विजेभ्यःक्वनुतद्गतंतव॥ ९॥ नृगस्ततोब्रवीत्कृष्णंब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः॥ प्रोषितस्यपरिभ्रष्टागौरेकाममगोधने॥ १०॥
गवांसहस्रेसंख्यातातदासापशुभिर्मम॥ साब्राह्मणायमेदत्ताप्रेत्यार्थमभिकांक्षता॥ ११॥ अपश्यत्परिमार्गंश्चतांगांपरगृहेद्विजः॥ ममेयमितिचोवाचब्राह्म
णोयस्यसाभवत्॥ १२॥ तावुभौसमनुप्राप्तौविवदंतौभृशज्वरौ॥ भवान्दाताभवान्हर्तेत्यथतौमामवोचतां॥ १३॥ शतेनशतसंख्येनगवांविनिमयेनवै॥ या
चेप्रतिगृहीतारंसतुमामब्रवीदिदं॥ १४॥ देशकालोपसंपन्नादोग्ध्रीशांतातिवत्सला॥ स्वादुक्षीरप्रदाधन्याममनित्यंनिवेशने॥ १५॥ कृशंचभरतेसागौर्म
मपुत्रमपस्तनम्॥ नसाशक्यामयादातुमित्युक्त्वासजगामह॥ १६॥ लकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥ ॥७॥ अत्रैवेति॥ १॥ २॥

जलार्थिनःतस्मिन्कृकलासंददृशुरित्यपिमेणान्वयः॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥

ततस्तमपरंविप्रंयाचेविनिमयेनवै ॥ गवांशतसहस्रंहितत्कृतेगृह्यतामिति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणउवाच नराज्ञांप्रतिगृह्णामिशक्तोऽहंस्वस्यमार्गणे ॥ सैवगौ
र्दीयतांशीघ्रंममेतिमधुसूदन ॥ १८ ॥ रुक्ममश्वांश्चददतोरजतस्यंदनांस्तथा ॥ नजग्राहययौचापितदासब्राह्मणर्षभः ॥ १९ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुचोदितः
कालधर्मणा ॥ पितृलोकमहंप्राप्यधर्मराजमुपागमं ॥ २० ॥ यमस्तुपूजयित्वामांततोवचनमब्रवीत् ॥ नांतःसंख्यायतेराजंस्तवपुण्यस्यकर्मणः ॥ २१ ॥ अ
स्तिचैवकृतंपापमज्ञानात्सदपित्वया ॥ चरस्वपापंपश्चाद्वापूर्वंवात्वंयथेच्छसि ॥ २२ ॥ रक्षितास्मीतिचोक्तंतेप्रतिज्ञाचानृतातव ॥ ब्राह्मणस्वस्यचादानंद्विविध
स्तेव्यतिक्रमः ॥ २३ ॥ पूर्वंकृच्छ्रंचरिष्येहंपश्चाच्छुभमितिप्रभो ॥ धर्मराजंब्रुवन्नेवंपतितोस्मिमहीतले ॥ २४ ॥ अश्रौषंपतितश्चाहंयमस्योच्चैःप्रभाषतः ॥ वा
सुदेवःसमुद्धर्ताभवितातेजनार्दनः ॥ २५ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रांतेक्षीणेकर्मणिदुष्कृते ॥ प्राप्स्यसेशाश्वतान्लोकान्जितान्स्वेनैवकर्मणा ॥ २६ ॥ कूपेत्मानमधःशी
र्षमपश्यंपतितश्चह ॥ तिर्यग्योनिमनुप्राप्तंनचमामजहात्स्मृतिः ॥ २७ ॥ त्वयातुतारितोस्म्यद्यकिमन्यत्रतपोबलात् ॥ अनुजानीहिमांकृष्णगच्छेयंदिवमद्यवै
॥ २८ ॥ अनुज्ञातःसकृष्णेननमस्कृत्यजनार्दनं ॥ दिव्यमास्थायपंथानंययौदिवमरिंदमः ॥ २९ ॥ ततस्तस्मिन्दिवंयातेनृगेभरतसत्तम ॥ वासुदेवइमंश्लो
कंजगादकुरुनंदन ॥ ३० ॥ ब्राह्मणस्वंनहर्तव्यंपुरुषेणविजानता ॥ ब्राह्मणस्वंहृतंहंतिनृगंब्राह्मणगौरिव ॥ ३१ ॥ सतांसमागमःसद्भिर्नाफलःपार्थविद्यते ॥ वि
मुक्तंनरकात्पश्यनृगंसाधुसमागमात् ॥ ३२ ॥ प्रदानफलवत्तत्रद्रोहस्तत्रतथाफलः ॥ अपचारंगवांतस्माद्वर्जयेतयुधिष्ठिर ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
अनुशास०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेनृगोपाख्यानेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच दत्तानांफलसंप्राप्तिं
गवांप्रब्रूहिमेनघ ॥ विस्तरेणमहाबाहोनहितृप्यामिकथ्यतां ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ ऋषेरुद्दालकेर्वाक्यंनाचिकेतस्य
चोभयोः ॥ २ ॥ ऋषिरुद्दालकिर्दीक्षामुपगम्यततःसुतं ॥ त्वंमामुपचरस्वेतिनाचिकेतमभाषत ॥ ३ ॥ समाप्तेनियमेतस्मिन्महर्षिःपुत्रमब्रवीत् ॥ उपस्प
र्शनसक्तस्यस्वाध्यायाभिरतस्यच ॥ ४ ॥

अतिभोजनंभोजनसामग्यिकंशाकादि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गतसत्वोमृतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सस्यंशुष्यमाणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ योजनेतिलुमतृतीयांतंपदं योजनैःसहस्रशःसंमितामिति

इध्मादर्भाःसुमनसःकलशश्चातिभोजनं॥ विस्मृतंमेतदादायनदीतीरादिहाव्रज ॥ ५ ॥ गत्वानवाप्यतत्सर्वंनदीवेगसमाप्लुतं॥ नपश्यामितदित्येवंपितरंसोब्र
वीन्मुनिः॥ ६॥ क्षुत्पिपासाश्रमाविष्टोमुनिरुद्दालकिस्तदा॥ यमंपश्येतितंपुत्रमशपत्समहातपाः॥ ७॥ तथासपित्राभिहतोवाग्वज्रेणकृतांजलिः॥ प्रसीदेति
ब्रुवन्नेवगतसत्वोपतद्भुवि ॥ ८ ॥ नाचिकेतंपिताद्दृष्ट्वापतितंदुःखमूर्च्छितः ॥ किंमयाकृतमित्युक्त्वानिपपातमहीतले ॥ ९ ॥ तस्यदुःखपरीतस्यस्वंपुत्रमनु
शोचतः॥ व्यतीतंतदहःशेषंसाचोग्रातत्रशर्वरी॥ १०॥ पित्र्येणाश्रुप्रपातेननाचिकेतःकुरूद्वह॥ प्रास्यंदच्छयनेकौश्येवृष्ट्यासस्यमिवाप्लुतं ॥ ११ ॥ सपर्यपृ
च्छत्तंपुत्रंक्षीणंपर्यागतंपुनः॥ दिव्यैर्गंधैःसमादिग्धंक्षीणस्वप्नमिवोत्थितं॥ १२ ॥ अपिपुत्रजितालोकाःशुभास्तेस्वेनकर्मणा ॥ दिष्ट्याचासिपुनःप्राप्तोनहिते
मानुषंवपुः॥ १३॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यपित्रापृष्टोमहात्मना ॥ सतांवार्तांपितुर्मध्येमहर्षीणांन्यवेदयत् ॥ १४ ॥ कुर्वन्भवच्छासनमाशुयातोह्यहंविशालांरु
चिरप्रभावां॥ वैवस्वतींप्राप्यसभामपश्यंसहस्रशोयोजनहेमभासं ॥ १५ ॥ दृष्ट्वैवमामभिमुखमापतंतंदेहीतिसत्यासनमादिदेश ॥ वैवस्वतोर्घ्यादिभिरर्हणै
श्चभवत्कृतेपूजयामासमांसः ॥ १६ ॥ ततस्त्वहंतंशनकैरवोचंवृतःसदस्यैरभिपूज्यमानः ॥ प्राप्तोस्मितेविषयंधर्मराजलोकानर्होयानहंतान्विधत्स्व॥ १७॥
यमोब्रवीन्मांनमृतोसिसौम्ययमंपश्येत्याहसत्वांतपस्वी॥ पिताप्रदीप्ताग्निसमानतेजानतच्छक्यमनृतंविप्रकर्तुं ॥ १८॥ दृष्टस्तेहंप्रतिगच्छस्वतातशोचत्यसौत
वदेहस्यकर्ता॥ ददानिकिंचापिमनःप्रणीतंप्रियातिथेस्तवकामान्वृणीष्व॥ १९॥ तेनैवमुक्तस्तमहंप्रत्यवोचंप्राप्तोस्मितेविषयंदुर्निवर्त्यं॥ इच्छाम्यहंपुण्यकृ
तांसमृद्धाँल्लोकान्द्रष्टुंयतेहंवरार्हः ॥ २० ॥ यानंसमारोप्यतुमांसदेवोवाहैर्युक्तंसुप्रभंभानुमत्तत् ॥ संदर्शयामासतदात्मलोकान्सर्वांस्तथापुण्यकृतांद्विजेंद्र॥
॥ २१ ॥ अपश्यंतत्रवेश्मानितैजसानिमहात्मनां॥ नानासंस्थानरूपाणिसर्वरत्नमयानिच ॥ २२ ॥ चंद्रमंडलशुभ्राणिकिंकिणीजालवंतिच ॥ अनेकशतभौ
मानिसांतर्जलवनानिच॥ २३॥ वैडूर्यार्कप्रकाशानिरूप्यरुक्ममयानिच॥ तरुणादित्यवर्णानिस्थावराणिचराणिच ॥ २४॥ भक्ष्यभोज्यमयाञ्शैलान्वासां
सिशयनानिच॥ सर्वकामफलांश्चैववृक्षान्भवनसंस्थितान्॥ २५॥

शेषः ॥ १५ ॥ अस्मैआसनंदेहीतिस्वभृत्यमादिदेश ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनेकशतानिभौमानिउपर्युपरिभूमिसमुहायेषुतानिप्रासादमंडलानि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥२७॥२८॥२९॥ गवामंतरंअन्योन्यंतारतम्यंअवङ ॥३०॥ कृच्छ्रोत्सृष्टाःसंकटान्निरोधान्मुक्ताः पोषणार्थंदरिद्रागारादागताः तादृशीनांपालनंप्रशस्ततरमित्यर्थः ॥३१॥ तिस्रइति त्र्यहमम्मात्रा
हारोभूमिशायीभूत्वाचतुर्थदिनमारभ्यत्र्यहमेकैकांगांदत्वागोरसैर्वृत्तिंकुर्यात् एवंव्रतपूर्वकंगोत्रयंददतउक्तंवक्ष्यमाणंचफलंभवतीत्यर्थः ॥३२॥३३॥३४॥ वृद्धेग्लानेरोगिणिपथ्याशनार्थं संभ्रमेदुर्भिक्षे महा

नद्योवीथ्यःसभावाप्योदीर्घिकाश्चैवसर्वशः॥ घोषवंतिचयानानियुक्तान्यथसहस्रशः ॥ २६॥ क्षीरस्रवावैसरितोगिरींश्चसर्पिस्तथाविमलंचापितोयं॥ वैव
स्वतस्यानुमतांश्चदेशानदृष्टपूर्वान्सुबहूनपश्यं॥ २७॥ सर्वान्दृष्ट्वातदहंधर्मराजमवोचंवैप्रभविष्णुंपुराणं ॥ क्षीरस्यैताःसर्पिषश्चैवनद्यःशश्वत्स्रोताःकस्यभो
ज्याःप्रदिष्टाः॥ २८॥ यमोब्रवीद्विद्धिभोज्यास्त्वमेतायेदातारःसाधवोगोरसानां ॥ अन्येलोकाःशाश्वतावीतशोकैःसमाकीर्णागोप्रदानेरतानां ॥ २९॥ नत्वे
तासांदानमात्रंप्रशस्तंपात्रंकालोगोविशेषोविधिश्च॥ ज्ञात्वादेयंविप्रगवांतरंहिदुःखंज्ञातुंपावकादित्यभूतं॥३०॥ स्वाध्यायवान्योतिमात्रंतपस्वीवैतानस्थो
ब्राह्मणःपात्रमासां॥ कृच्छ्रोत्सृष्टाःपोषणाभ्यागताश्चद्वारैरेतैर्गोविशेषाःप्रशस्ताः ॥ ३१॥ तिस्रोराज्यस्त्वद्भिरुपोष्यभूमौतृप्तागावस्तर्पितेभ्यःप्रदेयाः॥ वत्सैः
प्रीताःसुप्रजाःसोपचारात्र्यहंदत्वागोरसैर्वर्तितव्यं॥ ३२॥ दत्वाधेनुंसुव्रतांकांस्यदोहांकल्याणवत्सामपलायिनींच ॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षा
ण्यश्नुतेस्वर्गलोकं॥ ३३॥ तथानड्वाहंब्राह्मणेभ्यःप्रदायदांतंधुर्यंबलवंतंयुवानं॥ कुलानुजीव्यंवीर्यवंतंबृहंतंभुंक्तेलोकान्संमितान्धेनुदस्य ॥ ३४॥ गोषुक्षांतं
गोशरण्यंकृतज्ञंवृत्तिग्लानंतादृशंपात्रमाहुः ॥ वृद्धेग्लानेसंभ्रमेवामहार्थेकृष्यर्थंवाहोम्यहेतोःप्रसूत्यां॥ ३५॥ गुर्वर्थेवाबालपुष्ट्याभिषंगांगांवैदातुंदेशकालोऽ
विशिष्टः॥ अंतर्ज्ञाताःसक्रयज्ञानलब्धाःप्राणक्रीतानिर्जितायौतकाश्च॥३६॥ नाचिकेतउवाच श्रुत्वावैवस्वतवचस्तमहंपुनरब्रुवं॥ अभावेगोप्रदातॄणां
कथंलोकान्हिगच्छति ॥ ३७॥ ततोब्रवीद्यमोधीमान्गोप्रदानपरांगतिं॥ गोप्रदानानुकल्पंतुगामृतेसंतिगोप्रदाः ॥ ३८॥ अलाभेयोगवांदद्याद्घृतधेनुं
यतव्रतः॥ तस्यैताघृतवाहिन्यःक्षरंतेवत्सलाइव॥ ३९॥ घृतालाभेतुयोदद्यात्तिलधेनुंयतव्रतः॥ सदुर्गात्तारितोधेन्वाक्षीरनद्यांप्रमोदते ॥ ४०॥ तिलालाभेतु
योदद्याज्जलधेनुंयतव्रतः॥ सकामप्रवहांशीतांनदीमेतामुपाश्नुते॥ ४१॥ एवमेतानिमेतत्रधर्मराजोन्यदर्शयत् ॥ दृष्ट्वाचपरमंहर्षमवापमहमच्युत ॥ ४२॥
निवेदयेचाहमिमंप्रियंतेक्रतुर्महानल्पधनप्रचारः॥ प्राप्तोमयातातसमत्प्रसूतःप्रपत्स्यतेवेदविधिप्रवृत्तः ॥ ४३॥

र्थेयज्ञार्थेच प्रसूत्यांपुत्रजन्मनि॥३५॥ बालपुष्ट्याबालपुष्ट्यभिप्रायेणवा अंतःबहुदुग्धाःशांतित्यादिगुणवत्वेनज्ञाताः क्रयलब्धाःज्ञानलब्धाः प्राणव्यत्ययेनक्रीताः यौतकाःपाणिग्रहणादिकालेश्वशुरादि
भ्यःप्राप्ताः ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ क्रतुःगोदानरूपः ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६॥४७॥४८॥ प्रापणीयंगोःआहारादि ॥४९ ॥ गोप्रयुक्तंरथशकटादि ॥५०॥५१॥ हार्दंहृदस्थं भक्ष्यपानकंडूयनादिकंकर्तुंनएतिनानुसरति ॥५२॥५३॥ गवांसूर्यरश्मिसाम्यान्नोदःसूर्य

शापोह्ययंभवतोनुग्रहायप्राप्तोमयायत्रदृष्टोयमोवै ॥ दानव्युष्टिंतत्रदृष्ट्वामहात्मन्निःसंदिग्धान्दानधर्मांश्चरिष्ये ॥ ४४ ॥ इदंचमामब्रवीद्धर्मराजःपुनः
पुनःसंप्रहृष्टोमहर्षे॥दानेनयःप्रयतोभूत्सदैवविशेषतोगोप्रदानंचकुर्यात् ॥ ४५ ॥ शुद्धोह्यर्थोनावमन्यस्वधर्मान्पात्रेदेयंदेशकालोपपन्ने॥ तस्माद्गावस्तेनि
त्यमेवप्रदेयामाभूच्चतेसंशयःकश्चिदत्र॥ ४६॥ एताःपुराह्यददन्नित्यमेवशांतात्मानोदानपथेनिविष्टाः ॥ तपांस्युग्राण्यप्रतिशंकमानास्तेवैदानंप्रददुश्चैवश
क्त्या॥ ४७॥ कालेचशक्त्यामत्सरंवर्जयित्वाशुद्धात्मानःश्रद्धिनःपुण्यशीलाः॥ दत्वागावैलोकममुंप्रपन्नादेदीप्यंतेपुण्यशीलास्तुनाके॥ ४८॥ एतद्दानंन्याय
लब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्तंप्रापणीयंपरीक्ष्य ॥ काम्याष्टम्यांवर्तितव्यंदशाहंरसैर्गवांशकृताप्रस्रवैर्वा॥ ४९ ॥ देवव्रतीस्याद्वृषभप्रदानैर्वेदावाप्तिर्गोयुगस्यप्रदाने॥
तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदानेपापोत्सर्गःकपिलायाःप्रदाने॥ ५० ॥ गामप्येकांकपिलांसंप्रदायन्यायोपेतांकलुषाद्विप्रमुच्येत्॥ गवांरसात्परमंनास्तिकिंचिद्गवां
प्रदानंसुमहद्वदंति॥ ५१ ॥ गावोलोकांस्तारयंतिक्षरंत्योगावश्चान्नंसंजनयंतिलोके॥ यस्तंजानन्नगवांहार्दमेतिसवैगंतानिरयंपापचेताः ॥ ५२ ॥ यैस्तद्दत्तं
गोसहस्रंशतंवादशार्धंवादशवासाधुवत्सं॥ अप्येकावैसाधवेब्राह्मणायसास्यामुष्मिन्पुण्यतीर्थानदीवै ॥ ५३ ॥ प्राप्त्यापुष्ट्यालोकसंरक्षणेनगावस्तुल्याःसूर्य
पादैःपृथिव्यां॥ शब्दश्चैकःसंनतिश्चोपभोगास्तस्माद्गोदःसूर्यइवावभाति॥ ५४॥ गुरुंशिष्योवरयेद्गोप्रदानेसवैगंतानियतंस्वर्गमेव॥ विधिज्ञानांसुमहान्धर्म
एषोविधिंह्याद्यंविधयःसंविशंति॥ ५५॥ इदंदानंन्यायलब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्वाप्रापयेथाःपरीक्ष्य॥ त्वय्याशंसंत्यमरामानवाश्चवयंचापिप्रसृतेपुण्यशीले॥
॥ ५६ ॥ इत्युक्तोहंधर्मराजंद्विजर्षेधर्मात्मानंशिरसाभिप्रणम्य ॥ अनुज्ञातस्तेनवैवस्वतेनप्रत्यागमंभगवत्पादमूलं ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशास
नपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेयमवाक्यंनामएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥

इत्याह प्राप्त्येति ॥ ५४ ॥ विधिंगुर्वाराधनपरंविधयोगोदानविधयःसंविशंतीतिपुण्यद्वैगुण्यमुक्तं ॥ ५५ ॥ द्विजेभ्यस्त्रैवर्णिकेभ्योन्यायलब्धंदत्वासमर्प्यप्रापयेथाःनतुपोषणमात्रार्थंप्रापयेथाइत्यर्थः ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ इतिअनुशासनप०नै०भा०एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥

* कामेइच्छापूरणेसाधुःकाम्यायाअष्टमीशुक्लकृष्णान्यतरातस्यामितिमिश्राः

उक्तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ पश्येपश्यामि ॥ ६ ॥ ७ ॥ कोगुणः सचकिंस्वित्परमः कातस्याः पराकाष्ठेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारत

युधिष्ठिरउवाच उक्तंतेगोप्रदानंवैनाचिकेतमृषिंप्रति ॥ माहात्म्यमपिचैवोक्तमुद्देशेनगवांप्रभो ॥ १ ॥ नृगेणचमहद्दुःखमनुभूतंमहात्मना ॥ एकापराधाद ज्ञानात्पितामहमहामते ॥ २ ॥ द्वारवत्यांयथाचासौनिविशंत्यांसमुत्थृतः ॥ मोक्षहेतुरभूत्कृष्णस्तदप्यवधृतंमया ॥ ३ ॥ किंत्वस्तिममसंदेहोगवांलोकंप्रतिप्रभो तत्वतःश्रोतुमिच्छामिगोदायत्रवसंत्युत ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यथापृच्छत्पद्मयोनिमेतदेवशतक्रतुः ॥ ५ ॥ शक्रउवाच स्वर्लोकवासिनांलक्ष्मीमभिभूयस्वयार्चिषा ॥ गोलोकवासिनःपश्येव्रजतःसंशयोत्रमे ॥ ६ ॥ कीदृशाभगवँल्लोकागवांतद्ब्रूहिमेनघ ॥ यानावसंतिदातारएतदिच्छामिवेदितुं ॥ ७ ॥ कीदृशाःकिंफलाःकिंस्वित्परमस्तत्रकोगुणः ॥ कथंचपुरुषास्तत्रगच्छंतिविगतज्वराः ॥ ८ ॥ कियत्कालंप्रदानस्यदाताचफलमश्नुते ॥ कथंबहुविधंदानंस्यादल्पमपिवाकथं ॥ ९ ॥ बह्वीनांकीदृशंदानमल्पानांवापिकीदृशं ॥ अदत्वागोप्रदाःसंतिकेनवातच्चशंसमे ॥ १० ॥ कथंवाबहुदातास्यादल्पदात्रासमःप्रभो ॥ अल्पप्रदातावहुदःकथंस्वित्स्यादिहेश्वर ॥ ११ ॥ कीदृशीदक्षिणाचैवगोप्रदानेविशिष्यते ॥ एतत्तथ्येनभगवन्ममशंसितुमर्हसि ॥ ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेगोप्रदानिकेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ पितामहउवाच योयंप्रश्नस्त्वयापृष्टोगोप्रदानादिकारितः ॥ नास्तिप्रष्टास्तिलोकेस्मिंस्त्वत्तोन्योहिशतक्रतो ॥ १ ॥ संतिनानाविधालोकायांस्त्वंशक्रनपश्यसि ॥ पश्यामियानहंलोकानेकपत्न्यश्चयाःस्त्रियः ॥ २ ॥ कर्मभिश्चापिसुशुभैःसुव्रताऋषयस्तथा ॥ सशरीराहितान्यांतिब्राह्मणाःशुभबुद्धयः ॥ ३ ॥ शरीरन्यासमोक्षेणमनसानिर्मलेनच ॥ स्वप्नभूतांश्चताँल्लोकान्पश्यंतीहापिसुव्रताः ॥ ४ ॥ तेतुलोकाःसहस्राक्षशृणुयादृग्गुणान्विताः ॥ नतत्रक्रमतेकालोनजरानचपावकः ॥ ५ ॥ तथानास्त्यशुभंकिंचिन्नव्याधिस्तत्रनक्लमः ॥ यद्यच्चगावोमनसातस्मिन्वांछंतिवासव ॥ ६ ॥ तत्सर्वंप्राप्नुवंतिस्ममममप्रत्यक्षदर्शनात् ॥ कामगाःकामचारिण्यःकामात्कामांश्चभुंजते ॥ ७ ॥ वाप्यःसरांसिसरितोविविधानिवनानिच ॥ गृहाणिपर्वताश्चैवयावद्द्रव्यंचकिंचन ॥ ८ ॥

भावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ योयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शरीरस्यन्यासःसमाधिकाले मोक्षःमरणे निर्मलेनमनसायोगिनोन्यासेमोक्षेचताँल्लोकान्पश्यंति ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नैकृतिकोवंचकः शठःसमर्थोपिदारिन्द्यभाषी ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गुरूणांद्विजानांवापराधंसहतेइतिगुरुद्विजसहः ॥ २१ ॥

मनोज्ञंसर्वभूतेभ्यःसर्वतंत्रंप्रदृश्यते॥ ईदृशाद्विपुलाल्लोकान्नास्तिलोकस्तथाविधः॥ ९ ॥ तत्रसर्वसहाःक्षांतावत्सलागुरुवर्तिनः॥ अहंकारैर्विरहितायांतिशक्र
नरोत्तमाः॥ १० ॥ यःसर्वमांसानिनभक्षयीतपुमान्सदाभावितोधर्मयुक्तः॥ मातापित्रोरर्चितासत्ययुक्तःशुश्रूषिताब्राह्मणानामनिंद्यः ॥ ११ ॥ अक्रोधनो
गोषुतथाद्विजेषुधर्मेरतोगुरुशुश्रूषकश्च॥ यावज्जीवंसत्यवृत्तेरतश्चदानेरतोयःक्षमीचापराधे॥ १२॥मृदुर्दांतोदेवपरायणश्चसर्वातिथिश्चापितथादयावान्॥
ईदृग्गुणोमानवस्तंप्रयातिलोकंगवांशाश्वतंचाव्ययंच ॥ १३॥ नपारदारीपश्यतिलोकमेतंनवैगुरुघ्नोनमृषासंप्रलापी॥ सदाप्रवादीब्राह्मणेष्वात्तवैरोदोषैरेतै
र्यश्चयुक्तोदुरात्मा ॥ १४ ॥ नमित्रध्रुङ्नैकृतिकःकृतघ्नःशठोनृजुर्धर्मविद्वेषकश्च ॥ नब्रह्महामनसापिप्रपश्येद्गवांलोकंपुण्यकृतांनिवासं ॥ १५ ॥ एतत्तेसर्वमा
ख्यातंनिपुणेनसुरेश्वर॥ गोप्रदानरतानांतुफलंशृणुशतक्रतो॥ १६॥ दायाद्यलब्धैरर्थैर्योगाःक्रीत्वासंप्रयच्छति ॥ धर्मार्जितान्धनैःक्रीतान्सलोकानाप्नुतेक्ष
यान्॥ १७॥ योवैद्यूतेधनंजित्वागाःक्रीत्वासंप्रयच्छति॥ सदिव्यमयुतंशक्रवर्षाणांफलमश्नुते॥ १८ ॥ दायाद्याद्याःस्मवैगावोन्यायपूर्वैरुपार्जिताः॥ प्रदद्या
त्ताःप्रदातॄणांसंभवंत्यपिचध्रुवाः॥ १९॥ प्रतिगृह्यतुयोदद्याद्गाःसंशुद्धेनचेतसा॥ तस्यापीहाक्षयाँल्लोकान्ध्रुवान्विद्धिशचीपते ॥ २०॥ जन्मप्रभृतिसत्यंचयो
ब्रूयान्नियतेंद्रियः॥ गुरुद्विजसहःक्षांतस्तस्यगोभिःसमागतिः ॥ २१ ॥ नजातुब्राह्मणोवाच्योयदवाच्यंशचीपते ॥ मनसागोषुनद्रुह्येद्गोवृत्तिर्गोनुकल्पकः॥
॥ २२ ॥ सत्येधर्मेचनिरतस्तस्यशक्रफलंशृणु॥ गोसहस्रेणसमितातस्यधेनुर्भवत्युत॥ २३ ॥ क्षत्रियस्यगुणैरेतैरपितुल्यफलंशृणु ॥ तस्यापिद्विजतुल्यागौर्भ
वतीतिविनिश्चयः॥ २४ ॥ वैश्यस्यैतेयदिगुणास्तस्यपंचशतंभवेत्॥ शूद्रस्यापिविनीतस्यचतुर्भागफलंस्मृतं॥ २५॥ एतच्चैनंयोनुतिष्ठेतयुक्तःसत्येरतोगुरुशु
श्रूषयाच॥ दक्षःक्षांतोदेवतार्थीप्रशांतःशुचिर्बुद्धोधर्मशीलोनहंवाक्॥ २६ ॥ महत्फलंप्राप्यतेसद्विजायदत्वादोग्ध्रींविधिनानेनधेनुं॥ नित्यंदद्यादेकभक्तःस
दाचसत्येस्थितोगुरुशुश्रूषिताच॥ २७॥ वेदाध्यायीगोषुयोभक्तिमांश्चनित्यंदत्वायोभिनंदेतगाश्च ॥ आजातितोयश्चगवांनमेतइदंफलंशक्रनिबोधतस्य॥
॥ २८॥ यत्स्यादिष्ट्वाराजसूयेफलंतुयत्स्यादिष्ट्वाबहुनाकांचनेन॥ एतत्तुल्यंफलमप्याहुरग्र्यंसर्वेसंतस्त्वृषयोयेचसिद्धाः ॥ २९॥

गोवृत्तिरसंग्रहपरः गवांघासादेरनुकल्पकःसंपादकोगोनुकल्पकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ संदर्शयेत्पश्येत् यावद्ब्रह्मांडेगोजातीयमस्तितावत्तत्रवसेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अर्जुनीनांगवां

योऽग्रंभक्तंकिंचिदप्राश्यदद्याद्गोभ्योनित्यंगोव्रतीसत्यवादी॥शांतोलुब्धोगोसहस्रस्यपुण्यंसंवत्सरेणाप्नुयात्सत्यशीलः॥३०॥ यदेकभक्तमश्नीयाद्दद्यादेकंगवां
चयत्॥ दशवर्षाण्यनंतानिगोव्रतीगोनुकंपकः॥ ३१॥ एकेनैवचभक्तेनयःक्रीत्वागांप्रयच्छति॥यावंतितस्यारोमाणिसंभवंतिशतक्रतो॥३२॥ तावत्प्रदाना
त्सगवांफलमाप्नोतिशाश्वतं॥ ब्राह्मणस्यफलंहीदंक्षत्रियस्यतुवैश्शृणु॥३३॥ पंचवार्षिकमेवंतुक्षत्रियस्यफलंस्मृतं॥ ततोऽर्धेनतुवैश्यस्यशूद्रोवैश्यार्धतःस्मृतः॥
॥३४॥ यश्चात्मविक्रयंकृत्वागाःक्रीत्वासंप्रयच्छति॥ यावत्संदर्शयेद्गांवैसतावत्फलमश्नुते ॥ ३५॥ रोम्णिरोम्णिमहाभागलोकाश्चास्याक्षयाःस्मृताः॥संग्रा
मेष्वर्जयित्वातुयोवैगाःसंप्रयच्छति॥ आत्मविक्रयतुल्यास्ताःशाश्वताविद्धिकौशिक॥ ३६॥ अभावेयोगवांदद्यात्तिलधेनुंयतव्रतः॥ दुर्गात्सतारितोधेन्वाक्षी
रनद्यांप्रमोदते॥३७॥ नत्वेवासांदानमात्रंप्रशस्तंपात्रंकालोगोविशेषोविधिश्च॥कालज्ञानंविप्रगवांतरंहिदुःखंज्ञातुंपावकादित्यभूतं॥३८॥ स्वाध्यायाढ्यंशु
द्धयोनिंप्रशांतंवैतानस्थंपापभीरुंबहुज्ञं॥ गोषुक्षांतंनातितीक्ष्णंशरण्यंवृत्तिग्लानंतादृशंपात्रमाहुः ॥ ३९॥ वृत्तिग्लानेसीदतिचातिमात्रंकृष्यर्थेवाहोम्यहेतो
प्रसूतेः ॥ गुर्वर्थंवाबालसंवृद्धयेवाधेनुंदद्याद्देशकालेविशिष्टे॥ ४० ॥ अंतर्ज्ञाताःसक्रयज्ञानलब्धाःप्राणैःक्रीतास्तेजसायौतकाश्च ॥ कृच्छ्रोत्सृष्टाःपोषणाभ्या
गताश्चद्वारैरेतैर्गोविशेषाःप्रशस्ताः ॥ ४१ ॥ बलान्विताःशीलवयोपपन्नाःसर्वाःप्रशंसंतिसुगंधवत्यः ॥ यथाहिगंगासरितांवरिष्ठातथार्जुनीनांकपिलावरि
ष्ठा॥ ४२ ॥ तिस्रोरात्रीस्त्वद्भिरुपोष्यभूमौतृप्तागावस्तर्पितेभ्यःप्रदेयाः ॥ वत्सैःपुष्टैःक्षीरपैःसुप्रचाराश्त्र्यहंदत्वागोरसैर्वर्तितव्यं॥ ४३॥ दत्वाधेनुंसुव्रतांसाधुदो
हांकल्याणवत्सामपलायिनींच॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावंतिवर्षाणिभवंत्यमुत्र ॥ ४४॥ तथानड्वाहंब्राह्मणायप्रदायधुर्यंयुवानंबलिनंविनीतं॥ हल
स्यवोढारमनंतवीर्यंप्राप्नोतिलोकान्दशधेनुदस्य॥ ४५॥ कांतारेब्राह्मणान्गाश्चयःपरित्रातिकौशिक ॥ क्षणेनविप्रमुच्येततस्यपुण्यफलंशृणु ॥ ४६॥ अश्व
मेधक्रतोस्तुल्यंफलंभवतिशाश्वतं॥ मृत्युकालेसहस्राक्षयांवृत्तिमनुकांक्षते ॥ ४७॥ लोकान्बहुविधान्दिव्यान्यच्चास्यहृदिवर्तते ॥ तत्सर्वंसमवाप्नोतिकर्मणै
तेनमानवः ॥ ४८ ॥ गोभिश्चसमनुज्ञातःसर्वत्रचमहीयते॥ यस्त्वेतेनैवकल्पेनगांवनेष्वनुगच्छति ॥ ४९॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जानन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ विक्रयार्थंयोनियुंक्तेइतिशेषः ॥ ३ ॥

तृणगोमयपर्णाशीनिस्पृहोनियतःशुचिः ॥ अकामंतेनवस्तव्यंमुदितेनशतक्रतो ॥ ५० ॥ ममलोकेसुरैःसार्धंलोकेयत्रापिचेच्छति ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेपितामहेंद्रसंवादेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ इंद्रउवाच जानंन्योगामपहरेद्विक्रीयाद्वा
र्थकारणात् ॥ एतद्विज्ञातुमिच्छामिकनुतस्यगतिर्भवेत् ॥ १ ॥ पितामहउवाच भक्षार्थंविक्रयार्थंवायेपहारंहिकुर्वते ॥ दानार्थंब्राह्मणार्थायतत्रेदंश्रू
यतांफलं ॥ २ ॥ विक्रयार्थंहियोहिंस्याद्भक्षयेद्वानिरंकुशः ॥ घातयानंहिपुरुषंयेनुमन्येयुरर्थिनः ॥ ३ ॥ घातकःखादकोवापितथायश्चानुमन्यते ॥ यावंतित
स्यारोमाणितावद्वर्षाणिमज्जति ॥ ४ ॥ येदोषायादृशाश्चैवद्विजयज्ञोपघातके ॥ विक्रयेचापहारेचतेदोषावैस्मृताःप्रभो ॥ ५ ॥ अपहृत्यतुयोगांवैब्राह्मणायप्र
यच्छति ॥ यावद्दानफलंतस्यास्तावन्निरयमृच्छति ॥ ६ ॥ सुवर्णंदक्षिणामाहुर्गोप्रदानेमहाद्युते ॥ सुवर्णंपरमित्युक्तंदक्षिणार्थमसंशयं ॥ ७ ॥ गोप्रदानात्तार
यतेसप्तपूर्वांस्तथापरान् ॥ सुवर्णंदक्षिणांकृत्वातावद्द्विगुणमुच्यते ॥ ८ ॥ सुवर्णंपरमंदानंसुवर्णंदक्षिणापरा ॥ सुवर्णंपावनंशक्रपावनानांपरंस्मृतं ॥ ९ ॥ कुला
नांपावनंप्राहुर्जातरूपंशतक्रतो ॥ एषामेदक्षिणाप्रोक्तासमासेनमहाद्युते ॥ १० ॥ भीष्मउवाच एतत्पितामहेनोक्तमिंद्रायभरतर्षभ ॥ इंद्रोदशरथायाहरा
मायाहपितातथा ॥ ११ ॥ राघवोपिप्रियभ्रात्रेलक्ष्मणाययशस्विने ॥ ऋषिभ्योलक्ष्मणेनोक्तमरण्येवसताप्रभो ॥ १२ ॥ पारंपर्यागतंचेदमृषयःसंशितव्र
ताः ॥ दुर्धरंधारयामासूराजानश्चैवधार्मिकाः ॥ १३ ॥ उपाध्यायेनगदितंममचेदंयुधिष्ठिर ॥ यइदंब्राह्मणोनित्यंवदेद्ब्राह्मणसंसदि ॥ १४ ॥ यज्ञेषुगोप्रदानेषु
द्वयोरपिसमागमे ॥ तस्यलोकाःकिलाक्षय्यादैवतैःसहनित्यदा ॥ १५ ॥ इतिब्रह्मासभगवानुवाचपरमेश्वरः ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि
आनुशासनिकेप०दानधर्मेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच विस्रंभितोहंभवताधर्मान्प्रवदताविभो ॥
प्रवक्ष्यामितुसंदेहंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ व्रतानांकिंफलंप्रोक्तंकीदृशंवामहाद्युते ॥ नियमानांफलंकिंचस्वधीतस्यचकिंफलं ॥ २ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥
विस्रंभितइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुक्रोशःपरदुःखेनदुःखितत्वं अनुकंपातत्प्रतीकारकरणं ॥ ६ ॥ ७ ॥ व्रतंएकभक्तादिनियमं ॥ ८ ॥ फलंऐश्वर्यमेवप्रत्यक्षं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

दत्तस्येहफलंकिंचवेदानांधारणेचकिं ॥ अध्यापनेफलंकिंचसर्वमिच्छामिवेदितुं ॥ ३ ॥ अप्रतिग्राहकेकिंचफलंलोकेपितामह ॥ तस्यकिंचफलंदृष्टंश्रुतंयस्तु
प्रयच्छति ॥ ४ ॥ स्वकर्मनिरतानांचशूराणांचापिकिंफलं ॥ शौचेचकिंफलंप्रोक्तंब्रह्मचर्येचकिंफलं ॥ ५ ॥ पितृशुश्रूषणेकिंचमातृशुश्रूषणेतथा ॥ आचार्यगु
रुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकंपने ॥ ६ ॥ एतत्सर्वमशेषेणपितामहयथातथं ॥ वेत्तुमिच्छामिधर्मज्ञपरंकौतूहलंहिमे ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच यो व्रतंवैयथोद्दिष्टंत
थासंप्रतिपद्यते ॥ अखंडंसम्यगारभ्यतस्यलोकाःसनातनाः ॥ ८ ॥ नियमानांफलंराजन्प्रत्यक्षमिहदृश्यते ॥ नियमानांक्रतूनांचत्वयावाप्तमिदंफलं ॥ ९ ॥ स्व
धीतस्यापिचफलंदृश्यतेमुत्रचेहच ॥ इहलोकेथवानित्यंब्रह्मलोकेचमोदते ॥ १० ॥ दमस्यतुफलंराजञ्छृणुत्वंविस्तरेणमे ॥ दांताःसर्वत्रसुखिनोदांताःसर्वत्र
निर्वृताः ॥ ११ ॥ यत्रेच्छागामिनोदांताःसर्वशत्रुनिषूदनाः ॥ प्रार्थयंतिचयद्दांतालभंतेतन्नसंशयः ॥ १२ ॥ युज्यंतेसर्वकामैर्हिदांताःसर्वत्रपांडव ॥ स्वर्गेयथा
प्रमोदंतेतपसाविक्रमेणच ॥ १३ ॥ दानैर्यज्ञैश्चविविधैस्तथादांताःक्षमान्विताः ॥ दानाद्दमोविशिष्टोहिददत्किंचिद्द्विजातये ॥ १४ ॥ दाताकुप्यतिनोदांतस्तस्मा
द्दानात्परंदमः ॥ यस्तुदद्यादकुप्यन्हितस्यलोकाःसनातनाः ॥ १५ ॥ क्रोधोहंतिहियद्दानंतस्माद्दानात्परंदमः ॥ अदृश्यानिमहाराजस्थानान्ययुतशोदिवि ॥ १६ ॥
ऋषीणांसर्वलोकेषुयानीतोयांतिदेवताः ॥ दमेनयानिनृपतेगच्छंतिपरमर्षयः ॥ १७ ॥ कामयानामहत्स्थानंतस्माद्दानात्परंदमः ॥ अध्यापकःपरिक्लेशादक्षयं
फलमश्नुते ॥ १८ ॥ विधिवत्पावकंहुत्वाब्रह्मलोकेनराधिप ॥ अधीत्यापिहियोवेदान्न्यायविद्भ्यःप्रयच्छति ॥ १९ ॥ गुरुकर्मप्रशंसीतुसोपिस्वर्गेमहीयते ॥ क्षत्रियो
ध्ययनेयुक्तोयजनेदानकर्मणि ॥ युद्धेयश्चपरित्रातासोपिस्वर्गेमहीयते ॥ २० ॥ वैश्यःस्वकर्मनिरतःप्रदानाल्लभतेमहत् ॥ शूद्रःस्वकर्मनिरतःस्वर्गंशुश्रूषयार्च्छ
ति ॥ २१ ॥ शूराबहुविधाःप्रोक्तास्तेषामर्थांस्तुमेशृणु ॥ शूरान्वयानांनिर्दिष्टंफलंशूरस्यचैवहि ॥ २२ ॥ यज्ञशूरादमेशूराःसत्यशूरास्तथापरे ॥ युद्धशूरास्तथैवो
क्तादानशूराश्चमानवाः ॥ २३ ॥ सांख्यशूराश्चबहवोयोगशूरास्तथापरे ॥ अरण्येगृहवासेचत्यागेशूरास्तथापरे ॥ २४ ॥ आर्जवेचतथाशूराःशमेवर्ततिमान
वाः ॥ तैस्तैश्चनियमैःशूराबहवःसंतिचापरे ॥ वेदाध्ययनशूराश्चशूराश्चाध्यापनेरताः ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥२६॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमो

गुरुशुश्रूषयाशूराःपितृशुश्रूषयापरे॥ मातृशुश्रूषयाशूराभैक्ष्यशूरास्तथापरे ॥ २६ ॥ अरण्येगृहवासेचशूराश्चातिथिपूजने ॥ सर्वेयांतिपरान्लोकान्स्वकर्म
फलनिर्जितान्॥ २७॥ धारणंसर्ववेदानांसर्वतीर्थावगाहनं॥ सत्यंचब्रुवतोनित्यंसमंवास्यान्नवासमं॥ २८ ॥ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतं॥ अश्वमे
धसहस्राद्धिसत्यमेवविशिष्यते॥ २९॥ सत्येनसूर्यस्तपतिसत्येनाग्निःप्रदीप्यते॥ सत्येनमरुतोवांतिसर्वंसत्येप्रतिष्ठितं॥ ३० ॥ सत्येनदेवाःप्रीयंतेपितरोब्रा
ह्मणास्तथा॥ सत्यमाहुःपरोधर्मस्तस्मात्सत्यंनलंघयेत्॥ ३१ ॥ मुनयःसत्यनिरतामुनयःसत्यविक्रमाः॥ मुनयःसत्यशपथास्तस्मात्सत्यंविशिष्यते॥ ३२॥
सत्यवंतःस्वर्गलोकेमोदंतेभरतर्षभ॥ दमःसत्यफलावाप्तिरुक्तासर्वात्मनामया॥ ३३ ॥ असंशयंविनीतात्मासवैस्वर्गेमहीयते॥ ब्रह्मचर्यस्यचगुणंशृणुत्वंवसु
धाधिप॥ ३४॥ आजन्ममरणाद्यस्तुब्रह्मचारीभवेदिह ॥ नतस्यकिंचिदप्राप्यमितिविद्धिनराधिप ॥ ३५॥ बह्व्यःकोट्यस्त्वृषीणांतुब्रह्मलोकेवसंत्युत॥ सत्ये
रतानांसततंदांतानामूर्ध्वरेतसां॥ ३६॥ ब्रह्मचर्यंदहेद्राजन्सर्वपापान्युपासितं॥ ब्राह्मणेनविशेषेणब्राह्मणोह्यग्निरुच्यते ॥ ३७॥ प्रत्यक्षंहितथाह्येतद्ब्राह्मणेषु
तपस्विषु॥ बिभेतिहियथाशक्रोब्रह्मचारिप्रधर्षितः॥३८॥ तद्ब्रह्मचर्यस्यफलमृषीणामिहदृश्यते॥ मातापित्रोःपूजनेयोधर्मस्तमपिमेशृणु ॥ ३९॥ शुश्रूषतेयः
पितरंनचासूयेत्कदाचन॥ मातरंभ्रातरंवापिगुरुमाचार्यमेवच॥ ४० ॥ तस्यराजन्फलंविद्धिस्वर्लोकेस्थानमर्चितं ॥ नचपश्येतनरकंगुरुशुश्रूषयात्मवान्॥
॥४१॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच वि
धिंगवांपरंश्रोतुमिच्छामिनृपतत्त्वतः॥ येनतान्शाश्वताँल्लोकानर्थिनांप्राप्नुयादिह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच नगोदानात्परंकिंचिद्विद्यतेवसुधाधिप॥ गौर्हि
न्यायागतादत्तासद्यस्तारयतेकुलं ॥ २ ॥ सतामर्थेसम्यगुत्पादितोयःसवैक्लृप्तःसम्यगाभ्यःप्रजाभ्यः ॥ तस्मात्पूर्वंह्यादिकालप्रवृत्तंगोदानार्थंशृणुराजन्वि
धिंमे॥ ३ ॥पुरागोषूपनीतासुगोषुसंदिग्धदर्शिना॥ मांधात्राप्रकृतंप्रश्नंबृहस्पतिरभाषत ॥ ४ ॥

ध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विधिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ योविधिरुत्पादितः ॥ ३ ॥ ४ ॥

स्वकालमितिपाठेस्वकालंस्वस्यमृत्युंआकस्मिकंज्ञात्वा रोहिणींलोहितवर्णां ॥ ५ ॥ बहुलेइतिच्छेदः संधिरार्षः ॥ ६ ॥ दिवंस्वर्गंशर्मऐहिकंसुखंप्रयच्छत्वितिशेषः जगतीगौः पशवोजगतीतिश्रुतेः एवमनेन
मंत्रेणगोष्ठंप्रपद्यगत्वामौनेनतत्रवासंकृत्वाद्वितीयेऽन्हिगोप्रदानकालएववाचंविसृजेत् इदंगोप्रदानस्यपूर्वांगंव्रतं ॥ ७ ॥ समसख्योगाअनिवारयन् समव्रतःभूतलशायित्वदंशाद्यनिवारकत्वादिगुणयुक्तः
॥ ८ ॥ उत्सृष्टःवृषवत्सोययासार्थंसाउत्सृष्टवृषवत्सेतिगौडाः त्वयादात्राप्रदेयात्रिदिवंचप्रतिपत्तव्यंगंतव्यं अर्थवादमंत्रोक्ताआशिषश्चतवभविष्यंतीतियोज्यं ॥ ९ ॥ आशिषमेवाह ऊर्जस्विन्यइति ऊर्ज
स्तुकार्तिकोत्साहबलेपुप्राणनेपिचेतिमेदिनी बलवत्यःउत्साहवत्योवाऊर्जस्विन्यःऊर्जमेधाःउपगतप्रज्ञाः यज्ञेअमृतस्यतत्साधनस्यहविषोगर्भइवगर्भःक्षेत्रभूताः क्षितेःऐश्वर्यस्यरोहः शश्वत्शाश्वतः क्षितेः

द्विजातिमतिसत्कृत्यश्वःकालमभिवेद्यच ॥ गोदानार्थेप्रयुंजीतरोहिणींनियतव्रतः ॥ ५ ॥ आव्हानंचप्रयुंजीतसमंगेबहुलेतिच ॥ प्रविश्यचगवांमध्यमिमांश्रु
तिमुदाहरेत् ॥ ६ ॥ गौर्मेमातावृषभःपितामेदिवंशर्मजगतीमेप्रतिष्ठा ॥ प्रपद्यैवंशर्वरीमुष्यगोषुपुनर्वाणीमुत्सृजेद्गोप्रदाने ॥ ७ ॥ सतामेकांनिशांगोभिःसम
सख्यःसमव्रतः ॥ ऐकात्म्यगमनात्सद्यःकलुषाद्विप्रमुच्यते ॥ ८ ॥ उत्सृष्टवृषवत्साहिप्रदेयासूर्यदर्शने ॥ त्रिदिवंप्रतिपत्तव्यमर्थवादाशिषस्तव ॥ ९ ॥ ऊर्जस्वि
न्यऊर्जमेधाश्चयज्ञेगर्भोमृतस्यजगतोस्यप्रतिष्ठा ॥ क्षितेरोहःप्रवहःशश्वदेवप्राजापत्याःसर्वमित्यर्थवादाः ॥ १० ॥ गावोममैनःप्रणुदंतुसौर्यास्तथासौ
म्याःस्वर्गयानायसंतु ॥ आत्मानंमेमातृवच्चाश्रयंतुतथानुक्ताःसंतुसर्वाशिषोमे ॥ ११ ॥ शोषोत्सर्गेकर्मभिर्देहमोक्षेसरस्वत्यःश्रेयसेसंप्रवृत्ताः ॥ यूयंनित्यंस
र्वपुण्योपवाह्यांदिशध्वंमेगतिमिष्टांप्रसन्नाः ॥ १२ ॥ याश्चैवयूयंसोहमद्यैवभावोयुष्मान्दत्वाचाहमात्मप्रदाता ॥ मनश्च्युतामनएवोपपन्नाःसंधुक्षध्वंसौम्यरू
पोग्ररूपाः ॥ १३ ॥ एवंतस्याग्रेपूर्वमर्धंवदेतगवांदाताविधिवत्पूर्वदृष्टः ॥ प्रतिब्रूयाच्छेषमर्धंद्विजातिःप्रतिगृण्हन्वैगोप्रदानेविधिज्ञः ॥ १४ ॥ गोप्रदानीतिवक्त
व्यमर्घ्यवस्त्रवसुप्रदः ॥ ऊर्ध्वास्याभवितव्याचवैष्णवीतिचचोदयेत् ॥ १५ ॥

प्रवहःप्रवाहरूपाश्च ॥ १० ॥ अनुक्ताःमंत्रद्वयेनउक्ताश्चआशिषोमेसंतु ॥ ११ ॥ शोषोत्सर्गेक्षयरोगोपतापापनये शोषोयक्ष्मणिशोषणेइतिमेदिनी क्षयरोगादिनिवृत्तौदेहमोक्षेचकर्मभिःपंचगव्यादिभिःसेविताः
सत्यःसरस्वत्योनद्यइवश्रेयसेसंप्रवृत्ताः ॥ १२ ॥ येति गवांस्वस्यचाभेदेनगोदानात्आत्मदानफलंलभ्यमित्यर्थः मनश्च्युताःदातुर्ममत्वाभिमानात्च्युताः मनएवउपपन्नाः मदीयममतास्पदीभूताः संधुक्षध्वं
दातारंमांचइष्टैर्भोगैःप्रकाशयध्वं ॥ १३ ॥ एवमिति अयंश्लोकोदातृप्रतिगृहीतृभ्यांक्रमेणार्धशःपठनीयइत्यर्थः ॥ १४ ॥ गोप्रदानीतीति अर्घ्यवस्त्रवसुप्रदोपिगोप्रदानीतिवक्तव्यमितियोजना योगोःप्रतिनि
धित्वेनअर्घ्यंवस्त्रंसुवर्णंवाप्रयच्छतिसोपिगोप्रदानीभवतीत्यर्थः अर्घ्यंअर्घोव्यावहारिकंगोमूल्यं वस्त्रमपिआधानप्रकरणेबौधायनेनगोप्रतिनिधित्वेनोक्तं यावतीर्गादद्यात्तावंतिवासांसितावदोदनान्वादद्यात्इ
ति सुवर्णंतुगोस्तुमात्रानविद्यतइतिश्रुतेरपरिमितं अर्घादिकंयावच्छक्तिदेयं तत्रअर्घगोप्रदानेइमांऊर्ध्वास्यांपाठांतरेऊधस्यांतुभ्यंसंप्रददेत्वंगृहाणेतिचोदयेत् वस्त्रधेनुंभवितव्येतिपाठांतरेनमितव्येतिवाव
सुधेनुंवैष्णवीतिकीर्तयेदित्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६॥ गवादीनांगोप्रतिनिधीनांएवतत्फलं प्रत्यक्षगोदानेगोप्रतिग्रहीतुर्गृहंगच्छंत्याअष्टमेपदेभवंतिकिमुतद्गृहगमनेतदीयबालकातिथ्यग्निहोत्रादीनांचिरकालनिर्वाहइतिभावः ॥ १७॥ गोदइति शीलीशीलवा नूअर्घदातानिर्भयइतिसंबंधः निकृष्टत्वाद्वस्त्रदातुःफलंनोक्तं एवंत्रयाणामैहिकंफलमुक्त्वाआमुष्मिकंफलमाह उषस्योढेति उषस्यंप्रातःस्नानादिकर्मऊढंप्राप्तंयैः उषस्योढःसविज्ञेयोब्रह्मदेयायुतस्तुयः भारते

नामसंकीर्तयेत्तस्यायथासंख्योत्तरंसवै ॥ फलंषट्त्रिंशदष्टौचसहस्राणिचविंशतिः॥१६॥ एवमेतान्गुणान्विद्याद्गवादीनांयथाक्रमं ॥ गोप्रदातासमाप्नोतिस मस्तानष्टमेक्रमे ॥ १७॥ गोदःशीलीनिर्भयश्चार्घदातानस्याद्दुःखीवसुदाताचकामं ॥ उषस्योढाभारतेयश्चविद्वान्विख्यातास्तेवैष्णवाश्चंद्रलोकाः ॥ १८ ॥ गावैदत्वागोव्रतीस्यात्त्रिरात्रंनिशांचैकांसंवसेतेहताभिः॥ कामाष्टम्यांवर्तितव्यंत्रिरात्रंरसैर्वागोःशकृतात्प्रस्त्रवैर्वा ॥ १९ ॥ देवव्रतीस्याद्वृषभप्रदानेवेदावाप्ति र्गोयुगस्यप्रदाने ॥ तथागवांविधिमासाद्ययज्वालोकानग्र्यान्विंदतेनाविधिज्ञः ॥ २० ॥ कामान्सर्वान्पार्थिवानेकसंस्थान्योवैदद्यात्कामदुघांचधेनुं ॥ सम्य क्ताःस्युर्हव्यकव्यौघवत्यस्तासामुक्ष्णांज्यायसांसंप्रदानं ॥ २१ ॥ नचाशिष्यायाव्रतायोपकुर्यान्नाश्रद्दधानायनवक्रबुद्धये ॥ गुह्योह्ययंसर्वलोकस्यधर्मोनेमं धर्मंयत्रतत्रप्रजल्पेत् ॥ २२ ॥ संतिलोकेश्रद्दधानामनुष्याःसंतिक्षुद्राराक्षसमानुषेषु ॥ एषामेतद्दीयमानंत्वनिष्टंयेनास्तिक्यंचाश्रयंतेत्वपुण्याः ॥ २३ ॥ बार्ह स्पत्यंवाक्यमेतन्निशम्ययेराजानोगोप्रदानानिदत्वा ॥ लोकान्प्राप्ताःपुण्यशीलाःप्रवृत्तास्तान्मेराजन्कीर्त्यमानान्निबोध ॥२४॥ उशीनरोविश्वगश्वोनृगश्चभ गीरथोविश्रुतोयौवनाश्वः॥मांधातावैमुचुकुंदश्चराजाभूरिद्युम्नोनैषधःसोमकश्च ॥२५॥ पुरूरवाभरतश्चक्रवर्तीयस्यान्ववायेभरताःसर्वएव ॥ तथावीरोदाशर थिश्चरामोयेचाप्यन्येविश्रुताःकीर्तिमंतः ॥ २६॥ तथाराजापृथुकर्मादिलीपोदिवंप्राप्तोगोप्रदानैर्विधिज्ञः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपसाराजधर्मैर्मांधाताभूद्गोप्रदानै श्चयुक्तः॥ २७॥ तस्मात्पार्थत्वमपीमांमयोक्तांबार्हस्पतींभारतींधारयस्व ॥ द्विजाग्र्येभ्यःसंप्रयच्छस्वप्रीतोगाःपुण्यावैप्राप्यराज्यंकुरूणां ॥ २८ ॥ वैशंपा यनउवाच तथासर्वंकृतवान्धर्मराजोभीष्मेणोक्तोविधिवद्गोप्रदाने॥ समांधातुर्वेददेवोपदिष्टंसम्यग्धर्मंधारयामासराजा ॥ २९ ॥ इतिनृपसततंगवांप्रदा नेयवशकलान्सहगोमयैःपिबानः ॥ क्षितितलशयनःशिखीयतात्मावृषइवराजवृषस्तदाबभूव ॥ ३० ॥

विद्वान्भारतवेत्ता वैष्णवाःविष्णुभक्ताः चंद्रवत्लोकआलोकोयेषांएवंविख्याताः कथिताइतिकेचित् त्रयोपिवैष्णवाःविष्णुदत्ताश्चंद्रवदमृतस्रवाःलोकाः विदोविद्यंतेऽस्मिन्सविद्वान् ॥१८॥१९॥ देवव्रतीब्रह्म चारीसूर्यमंडलभेत्ता ॥ २० ॥ एकसंस्थान् एकीकृतान् गजग्रामादिसर्वदानतुल्यमेकधेनुदानंकिमुतबह्व्योहव्यादिमत्योदेयाः तासांताभ्योधिकमितिशेषः उक्ष्णां त्र्यवराणां ॥२१॥ उपकुर्यात्एतत्कथनेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

नरपतिरभवत्सदैवताभ्यःप्रयतमनास्त्वभिसंस्तुवंश्चताःस्म ॥ नृपतिधुरिचगामयुक्तभूपस्तुरगवरैरगमच्चयत्रतत्र ॥ ३१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिआनुशा
स०दानधर्मेगोदानकथनेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाभूयःशांतनवंनृपं ॥ गोदा
नविस्तरंधीमान्पप्रच्छविनयान्वितः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच गोप्रदानगुणान्सम्यक्पुनर्मेब्रूहिभारत ॥ नहितृप्याम्यहंवीरशृण्वानोमृतमीदृशं ॥ २ ॥
वैशंपायनउवाच इत्युक्तोधर्मराजेनतदाशांतनवोनृपः ॥ सम्यगाहगुणांस्तस्मैगोप्रदानस्यकेवलान् ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच वत्सलांगुणसंपन्नांतरु
णींवस्त्रसंयुतां ॥ दत्वेदृशींगांविप्रायसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४ ॥ असुर्यानामतेलोकागांदत्वातान्नगच्छति ॥ पीतोदकांजग्धतृणांनष्टक्षीरांनिरिंद्रियां ॥ ५ ॥ जरारो
गोपसंपन्नांजीर्णांवापीमिवाजलां ॥ दत्वातमःप्रविशतिद्विजंक्लेशेनयोजयेत् ॥ ६ ॥ रुष्टादुष्टाव्याधितादुर्बलावानोदातव्यायाश्चमूल्यैरदत्तैः ॥ क्लेशैर्विप्रंयोऽ
फलैःसंयुनक्तितस्यावीर्याश्चाफलाश्चैवलोकाः ॥ ७ ॥ बलान्विताःशीलवयोपपन्नाःसर्वेप्रशंसंतिसुगंधवत्यः ॥ यथाहिगंगासरितांवरिष्ठातथार्जुनीनांकपिला
वरिष्ठा ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच कस्मात्समानेबहुलाप्रदानेसद्भिःप्रशस्तंकपिलाप्रदानं ॥ विशेषमिच्छामिमहाप्रभावंश्रोतुंसमर्थोऽस्मिभवान्प्रवक्तुं ॥
॥ ९ ॥ भीष्मउवाच वृद्धानांब्रुवतांतातश्रुतंमेयत्पुरातनं ॥ वक्ष्यामितदशेषेणरोहिण्योनिर्मितायथा ॥ १० ॥ प्रजाःसृजेतिचादिष्टःपूर्वंदक्षःस्वयंभुवा ॥ अ
सृजद्वृत्तिमेवाग्रेप्रजानांहितकाम्यया ॥ ११ ॥ यथाह्यमृतमाश्रित्यवर्तयंतिदिवौकसः ॥ तथावृत्तिंसमाश्रित्यवर्तयंतिप्रजाविभो ॥ १२ ॥ अचरेभ्यश्चभूते
भ्यश्चराःश्रेष्ठाःसदानराः ॥ ब्राह्मणाश्चततःश्रेष्ठास्तेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ॥ १३ ॥ यज्ञैरवाप्यतेसोमःसचगोषुप्रतिष्ठितः ॥ ततोदेवाःप्रमोदंतेपूर्वंवृत्तिस्ततःप्रजाः
॥ १४ ॥ प्रजातान्येवभूतानिप्राक्रोशन्वृत्तिकांक्षया ॥ वृत्तिदंचान्वपद्यंततृषिताःपितृमातृवत् ॥ १५ ॥ इतीदंमनसागत्वाप्रजासर्गार्थमात्मनः ॥ प्रजापति
स्तुभगवानमृतंप्रापिबत्तदा ॥ १६ ॥ सगतस्तस्यतृप्तिंतुगंधंसुरभिमुद्गिरन् ॥ ददर्शोद्गारसंवृत्तांसुरभिंमुखजांसुतां ॥ १७ ॥ सासृजत्सौरभेयीस्तुसुरभिर्लोकमा
तृकाः ॥ सुवर्णवर्णाःकपिलाःप्रजानांवृत्तिधेनवः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभार

तासामम्रुतवर्णानांक्षरंतीनांसमंततः ॥ बभूवाम्रुतजःफेनःस्रवंतीनामिवोर्मिजः ॥ १९ ॥ सवत्समुखविभ्रष्टोभवस्यभुवितिष्ठतः ॥ शिरस्यवापतत्क्रुद्धःसतदैक्ष
तचप्रभुः ॥ २० ॥ ललाटप्रभवेणाक्ष्णारोहिणींप्रदहन्निव ॥ तत्तेजस्तुततोरौद्रंकपिलास्ताविशांपते ॥ २१ ॥ नानावर्णत्वमनयन्मेघानिवदिवाकरः ॥ यास्तुत
स्मादपक्रम्यसोममेवाभिसंश्रिताः ॥ २२ ॥ यथोत्पन्नाःस्ववर्णास्थास्तानीताश्चान्यवर्णतां ॥ अथक्रुद्धंमहादेवंप्रजापतिरभाषत ॥ २३ ॥ अम्रुतेनावसिक्त
स्त्वंनोच्छिष्टंविद्यतेगवां ॥ यथाह्यम्रुतमादायसोमोविस्यंदतेपुनः ॥ २४ ॥ तथाक्षीरंक्षरंत्येतारोहिण्योम्रुतसंभवं ॥ नदुष्यत्यनिलोनाग्निर्नसुवर्णनचोदधिः ॥
॥ २५ ॥ नाम्रुतेनाम्रुतंपीतंवत्सपीतानवत्सला ॥ इमाँल्लोकान्भरिष्यंतिहविषाप्रस्रवेणच ॥ २६ ॥ आसामैश्वर्यमिच्छंतिसर्वेम्रुतमयंशुभं ॥ वृषभंचददौतस्मै
सहगोभिःप्रजापतिः ॥ २७ ॥ प्रसादयामासमनस्तेनरुद्रस्यभारत ॥ प्रीतश्चापिमहादेवश्चकारवृषभंतदा ॥ २८ ॥ ध्वजंचवाहनंचैवतस्मात्सवृषभध्वजः ॥ ततोदे
वैर्महादेवस्तदापशुपतिःकृतः ॥ ईश्वरःसगवांमध्येवृषभांकःप्रकीर्तितः ॥ २९ ॥ एवमव्यग्रवर्णानांकपिलानांमहौजसां ॥ प्रदानेप्रथमःकल्पःसर्वासामेवकीर्ति
तः ॥ ३० ॥ लोकज्येष्ठालोकवृत्तिप्रवृत्तारुद्रोपेताःसोमविष्यंदभूताः ॥ सौम्याःपुण्याःकामदाःप्राणदाश्चगावैदत्वासर्वकामप्रदःस्यात् ॥ ३१ ॥ इदंगवांप्रभव
विधानमुत्तमंपठन्सदाशुचिरपिमंगलप्रियः ॥ विमुच्यतेकलिकलुषेणमानवःश्रियंसुतान्धनपशुमाप्नुयात्सदा ॥ ३२ ॥ हव्यंकव्यंतर्पणंशांतिकर्मयानंवासो
वृद्धबालस्यतुष्टिः ॥ एतान्सर्वान्गोप्रदानेगुणान्वैदातराजन्नाप्नुयाद्वैसदैव ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच पितामहस्याथनिशम्यवाक्यंराजासहभ्रातृभिरा
जमीढः ॥ सुवर्णवर्णानडुहस्तथागाःपार्थोददौब्राह्मणसत्तमेभ्यः ॥ ३४ ॥ तथैवतेभ्योपिददौद्विजेभ्योगवांसहस्राणिशतानिचैव ॥ यज्ञान्समुद्दिश्यचदक्षिणा
र्थैल्लोकान्विजेतुंपरमांचकीर्तिं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप०आनुशासनिके०दानधर्मेगोप्रभवकथनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ६ ॥
भीष्मउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुवसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ इक्ष्वाकुवंशजोराजासौदासोवदतांवरः ॥ १ ॥ सर्वलोकचरंसिद्धंब्रह्मकोशंसनातनं ॥ पुरोहितमभि
प्रष्टुमभिवाद्योपचक्रमे ॥ २ ॥ सौदासउवाच त्रैलोक्येभगवन्किंस्वित्पवित्रंकथ्यतेनघ ॥ यत्कीर्तयन्सदामर्त्यःप्राप्नुयात्पुण्यमुत्तमं ॥ ३ ॥

तभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कीनाशःकर्षकःकृपणोवा ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ गोसमृद्धिकरंकर्मव्रतपूर्वकमाह सार्द्रेति चर्मणिगोरेवसार्द्रेप्रोक्षणेनार्द्रीकृतेउ

भीष्मउवाच तस्मैप्रोवाचवचनंप्रणतायहितंतदा ॥ गवामुपनिषद्विद्वान्नमस्कृत्यगवांशुचिः ॥ ४ ॥ गावःसुरभिगंधिन्यस्तथागुग्गुलगंधयः ॥ गावःप्रति
ष्ठाभूतानांगावःस्वस्त्ययनंमहत् ॥५॥ गावोभूतंचभव्यंचगावःपुष्टिःसनातनी ॥ गावोलक्ष्म्यास्तथामूलंगोषुदत्तंननश्यति ॥६॥ अन्नंहिपरमंगावोदेवानांपरमं
हविः ॥ स्वाहाकारवषट्कारौगोषुनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ ७ ॥ गावोयज्ञस्यहिफलंगोषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ॥ गावोभविष्यंभूतंचगोषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ सायंप्रा
तश्चसततंहोमकालेमहाद्युते ॥ गावोददतिवैहौम्यमृषिभ्यःपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ यानिकानिचदुर्गाणिदुष्कृतानिकृतानिच ॥ तरंतिचैवपाप्मानंधेनुंयेददतिप्रभो ॥
॥ १० ॥ एकांचदशगुर्दद्याद्दशदद्याच्चगोशती ॥ शतंसहस्रगुर्दद्यात्सर्वेतुल्यफलाहिते ॥ ११ ॥ अनाहिताग्निःशतगुरयज्वाचसहस्रगुः ॥ समृद्धोयश्चकीनाशो
नार्घमर्हंतितेत्रयः ॥ १२ ॥ कपिलांयेप्रयच्छंतिसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतामुभौलोकौजयंतिते ॥ १३ ॥ युवानमिंद्रियोपेतंशतेनशतयू
थपं ॥ गवेंद्रंब्राह्मणेंद्रायभूरिशृंगमलंकृतं ॥ १४ ॥ वृषभंयेप्रयच्छंतिश्रोत्रियायपरंतप ॥ ऐश्वर्यंतेधिगच्छंतिजायमानाःपुनःपुनः ॥ १५ ॥ नाकीर्तयित्वागाः
सुप्यात्तासांसंस्मृत्यचोत्पतेत् ॥ सायंप्रातर्नमस्येच्चगास्ततःपुष्टिमाप्नुयात् ॥१६॥ गवांमूत्रपुरीषस्यनोद्विजेतकथंचन ॥ नचासांमांसमश्नीयाद्गवांपुष्टिंतथाप्नु
यात् ॥ १७ ॥ गाश्चसंकीर्तयेन्नित्यंनावमन्येततास्तथा ॥ अनिष्टंस्वप्नमालक्ष्यगांनरःसंप्रकीर्तयेत् ॥ १८ ॥ गोमयेनसदास्नायात्करीषेचापिसंविशेत् ॥ श्ले
ष्ममूत्रपुरीषाणिप्रतिघातंचवर्जयेत् ॥ १९ ॥ सार्द्रेचर्मणिभुंजीतनिरीक्षेद्वारुणींदिशं ॥ वाग्यतःसर्पिषाभूमौगवांपुष्टिंसदाश्नुते ॥ २० ॥ घृतेनजुहुयादग्निंघृते
नस्वस्तिवाचयेत् ॥ घृतंदद्याद्घृतंप्राशेद्गवांपुष्टिंसदाश्नुते ॥ २१ ॥ गोमत्याविद्ययाधेनुंतिलानामभिमंत्र्ययः ॥ सर्वरत्नमयींदद्यान्नसशोचेत्कृताकृते ॥ २२ ॥
गावोमामुपतिष्ठंतुहेमशृंग्यःपयोमुचः ॥ सुरभ्यःसौरभेय्यश्चसरितःसागरंयथा ॥ २३ ॥ गावैपश्याम्यहंनित्यंगावःपश्यंतुमांसदा ॥ गावोस्माकंवयंतासांय
तोगावस्ततोवयं ॥ २४ ॥ एवंरात्रौदिवाचापिसमेषुविषमेषुच ॥ महाभयेषुचनरःकीर्तयन्मुच्यतेभयात् ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआ
नुशास०दानधर्मेगोप्रदानिकेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ पविश्येतिशेषः भूमावितिकांस्यनिवृत्तिः ॥ २० ॥ जुहुयाद्गो

मत्येत्यपकृष्यते गोमाँअग्नेविमाँअश्वीतिमंत्रोगोमती ॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिअनुशासनप०नै०भा०अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

शतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोकपरायणाबभूवुरितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिकंठांप्रलंबगलकंबलां ॥ १८ ॥

वसिष्ठउवाच शतंवर्षसहस्राणांतपस्तप्तंसुदुष्करं ॥ गोभिःपूर्वंविसृष्टाभिर्गच्छेमश्रेष्ठतामिति ॥ १ ॥ लोकेस्मिंदक्षिणानांचसर्वासांवयमुत्तमाः ॥ भवेम नचलिप्येमदोषेणेतिपरंतप ॥ २ ॥ अस्मत्पुरीषस्नानेनजनःपूयेतसर्वदा ॥ शकृताचपवित्रार्थंकुर्वीरन्देवमानुषाः ॥ ३ ॥ तथासर्वाणिभूतानिस्थावराणिचरा णिच ॥ प्रदातारश्चलोकान्नोगच्छेयुरितिमानद ॥ ४ ॥ ताभ्योवरंददौब्रह्मातपसोऽतेस्वयंप्रभुः ॥ एवंभवत्वितिप्रभुर्लोकांस्तारयतेतिच ॥ ५ ॥ उत्तस्थुःसिद्धकामा स्ताभूतभव्यस्यमातरः ॥ प्रातर्नमस्यास्तागावस्ततःपुष्टिमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥ तपसोऽतेमहाराजगावोलोकपरायणाः ॥ तस्माद्गावोमहाभागाःपवित्रंपरमुच्यते ॥ ॥ ७ ॥ तथैवसर्वभूतानांसमतिष्ठंतमूर्धनि ॥ समानवत्सांकपिलांधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ८ ॥ लोहितांतुल्यवत्सांतुधेनुंदत्वा पयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९ ॥ समानवत्सांशबलांधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांसोमलोकेमहीयते ॥ १० ॥ समानवत्सांश्वे तांतुधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतामिंद्रलोकेमहीयते ॥ ११ ॥ समानवत्सांकृष्णांतुधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतामग्निलोकेमहीयते ॥ ॥ १२ ॥ समानवत्सांधूम्रांतुधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांयाम्यलोकेमहीयते ॥ १३ ॥ अपांफेनसवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतां वारुणंलोकमाप्नुते ॥ १४ ॥ वातरेणुसवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांवायुलोकेमहीयते ॥ १५ ॥ हिरण्यवर्णांपिंगाक्षींसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांकौबेरंलोकमश्नुते ॥ १६ ॥ पलालधूम्रवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांपितृलोकेमहीयते ॥ १७ ॥ सवत्सांपीवरींदत्वाद्दतिकं ठामलंकृतां ॥ वैश्वदेवमसंबाधंस्थानंश्रेष्ठंप्रपद्यते ॥ १८ ॥ समानवत्सांगौरींतुधेनुंदत्वापयस्विनीं ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांवसूनांलोकमाप्नुयात् ॥ १९ ॥ पांडुकंब लवर्णाभांसवत्सांकांस्यदोहनां ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांसाध्यानांलोकमाप्नुते ॥ २० ॥ वैराटपृष्ठमुक्षाणंसर्वरत्नैरलंकृतं ॥ प्रददन्मरुतांलोकान्सराजन्प्रतिपद्यते ॥ ॥ २१ ॥ वयोपपन्नंलीलांगंसर्वरत्नसमन्वितं ॥ गंधर्वाप्सरसांलोकान्दत्वाप्राप्नोतिमानवः ॥ २२ ॥ द्दतिकंठमनड्वाहंसर्वरत्नैरलंकृतं ॥ दत्वाप्रजापतेर्लोकान्वि शोकःप्रतिपद्यते ॥ २३ ॥ गोप्रदानरतोयातिभित्वाजलदसंचयान् ॥ विमानेनार्कवर्णेनदिविराजन्विराजते ॥ २४ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ वैराटंचक्रंपृष्ठंयस्य रटतिक्रंदत्यनेनेतिराटंक्षतंविगतंराटंयस्मात्तद्विराटं स्वार्थेतद्धितः ॥ २१ ॥ लीलांगंविलसितांगं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ घृतेति घृतयोन्यः घृतयोनयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वसोर्धारामंदाकिनी

तंचोरुवेषाःसुश्रोण्यःसहस्रंसुरयोषितः॥ रमयंतिनरश्रेष्ठंगोप्रदानरतंनरं॥ २५॥ वीणानांवल्लकीनांचनूपुराणांचसिंजितैः ॥ हासैश्चहरिणाक्षीणांसुप्तःसप्र
तिबोध्यते॥ २६॥ यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्तावंतिवर्षाणिमहीयतेसः॥ स्वर्गच्युतश्चापिततोनृलोकेप्रसूयतेवैविपुलेगृहेसः ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभार
तेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेगोप्रदानिकेएकोनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९ ॥ ॥ ८०॥ वसिष्ठउवाच घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्योघृतो
द्भवाः॥ घृतनद्योघृतावर्तास्तामेसंतुसदागृहे॥ १ ॥ घृतंमेहृदयेनित्यंघृतंनाभ्यांप्रतिष्ठितं॥ घृतंसर्वेषुगात्रेषुघृतंमेमनसिस्थितं॥ २॥ गावोममाग्रतोनित्यंगा
वःपृष्ठतएवच॥ गावोमेसर्वतश्चैवगवांमध्येवसाम्यहं॥ ३ ॥ इत्याचम्यजपेत्सायंप्रातश्चपुरुषःसदा॥ यदन्हाकुरुतेपापंतस्मात्सपरिमुच्यते ॥ ४ ॥ प्रासादाय
त्रसौवर्णावसोर्धाराचयत्रसा॥ गंधर्वाप्सरसोयत्रतत्रयांतिसहस्रदाः ॥ ५ ॥ नवनीतपंकाःक्षीरोदाद्दधिशैवलसंकुलाः ॥ वहंतियत्रवैनद्यस्तत्रयांतिसहस्र
दाः॥ ६॥ गवांशतसहस्रंतुयःप्रयच्छेद्यथाविधि ॥ परांवृद्धिमवाप्याथस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ७ ॥ दशचोभयतःपुत्रोमातापित्रोःपितामहान्॥ दधातिसुकृता
न्लोकान्पुनातिचकुलंनरः॥ ८॥ धेन्वाःप्रमाणेनसमप्रमाणांधेनुंतिलानामपिचप्रदाय॥ पानीयदाताचयमस्यलोकेनयातनांकांचिदुपैतितत्र॥ ९॥ पवित्र
मग्र्यंजगतःप्रतिष्ठादिवौकसांमातरोथाप्रमेयाः॥ अन्वालभेद्दक्षिणतोव्रजेच्चदद्याच्चपात्रेप्रसमीक्ष्यकालं॥ १०॥ धेनुंसवत्सांकपिलांभूरिशृंगींकांस्योपदोहां
वसनोत्तरीयां॥ प्रदायतांगाहतिदुर्विगाह्यांयाम्यांसभांवीतभयोमनुष्यः ॥ ११ ॥ सुरूपावहुरूपाश्चविश्वरूपाश्चमातरः ॥ गावोमामुपतिष्ठंतामितिनित्यंप्र
कीर्तयेत्॥ १२॥ नातःपुण्यतरंदानंनातःपुण्यतरंफलं॥ नातोविशिष्टंलोकेषुभूतंभवितुमर्हति॥ १३॥ त्वचालोम्नाथशृंगैर्वावालैःक्षीरेणमेदसा॥ यज्ञंवहतिसं
भूयकिमस्त्यभ्यधिकंततः॥ १४॥ ययासर्वमिदंव्याप्तंजगत्स्थावरजंगमं॥ तांधेनुंशिरसावंदेभूतभव्यस्यमातरं॥ १५ ॥ गुणवचनसमुच्चयैकदेशोनृवरमयैष
गवांप्रकीर्तितस्ते ॥ नचपरमिहदानमस्तिगोभ्योभवतिनचापिपरायणंतथान्यत् ॥ १६ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पानीयदाताजलधेनुदाता ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

भूमिदःसौदासोनामराजा ॥१७॥ इतिअनु०नैलकंठीयेभारतभावदीपेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ पवित्राणामिति शिष्टंउक्तादन्यत् ॥१॥२॥३॥४॥५॥ पुरागीतांपौराणींकथां॥६॥आ

भीष्मउवाच वरमिदमितिभूमिदोविचिंत्यप्रवरमृषेर्वचनंततोमहात्मा ॥ व्यसृजतनियतात्मवान्द्विजेभ्यःसुबहुचगोधनमाप्तवांश्चलोकान् ॥ १७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेगोप्रदानिकेऽशीतितमोऽध्यायः॥८०॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच पवित्राणांपवि
त्रंयच्छिष्टंलोकेचयद्भवेत् ॥ पावनंपरमंचैवतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच गावोमहार्थाःपुण्याश्चतारयंतिचमानवान् ॥ धारयंतिप्रजाश्चेमाह
विषापयसातथा ॥ २ ॥ नंहिपुण्यतमंकिंचिद्गोभ्योभरतसत्तम ॥एताःपुण्याःपवित्राश्चत्रिषुलोकेषुसत्तमाः ॥ ३ ॥ देवानामुपरिष्टाच्चगावःप्रतिवसंतिवै ॥ द
त्वाचैतास्तारयतेयांतिस्वर्गंमनीषिणः ॥ ४ ॥ मांधातायौवनाश्वश्चययातिर्नहुषस्तथा ॥ गावैददंतःसततंसहस्रशतसंमिताः ॥ ५ ॥ गताःपरमकंस्थानंदेवैरपि
सुदुर्लभं ॥ अपिचात्रपुरागीतांकथयिष्यामितेनघ ॥ ६ ॥ ऋषीणामुत्तमंधीमान्कृष्णद्वैपायनंशुकः ॥ अभिवाद्याह्निककृतःशुचिःप्रयतमानसः ॥ ७॥ पितरं
परिपप्रच्छदृष्टलोकपरावरं ॥ कोयज्ञःसर्वयज्ञानांवरिष्ठोभ्युपलक्ष्यते ॥८॥ किंचकृत्वापरंस्थानंप्राप्नुवंतिमनीषिणः॥केनदेवाःपवित्रेणस्वर्गमश्नंतिवाविभो॥
॥ ९ ॥ किंचयज्ञस्ययज्ञत्वंक्वचयज्ञःप्रतिष्ठितः ॥ देवानामुत्तमंकिंचकिंचसत्रमितःपरं ॥ १० ॥ पवित्राणांपवित्रंचयत्तद्ब्रूहिपितर्मम ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंव्या
सःपरमधर्मवित् ॥ पुत्रायाकथयत्सर्वंतत्त्वेनभरतर्षभ ॥ ११ ॥ व्यासउवाच गावःप्रतिष्ठाभूतानांतथागावःपरायणं ॥ गावःपुण्याःपवित्राश्चगोधनं
पावनंतथा ॥ १२ ॥ पूर्वमासन्नशृंगावैगावइत्यनुशुश्रुम ॥ शृंगार्थेसमुपासंतताःकिलप्रभुमव्ययं ॥ १३ ॥ ततोब्रह्मातुगाःप्रायमुपविष्टाःसमीक्ष्यह ॥ ईप्सितं
प्रददौताभ्योगोभ्यःप्रत्येकशःप्रभुः ॥ १४ ॥ तासांशृंगाण्यजायंतयस्यायादृङ्मनोगतं ॥ नानावर्णाःशृंगवंत्यस्ताव्यरोचंतपुत्रक ॥ १५ ॥ ब्रह्मणावरदत्तास्ताह
व्यकव्यप्रदाःशुभाः ॥ पुण्याःपवित्राःसुभगादिव्यसंस्थानलक्षणाः ॥१६॥ गावस्तेजोमहद्दिव्यंगवांदानंप्रशस्यते ॥ येचैताःसंप्रयच्छंतिसाधवोवीतमत्सराः
॥ १७॥ तेवैसुकृतिनःप्रोक्ताःसर्वदानप्रदाश्चते ॥ गवांलोकंतथापुण्यमाप्नुवंतिचतेनघ ॥१८॥ यत्रवृक्षामधुफलादिव्यपुष्पफलोपगाः ॥ पुष्पाणिचसुगंधीनि
दिव्यानिद्विजसत्तम ॥ १९ ॥ सर्वामणिमयीभूमिःसर्वकांचनवालुका॥सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकानिरजाःशुभाः ॥ २० ॥ क्विककृतःकृताह्निकः ॥७॥ ८॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अशृंगाइत्यखुराइत्यस्याप्युपलक्षणं गावोवैसत्रमासतशफान्शृंगाणिसिषासंत्यस्तासांदशमेमासिशफाःशृंगाण्यजायंतेतिश्रुतेः ॥ १३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ उद्धूतपुलिनाः अंकुरिततीराः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नगाःवृक्षाः पत्ररथाःपक्षिणः ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥ नाममात्रंजपेदितिसंबंधः युगंधराःसत्यादियुगंधारयंतिताः ॥ ३१ ॥

रक्तोत्पलवनैश्चैवमणिखंडैर्हिरण्मयैः ॥ तरुणादित्यसंकाशैर्भांतितत्रजलाशयाः ॥ २१ ॥ महार्हमणिपत्रैश्चकांचनप्रभकेसरैः ॥ नीलोत्पलविमिश्रैश्चसरोभि
र्बहुपंकजैः ॥ २२ ॥ करवीरवनैःफुल्लैःसहस्रावर्तसंवृतैः ॥ संतानकवनैःफुल्लैर्वृक्षैश्चसमलंकृताः ॥ २३ ॥ निर्मलाभिश्चमुक्ताभिर्मणिभिश्चमहाप्रभैः ॥ उद्धूतपु
लिनास्तत्रजातरूपैश्चनिम्नगाः ॥ २४ ॥ सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढाद्रुमोत्तमैः ॥ जातरूपमयैश्चान्यैर्हुताशनसमप्रभैः ॥ २५ ॥ सौवर्णागिरयस्तत्रमणिरत्नशि
लोच्चयाः ॥ सर्वरत्नमयैर्भांतिशृंगैश्चारुभिरुच्छ्रितैः ॥ २६ ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रनगाःपत्ररथाकुलाः ॥ दिव्यगंधरसैःपुष्पैःफलैश्चभरतर्षभ ॥ २७ ॥ रमंतेपुण्य
कर्माणस्तत्रनित्यंयुधिष्ठिर ॥ सर्वकामसमृद्धार्थानिःशोकागतमन्यवः ॥ २८ ॥ विमानेषुविचित्रेषुरमणीयेषुभारत ॥ मोदंतेपुण्यकर्माणोविहरंतोयशस्वि
नः ॥ २९ ॥ उपक्रीडंतितान्राजन्शुभाश्चाप्सरसांगणाः ॥ एतान्लोकानवाप्नोतिगांदत्वावैयुधिष्ठिर ॥ ३० ॥ येषामधिपतिःपूषामारुतोबलवान्बली ॥ ऐश्वर्ये
वरुणोराजानाममात्रंयुगंधराः ॥ ३१ ॥ सुरूपाबहुरूपाश्चविश्वरूपाश्चमातरः ॥ प्राजापत्यमितिब्रह्मन्जपेन्नित्यंयतव्रतः ॥ ३२ ॥ गाश्चशुश्रूषतेयश्चसमन्वेति
चसर्वशः ॥ तस्मैतुष्टाःप्रयच्छंतिवरानपिसुदुर्लभान् ॥ ३३ ॥ द्रुह्येन्नमनसावापिगोषुनित्यंसुखप्रदः ॥ अर्चयेतसदाचैवनमस्कारैश्चपूजयेत् ॥ ३४ ॥ दांतः
प्रीतमनानित्यंगवांव्युष्टिंतथाश्नुते ॥ त्र्यहमुष्णंपिबेन्मूत्रंत्र्यहमुष्णंपिबेत्पयः ॥ ३५ ॥ गवामुष्णंपयःपीत्वात्र्यहमुष्णंघृतंपिबेत् ॥ त्र्यहमुष्णंघृतंपीत्वावायुभक्षो
भवेत्र्यहं ॥ ३६ ॥ येनदेवाःपवित्रेणभुंजतेलोकमुत्तमं ॥ यत्पवित्रंपवित्राणांतद्धृतंशिरसावहेत् ॥ ३७ ॥ घृतेनजुहुयादग्निंघृतेनस्वस्तिवाचयेत् ॥ घृतंप्राशेद्धृतं
दद्याद्गवांपुष्टिंतथाश्नुते ॥ ३८ ॥ निर्हृतैश्चयवैर्गोभिर्मासंप्रश्रितयावकः ॥ ब्रह्महत्यासमंपापंसर्वमेतेनशुध्यते ॥ ३९ ॥ पराभवाच्चदैत्यानांदेवैःशौचमिदंकृतं ॥
तेदेवत्वमपिप्राप्ताःसंसिद्धाश्चमहाबलाः ॥ ४० ॥ गावःपवित्राःपुण्याश्चपावनंपरमंमहत् ॥ ताश्चदत्वाद्विजातिभ्योनरःस्वर्गमुपाश्नुते ॥ ४१ ॥ गवांमध्येशुचिर्भूत्वा
गोमतींमनसाजपेत् ॥ पूताभिरद्भिराचम्यशुचिर्भवतिनिर्मलः ॥ ४२ ॥ अग्निमध्येगवांमध्येब्राह्मणानांचसंसदि ॥ विद्यावेदव्रतस्नाताब्राह्मणाःपुण्यकर्मिणः ॥
॥ ४३ ॥ अध्यापयेरन्शिष्यान्वैगोमतींयज्ञसंमितां ॥ त्रिरात्रोपोषितोभूत्वागोमतींलभतेवरं ॥ ४४ ॥

प्राजापत्यंप्रजापतिनोक्तं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥३५॥३६॥३७॥ जुहुयात्पूर्वोक्तगोमत्या॥३८॥निर्हृतैःगोमयनिर्गतैः॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥गोमतींगोमत्याऋचाप्रकाशितमर्थंवरंलभते ॥ ४४ ॥

पुत्रकामश्चलभतेपुत्रंधनमथापिवा॥पतिकामाचभर्तारंसर्वकामांश्चमानवः॥गावस्तुष्टाःप्रयच्छंतिसेवितावैनसंशयः॥४५॥एवमेतामहाभागायज्ञियाःसर्व

॥११३॥ कामदाः ॥ रोहिण्यइतिजानीहिनैताभ्योविद्यतेपरं ॥ ४६ ॥ इत्युक्तःसमहातेजाःशुकःपित्रामहात्मना ॥ पूजयामासगांनित्यंतस्मात्त्वमपिपूजय ॥ ४७ ॥ १३

इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेगोप्रदानिकेएकाशीतितमोऽध्यायः॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच

मयागवांपुरीषंवैश्रियाजुष्टमितिश्रुतं॥एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंशयोत्रपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ गोभिर्नृपेहसं

वादंश्रियाभरतसत्तम ॥ २ ॥ श्रीःकृत्वेहवपुःकांतंगोमध्येपुविवेशह॥गावोथविस्मितास्तस्याद्दष्ट्वारूपस्यसंपदं॥ ३॥ गावऊचुः कासिदेविकुतोवात्वंरूपे

णाप्रतिमाभुवि ॥ विस्मिताःस्ममहाभागेतवरूपस्यसंपदा ॥ ४ ॥ इच्छामत्वांवयंज्ञातुंकात्वंक्वचगमिष्यसि ॥ तत्त्वेनवरवर्णाभेसर्वमेतद्ब्रवीहिनः॥५॥ श्रीरु

वाच लोककांतास्मिभद्रंवःश्रीर्नामाहंपरिश्रुता ॥ मयादैत्याःपरित्यक्ताविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ ६ ॥ मयाभिपन्नादेवाश्चमोदंतेशाश्वतीःसमाः ॥ इंद्रोविव

स्वान्सोमश्चविष्णुरापोग्निरेवच ॥ ७॥ मयाभिपन्नाःसिध्यंतेऋषयोदेवतास्तथा ॥ यान्नाविशाम्यहंगावस्तेविनश्यंतिसर्वशः ॥ ८ ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चमया

जुष्टाःसुखान्विताः ॥ एवंप्रभावांमांगावोविजानीतसुखप्रदाः॥ ९ ॥इच्छामिचापियुष्मासुवस्तुंसर्वासुनित्यदा ॥ आगत्यप्रार्थयेयुष्माञ्छ्रीजुष्टाभवताथवै॥

॥ १० ॥ गावऊचुः अध्रुवाचपलाचत्वंसामान्याबहुभिःसह ॥ नत्वामिच्छामभद्रंतेगम्यतांयत्ररंस्यसे ॥ ११ ॥ वपुष्मंत्योवयंसर्वाःकिमस्माकंत्वयाद्यवै ॥

यथेष्टंगम्यतांतत्रकृतकार्यावयंत्वया ॥ १२ ॥ श्रीरुवाच किमेतद्वःक्षमंगावोयन्मांनेहाभिनंदथ ॥ नमांसंप्रतिगृह्णीध्वंकस्माद्वैदुर्लभांसतीं ॥ १३ ॥ सत्यं

चलोकवादोयंलोकेचरतिसुव्रताः ॥ स्वयंप्राप्तेपरिभवोभवतीतिविनिश्चयः ॥ १४ ॥ महदुग्रंतपःकृत्वामांनिषेवंतिमानवाः ॥ देवदानवगंधर्वाःपिशाचोरगरा

क्षसाः ॥ १५ ॥ प्रभावएषवोगावःप्रतिगृह्णीतमामिह ॥ नावमन्याह्यहंसौम्यास्त्रैलोक्येसचराचरे ॥ १६ ॥ गावऊचुः नावमन्यामहेदेविनत्वांपरिभवाम ॥११३॥

हे ॥ अध्रुवाचलचित्तासितततस्त्वांवर्जयामहे ॥ १७ ॥ बहुनाचकिमुक्तेनगम्यतांयत्रवांछसि ॥ वपुष्मंत्योवयंसर्वाःकिमस्माकंत्वयानघे ॥ १८ ॥

श्रीरुवाच अवज्ञाताभविष्यामिसर्वलोकस्यमानदाः॥ प्रत्याख्यानेनेयुष्माकंप्रसादःक्रियतांमम ॥ १९ ॥ महाभागाभवत्योवैशरण्याःशरणागतां॥ प
रित्रायंतुमांनित्यंभजमानामनिंदितां॥ २० ॥ माननामहमिच्छामिभवत्यःसततंशिवाः ॥ अप्येकांगेष्वधोवस्तुमिच्छामिचसुकुत्सिते ॥ २१ ॥ नवोस्तिकु
त्सितंकिंचिदंगेष्वालक्ष्यतेनघाः॥ पुण्याःपवित्राःसुभगाममादेशंप्रयच्छथ ॥ २२॥ वसेयंयत्रवोदेहेतन्मेव्याख्यातुमर्हथ॥ एवमुक्तास्ततोगावःशुभाःकरुण
वत्सलाः॥ संमंत्र्यसहिताःसर्वाःश्रियमूचुर्नराधिप॥ २३॥ अवश्यंमाननाकार्यातवास्माभिर्यशस्विनि॥ शकृन्मूत्रेनिवसत्वंपुण्यमेतद्धिनःशुभे॥ २४ ॥ श्री
रुवाच दिष्ट्याप्रसादोयुष्माभिःकृतोमेनुग्रहात्मकः ॥ एवंभवतुभद्रंवःपूजितास्मिसुखप्रदाः ॥ २५ ॥ एवंकृत्वातुसमयंश्रीगोंभिःसहभारत ॥ पश्यंती
नांततस्तासांतत्रैवांतरधीयत॥ २६॥ एवंगोशकृतःपुत्रमाहात्म्यंतेतुवर्णितं॥ माहात्म्यंचगवांभूयःश्रूयतांगदतोमम॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन
पर्वणिआनुशास० दानधर्मेश्रीगोसंवादोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच येचगांसंप्रयच्छंतिहुतशिष्टाशिनश्चये॥
तेषांसत्राणियज्ञाश्चनित्यमेवयुधिष्ठिर॥ १॥ ऋतेदधिघृतेनेहनयज्ञःसंप्रवर्तते॥ तेनयज्ञस्ययज्ञत्वमतोमूलंचकथ्यते ॥ २॥ दानानामपिसर्वेषांगवांदानंप्र
शस्यते॥ गावःश्रेष्ठाःपवित्राश्चपावनंह्येतदुत्तमं॥ ३॥ पुष्ट्यर्थमेताःसेवेतशांत्यर्थमपिचैवह॥ पयोदधिघृतंचासांसर्वपापप्रमोचनं ॥ ४॥ गावस्तेजःपरंप्रो
क्तमिहलोकेपरत्रच॥ नगोभ्यःपरमंकिंचित्पवित्रंभरतर्षभ॥ ५॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ पितामहस्यसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ॥ ६॥ पराभू
तेषुदैत्येषुशक्रस्त्रिभुवनेश्वरः॥ प्रजाःसमुदिताःसर्वाःसत्यधर्मपरायणाः॥ ७॥ अथर्षयःसगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः॥ देवासुरसुपर्णाश्चप्रजानांपतयस्तथा॥
॥ ८॥ पर्युपासंतकौंतेयकदाचिद्वैपितामहं॥ नारदःपर्वतश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः ॥ ९ ॥ दिव्यतानेषुगायंतःपर्युपासंततंप्रभुं ॥ तत्रदिव्यानिपुष्पाणिप्रावहत्प
वनस्तदा॥ १०॥ आजह्रुर्ऋतवश्चापिसुगंधीनिपृथक्पृथक्॥ तस्मिन्देवसमावायेसर्वभूतसमागमे॥ ११॥ दिव्यवादित्रसंघुष्टेदिव्यस्त्रीचारणावृते ॥ इंद्रः
पप्रच्छदेवेशमभिवाद्यप्रणम्यच॥ १२॥ देवानांभगवन्कस्माल्लोकेशानांपितामह॥ उपरिष्टाद्गवांलोकएतदिच्छामिवेदितुं॥ १३॥

किंतपोब्रह्मचर्यंवागोभिःकृतमहेश्वर ॥ देवानामुपरिष्टाद्यद्वसंत्यरजसःसुखं ॥ १४ ॥ ततःप्रोवाचब्रह्मातंशक्रंबलनिपूदनं ॥ अवज्ञातास्त्वयानित्यंगावोबल
निपूदन ॥ १५ ॥ तेनत्वमासांमाहात्म्यंनवेत्सिशृणुयत्प्रभो ॥ गवांप्रभावंपरमंमाहात्म्यंचसुरर्षभ ॥ १६ ॥ यज्ञांगंकथितागावोयज्ञएवचवासव ॥ एताभि
श्वविनायज्ञोनवर्तेतकथंचन ॥ १७ ॥ धारयंतिप्रजाश्चैवपयसाहविषातथा ॥ एतासांतनयाश्चापिकृषियोगमुपासते ॥ १८ ॥ जनयंतिचधान्यानिबीजानि
विविधानिच ॥ ततोयज्ञाःप्रवर्ततेहव्यंकव्यंचसर्वशः ॥ १९ ॥ पयोदधिघृतंचैवपुण्याश्चैताःसुराधिप ॥ वहंतिविविधान्भारान्क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥ २० ॥
मुनींश्चधारयंतीहप्रजाश्चैवापिकर्मणा ॥ वासवाकूटवाहिन्यःकर्मणासुकृतेनच ॥ २१ ॥ उपरिष्टात्ततोस्माकंवसंत्येताःसदैवहि ॥ एवंतेकारणंशक्रनिवासकृ
तमद्य वै ॥ २२ ॥ गवांदेवोपरिष्टाद्धिसमाख्यातंशतक्रतो ॥ एताहिवरदत्ताश्चवरदाश्चापिवासव ॥ २३ ॥ सुरभ्यःपुण्यकर्मिण्यःपावनाःशुभलक्षणाः ॥ यदर्थं
गांगताश्चैवसुरभ्यःसुरसत्तम ॥ २४ ॥ तच्चमेशृणुकार्त्स्न्येनवदतोवलसूदन ॥ पुरादेवयुगेतातदेवेंद्रेषुमहात्मसु ॥ २५ ॥ त्रींल्लोकाननुशासत्सुविष्णौगर्भत्व
मागते ॥ अदित्यास्तप्यमानायास्तपोघोरंसुदुश्चरं ॥ २६ ॥ पुत्रार्थममरश्रेष्ठपादेनैकेननित्यदा ॥ तांतुदृष्ट्वामहादेवींतप्यमानांमहत्तपः ॥ २७ ॥ दक्षस्यदुहि
तादेवीसुरभीनामनामतः ॥ अतप्यततपोघोरंहृष्टाधर्मपरायणा ॥ २८ ॥ कैलासशिखरेरम्येदेवगंधर्वसेविते ॥ व्यतिष्ठदेकपादेनपरमंयोगमास्थिता ॥ २९ ॥
दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ संतप्तास्तपसातस्यादेवाःसर्पिमहोरगाः ॥ ३० ॥ तत्रगत्वामयासार्धंपर्युपासंततांशुभां ॥ अथाहमब्रुवंतत्रदेवींतांतपसा
न्वितां ॥ ३१ ॥ किमर्थंतप्यसेदेवितपोघोरमनिंदिते ॥ प्रीतस्तेहंमहाभागेतपसानेनशोभने ॥ ३२ ॥ वरयस्ववरंदेविदातास्मीतिपुरंदर ॥ ३३ ॥ सुरभ्युवाच
वरेणभगवन्मह्यंकृतंलोकपितामह ॥ एषएववरोमेद्ययत्प्रीतोसिममानघ ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच तामेवंब्रुवतींदेवींसुरभिंत्रिदशेश्वर ॥ प्रत्यब्रुवंयद्देवेंद्रत
न्निबोधशचीपते ॥ ३५ ॥ अलोभकाम्ययादेवितपसाचशुभानने ॥ प्रसन्नोहंवरंतस्माद्मरत्वंददामिते ॥ ३६ ॥

त्रयाणामुपरिष्टात्ब्रह्मलोकेइत्यर्थः ततःपरस्यतपःफलस्याभावात् तत्रैवचगो[illegible]लोकःश्रूयते तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृंगाअयासः अत्राहतदुरुगायस्यवृष्णःपरमंपदमवभातिभूरीतितानिवां
युवयोरिंद्राविष्ण्वोर्नरनारायणयोःप्रसादाद्वास्तूनिस्थानानिउश्मसिकामयाम[illegible] गमध्यैगंतुंयत्रयेषुस्थानेषुगावःभूरिशृंगाअत्यंतंमानवत्यःअयासःगतवत्यःअत्रअस्मिन्गोलोकेअहएवतत्प्रसिद्धंउरुगायस्यवि

त्रयाणामपिलोकानामुपरिष्टान्निवत्स्यसि ॥ मत्प्रसादाच्च[illegible]ख्यातोगोलोकःसंभविष्यति ॥३७॥ मानुषेषुचकुर्वाणाःप्रजाःकर्मशुभास्तव ॥ निवत्स्यंतिमहा
भागेसर्वादुहितरश्चते ॥ ३८ ॥ मनसाचिंतिताभोगास्त्वय[illegible]दिव्यमानुषाः ॥ यच्चसर्वंसुखंदेवितत्तेसंपत्स्यतेशुभे ॥ ३९ ॥ तस्यालोकाःसहस्राक्षसर्वकामसम
न्विताः ॥ नतत्रक्रमतेमृत्युर्नजरानचपावकः ॥ ४० ॥ नदै[illegible]नाशुभंकिंचिद्विद्यतेतत्रवासव ॥ तत्रदिव्यान्यरण्यानिदिव्यानिभवनानिच ॥ ४१ ॥ विमानानि
सुयुक्तानिकामगानिचवासव ॥ ब्रह्मचर्येणतपसासत्येन[illegible]दमेनच ॥ ४२ ॥ दानैश्चविविधैःपुण्यैस्तथातीर्थानुसेवनात् ॥ तपसामहताचैवसुकृतेनचकर्मणा ॥
॥ ४३ ॥ शक्यःसमासादयितुंगोलोकःपुष्करेक्षण ॥ एतत्ते[illegible]र्वमाख्यातंमयाशक्रानुपृच्छते ॥ ४४ ॥ नतेपरिभवःकार्योगवामसुरसूदन ॥ ४५ ॥ भीष्मउ
वाच एतच्छ्रुत्वासहस्राक्षःपूजयामासनित्यदा ॥ गाश्च[illegible]कबहुमानंचतासुनित्यंयुधिष्ठिर ॥ ४६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंपावनंचमहाद्युते ॥ पवित्रंपरमंचापि
गवांमाहात्म्यमुत्तमं ॥ ४७ ॥ कीर्तितंपुरुषव्याघ्रसर्वपापवि[illegible]मोचनं ॥ यइदंकथयेन्नित्यंब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ॥ ४८ ॥ हव्यकव्येषुयज्ञेषुपितृकार्येषुचैवह ॥
सार्वकामिकमक्षय्यंपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ ४९ ॥ गोषुभक्त[illegible]लभतेयद्यदिच्छतिमानवः ॥ स्त्रियोपिभक्तायागोषुताश्चकाममवाप्नुयुः ॥ ५० ॥ पुत्रार्थीलभते
पुत्रंकन्यार्थीतामवाप्नुयात् ॥ धनार्थीलभतेवित्तंधर्मार्थीध[illegible]र्माप्नुयात् ॥ ५१ ॥ विद्यार्थीचाप्नुयाद्विद्यांसुखार्थीप्राप्नुयात्सुखं ॥ नकिंचिद्दुर्लभंचैवगवांभक्तस्य
भारत ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिअ[illegible]नुशासनिकेप० दानधर्मेगोलोकवर्णनेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥
युधिष्ठिरउवाच उक्तंपितामहेनेदंगवांदानमनुत्तमं ॥ [illegible]शेषेणनरेंद्राणामिहधर्ममवेक्षतां ॥ १ ॥ राज्यंहिसततंदुःखंदुर्धरंचाकृतात्मभिः ॥ भूयिष्ठंचनरेंद्रा
णांविद्यतेनशुभागतिः ॥ २ ॥ पूयंतेतत्रनियतंप्रयच्छंतोव[illegible]धरां ॥ सर्वेचकथिताधर्मास्त्वयामेकुरुनंदन ॥ ३ ॥

ष्णोःवृष्णःकामपूरकस्यपरमंपदंसर्वोत्कृष्टंस्थानं
अवभातिअल्पमिवभातिभूरिअत्यंतं सर्वेभ्योलोकेभ्यउपरिगोलोकइतिसिद्ध[illegible]अन्यथाचतुर्थोमहर्लोकएवाप्नोतिनचतस्यपरमपरत्वमस्तीतिमंत्रानुसाराद्ब्रह्मलोकएवगावःसंतीतिज्ञेयं ॥३६॥३७॥३८॥३९॥
॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२[illegible] इतिअनु०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥ ९ ॥ उक्तमिति ॥१॥नशुभाअशुभा ॥२॥ पूयंतेशुध्यंति॥३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

एवमेवगवामुक्तंप्रदानंतेनृगेणह ॥ ऋषिणानाचिकेतेनपूर्वमेवनिदर्शितं ॥ ४ ॥ वेदोपनिषदश्चैवसर्वकर्मसुदक्षिणाः ॥ सर्वक्रतुपुचोद्दिष्टंभूमिर्गावोथकांच
नं ॥ ५ ॥ तत्रश्रुतिस्तुपरमासुवर्णदक्षिणेतिवै ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपितामहयथातथं ॥ ६ ॥ किंसुवर्णकथंजातंकस्मिन्कालेकिमात्मकं ॥ किंदेवंकिंफलंचैव
कस्माच्चपरमुच्यते ॥ ७ ॥ कस्माद्दानंसुवर्णस्यपूजयंतिमनीषिणः ॥ कस्माच्चदक्षिणार्थंतद्यज्ञकर्मसुशस्यते ॥ ८ ॥ कस्माच्चपावनंश्रेष्ठंभूमेर्गोभ्यश्चकांचनं ॥
परमंदक्षिणार्थेचतद्ब्रवीहिपितामह ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच श्रृणुराजन्नवहितोबहुकारणविस्तरं ॥ जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतंचयन्मया ॥ १० ॥ पितामममहा
तेजाःशांतनुर्निधनंगतः ॥ तस्यदित्सुरहंश्राद्धंगंगाद्वारमुपागमं ॥ ११ ॥ तत्रागम्यपितुःपुत्रश्राद्धकर्मसमारभं ॥ मातामेजाह्नवीचात्रसाहाय्यमकरोत्तदा ॥
॥ १२ ॥ ततोग्रतस्ततःसिद्धानुपवेश्यबहूनृषीन् ॥ तोयप्रदानात्प्रभृतिकार्याण्यहमथारभं ॥ १३ ॥ तत्समाप्ययथोद्दिष्टंपूर्वकर्मसमाहितः ॥ दातुंनिर्वपणंसम्य
ग्यथावदहमारभं ॥ १४ ॥ ततस्तंदर्भविन्यासंभित्वासुरुचिरांगदः ॥ प्रलंबाभरणोबाहुरुदतिष्ठद्विशांपते ॥ १५ ॥ तमुत्थितमहंदृष्ट्वापरंविस्मयमागमं ॥ प्रतिग्र
हीतासाक्षान्मेपितेतिभरतर्षभ ॥ १६ ॥ ततोमेपुनरेवासीत्संज्ञासंचिंत्यशास्त्रतः ॥ नायंवेदेषुविहितोविधिर्हस्तइतिप्रभो ॥ १७ ॥ पिंडोदेयोनरेणेहततोमतिरभून्म
म ॥ साक्षान्नेहमनुष्यस्यपिंडंहिपितरःक्वचित् ॥ १८ ॥ गृह्णंतिविहितंचेत्थंपिंडोदेयःकुशेष्विति ॥ ततोहंतदनादृत्यपितुर्हस्तनिदर्शनं ॥ १९ ॥ शास्त्रप्रामाण्यसू
क्ष्मंतुविधिंपिंडस्यसंस्मरन् ॥ ततोदर्भेषुतत्सर्वमददंभरतर्षभ ॥ २० ॥ शास्त्रमार्गानुसारेणतद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ ततःसोंतर्हितोबाहुःपितुर्ममजनाधिप ॥ २१ ॥
ततोमांदर्शयामासुःस्वप्नांतेपितरस्तथा ॥ प्रीयमाणास्तुमामूचुःप्रीताःस्मभरतर्षभ ॥ २२ ॥ विज्ञानेनतवानेनयन्नमुह्यसिधर्मतः ॥ त्वयाहिकुर्वताशास्त्रंप्रमा
णमिहपार्थिव ॥ २३ ॥ आत्माधर्मःश्रुतंवेदाःपितरश्चर्षिभिःसह ॥ साक्षात्पितामहोब्रह्मागुरवोथप्रजापतिः ॥ २४ ॥ प्रमाणमुपनीतावैस्थिताश्चनविचालि
ताः ॥ तदिदंसम्यगारब्धंत्वयाद्यभरतर्षभ ॥ २५ ॥ किंतुभूमेर्गवांचार्थेसुवर्णंदीयतामिति ॥ एवंवयंचधर्मज्ञसर्वेचास्मत्पितामहाः ॥ २६ ॥ पावितावैभविष्यं
तिपावनंहिपरंहितत् ॥ दशपूर्वान्दशैवान्यांस्तथासंतारयंतिते ॥ २७ ॥ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिएवंमत्पितरोब्रुवन् ॥ ततोहंविस्मितोराजन्प्रतिबुद्धोविशांपते ॥ २८ ॥
सुवर्णदानेकरवंमतिंचभरतर्षभ ॥ इतिहासमिमंचापिश्रृणुराजन्पुरातनं ॥ २९ ॥

॥३०॥३१॥३२॥३३॥ लघुतांनिष्पापतां ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ अजइति अजादीनामग्न्यादिरूपत्वात्तद्दानंतल्लोकप्रदम् असुरराक्षसपदाभ्याम

जामदग्न्यंप्रतिविभोधन्यमायुष्यमेवच ॥ जामदग्न्येनरामेणतीव्ररोषान्वितेनवै ॥ ३० ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ॥ ततोजित्वामहींकृत्स्नांरा
मोराजीवलोचनः ॥ ३१ ॥ आजहारक्रतुंवीरोब्रह्मक्षत्रेणपूजितं ॥ वाजिमेधंमहाराजसर्वकामसमन्वितं ॥ ३२ ॥ पावनंसर्वभूतानांतेजोद्युतिविवर्धनं ॥ वि
पाप्माचसतेजस्वीतेनक्रतुफलेनच ॥ ३३ ॥ नैवात्मनोथलघुतांजामदग्न्योध्यगच्छत ॥ सतुक्रतुवरेणेष्ट्वामहात्मादक्षिणावता ॥ ३४ ॥ पप्रच्छागमसंपन्नानृषी
न्देवांश्चभार्गव ॥ पावनंयत्परंनृणामुग्रेकर्मणिवर्ततां ॥ ३५ ॥ तदुच्यतांमहाभागाइतिजातघृणोब्रवीत् ॥ इत्युक्तावेदशास्त्रज्ञास्तमूचुस्तेमहर्षयः ॥ ३६ ॥ राम
विप्राःसत्क्रियंतांवेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ भूयश्चविप्रर्षिगणाःप्रष्टव्याःपावनंप्रति ॥ ३७ ॥ तेयत्ब्रूयुर्महाप्राज्ञास्तच्चैवसमुदाचर ॥ ततोवसिष्ठंदेवर्षिमगस्त्यम
थकाश्यपं ॥ ३८ ॥ तमेवार्थंमहातेजाःपप्रच्छभृगुनंदनः ॥ जातामतिर्मेविप्रेंद्राःकथंपूयेयमित्युत ॥ ३९ ॥ केनवाकर्मयोगेनप्रदानेनेहकेनवा ॥ यदिवोनुग्रहकृता
बुद्धिर्मांप्रतिसत्तमाः ॥ प्रब्रूतपावनंकिंमेभवेदितितपोधनाः ॥ ४० ॥ ऋषयऊचुः गाश्चभूमिंचवित्तंचदत्वेहभृगुनंदन ॥ पापकृत्पूयतेमर्त्यइतिभार्गव
शुश्रुम ॥ ४१ ॥ अन्यद्दानंतुविप्रर्षेश्रूयतांपावनंमहत् ॥ दिव्यमत्यद्भुताकारमपत्यंजातवेदसः ॥ ४२ ॥ दग्ध्वालोकान्पुरावीर्यात्संभूतमिहशुश्रुम ॥ सुवर्णमिति
विख्यातंतद्ददत्सिद्धिमेष्यसि ॥ ४३ ॥ ततोब्रवीद्वसिष्ठस्तंभगवान्संशितव्रतः ॥ शृणुरामयथोत्पन्नंसुवर्णमनलप्रभं ॥ ४४ ॥ फलंदास्यतितेयत्तुदानेपरमिहो
च्यते ॥ सुवर्णंयच्चयस्माच्चयथाचगुणवत्तमं ॥ ४५ ॥ तन्निबोधमहाबाहोसर्वंनिगदतोमम ॥ अग्नीषोमात्मकमिदंसुवर्णंविद्धिनिश्चये ॥ ४६ ॥ अजोग्निर्वरु
णोमेषःसूर्योश्वइतिदर्शनं ॥ कुंजराश्चमृगानागामहिषाश्चासुराइति ॥ ४७ ॥ कुक्कुटाश्चवराहाश्चराक्षसाभृगुनंदन ॥ इडागावःपयःसोमोभूमिरित्येवचस्मृ
तिः ॥ ४८ ॥ जगत्सर्वंचनिर्मथ्यतेजोराशिःसमुत्थितः ॥ सुवर्णमेभ्योविप्रर्षेरत्नंपरममुत्तमं ॥ ४९ ॥ एतस्मात्कारणाद्देवागंधर्वोरगराक्षसाः ॥ मनुष्याश्चपि
शाचाश्चप्रयताधारयंतितत् ॥ ५० ॥ मुकुटैरंगदयुतैरलंकारैःपृथग्विधैः ॥ सुवर्णविकृतैस्तत्रविराजंतेभृगूत्तम ॥ ५१ ॥ तस्मात्सर्वपवित्रेभ्यःपवित्रंपरमं
स्मृतं ॥ भूमेर्गोभ्योथरत्नेभ्यस्तद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ ५२ ॥ पृथिवींगाश्चदत्वेहयच्चान्यदपिकिंचन ॥ विशिष्यतेसुवर्णस्यदानंपरमकंविभो ॥ ५३ ॥

पितृलोकः ॥ ४७ ॥ वराहश्चनिर्ऋतिः अस्यदानंअल्पफलं इडादयोभूमिरूपाइतितद्दानंमहाफलं इडेतिइडावानूयज्ञः ॥४८॥ जगदिति सुवर्णदानंब्रह्मांडदानतुल्यमितिभावः ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

अक्षयंपावनंचैवसुवर्णममरद्युते ॥ प्रयच्छद्विजमुख्येभ्यःपावनंह्येतदुत्तमं ॥ ५४ ॥ सुवर्णमेवसर्वासुदक्षिणासुविधीयते ॥ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिसर्वदास्तेभ
वंत्युत ॥ ५५ ॥ देवतास्तेप्रयच्छंतियेसुवर्णंददत्यथ ॥ अग्निर्हिदेवताःसर्वाःसुवर्णंचतदात्मकं ॥ ५६ ॥ तस्मात्सुवर्णंददतादत्ताःसर्वाःस्मदेवताः ॥ भवंतिपुरुष
व्याघ्रनत्यतःपरमंविदुः ॥ ५७ ॥ भूयएवचमाहात्म्यंसुवर्णस्यनिबोधमे ॥ गदतोममविप्रर्षेसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ ५८ ॥ मयाश्रुतमिदंपूर्वंपुराणेभृगुनंदन ॥ प्रजा
पतेःकथयतोयथान्यायंतुतस्यवै ॥ ५९ ॥ शूलपाणेर्भगवतोरुद्रस्यचमहात्मनः ॥ गिरौहिमवतिश्रेष्ठेतदाभृगुकुलोद्वह ॥ ६० ॥ देव्याविवाहेनिर्वृत्तेरुद्राण्याभृ
गुनंदन ॥ समागमेभगवतोदेव्यासहमहात्मनः ॥ ६१ ॥ ततःसर्वेसमुद्विग्नादेवारुद्रमुपागमन् ॥ तेमहादेवमासीनंदेवींचवरदामुमां ॥ ६२ ॥ प्रसाद्यशिरसास
र्वेरुद्रमूचुर्भृगूद्वह ॥ अयंसमागमोदेवोदेव्यासहतवानघ ॥ ६३ ॥ तपस्विनस्तपस्विन्यातेजस्विन्यातितेजसः ॥ अमोघतेजास्त्वंदेवदेवीचेयमुमातथा ॥ ६४ ॥ अप
त्यंयुवयोर्देवबलवद्भविताविभो ॥ तन्नूनंत्रिषुलोकेषुनकिंचिच्छेषयिष्यति ॥ ६५ ॥ तदेभ्यःप्रणतेभ्यस्त्वंदेवेभ्यःपृथुलोचन ॥ वरंप्रयच्छलोकेशत्रैलोक्यहितका
म्यया ॥ ६६ ॥ अपत्यार्थंनिगृण्हीष्वतेजःपरमकंविभो ॥ त्रैलोक्यसारौहियुवांलोकंसंतापयिष्यथ ॥ ६७ ॥ तदपत्यंहियुवयोर्देवानभिभवेद्ध्रुवं ॥ नहितेपृथिवीदे
वीनचद्यौर्नदिवंविभो ॥ ६८ ॥ नेदंधारयितुंशक्ताःसमस्ताइतिमेमतिः ॥ तेजःप्रभावनिर्दग्धंतस्मात्सर्वमिदंजगत् ॥ ६९ ॥ तस्मात्प्रसादंभगवन्कर्तुमर्हसिनःप्र
भो ॥ नदेव्यांसंभवेत्पुत्रोभवतःसुरसत्तम ॥ धैर्यादेवनिगृण्हीष्वतेजोज्वलितमुत्तमं ॥ ७० ॥ इतितेषांकथयतांभगवान्वृषभध्वजः ॥ एवमस्त्वितिदेवांस्तान्विप्रर्षे
प्रत्यभाषत ॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वाचोर्ध्वमनयद्रेतोवृषभवाहनः ॥ ऊर्ध्वरेताःसमभवत्ततःप्रभृतिचापिसः ॥ ७२ ॥ रुद्राणीतितततःक्रुद्धाप्रजोच्छेदेतदाकृते ॥ देवान
थाब्रवीत्तत्रस्त्रीभावात्परुषंवचः ॥ ७३ ॥ यस्मादपत्यकामोवैभर्तामेविनिवर्तितः ॥ तस्मात्सर्वेसुरायूयमनपत्याभविष्यथ ॥ ७४ ॥ प्रजोच्छेदोममकृतोय
स्माद्युष्माभिरद्यवै ॥ तस्मात्प्रजावःखगमाःसर्वेषांनभविष्यति ॥ ७५ ॥ पावकस्तुनतत्रासीच्छापकालेभृगूद्वह ॥ देवादेव्यास्तथाशापादनपत्यास्ततोभवन्
॥ ७६ ॥ रुद्रस्तुतेजोप्रतिमंधारयामासवैतदा ॥ प्रस्कन्नंतुततस्तस्मात्किंचित्तत्रापतद्भुवि ॥ ७७ ॥ उत्पपाततदावन्हौववृधेचाद्भुतोपमं ॥ तेजस्तेजसिसंयुक्तमा
त्मयोनित्वमागतं ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ असुरस्तारकोनामतेनसंतापिताभृशं ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ असुरइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

आदित्यावसवोरुद्रामरुतोयाश्विनावपि ॥ साध्याश्वसर्वेसंत्रस्तादैतेयस्यपराक्रमात् ॥ ८० ॥ स्थानानिदेवतानांहिविमानानिपुराणिच ॥ ऋषीणांचाश्रमाश्चैवबभूवुरसुरैर्हृताः ॥ ८१ ॥ तेदीनमनसःसर्वेदेवताऋषयश्चये ॥ प्रजग्मुःशरणंदेवंब्रह्माणमजरंविभुं ॥ ८२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेसुवर्णोत्पत्तिर्नामचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ देवाऊचुः असुरस्तारकोनामत्वयादत्तवरःप्रभो ॥ सुरानृषींश्चक्लिश्नातिवधस्तस्यविधीयतां ॥ १ ॥ तस्माद्भयंसमुत्पन्नमस्माकंवैपितामह ॥ परित्रायस्वनोदेवनह्यन्यागतिरस्तिनः ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच समोहंसर्वभूतानामधर्मनेहरोचये ॥ हन्यतांतारकःक्षिप्रंसुरर्षिगणबाधिता ॥ ३ ॥ वेदाधर्माश्चनोच्छेदंगच्छेयुःसुरसत्तमाः ॥ विहितंपूर्वमेवात्रमयावैव्येतुवोज्वरः ॥ ॥ ४ ॥ देवाऊचुः वरदानाद्भगवतोदैतेयोबलगर्वितः ॥ देवैर्नशक्यतेहंतुंसकथंप्रशमंव्रजेत् ॥ ५ ॥ सहिनैवस्मदेवानांनासुराणांनरक्षसां ॥ वध्यःस्यामितिजग्राहवरंत्वत्तःपितामह ॥ ६ ॥ देवाश्वशप्तारुद्राण्याप्रजोच्छेदेपुराकृते ॥ नभविष्यतिवोपत्यमितिसर्वेजगत्पते ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच हुताशनोनतत्रासीच्छापकालेसुरोत्तमाः ॥ सउत्पादयिताऽपत्यंवधायत्रिदशद्विषां ॥ ८ ॥ तद्वैसर्वानतिक्रम्यदेवदानवराक्षसान् ॥ मानुषानथगंधर्वान्नागानथचपक्षिणः ॥ ९ ॥ अस्त्रेणामोघपातेनशक्त्यातंघातयिष्यति ॥ यतोवोभयमुत्पन्नंयेचान्येसुरशत्रवः ॥ १० ॥ सनातनोहिसंकल्पःकामइत्यभिधीयते ॥ रुद्रस्यतेजःप्रस्कन्नमग्नौनिपतितंचयत् ॥ ११ ॥ तत्तेजोऽग्निर्महद्भूतंद्वितीयमितिपावकं ॥ वधार्थंदेवशत्रूणांगंगायांजनयिष्यति ॥ १२ ॥ सतुनावापतंशापंनष्टःसहुतभुक्तदा ॥ तस्माद्वोभयहृद्देवाःसमुत्पत्स्यतिपावकिः ॥ १३ ॥ अन्विष्यतांवैज्वलनस्तथाचाद्यनियुज्यतां ॥ तारकस्यवधोपायःकथितोवैमयानघाः ॥ १४ ॥ नहितेजस्विनांशापास्तेजःसुप्रभवंतिवै ॥ बलान्यतिबलंप्राप्यदुर्बलानिभवंतिवै ॥ १५ ॥ हन्यादवध्यान्वरदानपिचैवतपस्विनः ॥ संकल्पाभिरुचिःकामःसनातनतमोभवत् ॥ ॥ १६ ॥ जगत्पतिरनिर्देश्यःसर्वगःसर्वभावनः ॥ हृच्छयःसर्वभूतानांज्येष्ठोरुद्रादपिप्रभुः ॥ १७ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ नष्टःअदर्शनंगतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ननुसर्वेसुराइत्युद्दिश्यदेव्याःशापात्कथंवह्नेर्नशापःसतत्रनासीदितिचेत्तेनकिमित्यतआह नहीति वह्नेस्तेजस्वित्वान्नशापोदृश्यतइतिभावः ॥ १५ ॥
कामःकाम्यमानोवह्निःसंकल्पःअपत्यविषयस्तदर्थंअभिरुचिः सर्वतोरोचमानोभवत्अस्तु ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नष्टंअदर्शनंगतं आत्मनिजलेजलस्यतेजोजन्यत्वात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नरसानिति रसनेंद्रियहीनोभविष्यसीत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥

अन्विष्यतांसतुक्षिप्रंतेजोराशिर्हुताशनः॥ सवोमनोगतंकामंदेवःसंपादयिष्यति ॥ १८॥ एतद्वाक्यमुपश्रुत्यततोदेवामहात्मनः॥ जग्मुःसंसिद्धसंकल्पाःपर्यै
षंतोविभावसुम् ॥ १९ ॥ ततस्त्रैलोक्यमृषयोव्यचिन्वंतसुरैःसह ॥ कांक्षंतोदर्शनंवह्नेःसर्वेतद्गतमानसाः॥ २० ॥ परेणतपसायुक्ताःश्रीमंतोलोकविश्रुताः॥
लोकानन्वचरन्सिद्धाःसर्वएवभृगूत्तम॥ २१ ॥ नष्टमात्मनिसंलीनंनाभिजग्मुर्हुताशनं ॥ ततःसंजातसंत्रासानग्निदर्शनलालसान्॥ २२॥ जलेचरःक्लांतम
नास्तेजसाग्नेःप्रदीपितः॥ उवाचदेवान्मंडूकोरसातलतलोत्थितः॥ २३॥ रसातलतलेदेवावसत्यग्निरितिप्रभो ॥ संतापादिहसंप्राप्तःपावकप्रभवादहं॥ २४॥
ससंसुप्तोजलेदेवाभगवान्हव्यवाहनः॥ अपःसंसृज्यतेजोभिस्तेनसंतापितावयं ॥ २५ ॥ तस्यदर्शनमिष्टंवोयदिदेवाविभावसोः ॥ तत्रैवमधिगच्छध्वंकार्यं
वोयदिवह्निना॥ २६॥ गम्यतांसाधयिष्यामोवयंह्यग्निभयात्सुराः॥ एतावदुक्त्वामंडूकस्त्वरितोजलमाविशत्॥ २७॥ हुताशनस्तुबुबुधेमंडूकस्यचपैशुनं॥
शशापसतमासाद्यनरसान्वेत्स्यसीतिवै॥ २८॥ तंवैसंयुज्यशापेनमंडूकंत्वरितोययौ॥ अन्यत्रवासायविभुर्नचात्मानमदर्शयत् ॥ २९ ॥ देवास्त्वनुग्रहंचक्रु
र्मंडूकानांभृगूत्तम॥ यत्तच्छृणुमहाबाहोगदतोममसर्वशः॥ ३०॥ देवाऊचुः अग्निशापादजिह्वापिरसज्ञानबहिष्कृताः॥ सरस्वतींबहुविधांयूयमुच्चा
रयिष्यथ॥ ३१॥ बिलवासंगतांश्चैवनिराहारानचेतसः॥गतासूनपिसंशुष्कान्भूमिःसंतारयिष्यति॥३२॥तमोघनायामपिवैनिशायांविचरिष्यथ॥इत्युक्त्वा
तांस्ततोदेवाःपुनरेवमहीमिमां॥ ३३॥ परीयुर्ज्वलनस्यार्थेनचाविंदन्हुताशनं॥ अथतान्द्विरदःकश्चित्सुरेंद्रद्विरदोपमः ॥ ३४ ॥ अश्वत्थस्थोग्निरित्येवमाहदे
वान्भृगूद्वह॥शशापज्वलनःसर्वान्द्विरदान्क्रोधमूर्च्छितः॥ ३५॥ प्रतीपाभवतांजिह्वाभवित्रीतिभृगूद्वह॥ इत्युक्त्वानिःसृतोश्वत्थादग्निर्वारणसूचितः॥ प्रवि
वेशशमीगर्भमथवह्निःसुषुप्सया॥ ३६॥ अनुग्रहंतुनागानांयंचक्रुःशृणुतंप्रभो॥ देवाभृगुकुलश्रेष्ठप्रीत्यासत्यपराक्रमाः ॥ ३७॥ देवाऊचुः प्रतीप
याजिह्वयापिसर्वाहारंकरिष्यथ॥ वाचंचोच्चारयिष्यध्वमुच्चैरव्यंजिताक्षरं॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वापुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः ॥ अश्वत्थान्निःसृतश्चाग्निःशमी
गर्भमुपाविशत्॥ ३९॥ शुकेनख्यापितोविप्रतंदेवाःसमुपाद्रवन्॥ शशापशुकमग्निस्तुवाग्विहीनोभविष्यसि॥ ४०॥

॥ ३० ॥ अजिह्वाअपीतिच्छेदः ॥ ३१॥३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५॥ ३६॥३७॥३८॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ऊष्मांऊष्माणं डाबुभाभ्यामितिमन्नंतात्डाप् अधिशयता अधिशयानेन ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

जिह्वामावर्तयामासतस्यापिद्रुतभुक्तथा॥ दृष्ट्वातुज्वलनंदेवाःशुकमूचुर्दयान्विताः ॥ ४१ ॥ भवितानत्वमत्यंतंशुकत्वेनष्टवागिति ॥ आवृत्तजिह्वस्यसतो
वाक्यंकांतंभविष्यति॥ ४२ ॥ बालस्येवप्रवृद्धस्यकलमव्यक्तमद्भुतं॥ इत्युक्त्वातंशमीगर्भेवह्निमालक्ष्यदेवताः ॥ ४३ ॥ तदेवायतनंचक्रुःपुण्यंसर्वक्रियास्व
पि॥ ततःप्रभृतिचाप्यग्निःशमीगर्भेषुदृश्यते॥ ४४॥ उत्पादनेतथोपायमभिजग्मुश्चमानवाः॥ आपोरसातलेयास्तुसंस्पृष्टाश्चित्रभानुना ॥ ४५ ॥ ताःपर्वतप्र
स्रवणैरूष्मांमुंचतिभार्गव॥ पावकेनाधिशयतासंतप्तास्तस्यतेजसा॥ ४६॥ अथाग्निर्देवताद्दृष्ट्वाबभूवव्यथितस्तदा॥ किमागमनमित्येवंतानपृच्छतपावकः
॥ ४७॥ तमूचुर्विबुधाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः॥ त्वांनियोक्ष्यामहेकार्येतद्भवान्कर्तुमर्हति॥ ४८॥ कृतेचतस्मिन्भवितातवापिसुमहान्गुणः॥४९॥ अग्निरुवाच
ब्रूतयद्भवतांकार्यंकर्तास्मितदहंसुराः ॥ भवतांतुनियोज्योस्मिमावोत्रास्तुविचारणा ॥५०॥ देवाऊचुः असुरस्तारकोनामब्रह्मणोवरदर्पितः॥ अस्मा
न्प्रबाधतेवीर्याद्वधस्तस्यविधीयतां॥ ५१ ॥ इमान्देवगणांस्तातप्रजापतिगणांस्तथा॥ ऋषींश्चापिमहाभागपरित्रायस्वपावक॥५२॥ अपत्यंतेजसायुक्तंप्रवी
रंजनयप्रभो॥ यद्भयंनोसुरात्तस्मान्नाशयेद्धव्यवाहन ॥ ५३ ॥ शमानांनोमहादेव्यानान्यदस्तिपरायणं ॥ अन्यत्रभवतोवीर्यंतस्मात्त्रायस्वनःप्रभो॥ ५४॥
इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वाभगवान्हव्यवाहनः॥ जगामाथदुराधर्षोगंगांभागीरथींप्रति ॥५५॥ तयाचाप्यभवन्मिश्रोगर्भंचास्यादधेतदा॥ ववृधेसतदागर्भःकक्षेकृ
ष्णगतिर्यथा ॥५६॥ तेजसातस्यदेवस्यगंगाविह्वलचेतना ॥ संतापमगमत्तीव्रंसोढुंसानशशाकह ॥ ५७॥ आहितेज्वलनेनाथगर्भेतेजःसमन्विते॥ गंगा
यामसुरःकश्चिद्भैरवंनादमानदत् ॥५८॥ अबुद्धिपतितेनथनादेनविपुलेनसा॥ वित्रस्तोद्भ्रांतनयनागंगाविस्रुतलोचना॥ ५९॥ विसंज्ञानाशकद्गर्भंवोढुमा
त्मानमेवच॥ सातुतेजःपरीतांगीकंपयंतीवजान्हवी ॥ ६०॥ उवाचज्वलनंविप्रतदागर्भबलोद्धुता ॥ तेनशक्तास्मिभगवंस्तेजसोस्यविधारणे॥६१॥ विमूढा
स्मिकृतानेननमेस्वास्थ्यंयथापुरा॥ विह्वलाचास्मिभगवंश्चेतोनष्टंचमेनघ॥६२॥ धारणेनास्यशक्ताहंगर्भस्यतपतांवर॥ उत्स्रक्ष्येहमिमंदुःखान्नतुकामात्क
थंचन॥ ६३॥ नतेजसोस्तिसंस्पर्शोममदेवविभावसो॥ आपदर्थेहिसंबंधःसुसूक्ष्मोपिमहाद्युते ॥६४॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अबुद्धिपतितेनअकस्माज्जातेन ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ रुद्रस्यअग्नेस्तेजस्तेनप्रधर्षिता रुद्रोवाएषयदग्निरितिश्रुतेः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कदंबानांकदंबपुष्पाणां ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

यदत्रगुणसंपन्नमितरद्वाहुताशन॥ त्वय्येवतदहंमन्येधर्माधर्मौचकेवलौ॥६५॥ तामुवाचततोवह्निर्धार्यतांधार्यतामिति ॥ गर्भोमत्तेजसायुक्तोमहागुणफलोदयः॥६६॥ शक्तात्वसिमहींकृत्स्नांवोढुंधारयितुंतथा॥ नहितेकिंचिदप्राप्यमन्यतोधारणादृते॥६७॥सावह्निनावार्यमाणादेवैरपिसरिद्वरा ॥ समुत्ससर्जतंगर्भंमेरौगिरिवरेतदा॥ ६८ ॥ समर्थाधारणेचापिरुद्रतेजःप्रधर्षिता॥ नाशकत्तंतदागर्भंसंधारयितुमोजसा ॥ ६९ ॥ सासमुत्सृज्यतंदुःखाद्दीप्तवैश्वानरप्रभं॥ दर्शयामासचाग्निस्तंतदागंगांभृगूद्वह॥७०॥ पप्रच्छसरितांश्रेष्ठांकच्चिद्गर्भःसुखोदयः॥ कीदृग्वर्णोपिवादेविकीदृग्रूपश्चदृश्यते॥ तेजसाकेनवायुक्तःसर्वमेतद्ब्रवीहिमे॥७१॥ गंगोवाच जातरूपःसगर्भोवैतेजसात्वमिवानघ॥ सुवर्णोविमलोदीप्तःपर्वतंचावभासयत्॥ ७२ ॥पद्मोत्पलविमिश्राणांह्रदानामिवशीतलः॥ गंधोस्यसकदंबानांतुल्योवैतपतांवर॥ ७३ ॥ तेजसातस्यगर्भस्यभास्करस्येवरश्मिभिः॥ यद्द्रव्यंपरिसंस्पृष्टंपृथिव्यांपर्वतेषुच ॥ ७४ ॥ तत्सर्वंकांचनीभूतंसमंतात्प्रत्यदृश्यत॥ पर्यधावतशैलांश्चनदीःप्रस्रवणानिच॥ ७५ ॥ व्यादीपयंस्तेजसाचत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ एवंरूपःसभगवान्पुत्रस्तेहव्यवाहन॥ सूर्यवैश्वानरसमःकांत्यासोमइवापरः॥ ७६ ॥ एवमुक्त्वातुसादेवीतत्रैवांतरधीयत॥ पावकश्चापितेजस्वीकृत्वाकार्यंदिवौकसां॥ ७७॥ जगामेष्टंततोदेशंतदाभार्गवनंदन ॥ एतैःकर्मगुणैर्लोकेनामाग्नेःपरिगीयते॥ ७८॥ हिरण्यरेताइतिवैऋषिभिर्विबुधैस्तथा॥ पृथिवीचतदादेवीख्यातावसुमतीतिवै॥७९॥सतुगर्भोमहातेजागांगेयःपावकोद्भवः॥ दिव्यंशरवणंप्राप्यववृधेद्भुतदर्शनः॥ ८० ॥ ददृशुःकृत्तिकास्तंतुबालार्कसदृशद्युतिं ॥ पुत्रंवैताश्चतंबालंपुपुषुःस्तन्यविस्रवैः॥ ॥ ८१ ॥ ततःसकार्तिकेयत्वमवापपरमद्युतिः ॥ स्कन्नत्वात्स्कंदतांचापिगुहावासाद्गुहोऽभवत्॥ ८२॥एवंसुवर्णमुत्पन्नमपत्यंजातवेदसः ॥ तत्रजांबूनदंश्रेष्ठंदेवानामपिभूषणं॥ ८३ ॥ ततःप्रभृतिचाप्येतज्जातरूपमुदाहृतं॥ रत्नानामुत्तमंरत्नंभूषणानांतथैवच॥८४॥ पवित्रंचपवित्राणांमंगलानांचमंगलं॥ यत्सुवर्णंसभगवानग्निरीशःप्रजापतिः॥ ८५॥ पवित्राणांपवित्रंहिकनकंद्विजसत्तमाः॥ अग्नीषोमात्मकंचैवजातरूपमुदाहृतम्॥ ८६॥ वसिष्ठउवाच अपिचेदंपुरारामश्रुतंमेब्रह्मदर्शनं॥ पितामहस्ययद्वृत्तंब्रह्मणःपरमात्मनः॥ ८७॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

देवस्यमहतइतिरुद्रस्येत्यर्थः ॥८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ विस्पंदान्कणान् ताभिःपतिताभीरेतःकणिकाभिःसह पांसून्संगृह्य ॥ ९९ ॥ प्रादुर्भाव
श्वरमधातुः ॥ १०० ॥ १०१ ॥ भूतग्रामंचतुर्विधंतत्तेजसस्तस्य त्रिगुणमयस्यरेतसः संबंधीयस्तेजोंशोरजोंशस्तस्मात्तैजसंप्रवृत्तिप्रधानंजंगममभूत् ॥ २ ॥ तमसस्तमोंशात्तामसंस्थावरं सत्वांशस्तूभयत्रा
नुगतउभयेषुसात्विकानांभावानांधर्महेतुत्वादीनांदर्शनात् सइति ससत्वगुणस्तेजसः प्रकाशरूपायाबुद्धेःस्वरूपमित्यर्थः बुद्धेस्तेजस्त्वंप्रकाशकत्वसाम्यान्मनोज्योतिरितिमंत्रलिंगाच्च तस्यधीसत्वस्यचआकाशं

देवस्यमहतस्तातवारुणींबिभ्रतस्तनुं ॥ ऐश्वर्यैवारुणेरामरुद्रस्येशस्यवैप्रभो ॥८८॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ यज्ञांगानिचसर्वाणिवषट्का
रश्चमूर्तिमान् ॥८९॥ मूर्तिमंतिचसामानियजूंषिचसहस्रशः ॥ ऋग्वेदश्चागमत्तत्रपदक्रमविभूषितः ॥ ९० ॥ लक्षणानिस्वरास्तोभानिरुक्तंसुरपंक्तयः ॥
ओंकारश्चावसन्नेत्रेनिग्रहप्रग्रहौतथा ॥ ९१ ॥ वेदाश्चसोपनिषदोविद्यासाविच्यथापिच ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचदधारभगवाञ्शिवः ॥ ९२ ॥ संजुहावात्मनात्मा
नंस्वयमेवतदाप्रभो ॥ यज्ञंचशोभयामासबहुरूपंपिनाकधृत् ॥ ९३ ॥ द्यौर्नभःपृथिवीखंचतथाचैवैषभूपतिः ॥ सर्वविद्येश्वरःश्रीमानेषचापिविभावसुः ॥
॥ ९४ ॥ एषब्रह्माशिवोरुद्रोवरुणोग्निःप्रजापतिः ॥ कीर्त्यतेभगवान्देवःसर्वभूतपतिःशिवः ॥ ९५ ॥ तस्ययज्ञःपशुपतेस्तपःक्रतवएवच ॥ दीक्षादीप्तव्रतादेवी
दिशश्चसदिगीश्वराः ॥ ९६ ॥ देवपत्न्यश्चकन्याश्चदेवानांचैवमातरः ॥ आजग्मुःसहितास्तत्रतदाभृगुकुलोद्वह ॥ ९७ ॥ यज्ञंपशुपतेःप्रीतावरुणस्यमहात्मनः ॥ स्व
यंभुवस्तुताद्दृष्ट्वारेतःसमपतद्भुवि ॥ ९८ ॥ तस्यशुक्रस्यविस्पंदान्पांसून्संगृह्यभूमितः ॥ प्रास्यत्पूषाकराभ्यांवैतस्मिन्नेवहुताशने ॥ ९९ ॥ ततस्तस्मिन्संप्रवृत्तेस
त्रेज्वलितपावके ॥ ब्रह्मणोजुह्वतस्तत्रप्रादुर्भावोबभूवह ॥ १०० ॥ स्कन्नमात्रंचतच्छुक्रंस्रुवेणपरिगृह्यसः ॥ आज्यवन्मंत्रतश्चापिसोजुहोद्भृगुनंदन ॥ १०१ ॥
ततःसजनयामासभूतग्रामंचवीर्यवान् ॥ तस्यतत्तेजसस्तस्माज्जज्ञेलोकेषुतैजसं ॥ २ ॥ तमसस्तामसाभावाव्यापिसत्वंतथोभयं ॥ सगुणस्तेजसोनित्यस्त
स्यचाकाशमेवच ॥ ३ ॥ सर्वभूतेषुचतथासत्वंतेजस्तथोत्तमं ॥ शुक्रेहुतेग्नौतस्मिंस्तुप्रादुरासंस्त्रयःप्रभो ॥ ४ ॥ पुरुषावपुषायुक्ताःस्वैःस्वैःप्रसवजैर्गुणैः ॥ भृ
गित्येवभृगुःपूर्वमंगारेभ्योंगिराभवत् ॥ ५ ॥ अंगारसंश्रयाच्चैवकविरित्यपरोऽभवत् ॥ सहज्वालाभिरुत्पन्नोभृगुस्तस्माद्भृगुःस्मृतः ॥ ६ ॥

आकाशादिकृत्स्नंविश्वंस्वरूपंतद्धिलब्धसत्वात्मकंतदात्मनापरिणमतइतिभावः ॥ ३ ॥ तस्मात्सर्वेषुभूतेषुतमोमयेषुजडेषुशरीरेषुसत्वंप्रकाशःउत्तमंतेजःधर्मप्रवृत्तिश्च तत्सर्वंतस्माद्वह्नौहुतात्प्रजापतिशुक्राज्जज्ञिरेइ
त्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रसवजैःकारणजैर्गुणैः तानेवाह भृगितिभृज्जतिपावयतीतिभृक्ज्वाला साक्षाज्ज्वालाइत्येवभृगुरितिनाम ॥ ५ ॥ अंगाराश्रिताअल्पज्वालानिर्धूमास्ताभ्यःकविरभूदित्यर्थः भृगितिव्याचष्टे सहेति ॥ ६ ॥

मरीचिभ्योमरीचिस्तुमारीचःकश्यपोह्यभूत्॥ अंगारेभ्योंगिरास्तातवालखिल्याःकुशोच्चयात् ॥ ७ ॥ अत्रैवात्रेतिचविभोजातमत्रिंवदंत्यपि॥ तथाभस्मव्य
पोहेभ्योब्रह्मर्षिगणसंमताः॥ ८॥ वैखानसाःसमुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणेप्सवः ॥ अश्रुतोस्यसमुत्पन्नावश्विनौरूपसंमतौ॥ ९॥ शेषाःप्रजानांपतयःस्रोतोभ्यस्त
स्यजज्ञिरे॥ ऋषयोरोमकूपेभ्यःस्वेदाच्छंदोबलान्मनः ॥ १० ॥ एतस्मात्कारणादाहुरग्निःसर्वास्तुदेवताः॥ ऋषयःश्रुतसंपन्नावेदप्रामाण्यदर्शनात्॥ ११ ॥
यानिदारूणिनिर्यासास्तेमासाःपक्षसंज्ञिताः॥ अहोरात्रामुहूर्ताश्चपित्तंज्योतिश्चदारुणं ॥ १२॥ रौद्रंलोहितमित्याहुर्लोहितात्कनकंस्मृतं॥ तन्मैत्रमितिविज्ञे
यंधूमाच्चवसवःस्मृताः॥१३॥ अर्चिषोयाश्चतेरुद्रास्तथादित्यामहाप्रभाः॥ उद्दिष्टास्तेतथांगारायेधिष्ण्येषुदिविस्थिताः॥१४॥ आदिकर्ताचलोकस्यतत्परंब्र
ह्मतद्ध्रुवं॥ सर्वकामदमित्याहुस्तद्रहस्यमुवाचह॥ १५॥ ततोऽब्रवीन्महादेवोवरुणःपवनात्मकः ॥ ममसत्रमिदंदिव्यमहंगृहपतिस्त्विह ॥ १६॥ त्रीणिपूर्वा
ण्यपत्यानिममतानिनसंशयः॥ इतिजानीतखगमाममयज्ञफलंहितत्॥ १७॥ अग्निरुवाच मदंगेभ्यःप्रसूतानिमदाश्रयकृतानिच॥ ममैवतान्यप
त्यानिवरुणोह्यवशात्मकः॥ १८॥ अथाब्रवील्लोकगुरुर्ब्रह्मालोकपितामहः॥ ममैवतान्यपत्यानिममशुक्रंहुतंहितत् ॥ १९ ॥ अहंकर्ताहिसत्रस्यहोताशुक्र
स्यचैवह॥ यस्यबीजंफलंतस्यशुक्रंचेत्कारणंमतं॥ २०॥ ततोऽब्रुवन्देवगणाःपितामहमुपेत्यवै ॥ कृतांजलिपुटाःसर्वेशिरोभिरभिवंद्यच ॥ २१ ॥ वयंचभ
गवन्सर्वेजगच्चसचराचरं॥ तवैवप्रसवाःसर्वेतस्मादग्निर्विभावसुः॥ २२ ॥ वरुणश्चेश्वरोदेवोलभतांकाममीप्सितं ॥ निसर्गाद्ब्रह्मणश्चापिवरुणोयादसांप
तिः॥ २३॥ जग्राहवैभृगुंपूर्वमपत्यंसूर्यवर्चसं॥ ईश्वरोंगिरसंचाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत्॥ २४॥ पितामहस्त्वपत्यंवैकविंजग्राहतत्त्ववित्॥ तदासवारुणःख्यातो
भृगुःप्रसवकर्मकृत्॥ २५॥ आग्नेयस्त्वंगिराःश्रीमान्कविर्ब्राह्मोमहायशाः॥ भार्गवांगिरसौलोकेलोकसंतानलक्षणौ ॥ २६ ॥ एतेहिप्रसवाःसर्वेप्रजानांपत
यस्त्रयः॥ सर्वसंतानमेतेषामिदमित्युपधारय॥ २७॥ भृगोस्तुपुत्राःसप्तासन्सर्वेतुल्याभृगोर्गुणैः॥ च्यवनोवज्रशीर्षश्चशुचिरौर्वस्तथैवच॥ २८॥

रुगतालाक्षादयोवक्षरसाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिविस्थिताःग्रहतारादयःधिष्ण्येषुस्थानेषु ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ त्रीणिभृग्वंगिरःकविसंज्ञानि॥ १७॥ अवशःआत्माचित्तंयस्यसोऽवशात्मकः भ्रांतइत्यर्थः ॥१८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कवेःपुत्रावारुणाइत्यनेनस्वीयभागोपिकविर्ब्रह्मणावरुणायसमर्पितइत्युन्नेयं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नःअस्मान्संतरिष्यंतिसंतारयिष्यंति ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ विदुषःविद्वांसः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ क्षमयामस्वोत्कर्षार्थं अन्योन्याभिभवायनयतामहइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ तेअनेनक्षमावता आदिनिधनेउत्पत्तिप्रलययोरंतराले ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ देव

शुक्रोवरेण्यश्चविभुःसवनश्चेतिसप्तते ॥ भार्गवावारुणाःसर्वेयेषांवंशेभवानपि ॥ २९ ॥ अष्टौचांगिरसःपुत्रावारुणास्तेप्युदाहृताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चप
यस्यःशांतिरेवच ॥ ३० ॥ घोरोविरूपःसंवर्तःसुधन्वाचाष्टमःस्मृतः ॥ एतेष्टौवह्निजाःसर्वेज्ञाननिष्ठानिरामयाः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मणस्तुकवेःपुत्रावारुणास्तेप्युदा
हृताः ॥ अष्टौप्रसवजैर्युक्तागुणैर्ब्रह्मविदःशुभाः ॥ ३२ ॥ कविःकाव्यश्चधृष्णुश्चबुद्धिमानुशनास्तथा ॥ भृगुश्चविरजाश्चैवकाशीचोग्रश्चधर्मवित् ॥ ३३ ॥ अ
ष्टौकविसुताह्येतेसर्वमेभिर्जगत्ततं ॥ प्रजापतयएतेहिप्रजाभागैरिहप्रजाः ॥ ३४ ॥ एवमंगिरसश्चैवकवेश्चप्रसवान्वयैः ॥ भृगोश्चभृगुशार्दूलवंशजैःसततंज
गत् ॥ ३५ ॥ वरुणश्चादितोविप्रजग्राहप्रभुरीश्वरः ॥ कविंतातभृगुंचापितस्मात्तौवारुणौस्मृतौ ॥ ३६ ॥ जग्राहांगिरसंदेवःशिखीतस्माद्धुताशनः ॥ तस्मादां
गिरसाज्ञेयाःसर्वएवतदन्वयाः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मापितामहःपूर्वंदेवताभिःप्रसादितः ॥ इमेनःसंतरिष्यंतिप्रजाभिर्जगतीश्वराः ॥ ३८ ॥ सर्वेप्रजानांपतयःसर्वेचाति
तपस्विनः ॥ त्वत्प्रसादादिमंलोकंतारयिष्यंतिसांप्रतं ॥ ३९ ॥ तथैववंशकर्तारस्तवतेजोविवर्धनाः ॥ भवेयुर्वेदविदुषःसर्वेचक्रुतिनस्तथा ॥ ४० ॥ देवपक्षचराः
सौम्याःप्राजापत्यामहर्षयः ॥ आप्नुवंतितपश्चैवब्रह्मचर्यंपरंतथा ॥ ४१ ॥ सर्वेहिवयमेतेचतवैवप्रसवःप्रभो ॥ देवानांब्राह्मणानांचत्वंहिकर्तापितामह ॥ ४२ ॥
मारीचमादितःकृत्वासर्वेचैवाथभार्गवाः ॥ अपत्यानीतिसंप्रेक्ष्यक्षमयामपितामह ॥ ४३ ॥ तेत्वनेनैवरूपेणप्रजनिष्यंतिवैप्रजाः ॥ स्थापयिष्यंतिचात्मानंयुगा
दिनिधनेतथा ॥ ४४ ॥ इत्युक्तःसतदातैस्तुब्रह्मालोकपितामहः ॥ तथेत्येवाब्रवीत्प्रीतस्तेपिजग्मुर्यथागतं ॥ ४५ ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंतस्ययज्ञेमहात्मनः ॥ देवश्रेष्ठ
स्यलोकादौवारुणींबिभ्रतस्तनुं ॥ ४६ ॥ अग्निर्ब्रह्मापशुपतिःशर्वोरुद्रःप्रजापतिः ॥ अग्नेरपत्यमेतद्वैसुवर्णमितिधारणा ॥ ४७ ॥ अग्न्यभावेचकुरुतेवह्निस्थाने
षुकांचनं ॥ जामदग्न्यःप्रमाणज्ञोवेदश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४८ ॥ कुशस्तंबेजुहोत्यग्निंसुवर्णेतत्रचस्थिते ॥ वल्मीकस्यवपायांचकर्णेवाजस्यदक्षिणे ॥ ४९ ॥

श्रेष्ठस्यरुद्रस्य ॥ ४६ ॥ धारणानिश्चयः ॥ ४७ ॥ वेदश्रुतिरिति अग्न्यावनुगतेंतराआहुतीहिरण्यउत्तरांजुहुयादितिकल्पकारेणदर्शिता ॥ ४८ ॥ वल्मीकवपायांसान्नाय्यमितिदधिपयसोःसहहोमउक्तः
ब्राह्मणपाण्यजकर्णदर्भस्तंबाप्सुकाष्ठेष्वित्येतानिश्रुतौदृश्यंते ॥ ४९ ॥ * रंध्रेरंध्रंश्वभ्रंवपासुषिरित्यमरः

शकटोर्वीतुश्रुत्यंतरात्ज्ञेया परस्यतीर्थादेरप्सु ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ राजराज्येनकुबेरत्वेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तेभ्योलोकेभ्योनचक्षरति ॥ ५९ ॥ अग्निंश्रौतंस्मार्तंवा संजनयित्वाप्रातःप्रादुष्कृत्यउदयकालेदद्यात् ॥ ६० ॥ अग्निमिति अग्न्यादित्ययोःप्रादुर्भूतयोरंतरालेकालेसुवर्णदानं इष्टेनगुणेनभुविदिविप्रकाशमानेनरूपेणमयास्थेयमित्येवंरूपेणगुणेनअंतरालकाले

शकटोर्व्यांपरस्याप्सुब्राह्मणस्यकरेतथा ॥ हुतेप्रीतिकरीमृद्धिंभगवांस्तत्रमन्यते ॥ ५० ॥ तस्मादग्निपराःसर्वेदेवताइतिशुश्रुम ॥ ब्रह्मणोहिप्रभूतोग्निरग्नेरपि चकांचनं ॥ ५१ ॥ तस्माद्येवैप्रयच्छंतिसुवर्णधर्मदर्शिनः ॥ देवतास्तेप्रयच्छंतिसमस्ताइतिनःश्रुतं ॥ ५२ ॥ तस्यचातमसोलोकागच्छतःपरमांगतिं ॥ स्वर्लोकेराजराज्येनसोभिषिच्येतभार्गव ॥ ५३ ॥ आदित्योदयसंप्राप्तेविधिमंत्रपुरस्कृतं ॥ ददातिकांचनंयोवैदुःस्वप्नंप्रतिहंतिसः ॥ ५४ ॥ ददात्युदितमात्रेयस्तस्य पाप्माविधूयते ॥ मध्याह्नेददतोरुक्मंहंतिपापमनागतं ॥ ५५ ॥ ददातिपश्चिमांसंध्यांयःसुवर्णंयतव्रतः ॥ ब्रह्मवाय्वग्निसोमानांसालोक्यमुपयातिसः ॥ ५६ ॥ सेंद्रेषुचैवलोकेषुप्रतिष्ठांविंदतेशुभां ॥ इहलोकेयशःप्राप्यशांतपाप्माचमोदते ॥ ५७ ॥ ततःसंपद्यतेन्येषुलोकेष्वप्रतिमःसदा ॥ अनावृतगतिश्चैवकामचारोभवत्युत ॥ ५८ ॥ नचक्षरतितेभ्यश्चयशश्चैवाप्नुतेमहत् ॥ सुवर्णमक्षयंदत्वालोकांश्चाप्नोतिपुष्कलान् ॥ ५९ ॥ यस्तुसंजनयित्वाग्निमादित्योदयनंप्रति ॥ दद्याद्वैव्रतमुद्दिश्यसर्वकामान्समश्नुते ॥ ६० ॥ अग्निमित्येवतत्प्राहुःप्रदानंचसुखावहं ॥ यथेष्टगुणसंवृत्तंप्रवर्तकमितिस्मृतं ॥ ६१ ॥ एषासुवर्णस्योत्पत्तिःकथितातेमयानघ ॥ कार्तिकेयस्यचविभोतद्विद्धिभृगुनंदन ॥ ६२ ॥ कार्तिकेयस्तुसंवृद्धोकालेनमहतातदा ॥ देवैःसेनापतित्वेनवृतःसेंद्रैर्भृगूद्वह ॥ ६३ ॥ जघानतारकंचापिदैत्यमन्यांस्तथासुरान् ॥ त्रिदशेंद्राज्ञयाब्रह्मँल्लोकानांहितकाम्यया ॥ ६४ ॥ सुवर्णदानेचमयाकथितास्तेगुणाविभो ॥ तस्मात्सुवर्णंविप्रेभ्यःप्रयच्छददतांवर ॥ ६५ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःसवसिष्ठेनजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ ददौसुवर्णंविप्रेभ्योव्यमुच्यतचकिल्बिषात् ॥ ६६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंसुवर्णस्यमहीपते ॥ प्रदानस्यफलंचैवजन्मचास्ययुधिष्ठिर ॥ १६७ ॥

नचगुणेनसंवृत्तंसमानंजातं एतच्चगुणज्ञानंप्रवर्तकं अग्निजत्वाद्धिरण्यमग्निः इतिशब्दःप्रकारार्थः हिरण्यंपुरस्कृत्यसायमुद्धरेदितिसायमुद्धरणकालातिक्रमेसूर्यस्यहिरण्यपुरस्कारवचनाद्धिरण्यमादित्यत्वेनापिजानीयात् अतस्तयोरंतरालेसुवर्णंददत्तादृशमेवफलंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ एषेति यथाकार्तिकेयःसर्वदेवानामजेयंदैत्यंनिहतवान् एवंतत्सोदरंसुवर्णमपिसर्वेषांधर्माणामजय्यंदुरितंनाशयतिलोकंचतादृशंजयतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ १६७ ॥

॥ ६८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ उक्ताइति श्रुतिर्वेदःलक्षणंज्ञापकंयेषांतेश्रुतिलक्षणाः श्रुत्युक्ताइत्यर्थः ॥ १ ॥

तस्मात्त्वमपिविप्रेभ्यःप्रयच्छकनकंबहु ॥ ददत्सुवर्णंनृपतेकिल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसि ॥ १६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेसु
वर्णोत्पत्तिर्नामपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच उक्ताःपितामहेनेहसुवर्णस्यविधानतः ॥ विस्तरेणप्रदा
नस्ययेगुणाःश्रुतिलक्षणाः ॥ १ ॥ यत्तुकारणमुत्पत्तेःसुवर्णस्यप्रकीर्तितं ॥ सकथंतारकःप्राप्तोनिधनंतद्ब्रवीहिमे ॥ २ ॥ उक्तंसदैवतानांहिअवध्यइतिपार्थिव ॥ क
थंतस्याभवन्मृत्युर्विस्तरेणप्रकीर्तय ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्तःकुरुकुलोद्वह ॥ कार्त्स्न्येनतारकवधंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ४ ॥ भीष्मउवाच विपन्नकृ
त्याराजेंद्रदेवताऋषयस्तथा ॥ कृत्तिकाश्चोदयामासुरपत्यभरणायवै ॥ ५ ॥ नदेवतानांकाचिद्धिसमर्थाजातवेदसः ॥ एताहिशक्तास्तंगर्भंसंधारयितुमोज
सा ॥ ६ ॥ षण्णांतासांततःप्रीतःपावकोगर्भधारणात् ॥ स्वेनतेजोविसर्गेणवीर्येणपरमेणच ॥ ७ ॥ तास्तुषट्कृत्तिकागर्भंपुपुषुर्जातवेदसः ॥ षट्सुवर्त्मसुतेजो
ग्नेःसकलंनिहितंप्रभो ॥ ८ ॥ ततस्तावर्धमानस्यकुमारस्यमहात्मनः ॥ तेजसाभिपरीतांग्योनक्वचिच्छर्मलेभिरे ॥ ९ ॥ ततस्तेजःपरीतांग्यःसर्वाःकालउपस्थि
ते ॥ समंगर्भंसुषुविरेकृत्तिकास्तंनरर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तंषडधिष्ठानंगर्भमेकत्वमागतं ॥ पृथिवीप्रतिजग्राहकार्तस्वरसमीपतः ॥ ११ ॥ सगर्भोदिव्यसंस्थानो
दीप्तिमान्पावकप्रभः ॥ दिव्यंशरवणंप्राप्यववृधेप्रियदर्शनः ॥ १२ ॥ ददृशुःकृत्तिकास्तंतुबालमर्कसमद्युतिम् ॥ जातस्नेहाश्चसौहार्दात्पुपुषुःस्तन्यविस्रवैः ॥ १३ ॥
अभवत्कार्तिकेयःसत्रैलोक्येसचराचरे ॥ स्कन्नत्वात्स्कंदतांप्राप्तोगुहावासाद्गुहोभवत् ॥ १४ ॥ ततोदेवास्त्रयस्त्रिंशद्दिशश्चसदिगीश्वराः ॥ रुद्रोधाताचविष्णुश्च
यमःपूषार्यमाभगः ॥ १५ ॥ अंशोमित्रश्चसाध्याश्चवासवोवसवोश्विनौ ॥ आपोवायुर्नभश्चंद्रोनक्षत्राणिग्रहारविः ॥ १६ ॥ पृथग्भूतानिचान्यानियानिदे
वार्पणानिवै ॥ आजग्मुस्तेद्भुतंद्रष्टुंकुमारंज्वलनात्मजं ॥ १७ ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैवगंधर्वाश्चजगुस्तथा ॥ षडाननंकुमारंतुद्विषडक्षंद्विजप्रियं ॥ १८ ॥ पीनांसंद्वादश
भुजंपावकादित्यवर्चसं ॥ शयानंशरगुल्मस्थंदृष्ट्वादेवाःसहर्षिभिः ॥ १९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विपन्नंकृत्यंयेषांते गंगयागर्भेत्यक्तेसतिनष्टकार्याः ॥ ५ ॥ चोदयामासुरित्यत्रहेतुमाह नेति गर्भंसंधारयितुमित्यपकृष्यतेपूर्वार्धेपि ॥ ६ ॥ प्रीतस्ताभिर्गरुडीरूपेणतद्रेतःपीत्वायोढागर्भंघृ
तेसतीतिशेषः ॥ ७ ॥ वर्त्मसुगर्भागमनमार्गेषुयोनिष्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ देवेभ्योऽर्प्यंतेयैस्तानिऋग्यजुःसामानिमूर्तिमंतिदेवार्पणानि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

लेभिरेपरमंहर्षमेनिरेचासुरंहतं॥ ततोदेवाःप्रियाण्यस्यसर्वएवसमाहरन् ॥ २० ॥ क्रीडतःक्रीडनीयानिददुःपक्षिगणाश्वह॥ सुपर्णोस्यददौपुत्रंमयूरंचित्र
बर्हिणं॥ २१ ॥ राक्षसाश्वददुस्तस्मैवराहमहिषावुभौ ॥ कुक्कुटंचाग्निसंकाशंप्रददावरुणःस्वयं॥ २२॥ चंद्रमाःप्रददौमेषमादित्योरुचिरांप्रभां॥ गवांमाताच
गादेवीददौशतसहस्रशः॥ २३॥ छागमग्निर्गुणोपेतमिलापुष्पफलंबहु॥ सुधन्वाशकटंचैवरथंचामितकूबरं ॥ २४ ॥ वरुणोवारुणान्दिव्यान्सगजान्प्रददौ
शुभान्॥ सिंहान्सुरेंद्रोव्याघ्रांश्वद्विपानन्यांश्वपक्षिणः॥२५॥ श्वापदांश्वबहून्घोरांश्छत्राणिविविधानिच॥ राक्षसासुरसंघाश्वअनुजग्मुस्तमीश्वरं॥ २६ ॥
वर्धमानंतुतंदृष्ट्वाप्रार्थयामासतारकः॥ उपायैर्बहुभिर्हंतुंनाशकच्चापितंविभुं॥ २७॥ सैनापत्येनतंदेवाःपूजयित्वागुहालयं॥ शशंसुर्विप्रकारंतंतस्मैतारकका
रितं॥ २८॥ सविवृद्धोमहावीर्योदेवसेनापतिःप्रभुः॥ जघानामोघयाशक्त्यादानवंतारकंगुहः॥२९॥ तेनतस्मिन्कुमारेणक्रीडतानिहतेऽसुरे॥ सुरेंद्रःस्थापि
तोराज्येदेवानांपुनरीश्वरः॥ ३०॥ ससेनापतिरेवाथबभौस्कंदःप्रतापवान्॥ ईशोगोप्ताचदेवानांप्रियकृच्छंकरस्यच ॥ ३१ ॥ हिरण्यमूर्तिर्भगवानेषएवच
पावकिः॥ सदाकुमारोदेवानांसैनापत्यमवाप्तवान् ॥ ३२ ॥ तस्मात्सुवर्णंमंगल्यंरत्नमक्षय्यमुत्तमं ॥ सहजंकार्तिकेयस्यवह्नेस्तेजःपरंमतं॥ ३३॥ एवंरामा
यकौरव्यवसिष्ठोऽकथयत्पुरा॥ तस्मात्सुवर्णदानायप्रयतस्वनराधिप॥ ३४॥ रामःसुवर्णंदत्वाहिविमुक्तःसर्वकिल्बिषैः॥ त्रिविष्टपेमहत्स्थानमवापासुलभंन
रैः॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेतारकवधोपाख्यानंनामषडशीतितमोऽध्यायः॥ ८६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
युधिष्ठिरउवाच चातुर्वर्ण्यस्यधर्मात्मन्धर्माःप्रोक्तायथात्वया॥ तथैवमेश्राद्धविधिंकृत्स्नंप्रब्रूहिपार्थिव॥ १॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरेणैवमुक्तो
भीष्मःशांतनवस्तदा॥ इमंश्राद्धविधिंकृत्स्नंवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ २ ॥ भीष्मउवाच शृणुष्वावहितोराजञ्छ्राद्धकर्मविधिंशुभं॥ धन्यंयशस्यंपुत्रीयं
पितृयज्ञंपरंतप ॥ ३॥ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसां॥ पिशाचकिन्नराणांचपूज्यावैपितरःसदा ॥ ४॥ पितॄन्पूज्यादितःपश्चाद्देवतास्तर्पयंतिवै॥ तस्मा
त्तान्सर्वयत्नेनपुरुषःपूजयेत्सदा॥ ५॥

॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ आदितःअमावास्यायांपश्चात्प्रतिपदि यद्वाखंडदर्शेपूर्वार्धेइष्टिःपश्चात्पितृयज्ञः ॥ ५॥

अन्वाहार्यंपश्चात्कर्तव्यमपि यस्मादेवंतस्मात्प्रथमकल्पितःसामान्यविधिः अमावास्यायांयदहश्चंद्रमसंनपश्यतितदहरपराह्णेपिंडपितृयज्ञंकुरुतइतिविशेषविधिनाबाध्यतइतिअन्वाहार्यत्वमपिपितृयज्ञस्य भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ तिथीनांअतिथीनांचगुणानगुणांश्चप्रवक्ष्यामि ॥ ७ ॥ ८ ॥ सुगृहेस्त्रियोभार्याः ॥ ९ ॥ स्त्रियःदुहितरः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कुप्यंवस्त्रपात्रादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ चतु

अन्वाहार्यंमहाराजपितॄणांश्राद्धमुच्यते॥ तस्माद्विशेषविधिनाविधिःप्रथमकल्पितः ॥ ६ ॥ सर्वेष्वहःसुप्रीयंतेकृतेश्राद्धेपितामहाः ॥ प्रवक्ष्यामितुतेसर्वांस्तिथ्यातिथ्यगुणागुणान्॥ ७॥ येष्वहःसुकृतैःश्राद्धैर्यत्फलंप्राप्यतेनघ॥ तत्सर्वंकीर्तयिष्यामियथावत्तन्निबोधमे॥ ८॥ पितॄनर्च्यप्रतिपदिप्राप्नुयात्सुगृहेस्त्रियः॥ अभिरूपप्रजायिन्योदर्शनीयाबहुप्रजाः॥ ९ ॥ स्त्रियोद्वितीयांजायंतेतृतीयायांतुवाजिनः ॥ चतुर्थ्यांक्षुद्रपशवोभवंतिबहवोगृहे ॥ १० ॥ पंचम्यांबहवःपुत्राजायंतेकुर्वतांनृप ॥ कुर्वाणास्तुनराःषष्ठ्यांभवंतिद्युतिभागिनः॥ ११ ॥ कृषिभागीभवेच्छ्राद्धंकुर्वाणःसप्तमींनृप ॥ अष्टम्यांतुप्रकुर्वाणोवाणिज्येलाभमाप्नुयात्॥ १२॥ नवम्यांकुर्वतःश्राद्धंभवत्येकशफंबहु ॥ विवर्धंतेतुदशमींगावःश्राद्धानिकुर्वतः ॥ १३॥ कुप्यभागीभवेन्मर्त्यःकुर्वन्नेकादशींनृप॥ ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्राजायंतेतस्यवेश्मनि॥ १४॥ द्वादश्यामीहमानस्यनित्यमेवप्रदृश्यते॥ रजतंबहुवित्तंचसुवर्णंचमनोरमं ॥ १५॥ ज्ञातीनांतुभवेच्छ्रेष्ठःकुर्वञ्छ्राद्धंत्रयोदशीं॥ अवश्यंतुयुवानोस्यप्रमीयंतेनरागृहे॥ १६ ॥ युद्धभागीभवेन्मर्त्यःकुर्वञ्छ्राद्धंचतुर्दशीं॥ अमावास्यांतुनिर्वापात्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ १७॥ कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशीं॥ श्राद्धकर्मणितिथ्यस्तुप्रशस्तानतथेतराः ॥ १८ ॥ यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते॥ तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्णादपराह्णोविशिष्यते॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेश्राद्धकल्पेसप्ताशीतितमोऽध्यायः॥ ८७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

युधिष्ठिरउवाच किंस्विद्दत्तंपितृभ्योवैभवत्यक्षयमीश्वर॥ किंहविश्चिररात्रायकिमानंत्यायकल्पते॥ १ ॥ भीष्मउवाच हवींषिश्राद्धकल्पेतुयानिश्राद्धविदोविदुः॥तानिमेशृणुकाम्यानिफलंचैवयुधिष्ठिर॥ २॥ तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैस्तथा॥ दत्तेनमासंप्रीयंतेश्राद्धेनपितरोनृप॥ ३॥ वर्धमानतिलंश्राद्धमक्षयंमनुरब्रवीत्॥सर्वेष्वेवतुभोज्येषुतिलाःप्राधान्यतःस्मृताः॥४॥द्वौमासौतुभवेत्तृप्तिर्मत्स्यैःपितृगणस्यह॥त्रीन्मासानाविकेनाहुश्चतुर्मासंशशेनह॥ ५॥

र्दशीश्राद्धंनिंदत्यवश्यमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ दशम्यादौतिथिषट्के ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

किंस्विदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पृषतश्चित्रमृगस्तदीयंपार्षतं रुरुःकृष्णमृगस्तदीयंरौरवम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ वाध्रीणसःवध्यास्यूतनासिकोमहोक्षः पक्षिविशेषोऽजविशेषश्चेत्यन्ये ॥ ९ ॥ पितृक्षयेमृततिथौ कालशाकंचुकाइतिभाषया

आजेनमासान्प्रीयंतेपंचैवपितरोनृप ॥ वाराहेणतुषण्मासान्सप्तवैशाकुलेनतु ॥६॥ मासानष्टौपार्षतेनरौरवेणनवप्रभो ॥ गवयस्यातुमांसेनतृप्तिःस्याद्दशमा
सिकी ॥ ७ ॥ मांसेनेकादशप्रीतिःपितृणांमाहिषेणतु ॥ गव्येनदत्तेश्राद्धेतुसंवत्सरमिहोच्यते ॥ ८ ॥ यथागव्यंतथायुक्तंपायसंसर्पिषासह ॥ वाध्रीणसस्य
मांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ९ ॥ आनंत्यायभवेद्दत्तंखड्गमांसंपितृक्षये ॥ कालशाकंचलौहंचाप्यानंत्यंछागउच्यते ॥ १० ॥ गाथाश्चाप्यत्रगायंतिपितृगीता
युधिष्ठिर ॥ सनत्कुमारोभगवान्पुरामय्यभ्यभाषत ॥ ११ ॥ अपिनःस्वकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीं ॥ मघासुसर्पिःसंयुक्तंपायसंदक्षिणायने ॥ १२ ॥ आ
जेनवापिलौहेनमघास्वेवयतव्रतः ॥ हस्तिच्छायासुविधिवत्कर्णव्यजनवीजितं ॥ १३ ॥ एष्टव्यावहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ यत्रासौप्रथितोलोकेष्वक्षय्य
करणोवटः ॥ १४ ॥ आपोमूलंफलंमांसमन्नंवापिपितृक्षये ॥ यत्किंचिन्मधुसंमिश्रंतदानंत्यायकल्पते ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि
आनुशासनिकेप०दानधर्मेश्राद्धकल्पेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच यमस्तुयानिश्राद्धानिप्रोवाचशश
बिंदवे ॥ तानिमेशृणुकाम्यानिनक्षत्रेषुपृथक्पृथक् ॥ १ ॥ श्राद्धंयःकृत्तिकायोगेकुर्वीतसततंनरः ॥ अग्नीनाधायसापत्योयजेतविगतज्वरः ॥ २ ॥ अपत्यका
मोरोहिण्यांतेजस्कामोमृगोत्तमे ॥ क्रूरकर्माददच्छ्राद्धमार्द्रायांमानवोभवे ॥ ३ ॥ धनकामोभवेन्मर्त्यःकुर्वञ्छ्राद्धंपुनर्वसौ ॥ पुष्टिकामोथपुष्येणश्राद्धमीहेत
मानवः ॥ ४ ॥ आश्लेषायांददच्छ्राद्धंधीरान्पुत्रान्प्रजायते ॥ ज्ञातीनांतुभवेच्छ्रेष्ठोमघासुश्राद्धमावपन् ॥ ५ ॥ फल्गुनीषुददच्छ्राद्धंसुभगःश्राद्धदोभवेत् ॥
अपत्यभागुत्तरासुहस्तेनफलभाग्भवेत् ॥ ६ ॥ चित्रायांतुददत्श्राद्धंलभेद्रूपवतःसुतान् ॥ स्वातियोगेपितॄनर्च्यवाणिज्यमुपजीवति ॥ ७ ॥ बहुपुत्रोविशाखा
सुपुत्रमीहन्भवेन्नरः ॥ अनुराधासुकुर्वाणोराजचक्रंप्रवर्तयेत् ॥ ८ ॥ आधिपत्यंव्रजेन्मर्त्योज्येष्ठायामपवर्जयन् ॥ नरःकुरुकुलश्रेष्ठऋद्धोदमपुरःसरः ॥ ९ ॥
मूलेत्वारोग्यमृच्छेतयशोषाढासुचोत्तमं ॥ उत्तरासुत्वषाढासुवीतशोकश्चरेन्महीं ॥ १० ॥

प्रसिद्धं तत्सदृशमेवतदन्यदित्यन्ये लौहंकांचनवृक्षजंपुष्पादिशाकं छागोपिआनंत्यंतत्फलमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वीजितंपायसादिकंदद्यादितिपूर्वेणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिअनु
शासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ यमस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ फलभाकृइष्टार्थभाक् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ वारुणेशतभिषजि ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ इतिअनुशासन० नै० भा० एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ कीदृशेइति ॥ १ ॥ २ ॥ देवताइति अत्राग्न्यादेवतापूजनेपुश्राद्धानकुर्वंती त्यर्थः विप्रान्पूजयंति उपेत्यउपस्थाय देवेभ्योदेवानुद्दिश्य सर्वेभ्योविप्रेभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पंक्तिदूषाःकाणादयःअपांक्तेयाःदुष्कर्माणःपंक्त्ययोग्याः ॥ ५ ॥ निराकृतिः अध्ययनादिशून्यः वार्धुषिकोवृद्ध्यर्थं

श्राद्धंत्वभिजिताकुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ श्रवणेषुददच्छ्राद्धंप्रेत्यगच्छेत्सतद्गतिं ॥ ११ ॥ राज्यभागीधनिष्ठायांभवेतनियतंनरः ॥ नक्षत्रेवारुणेकुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ पूर्वप्रोष्ठपदाःकुर्वन्बहून्विंदत्यजाविकान् ॥ उत्तरासुप्रकुर्वाणोविंदतेगाःसहस्रशः ॥ १३ ॥ बहुकुप्यकृतंवित्तंविंदतेरेवतींश्रितः ॥ अश्विनीष्वश्वान्विंदेतभरणीष्वायुरुत्तमं ॥ १४ ॥ इमंश्राद्धविधिंश्रुत्वाशशबिंदुस्तथाकरोत् ॥ अक्लेशेनाजयच्चापिमहींसोनुशशासह ॥ १५ ॥ इति श्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेश्राद्धकल्पेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कीदृशेभ्यःप्रदातव्यंभवेत्श्राद्धंपितामह ॥ द्विजेभ्यःकुरुशार्दूलतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणान्नपरीक्षेतक्षत्रियोदानधर्मवित् ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येतुन्यायमाहुःपरीक्षणं ॥ २ ॥ देवताःपूजयंतीहदैवेनैवेहतेजसा ॥ उपेत्यतस्माद्देवेभ्यःसर्वेभ्योदापयेन्नरः ॥ ३ ॥ श्राद्धेत्वथमहाराजपरीक्षेद्ब्राह्मणान्बुधः ॥ कुलशीलवयोरूपैर्विद्ययाभिजनेनच ॥ ४ ॥ तेषामन्येपंक्तिदूषास्तथान्येपंक्तिपावनाः ॥ अपांक्तेयास्तुयेराजन्कीर्तयिष्यामितान्शृणु ॥ ५ ॥ कितवोभ्रूणहायक्ष्मीपशुपालोनिराकृतिः ॥ ग्रामप्रेष्योवार्धुषिकोगायनःसर्वविक्रयी ॥ ६ ॥ अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ सामुद्रिकोराजभृत्यस्तैलिकःकूटकारकः ॥ ७ ॥ पित्राविवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे ॥ अभिशस्तस्तथास्तेनःशिल्पंयश्चोपजीवति ॥ ८ ॥ पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः ॥ अव्रतानामुपाध्यायःकांडपृष्ठस्तथैवच ॥ ९ ॥ श्वभिश्चयःपरिक्रामेद्यःशुनादष्टएवच ॥ परिवित्तिश्चयश्चस्याद्दुश्चर्मागुरुतल्पगः ॥ १० ॥ कुशीलवोदेवलकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ॥ ईदृशैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमपांक्तेयैर्युधिष्ठिर ॥ ११ ॥ रक्षांसिगच्छतेहव्यमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ श्राद्धंभुक्त्वात्वधीयीतवृषलीतल्पगश्चयः ॥ १२ ॥ पुरीषेतस्यतेमासंपितरस्तस्यशेरते ॥ सोमविक्रयिणेविष्ठाभिषजेपूयशोणितं ॥ १३

धनप्रयोक्ता ॥ ६ ॥ कुंडाशीजगजक्षःतैलिकस्तत्कर्मकृत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ पर्वकारः वेषांतरधारी पर्वक्लीबंमहायंथप्रस्तावेलक्षणांतरेइतिमेदिनी सूचीपिशुनः अव्रतानांशूद्राणां कांडपृष्ठःशस्त्राजीवी ॥ ९ ॥ श्वभिःपरिकामेत्मृगयांकुर्वन् ॥ १० ॥ कुशीलवःकुशीफालःतेनकर्षणंलक्ष्यतेकृषीवलः लवश्छेदनंतदुपजीवीकाष्ठच्छेदनोपजीवी कुशीफालेइतिमेदिनी ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्यैवपुरीषेतस्यपितरःशेरतेनत्वन्यस्यपुरीषे ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ षष्टिंशतंपुरुषानितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ असुरेंद्रायबलये ॥ २० ॥ परिस्रुतेआवृतदेशे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ त्रिणाचिकेतःत्रिणाचिकेताख्यमंत्रा

नष्टंदेवलकेदत्तमप्रतिष्ठंचवार्धुषे॥ यत्तुवाणिजकेदत्तंनेहनामुत्रतद्भवेत् ॥ १४ ॥ भस्मनीवहुतंहव्यंतथापौनर्भवेद्विजे ॥ येतुधर्मव्यपेतेषुचारित्रापगतेषुच॥ हव्यंकव्यंप्रयच्छंतितेषांतत्प्रेत्यनश्यति॥ १५॥ ज्ञानपूर्वंतुयेतेभ्यःप्रयच्छंत्यल्पबुद्धयः॥ पुरीषंभुंजतेतस्यपितरःप्रेत्यनिश्चयः॥ एतानिमान्विजानीयादपांक्ते यान्द्विजाधमान् ॥ शूद्राणामुपदेशंचयेकुर्वंत्यल्पचेतसः ॥ १७ ॥ षष्टिंकाणःशतंपंढःश्वित्रीयावत्प्रपश्यति ॥ पंक्त्यांसमुपविष्टायांतावद्दूषयतेनृप॥ १८ ॥ यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयद्भुंक्तेदक्षिणामुखः॥ सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेसर्वंविद्यात्तदासुरं॥ १९ ॥ असूयताचयद्दत्तंयच्चश्रद्धाविवर्जितं॥ सर्वंतदसुरेंद्रायब्रह्माभागम कल्पयत्॥ २० ॥ श्वानश्चपंक्तिदूषाश्चनावेक्षेरन्कथंचन॥ तस्मात्परिस्रुतेदद्यात्तिलांश्चान्ववकीरयेत्॥ २१ ॥ तिलैर्विरहितंश्राद्धंकृतंक्रोधवशेनच॥ यातुधा नाःपिशाचाश्चविप्रलुंपंतितद्धविः॥ २२ ॥ अपांक्तोयावतःपांक्तान्भुंजानाननुपश्यति॥ तावत्फलाद्भ्रंशयतिदातारंतस्यबालिशम्॥ २३॥ इमेतुभरतश्रेष्ठविज्ञे याःपंक्तिपावनाः॥ येत्वतस्तान्प्रवक्ष्यामिपरीक्षस्वेहतान्द्विजान्॥ २४ ॥ विद्यावेदव्रतस्नाताब्राह्मणाःसर्वएवहि॥ सदाचारपराश्चैवविज्ञेयाःसर्वपावनाः॥ ॥ २५ ॥ पांक्तेयांस्तुप्रवक्ष्यामिज्ञेयास्तेपंक्तिपावनाः॥ त्रिणाचिकेतःपंचाग्निस्त्रिसुपर्णःषडंगवित्॥ २६ ॥ ब्रह्मदेयानुसंतानश्छंदोगोज्येष्ठसामगः॥ माता पित्रोर्यश्चवश्यःश्रोत्रियोदशपूरुषः॥ २७॥ ऋतुकालाभिगामीचधर्मपत्नीषुयःसदा॥ वेदविद्याव्रतस्नातोविप्रःपंक्तिंपुनात्युत॥ २८॥ अथर्वशिरसोध्येताब्रह्म चारीयतव्रतः॥ सत्यवादीधर्मशीलःस्वकर्मनिरतश्चयः॥ २९ ॥ येचपुण्येषुतीर्थेषुअभिषेककृतश्रमाः॥ मखेषुचसमंत्रेषुभवंत्यवभृथप्लुताः॥ ३० ॥ अक्रोध नाह्यचपलाःक्षांतादांताजितेंद्रियाः॥ सर्वभूतहितायेचश्राद्धेष्वेतान्निमंत्रयेत्॥ ३१॥ एतेषुदत्तमक्षय्यमेतेवैपंक्तिपावनाः॥ इमेपरेमहाभागाविज्ञेयाःपंक्तिपा वनाः॥ ३२ ॥ यतयोमोक्षधर्मज्ञायोगाःसुचरितव्रताः॥ येचेतिहासंप्रयताःश्रावयंतिद्विजोत्तमान्॥ ३३॥ येचभाष्यविदःकेचिद्येचव्याकरणेरताः॥ अधी यतेपुराणंयेधर्मशास्त्राण्यथापिच॥ ३४॥ अधीत्यचयथान्यायंविधिवत्तस्यकारिणः॥ उपपन्नोगुरुकुलेसत्यवादीसहस्रशः॥ ३५॥

ध्येता पंचगार्हपत्यादयआवसथ्यांताअग्नयोयस्य त्रिसुपर्णचतुष्कपर्दायुवतिःसुपेशाइतिबह्वृचानांमंत्रत्रयंवाब्रह्ममेतुमामित्यादितैत्तिरीयप्रसिद्धंवा षडंगानिशिक्षादीनि ॥ २६ ॥ ब्रह्मदेयइति ब्रह्मवेदःपर विद्यावातदेवदेयंयेषांतेषामनुसंतानःपरंपरायामुत्पन्नःस्वयंचब्रह्मविदध्यापकोवाब्रह्मदेयानुसंतानः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अयंऋत्विक्त्वादिगुणहीनोपिपंक्तिपावनएवेत्याह अनृत्विगिति ॥ ३८॥ ऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञातइति ऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञेयएवसनत्वनृत्विक्त्वेनानुपाध्यायत्वेनोपेक्षणीयः यतःसपंक्त्याादुष्कृतं हरति अननुज्ञातइतिपाठेभिमानवशादननुज्ञातोपीतिज्ञेयं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मित्रमेवप्रधानंनयोग्यत्वादिकंयेषुतानि मित्रेष्वपियोग्यताचेत्तत्परित्यागेदोषएवेतिभावः ॥ ४१ ॥ श्राद्धेननिमित्तेनसंगतानि

अग्र्याःसर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच॥ यावदेतेप्रपश्यंतिपंक्त्यास्तावत्पुनंत्युत ॥ ३६॥ ततोहिपावनात्पंक्त्याःपंक्तिपावनउच्यते ॥ क्रोशादर्धतृतीयाच्चपावयेदे कएवहि॥ ३७॥ ब्रह्मदेयानुसंतानइतिब्रह्मविदोविदुः॥ अनृत्विगनुपाध्यायःसचेदग्रासनंव्रजेत्॥३८॥ऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञातःपंक्त्याहरतिदुष्कृतं॥ अथचेद्वेद वित्सर्वैःपंक्तिदोषैर्विवर्जितः॥ ३९॥ नचस्यात्पतितोराजन्पंक्तिपावनएवसः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपरीक्ष्यामंत्रयेद्द्विजान्॥४०॥स्वकर्मनिरतानन्यान्कुलेजाता न्बहुश्रुतान्॥ यस्यमित्रप्रधानानिश्राद्धानिचहवींषिच॥ नप्रीणंतिपितॄन्देवान्स्वर्गंचनसगच्छति ॥ ४१ ॥ यश्चश्राद्धेकुरुतेसंगतानिनदेवयानेनपथासया ति॥ सवैमुक्तःपिप्पलंबंधनाद्वास्वर्गाल्लोकाच्च्यवतेश्राद्धमित्रः॥४२॥ तस्मान्मित्रंश्राद्धकृन्नाद्रियेतदद्यान्मित्रेभ्यःसंग्रहार्थंधनानि॥ यन्मन्यतेनैवशत्रुंनमि त्रंतंमध्यस्थंभोजयेद्धव्यकव्ये॥४३॥ यथोषरेबीजमुप्तंनरोहेन्नचावप्ताप्राप्नुयाद्बीजभागं॥ एवंश्राद्धंभुक्तमनर्हमाणैर्नचेहनामुत्रफलंददाति॥ ४४॥ ब्राह्म णोह्यनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति॥तस्मैश्राद्धंनदातव्यंनहिभस्मनिहूयते ॥ ४५ ॥ संभोजनीनामपिशाचदक्षिणासानैवदेवान्नपितॄनुपैति॥ इहैवसा भ्राम्यतिहीनपुण्याशालांतरेगौरिवनष्टवत्सा॥ ४६ ॥ यथाग्नौशांतेघृतमाजुहोतितन्नैवदेवान्नपितॄनुपैति ॥ तथादत्तंनर्तनेगायनेचयांचानृतेदक्षिणामाप्र णोति॥ ४७॥ उभौहिनस्तिनभुनक्तिचैषायाचानृतेदक्षिणादीयतेवै॥ आघातिनीगर्हितैषापतंतीतेषांप्रेतान्पातयेद्देवयानात्॥ ४८ ॥ ऋषीणांसमयेनित्यंये चरंतियुधिष्ठिर॥निश्चिताःसर्वधर्मज्ञास्तान्देवाब्राह्मणान्विदुः॥ ४९॥ स्वाध्यायनिष्ठाऋषयोज्ञाननिष्ठास्तथैवच॥ तपोनिष्ठाश्चबोद्धव्याःकर्मनिष्ठाश्चभारत ॥ ५०॥ कव्यानिज्ञाननिष्ठेभ्यःप्रतिष्ठाप्यानिभारत॥ तत्रयेब्राह्मणान्केचिन्ननिंदंतिहितेनराः॥ ५१॥ येतुनिंदंतिजल्पेषुनतान्छ्राद्धेषुभोजयेत्॥ ब्राह्मणानिं दिताराजन्हन्युस्त्रैपुरुषंकुलं॥ ५२॥ वैखानसानांवचनमृषीणांश्रूयतेनृप॥ दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणान्वेदपारगान्॥ ५३॥

सख्यानि पिप्पलंबंधनाद्वाबंधनादिव कर्मफलोपनिबंधनभूतात्स्वर्गाच्च्यवतेतत्रनगच्छतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३॥४४ ॥ ४५ ॥ संभोजनीअन्योन्यंदीयमानासापिशाचदक्षिणापिशाचदानतुल्या पिशाचाःस्व स्यभोजकायभोजयंतितद्वत् ॥ ४६ ॥ यांचदक्षिणांअनृतेअपात्रेआवृणोतिप्रयच्छतिआपृइतिसुपठं ॥ ४७ ॥ नभुनक्तिनपालयति आघातिनीहंत्री ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥५३ ॥

॥ ५४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ केनेति भृग्वंगिरसकेयदाभृगवोंगिरसश्चवर्ततेनान्ये॥ १ ॥ श्राद्धानिश्राद्धेपुकानिकर्माणि

प्रियोवायदिवाद्वेष्यस्तेषांतुश्राद्धमावपेत् ॥ यःसहस्रंसहस्राणांभोजयेदनृतान्नरः ॥ एकस्तान्मंत्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिभारत ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनु० दानधर्मेश्राद्धकल्पेनवतितमोऽध्यायः॥९०॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच केनसंकल्पितंश्राद्धंकस्मिन्कालेकिमात्मकम् ॥ भृग्वंगिरसिकेकालेमुनिनाकतरेणवा ॥ १ ॥ कानिश्राद्धानिवर्ज्यानिकानिमूलफलानिच ॥ धान्यजात्यश्चकावर्ज्यास्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ २ ॥ भीष्मउवाच यथाश्राद्धंसंप्रवृत्तंयस्मिन्कालेसदात्मकं ॥ येनसंकल्पितंचैवतन्मेशृणुजनाधिप ॥ ३ ॥ स्वायंभुवोत्रिःकौरव्यपरमर्षिःप्रतापवान् ॥ तस्यवंशेमहाराजदत्तात्रेयइतिस्मृतः ॥ ४ ॥ दत्तात्रेयस्यपुत्रोभून्निमिर्नामतपोधनः ॥ निमेश्चाप्यभवत्पुत्रःश्रीमान्नामश्रियावृतः ॥ ५ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रांतेसकृत्वादुष्करंतपः ॥ कालधर्मपरीतात्मानिधनंसमुपागतः ॥ ६ ॥ निमिस्तुकृत्वाशौचानिविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ संतापमगमत्तीव्रंपुत्रशोकपरायणः ॥ ७ ॥ अथकृत्वोपहार्याणिचतुर्दश्यांमहामतिः ॥ तमेवगणयन्शोकंविरात्रेप्रत्यबुध्यत ॥ ८ ॥ तस्यासीत्प्रतिबुद्धस्यशोकेनव्यथितात्मनः ॥ मनःसंहृत्यविषयेबुद्धिर्विस्तारगामिनी ॥ ९ ॥ ततःसंचिंतयामासश्राद्धकल्पंसमाहितः ॥ यानितस्यैवभोज्यानिमूलानिचफलानिच ॥ १० ॥ उक्तानियानिचान्नानियानिचेष्टानितस्यह ॥ तानिसर्वाणिमनसाविनिश्चित्यतपोधनः ॥ ११ ॥ अमावास्यांमहाप्राज्ञोविप्रानानाय्यपूजितान् ॥ दक्षिणावर्तिकाःसर्वाबृसीःस्वयमथाकरोत् ॥ १२ ॥ सप्तविप्रांस्ततोभोज्येयुगपत्समुपानयत् ॥ ऋतेचलवणंभोज्यंश्यामाकान्नंददौप्रभुः ॥ १३ ॥ दक्षिणाग्रास्ततोदर्भाविष्टरेषुनिवेशिताः ॥ पादयोश्चैवविप्राणांयेत्वन्नमुपभुंजते ॥ १४ ॥ कृत्वाचदक्षिणाग्रान्वैदर्भान्सप्रयतःशुचिः ॥ प्रददौश्रीमतःपिंडान्नामगोत्रमुदाहरन् ॥ १५ ॥ तत्कृत्वासमुनिश्रेष्ठोधर्मसंकरमात्मनः ॥ पश्चात्तापेनमहतातप्यमानोभ्यचिंतयत् ॥ १६ ॥ अकृतंमुनिभिःपूर्वंकिमयेदमनुष्ठितं ॥ कथंनुशापेननमांदहेयुर्ब्राह्मणाइति ॥ १७ ॥ ततःसंचिंतयामासवंशकर्तारमात्मनः ॥ ध्यातमात्रस्तथाचात्रिराजगामतपोधनः ॥ १८ ॥

वर्ज्यानि ॥ २ ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥ कृत्वाउपकल्प्य उपहार्याणिमृष्टान्नकशिपूपबर्हणादीनि विरात्रेप्रभाते ॥ ८ ॥ विषयेअत्यंतबंधकेशोकेविषये मनःसंहृत्यशोकंत्यक्त्वेत्यर्थः तस्यबुद्धिर्विस्तारगामिनी आसीत्इतिसंबंधः ॥९॥१०॥११॥ दक्षिणावर्तिकाःप्रदक्षिणावर्तिताः बृसीःआसनानि ॥१२॥१३॥१४॥१५॥श्रौतेपित्राद्युद्देशेनदृष्टोधर्मोलोकेपुत्रोद्देशेनापिस्वेच्छयाकल्पितइतिसंकरः॥१६॥१७॥१८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥२७ ॥ तेत्रसिद्धाःपित्रादयः विमुच्यंतेकिल्बिषात् नरकादिरूपात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अथात्रिस्तंतथादृष्ट्वापुत्रशोकेनकर्षितं ॥ भृशमाश्वासयामासवाग्भिरिष्टाभिरव्ययः ॥ १९ ॥ निमेसंकल्पितस्तेऽयंपितृयज्ञस्तपोधन ॥ मातेभूद्भीःपूर्वदृष्टोध र्मोयंब्रह्मणास्वयं ॥ २० ॥ सोयंस्वयंभुविहितोधर्मःसंकल्पितस्त्वया ॥ ऋतेस्वयंभुवःकोन्यःश्राद्धेयंविधिमाहरेत् ॥ २१ ॥ अथाख्यास्यामितेपुत्रश्राद्धेयंविधि मुत्तमं ॥ स्वयंभुविहितंपुत्रतत्कुरुष्वनिबोधमे ॥ २२ ॥ कृत्वाग्नौकरणंपूर्वंमंत्रपूर्वंतपोधन ॥ ततोग्नयेथसोमायवरुणायचनित्यशः ॥ २३ ॥ विश्वेदेवाश्चयेनि त्यंपितृभिःसहगोचराः ॥ तेभ्यःसंकल्पिताभागाःस्वयमेवस्वयंभुवा ॥ २४ ॥ स्तोतव्याचेहपृथिवीनिवापस्येहधारिणी ॥ वैष्णवीकाश्यपीचेतितथैवेहाक्षयेतिच ॥ ॥ २५ ॥ उदकानयनेचैवस्तोतव्योवरुणोविभुः ॥ ततोग्निश्चैवसोमश्चआप्याय्याविहतेनघ ॥ २६ ॥ देवास्तुपितरोनामनिर्मितायेस्वयंभुवा ॥ उष्णपायेम हाभागास्तेषांभागःप्रकल्पितः ॥ २७ ॥ तेश्राद्धेनार्च्यमानावैविमुच्यंतेहकिल्बिषात् ॥ सप्तकःपितृवंशस्तुपूर्वदृष्टःस्वयंभुवा ॥ २८ ॥ विश्वेचाग्निमुखादेवाःसं ख्याताःपूर्वमेवते ॥ तेषांनामानिवक्ष्यामिभागार्हाणांमहात्मनां ॥ २९ ॥ बलंधृतिर्विपाप्माचपुण्यकृत्पावनस्तथा ॥ पार्ष्णिक्षेमासमूहश्चदिव्यसानुस्तथैवच ॥ ३० ॥ विवस्वान्वीर्यवान्ह्रीमान्कीर्तिमान्कृतएवच ॥ जितात्मामुनिवीर्यश्चदीप्तरोमाभयंकरः ॥ ३१ ॥ अनुकर्माप्रतीतश्चप्रदाताप्यंशुमांस्तथा ॥ शैलाभःप रमक्रोधीधीरोष्णीभूपतिस्तथा ॥ ३२ ॥ स्रजोवज्रीवरीचैवविश्वेदेवाःसनातनाः ॥ विद्युद्वर्चाःसोमवर्चाःसूर्यश्रीश्चेतिनामतः ॥ ३३ ॥ सोमपःसूर्यसावित्रो दत्तात्मापुंडरीयकः ॥ उष्णीनाभोनभोदश्चविश्वायुर्दीप्तिरेवच ॥ ३४ ॥ चमूहरःसुरेशश्चव्योमारिःशंकरोभवः ॥ ईशःकर्ताकृतिर्दक्षोभुवनोदिव्यकर्मकृत् ॥ ॥ ३५ ॥ गणितःपंचवीर्यश्चआदित्योरश्मिवांस्तथा ॥ सप्तकृत्सोमवर्चाश्चविश्वकृत्कविरेवच ॥ ३६ ॥ अनुगोप्तासुगोप्ताचनप्ताचेश्वरएवच ॥ कीर्तितास्तेमहा भागाःकालस्यगतिगोचराः ॥ ३७ ॥ अश्राद्धेयानिधान्यानिकोद्रवाःपुलकास्तथा ॥ हिंगुद्रव्येषुशाकेषुपलांडुंलशुनंतथा ॥ ३८ ॥ सौभांजनःकोविदारस्तथा गृंजनकादयः ॥ कूश्मांडजात्यलाबुंचकृष्णंलवणमेवच ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ पुलकाःअसंपूर्णतंडुलयुक्तधान्यानि हिंगुद्रव्येषुशाकादिसंस्कारकद्रव्येषु पलांडुंलशुनंचशाकेषु ॥ ३८ ॥ सौभांजनादीन्वर्जयति सौभांजनःशिग्रुः गृंजनंविषदिग्धशस्त्रहतपशुमांसं अथगृंजनं विषदिग्धपशोर्मांसइतिमेदिनी कृष्णंलवणंगंधविडं ॥ ३९ ॥

कृष्णाजाजीकृष्णजीरकं विडःविड्लवणं शीतपाकीशाकविशेषः अंकुराद्यावंशकरीरादयः शृंगाटकंशिंघाडाइतिप्रसिद्धं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सुदर्शनंशाकविशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

ग्राम्यवाराहमांसंचयच्चैवाप्रोक्षितंभवेत् ॥ कृष्णाजाजीविडश्चैवशीतपाकीतथैवच ॥ अंकुराद्यास्तथावर्ज्याइहशृंगाटकानिच ॥ ४० ॥ वर्जयेल्लवणंसर्वंतथा जंबूफलानिच ॥ अवक्षुतावरुदितंतथाश्राद्धेचवर्जयेत् ॥ ४१ ॥ निवापेहव्यकव्येवागर्हितंचसुदर्शनं ॥ पितरश्चहिदेवाश्चनाभिनंदंतितद्धविः ॥ ४२ ॥ चांडाल श्वपचौवर्ज्यौनिवापेसमुपस्थिते ॥ काषायवासाःकुष्ठीवापतितोब्रह्महापिवा ॥ ४३ ॥ संकीर्णयोनिर्विप्रश्चसंबंधीपतितश्चयः ॥ वर्जनीयाबुधैरेतेनिवापेसमु पस्थिते ॥ ४४ ॥ इत्येवमुक्त्वाभगवान्स्ववंश्यंतमृषिंपुरा ॥ पितामहसभांदिव्यांजगामात्रिस्तपोधनः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु॰ आनुशासनिकेप र्वणिदानधर्मेश्राद्धकल्पेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच तथानिमौप्रवृत्तेतुसर्वएवमहर्षयः ॥ पितृयज्ञंतुकुर्वंतिविधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १ ॥ ऋषयोधर्मनित्यास्तुकृत्वानिवपनान्युत ॥ तर्पणंचाप्यकुर्वंततीर्थांभोभिर्यतव्रताः ॥ २ ॥ निवापैर्दीयमानैश्चचातुर्वर्ण्येनभारत ॥ तर्पिताःपित रोदेवास्तत्रान्नंजरयंतिवै ॥ ३ ॥ अजीर्णेस्त्वभिहन्यंतेतेदेवाःपितृभिःसह ॥ सोममेवाभ्यपद्यंततदान्नाभिपीडिताः ॥ ४ ॥ तेऽब्रुवन्सोममासाद्यपितरोजीर्ण पीडिताः ॥ निवापान्नेनपीड्यामःश्रेयोनोत्रविधीयतां ॥ ५ ॥ तान्सोमःप्रत्युवाचाथश्रेयश्चेदीप्सितंसुराः ॥ स्वयंभूसदनंयातसवःश्रेयोभिधास्यति ॥ ६ ॥ ते सोमवचनाद्देवाःपितृभिःसहभारत ॥ मेरुशृंगेसमासीनंपितामहमुपागमन् ॥ ७ ॥ पितरऊचुः निवापान्नेनभगवन्भृशंपीड्यामहेवयं ॥ प्रसादंकुरुनोदे वश्रेयोनःसंविधीयतां ॥ ८ ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वास्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ एषमेपार्श्वतोवह्निर्युष्मच्छ्रेयोभिधास्यति ॥ ९ ॥ अग्निरुवाच सहितास्तातभो क्ष्यामोनिवापेसमुपस्थिते ॥ जरयिष्यथचाप्यन्नंमयासार्धनसंशयः ॥ १० ॥ एतच्छ्रुत्वातुपितरस्ततस्तेविज्वराभवन् ॥ एतस्मात्कारणाच्चाग्नेःप्राक्तावद्दीयतेनृ प ॥ ११ ॥ निवप्तेचाग्निपूर्वेवैनिवापेपुरुषर्षभ ॥ नब्रह्मराक्षसास्तंवैनिवापंधर्षयंत्युत ॥ १२ ॥ रक्षांसिचापवर्ततेस्थितेदेवेहुताशने ॥ पूर्वंपिंडंपितुर्दद्यात्ततोद द्यात्पितामहे ॥ १३ ॥ प्रपितामहायचततएषश्राद्धविधिःस्मृतः ॥ ब्रूयात्श्राद्धेचसावित्रींपिंडेपिंडेसमाहितः ॥ १४ ॥

इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंश्राद्धोत्पत्तिमुक्त्वातदंगभूतस्याग्नौकरणस्योत्पत्तिमाह तथेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निवप्तेदत्ते संप्रसारणाभावआर्षः औणादिकस्तन्प्रत्ययोवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

व्यंगिताञ्रुटितानोपतिष्ठेत तथानिवापोनद्रष्टव्यइत्यर्थः तथाअन्यवंशजापिपाकार्थनसंग्राह्या ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कल्माषेति चित्रवर्णबलीवर्दपुच्छमाश्रित्यनदींतरतःसकाशात्तत्पुच्छेनतर्पणंपितरो भिलषंते युक्तेनशकटेन ॥ १८ ॥ मासार्धेअमावास्यायांकृष्णपक्षस्येत्युक्तेर्नात्रशुक्लादिमासोविवक्षितः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ द्विजातयइति दशाहादौव्रतोपेताब्राह्मणाब्राह्मणकामाययजमानस्यार्थेयदिभुंजतेतत्कथं स्वस्यव्रतलोपोवागरीयान्उतब्राह्मणस्यकामभंगोवेतिप्रश्नार्थः ॥ १ ॥

सोमायेतिचवक्तव्यंतथापितृमतेतिच ॥ रजस्वलाचयानारीव्यंगिताकर्णयोश्चया ॥ निवापेनोपतिष्ठेतसंग्राह्यानान्यवंशजा ॥ १५ ॥ जलंप्रतरमाणश्चकीर्तयेतपितामहान् ॥ नदीमासाद्यकुर्वीतपितॄणांपिंडतर्पणं ॥ १६ ॥ पूर्वंस्ववंशजानांतुकृत्वाद्भिस्तर्पणंपुनः ॥ सुहृत्संबंधिवर्गाणांततोदद्याज्जलांजलिं ॥ १७ ॥ कल्माषगोयुगेनाथयुक्तेनतरतोजलं ॥ पितरोभिलषंतेवैनावंचाप्यधिरोहिताः ॥ १८ ॥ सदानाविजलंतज्ज्ञाःप्रयच्छंतिसमाहिताः ॥ मासार्धेकृष्णपक्षस्यकुर्यान्निर्वपणानिवै ॥ १९ ॥ पुष्टिरायुस्तथावीर्यंश्रीश्चैवपितृभक्तितः ॥ पितामहःपुलस्त्यश्चवसिष्ठःपुलहस्तथा ॥ २० ॥ अंगिराश्चक्रतुश्चैवकश्यपश्चमहानृषिः ॥ एतेकुरुकुलश्रेष्ठमहायोगेश्वराःस्मृताः ॥ २१ ॥ एतेचपितरोराजन्नेषश्राद्धविधिःपरः ॥ प्रेतास्तुपिंडसंबंधान्मुच्यंतेतेनकर्मणा ॥ २२ ॥ इत्येषापुरुषश्रेष्ठश्राद्धोत्पत्तिर्यथागमं ॥ व्याख्यातापूर्वनिर्दिष्टादानंवक्ष्याम्यतःपरं ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेश्राद्धकल्पेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९३ ॥

युधिष्ठिरउवाच

द्विजातयोव्रतोपेताहविस्तेयदिभुंजते ॥ अन्नंब्राह्मणकामायकथमेतत्पितामह ॥ १ ॥

भीष्मउवाच

अवेदोक्तव्रताश्चैवभुंजानाःकामकारणे ॥ वेदोक्तेषुतुभुंजानाव्रतलुप्तायुधिष्ठिर ॥ २ ॥

युधिष्ठिरउवाच

यदिदंतपइत्याहुरुपवासंपृथग्जनाः ॥ तपःस्यादेतदेवेहतपोन्यद्वापिकिंभवेत् ॥ ३ ॥

भीष्मउवाच

मासार्धमासोपवासाद्यत्तपोमन्यतेजनः ॥ आत्मतंत्रोपघातीयोनतपस्वीनधर्मवित् ॥ ४ ॥ त्यागस्यचापिसंपत्तिःशिष्यतेतपउत्तमं ॥ सदोपवासीचभवेद्ब्रह्मचारीतथैवच ॥ ५ ॥ मुनिश्चस्यात्सदाविप्रोवेदांश्चैवसदाजपेत् ॥ कुटुंबिकोधर्मकामःसदास्वप्नश्चमानवः ॥ ६ ॥ अमांसाशीसदाचस्यात्पवित्रंचसदापठेत् ॥ ऋतवादीसदाचस्यान्नियतश्चसदाभवेत् ॥ ७ ॥

वेदोक्तंयागांगभूतंव्रतंतेनरहिताःकामकारणेइच्छयाहेतुनाभुंजानाःभोजनंकुर्वंतुनाम येतुव्रतोपेताभुंजतेतेलुप्तव्रताभवंति तेषांव्रतलोपप्रायश्चित्तंव्रातपतीष्टिरूपंकर्तव्यंभवति इतरस्यालाभेव्रतवंतोपिभुक्त्वाप्रायश्चित्तंकुर्वीरन्नतुश्राद्धंलुंपेरन्नितिभावः ॥ २ ॥ तपस्विनःपात्रत्वमुक्तंतत्रतपसोरूपंपृच्छति यदिदमिति ॥ ३ ॥ आत्मतंत्रंशरीररूपंकुटुंबरूपंवातदुपघाती ॥ ४ ॥ त्यागस्येति दानंवेदजपश्चपरमंतपइतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ५ ॥ अस्वप्नःस्वधर्मेजागरूकः ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ यथोक्तभोजनद्वयव्यतिरेकेणमध्येयोनभुंक्तेससदोपवासीत्याह अंतरेति ॥ १० ॥ ११ ॥ वृथायज्ञादिनिमित्तंविना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणवति

विघसाशीकथंचस्यात्सदाचैवातिथिप्रियः॥ अमृताशीसदाचस्यात्पवित्रीचसदाभवेत्॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंसदोपवासीस्याद्ब्रह्मचारीचपार्थि
व॥विघसाशीकथंचस्यात्कथंचैवातिथिप्रियः॥ ९ ॥ भीष्मउवाच अंतरासायमाशंचप्रातराशंचयोनरः ॥ सदोपवासीभवतियोनभुंक्तेंतरापुनः ॥
॥ १० ॥ भार्यागच्छन्ब्रह्मचारीऋतौभवतिचैवह॥ ऋतवादीसदाचस्याद्दानशीलस्तुमानवः॥ ११ ॥ अभक्षयन्वृथामांसममांसाशीभवत्युत॥ दानंददत्प
वित्रीस्यादस्वप्नश्चदिवाऽस्वपन्॥ १२॥ भृत्यातिथिषुयोभुंक्तेभुक्तवत्सुनरःसदा॥ अमृतंकेवलंभुंक्तेइतिविद्धियुधिष्ठिर ॥ १३ ॥ अभुक्तवत्सुनाश्नातिब्राह्मणे
षुतुयोनरः॥ अभोजनेनतेनास्यजितःस्वर्गोभवत्युत॥ १४॥ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्चसंश्रितेभ्यस्तथैवच॥ अवशिष्टानियोभुंक्तेतमाहुर्विघसाशिनं॥ १५॥ तेषां
लोकाह्यपर्यंताःसदनेब्रह्मणःस्मृताः॥ उपस्थितात्ह्यप्सरसोगंधर्वैश्चजनाधिप॥ १६॥ देवतातिथिभिःसार्धंपितृभिश्चोपभुंजते॥ रमंतेपुत्रपौत्रेणतेषांगतिर
नुत्तमा॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंतिदानानिविविधानिच॥ दातृप्रतिगृहीत्रोर्वैकोविशेषःपितामह ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच सा
धोर्यःप्रतिगृण्हीयात्तथैवासाधुतोद्विजः॥ गुणवत्यल्पदोषःस्यान्निर्गुणेतुनिमज्जति ॥ १९ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ वृषादर्भेश्चसंवादंसप्तर्षी
णांचभारत ॥ २० ॥ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चभरद्वाजोथगौतमः॥ विश्वामित्रोजमदग्निःसाध्वीचैवाप्यरुंधती ॥ २१ ॥ सर्वेषामथतेषांतुगंडाभूत्कर्मकारिका ॥
शूद्रःपशुसखश्चैवभर्ताचास्याबभूवह॥ २२॥ तेचसर्वेतपस्यंतःपुराचेरुर्महीमिमां॥ समाधिनोपशिक्षंतोब्रह्मलोकंसनातनं॥ २३ ॥ अथाभवदनावृष्टिर्मह
तीकुरुनंदन॥ कृच्छ्रप्राणोभवद्यत्रलोकोयंवैक्षुधान्वितः॥ २४॥ कस्मिंश्चिच्चपुरायज्ञेशैब्येनशिबिसूनुना॥दक्षिणार्थेथऋत्विग्भ्योदत्तःपुत्रःपुराकिल॥ २५॥
अस्मिन्कालेथसोल्पायुर्दिष्टांतमगमत्प्रभुः॥ तेतंक्षुधाभिसंतप्ताःपरिवार्योपतस्थिरे॥ २६॥ याज्यात्मजमथोदृष्ट्वागतासुमृषिसत्तमाः॥ अपचंततदास्थाल्यां
क्षुधार्ताःकिलभारत॥ २७॥ निरन्नेमर्त्यलोकेस्मिन्नात्मानंतपरीप्सवः॥ कृच्छ्रामापेदिरेवृत्तिमन्नहेतोस्तपस्विनः॥ २८॥ अटमानोथतान्मार्गेपचमानान्म
हीपतिः॥ राजाशैब्योवृषादर्भिःक्लिश्यमानान्ददर्शह॥ २९॥

दातरिप्रतिगृहीतुरल्पोदोषः॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गंडेतिनामतः ॥ २२ ॥ उपशिक्षंतःअर्जयंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दिष्टांतंमरणं ॥ २६॥ २७॥ आत्मानंशरीरंपरीप्सवःरक्षितुकामाः॥ २८ ॥ २९॥

पुष्टिःपुष्टिहेतुः॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणान्क्षेत्रंब्राह्मणस्वरूपस्थानंदेवतासमूहः यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिश्रुत्यर्थउक्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अन्येनपथा ॥ ३७॥३८॥

वृषादर्भिरुवाच प्रतिग्रहस्तारयतिपुष्टिर्वैप्रतिगृह्यतां॥ मयियद्विद्यतेवित्तंतद्वृणुध्वंतपोधनाः ॥ ३० ॥ प्रियोहिमेब्राह्मणोयाच्यमानोदद्यामहंवोश्वतरीसह
सं॥ एकैकशःसवृषाःसंप्रसूताःसर्वेषांवैशीघ्रगाःश्वेतरोमाः॥ ३१ ॥ कुलंभराननडुहःशतंशतान्धुर्यान्श्वेतान्सर्वशोहंददामि ॥ पष्ठौहीनांपीवराणांचताव
दग्र्यागृष्ट्योधेनवःसुव्रताश्च ॥ ३२ ॥ वरान्ग्रामान्व्रीहिरसंयवांश्चरत्नंचान्यद्दुर्लभंकिंददानि ॥ नास्मिन्नभक्ष्येभावमेवंकुरुध्वंपुष्ट्यर्थंवःकिंप्रयच्छाम्यहंवै ॥
॥ ३३ ॥ ऋषयऊचुः राजन्प्रतिग्रहोराज्ञांमध्वास्वादोविषोपमः ॥ तज्जानमानःकस्मात्त्वंकुरुषेनःप्रलोभनं ॥ ३४ ॥ क्षेत्रंहिदैवतमिदंब्राह्मणान्समु
पाश्रितं॥ अमलोह्येषतपसाप्रीतःप्रीणातिदेवताः॥ ३५॥ अह्नापीहतपोजातुब्राह्मणस्योपजायते ॥ तद्दावइवनिर्दह्यात्प्राप्तोराजप्रतिग्रहः॥ ३६॥ कुशलंस
हदानेनराजन्नस्तुसदातव॥ अर्थिभ्योदीयतांसर्वमित्युक्त्वान्येनतेययुः॥ ३७॥ अपक्वमेवतन्मांसमभूत्तेषांमहात्मनां ॥ अथहित्वाययुःसर्वेवनमाहारकांक्षि
णः॥ ३८॥ ततःप्रचोदिताराज्ञावनंगत्वास्यमंत्रिणः॥ प्रचीयोदुंबराणिस्मदातुंतेषांप्रचक्रिरे॥ ३९॥ उदुंबराण्यथान्यानिहेमगर्भाण्युपाहरन्॥ भृत्यास्तेषां
ततस्तानिप्रग्राहितुमुपाद्रवन्॥ ४०॥ गुरूणीतिविदित्वाथनग्राह्याण्यत्रिरब्रवीत्॥ नस्महेमंदविज्ञानानस्महेमंदबुद्धयः॥ ४१॥ हैमानीमानिजानीमःप्रति
बुद्धाःस्मजागृम॥ इहह्येतदुपादत्तंप्रेत्यस्यात्कटुकोदयं॥ अप्रतिग्राह्यमेवैतत्प्रेत्येहचसुखेप्सुना॥ ४२॥ वसिष्ठउवाच शतेननिष्कगणितंसहस्रेणच
संमितं॥तथाबहुप्रतीच्छन्वैपापिष्ठांपततेगतिं॥४३॥ कश्यपउवाच यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवस्त्रियः॥ सर्वंतन्नालमेकस्यतस्माद्विद्वाञ्छमंचरेत्॥
॥४४॥ भरद्वाजउवाच उत्पन्नस्यरुरोःशृंगंवर्धमानस्यवर्धते॥ प्रार्थनापुरुषस्येवतस्यमात्रानविद्यते॥४५॥ गौतमउवाच नतल्लोकेद्रव्यमस्ति
यल्लोकंप्रतिपूरयेत्॥ समुद्रकल्पःपुरुषोनकदाचनपूर्यते॥४६॥ विश्वामित्रउवाच कामंकामयमानस्ययदाकामःसमृध्यते॥ अथैनमपरःकामस्तृष्णा
विध्यतिबाणवत्॥४७॥ जमदग्निरुवाच प्रतिग्रहेसंयमोवैतपोधारयतेध्रुवं॥ तद्धनंब्राह्मणस्येहलुभ्यमानस्यविस्रवेत्॥४८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ नस्महेनस्मःअस्तेरार्षस्तङ् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रतीच्छन्प्रतिगृह्णन् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तस्यलाभसुखस्यमात्राइयत्ता ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कामस्तृष्णारूपः ॥ ४७ ॥ तद्धनंतपोधनम् ॥ ४८॥

पक्षसंमतःपाक्षिकत्वेनमतः ॥४९॥५०॥ यद्दिति यत्यतोहेतोः वैधर्मेविधर्मएववैधर्मःतस्मिँल्लोभादिदोषेसतिपरंउत्कृष्टंपदंनास्तिनलभ्यतेतस्तदलोभाख्यमेवधनंब्राह्मणाःविदुः विनयःशिक्षातदर्थंशिक्षितुमिति

अरुंधत्युवाच धर्मार्थसंचयोयोवैद्रव्याणांपक्षसंमतः॥ तपःसंचयएवेहविशिष्टोद्रव्यसंचयात्॥४९॥ गंडोवाच उग्रादितोभयाद्यस्माद्बिभ्यतीमेम
मेश्वराः॥बलीयांसोदुर्बलवद्बिभेम्यहमतःपरं॥५०॥ पशुसखउवाच यद्वैधर्मेपरंनास्तिब्राह्मणास्तद्धनंविदुः॥विनयार्थंसुविद्वांसमुपासेयंयथातथं॥
॥५१॥ ऋषयऊचुः कुशलंसहदानेनतस्मैयस्यप्रजाइमाः॥फलान्युपधियुक्तानियएवंनःप्रयच्छति॥५२॥ भीष्मउवाच इत्युक्त्वाहेमगर्भाणि
हित्वातानिफलानिवै॥ऋषयोजग्मुरन्यत्रसर्वएवधृतव्रताः॥५३॥ मंत्रिणऊचुः उपधिंशंकमानास्तेहित्वातानिफलानिवै॥ ततोन्यैनैवगच्छंतिवि
दितंतेस्तुपार्थिव॥५४॥इत्युक्तःसतुभृत्यैस्तैर्वृषादर्भिश्चुकोपह॥तेषांवैप्रतिकर्तुंचसर्वेषामगमद्गृहं॥५५॥ सगत्वाहवनीयेग्नौतीव्रंनियममास्थितः॥जुहाव
संस्कृतैर्मंत्रैरेकैकामाहुतिंनृपः॥५६॥तस्मादग्नेःसमुत्तस्थौकृत्यालोकभयंकरी ॥ तस्यानामवृषादर्भिर्यातुधानीत्यथाकरोत्॥५७॥ साकृत्याकालरात्री
वकृतांजलिरुपस्थिता॥वृषादर्भिंनरपतिंकिंकरोमीतिचाब्रवीत्॥५८॥ वृषादर्भिरुवाच ऋषीणांगच्छसप्तानामरुंधत्यास्तथैवच॥ दासीभर्तुश्चदा
स्याश्चमनसानामधारय॥५९॥ ज्ञात्वानामानिचैवैषांसर्वानेतान्विनाशय॥विनष्टेषुतथास्वैरंगच्छयत्रेप्सितंतव॥६०॥ सातथेतिप्रतिश्रुत्ययातुधानीस्व
रूपिणी॥जगामतद्वनंयत्रविचेरुस्तेमहर्षयः॥६१॥ भीष्मउवाच अथात्रिप्रमुखाराजन्वनेतस्मिन्महर्षयः॥ व्यचरन्भक्षयंतोवैमूलानिचफलानि
च॥६२॥अथापश्यन्सुपीनांसपाणिपादमुखोदरं॥परिव्रजंतंस्थूलांगंपरिव्राजंशुनासह॥६३॥ अरुंधतीतुतंदृष्ट्वासर्वांगोपचितंशुभं॥भवितारोभवंतोवै
नैवमित्यब्रवीदृषीन्॥६४॥ वसिष्ठउवाच नैतस्येहयथास्माकमग्निहोत्रमनिर्हुतं॥सायंप्रातश्चहोतव्यंतेनपीवाऽञ्छुनासह॥६५॥ अत्रिरुवाच नैत
स्येहयथास्माकंक्षुधावीर्यंसमाहृतं॥कृच्छ्राधीतंप्रनष्टंचतेनपीवाऽञ्छुनासह॥६६॥ विश्वामित्रउवाच नैतस्येहयथास्माकंशश्वच्छास्त्रंजरद्गवः॥ अ
लसःक्षुत्परोमूर्खस्तेनपीवाऽञ्छुनासह॥६७॥ जमदग्निरुवाच नैतस्येहयथास्माकंभक्तमिंधनमेवच॥संचिंत्यंवार्षिकंचित्तेतेनपीवाऽञ्छुनासह॥६८॥

यावत्॥५१॥उपधिश्छलम्॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥नामार्थमेवधारय॥५९॥ज्ञात्वानामानुरूपंतेषांसामर्थ्यंपरीक्ष्यतान्विनाशय अन्यथात्वामेवतेविनाशयिष्यंतीतिभावः॥६०॥६१॥६२॥
॥६३॥६४॥कार्श्यस्यकारणंनित्यकर्मलोपइतिवसिष्ठस्यभावः॥६५॥क्षुद्दुःखंअधीतनाशनंचेत्यत्रेः॥६६॥शास्त्रप्रतिपादितोजरन्क्षीयमाणोधर्मइतिविश्वामित्रस्य ॥ ६७ ॥ अन्नादिचिंतेतिजमदग्नेः॥६८॥

बहुकुटुंबितेतिकश्यपस्य ॥ ६९ ॥ भार्यापवादः कृत्तिकास्वभिशापादितिभरद्वाजस्य ॥ ७० ॥ हीनवस्त्रत्वंगोतमस्यचमतं त्रिकौशेयं कुशारज्जुःतयानिर्वृत्तंकौशेयंपाटितसंधानं त्रीणिकौशेयानियस्मिन्

कश्यपउवाच नैतस्येहयथास्माकंचत्वारश्चसहोदराः ॥ देहिदेहीतिभिक्षंतितेनपीवाञ्छुनासह ॥ ६९ ॥ भरद्वाजउवाच नैतस्येहयथास्माकंब्रह्मबं धोरचेतसः ॥ शोकोभार्यापवादेनतेनपीवाञ्छुनासह ॥ ७० ॥ गोतमउवाच नैतस्येहयथास्माकंत्रिकौशेयंचरांकवं ॥ एकैकंवैत्रिवर्षीयंतेनपीवाञ्छु नासह ॥ ७१ ॥ भीष्मउवाच अथदृष्ट्वापरिव्राट्सतान्महर्षीन्शुनासह ॥ अभिगम्ययथान्यायंपाणिस्पर्शमथाचरत् ॥ ७२ ॥ परिचर्यांवनेतांतुक्षुत्प्रती घातकारिकां ॥ अन्योन्येननिवेद्याथप्रातिष्ठंतसहैवते ॥ ७३ ॥ एकनिश्चयकार्याश्चव्यचरंतवनानिते ॥ आददानाःसमुद्धृत्यमूलानिचफलानिच ॥ ७४ ॥ क दाचिद्विचरंतस्तेवृक्षैरविरलैर्वृतां ॥ शुचिवारिप्रसन्नोदांददृशुःपद्मिनींशुभां ॥ ७५ ॥ बालादित्यवपुःप्रख्यैःपुष्करैरुपशोभितां ॥ वैदूर्यवर्णसदृशैःपद्मपत्रैरथा वृतां ॥ ७६ ॥ नानाविधैश्चविहगैर्जलप्रकरसेविभिः ॥ एकद्वारामनादेयांसूपतीर्थामकर्दमां ॥ ७७ ॥ वृषादर्भिप्रयुक्तातुकृत्याविकृतदर्शना ॥ यातुधानीति विख्यातापद्मिनींतामरक्षत ॥ ७८ ॥ पशुसखसहायास्तुबिसार्थंतेमहर्षयः ॥ पद्मिनीमभिजग्मुस्तेसर्वेकृत्याभिरक्षितां ॥ ७९ ॥ ततस्तेयातुधानींतांदृष्ट्वाविकृत दर्शनां ॥ स्थितांकमलिनीतीरेकृत्यामूचुर्महर्षयः ॥ ८० ॥ एकातिष्ठसिकाचत्वंकस्यार्थेकिंप्रयोजनं ॥ पद्मिनीतीरमाश्रित्यब्रूहित्वंकिंचिकीर्षसि ॥ ८१ ॥ यातुधान्युवाच यास्मिसास्म्यनुयोगोमेनकर्तव्यःकथंचन ॥ आरक्षिणींमांपद्मिन्यावित्तसर्वेतपोधनाः ॥ ८२ ॥ ऋषयऊचुः सर्वएवक्षुधार्ताःस्मन चान्यत्किंचिदस्तिनः ॥ भवत्याःसंमतेसर्वेगृह्णीयामबिसान्युत ॥ ८३ ॥ यातुधान्युवाच समयेनबिसानीतोगृह्णीध्वंकामकारतः ॥ एकैकोनाममेप्रो क्त्वाततोगृह्णीतमाचिरं ॥ ८४ ॥ भीष्मउवाच विज्ञाययातुधानींतांकृत्यामृषिवधैषिणीम् ॥ अत्रिःक्षुधापरीतात्माततोवचनमब्रवीत् ॥ ८५ ॥

कुशीफालेकुशारज्जुरितिमेदिनी रांकवंरंकोर्मृगविशेषस्यचर्मतदपित्रिवर्षीयंअतिजीर्णं ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ परिचर्यांकरिष्यामिकुर्वित्यन्योन्यमुक्त्वेत्यर्थः ॥ ७३ ॥ एकरूपएवनिश्चयःकार्यंचयेषांते ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ उपतीर्थमवतरणमार्गः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ नामार्थद्वारासामर्थ्यंज्ञात्वाअस्माकंवधैषिणीयमितिविज्ञायेत्यर्थः ॥ ८५ ॥

अरात्रिरिति यदिदंसर्वंपाप्मनोऽत्रायततदिदंकिंचतत्तस्मादत्रयइंतिश्रुतौपाप्मनस्त्राताऽत्रिरित्यत्रिशब्दस्यनिर्वचनंतदेवशब्दांतरेणप्रदर्शयतियातुधानींविमोहयिष्यन् अरात्रिः अरयःकामादयःसंत्यस्मिन्नि त्यरंपापंतस्मात्त्रायतइत्यरात्रिः अरशब्दादलुमपंचमीकात्परस्यत्रायतेरुपरिक्विप्प्रत्ययः अरिशब्दान्मत्वर्थीयेऽर्शआद्यचियस्येतीकारलोपेअरमितिसिध्यति यस्मादरात्रिस्तस्मादत्रिः अत्तीत्यद्मृत्युस्तस्मा त्रायतइत्यत्रिरित्यत्रापिअवयवार्थेनपाप्मानं मृत्युमन्ववायानित्यादौमृत्युशब्दस्यपाप्मनिप्रयोगदर्शनात् धर्मेणपापमपनुदतीतिधर्मोप्यत्रिःस्यादतआह सारात्रिर्यांनाधीतेत्रिरघवाइति वैनिश्चितंअघवर्तमान कालेयांत्रिःत्रिवारंनाधीतेनाधिगच्छति अतीतस्यहिपुत्रादेरनुत्पत्तौअनागतत्वेन उत्पत्तौवर्तमानत्वेननाशेअतीतत्वेननान्वेतित्रिरधिगमोस्तितद्यत्रनास्तिसर्वंवर्तमानमेवभवतियत्रावस्थायांसाहार्दाकाशाख्य जगत्कारणप्राप्तिःसर्वपाप्मोच्छेदिकासाऽरात्रिरुच्यते अत्रहिअतीतानागतंसर्वमस्तीतिश्रूयते यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइति अत्रहिसर्वेकामाःसमाहिताइति चयस्मादेवमरात्रिरस्मितस्मा

अत्रिरुवाच अरात्रिरत्रिःसारात्रिर्यांनाधीतेत्रिरघवै ॥ अरात्रिरत्रिरित्येवनाममेविद्धिशोभने ॥ ८६ ॥ यातुधान्युवाच यथोदाहृतमेतत्तेमयिना ममहाद्युते ॥ दुर्धार्यमेतन्मनसागच्छावतरपद्मिनीम् ॥ ८७॥ वसिष्ठउवाच वसिष्ठोस्मिवरिष्ठोऽस्मिवसेवासगृहेष्वपि॥ वसिष्ठत्वाच्चवासाच्चवसिष्ठइ तिविद्धिमां ॥ ८८॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ॥ ८९॥

दत्रिरेवममनाम मंत्रोपि यंवैसूर्यंस्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः अत्रयस्तमन्वविंदन्नह्य१न्येअशक्नुवन्इतिसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेः सूर्यंपरंब्रह्मस्वर्भानुःराहुरूपोमृत्युःअविध्यत्व्याप्तवान्तमसाअना त्मनिआत्मबुद्धिरूपयाअविद्ययेतिमंत्रपदानामर्थः ॥८६॥ तदेतदत्रित्वंमनसापिदुर्धार्यमितिमत्वायातुधान्याह यथेति तेत्वया मयिमत्समीपे अतीतानागतयोरपिवर्तमानकालेएवदर्शनंकामाद्यनुदयश्चेतिद्वयंअ त्यंतंतमःस्वभावयामयाप्राप्तुमशक्यमितिभावः त्वामहंधर्षितुमशक्तेतित्वंगच्छअवतर पद्मिनींसरसीं॥ ८७ ॥ वसिष्ठोस्मीति वसिष्ठःवायुश्चपृथिवीचवायुश्चांतरिक्षंचद्यौश्चादित्यश्चंद्रमाश्चनक्षत्राणिचेतिवस वएतेषुहीदंसर्वंवसुहितमेतिहीदंसर्ववासयंतेइतिश्रुतिप्रसिद्धावसवस्तेयस्यस्वाधीनाभवंतिसवसुमान्प्राप्ताणिमाद्यैश्वर्योमहायोगी अतिशयेनवसुमानितिवसिष्ठस्तादृशोहमस्मि अतिशयेनउरुरस्मि वसुमच्छब्दा दिष्ठन्प्रत्ययेपरेमतुब्लोपेटिलोपेचवसिष्ठः उरुशब्दस्येष्ठनिवरादेशश्चप्रियस्थिरादिसूत्रेणज्ञेयः सर्वंमद्वशेस्तिअहंतुनकस्यापिवशोस्मीतिनामद्वयार्थः वासगृहेषुवासयोग्येषुगृहस्थाश्रमेषुसर्वेषामुपजीव्येषुव सेवसामिअतोऽहंवस्तूणांमध्येअतिश्रेष्ठइतिवसिष्ठोऽस्मि वस्तृशब्दादिष्ठनितृन्लोपेचवसिष्ठः सर्वेषामाश्रयभूतत्वान्ममांदेवारक्षंतीतिभावः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

कुलमिति कशाश्वताडनरज्जुस्तामर्हंतीतिकश्याअश्वाः अत्रचप्रकरणादिंद्रियाणिहयानाहुरितिश्रुत्युक्तेरिंद्रियाण्येवाश्वाःकश्यास्तदाश्रयत्वाच्छरीराण्यपिकश्यानि कुलंकुलमितिवीप्सायांद्विर्वचनं सर्वशरीरेष्वहमेवैकःकश्यपोनामद्विजोऽस्मि कश्यानिशरीराणिपातिरक्षतिपिबतिभुंक्तेपाययतिशोषयतिवाकश्यपइतियोगात्सर्वाणिशरीराणिप्रविश्यांतर्यामिरूपेण पालयामिजीवरूपेण तद्वारासुखदुःखादिकंभुंजे ब्रह्मरूपेणतानिसर्वाणिस्वात्मनिप्रविलापयामीत्यर्थः एवंसर्वमध्यात्मंमत्स्वरूपमित्युक्त्वाधिदैवमपिमत्स्वरूममेवेत्याह कुवमःकुवमइति कुःपृथिवीतस्यांवमतिवर्षतीतिकुवमआदित्यः आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिश्रुतेः पूर्ववद्द्विवचनं सर्वोप्यादित्योऽहमेव मत्पुत्रत्वात्सर्वेषामादित्यानामित्यर्थः पाठांतरेकुपपीः कुंपातीतियोगात्कुपपीःसूर्यएव यापोःकिद्द्वचेतिसूत्रेणपातेरीप्रत्ययेप्रकृतेर्द्वित्वेप्रत्ययस्यकित्वेचपपीरितिरूपं कुपपिरितिह्रस्वपाठेतुआदृगमहनजनेतिकिप्रत्ययेलिड्वद्भावेचकुपपिरितिसूर्यएव कुपपइत्यकारांतपाठस्तुप्रामादिकः यद्वाकुंपृथिवींपातीतिकुपंजलंपिबतीतिकुपपःसूर्यएवेतिसमाधेयं काश्योदीप्तिमान् तत्रहेतुः काशनिकाशत्वात्बहुकालीनत्वेनकाशपुष्पसदृशः सर्वतःपलितश्चिरंतनस्तपसादीप्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रजावैवाजस्ताएषबिभर्तियद्बिभर्तितस्माद्भरद्वाजइतिश्रुत्यनुसारेणस्वनामाह भरेइति अ

कश्यपउवाच कुलंकुलंचकुवमःकुवमःकश्यपोद्विजः ॥ काश्यःकाशनिकाशत्वादेतन्मेनामधारय ॥ १० ॥ यातुधान्युवाच यथोदाहृतमेतत्तेमयि नाममहाद्युते ॥ दुर्धार्यमेतन्मनसागच्छावतरपद्मिनीं ॥ ११ ॥ भरद्वाजउवाच भरेऽसुतान्भरेऽशिष्यान्भरेदेवान्भरेद्विजान् ॥ भरेभार्यांभरेद्वाजंभरद्वाजोऽस्मिशोभने ॥ १२ ॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं ॥ १३ ॥

शिष्यान्शासितुमयोग्यानपिराक्षसान्शत्रूंश्ववशेकृत्यकरुणयापालयामि तथाअसुतान् अपुत्रानुदासीनानपिदीनानदीनान्पालयामि भार्यांभार्येतिपुत्रभृत्यादेरुपलक्षणं ईदृग्विधोऽन्योपिवाजंवेगंशत्रूणां साहसंअन्नंवाभरेत्सपृथिवीवत्सर्वसहोन्नप्रदश्चभवतीतितस्मादहमपितथास्मीत्यर्थः द्वाजमितिच्छेदेतुद्वाभ्यांजातंसंकरजमित्यर्थः ननुमाताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसइतिस्मृतेश्चर्मकोशतुल्यामातेत्यतः सर्वोप्येकजएवेतिनास्तिकश्चिद्द्वाजः नहिद्वाभ्यांरेतःसेकाभ्यामेकोजायतइतिसंभवति सत्यं आहवनीयादीनामपिसंस्कारवतांसर्वेषांद्विविधंजन्मयोनितःसंस्कारतश्च तत्रसंकरोऽन्यस्माज्जातोऽन्येनस्वपुत्रइतिबुद्ध्यासंस्कृतइतिसएवद्वाजः द्विर्जायतइतिद्विजोन्यः द्वाभ्यांस्त्रीपुरुषाभ्यांजायतइत्यर्थेद्वाजादयोनिपात्यंते ततएवद्वाजाअपिसंतीतिवशीवशंनयसएकजत्वमितिमंत्रेमन्योःसंकल्पस्यएकजेतिविशेषणं द्वाजेतुबीजसंस्कारसंकरादवश्यंसंकल्पयोर्वाङ्मनसयोर्वापौर्वापर्यविरोधोभवतीतिविश्वासघातकादयोद्वाजाइतिज्ञेयं तदयंसंग्रहः कौशिकेक्रौर्यंतपसीसाधेयेशौर्यभीरुते खलेवाकूचित्तवैमत्येबीजसंस्कारसंकराद्दिति भार्यामनव्याजइतिपाठेअनव्याअजामायातयैवजातोस्मिलोकहितार्थंनतुकर्मणेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

गोतमइति गोपदार्थंस्वर्गंभूमिंचदमयतिवशीकरोतीतिगोदमः तत्रहेतुः दमतइति दमेनइंद्रियजयेनदमयतीतिजितेंद्रियत्वात्गांचांचदमितुंशक्तोस्मीत्यर्थः अधूमःनिर्धूमाग्नितुल्यः अतएवादमःअन्येनदमितुम योग्यः तत्रहेतुः तेत्वयिसमदर्शनात्समस्यब्रह्मणोदर्शनात् निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिभगवद्वचनात् तस्यहदेवाश्चनाभूत्याईशतेआत्माह्येषांसभवतीतिश्रुतेः तस्यब्रह्मविदोऽनैश्वर्यायदेवाश्चनदेवाअपिनईशतेनसमर्थाभवं तिकिमुतनिःसारायातुधानाइतिश्रुत्यर्थः अत्रदकारस्थानेतकारंकृत्वागोतमइतिनिपात्यते गोभिस्तमोममध्वस्तंजातमात्रस्यदेहतइतिपाठे देहतोमातुर्देहाज्जातमात्रस्यअकृततपसोपिममसूर्यतुल्यस्यगोभीरश्मि भिस्तमोंधकारंध्वस्तं अतोहंगावःअतमाःतमोविरोधिनोयस्यसइतिव्युत्पत्त्यागोतमोस्मि त्वयावन्हिवद्दुःस्पर्शोहमित्यर्थः ॥९४॥९५॥ विश्वेइति विश्वशब्देनआधिदैवंब्रह्मांडस्थादेवाउच्यंते अध्यात्मंचपिंड स्थानींद्रियाणितान्युभयानिमित्रभूतानियस्यसविश्वामित्रः विश्वस्यहवैमित्रंविश्वामित्रआसेतिश्रुतेः मित्रेचर्षाविति विश्वपदांतस्यदीर्घः गवांइंद्रियाणां ॥९६॥९७॥ जाजमद्यइति भूयोभूयोऽतिशयेनज

गोतमउवाच गोदमोदमतोऽधूमोऽदमस्तेसमदर्शनात्॥ विद्धिमांगोतमंकृत्येयातुधानिनिबोधमां॥ ९४॥ यातुधान्युवाच यथोदाहृतमेतत्तेमयि नाममहामुने॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं॥ ९५॥ विश्वामित्रउवाच विश्वेदेवाश्चमेमित्रंमित्रमस्मिगवांतथा॥ विश्वामित्रमितिख्यातंयातुधानिनिबोधमां॥ ९६॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं॥ ९७॥ जमदग्निरुवाच जाजमद्यजजानेहंजिजाहीहजिजायिषि॥ जमदग्निरितिख्यातस्ततोमांविद्धिशोभने॥ ९८॥ यातुधान्युवाच यथोदाहृतमेतत्तेमयिनाममहामुने॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं॥ ९९॥ अरुंधत्युवाच धरान्धरित्रींवसुधांभर्तुस्तिष्ठाम्यनंतरं॥ मनोनुरुंधतीभर्तुरितिमांविद्ध्यरुंधतीं॥ १००॥

मंतियुगपदनेकेषुयज्ञादिष्वनेकवारंपुनःपुनर्भक्षयंतिहवींषितेजाजमंतोदेवाः जमुभक्षणेयङ्लुकिशत्रंतस्यरूपं इज्यंतेदेवताअस्मिन्नितियजोग्निः तेषांजानआविर्भावस्तस्मिन्जिजायिषिजातोऽस्मि जनेर्यङंतात्सनिलुङ्यात्मनेपदेउत्तमपुरुषैकवचनं आर्षोऽडभावश्च इहलोकेअतोमांजिजाहिजानीहि अतोयोगात्मांजमदग्निरितिनामतोविद्धि जाजमदित्यत्राद्यपदेप्रथमाक्षरलोपेद्वितीयस्याग्नित्वेजमद ग्निरितिसिद्धं जिजाहीत्यपिज्ञाधातोर्यङ्लुकिजादेशेमध्यमैकवचनं ततोजाजमंतोग्निश्चास्मिन्संतीतिजमदग्निमान् ततोमतुब्लोपेनजमदग्निरितिपदं एतेनापित्वस्याधर्षणीयत्वमुक्तं जाजमद्यजंजानामग्न जामाहजिजायिषीतिपाठेजाजमद्यजेभ्योदेवाग्निभ्योजाताःसंपदोजाजमद्यजजास्ताश्चकृतकत्वात्नामनिश्चितं मृजाःमार्ज्यंतइतिमृजानश्वराइतिमामामाहउक्तवान्वेदः अतोहंताःजिजायिषिजितवान स्मि अस्मिन्पक्षेअभ्यासतद्विकाराभावाद्यार्षं जितलोकोहंत्वयाजेतुमशक्यइतिभावः ॥ ९८॥ ९९ ॥ धरानिति धरान्पर्वतान् धरित्रींभुवं वसून्देवान्धत्तेइतिव्युत्पत्त्यावसुधांदिवंचतिष्ठामिअधितिष्ठामि तत्रहेतुः भर्तुर्वसिष्ठस्यानंतरंअव्यवधानेनमनोनुरुंधतीतिअरुधोअतिकठिनान्धरादीन्दधातीत्यरुंधतीतिदकारलोपेनमुमागमेनचसिद्धं अनुरुंधतीत्यत्रनुकारलोपेनवेति ॥ १००॥

॥१०१॥ वक्रेति गंडेतिनुमासहितस्यानुकरणं मामांअनलसंभवेत्वमस्यात्वषादर्भिणास्वधनमप्रतिगृह्णताम्रषीणांवधार्थस्वजटामग्नौहुत्वाततोस्याउत्पादितत्वादितिज्ञेयं॥२॥३॥पशून्जीवान्रंजामिरंजयामि

यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं॥१०१॥ गंडोवाच वक्रैकदेशेगंडेतिधातुमेतंप्रचक्षते॥ तेनोन्नतेनगंडेतिविद्धिमानलसंभवे ॥ २ ॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं ॥ ३ ॥ पशुसखउवाच पशून्रंजामिदृष्ट्वाहंपशूनांचसदासखा ॥ गौणंपशुसखेत्येवंविद्धिमामग्निसंभवे ॥४॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरं॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीं ॥ ५ ॥ शुनःसखउवाच एभिरुक्तंयथानामनाहंवक्तुमिहोत्सहे ॥ शुनःसखसखायंमांयातुधान्युपधारय॥६॥ यातुधान्युवाच नामनैरुक्तमेतत्तेवाक्यंसंदिग्धयागिरा॥ तस्मात्पुनरिदानींत्वंब्रूहियन्नामतेद्विज ॥७॥ शुनःसखउवाच सकृदुक्तंमयानामनगृहीतंत्वयायदि॥ तस्मात्त्रिदंडाभिहतागच्छभस्मेतिमाचिरं ॥८॥ साब्रह्मदंडकल्पेनतेनमूर्ध्निहतातदा॥ कृत्यापपातमेदिन्यांभस्मसाच्चजगाम॥ ९॥ शुनःसखाचहत्वातांयातुधानींमहाबलां॥ भुवित्रिदंडंविष्टभ्यशाद्वलेसमुपाविशत् ॥ १० ॥ ततस्तेमुनयःसर्वेपुष्कराणिबिसानिच॥ यथाकाममुपादायसमुत्तस्थुर्मुदान्विताः ॥ ११ ॥ श्रमेणमहताकृत्वातेबिसानिकलापशः ॥ तीरेनिक्षिप्यपद्मिन्यास्तर्पणंचक्रुरंभसा ॥ १२ ॥ अथोत्थायजलात्तस्मात्सर्वेतेसमुपागमन्॥ नापश्यंश्चापितेतानिबिसानिपुरुषर्षभाः॥१३॥ ऋषयऊचुः केनक्षुधापरीतानामस्माकंपापकर्मणां ॥ नृशंसेनापनीतानिबिसान्याहारकांक्षिणां ॥ १४॥ तेशंकमानास्त्वन्योन्यंपप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः॥ तऊचुःसमयंसर्वेकुर्मइत्यरिकर्शन॥ १५ ॥ तउक्त्वाबाढमित्येवंसर्वएवतदासमं॥ क्षुधार्ताःसुपरिश्रांताःशपथायोपचक्रमुः ॥ १६ ॥ अत्रिरुवाच सगांस्पृशतुपादेनसूर्यंचप्रतिमेहतु ॥ अनध्यायेष्वधीयीतबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ १७॥ वसिष्ठउवाच अनध्यायेपठेल्लोकेशुनःसपरिकर्षतु॥ परिव्राट्कामवृत्तस्तुबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ १८ ॥ शरणागतंहंतुसवैस्वसुतांचोपजीवतु॥ अर्थान्कांक्षतुकीनाशाद्बिसस्तैन्यंकरोतियः॥ १९॥ कश्यपउवाच सर्वत्रसर्वंलपतुन्यासलोपंकरोतुच॥ कूटसाक्षित्वमभ्येतुबिसस्तैन्यंकरोतियः॥ २०॥

मांममनामेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्वाधर्मःतत्सखायोमुनयःतेषांसखाशुनःसखसखःतं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भस्मभस्मतां ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कलापशःसंघशः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समयंशपथंअत्रशपथव्याजेननिषिद्धान्युच्यंते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शुनःसारमेयान्परिकर्षतुक्रीडार्थंमृगयार्थंवा ॥ १८ ॥ स्वसुतांशुल्कग्रहणेन कीनाशात्कर्षकात् ॥ १९ ॥ २० ॥

वृथायागादिनिमित्तंविना वृथानटनर्तकादौ ॥ २१ ॥ जयतांयुद्धेवादेवा ॥ २२ ॥ कक्षाग्नौ तत्रहिहुतंभस्मीभावमप्राप्यहोतुर्दोषकरमित्याशयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उदपानप्लवेएककूपैक

वृथामांसाशनश्वास्तुवृथादानंकरोतुच ॥ यातुस्त्रियंदिवाचैवबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २१ ॥ भरद्वाजउवाच नृशंसस्त्यक्तधर्मास्तुस्त्रीषुज्ञातिषुगोषुच ॥
ब्राह्मणंचापिजयतांबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २२ ॥ उपाध्यायमधःकृत्वाऋचोध्येतुयजूंषिच ॥ जुहोतुचसकक्षाग्नौबिसस्तैन्यंकरोतियः॥ २३॥ जमदग्निरुवाच
पुरीषमुत्सृजत्वप्सुहंतुगांचैवद्रुह्यतु ॥ अनृतौमैथुनंयातुबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २४ ॥ द्वेष्योभार्योपजीवीस्याद्दूरबंधुश्चवैरवान् ॥ अन्योन्यस्यातिथिश्चास्तुबिस
स्तैन्यंकरोतियः ॥ २५॥ गोतमउवाच अधीत्यवेदांस्त्यजतुत्रीनग्नीनपविध्यतु ॥ विक्रीणातुतथासोमंबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २६॥ उदपानप्लवेग्रामेब्रा
ह्मणोवृषलीपतिः ॥ तस्यसालोक्यतांयातुबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २७॥ विश्वामित्रउवाच जीवतोवैगुरून्भृत्यान्भरंत्वस्यपरेजनाः ॥ अगतिर्बहुपुत्रः
स्याद्बिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २८ ॥ अशुचिर्ब्रह्मकूटोस्तुऋद्ध्याचैवाप्यहंकृतः ॥ कर्षकोमत्सरीचास्तुबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ २९ ॥ वर्षांचरोस्तुभृतकोराज्ञश्चास्तु
पुरोहितः ॥ अयाज्यस्यभवेदृत्विग्बिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ ३० ॥ अरुंधत्युवाच नित्यंपरिभवेच्छ्वश्रूंभर्तुर्भवतुदुर्मनाः ॥ एकास्वादुसमाश्नातुबिसस्तैन्यंकरो
तिया ॥ ३१ ॥ ज्ञातीनांगृहमध्यस्थासक्तूनत्तुदिनक्षये ॥ अभोग्यावीरसूरस्तुबिसस्तैन्यंकरोतिया ॥ ३२ ॥ गंडोवाच अनृतंभाषतुसदाबंधुभिश्चवि
रुध्यतु ॥ ददातुकन्यांशुल्केनबिसस्तैन्यंकरोतिया ॥ ३३ ॥ साधयित्वास्वयंप्राशेद्दास्येजीर्यतुचैवह ॥ विकर्मणाप्रमीयेतबिसस्तैन्यंकरोतिया ॥ ३४॥ पशुस
खउवाच दासएवप्रजायेतामप्रसूतिरकिंचनः ॥ दैवतेष्वनमस्कारोबिसस्तैन्यंकरोतियः ॥ ३५॥ शुनःसखउवाच अध्वर्यवेदुहितरंवाददातुच्छंदोगे
वाचरितब्रह्मचर्ये ॥ आथर्वणंवेदमधीत्यविप्रःस्नायीतवायोहरतेबिसानि ॥ ३६॥ ऋषयऊचुः इष्टमेतद्द्विजातीनांयोयंतेशपथःकृतः ॥ त्वयाकृतंबिस
स्तैन्यंसर्वेषांनःशुनःसख ॥ ३७ ॥ शुनःसखउवाच न्यस्तमद्यनपश्यद्भिर्यदुक्तंकृतकर्मभिः ॥ सत्यमेतन्नमिथ्यैतद्बिसस्तैन्यंकृतंमया ॥ ३८ ॥ मया
ह्यंतर्हितानीहबिसानीमानिपश्यत ॥ परीक्षार्थंभगवतांकृतमेवंमयानघाः॥ ३९॥

जीवने ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मकूटोवेदराशिस्तस्याशुचित्वंदोषःऋद्धिमतोगर्वोभवतु कर्षकश्चमत्सरीचास्तु ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ज्ञातीनांअनादरेषष्ठी ज्ञातीननादृत्येत्यर्थः अभोग्यायोनिदूषिता ॥ ३२॥
॥ ३३ ॥ साधयित्वाअन्नंपक्त्वा विकर्मणाजारजातेनगर्भादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अयंभक्ष्यं यदुक्तंतन्नमिथ्येतिसंबंधः ॥ ३८ ॥ अंतर्हितानिअंतर्धानंप्रापितानि ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ स्वधर्मनिष्ठःकुप्रतिग्रहपराङ्मुखोनिषिद्धवर्जितोमुख्यंपात्रमित्यध्यायतात्पर्यं ॥ १४९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

रक्षणार्थंचसर्वेषांभवतामहमागतः ॥ यातुधानीत्यतिक्रूराकृत्यैषावोवधैषिणी ॥ ४० ॥ वृषादर्भिप्रयुक्तैषानिहतामेतपोधनाः ॥ दुष्टाहिंस्यादियंपापायुष्मा
न्रत्यग्निसंभवा ॥ ४१ ॥ तस्मादस्म्यागतोविप्रावासवंमांनिबोधत ॥ अलोभादक्षयालोकाःप्राप्तावैसार्वकामिकाः ॥ ४२ ॥ उत्तिष्ठध्वमितःक्षिप्रंतानवाप्नुत
वैद्विजाः ॥ ४३ ॥ भीष्मउवाच ततोमहर्षयःप्रीतास्तथेत्युक्त्वापुरंदरं ॥ सहैवत्रिदशेंद्रेणसर्वेजग्मुस्त्रिविष्टपं ॥ ४४ ॥ एवमेतेमहात्मानोभोगैर्बहुविधैरपि ॥
क्षुधापरमयायुक्ताश्छंद्यमानामहात्मभिः ॥ ४५ ॥ नैवलोभंतदाचक्रुस्ततःस्वर्गमवाप्नुवन् ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुनरोलोभंविवर्जयेत् ॥ ४६ ॥ एषधर्मःपरो
राजंस्तस्माल्लोभंविवर्जयेत् ॥ ४७ ॥ इदंनरःसुचरितंसमवायेषुकीर्तयन् ॥ अर्थभागीचभवतिनचदुर्गाण्यवाप्नुते ॥ ४८ ॥ प्रीयंतेपितरश्चास्यऋषयोदेवतास्त
था ॥ यशोधर्मार्थभागीचभवतिप्रेत्यमानवः ॥ १४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेबिसस्तैन्योपाख्यानेत्रिनवतित
मोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यद्वृत्तंतीर्थयात्रायांशपथंप्रतितच्छृणु ॥ १ ॥ पुष्क
रार्थंकृतंस्तैन्यंपुराभरतसत्तम ॥ राजर्षिभिर्महाराजतथैवचद्विजर्षिभिः ॥ २ ॥ ऋषयःसमेताःपश्चिमेवैप्रभासेसमागतामंत्रममंत्रयंत ॥ चरामसर्वांपृथिवींपुण्य
तीर्थांतन्नःकामंहंतगच्छामसर्वे ॥ ३ ॥ शुक्रोंगिराश्चैवकविश्वविद्वांस्तथाह्यगस्त्योनारदपर्वतौच ॥ भृगुर्वसिष्ठःकश्यपोगोतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निश्चराज
न् ॥ ४ ॥ ऋषिस्तथागालवोथाष्टकश्चभरद्वाजोरुंधतीवालखिल्याः ॥ शिबिर्दिलीपोनहुषोंबरीषोराजाययातिर्धुंधुमारोथपूरुः ॥ ५ ॥ जग्मुःपुरस्कृत्यमहानुभा
वंशतक्रतुंवृत्रहणंनरेंद्राः ॥ तीर्थाणिसर्वाणिपरिभ्रमंतोमाघ्यांययुःकौशिकींपुण्यतीर्थां ॥ ६ ॥ सर्वेषुतीर्थेष्ववधूतपापाजग्मुस्ततोब्रह्मसरःसुपुण्यं ॥ देवस्यती
र्थेजलमग्निकल्पाविगाह्यतेभुक्तबिसप्रसूनाः ॥ ७ ॥ केचिद्बिसान्यखनंस्तत्रराजन्नन्येमृणालान्यखनंस्तत्रविप्राः ॥ अथापश्यन्पुष्करंतेह्रियंतंह्रदादगस्त्येन
समुद्धृतंतत् ॥ ८ ॥ तानाहसर्वानृषिमुख्यानगस्त्यःकेनादत्तंपुष्करंमेसुजातं ॥ युष्मान्शंकेपुष्करंदीयतांमेनवैभवंतोहर्तुमर्हतिपद्मं ॥ ९ ॥

दीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ० अत्रशपथेनैवनिषिद्धार्थप्रकाशने ॥ १ ॥ पुष्करार्थंइंद्रेणस्तैन्यंकृतं मुनिभिःशपथाःकृताइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ बिस
मृणालयोःकमलकुमुदवदवांतरभेदोज्ञेयः ह्रियंतंक्रियमाणं ॥ ८ ॥आदत्तंआत्तं ॥ ९ ॥

अधर्मइतिच्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रत्यवरान्मध्यमान् तमःअज्ञानं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पृष्ठमांसानिपृष्ठवाहानांहयवृषभोष्ट्रादीनांमांसानि ॥ १६ ॥ भिक्षुःसंन्यासी ॥ १७ ॥

शृणोमिकालोहिंसतेधर्मवीर्यंसोयंप्राप्तोवर्ततेधर्मपीडा ॥ पुराऽधर्मोवर्ततेनेहयावत्तावद्गच्छामःसुरलोकंचिराय ॥ १० ॥ पुरावेदान्ब्राह्मणाग्राममध्येघुष्टस्वराद्वृषलान्श्रावयंति ॥ पुराराजाव्यवहारेणधर्मान्पश्यत्यहंपरलोकंव्रजामि ॥ ११ ॥ पुरावरान्प्रत्यवरान्गरीयसोयावन्नरानावमंस्यंतिसर्वे ॥ तमोत्तरंयावदिदंनवर्ततेतावद्व्रजामिपरलोकंचिराय ॥ १२ ॥ पुराप्रपश्यामिपरेणमर्त्यान्बलीयसादुर्बलान्भुज्यमानान् ॥ तस्माद्यास्यामिपरलोकंचिरायनद्युत्सहेद्रष्टुमिहजीवलोकं ॥ १३ ॥ तमाहुरार्ताऋषयोमहर्षिंनतेवयंपुष्करंचोरयामः ॥ मिथ्याभिषंगोभवतानकार्यःशपामतीक्ष्णैःशपथैर्महर्षे ॥ १४ ॥ तेनिश्चितास्तत्रमहर्षयस्तुसंपश्यंतोधर्ममेतंनरेंद्राः ॥ ततोशपंतशपथान्पर्ययेणसहैवतेपार्थिवपुत्रपौत्रैः ॥ १५ ॥ भृगुरुवाच प्रत्याक्रोशेदिहाक्रुष्टस्ताडितःप्रतिताडयेत् ॥ खादेच्चपृष्ठमांसानियस्तेहरतिपुष्करं ॥ १६ ॥ वसिष्ठउवाच अस्वाध्यायपरोलोकेश्वानंचपरिकर्षतु ॥ पुरेचभिक्षुर्भवतुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ १७ ॥ कश्यपउवाच सर्वत्रसर्वंपणतुन्यासेलोभंकरोतुच ॥ कूटसाक्षित्वमभ्येतुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ १८ ॥ गोतमउवाच जीवत्वहंकृतोबुद्ध्याविषमेणासमेनसः ॥ कर्षकोमत्सरीचास्तुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ १९ ॥ अंगिराउवाच अशुचिर्ब्रह्मकूटोस्तुश्वानंचपरिकर्षतु ॥ ब्रह्महाऽनिकृतिश्चास्तुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २० ॥ धुंधुमारउवाच अकृतज्ञस्तुमित्राणांशूद्रायांचप्रजायतु ॥ एकःसंपन्नमश्नातुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २१ ॥ पूरुरुवाच चिकित्सायांप्रचरतुभार्ययाचैवपुष्यतु ॥ श्वशुरात्तस्यवृत्तिःस्याद्यस्तेहरतिपुष्करं ॥ २२ ॥ दिलीपउवाच उदपानप्लवेग्रामेब्राह्मणोवृषलीपतिः ॥ तस्यलोकान्सव्रजतुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २३ ॥ शुक्रउवाच वृथामांसंसमश्नातुदिवागच्छतुमैथुनं ॥ प्रेष्योभवतुराज्ञश्चयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २४ ॥ जमदग्निरुवाच अनध्यायेष्वधीयीतमित्रंश्राद्धेचभोजयेत् ॥ श्राद्धेशूद्रस्यचाश्नीयाद्यस्तेहरतिपुष्करं ॥ २५ ॥ शिविरुवाच अनाहिताग्निर्म्रियतांयज्ञेविघ्नंकरोतुच ॥ तपस्विभिर्विरुध्येच्चयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २६ ॥ ययातिरुवाच अनृतौचव्रतीचैवभार्यायांसप्रजायतु ॥ निराकरोतुवेदांश्चयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २७ ॥

पणतुक्रयविक्रयंकरोतु सर्वंअपण्यमपि ॥ १८ ॥ विगतःसमभावोयस्मात्तेनासमेनकामक्रोधादिना ॥ १९ ॥ अनिकृतिः अकृतप्रायश्चित्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

अतिथिर्यतिः गृहसंस्थोगृहवासी कामवृत्तःयथेष्टचेष्टावान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भृतोवित्तेनक्रीतः भृतकोधान्यविक्रीतः वैश्यैःक्रीतःसन्अवर्षार्थंइष्टिनिबंधंकरोतु ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

नहुषउवाच अतिथिर्गृहसंस्थोस्तुकामवृत्तस्तुदीक्षितः ॥ विद्यांप्रयच्छतुभृतोयस्तेहरतिपुष्करं ॥ २८ ॥ अंबरीषउवाच नृशंसस्त्यक्तधर्मोस्तुस्त्रीषुज्ञा
तिषुगोषुच ॥ निहंतुब्राह्मणंचापियस्तेहरतिपुष्करं ॥ २९ ॥ नारदउवाच गृहज्ञानीबहिःशास्त्रंपठतांविस्वरंपदं ॥ गरीयसोवजानातुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३० ॥
नाभागउवाच अनृतंभाषतुसदासद्भिश्चैवविरुध्यतु ॥ शुल्केनतुददत्कन्यांयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३१ ॥ कविरुवाच पद्भ्यांसगांताडयतुसूर्यंचप्रतिमेह
तु ॥ शरणागतंसंत्यजतुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३२ ॥ विश्वामित्रउवाच करोतुभृतकोऽवर्षाराज्ञश्चास्तुपुरोहितः ॥ ऋत्विगस्तुह्ययाज्यस्ययस्तेहरतिपुष्करं ॥
॥ ३३ ॥ पर्वतउवाच ग्रामेचाधिकृतःसोस्तुखरयानेनगच्छतु ॥ शुनःकर्षतुवृत्त्यर्थेयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३४ ॥ भरद्वाजउवाच सर्वपापसमादानंनृ
शंसेचानृतेचयत् ॥ तत्तस्यास्तुसदापापंयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३५ ॥ अष्टकउवाच सराजास्त्वकृतप्रज्ञःकामवृत्तश्चपापकृत् ॥ अधर्मेणाभिशास्तूर्वींयस्ते
हरतिपुष्करं ॥ ३६ ॥ गालवउवाच पापिष्ठेभ्योह्यनर्घार्हःसनरोस्तुस्वपापकृत् ॥ दत्वादानंकीर्तयतुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३७ ॥ अरुंधत्युवाच श्वश्वा
पवादंवदतुभर्तुर्भवतुदुर्मनाः ॥ एकास्वादुसमश्नातुयातेहरतिपुष्करं ॥ ३८ ॥ वालखिल्याऊचुः एकपादेनवृत्त्यर्थंग्रामद्वारेसतिष्ठतु ॥ धर्मज्ञस्त्यक्तधर्मास्तु
यस्तेहरतिपुष्करं ॥ ३९ ॥ शुनःसखउवाच अग्निहोत्रमनादृत्यससुखंस्वपतुद्विजः ॥ परिव्राट्कामवृत्तोस्तुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ४० ॥ सुरभ्युवाच वाल
जेननिदानेनकांस्यंभवतुदोहनं ॥ दुह्येतपरवत्सेनयातेहरतिपुष्करं ॥ ४१ ॥ भीष्मउवाच ततस्तुतैःशपथैःशप्यमानैर्नानाविधैर्बहुभिःकौरवेंद्र ॥ सहस्रा
क्षोदेवराट्संप्रहृष्टःसमीक्ष्यतंकोपनंविप्रमुख्यं ॥ ४२ ॥ अथाब्रवीन्मघवाप्रत्ययंस्वंसमाभाष्यतमृषिंजातरोषं ॥ ब्रह्मर्षिदेवर्षिनृपर्षिमध्येयंतंनिबोधेहममाद्यराज
न् ॥ ४३ ॥ शक्रउवाच अध्वर्यवेदुहितरंददातुछंदोगेवाचरितब्रह्मचर्ये ॥ अथर्वणंवेदमधीत्यविप्रःस्नायीतयःपुष्करमाददाति ॥ ४४ ॥ सर्वान्वेदानधीयी
तपुण्यशीलोस्तुधार्मिकः ॥ ब्रह्मणःसदनंयातुयस्तेहरतिपुष्करं ॥ ४५ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पापिष्ठाएवअनर्घार्हाःअपूज्याः अयंतुततोप्यपूज्योस्तु यतःस्वपापकृत्स्वेषुज्ञातिषुपापकृत्गराग्निदानादिनावधकृत् ॥ ३७ ॥ श्वश्वाअपवादमितिच्छेदः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
वालजेनवृकेशजेन बल्वजेनेतिपाठेबल्वजःबगईसंज्ञकस्तृणविशेषस्तज्जेन निदानंदोहनकालेगवांपादबंधनीरज्जुःतेन। ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रत्ययं अभिप्रायं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ धर्मश्रुतीनांसम्यगुत्कर्षः धर्मएवसेतुस्तरणोपायः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेच

अगस्त्यउवाच आशीर्वादस्त्वयाप्रोक्तःशपथोबलसूदन ॥ दीयतांपुष्करंमह्यमेषधर्मःसनातनः ॥ ४६ ॥ इंद्रउवाच नमयाभगवन्लोभाद्धृतंपुष्क
रमद्यवै ॥ धर्मास्तुश्रोतुकामेनहृतंनक्रोद्धुमर्हसि ॥ ४७ ॥ धर्मश्रुतिसमुत्कर्षोधर्मसेतुरनामयः ॥ आर्षोवैशाश्वतोनित्यमव्ययोयंमयाश्रुतः ॥ ४८ ॥ तदिदंगृ
ह्यतांविद्वन्पुष्करंद्विजसत्तम ॥ अतिक्रमंमेभगवन्क्षंतुमर्हस्यनिंदित ॥ ४९ ॥ इत्युक्तःसमहेंद्रेणतपस्वीकोपनोभृशं ॥ जग्राहपुष्करंधीमान्प्रसन्नश्चाभवन्मु
निः ॥ ५० ॥ प्रययुस्तेततोभूयस्तीर्थानिवनगोचराः ॥ पुण्येषुतीर्थेषुतथागात्राण्याप्लावयंतते ॥ ५१ ॥ आख्यानंयइदंयुक्तःपठेत्पर्वणिपर्वणि ॥ नमूर्खंजनये
त्पुत्रंनभवेच्चनिराकृतिः ॥ ५२ ॥ नतमापत्स्पृशेत्काचिद्विज्वरोनजरावहः ॥ विरजाःश्रेयसायुक्तःप्रेत्यस्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ५३ ॥ यश्चशास्त्रमधीयीतऋषिभिः
परिपालितं ॥ सगच्छेद्ब्रह्मणोलोकमव्ययंचनरोत्तम ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेशपथविधिर्नामचतुर्नवतित
मोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच यदिदंश्राद्धकृत्येषुदीयतेभरतर्षभ ॥ छत्रंचोपानहौचैवकेनैतत्संप्रवर्तितं ॥ १ ॥ क
थंचैतत्समुत्पन्नंकिमर्थंचैवदीयते ॥ नकेवलंश्राद्धकृत्येपुण्यकेष्वपिदीयते ॥ २ ॥ बहुष्वपिनिमित्तेषुपुण्यमाश्रित्यदीयते ॥ एतद्विस्तरतोब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामित
त्त्वतः ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच शृणुराजन्नवहितश्छत्रोपानहविस्तरं ॥ यथैतत्प्रथितंलोकेयथाचैतत्प्रवर्तितं ॥ ४ ॥ यथाचाक्षय्यतांप्राप्तंपुण्यतांचयथाग
तं ॥ सर्वमेतदशेषेणप्रवक्ष्यामिनराधिप ॥ ५ ॥ जमदग्नेश्चसंवादंसूर्यस्यचमहात्मनः ॥ पुरासभगवान्साक्षाद्धनुषाक्रीडयत्प्रभो ॥ ६ ॥ संधायसंधायशरांश्चिक्षेपकि
लभार्गवः ॥ तान्क्षिप्तान्रेणुकासर्वांस्तस्येषून्दीप्ततेजसः ॥ ७ ॥ आनीयसातदातस्मैप्रादादसकृदच्युत ॥ अथतेनसशब्देनज्यायाश्चैवशरस्यच ॥ ८ ॥ प्रहृष्टः
संप्रचिक्षेपसाचप्रत्याजहारतान् ॥ ततोमध्याह्नमारूढेज्येष्ठामूलेदिवाकरे ॥ ९ ॥ ससायकान्द्विजोमुक्त्वारेणुकामिदमब्रवीत् ॥ गच्छानयविशालाक्षिशरानेता
न्धनुश्च्युतान् ॥ १० ॥ यावदेतान्पुनःसुभ्रुक्षिपामीतिजनाधिप ॥ सागच्छंत्यंतराछायांवृक्षमाश्रित्यभामिनी ॥ ११ ॥

तुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिदमिति ॥ १ ॥ पुण्यकेषुस्त्रीणांव्रतोत्सवेषु ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ज्येष्ठामूलेदक्षिणावर्तेभ्रममाणेभचक्रेज्येष्ठानां समसूत्रेपतितंरोहिणीनक्षत्रंतदेवज्येष्ठानांमूलं यथाश्रुतार्थग्रहणंतुन ज्येष्ठामूलस्थेर्केहेमंतेशिरःपाददाहस्यानवसरात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तस्यौतस्याहिसंतप्तंशिरःपादौतथैवच ॥ स्थितासातुमुहूर्तंवैभर्तुःशापभयाच्छुभा ॥ १२ ॥ ययावानयितुंभूयःसायकानसितेक्षणा ॥ प्रत्याजगामचशरां
स्तानादायययशस्विनी ॥ १३ ॥ सावैखिन्नासुचार्वंगीपद्भ्यांदुःखंनियच्छती ॥ उपाजगामभर्तारंभयाद्भर्तुःप्रवेपती ॥ १४ ॥ सतामृषिस्तदाक्रुद्धोवाक्यमाहशु
भाननां ॥ रेणुकेकिंचिरेणत्वमागतेतिपुनःपुनः ॥ १५ ॥ रेणुकोवाच शिरस्तावत्प्रदीप्तंमेपादौचैवतपोधन ॥ सूर्यतेजोनिरुद्धाहंवृक्षच्छायांसमाश्रि
ता ॥ १६ ॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मंश्चिरायैतत्कृतंमया ॥ एतच्छ्रुत्वाममविभोमाक्रुधस्त्वंतपोधन ॥ १७ ॥ जमदग्निरुवाच अद्यैनंदीप्तकिरणंरेणुकेतवदुः
खदं ॥ शरैर्निपातयिष्यामिसूर्यमस्त्राग्नितेजसा ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच सविस्फार्यधनुर्दिव्यंगृहीत्वाचशरान्बहून् ॥ अतिष्ठत्सूर्यमभितोयतोयातिततोमु
खः ॥ १९ ॥ अथतंप्रेक्ष्यसन्नद्धंसूर्योऽभ्येत्यतथाऽब्रवीत् ॥ द्विजरूपेणकौंतेयकिंतेसूर्योपराध्यते ॥ २० ॥ आदत्तेरश्मिभिःसूर्योदिवितिष्ठंस्ततस्ततः ॥ रसंहृतंवै
वर्षासुप्रवर्षतिदिवाकरः ॥ २१ ॥ ततोऽन्नंजायतेविप्रमनुष्याणांसुखावहं ॥ अन्नंप्राणाइतियथावेदेषुपरिपठ्यते ॥ २२ ॥ अथाभ्रेषुनिगूढश्चरश्मिभिःपरि
वारितः ॥ सप्तद्वीपानिमान्ब्रह्मन्वर्षेणाभिप्रवर्षति ॥ २३ ॥ ततस्तदौषधीनांचवीरुधांपुष्पपत्रजं ॥ सर्ववर्षाभिनिर्वृत्तमन्नंसंभवतिप्रभो ॥ २४ ॥ जातकर्माणि
सर्वाणिव्रतोपनयनानिच ॥ गोदानानिविवाहाश्चतथायज्ञसमृद्धयः ॥ २५ ॥ शास्त्राणिदानानितथासंयोगावित्तसंचयाः ॥ अन्नतःसंप्रवर्तंतेयथात्वंवेत्थभा
र्गव ॥ २६ ॥ रमणीयानियावंतियावदारंभिकाणिच ॥ सर्वमन्नात्प्रभवतिविदितंकीर्तयामिते ॥ २७ ॥ सर्वंहिवेत्थविप्रत्वंयदेतत्कीर्तितंमया ॥ प्रसादयेत्वांविप्र
र्षेकिंतेसूर्यनिपात्यवै ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेछत्रोपानहोत्पत्तिर्नामपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच एवंप्रयाचतितदाभास्करेमुनिसत्तमः ॥ जमदग्निर्महातेजाःकिंकार्यंप्रत्यपद्यत ॥ १ ॥ भीष्मउवाच सतथायाचमानस्यमुनिरग्निस
मप्रभः ॥ जमदग्निःशमंनैवजगामकुरुनंदन ॥ २ ॥ ततःसूर्योमधुरयावाचातमिदमब्रवीत् ॥ कृतांजलिर्विप्ररूपीप्रणम्यैनंविशांपते ॥ ३ ॥ चलंनिमित्तंवि
प्रर्षेसदासूर्यस्यगच्छतः ॥ कथंचलंभेत्स्यसित्वंसदायांतंदिवाकरं ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी

जमदग्निरुवाच स्थिरंचापिचलंचापिजानेत्वांज्ञानचक्षुषा ॥ अवश्यंविनयाधानंकार्यमद्यमयातव ॥ ५ ॥ मध्याह्नेवैनिमेषार्धंतिष्ठसित्वंदिवाकर ॥ तत्रभे
त्स्यामिसूर्यत्वांनमेत्रास्तिविचारणा ॥ ६ ॥ सूर्यउवाच असंशयंमांविप्रर्षेभेत्स्यसेधन्विनांवर ॥ अपकारिणंमांविद्धिभगवञ्छरणागतं ॥ ७ ॥ भीष्म
उवाच ततःप्रहस्यभगवान्जमदग्निरुवाचतं ॥ नभीःसूर्यत्वयाकार्याप्रणिपातगतोह्यसि ॥ ८ ॥ ब्राह्मणेष्वार्जवंयच्चस्थैर्यंचधरणीतले ॥ सौम्यतांचैवसो
मस्यगांभीर्यंवरुणस्यच ॥ ९ ॥ दीप्तिमग्नेःप्रभांमेरोःप्रतापंतपनस्यच ॥ एतान्यतिक्रमेद्योवैसहन्याच्छरणागतं ॥ १० ॥ भवेत्सगुरुतल्पीचब्रह्महाचसवैभवे
त् ॥ सुरापानंसकुर्याच्चयोहन्याच्छरणागतं ॥ ११ ॥ एतस्यत्वपनीतस्यसमाधिंतातचिंतय ॥ यथासुखगमःपंथाभवेत्त्वद्रश्मिभावितः ॥ १२ ॥ भीष्मउवाच
एतावदुक्त्वासतदातूष्णीमासीद्भृगूत्तमः ॥ अथसूर्योददत्तस्मैछत्रोपानहमाशुवै ॥ १३ ॥ सूर्यउवाच महर्षेशिरसस्त्राणंछत्रंमद्रश्मिवारणं ॥ प्रतिगृह्णी
ष्वपद्भ्यांचत्राणार्थंचर्मपादुके ॥ १४ ॥ अद्यप्रभृतिचैवेहलोकेसंप्रचरिष्यति ॥ पुण्यकेषुचसर्वेषुपरमक्षय्यमेवच ॥ १५ ॥ भीष्मउवाच छत्रोपानहमे
तत्तुसूर्येणैतत्प्रवर्तितं ॥ पुण्यमेतदभिख्यातंत्रिषुलोकेषुभारत ॥ १६ ॥ तस्मात्प्रयच्छविप्रेषुछत्रोपानहमुत्तमं ॥ धर्मस्तेषुमहान्भावीनमेत्रास्तिविचारणा ॥
॥ १७ ॥ छत्रंहिभरतश्रेष्ठयःप्रदद्याद्द्विजातये ॥ शुभ्रंशतशलाकंवैसप्रेत्यसुखमेधते ॥ १८ ॥ सशक्रलोकेवसतिपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ अप्सरोभिश्चसततं
देवैश्चभरतर्षभ ॥ १९ ॥ दह्यमानायविप्राययःप्रयच्छत्युपानहौ ॥ स्नातकायमहाबाहोसंशितायद्विजातये ॥ २० ॥ सोपिलोकानवाप्नोतिदेवतैरभिपूजितान् ॥
गोलोकेसमुदायुक्तोवसतिप्रेत्यभारत ॥ २१ ॥ एतत्तेभरतश्रेष्ठमयाकार्त्स्न्येनकीर्तितं ॥ छत्रोपानहदानस्यफलंभरतसत्तम ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते
अनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेछत्रोपानहदानप्रशंसानामषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच गार्ह
स्थ्यंधर्ममखिलंप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ ऋद्धिमाप्नोतिकिंकृत्वामनुष्यइहपार्थिव ॥ १ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गार्हस्थ्यंगृहस्थयोग्यं ॥ १ ॥

* एतस्यशरणागतस्यअपनीतस्यापराधवतः समाधिंसमाधानं

भीष्मउवाच अत्रतेवर्तयिष्यामिपुरावृत्तंजनाधिप ॥ वासुदेवस्यसंवादंपृथिव्याश्चैवभारत ॥ २ ॥ संस्तुत्यपृथिवींदेवींवासुदेवःप्रतापवान् ॥ पप्रच्छभरत
श्रेष्ठमांत्वंयत्पृच्छसेद्यवै ॥ ३ ॥ वासुदेवउवाच गार्हस्थ्यंधर्ममाश्रित्यमयावामद्विधेनवा ॥ किमवश्यंधरेकार्यंकिंवाकृत्वाकृतंभवेत् ॥ ४ ॥ पृथिव्यु
वाच ऋषयःपितरोदेवामनुष्याश्चैवमाधव ॥ इज्याश्चैवार्चनीयाश्चयथाचैवनिबोधमे ॥ ५ ॥ सदायज्ञेनदेवाश्चसदातिथ्येनमानुषाः ॥ छंदतश्चयथानित्यम
र्हान्भुंजीतनित्यशः ॥ ६ ॥ तेनत्वृषिगणाःप्रीताभवंतिमधुसूदन ॥ नित्यमग्निंपरिचरेदभुक्त्वाबलिकर्मच ॥ ७ ॥ कुर्यात्तथैवदेवावैप्रीयंतेमधुसूदन ॥ कुर्यादह
रहःश्राद्धमन्नाद्येनोदकेनच ॥ ८ ॥ पयोमूलफलैर्वापिपितॄणांप्रीतिमाहरन् ॥ सिद्धान्नाद्वैश्वदेवंवैकुर्यादग्नौयथाविधि ॥ ९ ॥ अग्नीषोमंवैश्वदेवंधान्वंतर्यमनं
तरं ॥ प्रजानांपतयेचैवपृथग्घोमोविधीयते ॥ १० ॥ तथैवचानुपूर्व्येणबलिकर्मप्रयोजयेत् ॥ दक्षिणायांयमायेतिप्रतीच्यांवरुणायच ॥ ११ ॥ सोमायचा
प्युदीच्यांवैवास्तुमध्येप्रजापतेः ॥ धन्वंतरेःप्रागुदीच्यांप्राच्यांशक्रायमाधव ॥ १२ ॥ मनुष्येभ्यइतिप्राहुर्बलिंद्वारिगृहस्यवै ॥ मरुद्भ्योदैवतेभ्यश्चबलिमंतर्गृहेहरे
त् ॥ १३ ॥ तथैवविश्वेदेवेभ्योबलिमाकाशतोहरेत् ॥ निशाचरेभ्योभूतेभ्योबलिंनक्तंतथाहरेत् ॥ १४ ॥ एवंकृत्वाबलिंसम्यग्दद्याद्भिक्षांद्विजायवै ॥ अलाभेब्राह्म
णस्याग्नावग्रमुत्धृत्यनिक्षिपेत् ॥ १५ ॥ यदाश्राद्धंपितृभ्योपिदातुमिच्छेतमानवः ॥ तदापश्चात्प्रकुर्वीतनिवृत्तेश्राद्धकर्मणि ॥ १६ ॥ पितॄन्संतर्पयित्वातुबलिंकु
र्याद्विधानतः ॥ वैश्वदेवंततःकुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणवाचनं ॥ १७ ॥ ततोन्नेनविशेषेणभोजयेदतिथीनपि ॥ अर्चापूर्वंमहाराजततःप्रीणातिमानवान् ॥ १८ ॥ अनि
त्यंहिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ आचार्यस्यपितुश्चैवसख्युराप्तस्यचातिथेः ॥ १९ ॥ इदमस्तिगृहेमह्यमितिनित्यंनिवेदयेत् ॥ तेयद्वदेयुस्तत्कुर्यादितिध
र्मोविधीयते ॥ २० ॥ गृहस्थःपुरुषःकृष्णशिष्टाशीचसदाभवेत् ॥ राजर्त्विजंस्नातकंचगुरुंश्वशुरमेवच ॥ २१ ॥ अर्चयेन्मधुपर्केणपरिसंवत्सरोषितान् ॥ श्वभ्य
श्वश्वपचेभ्यश्चवयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ २२ ॥ वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥ एतांस्तुधर्मान्गार्हस्थ्यान्यःकुर्यादनसूयकः ॥ सइहर्षिवरान्प्राप्यप्रेत्यलोके
महीयते ॥ २३ ॥ भीष्मउवाच इतिभूमेर्वचःश्रुत्वावासुदेवःप्रतापवान् ॥ तथाचकारसततंत्वमप्येवंसदाचर ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निर्यासाःगुग्गुलुप्रभृतयः सारिणःकाष्ठाग्निसंयोगान्निःसरंतः कृत्रि

यंयमुद्दिश्यदीयेरन्देवंसुमनसःप्रभो॥ मंगलार्थंसतेनास्यप्रीतोभवतिदैत्यप॥ २२ ॥ ज्ञेयास्तूग्राश्चसौम्याश्चस्तेजस्विन्यश्चताःपृथक् ॥ ओषध्योबहुवीर्याहि बहुरूपास्तथैवच॥ २३॥ यज्ञियानांचवृक्षाणामयज्ञीयान्निबोधमे ॥ आसुराणिचमाल्यानिदैवतेभ्योहितानिच॥ २४॥ रक्षसामुरगाणांचयक्षाणांचतथा प्रियाः॥ मनुष्याणांपितॄणांचकांतायास्त्वनुपूर्वशः॥ २५॥ वन्याग्राम्याश्चेहतथाकृष्टोप्ताःपर्वताश्रयाः॥ अकंटकाःकंटकिनोगंधरूपरसान्विताः॥ २६॥ द्विविधोहिस्मृतोगंधइष्टोनिष्टश्चपुष्पजः॥ इष्टगंधानिदेवानांपुष्पाणीतिविभावय॥ २७॥ अकंटकानांवृक्षाणांश्वेतप्रायाश्चवर्णतः॥ तेषांपुष्पाणिदेवानामिष्टानि सततंप्रभो॥ २८॥ जलजानिचमाल्यानिपद्मादीनिचयानिवै॥ गंधर्वनागयक्षेभ्यस्तानिदद्याद्विचक्षणः॥ २९॥ओषध्योरक्तपुष्पाश्चकटुकाःकंटकान्विताः॥ शत्रूणामभिचारार्थमाथर्वेषुनिदर्शिताः॥ ३०॥ तीक्ष्णवीर्यास्तुभूतानांदुरालंभाःसकंटकाः॥रक्तभूयिष्ठवर्णाश्चकृष्णाश्चैवोपहारयेत्॥ ३१ ॥ मनोहृदयनंदिन्योविशेषमधुराश्चयाः॥ चारुरूपाःसुमनसोमानुषाणांस्मृताविभो॥३२॥ नतुश्मशानसंभूतादेवतायतनोद्भवाः॥ सन्नयेत्पुष्टियुक्तेषुविवाहेषुरहःसुच॥ ॥ ३३॥ गिरिसानुरुहाःसौम्यादेवानामुपपादयेत्॥ प्रोक्षिताभ्युक्षिताःसौम्यायथायोग्यंयथास्मृति ॥३४॥ गंधेनदेवास्तुष्यंतिदर्शनाद्यक्षराक्षसाः॥ नागाः समुपभोगेनत्रिभिरेतैस्तुमानुषाः॥ ३५॥ सद्यःप्रीणातिदेवान्वैतेप्रीताभावयंत्युत॥संकल्पसिद्धामर्त्यानामीप्सितैश्चमनोरमैः॥ ३६ ॥ प्रीताःप्रीणंतिसततंमानितामानयंतिच॥ अवज्ञातावधूताश्चनिर्दहंत्यधमान्नरान्॥ ३७॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिधूपदानविधेःफलं॥ धूपांश्चविविधान्साधूनसाधूंश्चनिबोधमे॥ ॥ ३८॥ निर्यासाःसारिणश्चैवकृत्रिमाश्चैवतेत्रयः॥ इष्टोनिष्टोभवेद्गंधस्तन्मेविस्तरशःशृणु॥ ३९ ॥ निर्यासाःसल्लकीवर्ज्यादेवानांदयितास्तुते॥ गुग्गुलुप्रवरस्तेषांसर्वेषामितिनिश्चयः॥ ४० ॥ अगुरुःसारिणांश्रेष्ठोयक्षराक्षसभोगिनां॥ दैत्यानांसल्लकीयश्चकांक्षितोयश्चतद्विधः॥ ४१॥ अथसर्जरसादीनांगंधैःपार्थिवदारवैः॥ फाणितासवसंयुक्तैर्मनुष्याणांविधीयते॥ ४२॥ देवदानवभूतानांसद्यस्तुष्टिकरःस्मृतः॥येन्येवैहारिकास्तत्रमानुषाणामितिस्मृताः॥ ४३॥

माःअष्टगंधादयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ फाणिताश्वतेआसवेनतीव्रगंधेनसंयुक्ताःदेवदारुप्रभृतयस्तैः पाठांतरेकालिताविकसितामल्लिकादयस्तासांरसैर्मकरंदैःगंधरससंयुक्तैर्दारवैः ॥ ४२ ॥ सद्यस्तुष्टिकरोगंधइतिशेषः वैहारिकाविहारमात्रोपयुक्ताः ॥ ४३॥

एतद्गृहस्थधर्मंत्वंचेष्टमानोजनाधिप ॥ इहलोकेयशःप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेबलिदानविधिर्नामसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच आलोकदानंनामैतत्कीदृशंभरतर्षभ ॥ कथमेतत्समुत्पन्नंफलंवातद्ब्रवीहिमे ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ मनोःप्रजापतेर्वादंसुवर्णस्यचभारत ॥ २ ॥ तपस्वीकश्चिदभवत्सुवर्णोनामभारत ॥ वर्णतोहेमवर्णःससुवर्णइतिपप्रथे ॥ ३ ॥ कुलशीलगुणोपेतःस्वाध्यायेचपरंगतः ॥ बहून्सुवंशप्रभवान्समतीतःस्वकैर्गुणैः ॥ ४ ॥ सकदाचिन्मनुंविप्रोददर्शोपससर्पच ॥ कुशलप्रश्नमन्योन्यंतौचोभौतत्रचक्रतुः ॥ ५ ॥ ततस्तौसत्यसंकल्पौमेरौकांचनपर्वते ॥ रमणीयेशिलापृष्ठेसहितौसंन्यषीदतां ॥ ६ ॥ तत्रतौकथयंतौस्तांकथानानाविधाश्रयाः ॥ ब्रह्मर्षिदेवदैत्यानांपुराणानांमहात्मनां ॥ ७ ॥ सुवर्णस्त्वब्रवीद्वाक्यंमनुंस्वायंभुवंप्रति ॥ हितार्थंसर्वभूतानांप्रश्नंमेवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ सुमनोभिर्यदिज्यंतेदैवतानिप्रजेश्वर ॥ किमेतत्कथमुत्पन्नंफलंयोगंचशंसमे ॥ ९ ॥ मनुरुवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ शुक्रस्यचबलेश्चैवसंवादंवैमहात्मनोः ॥ १० ॥ बलेर्वैरोचनस्येहत्रैलोक्यमनुशासतः ॥ समीपमाजगामाशुशुक्रोभृगुकुलोद्वहः ॥ ११ ॥ तमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्यभार्गवंसोसुराधिपः ॥ निषसादासनेपश्चाद्विधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ १२ ॥ कथेयमभवत्तत्रत्वयायापरिकीर्तिता ॥ सुमनोधूपदीपानांसंप्रदानेफलंप्रति ॥ १३ ॥ ततःपप्रच्छदैत्येंद्रःकवींद्रंप्रश्नमुत्तमं ॥ १४ ॥ बलिरुवाच सुमनोधूपदीपानांकिंफलंब्रह्मवित्तम ॥ प्रदानस्यद्विजश्रेष्ठतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ॥ १५ ॥ शुक्रउवाच तपःपूर्वंसमुत्पन्नंधर्मस्तस्मादनंतरं ॥ एतस्मिन्नंतरेचैववीरुदोषध्यएवच ॥ १६ ॥ सोमस्यात्माचबहुधासंभूतःपृथिवीतले ॥ अमृतंचविषंचैवयेचान्येतृणजातयः ॥ १७ ॥ अमृतंमनसःप्रीतिंसद्यस्तृप्तिंददातिच ॥ मनोग्लपयतेतीव्रंविषंगंधेनसर्वशः ॥ १८ ॥ अमृतंमंगलंविद्धिमहद्विषममंगलं ॥ ओषध्योह्यमृतंसर्वाविषंतेजोग्निसंभवं ॥ १९ ॥ मनोह्लादयतेयस्माच्छ्रियंचापिदधातिच ॥ तस्मात्सुमनसःप्रोक्तानरैःसुकृतकर्मभिः ॥ २० ॥ देवताभ्यःसुमनसोयोददातिनरःशुचिः ॥ तस्यतुष्यंतिवैदेवास्तुष्टाःपुष्टिंददत्यपि ॥ २१ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ज्योतिर्दीपादि तेजःकांतिः प्रकाशःकीर्तिः ॥ ४६ ॥ तमिस्रंअंधकारः अंधंतमोनामनरकरूपं तथादक्षिणायनमप्यंधंतमएव अतउत्तरायणेरात्रौतमोनाशकंज्योतिर्देयंनरकनिवृत्त्यर्थं

यएवोक्ताःसुमनसांप्रदानेगुणहेतवः॥ धूपेष्वपिपरिज्ञेयास्तएवप्रीतिवर्धनाः॥४४॥ दीपदानेप्रवक्ष्यामिफलयोगमनुत्तमं॥ यथायेनयदाचैवप्रदेयायादृशा
श्चते॥ ४५॥ ज्योतिस्तेजःप्रकाशंवाप्यूर्ध्वंगंचापिवर्ण्यते॥ प्रदानंतेजसांतस्मात्तेजोवर्धयतेनृणां॥ ४६॥ अंधंतमस्तमिस्रंचदक्षिणायनमेवच॥ उत्तरायण
मेतस्माज्ज्योतिर्दानंप्रशस्यते॥ ४७॥ यस्मादूर्ध्वंगमेतत्तुतमसश्चैवभेषजम्॥ तस्मादूर्ध्वगतेर्दाताभवेदत्रेतिनिश्चयः॥ ४८॥ देवास्तेजस्विनोयस्मात्प्रभाव
तःप्रकाशकाः॥ तामसाराक्षसाश्चैवतस्माद्दीपःप्रदीयते॥ ४९॥ आलोकदानाच्चक्षुष्मान्प्रभायुक्तोभवेन्नरः॥ तान्दत्वानोपहिंसेतनहरेन्नोपनाशयेत्॥५०॥
दीपहर्ताभवेदंधस्तमोगतिरसुप्रभः॥ दीपप्रदःस्वर्गलोकेदीपमालेवराजते॥ ५१॥ हविषाप्रथमःकल्पोद्वितीयश्चौषधीरसैः॥ वसामेदोस्थिनिर्यासैर्नकार्यः
पुष्टिमिच्छता॥ ५२॥ गिरिप्रपातेगहनेचैत्यस्थानेचतुष्पथे॥ दीपदानंभवेन्नित्यंयइच्छेद्भूतिमात्मनः॥ ५३॥ कुलोद्योतोविशुद्धात्माप्रकाशत्वंचगच्छति॥
ज्योतिषांचैवसालोक्यंदीपदातानरःसदा॥ ५४॥ बलिकर्मसुवक्ष्यामिगुणान्कर्मफलोदयान्॥ देवयक्षोरगनृणांभूतानामथरक्षसां॥ ५५॥ येषांनाग्रभुजो
विप्रादेवतातिथिबालकाः॥ राक्षसानेवतान्विद्धिनिर्विशंकानमंगलान्॥ ५६॥ तस्मादग्रंप्रयच्छेतदेवेभ्यःप्रतिपूजितं॥ शिरसाप्रयतश्चापिहरेद्बलिमतंद्रि
तः॥ ५७॥ गृह्णंतिदेवतानित्यमाशंसंतिसदागृहान्॥ बाह्याश्चागंतवोयेन्येयक्षराक्षसपन्नगाः॥ ५८॥ इतोदत्तेनजीवंतिदेवताःपितरस्तथा॥ तेप्रीताःप्रीणयं
त्येनमायुषायशसाधनैः॥ ५९॥ बलयःसहपुष्पैस्तुदेवानामुपहारयेत्॥ दधिदुग्धमयाःपुण्याःसुगंधाःप्रियदर्शनाः॥ ६०॥ कार्यारुधिरमांसाढ्याबलयो
यक्षरक्षसां॥ सुरासवपुरस्कारालाजोल्लापिकभूषिताः॥६१॥ नागानांदयितानित्यंपद्मोत्पलविमिश्रिताः॥ तिलान्गुडसुसंपन्नान्भूतानामुपहारयेत्॥ ६२॥
अग्रदाताग्रभोगीस्याद्बलवीर्यसमन्वितः॥ तस्मादग्रंप्रयच्छेतदेवेभ्यःप्रतिपूजितं॥ ६३॥ ज्वलंत्यहरहोवेश्मयाश्चास्यगृहदेवताः॥ ताःपूज्याभूतिकामेनप्र
सृताग्रप्रदायिना॥ ६४॥ इत्येतदसुरेंद्रायकाव्यःप्रोवाचभार्गवः॥ सुवर्णायमनुःप्राहसुवर्णोनारदायच॥ ६५॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ हविषाघृतेनओषधीरसैःतिलसर्षपादिस्नेहैः वसामेदोस्थीनिप्राण्यवयवास्तेषां निर्यासाःस्नेहाः वसादयःपृथग्वानिर्यासात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ लाजोल्लापिकभूषिताः उल्लापिकउपरिलापनं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुतमिति॥ १॥२॥३॥४॥५॥६ ॥ लाजाभिः आर्षत्वीत्वं॥ ७ ॥ ८ ॥

नारदोपिमयिप्राहगुणानेतान्महाद्युते ॥ त्वमप्येतद्विदित्वेहसर्वमाचरपुत्रक ॥ ६६॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेसुवर्णमनुसंवादो नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंमेभरतश्रेष्ठपुष्पधूपप्रदायिनां ॥ फलंबलिविधानेचतद्भूयोवक्तु मर्हसि ॥ १ ॥ धूपप्रदानस्यफलंप्रदीपस्यतथैवच ॥ बलयश्चकिमर्थंवैक्षिप्यंतेगृहमेधिभिः ॥ २॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ नहुषस्यचसंवादमगस्त्यस्यभृगोस्तथा ॥ ३ ॥ नहुषोहिमहाराजराजर्षिःसुमहातपाः ॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसुकृतेनेहकर्मणा ॥ ४ ॥ तत्रापिप्रयतोराजन्नहुषस्त्रिदिवेवसन् ॥ मानुषीश्चैवदिव्याश्चकुर्वाणोविविधाःक्रियाः ॥ ५ ॥ मानुष्यस्तत्रसर्वाःस्मक्रियास्तस्यमहात्मनः ॥ प्रवृत्तास्त्रिदिवेराजन्दिव्याश्चैवसनातनाः ॥ ६ ॥ अग्निकार्याणिसमिधःकुशाःसुमनसस्तथा ॥ बलयश्चान्नलाजाभिर्धूपनंदीपकर्मच ॥ ७॥ सर्वंतस्यगृहेराज्ञःप्रावर्ततमहात्मनः ॥ जपयज्ञान्मनोयज्ञांस्त्रिदिवेपिचकारसः ॥ ८ ॥ देवानभ्यर्चयच्चापिविधिवत्ससुरेश्वरः॥सर्वानेवयथान्यायंयथापूर्वमरिंदम॥ ९॥अथेंद्रोहमितिज्ञात्वाअहंकारंसमाविशत् ॥ सर्वाश्चैवक्रियास्तस्यपर्यहीयंतभूपतेः ॥ १० ॥ सऋषीन्वाहयामासवरदानमदान्वितः ॥ परिहीनक्रियश्चैवदुर्बलत्वमुपेयिवान् ॥ ११ ॥ तस्यवाहयतःकालोमुनिमुख्यांस्तपोधनान् ॥ अहंकाराभिभूतस्यसुमहानभ्यवर्तत ॥ १२ ॥ अथपर्यायशःसर्वान्वाहनायोपचक्रमे॥पर्यायश्चाप्यगस्त्यस्यसमपद्यतभारत॥ १३॥अथागत्यमहातेजाभृगुर्ब्रह्मविदांवरः ॥ अगस्त्यमाश्रमस्थंवैसमुपेत्येदमब्रवीत्॥ १४॥एवंवयमसत्कारंदेवेंद्रस्यास्यदुर्मतेः॥नहुषस्यकिमर्थंवैमर्षयाममहामुने॥ १५॥ अगस्त्यउवाच कथमेषमयाशक्यःशप्तुंयस्यमहामुने॥ वरदेनवरोदत्तोभवतोविदितश्चसः ॥ १६ ॥ योमेदृष्टिपथंगच्छेत्समेवश्योभवेदिति ॥ इत्यनेनवरंदेवोयाचितोगच्छतादिवं ॥ १७॥ एवंनदग्धःसमयाभवताचनसंशयः ॥ अन्येनाप्यृषिमुख्येननदग्धोनचपातितः ॥ १८ ॥ अमृतंचैवपानायदत्तमस्मैपुराविभो ॥ महात्मनातदर्थंचनास्माभिर्विनिपात्यते ॥ १९ ॥ प्रायच्छतवरंदेवःप्रजानांदुःखकारणं ॥ द्विजेष्वधर्मयुक्तानिसकरोतिनराधमः॥ २०॥ तत्रयत्प्राप्तकालंनस्तद्ब्रूहिवदतांवर ॥ भवांश्चापियथाब्रूयात्तत्कर्तास्मिनसंशयः॥ २१॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ २५ ॥ २६॥२७॥२८॥२९॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ वत्सकाःपुत्रादे

भृगुरुवाच पितामहनियोगेनभवंतंसोहमागतः॥ प्रतिकर्तुंबलवतिनहुषेदैवमोहिते ॥ २२ ॥ अद्यहित्वांसुदुर्बुद्धीरथेयोक्ष्यतिदेवराट् ॥ अद्यैनमहमुद्वृत्तं करिष्येऽनिंद्रमोजसा॥ २३ ॥ अद्येंद्रंस्थापयिष्यामिपश्यतस्तेशतक्रतुं॥ संचाल्यपापकर्माणमैंद्रात्स्थानात्सुदुर्मतिं ॥ २४ ॥ अद्यचासौकुदेवेंद्रस्त्वांपदाधर्षयिष्यति॥ दैवोपहतचित्तत्वादात्मनाशायमंदधीः॥ २५॥ व्युत्क्रांतधर्मंतमहंधर्षणामर्षितोभृशं॥ अहिर्भवस्वेतिरुषाशप्स्येपापंद्विजद्रुहं ॥ २६ ॥ ततएनंसुदुर्बुद्धिंधिकूशब्दाभिहतत्विषं॥ धरण्यांपातयिष्यामिपश्यतस्तेमहामुने॥ २७॥ नहुषंपापकर्माणमैश्वर्यबलमोहितं ॥ यथाचरोचतेतुभ्यंतथाकर्तास्म्यहंमुने॥ ॥ २८॥ एवमुक्तस्तुभृगुणामैत्रावरुणिरव्ययः॥ अगस्त्यःपरमप्रीतोबभूवविगतज्वरः॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेअगस्त्यभृगुसंवादोनामनवनवतितमोऽध्यायः॥ ९९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवैसविपन्नश्चकथंवैपातितोभुवि॥ कथंचानिंद्रतांप्राप्तस्तद्भवान्वक्तुमर्हति॥ १॥ भीष्मउवाच एवंतयोःसंवदतोःक्रियास्तस्यमहात्मनः ॥ सर्वाएवप्रवर्ततेयादिव्यायाश्चमानुषीः॥ ॥ २ ॥ तथैवदीपदानानिसर्वोपकरणानिवै॥ बलिकर्मचयच्चान्यदुत्सकाश्चपृथग्विधाः॥ ३॥ सर्वेतस्यसमुत्पन्नादेवेंद्रस्यमहात्मनः ॥ देवलोकेनृलोकेचसदाचाराबुधाःस्मृताः॥४॥ तेचेद्भवंतिराजेंद्रऋध्यंतेगृहमेधिनः॥ धूपप्रदानैर्दीपैश्चनमस्कारैस्तथैवच ॥ ५॥ यथासिद्धस्यचान्नस्यग्रहायाग्रंप्रदीयते॥ बलयश्चगृहोद्देशेअतःप्रीयंतिदेवताः॥ ६॥ यथाचगृहिणस्तोषोभवेद्वैबलिकर्मणि॥ तथाशतगुणाप्रीतिर्देवतानांप्रजायते॥ ७॥ एवंधूपप्रदानंचदीपदानंचसाधवः॥ प्रयच्छंतिनमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहं॥ ८॥ स्नानेनाद्भिश्चयत्कर्मक्रियतेवैविपश्चिता॥ नमस्कारप्रयुक्तेनतेनप्रीयंतिदेवताः॥ ९॥ पितरश्चमहाभागाऋषयश्चतपोधनाः॥ गृह्याश्चदेवताःसर्वाःप्रीयंतेविधिनार्चिताः॥ १०॥ इत्येतांबुद्धिमास्थायनहुषःसनरेश्वरः॥ सुरेंद्रत्वंमहत्प्राप्यकृतवानेतदद्भुतं॥ ११॥ कस्यचित्त्वथकालस्यभाग्यक्षयउपस्थिते॥ सर्वमेतदवज्ञायकृतवानिदमीदृशं॥ १२॥ ततःसपरिहीणोभूत्सुरेंद्रोबलदर्पतः॥ धूपदीपोदकविधिंनयथावच्चकारह॥ ॥ १३॥ ततोस्ययज्ञविषयोरक्षोभिःपर्यबध्यत ॥ अथागस्त्यमृषिश्रेष्ठंवाहनायाजुहावह॥ १४॥

वार्षिकोत्सवाः बत्सःपुत्रादिकोत्सवेइतिमेदिनी ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ महायअतिथये ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ पदाहतःपादेनहतवानसि ॥ २४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

ह्रुतंसरस्वतीकूलात्स्मयन्निवमहाबलः॥ ततोभृगुर्महातेजामैत्रावरुणिमब्रवीत्॥ १५॥ निमीलयस्वनयनेजटांयावद्विशामिते॥ स्थाणुभूतस्यतस्याथजटां
प्राविशदच्युतः॥ १६॥ भृगुःससुमहातेजाःपातनायनृपस्यच॥ ततःसदेवराट्प्राप्तस्तमृषिंवाहनायवै॥ १७॥ ततोगस्त्यःसुरपतिंवाक्यमाहविशांपते॥ योज
यस्वेतिमांक्षिप्रंकंचदेशंवहामिते॥ १८॥ यत्रवक्ष्यसितत्रत्वांनयिष्यामिसुराधिप॥ इत्युक्तोनहुषस्तेनयोजयामासतंमुनिं॥ १९॥ भृगुस्तस्यजटांतस्थोबभूव
हृषितोभृशं॥ नचापिदर्शनंतस्यचकारसभृगुस्तदा॥ २०॥ वरदानप्रभावज्ञोनहुषस्यमहात्मनः॥ नचुकोपतदागस्त्योयुक्तोपिनहुषेणवै॥ २१॥ तंतुराजाप्र
तोदेनचोदयामासभारत॥ नचुकोपसधर्मात्माततःपादेनदेवराट्॥ २२॥ अगस्त्यस्यतदाक्रुद्धोवामेनाभ्यहनच्छिरः॥ तस्मिन्शिरस्यभिहतेसजटांतर्गतो
भृगुः॥ २३॥ शशापबलवत्क्रुद्धोनहुषंपापचेतसं॥ यस्मात्पदाहतःक्रोधाच्छिरसीमंमहामुनिं॥ २४॥ तस्मादाशुमहींगच्छसर्पोभूत्वासुदुर्मते॥ इत्युक्तःसत
दातेनसर्पोभूत्वापपातह॥ २५॥ अदृष्टेनाथभृगुणाभूतलेभरतर्षभ॥ भृगुंहियदिसोद्रक्ष्यन्नहुषःपृथिवीपते॥ २६॥ नचशक्तोभविष्यद्वैपातनेतस्यतेजसा॥ सतु
तैस्तैःप्रदानैश्चतपोभिर्नियमैस्तथा॥ २७॥ पतितोपिमहाराजभूतलेस्मृतिमानभूत्॥ प्रसादयामासभृगुंशापांतोमेभवेदिति॥ २८॥ ततोगस्त्यःकृपाविष्टः
प्रासादयततंभृगुं॥ शापांतार्थंमहाराजसचप्रादात्कृपान्वितः॥ २९॥ भृगुरुवाच राजायुधिष्ठिरोनामभविष्यतिकुलोद्वहः॥ सत्वांमोक्षयिताशापादि
त्युक्त्वांतरधीयत॥ ३०॥ अगस्त्योपिमहातेजाःकृत्वाकार्यंशतक्रतोः॥ स्वमाश्रमपदंप्रायात्पूज्यमानोद्विजातिभिः॥ ३१॥ नहुषोपित्वयाराजंस्तस्माच्छापा
त्समुद्धृतः॥ जगामब्रह्मभवनंपश्यतस्तेजनाधिप॥ ३२॥ तदासपातयित्वातंनहुषंभूतलेभृगुः॥ जगामब्रह्मभवनंब्रह्मणेचन्यवेदयत्॥ ३३॥ ततःशक्रंसमाना
य्यदेवानाहपितामहः॥ वरदानान्ममसुरानहुषोराज्यमाप्तवान्॥ ३४॥ सचागस्त्येनक्रुद्धेनभ्रंशितोभूतलंगतः॥ नचशक्यंविनाराज्ञासुरावर्तयितुंक्वचित्॥
॥ ३५॥ तस्मादयंपुनःशक्रोदेवराज्येभिषिच्यतां॥ एवंसंभाषमाणंतुदेवाःपार्थपितामहं॥ ३६॥ एवमस्त्विवितिसंहृष्टाःप्रत्यूचुस्तंनराधिप॥ सोभिषिक्तोभग
वताद्देवराज्येचवासवः॥ ३७॥ ब्रह्मणाराजशार्दूलयथापूर्वंव्यरोचत॥ एवमेतत्पुरावृत्तंनहुषस्यव्यतिक्रमात्॥ ३८॥ सचतैरेवसंसिद्धोनहुषःकर्मभिःपुनः॥
तस्माद्दीपाःप्रदातव्याःसायंवैगृहमेधिभिः॥ ३९॥ दिव्यंचक्षुरवाप्नोतिप्रेत्यदीपस्यदायकः॥ पूर्णचंद्रप्रतीकाशादीपदाश्चभवंत्युत॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ब्राह्मणस्वानीति ॥ १ ॥ २ ॥ रजःसेवीरजोगुंठितः ॥ ३ ॥ गोरजसागोपरागेण यथा पुष्पस्यपरागोरजःकणस्तद्वांदोलनेपरितःप्रसर्पति एवंप्रचलंत्याधेनोरूधसःसकाशात्प्रसरंत्यःक्षीरविप्रुषोत्रपरागपर्यायेणरजःपदेनोच्यंते तथाचमेदिनी रजःक्षीबंगुणांतरे आर्तवेचपरागेचरेणुमात्रेचद

यावदक्षिनिमेषाणिज्वलंतेतावतीःसमाः ॥ रूपवान्बलवांश्चापिनरोभवतिदीपदः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० अग स्त्यभृगुसंवादोनामशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणस्वानियेमंदाहरंतिभरतर्षभ ॥ नृशंसकारिणो मूढाःक्वतेगच्छंतिमानवाः ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ चांडालस्यचसंवादंक्षत्रबंधोश्चभारत ॥ २ ॥ राजन्यउवाच वृद्धरूपोसिचांडालबालवच्चविचेष्टसे ॥ श्वखराणांरजःसेवीकस्माद्दुद्विजसेगवां ॥ ३ ॥ साधुभिर्गर्हितंकर्मचांडालस्यविधीयते ॥ कस्माद्गोरजसाध्वस्तमपां कुंडेनिषिंचसि ॥ ४ ॥ चांडालउवाच ब्राह्मणस्यगवांराजन्ह्रियतीनांरजःपुरा ॥ सोममुध्वंसयामासतंसोमंयेपिबन्द्विजाः ॥ ५ ॥ दीक्षितश्चसराजापि क्षिप्रंनरकमाविशत् ॥ सहतैर्याजकैःसर्वैर्ब्रह्मस्वमुपजीव्यतत् ॥ ६ ॥ येपितत्रापिबन्क्षीरंघृतंदधिचमानवाः ॥ ब्राह्मणाःसहराजन्याःसर्वेनरकमाविशन् ॥ ७ ॥ जघ्नुस्ताःपयसापुत्रांस्तथापौत्रान्विधुन्वतीः ॥ पशूनवेक्षमाणाश्चसाधुवृत्तेनदंपती ॥ ८ ॥ अहंतत्रावसंराजन्ब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ तासांमेरजसाध्वस्तंभैक्ष मासीन्नराधिप ॥ ९ ॥ चांडालोहंततोराजन्भुक्त्वातदभवंनृप ॥ ब्रह्मस्वहारीचनृपःसोप्रतिष्ठांगतिंययौ ॥ १० ॥ तस्माद्धरेन्नविप्रस्वंकदाचिदपिकिंचन ॥ ब्रह्मस्वं रजसाध्वस्तंभुक्त्वामांपश्ययादृशं ॥ ११ ॥ तस्मात्सोमोप्यविक्रेयःपुरुषेणविपश्चिता ॥ विक्रयंत्विहसोमस्यगर्हयंतिमनीषिणः ॥ १२ ॥ येचैनंक्रीणतेतातये चविक्रीणतेजनाः ॥ तेतुवैवस्वतंप्राप्यरौरवंयांतिसर्वशः ॥ १३ ॥ सोमंतुरजसाध्वस्तंविक्रीणन्विधिपूर्वकं ॥ श्रोत्रियोवार्धुषीभूत्वानचिरंसविनश्यति ॥ १४ ॥ नरकंत्रिंशतंप्राप्यस्वविष्ठामुपजीवति ॥ श्वचर्यामभिमानंचसखिदारेचविप्लवं ॥ १५ ॥

श्यतेइति ध्वस्तंव्याप्तंशरीरमितिशेषः विप्रुण्मात्रेणापिब्रह्मस्वेनदेहस्निग्धत्वंमाभूदितिभावः ॥ ४ ॥ ह्रियतीनांगोग्रहेकेनचिद्राज्ञाह्रियमाणानांरजःक्षीरंकर्तृमार्गस्थवल्लीरूपंसोममुध्वंसयामासनाशि तवत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्रगोहर्तृणांपुरे ॥ ७ ॥ तास्ताताङ्गावोविधुन्वतीःस्वस्वस्वामिवत्सवियोगार्त्याशरीरंकंपयंत्यः परैःपीतेनस्वपयसातेषांपुत्रपौत्रान्दंपतीचजघ्नुःसद्योल्पायुषश्चक्रुः ॥ ८ ॥ तत्रदेशेकालेच ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रसंगात्सोमविक्रयंनिंदति तस्मादिति ॥ १२ ॥ एनंब्रह्मस्वघृष्टं ॥ १३ ॥ चिरंनविनश्यतीतिनअपितुचिरंनरकवासान्नश्यत्येव ॥ १४ ॥ श्वचर्यानीचसेवां ॥ १५ ॥

श्वचर्यादित्रयंतुलयाधारयंस्तुल्यंमन्वानोभिमानीधर्ममतिक्रम्यरिच्यतेनीरिक्तोभवति अभिमानीइतरद्वयापेक्षयाअत्यंतपापीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥ भूतानामुपरिसदासंरब्धएवकुपितएवेत्यन्वयः

तुलयाधारयन्धर्ममभिमान्यतिरिच्यते॥ श्वानंवैपापिनंपश्य विवर्णहरिणंकृशं॥ १६ ॥ अभिमानेनभूतानामिमांगतिमुपागतं॥ अहंवैविपुलेतातकुलेधनसमन्विते॥ १७॥ अन्यस्मिन्जन्मनिविभोज्ञानविज्ञानपारगः॥ अभवंतत्रजानानोप्येतान्दोषान्मदात्सदा॥ १८ ॥ संरब्धएवभूतानांपृष्ठमांसमभक्षयं॥सोऽहंतेनचवृत्तेनभोजनेनचतेनवै॥ १९॥ इमामवस्थांसंप्राप्तःपश्यकालस्यपर्ययं॥ आदीप्तमिवचैलांतंभ्रमरैरिवचार्दितं ॥ २० ॥ धावमानंसुसंरब्धंपश्यमांरजसान्वितं॥ स्वाध्यायैस्तुमहत्पापंहरंतिगृहमेधिनः॥ २१ ॥ दानैःपृथग्विधैश्चापियथाप्राहुर्मनीषिणः॥ तथापापकृतंविप्रमाश्रमस्थंमहीपते॥ २२॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तंछंदांस्युत्तारयंत्युत॥ अहंहिपापयोन्यांवैप्रसूतःक्षत्रियर्षभ॥ निश्चयंनाधिगच्छामिकथंमुच्येयमित्युत॥ २३ ॥जातिस्मरत्वंचममकेनचित्पूर्वकर्मणा॥ शुभेनयेनमोक्षंवैप्राप्तुमिच्छाम्यहंनृप॥ २४॥ त्वमिमंसंप्रपन्नायसंशयंब्रूहिपृच्छते॥चांडालत्वात्कथमहंमुच्येयमितिसत्तम॥२५॥ राजन्यउवाच चांडालप्रतिजानीहियेनमोक्षमवाप्स्यसि॥ ब्राह्मणार्थेत्यजन्प्राणान्गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ २६ ॥ दत्वाशरीरंक्रव्याद्भ्योरणाग्नौद्विजहेतुकं ॥ हुत्वाप्राणान्प्रमोक्षस्तेनान्यथामोक्षमर्हसि॥ २७॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःसतदातेनब्रह्मस्वार्थेपरंतप॥ हुत्वारणमुखेप्राणान्गतिमिष्टामवापह॥२८॥तस्माद्रक्ष्यंत्वयापुत्रब्रह्मस्वंभरतर्षभ॥ यदीच्छसिमहाबाहोशाश्वतींगतिमात्मनः॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेराजन्यचांडालसंवादोनामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच एकेलोकाःसुकृतिनःसर्वेत्वाहोपितामह॥ तत्रतत्रापिभिन्नास्तेतन्मेब्रूहिपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच कर्मभिःपार्थनानात्वंलोकानांयांतिमानवाः॥ पुण्यान्पुण्यकृतोयांतिपापान्पापकृतोनराः ॥ २॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ गौतमस्यमुनेस्तातसंवादंवासवस्यच ॥ ३ ॥ ब्राह्मणोगौतमःकश्चिन्मृदुर्दांतोजितेंद्रियः॥ महावनेहस्तिशिशुंपरिद्यूनममातृकं॥ ४॥ तंदृष्ट्वाजीवयामाससानुक्रोशोधृतव्रतः॥ सतुदीर्घेणकालेनबभूवातिबलोमहान्॥ ५॥

॥ १९ ॥ भ्रमरैस्तीक्ष्णतुंडैरर्द्यमानमिवचेलांतवद्दह्यमानमिवक्लिश्यंतंमांपश्य ॥ २० ॥ २१॥२२॥ २३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ रक्ष्यमेवनतुभक्ष्यं ॥ २९ ॥ इतिअनुशासनप० नै० भा० एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ एकेइति विद्याभ्यासश्रद्धादितारतम्यात्कर्मफलतारतम्यमस्तिउतनेतिप्रश्नार्थः ॥१॥ कर्मभिरिति पुण्यपापयोरिवपुण्यानामवांतरभेदोस्तीत्यर्थः ॥२॥३॥४॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ब्राह्मणस्यब्राह्मणसंबंधिनाधनेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ यातयिष्येहस्तिनं स्वीयंफलंत्वत्तोपहरिष्येइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

तंप्रभिन्नंमहानागंप्रस्रुतंपर्वतोपमं ॥ धृतराष्ट्रस्यरूपेणशक्रोजग्राहहस्तिनं ॥ ६ ॥ क्रियमाणंतुतंदृष्ट्वागौतमःसंशितव्रतः ॥ अभ्यभाषतराजानंधृतराष्ट्रंमहात
पाः ॥ ७ ॥ मामेहार्षीर्हस्तिनंपुत्रमेनंदुःखात्पुष्टंधृतराष्ट्राकृतज्ञ ॥ मैत्रंसतांसप्तपदंवदंतिमित्रद्रोहोमैवराजन्स्पृशेत्त्वां ॥ ८ ॥ इध्मोदकप्रदातारंशून्यपालंममा
श्रमे ॥ विनीतमाचार्यकुलेसुयुक्तंगुरुकर्मणि ॥ ९ ॥ शिष्टंदांतंकृतज्ञंचप्रियंचसततंमम ॥ नमेविक्रोशतोराजन्हर्तुमर्हसिकुंजरं ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच
गवांसहस्रंभवतेददानिदासीशतंनिष्कशतानिपंच ॥ अन्यच्चवित्तंविविधंमहर्षेकिंब्राह्मणस्येहगजेनकृत्यं ॥ ११ ॥ गौतमउवाच तवैवगावोहिभवंतुरा
जन्दास्यःसनिष्काविविधंचरत्नं ॥ अन्यच्चवित्तंविविधंनरेंद्रकिंब्राह्मणस्येहधनेनकृत्यं ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ब्राह्मणानांहस्तिभिर्नास्तिकृत्यंराजन्या
नांनागकुलानिविप्र ॥ स्वंवाहनंनयतोनास्त्यधर्मोनागश्रेष्ठंगौतमास्मान्निवर्त ॥ १३ ॥ गौतमउवाच यत्रप्रेतोनंदतिपुण्यकर्मायत्रप्रेतःशोचतेपापक
र्मा ॥ वैवस्वतस्यसदनेमहात्मंस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच येनिष्क्रियानास्तिकाःश्रद्दधानाःपापात्मानइंद्रियार्थेनिविष्टाः ॥ यम
स्यतेयातनांप्राप्नुवंतिपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ १५ ॥ गौतमउवाच वैवस्वतीसंयमनीजनानांयत्रानृतंनोच्यतेयत्रसत्यं ॥ यत्राबलाबलिनंयातयंतित
त्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ज्येष्ठांस्वसारंपितरंमातरंचयथाशत्रुंमदमत्ताश्चरंति ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोन
तत्र ॥ १७ ॥ गौतमउवाच मंदाकिनीवैश्रवणस्यराज्ञोमहाभागाभोगिजनप्रवेश्या ॥ गंधर्वयक्षैरप्सरोभिश्चजुष्टातत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ १८ ॥
धृतराष्ट्रउवाच अतिथिव्रताःसुव्रतायेजनावैप्रतिश्रयंददतिब्राह्मणेभ्यः ॥ शिष्टाशिनःसंविभज्याश्रितांश्चमंदाकिनींतेपिविभूषयंति ॥ १९ ॥ गौतम
उवाच मेरोरग्रेयद्वनंभातिरम्यंसुपुष्पितंकिन्नरीगीतजुष्टं ॥ सुदर्शनायत्रजंबूर्विशालातत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ २० ॥ धृतराष्ट्रउवाच येब्राह्मणा
मृदवःसत्यशीलाबहुश्रुताःसर्वभूताभिरामाः ॥ येधीयतेसेतिहासंपुराणंमध्वाहुत्याजुह्वतिवैद्विजेभ्यः ॥ २१ ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोन
तत्र ॥ यद्विद्यतेविदितंस्थानमस्तितद्ब्रूहित्वंत्वरितोह्येषयामि ॥ २२ ॥

धृतराष्ट्रउवाच शतवर्षजीवीयश्चशूरोमनुष्योवेदाध्यायीयश्चयज्वाऽप्रमत्तः ॥ एतेसर्वेशक्रलोकंव्रजंतिपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ ३९ ॥ गौतमउवाच
प्राजापत्याःसंतिलोकामहांतोनाकस्यपृष्ठेपुष्कलावीतशोकाः ॥ मनीषिताःसर्वलोकोद्भवानांतत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ ४० ॥ धृतराष्ट्रउवाच येरा
जानोराजसूयाभिषिक्ताधर्मात्मानोरक्षितारःप्रजानां ॥ येचाश्वमेधावभृथेप्लुतांगास्तेषांलोकाधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ ४१ ॥ गौतमउवाच ततःपरंभांतिलो
काःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजावीतशोकाः ॥ तस्मिन्नहंदुर्लभेचाप्यधृष्येगवांलोकेहस्तिनंयातयिष्ये ॥ ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच योगोसहस्रीशतदःसमांसमां
गवांशतीदशदद्याच्चशक्त्या ॥ तथादशभ्योयश्चदद्यादिहैकांपंचभ्योवादानशीलस्तथैकां ॥ ४३ ॥ येजीर्यंतेब्रह्मचर्येणविप्राब्राह्मींवाचंपरिरक्षंतिचैव ॥ मनस्वि
नस्तीर्थयात्रापरायणास्तेतत्रमोदंतिगवांनिवासे ॥ ४४ ॥ प्रभासंमानसंतीर्थंपुष्कराणिमहत्सरः ॥ पुण्यंचनैमिषंतीर्थंबाहुदांकरतोयिनीं ॥ ४५ ॥ गयांगयशि
रश्चैवविपाशांस्थूलवालुकां ॥ कृष्णांगंगांपंचनदंमहाह्रदमथापिच ॥ ४६ ॥ गोमतींकौशिकींपंपांमहात्मानोधृतव्रताः ॥ सरस्वतींदृषद्वत्यौयमुनांयेतुयांतिच ॥
॥ ४७ ॥ तत्रतेदिव्यसंस्थानादिव्यमाल्यधराःशिवाः ॥ प्रयांतिपुण्यगंधाढ्याधृतराष्ट्रोनतत्रवै ॥ ४८ ॥ गौतमउवाच यत्रशीतभयंनास्तिनचोष्णभयम
प्यपि ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिर्नदुःखंनसुखंतथा ॥ ४९ ॥ नद्वेष्योनप्रियःकश्चिन्नबंधुर्नरिपुस्तथा ॥ नजरामरणेतत्रनपुण्यंनचपातकं ॥ ५० ॥ तस्मिन्विरज
सिस्फीतेप्रज्ञासत्वव्यवस्थिते ॥ स्वयंभुभवनेपुण्येहस्तिनंमेप्रदास्यसि ॥ ५१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच निर्मुक्ताःसर्वसंगैर्येकृतात्मानोयतव्रताः ॥ अध्यात्मयो
गसंस्थानैर्युक्ताःस्वर्गगतिंगताः ॥ ५२ ॥ तेब्रह्मभवनंपुण्यंप्राप्नुवंतीहसात्विकाः ॥ नतत्रधृतराष्ट्रस्तेशक्योद्रष्टुंमहामुने ॥ ५३ ॥ गौतमउवाच रथंतरंयत्र
बृहच्चगीयतेयत्रवेदीपुंडरीकैस्तृणोति ॥ यत्रोपयातिहरिभिःसोमपीथीतत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ॥ ५४ ॥ बुध्यामित्वांवृत्रहणंशतक्रतुंव्यतिक्रमंतंभुवनानि
विश्वा ॥ कच्चिन्नवाचावृजिनंकदाचिदकार्षंतेमनसोभिषंगात् ॥ ५५ ॥ शतक्रतुरुवाच मघवाहंलोकपथंप्रजानामन्वागमंपरिवादेगजस्य ॥ तस्मा
द्भवान्प्रणतंमानुशास्तुब्रवीषियत्तत्करवाणिसर्वं ॥ ५६ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ अग्नियौनाधृष्टयुग्रवदग्निरेवयौनंयोनिर्येषांते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ क्षंतारःक्षमिणः सत्रीभूताभूतानामाच्छादनवद्रक्षकाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

गौतमउवाच सुपुष्पितंकिंनरराजजुष्टंप्रियंवनंनंदनंनारदस्य॥ गंधर्वाणामप्सरसांचशश्वत्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये॥ २३॥ धृतराष्ट्रउवाच येनृ
त्यगीतेकुशलाजनाःसदात्ययाचमानाःसहिताश्चरंति॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र॥ २४॥ गौतमउवाच यत्रोत्तराःकुरवोभांति
रम्यादेवैःसार्धमोदमानानरेंद्र॥ यत्राग्नियौनाश्चवसंतिलोकाअब्योनयःपर्वतयोनयश्च ॥ २५ ॥ यत्रशक्रोवर्षतिसर्वकामान्यत्रस्त्रियःकामचाराभवंति॥
यत्रचेर्ष्यानास्तिनारीनराणांतत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये॥२६॥ धृतराष्ट्रउवाच येसर्वभूतेषुनिवृत्तकामाअमांसादान्यस्तदंडाश्चरंति॥ नहिंसंतिस्थावरंजंग
मंचभूतानांयेसर्वभूतात्मभूताः॥२७॥निराशिषोनिर्ममावीतरागालाभालाभेतुल्यनिंदाप्रशंसाः॥तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र॥२८॥
गौतमउवाच ततोपरेभांतिलोकाःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजावीतशोकाः॥ सोमस्यराज्ञःसदनेमहात्मनस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये॥ २९॥ धृतरा
ष्ट्रउवाच येदानशीलान्प्रतिगृण्हतेसदानचाप्यर्थांश्चाददतेपरेभ्यः॥ येषामदेयमर्हतेनास्तिकिंचित्सर्वातिथ्याःसुप्रसादाजनाश्च॥ ३०॥ येक्षंतारोनाभि
जल्पंतिचान्यान्सत्रीभूताःसततंपुण्यशीलाः॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ ३१ ॥ गौतमउवाच ततोपरेभांतिलोकाःसना
तनाविरजसोवितमस्काविशोकाः॥ आदित्यदेवस्यपदंमहात्मनस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये॥ ३२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच स्वाध्यायशीलागुरुशुश्रूषणेरता
स्तपस्विनःसुव्रताःसत्यसंधाः॥ आचार्याणामप्रतिकूलभाषिणोनित्योत्थितागुरुकर्मस्वचोद्याः ॥ ३३॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेविशुद्धानांभावितोवा
ग्यतानां ॥ सत्येस्थितानांवेदविदांमहात्मनांपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ ३४ ॥ गौतमउवाच ततोपरेभांतिलोकाःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजाविशो
काः॥ वरुणस्यराज्ञःसदनेमहात्मनस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये॥३५॥ धृतराष्ट्रउवाच चातुर्मास्यैर्येयजंतेजनाःसदातथेष्टीनांदशशतंप्राप्नुवंति॥ येचाग्नि
होत्रंजुह्वतिश्रद्दधानायथाम्नायंत्रीणिवर्षाणिविप्राः॥३६॥ सुधारिणांधर्मसुरेमहात्मनांयथोदितेवर्त्मनिसुस्थितानां॥ धर्मात्मनामुद्वहतांगतिंतांपरंगंताधृतरा
ष्ट्रोनतत्र॥ ३७॥ गौतमउवाच इंद्रस्यलोकाविरजाविशोकादुरन्वयाःकांक्षितामानवानां॥ तस्याहंतेभवनेभूरितेजसोराजन्निमंहस्तिनंयातयिष्ये॥ ३८ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ धर्मएवसुरःक्षुरस्तत्र सुष्ठुआत्मासंधारयंतितेसुधारिणस्तेषां धर्मधुरेइत्यपिपाठः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ब्रह्मस्त्वंब्रह्मलोकेगतस्यापिनजीर्यतइत्यध्यायतात्पर्यम् ॥ ६३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

गौतमउवाच श्वेतंकरेणुंममपुत्रंहिनागंयंमेहार्षीर्दशवर्षाणिबालं॥ योमेवनेवसतोभूद्द्वितीयस्तमेवमेदेहिसुरेंद्रनागं ॥ ५७ ॥ शतक्रतुरुवाच अयं सुतस्तेद्विजमुख्यनागआगच्छतित्वामभिवीक्षमाणः ॥ पादौचतेनासिकयोपजिघ्रतेश्रेयोममाध्याहिनमश्वतेस्तु ॥ ५८ ॥ गौतमउवाच शिवंसदैवेहसुरेंद्रतुभ्यंध्यायामिपूजांचसदाप्रयुंजे॥ ममापित्वंशक्रशिवंददस्वत्वयादत्तंप्रतिगृह्णामिनागं॥ ५९॥ शतक्रतुरुवाच येषांवेदानिहितावैगुहायांमनीषिणांसत्यवतांमहात्मनां॥ तेषांत्वयैकेनमहात्मनास्मिवुद्धस्तस्मात्प्रीतिमांस्तेहमद्य ॥ ६० ॥ हंतैहिब्राह्मणक्षिप्रंसहपुत्रेणहस्तिना॥ त्वंहिप्राप्नुषेशुभाँल्लोकानह्नायचचिरायच ॥ ६१ ॥ सगौतमंपुरस्कृत्यसहपुत्रेणहस्तिना॥ दिवमाचक्रमेवज्रीसद्भिःसहदुरासदं॥ ६२ ॥ इदंयःशृणुयान्नित्यंयःपठेद्वाजितेंद्रियः॥ सयातिब्रह्मणोलोकंब्राह्मणोगौतमोयथा॥ ६३॥ इतिश्रीम० अनु० आनुशासनिकेप० दानधर्मेहस्तिकूटोनामद्व्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०२॥ ॥ ७॥

युधिष्ठिरउवाच दानंबहुविधाकारंशांतिःसत्यमहिंसितं॥ स्वदारतुष्टिश्चोक्तातेफलंदानस्यचैवयत् ॥ १॥ पितामहस्यविदितंकिमन्यत्तपसोबलात्॥ तपसोयत्परंतेद्यतन्नोव्याख्यातुमर्हसि॥ २॥ भीष्मउवाच तपःप्रचक्षतेयावत्तावल्लोकोयुधिष्ठिर॥ मतंममात्रकौंतेयतपोनानशनात्परं॥ ३॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ भगीरथस्यसंवादंब्रह्मणश्चमहात्मनः ॥ ४ ॥ अतीत्यसुरलोकंचगवांलोकंचभारत॥ ऋषिलोकंचसोगच्छत्भगीरथइतिश्रुतं॥ ५॥ तंतुदृष्ट्वावचःप्राहब्रह्माराजन्भगीरथं॥ कथंभगीरथागास्त्वमिमंलोकंदुरासदं॥ ६॥ नहिदेवानगंधर्वानमनुष्याभगीरथ॥ आयांत्यतप्ततपसःकथंवैत्वमिहागतः॥ ॥७॥ भगीरथउवाच निष्काणांवैत्वददंब्राह्मणेभ्यःशतंसहस्राणिसदैवदानं॥ ब्राह्मंव्रतंनित्यमास्थायविद्धन्नत्वेवाहंतस्यफलादिहागां॥ ८ ॥ दशैकरात्रान्दशपंचरात्रानेकादशैकादशकान्क्रतूंश्च॥ ज्योतिष्टोमानांचशतंयदिष्टंफलेनतेनापिचनागतोहं॥ ९॥ यच्चावसंजान्हवीतीरनित्यःशतंसमास्तप्यमानस्तपोहं॥ अदांचतत्राश्वतरीसहस्रंनारीपुरंनचतेनाहमागां॥ १० ॥ दशायुतानिचाश्वानांगोयुतानिचविंशतिं॥ पुष्करेषुद्विजातिभ्यःप्रादांशतसहस्रशः ॥ ११ ॥

दानमिति अहिंसितंअहिंसा ॥ १॥ तपसःकृच्छ्रचांद्रायणादेर्बलादन्यत्किंबलवत्तरंविदितंनकिमपिअपितुतपसस्तपसांमध्येयत्परं ॥२॥ लोकोभोग्यप्रदेशः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकरात्रादयःक्रतुविशेषाः ॥ ९ ॥ नारीपुरंकन्यासमूहमदां ॥ १० ॥ ११ ॥

चंद्रोभूषणविशेषः नतेनाहमागामित्यनुवर्तते ॥ १२ ॥ एकैकशोब्राह्मणायदशगाः ॥ १३ ॥ आप्तोर्यामःसोमयागः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कर्कः कर्कोटकेवक्रौशुक्लाश्वेदर्पणेघटेइतिमेदिनी कर्काणांशुक्लाश्वानां

सुवर्णचंद्रोत्तमधारिणीनांकन्योत्तमानामददंसहस्रं॥ षष्टिंसहस्राणिविभूषितानांजांबूनदैराभरणैर्नतेन ॥ १२ ॥ दशार्बुदान्यददंगोसवेज्यास्वेकैकशोदश
गालोकनाथ॥ समानवत्साःपयसासमन्विताःसुवर्णकांस्योपदुहानतेन॥ १३॥ आप्तोर्यामिषुनियतमेकैकस्मिन्दशाददं ॥ गृष्टीनांक्षीरदात्रीणांरोहिणीनां
शतानिच॥ १४॥ दोग्ध्रीणांवैगवांचापिप्रयुतानिदशैवह॥ प्रादांदशगुणंब्रह्मन्नतेनाहमिहागतः॥ १५॥ वाजिनांबाल्हिजातानामयुतान्यददंदश॥ कर्कानां
हेममालानांनचतेनाहमागतः॥ १६॥ कोटीश्चकांचनस्याष्टौप्रादांब्रह्मन्दशान्वहं॥ एकैकस्मिन्क्रतौतेनफलेनाहंनचागतः॥ १७॥ वाजिनांश्यामकर्णानांह
रितानांपितामह॥ प्रादांहेमस्रजांब्रह्मन्कोटीर्दशचसप्तच॥ १८॥ ईषादंतान्महाकायान्कांचनस्रग्विभूषितान्॥ पद्मिनोवैसहस्राणिप्रादांदशचसप्तच॥ १९॥
अलंकृतानांदेवेशदिव्यैःकनकभूषणैः॥ रथानांकांचनांगानांसहस्राण्यददंदश॥ २०॥ सप्तचान्यानियुक्तानिवाजिभिःसमलंकृतैः॥ दक्षिणावयवाःकेचिद्वे
दैर्येसंप्रकीर्तिताः॥ २१॥ वाजपेयेषुदशसुप्रादांतेष्वपिचाप्यहं॥ शक्रतुल्यप्रभावाणामिज्ययाविक्रमेणह ॥ २२ ॥ सहस्रंनिष्ककंठानामददंदक्षिणामहं॥
विजित्यभूपतीन्सर्वानर्थैरिष्ट्वापितामह॥ २३॥ अष्टभ्योराजसूयेभ्योनचतेनाहमागतः॥ स्रोतश्चयावद्गंगायाश्छन्नमासीज्जगत्पते ॥ २४॥ दक्षिणाभिःप्र
वृत्ताभिर्ममनागांचतत्कृते ॥ वाजिनांचसहस्रेद्वेसुवर्णशतभूषिते॥ २५॥ वरंग्रामशतंचाहमेकैकस्यत्रिधाऽददं॥ तपस्वीनियताहारःशममास्थायवाग्यतः॥
॥ २६॥ दीर्घकालंहिमवतिगंगायाश्चदुरुत्सहां ॥ मूर्ध्नाधारांमहादेवःशिरसायामधारयत् ॥ नतेनाप्यहमागच्छंफलेनेहपितामह ॥ २७॥ शम्याक्षेपैरयजं
यच्चदेवान्साद्यस्कानामयुतैश्चापियत्तत् ॥ त्रयोदशद्वादशाहैश्चदेवसपौंडरीकान्नचतेषांफलेन ॥ २८॥ अष्टौसहस्राणिककुद्मिनामहंशुक्लर्षभाणामददंद्विजे
भ्यः॥ एकैकंवैकांचनंशृंगमेभ्यःपत्नीश्चैषामददंनिष्ककंठीः॥ २९॥ हिरण्यरत्ननिचयानददंरत्नपर्वतान्॥ धनधान्यैःसमृद्धांश्चग्रामाश्चान्येसहस्रशः॥ ३०॥
शतंशतानांगृष्टीनामददंचाप्यतंद्रितः॥ इष्ट्वानेकैर्महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्योनतेनच ॥ ३१॥

॥१६॥१७॥१८॥ पद्मिनःपद्मचिह्नान् ॥१९॥ २० ॥ दक्षिणारूपायज्ञांगभूतादक्षिणावयवाः ॥ २१ ॥ २२॥ निष्ककंठानांयुद्धेजितानांराज्ञांसहस्रंविप्रेभ्योविप्रवचनाद्दक्षिणाअददंउत्सृष्टवान् ॥२३॥
॥ २४॥ २५ ॥२६ ॥ २७ ॥ शम्याष्पृथुबुध्नःकाष्ठदंडः सबलेनाक्षिप्तोयावद्दूरंपततितावद्देशोयस्यवेदिकायाभवतिसशम्याक्षेपोयागः तथासाद्यस्कादयोयागविशेषाः ॥ २८ ॥२९ ॥३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ कांचनमयानांवृक्षाणांचूतानांनानावर्णरत्नखचितानांवनमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ अग्नीनूअग्निचयनानि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गुहायांनिहितंगोपितंगुरूसंयदनशनंतपसाअभ्यविंद

एकादशाहैरयजंसदक्षिणैर्द्विर्द्वादशाहैरश्वमेधैश्चदेव॥ आर्कायणैःषोडशभिश्चब्रह्मंस्तेषांफलेनेहनचागतोऽस्मि॥ ३२॥ निष्कैककंठमददंयोजनायतंतद्विस्ती र्णकांचनपादपानां॥ वनंवृतानांरत्नविभूपितानांनचैवतेषामागतोहंफलेन ॥ ३३॥ तुरायणंहिव्रतमप्यधृष्यमक्रोधनोकरवंत्रिंशतोब्दान्॥शतंगवामष्टश तानिचैवदिनेदिनेत्यददंब्राह्मणेभ्यः॥ ३४॥ पयस्विनीनामथरोहिणीनांतथैवान्याननडुहोलोकनाथ॥प्रादांनित्यंब्राह्मणेभ्यःसुरेशनेहागतस्तेनफलेनचाहं॥ ॥ ३५॥ त्रिंशदग्नीनहंब्रह्मन्नयजंयच्चनित्यदा॥ अष्टाभिःसर्वमेधैश्चनरमेधैश्चसप्तभिः ॥ ३६ ॥ दशभिर्विश्वजिद्भिश्चशतैरष्टादशोत्तरैः॥ नचैवतेषांदेवेशफ लेनाहमिहागमं॥ ३७॥ सरय्वांबाहुदायांचगंगायामथनैमिषे॥ गवांशतानामयुतमददंनचतेनवै॥ ३८॥ इंद्रेणगुह्यंनिहितंवैगुहायांयद्भार्गवस्तपसेहाभ्य विंदत्॥ जाज्वल्यमानमुशनस्तेजसेहतत्साधयामासमहंवरेण्य॥ ३९॥ ततोमेब्राह्मणास्तुष्टास्तस्मिन्कर्मणिसाधिते॥ सहस्रमृषयश्चासन्येवैतत्रसमागताः॥ ॥ ४०॥ उक्तस्तैरस्मिगच्छत्वंब्रह्मलोकमितिप्रभो॥ प्रीतेनोक्तसहस्रेणब्राह्मणानामहंप्रभो॥ इमंलोकमनुप्राप्तोमाभूत्तेत्रविचारणा॥ ४१॥ कामंयथाव द्विहितंविधात्राप्रष्टेनवाच्यंतुमयायथावत्॥ तपोहिनान्यच्चानशनान्मतंमेनमोस्तुतेदेववरप्रसीद॥ ४२॥ भीष्मउवाच इत्युक्तवंतंब्रह्मातुराजानंसभ गीरथं॥ पूजयामासपूजार्हंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ ४३॥ तस्मादनशनैर्युक्तोविप्रान्पूजयनित्यदा॥विप्राणांवचनात्सर्वंपरत्रेहचसिध्यति॥ ४४॥वासोभिरन्नैर्गो भिश्चशुभैर्नैवेशिकैरपि॥ शुभैःसुरगणैश्चापिस्तोष्याएवद्विजास्तथा॥ एतदेवपरंगुह्यमलोभेनसमाचर॥ ४५॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनि केपर्वणिदानधर्मेब्रह्मभगीरथसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०३॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच शतायुरुक्तःपुरुषःशतवीर्यश्चजायते॥ क स्मान्म्रियंतेपुरुषाबालाअपिपितामह॥ १॥ आयुष्मान्केनभवतिअल्पायुर्वापिमानवः॥ केनवालभतेकीर्तिंकेनवालभतेश्रियं॥ २॥ तपसाब्रह्मचर्येणजप होमैस्तथौषधैः॥ कर्मणामनसावाचातन्मेब्रूहिपितामह॥ ३॥

नूआज्ञासीत् उशनस्तेजसाशुक्रस्यबलेनजाज्वल्यमानं तच्चवाक्यशेषात्सर्वभोगत्यागात्मकमनशनंसर्वभोगैर्ब्राह्मणानांसंतर्पणंच साधयामासमित्यार्थः॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥
इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०३॥ ॥ ७॥ शतायुरिति॥ १॥ २॥ ३॥

॥ ४ ॥ वर्तयन् अनुतिष्ठन् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ अलक्षणंकुष्ठापस्मारादिविरुद्धंलक्षणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ श्रवात् श्रवणात् तंपुरुषम् जनाःसाधवः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ संकुसुकोदुर्जनःअ

भीष्मउवाच अत्रतेहंप्रवक्ष्यामियन्मांत्वमनुपृच्छसि॥ अल्पायुर्येनभवतिदीर्घायुर्वापिमानवः॥ ४ ॥ येनवालभतेकीर्तिंयेनवालभतेश्रियं॥ यथावर्तय न्पुरुषःश्रेयसासंप्रयुज्यते॥ ५॥ आचाराल्लभतेह्यायुराचाराल्लभतेश्रियं॥ आचारात्कीर्तिमाप्नोतिपुरुषःप्रेत्यचेहच ॥ ६॥ दुराचारोहिपुरुषोनेहायुर्विंदतेमह त्॥ त्रसंतियस्माद्भूतानितथापरिभवंतिच॥ ७॥ तस्मात्कुर्यादिहाचारंयदिच्छेद्भूतिमात्मनः॥ अपिपापशरीरस्यआचारोहंत्यलक्षणं॥ ८ ॥ आचारलक्षणो धर्मःसंतश्चारित्रलक्षणाः॥ साधूनांचयथावृत्तमेतदाचारलक्षणं॥ ९॥ अप्यदृष्टंश्रवादेवपुरुषंधर्मचारिणं ॥ भूतिकर्माणिकुर्वाणंतंजनाःकुर्वतेप्रियं॥१०॥ येनास्तिकानिष्क्रियाश्चगुरुशास्त्राभिलंघिनः॥ अधर्मज्ञादुराचारास्तेभवंतिगतायुषः॥११॥विशीलाभिन्नमर्यादानित्यंसंकीर्णमैथुनाः॥ अल्पायुषोभवंती हनरानिरयगामिनः॥१२॥सर्वलक्षणहीनोपिसमुदाचारवान्नरः॥श्रद्दधानोनसूयुश्चशतंवर्षाणिजीवति॥ १३॥ अक्रोधनःसत्यवादीभूतानामविहिंसकः॥ अनसूयुरजिह्मश्चशतंवर्षाणिजीवति॥१४॥लोष्ठमर्दीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः॥नित्योच्छिष्टःसंकुसुकोनेहायुर्विंदतेमहत्॥ १५॥ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मा र्थौचानुचिंतयेत्॥ उत्थायाचम्यतिष्ठेतपूर्वांसंध्यांकृतांजलिः॥ १६॥ एवमेवापरांसंध्यांसमुपासीतवाग्यतः ॥ नेक्षेतादित्यमुद्यंतंनास्तंयांतंकदाचन॥१७॥ नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतं॥ ऋषयोनित्यसंध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुवन्॥ १८॥ तस्मात्तिष्ठेत्सदापूर्वांपश्चिमांचैववाग्यतः॥ येनपूर्वामुपासंतेद्विजाः संध्यांनपश्चिमां॥ १९॥ सर्वांस्तान्धार्मिकोराजाशूद्रकर्माणिकारयेत्॥ परदारानगंतव्याःसर्ववर्णेषुकर्हिचित्॥ २०॥ नहीदृशमनायुष्यंलोकेकिंचनविद्य ते॥ यादृशंपुरुषस्येहपरदारोपसेवनं॥ २१॥ यावंतोरोमकूपाःस्युःस्त्रीणांगात्रेषुनिर्मिताः॥ तावद्वर्षसहस्राणिनरकंपर्युपासते॥ २२॥ प्रसाधनंचकेशानामं जनंदंतधावनं॥ पूर्वाह्णएवकार्याणिदेवतानांचपूजनं ॥ २३॥ पुरीषमूत्रेनोदीक्षेन्नाधितिष्ठेत्कदाचन ॥ नातिकल्यंनातिसायंनचमध्यंदिनेस्थिते॥ २४॥ नाज्ञातैःसहगच्छेतनैकोनवृषलैःसह ॥पंथादेयोब्राह्मणायगोभ्योराजभ्यएवच ॥ २५॥ वृद्धायभारतभ्रायगर्भिण्यैदुर्बलायच ॥ प्रदक्षिणंचकुर्वीतपरिज्ञा तान्वनस्पतीन्॥ २६॥ चतुष्पथान्प्रकुर्वीतसर्वानेवप्रदक्षिणान्॥ मध्यंदिनेनिशाकालेअर्धरात्रेचसर्वदा॥ २७॥

स्थिरश्च संकुसुकोस्थिरइत्यमरः ॥१५॥१६॥१७ ॥उपसृष्टंराहुग्रस्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नरिष्यतेनहिंस्यते ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ त्रीणिभोज्यानि अदृष्टंशूद्रोदक्यादिभिः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

चतुष्पथंनसेवेतउभेसंध्येतथैवच ॥ उपानहौचवस्त्रंचधृतमन्यैर्नधारयेत् ॥ ब्रह्मचारीचनित्यंस्यात्पादंपादेननाक्रमेत् ॥ २८ ॥ अमावास्यांपौर्णमास्यांचतुर्द
श्यांचसर्वशः ॥ अष्टम्यांसर्वपक्षाणांब्रह्मचारीसदाभवेत् ॥ २९ ॥ वृथामांसंनखादेतपृष्ठमांसंतथैवच ॥ आक्रोशंपरिवादंचपैशुन्यंचविवर्जयेत् ॥ ३० ॥ ना
रुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययास्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेद्रुशतींपापलोक्यां ॥ ३१ ॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोच
तिराज्यहानि ॥ परस्यवाममर्मसुयेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ॥ ३२ ॥ रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतं ॥ वाचादुरुक्तंबीभत्संनसंरोहतिवाक्क्षतं ॥ ३३ ॥
कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः ॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः ॥ ३४ ॥ हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्विगर्हितान् ॥ रूपद्रविणहीनां
श्चसत्यहीनांश्चनाक्षिपेत् ॥ ३५ ॥ नास्तिक्यंवेदनिंदांचदेवतानांचकुत्सनं ॥ द्वेषस्तंभोभिमानंचतैक्ष्ण्यंचपरिवर्जयेत् ॥ ३६ ॥ परस्यदंडंनोद्यच्छेत्क्रुद्धोनैनंनि
पातयेत् ॥ अन्यत्रपुत्राच्छिष्याच्चशिक्षार्थंताडनंस्मृतं ॥ ३७ ॥ नब्राह्मणान्परिवदेन्नक्षत्राणिननिर्दिशेत् ॥ तिथिंपक्षस्यनब्रूयात्तथास्यायुर्नरिष्यते ॥ ३८ ॥ कृ
त्वामूत्रपुरीषेतुरथ्यामाक्रम्यवापुनः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यात्स्वाध्यायेभोजनेतथा ॥ ३९ ॥ त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् ॥ अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं
यच्चवाचाप्रशस्यते ॥ ४० ॥ संयावंकृसरंमांसंशष्कुलींपायसंतथा ॥ आत्मार्थंनप्रकर्तव्यंदेवार्थंतुप्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥ नित्यमग्निंपरिचरेद्भिक्षांदद्याच्चनित्यदा ॥
वाग्यतोदंतकाष्ठंचनित्यमेवसमाचरेत् ॥ ४२ ॥ नचाभ्युदितशायीस्यात्प्रायश्चित्तीतथाभवेत् ॥ मातापितरमुत्थायपूर्वमेवाभिवादयेत् ॥ ४३ ॥ आचार्यमथ
वाप्यन्यंतथायुर्विंदतेमहत् ॥ वर्जयेद्दंतकाष्ठानिवर्जनीयानिनित्यशः ॥ ४४ ॥ भक्षयेच्छास्त्रदृष्टानिपर्वस्वपिविवर्जयेत् ॥ उदङ्मुखश्चसततंशौचंकुर्यात्समाहि
तः ॥ ४५ ॥ अकृत्वादेवपूजांचनाचरेद्दंतधावनं ॥ अकृत्वादेवपूजांचनाभिगच्छेत्कदाचन ॥ अन्यत्रतुगुरुंवृद्धंधार्मिकंवाविचक्षणं ॥ ४६ ॥ अवलोक्योनचा
दर्शोमलिनोबुद्धिमत्तरैः ॥ नचाज्ञातांस्त्रियंगच्छद्गर्भिणींवाकदाचन ॥ ४७ ॥ उदक्शिरानस्वपेततथाप्रत्यक्शिरानच ॥ प्राक्शिरास्तुस्वपेद्विद्वानथवादक्षिणा
शिराः ॥ ४८ ॥ नभग्नेनावशीर्णेचशयनेप्रस्वपीतच ॥ नांतर्धानेनसंयुक्तेनचतिर्यक्कदाचन ॥ ४९ ॥

॥ ४५ ॥ नाभिगच्छेन्नृराजादीन्प्रति ॥ ४६ ॥ अज्ञातामृतुमतीत्वेनकामुकत्वेनवा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अंतर्धानेअत्यंतमंधकारे संयुक्तेइतरेणस्त्र्यादिना ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रस्कंदयेदन्नशेषं किंचित्त्यजेत् भुक्त्वाचमनसाग्निमुपस्पृशेत् ॥ ५६ ॥ ऋतंनिःश्रेयसमिच्छन्निति शेषः ॥ ५७ ॥ प्राणान्नासादीन् ऊर्ध्वच्छिद्राणि ॥ ५८॥

नचापिगच्छेत्कार्येणसमयाद्वापिनास्तिकैः ॥ आसनंतुपदाकृष्यनप्रसज्जेत्तथानरः ॥५०॥ ननग्नःकर्हिचित्स्नायान्ननिशायांकदाचन ॥ स्नात्वाचनावमृज्येतगात्राणिसुविचक्षणः ॥ ५१ ॥ नचानुलिंपेदस्नात्वास्नात्वावासोननिर्धुनेत्॥ नचैवार्द्राणिवासांसिनित्यंसेवेतमानवः ॥५२॥स्रजश्चनावकृष्येतनबहिर्धारयीतच ॥ उदक्ययाचसंभाषांनकुर्वीतकदाचन ॥ ५३ ॥ नोत्सृजेतपुरीषंचक्षेत्रेग्रामस्यचांतिके ॥ उभेमूत्रपुरीषेतुनाप्सुकुर्यात्कदाचन ॥ ५४ ॥ अन्नंबुभुक्षमाणस्तुत्रिर्मुखेनस्पृशेदपः ॥ भुक्त्वाचान्नंतथैवत्रिर्द्विःपुनःपरिमार्जयेत् ॥ ५५ ॥ प्राङ्मुखोनित्यमश्नीयाद्वाग्यतोन्नमकुत्सयन्॥प्रस्कंदयेच्चमनसाभुक्त्वाचाग्निमुपस्पृशेत्॥५६॥आयुष्यंप्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यंदक्षिणामुखः ॥ धन्यंपश्चान्मुखोभुंक्तेऋतंभुंक्तेउदङ्मुखः ॥ ५७॥ अग्निमालभ्यतोयेनसर्वान्प्राणानुपस्पृशेत्॥गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिंपाणितलेतथा ॥ ५८ ॥ नाधितिष्ठेत्तुषंजातुकेशभस्मकपालिकाः॥अन्यस्यचाप्यवस्नातंदूरतःपरिवर्जयेत्॥५९॥शांतिहोमांश्चकुर्वीतसावित्राणिचधारयेत् ॥ निषण्णश्चापिखादेतनतुगच्छन्कदाचन ॥ ६० ॥ मूत्रंनोत्तिष्ठताकार्यंनभस्मनिनगोव्रजे ॥ आर्द्रपादस्तुभुंजीतनार्द्रपादस्तुसंविशेत् ॥ ६१ ॥ आर्द्रपादस्तुभुंजानोवर्षाणांजीवतेशतं ॥ त्रीणितेजांसिनोच्छिष्टआलभेतकदाचन ॥ ६२ ॥ अग्निंगांब्राह्मणंचैवतथाह्यायुर्नरिष्यते ॥ त्रीणितेजांसिनोच्छिष्टउदीक्षेतकदाचन ॥ ६३ ॥ सूर्याचंद्रमसौचैवनक्षत्राणिचसर्वशः ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ ६४ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ अभिवादयीतवृद्धांश्चदद्याच्चैवासनंस्वयं ॥ ६५ ॥ कृतांजलिरुपासीतगच्छंतंपृष्ठतोन्वियात् ॥ नचासीतासनेभिन्नेभिन्नकांस्यंचवर्जयेत् ॥६६॥ नैकवस्त्रेणभोक्तव्यंननग्नःस्नातुमर्हति॥स्वप्तव्यंनैवनग्नेननचोच्छिष्टोपिसंविशेत्॥६७॥उच्छिष्टोनस्पृशेच्छीर्षंसर्वेप्राणास्तदाश्रयाः॥केशग्रहंप्रहारांश्चशिरस्येतान्विवर्जयेत् ॥ ६८ ॥ नसंहताभ्यांपाणिभ्यांकंडूयेदात्मनःशिरः ॥ नचाभीक्ष्णंशिरःस्नायात्तथास्यायुर्नरिष्यते ॥ ६९ ॥ शिरस्नातस्तुतैलैश्चनांगंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥ तिलसृष्टंनचाश्नीयात्तथास्यायुर्नरिष्यते ॥ ७० ॥ नाध्यापयेत्तथोच्छिष्टोनाधीयीतकदाचन ॥ वातेचपूतिगंधेचमनसापिनचिंतयेत् ॥ ॥ ७१ ॥ अत्रगाथायमोद्गीताःकीर्तयंतिपुराविदः॥ आयुरस्यनिकृंतामिप्रजास्तस्याददेतथा ॥ ७२ ॥

अवस्नातंस्नानजलं ॥ ५९ ॥ सावित्राणिमंत्रविशेषान् ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥ नरिष्यतेहिंस्यते ॥६९॥तिलसृष्टंतिलसंयुक्तंसृष्टंभक्ष्यं ॥ ७० ॥ नचिंतयेत्वेदं॥७१॥७२ ॥

॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥ मिथ्याप्रवृत्तेपिसम्यक्कुवर्तितव्यं ॥८१॥८२॥८३॥८४॥ विपर्ययंऔत्तराधर्यं॥८५॥ अपद[illegible]दशाहीनं॥८६॥ प्रियंगुःराजिका प्रियंगुःस्त्रीराजिकाकणयो रपीतिमेदिनी ॥ ८७ ॥ पृथगिति राजिकयानुलेपनंकृत्वास्नात्वाचंदनाद्यन्यतमेनानुलेपनंकार्यमित्यर्थः तगरस्थगरंमहाराष्ट्राणांगांवबाणइति[illegible]सिद्धं उपवासंब्रह्मचर्यं ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ आलीढयारजस्व

उच्छिष्टोयःप्राद्रवतिस्वाध्यायंचाधिगच्छति॥ यश्चानध्यायकालेपिमोहादभ्यस्यतिद्विजः॥७३॥ तस्यवेदःप्र[illegible]श्येतआयुश्चपरिहीयते॥ तस्माद्युक्तोत्यनध्या येनाधीयीतकदाचन॥ ७४॥ प्रत्यादित्यंप्रत्यनलंप्रतिगांचप्रतिद्विजान्॥ येमेहंतिचपंथानंतेभवंतिगतायुषः॥ ७५॥ उभेमूत्रपुरीषेतुदिवाकुर्यादुदङ्मुखः॥ दक्षिणाभिमुखोरात्रौतथाह्यायुर्नरिष्यते॥७६॥त्रीन्कृशान्नावजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः॥ ब्राह्मणंक्षत्रि[illegible]सर्पंसर्वेह्याशीविषास्त्रयः॥ ७७॥ दहत्याशीवि षःक्रुद्धोयावत्पश्यतिचक्षुषा॥ क्षत्रियोपिदहेत्क्रुद्धोयावत्स्पृशतितेजसा॥ ७८॥ ब्राह्मणस्तुकुलंहन्यात्ध्यानेना[illegible]क्षितेनच॥ तस्मादेतत्त्रयंयत्नादुपसेवेतपंडितः ॥ ७९॥ गुरुणाचैवनिर्बंधोनकर्तव्यःकदाचन॥ अनुमान्यःप्रसाद्यश्चगुरुःक्रुद्धोयुधिष्ठिर॥८०॥ सम्यङ्मिथ्या[illegible]प्रवृत्तेपिवर्तितव्यंगुराविह॥ गुरुनिंदादहत्यायु र्मनुष्याणांनसंशयः॥८१॥दूरादावसथान्मूत्रंदूरात्पादावसेचनं॥ उच्छिष्टोत्सर्जनंचैवदूरेकार्यंहितैषिणा॥ ८२॥ रक्तमाल्यंनधार्यंस्याच्छुक्लंधार्यंतुपंडितैः॥ वर्जयित्वातुकमलंतथाकुवलयंप्रभो॥ ८३॥ रक्तंशिरसिधार्यंतुतथावानेयमित्यपि॥ कांचनीयापिमालाया[illegible]नसादुष्यतिकर्हिंचित्॥८४॥ स्नातस्यवर्णकं नित्यमार्द्रंदद्याद्विशांपते॥ विपर्ययंनकुर्वीतवाससोबुद्धिमान्नरः॥८५॥ तथानान्यधृतंधार्यंनचापदशमेवच॥ अन्यदेवभवेद्वासःशयनीयेनरोत्तम॥८६॥ अन्यद्रथ्यासुदेवानामर्चायामन्यदेवहि॥ प्रियंगुचंदनाभ्यांचबिल्वेनतगरेणच॥८७॥ पृथगेवानुलिंपेतकेस[illegible]णचबुद्धिमान्॥ उपवासंचकुर्वीतस्नातःशुचि रलंकृतः॥८८॥पर्वकालेषुसर्वेषुब्रह्मचारीसदाभवेत्॥ समानमेकपात्रेतुभुंजेन्नान्नंजनेश्वर॥८९॥ नाली[illegible]यापरिहतंभक्षयीतकदाचन॥ तथानोत्धृतसा राणिप्रेक्षतेनाप्रदायच॥९०॥ नसंनिकृष्टेमेधावीनाशुचेर्नचसत्सुच॥ प्रतिषिद्धान्नधर्मेषुभक्ष्यान्भुंजीतपृ[illegible]तः॥ ९१॥ पिप्पलंचवटंचैवशणशाकंतथैव च॥ उदुंबरंनखादेच्चभवार्थीपुरुषोत्तमः॥ ९२॥ आजंगव्यंतथामांसंमायूरंचैववर्जयेत्॥ वर्जयेच्छुष्कमांसं[illegible]तथापर्युषितंचयत्॥ ९३॥ नपाणौलवणंवि द्यान्नाश्नीयान्नचरात्रिषु॥ दधिसक्तून्नभुंजीतत्वथामांसंचवर्जयेत्॥ ९४॥

लया परिकृतंसंपादितं नालीढंनापरिहितमितिपाठे आलीढंगवाद्याघ्रातंअपरिहितंपरिषेचनहीनं उद्धृतसाराणिक्षीरादीनि प्रेक्षतेयाचकाय[illegible]॥ ९० ॥ मेधावीनापुरुषःअशुचेःसन्निकृष्टेनभुंजीत मेधावी अशुचेरितिगौडाः धर्मेषुश्राद्धादिषुप्रतिषिद्धान्भक्षान्पृष्ठतःश्राद्धाद्यभावेनभुंजीत ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

एतैंतैलपायिकादिवन्नपापाय अभ्युदयायेत्यर्थः पारावतादयःसर्वेपक्षिविशेषाएव॥ १४॥ १५॥ १६॥शारणिकस्यरक्षणार्थिनः॥ १७॥ १८॥ १९॥प्रसाधनंकेशानांसंस्कारादिकं॥२०॥ पानीयस्यक्रियास्नानं ननक्तंस्नायादितिगृहेरात्रौशिरःस्नाननिषेधः ॥ २१ ॥ पानानिपातुंयोग्यानीत्यर्थः चावदातानिइतिगौडपाठः अवदातानिनिर्मलान्यपिशेषाणिवर्जनीयानीत्यर्थः सौहित्यमातृप्तिभोजनंपरस्यनकर्त

गृहेपारावताधन्याःशुकाश्वसहसारिकाः॥ गृहेष्वेतेनपापायतथावैतैलपायिकाः॥ उद्दीपकाश्वगृध्राश्वकपोताभ्रमरास्तथा॥ १४ ॥ निविशेयुर्यदातत्रशांति मेवतदाचरेत्॥ अमंगल्यानिचैतानितथाक्रोशोमहात्मनां ॥ १५ ॥ महात्मनोतिगुह्यानिनवक्तव्यानिकर्हिंचित् ॥ अगम्याश्वनगच्छेतराज्ञःपत्नींसखीस्त था॥ १६॥ वैद्यानांबालवृद्धानांभृत्यानांचयुधिष्ठिर॥ बंधूनांब्राह्मणानांचतथाशारणिकस्यच॥ १७॥ संबंधिनांचराजेंद्रतथायुर्विंदतेमहत्॥ ब्राह्मणस्थप तिभ्यांचनिर्मितंयन्निवेशनं॥ १८॥ तदावसेत्सदाप्राज्ञोभवार्थीमनुजेश्वर॥ संध्यायांनस्वपेद्राजन्विद्यांनचसमाचरेत् ॥ १९ ॥ नभुंजीतचमेधावीतथायु र्विंदतेमहत्॥ नक्तंनकुर्यात्पित्र्याणिभुक्त्वाचैवप्रसाधनं॥२०॥ पानीयस्यक्रियानक्तंनकार्याभूतिमिच्छता॥ वर्जनीयाश्चैवनित्यंसक्तवोनिशिभारत॥२१॥ शेषाणिचैवपानानिपानीयंचापिभोजने॥ सौहित्यंनचकर्तव्यंरात्रौनचसमाचरेत् ॥ २२ ॥ द्विजच्छेदंनकुर्वीतभुक्त्वानचसमाचरेत्॥ महाकुलेप्रसूतांचप्र शस्तांलक्षणैस्तथा॥ २३ ॥ वयस्थांचमहाप्राज्ञःकन्यामावोढुमर्हति॥ अपत्यमुत्पाद्यततःप्रतिष्ठाप्यकुलंतथा ॥ २४॥ पुत्राःप्रदेयाज्ञानेषुकुलधर्मेषुभारत॥ कन्याचोत्पाद्यदातव्याकुलपुत्रायधीमते॥ २५॥ पुत्रानिवेश्याश्चकुलाद्भृत्यालभ्याश्चभारत॥ शिरस्नातोथकुर्वीतदैवंपित्र्यमथापिच ॥ २६ ॥ नक्षत्रेनच कुर्वीतयस्मिन्जातोभवेन्नरः॥ नप्रोष्ठपदयोःकार्यंतथाग्नेयेचभारत॥ २७॥ दारुणेषुचसर्वेषुप्रत्यरिंचविवर्जयेत् ॥ ज्योतिषेयानिचोक्तानितानिसर्वाणिव र्जयेत्॥ २८॥ प्राङ्मुखःश्मश्रुकर्माणिकारयेत्सुसमाहितः॥उदङ्मुखोवाराजेंद्रतथायुर्विंदतेमहत्॥ २९॥ परिवादंनचब्रूयात्परेषामात्मनस्तथा ॥ परिवादो ह्यधर्मायप्रोच्यतेभरतर्षभ॥ ३०॥

व्यंआत्मनश्वनसमाचरेत् ॥२२॥ द्विजच्छेदंपक्षिवधंनकुर्वीततर्हिपक्षिमांसमेवनभोक्तव्यमितिफलितमित्याशंक्याह भुक्त्वानसमाचरेदिति द्विजान्भुक्त्वापितच्छेदंनसमाचरेत् क्रयक्रीतमेवमांसंभक्ष्यंनतुस्वयंहिंसाकार्येत्यर्थः भुक्त्वापानंसमाचरेदितिपाठेभोजनांततक्रंजलंवापेयमित्यर्थः ॥२३॥२४॥ ज्ञानेषुबहुज्ञाननिमित्तंपुत्रादेयाविद्वत्सुसमर्प णीयाः ॥२५॥ कुलात्सत्कुलसंबंधेननिवेश्याविवाह्याः लभ्यालंभनीयाः॥२६॥ आग्नेयेकृत्तिकायां॥२७॥ प्रत्यरिस्वनक्षत्राद्दिननक्षत्रंयावद्गणयित्वानवभिर्भागेल्हतेपंचमीताराप्रत्यरिः ॥२८॥२९॥३०॥

* विष्ठामुखा वडवागुळइतिप्रसिद्धाः

वालेनकेशेनउपलक्षितं परश्राद्धंशत्रुश्राद्धं ॥ ९५ ॥ सदैवनसदानैवेतिसंबंधः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ निरस्यपानीयादीन्विहाय अन्येषांभक्षाणांशेषमन्यस्मैनदेयं पानीयादेरपिशेषंपुत्रादिभ्यएवदेयं पितुर्ज्येष्ठस्यचभ्रातुरुच्छिष्टंभोज्यमितिस्मरणात् अन्येषांतद्भोजनस्यनिषेधात् गौडास्तुनिरस्यशेषमेतेषांनप्रदेयमितिपठंति तत्परिसंख्यापत्तेरुपेक्ष्यते ॥ ९९ ॥ शंकांजीर्यतिनवेति अन्नस्यापूतत्वात्वाअ

सायंप्रातश्चभुंजीतनांतरालेसमाहितः॥ वालेनतुनभुंजीतपरश्राद्धंतथैवच॥९५॥ वाग्यतोनैकवस्त्रश्चनासंविष्टःकदाचन॥ भूमौसदैवनाश्नीयान्नानासीनो नशब्दवत्॥ ९६॥ तोयपूर्वंप्रदायान्नमतिथिभ्योविशांपते ॥ पश्चाद्भुंजीतमेधावीनचाप्यन्यमनानरः॥ ९७॥ समानमेकपंक्त्यांतुभोज्यमन्नंनरेश्वर॥ विषं हालाहलंभुंक्तेयोऽप्रदायसुहृज्जने॥ ९८॥ पानीयंपायसंसक्तून्दधिसर्पिर्मधून्यपि ॥ निरस्यशेषमन्येषांनप्रदेयंतुकस्यचित् ॥ ९९ ॥ भुंजानोमनुजव्याघ्रनैव शंकांसमाचरेत्॥ दधिचाप्यनुपानंवैनकर्तव्यंभवार्थिना ॥ १०० ॥ आचम्यचैकहस्तेनपरिप्लाव्यंतथोदकं ॥ अंगुष्ठंचरणस्याथदक्षिणस्यावसेचयेत्॥ १॥ पाणिंमूर्ध्निसमाधायस्पृष्ट्वाचाग्निंसमाहितः॥ ज्ञातिश्रैष्ठ्यमवाप्नोतिप्रयोगकुशलोनरः॥ २॥ अद्भिःप्राणान्समालभ्यनाभिंपाणितलेतथा॥ स्पृशंश्चैवप्रतिष्ठे तनचाप्यार्द्रेणपाणिना॥ ३॥ अंगुष्ठस्यांतरालेचब्राह्मंतीर्थमुदाहृतं॥ कनिष्ठिकायाःपश्चात्तुदेवतीर्थमिहोच्यते॥४॥ अंगुष्ठस्यचयन्मध्यंप्रदेशिन्याश्चभारत॥ तेनपित्र्याणिकुर्वीतस्पृष्ट्वापोन्यायतःसदा॥ ५॥ परापवादंनब्रूयान्नाप्रियंचकदाचन॥ नमन्युःकश्चिदुत्पाद्यःपुरुषेणभवार्थिना॥ ६॥ पतितैस्तुकथांनेच्छे द्दर्शनंचविवर्जयेत् ॥ संसर्गंचनगच्छेत्ततथायुर्विंदतेमहत् ॥ ७॥ नदिवामैथुनंगच्छेन्नकन्यांनचबंधकीं॥ नचास्नातांस्त्रियंगच्छेत्तथायुर्विंदतेमहत्॥ ८॥ स्वेस्वेतीर्थेसमाचम्यकार्येसमुपकल्पिते॥ त्रिःपीत्वापोद्विःप्रमृज्यकृतशौचोभवेन्नरः ॥ ९॥ इंद्रियाणिसकृत्स्पृश्यत्रिरभ्युक्ष्यचमानवः॥ कुर्वीतपित्र्यंदैवंचवे दहृष्टेनकर्मणा॥ १०॥ ब्राह्मणार्थेचयच्छौचंतच्चमेशृणुकौरव॥ पवित्रंचहितंचैवभोजनाद्यंतयोस्तथा ॥ ११ ॥ सर्वशौचेषुब्राह्मेणतीर्थेनसमुपस्पृशेत्॥ नि ष्ठीव्यतुतथाक्षुत्वास्पृश्यापोहिशुचिर्भवेत्॥ १२॥ वृद्धोज्ञातिस्तथामित्रंदरिद्रोयोभवेदपि॥ गृहेवासयितव्यास्तेधन्यमायुष्यमेवच॥ १३॥

धिकत्वाच्छंकयानैवभोक्तव्यमित्यर्थः दधीति तक्रंत्वनुपानंकर्तव्यमेव यथेष्टंभुंक्ष्वमाभैषीस्तक्रंसलवणंपिबेतितस्यदृष्टार्थत्वोक्तेः ॥ १०० ॥ कुत्रपरिप्लाव्यंतदाह अंगुष्ठमिति ॥ १०१ ॥ २ ॥ प्राणान्नासादीन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

व्यंगिनीं न्यूनांगीं व्यंगितां विरुद्धांगेनाधिकेन युक्तां समार्षां समानप्रवरां ॥३१॥३२॥ अयोनिं अज्ञातकुलां वियोनिं हीनकुलां ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ प्रगे संध्यायां ॥३९॥ नापितोच्छिष्ट

वर्जयेद्व्यंगिनींनारींतथाकन्यांनरोत्तम॥समार्षांव्यंगितांचैवमातुःस्वकुलजांतथा॥३१॥वृद्धांप्रव्रजितांचैवतथैवचपतिव्रतां॥तथानिकृष्टवर्णांचवर्णोत्कृष्टांच
वर्जयेत्॥३२॥अयोनिंचवियोनिंचनगच्छेतविचक्षणः॥पिंगलांकुष्ठिनींनारींनत्वमुद्वोढुमर्हसि॥३३॥ अपस्मारिकुलेजातांनिहीनांचापिवर्जयेत्॥श्वि
त्रिणांचकुलेजातांक्षयिणांमनुजेश्वर॥३४॥लक्षणैरन्वितायाचप्रशस्तायाचलक्षणैः॥ मनोज्ञांदर्शनीयांचतांभवान्वोढुमर्हति॥३५॥ महाकुलेनिवेष्टव्यं
सदृशेवायुधिष्ठिर॥अवरापतिताचैवनग्राह्याभूतिमिच्छता॥३६॥ अग्नीनुत्पाद्ययत्नेनक्रियाःसुविहिताश्चयाः॥ वेदेचब्राह्मणैःप्रोक्तास्ताश्चसर्वाःसमाचरे
त्॥३७॥ नचेर्ष्यास्त्रीषुकर्तव्यारक्ष्यादाराश्चसर्वशः॥अनायुष्याभवेदीर्ष्यातस्मादीर्ष्यांविवर्जयेत्॥३८॥ अनायुष्यंदिवास्वप्नंतथाभ्युदितशायिना॥प्रगे
निशामाशुतथानैवोच्छिष्टाःस्वपंतिवै॥३९॥पारदार्यमनायुष्यंनापितोच्छिष्टतातथा॥ यत्नतोवैनकर्तव्यमभ्यासश्चैवभारत॥४०॥ संध्यायांचनभुंजी
तनस्नायेन्नतथापठेत्॥ प्रयतश्चभवेत्तस्यांनचकिंचित्समाचरेत्॥४१॥ ब्राह्मणान्पूजयेच्चापितथास्नात्वानराधिप॥ देवांश्चप्रणमेत्स्नातोगुरूंश्चाप्यभि
वादयेत्॥४२॥अनिमंत्रितोनगच्छेतयज्ञंगच्छेतदर्शकः॥अनर्चितेह्यनायुष्यंगमनंतत्रभारत॥४३॥ नचैकेनपरिव्रज्यंनगंतव्यंतथानिशि॥अनागता
यांसंध्यायांपश्चिमायांगृहेवसेत्॥४४॥मातुःपितुर्गुरूणांचकार्यमेवानुशासनं॥ हितंचाप्यहितंचापिनविचार्यंनरर्षभ॥४५॥ धनुर्वेदेचवेदेचयत्नःकार्यो
नराधिप॥हस्तिपृष्ठेश्वपृष्ठेचरथचर्यासुचैवह॥४६॥यत्नवान्भवराजेंद्रयत्नवान्सुखमेधते॥अप्रधृष्यश्चशत्रूणांभृत्यानांस्वजनस्यच॥४७॥प्रजापालनयु
क्तश्चनक्षतिंलभतेक्वचित्॥युक्तिशास्त्रंचतेज्ञेयंशब्दशास्त्रंचभारत॥४८॥ गांधर्वशास्त्रंचकलाःपरिज्ञेयानराधिप॥पुराणमितिहासाश्चतथाख्यानानिया
निच॥४९॥महात्मनांचचरितंश्रोतव्यंनित्यमेवते॥पत्नीरजस्वलायाचनाभिगच्छेन्नचाह्वयेत्॥५०॥ स्नातांचतुर्थेदिवसेरात्रौगच्छेद्विचक्षणः॥पंचमे
दिवसेनारीषष्ठेहनिपुमान्भवेत्॥५१॥एतेनविधिनापत्नीमुपगच्छेतपंडितः॥ज्ञातिसंबंधिमित्राणिपूजनीयानिसर्वशः॥५२॥ यष्टव्यंचयथाशक्तियज्ञै
र्विविधदक्षिणैः॥अतऊर्ध्वमरण्यंचसेवितव्यंनराधिप॥५३॥

ताद्दमश्रुकर्मोत्तरमस्नातता अभ्यासोध्ययनंच ॥४०॥४१॥४२॥ दर्शकोद्रष्टा ॥४३॥ परिव्रज्यंदेशांतरेगंतव्यं ॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

आयुष्याणांआयुष्कराणांकर्मणां उद्देशःसंक्षेपः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एषतेलक्षणोद्देशआयुष्याणांप्रकीर्तितः ॥ शेषस्त्रैविद्यवृद्धेभ्यःप्रत्याहार्योयुधिष्ठिर ॥५४॥ आचारोभूतिजननआचारःकीर्तिवर्धनः ॥ आचाराद्वर्धतेह्यायुरा
चारोहंत्यलक्षणं ॥ ५५ ॥ आगमानांहिसर्वेषामाचारःश्रेष्ठउच्यते ॥ आचारप्रभवोधर्मोधर्मादायुर्विवर्धते ॥ ५६ ॥ एतद्यशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥
अनुकंप्यसर्ववर्णान्ब्रह्मणासमुदाहृतं ॥ १५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेआयुष्याख्यानेचतुरधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच यथाज्येष्ठःकनिष्ठेषुवर्तेतभरतर्षभ ॥ कनिष्ठाश्चयथाज्येष्ठेवर्तेरंस्तद्ब्रवीहिमे ॥ १ ॥
भीष्मउवाच ज्येष्ठवत्तातवर्तस्वज्येष्ठोसिसततंभवान् ॥ गुरोर्गरीयसीवृत्तिर्याचशिष्यस्यभारत ॥ २ ॥ नगुरावकृतप्रज्ञेशक्यंशिष्येणवर्तितुं ॥ गुरोर्हिदीर्घद
र्शित्वंयत्तच्छिष्यस्यभारत ॥ ३ ॥ अंधःस्यादंधवेलायांजडःस्यादपिवाबुधः ॥ परिहारेणतद्ब्रूयाद्यस्तेषांस्याद्व्यतिक्रमः ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षंभिन्नहृदयाभेदयेयुःकृतं
नराः ॥ श्रियाभितप्ताःकौंतेयभेदकामास्तथारयः ॥ ५ ॥ ज्येष्ठःकुलंवर्धयतिविनाशयतिवापुनः ॥ हंतिसर्वमपिज्येष्ठःकुलंयत्रावजायते ॥ ६ ॥ अथयोविनिकु
र्वीतज्येष्ठोभ्रातायवीयसः ॥ अज्येष्ठःस्यादभागश्चनियम्योराजभिश्चसः ॥ ७ ॥ निकृतीहिनरोलोकान्पापान्गच्छत्यसंशयं ॥ विदुलस्येवतत्पुष्पंमोघंजनयि
तुःस्मृतं ॥ ८ ॥ सर्वानर्थःकुलेयत्रजायतेपापपूरुषः ॥ अकीर्तिंजनयत्येवकीर्तिमंतर्दधातिच ॥ ९ ॥ सर्वेचापिविकर्मस्थाभागंनार्हंतिसोदराः ॥ नाप्रदायकनि
ष्ठेभ्योज्येष्ठःकुर्वीतयौतकं ॥ १० ॥ अनुपघ्नन्पितुर्दायंजंघाश्रमफलोध्वगः ॥ स्वयमीहितलब्धंतुनाकामोदातुमर्हति ॥ ११ ॥ भ्रातॄणामविभक्तानामुत्थानम
पिचेत्सह ॥ नपुत्रभागंविषमंपितादद्यात्कदाचन ॥ १२ ॥ नज्येष्ठोवावमन्येतदुष्कृतःसुकृतोपिवा ॥ यदिस्त्रीयद्यवरजःश्रेयश्चेत्तत्तदाचरेत् ॥ १३ ॥ धर्मंहिश्रे
यइत्याहुरितिधर्मविदोजनाः ॥ दशाचार्यानुपाध्यायउपाध्यायान्पितादश ॥ १४ ॥ दशचैवपितॄन्मातासर्वांवापृथिवीमपि ॥ गौरवेणाभिभवतिनास्तिमातृस
मोगुरुः ॥ १५ ॥ मातागरीयसीयच्चतेनैतांमन्यतेजनः ॥ ज्येष्ठोभ्रातापितृसमोमृतेपितरिभारत ॥ १६ ॥

यथेति ॥ १ ॥ याचशिष्यस्यगुरौवृत्तिस्तांवर्तस्व ॥ २ ॥ ३ ॥ तेषांगुरूणाम् ॥ ४ ॥ कृतंमित्रम् अरयःनराभेदयेयुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ यवीयसःकनिष्ठान् ॥ ७ ॥ विदुलस्यवेतसस्य विदुलस्तुपुमानम्लवेतसेवेतसेपिचेतिमेदिनी
जनयितुःपितुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ जंघाश्रमएवफलंधनंयस्य अध्वगःप्रवासी ॥ ११ ॥ उत्थानंभोजनादौविभागेवा ॥ १२ ॥ यदिस्त्रीयदिवाकनिष्ठोदुष्कृतस्तथापितस्यश्रेयआचरेत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ५ ॥ सर्वेषामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

सख्येषांवृत्तिदातास्यात्सचैतान्प्रतिपालयेत् ॥ कनिष्ठास्तंनमस्येरन्सर्वेछंदानुवर्तिनः ॥ १७॥ तमेवचोपजीवेरन्यथैवपितरंतथा ॥ शरीरमेतौसृजतःपितामा
ताचभारत ॥ १८ ॥ आचार्यशास्तायाजातिःसासत्यासाजराऽमरा ॥ ज्येष्ठामातृसमाचापिभगिनीभरतर्षभ ॥ १९ ॥ भ्रातुर्भार्याचतद्वत्स्याद्यस्याबाल्ये
स्तनंपिबेत् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेज्येष्ठकनिष्ठवृत्तिर्नामपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥५॥
युधिष्ठिरउवाच सर्वेषामेववर्णानांम्लेच्छानांचपितामह ॥ उपवासेमतिरियंकारणंचनविद्महे ॥ १ ॥ ब्रह्मक्षत्रेणनियमाश्चर्तव्याइतिनःश्रुतं ॥ उपवासेक
थंतेषांकृत्यमस्तिपितामह ॥ २ ॥ नियमांश्चोपवासांश्चसर्वेषांब्रूहिपार्थिव ॥ आप्नोतिकांगतिंतातउपवासपरायणः ॥३॥ उपवासःपरंपुण्यमुपवासःपरायणं ॥
उपोष्येहनरश्रेष्ठकिंफलंप्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ अधर्मान्मुच्यतेकेनधर्ममाप्नोतिवाकथं ॥ स्वर्गंपुण्यंचलभतेकथंभरतसत्तम ॥ ५ ॥ उपोष्यचापिकिंतेनप्रदेयंस्यान्न
राधिप ॥ धर्मेणचसुखानर्थांल्लभेयेनब्रवीहितं ॥ ६॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवाणंकौंतेयंधर्मज्ञंधर्मतत्त्ववित् ॥ धर्मपुत्रमिदंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवी
त् ॥ ७॥ भीष्मउवाच इदंखलुमयाराजन्श्रुतमासीत्पुरातनं ॥ उपवासविधौश्रेष्ठागुणायेभरतर्षभ ॥ ८ ॥ ऋषिमंगिरसंपूर्वंपृष्टवानस्मिभारत ॥ यथा
मांत्वंतथैवाहंपृष्टवांस्तंतपोधनं ॥ ९ ॥ प्रश्नमेतंमयापृष्टोभगवानग्निसंभवः ॥ उपवासविधिंपुण्यमाचष्टभरतर्षभ ॥ १० ॥ अंगिराउवाच ब्रह्मक्षत्रेत्रिरात्रं
तुविहितंकुरुनंदन ॥ द्विस्त्रिरात्रमथैकाहंनिर्दिष्टंपुरुषर्षभ ॥ ११ ॥ वैश्याःशूद्राश्चयन्मोहादुपवासंप्रचक्रिरे ॥ त्रिरात्रंवाद्विरात्रंवातयोर्व्युष्टिर्नविद्यते ॥ १२ ॥ चतुर्थभ
क्तक्षपणंवैश्येशूद्रेविधीयते ॥ त्रिरात्रंनतुधर्मज्ञैर्विहितंधर्मदर्शिभिः ॥ १३ ॥ पंचम्यांवापिषष्ठ्यांचपौर्णमास्यांचभारत ॥ उपोष्यएकभक्तेननियतात्माजितेंद्रि
यः ॥ १४ ॥ क्षमावान्रूपसंपन्नःश्रुतवांश्चैवजायते ॥ नानपत्योभवेत्प्राज्ञोदरिद्रोवाकदाचन ॥ १५ ॥ यजिष्णुःपंचमींषष्ठींकुलेभोजयतेद्विजान् ॥ अष्टमीमथ
कौरव्यकृष्णपक्षेचतुर्दशीम् ॥ १६ ॥ उपोष्यव्याधिरहितोवीर्यवानभिजायते ॥ मार्गशीर्षंतुयोमासमेकभक्तेनसंक्षिपेत् ॥ १७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मक्षत्रेत्रिरात्राधिकमुपोषणंनेष्टं द्विस्त्रिरात्रंषड्रात्रंसर्वेषां अथआश्रमांतरेकचित्निर्दिष्टं ॥ ११ ॥ व्युष्टिःफलम् ॥ १२ ॥ दिनस्यद्वेभक्तेतत्रचतुर्थस्यभक्तस्यक्षपणं द्विरात्रमभोजन
मित्यर्थः नतुत्रिरात्रंतेषामस्तित्याह त्रीति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यजिष्णुःदेवतापूजनशीलः कुलेसएवमहानन्नदाताभवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ज्येष्ठामूलंज्येष्ठमासं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वेषुमासेषुएकैकस्मिन्पक्षेगतेद्वितीयपक्षेभक्तंएकभक्तंअ

भोजयेच्चद्विजान्शक्त्यासमुच्येद्याधिकिल्बिषैः ॥ सर्वकल्याणसंपूर्णःसर्वौषधिसमन्वितः ॥ १८ ॥ उपोष्यव्याधिरहितोवीर्यवानभिजायते ॥ कृषिभागीबहु
धनोबहुधान्यश्चजायते ॥ १९ ॥ पौषमासंतुकौंतेयभक्तेनैकेनयःक्षिपेत् ॥ सुभगोदर्शनीयश्चयशोभागीचजायते ॥ २० ॥ माघंतुनियतोमासमेकभक्तेन
यःक्षिपेत् ॥ श्रीमत्कुलेज्ञातिमध्येसमहत्वंप्रपद्यते ॥ २१ ॥ भगदैवतमासंतुएकभक्तेनयःक्षिपेत् ॥ स्त्रीषुवल्लभतांयातिवश्याश्चास्यभवंतिताः ॥ २२ ॥ चैत्रंतु
नियतोमासमेकभक्तेनयःक्षिपेत् ॥ सुवर्णमणिमुक्ताढ्येकुलेमहतिजायते ॥ २३ ॥ निस्तरेदेकभक्तेनवैशाखंयोजितेंद्रियः ॥ नरोवायदिवानारीज्ञातीनांश्रेष्ठ
तांव्रजेत् ॥ २४ ॥ ज्येष्ठामूलंतुयोमासमेकभक्तेनसंक्षिपेत् ॥ ऐश्वर्यमतुलंश्रेष्ठंपुमान्स्त्रीवाप्रपद्यते ॥ २५ ॥ आषाढमेकभक्तेनस्थित्वामासमतंद्रितः ॥ बहुधा
न्योबहुधनोबहुपुत्रश्चजायते ॥ २६ ॥ श्रावणंनियतोमासमेकभक्तेनयःक्षिपेत् ॥ यत्रतत्राभिषेकेणयुज्यतेज्ञातिवर्धनः ॥ २७ ॥ प्रौष्ठपदंतुयोमासमेकाहा
रोभवेन्नरः ॥ गवाढ्यंस्फीतमचलमैश्वर्यंप्रतिपद्यते ॥ २८ ॥ तथैवाश्वयुजंमासमेकभक्तेनयःक्षिपेत् ॥ मृजावान्वाहनाढ्यश्चबहुपुत्रश्चजायते ॥ २९ ॥ कार्तिकं
तुनरोमासंयःकुर्यादेकभोजनं ॥ शूरश्चबहुभार्यश्चकीर्तिमांश्चैवजायते ॥ ३० ॥ इतिमासानरव्याघ्रक्षिपतांपरिकीर्तिताः ॥ तिथीनांनियमायेतुशृणुतानपिपा
र्थिव ॥ ३१ ॥ पक्षेपक्षेगतेयस्तुभक्तमश्नातिभारत ॥ गवाढ्योबहुपुत्रश्चबहुभार्यःसजायते ॥ ३२ ॥ मासिमासित्रिरात्राणिकृत्वावर्षाणिद्वादश ॥ गणाधिपत्यं
प्राप्नोतिनिःसपत्नमनाविलं ॥ ३३ ॥ एतेतुनियमाःसर्वेकर्तव्याःशरदोदश ॥ द्वेचान्येभरतश्रेष्ठप्रवृत्तिमनुवर्तता ॥ ३४ ॥ यस्तुप्रातस्तथासायंभुंजानोनांतरा
पिबेत् ॥ अहिंसानिरतोनित्यंजुह्वानोजातवेदसं ॥ ३५ ॥ षड्भिःसवर्षैर्नृपतेसिध्यतेनात्रसंशयः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ३६ ॥ अधिवा
सेसोप्सरसांनृत्यगीतविनादिते ॥ रमतेस्त्रीसहस्राढ्येसुकृतीविरजोनरः ॥ ३७ ॥ तप्तकांचनवर्णाभंविमानमधिरोहति ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंचब्रह्मलोकेमहीयते ॥
॥ ३८ ॥ तत्क्षयादिहचागम्यमाहात्म्यंप्रतिपद्यते ॥ यस्तुसंवत्सरंपूर्णमेकाहारोभवेन्नरः ॥ ३९ ॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यसफलंसमुपाश्नुते ॥ दशवर्षसहस्राणिस्व
र्गेचसमहीयते ॥ ४० ॥ तत्क्षयादिहचागम्यमाहात्म्यंप्रतिपद्यते ॥ यस्तुसंवत्सरंपूर्णंचतुर्थभक्तमश्नुते ॥ ४१ ॥

श्नाति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥एकस्मिन्पक्षेगतेपरस्मिन्पक्षेश्चातिवर्षेचतदेवषण्मासाशनं भवति॥४७॥४८॥४९॥ संवत्सरमिति एकैकस्मिन्संवत्सरेएकमेकंमासंजलमात्राहारोभवेदितिवाक्यार्थः यथाश्रुतार्थ

अहिंसानिरतोनित्यंसत्यवाग्विजितेंद्रियः॥ वाजपेयस्ययज्ञस्यसफलंसमुपाश्नुते ॥ ४२ ॥ दशवर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ षष्ठेकालेतुकौंतेयनरःसंव
त्सरंक्षिपन् ॥ ४३ ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ चक्रवाकप्रयुक्तेनविमानेनसगच्छति ॥ ४४॥ चत्वारिंशत्सहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते॥ अ
ष्टमेनतुभक्तेनजीवन्संवत्सरंनृप ॥ ४५॥ गवामयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ हंससारसयुक्तेनविमानेनसगच्छति ॥ ४६ ॥ पंचाशतंसहस्राणिवर्षाणां
दिविमोदते॥ पक्षेपक्षेगतेराजन्योश्नीयाद्वर्षमेवतु॥ ४७॥ षण्मासानशनंतस्यभगवानंगिराब्रवीत्॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणिदिवमावसतेचसः ॥ ४८॥ वीणानां
वल्लकीनांचवेणूनांचविशांपते॥ सुघोषैर्मधुरैःशब्दैःसुप्तःसप्रतिबोध्यते॥ ४९॥ संवत्सरमिहैकंतुमासिमासिपिबेदपः ॥ फलंविश्वजितस्तातप्राप्नोतिसनरो
नृप॥ ५०॥ सिंहव्याघ्रप्रयुक्तेनविमानेनसगच्छति॥ सप्ततिंचसहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते॥५१॥ मासादूर्ध्वंनरव्याघ्रनोपवासोविधीयते॥ विधिंत्वनशन
स्याहुःपार्थधर्मविदोजनाः॥ ५२॥ अनार्तोव्याधिरहितोगच्छेदनशनंतुयः॥ पदेपदेयज्ञफलंसप्राप्नोतिनसंशयः॥ ५३॥ दिवंहंसप्रयुक्तेनविमानेनसगच्छ
ति॥ शतंवर्षसहस्राणांमोदतेसदिविप्रभो ॥ ५४ ॥ शतंचाप्सरसःकन्यारमयंत्यपितंनरं॥ आर्तोवाव्याधितोवापिगच्छेदनशनंतुयः॥ ५५॥ शतंवर्षसहस्रा
णांमोदतेसदिविप्रभो॥ कांचीनूपुरशब्देनसुप्तश्चैवप्रबोध्यते॥ ५६॥ सहस्रहंसयुक्तेनविमानेनतुगच्छति ॥ सगत्वास्त्रीशताकीर्णेरमतेभरतर्षभ॥ ५७॥ क्षी
णस्याप्यायनंदृष्टंक्षतस्यक्षतरोहणं ॥ व्याधितस्यौषधग्रामःक्रुद्धस्यचप्रसादनं॥ ५८ ॥ दुःखितस्यार्थमानाभ्यांदुःखानांप्रतिषेधनं॥ नचैतेस्वर्गकामस्यरो
चंतेसुखमेधसः॥ ५९॥ अतःसकामसंयुक्तेविमानेहेमसन्निभे॥ रमतेस्त्रीशताकीर्णेपुरुषोलंकृतःशुचिः॥ ६०॥ स्वस्थःसफलसंकल्पःसुखीविगतकल्मषः॥
अनश्नन्देहमुत्सृज्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ ६१॥ बालसूर्यप्रतीकाशेविमानेहेमवर्चसि॥ वैदूर्यमुक्ताखचितेवीणामुरजनादिते॥ ६२॥ पताकादीपिकाकीर्णेदि
व्यघंटानिनादिते॥ स्त्रीसहस्रानुचरितेसनरःसुखमेधते ॥ ६३ ॥ यावंतिरोमकूपाणितस्यगात्रेषुपांडव॥ तावंत्येवसहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते॥ ६४ ॥ ना
स्तिवेदात्परंशास्त्रंनास्तिमातृसमोगुरुः॥ नधर्मात्परमोलाभस्तपोनानशनात्परं॥ ६५॥

ग्रहणेजीवनाशप्रसंगात्॥५०॥५१॥ ५२॥

॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ स्वर्गकामस्यक्षीणत्वाद्यवस्थांप्राप्तस्याप्यायनादयोनरोचंतेऽपितुतज्जंदुःखंसहमानएवसस्वतपोवर्धयतीत्यर्थः ॥५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥

॥ ६६ ॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥ वियोनिजानांपक्ष्यादीनांरुतंशब्दंविजानतेविजानीते ॥ ७२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६॥पितामहेनेति

ब्राह्मणेभ्यःपरंनास्तिपावनंदिविचेहच॥ उपवासैस्तथातुल्यंतपःकर्मनविद्यते॥ ६६॥ उपोष्यविधिवद्देवास्त्रिदिवंप्रतिपेदिरे॥ ऋषयश्चपरांसिद्धिमुपवासैर
वाप्नुवन्॥ ६७॥ दिव्यवर्षसहस्राणिविश्वामित्रेणधीमता॥ क्षांतमेकेनभक्तेनतेनविप्रत्वमागतः॥ ६८॥ च्यवनोजमदग्निश्चवसिष्ठोगौतमोभृगुः॥ सर्वएव
दिवंप्राप्ताःक्षमावंतोमहर्षयः॥ ६९॥ इदमंगिरसापूर्वंमहर्षिभ्यःप्रदर्शितं॥ यःप्रदर्शयतेनित्यंनसदुःखमवाप्नुते॥ ७०॥ इमंतुकौंतेययथाक्रमंविधिंप्रवर्तितं
ह्यंगिरसामहर्षिणा॥ पठेच्चयोवैशृणुयाच्चनित्यदानविद्यतेतस्यनरस्यकिल्बिषं॥ ७१॥ विमुच्यतेचापिससर्वसंकरैर्नचास्यदोषैरभिभूयतेमनः॥ वियोनि
जानांचविजानतेरुतंध्रुवांचकीर्तिंलभतेनरोत्तमः॥ ७२॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेउपवासविधौषडधिकशतत
मोऽध्यायः॥ १०६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच पितामहेनविधिवद्यज्ञाःप्रोक्तामहात्मना॥ गुणाश्चैषांयथातथ्यंप्रेत्यचेहचसर्वशः
॥ १ ॥ नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंपितामह॥ बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्तराः॥ २ ॥ पार्थिवैराजपुत्रैर्वाशक्याःप्राप्तुंपितामह॥ नार्थन्यूनैरवगुणैरे
कात्मभिरसंहतैः॥ ३॥ योदरिद्रैरपिविधिःशक्यःप्राप्तुंसदाभवेत्॥ अर्थन्यूनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः॥ ४ ॥ तुल्योयज्ञफलैरेतैस्तन्मेब्रूहिपितामह॥ भीष्म
उवाच इदमंगिरसाप्रोक्तमुपवासफलात्मकं॥ ५ ॥ विधिंयज्ञफलैस्तुल्यंतन्निबोधयुधिष्ठिर॥ यस्तुकल्यंतथासायंभुंजानोनांतरापिवेत्॥ ६॥ अहिंसानि
रतोनित्यंजुह्वानोजातवेदसं॥ षड्भिरेवसवर्षैस्तुसिध्यतेनात्रसंशयः॥ ७॥ तप्तकांचनवर्णंचविमानंलभतेनरः॥ देवस्त्रीणामधीवासेनृत्यगीतनिनादिते॥ ८॥
प्राजापत्येवसेत्पद्मंवर्षाणामग्निसंनिभे॥ त्रीणिवर्षाणियःप्राशेत्सततंत्वेकभोजनं॥ ९॥ धर्मपत्नीरतोनित्यमग्निष्टोमफलंलभेत्॥ यज्ञंबहुसुवर्णंवावासवप्रि
यमाचरेत्॥ १०॥ सत्यवान्दानशीलश्चब्रह्मण्यश्चानसूयकः॥ क्षांतोदांतोजितक्रोधःसगच्छतिपरांगतिं ॥ ११ ॥ पांडुराभ्रप्रतीकाशेविमानेहंसलक्षणे॥ द्वे
समाप्तेततःपद्मेसोप्सरोभिर्वसेत्सह॥ १२॥ द्वितीयेदिवसेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनं॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसं॥ १३॥ अग्निकार्यपरोनित्यंनि
त्यंकल्यप्रबोधनः॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ १४॥

॥ १ ॥ २ ॥ अवगुणैर्निर्गुणैः एकात्मभिरेकाकिभिः अतएवासंहतैरसहायैः ॥ ३ ॥ ४॥५॥कल्यंप्रातः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ समाप्तेसंपूर्णेद्वेपद्मेवर्षाणीनिशेषः शतकोटयएकंपद्मं॥१२॥१३॥१४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ निवर्तनंनियमेनवर्तनं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आवर्तनानिवर्षाणिचत्वारिद्वादशचेतिषोडशपद्मानि ॥२ ५॥ तथाशराग्निरितिपंचत्रिंशत् एवमेकपं

हंससारसयुक्तंचविमानंलभतेनरः॥ इंद्रलोकेचवसतेवरस्त्रीभिःसमावृतः॥ १५॥ तृतीयेदिवसेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनं॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसं॥ १६॥ अग्निकार्यपरोनित्यंनित्यंकल्यप्रबोधनः॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ १७॥ मयूरहंसयुक्तंचविमानंलभतेनरः॥ सप्तर्षीणांसदालोकेसोप्सरोभिर्वसेत्सह॥ १८॥ निवर्तनंचतत्रास्यत्रीणिपद्मानिवैविभुः॥ दिवसेयश्चतुर्थेतुप्राश्नीयादेकभोजनं ॥ १९॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं॥ वाजपेयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ २०॥ इंद्रकन्याभिरूढंचविमानंलभतेनरः ॥ सागरस्यचपर्यंतेवासवंलोकमावसेत् ॥ २१ ॥ देवराजस्यचक्रीडांनित्यकालमवेक्षते॥ दिवसेपंचमेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनं॥ २२॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसं॥ अलुब्धःसत्यवादीचब्रह्मण्यश्चाविहिंसकः ॥ २३॥ अनसूयुरपापस्थोद्वादशाहफलंलभेत्॥ जांबूनदमयंदिव्यंविमानंहंसलक्षणं ॥ २४॥ सूर्यमालासमाभासमारोहेत्पांडुरंगृहं ॥ आवर्तनानिचत्वारितथापद्मानिद्वादश॥ २५॥ शराग्निपरिमाणंचतत्रासौवसतेसुखं॥ दिवसेयस्तुषष्ठेवैमुनिःप्राशेतभोजनं ॥ २६ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं॥ सदात्रिषवणस्नायीब्रह्मचार्यनसूयकः॥ २७॥ गवांमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ अग्निज्वालासमाभासंहंसबर्हिणसेवितं ॥ २८॥ शातकुंभसमायुक्तंसाधयेद्यानमुत्तमं॥ तथैवाप्सरसामंकेप्रतिसुप्तःप्रबोध्यते ॥ २९ ॥ नूपुराणांनिनादेनमेखलानांचनिःस्वनैः ॥ कोटीसहस्रंवर्षाणांत्रीणिकोटिशतानिच॥ ॥ ३० ॥ पद्मान्यष्टादशतथापताकेद्वेतथैवच॥ अयुतानिचपंचाशदृक्षचर्मशतस्यच॥ ३१ ॥ लोम्नांप्रमाणेनसमंब्रह्मलोकेमहीयते ॥ दिवसेसप्तमेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनं॥ ३२ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं॥ सरस्वतींगोपयानोब्रह्मचर्यंसमाचरन्॥ ३३॥ सुमनोवर्णकंचैवमधुमांसंचवर्जयन्॥ पुरुषोमरुतांलोकमिंद्रलोकंचगच्छति॥ ३४॥ तत्रतत्रहिसिद्धार्थोदेवकन्याभिरर्च्यते॥ फलंबहुसुवर्णस्ययज्ञस्यलभतेनरः॥ ३५॥ संख्यामतिगुणांचापितेषुलोकेषुमोदते॥ यस्तुसंवत्सरंक्षांतोभुंक्तेऽहन्यष्टमेनरः॥ ३६॥ देवकार्यपरोनित्यंजुह्वानोजातवेदसं॥ पौंडरीकस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ ३७॥ पद्मवर्णनिभंचैवविमानमधिरोहति॥ कृष्णाःकनकगौर्यश्चनार्यःश्यामास्तथापराः॥ ३८॥

चाशत्पद्मानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वत्वसामान्यात्पताकामहापद्माख्यसंख्याविशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सुमनोवर्णकंस्रक्चंदनादि ॥ ३४॥३५॥३६॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

वयोरूपविलासिन्योलभतेनात्रसंशयः॥ यस्तुसंवत्सरंभुंक्तेनवमेनवमेहनि ॥ ३९ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नो
त्यनुत्तमं ॥ ४० ॥ पुंडरीकप्रकाशंचविमानंलभतेनरः॥ दीप्तसूर्याग्नितेजोभिर्दिव्यमालाभिरेवच ॥ ४१ ॥ नीयतेरुद्रकन्याभिःसोंतरिक्षंसनातनं ॥ अष्टादश
सहस्राणिवर्षाणांकल्पमेवच ॥ ४२ ॥ कोटीशतसहस्रंचतेषुलोकेषुमोदते ॥ यस्तुसंवत्सरंभुंक्तेदशाहेवैगतेगते ॥ ४३ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं॥
ब्रह्मकन्यानिवासेचसर्वभूतमनोहरे ॥ ४४ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ रूपवत्यश्चतंकन्यारमयंतिसनातनं ॥ ४५ ॥ नीलोत्पलनिभैर्वर्णैरक्तोत्प
लनिभैस्तथा॥ विमानंमंडलावर्तमावर्तगहनाकुलं ॥ ४६ ॥ सागरोर्मिप्रतीकाशंसलभेद्यानमुत्तमं ॥ विचित्रमणिमालाभिर्नादितंशंखनिःस्वनैः ॥ ४७॥
स्फाटिकैर्वज्रसारैश्चस्तंभैःसुकृतवेदिकं॥ आरोहतिमहद्यानंहंससारसनादितं ॥ ४८ ॥ एकादशेतुदिवसेयःप्राप्तेप्राशतेहविः ॥ सदाद्वाशमासांस्तुजुह्वानोजा
तवेदसं ॥ ४९ ॥ परस्त्रियंनाभिलषेद्वाचाथमनसापिवा ॥ अनृतंचनभाषेतमातापित्रोःकृतेपिवा ॥ ५० ॥ अभिगच्छेन्महादेवंविमानस्थंमहाबलं॥ अश्व
मेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं ॥ ५१ ॥ स्वायंभुवंचपश्येतविमानंसमुपस्थितं॥ कुमार्यःकांचनाभासारूपवत्योनयंतितं॥ ५२ ॥ रुद्राणांतमधीवासंदिविदि
व्यंमनोहरं॥ वर्षाण्यपरिमेयानियुगांताग्निसमप्रभः॥ ५३ ॥ कोटीशतसहस्रंचदशकोटिशतानिच ॥ रुद्रंनित्यंप्रणमतेदेवदानवसंमतं॥ ५४॥ सतस्मैदर्श
नंप्राप्तोदिवसेदिवसेभवेत्॥दिवसेद्वादशेयस्तुप्राप्तेवैप्राशतेहविः॥५५॥सदाद्वादशमासान्वैसर्वमेधफलंलभेत्॥आदित्यंद्वादशेतस्यविमानंसंविधीयते॥५६॥
मणिमुक्ताप्रवालैश्चमहार्हैरुपशोभितं॥ हंसभासापरिक्षिप्तंनागवीथीसमाकुलं ॥ ५७॥ मयूरैश्चक्रवाकैश्चकूजद्भिरुपशोभितं॥ अट्टैर्महद्भिःसंयुक्तंब्रह्मलोके
प्रतिष्ठितं॥ ५८ ॥ नित्यमावसथंराजन्नरनारीसमावृतं॥ ऋषिरेवंमहाभागस्त्वंगिराप्राहधर्मवित्॥ ५९ ॥ त्रयोदशेतुदिवसेप्राप्तेयःप्राशतेहविः॥ सदाद्वादश
मासान्वैदेवसत्रफलंलभेत् ॥ ६० ॥ रक्तपद्मोदयंनामविमानंसाधयेन्नरः ॥ जातरूपप्रयुक्तंचरत्नसंचयभूषितं॥ ६१ ॥ देवकन्याभिराकीर्णदिव्याभरणभूषि
तं॥ पुण्यगंधोदयंदिव्यंवायव्यैरुपशोभितं॥ ६२ ॥ तत्रशंकुपताकेद्वेयुगांतंकल्पमेवच ॥ अयुतायुतंतथापद्मंसमुद्रंचतथावसेत् ॥ ६३ ॥

* संख्याविशेषः

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥ सुधाअमृतं अमृतंदेवभोग्यंतदुपमं॥८७॥८८॥८९॥

गीतगंधर्वघोषैश्वभेरीपणवनिःस्वनैः॥ सदाप्रल्हादितस्ताभिर्देवकन्याभिरिज्यते ॥ ६४॥ चतुर्दशेतुदिवसेयःपूर्णेप्राशतेहविः॥ सदाद्वादशमासांस्तुमहामेधफलंलभेत्॥ ६५॥ अनिर्देश्यवयोरूपादेवकन्याःस्वलंकृताः॥ मृष्टतप्तांगदधराविमानैरुपयांतितं ॥ ६६॥ कलहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणांचनिःस्वनैः ॥ कांचीनांचसमुत्कर्षैस्तत्रतत्रनिबोध्यते॥ ६७॥ देवकन्यानिवासेचतस्मिन्वसतिमानवः ॥ जाह्नवीवालुकाकीर्णपूर्णसंवत्सरंनरः ॥ ६८॥ यस्तुपक्षेगतेभुंक्तेएकभक्तंजितेंद्रियः॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसं॥ ६९॥ राजसूयसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं ॥ यानमारोहतेदिव्यंहंसबर्हिणसेवितं ॥ ७० ॥ मणिमंडलकैश्चित्रंजातरूपसमावृतं॥ दिव्याभरणशोभाभिर्वरस्त्रीभिरलंकृतं ॥ ७१॥ एकस्तंभंचतुर्द्वारंसप्तभौमंसुमंगलं ॥ वैजयंतीसहस्रैश्वशोभितंगीतनिःस्वनैः ॥ ७२॥ दिव्यंदिव्यगुणोपेतंविमानमधिरोहति॥ मणिमुक्ताप्रवालैश्वभूषितंवैद्युतप्रभं॥ ७३॥ वसेद्युगसहस्रंचखड्गकुंजरवाहनः॥ षोडशेदिवसेप्राप्तेयःकुर्यादेकभोजनं॥ ७४॥ सदाद्वादशमासान्वैसोमयज्ञफलंलभेत् ॥ सोमकन्यानिवासेषुसोध्यावसतिनित्यशः ॥ ७५ ॥ सौम्यगंधानुलिप्तश्वकामकारगतिर्भवेत् ॥ सुदर्शनाभिर्नारीभिर्मधुराभिस्तथैवच ॥ ७६॥ अर्च्यतेवैविमानस्थःकामभोगैश्वसेव्यते॥ फलंपद्मशतप्रख्यंमहाकल्पंदशाधिकं ॥ ७७॥ आवर्तनानिचत्वारिसाधयेच्चाप्यसौनरः॥ दिवसेसप्तदशमेयःप्राप्तेप्राशतेहविः ॥ ७८ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं॥ स्थानंवारुणमैंद्रंचरौद्रंवाप्यधिगच्छति ॥ ७९॥ मारुतौशनसेचैवब्रह्मलोकंसगच्छति॥ तत्रदैवतकन्याभिरासनेनोपचर्यते॥ ८० ॥ भूर्भुवंचापिदेवर्षिविश्वरूपमवेक्षते॥ तत्रदेवाधिदेवस्यकुमार्योरमयंतितं॥ ८१ ॥ द्वात्रिंशद्रूपधारिण्योमधुराःसमलंकृताः॥ चंद्रादित्यावुभौयावद्गगनेचरतःप्रभो॥ ८२ ॥ तावच्चरत्यसौधीरःसुधामृतरसाशनः॥ अष्टादशेयोदिवसेप्राश्नीयादेकभोजनं॥ ८३॥ सदाद्वादशमासान्वैसप्तलोकान्सपश्यति॥ रथैःसनंदिघोषैश्वपृष्ठतःसोनुगम्यते ॥ ८४ ॥ देवकन्याधिरूढैस्तुभ्राजमानैःस्वलंकृतैः॥ व्याघ्रसिंहप्रयुक्तंचमेघस्वननिनादितं॥८५॥ विमानमुत्तमंदिव्यंसुसुखीत्यधिरोहति॥ तत्रकल्पसहस्रंसकन्याभिःसहमोदते॥८६॥ सुधारसंचभुंजीतअमृतोपममुत्तमं॥ एकोनविंशतिदिनेयोभुंक्तेएकभोजनं॥ ८७॥ सदाद्वादशमासान्वैसप्तलोकान्सपश्यति॥ उत्तमंलभतेस्थानमप्सरोगणसेवितं॥ ८८॥ गंधर्वैरुपगीतंचविमानंसूर्यवर्चसं॥ तत्रामरवरस्त्रीभिर्मोदतेविगतज्वरः॥ ८९॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

दिव्यांबरधरःश्रीमानयुतानांशतंशतं ॥ पूर्णेथविंशेदिवसेयोभुंक्तेत्येकभोजनं ॥ ९० ॥ सदाद्वादशमासांस्तुसत्यवादीधृतव्रतः ॥ अमांसाशीब्रह्मचारीसर्व
भूतहितेरतः ॥ ९१ ॥ सलोकान्विपुलान्रम्यानादित्यानामुपाश्नुते ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदिव्यमाल्यानुलेपनैः ॥ ९२ ॥ विमानैःकांचनैर्हृद्यैःपृष्ठतश्चानुगम्यते ॥
एकविंशेतुदिवसेयोभुंक्तेत्येकभोजनं ॥ ९३ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं ॥ लोकमौशनसंदिव्यंशक्रलोकंचगच्छति ॥ ९४ ॥ अश्विनोर्मरुतांचै
वसुखेष्वभिरतःसदा ॥ अनभिज्ञश्चदुःखानांविमानवरमास्थितः ॥ ९५ ॥ सेव्यमानोवरस्त्रीभिःक्रीडत्यमरवत्प्रभुः ॥ द्वाविंशेदिवसेप्राप्तेयोभुंक्तेत्येकभोजनं ॥
॥ ९६ ॥ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसं ॥ अहिंसानिरतोधीमान्सत्यवागनसूयकः ॥ ९७ ॥ लोकान्वसूनामाप्नोतिदिवाकरसमप्रभः ॥ कामचा
रीसुधाहारोविमानवरमास्थितः ॥ ९८ ॥ रमतेदेवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥ त्रयोविंशेतुदिवसेप्राशेद्यस्त्वेकभोजनं ॥ ९९ ॥ सदाद्वादशमासांस्तुमिता
हारोजितेंद्रियः ॥ वायोरुशनसश्चैवरुद्रलोकंचगच्छति ॥ १०० ॥ कामचारीकामगमःपूज्यमानोप्सरोगणैः ॥ अनेकगुणपर्यंतंविमानवरमास्थितः ॥ १ ॥
रमतेदेवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥ चतुर्विंशेतुदिवसेयःप्राप्तेप्राशतेहविः ॥ २ ॥ सदाद्वादशमासांश्चजुह्वानोजातवेदसम् ॥ आदित्यानामधीवासेमोद
मानोवसेच्चिरं ॥ ३ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधानुलेपनः ॥ विमानेकांचनेदिव्येहंसयुक्तेमनोरमे ॥ ४ ॥ रमतेदेवकन्यानांसहस्रैरयुतैस्तथा ॥ पंचविंशेतु
दिवसेयःप्राशेदेकभोजनं ॥ ५ ॥ सदाद्वादशमासांस्तुपुष्कलंयानमारुहेत् ॥ सिंहव्याघ्रप्रयुक्तैस्तुमेघनिःस्वननादितैः ॥ ६ ॥ सरथैर्नंदिघोषैश्चपृष्ठतोह्यनुगम्य
ते ॥ देवकन्यासमारूढैःकांचनैर्विमलैःशुभैः ॥ ७ ॥ विमानमुत्तमंदिव्यमास्थायसुमनोहरं ॥ तत्रकल्पसहस्रंवैवसतेस्त्रीशतावृते ॥ ८ ॥ सुधारसंचोपजीवन्नमृ
तोपममुत्तमं ॥ षड्विंशेदिवसेयस्तुप्रकुर्यादेकभोजनं ॥ ९ ॥ सदाद्वादशमासांस्तुनियतोनियताशनः ॥ जितेंद्रियोवीतरागोजुह्वानोजातवेदसं ॥ १० ॥ सप्राप्नो
तिमहाभागःपूज्यमानोप्सरोगणैः ॥ सप्तानांमरुतांलोकान्वसूनांचापिसोश्नुते ॥ ११ ॥ विमानैःस्फाटिकैर्दिव्यैःसर्वरत्नैरलंकृतैः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चपूज्यमा
नःप्रमोदते ॥ १२ ॥ द्वियुगानांसहस्रेतुदिव्येदिव्येनतेजसा ॥ सप्तविंशेथदिवसेयःकुर्यादेकभोजनं ॥ १३ ॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसं ॥ फलंप्राप्नो
तिविपुलंदेवलोकेचपूज्यते ॥ १४ ॥ अमृताशीवसंस्तत्रसवितृष्णःप्रमोदते ॥ देवर्षिचरितंराजन्राजर्षिभिरनुष्ठितं ॥ १५ ॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ अभ्रंमेघस्तस्यावकाशआकाशंतच्छीलस्तद्वन्निर्मलः॥३९॥४०॥४१

अध्यावसतिदिव्यात्माविमानवरमास्थितः ॥ स्त्रीभिर्मनोभिरामाभीरममाणोमदोत्कटः॥१६॥ युगकल्पसहस्राणित्रीण्यावसतिवैसुखं॥ योष्टाविंशेतुदि
वसेप्राश्नीयादेकभोजनं॥१७॥ सदाद्वादशमासांस्तुजितात्माविजितेंद्रियः॥फलंदेवर्षिचरितंविपुलंसमुपाश्नुते॥१८॥ भोगवांस्तेजसाभातिसहस्रांशुरिवाम
लः॥ सुकुमार्यश्चनार्यस्तंरममाणाःसुवर्चसः॥ १९॥ पीनस्तनोरुजघनादिव्याभरणभूषिताः॥ रमयंतिमनःकांतेविमानेसूर्यसन्निभे॥ २०॥ सर्वकामगमे
दिव्येकल्पायुतशतंसमाः॥ एकोनत्रिंशेदिवसेयःप्राशेदेकभोजनं॥२१॥सदाद्वादशमासान्वैसत्यव्रतपरायणः॥तस्यलोकाःशुभादिव्यादेवराजर्षिपूजिताः॥
॥ २२॥ विमानंसूर्यचंद्राभंदिव्यंसमधिगच्छति॥ जातरूपमयंयुक्तंसर्वरत्नसमन्वितं॥ २३॥ अप्सरोगणसंपूर्णंगंधर्वैरभिनादितं॥ तत्रचैनंशुभानार्योदि
व्याभरणभूषिताः॥२४॥ मनोभिरामामधुरारमयंतिमदोत्कटाः॥ भोगवांस्तेजसायुक्तोवैश्वानरसमप्रभः॥२५॥ दिव्योदिव्येनवपुषाभ्राजमानइवामरः॥
वसूनांमरुतांचैवसाध्यानामश्विनोस्तथा॥ २६॥॥ रुद्राणांचतथालोकंब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ यस्तुमासेगतेभुंक्तेएकभक्तंशमात्मकः॥ २७॥ सदाद्वादश
मासान्वैब्रह्मलोकमवाप्नुयात्॥ सुधारसकृताहारःश्रीमान्सर्वमनोहरः॥ २८॥ तेजसावपुषालक्ष्म्याभ्राजतेरश्मिवानिव॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधानु
लेपनः॥ २९॥ सुखेष्वभिरतोभोगीदुःखानामविजानकः॥ स्वयंप्रभाभिर्नारीभिर्विमानस्थोमहीयते॥३०॥ रुद्रदेवर्षिकन्याभिःसततंचाभिपूज्यते॥ नाना
रमणरूपाभिर्नानारागाभिरेवच॥ ३१॥ नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरेवच॥ विमानेगगनाकारेसूर्यवैदूर्यसन्निभे॥ ३२॥ पृष्ठतःसोमसंकाशेउदर्केचा
भ्रसन्निभे॥ दक्षिणायांतुरक्ताभेअधस्तान्नीलमंडले॥ ३३॥ ऊर्ध्वंविचित्रसंकाशेनैकोवसतिपूजितः॥ यावद्वर्षसहस्रंवैजंबुद्वीपेप्रवर्षति॥ ३४॥ तावत्संव
त्सराःप्रोक्ताब्रह्मलोकेस्यधीमतः॥ विप्रुषश्चैवयावंत्योनिपतंतिनभस्तलात्॥ ३५॥ वर्षासुवर्षतस्तावन्निवसत्यमरप्रभः॥ मासोपवासीवर्षैस्तुदशभिःस्वर्ग
मुत्तमं॥ ३६॥ महर्षित्वमथासाद्यसशरीरगतिर्भवेत्॥ मुनिर्दांतोजितक्रोधोजितशिश्नोदरःसदा॥ ३७॥ जुह्वन्नग्नींश्चनियतःसंध्योपासनसेविता॥ बहुभि
र्नियमैरेवंशुचिरश्नातियोनरः॥ ३८॥ अभ्रावकाशशीलश्चतस्यभानोरिवत्विषः॥ दिवंगत्वाशरीरेणस्वेनराजन्यथामरः॥ ३९॥ स्वर्गंपुण्यंयथाकाममुपभुं
क्तेतथाविधः॥ एषतेभरतश्रेष्ठयज्ञानांविधिरुत्तमः॥ ४०॥ व्याख्यातोत्थानुपूर्व्येणउपवासफलात्मकः॥ दरिद्रैर्मनुजैःपार्थप्राप्यंयज्ञफलंयथा॥ ४१॥

उपवासानिमान्कृत्वागच्छेच्चपरमांगतिं ॥ देवद्विजातिपूजायांरतोभरतसत्तम ॥ ४२ ॥ उपवासविधिस्त्वेषविस्तरेणप्रकीर्तितः ॥ नियतेष्वप्रमत्तेषुशौचव
त्सुमहात्मसु ॥ ४३ ॥ दंभद्रोहनिवृत्तेषुकृतबुद्धिषुभारत ॥ अचलेष्वप्रकंपेषुमातेभूदत्रसंशयः ॥ १४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणि
दानधर्मेउपवासविधिर्नामसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच यद्वरंसर्वतीर्थानांतन्मेब्रूहिपितामह ॥ य
त्रचैवपरंशौचंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ भीष्मउवाच सर्वाणिखलुतीर्थानिगुणवंतिमनीषिणः ॥ यत्तुतीर्थंचशौचंचतन्मेशृणुसमाहितः ॥ २ ॥ अ
गाधेविमलेशुद्धेसत्यतोयेधृतिह्रदे ॥ स्नातव्यंमानसेतीर्थेसत्वमालंब्यशाश्वतं ॥ ३ ॥ तीर्थशौचमनर्थित्वमार्जवंसत्यमार्दवं ॥ अहिंसासर्वभूतानामानृशंस्यं
दमःशमः ॥ ४ ॥ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥ शुचयस्तीर्थभूतास्तेयेभैक्ष्यमुपभुंजते ॥५॥ तत्त्ववित्त्वनहंबुद्धिस्तीर्थप्रवरमुच्यते ॥ शौचलक्षणमेत
त्तेसर्वत्रैवान्ववेक्षतः ॥ ६ ॥ रजस्तमःसत्वमथोयेषांनिर्धौतमात्मनः ॥ शौचाशौचसमायुक्ताःस्वकार्यपरिमार्गिणः ॥ ७ ॥ सर्वत्यागेष्वभिरताःसर्वज्ञाःसमद
र्शिनः ॥ शौचेनवृत्तशौचार्थास्तेतीर्थाःशुचयश्चये ॥ ८ ॥ नोदकक्लिन्नगात्रस्तुस्नातइत्यभिधीयते ॥ सस्नातोयोदमस्नातःसबाह्याभ्यंतरःशुचिः ॥ ९ ॥ अती
तेष्वनपेक्षायेप्राप्तेष्वर्थेषुनिर्ममाः ॥ शौचमेवपरंतेषांयेषांनोत्पद्यतेस्पृहा ॥ १० ॥ प्रज्ञानंशौचमेवेहशरीरस्यविशेषतः ॥ तथानिष्किंचनत्वंचमनसश्चप्रसन्न
ता ॥ ११ ॥ वृत्तशौचंमनःशौचंतीर्थशौचमतःपरं ॥ ज्ञानोत्पन्नंचयच्छौचंतच्छौचंपरमंस्मृतं ॥ १२ ॥ मनसाचप्रदीप्तेनब्रह्मज्ञानजलेनच ॥ स्नातियोमानसेतीर्थेत
त्स्नानंतत्त्वदर्शिनः ॥ १३ ॥ समारोपितशौचस्तुनित्यंभावसमाहितः ॥ केवलंगुणसंपन्नःशुचिरेवनरःसदा ॥ १४ ॥ शरीरस्थानितीर्थानिप्रोक्तान्येतानिभारत ॥
पृथिव्यांयानितीर्थानिपुण्यानिशृणुतान्यपि ॥ १५ ॥ शरीरस्ययथोद्देशाःशुचयःपरिकीर्तिताः ॥ तथापृथिव्याभागाश्चपुण्यानिसलिलानिच ॥ १६ ॥ कीर्त
नाच्चैवतीर्थस्यस्नानाच्चपितृतर्पणात् ॥ धुनंतिपापंतीर्थेषुतेप्रयांतिसुखंदिवं ॥ १७ ॥ परिग्रहाच्चसाधूनांपृथिव्याश्चैवतेजसा ॥ अतीवपुण्यभागास्तेसलिलस्य
चतेजसा ॥ १८ ॥ मनसश्चपृथिव्याश्चपुण्यास्तीर्थास्तथापरे ॥ उभयोरेवयःस्नायात्ससिद्धिंशीघ्रमाप्नुयात् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेषामिति ॥ १ ॥ २ ॥ अर्च्यअभ्यर्च्य ॥३॥४॥५॥६॥७॥८ ॥
यथाबलंक्रियाहीनंक्रियावाबलवर्जिता ॥ नेहसाधयतेकार्यंसमायुक्तातुसिध्यति ॥ २० ॥ एवंशरीरशौचेनतीर्थशौचेनचान्वितः ॥ शुचिःसिद्धिमवाप्नोति
द्विविधंशौचमुत्तमं ॥ २१ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेशौचानुपृच्छानामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच सर्वेषामुपवासानांयच्छ्रेयःसुमहत्फलं ॥ यच्चाप्यसंशयंलोकेतन्मेत्वंवक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ भीष्मउवाच शृणुराजन्यथागीतंस्वयमेवस्व
यंभुवा ॥ यत्कृत्वानिर्वृतोभूयात्पुरुषोनात्रसंशयः ॥ २ ॥ द्वादश्यांमार्गशीर्षेतुअहोरात्रेणकेशवं ॥ अर्च्याश्वमेधंप्राप्नोतिदुष्कृतंचास्यनश्यति ॥ ३ ॥ तथैवपौष
मासेतुपूज्योनारायणेतिच ॥ वाजपेयमवाप्नोतिसिद्धिंचपरमांव्रजेत् ॥ ४ ॥ अहोरात्रेणद्वादश्यांमाघमासेतुमाधवं ॥ राजसूयमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ५ ॥
तथैवफाल्गुनेमासिगोविंदेतिचपूजयन् ॥ अतिरात्रमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ॥ ६ ॥ अहोरात्रेणद्वादश्यांचैत्रेविष्णुरितिस्मरन् ॥ पौंडरीकमवाप्नोतिदे
वलोकंचगच्छति ॥ ७ ॥ वैशाखमासेद्वादश्यांपूजयन्मधुसूदनं ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ॥ ८ ॥ अहोरात्रेणद्वादश्यांज्येष्ठेमासित्रिविक्रमं ॥
गवांमेधमवाप्नोतिअप्सरोभिश्चमोदते ॥ ९ ॥ आषाढेमासिद्वादश्यांवामनेतिचपूजयन् ॥ नरमेधमवाप्नोतिपुण्यंचलभतेमहत् ॥ १० ॥ अहोरात्रेणद्वादश्यां
श्रावणेमासिश्रीधरं ॥ पंचयज्ञानवाप्नोतिविमानस्थश्चमोदते ॥ ११ ॥ तथाभाद्रपदेमासिहृषीकेशेतिपूजयन् ॥ सौत्रामणिमवाप्नोतिपूतात्माभवतेचहि ॥
॥ १२ ॥ द्वादश्यामाश्विनेमासिपद्मनाभेतिचार्चयन् ॥ गोसहस्रफलंपुण्यंप्राप्नुयान्नात्रसंशयः ॥ १३ ॥ द्वादश्यांकार्तिकेमासिपूज्यदामोदरेतिच ॥ गवांयज्ञम
वाप्नोतिपुमान्स्त्रीवानसंशयः ॥ १४ ॥ अर्चयेत्पुंडरीकाक्षमेवंसंवत्सरंतुयः ॥ जातिस्मरत्वंप्राप्नोतिविंद्याद्बहुसुवर्णकं ॥ १५ ॥ अहन्यहनितद्भावमुपेंद्रंयोधिग
च्छति ॥ समाप्तेभोजयेद्विप्रानथवादापयेद्व्रतं ॥ १६ ॥ अतःपरंनोपवासोभवतीतिविनिश्चयः ॥ उवाचभगवान्विष्णुःस्वयमेवपुरातनं ॥ १७ ॥ इतिश्री
महाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविष्णोर्द्वादशकंनामनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपाय
नउवाच शरतल्पगतंभीष्मंवृद्धंकुरुपितामहं ॥ उपगम्यमहाप्राज्ञःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ इष्टकामनासिद्ध्यर्थं चांद्रव्रतमाह मार्गेति   मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपदि मूलनक्षत्रयोगे सतीदं चांद्रव्रतमारभेत्   तत्र चंद्रावयवेषु नक्षत्राणि न्यसेत् पादौ मूलेनेत्यादिना स्वदेवतासहितेन मूलेन चंद्रस्य पादौ कल्प्येदित्यर्थः एवं रोहिण्यादिभिः सदेवताभिर्जंघादयः कल्पनीयाः सर्वत्र विभक्तिव्यत्यय आर्षः ॥ ३ ॥ आषढयोरिति आषाढाद्वयं फाल्गुनीद्वयं भाद्रपदाद्वयं च ज्ञेयम् ॥४॥५॥६॥७॥८॥ अत्रायं प्रयोगः पुण्याह

युधिष्ठिरउवाच   अंगानांरूपसौभाग्यंप्रियंचैवकथंभवेत् ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तःसुखभागीकथंभवेत् ॥ २ ॥   भीष्मउवाच   मार्गशीर्षस्यमासस्यचंद्रे मूलेनसंयुते ॥ पादौमूलेनराजेंद्रजंघायामथरोहिणीं ॥ ३ ॥ अश्विन्यांसक्थिनीचैवऊरूचाषाढयोस्तथा ॥ गुह्यंतुफाल्गुनीविद्यात्कृत्तिकाकटिकास्तथा ॥ ४ ॥ नाभिंभाद्रपदेविद्याद्रेवत्यामक्षिमंडलं ॥ पृष्ठमेवधनिष्ठासुअनुराधोत्तरास्तथा ॥ ५ ॥ बाहुभ्यांतुविशाखासुहस्तौहस्तेननिर्दिशेत् ॥ पुनर्वस्वंगुलीराजन्नाश्लेषासुनखास्तथा ॥ ६ ॥ ग्रीवांज्येष्ठाचराजेंद्रश्रवणेनतुकर्णयोः ॥ मुखंपुष्येणदानेनदंतोष्ठौस्वातिरुच्यते ॥ ७ ॥ हासंशतभिषांचैवमघांचैवाथनासिकां ॥ नेत्रेमृगशिरोविद्याल्ललाटेमित्रमेवतु ॥ ८ ॥ भरण्यांतुशिरोविद्यात्केशानार्द्रानराधिप ॥ समाप्तेतुघृतंदद्याद्ब्राह्मणेवेदपारगे ॥ ९ ॥ सुभगोदर्शनीयश्चज्ञानभाग्यथजायते ॥ जायतेपरिपूर्णांगःपौर्णमास्येवचंद्रमाः ॥ १० ॥   इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥   ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच   पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ श्रोतुमिच्छामिमर्त्यानांसंसारविधिमुत्तमं ॥ १ ॥ केनवृत्तेनराजेंद्रवर्तमानानराभुवि ॥ प्राप्नुवंत्युत्तमंस्वर्गंकथंचनरकंनृप ॥ २ ॥ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंजनाः ॥ प्रयांत्यमुंलोकमितःकोवैतान्ननुगच्छति ॥ ३ ॥   भीष्मउवाच   अयमायातिभगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ पृच्छैनंसुमहाभागमेतद्गुह्यंसनातनं ॥ ४ ॥ नैतदन्येनशक्यंहिवक्तुंकेनचिदद्यवै ॥ वक्ताबृहस्पतिसमोनह्यन्योविद्यतेक्वचित् ॥ ५ ॥

वैशंपायनउवाच   तयोःसंवदतोरेवंपार्थगांगेययोस्तदा ॥ आजगामविशुद्धात्मानाकपृष्ठाद्बृहस्पतिः ॥ ६ ॥ ततोराजासमुत्थायधृतराष्ट्रपुरोगमः ॥ पूजामनुपमांचक्रेसर्वेतेचसभासदः ॥ ७ ॥ ततोधर्मसुतोराजाभगवंतंबृहस्पतिं ॥ उपगम्ययथान्यायंप्रश्नंपप्रच्छतत्त्वतः ॥ ८ ॥

वाचनादिपूर्वकं इष्टकाम्यार्थं व्रतं स्वीकृत्य चंद्रमात्मानं च चंद्राभिन्नं ध्यात्वा तदवयवेषु तत्तद्देवतासहितानि नक्षत्राणि विन्यस्य तत्तन्मंत्रैस्तेषामाराधनं जपहोमादिना प्रत्यहं कर्तव्यं   एवं पौर्णमासीपर्यंतं कृत्वा समाप्ते व्रते होमशेषं घृतमाचार्याय निवेदयेत् समाप्तेतु घृतं दद्यादित्यनेन घृतमेव होमद्रव्यं ज्ञायते ॥ ९ ॥ एवं कुर्वन्विकलांगोपि पौर्णमास्यां सकलांगो भवति एतत्सदृष्टांतमाह परिपूर्णांग इति ॥ १० ॥   इति अनुशासनपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥   ॥ ७ ॥   पितामहेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शरीरस्यनिचयंसंचयंअवस्थितिमितियावत् ॥ २० ॥ अंतगोयमःअंतार्थंगच्छतीतियोगात् ॥ २१ ॥ आ

युधिष्ठिरउवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ मर्त्यस्यकःसहायोवैपितामातासुतोगुरुः ॥ ९ ॥ ज्ञातिसंबंधिवर्गश्चमित्रवर्गस्तथैवच ॥ मृतंशरीर
मुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंजनाः ॥ १० ॥ गच्छंत्यमुत्रलोकंवैकएनमनुगच्छति ॥ बृहस्पतिरुवाच एकःप्रसूयतेराजन्नेकएवविनश्यति ॥ ११ ॥ एकस्तर
तिदुर्गाणिगच्छत्येकस्तुदुर्गतिम् ॥ असहायःपितामातातथाभ्रातासुतोगुरुः ॥ १२ ॥ ज्ञातिसंबंधिवर्गश्चमित्रवर्गस्तथैवच ॥ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टस
मंजनाः ॥ १३ ॥ मुहूर्तमिवरोदित्वाततोयांतिपराङ्मुखाः ॥ तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टंधर्मएकोनुगच्छति ॥ १४ ॥ तस्माद्धर्मःसहायश्चसेवितव्यःसदानृभिः ॥ प्राणी
धर्मसमायुक्तोगच्छेत्स्वर्गगतिंपरां ॥ १५ ॥ तथैवाधर्मसंयुक्तोनरकंचोपपद्यते ॥ तस्मान्न्यायागतैरर्थैर्धर्मंसेवेतपंडितः ॥ १६ ॥ धर्मएकोमनुष्याणांसहायःपा
रलौकिकः ॥ लोभान्मोहादनुक्रोशाद्भयाद्वाप्यबहुश्रुतः ॥ १७ ॥ नरःकरोत्यकार्याणिपरार्थेलोभमोहितः ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चत्रितयंजीवितेफलं ॥ १८ ॥
एतत्त्रयमवाप्तव्यमधर्मपरिवर्जितं ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंभगवतोवाक्यंधर्मयुक्तंपरंहितं ॥ १९ ॥ शरीरनिचयंज्ञातुंबुद्धिस्तुममजायते ॥ मृतंशरीरंहि
नृणांसूक्ष्ममव्यक्ततांगतं ॥ २० ॥ अचक्षुर्विषयंप्राप्तंकथंधर्मोनुगच्छति ॥ बृहस्पतिरुवाच पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिर्मनोंतगः ॥ २१ ॥ बुद्धि
रात्माचसहिताधर्मंपश्यंतिनित्यदा ॥ प्राणिनामिहसर्वेषांसाक्षिभूतानिशानिशं ॥ २२ ॥ एतैश्चसहधर्मोपितंजीवमनुगच्छति ॥ त्वगस्थिमांसंशुक्रंचशोणि
तंचमहामते ॥ २३ ॥ शरीरंवर्जयंत्येतेजीवितेनविवर्जितं ॥ ततोधर्मसमायुक्तःप्राप्नुतेजीवएवहि ॥ २४ ॥ ततोस्यकर्मपश्यंतिशुभंवायदिवाशुभं ॥ देवताःपं
चभूतस्थाःकिंभूयःश्रोतुमिच्छति ॥ २५ ॥ ततोधर्मसमायुक्तःसजीवःसुखमेधते ॥ इहलोकेपरेचैवकिंभूयःकथयामिते ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच तद्दर्शि
तंभगवतायथाधर्मोनुगच्छति ॥ एतत्तुज्ञातुमिच्छामिकथंरेतःप्रवर्तते ॥ २७ ॥

त्मासाक्षी निशेतिदिवसस्याप्युपलक्षणं ॥ २२ ॥ एतैःसहधर्मोऽपूर्वरूपोजीवमनुगच्छति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ननुभूतसूक्ष्मवत्फलसूक्ष्मावस्थारूपमपूर्वंजीवमनुगच्छतु रेतस्तुमूलएवस्थूलतरंकथ
मेनमावृणोतीत्याशंकते तदिति ॥ २७ ॥

a परलोकमितिशेषः ॥

सजीवोपूर्वेणभूतैश्चमिश्रितोवायुद्वाराद्दष्टित्वंप्राप्यान्नरूपेणपरिणम्यरेतोरूपीभवतीत्याह अन्नमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कथंसूक्ष्मतमस्यपुरुषस्यस्थूलतरेणरेतसातादात्म्यं सत्यपिसंसर्गेअश्रवाय्वोरिव भवतीत्याशंकते आख्यातमिति ॥ ३१ ॥ भूतावेशन्यायेनपुरुषस्तैस्तैर्भूतैरेतोद्वाराशरीराकारत्वंप्राप्तैःसहसंगमात्रेणाभिभूयतेतादात्म्येनचवर्धते संगाभावेतुनसुप्तसमाध्यादावित्याह आसन्नेति ॥ ३२ ॥ त

बृहस्पतिरुवाच अन्नमश्नंतियद्देवाःशरीरस्थानरेश्वर॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिर्मनस्तथा ॥ २८ ॥ ततस्त्वमेषुराजेंद्रतेषुभूतेषुपंचसु॥ मनःषष्ठेषु शुद्धात्मन्रेतःसंपद्यतेमहत्॥ २९ ॥ ततोगर्भःसंभवतिश्लेषात्स्त्रीपुंसयोर्नृप ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंभूयःकिंश्रोतुमिच्छसि ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच आख्यातंमेभगवतागर्भःसंजायतेतथा॥ यथाजातस्तुपुरुषःप्रपद्यतितदुच्यतां॥ ३१ ॥ बृहस्पतिरुवाच आसन्नमात्रःपुरुषस्तैर्भूतैरभिभूयते॥ विप्रयुक्तश्चतैर्भूतैःपुनर्यात्यपरांगतिं॥ ३२॥ सर्वभूतसमायुक्तःप्राप्नुतेजीवएवहि॥ ततोस्यकर्मपश्यंतिशुभंवायदिवाशुभं ॥ देवताःपंचभूतस्याःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥ ३३॥ युधिष्ठिरउवाच त्वगस्थिमांसमुत्सृज्यतैश्चभूतैर्विवर्जितः ॥ जीवःसभगवन्कस्थःसुखदुःखेसमश्नुते॥ ३४॥ बृहस्पतिरुवाच जीवःकर्मसमायुक्तःशीघ्रंरेतस्त्वमागतः॥ स्त्रीणांपुष्पंसमासाद्यसूतेकालेनभारत ॥ ३५ ॥ यमस्यपुरुषैःक्लेशंयमस्यपुरुषैर्वधं ॥ दुःखंसंसारचक्रंचनरःक्लेशंसविंदति॥ ३६॥ इहलोकेसचप्राणीजन्मप्रभृतिपार्थिव॥ सुकृतंकर्मवैभुंक्तेधर्मस्यफलमाश्रितः ॥ ३७॥ यदिधर्मंयथाशक्तिजन्मप्रभृतिसेवते॥ ततःसपुरुषोभूत्वासेवतेनित्यदासुखं॥ ३८॥ अथांतरातुधर्मस्याप्यधर्ममुपसेवते॥ सुखस्यानंतरंदुःखंसजीवोप्यधिगच्छति ॥ ३९ ॥ अधर्मेणसमायुक्तोयमस्यविषयंगतः॥महद्दुःखंसमासाद्यतिर्यग्योनौप्रजायते ॥ ४० ॥ कर्मणायेनयेनेहयस्यांयोनौप्रजायते॥जीवोमोहसमायुक्तस्तन्मेनिगदतःशृणु॥ ४१ ॥ यदेतदुच्यतेशास्त्रेसेतिहासेचच्छंदसि॥यमस्यविषयंघोरंमर्त्योलोकःप्रपद्यते॥४२॥इहस्थानानिपुण्यानिदेवतुल्यानिभूपते॥तिर्यग्योन्यतिरिक्तानिगतिमंतिचसर्वशः॥४३॥ ॥ ४३॥ यमस्यभवनेदिव्येब्रह्मलोकसमेगुणैः॥ कर्मभिर्नियतैर्बद्धोजंतुर्दुःखान्युपाश्नुते॥ ४४॥

तत्तादात्म्याभिमानरूपादभिन्नवादयंकर्तृत्वादिमान्भवति तदास्यकर्मादिकंदेवाःपश्यंति ॥ ३३ ॥ स्थूलदेहसंगायुज्यतामस्यकर्तृत्वंतद्धाहेतुकथमस्यसुखादिसंगइत्याशंकते त्वगिति ॥ ३४ ॥ स्थूलदेहनाशक्षणएवसरेतस्त्वंशुक्रक्रमेणसूक्ष्मशरीरभावमेति ततःस्त्रीणांपुष्पंसमासाद्येत्यादिस्पष्टं तद्यथातृणजलायूकाअन्यत्तृणमाक्रम्यपूर्वंजहातिएवमेतदितिज्ञेयम् ॥ ३५ ॥ यमस्येति गर्भत्वमप्राप्तःसूक्ष्मशरीरावच्छिन्नस्तीव्रपापयोगाद्यातनांलभतइत्यर्थः ॥ ३६ ॥३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

येनयेनतुभावेनकर्मणापुरुषोगतिम् ॥ प्रयातिपरुषांघोरांतत्तेवक्ष्याम्यतःपरम् ॥ ४५ ॥ अधीत्यचतुरोवेदान्द्विजोमोहसमन्वितः ॥ पतितात्प्रतिगृह्याथखर
योनौप्रजायते ॥ ४६ ॥ खरोजीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत ॥ खरोमृतोबलीवर्दःसप्तवर्षाणिजीवति ॥ ४७ ॥ बलीवर्दोमृतश्चापिजायतेब्रह्मराक्षसः ॥ ब्रह्मर
क्षश्चमासांस्त्रींस्ततोजायतिब्राह्मणः ॥ ४८ ॥ पतितंयाजयित्वातुकृमियोनौप्रजायते ॥ तत्रजीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत ॥ ४९ ॥ कृमिभावाद्विमुक्तस्तुततो
जायतिगर्दभः ॥ गर्दभःपंचवर्षाणिपंचवर्षाणिसूकरः ॥ ५९ ॥ कुक्कुटःपंचवर्षाणिपंचवर्षाणिजंबुकः ॥ श्वावर्षमेकंभवतिततोजायतिमानवः ॥ ५१ ॥ उपा
ध्यायस्ययःपापंशिष्यःकुर्यादबुद्धिमान् ॥ सजीवइहसंसारांस्त्रीनाप्नोतिनसंशयः ॥ ५२ ॥ प्राक्श्वाभवतिराजेंद्रततःक्रव्यात्ततःखरः ॥ ततःप्रेतःपरिक्लिष्टःपश्चा
ज्जायतिब्राह्मणः ॥ ५३ ॥ मनसापिगुरोर्भार्यांयःशिष्योयातिपापकृत् ॥ सउग्रान्प्रैतिसंसारानधर्मेणेहचेतसा ॥ ५४ ॥ श्वयोनौतुससंभूतस्त्रीणिवर्षाणिजीव
ति ॥ तत्रापिनिधनंप्राप्तःकृमियोनौप्रजायते ॥ ५५ ॥ कृमिभावमनुप्राप्तोवर्षमेकंतुजीवति ॥ ततस्तुनिधनंप्राप्तोब्रह्मयोनौप्रजायते ॥ ५६ ॥ यदिपुत्रसमं
शिष्यंगुरुर्हन्यादकारणे ॥ आत्मनःकामकारेणसोपिहिंस्रःप्रजायते ॥ ५७ ॥ पितरंमातरंचैवयस्तुपुत्रोवमन्यते ॥ सोपिराजन्मृतोजंतुःपूर्वंजायेतगर्दभः ॥
॥ ५८ ॥ गर्दभत्वंतुसंप्राप्यदशवर्षाणिजीवति ॥ संवत्सरंतुकुंभीर*स्ततोजायेतमानवः ॥ ५९ ॥ पुत्रस्यमातापितरौयस्यरुष्टावुभावपि ॥ गुर्वपध्यानतःसोपिमृ
तोजायतिगर्दभः ॥ ६० ॥ खरोजीवतिमासांस्तुदशश्वाचचतुर्दश ॥ बिडालःसप्तमासांस्तुततोजायतिमानवः ॥ ६१ ॥ मातापितरावाक्रुश्यसारिकःसंप्रजाय
ते ॥ ताडयित्वातुतावेवजायतेकच्छपोनृप ॥ ६२ ॥ कच्छपोदशवर्षाणित्रीणिवर्षाणिशल्यकः ॥ व्यालोभूत्वाचषण्मासांस्ततोजायतिमानुषः ॥ ६३ ॥ भर्तृपिं
डमुपाश्नन्योराजद्विष्टानिसेवते ॥ सोपिमोहसमापन्नोमृतोजायतिवानरः ॥ ६४ ॥ वानरोदशवर्षाणिपंचवर्षाणिमूषिकः ॥ श्वाथभूत्वातुषण्मासांस्ततोजाय
तिमानुषः ॥ ६५ ॥ न्यासापहर्तातुनरोयमस्यविषयंगतः ॥ संसाराणांशतंगत्वाकृमियोनौप्रजायते ॥ ६६ ॥

* नक्रस्तुकुंभीरइत्यमरः

तत्रजीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत॥ दुष्कृतस्यक्षयंकृत्वाततोजायतिमानुषः ॥ ६७॥ असूयकोनरश्चापिमृतोजायतिशार्ङ्गकः ॥ विश्वासहर्तातुनरोमीनो
जायतिदुर्मतिः॥ ६८॥ भूत्वामीनोष्टवर्षाणिमृतोजायतिभारत॥ मृगस्तुचतुरोमासांस्ततश्छागःप्रजायते ॥६९॥ छागस्तुनिधनंप्राप्यपूर्णेसंवत्सरेततः॥ की
टःसंजायतेजंतुस्ततोजायतिमानुषः ॥ ७० ॥ धान्यान्यवांस्तिलान्माषान्कुलत्थान्सर्षपांश्चणान्॥ कलापानथमुद्गांश्चगोधूमानतसीस्तथा ॥ ७१ ॥ सस्यस्या
न्यस्यहर्ताचमोहाज्जंतुरचेतनः ॥ सजायतेमहाराजमूषिकोनिरपत्रपः ॥ ७२ ॥ ततःप्रेत्यमहाराजमृतोजायतिसूकरः ॥ सूकरोजातमात्रस्तुरोगेणम्रिय
तेनृप ॥ ७३ ॥ श्वाततोजायतेमूढःकर्मणातेनपार्थिव॥ भूत्वाश्वापंचवर्षाणिततोजायतिमानवः ॥ ७४॥ परदाराभिमर्शतुकृत्वाजायतिवैवृकः॥ श्वाशृगा
लस्ततोगृध्रोव्यालःकंकोबकस्तथा॥ ७५॥ भ्रातुर्भार्यांतुपापात्मायोधर्षयतिमोहितः॥ पुंस्कोकिलत्वमाप्नोतिसोपिसंवत्सरंनृप ॥ ७६ ॥ सखिभार्यांगुरोर्भा
र्यांराजभार्यांतथैवच॥ प्रधर्षयित्वाकामायमृतोजायतिसूकरः ॥ ७७॥ सूकरःपंचवर्षाणिदशवर्षाणिश्वाविधः ॥ बिडालःपंचवर्षाणिदशवर्षाणिकुक्कुटः ॥
॥ ७८ ॥ पिपीलिकस्तुमासांस्त्रीन्कीटःस्यान्मासमेवतु॥ एतानासाद्यसंसारान्कृमियोनौप्रजायते ॥ ७९॥ तत्रजीवतिमासांस्तुकृमियोनौचतुर्दश॥ ततोऽध
र्मक्षयंकृत्वापुनर्जायतिमानवः॥ ८० ॥ उपस्थितेविवाहेतुयज्ञेदानेपिवाविभो॥ मोहात्करोतियोविघ्नंसमृतोजायतेकृमिः ॥८१॥ कृमिर्जीवतिवर्षाणिदश
पंचचभारत॥ अधर्मस्यक्षयंकृत्वाततोजायतिमानवः ॥ ८२॥ पूर्वंदत्वातुयःकन्यांद्वितीयेदातुमिच्छति ॥ सोपिराजन्मृतोजंतुःकृमियोनौप्रजायते॥ ८३॥
तत्रजीवतिवर्षाणित्रयोदशयुधिष्ठिर ॥ अधर्मसंक्षयेयुक्तस्ततोजायतिमानवः ॥ ८४ ॥ देवकार्यमकृत्वातुपितृकार्यमथापिवा॥ अनिर्वाप्यसमश्नन्वैमृतो
जायतिवायसः॥ ८५॥ वायसःशतवर्षाणिततोजायतिकुक्कुटः॥ जायतेव्यालकश्चापिमासंतस्मात्तुमानुषः॥८६॥ ज्येष्ठंपितृसमंचापिभ्रातरंयोवमन्यते॥
सोपिमृत्युमुपागम्यक्रौंचयोनौप्रजायते ॥ ८७॥ क्रौंचोजीवतिवर्षंतुततोजायतिचीरकः ॥ ततोनिधनमापन्नोमानुपत्वमुपाश्नुते ॥ ८८ ॥ वृषलोब्राह्मणीं
गत्वाकृमियोनौप्रजायते ॥ ततःसंप्राप्यनिधनंजायतेसूकरःपुनः ॥ ८९ ॥ सूकरोजातमात्रस्तुरोगेणम्रियतेनृप॥ श्वाततोजायतेमूढःकर्मणातेनपार्थिव॥
॥ ९० ॥ श्वाभूत्वाकृतकर्मासौजायतेमानुपस्ततः॥ तत्रापत्यंसमुत्पाद्यमृतोजायतिमूषिकः ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ निष्पावंराजमाषं हलगोलकःदीर्घपुच्छोगोलरूपीकीटविशेषः ॥ १०० ॥ कुंभोलूकउलूकजातिभेदः ॥ १ ॥ हारितःपक्षिवि

कृतघ्नस्तुम्रतोराजन्यमस्यविषयंगतः॥ यमस्यपुरुषैःक्रुद्धैर्वधंप्राप्नोतिदारुणं॥९२॥ दंडंसमुद्गरंशूलमग्निकुंभंचदारुणं॥ असिपत्रवनंघोरवालुकंकूटशाल्मलीं॥ ९३॥ एताश्चान्याश्चबह्वीश्चयमस्यविषयंगतः॥ यातनाःप्राप्यतत्रोग्रास्ततोवध्यतिभारत॥९४॥ ततोहतःकृतघ्नःसतत्रोग्रैर्भरतर्षभ॥ संसारचक्रमासाद्यकृमियोनौप्रजायते ॥ ९५॥ कृमिर्भवतिवर्षाणिदशपंचचभारत॥ ततोगर्भंसमासाद्यतत्रैवम्रियतेशिशुः ॥ ९६॥ ततोगर्भशतैर्जंतुर्बहुभिःसंप्रपद्यते॥ संसारांश्चबहून्गत्वाततस्तिर्यक्षुजायते॥ ९७॥ ततोदुःखमनुप्राप्यबहुवर्षगणानिह ॥ अपुनर्भवसंयुक्तस्ततःकूर्मःप्रजायते ॥ ९८॥ दधिहृत्वाबकश्चापिप्लुवोमत्स्यानसंस्कृतान्॥ चोरयित्वातुदुर्बुद्धिर्मधुदंशःप्रजायते॥ ९९॥ फलंवामूलकंहृत्वाअपूपंवापिपीलिकाः॥ चोरयित्वाचनिष्पावंजायतेहलगोलकः॥१००॥ पायसंचोरयित्वातुतित्तिरित्वमवाप्नुते॥ हृत्वापिष्टमयंपूपंकुंभोलूकःप्रजायते॥१०१॥ अयोहृत्वातुदुर्बुद्धिर्वायसोजायतेनरः॥ कांस्यंहृत्वातुदुर्बुद्धिर्हारितोजायतेनरः॥ २॥ राजतंभाजनंहृत्वाकपोतःसंप्रजायते ॥ हृत्वातुकांचनंभांडंकृमियोनौप्रजायते॥ ३॥ पत्रोर्णंचोरयित्वातुकृकलत्वंनिगच्छति ॥ कौशिकंतुततोहृत्वानरोजायतिवर्तकः ॥ ४॥ अंशुकंचोरयित्वातुशुकोजायतिमानवः ॥ चोरयित्वादुकूलंतुम्रतोहंसःप्रजायते ॥ ५॥ क्रौंचःकार्पासिकंहृत्वाम्रतोजायतिमानवः॥ चोरयित्वानरःपट्टंत्वाविकंचैवभारत ॥ ६ ॥ क्षौमंचवस्त्रमादायशशोजंतुःप्रजायते ॥ वर्णान्हृत्वातुपुरुषोम्रतोजायतिबर्हिणः ॥ ७॥ हृत्वारक्तानिवस्त्राणिजायतेजीवजीवकः॥ वर्णकादींस्तथागंधांश्चोरयित्वेहमानवः ॥ ८ ॥ छुच्छुंदरित्वमाप्नोतिराजन्लोभपरायणः ॥ तत्रजीवतिवर्षाणिततोदशचपंचच॥९॥ अधर्मस्यक्षयंगत्वाततोजायतिमानुषः ॥ चोरयित्वापयश्चापिबलाकासंप्रजायते॥११०॥ यस्तुचोरयतेतैलंनरोमोहसमन्वितः॥ सोपिराजन्म्रतोजंतुस्तैलपायीप्रजायते ॥ ११ ॥ अशस्त्रंपुरुषंहत्वासशस्त्रःपुरुषाधमः॥ अर्थार्थीयदिवावैरीसम्रतोजायतेखरः॥ १२॥ खरोजीवतिवर्षेद्वेततःशस्त्रेणवध्यते॥ समृतोम्रगयोनौतुनित्योद्विग्नोभिजायते॥ १३॥ म्रगोवध्यतिशस्त्रेणगतेसंवत्सरेतुसः ॥हतोम्रगस्ततोमीनःसोपिजालेनवध्यते॥ १४ ॥ मासेचतुर्थेसंप्राप्तेश्वापदःसंप्रजायते॥ श्वापदोदशवर्षाणिद्वीपीवर्षाणिपंचच॥ ११५॥

शेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ पत्रोर्णंधौतकौशेयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वर्णान्हरितालादीन् ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ११५ ॥

ततस्तुनिधनंप्राप्तःकालपर्यायचोदितः॥ अधर्मस्यक्षयंकृत्वाततोजायतिमानुषः॥ १६॥ स्त्रियंहत्वातुदुर्बुद्धिर्यमस्यविषयंगतः ॥ बहून्क्लेशान्समासाद्यसंसा
रांश्चैवविंशतिं॥ १७॥ ततःपश्चान्महाराजकृमियोनौप्रजायते ॥ कृमिर्विंशतिवर्षाणिभूत्वाजायतिमानुषः ॥ १८ ॥ भोजनंचोरयित्वातुमक्षिकाजायतेन
रः॥ मक्षिकासंघवशगोबहून्मासान्भवत्युत ॥ १९ ॥ ततःपापक्षयंकृत्वामानुषत्वमवाप्नुते ॥ धान्यंहृत्वातुपुरुषोलोमशःसंप्रजायते ॥ २० ॥ तथापिण्या
कसंमिश्रमशनंचोरयेन्नरः ॥ सजायतेबभ्रुसमोदारुणोमूषिकोनरः ॥ २१ ॥ दशन्वैमानुषान्नित्यंपापात्मासविशांपते ॥ घृतंहृत्वातुदुर्बुद्धिःकाकमद्गुःप्र
जायते॥ २२॥ मत्स्यमांसमथोहृत्वाकाकोजायतिदुर्मतिः ॥ लवणंचोरयित्वातुचिरिकाकःप्रजायते ॥ २३॥ विश्वासेनतुनिक्षिप्तंयोविनिन्होतिमानवः॥
सगतायुर्नरस्तातमत्स्ययोनौप्रजायते॥ २४॥ मत्स्ययोनिमनुप्राप्यमृतोजायतिमानुषः ॥ मानुषत्वमनुप्राप्यक्षीणायुरुपपद्यते ॥ २५ ॥ पापानितुनराःकृ
त्वातिर्यग्जायंतिभारत ॥ नचात्मनःप्रमाणंतेधर्मंजानंतिकिंचन ॥ २६ ॥ येपापानिनराःकृत्वानिरस्यंतिव्रतैःसदा ॥ सुखदुःखसमायुक्ताव्यथितास्तेभवं
त्युत ॥ २७॥ असंवासाःप्रजायंतेम्लेच्छाश्चापिनसंशयः ॥ नराःपापसमाचारालोभमोहसमन्विताः ॥ २८ ॥ वर्जयंतिचपापानिजन्मप्रभृतियेनराः॥ अरो
गारूपवंतस्तेधनिनश्चभवंत्युत॥ २९॥ स्त्रियोप्येतेनकल्पेनकृत्वापापमवाप्नुयुः॥ एतेषामेवजंतूनांभार्यात्वमुपयांतिताः॥ ३०॥ परस्वहरणेदोषाःसर्वएवप्रकी
र्तिताः॥ एतद्विलेशमात्रेणकथितंतेमयानघ॥ ३१ ॥ अपरस्मिन्कथायोगेभूयःश्रोष्यसिभारत ॥ एतन्मयामहाराजब्रह्मणोवदतःपुरा॥ ३२॥ सुरर्षीणांश्रु
तंमध्येपृष्टश्चापियथातथं॥ मयापितच्चकार्त्स्न्येनयथावदनुवर्णितं ॥ एतच्छ्रुत्वामहाराजधर्मेकुरुमनःसदा ॥ १३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्व
णिआनुशासनिकेप०दानधर्मेसंसारचक्रंनामएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच अधर्मस्यगति
र्ब्रह्मन्कथितामेत्वयानघ॥ धर्मस्यतुगतिंश्रोतुमिच्छामिवदतांवर॥ १॥ कृत्वाकर्माणिपापानिकथंयांतिशुभांगतिं॥ कर्मणाचकृतेनेहकेनयांतिशुभांगतिं॥
॥ २॥ बृहस्पतिरुवाच कृत्वापापानिकर्माणिअधर्मवशमागतः॥ मनसाविपरीतेननिरयंप्रतिपद्यते॥ ३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

मोहादधर्मंयःकृत्वापुनःसमनुतप्यते॥ मनःसमाधिसंयुक्तोनससेवेतदुष्कृतं॥ ४॥ यथायथामनस्तस्यदुष्कृतंकर्मगर्हते ॥ तथातथाशरीरंतुतेनाधर्मेणमुच्य
ते॥ ५॥ यदिव्याहरतेराजन्विप्राणांधर्मवादिनां॥ ततोऽधर्मकृताक्षिप्रमपवादात्प्रमुच्यते ॥ ६॥ यथायथानरःसम्यगधर्मंमनुभाषते॥ समाहितेनमनसावि
मुच्येततथातथा॥ ७॥ भुजंगइवनिर्मोकात्पूर्वभुक्ताज्जरान्वितात्॥ दत्वाविप्रस्यदानानिविविधानिसमाहितः॥ ८॥ मनःसमाधिसंयुक्तःसुगतिंप्रतिपद्यते॥
प्रदानानितुवक्ष्यामियानिदत्वायुधिष्ठिर॥ ९॥ नरःकृत्वाप्यकार्याणिततोधर्मेणयुज्यते ॥ सर्वेषामेवदानानामन्नंश्रेष्ठमुदाहृतं ॥ पूर्वमन्नंप्रदातव्यमृजुनाध
र्ममिच्छता॥ १०॥ प्राणाह्यन्नंमनुष्याणांतस्माज्जंतुश्चजायते॥ अन्नेप्रतिष्ठितोलोकस्तस्मादन्नंप्रशस्यते ॥ ११॥ अन्नमेवप्रशंसंतिदेवर्षिपितृमानवाः॥
अन्नस्यहिप्रदानेनरंतिदेवोदिवंगतः॥ १२॥ न्यायलब्धंप्रदातव्यंद्विजातिभ्योन्नमुत्तमं ॥ स्वाध्यायंसमुपेतेभ्यःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १३॥ यस्यह्यन्नमुपाश्नं
तिब्राह्मणानांशतंदश॥ हृष्टेनमनसादत्तंनसतिर्यग्गतिर्भवेत् ॥ १४ ॥ ब्राह्मणानांसहस्राणिदशभोज्यनरर्षभ॥ नरोऽधर्मात्प्रमुच्येतयोगेष्वभिरतःसदा॥
॥ १५॥ भैक्ष्येणान्नंसमाहृत्यविप्रोवेदपुरस्कृतः॥ स्वाध्यायनिरतेविप्रेदत्वेहसुखमेधते ॥ १६॥ अहिंसन्ब्राह्मणस्वानिन्यायेनपरिपाल्यच॥ क्षत्रियस्तरसाप्रा
प्तमन्नंयोवैप्रयच्छति॥ १७॥ द्विजेभ्योवेदवृद्धेभ्यःप्रयतःसुसमाहितः॥ तेनापोहतिधर्मात्मन्दुष्कृतंकर्मपांडव ॥ १८॥ षड्भागपरिशुद्धंचकृषेर्भागमुपार्जितं॥
वैश्योददद्द्विजातिभ्यःपापेभ्यःपरिमुच्यते ॥ १९ ॥ अवाप्यप्राणसंदेहंकार्कश्येनसमार्जितं ॥ अन्नंदत्वाद्विजातिभ्यःशूद्रःपापात्प्रमुच्यते ॥ २०॥ औरसेनब
लेनान्नमर्जयित्वाऽविहिंसकः॥ यःप्रयच्छतिविप्रेभ्योनसदुर्गाणिपश्यति॥ २१॥ न्यायेनैवाप्तमन्नंतुनरोहर्षसमन्वितः ॥ द्विजेभ्योवेदवृद्धेभ्योदत्वापापात्प्रमु
च्यते॥ २२॥ अन्नमूर्जस्करंलोकेदत्वोर्जस्वीभवेन्नरः॥ सतांपंथानमावृत्यसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २३॥ दानवद्भिःकृतःपंथायेनयांतिमनीषिणः ॥ तेहिप्राण
स्यदातारस्तेभ्योधर्मःसनातनः ॥ २४॥ सर्वावस्थंमनुष्येणन्यायेनान्नमुपार्जितं॥ कार्यंपात्रागतंनित्यमन्नंहिपरमागतिः॥ २५॥ अन्नस्यहिप्रदानेननरोरौ
द्रंनसेवते॥ तस्मादन्नंप्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितं॥ २६॥ यतेद्ब्राह्मणपूर्वंहिभोक्तुमन्नंगृहीसदा॥ अवंध्यंदिवसंकुर्यादन्नदानेनमानवः॥ २७॥ भोजयित्वा
दशशतंनरोवेदविदांनृप॥ न्यायविद्धर्मविदुषामितिहासविदांतथा॥ २८॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ अहिंसेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रीन्दोषान्कामक्रोधलोभान्लोकेषु
निधायनतुस्वात्मनि कामक्रोधौचाल्लोभं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्वेषांभूतानामात्मभूतस्यआत्मदुःखेनेवपरदुःखेनापिउद्विजतःसर्वभूतानिआत्मत्वेनतत्त्वदृशापश्यतःमार्गेदेवाःमुह्यंति सव्यापकोभूत्वामुच्य

नयातिनरकंघोरंसंसारांश्चनसेवते॥ सर्वकामसमायुक्तःप्रेत्यचाप्यश्नुतेसुखं॥ २९ ॥ एवंखलुसमायुक्तोरमतेविगतज्वरः॥ रूपवान्कीर्तिमांश्चैवधनवांश्चो
पपद्यते॥ ३०॥ एतत्तेसर्वमाख्यातमन्नदानफलंमहत्॥ मूलमेतत्तुधर्माणांप्रदानानांचभारत॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदा
नधर्मेसंसारचक्रेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच अहिंसावैदिकंकर्मध्यानमिंद्रियसंयमः॥ तपोथगुरुशुश्रूषा
किंश्रेयःपुरुषंप्रति॥ १॥ बृहस्पतिरुवाच सर्वाण्येतानिधर्म्याणिपृथग्द्वाराणिसर्वशः॥ शृणुसंकीर्त्यमानानिषडेवभरतर्षभ ॥ २॥ हंतनिःश्रेयसंजंतोर
हंवक्ष्याम्यनुत्तमं॥ अहिंसापाश्रयंधर्मंयःसाधयतिवैनरः॥ ३ ॥ त्रीन्दोषान्सर्वभूतेषुनिधायपुरुषःसदा ॥ कामक्रोधौचसंयम्यततःसिद्धिमवाप्नुते॥ ४ ॥ अ
हिंसकानिभूतानिदंडेनविनिहंतियः॥ आत्मनःसुखमन्विच्छन्सप्रेत्यनसुखीभवेत् ॥ ५ ॥ आत्मोपमस्तुभूतेषुयोवैभवतिपूरुषः ॥ न्यस्तदंडोजितक्रोधःसप्रे
त्यसुखमेधते॥ ६॥ सर्वभूतात्मभूतस्यसर्वभूतानिपश्यतः ॥ देवापिमार्गेमुह्यंतिअपदस्यपदैषिणः ॥ ७॥ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रतिकूलंयदात्मनः॥ एषसंक्षे
पतोधर्मःकामादन्यःप्रवर्तते॥ ८॥ प्रत्याख्यानेचदानेचसुखदुःखेप्रियाप्रिये॥ आत्मौपम्येनपुरुषःप्रमाणमधिगच्छति॥ ९ ॥ यथापरःप्रक्रमतेपरेषुतथाप
रेप्रक्रमंतेपरस्मिन्॥ तथैवतेऽस्तूपमाजीवलोकेयथाधर्मोनैपुणेनोपदिष्टः॥ १०॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वातंसुरगुरुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ दिवमाच
क्रमेधीमान्पश्यतामेवनस्तदा॥ ११॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेसंसारचक्रसमाप्तौत्रयोदशाधिकशततमोऽ
ध्यायः॥ ११३॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाशरतल्पेपितामहं॥ पुनरेवमहातेजाःपप्रच्छवदतांवरः॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच
ऋषयोब्राह्मणादेवाःप्रशंसंतिमहामते॥ अहिंसालक्षणंधर्मंवेदप्रामाण्यदर्शनात्॥ २॥

तइत्यर्थः अपदस्यगत्यागतिहीनत्वान्मार्गसूचकपदरहितस्यपदैषिणःस्थानैषिणःबहिर्मुखाइत्यर्थः ॥७॥८॥९॥ यथेति हिंसितोहिनस्तिपालितःपालयतितस्मात्पालयेदेवनोहिंसयेदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥
इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २॥

॥३॥मनसावचसाकर्मणाभक्षणेनेतिचतुर्विधाहिंसा तत्रएकेनत्यक्तांसर्वात्मनात्यक्तानभवति नह्यभक्षयतःअसंकल्पयतःअन्यमांसंभोक्ष्येइत्यवदतःअकुर्वतोवाहिंसाकेनचिदंशेनभवति॥४॥तत्रदृष्टांतमाह यथे
ति एकेनपादेनविनात्रिभिःपादैःपशुरिवेयमप्येकेनांशेनहीनाअंशत्रयेणनतिष्ठतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यथेति नागपदेगजपदेक्षुद्रपदानामिवसर्वेषांधर्माणांसमावेशोभवतिअहिंसायां कौंजरेपदेदत्तेसतिसर्वाणिप

कर्मणामनुजःकुर्वन्हिंसांपार्थिवसत्तम ॥ वाचाचमनसाचैवकथंदुःखात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच चतुर्विधेयंनिर्दिष्टात्त्यहिंसाब्रह्मवादिभिः ॥ एकैकतोपिविभ्रष्टानभवत्यरिसूदन ॥ ४ ॥ यथासर्वश्चतुष्पाद्वैत्रिभिःपादैर्नतिष्ठति ॥ तथैवेयंमहीपालकारणैःप्रोच्यतेत्रिभिः ॥ ५ ॥ यथानागपदेन्यानिपदानिपदगामिनां ॥ सर्वाण्येवापिधीयंतेपदजातानिकौंजरे ॥ ६ ॥ एवंलोकेष्वहिंसातुनिर्दिष्टाधर्मतःपुरा ॥ कर्मणालिप्यतेजंतुर्वाचाचमनसापिच ॥ ७ ॥ पूर्वंतुमनसात्यक्त्वातथावाचाथकर्मणा ॥ नभक्षयतियोमांसंत्रिविधंसविमुच्यते ॥ ८ ॥ त्रिकारणंतुनिर्दिष्टंश्रूयतेब्रह्मवादिभिः ॥ मनोवाचितथास्वादेदोषाह्येषुप्रतिष्ठिताः ॥ ९ ॥ नभक्षयंत्यतोमांसंतपोयुक्तामनीषिणः ॥ दोषांस्तुभक्षणेराजन्मांसस्येहनिबोधमे ॥ १० ॥ पुत्रमांसोपमंजानन्खादतेयोविचक्षणः ॥ मांसंमोहसमायुक्तःपुरुषःसोऽधमःस्मृतः ॥ ११ ॥ पितृमातृसमायोगेपुत्रत्वंजायतेयथा ॥ हिंसांकृत्वावशःपापोभूयिष्ठंजायतेतथा ॥ १२ ॥ रसंचप्रतिजिह्वायाज्ञानंप्रज्ञायतेयथा ॥ तथाशास्त्रेषुनियतंरागोत्थास्वादिताद्भवेत् ॥ १३ ॥ संस्कृतासंस्कृताःपक्वालवणालवणास्तथा ॥ प्रजायंतेयथाभावास्तथाचित्तंनिरुध्यते ॥ १४ ॥ भेरीमृदंगशब्दांश्चतंत्रीशब्दांश्चपुष्कलान् ॥ निषेविष्यंतिवैमंदामांसभक्षाःकथंनराः ॥ १५ ॥ अचिंतितमनिर्दिष्टमसंकल्पितमेवच ॥ रसगृध्याभिभूतायेप्रशंसंतिफलार्थिनः ॥ १६ ॥ प्रशंसाह्येवमांसस्यदोषकर्मफलान्विता ॥ जीवितंहिपरित्यज्यबहवःसाधवोजनाः ॥ १७ ॥ स्वमांसैःपरमांसानिपरिपाल्यदिवंगताः ॥ १८ ॥ एवमेषामहाराजचतुर्भिःकारणैर्वृता ॥ अहिंसातवनिर्दिष्टासर्वधर्मानुसंहिता ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेमांसवर्जनकथनेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तंबहुशस्त्वया ॥ श्राद्धेषुचभवानाहपितॄनामिषकांक्षिणः ॥ १ ॥ मांसैर्बहुविधैःप्रोक्तस्त्वयाश्राद्धविधिःपुरा ॥ अहत्वाचकुतोमांसमेवमेतद्विरुध्यते ॥ २ ॥

दानियथापिधीयंतेएवंहिंसायांसर्वेधर्माःपिधीयंते ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥११॥ पित्रिति यथास्त्रीपुंयोगेनांतरीयकंपुत्रजन्मएवंहिंसकस्यभूयिष्ठंपापयोनौजन्मेत्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६ ॥
जीवितंहीति यथास्वमांसार्पणान्शिबिरूर्ध्वंगतःएवंपरमांसादनादधोगच्छतीत्यर्थः ॥१७॥१८॥१९॥ इतिअनु०नै०भा०चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ अहिंसेति ॥ १ ॥२॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वेइति नहिकृत्स्नोवेदःतथातद्बोधितायज्ञाश्चपुरुषंहिंसायांप्रवर्तयंति किंतुपरिसंख्याविधयानिवृ

जातोनःसंशयोधर्मेमांसस्यपरिवर्जने॥ दोषोभक्षयतःकःस्यात्कश्चाभक्षयतोगुणः॥ ३ ॥ हत्वाभक्षयतोवापिपरेणोपहृतस्यवा॥ हन्याद्वायःपरस्यार्थेक्रीत्वा
वाभक्षयेन्नरः॥ ४॥ एतदिच्छामितत्त्वेनकथ्यमानंत्वयानघ॥निश्चयेनचिकीर्षामिधर्ममेतंसनातनं॥ ५॥ कथमायुरवाप्नोतिकथंभवतिसत्ववान्॥ कथम
व्यंगतामेतिलक्षण्योजायतेकथं॥ ६॥ भीष्मउवाच मांसस्याभक्षणाद्राजन्योधर्मःकुरुनंदन॥ तन्मेशृणुयथातत्त्वंयथास्यविधिरुत्तमः॥ ७॥ रूपम
व्यंगतामायुर्बुद्धिंसत्वंबलंस्मृतिं॥ प्राप्तुकामैर्नरैर्हिंसावर्जितावैमहात्मभिः॥८॥ ऋषीणामत्रसंवादोबहुशःकुरुनंदन॥ बभूवतेषांतुमतंयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर॥
॥ ९॥ योयजेताश्वमेधेनमासिमासियतव्रतः॥ वर्जयेन्मधुमांसंचसममेतद्युधिष्ठिर॥ १०॥ सप्तर्षयोवालखिल्यास्तथैवचमरीचिपाः॥ अमांसभक्षणंराजन्प्र
शंसंतिमनीषिणः॥ ११ ॥ नभक्षयतियोमांसंनचहन्यान्नघातयेत्॥ तन्मित्रंसर्वभूतानांमनुःस्वायंभुवोब्रवीत्॥ १२॥ अधृष्यःसर्वभूतानांविश्वास्यःसर्वजं
तुषु॥ साधूनांसंमतोनित्यंभवेन्मांसंविवर्जयन्॥ १३॥ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति॥ नारदःप्राहधर्मात्मानियतंसोवसीदति॥ १४॥ ददातिय
जतेचापितपस्वीचभवत्यपि॥ मधुमांसनिवृत्त्येतिप्राहचैवंबृहस्पतिः॥ १५॥ मासिमास्यश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः॥ नखादतिचयोमांसंसममेतन्मतंमम
॥ १६॥ सदायजतिसत्रेणसदादानंप्रयच्छति॥ सदातपस्वीभवतिमधुमांसविवर्जनात्॥ १७॥ सर्वेवेदानतत्कुर्युःसर्वेयज्ञाश्चभारत॥ योभक्षयित्वामांसा
निपश्चादपिनिवर्तते॥ १८॥ दुष्करंचरसज्ञानेमांसस्यपरिवर्जनं॥ चर्तुंव्रतमिदंश्रेष्ठंसर्वप्राण्यभयप्रदं॥ १९॥ सर्वभूतेषुयोविद्वान्ददात्यभयदक्षिणां॥ दा
ताभवतिलोकेसप्राणानांनात्रसंशयः॥ २०॥ एवंवैपरमंधर्मंप्रशंसंतिमनीषिणः॥ प्राणायथात्मनोभीष्टाभूतानामपिवैतथा॥ २१॥ आत्मौपम्येनमंतव्यं
बुद्धिमद्भिःकृतात्मभिः॥ मृत्युतोभयमस्तीतिविदुषांभूतिमिच्छतां॥ २२॥ किंपुनर्हन्यमानानांतरसाजीवितार्थिनां॥ अरोगाणामपापानांपापैर्मांसोपजी
विभिः॥ २३॥ तस्माद्विद्धिमहाराजमांसस्यपरिवर्जनं॥ धर्मस्यायतनंश्रेष्ठंस्वर्गस्यचसुखस्यच॥ २४॥ अहिंसापरमोधर्मस्तथाऽहिंसापरंतपः॥ अहिंसापर
मंसत्यंयतोधर्मःप्रवर्तते॥ २५॥ नहिमांसंतृणात्काष्ठादुपलाद्वापिजायते॥ हत्वाजंतुंततोमांसंतस्माद्दोषस्तुभक्षणे॥ २६॥

त्तिमेवबोधयंतीत्यर्थः॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥

॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्यालमृगाःमांसादपशवः ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ हन्यंतंहन्यमानं ॥ ४१ ॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥

स्वाहास्वधामृतभुजोदेवाःसत्यार्जवप्रियाः॥ क्रव्यादान्राक्षसान्विद्धिजिह्मानृतपरायणान्॥ २७॥ कांतारेष्वथघोरेषुदुर्गेषुगहनेषुच ॥ रात्रावहनिसंध्यासु
चत्वरेषुसभासुच॥ २८॥ उद्यतेषुचशस्त्रेषुमृगव्यालहतेषुच ॥ अमांसभक्षणेराजन्भयमन्यैर्नगच्छति॥ २९॥ शरण्यःसर्वभूतानांविश्वास्यःसर्वजंतुषु॥ अ
नुद्वेगकरोलोकेनचाप्युद्विजतेसदा॥ ३०॥ यदिचेत्खादकोनस्यान्नतदाघातकोभवेत् ॥ घातकःखादकार्थायतद्घातयतिवैनरः ॥ ३१ ॥ अभक्ष्यमेतदितिवै
इतिहिंसानिवर्तते॥ खादकार्थमतोहिंसामृगादीनांप्रवर्तते॥ ३२॥ यस्माद्ग्रसतिचैवायुर्हिंसकानांमहाद्युते॥ तस्माद्विवर्जयेन्मांसंयइच्छेद्भूतिमात्मनः॥३३॥
त्रातारंनाधिगच्छंतिरौद्राःप्राणिविहिंसकाः॥ उद्वेजनीयाभूतानांयथाव्यालमृगास्तथा॥ ३४॥ लोभाद्वाबुद्धिमोहाद्वाबलवीर्यार्थमेवच॥ संसर्गादथपापाना
मधर्मरुचितान्नृणां॥ ३५॥ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति॥ उद्विग्नवासोवसतियत्रयत्राभिजायते॥३६॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंस्वस्त्ययनंमहत्॥
मांसस्याभक्षणंप्राहुर्नियताःपरमर्षयः॥ ३७॥ इदंतुखलुकौंतेयश्रुतमासीत्पुरामया॥ मार्कंडेयस्यवदतोयेदोषामांसभक्षणे ॥ ३८ ॥ योहिखादतिमांसानि
प्राणिनांजीवितैषिणां॥ हतानांवामृतानांवायथाहंतातथैवसः॥ ३९॥ धनेनक्रयिकोहंतिखादकश्चोपभोगतः॥ घातकोवधबंधाभ्यामित्येषत्रिविधोवधः॥
॥ ४०॥ अखादन्ननुमोदंश्चभावदोषेणमानवः॥ योनुमोदतिहन्यंतंसोऽपिदोषेणलिप्यते॥ ४१॥ अधृष्यःसर्वभूतानामायुष्मान्निरुजःसदा॥ भवत्यभक्षय
न्मांसंदयावान्प्राणिनामिह॥ ४२॥ हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्चसर्वशः॥ मांसस्याभक्षणेधर्मोविशिष्टइतिनःश्रुतिः॥ ४३॥ अप्रोक्षितंवृथामांसंविधिही
नंनभक्षयेत्॥ भक्षयन्निरयंयातिनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ४४ ॥ प्रोक्षिताभ्युक्षितंमांसंतथाब्राह्मणकाम्यया ॥ अल्पदोषमिहज्ञेयंविपरीतेतुलिप्यते॥ ४५॥
खादकस्यकृतेजंतून्योहन्यात्पुरुषाधमः॥ महादोषतरस्तत्रघातकोनतुखादकः॥ ४६ ॥इज्यायज्ञश्रुतिकृतैर्योमार्गैरबुधोधमः ॥ हन्याज्जंतून्मांसगृध्नुःसवैनर
कभाङ्नरः॥ ४७॥ भक्षयित्वापियोमांसंपश्चादपिनिवर्तते ॥ तस्यापिसुमहान्धर्मोयःपापाद्विनिवर्तते ॥ ४८ ॥ आहर्ताचानुमंताचविशस्ताक्रयविक्रयी॥ सं
स्कर्ताचोपभोक्ताचखादकाःसर्वएवते॥ ४९॥ इदमन्यत्तुवक्ष्यामिप्रमाणंविधिनिर्मितं॥ पुराणमृषिभिर्जुष्टंवेदेषुपरिनिष्ठितं॥ ५०॥

इज्यादेवपूजायज्ञोऽश्वमेधादिस्तदर्थंश्रुतिकृतैर्मार्गैरुपायैरबुधोयज्ञोपनिषदमजानन्मांसगृध्नुःकेवलंयज्ञव्याजेनमांसंभोक्तुकामः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥व्रीहिमयःपशुःपुरोडाशादिरूपः तएतदुत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवइत्युक्त्वातस्मादाहुःपुरोडाशसत्रंलोक्यमितिब्राह्मणात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अभक्ष्यमपिमांसंभक्ष्यमित्याहातःस्वपाते

प्रवृत्तिलक्षणोधर्मःप्रजार्थिभिरुदाहृतः ॥ यथोक्तंराजशार्दूलनतुतन्मोक्षकांक्षिणां ॥ ५१ ॥ हविर्यत्संस्कृतंमंत्रैःप्रोक्षिताभ्युक्षितंशुचि ॥ वेदोक्तेनप्रमाणेन पितॄणांप्रक्रियासुच ॥ ५२ ॥ अतोन्यथावृथामांसमभक्ष्यंमनुरब्रवीत् ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचरक्षोवद्भरतर्षभ ॥ ५३ ॥ विधिहीनंनरःपूर्वंमांसंराजन्नभक्षये त् ॥ अप्रोक्षितंवृथामांसंविधिहीनंनभक्षयेत् ॥ ५४ ॥ यइच्छेत्पुरुषोत्यंतमात्मानंनिरुपद्रवं ॥ सवर्जयेतमांसानिप्राणिनामिहसर्वशः ॥ ५५ ॥ श्रूयतेहि पुराकल्पेनृणांव्रीहिमयःपशुः ॥ येनायजंतयज्वानःपुण्यलोकपरायणाः ॥ ५६ ॥ ऋषिभिःसंशयंपृष्टोवसुश्चेदिपतिःपुरा ॥ अभक्ष्यमपिमांसंयःप्राहभक्ष्यमिति प्रभो ॥ ५७ ॥ आकाशादवनिंप्राप्तस्ततःसपृथिवीपतिः ॥ एतदेवपुनश्चोक्त्वाविवेशधरणीतलं ॥ ५८ ॥ प्रजानांहितकामेनत्वगस्त्येनमहात्मना ॥ आरण्याःस र्वदैवत्याःप्रोक्षितास्तपसामृगाः ॥ ५९ ॥ क्रियाह्येवंनहीयंतेपितृदैवतसंश्रिताः ॥ प्रीयंतेपितरश्चैवन्यायतोमांसतर्पिताः ॥ ६० ॥ इदंतुशृणुराजेंद्रकीर्त्यमानं मयानघ ॥ अभक्षणेसर्वसुखंमांसस्यमनुजाधिप ॥ ६१ ॥ यस्तुवर्षशतंपूर्णंतपस्तप्येत्सुदारुणं ॥ यश्चैववर्जयेन्मांसंसममेतन्मतंमम ॥ ६२ ॥ कौमुदेतुविशे षेणशुक्लपक्षेनराधिप ॥ वर्जयेन्मधुमांसानिधर्मोह्यत्रविधीयते ॥ ६३ ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्योमांसंपरिवर्जयेत् ॥ चत्वारिभद्राण्याप्नोतिकीर्तिमायुर्यशो बलं ॥ ६४ ॥ अथवामासमेकंवैसर्वमांसान्यभक्षयन् ॥ अतीत्यसर्वदुःखानिसुखंजीवेन्निरामयः ॥ ६५ ॥ वर्जयंतिहिमांसानिमासशःपक्षशोपिवा ॥ तेषांहिं सानिवृत्तानांब्रह्मलोकोविधीयते ॥ ६६ ॥ मांसंतुकौमुदंपक्षंवर्जितंपार्थराजभिः ॥ सर्वभूतात्मभूतस्थैर्विदितार्थपरावरैः ॥ ६७ ॥ नाभागेनांबरीषेणगयेनच महात्मना ॥ आयुनाथानरण्येनदिलीपरघुपूरुभिः ॥ ६८ ॥ कार्तवीर्यानिरुद्धाभ्यांनहुषेणययातिना ॥ नृगेणविष्वगश्वेनतथैवशशबिंदुना ॥ ६९ ॥ युवना श्वेनचतथाशिबिनौशीनरेणच ॥ मुचुकुंदेनमांधात्राहरिश्चंद्रेणवाविभो ॥ ७० ॥ सत्यंवदतमासत्यंसत्यंधर्मःसनातनः ॥ हरिश्चंद्रश्चरतिवैदिविसत्येनचंद्रव त् ॥ ७१ ॥ श्येनचित्रेणराजेंद्रसोमकेनवृकेणच ॥ रैवतेरंतिदेवेनवसुनासृंजयेनच ॥ ७२ ॥ एतैश्चान्यैश्चराजेंद्रकृपेणभरतेनच ॥ दुष्यंतेनकरूषेणरामालर्कन रैस्तथा ॥ विरूपाश्वेननिमिनाजनकेनचधीमता ॥ ७३ ॥

त्यर्थः ॥ ५८ ॥ आरण्याःप्रोक्षिताइतिपर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजंतीतिश्रुतेरारण्यैर्यज्ञंकृत्वापितेषांवधोनकृतइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

ऐलेनपृथुनाचैववीरसेनेनचैवह ॥ इक्ष्वाकुणाशंभुनाचश्वेतेनसगरेणच ॥ ७४ ॥ अजेनधुंधुनाचैवतथैवचसुबाहुना ॥ हर्यश्वेनचराजेंद्रक्षुपेणभरतेनच ॥
॥ ७५ ॥ एतैश्चान्यैश्चराजेंद्रपुरामांसंनभक्षितं ॥ शारदंकौमुदंमासंततस्तेस्वर्गमाप्नुवन्॥ ७६॥ ब्रह्मलोकेचतिष्ठंतिज्वलमानाःश्रियान्विताः ॥ उपास्यमानागं
धर्वैःस्त्रीसहस्रसमन्विताः ॥ ७७॥ तदेतदुत्तमंधर्ममहिंसाधर्मलक्षणं ॥ येचरंतिमहात्मानोनाकपृष्ठेवसंतिते ॥७८ ॥ मधुमांसंचयेनित्यंवर्जयंतीहधार्मिकाः ॥
जन्मप्रभृतिमद्यंचसर्वेतेमुनयःस्मृताः ॥ ७९ ॥ इमंधर्मममांसादंयश्चरेच्छ्रावयीतवा ॥ अपिचेत्सुदुराचारोनजातुनिरयंव्रजेत् ॥ ८० ॥ पठेद्वायइदंराजञ्छृ
णुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ अमांसभक्षणविधिंपवित्रमृषिपूजितं ॥ ८१ ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःसर्वकामैर्महीयते ॥ विशिष्टतांज्ञातिषुचलभतेनात्रसंशयः ॥८२॥
आपन्नश्चापदोमुच्येद्बद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ मुच्येत्तथातुरोरोगाद्दुःखान्मुच्येतदुःखितः ॥ ८३ ॥ तिर्यग्योनिंनगच्छेतरूपवांश्चभवेन्नरः ॥ ऋद्धिमान्वैकुरुश्रेष्ठ
प्राप्नुयाच्चमहद्यशः ॥ ८४ ॥ एतत्तेकथितंराजन्मांसस्यपरिवर्जने ॥ प्रवृत्तौचनिवृत्तौचविधानमृषिनिर्मितं ॥ ८५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि
आनुशास०दानधर्मेमांसभक्षणनिषेधेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच इमेवैमानवालोकेनृशं
सामांसगृद्धिनः ॥ विसृज्यविविधान्भक्ष्यान्महारक्षोगणाइव ॥ १ ॥ अपूपान्विविधाकारान्शाकानिविविधानिच ॥ खांडवान्रसयोगान्नतथेच्छंतियथामि
षं ॥ २ ॥ तत्रमेबुद्धिरत्रैवविषयेपरिमुह्यते ॥ नमन्येरसतःकिंचिन्मांसतोस्तीतिकिंचन ॥ ३ ॥ तदिच्छामिगुणान्श्रोतुंमांसस्याभक्षणेप्रभो ॥ भक्षणेचैवयेदो
षास्तांश्चैवपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ सर्वंतत्त्वेनधर्मज्ञयथावदिहधर्मतः ॥ किंचाभक्ष्यमभक्ष्यंवासर्वमेतद्वदस्वमे ॥ ५ ॥ यथैतद्यादृशंचैवगुणायेचास्यवर्जने ॥ दोषाभक्ष
यतोयेपितन्मेब्रूहिपितामह॥६॥ भीष्मउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत॥नमांसात्परमंकिंचिद्रसतोविद्यतेभुवि ॥७॥क्षतक्षीणाभितप्तानांग्रा
म्यधर्मरतात्मनां ॥ अध्वनाकर्शितानांचनमांसाद्विद्यतेपरं ॥ ८ ॥ सद्योवर्धयतिप्राणान्पुष्टिमग्र्यांदधातिच ॥ नभक्ष्योभ्यधिकःकश्चिन्मांसादस्तिपरंतप ॥
॥ ९ ॥ विवर्जितेतुबहवोगुणाःकौरवनंदन ॥ येभवंतिमनुष्याणांतान्मेनिगदतःशृणु ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आरण्याइति यजमानेनउत्सृष्टानामप्यारण्यानांराज्ञाम्मृगयायांवधोन्याय्यएव उत्सृष्टपशोर्जीवनेतत्तद्देवतायास्तृप्त्ययोगात् अतएवकपिंजलानालभेतेत्यत्रा
धिकानामालंभेदोषप्रसंगाच्चितयेनैवशास्त्रार्थस्यानुष्ठितत्वाद्बहुत्वस्यत्रित्वेपर्यवसानमुक्तम् अन्यथाकपिंजलानामारण्यत्वेनपर्यग्निकरणांतेउत्सृष्टानांवधस्याप्रसक्तेरधिकानामालंभेदोषोनप्रसज्येत तथाचय
दिच्यधिकानुत्सृजेत्तर्हितद्वधेउत्स्रष्टुःपापंयदित्री नेवतर्ह्यधिकवधेहेतुःपापमितिसिद्धेतदिदमुक्तम् आरण्याःसर्वदैवत्याःसर्वशःप्रोक्षितामृगाः अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यतइति सर्वशइतिउत्पन्नमात्र

स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति॥ नास्तिक्षुद्रतरस्तस्मात्सनृशंसतरोनरः॥ ११ ॥ नहिप्राणात्प्रियतरंलोकेकिंचनविद्यते॥ तस्माद्दयांनरःकुर्याद्यथात्म
नितथापरे॥ १२ ॥ शुक्राच्चतातसंभूतिर्मांसस्येहनसंशयः॥ भक्षणेतुमहान्दोषोनिवृत्त्यापुण्यमुच्यते॥ १३ ॥ विधिनावेददृष्टेनतद्भुक्त्वेहनदुष्यति ॥ यज्ञार्थेप
शवःसृष्टाइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः॥ १४ ॥ अतोन्यथाप्रवृत्तानांराक्षसोविधिरुच्यते॥ क्षत्रियाणांतुयोदृष्टोविधिस्तमपिमेशृणु॥ १५ ॥ वीर्येणोपार्जितंमांसंयथा
भुंजन्नदुष्यति॥ आरण्याःसर्वदैवत्याःसर्वशःप्रोक्षितामृगाः॥१६॥अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते॥नात्मानमपरित्यज्यमृगयानामविद्यते॥१७॥सम
तामुपसंगम्यभूतंहन्यतिहंतिवा॥ अतोराजर्षयःसर्वेमृगयांयांतिभारत॥ १८ ॥ नहिलिप्यंतिपापेननचैतत्पातकंविदुः ॥ नह्यतःसदृशंकिंचिदिहलोकेपरत्रच
॥ १९ ॥ यत्सर्वेष्विहभूतेषुदयाकौरवनंदन॥ नभयंविद्यतेजातुनरस्येहदयावतः ॥ २० ॥ दयावतामिमेलोकाःपरेचापितपस्विनां ॥ अहिंसालक्षणोधर्मइति
धर्मविदोविदुः॥ २१ ॥ यदहिंसात्मकंकर्मतत्कुर्यादात्मवान्नरः॥ पितृदैवतयज्ञेषुप्रोक्षितंहविरुच्यते ॥ २२ ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योयोददातिदयापरः॥ अभयं
तस्यभूतानिददतीत्यनुशुश्रुम॥ २३ ॥ क्षतंचस्खलितंचैवपतितंकृष्टमाहतं॥ सर्वभूतानिरक्षंतिसमेषुविषमेषुच॥ २४ ॥ नैनंव्यालमृगाघ्नंतिनपिशाचानरा
क्षसाः॥ मुच्यतेभयकालेषुमोक्षयेद्योभयेपरान्॥ २५ ॥ प्राणदानात्परंदानंनभूतंनभविष्यति॥ नह्यात्मनःप्रियतरंकिंचिदस्तीहनिश्चितं॥ २६॥ अनिष्टंसर्व
भूतानांमरणंनामभारत॥ मृत्युकालेहिभूतानांसद्योजायतिवेपथुः ॥ २७ ॥

स्यपहणम्॥ १६ ॥ किंचहन्यमानात्पशोःस्ववधस्यापिसंभवात्प्राणपणेनेयंक्रियमाणामृगयानदोषायेत्याह नात्मानमिति ॥ १७ ॥ हन्यतेभूतमनेनभूतंचैनंहंति॥ १८ ॥ एवंप्रवृत्तिमार्गमुक्त्वा
वस्तुतत्त्वमाह नहीति नहिअगस्त्यवद्युगपत्सर्वेषांपशूनामालंभप्रोक्षणादिकमिदानींतनेनकर्तुंशक्यंअतोऽप्रोक्षितानांवधेदोषएव नापिप्राणपणत्वेनमृगयायाअदोषत्वं तस्कराणामपितथानिर्दोषत्वप्रसंगादिति
हिशब्देनसूचितं॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

जातिर्गर्भेजन्म ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मांसःपूर्वजन्मनिभक्षितवानतएवतस्यमांसमहंभक्षयिष्यामीतिव्यवहारान्मांसपदनिरुक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

जातिजन्मजरादुःखैर्नित्यंसंसारसागरे ॥ जंतवःपरिवर्तंतेमरणादुद्विजंतिच ॥ २८ ॥ गर्भवासेषुपच्यंतेक्षाराम्लकटुकैरसैः ॥ मूत्रस्वेदपुरीषाणांपरुषैर्भृशदारुणैः ॥२९॥ जाताश्चाप्यवशास्तत्रच्छिद्यमानाःपुनःपुनः ॥ पाच्यमानाश्चदृश्यंतेविवशामांसगृद्धिनः ॥३०॥ कुंभीपाकेचपच्यंतेतांतांयोनिमुपागताः ॥ आक्रम्यमार्यमाणाश्चभ्राम्यंतेवैपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ नात्मनोस्तिप्रियतरःपृथिवीमनुसृत्यह ॥ तस्मात्प्राणिषुसर्वेषुदयावानात्मवान्भवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वमांसानियोराजन्यावज्जीवंनभक्षयेत् ॥ स्वर्गेसविपुलंस्थानंप्राप्नुयान्नात्रसंशयः ॥ ३३ ॥ येभक्षयंतिमांसानिभूतानांजीवितैषिणां ॥ भक्ष्यंतेतेपिभूतैस्तैरितिमेनास्तिसंशयः ॥ ३४ ॥ मांसंभक्षयतेयस्माद्भक्षयिष्येतमप्यहं ॥ एतन्मांसस्यमांसत्वमनुबुध्यस्वभारत ॥३५॥ घातकोवध्यतेनित्यंतथावध्यतिभक्षिता ॥ आक्रोष्टाक्रुध्यतेराजंस्तथाद्वेष्यत्वमाप्नुते ॥३६॥ येनयेनशरीरेणयद्यत्कर्मकरोतियः ॥ तेनतेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाश्नुते ॥३७॥ अहिंसापरमोधर्मस्तथाहिंसापरोदमः ॥ अहिंसापरमंदानमहिंसापरमंतपः ॥ ३८ ॥ अहिंसापरमोयज्ञस्तथाहिंसापरंफलं ॥ अहिंसापरमंमित्रमहिंसापरमंसुखं ॥ ३९ ॥ सर्वयज्ञेषुवादानंसर्वतीर्थेषुवाप्लुतं ॥ सर्वदानफलंवापिनैतत्तुल्यमहिंसया ॥ ४० ॥ अहिंस्रस्यतपोक्षय्यमहिंस्रोयजतेसदा ॥ अहिंस्रःसर्वभूतानांयथामातायथापिता ॥ ४१ ॥ एतत्फलमहिंसायाभूयश्चकुरुपुंगव ॥ नहिशक्यागुणावक्तुमपिवर्षशतैरपि ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेअहिंसाफलकथनेषोडशाधिकशततमोध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच अकामाश्चसकामाश्चयेहताःस्ममहाम्रधे ॥ कांगतिंप्रतिपन्नास्तेतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ दुःखंप्राणपरित्यागःपुरुषाणांमहाम्रधे ॥ जानासित्वंमहाप्राज्ञप्राणत्यागंसुदुष्करं ॥ २ ॥ समृद्धौवाऽसमृद्धौवाशुभेवायदिवाशुभे ॥ कारणंतत्रमेब्रूहिसर्वज्ञोह्यसिमेमतः ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच समृद्धौवासमृद्धौवाशुभेवायदिवाशुभे ॥ संसारेस्मिन्समायाताःप्राणिनःपृथिवीपते ॥ ४ ॥ निरतायेनभावेनतत्रमेशृणुकारणं ॥ सम्यक्चायमनुप्रश्नस्त्वयोक्तस्तुयुधिष्ठिर ॥ ५ ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिपुरावृत्तमिदंनृप ॥ द्वैपायनस्यसंवादंकीटस्यचयुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ ब्रह्मभूतश्चरन्विप्रःकृष्णद्वैपायनःपुरा ॥ ददर्शकीटंधावंतंशीघ्रंशकटवर्त्मनि ॥ ७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ अकामाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इहेति मानुषाणांस्थैर्यजानांस्थावराणांच विशेषतोभोगाःसंति जंगमानांतुसाधारण्येनैवसर्वविषयजंसुखंदुःखंवास्तीत्यर्थः

गतिज्ञःसर्वभूतानांभाषाज्ञश्चशरीरिणां॥ सर्वज्ञःसतदादृष्ट्वाकीटंवचनमब्रवीत्॥ ८॥ व्यासउवाच कीटसंत्रस्तरूपोसित्वरितश्चैवलक्ष्यसे॥ क्वधावसि तदाचक्ष्वकुतस्तेभयमागतं॥ ९॥ कीटउवाच शकटस्यास्यमहतोघोषंश्रुत्वाभयंमम॥ आगतंवैमहाबुद्धेस्वनएषहिदारुणः ॥ १० ॥ श्रूयतेनचमां हन्यादितितस्मादपक्रमे॥ श्वसतांचशृणोम्येनंगोपुत्राणांप्रतोद्यतां ॥ ११ ॥ वहतांसुमहाभारंसन्निकर्षेस्वनंप्रभो॥ नृणांचसंवाहयतांश्रूयतेविविधःस्वनः ॥ १२ ॥ श्रोतुमस्मद्विधेनैषनशक्यःकीटयोनिना॥ तस्मादतिक्रमाम्येषभयादस्मात्सुदारुणात् ॥ १३ ॥ दुःखंहिमृत्युर्भूतानांजीवितंचसुदुर्लभं॥ अतोभीतः पलायामिगच्छेयंनासुखंसुखात्॥ १४॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःसतुतंप्राहकुतःकीटसुखंतव॥ मरणंतेसुखंमन्येतिर्यग्योनौतुवर्तसे॥ १५॥ शब्दंस्पर्शं रसंगंधंभोगांश्चोच्चावचान्बहून्॥ नाभिजानासिकीटत्वंश्रेयोमरणमेवते ॥ १६ ॥ कीटउवाच सर्वत्रनिरतोजीवइतश्चापिसुखंमम॥ चिंतयामिम हाप्राज्ञतस्मादिच्छामिजीवितुं॥ १७॥ इहापिविषयःसर्वोयथादेहंप्रवर्तितः॥ मानुषाःस्थैर्यजाश्चैवपृथग्भोगाविशेषतः ॥ १८ ॥ अहमासंमनुष्योवैशूद्रोब हुधनःप्रभो॥ अब्रह्मण्योनृशंसश्चकदर्योवृद्धिजीवनः॥ १९॥ वाक्तीक्ष्णोनिकृतिप्रज्ञोद्वेष्टाविश्वस्यसर्वशः॥ मिथ्याकृतोपिविधिनापरस्वहरणेरतः॥ २०॥ भृत्यातिथिजनश्चापिगृहेपर्यशितोमया॥ मात्सर्यात्स्वादुकामेननृशंसेनबुभुक्षता ॥ २१ ॥ देवार्थंपितृयज्ञार्थमन्नंश्रद्धाकृतंमया ॥ नदत्तमर्थकामेनदेयम न्नंपुराकिल॥ २२॥ गुप्तंशरणमाश्रित्यभयेषुशरणागताः॥ अकस्मात्तेमयात्यक्तानत्राताअभयैषिणः॥ २३॥ धनंधान्यंप्रियान्दारान्यानंवासस्तथाद्भुतं॥ श्रि यंदृष्ट्वामनुष्याणामसूयामिनिरर्थकं॥ २४॥ ईर्ष्युःपरसुखंदृष्ट्वाअन्यस्यनबुभूषकः॥ त्रिवर्गहंताचान्येषामात्मकामानुवर्तकः ॥ २५॥ नृशंसगुणभूयिष्ठंपुरा कर्मकृतंमया॥ स्मृत्वातदनुतप्येहंहित्वाप्रियमिवात्मजं ॥ २६ ॥ शुभानांनाभिजानामिकृतानांकर्मणांफलं॥ माताचपूजितावृद्धाब्राह्मणश्चार्चितोमया॥ ॥ २७॥ सकृज्जातिगुणोपेतःसंगत्यागृहमागतः॥ अतिथिःपूजितोब्रह्मंस्तेनमांनाजहात्स्मृतिः ॥ २८॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ पर्यशितःभृत्यादीन्परित्यज्याशनंकृतवानस्मीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ नबुभूषकः अनैश्वर्यमिच्छन् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शुभेनयेननमुह्यसेतन्ममैवकर्म ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तिर्यगाइत्य
त्रवर्णलोपआर्षः सिद्धाइत्यर्थः धर्मोपिमनुष्येषुमूढेषुकामार्थःकाम्यएवास्तिनतुनिष्कामः एवंगुणाअपिकामार्थाएव ॥ ४ ॥ वागितिकर्मणिषष्ठी वागादिहीनंबुधमबुधंवाजीवंतंनरंकिंहास्यतिकिंत्यक्ष्य

कर्मणापुनरेवाहंसुखमागामिलक्षये ॥ तच्छ्रोतुमहमिच्छामित्वत्तःश्रेयस्तपोधन ॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेकी
टोपाख्यानेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७॥ ॥ ॥ व्यासउवाच शुभेनकर्मणायद्वैतिर्यग्योनौनमुह्यसे ॥ ममैवकीटतत्कर्मयेनत्वंन
प्रमुह्यसे ॥ १ ॥ अहंत्वांदर्शनादेवतारयामितपोबलात् ॥ तपोबलाद्धिबलवद्बलमन्यन्नविद्यते ॥२॥ जानामिपापैःस्वकृतैर्गतंत्वांकीटकीटतां ॥ अवाप्स्यसिपुन
र्धर्मंधर्मंतुयदिमन्यसे ॥ ३ ॥ कर्मभूमिकृतंदेवाभुंजतेतिर्यगाश्चये ॥ धर्मोपिहिमनुष्येषुकामार्थश्चतथागुणाः ॥ ४ ॥ वाग्बुद्धिपाणिपादैश्चव्यपेतस्यविपश्चि
तः ॥ किंहास्यतिमनुष्यस्यमंदस्यापिहिजीवतः ॥ ५ ॥ जीवन्हिकुरुतेपूजांविप्राग्र्यःशशिसूर्ययोः ॥ ब्रुवन्नपिकथांपुण्यांतत्रकीटत्वमेष्यसि ॥ ६ ॥ गुणभूतानि
भूतानितत्रत्वमुपभोक्ष्यसे ॥ तत्रतेहंविनेष्यामिब्रह्मत्वंयत्रवेष्यसि ॥ ७ ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यकीटोवर्त्मन्यतिष्ठत ॥ शकटोव्रजंश्चसुमहानागतश्चयदृच्छया ॥
॥ ८ ॥ चक्राक्रमेणभिन्नश्चकीटःप्राणान्मुमोचह ॥ संभूतःक्षत्रियकुलेप्रसादादमितौजसः ॥ ९ ॥ तमृषिंद्रष्टुमगमत्सर्वास्वन्यासुयोनिषु ॥ श्वाविद्गोधावराहा
णांतथैवमृगपक्षिणां ॥ १० ॥ श्वपाकशूद्रवैश्यानांक्षत्रियाणांचयोनिषु ॥ सकीटएवमाभाष्यऋषिणासत्यवादिना ॥ प्रतिस्मृत्याथजग्राहपादौमूर्ध्निकृतां
जलिः ॥ ११ ॥ कीटउवाच इदंतदतुलंस्थानमीप्सितंदशभिर्गुणैः ॥ यदहंप्राप्यकीटत्वमागतोराजपुत्रतां ॥ १२ ॥ वहंतिमामतिबलाःकुंजराहेममा
लिनः ॥ स्यंदनेषुचकांबोजायुक्ताःपरमवाजिनः ॥ १३ ॥ उष्ट्राश्वतरयुक्तानियानानिचवहंतिमां ॥ सबांधवःसहामात्यश्चाश्नामिपिशितौदनम् ॥ १४ ॥
गृहेषुस्वनिवासेषुसुखेषुशयनेषुच ॥ वरार्हेषुमहाभागस्वपामिचसुपूजितः ॥ १५ ॥ सर्वेष्वपररात्रेषुसूतमागधबंदिनः ॥ स्तुवंतिमांयथादेवामहेंद्रंप्रियवा
दिनः ॥ १६ ॥ प्रसादात्सत्यसंधस्यभवतोमिततेजसः ॥ यदहंकीटतांप्राप्यसंप्राप्तोराजपुत्रतां ॥ १७ ॥

तिनकिमपि सर्वैःपुरुषार्थैरयंत्यक्तइत्यर्थः ॥ ५ ॥ जीवन्हीति हेकीटयत्रविप्राप्यस्तत्रत्वमेष्यसि ॥ ६ ॥ गुणेति तत्रविप्रत्वेत्वंभूतानिभोक्ष्यसे तत्रयोनौतेतुभ्यंअहंब्रह्मविनेष्यामिब्रह्मविद्यांदास्यामि यत्र
वात्वंएष्यसिवांच्छसितत्रत्वांनेष्यामीतियोजना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सइति यत्रयत्रगंतुंमनसाइच्छितवान्तत्रतत्रऋषिमेवददर्शेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गोब्राह्मणकृतेप्राणान्हित्वाब्राह्मण्यमवाप्स्यसीतियोजना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधिकशतत

नमस्तेस्तुमहाप्राज्ञकिंकरोमिप्रशाधिमाम्॥ त्वत्तपोबलनिर्दिष्टमिदंत्व्यधिगतंमया॥ १८॥ व्यासउवाच अर्चितोहंत्वयाराजन्वाग्भिरद्ययदृच्छया॥
अद्यतेकीटतांप्राप्यस्मृतिर्जाताजुगुप्सिता ॥ १९ ॥ नतुनाशोस्तिपापस्ययस्त्वयोपचितःपुरा॥ शूद्रेणार्थप्रधानेननृशंसेनाततायिना ॥ २० ॥ ममतेदर्शनं
प्राप्तंतच्चवैसुकृतंत्वया॥ तिर्यग्योनौस्मजातेनममचाभ्यर्चनात्तथा ॥ २१ ॥ इतस्त्वंराजपुत्रत्वाद्ब्राह्मण्यंसमवाप्स्यसि॥ गोब्राह्मणकृतेप्राणान् हुत्वात्मानंर
णाजिरे॥ २२ ॥ राजपुत्रसुखंप्राप्यक्रतूंश्चैवाप्तदक्षिणान्॥ अथमोदिष्यसेस्वर्गेब्रह्मभूतोव्ययःसुखी ॥ २३ ॥ तिर्यग्योन्याःशूद्रतामभ्युपैतिशूद्रोवैश्यंक्षत्रि
यत्वंचवैश्यः॥ वृत्तश्लाघीक्षत्रियोब्राह्मणत्वंस्वर्गंपुण्यंब्राह्मणःसाधुवृत्तः॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेकीटोपाख्याने
अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११८॥ ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच क्षत्रधर्ममनुप्राप्तःस्मरन्नेवचवीर्यवान्॥ त्यक्त्वासकीटतांराजं
श्चचारविपुलंतपः॥ १ ॥ तस्यधर्मार्थविदुषोदृष्ट्वातद्विपुलंतपः ॥ आजगामद्विजश्रेष्ठःकृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ २॥ व्यासउवाच क्षात्रंदेवव्रतंकीटभूतानां
परिपालनं॥ क्षात्रंदेवव्रतंध्यायंस्ततोविप्रत्वमेष्यसि॥ ३ ॥ पाहिसर्वाःप्रजाःसम्यक्शुभाशुभविदात्मवान्॥ शुभैःसंविभजन्कामैरशुभानांचपावनैः ॥ ४॥
आत्मवान्भवसुप्रीतःस्वधर्माचरणेरतः ॥ क्षात्रींतनुंसमुत्सृज्यततोविप्रत्वमेष्यसि॥ ५ ॥ भीष्मउवाच सोप्यरण्यमनुप्राप्यपुनरेवयुधिष्ठिर ॥ महर्षेर्व
चनंश्रुत्वाप्रजाधर्मेणपाल्यच ॥ ६ ॥ अचिरेणैवकालेनकीटःपार्थिवसत्तम ॥ प्रजापालनधर्मेणप्रेत्यविप्रत्वमागतः ॥ ७ ॥ ततस्तंब्राह्मणंदृष्ट्वापुनरेवमहाय
शाः॥ आजगाममहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनस्तदा॥ ८॥ व्यासउवाच भोभोब्रह्मर्षभश्रीमन्माव्यथिष्ठाःकथंचन ॥ शुभकृच्छुभयोनीषुपापकृत्पापयोनि
षु॥ ९ ॥ उपपद्यतिधर्मज्ञयथापापफलोपगं ॥ तस्मान्मृत्युभयात्कीटमाव्यथिष्ठाःकथंचन ॥ १० ॥ धर्मलोपभयंतेस्यात्तस्माद्धर्मंचरोत्तमं॥ कीटउवाच
सुखात्सुखतरंप्राप्तोभगवंस्त्वत्कृतेत्व्यहं॥ ११ ॥ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यपाप्मानष्टइहाद्यमे ॥ भीष्मउवाच भगवद्वचनात्कीटोब्राह्मण्यंप्राप्यदुर्लभं ॥ १२॥
अकरोत्पृथिवींराजन्यज्ञयूपशतांकितां॥ ततःसालोक्यमगमद्ब्रह्मणोब्रह्मवित्तमः॥ १३॥

मोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ९ ॥ क्षत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥. ॥ ७ ॥ विद्यातपोभ्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ मैत्रेयमपिअज्ञातचरितंचरंतमि
त्यर्थः स्वंईरयतिधर्मायप्रेरयतिस्वैरिणीमुनिश्रेणीतस्याःकुलेगृहे ॥३॥४॥ अस्मयतविस्मयंप्राप्तवान् ॥ ५ ॥ कुतश्चतेप्रमोदइतिसंबंधः ॥६॥ एतत्आत्मनस्तपोभाग्यंतवमहाभाग्यंतेत्वांपृच्छामि आश्चर्यद
र्शनंविनाविस्मयोनभवतीतिभावः ॥ ७ ॥ पृथगिति पृथगात्माउपाधिपरिच्छिन्नोजीवः सुखात्माअनुपाधिकंब्रह्म पंचम्यर्थेषष्ठी ततःपृथगाचरतस्तवजीवन्मुक्तस्यमुक्तामुक्तोभयात्मनःअपेक्षयाहमात्मानम

अवापचपदंकीटःपार्थब्रह्मसनातनं ॥ स्वकर्मफलनिर्वृत्तंव्यासस्यवचनात्तदा ॥ १४ ॥ तेपियस्मात्प्रभावेणहताःक्षत्रियपुंगवाः ॥ संप्राप्तास्तेगतिंपुण्यांतस्मा
न्माशोचपुत्रक ॥ १५ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेकीटोपाख्यानेएकोनविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ॥
युधिष्ठिरउवाच विद्यातपोभ्यांदानाच्चकिमेतेषांविशिष्यते ॥ पृच्छामित्वांसतांश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममिति
हासंपुरातनं ॥ मैत्रेयस्यचसंवादंकृष्णद्वैपायनस्यच ॥ २ ॥ कृष्णद्वैपायनोराजन्नज्ञातचरितंचरन् ॥ वाराणस्यामुपातिष्ठन्मैत्रेयंस्वैरिणीकुले ॥ ३ ॥ तमुपस्थि
तमासीनंज्ञात्वासमुनिसत्तमं ॥ अर्चित्वाभोजयामासमैत्रेयोऽशनमुत्तमं ॥ ४ ॥ तदन्नमुत्तमंभुक्त्वागुणवत्सार्वकामिकं ॥ प्रतिष्ठमानोस्मयतप्रीतःकृष्णो
महामनाः ॥ ५ ॥ तमुत्स्मयंतंसंप्रेक्ष्यमैत्रेयःकृष्णमब्रवीत् ॥ कारणंब्रूहिधर्मात्मन्व्यस्मयिष्ठाःकुतश्चते ॥ ६ ॥ तपस्विनोधृतिमतःप्रमोदःसमुपागतः ॥ एतत्पृ
च्छामितेविद्वन्नभिवाद्यप्रणम्यच ॥ आत्मनश्चतपोभाग्यंमहाभाग्यंतवेहच ॥ ७ ॥ पृथगाचरतस्तातपृथगात्मसुखात्मनोः ॥ अल्पांतरमहंमन्येविशिष्टमपि
चान्वयात् ॥ ८ ॥ व्यासउवाच अतिच्छेदातिवादाभ्यांस्मयोयंसमुपागतः ॥ असत्यंवेदवचनंकस्माद्वेदोनृतंवदेत् ॥ ९ ॥ त्रीण्येवतुपदान्याहुःपुरुष
स्योत्तमंव्रतं ॥ नद्रुह्येच्चैवदद्याच्चसत्यंचैवपरंवदेत् ॥ १० ॥ इतिवेदोक्तमृषिभिःपुरस्तात्परिकल्पितं ॥ इदानींचैवनःकृत्यंपुरस्ताच्चपरिश्रुतं ॥ ११ ॥ अल्पोपिता
दृशोदायोभवत्युतमहाफलः ॥ तृषितायचतेदत्तंहृदयेनानसूयता ॥ १२ ॥

ल्पांतरंमन्ये यतस्त्वंमद्भाग्यंदृष्ट्वाविस्मितोसि अतोहंत्वत्तोल्पांतरोस्मीत्यात्मानमनुमिनोमीत्यर्थः अन्वयात् मित्रवंश्यत्वात् विशिष्टमपीतरेभ्यः ॥ ८ ॥ अतिच्छेदोऽत्यंतमंतरंमशकेनसमुद्रशोषणमिव अतिच्छंदइ
तिपाठेपिसएवार्थः अतिवादस्तस्यैवार्थस्यकथनंलोकेताभ्यांविस्मयोमेभवत् इदंस्थानंक्रतुशतंविनानप्राप्यतइतिवेदवचनमसत्यं जलमात्रदानेनतवतत्प्राप्तिदर्शनात् देशकालपात्रश्रद्धाविशेषादल्पमपिमह
त्तमत्वंजलमौक्तिकन्यायेनप्राप्नोतीतिदर्शनात् कस्माद्वेदोनृतंवदेदितिउक्तं ॥ ९ ॥ पदानिपदनीयानि एतदेवत्रयमुत्तमंव्रतं ॥ १० ॥ नअस्माभिरपिकृत्यंअवश्यकर्तव्यम् ॥ ११ ॥ दायोदानं ॥ १२ ॥

त्वंमहतोलोकानजैषीरित्येतन्ममदर्शनंप्रत्यक्षंतेनाहंविस्मितोस्मीतिभावः एतदर्शनमितिपाठेस्पष्टार्थः ॥ १३ ॥ धर्मतपोदानानिपुण्यत्रयेदृष्टांताइत्याह पुण्यस्यैवेति ॥ १४ ॥ मार्जनात्तीर्थस्नानात् अनुलेपनात् वेदव्रतसमापनात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्रिविधानीत्यस्यांत्यंपादंव्याचष्टे नवृत्तमिति तस्यब्रह्मनिष्ठस्ययज्ञादीनिपुण्यंद्रोहादीनिपापंततोन्यन्नपु

तृषितस्तृषितायत्वंदत्वैतद्दर्शनंमम ॥ अजैषीर्महतोलोकान्महायज्ञैरिवप्रभो ॥ १३ ॥ ततोदानपवित्रेणप्रीतोस्मितपसैवच ॥ पुण्यस्यैवहितेसत्वंपुण्यस्यैव
चदर्शनं ॥ १४ ॥ पुण्यस्यैवाभिगंधस्तेमन्येकर्मविधानजं ॥ अधिकंमार्जनात्तातततथाचैवानुलेपनात् ॥ १५ ॥ शुभंसर्वपवित्रेभ्योदानमेवपरंद्विज ॥ नोचेत्स
र्वपवित्रेभ्योदानमेवपरंभवेत् ॥ १६ ॥ यानीमान्युत्तमानीहवेदोक्तानिप्रशंससि ॥ तेषांश्रेष्ठतरंदानमितिमेनात्रसंशयः ॥ १७ ॥ दानकृद्भिःकृतःपंथायेनयांति
मनीषिणः ॥ तेहिप्राणस्यदातारस्तेषुधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥ यथावेदाःस्वधीताश्चयथाचेंद्रियसंयमः ॥ सर्वत्यागोयथाचेहतथादानमनुत्तमं ॥ १९ ॥ त्वंहि
तातमहाबुद्धेसुखमेष्यसिशोभनं ॥ सुखात्सुखतरप्राप्तिमाप्नुतेमतिमान्नरः ॥ २० ॥ तन्नःप्रत्यक्षमेवेदमुपलभ्यमसंशयं ॥ श्रीमंतःप्राप्नुवंत्यर्थान्दानंयज्ञंतथा
सुखं ॥ २१ ॥ सुखादेवपरंदुःखंदुःखादप्यपरंसुखं ॥ दृश्यतेहिमहाप्राज्ञनियतंवैस्वभावतः ॥ २२ ॥ त्रिविधानीहवृत्तानिनरस्याहुर्मनीषिणः ॥ पुण्यमन्यत्पा
पमन्यन्नपुण्यंनचपापकं ॥ २३ ॥ नवृत्तंमन्यतेतस्यमन्यतेनचपातकं ॥ तथास्वकर्मनिर्वृत्तंनपुण्यंनचपापकं ॥ २४ ॥ यज्ञदानतपःशीलानरावैपुण्यकर्मिणः ॥
येभिद्रुह्यंतिभूतानितेवैपापकृतोजनाः ॥ २५ ॥ द्रव्याण्याददतेचैवदुःखंयांतिपतंतिच ॥ ततोन्यत्कर्मयत्किंचिन्नपुण्यंनचपातकं ॥ २६ ॥ रमस्वैधस्वमोदस्वदे
हिचैवयजस्वच ॥ नत्वामभिभविष्यंतिवैद्यानचतपस्विनः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेमैत्रेयभिक्षायांविंशत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचमैत्रेयःकर्मपूजकः ॥ अत्यंतश्रीमतिकुलेजातःप्राज्ञोबहुश्रुतः ॥
॥ १ ॥ मैत्रेयउवाच असंशयंमहाप्राज्ञयथैवात्थतथैवतत् ॥ अनुज्ञातश्चभवताकिंचिद्ब्रूयामहंविभो ॥ २ ॥ व्यासउवाच यद्यदिच्छसिमैत्रेययया
वद्यावद्यथायथा ॥ ब्रूहितत्त्वंमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव ॥ ३ ॥

ण्यंनचपापकमिति स्वकर्मनिर्वृत्तंपुण्यंपापंचनमन्यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ त्वंतुपुण्यस्यैवाधिकारीत्याह रमस्वेति ॥ २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

पात्रगुणाद्दानस्यमहाफलत्वंमैत्रेयआह निर्दोषमितिद्वाभ्यां ॥४॥५॥ भवतोदर्शनान्नोऽस्माकमभ्युदयोभवेदितियोजना ॥६॥ श्रुतंशास्त्रज्ञानं ॥ ७ ॥ ब्राह्मणादृतेइदमंधंतमएवस्यात्अतोवर्णधर्मादिकंतेनविना नप्रज्ञायेतेतिसंबंधः ॥८॥९॥१०॥११॥ अदन्निति तमदंतं सःअबुधः अदतोऽन्नस्यचतादृशस्यहंता स्वयमपिहन्यते दोषेणेत्यर्थः तच्चान्नंपातियच्चान्नमितिपाठेतच्चान्नमद्यमानंसत्तमत्तारंहंतीतिपूर्वेणान्वयः यच्चान्नंसचतस्यहंतामूर्खस्ताभ्यांहताभ्यामयमबुधोदाताहन्यतइत्यर्थः ॥ १२॥ प्रभुरिति यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेर्विद्वानन्नमदंस्तस्यप्रभुर्भवति ईश्वरत्वाच्चक्षेत्रभूतःसन्पुनर्जनयति

मैत्रेयउवाच निर्दोषंनिर्मलंचैवंवचनंदानसंहितं ॥ विद्यातपोभ्यांहिभवान्भावितात्मानसंशयः ॥ ४ ॥ भवतोभावितात्मत्वाल्लाभोयंसुमहान्मम ॥ भूयो
बुद्ध्यानुपश्यामिसुसमृद्धतपाइव ॥ ५ ॥ अपिनोदर्शनादेवभवतोभ्युदयोभवेत् ॥ मन्येभवत्प्रसादोयंतद्धिकर्मस्वभावतः ॥ ६ ॥ तपःश्रुतंचयोनिश्चाप्येतद्ब्राह्म
ण्यकारणं ॥ त्रिभिर्गुणैःसमुदितस्ततोभवतिवैद्विजः ॥ ७ ॥ अस्मिंस्तृप्तेचतृप्यंतेपितरोदैवतानिच ॥ नहिश्रुतवतांकिंचिदधिकंब्राह्मणादृते ॥ १८ ॥ अंधंस्या
त्तमएवेदंनप्रज्ञायेतकिंचन ॥ चातुर्वर्ण्यंनवर्तेतधर्माधर्मावृतानृते ॥ ९ ॥ यथाहिसुलभेक्षेत्रेफलंविंदतिमानवः ॥ एवंदत्वाश्रुतवतिफलंदातासमश्नुते ॥
॥ १० ॥ ब्राह्मणश्चेन्नविंदेतश्रुतवृत्तोपसंहितः ॥ प्रतिग्रहीतादानस्यमोघंस्याद्धनिनांधनं ॥ ११ ॥ अदन्नविद्वान्हंत्यन्नमद्यमानंचहंतितं ॥ तंचान्नंपातियश्चान्नं
सहंताहन्यतेऽबुधः ॥ १२ ॥ प्रभुर्ह्यन्नमदन्विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ॥ सचान्नाज्जायतेतस्मात्सूक्ष्मएषव्यतिक्रमः ॥ १३ ॥ यदेवददतःपुण्यंतदेवप्रतिगृह्णतः ॥
नह्येकचक्रंवर्ततइत्येवमृषयोविदुः ॥ १४ ॥ यत्रवैब्राह्मणाःसंतिश्रुतवृत्तोपसंहिताः ॥ तत्रदानफलंपुण्यमिहचामुत्रचाश्नुते ॥ १५ ॥ येयोनिशुद्धाःसततंतप
स्यभिरताभृशं ॥ दानाध्ययनसंपन्नास्तेवैपूज्यतमाःसदा ॥ १६ ॥ तैर्हिसद्भिःकृतःपंथास्तेनयातोनमुह्यते ॥ तेहिस्वर्गस्यनेतारोयज्ञवाहाःसनातनाः ॥ १७ ॥
इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेमैत्रेयभिक्षायांएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच
एवमुक्तःसभगवान्मैत्रेयंप्रत्यभाषत ॥ दिष्ट्यैवंत्वंविजानासिदिष्ट्यातेबुद्धिरीदृशी ॥ १ ॥

दात्रेअनेकगुणितंप्रयच्छतीत्यर्थः सचदातुरन्नाज्जायतेप्रजारूपेणगृहस्थश्चेत्तत्रयस्यान्नंतस्यसंततिरितिसूक्ष्मोव्यतिक्रमोस्ति तेनगृहस्थःपरपाकंनाश्नीयादितिगम्यते ॥ १३ ॥ यदेवेति प्रतिग्रहीत्रभावेअन्न
स्यवृद्धिर्नस्यात् तदभावेदातुर्दानेप्रवृत्तिर्नस्यादितिदातृप्रतिग्रहीतारौचक्रवल्लोकतंत्रंवहतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

आर्यंगुणान्प्रभुगुणान् ॥२॥ वर्तयिष्यामिकथयिष्यामि ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ असंमतादायीयथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवतीतिस्मृतेःस्तेनः ॥ ९॥ यःसर्वविस्सचक्षुष्मान्याद्दशाताद्दशमपितपस्वि

लोकोत्यार्यगुणानेवभूयिष्ठंतुप्रशंसति॥ रूपमानवयोमानश्रीमानाश्चाप्यसंशयं ॥ २ ॥ दिष्ट्यानाभिभवंतित्वांदेवस्तेयमनुग्रहः ॥ यत्तेभ्रशतरंदानाद्वर्तयि
ष्यामितच्छृणु ॥ ३ ॥ यानीहागमशास्त्राणियाश्चकाश्चिद्प्रवृत्तयः ॥ तानिवेदंपुरस्कृत्यप्रवृत्तानियथाक्रमं ॥ ४ ॥ अहंदानंप्रशंसामिभवानपितपःश्रुते॥
तपःपवित्रंवेदस्यतपःस्वर्गस्यसाधनं॥ ५॥ तपसामहदाप्नोतिविद्ययाचेतिनःश्रुतं॥ तपसैवचापनुदेद्यच्चान्यदपिदुष्कृतं ॥ ६ ॥ यद्यद्धिकिंचित्संधायपुरुषस्त
प्यतेतपः ॥ सर्वमेतदवाप्नोतिविद्ययाचेतिनःश्रुतं॥ ७॥ दुरन्वयंदुष्प्रधर्षंदुरापंदुरतिक्रमं॥ सर्वंवैतपसाभ्येतितपोहिबलवत्तरं ॥ ८॥ सुरापोसंमतादायीभ्रूण
हागुरुतल्पगः॥ तपसातरतेसर्वमेनसश्चप्रमुच्यते॥ ९॥ सर्वविद्यस्तुचक्षुष्मानपियाद्दशताद्दशं॥ तपस्विनंतथैवाहुस्ताभ्यांकार्यंसदानमः॥ १० ॥ सर्वेपूज्याः
श्रुतधनास्तथैवचतपस्विनः॥ दानप्रदाःसुखंप्रेत्यप्राप्नुवंतीहचश्रियं॥ ११ ॥ इमंचब्रह्मलोकंचलोकंचबलवत्तरं ॥ अन्नदानैःसुकृतिनःप्रतिपद्यंतिलौकिकाः
॥ १२ ॥ पूजिताःपूजयंत्येतेमानितामानयंतिच॥ सदातायत्रयत्रेतिसर्वतःसंप्रणूयते ॥ १३ ॥ अकर्ताचैवकर्ताचलभतेयस्ययादृशं ॥ यदिचोर्ध्वंयद्यधोवा
स्वाल्लोकानभियास्यति॥ १४॥ प्राप्स्यसित्वन्नपानानियानिवांछसिकानिचित्॥ मेधाव्यसिकुलेजातःश्रुतवाननृशंसवान्॥ १५॥ कौमारचारीव्रतवान्मै
त्रेयनिरतोभव॥ एतद्गृहाणप्रथमंप्रशस्तंगृहमेधिनां॥ १६॥ योभर्तावासितातुष्टोभर्तुस्तुष्टाचवासिता ॥ यस्मिन्नेवंकुलेसर्वंकल्याणंतत्रवर्तते॥ १७॥ अद्भि
र्गात्रान्मलमिवतमोग्निप्रभयायथा॥ दानेनतपसाचैवसर्वपापमपोहति॥१८॥ स्वस्तिप्राप्नुहिमैत्रेयगृहान्साधुव्रजाम्यहं ॥ एतन्मनसिकर्तव्यंश्रेयएवंभविष्य
ति॥ १९॥ तंप्रणम्याथमैत्रेयःकृत्वाचापिप्रदक्षिणं॥ स्वस्तिप्राप्नोतुभगवानित्युवाचकृतांजलिः ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशा
स० दानधर्मेमैत्रेयभिक्षायांद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२२॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच सत्स्त्रीणांसमुदाचारंसर्वधर्मविदांवर ॥ श्रोतु
मिच्छाम्यहंत्वत्तस्तन्मेब्रूहिपितामह॥ १॥ भीष्मउवाच सर्वज्ञांसर्वतत्त्वज्ञांदेवलोकेमनस्विनीं॥ कैकेयीसुमनानामशांडिलींपर्यपृच्छत॥ २॥

नंतथैवचक्षुष्मंतमेवाहुः ताभ्यांसर्ववित्तपस्विभ्यां ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ कौमारचारीप्रथमवयाः ॥१६॥ वासितास्त्री ॥१७॥१८॥१९॥२०॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२२॥ ॥७॥ ॥७॥ सत्स्त्रीणामिति ॥१॥२॥

॥२॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥मंगलैर्नियतेतिमंगलसूत्रमात्रंधारयामिनतुतांबूलादीनित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिअनुशासनपर्व

केनवृत्तेनकल्याणिसमाचारेणकेनवा॥ विधूयसर्वपापानिदेवलोकंत्वमागता ॥ ३ ॥ हुताशनशिखेवत्वंज्वलमानास्वतेजसा ॥ सुताताराधिपस्येवप्रभया
दिवमागता ॥ ४ ॥ अरजांसिचवस्त्राणिधारयंतीगतक्लमा ॥ विमानस्थाशुभाभासिसहस्रगुणमोजसा ॥ ५॥ नत्वमल्पेनतपसादानेननियमेनवा ॥ इमंलो
कमनुप्राप्तात्वंहितत्त्वंवदस्वमे॥ ६ ॥ इतिपृष्टासुमनयामधुरंचारुहासिनी॥ शांडिलीनिभृतंवाक्यंसुमनामिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ नाहंकाषायवसनानापिवल्कल
धारिणी॥ नचमुंडाचजटिलाभूत्वादेवत्वमागता॥ ८ ॥ अहितानिचवाक्यानिसर्वाणिपरुषाणिच॥ अप्रमत्ताचभर्तारंकदाचिन्नाहमब्रुवं॥ ९ ॥ देवतानांपि
तृणांचब्राह्मणानांचपूजने॥ अप्रमत्तासदायुक्ताश्वश्रूश्वशुरवर्तिनी॥ १० ॥ पैशुन्येनप्रवर्तामिनममैतन्मनोगतं॥ अद्वारिनचतिष्ठामिचिरंनकथयामिच॥
॥ ११ ॥ असद्वाहसितंकिंचिदहितंवापिकर्मणा॥ रहस्यमरहस्यंवानप्रवर्तामिसर्वथा ॥ १२ ॥ कार्यार्थेनिर्गतंचापिभर्तारंगृहमागतं॥ आसनेनोपसंयोज्यपू
जयामिसमाहिता ॥ १३ ॥ यदन्नंनाभिजानातियद्भोज्यंनाभिनंदति ॥ भक्ष्यंवायदिवालेह्यंतत्सर्वंवर्जयाम्यहं॥ १४॥ कुटुंबार्थेसमानीतंयत्किंचित्कार्यमेव
तु॥ प्रातरुत्थायतत्सर्वंकारयामिकरोमिच॥ १५॥ प्रवासंयदिमेयातिभर्ताकार्येणकेनचित् ॥ मंगलैर्बहुभिर्युक्ताभवामिनियतातदा॥ १६॥ अंजनंरोचनां
चैवस्नानंमाल्यानुलेपनं॥ प्रसाधनंचनिष्क्रांतेनाभिनंदामिभर्तरि ॥ १७ ॥ नोत्थापयामिभर्तारंसुखसुप्तमहंसदा ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुतेनतुष्यतिमेमनः॥
॥ १८ ॥ नायासयामिभर्तारंकुटुंबार्थेपिसर्वदा॥ गुप्तगुह्यासदाचास्मिसुसंमृष्टनिवेशना ॥ १९ ॥ इमंधर्मपथंनारीपालयंतीसमाहिता॥ अरुंधतीवनारीणां
स्वर्गलोकेमहीयते॥ २० ॥ भीष्मउवाच एतदाख्यायसादेवीसुमनायैतपस्विनी॥ पतिधर्मंमहाभागाजगामादर्शनंतदा ॥ २१ ॥ यश्चेदंपांडवाख्यानं
पठेत्पर्वणिपर्वणि॥ सदेवलोकंसंप्राप्यनंदनेससुखीवसेत् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेशांडिलीसुमनासंवादेत्रयो
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच साम्निचापिप्रदानेचज्यायःकिंभवतोमतं॥ प्रब्रूहिभरतश्रेष्ठय
दत्रव्यतिरिच्यते॥ १ ॥ भीष्मउवाच साम्नाप्रसाद्यतेकश्चिद्दानेनचतथापरः॥ पुरुषप्रकृतिंज्ञात्वातयोरेकतरंभजेत् ॥ २ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ साम्नीति ॥१॥२॥

गुणांस्तुश्टणुमेराजन्सांत्वस्यभरतर्षभ ॥ दारुणान्यपिभूतानिसांत्वेनाराधयेद्यथा ॥ ३ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ गृहीत्वारक्षसामुक्तोद्विजा
तिःकाननेयथा ॥ ४ ॥ कश्चिद्वाग्बुद्धिसंपन्नोब्राह्मणोविजनेवने ॥ गृहीतःकृच्छ्रमापन्नोरक्षसाभक्षयिष्यता ॥ ५ ॥ सबुद्धिश्रुतिसंपन्नस्तंदृष्ट्वातीवभीषणं ॥
सामैवास्मिन्प्रयुयुजेनमुमोहनविव्यथे ॥ ६ ॥ रक्षस्तुवाचंसंपूज्यप्रश्नंपप्रच्छतंद्विजं ॥ मोक्ष्यसेब्रूहिमेप्रश्नंकेनास्मिहरिणःकृशः ॥ ७ ॥ मुहूर्तमथसंचिंत्यब्रा
ह्मणस्तस्यरक्षसः ॥ आभिर्गाथाभिरव्यग्रःप्रश्नंप्रतिजगादह ॥ ८ ॥ ब्राह्मणउवाच विदेशस्थोविलोकस्थोविनानूनंसुहृज्जनैः ॥ विषयानतुलान्भुंक्षेतेना
सिहरिणःकृशः ॥ ९ ॥ नूनंमित्राणितेरक्षःसाधूपचरितान्यपि ॥ स्वदोषादपरज्यंतेतेनासिहरिणःकृशः ॥ १० ॥ धनैश्वर्याधिकाःस्तब्धास्त्वद्गुणैःपरमावराः ॥
अवजानंतिनूनंत्वांतेनासिहरिणःकृशः ॥ ११ ॥ गुणवान्विगुणानन्यान्नूनंपश्यसिसत्कृतान् ॥ प्राज्ञोऽप्राज्ञान्विनीतात्मातेनासिहरिणःकृशः ॥ १२ ॥ अवृत्त्या
क्लिश्यमानोपिवृत्त्युपायान्विगर्हयन् ॥ माहात्म्याद्व्यथसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ॥ १३ ॥ संपीड्यात्मानमार्यत्वात्त्वयाकश्चिदुपकृतः ॥ जितंत्वांमन्यतेसाधो
तेनासिहरिणःकृशः ॥ १४ ॥ क्लिश्यमानान्विमार्गेषुकामक्रोधावृतात्मनः ॥ मन्येत्वंध्यायसिजनांस्तेनासिहरिणःकृशः ॥ १५ ॥ प्रज्ञासंभावितोनूनमप्रज्ञैरु
पसंहितः ॥ हीयमानोसिदुर्वृत्तैस्तेनासिहरिणःकृशः ॥ १६ ॥ नूनंमित्रमुखःशत्रुःकश्चिदार्यवदाचरन् ॥ वंचयित्वागतस्त्वांवैतेनासिहरिणःकृशः ॥ १७ ॥
प्रकाशार्थगतिर्नूनंरहस्यकुशलःकृती ॥ तज्ज्ञैर्नपूज्यसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ॥ १८ ॥ असत्स्वपिनिविष्टेषुब्रुवतोमुक्तसंशयं ॥ गुणास्तेनविराजंतेतेनासिहरि
णःकृशः ॥ १९ ॥ धनबुद्धिश्रुतैर्हीनःकेवलंतेजसान्वितः ॥ महत्प्रार्थयसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ॥ २० ॥ तपःप्रणिहितात्मानंमन्येत्वारण्यकांक्षिणं ॥ बांधवा
नाभिनंदंतितेनासिहरिणःकृशः ॥ २१ ॥ इष्टभार्यस्यतेनूनंप्रातिवेश्योमहाधनः ॥ युवासुललितःकामीतेनासिहरिणःकृशः ॥ २२ ॥ नूनमर्थवतांमध्येतववा
क्यमनुत्तमं ॥ नभातिकालेभिहितंतेनासिहरिणःकृशः ॥ २३ ॥ दृढपूर्वश्रुतंमूर्खंकुपितंहृदयप्रियं ॥ अनुनेतुंनशक्नोषितेनासिहरिणःकृशः ॥ २४ ॥ नूनमासं
जयित्वात्वांकृत्येकस्मिंश्चिदीप्सिते ॥ कश्चिदर्थयतेनित्यंतेनासिहरिणःकृशः ॥ २५ ॥ नूनंत्वांस्वगुणैर्युक्तंपूजयानंसुहृद्ध्रुवं ॥ ममार्थइतिजानीतेतेनासिहरि
णःकृशः ॥ २६ ॥ अंतर्गतमभिप्रायंनूनंनेच्छसिलज्जया ॥ विवेक्तुंप्राप्तिशैथिल्यात्तेनासिहरिणःकृशः ॥ २७ ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ अनात्मविषयिणीचिंतापांडुत्वकृशत्वहेतुः दानाभावेसामैवजीवनोपायइत्यध्यायतात्पर्यं ॥ ३९ ॥ इतिअनुशा

नानाबुद्धिरुचोलोकेमनुष्यान्नूनमिच्छसि ॥ ग्रहीतुंस्वगुणैःसर्वांस्तेनासिहरिणःकृशः ॥ २८ ॥ अविद्वान्भीरुरल्पार्थैर्विद्याविक्रमदानजं ॥ यशःप्रार्थयसेनूनं
तेनासिहरिणःकृशः ॥ २९ ॥ चिराभिलषितंकिंचित्फलमप्राप्तमेवते ॥ कृतमन्यैरपहृतंतेनासिहरिणःकृशः ॥ ३० ॥ नूनमात्मकृतंदोषमपश्यन्किंचिदात्म
नः ॥ अकारणेभिशप्तोसितेनासिहरिणःकृशः ॥ ३१ ॥ साधून्गृहस्थान्दृष्ट्वाचतथासाधून्वनेचरान् ॥ मुक्तांश्चावसथेसक्तांस्तेनासिहरिणःकृशः ॥ ३२ ॥ सु
हृदांदुःखमार्तानांनप्रमोक्ष्यसिहानिजं ॥ अलमर्थगुणैर्हीनंतेनासिहरिणःकृशः ॥ ३३ ॥ धर्म्यमर्थ्यंचकाम्यंचकालेचाभिहितंवचः ॥ नप्रतीयंतितेनूनंतेना
सिहरिणःकृशः ॥ ३४ ॥ दत्तानकुशलैरर्थान्मनीषीसंजिजीविषुः ॥ प्राप्यवर्तयसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ॥ ३५ ॥ पापान्प्रवर्धतोदृष्ट्वाकल्याणानावसीदतः ॥
ध्रुवंगर्हयसेनित्यंतेनासिहरिणःकृशः ॥ ३६ ॥ परस्परविरुद्धानांप्रियंनूनंचिकीर्षसि ॥ सुहृदामुपरोधेनतेनासिहरिणःकृशः ॥ ३७ ॥ श्रोत्रियांश्चविकर्मस्था
न्प्राज्ञांश्चाप्यजितेंद्रियान् ॥ मन्येनुध्यायसिजनांस्तेनासिहरिणःकृशः ॥ ३८ ॥ एवंसंपूजितंरक्षोविप्रंतंप्रत्यपूजयत् ॥ सखायमकरोच्चैनंसंयोज्यार्थैर्मुमोच
ह ॥ ३९ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेहरिणकृशकाख्यानेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच जन्ममानुष्यकंप्राप्यकर्मक्षेत्रंसुदुर्लभं ॥ श्रेयोर्थिनादरिद्रेण किंकर्तव्यंपितामह ॥ १ ॥ दानानामुत्तमंयच्चदेयंयच्चयथायथा ॥ मान्यान्पू
ज्यांश्चगांगेयरहस्यंवक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच एवंपृष्टोनरेंद्रेणपांडवेनयशस्विना ॥ धर्माणांपरमंगुह्यंभीष्मःप्रोवाचपार्थिवं ॥ ३ ॥ भीष्म
उवाच शृणुष्वावहितोराजन्धर्मगुह्यानिभारत ॥ यथाहिभगवान्व्यासःपुराकथितवान्मयि ॥ ४ ॥ देवगुह्यमिदंराजन्यमेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ नियमस्थेनयु
क्तेनतपसोमहतःफलं ॥ ५ ॥ येनैनंयःप्रीयतेदेवःप्रीयंतेपितरस्तथा ॥ ऋषयःप्रमथाःश्रीश्चचित्रगुप्तोदिशांगजाः ॥ ६ ॥ ऋषिधर्मःस्मृतोयत्रसरहस्योमहाफ
लः ॥ महादानफलंचैवसर्वयज्ञफलंतथा ॥ ७ ॥ यश्चैतदेवंजानीयाज्ज्ञात्वावाकुरुतेनघ ॥ सदोषोऽदोषवांश्चेहतैर्गुणैःसहयुज्यते ॥ ८ ॥

सनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ जन्मेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यमेनप्राप्तमितिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

दशानांपशूनांसूनावधोयत्रसापशुघ्नजातिर्दशसूना चक्रंचक्रवान्तैलिकः ध्वजःसुरापायी नृपःक्षुद्रोराजा ॥ ९ ॥ अधिकोनृपतिस्तुएतानिसर्वाणिअर्धेनतुलयन्कथ्यते एतच्चतारतम्यंप्रतिपद्यार्थमुच्यते एवं दुश्चतिमहपराङ्मुखेनत्रिवर्गशास्त्रंधर्मार्थकामशास्त्राणिज्ञेयानि॥ १०॥तत्राप्यर्थकामयोःप्रसिद्धत्वाद्धर्मशास्त्राण्येवश्रोतव्यानीत्याह धर्मेत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पठंतिशास्त्रं उपतिष्ठतिसम्यक्स्फुर

दशसूनासमंचक्रंदशचक्रसमोध्वजः ॥ दशध्वजसमावेश्यादशवेश्यासमोनृपः ॥ ९ ॥ अर्धेनैतानिसर्वाणिनृपतिःकथ्यतेधिकः ॥ त्रिवर्गसहितंशास्त्रंपवित्रं पुण्यलक्षणं ॥ १० ॥ धर्मव्याकरणंपुण्यंरहस्यश्रवणंमहत् ॥ श्रोतव्यंधर्मसंयुक्तंविहितंत्रिदशैःस्वयं ॥ ११ ॥ पितृणांयत्रगुह्यानिप्रोच्यंतेश्राद्धकर्मणि ॥ देवता नांचसर्वेषांरहस्यंकथ्यतेखिलं ॥ १२ ॥ ऋषिधर्मःस्मृतोयत्रसरहस्योमहाफलः ॥ महायज्ञफलंचैवसर्वदानफलंतथा ॥ १३ ॥ येपठंतिसदामर्त्यायेषांचैवोप तिष्ठति ॥ श्रुत्वाचफलमाचष्टेस्वयंनारायणःप्रभुः ॥ १४ ॥ गवांफलंतीर्थफलंयज्ञानांचैवयत्फलं ॥ एतत्फलमवाप्नोतियोनरोतिथिपूजकः ॥ १५ ॥ श्रो तारःश्रद्दधानाश्चयेषांशुद्धंचमानसं ॥ तेषांव्यक्तंजितालोकाःश्रद्धधानेनसाधुना ॥ १६ ॥ मुच्यतेकिल्बिषाच्चैवनसपापेनलिप्यते ॥ धर्मंचलभतेनित्यंप्रेत्यलो कगतोनरः ॥ १७ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यदेवदूतोयदृच्छया ॥ स्थितोह्यंतर्हितोभूत्वापर्यभाषतवासवं ॥ १८ ॥ यौतौकामगुणोपेतावश्विनौभिषजांवरौ ॥ आज्ञयाहंतयोःप्राप्तःसनरान्पितृदैवतान् ॥ १९ ॥ कस्माद्धिमैथुनंश्राद्धेदातुर्भोक्तुश्चवर्जितं ॥ किमर्थंचत्रयःपिंडाःप्रविभक्ताःपृथक्पृथक् ॥ २० ॥ प्रथमः कस्यदातव्योमध्यमःक्वचगच्छति ॥ उत्तरश्चस्मृतःकस्यएतदिच्छामिवेदितुं ॥ २१ ॥ श्रद्दधानेनदूतेनभाषितंधर्मसंहितं ॥ पूर्वस्थास्त्रिदशाःसर्वेपितरःपूज्य खेचरं ॥ २२ ॥ पितरऊचुः स्वागतंतेस्तुभद्रंतेश्रूयतांखेचरोत्तम ॥ गूढार्थःपरमःप्रश्नोभवतासमुदीरितः ॥ २३ ॥ श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचपुरुषोयःस्त्रियंव्रजे त् ॥ पितरस्तस्यतंमासंतस्मिन्रेतसिशेरते ॥ २४ ॥ प्रविभागंतुपिंडानांप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ पिंडोत्वधस्ताद्गच्छंस्तुअपआविश्यभावयेत् ॥ २५ ॥ पिंडंतुमध्य मंतत्रपत्नीत्वेकासमश्नुते ॥ पिंडस्तृतीयोयस्तेषांतंदद्याज्जातवेदसि ॥ २६ ॥ एषश्राद्धविधिःप्रोक्तोयथाधर्मोनलुप्यते ॥ पितरस्तस्यतुष्यंतिप्रहृष्टमनसःसदा ॥ २७ ॥ प्रजाविवर्धतेचास्यअक्षय्यंचोपतिष्ठति ॥ देवदूतउवाच आनुपूर्व्येणपिंडानांप्रविभागःपृथक्पृथक् ॥ २८ ॥ पितॄणांत्रिषुसर्वेषांनिरुक्तंकथि तंत्वया ॥ एकःसमुद्धृतःपिंडोत्वधस्तात्कस्यगच्छति ॥ २९ ॥ कंवाप्रीणयतेदेवंकथंतारयतेपितॄन् ॥ मध्यमंतुतदापत्नीभुंक्तेनुज्ञातमेवहि ॥ ३० ॥

तिआचष्टेचयःसस्वयंनारायणएवेतिज्ञातव्यः॥ १४॥एवंस्तुत्वाशास्त्रमारभते गवांफलमितिशास्त्रसंक्षेपः॥ १५॥श्रोतारइतिद्वाभ्यांश्रद्धाप्रशंसा ॥ १६॥ १७॥ १८॥सनरान्सहर्षीन्प्राप्तःप्रष्टुमितिशेषः॥ १९॥ २०॥ ॥ २१॥पूज्यसंपूज्य॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥३१॥३२॥३३॥३४॥चिरजीविनंमार्कंडेयं॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥यतःऋत्विक्श्राद्धभोक्तायजमानस्यपितृत्वंगच्छतितस्मादन्यात्मतांगतःस्वस्त्रियंनगच्छेत्पारदार्यदोषतुल्यंस्यादित्यर्थः॥४१॥

किमर्थंपितरस्तस्यकव्यमेवचभुंजते॥ अन्नयस्त्वंतिमःपिंडोगच्छतेजातवेदसं॥३१॥भवतेकागतिस्तस्यकंवासमनुगच्छति॥एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपिंडेषुत्रिषु
यागतिः॥ ३२॥ फलंवृत्तिंचमार्गंचयश्चैनंप्रतिपद्यते॥ पितरऊचुः सुमहानेषप्रश्नोवैयस्त्वयासमुदीरितः॥ ३३॥ रहस्यमद्भुतंचापिपृष्टाःस्मगगनेच
र॥ एतदेवप्रशंसंतिदेवाश्चमुनयस्तथा ॥ ३४ ॥ तेप्येवंनाभिजानंतिपितृकार्यविनिश्चयं॥ वर्जयित्वामहात्मानंचिरजीविनमुत्तमं ॥ ३५ ॥ (पितृभ
क्तस्तुयोविप्रोवरलब्धोमहायशाः॥ त्रयाणामपिपिंडानांश्रुत्वाभगवतोगतिं॥३६॥ देवदूतेनयःपृष्टःश्राद्धस्यविधिनिश्चयः) ॥ गतिंत्रयाणांपिंडानांश्रुणुष्वा
वहितोमम॥३७॥ अपोगच्छतियोप्यत्रशशिनंत्वेषप्रीणयेत्॥ शशीप्रीणयतेदेवान्पितॄंश्चैवमहामते॥ ३८॥ भुंक्तेतुपत्नीयंचैषामनुज्ञातातुमध्यमं॥ पुत्रका
मायपुत्रंतुप्रयच्छंतिपितामहाः॥ ३९॥ हव्यवाहेतुयःपिंडोदीयतेतन्निबोधमे ॥ पितरस्तेनतृप्यंतिप्रीताःकामान्दिशंतिच ॥ ४०॥ एतत्तेकथितंसर्वंत्रिषुपिं
डेषुयागतिः॥ ऋत्विग्योयजमानस्यपितृत्वमनुगच्छति॥ ४१॥ तस्मिन्नहनिमन्यंतेपरिहार्यंहिमैथुनं॥ शुचिनातुसदाश्राद्धंभोक्तव्यंखेचरोत्तम॥ ४२॥ ये
मयाकथितादोषास्तेतथास्युर्नचान्यथा॥ तस्मात्स्नातःशुचिःक्षांतःश्राद्धंभुंजीतवैद्विजः॥ ४३॥ प्रजाविवर्धतेचास्ययश्चैवंसंप्रयच्छति ॥ ततोविद्युत्प्रभोना
मऋषिराहमहातपाः॥ ४४॥ आदित्यतेजसातस्यतुल्यंरूपंप्रकाशते॥ सचधर्मरहस्यानिश्रुत्वाशक्रमथाब्रवीत्॥ ४५॥ तिर्यग्योनिगतान्सत्वान्मर्त्याहिंसंति
मोहिताः॥ कीटान्पिपीलिकान्सर्पान्मेषान्समृगपक्षिणः॥ ४६॥ किल्बिषंसुबहुप्राप्ताःकिंस्विदेषांप्रतिक्रिया॥ ततोदेवगणाःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः॥४७॥
पितरश्चमहाभागाःपूजयंतिस्मतंमुनिम्॥ शक्रउवाच कुरुक्षेत्रंगयांगंगांप्रभासंपुष्कराणिच॥ ४८॥ एतानिमनसाध्यात्वाअवगाहेत्ततोजलम्॥
तथामुच्यतिपापेनराहुणाचंद्रमायथा॥ ४९॥ त्र्यहंस्नातःसभवतिनिराहारश्चवर्तते॥ स्पृशतेयोगवांपृष्ठंवालधिंचनमस्यति॥ ५०॥ ततोविद्युत्प्रभोवाक्यम
भ्यभाषतवासवं॥ अयंसूक्ष्मतरोधर्मस्तंनिबोधशतक्रतो॥ ५१॥ घृष्टोवटकषायेणअनुलिप्तःप्रियंगुणा॥ क्षीरेणषष्टिकान्भुक्त्वासर्वपापैःप्रमुच्यते॥५२॥ श्रू
यतांचापरंगुह्यंरहस्यमृषिचिंतितम्॥ श्रुतंमेभाषमाणस्यस्थाणोःस्थानेबृहस्पतेः॥ ५३॥

एतच्चवरणमारभ्यद्रष्टव्यमित्याशयेनाह शुचिनेति ॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ वटकषायेणवटजटाकषायेण प्रियंगुःराजसर्षपः षष्टिकान्षष्टिरात्रेणपक्वधान्यं ॥५२॥५३॥

विभावसुंसूर्य ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७ ॥७८ ॥

रुद्रेणसहदेवेशतन्निबोधशचीपते ॥ पर्वतारोहणंकृत्वाएकपादोविभावसुं ॥ ५४ ॥ निरीक्षेतनिराहारऊर्ध्वबाहुःकृतांजलिः ॥ तपसामहतायुक्तउपवासफलं
लभेत् ॥ ५५ ॥ रश्मिभिस्तापितोर्कस्यसर्वपापमपोहति ॥ ग्रीष्मकालेथवाशीतेएवंपापमपोहति ॥ ५६ ॥ ततःपापात्प्रमुक्तस्यद्युतिर्भवतिशाश्वती ॥ तेजसा
सूर्यवद्दीप्तोभ्राजतेसोमवत्पुनः ॥ ५७ ॥ मध्येत्रिदशवर्गस्यदेवराजःशतक्रतुः ॥ उवाचमधुरंवाक्यंबृहस्पतिमनुत्तमं ॥ ५८ ॥ धर्मगुह्यंतुभगवन्मानुषाणांसु
खावहं ॥ सरहस्याश्चयेदोषास्तान्यथावदुदीरय ॥ ५९ ॥ बृहस्पतिरुवाच प्रतिमेहंतियेसूर्यमनिलंद्विषतेचये ॥ हव्यवाहेप्रदीप्तेचसमिधंयेनजुह्वति ॥ ६० ॥
बालवत्सांचयेधेनुंदुहंतिक्षीरकारणात् ॥ तेषांदोषान्प्रवक्ष्यामितान्निबोधशचीपते ॥ ६१ ॥ भानुमाननिलश्चैवहव्यवाहश्चवासव ॥ लोकानांमातरश्चैवगा
वःसृष्टाःस्वयंभुवा ॥ ६२ ॥ लोकांस्तारयितुंशक्तामर्त्येष्वेतेषुदेवताः ॥ सर्वेभवंतःशृण्वंतुएकैकंधर्मनिश्चयं ॥ ६३ ॥ वर्षाणिषडशीतिंतुदुर्वृत्ताःकुलपांसनाः ॥
स्त्रियःसर्वाश्चदुर्वृत्ताःप्रतिमेहंतियारविं ॥ ६४ ॥ अनिलद्वेषिणःशक्रगर्भस्थाच्यवतेप्रजा ॥ हव्यवाहस्यदीप्तस्यसमिधंयेनजुह्वति ॥ ६५ ॥ अग्निकार्येषुवै
तेषांहव्यंनाश्नातिपावकः ॥ क्षीरंतुबालवत्सानांयेपिबंतीहमानवाः ॥ ६६ ॥ नतेषांक्षीरपाःकेचिज्जायंतेकुलवर्धनाः ॥ प्रजाक्षयेणयुज्यंतेकुलवंशक्षयेणच ॥
॥ ६७ ॥ एवमेतत्पुरादृष्टंकुलवृद्धैर्द्विजातिभिः ॥ तस्माद्वर्ज्यानिवर्ज्यानिकार्यंकार्यंचनित्यशः ॥ ६८ ॥ भूतिकामेनमर्त्येनसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ततःसर्वामहाभाग
देवताःसमरुद्गणाः ॥ ६९ ॥ ऋषयश्चमहाभागाःपृच्छंतिस्मपितॄंस्ततः ॥ पितरःकेनतुष्यंतिमर्त्यानामल्पचेतसां ॥ ७० ॥ अक्षयंचकथंदानंभवेच्चैवौर्ध्वदेहिकं ॥
आनृण्यंवाकथंमर्त्यागच्छेयुःकेनकर्मणा ॥ ७१ ॥ एतदिच्छामहेश्रोतुंपरंकौतूहलंहिनः ॥ पितरऊचुः न्यायतोवैमहाभागाःसंशयःसमुदाहृतः ॥ ७२ ॥ श्रूय
तांयेनतुष्यामोमर्त्यानांसाधुकर्मणां ॥ नीलषंडप्रमोक्षेणअमावास्यांतिलोदकैः ॥ ७३ ॥ वर्षासुदीपकैश्चैवपितॄणामनृणोभवेत् ॥ अक्षयंनिर्व्यलीकंचदानमे
तन्महाफलं ॥ ७४ ॥ अस्माकंपरितोषश्चअक्षयःपरिकीर्त्यते ॥ श्रद्दधानाश्चयेमर्त्याआहरिष्यंतिसंततिम् ॥ ७५ ॥ दुर्गात्तेतारयिष्यंतिनरकात्प्रपितामहान् ॥
पितॄणांभाषितंश्रुत्वाहृष्टरोमातपोधनः ॥ ७६ ॥ वृद्धगार्ग्योमहातेजास्तानेवंवाक्यमब्रवीत् ॥ केगुणानीलषंडस्यप्रमुक्तस्यतपोधनाः ॥ ७७ ॥ वर्षासुदीपदाने
नतथैवचतिलोदकैः ॥ पितरऊचुः नीलषंडस्यलांगूलंतोयमभ्युद्धरेद्यदि ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ केनेति ॥ १ ॥ २ ॥ पादौस्वी

षष्टिंवर्षसहस्राणिपितरस्तेनतर्पिताः ॥ यस्तुशृंगगतंपंकंकूलादुद्धृत्यतिष्ठति ॥ ७९ ॥ पितरस्तेनगच्छंतिसोमलोकमसंशयम् ॥ वर्षासुदीपदानेनशशीव च्छोभतेनरः ॥ ८० ॥ तमोरूपंनतस्यास्तिदीपकंयःप्रयच्छति ॥ अमावास्यांतुयेमर्त्याःप्रयच्छंतितिलोदकम् ॥ ८१ ॥ पात्रमौदुंबरंगृह्यमधुमिश्रंतपोधन ॥ कृतंभवतितैःश्राद्धंसरहस्यंयथार्थवत् ॥ ८२ ॥ हृष्टपुष्टमनास्तेषांप्रजाभवतिनित्यदा ॥ कुलवंशस्यवृद्धिस्तुपिंडदस्यफलंभवेत् ॥ श्रद्दधानस्तुयःकुर्यात्पितॄणा मनृणोभवेत् ॥ ८३ ॥ एवमेषसमुद्दिष्टःश्राद्धकालक्रमस्तथा ॥ विधिःपात्रंफलंचैवयथावदनुकीर्तितं ॥ ८४ ॥ इतिश्रीम० अनु० आनुशास० दानधर्मे पितृरहस्यंनामपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच केनतेचभवेत्प्रीतिःकथंतुष्टिंतुगच्छसि ॥ इतिपृष्टःसुरेंद्रेणप्रोवाच हरिरीश्वरः ॥ १ ॥ विष्णुरुवाच ब्राह्मणानांपरीवादोममविद्वेषणंमहत् ॥ ब्राह्मणैःपूजितैर्नित्यंपूजितोहंनसंशयः ॥ २ ॥ नित्याभिवाद्याविप्रेंद्राभुक्त्वापादौ तथात्मनः ॥ तेषांतुष्यामिमर्त्यानांयश्चक्रेचबलिंहरेत् ॥ ३ ॥ वामनंब्राह्मणंदृष्ट्वावराहंचजलोत्थितम् ॥ उद्धृतांधरणींचैवमूर्ध्नाधारयतेतुयः ॥ ४ ॥ ननेषामशु भंकिंचित्कल्मषंचोपपद्यते ॥ अश्वत्थंरोचनांगांचपूजयेद्योनरःसदा ॥ ५ ॥ पूजितंचजगत्तेनसदेवासुरमानुषं ॥ तेनरूपेणतेषांचपूजांगृह्णामितत्त्वतः ॥ ६ ॥ पूजाममैषानास्त्यन्यायावल्लोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ अन्यथाहिवृथामर्त्याःपूजयंत्यल्पबुद्धयः ॥ ७ ॥ नाहंतत्प्रतिगृह्णामिनसातुष्टिकरीमम ॥ ८ ॥ इंद्रउवाच च क्रंपादौवराहंचब्राह्मणंचापिवामनं ॥ उद्धृतांधरणींचैवकिमर्थंत्वंप्रशंससि ॥ ९ ॥ भवान्सृजतिभूतानिभवान्संहरतिप्रजाः ॥ प्रकृतिःसर्वभूतानांसमर्त्यानांस नातनी ॥ १० ॥ भीष्मउवाच संप्रहस्यततोविष्णुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ चक्रेणनिहतादैत्याःपद्भ्यांक्रांतावसुंधरा ॥ ११ ॥ वाराहंरूपमास्थायहिरण्याक्षोनिपा तितः ॥ वामनंरूपमास्थायजितोराजामयाबलिः ॥ १२ ॥ परितुष्टोभवाम्येवंमानुषाणांमहात्मनां ॥ तन्मांयेपूजयिष्यंतिनास्तितेषांपराभवः ॥ १३ ॥ अपिवा ब्राह्मणंदृष्ट्वाब्रह्मचारिणमागतं ॥ ब्राह्मणाग्र्याहुतिंदत्वाअमृतंतस्यभोजनं ॥ १४ ॥ ऐंद्रींसंध्यामुपासित्वाआदित्याभिमुखःस्थितः ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नातोमुच्य तेसर्वकिल्बिषैः ॥ १५ ॥ एतद्वःकथितंगुह्यमखिलेनतपोधनाः ॥ संशयंपृच्छमानानांकिंभूयःकथयाम्यहं ॥ १६ ॥

यावप्यभिवाद्यौसंध्यायांशिष्टाचारात् चक्रेगोमयोपलिप्तेमंडलेसुदर्शनमंत्रेणपूजिते ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

बलदेवउवाच श्रूयतांपरमंगुह्यंमानुषाणांसुखावहं॥ अजानंतोयदबुधाःक्लिश्यंतेभूतपीडिताः॥ १७॥ कल्यउत्थाययोमर्त्यःस्पृशेद्गांवैघृतंदधि॥ सर्षपंचप्रि
यंगुंचकल्मषात्प्रतिमुच्यते॥ १८॥ भूतानिचैवसर्वाणिअग्रतःपृष्ठतोपिवा॥ उच्छिष्टंवापिच्छिद्रेषुवर्जयंतितपोधनाः ॥ १९॥ देवाऊचुः प्रगृह्यौदुंबरंपात्रं
तोयपूर्णंउदङ्मुखः॥ उपवासंतुगृह्णीयाद्यद्वासंकल्पयेद्व्रतं॥ २०॥ देवतास्तस्यतुष्यंतिकामिकंचापिसिध्यति॥ अन्यथाहिवृथामर्त्याःकुर्वतेस्वल्पबुद्धयः॥ २१॥
उपवासेबलौचापिताम्रपात्रंविशिष्यते॥ बलिर्भिक्षातथार्घ्यंचपितॄणांचतिलोदकं ॥ २२ ॥ ताम्रपात्रेणदातव्यमन्यथाल्पफलंभवेत् ॥ गुह्यमेतत्समुद्दिष्टंयथा
तुष्यंतिदेवताः॥ २३॥ धर्मउवाच राजपौरुषिकेविप्रेघांटिकेपरिचारिके ॥ गोरक्षकेवाणिजकेतथाकारुकुशीलवे ॥ २४ ॥ मित्रद्रुह्यनधीयानेयश्चस्या
द्वृषलीपतिः॥ एतेषुदैवंपित्र्यंवानदेयंस्यात्कथंचन॥ २५॥ पिंडदास्तस्यहीयंतेनचप्रीणातिवैपितॄन्॥ अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहात्प्रतिनिवर्तते ॥ २६ ॥ पितर
स्तस्यदेवाश्चअग्नयश्चतथैवहि॥ निराशाःप्रतिगच्छंतिअतिथेरप्रतिग्रहात्॥ २७ ॥ स्त्रीघ्नैर्गोघ्नैःकृतघ्नैश्चब्रह्मघ्नैर्गुरुतल्पगैः॥ तुल्यदोषोभवत्येभिर्यस्यातिथिर
नर्चितः॥ २८॥ अग्निरुवाच पादमुद्यम्ययोमर्त्यःस्पृशेद्गाश्चसुदुर्मतिः॥ ब्राह्मणंवामहाभागंदीप्यमानंतथानलम्॥ २९॥ तस्यदोषान्प्रवक्ष्यामितच्छृ
णुध्वंसमाहिताः॥ दिवंस्पृशत्यशब्दोस्यत्रस्यंतिपितरश्चवै॥ ३० ॥ वैमनस्यंचदेवानांकृतंभवतिपुष्कलम् ॥ पावकश्चमहातेजाहव्यंनप्रतिगृह्णति॥ ३१ ॥
आजन्मनांशतंचैवनरकेपच्यतेतुसः॥ निष्कृतिंचनतस्यापिअनुमन्यंतिकर्हिचित् ॥ ३२ ॥ तस्माद्गावोनपादेनस्प्रष्टव्यावैकदाचन॥ ब्राह्मणश्चमहातेजादी
प्यमानस्तथानलः॥ ३३॥ श्रद्दधानेनमर्त्येनआत्मनोहितमिच्छता॥ एतेदोषामयाप्रोक्तास्त्रिषुयःपादमुत्सृजेत्॥ ३४॥ विश्वामित्रउवाच श्रूयतांप
रमंगुह्यंरहस्यंधर्मसंहितं॥ परमान्नेनयोदद्यात्पितॄणामौपहारिकं॥ ३५॥ गजच्छायायांपूर्वस्यांकुतपेदक्षिणामुखः॥ यदाभाद्रपदेमासिभवतेबहुलेमघा॥
॥ ३६॥ श्रूयतांतस्यदानस्ययादृशोगुणविस्तरः॥ कृतंतेनमहच्छ्राद्धंवर्षाणीहत्रयोदश ॥ ३७॥ गावऊचुः बहुलेसमंगेत्यकुतोभयेचक्षेमेचसंख्येवहिभू
यसीच ॥ यथापुराब्रह्मपुरेसवत्साशतक्रतोर्वज्रधरस्ययज्ञे ॥ ३८॥ भूयश्चयाविष्णुपदेस्थितायाविभावसोश्चापिपथेस्थिताया॥ देवाश्चसर्वेसहनारदेनप्रकु
र्वतेसर्वसहेतिनाम॥ ३९॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ५ ॥ सलिल

मंत्रेणैतेनाभिवंदेतयोवैविमुच्यतेपापकृतेनकर्मणा ॥ लोकानवाप्नोतिपुरंदरस्यगवांफलंचंद्रमसोद्युतिंच ॥ ४० ॥ एतंहिमंत्रंत्रिदशाभिजुष्टंपठेतयःपर्वसुगो
ष्ठमध्ये ॥ नतस्यपापंनभयंनशोकःसहस्रनेत्रस्यचयातिलोकं ॥ ४१ ॥ भीष्मउवाच अथसप्तमहाभागाऋषयोलोकविश्रुताः ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेब्र
ह्माणंपद्मसंभवं ॥ ४२ ॥ प्रदक्षिणमभिक्रम्यसर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ उवाचवचनंतेषांवसिष्ठोब्रह्मवित्तमः ॥ ४३ ॥ सर्वप्राणिहितंप्रश्नंब्रह्मक्षत्रेविशेषतः ॥
द्रव्यहीनाःकथंमर्त्यादरिद्राःसाधुवर्तिनः ॥ ४४ ॥ प्राप्नुवंतीहयज्ञस्यफलंकेनचकर्मणा ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तेषांब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच
अहोप्रश्नोमहाभागागूढार्थःपरमःशुभः ॥ सूक्ष्मःश्रेयांश्चमर्त्यानांभवद्भिःसमुदाहृतः ॥ ४६ ॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येनिखिलेनतपोधनाः ॥ यथायज्ञफलंम
र्त्योलभतेनात्रसंशयः ॥ ४७ ॥ पौषमासस्यशुक्लेवैयदायुज्येतरोहिणी ॥ तेननक्षत्रयोगेनआकाशशयनोभवेत् ॥ ४८ ॥ एकवस्त्रःशुचिःस्नातःश्रद्दधानःस
माहितः ॥ सोमस्यरश्मयःपीत्वामहायज्ञफलंलभेत् ॥ ४९ ॥ एतद्वःपरमंगुह्यंकथितंद्विजसत्तमाः ॥ यन्मांभवंतःपृच्छंतिसूक्ष्मतत्त्वार्थदर्शिनः ॥ ५० ॥ इति
श्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेदेवरहस्येषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ६ ॥ विभावसुरुवाच सलिलस्यांज
लिंपूर्णमक्षताश्चघृतोत्तराः ॥ सोमस्योत्तिष्ठमानस्यतज्जलंचाक्षतांश्चतान् ॥ १ ॥ स्थितोह्यभिमुखोमर्त्यःपौर्णमास्यांबलिंहरेत् ॥ अग्निकार्यंकृतंतेनहुताश्चा
स्याग्नयस्त्रयः ॥ २ ॥ वनस्पतिंचयोहन्यादमावास्यामबुद्धिमान् ॥ अपिह्येकेनपत्रेणलिप्यतेब्रह्महत्यया ॥ ३ ॥ दंतकाष्ठंतुयःखादेदमावास्यामबुद्धिमान् ॥ हिं
सितश्चंद्रमास्तेनपितरश्चोद्विजंतिच ॥ ४ ॥ हव्यंनतस्यदेवाश्चप्रतिगृह्णंतिपर्वसु ॥ कुप्यंतेपितरश्चास्यकुलेवंशोस्यहीयते ॥ ५ ॥ श्रीरुवाच प्रकीर्णभा
जनंयत्रभिन्नभांडमथासनं ॥ योषितश्चैवहन्यंतेकश्मलोपहतेगृहे ॥ ६ ॥ देवताःपितरश्चैवउत्सवेपर्वणीपुवा ॥ निराशाःप्रतिगच्छंतिकश्मलोपहताद्गृहात् ॥
॥ ७ ॥ अंगिराउवाच यस्तुसंवत्सरंपूर्णंदद्याद्दीपंकरंजके ॥ सुवर्चलामूलहस्तःप्रजातस्यविवर्धते ॥ ८ ॥

स्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ करंजसुवर्चलेदृक्षवल्लिविशेषौ ॥ ८ ॥

• द्वितीयार्थेप्रथमा

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अपुत्रिकेतिच्छेदः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सत्वंडश्विकसर्पादि नरोपयेत्गृहेइतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे

गार्ग्यउवाच आतिथ्यंसततंकुर्याद्दीपंदद्यात्प्रतिश्रये ॥ वर्जयानोदिवास्वापंनचमांसानिभक्षयेत् ॥९॥ गोब्राह्मणंनहिंस्याच्चपुष्कराणिचकीर्तयेत् ॥ एषश्रेष्ठतमोधर्मःसरहस्योमहाफलः ॥ १० ॥ अपिक्रतुशतैरिष्ट्वाक्षयंगच्छतितद्धविः ॥ नतुक्षीयंतितेधर्माःश्रद्दधानैःप्रयोजिताः ॥ ११ ॥ इदंचपरमंगुह्यंसरहस्यंनिबोधत ॥ श्राद्धकल्पेचदैवेचतैर्थिकेपर्वणीषुच ॥ १२ ॥ रजस्वलाचयानारीश्वित्रिकाऽपुत्रिकाचया ॥ एताभिश्चक्षुषादृष्टंहविर्नाश्नंतिदेवताः ॥ १३ ॥ पितरश्चनतुष्यंतिवर्षाण्यपित्रयोदश ॥ शुक्लवासाःशुचिर्भूत्वाब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् ॥ कीर्तयेद्भारतंचैवतथास्यादक्षयंहविः ॥ १४ ॥ धौम्यउवाच भिन्नभांडंचखट्वांचकुक्कुटंशुनकंतथा ॥ अप्रशस्तानिसर्वाणियश्ववृक्षोगृहेरुहः ॥ १५ ॥ भिन्नभांडेकलिंप्राहुःखट्वायांतुधनक्षयः ॥ कुक्कुटेशुनकेचैवहविर्नाश्नंतिदेवताः ॥ वृक्षमूलेध्रुवंसत्वंतस्माद्वृक्षंनरोपयेत् ॥ १६ ॥ जमदग्निरुवाच योयजेदश्वमेधेनवाजपेयशतेनह ॥ अवाक्शिरावालंबेतसत्रंवास्फीतमाहरेत् ॥ १७ ॥ नयस्यहृदयंशुद्धंनरकंसध्रुवंव्रजेत् ॥ तुल्यंयज्ञश्चसत्यंचहृदयस्यचशुद्धता ॥ १८ ॥ शुद्धेनमनसादत्वासक्तुप्रस्थंद्विजातये ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्तःपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदेवरहस्येसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ॥ वायुरुवाच किंचिद्धर्मंप्रवक्ष्यामिमानुषाणांसुखावहं ॥ सरहस्याश्चयेदोषास्तान्शृणुध्वंसमाहिताः ॥ १ ॥ अग्निकार्यंचकर्तव्यंपरमान्नेनभोजनं ॥ दीपकश्चापिकर्तव्यःपितॄणांसतिलोदकः ॥ २ ॥ एतेनविधिनामर्त्यःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्योददातितिलोदकं ॥ ३ ॥ भोजनंचयथाशक्त्याब्राह्मणेवेदपारगे ॥ पशुबंधशतस्येहफलंप्राप्नोतिपुष्कलं ॥ ४ ॥ इदंचैवापरंगुह्यमप्रशस्तंनिबोधत ॥ अग्नेस्तुवृषलोनेताहविर्मूढाश्चयोषितः ॥ ५ ॥ मन्यतेधर्मएवेतिसचाधर्मेणलिप्यते ॥ अग्नयस्तस्यकुप्यंतिशूद्रयोनिंसगच्छति ॥ ६ ॥ पितरश्चनतुष्यंतिसहदेवैर्विशेषतः ॥ प्रायश्चित्तंतुयत्तत्रब्रुवतस्तन्निबोधमे ॥ ७ ॥ यत्कृत्वातुनरःसम्यक्सुखीभवतिविज्वरः ॥ गवांमूत्रपुरीषेणपयसाचघृतेनच ॥ ८ ॥

सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ५ ॥ किंचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अग्नेररणीस्थस्यप्रत्यक्षस्यवावैदिकस्यनेतादेशांतरप्रापकोयदिशूद्रःस्यात्तूयदियोषितःहविषासोमाज्यपयःप्रभृतिनायज्ञावशिष्टेनइडादिस्थानीयेनमूढाःस्युस्तर्हितस्यदोषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तंचवक्ष्यामीतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥

अग्निकार्यंन्यहंकुर्यान्निराहारःसमाहितः ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णेप्रतिगृह्णंतिदेवताः ॥ ९ ॥ तुष्यंतिपितरश्चास्यश्राद्धकालउपस्थिते ॥ एषत्वधर्मोधर्मश्चसरहस्यःप्र
॥ १६७॥ कीर्तितः ॥ १० ॥मर्त्यानांस्वर्गकामानांप्रेत्यस्वर्गसुखावहः॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदेवरहस्येअष्टाविंशाधिकशततमो १३
ऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ॥ लोमशउवाच परदारेषुयेसक्ताअकृत्वादारसंग्रहं॥ निराशाःपितरस्तेषांश्राद्धकालेभवंतिवै ॥ १ ॥ परदाररतिर्यश्चयश्चवं
ध्यामुपासते॥ ब्रह्मस्वंहरतेयश्चसमदोषाभवंतिते ॥ २ ॥ असंभाष्याभवंत्येतेपितॄणांनात्रसंशयः ॥ देवताःपितरश्चैषांनाभिनंदंतितद्धविः ॥ ३ ॥ तस्मात्परस्य
वैदारांस्त्यजेद्वंध्यांचयोषितं॥ ब्रह्मस्वंहिनहर्तव्यमात्मनोहितमिच्छता॥ ४ ॥ श्रूयतांचापरंगुह्यंरहस्यंधर्मसंहितं ॥ श्रद्दधानेनकर्त्तव्यंगुरूणांवचनंसदा ॥ ५॥
द्वादश्यांपौर्णमास्यांचमासिमासिघृताक्षतं॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छेततस्यपुण्यंनिबोधत ॥ ६ ॥ सोमश्चवर्धतेतेनसमुद्रश्चमहोदधिः॥ अश्वमेधचतुर्भागंफलं
सृजतिवासवः॥ ७॥ दानेनैतेनतेजस्वीवीर्यवांश्चभवेन्नरः॥ प्रीतश्चभगवान्सोमइष्टान्कामान्प्रयच्छति ॥ ८ ॥ श्रूयतांचापरोधर्मःसरहस्योमहाफलः॥ इदंक
लियुगंप्राप्यमनुष्याणांसुखावहः ॥ ९ ॥ कल्यमुत्थाययोमर्त्यःस्नातःशुक्लेनवाससा॥ तिलपात्रंप्रयच्छेतब्राह्मणेभ्यःसमाहितः॥ १० ॥ तिलोदकंचयोदद्यात्पि
तॄणांमधुनासह॥ दीपकंकृसरंचैवश्रूयतांतस्ययत्फलं ॥ ११ ॥ तिलपात्रेफलंप्राहभगवान्पाकशासनः ॥ गोप्रदानंचयःकुर्याद्भूमिदानंचशाश्वतं॥ १२ ॥ अ
ग्निष्टोमंचयोयज्ञंयजेतबहुदक्षिणं ॥ तिलपात्रंसहैतेनसमंमन्यंतिदेवताः ॥ १३ ॥ तिलोदकंसदाश्राद्धेमन्यंतेपितरोऽक्षयं ॥ दीपेचकृसरेचैवतुष्यंतेस्यपिता
महाः॥ १४ ॥स्वर्गेचपितृलोकेचपितृदेवाभिपूजितं॥ एवमेतन्मयोद्दिष्टमृषिदृष्टंपुरातनं॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेलो
मशरहस्येऊनत्रिंशाधिकशततमोध्यायः॥ १२९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच ततस्त्वृषिगणाःसर्वेपितरश्चसदेवताः॥ अरुंधतींतपोवृद्धा
मपृच्छंतसमाहिताः॥ १ ॥ ॥१६७॥

॥ २ ॥ ३ ॥ प्रयोक्तव्याःधर्मावाच्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतिजानातिअर्पयति उपयुज्यतेपुण्यपापकर्ता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

समानशीलांवीर्येणवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ त्वत्तोधर्मरहस्यानिश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ यत्तेगुह्यतमंभद्रेतत्प्रभाषितुमर्हसि ॥ २ ॥ अरुंधत्युवाच तपोवृ
द्धिर्मयाप्राप्ताभवतांस्मरणेनवै ॥ भवतांचप्रसादेनधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥ ३ ॥ सगुह्यान्सरहस्यांश्चतान्शृणुध्वमशेषतः ॥ श्रद्दधानेप्रयोक्तव्यायस्य
शुद्धंतथामनः ॥ ४ ॥ अश्रद्दधानोमानीचब्रह्महागुरुतल्पगः ॥ असंभाष्याहिचत्वारोनैषांधर्मंप्रकाशयेत् ॥ ५ ॥ अहन्यहनियोदद्यात्कपिलांद्वादशीःसमाः ॥
मासिमासिचसत्रेणयोयजेतसदानरः ॥ ६ ॥ गवांशतसहस्रंचयोदद्याज्ज्येष्ठपुष्करे ॥ नतद्धर्मफलंतुल्यमतिथिर्यस्यतुष्यति ॥ ७ ॥ श्रूयतांचापरोधर्मोमनुष्या
णांसुखावहः ॥ श्रद्दधानेनकर्तव्यःसरहस्योमहाफलः ॥ ८ ॥ कल्यमुत्थायगोमध्येगृह्यदर्भान्सहोदकान् ॥ निषिंचेतगवांशृंगेमस्तकेनचतज्जलं ॥ ९ ॥ प्रती
च्छेतनिराहारस्तस्यधर्मफलंशृणु ॥ श्रूयंतेयानितीर्थानित्रिषुलोकेषुकानिचित् ॥ १० ॥ सिद्धचारणजुष्टानिसेवितानिमहर्षिभिः ॥ अभिषेकःसमस्तेषांगवां
शृंगोदकस्यच ॥ ११ ॥ साधुसाध्वितिचोद्दिष्टंदैवतैःपितृभिस्तथा ॥ भूतैश्चैवसुसंहृष्टैःपूजितासाप्यरुंधती ॥ १२ ॥ पितामहउवाच अहोधर्मोमहाभा
गेसरहस्यउदाहृतः ॥ वरंददामितेधन्येतपस्तेवर्धतांसदा ॥ १३ ॥ यमउवाच रमणीयाकथादिव्यायुष्मत्तोयामयाश्रुता ॥ श्रूयतांचित्रगुप्तस्यभाषितंमम
चप्रियं ॥ १४ ॥ रहस्यंधर्मसंयुक्तंशक्यंश्रोतुंमहर्षिभिः ॥ श्रद्दधानेनमर्त्येनआत्मनोहितमिच्छता ॥ १५ ॥ नहिपुण्यंतथापापंकृतंकिंचिद्विनश्यति ॥ पर्वकाले
चयत्किंचिदादित्यंचाधितिष्ठति ॥ १६ ॥ प्रेतलोकंगतेमर्त्येतत्तत्सर्वंविभावसुः ॥ प्रतिजानातिपुण्यात्मातच्चतत्रोपयुज्यते ॥ १७ ॥ किंचिद्धर्मंप्रवक्ष्यामिचित्र
गुप्तमतंशुभं ॥ पानीयंचैवदीपंचदातव्यंसततंतथा ॥ १८ ॥ उपानहौचच्छत्रंचकपिलाचयथातथं ॥ पुष्करेकपिलादेयाब्राह्मणेवेदपारगे ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रं
चयत्नेनसर्वशःप्रतिपालयेत् ॥ अयंचैवापरोधर्मश्चित्रगुप्तेनभाषितः ॥ २० ॥ फलमस्यपृथक्त्वेनश्रोतुमर्हंतिसत्तमाः ॥ प्रलयंसर्वभूतैस्तुगंतव्यंकालपर्यया
त् ॥ २१ ॥ तत्रदुर्गमनुप्राप्ताःक्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥ दह्यमानाविपच्यंतेनतत्रास्तिपलायनं ॥ २२ ॥ अंधकारंतमोघोरंप्रविशंत्यल्पबुद्धयः ॥ तत्रधर्मंप्रव
क्ष्यामियेनदुर्गाणिसंतरेत् ॥ २३ ॥ अल्पव्ययंमहार्थंचप्रेत्यचैवसुखोदयं ॥ पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकेविशेषतः ॥ २४ ॥ तत्रपुण्योदकानामनदीतेषांवि
धीयते ॥ अक्षयंसलिलंतत्रशीतलंह्यमृतोपमं ॥ २५ ॥

॥ २० ॥ प्रकृष्टोलयःअदर्शनंयस्मात्तत्प्रलयंमरणं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सतत्रतोयंपिबतिपानीयंयःप्रयच्छति ॥ प्रदीपस्यप्रदानेनश्रूयतांगुणविस्तरः ॥ २६ ॥ तमोंधकारंनियतंदीपदोनप्रपश्यति ॥ प्रभांचास्यप्रयच्छंतिसो
मभास्करपावकाः॥२७॥ देवताश्चानुमन्यंतेविमलाःसर्वतोदिशः॥ द्योततेचयथादित्यःप्रेतलोकगतोनरः॥ २८॥तस्माद्दीपःप्रदातव्यःपानीयंचविशेषतः॥
कपिलांयेप्रयच्छंतिब्राह्मणेवेदपारगे॥ २९॥पुष्करेचविशेषेणश्रूयतांतस्ययत्फलं ॥ गोशतंसवृषंतेनदत्तंभवतिशाश्वतं ॥ ३० ॥ पापंकर्मचयत्किंचिद्ब्रह्मह
त्यासमंभवेत्॥ शोधयेत्कपिलात्वेकाप्रदत्तंगोशतंयथा॥ ३१ ॥ तस्मात्तुकपिलादेयाकौमुद्यांज्येष्ठपुष्करे॥ नतेषांविषमंकिंचिन्नदुःखंनचकंटकाः ॥ ३२ ॥
उपानहौचयोदद्यात्पात्रभूतेद्विजोत्तमे ॥ छत्रदानेसुखांछायांलभतेपरलोकगः ॥ ३३ ॥ नहिदत्तस्यदानस्यनाशोस्तीहकदाचन ॥ चित्रगुप्तमतंश्रुत्वाहृ
ष्टरोमाविभावसुः॥ ३४॥ उवाचदेवताःसर्वाःपितॄंश्चैवमहाद्युतिः॥श्रुतंहिचित्रगुप्तस्यधर्मगुह्यंमहात्मनः॥३५॥श्रद्दधानाश्चयेमर्त्याब्राह्मणेषुमहात्मसु॥दान
मेतत्प्रयच्छंतिनतेषांविद्यतेभयं॥ ३६ ॥ धर्मदोषास्त्विमेपंचयेषांनास्तीहनिष्कृतिः॥ असंभाष्याअनाचारावर्जनीयानराधमाः ॥ ३७ ॥ ब्रह्महाचैवगोघ्नश्च
परदाररतश्चयः॥ अश्रद्दधानश्चनरःस्त्रियंयश्चोपजीवति॥ ३८॥ प्रेतलोकगतात्वेतेनरकेपापकर्मिणः॥पच्यंतेवैयथामीनाःपूयशोणितभोजनाः॥ ३९ ॥ अ
संभाष्याःपितॄणांचदेवानांचैवपंचते॥ स्नातकानांचविप्राणांयेचान्येचतपोधनाः॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेअ
रुंधतीचित्रगुप्तरहस्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३०॥ भीष्मउवाच ततःसर्वेमहाभागादेवाश्चपितरश्चह॥ ऋषयश्चमहाभागाःप्रमथान्वाक्यमब्रुवन्
॥१॥भवंतोवैमहाभागाअपरोक्षनिशाचराः॥ उच्छिष्टानशुचीन्क्षुद्रान्कथंहिंसथमानवान्॥२॥ केचस्मृताःप्रतीघातायेनमर्त्यान्नहिंसथ॥रक्षोघ्नानिचकानि
स्युर्यैर्गृहेषुप्रणश्यथ॥ श्रोतुमिच्छामयुष्माकंसर्वमेतन्निशाचराः ॥ ३ ॥ प्रमथाऊचुः मैथुनेनसदोच्छिष्टाःकृतेचैवाधरोत्तरे ॥ मोहान्मांसानिखादे
तद्वृक्षमूलेचयःस्वपेत्॥ ४॥ आमिषंशीर्षतोयस्यपादतोयश्चसंविशेत्॥ ततउच्छिष्टकाःसर्वेबहुच्छिद्राश्चमानवाः ॥ ५॥ उदकेचाप्यमेध्यानिश्लेष्माणंचप्र
मुंचति॥ एतेभक्ष्याश्चवध्याश्चमानुषानात्रसंशयः॥ ६॥ एवंशीलसमाचारान्धर्षयामोहिमानवान्॥ श्रूयतांचप्रतीघातान्यैर्नशक्रुमहिंसितुं॥ ७॥

ततःसर्वेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अधरोत्तरेवति अधरउत्तरःश्रेष्ठोयत्रश्रेष्ठस्यावमानेकृतेसति ॥ ५ ॥ आमिषंमांसंशिरसिदधानः पादतःशय्यायांपादस्थानेशिरःकृत्वायःसंविशेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥८॥९॥१०॥ तरक्षोर्व्याघ्रस्य गिरिकच्छपः पर्वतदरीशायीस्थलकूर्मः ॥ ११ ॥ १२॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७॥ ॥७॥

गोरोचनासमालंभोवचाहस्तश्चयोभवेत् ॥ घृताक्षतंचयोदद्यान्मस्तकेतत्परायणः ॥ ८ ॥ येचमांसंनखादंतितान्नशक्रुमहिंसितुं ॥ यस्यचाग्निर्गृहेनित्यंदिवा
रात्रौचदीप्यते ॥ ९ ॥ तरक्षोश्चर्मदंष्ट्राश्चतथैवगिरिकच्छपः ॥ आज्यधूमोबिडालश्वच्छागःकृष्णोथपिंगलः ॥ १० ॥ येषामेतानितिष्ठंतिगृहेषुगृहमेधिनां ॥ ता
न्यधृष्याण्यगाराणिपिशिताशैःसुदारुणैः ॥ ११ ॥ लोकानस्मद्विधायेचविचरंतियथासुखं ॥ तस्मादेतानिगेहेषुरक्षोघ्नानिविशांपते ॥ एतद्वःकथितंसर्वंयत्र
वःसंशयोमहान् ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेप्रमथरहस्येएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ॥

भीष्मउवाच ततःपद्मप्रतीकाशःपद्मोद्भूतःपितामहः ॥ उवाचवचनंदेवान्वासवंचशचीपतिं ॥ १ ॥ अयंमहाबलोनागोरसातलचरोबली ॥ तेजस्वीरेणुको
नाममहासत्वपराक्रमः ॥ २ ॥ अतितेजस्विनःसर्वेमहावीर्यामहागजाः ॥ धारयंतिमहींकृत्स्नांसशैलवनकाननां ॥ ३ ॥ भवद्भिःसमनुज्ञातोरेणुकस्तान्महा
गजान् ॥ धर्मगुह्यानिसर्वाणिगत्वापृच्छतुतत्रवै ॥ ४ ॥ पितामहवचःश्रुत्वातेदेवारेणुकंतदा ॥ प्रेषयामासुरव्यग्रायत्रतेधरणीधराः ॥ ५ ॥ रेणुकउवाच
अनुज्ञातोस्मिदेवैश्चपितृभिश्चमहाबलाः ॥ धर्मगुह्यानियुष्माकंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ कथयध्वंमहाभागायद्वस्तत्त्वंमनीषितं ॥ ६ ॥ दिग्गजाऊचुः का
र्तिकेमासिचाश्लेषाबहुलस्याष्टमीशिवा ॥ तेननक्षत्रयोगेनयोददातिगुडौदनं ॥ ७ ॥ इमंमंत्रंजपञ्छ्राद्धेयताहारोह्यकोपनः ॥ बलदेवप्रभृतयोयेनागाब
लवत्तराः ॥ ८ ॥ अनंताह्यक्षयानित्यंभोगिनःसुमहाबलाः ॥ तेषांकुलोद्भवायेचमहाभूताभुजंगमाः ॥ ९ ॥ तेमेबलिंप्रयच्छंतुबलतेजोभिवृद्धये ॥ यदा
नारायणःश्रीमानुज्जहारवसुंधरां ॥ १० ॥ तद्बलंतस्यदेवस्यधरामुद्धरतस्तथा ॥ एवमुक्त्वाबलिंतत्रवल्मीकेतुनिवेदयेत् ॥ ११ ॥ गजेंद्रकुसुमाकीर्णंनीलव
स्त्रानुलेपनं ॥ निर्वपेत्तंतुवल्मीकेअस्तंयातेदिवाकरे ॥ १२ ॥ एवंतुष्टास्ततःसर्वेअधस्ताद्भारपीडिताः ॥ श्रमंतंनावबुध्यामोधारयंतोवसुंधरां ॥ १३ ॥ एवंमन्या
महेसर्वेभारार्तानिरपेक्षिणः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाप्युपोषितः ॥ १४ ॥ एवंसंवत्सरंकृत्वादानंबहुफलंलभेत् ॥ वल्मीकेबलिमादायतन्नोबहुफलं
मतं ॥ १५ ॥ येचनागामहावीर्यास्त्रिषुलोकेषुकृत्स्नशः ॥ कृतातिथ्याभवेयुस्तेशतंवर्षाणितत्त्वतः ॥ १६ ॥

ततइति ॥ १ ॥ नागोगजः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७॥ सारमिति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिअनु

दिग्गजानांचतच्छ्रुत्वादेवताःपितरस्तथा॥ ऋषयश्चमहाभागाःपूजयंतिस्मरेणुकं॥ १७॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदिग्ग
जानांरहस्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ॥ महेश्वरउवाच सारमुद्धृत्ययुष्माभिःसाधुधर्मउदाहृतः॥ धर्म
गुह्यमिदंमत्तःश्रृणुध्वंसर्वएवह ॥ १ ॥ येषांधर्माश्रिताबुद्धिःश्रद्दधानाश्चयेनराः॥ तेषांस्यादुपदेष्टव्यःसरहस्योमहाफलः ॥ २ ॥ निरुद्विग्नस्तुयोदद्यान्मासमे
कंगवाह्निकं॥ एकभक्तंतथाश्नीयाच्छ्रूयतांतस्ययत्फलं॥ ३ ॥ इमागावोमहाभागाःपवित्रंपरमंस्मृताः॥ त्रीन्लोकान्धारयंतिस्मसदेवासुरमानुषान् ॥ ४ ॥
तासुचैवमहापुण्यंशुश्रूषाचमहाफलं॥ अहन्यहनिधर्मेणयुज्यतेवैगवाह्निकः॥ ५॥ मयात्व्येतात्व्यनुज्ञाताःपूर्वमासन्कृतेयुगे॥ ततोहमनुनीतोवैब्रह्मणापद्मयो
निना॥ ६॥ तस्माद्व्रजस्थानगतस्तिष्ठत्युपरिमेवृषः॥ रमेहंसहगोभिश्चतस्मात्पूज्याःसदैवताः ॥ ७॥ महाप्रभावावरदावरंदद्युरुपासिताः॥ तागावोस्यानुम
न्यंतेसर्वकर्मसुयत्फलं॥ ८॥ तस्यतत्रचतुर्भागोयोददातिगवाह्निकं॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेमहादेवरहस्येत्रयस्त्रिं
शदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३॥ ॥७॥ ॥ ॥ ॥७॥ स्कंदउवाच ममाप्यनुमतोधर्मस्तंश्रृणुध्वंसमाहिताः॥ नीलषंडस्यशृंगाभ्यां
गृहीत्वामृत्तिकांतुयः॥ १ ॥ अभिषेकंत्र्यहंकुर्यात्तस्यधर्मंनिबोधत॥ शोधयेदशुभंसर्वमाधिपत्यंपरत्रच॥ २ ॥ यावच्चजायतेमर्त्यस्तावच्छूरोभविष्यति॥ इ
दंचाप्यपरंगुह्यंसरहस्यंनिबोधत ॥ ३॥ प्रगृह्यौदुंबरंपात्रंपक्वान्नंमधुनासह॥ सोमस्योत्तिष्ठमानस्यपौर्णमास्यांबलिंहरेत् ॥ ४ ॥ तस्यधर्मफलंनित्यंश्रद्दधाना
निबोधत॥ साध्यारुद्रास्तथादित्याविश्वेदेवास्तथाश्विनौ॥ ५॥ मरुतोवसवश्चैवप्रतिगृह्णंतितंबलिम्॥ सोमश्चवर्धतेतेनसमुद्रश्चमहोदधिः॥ ६ ॥ एषधर्मो
मयोद्दिष्टःसरहस्यःसुखावहः॥ ७॥ विष्णुरुवाच धर्मगुह्यानिसर्वाणिदेवतानांमहात्मनां॥ ऋषीणांचैवगुह्यानियःपठेदाह्निकंसदा॥ ८ ॥ श्रृणुयाद्वा
नसूयुर्यःश्रद्दधानःसमाहितः॥ नास्यविघ्नःप्रभवतिभयंचास्यनविद्यते॥ ९॥ येचधर्माःशुभाःपुण्याःसरहस्याउदाहृताः॥ तेषांमर्मफलंतस्ययःपठेतजितेंद्रि
यः॥ १०॥ नास्यपापंप्रभवतिनचपापेनलिप्यते॥ पठेद्वाश्रावयेद्वापिश्रुत्वावालभतेफलं॥ ११॥

शासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७॥ ममापीति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ इतिअनु०नै०भा०चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७॥ केभोज्याःभोज्यान्नाः ॥१॥२॥३॥ वैश्याःभोज्याःभोजनीयाः ॥४॥५॥६॥ नकेवलं

भुंजतेपितरोदेवाहव्यंकव्यमथाक्षयं ॥ श्रावयंश्चापिविप्रेंद्रान्पर्वसुप्रयतोनरः ॥ १२ ॥ ऋषीणांदेवतानांचपितॄणांचैवनित्यदा ॥ भवत्यभिमतःश्रीमान्धर्मेषु
प्रयतःसदा ॥ १३ ॥ कृत्वापिपापकंकर्ममहापातकवर्जितं ॥ रहस्यधर्मंश्रुत्वेमंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच एतद्धर्मरहस्यंवैदेवतानांनराधि
प ॥ व्यासोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसर्वदेवनमस्कृतं ॥ १५ ॥ पृथिवीरत्नसंपूर्णाज्ञानंचेदमनुत्तमं ॥ इदमेवततःश्राव्यमितिमन्येतधर्मवित् ॥ १६ ॥ नाश्रद्दधानायननास्ति
कायननष्टधर्मायननिर्घृणाय ॥ नहेतुदुष्टायगुरुद्विषेवानानात्मभूतायनिवेद्यमेतत् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेस्कं
ददेवरहस्येचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच केभोज्याब्राह्मणस्येहकेभोज्याःक्षत्रियस्यह ॥
तथावैश्यस्यकेभोज्याःकेशूद्रस्यचभारत ॥ १ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणाब्राह्मणस्येहभोज्यायेचैवक्षत्रियाः ॥ वैश्याश्चापितथाभोज्याःशूद्राश्चपरिवर्जि
ताः ॥ २ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याभोज्यावैक्षत्रियस्यह ॥ वर्जनीयास्तुवैशूद्राःसर्वभक्षाविकर्मिणः ॥ ३ ॥ वैश्यास्तुभोज्याविप्राणांक्षत्रियाणांतथैवच ॥ नि
त्याग्नयोविविक्ताश्चचातुर्मास्यरताश्चये ॥ ४ ॥ शूद्राणामथयोभुंक्तेसभुंक्तेपृथिवीमलं ॥ मलंनृणांसपिबतिमलंभुंक्तेजनस्यच ॥ ५ ॥ शूद्राणांयस्तथाभुंक्तेस
भुंक्तेपृथिवीमलं ॥ पृथिवीमलमश्नंतियेद्विजाःशूद्रभोजिनः ॥ ६ ॥ शूद्रस्यकर्मनिष्ठायांविकर्मस्थोपिपच्यते ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्योविकर्मस्थश्वपच्यते ॥ ७ ॥
स्वाध्यायनिरताविप्रास्तथास्वस्त्ययनेनृणां ॥ रक्षणेक्षत्रियंप्राहुर्वैश्यंपुष्ट्यर्थमेवच ॥ ८ ॥ करोतिकर्मयद्वैश्यस्तद्गत्वात्युपजीवति ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमकुत्सा
वैश्यकर्मणि ॥ ९ ॥ शूद्रकर्मतुयःकुर्यादवहायस्वकर्मच ॥ सविज्ञेयोयथाशूद्रोनचभोज्यःकदाचन ॥ १० ॥ चिकित्सकःकांडपृष्ठःपुराध्यक्षःपुरोहितः ॥ सां
वत्सरोवृथाध्यायीसर्वेतेशूद्रसंमिताः ॥ ११ ॥ शूद्रकर्मस्वथैतेषुयोभुंक्तेनिरपत्रपः ॥ अभोज्यभोजनंभुक्त्वाभयंप्राप्नोतिदारुणं ॥ १२ ॥ कुलंवीर्यंचतेजश्चतिर्य
ग्योनित्वमेवच ॥ सप्रयातियथाश्वावैनिष्क्रियोधर्मवर्जितः ॥ १३ ॥ भुंक्तेचिकित्सकस्यान्नंतदन्नंचपुरीषवत् ॥ पुंश्चल्यन्नंचमूत्रंस्यात्कारुकान्नंचशोणितं ॥
॥ १४ ॥ विद्योपजीविनोन्नंचयोभुंक्तेसाधुसंमतः ॥ तदप्यन्नंयथाशौद्रंतत्साधुःपरिवर्जयेत् ॥ १५ ॥

शूद्रान्नमेववर्ज्यंकिंतुशूद्रस्यकर्मनिष्ठायांसेवायांवर्तमानोविकर्मस्थोविशिष्टकर्मस्थःसंध्यावंदनादियुक्तोपिपच्यतेनरकेइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कांडपृष्ठःअधमः ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

पिशुनंतत्संबंधि ॥ १६ ॥ १७ ॥ नगरींरक्षतितस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिअनु॰नै॰भा॰पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ उक्ताइति ॥ १ ॥ २ ॥

वचनीयस्ययोभुंक्तेतमाहुःशोणितंह्रदं ॥ पिशुनंभोजनंभुंक्तेब्रह्महत्यासमंविदुः ॥ १६ ॥ असत्कृतमवज्ञातंनभोक्तव्यंकदाचन ॥ १७ ॥ व्याधिंकुलक्षयंचैव
क्षिप्रंप्राप्नोतिब्राह्मणः ॥ नगरीरक्षिणोभुंक्तेश्वपचप्रवणोभवेत् ॥ १८ ॥ गोघ्नेचब्राह्मणघ्नेचसुरापेगुरुतल्पगे ॥ भुक्त्वान्नंजायतेविप्रोरक्षसांकुलवर्धनः ॥ १९ ॥
न्यासापहारिणोभुक्त्वाकृतघ्नेक्लीबवर्तिनि ॥ जायतेशबरावासेमध्यदेशबहिष्कृते ॥ २० ॥ अभोज्याश्चैवभोज्याश्चमयाप्रोक्तायथाविधि ॥ किमन्यदद्यकौंते
यमत्तस्त्वंश्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु॰आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेभोज्याभोज्यान्नकथनंनामपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच उक्तास्तुभवताभोज्यास्तथाऽभोज्याश्चसर्वशः ॥ अत्रमेप्रश्नसंदेहस्तन्मेवदपितामह ॥ १ ॥ ब्रा
ह्मणानांविशेषेणहव्यकव्यप्रतिग्रहे ॥ नानाविधेषुभोज्येषुप्रायश्चित्तानिशंसमे ॥ २ ॥ भीष्मउवाच हंतवक्ष्यामितेराजन्ब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ प्रतिग्रहे
षुभोज्येचमुच्यतेयेनपाप्मनः ॥ ३ ॥ घृतप्रतिग्रहेचैवसावित्रीसमिदाहुतिः ॥ तिलप्रतिग्रहेचैवसममेतद्युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ मांसप्रतिग्रहेचैवमधुनोलवणस्यच ॥
आदित्योदयनंस्थित्वापूतोभवतिब्राह्मणः ॥ ५ ॥ कांचनंप्रतिगृह्याथजपमानोगुरुश्रुतिम् ॥ कृष्णायसंचविवृतंधारयन्मुच्यतेद्विजः ॥ ६ ॥ एवंप्रतिगृहीतेथ
धनेवस्त्रेतथास्त्रियां ॥ एवमेवनरश्रेष्ठसुवर्णस्यप्रतिग्रहे ॥ ७ ॥ अन्नप्रतिग्रहेचैवपायसेक्षुरसेतथा ॥ इक्षुतैलपवित्राणांत्रिसंध्येप्सुनिमज्जनं ॥ ८ ॥ व्रीहौपुष्पे
फलेचैवजलेपिष्टमयेतथा ॥ यावकेदधिदुग्धेचसावित्रींशतशोन्वितां ॥ ९ ॥ उपानहौचच्छत्रंचप्रतिगृह्यौर्ध्वदेहिके ॥ जपेच्छतंसमायुक्तस्तेनमुच्येतपाप्मना ॥
॥ १० ॥ क्षेत्रप्रतिग्रहेचैवग्रहसूतकयोस्तथा ॥ त्रीणिरात्राण्युपोषित्वातेनपापाद्विमुच्यते ॥ ११ ॥ कृष्णपक्षेतुयःश्राद्धंपितॄणामश्नुतेद्विजः ॥ अन्नमेतदहोरात्रा
त्पूतोभवतिब्राह्मणः ॥ १२ ॥ नचसंध्यामुपासीतनचजाप्यंप्रवर्तयेत् ॥ नसंकिरेत्तदन्नंचततःपूयेतब्राह्मणः ॥ १३ ॥ इत्यर्थमपराह्णेतुपितॄणांश्राद्धमुच्यते ॥ य
थोक्तानांयदश्नीयुर्ब्राह्मणाःपूर्वकेतिताः ॥ १४ ॥ मृतकस्यतृतीयाहेब्राह्मणोयोन्नमश्नुते ॥ सत्रिवेलंसमुन्मज्ज्यद्वादशाहेनशुध्यति ॥ १५ ॥

॥ ३ ॥ सावित्रीसमिदाहुतिरितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ४ ॥ आदित्योदयनंतत्पर्यंतंस्थित्वा ॥ ५ ॥ विवृतंलोकप्रत्यक्षंधारयन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ग्रहसूतकयोःकारागारस्थाशौचवतोः ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ नचसंध्यामुपासीतेत्यत्रअस्नातइतिशेषः नसंकिरेदितिपुनर्भोजनंनकुर्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ अश्नीयुरित्यर्थमितिसंबंधेअपराण्हेक्षुद्बोधात्सम्यगन्नमश्नंत्वित्यर्थः केतिताःनिमंत्रिताः ॥ १४ ॥ १५ ॥

हविःअन्नं ॥ १६ ॥ दशरात्रेदशरात्रावधिमृतस्याश्नतः एवमेवप्रायश्चित्तानीत्यर्थः सावित्रींजपन् रैवतीमितिंरैवतंसाम इष्टिंपवित्रेष्टिं कूश्मांडंयद्देवादेवहेडनमित्यनुवाकपंचकं अघमर्षणंजलेमज्जंश्वदश
प्रणवसंयुक्तगायत्र्याःऋतंचेतितृचस्यवात्रिर्जपः प्रायश्चित्तानीतिबहुवचनात्सर्वेषांसमुच्चयः ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥ अशौचंप्रायश्चित्ताभावएव ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ विरजादूर्वा रात्रिर्हरिद्रेतिविश्वः

द्वादशाहेव्यतीतेतुकृतशौचोविशेषतः ॥ ब्राह्मणेभ्योहविर्दत्वामुच्यतेतेनपाप्मना ॥ १६ ॥ मृतस्यदशरात्रेणप्रायश्चित्तानिदापयेत् ॥ सावित्रींरैवतीमिष्टिंकू
श्मांडमघमर्षणं ॥ १७ ॥ मृतकस्यत्रिरात्रेयःसमुद्दिष्टेसमश्नुते ॥ सप्तत्रिषवणंस्नात्वापूतोभवतिब्राह्मणः ॥ १८ ॥ सिद्धिमाप्नोतिविपुलामापदंचैवनाप्नुया
त् ॥ १९ ॥ यस्तुशूद्रैःसमश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोजने ॥ अशौचंविधिवत्तस्यशौचमत्रविधीयते ॥ २० ॥ यस्तुवैश्यैःसहाश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोजने ॥ सवैत्रि
रात्रंदीक्षित्वामुच्यतेतेनकर्मणा ॥ २१ ॥ क्षत्रियैःसहयोश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोजने ॥ आप्लुतःसहवासोभिस्तेनमुच्येतपाप्मना ॥ २२ ॥ शूद्रस्यतुकुलंहंतिवैश्य
स्यपशुबांधवान् ॥ क्षत्रियस्यश्रियंहंतिब्राह्मणस्यसुवर्चसं ॥ २३ ॥ प्रायश्चित्तंचशांतिंचजुहुयात्तेनमुच्यते ॥ सावित्रींरैवतीमिष्टिंकूश्मांडमघमर्षणं ॥ २४ ॥
तथोच्छिष्टमथान्योन्यंसंप्राशेन्नात्रसंशयः ॥ रोचनाविरजारात्रिर्मंगलालंभनानिचँ ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मे
प्रायश्चित्तविधिर्नामषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच दानेनवर्ततेत्याहतपसाचैवभार
त ॥ तदेतन्मेमनोदुःखंव्यपोहत्वंपितामह ॥ किंस्वित्पृथिव्यांह्येतन्मेभवाञ्छंसितुमर्हति ॥ १ ॥ भीष्मउवाच शृणुयैर्धर्मनिरतैस्तपसाभावितात्मभिः ॥
लोकाह्यसंशयंप्राप्तादानपुण्यरतैर्नृपैः ॥ २ ॥ सत्कृतश्चतथात्रेयःशिष्येभ्योब्रह्मनिर्गुणं ॥ उपदिश्यतदाराजन्गतोलोकाननुत्तमान् ॥ ३ ॥ शिबिरौशीनरःप्रा
णान्प्रियस्यतनयस्यच ॥ ब्राह्मणार्थमुपाकृत्यनाकपृष्ठमितोगतः ॥ ४ ॥ प्रतर्दनःकाशिपतिःप्रदायतनयंस्वकं ॥ ब्राह्मणायातुलांकीर्तिमिहचामुत्रचाश्नुते ॥ ५ ॥
रंतिदेवश्चसांकृत्योवसिष्ठायमहात्मने ॥ अर्घ्यंप्रदायविधिवल्लेभेलोकाननुत्तमान् ॥ ६ ॥ दिव्यंशतशलाकंचयज्ञार्थंकांचनंशुभं ॥ छत्रंदेवावृधोदत्वाब्राह्म
णायास्थितोदिवं ॥ ७ ॥ भगवानंबरीषश्चब्राह्मणायामितौजसे ॥ प्रदायसकलंराष्ट्रंसुरलोकमवाप्तवान् ॥ ८ ॥

॥ २५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दानतपसोर्मध्येपृथिव्यांकिंश्रेष्ठमितिपृच्छति
दानेनेतिसार्धेन वर्ततेस्वर्गेइतिशेषःसंधिरार्षः ॥ १ ॥ तयोर्दानमेवप्रशंसति शृण्वित्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

सावित्रःकर्णः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मनसोमनःसंकल्पादप्यधिकान् ॥ १२ ॥ देवराट्भूदेवराट्वसिष्ठः ॥ १३ ॥ १४ ॥ न्यासंदानरूपेणस्थापनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनुज्ञाप्यदत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥

सावित्रःकुंडलंदिव्यंयानंचजनमेजयः ॥ ब्राह्मणायचगादत्वागतोलोकाननुत्तमान्॥९॥ वृषादर्भिश्चराजर्षीरत्नानिविविधानिच ॥ रम्यांश्चावसथान्दत्वाद्वि
जेभ्योदिवमागतः ॥ १० ॥ निमीराष्ट्रंचवैदर्भिःकन्यांदत्वामहात्मने ॥ अगस्त्यायगतःस्वर्गंसपुत्रपशुबांधवः ॥ ११ ॥ जामदग्न्यश्चविप्रायभूमिंदत्वामहाय
शाः ॥ रामोऽक्षयांस्तथालोकान्जगाममनसोधिकान् ॥ १२ ॥ अवर्षतिचपर्जन्येसर्वभूतानिदेवराट् ॥ वसिष्ठोजीवयामासयेनयातोऽक्षयांगतिम् ॥ १३ ॥
रामोदाशरथिश्चैवहुत्वायज्ञेषुवैवसु ॥ सगतोह्यक्षयान्लोकान्यस्यलोकेमहद्यशः ॥ १४ ॥ कक्षसेनश्चराजर्षिर्वसिष्ठायमहात्मने ॥ न्यासंयथावत्संन्यस्य
जगामसुमहायशाः ॥ १५ ॥ करंधमस्यपौत्रस्तुमरुत्तोऽविक्षितःसुतः ॥ कन्यामांगिरसेदत्वादिवमाशुजगामसः ॥ १६ ॥ ब्रह्मदत्तश्चपांचाल्योराजाधर्म
भृतांवरः ॥ निधिंशंखमनुज्ञाप्यजगामपरमांगतिम् ॥ १७ ॥ राजामित्रसहश्चैववसिष्ठायमहात्मने ॥ मदयंतींप्रियांभार्यांदत्वाचत्रिदिवंगतः ॥ १८ ॥ मनोः
पुत्रश्चसुद्युम्नोलिखितायमहात्मने ॥ दंडमुद्धृत्यधर्मेणगतोलोकाननुत्तमान् ॥ १९ ॥ सहस्रचित्योराजर्षिःप्राणानिष्टान्महायशाः ॥ ब्राह्मणार्थेपरित्यज्यगतो
लोकाननुत्तमान् ॥ २० ॥ सर्वकामैश्चसंपूर्णंदत्वावेश्महिरण्मयं ॥ मौद्गल्यायगतःस्वर्गंशतद्युम्नोमहीपतिः ॥ २१ ॥ भक्ष्यभोज्यस्यचकृतान्राशींशयःपर्वतो
पमान् ॥ शांडिल्यायपुरादत्वासुमन्युर्दिवमास्थितः ॥ २२ ॥ नाम्नाचद्युतिमान्नामशाल्वराजोमहाद्युतिः ॥ दत्वाराज्यमृचीकायगतोलोकाननुत्तमान् ॥ २३ ॥
मदिराश्वश्चराजर्षिर्दत्वाकन्यांसुमध्यमां ॥ हिरण्यहस्तायगतोलोकान्देवैरधिष्ठितान् ॥ २४ ॥ लोमपादश्चराजर्षिःशांतांदत्वासुतांप्रभुः ॥ ऋष्यशृंगायविपु
लैःसर्वैःकामैरयुज्यत ॥ २५ ॥ कौत्सायदत्वाकन्यांतुहंसींनामयशस्विनीम् ॥ गतोऽक्षयानतोलोकान्राजर्षिश्चभगीरथः ॥ २६ ॥ दत्वाशतसहस्रंतुगवांराजाभगी
रथः ॥ सवत्सानांकोहलायगतोलोकाननुत्तमान् ॥ २७ ॥ एतेचान्येचबहवोदानेनतपसाचह ॥ युधिष्ठिरगताःस्वर्गंनिवर्तंतेपुनःपुनः ॥ २८ ॥ तेषांप्रतिष्ठिता
कीर्तिर्यावत्स्थास्यतिमेदिनी ॥ गृहस्थैर्दानतपसायैर्लोकावैविनिर्जिताः ॥ २९ ॥

दंडंचोरयोग्यंहस्तच्छेदरूपं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

* राशीनित्यर्थः

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७॥ ॥ ७ ॥ श्रुतमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ धर्माद्दानंव्याचष्टे इहेति ॥ ६ ॥ अर्थादित्यस्यलक्षणमाह ददातीति ॥७॥८॥९॥१०॥११॥ इतिअनु० नै० भा० अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३८॥ ॥ ७ ॥ पितामहेत्यध्यायद्वयंस्पष्टार्थं तस्यतात्पर्यंएकएवप्रभुःपर्वतस्यदा

शिष्टानांचरितंत्वेतत्कीर्तितंमेयुधिष्ठिर ॥ दानयज्ञप्रजासर्गैरेतेहिदिवमास्थिताः ॥ ३० ॥ दत्वांतुसततंतेऽस्तुकौरवाणांधुरंधर ॥ दानयज्ञक्रियायुक्ताबुद्धिर्धर्मोपचायिनी ॥ ३१ ॥ यत्रतेनृपशार्दूलसंदेहोवैभविष्यति ॥ श्वःप्रभातेहिवक्ष्यामिसंध्याहिसमुपस्थिता ॥ ३२ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंमेभवतस्तातसत्यव्रतपराक्रम ॥ दानधर्मेणमहतायेप्राप्तास्त्रिदिवंनृपाः ॥ १ ॥ इमांस्तुश्रोतुमिच्छामिधर्मान्धर्मभृतांवर ॥ दानंकतिविधंदेयंकिंतस्यचफलंलभेत् ॥ २ ॥ कथंकेभ्यश्चधर्म्यंचदानंदातव्यमिष्यते ॥ कैःकारणैःकतिविधंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ ३॥ भीष्मउवाच शृणुतत्त्वेनकौंतेयदानंप्रतिममानघ ॥ यथादानंप्रदातव्यंसर्ववर्णेषुभारत॥ ४ ॥ धर्मादर्थाद्भयात्कामात्कारुण्यादितिभारत ॥ दानंपंचविधंज्ञेयंकारणैर्यैर्निबोधतत् ॥ ५॥ इहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमंसुखं ॥ इतिदानंप्रदातव्यंब्राह्मणेभ्योनसूयता ॥ ६ ॥ ददातिवादास्यतिवामह्यंदत्तमनेनवा ॥ इत्यर्थिभ्योनिशम्यैवसर्वंदातव्यमर्थिने ॥ ७॥ नास्याहंनमदीयोयंपापंकुर्याद्विमानितः ॥ इतिदद्याद्भयादेवदृढंमूढायपंडितः ॥ ८ ॥ प्रियोमेयंप्रियोस्याहमितिसंप्रेक्ष्यबुद्धिमान् ॥ वयस्यायैवमक्लिष्टंदानंदद्यादतंद्रितः ॥९॥ दीनश्चयाचतेचायमल्पेनापिहितुष्यति ॥ इतिदद्याद्दरिद्रायकारुण्यादितिसर्वथा ॥१०॥ इतिपंचविधंदानंपुण्यकीर्तिविवर्धनं ॥ यथाशक्त्याप्रदातव्यमेवमाहप्रजापतिः ॥११॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३८॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ आगमैर्बहुभिःस्फीतोभवान्नःप्रवरेकुले ॥१॥ त्वत्तोधर्मार्थसंयुक्तमायत्यांचसुखोदयं ॥ आश्चर्यभूतंलोकस्यश्रोतुमिच्छाम्यरिंदम ॥२॥ अयंचकालःसंप्राप्तोर्दुर्लभोज्ञातिबांधवैः ॥ शास्ताचनहिनःकश्चित्त्वामृतेपुरुषर्षभ ॥३॥ यदितेहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहितोनघ ॥ वक्तुमर्हसिनःप्रश्नंयत्त्वांपृच्छामिपार्थिव ॥ ४॥ अयंनारायणःश्रीमान्सर्वपार्थिवसंमतः ॥ भवंतंबहुमानेनप्रश्रयेणचसेवते ॥ ५ ॥ अस्यचैवसमक्षंत्वंपार्थिवानांचसर्वशः ॥ भ्रातॄणांचप्रियार्थंमेस्नेहाद्भाषितुमर्हसि ॥ ६ ॥

हकउल्लासकश्चसएववैष्णवैर्विष्णुरित्यधिगतःपूर्वाध्याये माहेश्वरैर्महेश्वरइत्युत्तराध्याये अत्रैव नेत्रेमेसंवृतेदेवित्वयाबाल्यादनिंदिते नष्टालोकस्तदालोकःक्षणेनसमपद्यतेतिमहेश्वरवचनेनशिवमूर्तेर्नेत्रत्वांबस्य चाभेदोदर्शितः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वर्ततइतिशेषः

वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वास्नेहादागतसंभ्रमः॥ भीष्मोभागीरथीपुत्रइदंवचनमब्रवीत्॥ ७॥ भीष्मउवाच अहंतेकथयिष्यामिकथाममति
मनोहरां॥ अस्यविष्णोःपुराराजन्प्रभावोयोमयाश्रुतः॥ ८॥ यश्चगोवृषभांकस्यप्रभावस्तंचमेशृणु॥ रुद्राण्याःसंशयोयश्चदंपत्योस्तंचमेशृणु॥ ९॥ व्रतंच
चारधर्मात्माकृष्णोद्वादशवार्षिकं॥ दीक्षितंचागतौद्रष्टुमुभौनारदपर्वतौ॥ १०॥ कृष्णद्वैपायनश्चैवधौम्यश्चजपतांवरः॥ देवलःकाश्यपश्चैवहस्तिकाश्यपएवच
॥ ११ ॥ अपरेचर्षयःसंतोदीक्षादमसमन्विताः॥ शिष्यैरनुगताःसिद्धैर्देवकल्पैस्तपोधनैः॥ १२॥ तेषामतिथिसत्कारमर्चनीयंकुलोचितं॥ देवकीतनयःप्रीतो
देवकल्पमकल्पयत्॥ १३ ॥ हरितेषुसुवर्णेषुबर्हिष्केषुनवेषुच॥ उपोपविविशुःप्रीताविष्टरेषुमहर्षयः॥ १४ ॥ कथाश्चक्रुस्ततस्तेतुमधुराधर्मसंहिताः ॥ राजर्षी
णांसुराणांचयेवसंतितपोधनाः॥ १५॥ ततोनारायणंतेजोव्रतचर्येंधनोत्थितं॥ वक्त्रान्निःसृत्यकृष्णस्यवह्निरद्भुतकर्मणः॥ १६॥ सोग्निर्ददाहतंशैलंसद्रुमंसल
ताक्षुपं॥ सपक्षिमृगसंघातंसश्वापदसरीसृपम्॥ १७॥ मृगैश्चविविधाकारैर्हाहाभूतमचेतनम्॥ शिखरंतस्यशैलस्यमथितंदीनदर्शनं॥ १८॥ सतुवह्निर्महा
ज्वालोदग्ध्वासर्वमशेषतः॥ विष्णोःसमीपआगम्यपादौशिष्यवदस्पृशत्॥ १९॥ ततोविष्णुर्गिरिंदृष्ट्वानिर्दग्धमरिकर्शनः॥ सौम्यैर्दृष्टिनिपातैस्तंपुनःप्रकृति
मानयत्॥ २०॥ तथैवसगिरिर्भूयःप्रपुष्पितलताद्रुमः॥ सपक्षिगणसंघुष्टःसश्वापदसरीसृपः॥ २१॥ तमद्भुतमचिंत्यंचदृष्ट्वामुनिगणस्तदा॥ विस्मितोहृष्ट
रोमाचबभूवास्राविलेक्षणः॥ २२॥ ततोनारायणोदृष्ट्वातानृषीन्विस्मयान्वितान्॥ प्रश्रितंमधुरंस्निग्धंपप्रच्छवदतांवरः॥ २३ ॥ किमर्थमृषिपूगस्यत्यक्तसं
गस्यनित्यशः॥ निर्ममस्यागमवतोविस्मयःसमुपागतः॥ २४॥ एतन्मेसंशयंसर्वैयाथातथ्यमनिंदिताः॥ ऋषयोवक्तुमर्हंतिनिश्चितार्थंतपोधनाः॥ २५॥
ऋषयऊचुः भवान्विसृजतेलोकान्भवान्संहरतेपुनः॥ भवान्शीतंभवानुष्णंभवानेवचवर्षति॥ २६॥ पृथिव्यांयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच॥ तेषां
पितात्वंमातात्वंप्रभुःप्रभवएवच॥ २७॥ एवंनोविस्मयकरंसंशयंमधुसूदन॥ त्वमेवार्हसिकल्याणवक्तुंवन्हेर्विनिर्गमं॥ २८॥ ततोविगतसंत्रासावयमप्य
रिकर्शन॥ यच्छ्रुतंयच्चदृष्टंनस्तत्प्रवक्ष्यामहेहरे॥ २९॥ वासुदेवउवाच एतद्वैवैष्णवंतेजोममवक्त्राद्विनिःसृतं॥ कृष्णवर्त्मायुगांताभोयेनायंमथितो
गिरिः॥ ३०॥ ऋषयश्चार्तिमापन्नाजितक्रोधाजितेंद्रियाः॥ भवंतोव्यथिताश्चासन्देवकल्पास्तपोधनाः॥ ३१॥

व्रतचर्यापरीतस्यतपस्विव्रतसेवया ॥ ममवह्निःसमद्भूतोनवैव्यथितुमर्हथ॥ ३२॥ व्रतंचर्तुमिहायातस्त्वहंगिरिमिमंशुभं ॥ पुत्रंचात्मसमंवीर्येतपसालब्धु
मागतः ॥ ३३ ॥ ततोममात्मायोदेहेसोग्निर्भूत्वाविनिःसृतः ॥ गतश्चवरदंद्रष्टुंसर्वलोकपितामहं॥ ३४॥ तेनचात्मानुशिष्टोमेपुत्रत्वेमुनिसत्तमाः ॥ तेजसोर्ध
नपुत्रस्तेभवितेतिवृषध्वजः॥ ३५॥ सोयंवह्निरुपागम्यपादमूलेममांतिकं॥ शिष्यवत्परिचर्यार्थंशांतःप्रकृतिमागतः॥ ३६॥ एतदेवरहस्यंवःपद्मनाभस्यधी
मतः॥ मयाप्रोक्तंसमासेननभीःकार्यातपोधनाः॥ ३७ ॥ सर्वत्रगतिरव्यग्राभवतांदीर्घदर्शनात् ॥ तपस्विव्रतसंदीप्ताज्ञानविज्ञानशोभिताः ॥ ३८ ॥ यच्छ्रुतं
यच्चवोदृष्टंदिविवायदिवाभुवि ॥ आश्चर्यंपरमंकिंचित्तद्भवंतोब्रुवंतुमे ॥ ३९ ॥ तस्यामृतनिकाशस्यवाङ्मधोरस्तिमेस्पृहा ॥ भवद्भिःकथितस्येहतपोवननि
वासिभिः॥ ४० ॥ यद्यप्यहमदृष्टंवोदिव्यमद्भुतदर्शनं॥ दिविवाभुविवाकिंचित्पश्याम्यमरदर्शनाः॥४१॥ प्रकृतिःसाममपरानक्वचित्प्रतिहन्यते॥ नचात्मगत
मैश्वर्यमाश्चर्यंप्रतिभातिमे॥ ४२ ॥ श्रद्धेयःकथितोह्यर्थःसज्जनश्रवणंगतः॥ चिरंतिष्ठतिमेदिन्यांशैलेलेख्यमिवार्पितं॥ ४३ ॥ तदहंसज्जनमुखान्निःसृतंत
त्समागमे॥ कथयिष्याम्यहमहोबुद्धिदीपकरंनृणां॥ ४४॥ ततोमुनिगणाःसर्वेविस्मिताःकृष्णसन्निधौ॥ नेत्रैःपद्मदलप्रख्यैरपश्यंस्तंजनार्दनं॥ ४५ ॥ वर्धयं
तस्तथैवान्येपूजयंतस्तथापरे॥ वाग्भिरृग्भूषितार्थाभिःस्तुवंतोमधुसूदनं॥४६॥ ततोमुनिगणाःसर्वेनारदंदेवदर्शनं॥ तदानियोजयामासुर्वचनेवाक्यकोवि
दं॥ ४७॥ मुनयऊचुः यदाश्चर्यमचिंत्यंचगिरौहिमवतिप्रभो॥ अनुभूतंमुनिगणैस्तीर्थयात्रापरैर्मुने ॥४८॥ तद्भवानृषिसंघस्यहितार्थंसर्वमादितः॥
यथादृष्टंहृषीकेशेसर्वमाख्यातुमर्हसि॥ ४९॥ एवमुक्तःसमुनिभिर्नारदोभगवान्मुनिः॥ कथयामासदेवर्षिःपूर्ववृत्तामिमांकथां॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके०दानधर्मेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३९॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततोनारायणसु
हृन्नारदोभगवानृषिः॥ शंकरस्योमयासार्धंसंवादंप्रत्यभाषत ॥ १ ॥ नारदउवाच तपश्चचारधर्मात्मावृषभांकःसुरेश्वरः॥ पुण्येगिरौहिमवतिसिद्ध
चारणसेविते॥ २॥ नानौषधियुतेरम्येनानापुष्पसमाकुले॥ अप्सरोगणसंकीर्णेभूतसंघनिषेविते॥ ३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

तत्रदेवोमुदायुक्तोभूतसंघशतैर्वृतः ॥ नानारूपैर्विरूपैश्चदिव्यैरद्भुतदर्शनैः ॥ ४ ॥ सिंहव्याघ्रगजप्रख्यैःसर्वजातिसमन्वितैः ॥ क्रोष्टुकद्वीपिवदनैर्ऋक्षर्षभमुखै
स्तथा ॥ ५ ॥ उलूकवदनैर्भीमैर्वृकश्येनमुखैस्तथा ॥ नानावर्णैर्मृगमुखैःसर्वजातिसमन्वितैः ॥ ६ ॥ किंनरैर्यक्षगंधर्वैरक्षोभूतगणैस्तथा ॥ दिव्यपुष्पसमाकी
र्णंदिव्यज्वालासमाकुलं ॥ ७ ॥ दिव्यचंदनसंयुक्तंदिव्यधूपेनधूपितं ॥ तत्सदोवृषभांकस्यदिव्यवादित्रनादितं ॥ ८ ॥ मृदंगपणवोद्घुष्टंशंखभेरीनिनादितं ॥ नृत्य
द्भिर्भूतसंघैश्चबर्हिणैश्चसमंततः ॥ ९ ॥ प्रनृत्ताप्सरसंदिव्यंदेवर्षिगणसेवितं ॥ दृष्टिकांतमनिर्देश्यंदिव्यमद्भुतदर्शनं ॥ १० ॥ सगिरिस्तपसातस्यगिरिशस्यव्यरोच
त ॥ स्वाध्यायपरमैर्विप्रैर्ब्रह्मघोषोनिनादितः ॥ ११ ॥ षट्पदैरुपगीतैश्चमाधवाप्रतिमोगिरिः ॥ तन्महोत्सवसंकाशंभीमरूपधरंततः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वामुनिगणस्यासी
त्पराप्रीतिर्जनार्दन ॥ मुनयश्चमहाभागाःसिद्धाश्चैवोर्ध्वरेतसः ॥ १३ ॥ मरुतोवसवःसाध्याविश्वेदेवाःसवासवाः ॥ यक्षानागाःपिशाचाश्चलोकपालाहुता
शनाः ॥ १४ ॥ वाताःसर्वेमहाभूतास्तत्रैवासन्समागताः ॥ ऋतवःसर्वपुष्पैश्चव्यकिरंतमहाद्भुतैः ॥ १५ ॥ ओषध्योज्वलमानाश्चद्योतयंतिस्मतद्वनं ॥ विहंगाश्चमु
दायुक्ताःप्रानृत्यन्व्यनदंश्चह ॥ १६ ॥ गिरिपृष्ठेषुरम्येषुव्याहरंतोजनप्रियाः ॥ तत्रदेवोगिरितटेदिव्यधातुविभूषिते ॥ १७ ॥ पर्यंकइवविभ्राजन्नुपविष्टोमहा
मनाः ॥ व्याघ्रचर्मांबरधरःसिंहचर्मोत्तरच्छदः ॥ १८ ॥ व्यालयज्ञोपवीतीचलोहितांगदभूषणः ॥ हरिश्मश्रुर्जटीभीमोभयकर्तासुरद्विषां ॥ १९ ॥ अभयःसर्व
भूतानांभक्तानांवृषभध्वजः ॥ दृष्ट्वामहर्षयःसर्वेशिरोभिरवनिंगताः ॥ २० ॥ विमुक्ताःसर्वपापेभ्यःक्षांताविगतकल्मषाः ॥ तस्यभूतपतेःस्थानंभीमरूपधरं
बभौ ॥ २१ ॥ अप्रधृष्यतरंचैवमहोरगसमाकुलं ॥ क्षणेनैवाभवत्सर्वमद्भुतंमधुसूदन ॥ २२ ॥ तत्सदोवृषभांकस्यभीमरूपधरंबभौ ॥ तमभ्ययाच्छैलसुताभू
तस्त्रीगणसंवृता ॥ २३ ॥ हरतुल्यांबरधरासमानव्रतधारिणी ॥ बिभ्रतीकलशंरौक्मंसर्वतीर्थजलोद्भवं ॥ २४ ॥ गिरिस्रवाभिःसर्वाभिःपृष्ठतोनुगताशुभा ॥ पुष्पवृ
ष्ट्याभिवर्षतीगंधैर्बहुविधैस्तथा ॥ सेवंतीहिमवत्पार्श्वंहरपार्श्वमुपागमत् ॥ २५ ॥ ततःस्मयंतीपाणिभ्यांनर्मार्थंचारुहासिनी ॥ हरनेत्रेशुभेदेवीसहसासासमावृणो
त् ॥ २६ ॥ संवृताभ्यांतुनेत्राभ्यांतमोभूतमचेतनं ॥ निर्होमंनिर्वषट्कारंजगद्वैसहसाभवत् ॥ २७ ॥ जनश्चविमनाःसर्वोभवत्त्राससमन्वितः ॥ निमीलितेभूत
पतौनष्टसूर्यइवाभवत् ॥ २८ ॥ ततोवितिमिरोलोकःक्षणेनसमपद्यत ॥ ज्वालाचमहतीदीप्ताललाटात्तस्यनिःसृता ॥ २९ ॥

तृतीयंचास्यसंभूतंनेत्रमादित्यसन्निभं ॥ युगांतसदृशंदीप्तंयेनासौमथितोगिरिः ॥३०॥ ततोगिरिसुतादृष्ट्वादीप्ताग्निसदृशेक्षणं ॥ हरंप्रणम्यशिरसाददर्शाय
तलोचना ॥ ३१ ॥ दह्यमानेवनेतस्मिन्ससालसरलद्रुमे ॥ सचंदनवरेरम्येदिव्यौषधिविदीपिते ॥ ३२ ॥ मृगयूथैर्द्रुतैर्भीतैर्हरपार्श्वमुपागतैः ॥ शरणंचाप्यविं
दद्भिस्तत्सदःसंकुलंबभौ ॥३३॥ ततोनभस्पृशज्वालोविद्युल्लोलाग्निरुल्बणः ॥ द्वादशादित्यसदृशोयुगांताग्निरिवापरः ॥३४॥ क्षणेनतेननिर्दग्धोहिमवानभवन्न
गः ॥ सधातुशिखराभोगोदीप्तदग्धलतौषधिः ॥ ३५ ॥ तंदृष्ट्वामथितंशैलंशैलराजसुतातत ॥ भगवंतंप्रपन्नावैसांजलिप्रग्रहास्थिता ॥ ३६ ॥ उमांशर्वस्तदा
दृष्ट्वास्त्रीभावगतमार्दवां ॥ पितुर्दैन्यमनिच्छंतीप्रीत्यापश्यत्तदागिरिं ॥ ३७ ॥ क्षणेनहिमवान्सर्वःप्रकृतिस्थःसुदर्शनः ॥ प्रहृष्टविहगश्चैवसुपुष्पितवनद्रुमः ॥
॥ ३८ ॥ प्रकृतिस्थंगिरिंदृष्ट्वाप्रीतादेवंमहेश्वरं ॥ उवाचसर्वलोकानांपतिंशिवमनिंदिता ॥ ३९ ॥ उमोवाच भगवन्सर्वभूतेशशूलपाणेमहाव्रत ॥ सं
शयोमेमहान्जातस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ ४० ॥ किमर्थंतेललाटेवैतृतीयंनेत्रमुत्थितं ॥ किमर्थंचगिरिर्दग्धःसपक्षिगणकाननः ॥ ४१ ॥ किमर्थंचपुनर्देवप्र
कृतिस्थस्त्वयाकृतः ॥ तथैवद्रुमसंछन्नःकृतोयंतेपितामम ॥ ४२ ॥ महेश्वरउवाच नेत्रेमेसंवृतेदेविवयाबाल्यादनिंदिते ॥ नष्टालोकस्तदालोकःक्ष
णेनसमपद्यत ॥ ४३ ॥ नष्टादित्येतथालोकेतमोभूतेनगात्मजे ॥ तृतीयंलोचनंदीप्तंसृष्टंमेरक्षताप्रजाः ॥ ४४ ॥ तस्यचाक्ष्णोमहत्तेजोयेनायंमथितोगिरिः ॥
त्वत्प्रियार्थंचमेदेविप्रकृतिस्थःपुनःकृतः ॥ ४५ ॥ उमोवाच भगवन्केनतेवक्त्रंचंद्रवत्प्रियदर्शनं ॥ पूर्वंतथैवश्रीकांतमुत्तरंपश्चिमंतथा ॥ ४६ ॥ दक्षिणंच
मुखंरौद्रंकेनोर्ध्वंकपिलाजटाः ॥ केनकंठश्चतेनीलोबर्हिबर्हनिभःकृतः ॥ ४७ ॥ हस्तेदेवपिनाकंतेसततंकेनतिष्ठति ॥ जटिलोब्रह्मचारीचकिमर्थमसिनित्यदा ॥
॥ ४८ ॥ एतन्मेसंशयंसर्वंवक्तुमर्हसिवैप्रभो ॥ सधर्मचारिणीचाहंभक्ताचेतिवृषध्वज ॥ ४९ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःसभगवान्शैलपुत्र्यापिनाकधृत् ॥
तस्याधृत्याचबुद्ध्याचप्रीतिमानभवत्प्रभुः ॥ ५० ॥ ततस्तामब्रवीद्देवःसुभगेश्रूयतामिति ॥ हेतुभिर्यैर्ममैतानिरूपाणिरुचिरानने ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके०दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादोनामचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

एवंशंभोःकृष्णादनन्यत्वंजगदात्मत्वंचोक्त्वाचतुर्मुखादनन्यत्वंचाह तिलोत्तमेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पूर्वेणवदनेनेत्यादिनासकलदिक्पालात्माप्यहमेवैकः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवंभूतोपिस्वात्मभूतलोकरक्षार्थंतपआयुधंचधारयामीत्याह जटिलइति ॥ ७ ॥ इंद्रेणेति एवमहंदासानामतिक्रमंसोढ्वातत्कीर्त्यर्थंनीलकंठमपिधारयामीतिस्वस्यपरमकारुणिकत्वंचदर्शितं ॥ ८ ॥ ९ ॥ सुरभीमिति वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारःस्तनाःस्वाहाकारःस्वधाकारोहंतकारोवषट्कारइतिवाग्धेनोश्चतुर्भिःस्तनैःपुष्टोधर्मोगोवृषस्तस्यफलभूतंपरंवैराग्यविवेकादिकंफेनस्थानीयंयदाप्रत्यक्त्वोपगंभवतितदावाग्धेनोःपा

श्रीभगवानुवाच तिलोत्तमानामपुराब्रह्मणायोषिदुत्तमा ॥ तिलंतिलंसमुद्धृत्यरत्नानांनिर्मिताशुभा ॥ १ ॥ साभ्यगच्छतमांदेविरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ प्रदक्षिणंलोभयंतीमांशुभेरुचिरानना ॥ २ ॥ यतोयतःसासुदतीमामुपाधावदंतिके ॥ ततस्ततोमुखंचारुममदेविविनिर्गतं ॥ ३ ॥ तांदिदृक्षुरहंयोगाच्चतुर्मूर्तित्वमागतः ॥ चतुर्मुखश्चसंवृत्तोदर्शयन्योगमुत्तमं ॥ ४ पूर्वेणवदनेनाहमिंद्रत्वमनुशास्मिह ॥ उत्तरेणत्वयासार्धंरमाम्यहमनिंदिते ॥ पश्चिमंमेमुखंसौम्यंसर्वप्राणिसुखावहं ॥ दक्षिणंभीमसंकाशंरौद्रंसंहरतिप्रजाः ॥ ६ ॥ जटिलोब्रह्मचारीचलोकानांहितकाम्यया ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंपिनाकंमेकरेस्थितं ॥ ७ ॥ इंद्रेणचपुरावज्रंक्षिप्तंश्रीकांक्षिणामम ॥ दग्ध्वाकंठंतुतद्यातंतेनश्रीकंठतामम ॥ ८ ॥ उमोवाच वाहनेष्वत्रसर्वेषुश्रीमत्स्वन्येषुसत्तम ॥ कथंचवृषभोदेववाहनत्वमुपागतः ॥ ९ ॥ महेश्वरउवाच सुरभीमसृजद्ब्रह्मादेवधेनुंपयोमुचं ॥ सासृष्टाबहुधाजाताक्षरमाणापयोमृतं ॥ १० ॥ तस्यावत्समुखोत्सृष्टःफेनोमद्गात्रमागतः ॥ ततोदग्धामयागावोनानावर्णत्वमागताः ॥ ११ ॥ ततोहंलोकगुरुणाशमंनीतोर्थवेदिना ॥ वृषंचैनंध्वजार्थंमेददौवाहनमेवच ॥ १२ ॥ उमोवाच निवासाबहुरूपास्तेदिविसर्वगुणान्विताः ॥ तांश्चसंत्यज्यभगवन्श्मशानेरमसेकथं ॥ १३ ॥ केशास्थिकलिलेभीमेकपालघटसंकुले ॥ गृध्रगोमायुबहुलेचिताग्निशतसंकुले ॥ १४ ॥ अशुचौमांसकलिलेवसाशोणितकर्दमे ॥ विकीर्णांत्रास्थिनिचयेशिवानादविनादिते ॥ महेश्वरउवाच मेध्यान्वेषीमहींकृत्स्नांविचराम्यनिशंसदा ॥ नचमेध्यतरंकिंचित्श्मशानादिहलक्ष्यते ॥ १६ ॥

रमार्थिकंप्रामाण्यमपन्हूयतेव्यावहारिकमेवतत्स्थाप्यतेसोयंगवांविवर्णभावः धर्मश्चएवंभूतस्यजीवन्मुक्तस्वरूपसूचकोध्वजइवतत्त्वविदिदृश्यतइतिप्रघट्टकार्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ निवासाइति पूर्वंमैत्रेयभिक्षायांवाराणस्यामज्ञातैर्मुमुक्षुभिर्वस्तव्यमितिव्यासवाक्येनसूचितं अपेचकाश्यांशवदर्शनाच्छिवदर्शनंसंवर्तवासेनसूच्यते पूर्वत्रअल्पयाभिक्षयादत्तयामैत्रेयस्यानंतपुण्योत्पत्तिवचनेनवाराणस्याःपुण्यक्षेत्रत्वमुक्तं अपेचकाश्यांशवदर्शनाच्छिवदर्शनस्यान्यथासिद्धिसूचनेनात्रमृतानांशरीरंशिवलिंगमयंभवतीतिचोक्तं संप्रतिब्रह्मामहाश्मशानत्वेनावगतमत्रपवित्रत्वेनतदेवप्रदृश्यतेमेध्यान्वेषीत्यादिना मेधायांधीरत्नौविदितंमेध्यंब्रह्मतत्प्रापिकामैःइदंश्मशानंउपास्यतइतिवचनान्नान्यत्श्मशानंरुद्रावासइतिज्ञेयं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥ योगजधर्मंदृष्वंवाराणसींश्मशानंचसेवितुमशक्तानांतपआदिकंविधातुंभगवन्नित्यादिर्ग्रंथःप्रवर्तते ॥२०॥ तपोवेषःतपःसूचकोवेषोनखलोमजटाधारित्वादिः ॥२१॥२२॥२३॥

तेनमेसर्ववासानांश्मशानेरमतेमनः ॥ न्यग्रोधशाखासंछन्नेनिर्भुग्नस्रग्विभूषिते॥ १७॥ तत्रचैवरमंतीमेभूतसंघाःशुचिस्मिते ॥ नचभूतगणैर्देविविनाहं वस्तुमुत्सहे॥ १८॥ एषवासोहिमेमेध्यःस्वर्गीयश्चमतःशुभे॥ पुण्यःपरमकश्चैवमेध्यकामैरुपास्यते॥ १९॥ उमोवाच भगवन्सर्वभूतेशसर्वधर्मविदांवर॥ पिनाकपाणेवरदसंशयोमेमहानयं॥ २०॥ अयंमुनिगणःसर्वस्तपस्तेपइतिप्रभो॥ तपोवेषकरोलोकेभ्रमतेविविधाकृतिः॥ २१॥ अस्यचैवर्षिसंघस्यममच प्रियकाम्यया॥ एतंममेहसंदेहंवक्तुमर्हस्यरिंदम॥ २२॥ धर्मःकिंलक्षणःप्रोक्तःकथंवाचरितुंनरैः॥ शक्योधर्ममविंदद्भिर्धर्मज्ञवदमेप्रभो ॥ २३॥ नारद उवाच ततोमुनिगणःसर्वस्तांदेवींप्रत्यपूजयत्॥ वाग्भिरृग्भूषितार्थाभिःस्तवैश्चार्थविशारदैः॥ २४॥ महेश्वरउवाच अहिंसासत्यवचनंसर्वभूतानुकंपनं॥ शमोदानंयथाशक्तिगार्हस्थ्योधर्मउत्तमः॥ २५॥ परदारेष्वसंसर्गोन्यासस्त्रीपरिरक्षणं॥ अदत्तादानविरमोमधुमांसस्यवर्जनं ॥ २६॥ एषपंचविधोधर्मोबहुशाखःसुखोदयः॥ देहिभिर्धर्मपरमैश्चर्तव्योधर्मसंभवः ॥ २७॥ उमोवाच भगवन्संशयःपृष्टस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ चातुर्वर्ण्यस्ययोधर्मःस्वेस्वेवर्णेगुणावहः॥ २८॥ ब्राह्मणेकीदृशोधर्मःक्षत्रियेकीदृशोऽभवत्॥ वैश्येकिंलक्षणोधर्मःशूद्रेकिंलक्षणोभवेत्॥ २९॥ महेश्वरउवाच न्यायतस्तेमहाभागेसर्वशःसमुदीरितः॥ भूमिदेवामहाभागाःसदालोकेद्विजातयः॥ ३०॥ उपवासःसदाधर्मोब्राह्मणस्यनसंशयः ॥ सहिधर्मार्थसंपन्नोब्रह्मभूयायकल्पते॥ ३१॥ तस्यधर्मक्रियादेविब्रह्मचर्याचन्यायतः॥ व्रतोपनयनंचैवद्विजोयेनोपपद्यते॥ ३२॥ गुरुदैवतपूजार्थंस्वाध्यायाभ्यसनात्मकः॥ देहिभिर्धर्मपरमैश्चर्तव्योधर्मसंभवः॥ ३३॥ उमोवाच भगवन्संशयोमेस्तितन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ चातुर्वर्ण्यस्यधर्मंवैनैपुण्येनप्रकीर्तय ॥ ३४॥ महेश्वरउवाच रहस्यश्रवणंधर्मोवेदव्रतनिषेवणं॥ अग्निकार्यंतथाधर्मोगुरुकार्यप्रसाधनं ॥ ३५॥ भैक्षचर्यापरोधर्मोनित्ययज्ञोपवीतिता॥ नित्यंस्वाध्यायिताधर्मोब्रह्मचर्याश्रमस्तथा॥ ३६॥ गुरुणाचाभ्यनुज्ञातःसमावर्तेतवैद्विजः॥ विंदेतानंतरंभार्यामनुरूपांयथाविधि ॥ ३७॥ शूद्रान्नवर्जनंधर्मस्तथासत्पथसेवनं॥ धर्मोनित्योपवासित्वंब्रह्मचर्यंतथैवच॥ ३८॥ आहिताग्निरधीयानोजुह्वानःसंयतेंद्रियः॥ विघसाशीयताहारोगृहस्थःसत्यवाक्शुचिः ॥ ३९॥

॥२४॥२५॥२६॥ पंचविधः अहिंसादिविशिष्टोगार्हस्थ्यधर्मादिः धर्मस्यपुण्यस्यसंभवोयोनिः॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ उपवासःइंद्रियजयः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥

॥ ४० ॥ अपूर्वभोजनंपूर्वभोजनंप्राक्भोजनंतदभावःसकृद्भोजनमित्यर्थः ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ निर्दिष्टःषड्भागः ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ आर्तहस्तेतिआर्तप्रियइत्यर्थः आर्द्रेतिपाठे

अतिथिव्रतताधर्मोधर्मस्त्रेताग्निधारणं ॥ इष्टीश्चपशुबंधांश्चविधिपूर्वंसमाचरेत् ॥ ४० ॥ यज्ञश्चपरमोधर्मस्तथाऽहिंसाचदेहिषु ॥ अपूर्वभोजनंधर्मोविघसाशित्वमेवच ॥४१॥ भुंक्तेपरिजनेपश्चाद्भोजनंधर्मउच्यते ॥ ब्राह्मणस्यगृहस्थस्यश्रोत्रियस्यविशेषतः ॥४२॥ दंपत्योःसमशीलत्वंधर्मःस्याद्गृहमेधिनः ॥ गृह्याणांचैवदेवानांनित्यपुष्पबलिक्रिया ॥ ४३ ॥ नित्योपलेपनंधर्मस्तथानित्योपवासिता ॥ सुसंमृष्टोपलिप्तेचसाज्यधूमोभवेद्गृहे ॥ ४४ ॥ एषद्विजजनेधर्मोगार्हस्थोलोकधारणः ॥ द्विजानांचसतांनित्यंसदैवैषप्रवर्तते ॥ ४५ ॥ यस्तुक्षत्रगतोदेविमयाधर्मउदीरितः ॥ तमहंतेप्रवक्ष्यामितन्मेशृणुसमाहिता ॥ ४६ ॥ क्षत्रियस्यस्मृतोधर्मःप्रजापालनमादितः ॥ निर्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्मेणयुज्यते ॥ ४७॥ प्रजाःपालयतेयोहिधर्मेणमनुजाधिपः ॥ तस्यधर्मार्जितालोकाःप्रजापालनसंचिताः ॥४८॥ तस्यराज्ञःपरोधर्मोदमःस्वाध्यायएवच ॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदोदानाध्ययनमेवच ॥४९॥ यज्ञोपवीतधरणंयज्ञोधर्मक्रियास्तथा ॥ भृत्यानांभरणंधर्मःकृतेकर्मण्यमोघता ॥५०॥ सम्यग्दंडेस्थितिर्धर्मोधर्मोवेदक्रतुक्रियाः ॥व्यवहारस्थितिर्धर्मःसत्यवाक्यरतिस्तथा ॥५१॥ आर्तहस्तप्रदोराजाप्रेत्यचेहमहीयते ॥ गोब्राह्मणार्थेविक्रांतःसंग्रामेनिधनंगतः ॥ ५२ ॥ अश्वमेधजिताँल्लोकानाप्नोतित्रिदिवालये ॥ ५३ ॥ वैश्यस्यसततंधर्मःपाशुपाल्यंकृषिस्तथा ॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदोदानाध्ययनमेवच ॥ ५४ ॥ वाणिज्यंसत्पथस्थानमातिथ्यंप्रशमोदमः ॥ विप्राणांस्वागतंत्यागोवैश्यधर्मःसनातनः ॥ ५५ ॥ तिलान्गंधान्रसांश्चैवविक्रीणीयान्नचैवहि ॥ वणिक्पथमुपासीनोवैश्यःसत्पथमाश्रितः ॥ ५६ ॥ सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्ययथाशक्तियथार्हतः ॥ शूद्रधर्मःपरोनित्यंशुश्रूषाचद्विजातिषु ॥ ५७ ॥ सशूद्रःसंशिततपाःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ शुश्रूषुरतिथिंप्राप्तंतपःसंचिनुतेमहत् ॥ ५८ ॥ नित्यंसहिशुभाचारोदेवताद्विजपूजकः ॥ शूद्रोधर्मफलैरिष्टैःसंप्रयुज्येतबुद्धिमान् ॥ ५९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंचातुर्वर्ण्यस्यशोभने ॥ एकैकस्येहसुभगेकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६० ॥ उमोवाच उक्तस्त्वयापृथग्धर्मश्चातुर्वर्ण्यहितःशुभः ॥ सर्वव्यापीतुयोधर्मोभगवंस्तद्ब्रवीहिमे ॥६१॥ महेश्वरउवाच ब्राह्मणालोकसारेणसृष्टाधात्रागुणार्थिना ॥ लोकांस्तारयितुंकृत्स्नान्मर्त्येषुक्षितिदेवताः ॥ ६२ ॥ तेषामपिप्रवक्ष्यामिधर्मंकर्मफलोदयं ॥ ब्राह्मणेषुहियोधर्मःसधर्मःपरमोमतः ॥ ६३ ॥

सजलेनहस्तेनददाति ॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ सर्वप्रकारेणातिथ्यंसर्वातिथ्यं ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३॥

त्रयोधर्माः सर्जनेसर्जनकाले ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्रिकर्मादानाध्ययनयजनकर्मा त्रीन्कामक्रोधलोभान्परिक्रांतःपरित्यज्यगतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अजिह्मइतिच्छेदः

इमेतेलोकधर्मार्थंत्रयःसृष्टाःस्वयंभुवा॥ पृथिव्यांसर्जनेनित्यंसृष्टांस्तानपिमेश्टणु॥ ६४ ॥ वेदोक्तःपरमोधर्मःस्मृतिशास्त्रगतोपरः॥ शिष्टाचीर्णोपरःप्रोक्तस्त्र
योधर्माःसनातनाः॥ ६५ ॥ त्रैविद्योब्राह्मणोविद्वान्नचाध्ययनजीवकः॥ त्रिकर्मात्रिपरिक्रांतोमैत्रएषस्मृतोद्विजः ॥ ६६ ॥ षडिमानितुकर्माणिप्रोवाचभु
वनेश्वरः॥ वृत्त्यर्थंब्राह्मणानांवैश्टणुधर्मान्सनातनान्॥ ६७॥ यजनंयाजनंचैवतथादानप्रतिग्रहौ॥अध्यापनंचाध्ययनंषट्कर्माधर्मभाग्द्विजः॥६८॥नित्यः
स्वाध्यायिताधर्मोधर्मोयज्ञःसनातनः॥ दानंप्रशस्यतेचास्ययथाशक्तियथाविधि॥६९॥ शमस्तूपरमोधर्मःप्रवृत्तःसत्सुनित्यशः॥गृहस्थानांविशुद्धानांधर्म
स्यनिचयोमहान्॥ ७० ॥ पंचयज्ञविशुद्धात्मासत्यवागनसूयकः॥ दाताब्राह्मणसत्कर्तासुसंसृष्टनिवेशनः ॥ ७१ ॥ अमानीचसदाजिह्मःस्निग्धवाणीप्रदस्त
था॥ अतिथ्यभ्यागतरतिःशेषान्नकृतभोजनः॥ ७२ ॥ पाद्यमर्घ्यंयथान्यायमासनंशयनंतथा॥ दीपंप्रतिश्रयंचैवयोददातिसधार्मिकः ॥ ७३ ॥ प्रातरुत्था
यचाचम्यभोजनेनोपमंत्र्यच॥ सत्कृत्यानुव्रजेद्यस्तुतस्यधर्मःसनातनः ॥ ७४ ॥ सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्ययथाशक्तिनिशानिशं॥ शूद्रधर्मःसमाख्यातस्त्रिवर्गप
रिचारणं॥ ७५॥ प्रवृत्तिलक्षणोधर्मोगृहस्थेषुविधीयते॥ तमहंवर्तयिष्यामिसर्वभूतहितंशुभं॥ ७६॥ दातव्यमसकृच्छक्त्यायष्टव्यमसकृत्तथा॥ पुष्टिकर्मवि
धानंचकर्तव्यंभूतिमिच्छता॥ ७७॥ धर्मेणार्थःसमाहार्योधर्मलब्धंत्रिधाधनं॥ कर्तव्यंधर्मपरमंमानवेनप्रयत्नतः॥ ७८ ॥एकेनांशेनधर्मार्थौकर्तव्यौभूतिमि
च्छता॥ एकेनांशेनकामार्थएकमंशंविवर्धयेत्॥ ७९॥ निवृत्तिलक्षणस्त्वन्योधर्मोमोक्षायतिष्ठति॥ तस्यवृत्तिंप्रवक्ष्यामिश्टणुमेदेवितत्त्वतः॥८० ॥ सर्वभू
तदयाधर्मोनचैकग्रामवासिता॥ आशापाशविमोक्षश्चशस्यतेमोक्षकांक्षिणां ॥ ८१ ॥ नकुट्यांनोदकेसंगोनवाससिनचासने॥ नत्रिदंडेनशयनेनाग्नौन
शरणालये॥ ८२॥ अध्यात्मगतिचित्तोयस्तन्मनास्तत्परायणः॥ युक्तोयोगंप्रतिसदाप्रतिसंख्यानमेवच ॥ ८३ ॥ वृक्षमूलपरोनित्यंशून्यागारनिवेशनः॥
नदीपुलिनशायीचनदीतीररतिश्चयः॥ ८४॥ विमुक्तःसर्वसंगेषुस्नेहबंधेषुचद्विजः ॥ आत्मन्येवात्मनोभावंसमासज्जेतवैद्विजः॥ ८५ ॥ स्थाणुभूतोनिराहा
रोमोक्षदृष्टेनकर्मणा॥ परिव्रजतियोयुक्तस्तस्यधर्मःसनातनः॥८६॥ नचैकत्रसमासक्तोनचैकग्राममगोचरः॥मुक्तोत्यटतिनिर्मुक्तोनचैकपुलिनेशयः॥८७॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ कूटीचकबहूदकौत्रिदंडिनौएकोगृहेवसतिअपरस्तीर्थान्यटतिइतरौएकदंडिनौतयोराद्यःआश्रमधर्मनियतःपरोनिस्त्रैगुण्यइतितेषांभेदः ॥ ८९ ॥ अतःपारमहंस्येनात्माधिगमात्परंश्रेष्ठंनास्तिनापि अवरादिसर्वस्यात्रैवांतर्भूतत्वात् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मुनयःसंन्यासिनः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ब्राह्म्यंब्रह्मसजातीयसंबंधिफेनोत्करंअपान्नसमूहंउंच्छंतिअल्पशआददतेतदिदमम्रतंब्रह्मणा

एषमोक्षविदांधर्मोवेदोक्तःसत्पथःसतां ॥ योमार्गमनुयातीमंपदंतस्यचविद्यते ॥ ८८ ॥ चतुर्विधाभिक्षवस्तेकुटीचकबहूदकौ ॥ हंसःपरमहंसश्चयोयःपश्चा
त्सउत्तमः ॥ ८९ ॥ अतःपरतरंनास्तिनावरंनतिरोग्रतः ॥ अदुःखमसुखंसौम्यमजरामरमव्ययम् ॥ ९० ॥ उमोवाच गार्हस्थ्योमोक्षधर्मश्चसज्जनाच
रितस्त्वया ॥ भाषितोजीवलोकस्यमार्गःश्रेयस्करोमहान् ॥ ९१ ॥ ऋषिधर्मंतुधर्मज्ञश्रोतुमिच्छाम्यतःपरं ॥ स्पृहाभवतिमेनित्यंतपोवननिवासिषु ॥ ९२ ॥
आज्यधूमोद्भवोद्गंधोरुणद्धीवतपोवनं ॥ तंदृष्ट्वामेमनःप्रीतंमहेश्वरसदाभवेत् ॥ ९३ ॥ एतन्मेसंशयंदेवमुनिधर्मकृतंविभो ॥ सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञदेवदेववदस्व
मे ॥ निखिलेनमयापृष्टंमहादेवयथातथं ॥ ९४ ॥ श्रीभगवानुवाच हंततेहंप्रवक्ष्यामिमुनिधर्ममनुत्तमं ॥ यंकृत्वामुनयोयांतिसिद्धिंस्वतपसाशुभे ॥
॥ ९५ ॥ फेनपानामृषीणांयोधर्मोधर्मविदांसतां ॥ तन्मेशृणुमहाभागेधर्मज्ञेधर्ममादितः ॥ ९६ ॥ उंच्छंतिसततंयेतेब्राह्म्यंफेनोत्करंशुभे ॥ अमृतंब्रह्मणापी
तमध्वरेप्रस्तृतंदिवि ॥ ९७ ॥ एषतेषांविशुद्धानांफेनपानांतपोधने ॥ धर्मचर्याकृतोमार्गोवालखिल्यगणैःशृणु ॥ ९८ ॥ वालखिल्यास्तपःसिद्धामुनयःसूर्य
मंडले ॥ उंच्छेतिष्ठंतिधर्मज्ञाःशाकुनींवृत्तिमास्थिताः ॥ ९९ ॥ मृगनिर्मोकवसनाश्चीरवल्कलवाससः ॥ निर्द्वंद्वाःसत्पथंप्राप्तावालखिल्यास्तपोधनाः ॥ १०० ॥
अंगुष्ठपर्वमात्रायेभूत्वास्वेस्वेव्यवस्थिताः ॥ तपश्चरणमीहंतेतेषांधर्मफलंमहत् ॥ १०१ ॥ तेसुरैःसमतांयांतिसुरकार्यार्थसिद्धये ॥ द्योतयंतिदिशःसर्वास्तप
सादग्धकिल्बिषाः ॥ २ ॥ येत्वन्येशुद्धमनसोदयाधर्मपरायणाः ॥ संतश्चक्रचराःपुण्याःसोमलोकचराश्चये ॥ ३ ॥ पितृलोकसमीपस्थास्तउंच्छंतियथाविधि ॥
संप्रक्षालाश्मकुट्टाश्चदंतोलूखलिकाश्चते ॥ ४ ॥ सोमपानांचदेवानामूष्मपाणांतथैवच ॥ उंच्छंतियेसमीपस्थाःसदारानियतेंद्रियाः ॥ ५ ॥ तेषामग्निपरिस्पं
दःपितृणांचार्चनंतथा ॥ यज्ञानांचैवपंचानांयजनंधर्मउच्यते ॥ १०६ ॥

साधकावस्थायांपीतंअध्वरेदृष्ट्यादिद्वारायज्ञांगरूपेणदिविदिव्यभोगात्मनाचप्रस्तृतम् ॥ ९७ ॥ मार्गउक्तइतिशेषः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ स्वेस्वेधर्मइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ चक्रचराःचक्रवच्चरंतिवासर हितादस्यर्थः ॥ ३ ॥ उंच्छंतिअर्थात्सोमकिरणान् संप्रक्षालाःसम्यक्पात्रादिकंप्रक्षालयंतिनतुश्वोऽर्थेकिंचित्स्थापयंति ॥ ४ ॥ ५ ॥ १०६ ॥

॥७॥८॥ धर्मरात्रिर्धर्मसत्रंतेनसम्यगासनंसमासनं धर्मचक्रंसनातनमितिगौडाः ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

एषचक्रचरैर्देविदेवलोकचरैर्द्विजैः॥ ऋषिधर्मःसदाचीर्णोयोन्यस्तमपिमेश्टणु॥ ७॥ सर्वेष्वेवर्षिधर्मेषुज्ञेयोत्मासंयतेंद्रियैः॥ कामक्रोधौततःपश्चाज्जेतव्याविति मेमतिः॥ ८॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदोधर्मरात्रिसमासनं॥ सोमयज्ञाभ्यनुज्ञानंपंचमीयज्ञदक्षिणा ॥ ९ ॥ नित्यंयज्ञक्रियाधर्मःपितृदेवार्चनेरतिः ॥ सर्वातिथ्यंचकर्तव्यमन्नेनोंच्छार्जितेनवै॥ १०॥ निवृत्तिरुपभोगेषुगोरसानांशमेरतिः॥ स्थंडिलेशयनेयोगःशाकपर्णनिषेवणं॥ ११॥ फलमूलाशनंवायुरापःशैवलभक्षणं॥ ऋषीणांनियमाह्येतेयैर्जयंत्यजितांगतिं॥ १२॥ विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने॥ अतीतपात्रसंचारेकालेविगतभिक्षुके ॥ १३॥ अतिथिंकांक्षमाणोवैशेषान्नकृतभोजनः॥ सत्यधर्मरतःशांतोमुनिधर्मेणयुज्यते॥ १४॥ नस्तंभीनचमानीस्यान्नाप्रसन्नोनविस्मितः॥ मित्रामित्रसमोमैत्रोयःस धर्मविदुत्तमः॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

उमोवाच देशेषुरमणीयेषुनदीनांनिर्झरेषुच ॥ स्रवंतीनांनिकुंजेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ १ ॥ देशेषुचपवित्रेषुफलवत्सुसमाहिताः ॥ मूलवत्सुचमेध्येषुवसंतिनियतव्रताः॥ २ ॥ तेषामपिविधिंपुण्यंश्रोतुमिच्छामिशंकर ॥ वानप्रस्थेषुदेवेशस्वशरीरोपजीविषु ॥ ३ ॥ महेश्वरउवाच वानप्रस्थेषुयोधर्मस्तंमेश्टणुसमाहिता ॥ श्रुत्वाचैकमनादेविधर्मबुद्धिपराभव ॥ ४ ॥ संसिद्धैर्नियमैःसद्भिर्वनवासमुपागतैः ॥ वानप्रस्थैरिदंकर्मकर्तव्यंश्टणुयादृशं॥ ५॥ त्रिकालमभिषेकंचपितृदेवार्चनंतथा॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदइष्टिहोमविधिस्तथा ॥ ६॥ नीवारग्रहणंचैवफलमूलनिषेवणं ॥ इंगुदैरंडतैलानांस्नेहार्थेचनिषेवणं॥ ७॥ योगचर्याकृतैःसिद्धैःकामक्रोधविवर्जितैः॥ वीरशय्यामुपासद्भिर्वीरस्थानोपसेविभिः ॥ ८ ॥ युक्तैर्योगवहैःसद्भिर्ग्रीष्मेपंचतपैस्तथा॥ मंडूकयोगनियतैर्यथान्यायंनिषेविभिः॥ ९॥ वीरासनरतैर्नित्यंस्थंडिलेशयनंतथा॥ शीततोयाग्नियोगश्चचर्तव्योधर्मबुद्धिभिः॥ १० ॥ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चशैवलोत्तरभोजनैः॥ अश्मकुट्टैस्तथादांतैःसंप्रक्षालैस्तथापरैः ॥ ११ ॥ चीरवल्कलसंवीतैर्मृगचर्मनिवासिभिः ॥ कार्यायात्रायथाकालंयथाधर्मंयथाविधि ॥ १२॥

॥ १४१॥ ॥ ७॥ देशेष्विति ॥१॥ २ ॥ स्वशरीरमेवोपजीवंतिनतुभृत्यादि स्वयंदासाइत्यर्थः ॥३॥४॥५॥६॥७॥ वीरशय्यांवीरासनं वीरस्थानंमहारण्यंभीरुभिरप्रवेश्यं ॥८॥ मंडूकयोगोहठशास्त्रप्रसिद्धः ॥९॥ वीरासनंसदोपवेशनं शीतंवर्षास्वासारशायी तोयंहेमंतेजलवासी अग्निःग्रीष्मेपंचाग्निमध्यस्थः एवंशीततोयाग्नियोगः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सिद्धिवादेषुज्ञानगोष्ठीषु ॥ २० ॥ संसिद्धाःसंपन्नाः तेकदाचित्स्वैरिणः कदाचिद्दारसंयुक्ताः ॥२१॥ तत्रस्वैरिणांमौंज्यंकषायश्चकारणंज्ञापकंदा

वननित्यैर्वनचरैर्वनस्थैर्वनगोचरैः॥ वनंगुरुमिवासाद्यवस्तव्यंवनजीविभिः ॥ १३॥ तेषांहोमक्रियाधर्मःपंचयज्ञनिषेवणं ॥ भागंचपंचयज्ञस्यवेदोक्तस्या
नुपालनं॥ १४॥ अष्टमीयज्ञपरताचातुर्मास्यनिषेवणं॥ पौर्णमासादयोयज्ञानित्ययज्ञस्तथैवच॥ १५॥ विमुक्तादारसंयोगैर्विमुक्ताःसर्वसंकरैः॥ विमुक्ताः
सर्वपापैश्चचरंतिमुनयोवने॥ १६॥ स्रुग्भांडपरमानित्यंत्रेताग्निशरणाःसदा॥ संतःसत्पथनित्यायेतेयांतिपरमांगतिं॥ १७॥ ब्रह्मलोकंमहापुण्यंसोमलोकं
चशाश्वतं॥ गच्छंतिमुनयःसिद्धाःसत्यधर्मव्यपाश्रयाः॥ १८॥ एषधर्मोमयादेविवानप्रस्थाश्रितःशुभः॥ विस्तरेणाथसंपन्नोयथास्थूलमुदाहृतः ॥ १९॥
उमोवाच भगवन्सर्वभूतेशसर्वभूतनमस्कृत॥ योधर्मोमुनिसंगस्यसिद्धिवादेषुतंवद ॥ २० ॥ सिद्धिवादेषुसंसिद्धास्तथावननिवासिनः॥ स्वैरिणोदारसं
युक्तास्तेषांधर्मःकथंस्मृतः॥ २१॥ महेश्वरउवाच स्वैरिणस्तपसादेविसर्वेदारविहारिणः॥ तेषांमौंज्यंकषायश्चवासेरात्रिश्चकारणं॥ २२ ॥ त्रिकालम
भिषेकश्चहोत्रंत्वृषिकृतंमहत्॥ समाधिसत्पथस्थानंयथोद्दिष्टनिषेवणं ॥ २३ ॥ येचतेपूर्वकथितधर्मास्तेवनवासिनां ॥ यदिसेवंतिधर्मांस्तानाप्नुवंतितपः
फलं ॥ २४ ॥ येचदंपतिधर्माणःस्वदारनियतेंद्रियाः ॥ चरंतिविधिदृष्टंतदनुकालाभिगामिनः ॥ २५ ॥ तेषामृषिकृतोधर्मोधर्मिणामुपपद्यते॥ नकामका
रात्कामोन्यःसंसेव्योधर्मदर्शिभिः॥२६॥ सर्वभूतेषुयःसम्यग्ददात्यभयदक्षिणां॥ हिंसादोषविमुक्तात्मासवैधर्मेणयुज्यते॥२७॥ सर्वभूतानुकंपीयःसर्वभूता
र्जवव्रतः॥ सर्वभूतात्मभूतश्चसवैधर्मेणयुज्यते॥ २८ ॥ सर्ववेदेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवं॥ उभेएतेसमेस्यातामार्जवंवाविशिष्यते॥ २९ ॥ आर्जवंधर्ममि
त्याहुरधर्मोजिह्मउच्यते॥ आर्जवेनेहसंयुक्तोनरोधर्मेणयुज्यते ॥ ३० ॥ आर्जवेतुरतोनित्यंवसत्यमरसन्निधौ॥ तस्मादार्जवयुक्तःस्याद्यइच्छेद्धर्ममात्मनः॥
॥ ३१ ॥ क्षांतोदांतोजितक्रोधोधर्मभूतोविहिंसकः॥ धर्मेरतमनानित्यंनरोधर्मेणयुज्यते ॥ ३२ ॥ व्यपेततंद्रिर्धर्मात्माशक्त्यासत्पथमाश्रितः॥ चारित्रपरमो
बुद्धोब्रह्मभूयायकल्पते॥ ३३॥ उमोवाच आश्रमाभिरतादेवतापसायेतपोधनाः ॥ दीप्तिमंतःकयाचैवचर्ययाथभवंतिते ॥ ३४॥

रसंयुक्तानांरात्रिर्वासेकारणं नस्वैरिणामिवतेषांयथेष्टविहारोस्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्रिकालमभिषेकउभयेषां दारवतामृषिकृतंहोत्रंवन्यांबुफलादिनाहोमः एवंयथायोग्यंधर्मसंबंधऊह्यः ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मरुर्नागिरिधन्वनोरितिमेदिनी मरुसाधनंमेरुसाधनमितिपर्यायः जलाहारमपित्यक्त्वेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ शुद्धमिति आसनंविनोपवि

राजानोराजपुत्राश्चनिर्धनायेमहाधनाः ॥ कर्मणाकेनभगवन्प्राप्नुवंतिमहाफलं ॥ ३५ ॥ नित्यंस्थानमुपागम्यदिव्यचंदनभूषिताः ॥ केनवाकर्मणादेवभवं
तिवनगोचराः ॥ ३६ ॥ एतन्मेसंशयंदेवतपश्चर्याश्रितंशुभं ॥ शंससर्वमशेषेणत्र्यक्षत्रिपुरनाशन ॥ ३७ ॥ महेश्वरउवाच उपवासव्रतैर्दांताह्यहिंस्राःस
त्यवादिनः ॥ संसिद्धाःप्रेत्यगंधर्वैःसहमोदंत्यनामयाः ॥ ३८ ॥ मंडूकयोगशयनोयथान्यायंयथाविधि ॥ दीक्षांचरतिधर्मात्मासनागैःसहमोदते ॥ ३९ ॥ श
ष्पंमृगमुखोच्छिष्टंयोमृगैःसहभक्षति ॥ दीक्षितोवैमुदायुक्तःसगच्छत्यमरावतीं ॥ ४० ॥ शैवालंशीर्णपर्णंवातद्व्रतीयोनिषेवते ॥ शीतयोगवहोनित्यंसगच्छे
त्परमांगतिं ॥ ४१ ॥ वायुभक्षोंबुभक्षोवाफलमूलाशनोपिवा ॥ यक्षेष्वैश्वर्यमाधायमोदतेप्सरसांगणैः ॥ ४२ ॥ अग्नियोगवहोग्रीष्मेविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ चीं
र्त्वाद्वादशवर्षाणिराजाभवतिपार्थिवः ॥ ४३ ॥ आहारनियमंकृत्वामुनिर्द्वादशवार्षिकं ॥ मरुंसंसाध्ययत्नेनराजाभवतिपार्थिवः ॥ ४४ ॥ स्थंडिलेशुद्धमाका
शंपरिगृह्यसमंततः ॥ प्रविश्यचमुदायुक्तोदीक्षांद्वादशवार्षिकीं ॥ ४५ ॥ देहंचानशनेत्यक्त्वासस्वर्गेसुखमेधते ॥ स्थंडिलस्यफलान्याहुर्यानानिशयनानिच ॥
॥ ४६ ॥ गृहाणिचमहार्हाणिचंद्रशुभ्राणिभामिनि ॥ आत्मानमुपजीवन्योनियतोनियताशनः ॥ ४७ ॥ देहंवानशनेत्यक्त्वासस्वर्गंसमुपाश्नुते ॥ आत्मानमुप
जीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीं ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वामहार्णवेदेहंवारुणंलोकमश्नुते ॥ आत्मानमुपजीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीं ॥ ४९ ॥ अश्मनाचरणौभित्वागु
ह्यकेषुसमोदते ॥ साधयित्वात्मनात्मानंनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ ५० ॥ चीर्त्वाद्वादशवर्षाणिदीक्षामेतांमनोगतां ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोतिदेवैश्चसहमोदते ॥ ५१ ॥
आत्मानमुपजीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीं ॥ हुत्वाग्नौदेहमुत्सृज्यवन्हिलोकेमहीयते ॥ ५२ ॥ यस्तुदेवियथान्यायंदीक्षितोनियतोद्विजः ॥ आत्मन्यात्मानमा
धायनिर्ममोधर्मलालसः ॥ ५३ ॥ चीर्त्वाद्वादशवर्षाणिदीक्षामेतांमनोगतां ॥ अरणीसहितंस्कंधेबध्वागच्छत्यनावृतः ॥ ५४ ॥ वीराध्वानगतोनित्यंवीरासनर
तस्तथा ॥ वीरस्थायीचसततंसवीरगतिमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ सशक्रलोकगोनित्यंसर्वकामपुरस्कृतः ॥ दिव्यपुष्पसमाकीर्णोदिव्यचंदनभूषितः ॥ ५६ ॥

श्येत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अरणीसहितंअग्निस्कंधेतरुप्रकांडेबध्वाविलाप्य तरावग्निंविसृज्येत्यर्थः ॥ ५४ ॥ वीरोदेहत्यागोत्सुकः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ भगवन्निति ॥१॥२॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सुखंवसतिधर्मात्मादिविदेवगणैःसह ॥ वीरलोकगतोनित्यंवीरयोगसहःसदा ॥ ५७॥ सत्वस्थःसर्वमुत्सृज्यदीक्षितोनियतःशुचिः ॥ वीराध्वानंप्रपद्येद्यस्तस्य
लोकाःसनातनाः ॥ ५८ ॥ कामगेनविमानेनसवैचरतिच्छंदतः ॥ शक्रलोकगतःश्रीमान्मोदतेचनिरामयः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्व
णिआनुशास०दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ उमोवाच भगवन्भगनेत्रघ्नपू
ष्णोदंतनिपातन ॥ दक्षक्रतुहरत्र्यक्षसंशयोमेमहानयं ॥ १ ॥ चातुर्वर्ण्यंभगवतापूर्वंसृष्टंस्वयंभुवा ॥ केनकर्मविपाकेनवैश्योगच्छतिशूद्रतां ॥ २ ॥ वैश्योवा
क्षत्रियःकेनद्विजोवाक्षत्रियोभवेत् ॥ प्रतिलोमःकथंदेवशक्योधर्मोनिवर्तितुं ॥३॥ केनवाकर्मणाविप्रःशूद्रयोनौप्रजायते ॥ क्षत्रियःशूद्रतामेतिकेनवाकर्म
णाविभो ॥ ४ ॥ एतन्मेसंशयंदेववदभूतपतेनघ ॥ त्रयोवर्णाःप्रकृत्येहकथंब्राह्मण्यमाप्नुयुः ॥ ५ ॥ महेश्वरउवाच ब्राह्मण्यंदेविदुष्प्रापंनिसर्गाद्ब्राह्मणः
शुभे ॥ क्षत्रियोवैश्यशूद्रौवानिसर्गादितिमेमतिः ॥ ६ ॥ कर्मणादुष्कृतेनेहस्थानाद्भ्रश्यतिवैद्विजः ॥ ज्येष्ठंवर्णमनुप्राप्यतस्माद्रक्षेतवैद्विजः ॥ ७ ॥ स्थितोब्रा
ह्मणधर्मेणब्राह्मण्यमुपजीवति ॥ क्षत्रियोवाथवैश्योवाब्रह्मभूयंसगच्छति ॥८॥ यस्तुविप्रत्वमुत्सृज्यक्षात्रंधर्मंनिषेवते ॥ ब्राह्मण्यात्सपरिभ्रष्टःक्षत्रयोनौप्रजा
यते ॥ ९ ॥ वैश्यकर्मचयोविप्रोलोभमोहव्यपाश्रयः ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंप्राप्यकरोत्यल्पमतिःसदा ॥ १० ॥ सद्विजोवैश्यतामेतिवैश्योवाशूद्रतामियात् ॥ स्वध
र्मात्प्रच्युतोविप्रस्ततःशूद्रत्वमाप्नुते ॥ ११ ॥ तत्रासौनिरयंप्राप्तोवर्णभ्रष्टोबहिष्कृतः॥ ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टःशूद्रःसमुपजायते॥१२॥ क्षत्रियोवामहाभागेवैश्यो
वाधर्मचारिणि ॥ स्वानिकर्माण्यपाहायशूद्रकर्मनिषेवते ॥ १३ ॥ स्वस्थानात्सपरिभ्रष्टोवर्णसंकरतांगतः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रत्वंयातितादृशः ॥१४॥
यस्तुबुद्धःस्वधर्मेणज्ञानविज्ञानवान्शुचिः ॥ धर्मज्ञोधर्मनिरतःसधर्मफलमश्नुते ॥ १५॥ इदंचैवापरंदेविब्रह्मणासमुदाहृतं ॥ अध्यात्मंनैष्ठिकंसद्भिर्धर्मकामै
र्निषेव्यते ॥१६॥ उग्रान्नंगर्हितंदेविगणान्नंश्राद्धसूतकं ॥ दुष्टान्नंनैवभोक्तव्यंशूद्रान्नंनैवकर्हिचित् ॥ १७॥ शूद्रान्नंगर्हितंदेविसदादेवैर्महात्मभिः ॥ पितामह
मुखोत्सृष्टंप्रमाणमितिमेमतिः ॥ १८ ॥ शूद्रान्नेनावशेषेणजठरेयोम्रियेद्विजः ॥ आहिताग्निस्तथायज्वासशूद्रगतिभाग्भवेत् ॥ १९ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कुंडेपाकपात्रेअश्नातीतिकुंडाशी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चोक्षःशुद्धः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

तेनशूद्रान्नशेषेणब्रह्मस्थानादपाकृतः॥ ब्राह्मणःशूद्रतामेतिनास्तितत्रविचारणा॥ २०॥यस्यान्नेनावशेषेणजठरेयोम्रियेद्द्विजः॥तांतांयोनिंव्रजेद्विप्रोयस्यान्न
मुपजीवति ॥ २१॥ ब्राह्मणत्वंशुभंप्राप्यदुर्लभंयोवमन्यते॥ अभोज्यान्नानिचाश्नातिसद्द्विजत्वात्पतेतवै ॥ २२॥ सुरापोब्रह्महाक्षुद्रश्चोरोभग्नव्रतोशुचिः॥ स्वा
ध्यायवर्जितःपापोलुब्धोनैकृतिकःशठः॥ २३ ॥ अव्रतीवृषलीभर्ताकुंडाशीसोमविक्रयी॥ निहीनसेवीविप्रोहिपततिब्रह्मयोनितः॥ २४ ॥ गुरुतल्पीगुरुद्रोही
गुरुकुत्सारतिश्चयः॥ ब्रह्मविच्चापिपततिब्राह्मणोब्रह्मयोनितः ॥ २५॥ एभिस्तुकर्मभिर्देविशुभैराचरितैस्तथा ॥ शूद्रोब्राह्मणतांयातिवैश्यःक्षत्रियतांव्रजेत् ॥
॥ २६ ॥ शूद्रकर्माणिसर्वाणियथान्यायंयथाविधि॥ शुश्रूषांपरिचर्यांचज्येष्ठेवर्णेप्रयत्नतः ॥ २७ ॥ कुर्यादविमनाःशूद्रःसततंसत्पथेस्थितः ॥ देवद्विजातिस
त्कर्तासर्वातिथ्यकृतव्रतः॥ २८॥ ऋतुकालाभिगामीचनियतोनियताशनः॥ चोक्षश्चोक्षजनान्वेषीशेषान्नकृतभोजनः॥ २९॥ वृथामांसंनभुंजीतशूद्रोवैश्य
त्वमृच्छति॥ ऋतवागनहंवादीनिर्द्वंद्वःशमकोविदः॥ ३०॥ यजतेनित्ययज्ञैश्चस्वाध्यायपरमःशुचिः॥ दांतोब्राह्मणसत्कर्तासर्ववर्णबुभूषकः॥ ३१ ॥ गृहस्थव्र
तमातिष्ठन्द्विकालकृतभोजनः॥ शेषाशीविजिताहारोनिष्कामोनिरहंवदः॥ ३२ ॥ अग्निहोत्रमुपासंश्चजुह्वानश्चयथाविधि॥सर्वातिथ्यमुपातिष्ठन्शेषान्न
कृतभोजनः॥ ३३ ॥ त्रेताग्निमंत्रविहितोवैश्योभवतिवैद्विजः॥ सवैश्यःक्षत्रियकुलेशुचौमहतिजायते॥ ३४ ॥ सवैश्यःक्षत्रियोजातोजन्मप्रभृतिसंस्कृतः॥
उपनीतोव्रतपरोद्विजोभवतिसत्कृतः॥ ३५॥ ददातियजतेयज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः॥ अधीत्यस्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणःसदा॥ ३६॥ आर्तहस्तप्रदोनित्यंप्र
जाधर्मेणपालयन्॥ सत्यःसत्यानिकुरुतेनित्यंयःसुखदर्शनः॥ ३७॥ धर्मदंडोननिर्दंडोधर्मकार्यानुशासकः ॥ यंत्रितःकार्यकरणैःषड्भागकृतलक्षणः॥ ३८॥
ग्राम्यधर्मंनसेवेतस्वच्छंदेनार्थकोविदः॥ ऋतुकालेतुधर्मात्मापत्नीमुपशयेत्सदा ॥ ३९ ॥ सदोपवासीनियतःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ बर्हिष्कांतरितेनित्यंश
यानोग्निगृहेसदा॥ ४० ॥ सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्यकुर्वाणःसुमनाःसदा॥ शूद्राणांचान्नकामानांनित्यंसिद्धमितिब्रुवन् ॥ ४१ ॥ अर्थाद्वायदिवाकामान्नकिंचि
दुपलक्षयेत्॥ पितृदेवातिथिकृतेसाधनंकुरुतेचयः॥ ४२ ॥ स्ववेश्मनियथान्यायमुपास्तेभैक्ष्यमेवच॥ त्रिकालमग्निहोत्रंचजुह्वानोवैयथाविधि॥ ४३॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥४४॥ ४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ पादवैत्तगतिमत् ॥५४॥५५॥५६॥५७॥ ब्राह्मण्यमिति कुयोनिसंबंधात्कुप्रतिग्रहात्आदानाच्चब्राह्मण्यंनश्यतीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

गोब्राह्मणहितार्थायरणेचाभिमुखोहतः ॥ त्रेताग्निमंत्रपूतात्मासमाविश्यद्विजोभवेत् ॥ ४४ ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नःसंस्कृतोवेदपारगः ॥ विप्रोभवतिधर्मा
त्माक्षत्रियःस्वेनकर्मणा ॥ ४५ ॥ एतैःकर्मफलैर्देविन्यूनजातिकुलोद्भवः ॥ शूद्रोप्यागमसंपन्नोद्विजोभवतिसंस्कृतः ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणोवाप्यसद्वृत्तःसर्वसंकर
भोजनः ॥ ब्राह्मण्यंससमुत्सृज्यशूद्रोभवतितादृशः ॥ ४७ ॥ कर्मभिःशुचिभिर्देविशुद्धात्माविजितेंद्रियः ॥ शूद्रोपिद्विजवत्सेव्यइतिब्रह्माऽब्रवीत्स्वयं ॥ ४८ ॥
स्वभावःकर्मचशुभंयत्रशूद्रेपितिष्ठति ॥ विशिष्टःसद्विजातेर्वैविज्ञेयइतिमेमतिः ॥ ४९ ॥ नयोनिर्नापिसंस्कारोनश्रुतंनचसंततिः ॥ कारणानिद्विजत्वस्यवृत्त
मेवतुकारणं ॥ ५० ॥ सर्वोयंब्राह्मणोलोकेवृत्तेनतुविधीयते ॥ वृत्तेस्थितस्तुशूद्रोपिब्राह्मणत्वंनियच्छति ॥ ५१ ॥ ब्राह्मःस्वभावःसुश्रोणिसमःसर्वत्रमेमतिः ॥
निर्गुणंनिर्मलंब्रह्मयत्रतिष्ठतिसद्विजः ॥ ५२ ॥ एतेयोनिफलादेविस्थानभागनिदर्शकाः ॥ स्वयंचवरदेनोक्ताब्रह्मणासृजताप्रजाः ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणोपिमहत्क्षे
त्रंलोकेचरतिपादवत् ॥ यत्तत्रबीजंवपतिसाकृषिःप्रेत्यभाविनि ॥ ५४ ॥ विघसाशिनासदाभाव्यंसत्पथालंबिनातथा ॥ ब्राह्मंहिमार्गमाक्रम्यवर्तितव्यंबुभू
षता ॥ ५५ ॥ संहिताध्यायिनाभाव्यंगृहेवैगृहमेधिना ॥ नित्यंस्वाध्यायिनाभाव्यंनचाध्ययनजीविना ॥ ५६ ॥ एवंभूतोहियोविप्रःसत्पथंसत्पथेस्थितः ॥ आ
हिताग्निरधीयानोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५७ ॥ ब्राह्मण्यंदेविसंप्राप्यरक्षितव्यंयतात्मना ॥ योनिप्रतिग्रहादानैःकर्मभिश्चशुचिस्मिते ॥ ५८ ॥ एतत्तेगुह्यमाख्या
तंयथाशूद्रोभवेद्द्विजः ॥ ब्राह्मणोवाच्युतोधर्माद्यथाशूद्रत्वमाप्नुते ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेत्रि
चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उमोवाच भगवन्सर्वभूतेशदेवासुरनमस्कृत ॥ धर्माधर्मौनृणांदेवब्रूहिमेऽसं
शयंविभो ॥ १ ॥ कर्मणामनसावाचात्रिविधंहिनरःसदा ॥ बध्यतेबंधनैःपाशैर्मुच्यतेप्यथवापुनः ॥ २ ॥ केनशीलेनवृत्तेनकर्मणाकीदृशेनवा ॥ समाचारैर्गुणैः
कैर्वास्वर्गयांतीहमानवाः ॥ ३ ॥ महेश्वरउवाच देविधर्मार्थतत्त्वज्ञेधर्मनित्येदमेरते ॥ सर्वप्राणिहितःप्रश्नःश्रूयतांबुद्धिवर्धनः ॥ ४ ॥ सत्यधर्मरताःसंतः
सर्वलिंगविवर्जिताः ॥ धर्मलब्धार्थभोक्तारस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ५ ॥

इतिअनुशासनप०नै०भा०त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४३॥ ॥ ७ ॥ भगवन्निति ॥१॥२॥३॥४॥ सर्वेषामाश्रमाणांलिंगैर्विवर्जिताः ॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ नसज्जंतिसक्तानभवंति प्राणातिपातात्इंद्रियाणांविषयाभिमुख्यात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अकषायकृतःरागद्वेषाद्यभावार्थंनिर्मितः ॥ १६ ॥ १७ ॥

नाधर्मेणनधर्मेणबध्यंतेछिन्नसंशयाः ॥ प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाःसर्वज्ञाःसर्वदर्शिनः ॥ ६ ॥ वीतरागाविमुच्यंतेपुरुषाःकर्मबंधनैः ॥ कर्मणामनसावाचायेन
हिंसंतिकिंचन ॥ ७ ॥ येनसज्जंतिकस्मिंश्चित्तेनबध्यंतिकर्मभिः ॥ प्राणातिपाताद्विरताःशीलवंतोदयान्विताः ॥ ८ ॥ तुल्यद्वेष्यप्रियादांतामुच्यंतेकर्मबंधनैः ॥
सर्वभूतदयावंतोविश्वास्याःसर्वजंतुषु ॥ ९ ॥ त्यक्तहिंसासमाचारास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ परस्वेनिर्ममानित्यंपरदारविवर्जकाः ॥ १० ॥ धर्मलब्धान्नभोक्ता
रस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ मातृवत्स्वसृवच्चैवनित्यंदुहितृवच्चये ॥ ११ ॥ परदारेषुवर्ततेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ स्तैन्यान्निवृत्ताःसततंसंतुष्टाःस्वधनेनच ॥ १२ ॥
स्वभाग्यान्युपजीवंतितेनराःस्वर्गगामिनः ॥ स्वदारनिरतायेचऋतुकालाभिगामिनः ॥ १३ ॥ अग्राम्यसुखभोगाश्चतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ परदारेषुयेनित्यंच
रित्रावृतलोचनाः ॥ १४ ॥ यतेंद्रियाःशीलपरास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ एषदेवकृतोमार्गःसेवितव्यःसदानरैः ॥ १५ ॥ अकषायकृतश्चैवमार्गःसेव्यःसदाबु
धैः ॥ दानधर्मतपोयुक्तःशीलशौचदयात्मकः ॥ १६ ॥ वृत्त्यर्थंधर्महेतोर्वासेवितव्यःसदानरैः ॥ स्वर्गवासमभीप्सद्भिर्नसेव्यस्त्वतउत्तरः ॥ १७ ॥ उमोवाच
वाचातुबध्यतेयेनमुच्यतेप्यथवापुनः ॥ तानिकर्माणिमेदेववदभूतपतेनघ ॥ १८ ॥ महेश्वरउवाच आत्महेतोःपरार्थेवानर्महास्याश्रयात्तथा ॥ येमृषा
नवदंतीहतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ १९ ॥ वृत्त्यर्थंधर्महेतोर्वाकामकारात्तथैवच ॥ अनृतंयेनभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २० ॥ श्लक्ष्णांवाणींनिराबाधांमधुरां
पापवर्जितां ॥ स्वागतेनाभिभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २१ ॥ परुषंयेनभाषंतेकटुकंनिष्ठुरंतथा ॥ अपैशुन्यरताःसंतस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २२ ॥ पिशुनां
नप्रभाषंतेमित्रभेदकरींगिरं ॥ ऋतंमैत्रंतुभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २३ ॥ येवर्जयंतिपरुषंपरद्रोहंचमानवाः ॥ सर्वभूतसमादांतास्तेनराःस्वर्गगामि
नः ॥ २४ ॥ शठप्रलापाद्विरताविरुद्धपरिवर्जकाः ॥ सौम्यप्रलापिनोनित्यंतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २५ ॥ नकोपाद्व्याहरंतेयेवाचंहृदयदारणीम् ॥ सांत्वंवदंति
क्रुद्धापितेनराःस्वर्गगामिनः ॥ २६ ॥ एषवाणीकृतोदेवधर्मःसेव्यःसदानरैः ॥ शुभःसत्यगुणोनित्यंवर्जनीयोमृषाबुधैः ॥ २७ ॥ उमोवाच मनसाब
ध्यतेयेनकर्मणापुरुषःसदा ॥ तन्मेब्रूहिमहाभागदेवदेवपिनाकधृत् ॥ २८ ॥

॥ १८ ॥ नर्मकौटिल्यंविनास्रगादौसर्पभ्रमोत्पादनं हास्यंतादृशमेवमात्रादिषुदोषारोपपूर्वकंगालनं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ नहिंसंतिआदानेनतत्स्वामिनंनपीडयंति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

महेश्वरउवाच मानसेनेहधर्मेणसंयुक्ताःपुरुषाःसदा॥स्वर्गंगच्छंतिकल्याणितन्मेकीर्तयतःशृणु ॥ २९ ॥ दुष्प्रणीतेनमनसादुष्प्रणीततराकृतिः॥मनोब
ध्यतियेनेहशृणुवाक्यंशुभानने॥ ३० ॥ अरण्येविजनेन्यस्तंपरस्वंदृश्यतेयदा॥मनसापिनहिंसंतितेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ३१ ॥ ग्रामेगृहेवायेद्रव्यंपारक्यंवि
जनेस्थितं॥नाभिनंदंतिवैनित्यंतेनराःस्वर्गगामिनः॥ ३२ ॥ तथैवपरदारान्येकामवृत्तान्रहोगतान्॥ मनसापिनहिंसंतितेनराःस्वर्गगामिनः॥ ३३ ॥शत्रुं
मित्रंचयेनित्यंतुल्येनमनसानराः॥भजंतिमैत्राःसंगम्यतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ३४ ॥ श्रुतवंतोदयावंतःशुचयःसत्यसंगराः॥स्वैरर्थैःपरिसंतुष्टास्तेनराःस्वर्ग
गामिनः॥ ३५॥ अवैरायेत्वनायासामैत्रीचित्तरताःसदा ॥ सर्वभूतदयावंतस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ३६ ॥ श्रद्धावंतोदयावंतश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः॥ध
र्माधर्मविदोनित्यंतेनराःस्वर्गगामिनः॥ ३७॥ शुभानामशुभानांचकर्मणांफलसंचये ॥ विपाकज्ञाश्चयेदेवितेनराःस्वर्गगामिनः॥ ३८॥ न्यायोपेतागुणो
पेतादेवद्विजपराःसदा॥समुत्थानमनुप्राप्तास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ ३९ ॥ शुभैःकर्मफलैर्देविमयैतेपरिकीर्तिताः ॥ स्वर्गमार्गपराभूयःकिंत्वंश्रोतुमिहेच्छ
सि ॥ ४० ॥ उमोवाच महान्मेसंशयःकश्चिन्मर्त्यान्प्रतिमहेश्वर ॥ तस्मात्त्वंनैपुणेनाद्यममव्याख्यातुमर्हसि ॥ ४१ ॥ केनायुर्लभतेदीर्घंकर्मणापुरुषः
प्रभो॥तपसावापिदेवेशकेनायुर्लभतेमहत्॥ ४२ ॥ क्षीणायुःकेनभवतिकर्मणाभुविमानवः॥विपाकंकर्मणांदेववक्तुमर्हस्यनिंदित ॥ ४३ ॥ अपरेचमहा
भाग्यामंदभाग्यास्तथापरे॥ अकुलीनास्तथाचान्येकुलीनाश्चतथापरे॥ ४४॥ दुर्दर्शाःकेचिदाभांतिनराःकाष्ठमयाइव ॥ प्रियदर्शास्तथाचान्येदर्शनादेवमा
नवाः॥ ४५॥ दुष्प्रज्ञाःकेचिदाभांतिकेचिदाभांतिपंडिताः॥ महाप्राज्ञास्तथैवान्येज्ञानविज्ञानभाविनः ॥ ४६ ॥ अल्पाबाधास्तथाकेचिन्महाबाधास्तथाप
रे॥दृश्यंतेपुरुषादेवतन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ ४७॥ महेश्वरउवाच हंततेऽहंप्रवक्ष्यामिदेविकर्मफलोदयं॥ मर्त्यलोकेनरःसर्वोयेनस्वफलमश्नुते॥ ४८॥
प्राणातिपातेयोरौद्रोदंडहस्तोद्यतःसदा॥ नित्यमुद्यतशस्त्रश्चहंतिभूतगणान्नरः ॥ ४९ ॥ निर्दयःसर्वभूतानांनित्यमुद्वेगकारकः॥अपिकीटपिपीलानामशर
ण्यःसुनिर्घृणः॥ ५० ॥एवंभूतोनरोदेविनिरयंप्रतिपद्यते॥ विपरीतस्तुधर्मात्मारूपवानभिजायते ॥ ५१ ॥ पापेनकर्मणादेविवध्योहिंसारतिर्नरः॥अप्रियः
सर्वभूतानांहीनायुरुपजायते॥ ५२ ॥ निरयंयातिहिंसात्मायातिस्वर्गमहिंसकः॥ यातनांनिरयेरौद्रांसकृच्छ्रांलभतेनरः॥ ५३ ॥

॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४४॥ ॥ ७ ॥ किमिति ॥ १ ॥ २ ॥ नैत्यकानिनित्यदेयानि

यःकश्चिन्निरयात्तस्मात्समुत्तरतिकर्हिंचित्॥ मानुष्यंलभतेचापिहीनायुस्तत्रजायते ॥ ५४ ॥ पापेनकर्मणादेविबद्धोहिंसारतिर्नरः ॥ अप्रियःसर्वभूतानांही
नायुरुपजायते॥ ५५ ॥ यस्तुशुक्लाभिजातीयःप्राणिघातविवर्जकः ॥ निक्षिप्तशस्त्रोनिर्दंडोनहिंसतिकदाचन ॥ ५६ ॥ नघातयतिनोहंतिघ्नंतंनैवानुमोदते॥
सर्वभूतेषुसस्नेहोयथात्मनितथापरे ॥ ५७॥ ईदृशःपुरुषोत्कर्षोदेविदेवत्वमश्नुते॥ उपपन्नान्सुखान्भोगानुपाश्नातिमुदायुतः ॥ ५८॥ अथचेन्मानुषेलोकेकदा
चिदुपपद्यते॥ तत्रदीर्घायुरुत्पन्नःसनरःसुखमेधते ॥ ५९ ॥ एषदीर्घायुषांमार्गःसुवृत्तानांसुकर्मिणां ॥ प्राणिहिंसाविमोक्षेणब्रह्मणासमुदीरितः ॥ ६० ॥
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
उमोवाच किंशीलःकिंसमाचारःपुरुषःकैश्चकर्मभिः॥ स्वर्गसमभिपद्येतसंप्रदानेनकेनवा ॥ १ ॥ महेश्वरउवाच दाताब्राह्मणसत्कर्तादीनार्तकृप
णादिषु॥ भक्ष्यभोज्यान्नपानानांवाससांचप्रदायकः॥ २ ॥ प्रतिश्रयान्सभाःकूपान्प्रपाःपुष्करिणीस्तथा ॥ नैत्यकानिचसर्वाणिकिमिच्छकमतीवच ॥ ३ ॥
आसनंशयनंयानंगृहंरत्नंधनंतथा ॥ सस्यजातानिसर्वाणिगाःक्षेत्राण्यथयोषितः ॥ ४ ॥ सुप्रतीतमनानित्यंयःप्रयच्छतिमानवः ॥ एवंभूतोनरोदेविदेवलो
केभिजायते॥ ५ ॥ तत्रोष्यसुचिरंकालंभुक्त्वाभोगाननुत्तमान्॥ सहाप्सरोभिर्मुदितोरमतेनंदनादिषु ॥ ६ ॥ तस्मात्स्वर्गाच्च्युतोलोकान्मानुषेषुप्रजायते ॥ म
हाभोगकुलेदेविधनधान्यसमन्वितः॥ ७॥ तत्रकामगुणैःसर्वैःसमुपेतोमुदायुतः॥ महाभोगोमहाकोशोधनीभवतिमानवः॥ ८ ॥ एतेदेविमहाभागाःप्राणि
नोदानशीलिनः॥ ब्रह्मणावैपुराप्रोक्ताःसर्वस्यप्रियदर्शनाः॥ ९ ॥ अपरेमानवादेविप्रदानकृपणाद्विजैः ॥ याचितानप्रयच्छंतिविद्यमानेप्यबुद्धयः ॥ १० ॥
दीनांधकृपणान्दृष्ट्वाभिक्षुकानतिथीनपि॥ याच्यमानानिवर्ततेजिह्वालोभसमन्विताः ॥ ११ ॥ नधनानिनवासांसिनभोगान्नचकांचनं॥ नगावोनान्नवि
कृतिंप्रयच्छंतिकदाचन॥ १२॥ अप्रवृत्ताश्चयेलुब्धानास्तिकादानवर्जिताः ॥ एवंभूतानरादेविनिरयंयांत्यबुद्धयः॥ १३॥ तेवैमनुष्यतांयांतियदाकालस्यपर्य
यात्॥ धनरिक्तेकुलेजन्मलभंतेस्वल्पबुद्धयः॥ १४॥ क्षुत्पिपासापरीताश्चसर्वलोकबहिष्कृताः॥ निराशाःसर्वभोगेभ्योजीवंत्यधर्मजीविकां ॥ १५॥

किमिच्छसीतिपृष्ट्वायदीप्सितंदीयतेतत्किमिच्छकं ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ अतिथीन्दृष्ट्वातैर्याच्यमानाःसंतोनिवर्त्ततेनप्रयच्छंति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गुरुवृद्धापचायिनः गुरूणांवृद्धानांचहीनत्वसंपादकाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गुरुवत्पितृवत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अल्पभोगकुलेजाताअल्पभोगरतानराः॥ अनेनकर्मणादेविभवंत्यधनिनोनराः॥ १६॥ अपरेस्तंभिनोनित्यंमानिनःपापतोरताः॥ आसनार्हस्ययेपीठंनप्र
यच्छंत्यचेतसः॥ १७॥ मार्गार्हस्यचयेमार्गंनयच्छंत्यल्पबुद्धयः ॥ पाद्यार्हस्यचयेपाद्यंनददत्यल्पबुद्धयः ॥ १८ ॥ अर्घार्हान्नचसत्कारैरर्चयंतियथाविधि॥
अर्घ्यमाचमनीयंवानयच्छंत्यल्पबुद्धयः॥ १९॥ गुरुंचाभिगतंप्रेम्णागुरुवन्नबुभूषते ॥ अभिमानप्रवृत्तेनलोभेनसमवस्थिताः॥ २० ॥ संमान्यांश्चावमन्यं
तेवृद्धान्परिभवंतिच॥ एवंविधानरादेविसर्वेनिरयगामिनः ॥ २१ ॥ तेवैयदिनरास्तस्मान्निरयादुत्तरंतिवै॥ वर्षपूगैस्ततोजन्मलभंतेकुत्सितेकुले॥ २२ ॥ श्व
पाकपुल्कसादीनांकुत्सितानामचेतसां ॥ कुलेषुतेषुजायंतेगुरुवृद्धापचायिनः ॥ २३ ॥ नस्तंभीनचमानीयोदेवताद्विजपूजकः॥ लोकपूज्योनमस्कर्ताप्रश्रि
तोमधुरंवचः ॥ २४ ॥ सर्ववर्णप्रियकरःसर्वभूतहितःसदा॥ अद्वेषीसुमुखःश्लक्ष्णःस्निग्धवाणीप्रदःसदा ॥ २५ ॥ स्वागतेनैवसर्वेषांभूतानामविहिंसकः॥
यथार्हसत्क्रियापूर्वमर्चयन्नवतिष्ठति॥ २६॥ मार्गार्हायददन्मार्गंगुरुंगुरुवदर्चयन्॥ अतिथिप्रग्रहरतस्तथाभ्यागतपूजकः ॥ २७॥ एवंभूतोनरोदेविस्वर्गतिं
प्रतिपद्यते॥ ततोमानुषतांप्राप्यविशिष्टकुलजोभवेत्॥ २८॥ तत्रासौविपुलैर्भोगैःसर्वरत्नसमायुतः ॥ यथार्हदाताचार्हेषुधर्मचर्यापरोभवेत्॥ २९॥ संमतः
सर्वभूतानांसर्वलोकनमस्कृतः ॥ स्वकर्मफलमाप्नोतिस्वयमेवनरःसदा ॥ ३० ॥ उदात्तकुलजातीयउदात्ताभिजनःसदा॥ एषधर्मोमयाप्रोक्तोविधात्रास्वय
मीरितः॥ ३१ ॥ यस्तुरौद्रसमाचारःसर्वसत्वभयंकरः॥ हस्ताभ्यांयदिवापद्भ्यांरज्ज्वादंडेनवापुनः ॥ ३२ ॥ लोष्टैःस्तंभैरायुधैर्वाजंतून्बाधतिशोभने॥ हिंसार्थं
निकृतिप्रज्ञःप्रोद्वेजयतिचैवह॥ ३३॥ उपक्रामतिजंतूंश्चउद्वेगजननःसदा॥ एवंशीलसमाचारोनिरयंप्रतिपद्यते॥ ३४॥ सवैमनुष्यतांगच्छेद्यदिकालस्यपर्य
यात्॥ बह्वाबाधपरिक्लिष्टेजायतेसोऽधमेकुले॥ ३५॥ लोकद्वेष्योधमःपुंसांस्वयंकर्मफलैःकृतैः ॥ एषदेविमनुष्येषुबोद्धव्योज्ञातिबंधुषु ॥ ३६॥ अपरःसर्वभू
तानिदयावाननुपश्यति॥ मैत्रदृष्टिःपितृसमोनिर्वैरोनियतेंद्रियः ॥ ३७ ॥ नोद्वेजयतिभूतानिनविघातयतेतथा ॥ हस्तपादैःसुनियतैर्विश्वास्यःसर्वजंतुषु॥
॥ ३८॥ नरज्ज्वानचदंडेननलोष्टैर्नायुधेनच॥ उद्वेजयतिभूतानिश्लक्ष्णकर्मादयापरः ॥ ३९ ॥

उदात्तंप्रशस्तं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ऊहः सिद्धांतः अपोहः पूर्वपक्षः ॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३॥

एवंशीलसमाचारःस्वर्गेसमुपजायते॥ तत्रासौभवनेदिव्येमुदावसतिदेववत् ॥ ४० ॥ सचेत्कर्मक्षयान्मर्त्योमनुष्येषूपजायते ॥ अल्पाबाधोनिरातंकःसजा
तःसुखमेधते॥ ४१ ॥ सुखभागीनिरायासोनिरुद्वेगःसदानरः ॥ एषदेविसतांमार्गोबाधायत्रनविद्यते ॥ ४२ ॥ उमोवाच इमेमनुष्याद्दश्यंतेऊहापोह
विशारदाः॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नाःप्रज्ञावंतोर्थकोविदाः ॥ ४३ ॥ दुष्प्रज्ञाश्चापरेदेवज्ञानविज्ञानवर्जिताः ॥ केनकर्मविशेषेणप्रज्ञावान्पुरुषोभवेत् ॥ ४४ ॥
अल्पप्रज्ञोविरूपाक्षकथंभवतिमानवः॥ एतन्मेसंशयंछिंधिसर्वधर्मविदांवर ॥ ४५ ॥ जात्यंधाश्चापरेदेवरोगार्ताश्चापरेतथा॥ नराःक्लीबाश्चदृश्यंतेकारणंब्रू
हितत्रवै॥ ४६॥ महेश्वरउवाच ब्राह्मणान्वेदविदुषःसिद्धान्धर्मविदस्तथा॥ परिपृच्छंत्यहरहःकुशलाःकुशलंतथा ॥ ४७॥ वर्जयंतोऽशुभंकर्मसेवमा
नाःशुभंतथा ॥ लभंतेस्वर्गतिंनित्यमिहलोकेतथासुखं॥ ४८ ॥ सचेन्मानुषतांयातिमेधावीतत्रजायते॥ श्रुतंप्रज्ञानुगंयस्यकल्याणमुपजायते॥ ४९ ॥ परदा
रेषुयेचापिचक्षुर्दुष्टंप्रयुंजते॥ तेनदुष्टस्वभावेनजात्यंधास्तेभवंतिह ॥ ५० ॥ मनसातुप्रदुष्टेननग्नांपश्यंतियेस्त्रियं ॥ रोगार्त्तास्तेभवंतीहनरादुष्कृतकर्मिणः॥
॥ ५१ ॥ येतुमूढादुराचाराबियोनौमैथुनेरताः ॥ पुरुषेषुसुदुष्प्रज्ञाःक्लीबत्वमुपयांतिते ॥ ५२ ॥ पशूंश्चयेघातयंतियेचैवगुरुतल्पगाः॥ प्रकीर्णमैथुनायेचक्ली
बाजायंतितेनराः॥५३॥ उमोवाच सावद्यंकिंतुवैकर्मनिरवद्यंतथैवच॥ श्रेयःकुर्वन्नवाप्नोतिमानवोदेवसत्तम ॥५४॥ महेश्वरउवाच श्रेयां
संमार्गमन्विच्छन्सदायःपृच्छतिद्विजान्॥ धर्मान्वेषीगुणाकांक्षीसस्वर्गसमुपाश्नुते ॥ ५५॥ यदिमानुषतांदेविकदाचित्सनिगच्छति॥ मेधावीधारणायुक्तः
प्रायस्तत्राभिजायते॥ ५६ ॥ एषदेविसतांधर्मोमंतव्योभूतिकारकः ॥ नृणांहितार्थायमयातववैसमुदाहृतः॥५७॥ उमोवाच अपरेस्वल्पविज्ञाना
धर्मविद्वेषिणोनराः॥ ब्राह्मणान्वेदविदुषोनेच्छंतिपरिसर्पितुं ॥ ५८ ॥ व्रतवंतोनराःकेचिच्छ्रद्धाधर्मपरायणाः ॥ अव्रताभ्रष्टनियमास्तथान्येराक्षसोपमाः॥
॥५९॥ यज्वानश्चतथैवान्येनिर्होमाश्चतथापरे॥ केनकर्मविपाकेनभवंतीहवदस्वमे ॥ ६० ॥ महेश्वरउवाच आगमालोकधर्माणांमर्यादाःसर्वनिर्मि
ताः॥ प्रामाण्येनानुवर्ततेदृश्यंतेचदृढव्रताः॥६१॥ अधर्मधर्ममित्याहुर्येचमोहवशंगताः॥ अव्रतानष्टमर्यादास्तेप्रोक्ताब्रह्मराक्षसाः॥६२॥ तेचेत्कालकृतोद्यो
गात्संभवंतीहमानुषाः॥ निर्होमानिर्वषट्कारास्तेभवंतिनराधमाः ॥ ६३॥

एषदेविमयासर्वःसंशयच्छेदनायते॥कुशलाकुशलोनॄणांव्याख्यातोधर्मसागरः॥६४॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेउमाम
हेश्वरसंवादेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ नारदउवाच एवमुक्त्वामहादेवःश्रोतुकामःस्वयंप्रभुः॥अ
नुकूलांप्रियांभार्यांपार्श्वस्थांसमभाषत॥ १ ॥ महेश्वरउवाच परावरज्ञेधर्मज्ञेतपोवननिवासिनि ॥ साध्विसुभ्रुसुकेशांतेहिमवत्पर्वतात्मजे॥ २॥
दक्षेशमदमोपेतेनिर्ममेधर्मचारिणि॥पृच्छामित्वांवरारोहेपृष्टावदममेप्सितं ॥ ३॥ सावित्रीब्रह्मणःसाध्वीकौशिकस्यशचीसती ॥ मार्कंडेयस्यधूमोर्णाऋ
द्धिर्वैश्रवणस्यच॥ ४॥ वरुणस्यतथागौरीसूर्यस्यचसुवर्चला॥ रोहिणीशशिनःसाध्वीस्वाहाचैवविभावसोः ॥ ५ ॥ अदितिःकश्यपस्याथसर्वास्ताःपतिदेव
ताः॥ पृष्टाश्चोपासिताश्चैवतास्त्वयादेविनित्यशः॥६॥ तेनत्वांपरिपृच्छामिधर्मज्ञेधर्मवादिनि॥ स्त्रीधर्मंश्रोतुमिच्छामित्वयोदाहृतमादितः॥७॥ सधर्मचारि
णीमेत्वंसमशीलासमव्रता॥ समानसारवीर्याचतपस्तीव्रंकृतंचते ॥ ८ ॥ त्वयाह्युक्तोविशेषेणगुणवान्सभविष्यति ॥ लोकेचैवत्वयादेविप्रमाणत्वमुपैष्य
ति॥ स्त्रियश्चैवविशेषेणस्त्रीजनस्यगतिःपरा॥ गौर्यांगच्छतिसुश्रोणिलोकेष्वेषागतिःसदा ॥ १० ॥ ममचार्धंशरीरस्यतवचार्धेननिर्मितं॥ सुरकार्यकरीचत्वं
लोकसंतानकारिणी॥ ११ ॥ तवसर्वःसुविदितःस्त्रीधर्मःशाश्वतःशुभे॥ तस्मादशेषतोब्रूहिस्वधर्मंविस्तरेणमे ॥ १२ ॥ उमोवाच भगवन्सर्वभूतेशभू
तभव्यभवोत्तम ॥ त्वत्प्रभावादियंदेववाक्चैवप्रतिभातिमे ॥ १३ ॥ इमास्तुनद्योदेवेशसर्वतीर्थोदकैर्युताः॥ उपस्पर्शनहेतोस्त्वामुपयांतिसमीपतः॥ १४॥ ए
ताभिःसहसंमंत्र्यप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः॥ प्रभवन्योऽनहंवादीसवैपुरुषउच्यते ॥ १५॥ स्त्रीचभूतेशसततंस्त्रियमेवानुधावति॥ मयासंमानिताश्चैवभविष्यंतिस
रिद्वराः॥ १६॥ एषासरस्वतीपुण्यानदीनामुत्तमानदी॥ प्रथमासर्वसरितांनदीसागरगामिनी ॥ १७ ॥ विपाशाचवितस्ताचचंद्रभागाइरावती॥ शतद्रूर्देवि
कासिंधुःकौशिकीगौतमीतथा ॥ १८ ॥ तथादेवनदीचेयंसर्वतीर्थाभिसंभृता॥ गगनाद्गांगतादेवीगंगासर्वसरिद्वरा॥ १९॥ इत्युक्त्वादेवदेवस्यपत्नीधर्मभृतां
वरा॥ स्मितपूर्वमथाभाष्यसर्वास्ताःसरितस्तथा॥ २०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

अपृच्छद्देवमहिषीस्त्रीधर्मंधर्मवत्सला॥ स्त्रीधर्मकुशलास्तावैगंगाद्याःसरितांवराः ॥ २१ ॥ उमोवाच अयंभगवताप्रोक्तःप्रश्नःस्त्रीधर्मसंश्रितः ॥ तंतु
संमंत्र्ययुष्माभिर्वक्तुमिच्छामिशंकरं॥ २२ ॥ नचैकसाध्यंपश्यामिविज्ञानंभुविकस्यचित् ॥ दिविवासागरगमास्तेनवोमानयाम्यहं॥ २३॥ एवंसर्वाःसरि
च्छ्रेष्ठाःपृष्टाःपुण्यतमाःशिवाः॥ ततोदेवनदीगंगानियुक्ताप्रतिपूज्यच ॥ २४ ॥ बह्वीभिर्बुद्धिभिःस्फीतास्त्रीधर्मज्ञाशुचिस्मिता॥ शैलराजसुतांदेवींपुण्यापा
पभयापहा॥ २५॥ बुद्ध्याविनयसंपन्नासर्वधर्मविशारदा ॥ सस्मितंबहुबुद्ध्याढ्यागंगावचनमब्रवीत् ॥ २६॥ गंगोवाच धन्यास्म्यनुगृहीतास्मिदेवि
धर्मपरायणे॥ यात्वंसर्वजगन्मान्यानदींमानयसेनघे॥२७॥ प्रभवन्पृच्छतेयोहिसंमानयतिवापुनः॥ नूनंजनमदुष्टात्मापंडिताख्यांसगच्छति॥ २८॥ ज्ञान
विज्ञानसंपन्नानूहापोहविशारदान्॥ प्रवक्तॄन्पृच्छतेयोन्यान्सवैनापदमृच्छति ॥ २९॥ अन्यथाबहुबुद्ध्याढ्योवाक्यंवदतिसंसदि॥ अन्यथैवह्यहंवादीदुर्बलं
वदतेवचः॥ ३० ॥ दिव्यज्ञानेदिविश्रेष्ठेदिव्यपुण्यैःसहोत्थिते॥ त्वमेवार्हसिनोदेविस्त्रीधर्माननुभाषितुं॥ ३१ ॥ ततःसाराधितादेवीगंगयाबहुभिर्गुणैः॥ प्राह
सर्वमशेषेणस्त्रीधर्मंसुरसुंदरी॥ ३२॥ उमोवाच स्त्रीधर्मोमांप्रतियथाप्रतिभातियथाविधि॥ तमहंकीर्त्तयिष्यामितथैवप्रश्रिताभव॥ ३३॥ स्त्रीधर्मःपू
र्वएवायंविवाहेबंधुभिःकृतः॥ सहधर्मचरीभर्त्तुर्भवत्यग्निसमीपतः॥ ३४ ॥ सुस्वभावासुवचनासुवृत्तासुखदर्शना॥ अनन्यचित्तासुमुखीभर्तुःसाधर्मचारि
णी॥ ३५॥ साभवेद्धर्मपरमासाभवेद्धर्मभागिनी॥ देववत्सततंसाध्वीयाभर्तारंप्रपश्यति॥ ३६॥ शुश्रूषांपरिचारंचदेववद्याकरोतिच ॥ नान्यभावाह्यविम
नाःसुव्रतासुखदर्शना॥ ३७॥ पुत्रवक्त्रमिवाभीक्ष्णंभर्तुर्वदनमीक्षते॥ यासाध्वीनियताहारासाभवेद्धर्मचारिणी॥ ३८॥ श्रुत्वादंपतिधर्मंवैसहधर्मकृतंशुभं॥
याभवेद्धर्मपरमानारीभर्तृसमव्रता ॥ ३९ ॥ देववत्सततंसाध्वीभर्तारमनुपश्यति॥ दंपत्योरेषवैधर्मःसहधर्मकृतःशुभः॥ ४० ॥ शुश्रूषांपरिचारंचदेवतुल्यंप्र
कुर्वती॥ वश्याभावेनसुमनाःसुव्रतासुखदर्शना ॥ अनन्यचित्तासुमुखीभर्तुःसाधर्मचारिणी ॥ ४१ ॥ परुषाण्यपिचोक्तायादृष्टादुष्टेनचक्षुषा॥ सुप्रसन्नमु
खीभर्तुर्यानारीसापतिव्रता॥ ४२॥

वश्याभावेनमंत्रादिनावशीकरणंविना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

चंद्रसूर्यौंतरुमपियापुरुषनामत्वान्ननिरीक्षतेकिमुनरंपशुंवेतिभावः ॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ सुसंमृष्टक्षयाशोधितगृहा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५०॥५१॥५२॥ लघुसत्वयाशीघ्रमर्यादावबोधिन्याबुध्या

नचंद्रसूर्यौंनतरुंपुंनाम्नायानिरीक्षते ॥ भर्तृवर्जंवरारोहासाभवेद्धर्मचारिणी ॥ ४३ ॥ दरिद्रंव्याधितंदीनमध्वनापरिकर्शितं ॥ पतिंपुत्रमिवोपास्तेसानारीध
र्मभागिनी ॥ ४४ ॥ यानारीप्रयतादक्षायानारीपुत्रिणीभवेत् ॥ पतिप्रियापतिप्राणासानारीधर्मभागिनी ॥४५॥ शुश्रूषांपरिचर्यांचकरोत्यविमनाःसदा ॥
सुप्रतीताविनीताचसानारीधर्मभागिनी ॥ ४६ ॥ नकामेषुनभोगेषुनैश्वर्येनसुखेतथा ॥ स्पृहायस्यायथापत्यौसानारीधर्मभागिनी ॥ ४७॥ कल्योत्थानरति
र्नित्यंगृहशुश्रूषणेरता ॥ सुसंमृष्टक्षयाचैवगोशकृत्कृतलेपना ॥४८॥ अग्निकार्यपरानित्यंसदापुष्पबलिप्रदा ॥ देवतातिथिभृत्यानांनिर्वाप्यपतिनासह॥४९॥
शेषान्नमुपभुंजानायथान्यायंयथाविधि ॥ तुष्टपुष्टजनानित्यंनारीधर्मेणयुज्यते ॥ ५० ॥ श्वश्रूश्वशुरयोःपादौजोषयंतीगुणान्विता ॥ मातापितृपरानित्यंया
नारीसातपोधना ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणान्दुर्बलानाथान्दीनांधकृपणांस्तथा ॥ बिभर्त्यन्नेनयानारीसापतिव्रतभागिनी ॥ ५२ ॥ व्रतंचरतियानित्यंदुश्चरंलघुसत्व
या ॥ पतिचित्तापतिहितासापतिव्रतभागिनी ॥ ५३ ॥ पुण्यमेतत्तपश्चैतत्स्वर्गश्चैषसनातनः ॥ यानारीभर्तृपरमाभवेद्भर्तृव्रतासती ॥ ५४ ॥ पतिर्हिदेवोनारी
णांपतिर्बंधुःपतिर्गतिः ॥ पत्यासमागतिर्नास्तिदैवतंवायथापतिः ॥ ५५॥ पतिप्रसादःस्वर्गोवातुल्योनार्यानवाभवेत् ॥ अहंस्वर्गंनहीच्छेयंत्वय्यप्रीतेमहेश्वरे ॥
॥ ५६ ॥ यद्यकार्यमधर्मंवायदिवाप्राणनाशनं ॥ पतिर्ब्रूयाद्दरिद्रोवाव्याधितोवाकथंचन ॥ ५७॥ आपन्नोरिपुसंस्थोवाब्रह्मशापार्दितोपिवा ॥ आपद्धर्मान
नुप्रेक्ष्यतत्कार्यमविशंकया ॥ ५८ ॥ एषदेवमयाप्रोक्तःस्त्रीधर्मोवचनात्तव ॥ यात्वेवंभाविनीनारीसापतिव्रतभागिनी ॥ ५९ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःस
तुदेवेशःप्रतिपूज्यगिरेःसुतां ॥ लोकान्विसर्जयामाससर्वैरनुचरैस्तदा ॥ ६० ॥ ततोययुर्भूतगणाःसरितश्चयथागतं ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवप्रणम्यशिरसाभवं ॥
॥ ६१ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादेस्त्रीधर्मकथनेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥
ऋषयऊचुः पिनाकिन्भगनेत्रघ्नसर्वलोकनमस्कृत ॥ माहात्म्यंवासुदेवस्यश्रोतुमिच्छामिशंकर ॥ १ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
पिनाकिन्निति अस्मिन्नध्यायेयोहिमांद्रष्टुमिच्छेतेतिश्लोकद्वयेनब्रह्मविष्णुरुद्राणामैकात्म्यंदर्शितं यत्वागुपदर्शितंतदेवात्रोपसंहृतमितिबोध्यं ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

ईश्वरउवाच पितामहादपिवरःशाश्वतःपुरुषोहरिः॥ कृष्णोजांबूनदाभासोव्यभ्रेसूर्यइवोदितः॥ २ ॥ दशबाहुर्महातेजादेवतारिनिषूदनः ॥ श्रीवत्सांकोहृ
षीकेशःसर्वदैवतपूजितः ॥ ३ ॥ ब्रह्मातस्योदरभवस्तस्याहंचशिरोभवः॥ शिरोरुहेभ्योज्योतींषिरोमभ्यश्चसुराऽसुराः ॥ ४ ॥ ऋषयोदेहसंभूतास्तस्यलोकाश्च
शाश्वताः॥ पितामहगृहंसाक्षात्सर्वदेवगृहंचसः ॥५॥ सोस्याःपृथिव्याःकृत्स्नायाःस्रष्टात्रिभुवनेश्वरः॥ संहर्ताचैवभूतानांस्थावरस्यचरस्यच ॥६॥ सहिदेवव
रःसाक्षाद्देवनाथःपरंतपः॥ सर्वज्ञःसर्वसंश्लिष्टःसर्वगःसर्वतोमुखः ॥७॥ परमात्माहृषीकेशःसर्वव्यापीमहेश्वरः ॥ नतस्मात्परमंभूतंत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥८॥
सनातनोवैमधुहागोविंदइतिविश्रुतः॥ ससर्वान्पार्थिवान्संख्येघातयिष्यतिमानदः॥ ९ ॥ सुरकार्यार्थमुत्पन्नोमानुषंवपुरास्थितः॥ नहिदेवगणाःशक्तास्त्रिवि
क्रमविनाकृताः॥ १० ॥ भुवनेदेवकार्याणिकर्तुंनायकवर्जिताः ॥ नायकःसर्वभूतानांसर्वदेवनमस्कृतः ॥ ११ ॥ एतस्यदेवनाथस्यदेवकार्यपरस्यच ॥ ब्रह्म
भूतस्यसततंब्रह्मर्षिशरणस्यच ॥ १२ ॥ ब्रह्मावसतिगर्भस्थःशरीरेसुखसंस्थितः ॥ शर्वःसुखंसंश्रितश्चशरीरेसुखसंस्थितः ॥ १३ ॥ सर्वाःसुखंसंश्रिताश्चशरी
रेतस्यदेवताः॥ सदेवःपुंडरीकाक्षःश्रीगर्भःश्रीसहोषितः॥ १४ ॥ शार्ङ्गचक्रायुधःखड्गीसर्वनागरिपुध्वजः ॥ उत्तमेनसशीलेनदमेनचशमेनच ॥१५॥ पराक्र
मेणवीर्येणवपुषादर्शनेनच॥ आरोहेणप्रमाणेनधैर्येणार्जवसंपदा ॥ १६ ॥ आनृशंस्येनरूपेणबलेनचसमन्वितः॥ अस्त्रैःसमुदितःसर्वैर्दिव्यैरद्भुतदर्शनैः॥
॥१७॥ योगमायःसहस्राक्षोनिरपायोमहामनाः॥ वीरोमित्रजनश्लाघीज्ञातिबंधुजनप्रियः॥१८॥ क्षमावांश्चानहंवादीब्रह्मण्योब्रह्मनायकः॥ भयहर्ताभया
र्तानांमित्राणांनंदिवर्धनः॥ १९ ॥ शरण्यःसर्वभूतानांदीनानांपालनेरतः ॥ श्रुतवानर्थसंपन्नःसर्वभूतनमस्कृतः॥ २० ॥ समाश्रितानांवरदःशत्रूणामपिध
र्मवित्॥ नीतिज्ञोनीतिसंपन्नोब्रह्मवादीजितेंद्रियः॥ २१ ॥ भवार्थमिहदेवानांबुद्ध्यापरमयायुतः॥ प्राजापत्येशुभेमार्गेमानवेधर्मसंस्कृते॥ २२ ॥ समुत्पत्स्य
तिगोविंदोमनोर्वंशेमहात्मनः॥ अंगोनाममनोःपुत्रोअंतर्धामाततःपरः ॥ २३ ॥ अंतर्धाम्नोहविर्धामाप्रजापतिरनिंदितः॥ प्राचीनबर्हिर्भविताहविर्धाम्नःसु
तोमहान्॥ २४ ॥ तस्यप्रचेतःप्रमुखाभविष्यंतिदशात्मजाः॥ प्राचेतसस्तथादक्षोभवितेहप्रजापतिः ॥ २५ ॥ दाक्षायण्यास्तथादित्योमनुरादित्यतस्तथा॥
मनोश्चवंशजइलासुद्युम्नश्चभविष्यति॥ २६॥ बुधात्पुरूरवाश्चापितस्मादायुर्भविष्यति॥ नहुषोभवितातस्माद्ययातिस्तस्यचात्मजः॥ २७॥

यदुस्तस्मान्महासत्वःक्रोष्टातस्माद्भविष्यति ॥ क्रोष्टुश्चैवमहान्पुत्रोर्वृजिनीवान्भविष्यति ॥ २८ ॥ वृजिनीवतश्चभविताउषंगुरपराजितः ॥ उषंगोर्भवितापुत्रःशूरश्चित्ररथस्तथा ॥ २९ ॥ तस्यत्ववरजःपुत्रःशूरोनामभविष्यति ॥ तेषांविख्यातवीर्याणांचरित्रगुणशालिनां ॥ ३० ॥ यज्वनांसुविशुद्धानांवंशेब्राह्मणसंमते ॥ सशूरःक्षत्रियश्रेष्ठोमहावीर्योमहायशाः ॥ स्ववंशविस्तरकरंजनयिष्यतिमानदः ॥ ३१ ॥ वसुदेवइतिख्यातंपुत्रमानकदुंदुभिं ॥ तस्यपुत्रश्चतुर्बाहुर्वासुदेवोभविष्यति ॥ ३२ ॥ दाताब्राह्मणसत्कर्ताब्रह्मभूतोद्विजप्रियः ॥ राज्ञोमागधसंरुद्धान्मोक्षयिष्यतियादवः ॥ ३३ ॥ जरासंधंतुराजानंनिर्जित्यगिरिगह्वरे ॥ सर्वपार्थिवरत्नाढ्योभविष्यतिसवीर्यवान् ॥ ३४ ॥ पृथिव्यामप्रतिहतोवीर्येणचभविष्यति ॥ विक्रमेणचसंपन्नःसर्वपार्थिवपार्थिवः ॥ ३५ ॥ शूरसेनेषुभूत्वासद्वारकायांवसन्प्रभुः ॥ पालयिष्यतिगांदेवींविजित्यनयवित्सदा ॥ ३६ ॥ तंभवंतःसमासाद्यवाङ्माल्यैरर्हणैर्वरैः ॥ अर्चयंतुयथान्यायंब्रह्माणमिवशाश्वतं ॥ ३७ ॥ योहिमांद्रष्टुमिच्छेतब्रह्माणंचपितामहं ॥ द्रष्टव्यस्तेनभगवान्वासुदेवःप्रतापवान् ॥ ३८ ॥ दृष्टेतस्मिन्नहंदृष्टोनमेत्रास्तिविचारणा ॥ पितामहोवादेवेशइतिवित्ततपोधनाः ॥ ३९ ॥ सयस्यपुंडरीकाक्षःप्रीतियुक्तोभविष्यति ॥ तस्यदेवगणःप्रीतोब्रह्मपूर्वोभविष्यति ॥ ४० ॥ यश्चतंमानवेलोकेसंश्रयिष्यतिकेशवं ॥ तस्यकीर्तिर्जयश्चैवस्वर्गश्चैवभविष्यति ॥ ४१ ॥ धर्माणांदेशिकःसाक्षात्सभविष्यतिधर्मभाक् ॥ धर्मवद्भिःसदेवेशोनमस्कार्यःसदोद्यतैः ॥ ४२ ॥ धर्मएवपरोहिस्यात्तस्मिन्नभ्यर्चितेविभौ ॥ सहिदेवोमहातेजाःप्रजाहितचिकीर्षया ॥ ४३ ॥ धर्मार्थंपुरुषव्याघ्रऋषिकोटीःससर्जह ॥ ताःसृष्टास्तेनविभुनापर्वतेगंधमादने ॥ ४४ ॥ सनत्कुमारप्रमुखास्तिष्ठंतितपसान्विताः ॥ तस्मात्सवाग्मीधर्मज्ञोनमस्योद्विजपुंगवाः ॥ ४५ ॥ दिविश्रेष्ठोहिभगवान्हरिर्नारायणःप्रभुः ॥ वंदितोहिसवंदेतमानितोमानयीतच ॥ अर्हितश्चार्हयेन्नित्यंपूजितःप्रतिपूजयेत् ॥ ४६ ॥ दृष्टःपश्येदहरहःसंश्रितःप्रतिसंश्रयेत् ॥ अर्चितश्चार्चयेन्नित्यंसदेवोद्विजसत्तमाः ॥ ४७ ॥ एतत्तस्यानवद्यस्यविष्णोर्वैपरमंव्रतं ॥ आदिदेवस्यमहतःसज्जनाचरितंसदा ॥ ४८ ॥ भुवनेभ्यर्चितोनित्यंदेवैरपिसनातनः ॥ अभयेनानुरूपेणयुज्यंतेतमनुव्रताः ॥ ४९ ॥ कर्मणामनसावाचासनमस्योद्विजैःसदा ॥ यत्नवद्भिरुपस्थायद्रष्टव्योदेवकीसुतः ॥ ५० ॥

एषवोभिहितोमार्गोमयावैमुनिसत्तमाः॥ तंदृष्ट्वासर्वशोदेवंदृष्टाःस्युःसुरसत्तमाः॥५१॥ महावराहंतंदेवंसर्वलोकपितामहं॥ अहंचैवनमस्यामिनित्यमेवजग
त्पतिम्॥५२॥ तत्रचत्रितयंदृष्टंभविष्यतिनसंशयः॥ समस्ताहिवयंदेवास्तस्यदेहेवसामहे ५३॥ तस्यचैवाग्रजोभ्रातासिताद्रिनिचयप्रभः॥ हलीबलइति
ख्यातोभविष्यतिधराधरः॥ ५४॥ त्रिशिरास्तस्यदिव्यश्चशातकुंभमयोद्रुमः॥ ध्वजस्तृणेंद्रोदेवस्यभविष्यतिरथाश्रितः ॥ ५५॥ शिरोनागैर्महाभोगैःपरिकी
र्णंमहात्मभिः॥ भविष्यतिमहाबाहोःसर्वलोकेश्वरस्यच॥ ५६॥ चिंतितानिसमेष्यंतिशस्त्राण्यस्त्राणिचैवह ॥ अनंतश्चसएवोक्तोभगवान्हरिरव्ययः ॥ ५७॥
समादिष्टश्चविबुधैर्दर्शयत्वमितिप्रभो ॥ सुपर्णोयस्यवीर्येणकश्यपस्यात्मजोबली॥ अंतंनैवाशकद्द्रष्टुंदेवस्यपरमात्मनः॥५८॥ सचशेषोविचरतेपरयावैमुदा
युतः॥अंतर्वसतिभोगेनपरिरभ्यवसुंधरां॥५९॥ यएवविष्णुःसोनंतोभगवान्वसुधाधरः॥ योरामःसहृषीकेशोयोच्युतःसधराधरः॥६०॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौ
दिव्यौदिव्यपराक्रमौ॥ द्रष्टव्यौमाननीयौचचक्रलांगलधारिणौ॥६१॥ एषवोनुग्रहःप्रोक्तोमयापुण्यस्तपोधनाः॥ यद्भवंतोयदुश्रेष्ठंपूजयेयुःप्रयत्नतः॥६२॥
इतिश्रीम० अनु० आनुशासनि० दानधर्मेपुरुषमाहात्म्येसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४७॥ ॥७॥ नारदउवाच अथव्योम्निमहाञ्छब्दः
सविद्युत्स्तनयित्नुमान्॥ मेघैश्चगगनंनीलंसंरुद्धमभवद्घनैः ॥ १ ॥ प्रावृषीवचपर्जन्योववर्षेनिर्मलंपयः॥ तमश्चैवाभवद्घोरंदिशश्चनचकाशिरे॥ २॥ ततो
देवगिरौतस्मिन्रम्येपुण्येसनातने॥ नशर्वंभूतसंघंवाददृशुर्मुनयस्तदा॥ ३ ॥ व्यभ्रंचगगनंसद्यःक्षणेनसमपद्यत॥ तीर्थयात्रांततोविप्राजग्मुश्चान्येयथा
गतं॥ ४॥ तदद्भुतमचिंत्यंचदृष्ट्वातेविस्मिताभवन्॥ शंकरस्योमयासार्धंसंवादंत्वत्कथाश्रयं ॥ ५॥ सभवान्पुरुषव्याघ्रब्रह्मभूतःसनातनः॥ यदर्थमनुशिष्टाः
स्मोगिरिपृष्ठेमहात्मना॥६॥ द्वितीयंत्वद्भुतमिदंत्वत्तेजःकृतमद्यवै॥ दृष्ट्वाचविस्मिताःकृष्णसाचनःस्मृतिरागता॥ ७॥ एतत्तेदेवदेवस्यमाहात्म्यंकथितंप्रभो॥
कपर्दिनोगिरीशस्यमहाबाहोजनार्दन॥ ८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

इत्युक्तःसतदाकृष्णस्तपोवननिवासिभिः॥ मानयामासतान्सर्वानृषीन्देवकिनंदनः ॥ ९ ॥ अथर्षयःसंप्रहृष्टाःपुनस्तेकृष्णमब्रुवन्॥पुनःपुनर्दर्शयास्मान्सदै
वमधुसूदन॥ १० ॥ नहिनःसारतिःस्वर्गेयाचत्वद्दर्शनेविभो॥ तदृतंचमहाबाहोयदाहभगवान्भवः ॥ ११ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंरहस्यमरिकर्शन ॥ त्वमेवह्य
र्थतत्त्वज्ञःपृष्टोस्मान्पृच्छसेयदा॥ १२ ॥ तदस्माभिरिदंगुह्यंत्वत्प्रियार्थमुदाहृतं॥ नचतेविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ १३ ॥ जन्मचैवप्रसूतिश्चयच्चान्य
त्कारणंविभो॥ वयंतुबहुचापल्यादशक्तागुह्यधारणे॥ १४॥ ततःस्थितेत्वयिविभोलघुत्वात्प्रलपामहे॥ नहिकिंचित्तदाश्चर्यंयन्नवेत्तिभवानिह ॥ १५॥ दिवि
वाभुविवादेवसर्वंहिविदितंतव॥ साधयामवयंकृष्णबुद्धिंपुष्टिमवाप्नुहि॥ १६॥ पुत्रस्तेसदृशस्तातविशिष्टोवाभविष्यति ॥ महाप्रभावसंयुक्तोदीप्तिकीर्तिक
रःप्रभुः॥ १७॥ भीष्मउवाच ततःप्रणम्यदेवेशंयादवंपुरुषोत्तमं ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यप्रजग्मुस्तेमहर्षयः ॥ १८ ॥ सोयंनारायणःश्रीमान्दीप्त्यापरम
यायुतः॥ व्रतंयथावत्तच्चीर्त्वाद्वारकांपुनरागमत्॥ १९॥ पूर्णेचदशमेमासिपुत्रोस्यपरमाद्भुतः ॥ रुक्मिण्यांसंमतोजज्ञेशूरोवंशधरःप्रभो॥ २० ॥ सकामःस
र्वभूतानांसर्वभावगतोनृप॥ असुराणांसुराणांचचरत्यंतर्गतःसदा ॥ २१ ॥ सोयंपुरुषशार्दूलोमेघवर्णश्चतुर्भुजः॥ संश्रितःपांडवान्प्रेम्णाभवंतश्चैनमाश्रि
ताः॥ २२॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिश्चैवस्वर्गमार्गस्तथैवच॥ यत्रैषसंस्थितस्तत्रदेवोविष्णुस्त्रिविक्रमः॥ २३ ॥ सेंद्रादेवास्त्रयस्त्रिंशदेषनात्रविचारणा ॥ आदिदेवो
महादेवःसर्वभूतप्रतिश्रयः॥ २४॥ अनादिनिधनोव्यक्तोमहात्मामधुसूदनः॥ अयंजातोमहातेजाःसुराणामर्थसिद्धये ॥ २५ ॥ सुदुस्तरार्थतत्त्वस्यवक्ताक
र्ताचमाधवः॥ तवपार्थजयःकृत्स्नस्तवकीर्तिस्तथातुला ॥ २६ ॥ तवेयंपृथिवीदेवीकृत्स्नानारायणाश्रयात् ॥ अयंनाथस्तवाचिंत्योयस्यनारायणोगतिः ॥
॥ २७॥ सभवांस्त्वमुपाध्वर्यूरणाग्नौहुतवान्नृपान् ॥ कृष्णस्रुवेणमहतायुगांताग्निसमेनवै ॥ २८ ॥ दुर्योधनश्चशोच्योसौसपुत्रभ्रातृबांधवः॥ कृतवान्यो
ऽबुधःक्रोधाद्धरिगांडीविविग्रहं॥ २९॥ दैतेयादानवेंद्राश्चमहाकायामहाबलाः॥ चक्राग्नौक्षयमापन्नादावाग्नौशलभाइव॥ ३० ॥ प्रतियोद्धुंनशक्योहिमानु
षैरेषसंयुगे ॥ विहीनैःपुरुषव्याघ्रसत्त्वशक्तिबलादिभिः ॥ ३१ ॥ जयोयोगीयुगांताभःसव्यसाचीरणाग्रगः ॥ तेजसाहतवान्सर्वंसुयोधनबलंनृप ॥ ३२॥
यत्तुगोवृषभांकेनमुनिभ्यःसमुदाहृतं॥ पुराणंहिमवत्पृष्ठेतन्मेनिगदतःशृणु॥ ३३॥

यावत्तस्यभवेत्पुष्टिस्तेजोदीप्तिःपराक्रमः॥ प्रभावःसन्नतिर्जन्मकृष्णेतत्रिगुणंविभो ॥ ३४ ॥ कःशक्नोत्यन्यथाकर्तुंतद्यदिस्यात्तथाशृणु॥ यत्रकृष्णोहिभग
वांस्तत्रपुष्टिरनुत्तमा ॥ ३५॥ वयंत्विहाल्पमतयःपरतंत्राःसुविक्लवाः ॥ ज्ञानपूर्वंप्रपन्नाःस्मोमृत्योःपंथानमव्ययं॥ ३६॥ भवांश्चाप्याजवपरःपूर्वंकृत्वाप्रति
श्रयं॥ राजवृत्तंनलभतेप्रतिज्ञापालनेरतः॥ ३७॥ अप्यैवात्मवधंलोकेराजंस्त्वंबहुमन्यसे॥ नहिप्रतिज्ञायादत्तातांप्रहातुमरिंदम ॥ ३८॥ कालेनायंजनःस
र्वोनिहतोरणमूर्धनि॥ वयंचकालेनहताःकालोहिपरमेश्वरः॥ ३९ ॥ नहिकालेनकालज्ञःस्पृष्टःशोचितुमर्हसि ॥ कालोलोहितरक्ताक्षःकृष्णोदंडीसनातनः॥
॥४०॥ तस्मात्कुंतीसुतज्ञातीन्स्नेहशोचितुमर्हसि॥ व्यपेतमन्युर्नित्यंत्वंभवकौरवनंदन॥४१॥ माधवस्यास्यमाहात्म्यंश्रुतंयत्कथितंमया॥ तदेवतावत्पर्याप्तंस
ज्जनस्यनिदर्शनं॥ ४२॥ व्यासस्यवचनंश्रुत्वानारदस्यचधीमतः॥ स्वयंचैवमहाराजकृष्णस्यार्हतमस्यवै॥ ४३ ॥ प्रभावश्चर्षिपूगस्यकथितःसुमहान्मया॥
महेश्वरस्यसंवादंशैलपुत्र्याश्चभारत ॥ ४४॥ धारयिष्यतियश्चैनंमहापुरुषसंभवं॥ शृणुयात्कथयेद्वायःसश्रेयोलभतेपरं॥ ४५॥ भवितारश्चतस्याथसर्वेका
मायथेप्सिताः॥ प्रेत्यस्वर्गंचलंभतेनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ४६॥ न्याय्यंश्रेयोभिकामेनप्रतिपत्तुंजनार्दनः॥ एषएवाक्षयोविप्रैःस्तुतोराजन्जनार्दनः॥ ४७॥
महेश्वरमुखोत्सृष्टायेचधर्मगुणाःस्मृताः॥ तेत्वयामनसाधार्याःकुरुराजदिवानिशं॥ ४८ ॥ एवंतेवर्तमानस्यसम्यग्दंडधरस्यच॥ प्रजापालनदक्षस्यस्वर्गलो
कोभविष्यति॥ ४९॥ धर्मेणापिसदाराजन्प्रजारक्षितुमर्हसि ॥ यस्तस्यविपुलोदंडःसम्यग्धर्मःसकीर्त्यते ॥५०॥ यएषकथितोराजन्मयासज्जनसन्निधौ॥ शं
करस्योमयासार्धंसंवादोधर्मसंहितः॥ ५१ ॥ श्रुत्वावाश्रोतुकामोवाप्यर्चयेद्वृषभध्वजं ॥ विशुद्धेनेहभावेनयइच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ ५२॥ एषतस्यानवद्यस्य
नारदस्यमहात्मनः॥ संदेशोदेवपूजार्थंतंतथाकुरुपांडव॥ ५३॥ एतदत्यद्भुतंवृत्तंपुण्येहिमवतिप्रभो ॥ वासुदेवस्यकौंतेयस्थाणोश्चैवस्वभावजं॥५४॥ दश
वर्षसहस्राणिबदर्यामेषशाश्वतः॥ तपश्चचारविपुलंसहगांडीवधन्वना ॥ ५५ ॥ त्रियुगौपुंडरीकाक्षौवासुदेवधनंजयौ॥ विदितौनारदादेतौममव्यासाच्चपा
र्थिव॥ ५६॥ बालएवमहाबाहुश्चकारकदनंमहत्॥ कंसस्यपुंडरीकाक्षोज्ञातित्राणार्थकारणात्॥ ५७॥

॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥ इतिअनुशासन०नै०भा०अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥७॥ विश्वंविष्णुरित्यतःप्राक्तनोग्रंथःस्पष्टार्थः नामपदानामव

कर्मणामस्यकौंतेयनांतंसंख्यातुमुत्सहे॥शाश्वतस्यपुराणस्यपुरुषस्ययुधिष्ठिर॥५८॥ध्रुवंश्रेयःपरंतातभविष्यतितवोत्तमं॥यस्यतेपुरुषव्याघ्रःसखाचायंजना
र्दनः॥५९॥दुर्योधनंतुशोचामिप्रेत्यलोकेपिदुर्मतिं॥यत्कृतेपृथिवीसर्वाविनष्टासहयद्विपा॥६०॥दुर्योधनापराधेनकर्णस्यशकुनेस्तथा॥दुःशासनचतुर्था
नांकुरवोनिधनंगताः॥६१॥ वैशंपायनउवाच एवंसंभाषमाणेतुगांगेयेपुरुषर्षभे॥ तुष्णींबभूवकौरव्योमध्येतेषांमहात्मनां॥६२॥ तच्छ्रुत्वाविस्मयं
जग्मुर्धृतराष्ट्रादयोनृपाः॥ संपूज्यमनसाकृष्णंसर्वेप्रांजलयोभवन्॥६३॥ ऋषयश्चापितेसर्वेनारदप्रमुखास्तदा॥ प्रतिगृह्याभ्यनंदंततद्वाक्यंप्रतिपूज्यच॥
॥६४॥इत्येतदखिलंसर्वैःपांडवोभ्रातृभिःसह॥श्रुतवान्सुमहाश्चर्यंपुण्यंभीष्मानुशासनं॥६५॥युधिष्ठिरस्तुगांगेयंविश्रांतंभूरिदक्षिणं॥पुनरेवमहाबुद्धिःप
र्यपृच्छन्महीपतिः॥६६॥ इतिश्रीम०अनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेमहापुरुषप्रस्तावेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४८॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच श्रुत्वाधर्मानशेषेणपावनानिचसर्वशः॥ युधिष्ठिरःशांतनवंपुनरेवाभ्यभाषत॥१॥ युधिष्ठिरउवाच किमेकंदैवतंलोकेकिंवा
प्येकंपरायणं॥स्तुवंतःकंकमर्चंतःप्राप्नुयुर्मानवाःशुभं॥२॥कोधर्मःसर्वधर्माणांभवतःपरमोमतः॥किंजपन्मुच्यतेजंतुर्जन्मसंसारबंधनात्॥३॥ भीष्मउ
वाच जगत्प्रभुंदेवदेवमनंतंपुरुषोत्तमं॥स्तुवन्नामसहस्रेणपुरुषःसततोत्थितः॥४॥तमेवचार्चयन्नित्यंभक्त्यापुरुषमव्ययं॥ध्यायंस्तुवन्नमस्यंश्चयजमा
नस्तमेवच॥५॥अनादिनिधनंविष्णुंसर्वलोकमहेश्वरं॥ लोकाध्यक्षंस्तुवन्नित्यंसर्वदुःखातिगोभवेत्॥६॥ ब्रह्मण्यंसर्वधर्मज्ञंलोकानांकीर्तिवर्धनं॥
लोकनाथंमहद्भूतंसर्वभूतभवोद्भवं॥७॥ एषमेसर्वधर्माणांधर्मोधिकतमोमतः॥यद्भक्त्यापुंडरीकाक्षंस्तवैरर्चेन्नरःसदा॥८॥परमंयोमहत्तेजःपरमंयोमह
त्तपः॥परमंयोमहद्ब्रह्मपरमंयःपरायणं॥९॥पवित्राणांपवित्रंयोमंगलानांचमंगलं॥दैवतंदेवतानांचभूतानांयोऽव्ययःपिता॥१०॥यतःसर्वाणिभूतानिभ
वंत्यादियुगागमे॥यस्मिंश्चप्रलयंयांतिपुनरेवयुगक्षये॥११॥तस्यलोकप्रधानस्यजगन्नाथस्यभूपते॥विष्णोर्नामसहस्रंमेशृणुपापभयापहं॥१२॥यानि
नामानिगौणानिविख्यातानिमहात्मनः॥ऋषिभिःपरिगीतानितानिवक्ष्यामिभूतये॥१३॥

यथार्थस्तुश्रीशंकराचार्यभगवत्पादीयभाष्यादेवावगंतव्यः शूद्रःसुखमवाप्नुयादित्यनेनशूद्रस्याप्येतज्जपेऽधिकारोस्तिइतिदर्शितं शेषंसुगमं ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥

॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९ ॥ ३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥ ३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥
ओंविश्वंविष्णुर्वषट्कारोभूतभव्यभवत्प्रभुः॥ भूतकृद्भूतभृद्भावोभूतात्माभूतभावनः ॥१४॥ पूतात्मापरमात्माचमुक्तानांपरमागतिः॥ अव्ययःपुरुषःसाक्षी
क्षेत्रज्ञोक्षरएवच॥१५॥ योगोयोगविदांनेताप्रधानपुरुषेश्वरः ॥ नरसिंहवपुःश्रीमान्केशवःपुरुषोत्तमः॥१६॥ सर्वःशर्वःशिवःस्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः॥
संभवोभावनोभर्ताप्रभवःप्रभुरीश्वरः॥१७॥ स्वयंभूःशंभुरादित्यःपुष्कराक्षोमहास्वनः॥ अनादिनिधनोधाताविधाताधातुरुत्तमः॥ १८॥ अप्रमेयोहृषीके
शःपद्मनाभोमरप्रभुः॥ विश्वकर्मामनुस्त्वष्टास्थविष्ठःस्थविरोध्रुवः ॥ १९ ॥ अग्राह्यःशाश्वतःकृष्णोलोहिताक्षःप्रतर्दनः॥ प्रभूतस्त्रिककुब्धामपवित्रंमंगलंप
रं॥ २०॥ ईशानःप्राणदःप्राणोज्येष्ठःश्रेष्ठःप्रजापतिः॥ हिरण्यगर्भोभूगर्भोमाधवोमधुसूदनः॥ २१॥ ईश्वरोविक्रमीधन्वीमेधावीविक्रमःक्रमः॥ अनुत्तमो
दुराधर्षःकृतज्ञःकृतिरात्मवान्॥२२॥ सुरेशःशरणंशर्मविश्वरेताःप्रजाभवः॥ अहःसंवत्सरोव्यालःप्रत्ययःसर्वदर्शनः॥२३॥ अजःसर्वेश्वरःसिद्धःसिद्धिःस
र्वादिरच्युतः॥१०० वृषाकपिरमेयात्मासर्वयोगविनिःसृतः॥ २४ ॥ वसुर्वसुमनाःसत्यःसमात्मासंमितःसमः॥ अमोघःपुंडरीकाक्षोवृषकर्मावृषाकृतिः॥
॥ २५॥ रुद्रोबहुशिराबभ्रुर्विश्वयोनिःशुचिश्रवाः॥ अमृतःशाश्वतःस्थाणुर्वरारोहोमहातपाः॥ २६॥ सर्वगःसर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनोजनार्दनः॥ वेदोवेदवि
दव्यंगोवेदांगोवेदवित्कविः॥ २७॥ लोकाध्यक्षःसुराध्यक्षोधर्माध्यक्षःकृताकृतः ॥ चतुरात्माचतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः॥ २८ ॥ भ्राजिष्णुर्भोजनंभोक्ता
सहिष्णुर्जगदादिजः॥ अनघोविजयोजेताविश्वयोनिःपुनर्वसुः॥ २९ ॥ उपेंद्रोवामनःप्रांशुरमोघःशुचिरूर्जितः॥ अतींद्रःसंग्रहःसर्गोधृतात्मानियमोय
मः॥॥ ३०॥ वेद्योवैद्यःसदायोगीवीरहामाधवोमधुः ॥ अतींद्रियोमहामायोमहोत्साहोमहाबलः॥ ३१॥ महाबुद्धिर्महावीर्योमहाशक्तिर्महाद्युतिः॥ अनिर्दे
श्यवपुःश्रीमानमेयात्मामहाद्रिधृत्॥ ३२॥ महेष्वासोमहीभर्ताश्रीनिवासःसतांगतिः॥ अनिरुद्धःसुरानंदोगोविंदोगोविदांपतिः॥ ३३॥ मरीचिर्दमनोहं
सःसुपर्णोभुजगोत्तमः॥ हिरण्यनाभःसुतपाःपद्मनाभःप्रजापतिः ॥ ३४ ॥ अमृत्युःसर्वदृक्सिंहः २०० संधातासंधिमान्स्थिरः॥ अजोदुर्मर्षणःशास्ता
विश्रुतात्मासुरारिहा ॥ ३५ ॥ गुरुर्गुरुतमोधामसत्यःसत्यपराक्रमः॥ निमिषोनिमिषःस्रग्वीवाचस्पतिरुदारधीः॥ ३६॥ अग्रणीर्ग्रामणीःश्रीमान्न्यायोने
तासमीरणः॥ सहस्रमूर्धाविश्वात्मासहस्राक्षःसहस्रपात्॥ ३७॥

आवर्तनोनिवृत्तात्मासंवृतःसंप्रमर्दनः॥ अहःसंवर्तकोवह्निरनिलोधरणीधरः॥ ३८॥ सुप्रसादःप्रसन्नात्माविश्वधृग्विश्वभुग्विभुः॥ सत्कर्तासत्कृतःसाधु
र्जन्हुर्नारायणोनरः॥३९॥असंख्येयोप्रमेयात्माविशिष्टःशिष्टकृच्छुचिः॥सिद्धार्थःसिद्धसंकल्पःसिद्धिदःसिद्धिसाधनः॥४०॥वृषाहीवृषभोविष्णुर्वृषपर्वावृषो
दरः॥ वर्धनोवर्धमानश्चविविक्तःश्रुतिसागरः ॥ ४१ ॥ सुभुजोदुर्धरोवाग्मीमहेंद्रोवसुदोवसुः॥ नैकरूपोबृहद्रूपःशिपिविष्टःप्रकाशनः॥ ४२ ॥ ओजस्तेजोद्यु
तिधरःप्रकाशात्माप्रतापनः॥ ऋद्धःस्पष्टाक्षरोमंत्रश्चंद्रांशुर्भास्करद्युतिः॥ ४३ ॥ अमृतांशूद्भवोभानुःशशबिंदुःसुरेश्वरः॥ औषधंजगतःसेतुःसत्यधर्मपरा
क्रमः॥ ४४ ॥ भूतभव्यभवन्नाथःपवनःपावनोनलः॥ कामहाकामकृत्कांतःकामःकामप्रदःप्रभुः॥ ४५॥ युगादिकृ ३०० द्युगावर्तोनैकमायोमहाशनः॥
अदृश्योव्यक्तरूपश्चसहस्रजिदनंतजित्॥४६॥ इष्टोविशिष्टःशिष्टेष्टःशिखंडीनहुषोवृषः॥ क्रोधहाक्रोधकृत्कर्ताविश्वबाहुर्महीधरः॥४७॥ अच्युतःप्रथितःप्रा
णःप्राणदोवासवानुजः॥ अपांनिधिरधिष्ठानमप्रमत्तःप्रतिष्ठितः॥४८॥ स्कंदःस्कंदधरोधुर्योवरदोवायुवाहनः॥ वासुदेवोबृहद्भानुरादिदेवःपुरंदरः॥ ४९ ॥
अशोकस्तारणस्तारःशूरःशौरिर्जनेश्वरः॥ अनुकूलःशतावर्तःपद्मीपद्मनिभेक्षणः ॥ ५० ॥ पद्मनाभोरविंदाक्षःपद्मगर्भःशरीरभृत्॥ महर्धिरृद्धोवृद्धात्मामहाक्षोगरुडध्वजः ॥ ५१ ॥ अतुलःशरभोभीमःसमयज्ञोहविर्हरिः ॥ सर्वलक्षणलक्षण्योलक्ष्मीवान्समितिंजयः॥ ५२ ॥ विक्षरोरोहितोमार्गोहेतुर्दामोदरःस
हः॥ महीधरोमहाभागोवेगवानमिताशनः ॥ ५३॥ उद्भवःक्षोभणोदेवःश्रीगर्भःपरमेश्वरः ॥ करणंकारणंकर्ताविकर्तागहनोगुहः ॥ ५४ ॥ व्यवसायोव्यव
स्थानःसंस्थानःस्थानदोध्रुवः ॥ परर्धिःपरमस्पष्टस्तुष्टःपुष्टःशुभेक्षणः॥५५॥ रामोविरामोविरजोमार्गोनेयोनयोऽनयः ४००॥ वीरःशक्तिमतांश्रेष्ठोधर्मोध
र्मविदुत्तमः॥ ५६ ॥ वैकुंठःपुरुषःप्राणःप्राणदःप्रणवःपृथुः॥ हिरण्यगर्भःशत्रुघ्नोव्याप्तोवायुरधोक्षजः ॥ ५७॥ ऋतुःसुदर्शनःकालःपरमेष्ठीपरिग्रहः॥ उग्रः
संवत्सरोदक्षोविश्रामोविश्वदक्षिणः॥ ५८ ॥ विस्तारःस्थावरःस्थाणुःप्रमाणंबीजमव्ययं ॥ अर्थोनर्थोमहाकोशोमहाभोगोमहाधनः॥ ५९ ॥ अनिर्विण्णः
स्थविष्ठोभूर्धर्मयूपोमहामखः॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्रीक्षमःक्षामःसमीहनः॥ ६० ॥

* विश्वंधृष्णातीतिविश्वधृगितिभाष्ये

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

यज्ञइज्योमहेज्यश्चक्रतुःसत्रंसतांगतिः॥ सर्वदर्शीविमुक्तात्मासर्वज्ञोज्ञानमुत्तमं ॥ ६१ ॥ सुव्रतःसुमुखःसूक्ष्मःसुघोषःसुखदःसुहृत् ॥ मनोहरोजितक्रोधो
वीरबाहुर्विदारणः ॥ ६२ ॥ स्वापनःस्ववशोव्यापीनैकात्मानैककर्मकृत् ॥ वत्सरोवत्सलोवत्सीरत्नगर्भोधनेश्वरः ॥ ६३ ॥ धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मीसदसत्क्षरमक्ष
रं॥ अविज्ञातासहस्रांशुर्विधाताकृतलक्षणः ॥ ६४॥ गभस्तिनेमिःसत्वस्थःसिंहोभूतमहेश्वरः॥ आदिदेवोमहादेवोदेवेशोदेवभृद्गुरुः॥ ६५॥ उत्तरोगोपति
र्गोप्ताज्ञानगम्यःपुरातनः॥ शरीरभूतभृद्भोक्ता ५०० कपींद्रोभूरिदक्षिणः ॥ ६६ ॥ सोमपोमृतपःसोमःपुरुजित्पुरुसत्तमः ॥ विनयोजयःसत्यसंधोदाशार्हः
सात्वतांपतिः॥ ६७॥ जीवोविनयितासाक्षीमुकुंदोमितविक्रमः ॥ अंभोनिधिरनंतात्मामहोदधिशयोंतकः॥६८॥ अजोमहार्हःस्वाभाव्योजितामित्रःप्रमो
दनः॥ आनंदोनंदनोनंदःसत्यधर्मात्रिविक्रमः ॥ ६९ ॥ महर्षिःकपिलाचार्यःकृतज्ञोमेदिनीपतिः॥ त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षोमहाशृंगःकृतांतकृत् ॥७०॥ महाव
राहोगोविंदःसुषेणःकनकांगदी॥ गुह्योगभीरोगहनोगुप्तश्चक्रगदाधरः ॥७१॥ वेधाःस्वांगोजितःकृष्णोदृढःसंकर्षणोच्युतः॥ वरुणोवारुणोवृक्षःपुष्कराक्षो
महामनाः॥७२॥ भगवान्भगहानंदीवनमालीहलायुधः॥ आदित्योज्योतिरादित्यःसहिष्णुर्गतिसत्तमः॥७३॥ सुधन्वाखंडपरशुर्दारुणोद्रविणप्रदः॥ दिवस्पृ
क्सर्वदृग्व्यासोवाचस्पतिरयोनिजः ॥७४॥ त्रिसामासामगःसामनिर्वाणंभेषजंभिषक् ॥ संन्यासकृच्छमःशांतोनिष्ठाशांतिःपरायणं ॥७५॥ शुभांगःशांति
दःस्रष्टाकुमुदःकुवलेशयः॥ गोहितोगोपतिर्गोप्तावृषभाक्षोवृषप्रियः॥ ७६ ॥ अनिवर्तीनिवृत्तात्मासंक्षेप्ताक्षेमकृच्छिवः ६०० ॥ श्रीवत्सवक्षाःश्रीवासःश्री
पतिःश्रीमतांवरः॥ ७७॥ श्रीदःश्रीशःश्रीनिवासःश्रीनिधिःश्रीविभावनः॥ श्रीधरःश्रीकरःश्रेयःश्रीमाँल्लोकत्रयाश्रयः ॥७८॥ स्वक्षःस्वंगःशतानंदोनंदिर्ज्यो
तिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्माविधेयात्मासत्कीर्तिश्छिन्नसंशयः॥ ७९ ॥ उदीर्णःसर्वतश्चक्षुरनीशःशाश्वतःस्थिरः ॥ भूशयोभूषणोभूतिर्विशोकःशोकनाश
नः॥८०॥ अर्चिष्मानर्चितःकुंभोविशुद्धात्माविशोधनः॥ अनिरुद्धोप्रतिरथःप्रद्युम्नोमितविक्रमः॥८१॥ कालनेमिनिहावीरःशूरःशौरिर्जनेश्वरः॥ त्रिलोका
त्मात्रिलोकेशःकेशवःकेशिहाहरिः॥ ८२ ॥ कामदेवःकामपालःकामीकांतःकृतागमः ॥ अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोनंतोधनंजयः ॥ ८३ ॥ ब्रह्मण्योब्रह्मकृद्ब्रह्मा
ब्रह्मब्रह्मविवर्धनः॥ ब्रह्मविद्ब्राह्मणोब्रह्मीब्रह्मज्ञोब्राह्मणप्रियः॥ ८४॥ महाक्रमोमहाकर्मामहातेजामहोरगः॥ महाक्रतुर्महायज्वामहायज्ञोमहाहविः ॥८५॥

॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥

स्तव्यःस्तवप्रियःस्तोत्रंस्तुतिस्तोतारणप्रियः ॥ पूर्णःपूरयितापुण्यःपुण्यकीर्तिरनामयः ॥ ८६ ॥ मनोजवस्तीर्थकरोवसुरेतावसुप्रदः ॥ वसुप्रदोवासुदेवो
वसुर्वसुमनाहविः ॥८७॥ सद्गतिःसत्कृतिः७००सत्तासद्भूतिःसत्परायणः ॥शूरसेनोयदुश्रेष्ठःसन्निवासःसुयामुनः ॥ ८८ ॥ भूतावासोवासुदेवःसर्वासुनि
लयोनलः ॥ दर्पहादर्पदोदृप्तोदुर्धरोथापराजितः ॥ ८९ ॥ विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ अनेकमूर्तिरव्यक्तःशतमूर्तिःशताननः ॥ ९० ॥ एकोनैकः
सवःकःकिंयत्तत्पदमनुत्तमं ॥ लोकबंधुर्लोकनाथोमाधवोभक्तवत्सलः ॥ ९१ ॥ सुवर्णवर्णोहेमांगोवरांगश्चंदनांगदी ॥ वीरहाविषमःशून्योघृताशीरचलश्च
लः ॥ ९२ ॥ अमानीमानदोमान्योलोकस्वामीत्रिलोकधृत् ॥ सुमेधामेधजोधन्यःसत्यमेधाधराधरः ॥ ९३ ॥ तेजोवृषोद्युतिधरःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रग्रहो
निग्रहोव्यग्रोनैकशृंगोगदाग्रजः ॥ ९४ ॥ चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ॥ चतुरात्माचतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ॥ ९५ ॥ समावर्तोनिवृत्तात्मादुर्जयो
दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभोदुर्गमोदुर्गोदुरावासोदुरारिहा ॥ ९६ ॥ शुभांगोलोकसारंगःसुतंतुस्तंतुवर्धनः ॥ इंद्रकर्मामहाकर्माकृतकर्माकृतागमः ॥९७॥ उद्भवःसुं
दरःसुंदोरत्ननाभःसुलोचनः ॥ अर्कोवाजसनःशृंगीजयंतःसर्वविज्जयी ॥ ९८ ॥सुवर्णबिंदुर ८०० क्षोभ्यःसर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदोमहागर्तोमहाभू
तोमहानिधिः ॥ ९९ ॥ कुमुदःकुंदरःकुंदःपर्जन्यःपवनोनिलः ॥ अमृतांशोमृतवपुःसर्वज्ञःसर्वतोमुखः ॥ १०० ॥ सुलभःसुव्रतःसिद्धःशत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥
न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थश्चाणूरांध्रनिषूदनः ॥ १०१ ॥ सहस्रार्चिःसप्तजिह्वःसप्तैधाःसप्तवाहनः ॥ अमूर्तिरनघोचिंत्योभयकृद्भयनाशनः ॥ २ ॥ अणुर्बृहत्कृशः
स्थूलोगुणभृन्निर्गुणोमहान् ॥ अधृतःस्वधृतःस्वास्यःप्राग्वंशोवंशवर्धनः ॥ ३ ॥ भारभृत्कथितोयोगीयोगीशःसर्वकामदः ॥ आश्रमःश्रमणःक्षामःसुपर्णो
वायुवाहनः ॥ ४ ॥ धनुर्धरोधनुर्वेदोदंडोदमयितादमः ॥ अपराजितःसर्वसहोनियंतानियमोयमः ॥ ५ ॥ सत्ववान्सात्विकःसत्यःसत्यधर्मपरायणः ॥ अभि
प्रायःप्रियार्होर्हःप्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ॥ ६ ॥ विहायसगतिर्ज्योतिःसुरुचिर्हुतभुग्विभुः ॥ रविर्विरोचनःसूर्यःसवितारविलोचनः ॥ ७ ॥ अनंतोहुतभुग्भोक्ता
सुखदोनैकदोग्रजः ॥ अनिर्विण्णःसदामर्षीलोकाधिष्ठानमद्भुतः ॥८॥ सनात्सनातनतमःकपिलःकपिरप्ययः ९००॥ स्वस्तिदःस्वस्तिकृत्स्वस्तिस्वस्तिभुक्स्व
स्तिदक्षिणः ॥ ९ ॥ अरौद्रःकुंडलीचक्रीविक्रम्यूर्जितशासनः ॥ शब्दातिगःशब्दसहःशिशिरःशर्वरीकरः ॥ ११० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अक्रूरःपेशलोदक्षोदक्षिणःक्षमिणांवरः॥ विद्वत्तमोवीतभयःपुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ११ ॥ उत्तारणोदुष्कृतिहापुण्योदुःस्वप्ननाशनः॥ वीरहारक्षणःसंतोजी
वनःपर्यवस्थितः॥ १२ ॥ अनंतरूपोनंतश्रीर्जितमन्युर्भयापहः ॥ चतुरस्रोगभीरात्माविदिशोव्यादिशोदिशः ॥ १३ ॥ अनादिर्भूर्भुवोलक्ष्मीःसुवीरोरुचिरां
गदः॥ जननोजनजन्मादिर्भीमोभीमपराक्रमः॥ १४॥ आधारनिलयोधातापुष्पहासःप्रजागरः ॥ ऊर्ध्वगःसत्पथाचारःप्राणदःप्रणवःपणः॥ १५॥ प्रमा
णंप्राणनिलयःप्राणभृत्प्राणजीवनः॥ तत्त्वंतत्त्वविदेकात्माजन्ममृत्युजरातिगः॥ १६॥ भूर्भुवःस्वस्तरुस्तारःसपिताप्रपितामहः॥ यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वायज्ञांगो
यज्ञवाहनः॥ १७॥ यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञीयज्ञभुग्यज्ञसाधनः॥ यज्ञांतकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नादएवच ॥ १८ ॥ आत्मयोनिःस्वयंजातोवैखानःसामगायनः॥ दे
वकीनंदनःस्रष्टाक्षितीशःपापनाशनः॥ १९॥ शंखभृन्नंदकीचक्रीशार्ङ्गधन्वागदाधरः॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यःसर्वप्रहरणायुधः॥ सर्वप्रहरणायुधओंनमइति॥
॥ १००० ॥ १२० ॥ इतिदंकीर्तनीयस्यकेशवस्यमहात्मनः ॥ नाम्नांसहस्रंदिव्यानामशेषेणप्रकीर्तितं ॥ २१ ॥ यइदंशृणुयान्नित्यंयश्चापिपरिकीर्तयेत्॥ नाशु
भंप्राप्नुयात्किंचित्सोमुत्रेहचमानवः॥ २२ ॥ वेदांतगोब्राह्मणःस्यात्क्षत्रियोविजयीभवेत् ॥ वैश्योधनसमृद्धःस्याच्छूद्रःसुखमवाप्नुयात्॥ २३॥ धर्मार्थीप्रा
प्नुयाद्धर्ममर्थार्थीचार्थमाप्नुयात्॥ कामानवाप्नुयात्कामीप्रजार्थीप्राप्नुयात्प्रजां॥ २४॥ भक्तिमान्यःसदोत्थायशुचिस्तद्गतमानसः॥ सहस्रंवासुदेवस्यनाम्ना
मेतत्प्रकीर्तयेत्॥ २५॥ यशःप्राप्नोतिविपुलंज्ञातिप्राधान्यमेवच॥ अचलांश्रियमाप्नोतिश्रेयःप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ २६॥ नभयंक्वचिदाप्नोतिवीर्यंतेजश्चविंदति॥
भवत्यरोगोद्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः॥ २७॥ रोगार्तोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबंधनात्॥ भयान्मुच्येतभीतस्तुमुच्येदापन्नआपदः ॥ २८ ॥ दुर्गाण्यतितरत्या
शुपुरुषःपुरुषोत्तमं ॥ स्तुवन्नामसहस्रेणनित्यंभक्तिसमन्वितः ॥ २९ ॥ वासुदेवाश्रयोमर्त्योवासुदेवपरायणः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मायातिब्रह्मसनातनं॥
॥ १३० ॥ नवासुदेवभक्तानामशुभंविद्यतेक्वचित्॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयंनैवोपजायते॥ ३१ ॥ इमंस्तवमधीयानःश्रद्धाभक्तिसमन्वितः॥ युज्येतात्मसु
खक्षांतिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः॥ ३२ ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनलोभोनाशुभामतिः ॥ भवंतिकृतपुण्यानांभक्तानांपुरुषोत्तमे॥ ३३॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्राखं
दिशोभूर्महोदधिः॥ वासुदेवस्यवीर्येणविधृतानिमहात्मनः॥ ३४॥ ससुरासुरगंधर्वंसयक्षोरगराक्षसं ॥ जगद्वशेवर्ततेदंकृष्णस्यसचराचरं॥ ३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

इंद्रियाणिमनोबुद्धिःसत्वंतेजोवलंधृतिः ॥ वासुदेवात्मकान्याहुःक्षेत्रंक्षेत्रज्ञएवच ॥ ३६ ॥ सर्वागमानामाचारःप्रथमंपरिकल्प्यते ॥ आचारःप्रथमोधर्मो धर्मस्यप्रभुरच्युतः ॥ ३७ ॥ ऋषयःपितरोदेवामहाभूतानिधातवः ॥ जंगमाजंगमंचेदंजगन्नारायणोद्भवं ॥ ३८ ॥ योगोज्ञानंतथासांख्यंविद्याःशिल्पादिकर्मच ॥ वेदाःशास्त्राणिविज्ञानमेतत्सर्वजनार्दनात् ॥ ३९ ॥ एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रीन्लोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः ॥ ॥ १४० ॥ इमंस्तवंभगवतोविष्णोर्व्यासेनकीर्तितं ॥ पठेद्यइच्छेत्पुरुषःश्रेयःप्राप्तुंसुखानिच ॥ १४१ ॥ विश्वेश्वरमजंदेवंजगतःप्रभवाप्ययं ॥ भजंतियेपुष्कराक्षंनतेयांतिपराभवं ॥ १४२ ॥ इतिश्रीम०शतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेविष्णुसहस्रनामकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच

पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ किंजप्यंजपतोनित्यंभवेद्धर्मफलंमहत् ॥ १ ॥ प्रस्थानेवाप्रवेशेवाप्रवृत्तेवापिकर्मणि ॥ दैवेवाश्राद्धकालेवाकिंजप्यंकर्मसाधनं ॥ २ ॥ शांतिकंपौष्टिकंरक्षाशत्रुघ्नंभयनाशनं ॥ जप्यंयद्ब्रह्मसमितंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ३ ॥

भीष्मउवाच

व्यासप्रोक्तमिमंमंत्रंशृणुष्वैकमनानृप ॥ सावित्र्याविहितंदिव्यंसद्यःपापविमोचनं ॥ ४ ॥ शृणुमंत्रविधिंकृत्स्नंप्रोच्यमानंमयानघ ॥ यंश्रुत्वापांडवश्रेष्ठसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५ ॥ रात्रावहनिधर्मज्ञजपन्पापैर्नलिप्यते ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिशृणुष्वैकमनानृप ॥ ६ ॥ आयुष्मान्भवतेचैवयंश्रुत्वापार्थिवात्मज ॥ पुरुषस्तुसुसिद्धार्थःप्रेत्यचेहचमोदते ॥ ७ ॥ सेवितंसततंराजन्पुराराजर्षिसत्तमैः ॥ क्षत्रधर्मपरैर्नित्यंसत्यव्रतपरायणैः ॥ ८ ॥ इदमान्हिकमव्यग्रंकुर्वद्भिर्नियतैःसदा ॥ नृपैर्भरतशार्दूलप्राप्यतेश्रीरनुत्तमा ॥ ९ ॥ नमोवसिष्ठायमहाव्रतायपराशरंवेदनिधिंनमस्ये ॥ नमोस्त्वनंतायमहोरगायनमोस्तुसिद्धेभ्यइहाक्षयेभ्यः ॥ १० ॥ नमोस्त्वृषिभ्यःपरमंपरेषांदेवेषुदेववरंदेवराणां ॥ सहस्रशीर्षायनमःशिवायसहस्रनामायजनार्दनाय ॥ ११ ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचापराजितः ॥ ऋतश्चपितृरूपश्चत्र्यंबकश्चमहेश्वरः ॥ १२ ॥

पितामहेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विहितंइष्टसिध्यर्थंजप्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आह्निकंअहरहःकर्तव्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

* नमस्येइतिशेषः

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ संज्ञायाः अश्वारूपायाः नासातःनासिकायाःसकाशाद्विनिर्गतौ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

वृषाकपिश्चशंभुश्चहवनोथेश्वरस्तथा ॥ एकादशैतेप्रथितारुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ १३ ॥ शतमेतत्समाम्नातंशतरुद्रेमहात्मनां ॥ अंशोभगश्चमित्रश्चवरुणश्च
जलेश्वरः ॥ १४ ॥ तथाधातार्यमाचैवजयंतोभास्करस्तथा ॥ त्वष्टापूषातथैवेंद्रोद्वादशोविष्णुरुच्यते ॥ १५ ॥ इत्येतेद्वादशादित्याःकाश्यपेयाइतिश्रुतिः ॥ धरो
ध्रुवश्चसोमश्चसावित्रोथानिलोनलः ॥ १६ ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोष्टौप्रकीर्तिताः ॥ नासत्यश्चापिदस्रश्चस्मृतौद्वावश्विनावपि ॥ १७ ॥ मार्तंडस्यात्मजा
वेतौसंज्ञानासाविनिर्गतौ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिलोकानांकर्मसाक्षिणः ॥ १८ ॥ अपियज्ञस्यवेत्तारोदत्तस्यसुकृतस्यच ॥ अदृश्याःसर्वभूतेषुपश्यंतित्रिदशेश्व
राः ॥ १९ ॥ शुभाशुभानिकर्माणिमृत्युःकालश्चसर्वशः ॥ विश्वेदेवाःपितृगणामूर्तिमंतस्तपोधनाः ॥ २० ॥ मुनयश्चैवसिद्धाश्चतपोमोक्षपरायणाः ॥ शुचि
स्मिताःकीर्तयतांप्रयच्छंतिशुभंनृणां ॥ २१ ॥ प्रजापतिकृतानेतान्लोकान्दिव्येनतेजसा ॥ वसंतिसर्वलोकेषुप्रयताःसर्वकर्मसु ॥ २२ ॥ प्राणानामीश्वरा
नेतान्कीर्तयन्प्रयतोनरः ॥ धर्मार्थकामैर्विपुलैर्युज्यतेसहनित्यशः ॥ २३ ॥ लोकांश्चलभतेपुण्यान्विश्वेश्वरकृताञ्छुभान् ॥ एतेदेवास्त्रयस्त्रिंशत्सर्वभूतगणेश्व
राः ॥ २४ ॥ नंदीश्वरोमहाकायोग्रामणीर्वृषभध्वजः ॥ ईश्वराःसर्वलोकानांगणेश्वरविनायकाः ॥ २५ ॥ सौम्यारौद्रागणाश्चैवयोगभूतगणास्तथा ॥ ज्योतीं
षिसरितोव्योमसुपर्णःपतगेश्वरः ॥ २६ ॥ पृथिव्यांतपसासिद्धाःस्थावराश्चचराश्चह ॥ हिमवान्गिरयःसर्वेचत्वारश्चमहार्णवाः ॥ २७ ॥ भवस्यानुचराश्चैव
हरतुल्यपराक्रमाः ॥ विष्णुर्देवोथजिष्णुश्चस्कंदश्चांबिकयासह ॥ २८ ॥ कीर्तयन्प्रयतःसर्वान्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिमानवानृषिसत्तमान् ॥
॥ २९ ॥ यवक्रीतश्चरैभ्यश्चअर्वावसुपरावसू ॥ औशिजश्चैवकक्षीवान्बलश्चांगिरसःसुतः ॥ ३० ॥ ऋषिर्मेधातिथेःपुत्रःकण्वोबर्हिषदस्तथा ॥ ब्रह्मतेजोमयाः
सर्वेकीर्तितालोकभावनाः ॥ ३१ ॥ लभंतेहिशुभंसर्वेरुद्रानलवसुप्रभाः ॥ भुविकृत्वाशुभंकर्ममोदंतेदिविदैवतैः ॥ ३२ ॥ महेंद्रगुरवःसप्तप्राचींवैदिशमाश्रि
ताः ॥ प्रयतःकीर्तयेदेतान्शक्रलोकेमहीयते ॥ ३३ ॥ उन्मुचुःप्रमुचुश्चैवस्वस्त्यात्रेयश्चवीर्यवान् ॥ दृढव्यश्चोर्ध्वबाहुश्चतृणसोमांगिरास्तथा ॥ ३४ ॥ मित्रा
वरुणयोःपुत्रस्तथागस्त्यःप्रतापवान् ॥ धर्मराजर्त्विजःसप्तदक्षिणांदिशमाश्रिताः ॥ ३५ ॥ दृढेयुश्चऋतेयुश्चपरिव्याधश्चकीर्तिमान् ॥ एकतश्चद्वितश्चैवत्रि
तश्चादित्यसन्निभाः ॥ ३६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

अत्रेःपुत्रश्चधर्मात्माऋषिःसारस्वतस्तथा ॥ वरुणस्यर्त्विजःसप्तपश्चिमांदिशमाश्रिताः ॥ ३७ ॥ अत्रिर्वसिष्ठोभगवान्कश्यपश्चमहानृषिः ॥ गौतमश्चभर
द्वाजोविश्वामित्रोथकौशिकः ॥ ३८ ॥ ऋचीकतनयश्चोग्रोजमदग्निःप्रतापवान् ॥ धनेश्वरस्यगुरवःसप्तैतेउत्तराश्रिताः ॥ ३९ ॥ अपरेमुनयःसप्तदिक्षुसर्वास्व
धिष्ठिताः ॥ कीर्तिस्वस्तिकरानृणांकीर्तितालोकभावनाः ॥ ४० ॥ धर्मःकामश्चकालश्चवसुर्वासुकिरेवच ॥ अनंतःकपिलश्चैवसप्तैतेधरणीधराः ॥ ४१ ॥
रामोव्यासस्तथाद्रौणिरश्वत्थामाचलोमशः ॥ इत्येतेमुनयोदिव्याएकैकःसप्तसप्तधा ॥ ४२ ॥ शांतिस्वस्तिकरालोकेदिशांपालाःप्रकीर्तिताः ॥ यस्यांयस्यां
दिशिह्येतेतन्मुखःशरणंव्रजेत् ॥ ४३ ॥ स्रष्टारःसर्वभूतानांकीर्तितालोकपावनाः ॥ संवर्तोमेरुसावर्णोमार्कंडेयश्चधार्मिकः ॥ ४४ ॥ सांख्ययोगौनारदश्च
दुर्वासाश्चमहानृषिः ॥ अत्यंततपसोदांतास्त्रिषुलोकेषुविश्रुताः ॥ ४५ ॥ अपरेरुद्रसंकाशाःकीर्तिताब्रह्मलौकिकाः ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रंदरिद्रोलभतेधनं ॥
॥ ४६ ॥ तथाधर्मार्थकामेषुसिद्धिंचलभतेनरः ॥ पृथुंवैन्यंनृपवरंपृथ्वीयस्याभवत्सुता ॥ ४७ ॥ प्रजापतिंसार्वभौमंकीर्तयेद्वसुधाधिपं ॥ आदित्यवंशप्रभवं
महेंद्रसमविक्रमं ॥ ४८ ॥ पुरूरवसमैलंचत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ बुधस्यदयितंपुत्रंकीर्तयेद्वसुधाधिपं ॥ ४९ ॥ त्रिलोकविश्रुतंवीरंभरतंचप्रकीर्तयेत् ॥ गवामये
नयज्ञेनयेनेष्टंवैकृतेयुगे ॥ ५० ॥ रंतिदेवंमहादेवंकीर्तयेत्परमद्युतिं ॥ विश्वजित्तपसोपेतंलक्षण्यंलोकपूजितं ॥ ५१ ॥ तथाश्वेतंचराजर्षिंकीर्तयेत्परमद्युतिं ॥
सगरस्यात्मजायेनप्लावितास्तारितास्तथा ॥ ५२ ॥ हुताशनसमानेतान्महारूपान्महौजसः ॥ उग्रकायान्महासत्वान्कीर्तयेत्कीर्तिवर्धनान् ॥ ५३ ॥ देवानृषि
गणांश्चैवनृपांश्चजगतीश्वरान् ॥ सांख्यंयोगंचपरमंहव्यंकव्यंतथैवच ॥ ५४ ॥ कीर्तितंपरमंब्रह्मसर्वश्रुतिपरायणं ॥ मंगल्यंसर्वभूतानांपवित्रंबहुकीर्तितं ॥
॥ ५५ ॥ व्याधिप्रशमनंश्रेष्ठंपौष्टिकंसर्वकर्मणां ॥ प्रयतःकीर्तयेच्चैतान्कल्यंसायंचभारत ॥ ५६ ॥ एतेवैयांतिवर्षंतिभांतिवांतिसृजंतिच ॥ एतेविनाय
काःश्रेष्ठादक्षाःक्षांताजितेंद्रियाः ॥ ५७ ॥ नराणामशुभंसर्वंव्यपोहंतिप्रकीर्तिताः ॥ साक्षिभूतामहात्मानःपापस्यसुकृतस्यच ॥ ५८ ॥ एतान्वैकल्यमुत्था
यकीर्तयन्शुभमश्नुते ॥ नाग्निचौरभयंतस्यनमार्गप्रतिरोधनं ॥ ५९ ॥ एतान्कीर्तयतांनित्यंदुःस्वप्नोनश्यतेनृणां ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःस्वस्तिमांश्चगृहान्
व्रजेत् ॥ ६० ॥ दीक्षाकालेषुसर्वेषुयःपठेन्नियतोद्विजः ॥ न्यायवानात्मनिरतःक्षांतोदांतोनसूयकः ॥ ६१ ॥

रोगार्तोव्याधियुक्तोवापठन्पापात्प्रमुच्यते ॥ वास्तुमध्येतुपठतःकुलेस्वस्त्ययनंभवेत् ॥ ६२ ॥ क्षेत्रमध्येतुपठतःसर्वंसस्यंप्ररोहति ॥ गच्छतःक्षेममध्वानंग्रामां
तरगतःपठन् ॥ ६३ ॥ आत्मनश्चसुतानांचदाराणांचधनस्यच ॥ बीजानामोषधीनांचरक्षामेतांप्रयोजयेत् ॥ ६४ ॥ एतान्संग्रामकालेतुपठतःक्षत्रियस्यतु ॥
व्रजंतिरिपवोनाशंक्षेमंचपरिवर्तते ॥ ६५ ॥ एतान्दैवेचपित्र्येचपठतःपुरुषस्यहि ॥ भुंजतेपितरःकव्यंहव्यंचत्रिदिवौकसः ॥ ६६ ॥ नव्याधिश्वापदभयंनद्विपा
न्नहितस्करात् ॥ कश्मलंलघुतांयातिपाप्मनाचप्रमुच्यते ॥ ६७ ॥ यानपात्रेचयानेचप्रवासेराजवेश्मनि ॥ परांसिद्धिमवाप्नोतिसावित्रींह्युत्तमांपठन् ॥
॥ ६८ ॥ नचराजभयंतेषांनपिशाचान्नराक्षसात् ॥ नाग्न्यंबुपवनव्यालाद्भयंतस्योपजायते ॥ ६९ ॥ चतुर्णामपिवर्णानामाश्रमस्यविशेषतः ॥ करोतिसततंशां
तिंसावित्रीमुत्तमांपठन् ॥ ७० ॥ नाग्निर्दहतिकाष्ठानिसावित्रीयत्रपठ्यते ॥ नतत्रबालोम्रियतेनचतिष्ठंतिपन्नगाः ॥ ७१ ॥ नतेषांविद्यतेदुःखंगच्छंतिपरमां
गतिं ॥ येशृण्वंतिमहद्ब्रह्मसावित्रीगुणकीर्तनं ॥ ७२ ॥ गवांमध्येतुपठतोगावोस्यबहुवत्सलाः ॥ प्रस्थानेवाप्रवासेवासर्वावस्थांगतःपठेत् ॥ ७३ ॥ जपतांजु
ह्वतांचैवनित्यंचप्रयतात्मनां ॥ ऋषीणांपरमंजप्यंगुह्यमेतन्नराधिप ॥ ७४ ॥ याथातथ्येनसिद्धस्यइतिहासंपुरातनं ॥ पराशरमतंदिव्यंशक्रायकथितंपुरा ॥
॥ ७५ ॥ तदेतत्तेसमाख्यातंतथ्यंब्रह्मसनातनं ॥ हृदयंसर्वभूतानांश्रुतिरेषासनातनी ॥ ७६ ॥ सोमादित्यान्वयाःसर्वेराघवाःकुरवस्तथा ॥ पठंतिशुचयोनित्यं
सावित्रींप्राणिनांगतिं ॥ ७७ ॥ अभ्यासेनित्यंदेवानांसप्तर्षीणांध्रुवस्यच ॥ मोक्षणंसर्वकृच्छ्राणांमोचयत्यशुभात्सदा ॥ ७८ ॥ वृद्धैःकाश्यपगौतमप्रभृ
तिभिर्भृग्वंगिरोऽत्र्यादिभिःशुक्रागस्त्यबृहस्पतिप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिःसेवितं ॥ भारद्वाजमतंऋचीकतनयैःप्राप्तंवसिष्ठात्पुनःसावित्रीमधिगम्यशक्रवसुभिःकृ
त्स्नाजितादानवाः ॥ ७९ ॥ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय ॥ दिव्यांचभारतकथांकथयेच्चनित्यंतुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव
॥ ८० ॥ धर्मोविवर्धतिभृगोःपरिकीर्तनेनवीर्यंविवर्धतिवसिष्ठनमोनतेन ॥ संग्रामजिद्भवतिचैवरघुंनमस्यन्स्यादश्विनौचपरिकीर्तयतोनरोगः ॥ ८१ ॥
एषातेकथिताराजन्सावित्रीब्रह्मशाश्वती ॥ विवक्षुरसियच्चान्यत्तत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ ८२ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेसावित्री
व्रतोपाख्यानेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच केपूज्याःकेनमस्कार्याःकथंवर्तेतकेषुच॥ किमाचारःकीदृशेषुपितामहनरिष्यते ॥ १ ॥ भीष्मउवाच ब्राह्मणानांपरिभवःसादयेद
पिदेवताः॥ ब्राह्मणांस्तुनमस्कृत्ययुधिष्ठिरनरिष्यते ॥ २ ॥ तेपूज्यास्तेनमस्कार्यावर्तेथास्तेषुपुत्रवत् ॥ तेहिलोकानिमान्सर्वान्धारयंतिमनीषिणः ॥ ३ ॥ ब्राह्म
णाःसर्वलोकानांमहांतोधर्मसेतवः ॥ धनत्यागाभिरामाश्चवाक्संयमरताश्चये ॥ ४ ॥ रमणीयाश्चभूतानांनिधानंचधृतव्रताः ॥ प्रणेतारश्चलोकानांशास्त्रा
णांचयशस्विनः ॥ ५ ॥ तपोयेषांधनंनित्यंवाक्चैवविपुलंबलं ॥ प्रभवश्चैवधर्माणांधर्मज्ञाःसूक्ष्मदर्शिनः ॥ ६ ॥ धर्मकामाःस्थिताधर्मेसुकृतैर्धर्मसेतवः ॥ यान्स
माश्रित्यजीवंतिप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ॥ ७ ॥ पंथानःसर्वनेतारोयज्ञवाहाःसनातनाः ॥ पितृपैतामहींगुर्वीमुद्वहंतिधुरंसदा ॥ ८ ॥ धुरियेनावसीदंतिविषयेस
द्गवाइव ॥ पितृदेवातिथिमुखाहव्यकव्याग्रभोजिनः ॥ ९ ॥ भोजनादेवलोकांस्त्रींस्त्रायंतेमहतोभयात् ॥ दीपःसर्वस्यलोकस्यचक्षुश्चक्षुष्मतामपि ॥ १० ॥ स
र्वशिक्षाश्रुतिधनानिपुणामोक्षदर्शिनः ॥ गतिज्ञाःसर्वभूतानामध्यात्मगतिचिंतकाः ॥ ११ ॥ आदिमध्यावसानानांज्ञातारश्छिन्नसंशयाः ॥ परावरविशे
षज्ञागंतारःपरमांगतिं ॥ १२ ॥ विमुक्ताधूतपाप्मानोनिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥ मानार्हामानितानित्यंज्ञानविद्भिर्महात्मभिः ॥ १३ ॥ चंदनेमलपंकेचभोजनेऽ
भोजनेसमाः ॥ समंयेषांदुकूलंचतथाक्षौमाजिनानिच ॥ १४ ॥ तिष्ठेयुरप्यभुंजानाबहूनिदिवसान्यपि ॥ शोषयेयुश्चगात्राणिस्वाध्यायैःसंयतेंद्रियाः ॥ १५ ॥
अदैवंदैवतंकुर्युर्दैवतंचाप्यदैवतं ॥ लोकानन्यान्सृजेयुस्तेलोकपालांश्चकोपिताः ॥ १६ ॥ अपेयःसागरोयेषामभिशापान्महात्मनां ॥ येषांकोपाग्निरद्यापिदंड
केनोपशाम्यति ॥ १७ ॥ देवानामपियेदेवाःकारणंकारणस्यच ॥ प्रमाणस्यप्रमाणंचकस्तानभिभवेद्बुधः ॥ १८ ॥ येषांवृद्धश्चबालश्चसर्वःसंमानमर्हति ॥ त
पोविद्याविशेषात्तुमानयंतिपरस्परं ॥ १९ ॥ अविद्वान्ब्राह्मणोदेवःपात्रंवैपावनंमहत् ॥ विद्वान्भूयस्तरोदेवःपूर्णसागरसन्निभः ॥ २० ॥ अविद्वांश्चैवविद्वांश्चब्रा
ह्मणोदैवतंमहत् ॥ प्रणीतश्चाप्रणीतश्चयथाग्निर्दैवतंमहत् ॥ २१ ॥ श्मशानेप्यपितेजस्वीपावकोनैवदुष्यति ॥ हविर्यज्ञेचविधिवद्गृहएवातिशोभते ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कौत्विति व्युष्टिसमृद्धिफलंवा व्युष्टिःफ

एवंयद्यप्यनिष्टेषुवर्ततेसर्वकर्मसु ॥ सर्वथाब्राह्मणोमान्योदैवतंविद्धितत्परं ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेब्राह्म
णप्रशंसायांद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कांतुब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंदृष्ट्वाजनाधिप ॥ कंवाकर्मोदयं
मत्वातानर्चसिमहामते ॥ १ ॥ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ पवनस्यचसंवादमर्जुनस्यचभारत ॥ २ ॥ सहस्रभुजभृच्छ्रीमा
न्कार्तवीर्योऽभवत्प्रभुः ॥ अस्यलोकस्यसर्वस्यमाहिष्मत्यांमहाबलः ॥ ३ ॥ सतुरत्नाकरवतींसद्वीपांसागरांबरां ॥ शशासपृथिवींसर्वांहैहयःसत्यविक्रमः ॥ ४ ॥
स्ववित्तंतेनदत्तंतुदत्तात्रेयायकारणे ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यविनयंश्रुतमेवच ॥ ५ ॥ आराधयामासचतंकृतवीर्यात्मजोमुनिं ॥ न्यमंत्रयतसंतुष्टोद्विजश्चैनंवरैस्त्रिभिः
॥ ६ ॥ सवरैश्छंदितस्तेनन्नृपोवचनमब्रवीत् ॥ सहस्रबाहुर्भूयांवैचमूमध्येगृहेऽन्यथा ॥ ७ ॥ ममबाहुसहस्रंतुपश्यतांसैनिकारणे ॥ विक्रमेणमहींकृत्स्नांजयेयंसंशि
तव्रत ॥ ८ ॥ तांचधर्मेणसंप्राप्यपालयेयमतंद्रितः ॥ चतुर्थंतुवरंयाचेत्वामहंद्विजसत्तम ॥ ९ ॥ तंममानुग्रहकृतेदातुमर्हस्यनिंदित ॥ अनुशासंतुमांसंतोमिथ्यो
हृत्तंत्वदाश्रयं ॥ १० ॥ इत्युक्तःसद्विजःप्राहतथास्त्वितिनराधिपं ॥ एवंसमभवंस्तस्यवरास्तेदीप्ततेजसः ॥ ११ ॥ ततःसरथमास्थायज्वलनार्कसमद्युतिं ॥ अब्र
वीद्वीर्यसंमोहात्कोवास्तिसदृशोमम ॥ १२ ॥ धैर्यैर्वीर्यैर्यशःशौर्यैर्विक्रमेणौजसापिवा ॥ तद्वाक्यांतेचांतरिक्षेवागुवाचाशरीरिणी ॥ १३ ॥ नत्वंमूढविजानी
षेब्राह्मणंक्षत्रियाद्वरं ॥ सहितोब्राह्मणेनेहक्षत्रियःशास्तिवैप्रजाः ॥ १४ ॥ अर्जुनउवाच कुर्यांभूतानितुष्टोहंक्रुद्धोनाशंतथानये ॥ कर्मणामनसावाचा
नमत्तोस्तिवरोद्विजः ॥ १५ ॥ पूर्वोब्रह्मोत्तरोवादोद्वितीयःक्षत्रियोत्तरः ॥ त्वयोक्तौहेतुयुक्तौतौविशेषस्तत्रदृश्यते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणाःसंश्रिताःक्षत्रंनक्षत्रंब्राह्म
णाश्रितं ॥ श्रिताब्रह्मोपधाविप्राःखादंतिक्षत्रियान्भुवि ॥ १७ ॥ क्षत्रियेष्वाश्रितोधर्मःप्रजानांपरिपालनं ॥ क्षत्राद्वृत्तिर्ब्राह्मणानांतैःकथंब्राह्मणोवरः ॥ १८ ॥
सर्वभूतप्रधानांस्तान्भैक्षवृत्तीनहंसदा ॥ आत्मसंभावितान्विप्रान्स्थापयाम्यात्मनोवशे ॥ १९ ॥

लेसमृद्धौचेत्यमरः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पूर्वोवादोब्रह्मोत्तरःब्राह्मणाधिक्यवचनंपूर्वपक्षः क्षत्रियाधिक्यंसिद्धांतइत्यर्थः हे
तुयुक्तौप्रजापालनेनहेतुनायुक्तौसहितौतौब्राह्मणक्षत्रियौ ॥ १६ ॥ ब्रह्मवेदोयज्ञोवाअध्यापनयजनार्थएवउपधाच्छलंयेषांतेतथाक्षत्रियान्खादंतिउपजीवंति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

गायत्र्यासरस्वत्याअसत्यंकथितं चर्मवाससःअजिनवस्त्रान् ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मोत्तरंसंतं ॥ २२ ॥ निशाचरीअंतर्हितासरस्वती यद्वानिशाचरीराक्षस्यपिवित्रस्ताभूत्किमुतान्येआस्तिकाइतिभावः

कथितंत्वनयाऽसत्यंगायत्र्याकन्ययादिवि ॥ विजेष्याम्यवशान्सर्वान्ब्राह्मणांश्चर्मवाससः ॥ २० ॥ नचमांच्यावयेद्राष्ट्रात्त्रिषुलोकेषुकश्चन ॥ देवोवामानुषो वापितस्माज्ज्येष्ठोद्विजादहं ॥ २१ ॥ अद्यब्रह्मोत्तरंलोकंकरिष्येक्षत्रियोत्तरं ॥ नहिमेसंयुगेकश्चित्सोढुमुत्सहतेबलं ॥ २२ ॥ अर्जुनस्यवचःश्रुत्वावित्रस्ताभून्नि शाचरी ॥ अथैनमंतरिक्षस्थस्ततोवायुरभाषत ॥ २३ ॥ त्यजैनंकलुषंभावंब्राह्मणेभ्योनमस्कुरु ॥ एतेषांकुर्वतःपापंराष्ट्रक्षोभोभविष्यति ॥ २४ ॥ अथवात्वां महीपालशमयिष्यंतिवैद्विजाः ॥ निरसिष्यंतितेराष्ट्राद्धतोत्साहामहाबलाः ॥ २५ ॥ तंराजाकस्त्वमित्याहततस्तंप्राहमारुतः ॥ वायुर्वैदेवदूतोस्मिहितंत्वांप्रब्रवी म्यहं ॥ २६ ॥ अर्जुनउवाच अहोत्वयायंविप्रेषुभक्तिरागःप्रदर्शितः ॥ यादृशंपृथिवीभूतंतादृशंब्रूहिमेद्विजं ॥ २७ ॥ वायोर्वासदृशंकिंचिद्ब्रूहित्वंब्राह्म णोत्तमं ॥ अपांवैसदृशंवह्नेःसूर्यस्यनभसोपिवा ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपवनार्जुनसंवादेब्राह्मणमाहा त्म्येत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वायुरुवाच शृणुमूढगुणान्कांश्चिद्ब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ येत्वयाकीर्ति ताराजंस्तेभ्योथब्राह्मणोवरः ॥ १ ॥ त्यक्त्वामहीत्वंभूमिस्तुस्पर्धयांगनृपस्यह ॥ नाशंजगामतांविप्रोव्यस्तंभयतकश्यपः ॥ २ ॥ अजेयाब्राह्मणाराजन्दिवि चेहचनित्यदा ॥ अपिवत्तेजसात्वापःस्वयमेवांगिराःपुरा ॥ ३ ॥ सताःपिबन्क्षीरमिवनातृप्यतमहामनाः ॥ अपूरयन्महौघेनमहींसर्वांचपार्थिव ॥ ४ ॥ तस्मि न्नहंचक्रुद्धेवैजगत्त्यक्त्वाततोगतः ॥ व्यतिष्ठमग्निहोत्रेचचिरमंगिरसोभयात् ॥ ५ ॥ अथशप्तश्चभगवान्गौतमेनपुरंदरः ॥ अहल्यांकामयानोवैधर्मार्थंचनहिंसि तः ॥ ६ ॥ तथासमुद्रोनृपतेपूर्णोमृष्टस्यवारिणः ॥ ब्राह्मणैरभिशप्तश्चबभूवलवणोदकः ॥ ७ ॥ सुवर्णवर्णोनिर्धूमःसंगतोर्ध्वशिखःकविः ॥ क्रुद्धेनांगिरसाश प्तोगुणैरेतैर्विवर्जितः ॥ ८ ॥ महतश्चूर्णितान्पश्ययेहासंतमहोदधिम् ॥ सुवर्णधारिणानित्यमवशप्ताद्विजातिना ॥ ९ ॥ समोनत्वंद्विजातिभ्यःश्रेयोविद्धिन राधिप ॥ गर्भस्थान्ब्राह्मणान्सम्यङ्नमस्यतिकिलप्रभुः ॥ १० ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पृथिवीभूतंपृथिव्यात्मकंभूतं ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिअनुशासन० नै० भा० त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ शृणिवति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ अहंवायुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कविःअग्निः ॥ ८ ॥ महतःसगरपुत्रान् आसंतउपासंत सुवर्णधारिणाशोभनोब्राह्मणवर्णस्तस्यधारिणाधर्त्राद्विजातिनाकपिलेन ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्निब्राह्मणमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ अनुभूतंप्रतिभूतं अनुपालकंपोषकं ॥ १४ ॥ १५ ॥ ननुब्रह्मांडजातत्वात्कथमंडमजनयदित्यत्राह अंडेति केचिदितितन्नेत्यर्थः ॥१६ ॥ दूषयति
द्रष्टव्यमिति अजत्वादेवब्रह्मानअंडजातः अंडजत्ववचनंत्वस्यप्रकारांतरेणेत्याह स्मृतमिति आकाशंअव्याकृतं ॥ १७ ॥ आकाशजःपितामहःकिमाश्रयेणतिष्ठेदितिचेत्कश्चिद्ब्रूयात्तंप्रतिब्रूहितदानकिंचि
द्भवेदिति पितामहस्यनिरधिष्ठानत्वेसतितज्जमिदंसर्वशून्यमेवस्यान्नकिंचिद्भूयादित्यर्थः ननुकोयंप्रजापतिपदेनोच्यतेअतआह अहंकारइतिप्रोक्तइति प्रभुःव्यापकः यतःसर्वतेजोगतःजलचंद्रन्यायेनकू

दंडकानांमहद्राज्यंब्राह्मणेनविनाशितं॥ तालजंघंमहाक्षत्रमौर्वेणैकेननाशितं॥ ११ ॥ त्वयाचविपुलंराज्यंबलंधर्मश्रुतंतथा ॥ दत्तात्रेयप्रसादेनप्राप्तंपरम
दुर्लभं॥ १२॥ अग्निंत्वंयजसेनित्यंकस्माद्ब्राह्मणमर्जुन ॥ सहिसर्वस्यलोकस्यहव्यवाट्किंनवेत्सितं ॥ १३ ॥ अथवाब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं॥ कर्तारं
जीवलोकस्यकस्माज्ज्ञानन्विमुह्यसे ॥ १४॥ तथाप्रजापतिर्ब्रह्माअव्यक्तःप्रभुरव्ययः॥ येनेदंनिखिलंविश्वंजनितंस्थावरंचरं ॥ १५॥ अंडजातंतुब्रह्माणंके
चिदिच्छंत्यपंडिताः॥ अंडाद्भिन्नाद्बभुःशैलादिशोंभःपृथिवीदिवं॥ १६॥ द्रष्टव्यंनैतदेवंहिकथंजायेदजोहिसः॥ स्मृतमाकाशमंडंतुतस्माज्जातःपितामहः॥
॥ १७॥ तिष्ठेत्कथमितिब्रूहिनकिंचिद्धितदाभवेत्॥ अहंकारइतिप्रोक्तःसर्वतेजोगतःप्रभुः ॥ १८ ॥ नास्त्यंडमस्तितुब्रह्मासराजालोकभावनः॥ इत्युक्तःसत
दातूष्णीमभूद्वायुस्ततोब्रवीत्॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपवनार्जुनसंवादेचतुष्पंचाशदधिकशततमो
ध्यायः॥ १५४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वायुरुवाच इमांभूमिंद्विजातिभ्योदित्सुर्वैदक्षिणांपुरा ॥ अंगोनामनृपोराजंस्ततश्चिंतांमहीययौ॥ १ ॥
धारिणींसर्वभूतानामयंप्राप्यवरोनृपः॥ कथमिच्छतिमांदातुंद्विजेभ्योब्रह्मणःसुतां ॥ २॥ साहंत्यक्त्वागमिष्यामिभूमित्वंब्रह्मणःपदं ॥ अयंसराष्ट्रोनृपतिर्मा
भूदितिततोऽगमत् ॥ ३ ॥ ततस्तांकश्यपोदृष्ट्वाव्रजंतींपृथिवींतदा ॥ प्रविवेशमहींसद्योमुक्त्वात्मानंसमाहितः ॥ ४ ॥

त्स्नंचैतन्यज्योतिःप्राप्तः द्वितीयाश्रितेतिसमासः अयंभावः सुषुप्तिसदृशादव्याकृताकाशादुत्थितोहंकाररूपउपाधिस्तेनसाक्षीसर्वात्मनाऽवच्छिन्नःसोयमहंकारविशिष्टोब्राह्मंव्योमादिकंकल्पितवान् एवं
शास्त्रानुभवाभ्यांजानातिसब्राह्मणोजगत्कर्तातेनतवसाम्यंसमुद्रेणतरंगस्येवकदाचिदपिनसंभवतीति ॥ १८ ॥ अतएवअंडंनास्ति रज्जूरगवत्कल्पनामात्रत्वात् कल्पकस्तुसब्रह्माब्राह्मणोस्तीत्युक्तं सराजा
र्जुनइतिवायुनोक्तःसंस्तूष्णीमभूत्ततोवायुरब्रवीद्वक्ष्यमाणमर्थमितिशेषः ॥ १९ ॥ इतिअनुशासनप०नै०भा०चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥ इमामिति ॥ १ ॥
॥ २ ॥ भूमित्वंत्यक्त्वाब्रह्मणःपदंगमिष्यामीतिसंबंधः ॥ ३ ॥ आत्मानंदेहंत्यक्त्वानिर्जीवंमहीदेहंप्रविश्यसजीवंयोगबलेनकृतवान् ॥ ४ ॥

भूमिस्तुधर्मोत्तरास्यधर्मबलेनब्रह्मलोकंगत्वानष्टभयासीदित्यर्थः ॥ ५ ॥ कश्यपोभूमिर्भूत्वासीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सोचिः सोमपिताउतथ्यमाहूयतांतस्मैददौ सोतथ्यमितिसं

ऋद्धासासर्वतोजज्ञेतृणौषधिसमन्विता॥ धर्मोत्तरानष्टभयाभूमिरासीत्ततोनृप॥ ५॥ एवंवर्षसहस्राणिदिव्यानिविपुलव्रतः॥ त्रिंशतः कश्यपोराजन्भूमिरा सीदतंद्रितः॥ ६॥ अथागम्यमहाराजनमस्कृत्यचकश्यपं॥ पृथिवीकाश्यपीजज्ञेसुतातस्यमहात्मनः ॥ ७ ॥ एषराजन्नीदृशोवैब्राह्मणः कश्यपोभवत्॥ अन्यं प्रब्रूहिवात्वंचकश्यपात्क्षत्रियंवरं ॥ ८॥ तूर्णींबभूवनृपतिःपवनस्त्वब्रवीत्पुनः॥ शृणुराजन्नुतथ्यस्यजातस्यांगिरसेकुले ॥ ९॥ भद्रासोमस्यदुहितारूपेणपर मामता॥ तस्यास्तुल्यंपतिंसोमउतथ्यंसमपश्यत॥ १०॥ साचतीव्रंतपस्तेपेमहाभागायशस्विनी ॥ उतथ्यार्थेतुचार्वंगीपरंनियममास्थिता ॥ ११ ॥ ततआ हूयसोतथ्यंददावत्रिर्यशस्विनीं॥ भार्यार्थेसचजग्राहविधिवद्भूरिदक्षिणः॥ १२॥ तांत्वकामयतश्रीमान्वरुणःपूर्वमेवह॥ सचागम्यवनप्रस्थंयमुनायांजहा रतां॥ १३॥ जलेश्वरस्तुहृत्वातामनयत्स्वंपुरंप्रति॥ परमाद्भुतसंकाशंषट्सहस्रशतह्रदं॥ १४ ॥ नहिरम्यतरंकिंचित्तस्मादन्यत्पुरोत्तमं॥ प्रासादैरप्सरोभिश्च दिव्यैःकामैश्चशोभितं॥१५॥ तत्रदेवस्तयासार्धंरेमेराजञ्जलेश्वरः ॥ अथाख्यातमुतथ्यायततःपत्न्यवमर्दनं॥१६॥ तच्छ्रुत्वानारदात्सर्वमुतथ्योनारदंतदा॥ प्रोवाचगच्छब्रूहित्वंवरुणंपरुषंवचः॥ १७॥ मद्वाक्यान्मुंचमेभार्यांकस्मात्तांहृतवानसि ॥ लोकपालोसिलोकानांनलोकस्यविलोपकः ॥ १८॥ सोमेनद त्ताभार्यामेत्वयाचापहृताद्यवै॥ इत्युक्तोवचनात्तस्यनारदेनजलेश्वरः ॥ १९ ॥ मुंचभार्यामुतथ्यस्यकस्मात्त्वंहृतवानसि॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यसोथतंवरु णोब्रवीत्॥ २०॥ ममैषासुप्रियाभार्यानैनामुत्स्रष्टुमुत्सहे॥ इत्युक्तोवरुणेनाथनारदःप्राप्यतंमुनिम्॥ उतथ्यमब्रवीद्वाक्यंनातिहृष्टमनाइव ॥ २१॥ गलेगृही त्वाक्षिप्तोस्मिवरुणेनमहामुने॥ नप्रयच्छतितेभार्यांयत्तेकार्यंकुरुष्वतत्॥ २२॥ नारदस्यवचःश्रुत्वाक्रुद्धःप्राज्वलदंगिराः॥ अपिबत्तेजसावारिविष्टभ्यसुमहा तपाः॥ २३॥ पीयमानेतुसर्वस्मिंस्तोयेपिसलिलेश्वरः॥ सुहृद्भिर्भिक्ष्यमाणोपिनैवामुंचततांतदा ॥ २४ ॥ ततःक्रुद्धोब्रवीद्भूमिमुतथ्योब्राह्मणोत्तमः॥ दर्शय स्वस्थलंभद्रेषट्सहस्रशतह्रदं॥ २५॥ ततस्तदीरिणंजातंसमुद्रस्यावसर्पतः॥ तस्माद्देशान्नदींचैवप्रोवाचासौद्विजोत्तमः ॥ २६ ॥

धिरार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ देवोवरुणः तयाभद्रया ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अदृश्यागच्छभीरुत्वंसरस्वतिमरुस्थति ॥ अपुण्यएषभवतुदेशस्त्यक्तस्त्वयाशुभे ॥ २७ ॥ तस्मिन्संशोषितेदेशेभद्रामादायवारिपः ॥ अददाच्छरणंगत्वाभा
र्यामांगिरसायवै ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यतुतांभार्यामुतथ्यःसुमनाभवत् ॥ मुमोचचजगद्दुःखाद्वरुणंचैवहैहय ॥ २९ ॥ ततःसलब्ध्वातांभार्यांवरुणंप्राहधर्मवित् ॥
उतथ्यःसुमहातेजायत्तच्छृणुनराधिप ॥ ३० ॥ मयैषातपसाप्राप्ताक्रोशतस्तेजलाधिप ॥ इत्युक्त्वातामुपादायस्वमेवभवनंययौ ॥ ३१ ॥ एषराजन्नीदृशोवैउ
तथ्योब्राह्मणर्षभः ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमुतथ्यात्क्षत्रियंवरं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेपवनार्जुनसंवादोना
मपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःसनृपस्तूष्णीमभूद्वायुस्ततोब्रवीत् ॥ शृणुराजन्नग
स्त्यस्यमाहात्म्यंब्राह्मणस्यह ॥ १ ॥ असुरैर्निर्जितादेवानिरुत्साहाश्चतेकृताः ॥ यज्ञाश्चैषांहृताःसर्वेपितॄणांचस्वधास्तथा ॥ २ ॥ कर्मेज्यामानवानांचदानवैर्हैह
यर्षभ ॥ भ्रष्टैश्वर्यास्ततोदेवाश्चेरुःपृथ्वीमितिश्रुतिः ॥ ३ ॥ ततःकदाचित्तेराजन्दीप्तमादित्यवर्चसं ॥ ददृशुस्तेजसायुक्तमगस्त्यंविपुलव्रतं ॥ ४ ॥ अभिवाद्यतु
तंदेवाःपृष्ट्वाकुशलमेवच ॥ इदमूचुर्महात्मानंवाक्यंकालेजनाधिप ॥ ५ ॥ दानवैर्युधिभग्नाःस्मतथैश्वर्याच्चभ्रंशिताः ॥ तदस्मान्नोभयात्तीव्रात्त्राहित्वंमुनिपुं
गव ॥ ६ ॥ इत्युक्तःसतदादेवैरगस्त्यःकुपितोभवत् ॥ प्रजज्वालचतेजस्वीकालाग्निरिवसंक्षये ॥ ७ ॥ तेनदीप्तांशुजालेननिर्दग्धादानवास्तदा ॥ अंतरिक्षान्महा
राजनिपेतुस्तेसहस्रशः ॥ ८ ॥ दह्यमानास्तुतेदैत्यास्तस्यागस्त्यस्यतेजसा ॥ उभौलोकौपरित्यज्यगताःकाष्ठांतुदक्षिणां ॥ ९ ॥ बलिस्तुयजतेयज्ञमश्वमेधंमहींग
तः ॥ येऽन्येऽधस्थामहीस्थाश्चतेनदग्धामहासुराः ॥ १० ॥ ततोलोकाःपुनःप्राप्ताःसुरैःशांतभयैर्नृप ॥ अथैनमब्रुवन्देवाभूमिष्ठानसुरान्जहि ॥ ११ ॥ इत्युक्तः
प्राहदेवान्सनशक्तोस्मिमहीगतान् ॥ दग्धुंतपोहिक्षीयेन्मेनशक्ष्यामीतिपार्थिव ॥ १२ ॥ एवंदग्धाभगवतादानवाःस्वेनतेजसा ॥ अगस्त्येनतदाराजंस्तपसा
भावितात्मना ॥ १३ ॥ ईदृशश्चाप्यगस्त्योहिकथितस्तेमयानघ ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमगस्त्यात्क्षत्रियंवरं ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच इत्युक्तःसतदातूष्णीमभूद्वायु
स्ततोब्रवीत् ॥ शृणुराजन्वसिष्ठस्यमुख्यंकर्मयशस्विनः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥

आदित्याःसत्रमासंतसरोवैमानसंप्रति ॥ वसिष्ठंमनसागत्वाज्ञात्वातत्तस्यगौरवं ॥ १६॥ यजमानांस्तुतान्दृष्ट्वासर्वान्दीक्षानुकर्शितान् ॥ हंतुमैच्छंतशैला
भाःखलिनोनामदानवाः॥ १७॥ अदूरात्तुततस्तेषांब्रह्मदत्तवरंसरः ॥ हताहतावैतत्रैतेजीवंत्याप्लुत्यदानवाः ॥ १८॥ तेप्रगृह्यमहाघोरान्पर्वतान्परिघान्द्रुमा
न्॥ विक्षोभयंतःसलिलमुत्थितंशतयोजनं॥ १९॥ अभ्यद्रवंतदेवांस्तेसहस्राणिदशैवहि॥ ततस्तैरर्दितादेवाःशरणंवासवंययुः॥ २०॥ सचतैर्व्यथितःशक्रो
वसिष्ठंशरणंययौ ॥ ततोऽभयंददौतेभ्योवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ २१ ॥ तदातान्दुःखितान्ज्ञात्वाआनृशंस्यपरोमुनिः ॥ अयत्नेनादहत्सर्वान्खलिनःस्वेनतेज
सा॥ २२॥ कैलासंप्रस्थितांचैवनदींगंगांमहातपाः॥ आनयत्तत्सरोदिव्यंतयाभिन्नंचतत्सरः॥ २३॥ सरोभिन्नंतयानद्यासरयूःसाततोभवत्॥ हताश्चखलि
नोयत्रसदेशःखलिनोभवत्॥ २४॥ एवंसेंद्रावसिष्ठेनरक्षितास्त्रिदिवौकसः ॥ ब्रह्मदत्तवराश्चैवहतादैत्यामहात्मना॥ २५॥ एतत्कर्मवसिष्ठस्यकथितंहिमया
नघ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वंवसिष्ठात्क्षत्रियंवरं॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेपवनार्जुनसंवादेषट्पंचाशदधिक
शततमोऽध्यायः॥ १५६॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ॥ शृणुमेहैहयश्रेष्ठकर्मात्रेःसुमहात्मनः॥ १॥
घोरेतमस्ययुध्यंतसहितादेवदानवाः॥ अविध्यतशरैस्तत्रस्वर्भानुःसोमभास्करौ॥ २॥ अथतेतमसाग्रस्तानिहन्यंतेस्मदानवैः॥ देवान्नृपतिशार्दूलसहैवबलि
भिस्तदा॥ ३॥ असुरैर्वध्यमानास्तेक्षीणप्राणादिवौकसः॥ अपश्यंततपस्यंतमत्रिंविप्रंतपोधनं॥ ४॥ अथैनमब्रुवन्देवाःशांतक्रोधंजितेंद्रियं॥ असुरैरिषुभि
र्विद्धौचंद्रादित्याविमावुभौ ॥५॥ वयंवध्यामहेचापिशत्रुभिस्तमसावृते॥ नाधिगच्छामशांतिंचभयात्त्रायस्वनःप्रभो॥६॥ अत्रिरुवाच कथंरक्षामिभ
वतस्तेब्रुवंश्चंद्रमाभव ॥ तिमिरघ्नश्चसवितादस्युहंताचनोभव॥ ७॥ एवमुक्तस्तदात्रिर्वैतमोनुदभवच्छशी॥ अपश्यत्सौम्यभावाच्चसोमवत्प्रियदर्शनः ॥८॥
दृष्ट्वानातिप्रभंसोमंतथासूर्यंचपार्थिव॥ प्रकाशमकरोदत्रिस्तपसास्वेनसंयुगे॥९॥ जगद्वितिमिरंचापिप्रदीप्तमकरोत्तदा॥१०॥ व्यजयच्छत्रुसंघांश्चदेवानां
स्वेनतेजसा॥ अत्रिणादह्यमानांस्तान्दृष्ट्वादेवामहासुरान्॥११॥ पराक्रमैस्तेपितदाव्यघ्नन्नत्रिसुरक्षिताः॥ उद्भासितश्चसवितादेवास्त्राताहतासुराः॥ १२॥

इत्युक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अत्रिणात्वथसामर्थ्यंकृतमुत्तमतेजसा ॥ द्विजेनाग्निद्वितीयेनजपताचर्मवाससा ॥ १३ ॥ फलभक्षेणराजर्षेपश्यकर्मात्रिणाकृतं ॥ तस्यापिविस्तरेणोक्तंक
मात्रेःसुमहात्मनः ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमत्रितःक्षत्रियंवरं ॥ १४ ॥ इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ॥ शृणुराजन्महत्कर्मच्यवनस्यमहात्मनः ॥
॥ १५ ॥ अश्विनोःप्रतिसंश्रुत्यच्यवनःपाकशासनं ॥ प्रोवाचसहितोदेवैःसोमपावश्विनौकुरु ॥ १६ ॥ इंद्रउवाच अस्माभिर्निंदितावेतौभवेतांसोम
पौकथं ॥ देवैर्नसंमितावेतौतस्मान्मैवंवदस्वनः ॥ १७ ॥ अश्विभ्यांसहनेच्छामःसोमंपातुंमहाव्रत ॥ यदन्यद्वक्ष्यसेविप्रतत्करिष्यामतेवचः ॥ १८ ॥ च्यवन
उवाच पिबेतामश्विनौसोमंभवद्भिःसहिताविमौ ॥ उभावेतावपिसुरौसूर्यपुत्रौसुरेश्वर ॥ १९ ॥ क्रियतांमद्वचोदेवायथावैसमुदाहृतं ॥ एतद्वःकुर्वतांश्रेयो
भवेन्नैतदकुर्वतां ॥ २० ॥ इंद्रउवाच अश्विभ्यांसहसोमंवैनपास्यामिद्विजोत्तम ॥ पिबंत्वन्येयथाकामंनाहंपातुमिहोत्सहे ॥ २१ ॥ च्यवनउवाच न
चेत्करिष्यसिवचोमयोक्तंबलसूदन ॥ मयाप्रमथितःसद्यःसोमंपास्यसिवैमखे ॥ २२ ॥ वायुरुवाच ततःकर्मसमारब्धंहितायसहसाश्विनोः ॥ च्यवने
नततोमंत्रैरभिभूताःसुराभवन् ॥ २३ ॥ तत्तुकर्मसमारब्धंदृष्ट्वेंद्रःक्रोधमूर्च्छितः ॥ उद्यम्यविपुलंशैलंच्यवनंसमुपाद्रवत् ॥ २४ ॥ तथावज्रेणभगवानमर्षाकुल
लोचनः ॥ तमापतंतंदृष्ट्वैवच्यवनस्तपसान्वितः ॥ २५ ॥ अद्भिःसिक्त्वाऽस्तंभयत्तंसवज्रंसहपर्वतं ॥ अथेंद्रस्यमहाघोरंसोसृजच्छत्रुमेवहि ॥ २६ ॥ मदंना
माहुतिमयंव्यादितास्यंमहामुनिः ॥ तस्यदंतसहस्रंतुबभूवशतयोजनं ॥ २७ ॥ द्वियोजनशतास्तस्यदंष्ट्राःपरमदारुणाः ॥ हनुस्तस्याभवद्भूमावास्यंचास्यास्पृ
शद्दिवं ॥ २८ ॥ जिह्वामूलेस्थितास्तस्यसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ तिमेरास्यमनुप्राप्तायथामत्स्यामहार्णवे ॥ २९ ॥ तेसंमंत्र्यततोदेवामदस्यास्यसमीपगाः ॥ अ
ब्रुवन्सहिताःशक्रंप्रणमास्मैद्विजातये ॥ ३० ॥ अश्विभ्यांसहसोमंचपिबामविगतज्वराः ॥ ततःसप्रणतःशक्रश्चकारच्यवनस्यतत् ॥ ३१ ॥ च्यवनःकृतवानेता
वश्विनौसोमपायिनौ ॥ ततःप्रत्याहरत्कर्ममदंचव्यभजन्मुनिः ॥ ३२ ॥ अक्षेपुमृगयायांचपानेस्त्रीषुचवीर्यवान् ॥ एतैर्दोषैर्नराराजन्क्षयंयांतिनसंशयः ॥
॥ ३३ ॥ तस्मादेतान्नरोनित्यंदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तूष्णीमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कपैः

एतत्तेच्यवनस्यापिकर्मराजन्प्रकीर्तितं॥ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वंक्षत्रियंब्राह्मणाद्वरं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेपवना
र्जुनसंवादेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच तूष्णीमासीदर्जुनस्तुपवनस्त्वब्रवीत्पुनः॥
शृणुमेब्राह्मणेष्वेवमुख्यंकर्मजनाधिप ॥ १ ॥ मदस्यास्यमनुप्राप्तायदासेंद्रादिवौकसः॥तदैवच्यवनेनेहहृतातेषांवसुंधरा॥ २ ॥ उभौलोकौहृतौमत्वातेदेवा
दुःखिताभवन्॥शोकार्ताश्चमहात्मानंब्रह्माणंशरणंययुः॥ ३ ॥ देवाऊचुः मदास्यव्यतिषिक्तानामस्माकंलोकपूजित ॥ च्यवनेनहृताभूमिःकपैश्चैव
दिवंप्रभो॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच गच्छध्वंशरणंविप्रानाशुसेंद्रादिवौकसः ॥ प्रसाद्यतानुभौलोकाववाप्स्यथयथापुरा॥ ५॥ तेययुःशरणंविप्रानूचुस्तेकान्
जयामहे॥इत्युक्तास्तेद्विजान्प्राहुर्जयतेहकपानिति॥६॥ भूगतान्हिविजेतारोवयमित्यब्रुवन्द्विजाः ॥ ततःकर्मसमारब्धंब्राह्मणैःकपनाशनं ॥७॥ तच्छ्रुत्वाप्रे
षितोदूतोब्राह्मणेभ्योधनीकपैः॥सचतान्ब्राह्मणानाहधनीकपवचोयथा ॥८॥ भवद्भिःसदृशाःसर्वेकपाःकिमिहवर्तते॥ सर्वेवेदविदःप्राज्ञाःसर्वेचक्रतुयाजि
नः॥ ९ ॥ सर्वेसत्यव्रताश्चैवसर्वेतुल्यामहर्षिभिः ॥ श्रीश्चैवरमतेतेषुधारयंतिश्रियंचते ॥ १० ॥ वृथादारान्नगच्छंतिवृथामांसंनभुंजते॥ दीप्तमग्निंजुह्वतेचगु
रूणांवचनेस्थिताः ॥ ११ ॥ सर्वेचनियतात्मानोबालानांसंविभागिनः ॥ उपेत्यशनकैर्यांतिनसेवंतिरजस्वलां ॥ स्वर्गतिंचैवगच्छंतितथैवशुभकर्मिणः॥
॥ १२ ॥ अभुक्तवत्सुनाश्नंतिगर्भिणीवृद्धकादिषु ॥ पूर्वाह्णेषुनदीव्यंतिदिवाचैवनशेरते ॥ १३ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्गुणैर्युक्तान्कथंकपान् ॥ विजेष्यथनि
वर्तध्वंनिवृत्तानांसुखंहिवः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः कपान्वयंविजेष्यामोयेदेवास्तेवयंस्मृताः ॥ तस्माद्वध्याःकपास्माकंधनिन्याहियथागतं ॥ १५ ॥
धनीगत्वाकपानाहनवोविप्राःप्रियंकराः॥ गृहीत्वास्त्राण्यतोविप्रान्कपाःसर्वेसमाद्रवन् ॥ १६ ॥ समुदग्रध्वजान्दृष्ट्वाकपान्सर्वेद्विजातयः॥ व्यसृजन्ज्वलि
तानग्नीन्कपानांप्राणनाशनान् ॥ १७ ॥ ब्रह्मसृष्टाहव्यभुजःकपान्हत्वासनातनाः ॥ नभसीवयथाभ्राणिव्यराजंतनराधिप॥ १८ ॥ हत्वावैदानवान्देवाः
सर्वेसंभूयसंयुगे॥ तेनाभ्यजानन्हितदाब्राह्मणैर्निहतान्कपान् ॥ १९ ॥

सुरविशेषैः दिवंद्यौः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धनीनामकोदूतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथागम्यमहातेजानारदोकथयद्विभो ॥ यथाहृतामहाभागैस्तेजसाब्राह्मणैःकपाः ॥ २० ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वाप्रीताःसर्वेदिवौकसः ॥ प्रशशंसुर्द्विजांश्चापि
ब्राह्मणांश्चयशस्विनः ॥ २१ ॥ तेषांतेजस्तथावीर्यंदेवानांववृधेततः ॥ अवाप्नुवंश्चामरत्वंत्रिषुलोकेषुपूजितं ॥ २२ ॥ इत्युक्तवचनंवायुमर्जुनःप्रत्युवाचह ॥
प्रतिपूज्यमहाबाहोयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर ॥ २३ ॥ अर्जुनउवाच जीवाम्यहंब्राह्मणार्थंसर्वथासततंप्रभो ॥ ब्रह्मण्योब्राह्मणेभ्यश्चप्रणमामिचनित्यशः ॥
॥ २४ ॥ दत्तात्रेयप्रसादाच्चमयाप्राप्तमिदंबलं ॥ लोकेचपरमाकीर्तिर्धर्मश्चाचरितोमहान् ॥ २५ ॥ अहोब्राह्मणकर्माणिमयामारुततत्त्वतः ॥ त्वयाप्रोक्तानि
कार्त्स्न्येनश्रुतानिप्रयतेनच ॥ २६ ॥ वायुरुवाच ब्राह्मणान्क्षात्रधर्मेणपालयस्वेंद्रियाणिच ॥ भृगुभ्यस्तेभयंघोरंतत्तुकालाद्भविष्यति ॥ २७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेपवनार्जुनसंवादेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणानर्चसेराजन्सततंसंशितव्रतान् ॥ कंतुकर्मोदयंदृष्ट्वातानर्चसिजनाधिप ॥ १ ॥ कांवाब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंदृष्ट्वामहाव्रत ॥ तान
र्चसिमहाबाहोसर्वमेतद्वदस्वमे ॥ २ ॥ भीष्मउवाच एषतेकेशवःसर्वमाख्यास्यतिमहामतिः ॥ व्युष्टिंब्राह्मणपूजायांदृष्टव्युष्टिर्महाव्रतः ॥ ३ ॥ बलंश्रोत्रे
वाङ्मनश्चक्षुषीचज्ञानंतथासविशुद्धंममाद्य ॥ देहन्यासोनातिचिरान्मतोमेनचातितूर्णंसविताद्ययाति ॥ ४ ॥ उक्ताधर्मायेपुराणेमहांतोराजन्विप्राणांक्षत्रि
याणांविशांच ॥ तथाशूद्राणांधर्ममुपासतेचशेषंकृष्णाद्उपशिक्षस्वपार्थ ॥ ५ ॥ अहंत्वेनंवेद्मितत्त्वेनकृष्णंयोयंहियच्चास्यबलंपुराणं ॥ अमेयात्माकेशवःकौ
रवेंद्रसोयंधर्मंवक्ष्यतिसंशयेषु ॥ ६ ॥ कृष्णःपृथ्वीमसृजत्खंदिवंचकृष्णस्यदेहान्मेदिनीसंबभूव ॥ वराहोयंभीमबलःपुराणःसपर्वतान्व्यसृजद्वैदिशश्च ॥ ७ ॥
अस्यचाधोथांतरिक्षंदिवंचदिशश्चतस्रोविदिशश्चतस्रः ॥ सृष्टिस्तथैवेयमनुप्रसूतासनिर्ममेविश्वमिदंपुराणं ॥ ८ ॥ अस्यनाभ्यांपुष्करंसंप्रसूतंयत्रोत्पन्नःस्व
यमेवामितौजाः ॥ येनाच्छिन्नंतत्तमःपार्थघोरंयत्तत्तिष्ठत्यर्णवंतर्जयानं ॥ ९ ॥ कृतेयुगेधर्मआसीत्समग्रस्त्रेताकालेज्ञानमनुप्रपन्नः ॥ बलंत्वासीद्द्वापरेपार्थकृ
ष्णःकलौत्वधर्मःक्षितिमेवाजगाम ॥ १० ॥

ब्राह्मणानिति कर्मोदयंफलोदयं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नचेति दुःखितस्यदिनंमहद्भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अस्यचाधइत्याकाशादेरुपर्युपरिअयमेवास्तीत्युक्तं ॥ ८ ॥ अर्णवंतर्जयानमित्य
गाधत्वमपारत्वंचोक्तं ॥ ९ ॥ कृतइति ज्ञानंअकर्तव्यकोटेरपिउपस्थानात्त्रेतायांविवेकआसीत् द्वापरेतुद्वितीयकोटेःसाम्याद्बलंप्रधानमासीत्नधर्मः कलौत्वधर्मएवबलवानितिभावः ॥ १० ॥

सएवपूर्वदेवआदिदेवोदैत्यान्निजघान सएवसम्राट् बलिरूपीपूर्वदेवोदैत्योबभूव ॥ ११ ॥ ग्लातिग्लायति ॥ १२ ॥ एवमेनंराहुंसोमंशक्रंचविद्धि ॥ १३ ॥ शोणितभुच्छरीरी ॥ १४ ॥ रायःधन
स्यपोषःपोषकः ॥ १५ ॥ १६ ॥ महीसत्रंपृथिव्याश्छादनंमज्जनमितियावत् सत्रंयज्ञेमहादानाच्छादनारण्यकैतवेइतिमेदिनी ॥ १७ ॥ घोषार्थेगोवर्द्धनोद्धरणकालेघोषोंबुनादोवादध्यर्थमित्यर्थः

सएवपूर्वंनिजघानदैत्यान्सपूर्वदेवश्चबभूवसम्राट्॥ सभूतानांभावनोभूतभव्यःसविश्वस्यास्यजगतश्चाभिगोप्ता ॥ ११ ॥ यदाधर्मोग्लातिवंशेसुराणांतदा
कृष्णोजायतेमानुषेषु॥ धर्मेस्थित्वासतुवैभावितात्मापरांश्चलोकानपरांश्चपाति ॥ १२ ॥ त्याज्यंत्यक्त्वाचासुराणांवधायकार्याकार्येकारणंचैवपार्थ॥ कृतंक
रिष्यत्क्रियतेचदेवोराहुंसोमंविद्धिचशक्रमेनं॥ १३॥ सविश्वकर्मासहिविश्वरूपःसविश्वभुग्विश्वसृग्विश्वजिच्च॥ सशूलभृच्छोणितभृत्करालस्तंकर्मभिर्वि
दितंवैस्तुवंति॥ १४॥ तंगंधर्वाणामप्सरसांचनित्यमुपतिष्ठंतेविबुधानांशतानि॥ तंराक्षसाश्चपरिसंवदंतिरायस्पोषःसविजिगीषुरेकः॥ १५॥ तमध्वरेशंसि
तारःस्तुवंतिरथंतरेसामगाश्चस्तुवंति॥ तंब्राह्मणाब्रह्ममंत्रैस्तुवंतितस्मैहविरध्वर्यवःकल्पयंति ॥ १६॥ सपौराणींब्रह्मगुहांप्रविष्टोमहीसत्रंभारताग्रेददर्श॥ स
चैवगामुद्दधाराग्र्यकर्माविक्षोभ्यदैत्यानुरगान्दानवांश्च ॥ १७ ॥ तंघोषार्थेगीर्भिरिंद्राःस्तुवंतिसचापीशोभारतैकःपशूनां॥ तस्यभक्षान्विविधान्वेदयंतितमे
वाजौवाहनंवेदयंति॥ १८॥ तस्यांतरिक्षंपृथिवीदिवंचसर्ववशेतिष्ठतिशाश्वतस्य ॥ सकुंभेरेतःससृजेसुराणांयत्रोत्पन्नमृषिमाहुर्वसिष्ठं ॥ १९॥ समातरि
श्वाविभुरश्ववाजीसरश्मिवान्सविताचादिदेवः ॥ तेनासुराविजिताःसर्वएवतद्विक्रांतैर्विजितानीहत्रीणि ॥ २०॥ सदेवानांमानुषाणांपितॄणांतमेवाहुर्यज्ञ
विदांवितानं॥ सएवकालंविभजन्नुदेतितस्योत्तरंदक्षिणंचायनेद्वे॥ २१॥ तस्यैवोर्ध्वंतिर्यगधश्चरंतिगभस्तयोमेदिनींभासयंतः॥ तंब्राह्मणावेदविदोजुषंतित
स्यादित्योभामुपयुज्यभाति॥ २२॥ समासिमास्यध्वरकृद्विधत्तेतमध्वरेवेदविदःपठंति ॥ सएवोक्तश्चक्रमिदंत्रिनाभिसप्ताश्वयुक्तंवहतेवैत्रिधाम॥ २३॥ म
हातेजाःसर्वगःसर्वसिंहःकृष्णोलोकान्धारयतेयथैकः॥ हंसंतमोघ्नंचतमेववीरकृष्णंसदापार्थकर्तारमेहि॥ २४॥ सएकदाकक्षगतोमहात्मातुष्टोविभुःखांडवे
धूमकेतुः॥ सराक्षसानुरगांश्चावजित्यसर्वत्रगःसर्वमग्नौजुहोति॥ २५॥

पशूनांगवांजीवानांच वाहनंजयप्रापकं ॥ १८ ॥ सुराणांमित्रावरुणयोरेतःकुंभेससृजे ॥ १९ ॥ विक्रांतैःपादविक्षेपैः त्रीणिभुवनानि ॥ २० ॥ देवानांआत्मेतिशेषः ॥ २१ ॥ जुषंतिसेवंते ॥ २२ ॥
विधत्तेऽध्वरमित्यर्थात् त्रिनाभिशीतोष्णवृष्टिकालगर्भं चक्रंसंवत्सरं त्रिधामेतिवर्षवातोष्णप्रकारं ॥ २३ ॥ हंसंसूर्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥

बंधुरः तस्य संसाररथस्य योक्ता त्रिचक्रः सत्वरजस्तमोमयः त्रिवच्छिराः ऊर्ध्वमध्याधोगतिफलः चतुरश्वः कालादृष्टेश्वरेच्छास्वसंकल्पाश्चत्वारोऽश्वायस्य त्रिनाभिः शुक्लंकृष्णंशुक्लकृष्णंचेति त्रिविधकर्मगर्भः

सएवपार्थायश्वेतमश्वंप्रायच्छत्सएवाश्वानथसर्वांश्चकार ॥ सबंधुरस्तस्यरथस्त्रिचक्रस्त्रिवच्छिराश्चतुरश्वस्त्रिनाभिः ॥ २६ ॥ सविहायोव्यदधात्पंचनाभिः
सनिर्ममेगांदिवमंतरिक्षं ॥ सोरण्यानिव्यसृजत्पर्वतांश्चहृषीकेशोमितदीप्ताग्नितेजाः ॥ २७ ॥ अलंघयद्वैसरितोजिघांसन्शक्रंवज्रंप्रहरंतंनिरास ॥ समहें
द्रःस्तूयतेवैमहाध्वरेविप्रैरेकोऋक्सहस्रैःपुराणैः ॥ २८ ॥ दुर्वासावैतेननान्येनशक्योगृहेराजन्वासयितुंमहौजाः ॥ तमेवाहुर्ऋषिमेकंपुराणंसविश्वकृद्विदधा
त्यात्मभावान् ॥ २९ ॥ वेदांश्चयोवेदयतेधिदेवोविधींश्चयश्चाश्रयतेपुराणान् ॥ कामेवेदेलौकिकेयत्फलंचविष्वक्सेनःसर्वमेतत्प्रतीहि ॥ ३० ॥ ज्योतींषिशु
क्लानिहिसर्वलोकेत्रयोलोकालोकपालास्त्रयश्च ॥ त्रयोग्नयोव्याहृतयश्चतिस्रःसर्वेदेवादेवकीपुत्रएव ॥ ३१ ॥ संवत्सरःसऋतुःसोर्धमासःसोहोरात्रःसकला
वैसकाष्ठा ॥ मात्रामुहूर्ताश्चलवाःक्षणाश्चविष्वक्सेनःसर्वमेतत्प्रतीहि ॥ ३२ ॥ चंद्रादित्यौग्रहनक्षत्रताराःसर्वाणिदर्शान्यथपौर्णमासं ॥ नक्षत्रयोगाऋतवश्च
पार्थविष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रसूतं ॥ ३३ ॥ रुद्रादित्यावसवोथाश्विनौचसाध्याश्चविश्वेमरुतांगणाश्च ॥ प्रजापतिर्देवमातादितिश्चसर्वेकृष्णादृषयश्चैवसप्त ॥ ३४ ॥
वायुर्भूत्वाविक्षिपतेचविश्वमग्निर्भूत्वादहतेविश्वरूपः ॥ आपोभूत्वामज्जयतेचसर्वंब्रह्माभूत्वासृजतेविश्वसंघान् ॥ ३५ ॥ वेद्यंचयद्वेदयतेचवेद्यंविधिश्चयश्च
श्रयतेविधेयं ॥ धर्मेचवेदेचबलेचसर्वंचराचरंकेशवंत्वंप्रतीहि ॥ ३६ ॥ ज्योतिर्भूतःपरमोसौपुरस्तात्प्रकाशतेयत्प्रभयाविश्वरूपः ॥ अपःसृष्ट्वासर्वभूतात्मयो
निःपुराऽकरोत्सर्वमेवाथविश्वं ॥ ३७ ॥ ऋतूनुत्पातान्विविधान्यद्भुतानिमेघान्विद्युत्सर्वमैरावतंच ॥ सर्वंकृष्णात्स्थावरंजंगमंचविश्वात्मानंविष्णुमेनंप्रतीहि ॥
॥ ३८ ॥ विश्वावासंनिर्गुणंवासुदेवंसंकर्षणंजीवभूतंवदंति ॥ ततःप्रद्युम्नमनिरुद्धंचतुर्थमाज्ञापयत्यात्मयोनिर्महात्मा ॥ ३९ ॥ सपंचधापंचजनोपपन्नंसंचो
दयन्विश्वमिदंसिसृक्षुः ॥ ततश्चकारावनिमारुतौचखंज्योतिरंभश्चतथैवपार्थ ॥ ४० ॥ सस्थावरंजंगमंचैवमेतच्चतुर्विधंलोकमिमंचकृत्वा ॥ ततोभूमिंव्यद
धात्पंचबीजांद्यौःपृथिव्यांधास्यतिभूरिवारि ॥ ४१ ॥

॥ २६ ॥ पंचनाभिःपंचभूतानांना
भिराश्रयइत्यर्थः ॥ २७ ॥ निरासपराभूतवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ विधीन्अग्निहोत्रादीन् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वेद्यंवेदप्रतिपाद्यं वेद्यंज्ञेयं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अनिरुद्धंअहंकारं ॥ ३९ ॥ पंचधापं
चप्रकारंदेवासुरमनुष्यश्वापदतिर्यग्रूपेण पंचजनाःपंचभूतानितैरुपपन्नंविश्वंसिसृक्षुराज्ञापयतीतिपूर्वेणान्वयः ॥ ४० ॥ चतुर्विधंजरायुजादि पंचबीजांचतुर्विधभूतग्रामःकर्मचतेषांबीजभूतं ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अतःकेशवात्परंकल्प्यतेतद्विपरीतं असन्मार्गइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिअनुशासनप०नै०भा०एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तेनविश्वंकृतमेतद्धिराजन्सजीवयत्यात्मनैवात्मयोनिः ॥ ततोदेवानसुरान्मानवांश्चलोकानृषींश्चापिपितॄन्प्रजाश्च ॥ समासेनविधिवत्प्राणिलोकान्सर्वान्स
दाभूतपतिःसिसृक्षुः ॥ ४२ ॥ शुभाशुभंस्थावरजंगमंचविष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ यद्वर्ततेयच्चभविष्यतीहसर्वंह्येतत्केशवंत्वंप्रतीहि ॥ ४३ ॥ मृत्युश्चैवप्रा
णिनामंतकालेसाक्षात्कृष्णःशाश्वतोधर्मवाहः ॥ भूतंचयच्चेहनविद्मकिंचिद्विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ ४४ ॥ यत्प्रशस्तंचलोकेषुपुण्यंयच्चशुभाशुभं ॥ तत्स
र्वंकेशवोऽचिंत्योविपरीतमतःपरं ॥ ४५ ॥ एतादृशःकेशवोऽतश्चभूयोनारायणःपरमश्चाव्ययश्च ॥ मध्याद्यंतस्यजगतस्तस्थुषश्चबुभूषतांप्रभवश्चाव्ययश्च ॥
॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेमहापुरुषमाहात्म्येएकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच ब्रूहिब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंत्वंमधुसूदन ॥ वेत्तात्वमस्यचार्थस्यवेदत्वांहिपितामहः ॥ १ ॥ वासुदेवउवाच शृणुष्वावहितोराजन्द्वि
जानांभरतर्षभ ॥ यथातत्त्वेनवदतोगुणान्वैकुरुसत्तम ॥ २ ॥ द्वारवत्यांसमासीनंपुरामांकुरुनंदन ॥ प्रद्युम्नःपरिपप्रच्छब्राह्मणैःपरिकोपितः ॥ ३ ॥ किंफलंब्रा
ह्मणेष्वस्तिपूजायांमधुसूदन ॥ ईश्वरत्वंकुतस्तेषामिहैवचपरत्रच ॥ ४ ॥ सदाद्विजातीन्संपूज्यकिंफलंतत्रमानद ॥ एतद्ब्रूहिस्फुटंसर्वंसुमहान्संशयोत्रमे ॥ ५ ॥
इत्युक्तेवचनेतस्मिन्प्रद्युम्नेनतथात्वहं ॥ प्रत्यब्रुवंमहाराजयत्तच्छृणुसमाहितः ॥ ६ ॥ व्युष्टिंब्राह्मणपूजायांरौक्मिणेयनिबोधमे ॥ एतेहिसोमराजानईश्वराःसु
खदुःखयोः ॥ ७ ॥ अस्मिँल्लोकेरौक्मिणेयतथामुष्मिंश्चपुत्रक ॥ ब्राह्मणप्रमुखंसौम्यंनमेत्रास्तिविचारणा ॥ ८ ॥ ब्राह्मणप्रतिपूजायामायुःकीर्तिर्यशोबलं ॥
लोकालोकेश्वराश्चैवसर्वेब्राह्मणपूजकाः ॥ ९ ॥ त्रिवर्गेचापवर्गेचयशःश्रीरोगशांतिषु ॥ देवतापितृपूजासुसंतोष्याश्चैवनोद्विजाः ॥ १० ॥ तत्कथंवैनाद्रियेय
मीश्वरोस्मीतिपुत्रक ॥ मातेमन्युर्महाबाहोभवत्वत्रद्विजान्प्रति ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाहिमहद्भूतमस्मिँल्लोकेपरत्रच ॥ भस्मकुर्युर्जगदिदंक्रुद्धाःप्रत्यक्षदर्शिनः ॥
॥ १२ ॥ अन्यानपिसृजेयुश्चलोकाँल्लोकेश्वरांस्तथा ॥ कथंतेषुनवर्तेरन्सम्यग्ज्ञानात्सुतेजसः ॥ १३ ॥ अवसन्मद्गृहेतातब्राह्मणोहरिपिंगलः ॥ चीरवासाबिल्वदं
डीदीर्घश्मश्रुःकृशोमहान् ॥ १४ ॥ दीर्घेभ्यश्चमनुष्येभ्यःप्रमाणादधिकोभुवि ॥ सस्वैरंचरतेलोकान्येदिव्यायेचमानुषाः ॥ १५ ॥

ब्रूहीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सौम्यंकल्याणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

इमांगाथांगायमानश्चत्वरेपुसभासुच ॥ दुर्वाससंवासयेत्कोब्राह्मणंसत्कृतंगृहे ॥ १६ ॥ रोषणःसर्वभूतानांसूक्ष्मेप्यपकृतेकृते ॥ परिभाषांचमेश्रुत्वाकोनुद
द्यात्प्रतिश्रयं ॥ १७ ॥ योमांकश्चिद्वासयीतनसमांकोपयेदिति ॥ यस्मान्नाद्रियतेकश्चित्ततोहंसमवासयं ॥ १८ ॥ ससंभुंक्तेसहस्राणांबहूनामन्नमेकदा ॥ ए
कदासोल्पकंभुंक्तेनचैवैतिपुनर्गृहान् ॥ १९ ॥ अकस्माच्चप्रहसतितथाकस्मात्प्ररोदिति ॥ नचास्यवयसातुल्यःपृथिव्यामभवत्तदा ॥ २० ॥ अथस्वावसथंग
त्वासशय्यास्तरणानिच ॥ कन्याश्चालंकृतादग्ध्वाततोव्यपगतःपुनः ॥ २१ ॥ अथमामब्रवीद्भूयःसमुनिःसंशितव्रतः ॥ कृष्णपायसमिच्छामिभोक्तुमित्येव
सत्वरः ॥ २२ ॥ तदैवतुमयातस्यचित्तज्ञेनगृहेजनः ॥ सर्वाण्यन्नानिपानानिभक्ष्याश्चोच्चावचास्तथा ॥ २३ ॥ भवंतुसत्कृतानीहपूर्वमेवप्रचोदितः ॥ ततोहं
ज्वलमानंवैपायसंप्रत्यवेदयं ॥ २४ ॥ तंभुक्त्वैवसतुक्षिप्रंततोवचनमब्रवीत् ॥ क्षिप्रमंगानिलिंपस्वपायसेनेतिसस्मह ॥ २५ ॥ अविमृश्यैवचततःकृतवान
स्मितत्तथा ॥ तेनोच्छिष्टेनगात्राणिशिरश्चैवाभ्यमृक्षयं ॥ २६ ॥ सददर्शतदाभ्याशेमातरंतेशुभाननां ॥ तामपिस्मयमानांसपायसेनाभ्यलेपयं ॥ २७ ॥ मु
निःपायसदिग्धांगींरथेतूर्णमयोजयत् ॥ तमारुह्यरथंचैवनिर्ययौसगृहान्मम ॥ २८ ॥ अग्निवर्णोज्वलन्धीमान्सद्विजोरथधुर्यवत् ॥ प्रतोदेनातुदद्बालांरुक्मि
णींममपश्यतः ॥ २९ ॥ नचमेस्तोकमप्यासीद्दुःखमीर्ष्याकृतंतदा ॥ तथासराजमार्गेणमहतानिर्ययौबहिः ॥ ३० ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंदाशार्हाजातमन्यवः ॥
तत्राजल्पन्मिथःकेचित्समाभाष्यपरस्परं ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणाएवजायेरन्नान्योवर्णःकथंचन ॥ कोह्येनंरथमास्थायजीवेदन्यःपुमानिह ॥ ३२ ॥ आशीविषवि
षंतीक्ष्णंततस्तीक्ष्णतरोद्विजः ॥ ब्रह्माशीविषदग्धस्यनास्तिकश्चिच्चिकित्सकः ॥ ३३ ॥ तस्मिन्व्रजतिदुर्धर्षेप्रास्खलद्रुक्मिणीपथि ॥ तन्नामर्षयतश्रीमांस्ततस्तू
र्णमचोदयत् ॥ ३४ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धोरथात्प्रस्कंद्यसद्विजः ॥ पदातिरुत्पथेनैवप्राद्रवद्दक्षिणामुखः ॥ ३५ ॥ तमुत्पथेनधावंतमन्वधावंद्विजोत्तमं ॥ तथैवपा
यसादिग्धःप्रसीदभगवन्निति ॥ ३६ ॥ ततोविलोक्यतेजस्वीब्राह्मणोमामुवाचह ॥ जितःक्रोधस्त्वयाकृष्णप्रकृत्यैवमहाभुज ॥ ३७ ॥ नतेऽपराधमिहवैदृष्टवान
स्मिसुव्रत ॥ प्रीतोस्मितवगोविंदवृणुकामान्यथेप्सितान् ॥ ३८ ॥ प्रसन्नस्यचमेतातपश्यव्युष्टिंयथाविधि ॥ यावदेवमनुष्याणामन्नेभावोभविष्यति ॥ ३९ ॥
यथैवान्नेतथातेषांत्वयिभावोभविष्यति ॥ यावच्चपुण्यालोकेषुत्वयिकीर्तिर्भविष्यति ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्य

त्रिषुलोकेषुतावच्चवैशिष्ट्यंप्रतिपत्स्यसे ॥ सुप्रियःसर्वलोकस्यभविष्यसिजनार्दन ॥ ४१ ॥ यत्तेभिन्नंचदग्धंचयच्चकिंचिद्विनाशितं ॥ सर्वंतथैवद्रष्टासिविशिष्टंवाजनार्दन ॥ ४२ ॥ यावदेतत्प्रलिप्तंतेगात्रेषुमधुसूदन ॥ अतोमृत्युभयंनास्तियावदिच्छसिचाच्युत ॥ ४३ ॥ नतुपादतलेलिप्तेकस्मात्तेपुत्रकाद्यवै ॥ नैतन्मेप्रियमित्येवंसमांप्रीतोब्रवीत्तदा ॥ ४४ ॥ इत्युक्तोहंशरीरंस्वंददर्शश्रीसमायुतं ॥ रुक्मिणींचाब्रवीत्प्रीतःसर्वस्त्रीणांवरंयशः ॥ ४५ ॥ कीर्तिंचानुत्तमांलोकेसमवाप्स्यसिशोभने ॥ नत्वांजरावारोगोवावैवर्ण्यंचापिभाविनि ॥ ४६ ॥ स्प्रक्ष्यंतिपुण्यगंधाचकृष्णमाराधयिष्यसि ॥ षोडशानांसहस्राणांवधूनांकेशवस्यह ॥ ॥ ४७ ॥ वरिष्ठाचसलोक्याचकेशवस्यभविष्यसि ॥ तवमातरमित्युक्त्वाततोमांपुनरब्रवीत् ॥ ४८ ॥ प्रस्थितःसुमहातेजादुर्वासाग्निरिवज्वलन् ॥ एषैवतेबुद्धिरस्तुब्राह्मणान्प्रतिकेशव ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वासतदापुत्रतत्रैवांतरधीयत ॥ तस्मिन्नंतर्हितेचाहमुपांशुव्रतमाचरं ॥ ५० ॥ यत्किंचिद्ब्राह्मणोब्रूयात्सर्वंकुर्यामितिप्रभो ॥ एतद्व्रतमहंकृत्वामात्रातेसहपुत्रक ॥ ५१ ॥ ततःपरमहृष्टात्माप्राविशंगृहमेवच ॥ प्रविष्टमात्रश्चगृहेसर्वंपश्यामितन्नवं ॥ ५२ ॥ यद्भिन्नंयच्चवैदग्धंतेनविप्रेणपुत्रक ॥ ततोहंविस्मयंप्राप्तःसर्वंदृष्ट्वानवंदृढं ॥ ५३ ॥ अपूजयंचमनसारौक्मिणेयसदाद्विजान् ॥ इत्यहंरौक्मिणेयस्यपृच्छतोभरतर्षभ ॥ ५४ ॥ माहात्म्यंद्विजमुख्यस्यसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ तथात्वमपिकौंतेयब्राह्मणान्सततंप्रभो ॥ ५५ ॥ पूजयस्वमहाभागान्वाग्भिर्दानैश्चनित्यदा ॥ एवंव्युष्टिमहंप्राप्तोब्राह्मणस्यप्रसादजां ॥ यच्चमामाहभीष्मोयंतत्सत्यंभरतर्षभ ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदुर्वासोभिक्षानामषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच दुर्वाससःप्रसादात्तेयत्तदामधुसूदन ॥ अवाप्तमिहविज्ञानंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ महाभाग्यंचयत्तस्यनामानिचमहात्मनः ॥ तत्त्वतोज्ञातुमिच्छामिसर्वंमतिमतांवर ॥ २ ॥ वासुदेवउवाच हंततेकीर्तयिष्यामिनमस्कृत्यकपर्दिने ॥ यदवाप्तंमयाराजञ्छ्रेयोयच्चार्जितंयशः ॥ ३ ॥

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्वाससइति अत्रत्रिपुरदाहःश्रद्धारहितानांनिंदार्थः उपासकानांस्थूलसूक्ष्मकारणदेहत्रयरूपाणांतिसृणांपुरांदाहेनसंसारानर्थनिवृत्तिर्महादेवस्यत्रिपुरहंतुःप्रसादादेवभवतीतिप्रदर्शनार्थश्च ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

प्रयतःप्रातरुत्थाययदधीयेविशांपते ॥ प्रांजलिःशतरुद्रीयंतन्मेनिगदतःशृणु ॥ ४ ॥ प्रजापतिस्त्वत्सस्रजेतपसोंतेमहातपाः ॥ शंकरस्त्वसृजत्तातप्रजाःस्था
वरजंगमाः ॥ ५ ॥ नास्तिकिंचित्परंभूतंमहादेवाद्विशांपते ॥ इहत्रिष्वपिलोकेषुभूतानांप्रभवोहिसः ॥ ६ ॥ नचैवोत्सहतेस्थातुंकश्चिदग्रेमहात्मनः ॥ नहिभूतं
समंतेनत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ७ ॥ गंधेनापिहिसंग्रामेतस्यक्रुद्धस्यशात्रवः ॥ विसंज्ञाहतभूयिष्ठावेपंतेचपतंतिच ॥ ८ ॥ घोरंचनिनदंतस्यपर्जन्यनिनदोपमं ॥
श्रुत्वाविशीर्येत्धृदयंदेवानामपिसंयुगे ॥ ९ ॥ यांश्चघोरेणरूपेणपश्येत्क्रुद्धःपिनाकधृत् ॥ नसुरानासुरालोकेनगंधर्वानपन्नगाः ॥ १० ॥ कुपितेसुखमेधंतेतत
स्मिन्नपिगुहागताः ॥ प्रजापतेश्चदक्षस्ययजतोविततेक्रतौ ॥ ११ ॥ विव्याधकुपितोयज्ञंनिर्भयस्तुभवस्तदा ॥ धनुषाबाणमुत्सृज्यसघोषंविननादच ॥ १२ ॥
तेनशर्मकुतःशांतिंविषादंलेभिरेसुराः ॥ विद्धेचसहसायज्ञेकुपितेचमहेश्वरे ॥ १३ ॥ तेनज्यातलघोषेणसर्वेलोकाःसमाकुलाः ॥ बभूवुरवशाःपार्थविषेदुश्च
सुरासुराः ॥ १४ ॥ आपश्चुक्षुभिरेचैवचकंपेचवसुंधरा ॥ व्यद्रवन्गिरयश्चापिद्यौःपफालचसर्वशः ॥ १५ ॥ अंधेनतमसालोकाःप्रावृतानचकाशिरे ॥ प्र
नष्टाज्योतिषांभाश्चसहसूर्येणभारत ॥ १६ ॥ भृशंभीतास्ततःशांतिंचक्रुःस्वस्त्ययनानिच ॥ ऋषयःसर्वभूतानामात्मनश्चहितैषिणः ॥ १७ ॥ ततःसोभ्यद्रव
द्देवान्रुद्रोरौद्रपराक्रमः ॥ भगस्यनयनेक्रुद्धःप्रहारेणव्यशातयत् ॥ १८ ॥ पूषणंचाभिदुद्रावपादेनचरुषान्वितः ॥ पुरोडाशंभक्षयतोदशनान्वैव्यशातयत् ॥
॥ १९ ॥ ततःप्रणेमुर्देवास्तेवेपमानाःस्मशंकरं ॥ पुनश्चसंदधेरुद्रोदीप्तंसुनिशितंशरं ॥ २० ॥ रुद्रस्यविक्रमंदृष्ट्वाभीतादेवाःसहर्षिभिः ॥ ततःप्रसादयामासुः
शर्वंतेविबुधोत्तमाः ॥ २१ ॥ जेपुश्चशतरुद्रीयंदेवाःकृत्वांजलिंतदा ॥ संस्तूयमानस्त्रिदशैःप्रससादमहेश्वरः ॥ २२ ॥ रुद्रस्यभागंयज्ञेचविशिष्टंतेत्वकल्पयन् ॥
भयेनत्रिदशाराजञ्छरणंचप्रपेदिरे ॥ २३ ॥ तेनचैवहितुष्टेनसयज्ञःसंधितोभवत् ॥ यद्यच्चापहृतंतत्रतत्तथैवान्वजीवयत् ॥ २४ ॥ असुराणांपुराण्यासंस्त्रीणि
वीर्यवतांदिवि ॥ आयसंराजतंचैवसौवर्णमपिचापरं ॥ २५ ॥ नाशकत्तानिमघवाजेतुंसर्वायुधैरपि ॥ अथसर्वेऽमरारुद्रंजग्मुःशरणमर्दिताः ॥ २६ ॥ ततऊ
चुर्महात्मानोदेवाःसर्वेसमागताः ॥ रुद्ररौद्राभविष्यंतिपशवःसर्वकर्मसु ॥ २७ ॥ जहिदैत्यान्सहपुरैर्लोकांस्त्रायस्वमानद ॥ सतथोक्तस्तथेत्युक्त्वाकृत्वाविष्णुंश
रोत्तमं ॥ २८ ॥ शल्यमग्निंतथाकृत्वापुंखंवैवस्वतंयमं ॥ वेदान्कृत्वाधनुःसर्वान्ज्यांचसावित्रिमुत्तमां ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ तंचैवेति एवमध्यात्मंत्रिपुरदाहेपिसंसारात्मकःसूक्ष्मःप्रपंचोयावद्देहपातंबाधितानुवृत्त्यानुवर्ततएव, तंबालंहिरण्यगर्भाख्यंसूक्ष्मसमष्टिरूपंपुरदग्धुरंकगतंजीवन्मुक्तंप्रतीतिगोचरंजिज्ञासमा
नाउमाब्रह्मविद्यामयाकृत्स्नबाधेकृतेपिअयंकोऽवशिष्टइत्यब्रवीत्पृष्टवती तत्रमहादेवस्तस्यप्रत्यगनन्यत्वादनुत्तरमेवोत्तरंददौ अतएवतंसूक्ष्मसमष्टिंकइतिवेदेवदंति प्रजापतिर्वैकइति तस्यनामैवकइतिश्रुति

ब्रह्माणंसारथिंकृत्वाविनियुज्यचसर्वशः ॥ त्रिपर्वणात्रिशल्येनतेनतानिबिभेद्सः ॥ ३० ॥ शरेणादित्यवर्णेनकालाग्निसमतेजसा ॥ तेसुराःसपुरास्तत्रद
ग्धारुद्रेणभारत ॥ ३१ ॥ तंचैवांकगतंदृष्ट्वाबालंपंचशिखंपुनः ॥ उमाजिज्ञासमानावैकोयमित्यब्रवीत्तदा ॥ ३२ ॥ असूयतश्चशक्रस्यवज्रेणप्रहरिष्यतः ॥
सवज्रंस्तंभयामासतंबाहुंपरिघोपमं ॥ ३३ ॥ नसंबुबुधिरेचैवदेवास्तंभुवनेश्वरं ॥ सप्रजापतयःसर्वेतस्मिन्मुमुहुरीश्वरे ॥ ३४ ॥ ततोध्यात्वाचभगवान्ब्र
ह्मातममितौजसं ॥ अयंश्रेष्ठइतिज्ञात्वाववंदेतमुमापतिं ॥ ३५ ॥ ततःप्रसादयामासुरुमांरुद्रंचतेसुराः ॥ बभूवसतदाबाहुर्बलहंतुर्यथापुरा ॥ ३६ ॥ सचापिब्रा
ह्मणोभूत्वादुर्वासानामवीर्यवान् ॥ द्वारवत्यांममगृहेचिरंकालमुपावसन् ॥ ३७ ॥ विप्रकारान्प्रयुंक्तेस्मसुबहून्ममवेश्मनि ॥ तानुदारतयाचाहंचक्षमेचातिदुः
सहान् ॥ ३८ ॥ सवैरुद्रःसचशिवःसोग्निःसर्वःससर्वजित् ॥ सचैवेंद्रश्चवायुश्चसोश्विनौसचविद्युतः ॥ ३९ ॥ सचंद्रमाःसचेशानःससूर्योवरुणश्चसः ॥ स
कालःसोंतकोमृत्युःसयमोराञ्यहानिच ॥ ४० ॥ मासार्धमासाऋतवःसंध्येसंवत्सरश्चसः ॥ सधातासविधाताचविश्वकर्मासंसर्ववित् ॥ ४१ ॥ नक्षत्राणि
ग्रहाश्चैवदिशोथप्रदिशस्तथा ॥ विश्वमूर्तिरमेयात्माभगवान्परमद्युतिः ॥ ४२ ॥ एकधाचद्विधाचैवबहुधाचसएवहि ॥ शतधासहस्रधाचैवतथाशतसहस्र
धा ॥ ४३ ॥ ईदृशःसमहादेवोभूयश्चभगवानतः ॥ नहिशक्यागुणावक्तुमपिवर्षशतैरपि ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०
दानधर्मेईश्वरप्रशंसानामएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच युधिष्ठिरमहाबाहोमहाभाग्यंमहात्म
नः ॥ रुद्रायबहुरूपायबहुनाम्नेनिबोधमे ॥ १ ॥ वदंत्यग्निंमहादेवंतथास्थाणुंमहेश्वरं ॥ एकाक्षंत्र्यंबकंचैवविश्वरूपंशिवंतथा ॥ २ ॥ द्वेतनूतस्यदेवस्यवेदज्ञाब्राह्म
णाविदुः ॥ घोरामन्यांशिवामन्यांतेतनूबहुधापुनः ॥ ३ ॥

स्थितं एवंसर्वत्राख्यानतात्पर्यंज्ञेयं तथाशक्रबाहुस्तंभाख्यायिकयात्रिपुरघ्नंबाहुकृतंकर्मनस्पृशतीतिदर्शितं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ एकधा
ब्रह्मरूपेण द्विधाब्रह्मभेदेन बहुधेत्यादिप्रपंचरूपेण ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनै०भा०एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
उग्राघोरातनुर्यास्यसोग्निर्विद्युत्सभास्करः ॥ शिवासौम्याचयात्वस्यधर्मस्त्वापोथचंद्रमाः ॥ ४ ॥ आत्मनोर्धंतुतस्याग्निःसोमोर्धंपुनरुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यं
चरत्येकाशिवाचास्यतनुस्तथा ॥ ५ ॥ यास्यघोरतमामूर्तिर्जगत्संहरतेतथा ॥ ईश्वरत्वान्महत्त्वाच्चमहेश्वरइतिस्मृतः ॥६॥ यन्निर्दहतियत्तीक्ष्णोयदुग्रोयत्प्र
तापवान् ॥ मांसशोणितमज्जादोयत्ततोरुद्रउच्यते ॥ ७ ॥ देवानांसुमहान्यच्चयच्चास्यविषयोमहान् ॥ यच्चविश्वंमहत्पातिमहादेवस्ततःस्मृतः ॥८॥ धूम्ररूपं
चयत्तस्यधूर्जटीत्यतउच्यते ॥ समेधयतियन्नित्यंसर्वान्वैसर्वकर्मभिः ॥९॥ मनुष्यान्शिवमन्विच्छंस्तस्मादेषशिवःस्मृतः ॥ दहत्यूर्ध्वंस्थितोयच्चप्राणान्नृणां
स्थिरश्चयत् ॥१०॥ स्थिरलिंगश्चयन्नित्यंतस्मात्स्थाणुरितिस्मृतः ॥ यदस्यबहुधारूपंभूतंभव्यंभवत्तथा ॥ ११ ॥ स्थावरंजंगमंचैवबहुरूपस्ततःस्मृतः ॥ विश्वे
देवाश्चयत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततःस्मृतः ॥ १२ ॥ सहस्राक्षोयुताक्षोवासर्वतोक्षिमयोपिवा ॥ चक्षुषःप्रभवेत्तेजोनास्त्यंतोथास्यचक्षुषां ॥ १३ ॥ सर्वथायत्पशू
न्पातितैश्चयद्रमतेसह ॥ तेषामधिपतिर्यच्चतस्मात्पशुपतिःस्मृतः ॥ १४ ॥ नित्येनब्रह्मचर्येणलिंगमस्ययदास्थितं ॥ महयत्यस्यलोकश्चप्रियंह्येतन्महात्मनः ॥
॥ १५ ॥ विग्रहंपूजयेद्योवैलिंगंवापिमहात्मनः ॥ लिंगंपूजयितानित्यंमहतींश्रियमश्नुते ॥१६॥ ऋषयश्चापिदेवाश्चगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ लिंगमेवार्चयंतिस्म
यत्तदूर्ध्वसमास्थितं ॥ १७॥ पूज्यमानेततस्तस्मिन्मोदतेसमहेश्वरः ॥ सुखंददातिप्रीतात्माभक्तानांभक्तवत्सलः ॥१८॥ एषएवश्मशानेषुदेवोवसतिनिर्दहन् ॥
यजंतेयेजनास्तत्रवीरस्थाननिषेविणः ॥ १९ ॥ विषयस्थःशरीरेषुसमृत्युःप्राणिनामिह ॥ सचवायुःशरीरेषुप्राणापानशरीरिणां ॥ २० ॥ तस्यघोराणिरूपा
णिदीप्तानिचबहूनिच ॥ लोकेयान्यस्यपूज्यंतेविप्रास्तानिविदुर्बुधाः ॥ २१ ॥ नामधेयानिदेवेषुबहून्यस्ययथार्थवत् ॥ निरुच्यंतेमहत्त्वाच्चविभुत्वात्कर्मभिस्त
था ॥ २२ ॥ वेदेचास्यविदुर्विप्राःशतरुद्रीयमुत्तमं ॥ व्यासेनोक्तंचयच्चापिउपस्थानंमहात्मनः ॥ २३ ॥ प्रदातासर्वलोकानांविश्वंचाप्युच्यतेमहत् ॥ ज्येष्ठभू
तंवदंत्येनंब्राह्मणाऋषयोपरे ॥ २४ ॥ प्रथमोह्येषदेवानांमुखादग्निमजीजनत् ॥ ग्रहैर्बहुविधैःप्राणान्संरुद्धानुत्सृजत्यपि ॥ २५ ॥ विमुंचतिनपुण्यात्माशर
ण्यःशरणागतान् ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंवित्तंकामांश्चपुष्कलान् ॥ २६ ॥ सददातिमनुष्येभ्यःसएवाक्षिपतेपुनः ॥ शक्रादिषुचदेवेषुतस्यैश्वर्यमिहोच्यते ॥
॥ २७ ॥ सएवव्यापृतोनित्यंत्रैलोक्यस्यशुभाशुभे ॥ ऐश्वर्याच्चैवकामानामीश्वरःपुनरुच्यते ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ इत्युक्तवतीति ॥ १ ॥ श्रुतिप्रत्यक्षयोःकिंबलवदितिप्रश्नः ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ दृष्टमिति अनंतंकचित्श्रुत्यपेक्षयाप्रत्यक्षंप्रबलंकचित्प्रत्यक्षापेक्षयाश्रुतिरित्यर्थः ॥ ४ ॥ केचित्प्रत्यक्षंप्रबलंमत्वाहैतुकास्तार्किकाःपरमाण्वादीन्प्रज्ञयानित्यत्वादिगुणयुक्तान्कल्पयंतःसत्यमबाधितं
वाङ्मनसातीतंवस्तुनास्तीत्येवनिश्चयंकुर्वंति परैर्वैदिकैरुपालब्धाःसंतस्तत्रसंशयंकुर्वंति ॥ ५ ॥ अथेत्यादिसार्धः यदित्वमपिएकमसंहतंब्रह्मकारणंकथंभवेदितिसंशयवानसितर्हिदीर्घकालसेवनादिनायम
र्थोयुक्तेनयोगेनवेदितुंशक्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एतस्यसत्यवस्तुनः हेतूनामंतं सर्वसंशयोच्छेदेसतिकल्पनासंज्ञाहेतवोनिवर्तंते ॥ ८ ॥ संशयोच्छेदश्चयदाज्योतिःप्रत्यक्चैतन्यंविपुलमनंतंप्रतिपद्यतेतदैवभवति

महेश्वरश्चलोकानांमहतामीश्वरश्वसः ॥ बहुभिर्विविधैरूपैर्विश्वंव्याप्तमिदंजगत् तस्यदेवस्ययद्वक्रंसमुद्रेवडवामुखं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन
पर्वणिआनुशास०दानधर्मेमहेश्वरमाहात्म्यंनामद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त
वतिवाक्येतुकृष्णेदेवकिनंदने ॥ भीष्मंशांतनवंभूयःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ निर्णयेवामहाबुद्धेसर्वधर्मविदांवर ॥ प्रत्यक्षमागमोवेतिकिंतयोःकारणंभवे
त् ॥ २ ॥ भीष्मउवाच नास्त्यत्रसंशयःकश्चिदितिमेवर्ततेमतिः ॥ शृणुवक्ष्यामितेप्राज्ञसम्यक्त्वंमेनुपृच्छसि ॥ ३ ॥ संशयःसुगमस्तत्रदुर्गमस्तस्यनि
र्णयः ॥ दृष्टंश्रुतमनंतंहियत्रसंशयदर्शनं ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षंकारणंदृष्ट्वाहैतुकाःप्राज्ञमानिनः ॥ नास्तीत्येवंव्यवस्यंतिसत्यंसंशयमेवच ॥ ५ ॥ तदयुक्तंव्यवस्यंति
बालाःपंडितमानिनः ॥ अथचेन्मन्यसेचैकंकारणंकिंभवेदिति ॥ ६ ॥ शक्यंदीर्घेणकालेनयुक्तेनातंद्रितेनच ॥ प्राणयात्रामनेकांचकल्पमानेनभारत ॥ ७ ॥
तत्परेणैवनान्येनशक्यंह्येतस्यदर्शनं ॥ हेतूनामंतमासाद्यविपुलंज्ञानमुत्तमं ॥ ८ ॥ ज्योतिःसर्वस्यलोकस्यविपुलंप्रतिपद्यते ॥ नत्वेवगमनंराजन्हेतुतोगमनं
तथा ॥ अग्राह्यमनिबद्धंचवाचासंपरिवर्जयेत् ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच प्रत्यक्षंलोकतःसिद्धिर्लोकश्चागमपूर्वकः ॥ शिष्टाचारोबहुविधस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥
भीष्मउवाच धर्मस्यह्रियमाणस्यबलवद्भिर्दुरात्मभिः ॥ संस्थायत्नैरपिकृताकालेनप्रतिभिद्यते ॥ ११ ॥

हेतुतस्तर्काद्यद्वस्त्वधिगमनंतत्अधिगमनंनभवति तर्केणापिहिशून्यप्रधानपरमाणवःकारणत्वेनप्रतिपाद्यंतेतच्चअग्राह्यं यतःयद्वाचावेदेनअनिबद्धंअप्रतिपादितंतद्वर्जयेदितिन्यायईक्षतेर्नाशब्दमितिप्रतिपादना
त् एतेनसर्वप्रमाणापेक्षयाश्रुतेर्बलीयस्त्वंसिद्धं ॥ ९ ॥ प्रत्यक्षमिति लोकतःसिद्धिरनुमानं आगमपूर्वःशिष्टाचारश्चेतिप्रमाणानिएतेषांमध्येकिंप्रबलमितिप्रश्नार्थः ॥ १० ॥ शिष्टाचारस्यदुरात्मभिरुच्छेदित
त्वाद्वेदएवमुख्यंप्रमाणं प्रत्यक्षानुमानयोर्व्यभिचारित्वेनाविश्वसनीयत्वादित्याह धर्मस्येत्यादिना ॥ ११ ॥

वृत्तंशिष्टाचारः ॥१२॥ भिंदंतिवृत्तं तेषुप्रत्यक्षानुमानाचारेषु ॥१३॥ अतृप्यंतःनित्यंसोत्कंठाः आगमजन्याःबुद्धयोयेषांतएवपरंश्रेष्ठंप्रमाणमित्यन्वयः ॥१४॥१५॥ नेति वृत्तंप्रत्यक्षदृष्टंशीलं आचारःशौचादिः कारणंवेदः त्रयंमिलित्वाएकोधर्मः सधर्मःसाधनीयइत्यर्थः स्वाध्यायकर्मवेदरक्षार्थमाचारांतर्गतमेवज्ञेयं ॥ १६ ॥ १७ ॥ वेदइति प्रमाणभेदात्प्रमेयधर्मैरपित्रिभिर्भवितव्यं ॥ १८ ॥ कथमेको

अधर्मोधर्मरूपेणतृणैःकूपइवावृतः ॥ ततस्तैर्भिद्यतेवृत्तंशृणुचैवयुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ अवृत्तायेतुभिंदंतिश्रुतित्यागपरायणाः ॥ धर्मविद्वेषिणोमंदाइत्युक्तस्तेषुसंशयः ॥ १३ ॥ अतृप्यंतस्तुसाधूनांयएवागमबुद्धयः ॥ परमित्येवसंतुष्टास्तानुपास्वचपृच्छच ॥ १४ ॥ कामार्थौपृष्ठतःकृत्वालोभमोहानुसारिणौ ॥ धर्मइत्येवसंबुद्धस्तानुपास्वचपृच्छच ॥ १५ ॥ नतेषांभिद्यतेवृत्तंयज्ञाःस्वाध्यायकर्मच ॥ आचारःकारणंचैवधर्मश्चैकस्त्रयंपुनः ॥ १६॥ युधिष्ठिरउवाच पुनरेवहिमेबुद्धिःसंशयेपरिमुह्यति ॥ अपारेमार्गमाणस्यपरंतीरमपश्यतः ॥ १७॥ वेदःप्रत्यक्षमाचारःप्रमाणंतत्त्रयंयदि ॥ पृथक्त्वंलभ्यतेचैषांधर्मश्चैकस्त्रयंकथं ॥ ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच धर्मस्यह्रियमाणस्यबलवद्भिर्दुरात्मभिः ॥ यद्येवंमन्यसेराजंस्त्रिधाधर्मविचारणा ॥ १९ ॥ एकएवेतिजानीहित्रिधाधर्मस्यदर्शनं ॥ पृथक्त्वेचनमेबुद्धिस्त्रयाणामपिवैतथा ॥ २० ॥ उक्तोमार्गस्त्रयाणांचतत्तथैवसमाचर ॥ जिज्ञासानतुकर्तव्याधर्मस्यपरितर्कणात् ॥ २१ ॥ सदैवभरतश्रेष्ठमातेभूदत्रसंशयः ॥ अंधोजडइवाशंकीयद्ब्रवीमितदाचर ॥ २२ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधोदानमेतच्चतुष्टयं ॥ अजातशत्रोसेवस्वधर्मएषसनातनः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणेषुचवृत्तिर्यापितृपैतामहोचिता ॥ तामन्वेहिमहाबाहोधर्मस्यैतेहिदेशिकाः ॥ २४ ॥ प्रमाणमप्रमाणंवैयःकुर्यादबुधोजनः ॥ नसप्रमाणतामर्होविवादजननोहिसः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणानेवसेवस्वसत्कृत्यबहुमन्यच ॥ एतेष्वेवत्विमेलोकाःकृत्स्नाइतिनिबोधतान् ॥ २६॥ युधिष्ठिरउवाच येचधर्ममसूयंतेयेचैनंपर्युपासते ॥ ब्रवीतुमेभवानेतान्क्वतेगच्छंतितादृशाः ॥ २७॥ भीष्मउवाच रजसातमसाचैवसमवस्तीर्णचेतसः ॥ नरकंप्रतिपद्यंतेधर्मविद्वेषिणोजनाः ॥ २८ ॥ येतुधर्मंमहाराजसततंपर्युपासते ॥ सत्यार्जवपराःसंतस्तेवैस्वर्गभुजोनराः ॥ २९ ॥

धर्मस्त्रितयप्रतिपाद्यइत्याशंक्याह धर्मस्येति हेराजन्यद्येवंधर्मत्रयंमन्यसेतन्नेतिशेषःकिंतुह्रियमाणस्यैकस्यैवधर्मस्यत्रिधात्रिप्रकाराविचारणा एकएवप्रमाणत्रयसंवादेनपरीक्षणीयइत्यर्थः ॥ १९ ॥ त्रिधेत्यस्यव्याख्यानं एकएवेति त्रयाणांप्रमाणानांपृथक्त्वेप्रत्येकंस्वातंत्र्येणधर्मप्रतिपादकत्वेममबुद्धिर्नच ॥ २० ॥ उक्तइति प्रत्यक्षस्यातींद्रियेधर्मेप्रमाणाभावात् आचारस्यचप्रध्वंसितत्वात् त्रयाणांप्रमाणानांमध्येपरिशेषात्त्वयउक्तोवेदेसएवमार्गः नतुपरितर्कणात्धर्मस्यविचारःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ २१ ॥ अत्रवेदे अशंकीशंकाशून्यः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ आशयोभोकुर्मनः ॥ ३२ ॥ कीदृशाःकिंलक्षणाःकिंकर्माणश्च ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्गउत्सर्ग ॥ ३५ ॥ पंचानांदेवपितृभूतातिथिकुटुंबानां ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चक्रधरस्यभुजंग

धर्मएवगतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् ॥ देवलोकंप्रपद्यंतेयेधर्मपर्युपासते ॥ ३० ॥ मनुष्यायदिवादेवाःशरीरमुपताप्यवै ॥ धर्मिणःसुखमेधंतेलोभद्वेषवि
वर्जिताः ॥ ३१ ॥ प्रथमंब्रह्मणःपुत्रधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ धर्मिणःपर्युपासंतेफलंपक्वमिवाशयः ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच असतांकीदृशंरूपंसाधवः
किंचकुर्वते ॥ ब्रवीतुमेभवानेतत्संतोऽसंतश्चकीदृशाः ॥ ३३ ॥ भीष्मउवाच दुराचाराश्चदुर्धर्षादुर्मुखाश्चाप्यसाधवः ॥ साधवःशीलसंपन्नाःशिष्टाचार
स्यलक्षणं ॥ ३४ ॥ राजमार्गेगवांमध्येधान्यमध्येचधर्मिणः ॥ नोपसेवंतिराजेंद्रसर्गंमूत्रपुरीषयोः ॥ ३५ ॥ पंचानामशनंदत्वाशेषमश्नंतिसाधवः ॥ नजल्पंति
चभुंजानाननिद्रांत्यार्द्रपाणयः ॥ ३६ ॥ चित्रभानुमनड्वाहंदेवंगोष्ठंचतुष्पथं ॥ ब्राह्मणंधार्मिकंवृद्धंयेकुर्वंतिप्रदक्षिणं ॥ ३७ ॥ वृद्धानांभारतप्तानांस्त्रीणांच
क्रधरस्यच ॥ ब्राह्मणानांगवांराज्ञांपंथानंददतेचये ॥ ३८ ॥ अतिथीनांचसर्वेषांप्रेष्याणांस्वजनस्यच ॥ तथाशरणकामानांगोप्तास्यात्स्वागतप्रदः ॥ ३९ ॥
सायंप्रातर्मनुष्याणामशनंदेवनिर्मितं ॥ नांतराभोजनंदृष्टमुपवासविधिर्हिसः ॥ ४० ॥ होमकालेयथावन्हिः कालमेवप्रतीक्षते ॥ ऋतुकालेतथानारीऋतुमे
वप्रतीक्षते ॥ ४१ ॥ नान्यदागच्छतेयस्तुब्रह्मचर्यंचतत्स्मृतं ॥ अमृतंब्राह्मणागावइत्येतत्त्रयमेकतः ॥ ४२ ॥ तस्माद्गोब्राह्मणंनित्यमर्चयेतयथाविधि ॥ यजुषासं
स्कृतंमांसमुपभुंजन्नदुष्यति ॥ पृष्ठमांसंवृथामांसंपुत्रमांसंचतत्समं ॥ ४३ ॥ स्वदेशेपरदेशेवाप्यतिथिंनोपवासयेत् ॥ कर्मवैसफलंकृत्वागुरूणांप्रतिपादयेत् ॥
॥ ४४ ॥ गुरुभ्यस्त्वासनंदेयमभिवाद्याभिपूज्यच ॥ गुरुमभ्यर्च्यवर्धंतेआयुषायशसाश्रिया ॥ ४५ ॥ वृद्धान्नाभिभवेज्जातुनचैतान्प्रेषयेदिति ॥ नासीनःस्यात्स्थि
तेष्वेवमायुरस्यनरिष्यते ॥ ४६ ॥ ननग्नामीक्षतेनारींननग्नान्पुरुषानपि ॥ मैथुनंसततंगुप्तमाहारंचसमाचरेत् ॥ ४७ ॥ तीर्थानांगुरवस्तीर्थंचोक्षाणांहृदयंशुचि ॥
दर्शनानांपरंज्ञानंसंतोषःपरमंसुखं ॥ ४८ ॥ सायंप्रातश्चवृद्धानांशृणुयात्पुष्कलागिरः ॥ श्रुतमाप्नोतिहिनरःसततंवृद्धसेवया ॥ ४९ ॥ स्वाध्यायेभोजनेचैवद
क्षिणंपाणिमुद्धरेत् ॥ यच्छेद्वाङ्मनसीनित्यमिंद्रियाणितथैवच ॥ ५० ॥

स्यबहुयामाधिपतेर्वा भवेच्चक्रधरोविष्णौभुजंगेयामजालिनीतिविश्वलोचनः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कर्मअध्ययनं प्रतिपादयेत् दक्षिणामितिशेषः ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दक्षिणंपाणिउद्धरेत्यज्ञोपवीतीभवेत् ॥ ५० ॥

अभिपूजनंपायसादिभिः ॥ ५१ ॥ मंगल्यंमंगलवचनं अभिनंदनंशतंजीवेतिवचनेनसुखोत्पादनंच कुर्यादितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ समाचरेदभिनंदनं पापकर्मिणःस्वल्पदयंपापिष्ठमित्याचक्षते क

संस्कृतंपायसंनित्यंयवागूंकृसरंहविः ॥ अष्टकाःपितृदैवत्याग्रहाणामभिपूजनं ॥ ५१ ॥ श्मश्रुकर्मणिमंगल्यंक्षुतानामभिनंदनं ॥ व्याधितानांचसर्वेषामा
युषामभिनंदनं ॥ ५२ ॥ नजातुत्वमितिब्रूयादापन्नोपिमहत्तरं ॥ त्वंकारोवावधोवेतिविद्वत्सुनविशिष्यते ॥ ५३ ॥ अवराणांसमानानांशिष्याणांचसमाचरे
त् ॥ पापमाचक्षतेनित्यंह्रदयंपापकर्मिणः ॥ ५४ ॥ ज्ञानपूर्वंकृतंकर्मच्छादयंतेह्यसाधवः ॥ ज्ञानपूर्वंविनश्यंतिगूहमानामहाजने ॥ ५५ ॥ नमांमनुष्याःप
श्यंतिनमांपश्यंतिदेवताः ॥ पापेनाभिहितःपापःपापमेवाभिजायते ॥ ५६ ॥ यथावार्धुषिकोवृद्धिंदिनभेदेप्रतीक्षते ॥ धर्मेणपिहितंपापंधर्ममेवाभिवर्धयेत् ॥
॥ ५७ ॥ यथालवणमंभोभिराप्लुतंप्रविलीयते ॥ प्रायश्चित्तहतंपापंतथासद्यःप्रणश्यति ॥ ५८ ॥ तस्मात्पापंनगूहेतगूहमानंविवर्धयेत् ॥ कृत्वातत्साधुष्वाख्ये
यंतेतत्प्रशमयंत्युत ॥ ५९ ॥ आशयासंचितंद्रव्यंकालेनैवोपभुज्यते ॥ अन्येचैतत्प्रपद्यंतेवियोगेतस्यदेहिनः ॥ ६० ॥ मानसंसर्वभूतानांधर्ममाहुर्मनीषि
णः ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिधर्ममेवसमासते ॥ ६१ ॥ एकएवचरेद्धर्मंनधर्मध्वजिकोभवेत् ॥ धर्मवाणिजकाह्येतेयेधर्ममुपभुंजते ॥ ६२ ॥ अर्चेद्देवानदंभे
नसेवेतामाययागुरून् ॥ निधिंनिदध्यात्पारत्र्यंयात्रार्थंदानशब्दितं ॥ ६३ ॥ इतिश्रीम० अनु० आनुशासनि० दानधर्मेधर्मप्रमाणकथनेत्रिषष्ट्यधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ युधिष्ठिरउवाच नाभागधेयःप्राप्नोतिधनंसुबलवानपि ॥ भागधेयान्वितस्त्वर्थान्कृशोबालश्चविंदति ॥ १ ॥ नालाभकाले
लभतेप्रयत्नेपिकृतेसति ॥ लाभकालेऽप्रयत्नेनलभतेविपुलंधनं ॥ २ ॥ कृतयत्नाफलाश्चैवदृश्यंतेशतशोनराः ॥ अयत्नेनैधमानाश्चदृश्यंतेबहवोजनाः ॥ ३ ॥ यदि
यत्नोभवेन्मर्त्यःससर्वंफलमाप्नुयात् ॥ नालभ्यंचोपलभ्येतनृणांभरतसत्तम ॥ ४ ॥ प्रयत्नंकृतवंतोपिदृश्यंतेह्यफलानराः ॥ मार्गत्यायशतैरर्थानमार्गश्चापरःसु
खी ॥ ५ ॥ अकार्यमसकृत्कृत्वादृश्यंतेह्यधनानराः ॥ धनयुक्ताःस्वकर्मस्थादृश्यंतेचापरेऽधनाः ॥ ६ ॥ अधीत्यनीतिशास्त्राणिनीतियुक्तोनदृश्यते ॥ अनभिज्ञश्च
साचिव्यंगमितःकेनहेतुना ॥ ७ ॥ विद्यायुक्तोह्यविद्यश्चधनवान्दुर्मतिस्तथा ॥ यदिविद्यामुपाश्रित्यनरःसुखमवाप्नुयात् ॥ ८ ॥

र्मणैवनेषांह्रदयंज्ञायतइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ धर्मध्वजिकः तत्प्रकाशकः ॥ ६२ ॥ पारत्र्यंपरलोकहितं ॥ ६३ ॥ इतिअनुशास० नै० भारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ नाभागधेयइति ॥ १ ॥ २ ॥ कृतोयत्नोऽफलोयेषांतेकृतयत्नाफलाः ॥ ३ ॥ भवेत्समर्थःस्यात् ॥ ४ ॥ आयशतैःउपायशतैः सुखीधनेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ प्रसवःप्रसवकारणंकर्मैव दंशादीनांसुखाद्यामौप्रमाणंनियामकं एवंस्वस्यापिज्ञात्वास्थिरोऽचंचलोभव ॥ १४ ॥ इतिअनुशासनप०नैलकं०भारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ कार्यतइति ॥१॥ प्रवर्ततेप्रवर्तयति ॥२॥ धर्मार्थस्यधर्मफलस्यप्रदर्शनात् यदाधर्मएवश्रेयस्करइतिबुद्धिर्भवेत्तदायंधर्मात्माधर्मंचित्तःधर्मेआश्वसीतविश्वासं
कुर्वीत अदृढबुद्धिस्तुनविश्वसेत्धर्मफले ॥३॥ एतावद्धर्मेविश्वासवत्त्वं उभयवित्कर्तव्याकर्तव्यवित् ॥ ४ ॥ राजसामलिनाः ॥५॥ धर्मःकदाप्यधर्मोनभवेदित्याह नहीति अधर्मतयादुःखहेतुतया ॥६॥७॥

नविद्वान्विद्ययाहीनंवृत्त्यर्थमुपसंश्रयेत् ॥ यथापिपासांजयतिपुरुषःप्राप्यवैजलं ॥ ९ ॥ इष्टार्थोविद्ययात्थेवनविद्यांप्रजहेन्नरः ॥ नाप्राप्तकालोम्रियतेविद्धः
शरशतैरपि ॥ तृणाग्रेणापिसंस्पृष्टःप्राप्तकालोनजीवति ॥ १० ॥ भीष्मउवाच ईहमानःसमारंभान्यदिनासादयेद्धनं ॥ उग्रंतपःसमारोहेन्नत्थनुसंप्र
रोहति ॥ ११ ॥ दानेनभोगीभवतिमेधावीवृद्धसेवया ॥ अहिंसयाचदीर्घायुरितिप्राहुर्मनीषिणः ॥ १२ ॥ तस्माद्द्यान्नयाचेतपूजयेद्धार्मिकानपि ॥ सुभाषी
प्रियकृच्छांतःसर्वसत्वाविहिंसकः ॥ १३ ॥ यदाप्रमाणंप्रसवःस्वभावश्चसुखासुखे ॥ दंशकीटपिपीलानांस्थिरोभवयुधिष्ठिर ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारते
अनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेधर्मप्रशंसायांचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच कार्यतेय
च्चक्रियतेसच्चासच्चकृताकृतं ॥ तत्राश्वसीतसत्कृत्वाअसत्कृत्वानविश्वसेत् ॥ १ ॥ कालएवसर्वकालेनिग्रहानुग्रहौददत् ॥ बुद्धिमाविश्यभूतानांधर्माधर्मौप्रव
र्तते ॥ २ ॥ यदात्वस्यभवेद्बुद्धिर्धर्मार्थस्यप्रदर्शनात् ॥ तदाश्वसीतधर्मात्मादृढबुद्धिर्नविश्वसेत् ॥ ३ ॥ एतावन्मात्रमेतद्धिभूतानांप्राज्ञलक्षणं ॥ कालयुक्तोप्युभ
यविच्छेषंयुक्तंसमाचरेत् ॥ ४ ॥ यथात्युपस्थितैश्वर्याःप्रजायंतेनराजसाः ॥ एवमेवात्मनात्मानंपूजयंतीहधार्मिकाः ॥ ५ ॥ नत्यधर्मतयाऽधर्मंदद्यात्कालःक
थंचन ॥ तस्माद्विशुद्धमात्मानंजानीयाद्धर्मचारिणं ॥ ६ ॥ स्प्रष्टुमप्यसमर्थौहिज्वलंतमिवपावकं ॥ अधर्मःसंततोधर्मंकालेनपरिरक्षितं ॥ ७ ॥ कार्यावेतौहि
धर्मेणधर्मोहिविजयावहः ॥ त्रयाणामपिलोकानामालोकःकारणंभवेत् ॥८॥ नतुकश्चिन्नयेत्प्राज्ञोगृहीत्वैवकरेनरं ॥ उच्यमानस्तुधर्मेणधर्मलोकभयच्छले ॥
॥ ९ ॥ शूद्रोहंनाधिकारोमेचातुराश्रम्यसेवने ॥ इतिविज्ञानमपरेनात्मन्युपदधत्युत ॥ १० ॥

एतौविशुद्धताऽधर्मास्पर्शौ ॥ ८ ॥ नयेत्धर्ममितिशेषः धर्मेणधर्मानुष्ठानार्थंइतरैरुच्यमानःप्रेर्यमाणःसन्सर्वलोकभयच्छलेतेषांप्रतारणेप्रवर्तते यद्वास्वंनिस्तारंस्वयमेवाचरेदित्याह नत्विति नयेत्ऊर्ध्वमितिशेषः
किंतुधर्मत्रयलोकभययोश्छलेछलनेनिवृत्तिनिमित्तंधर्मेणहेतुनाअर्थात्प्राज्ञेनउच्यमानएवनरःऊर्ध्वंगच्छतीतिशेषः शूद्रोहमित्यादिवदन्नितिशेषपूरणेनयोज्यं ॥ ९ ॥ अपरेसाधवःनउपदधतिनच्छलंकुर्वंति
यथाधिकारंधर्मंकुर्वंति नच्छलमित्यर्थः तस्मात्प्रवर्तनासर्वाप्यर्थैवेतिभावः ॥ १० ॥

विशेषेणेतियुग्मं सर्वेषांप्राणिनांपुरुषाणांवापांचभौतिकत्वेप्रत्यक्षेपिविशेषकरणंइदंपवित्रमिदमपवित्रमितिव्यवस्थापनंलोकधर्मैशास्त्रीयधर्मैचनिमित्तेसतिकृतं पशुपामरपंडितानांयथापुनर्विहितैर्नैते एकत्वंप्राकृतंगच्छेयुरितिशास्त्रेणधर्मनियमःकृतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत्रशंकते अध्रुवइति लोकस्यधर्मस्यचकार्यकारणभावात्कार्यस्याध्रुवत्वंकारणस्यध्रुवत्वंचनयुक्तंतंतुनाशमंतरेणपटनाशायोगादित्यर्थः उत्तरमाह कालःसंकल्पः निष्कामधर्मएवध्रुवस्तत्फलंनतुसकामइत्यर्थः ॥ १३ ॥ सर्वेषामिति धर्मसंयुक्तःसंकल्पएवशेषःशिष्यतेनान्यः सचकथमुदेष्यतीत्यत्राह स्वयंगुरुरिति धर्मबलात्स्वयमेवचस

विशेषेणचवक्ष्यामिचातुर्वर्ण्यस्यलिंगतः ॥ पंचभूतशरीराणांसर्वेषांसदृशात्मनाम् ॥ ११ ॥ लोकधर्मैचधर्मैचविशेषकरणंकृतं ॥ यथैकत्वंपुनर्यांतिप्राणिनस्तत्रविस्तरः ॥ १२ ॥ अध्रुवोहिकथंलोकःस्मृतोधर्मःकथंध्रुवः ॥ यत्रकालोध्रुवस्तात्तत्रधर्मःसनातनः ॥ १३ ॥ सर्वेषांतुल्यदेहानांसर्वेषांसदृशात्मनां ॥ कालोधर्मेणसंयुक्तःशेषएवस्वयंगुरुः ॥ १४ ॥ एवंसतिनदोषोस्तिभूतानांधर्मसेवने ॥ तिर्यग्योनावपिसतांलोकएवमतोगुरुः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मैधर्मप्रशंसायांपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच शरतल्पगतंभीष्मंपांडवोथकुरूद्वहः ॥ युधिष्ठिरोहितंप्रेप्सुरपृच्छत्कल्मषापहं ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंश्रेयःपुरुषस्येहकिंकुर्वन्सुखमेधते ॥ विपाप्मासभवेत्केनकिंवाकल्मषनाशनं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मैशुश्रूषमाणायभूयःशांतनवस्तदा ॥ दैवंवंशंयथान्यायमाचष्टपुरुषर्षभ ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच अयंदैवतवंशोवैऋषिवंशसमन्वितः ॥ त्रिसंध्यंपठितःपुत्रकल्मषापहरःपरः ॥ ४ ॥ यदह्नाकुरुतेपापमिंद्रियैःपुरुषश्चरन् ॥ बुद्धिपूर्वमबुद्धिर्वारात्रौयच्चापिसंध्ययोः ॥ ५ ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःकीर्तयन्वैशुचिःसदा ॥ नांधोनबधिरःकालेकुरुतेस्वस्तिमान्सदा ॥ ६ ॥ तिर्यग्योनिंनगच्छेच्चनरकंसंकराणिच ॥ नचदुःखभयंतस्यमरणेसनमुह्यति ॥ ७ ॥ देवासुरगुरुर्देवःसर्वभूतनमस्कृतः ॥ अचिंत्योथाप्यनिर्देश्यःसर्वप्राणोह्ययोनिजः ॥ ८ ॥ पितामहोजगन्नाथःसावित्रीब्रह्मणःसती ॥ वेदभूरथकर्ताचविष्णुर्नारायणःप्रभुः ॥ ९ ॥ उमापतिर्विरूपाक्षःस्कंदःसेनापतिस्तथा ॥ विशाखोहुतभुग्वायुश्चंद्रसूर्यौप्रभाकरौ ॥ १० ॥

उदेतिनशिक्षयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥ एवमिति यदाभूतानांप्राक्कर्मैवतत्रतत्रसुखदुःखसाधनेप्रवर्तकंअतोधर्मसेवनेकर्मफलभोगेअसमंजसेपिभूतानांदोषोनास्ति यतःतिर्यग्योनावपिसतांविद्यमानानांभूतानांसदसत्प्रवृत्तौपूर्वकर्मानुसाराल्लोकएवगुरुर्दृष्टः विधिनियंत्रितोलोकदृष्टांतेनैवसाधुन्यसाधुनिवाकर्मणिप्रवर्ततेइत्यर्थः ॥ १५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ शरतल्पगतमित्यध्यायद्वयंस्पष्टार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शक्रःशचीपतिर्देवोयमोधूमोर्णयासह ॥ वरुणःसहगौर्याचसहऋद्ध्याधनेश्वरः ॥ ११ ॥ सौम्यागौःसुरभिर्देवीविश्रवाश्चमहानृषिः ॥ संकल्पःसागरोगंगा
स्रवंत्योथमरुद्गणः ॥ १२ ॥ वालखिल्यास्तपःसिद्धाःकृष्णद्वैपायनस्तथा ॥ नारदःपर्वतश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः ॥ १३ ॥ तुंबुरुश्चित्रसेनश्चदेवदूतश्चविश्रुतः ॥
देवकन्यामहाभागादिव्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ १४ ॥ उर्वशीमेनकारंभामिश्रकेशीत्यलंबुषा ॥ विश्वाचीचघृताचीचपंचचूडातिलोत्तमा ॥ १५ ॥ आदित्याव
सवोरुद्राःसाश्विनःपितरोपिच ॥ धर्मःश्रुतंतपोदीक्षाव्यवसायःपितामहः ॥ १६ ॥ शर्वर्योदिवसाश्चैवमारीचःकश्यपस्तथा ॥ शुक्रोबृहस्पतिर्भौमोबुधोराहुः
शनैश्वरः ॥ १७ ॥ नक्षत्राण्यृतवश्चैवमासाःपक्षाःसवत्सराः ॥ वैनतेयाःसमुद्राश्चकद्रुजाःपन्नगास्तथा ॥ १८ ॥ शतद्रुश्चविपाशाचचंद्रभागासरस्वती ॥ सिंधु
श्चदेविकाचैवप्रभासंपुष्कराणिच ॥ १९ ॥ गंगामहानदीवेणाकावेरीनर्मदातथा ॥ कुलंपुनाविशल्याचकरतोयांबुवाहिनी ॥ २० ॥ सरयूर्गंडकीचैवलोहित
श्चमहानदः ॥ताम्रारुणावेत्रवतीपर्णाशागौतमीतथा ॥ २१ ॥ गोदावरीचवेण्याचकृष्णवेणातथाद्रिजा ॥ दृषद्वतीचकावेरीचक्षुर्मंदाकिनीतथा ॥ २२ ॥ प्रया
गंचप्रभासंचपुण्यंनैमिषमेवच ॥तच्चविश्वेश्वरस्थानंयत्रतद्विमलंसरः ॥ २३ ॥ पुण्यतीर्थंसुसलिलंकुरुक्षेत्रंप्रकीर्तितं ॥ सिंधूत्तमंतपोदानंजंबूमार्गमथापि
च ॥ २४ ॥ हिरण्वतीवितस्ताचतथाप्लक्षवतीनदी ॥ वेदस्मृतिर्वेदवतीमालवाथाश्ववत्यपि ॥ २५ ॥ भूमिभागास्तथापुण्यागंगाद्वारमथापिच ॥ ऋषिकुल्या
स्तथामेध्यानद्यःसिंधुवहास्तथा ॥ २६ ॥ चर्मण्वतीनदीपुण्याकौशिकीयमुनातथा ॥ नदीभीमरथीचैवबाहुदाचमहानदी ॥ २७ ॥ माहेंद्रवाणीत्रिदिवानी
लिकाचसरस्वती ॥ नंदाचापरनंदाचतथातीर्थमहाह्रदः ॥ २८ ॥ गयाथफल्गुतीर्थंचधर्मारण्यंसुरैर्वृतं ॥ तथादेवनदीपुण्यासरश्चब्रह्मनिर्मितं ॥ २९ ॥ पुण्यं
त्रिलोकविख्यातंसर्वपापहरंशिवं ॥ हिमवान्पर्वतश्चैवदिव्यौषधिसमन्वितः ॥ ३० ॥ विंध्योधातुविचित्रांगस्तीर्थवानौषधान्वितः ॥ मेरुर्महेंद्रोमलयःश्वेतश्च
रजतावृतः ॥ ३१ ॥ शृंगवान्मंदरोनीलोनिषधोदर्दुरस्तथा ॥ चित्रकूटोजनाभश्चपर्वतोगंधमादनः ॥ ३२ ॥ पुण्यःसोमगिरिश्चैवतथैवान्येमहीधराः ॥ दिश
श्चविदिशश्चैवक्षितिःसर्वेमहीरुहाः ॥ ३३ ॥ विश्वेदेवानभश्चैवनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ पांतुनःसततंदेवाःकीर्तिताऽकीर्तितामया ॥ ३४ ॥ कीर्तयानोनरोत्ये
तान्मुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ स्तुवंश्चप्रतिनंदंश्चमुच्यतेसर्वतोभयात् ॥ ३५ ॥

सर्वसंकरपापेभ्योदेवतास्तवनंदकः ॥ देवतानंतरंविप्रांस्तपःसिद्धांस्तपोधिकान् ॥ ३६ ॥ कीर्तितान्कीर्तयिष्यामिसर्वपापप्रमोचनान् ॥ यवक्रीतोथरैभ्य
श्चकक्षीवानौशिजस्तथा ॥ ३७॥ भृग्वंगिरास्तथाकण्वोमेधातिथिरथप्रभुः ॥ बर्हीचगुणसंपन्नःप्राचींदिशमुपाश्रिताः ॥ ३८ ॥ भद्रांदिशंमहाभागाउल्मुचुः
प्रमुचुस्तथा ॥ मुमुचुश्चमहाभागःस्वस्त्यात्रेयश्चवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ मित्रावरुणयोःपुत्रस्तथागस्त्यःप्रतापवान् ॥ दृढायुश्चोर्ध्वबाहुश्चविश्रुतावृषिसत्तमौ ॥
॥ ४० ॥ पश्चिमांदिशमाश्रित्ययएधंतेनिबोधतान् ॥ उषंगुःसहसोदर्यैःपरिव्याधश्चवीर्यवान् ॥ ४१ ॥ ऋषिर्दीर्घतमाश्चैवगौतमःकाश्यपस्तथा ॥ एकतश्चद्वि
तश्चैवत्रितश्चैवमहानृषिः ॥ ४२ ॥ अत्रेःपुत्रश्चधर्मात्मातथासारस्वतःप्रभुः ॥ उत्तरांदिशमाश्रित्ययएधंतेनिबोधतान् ॥ ४३ ॥ अत्रिर्वसिष्ठःशक्तिश्चपाराश
र्यश्चवीर्यवान् ॥ विश्वामित्रोभरद्वाजोजमदग्निस्तथैवच ॥ ४४ ॥ ऋचीकपुत्रोरामश्चऋषिरौद्दालकिस्तथा ॥ श्वेतकेतुःकोहलश्चविपुलोदेवलस्तथा ॥ ४५ ॥
देवशर्माचधौम्यश्चहस्तिकाश्यपएवच ॥ लोमशोनाचिकेतश्चलोमहर्षणएवच ॥ ४६ ॥ ऋषिरुग्रश्रवाश्चैवभार्गवश्च्यवनस्तथा ॥ एषवैसमवायश्चऋषिदे
वसमन्वितः ॥ ४७॥ आद्यःप्रकीर्तितोराजन्सर्वपापप्रमोचनः ॥ नृगोययातिर्नहुषोयदुःपूरुश्चवीर्यवान् ॥ ४८ ॥ धुंधुमारोदिलीपश्चसगरश्चप्रतापवान् ॥
कृशाश्वोयौवनाश्वश्चचित्राश्वःसत्यवांस्तथा ॥ ४९ ॥ दुष्यंतोभरतश्चैवचक्रवर्तीमहायशाः ॥ पवनोजनकश्चैवतथादृष्टरथोनृपः ॥ ५० ॥ रघुर्नरवरश्चैवत
थादशरथोनृपः ॥ रामोराक्षसहावीरःशशबिंदुर्भगीरथः ॥ ५१ ॥ हरिश्चंद्रोमरुत्तश्चतथादृढरथोनृपः ॥ महोदर्योह्यलर्कश्चऐलश्चैवनराधिपः ॥ ५२ ॥ करंधमो
नरश्रेष्ठःकध्मोरश्चनराधिपः ॥ दक्षोंबरीषःकुकुरोरैवतश्चमहायशाः ॥ ५३ ॥ कुरुःसंवरणश्चैवमांधातासत्यविक्रमः ॥ मुचुकुंदश्चराजर्षिर्जन्हुर्जान्हविसेवि
तः ॥ ५४ ॥ आदिराजःपृथुर्वैन्योमित्रभानुःप्रियंकरः ॥ त्रसद्दस्युस्तथाराजाश्वेतोराजर्षिसत्तमः ॥ ५५ ॥ महाभिषश्चविख्यातोनिमीराजातथाष्टकः ॥ आयुः
क्षुपश्चराजर्षिःकक्षेयुश्चनराधिपः ॥ ५६ ॥ प्रतर्दनोदिवोदासःसुदासःकोसलेश्वरः ॥ ऐलोनलश्चराजर्षिर्मनुश्चैवप्रजापतिः ॥ ५७ ॥ हविध्रश्चपृषध्रश्चप्रती
पःशांतनुस्तथा ॥ अजःप्राचीनबर्हिश्चतथेक्ष्वाकुर्महायशाः ॥ ५८ ॥ अनरण्योनरपतिर्जानुजंघस्तथैवच ॥ कक्षसेनश्चराजर्षिर्येचान्येचानुकीर्तिताः ॥ ५९ ॥
कल्यमुत्थाययोनित्यंसंध्येद्वेस्तमयोदये ॥ पठेच्छुचिरनावृत्तःसधर्मफलभाग्भवेत् ॥ ६० ॥

देवादेवर्षयश्चैवसुताराजर्षयस्तथा ॥ पुष्टिमायुर्यशःस्वर्गंविधास्यंतिममेश्वराः ॥ ६१ ॥ माविघ्नंमाचमेपापंमाचमेपरिपंथिनः ॥ ध्रुवोजयोमेनित्यःस्यात्पर
 त्रचशुभागतिः ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेवंशानुकीर्तनंनामषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥
जनमेजयउवाच शरतल्पगतेभीष्मेकौरवाणांधुरंधरे ॥ शयानेवीरशयनेपांडवैःसमुपस्थिते ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोमहाप्राज्ञोममपूर्वपितामहः ॥ धर्माणामा
गमंश्रुत्वाविदित्वासर्वसंशयान् ॥ २ ॥ दानानांचविधिंश्रुत्वाछिन्नधर्मार्थसंशयः ॥ यदन्यदकरोद्विप्रतन्मेशंसितुमर्हसि ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच अभू
न्मुहूर्तंस्तिमितंसर्वंतद्राजमंडलं ॥ तूष्णींभूतेततस्तस्मिन्पटेचित्रमिवार्पितं ॥ ४ ॥ मुहूर्तमिवचध्यात्वाव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नृपंशयानंगांगेयमिदमाहवचस्त
दा ॥ ५ ॥ राजन्प्रकृतिमापन्नःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःपार्थिवैश्चानुयायिभिः ॥ ६ ॥ उपास्तेत्वांनरव्याघ्रसहकृष्णेनधीमता ॥ तमिमंपुरया
नायसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ७ ॥ एवमुक्तोभगवताव्यासेनपृथिवीपतिः ॥ युधिष्ठिरंसहामात्यमनुजज्ञेनदीसुतः ॥ ८ ॥ उवाचचैनंमधुरंनृपंशांतनवोनृपः ॥ प्रवि
शस्वपुरींराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ९ ॥ यजस्वविविधैर्यज्ञैर्बह्वन्नैःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ ययातिरिवराजेंद्रश्रद्धादमपुरःसरः ॥ १० ॥ क्षत्रधर्मरतःपार्थपितॄन्देवांश्च
तर्पय ॥ श्रेयसायोक्ष्यसेचैवव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ११ ॥ रंजयस्वप्रजाःसर्वाःप्रकृतीःपरिसांत्वय ॥ सुहृदःफलसत्कारैरर्चयस्वयथार्हतः ॥ १२ ॥ अनुत्वांतात
जीवंतुमित्राणिसुहृदस्तथा ॥ चैत्यस्थानेस्थितंवृक्षंफलवंतमिवद्विजाः ॥ १३ ॥ आगंतव्यंचभवतासमयेममपार्थिव ॥ विनिवृत्तेदिनकरेप्रवृत्तेचोत्तराय
णे ॥ १४ ॥ तथेत्युक्त्वाचकौंतेयःसोभिवाद्यपितामहं ॥ प्रययौसपरीवारोनगरंनागसाह्वयं ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यगांधारींचपतिव्रतां ॥ सहतैर्ऋषिभिःस
र्वैर्भ्रातृभिःकेशवेनच ॥ १६ ॥ पौरजानपदैश्चैवमंत्रिवृद्धैश्चपार्थिव ॥ प्रविवेशकुरुश्रेष्ठःपुरंवारणसाह्वयं ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्व
णिआनुशास०दानधर्मेभीष्मानुज्ञायांसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तमानुशासनिकंपर्व अथ
भीष्मस्वर्गारोहणपर्व वैशंपायनउवाच ततःकुंतीसुतोराजापौरजानपदंजनं ॥ पूजयित्वायथान्यायमनुजज्ञेगृहान्प्रति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भीष्मस्याग्नीनिति तैनैंतस्यापि पत्नीआसीत् यद्वा संस्कारकानग्नीन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

सांत्वयामासनारीश्चहतवीराहतेश्वराः ॥ विपुलैरर्थदानैःसतदापांडुसुतोनृपः ॥ २ ॥ सोभिषिक्तोमहाप्राज्ञःप्राप्यराज्यंयुधिष्ठिरः ॥ अवस्थाप्यनरश्रेष्ठःस
र्वाःस्वप्रकृतीस्तथा ॥ ३ ॥ द्विजेभ्योगुणमुख्येभ्योनैगमेभ्यश्चसर्वशः ॥ प्रतिगृह्याशिषोमुख्यास्तथाधर्मभृतांवरः ॥४॥ उषित्वाशर्वरीःश्रीमान्पंचाशन्नगरोत्त
मे ॥ समयंकौरवाग्र्यस्यसस्मारपुरुषर्षभः ॥ ५ ॥ सनिर्ययौगजपुराद्याजकैःपरिवारितः ॥ दृष्ट्वानिवृत्तमादित्यंप्रवृत्तंचोत्तरायणं ॥ ६ ॥ घृतंमाल्यंचगंधांश्चक्षौ
माणिचयुधिष्ठिरः ॥ चंदनागुरुमुख्यानितथाकालीयकान्यपि ॥ ७ ॥ प्रस्थाप्यपूर्वंकौंतेयोभीष्मसंस्करणायवै ॥ माल्यानिचवरार्हाणिरत्नानिविविधानिच ॥
॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यगांधारींचयशस्विनीं ॥ मातरंचपृथांधीमान्भ्रातॄंश्चपुरुषर्षभान् ॥ ९ ॥ जनार्दनेनानुगतोविदुरेणचधीमता ॥ युयुत्सुनाचकौरव्योयुयु
धानेनवाविभो ॥ १० ॥ महताराजभोगेनपारिबर्हेणसंवृतः ॥ स्तूयमानोमहातेजाभीष्मस्याग्नीननुव्रजन् ॥ ११ ॥ निश्चक्रामपुरात्तस्माद्यथादेवपतिस्तथा ॥
आससादकुरुक्षेत्रेततःशांतनवंनृपः ॥ १२ ॥ उपास्यमानंव्यासेनपाराशर्येणधीमता ॥ नारदेनचराजर्षेदेवलेनासितेनच ॥ १३ ॥ हतशिष्टैर्नृपैश्चान्यैर्नाना
देशसमागतैः ॥ रक्षिभिश्चमहात्मानंरक्ष्यमाणंसमंततः ॥ १४ ॥ शयानंवीरशयनेददर्शनृपतिस्ततः ॥ ततोरथादवातीर्यभ्रातृभिःसहधर्मराट् ॥ १५ ॥ अभि
वाद्याथकौंतेयःपितामहमरिंदमं ॥ द्वैपायनादीन्विप्रांश्चतैश्चप्रत्यभिनंदितः ॥ १६ ॥ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चभ्रातृभिःसहधर्मजः ॥ आसाद्यशरतल्पस्थमृषि
भिःपरिवारितं ॥ १७ ॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहकौरव्यःशयानंनिम्नगासुतं ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरोहंनृपतेनमस्तेजाह्नवीसुत ॥ शृणोषि
चेन्महाबाहोब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ १९ ॥ प्राप्तोस्मिसमयेराजन्नग्नीनादायतेविभो ॥ आचार्यान्ब्राह्मणांश्चैवऋत्विजोभ्रातरश्चमे ॥ २० ॥ पुत्रश्चतेमहाते
जाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ उपस्थितःसहामात्योवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ २१ ॥ हतशिष्टाश्चराजानःसर्वेचकुरुजांगलाः ॥ तान्पश्यनरशार्दूलसमुन्मीलयलोच
ने ॥ २२ ॥ यच्चेहकिंचित्कर्तव्यंतत्सर्वंप्रापितंमया ॥ यथोक्तंभवताकालेसर्वमेवचतत्कृतं ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुगांगेयःकुंतीपुत्रेणधी
मता ॥ ददर्शभारतान्सर्वान्स्थितान्संपरिवार्यह ॥ २४ ॥ ततश्चतंबलीभीष्मःप्रगृह्यविपुलंभुजं ॥ उद्यन्मेघस्वरोवाग्मीकालेवचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ माघोयमिति सौम्यश्चांद्रः मासस्यचतुर्भागकरणेसार्धसप्ततिर्भागत्वात् अष्टम्यर्धस्यानतीतत्वेनप्रथमभागस्यविद्यमानत्वात्त्रिभागशेषोभवितुमर्हतीत्यर्थः तेनाद्याष्टमीत्यर्थः ॥ २८ ॥

दिष्ट्याप्राप्तोसिकौंतेयसहामात्योयुधिष्ठिर ॥ परिवृत्तोहिभगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः ॥ २६ ॥ अष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताः ॥ शरेषुनिशिताग्रेषु यथावर्षशतंतथा ॥ २७ ॥ माघोयंसमनुप्राप्तोमासःसौम्योयुधिष्ठिर ॥ त्रिभागशेषःपक्षोयंशुक्लोभवितुमर्हति ॥ २८ ॥ एवमुक्त्वातुगांगेयोधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ धृतराष्ट्रमथामंत्र्यकालेवचनमब्रवीत् ॥ २९॥ भीष्मउवाच राजन्विदितधर्मोसिसुनिर्णीतार्थसंशयः ॥ बहुश्रुताहितेविप्राबहवःपर्युपासिताः ॥ ॥ ३० ॥ वेदशास्त्राणिसर्वाणिधर्मांश्चमनुजेश्वर ॥ वेदांश्चचतुरःसर्वान्निखिलेनानुबुध्यसे ॥ ३१ ॥ नशोचितव्यंकौरव्यभवितव्यंहितत्तथा ॥ श्रुतंदेवरहस्यंतेकृष्णद्वैपायनादपि ॥ ३२ ॥ यथापांडोःसुताराजंस्तथैवतवधर्मतः ॥ तान्पालयस्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणेरतान् ॥ ३३ ॥ धर्मराजोहिशुद्धात्मानिदेशेस्थास्यतेतव ॥ आनृशंस्यपरंह्येनंजानामिगुरुवत्सलं ॥ ३४ ॥ तवपुत्रादुरात्मानःक्रोधलोभपरायणाः ॥ ईर्ष्याभिभूतादुर्वृत्तास्तान्नशोचितुमर्हसि ॥ ३५॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वावचनंधृतराष्ट्रंमनीषिणं ॥ वासुदेवंमहाबाहुमभ्यभाषतकौरवः ॥ ३६ ॥ भीष्मउवाच भगवन्देवदेवेशसुरासुरनमस्कृत ॥ त्रिविक्रमनमस्तुभ्यंशंखचक्रगदाधर ॥ ३७॥ वासुदेवोहिरण्यात्मापुरुषःसविताविराट् ॥ जीवभूतोनुरूपस्त्वंपरमात्मासनातनः ॥ ३८ ॥ त्रायस्वपुंडरीकाक्षपुरुषोत्तमनित्यशः ॥ अनुजानीहिमांकृष्णवैकुंठपुरुषोत्तम ॥ ३९ ॥ रक्ष्याश्चतेपांडवेयाभवान्येषांपरायणं ॥ उक्तवानस्मिदुर्बुद्धिंमंदंदुर्योधनंतदा ॥ ४० ॥ यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ वासुदेवेनतीर्थेनपुत्रसंशाम्यपांडवैः ॥ ४१ ॥ संधानस्यपरःकालस्तवेतिचपुनःपुनः ॥ नचमेतद्वचोमूढःकृतवान्ससुमंदधीः ॥ घातयित्वेहपृथिवींततःसनिधनंगतः ॥ ४२ ॥ त्वांतुजानाम्यहंदेवंपुराणमृषिसत्तमं ॥ नरेणसहितंदेवबदर्यांसुचिरोषितं ॥ ४३ ॥ तथामेनारदःप्राहव्यासश्चसुमहातपाः ॥ नरनारायणावेतौसंभूतौमनुजेष्विति ॥ ४४ ॥ समांत्वमनुजानीहिकृष्णमोक्ष्येकलेवरं ॥ त्वयाहंसमनुज्ञातोगच्छेयंपरमांगतिं ॥ ४५ ॥ वासुदेवउवाच अनुजानामिभीष्मत्वांवसून्प्राप्नुहिपार्थिव ॥ नतेस्तिवृजिनंकिंचिदिहलोकेमहाद्युते ॥ ४६ ॥ पितृभक्तोसिराजर्षेमार्कंडेयइवापरः ॥ तेनमृत्युस्तववशेस्थितोभृत्यइवानतः ॥ ४७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुगांगेयःपांडवानिदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रमुखांश्चापिसर्वांश्चसुहृदस्तथा ॥ ४८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥४९॥५०॥५१॥५२॥ इतिअनुशासनपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६८॥ ॥७॥ एवमुक्त्वेति ॥१॥ धारणासुआधारादिषुस्थानेषुयथाक्रमंमूलाधारात्स्वाधि

प्राणानुत्स्रष्टुमिच्छामितत्रानुज्ञातुमर्हथ॥ सत्येषुयतितव्यंवःसत्यंहिपरमंबलं॥ ४९ ॥ आनृशंस्यपरैर्भाव्यंसदैवनियतात्मभिः ॥ ब्रह्मण्यैर्धर्मशीलैश्चतपोनि
त्यैश्चभारताः॥५०॥ इत्युक्त्वासुहृदःसर्वान्संपरिष्वज्यचैवह॥ पुनरेवाब्रवीद्धीमान्युधिष्ठिरमिदंवचः॥५१॥ ब्राह्मणाश्चैवतेनित्यंप्राज्ञाश्चैवविशेषतः॥ आचा
र्याऋत्विजश्चैवपूजनीयाजनाधिप ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिभीष्मस्वर्गारोहणपर्वणिदानधर्मेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
॥१६८॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाकुरून्सर्वान्भीष्मःशांतनवस्तदा॥ तूष्णींबभूवकौरव्यःसमुहूर्तमरिंदम ॥१॥ धारयामास
चात्मानंधारणासुयथाक्रमं ॥ तस्योर्ध्वमगमन्प्राणाःसन्निरुद्धामहात्मनः ॥ २ ॥ इदमाश्चर्यमासीच्चमध्येतेषांमहात्मनां ॥ सहितैर्ऋषिभिःसर्वैस्तदाव्या
सादिभिःप्रभो॥ ३॥ यद्यन्मुंचतिगात्रंहिसशांतनुसुतस्तदा ॥ तत्तद्विशल्यंभवतियोगयुक्तस्यतस्यवै ॥ ४ ॥ क्षणेनप्रेक्षतांतेषांविशल्यःसोभवत्तदा॥ तद्दृष्ट्वा
विस्मिताःसर्वेवासुदेवपुरोगमाः ॥ ५ ॥ सहतैर्मुनिभिःसर्वैस्तदाव्यासादिभिर्नृप ॥ सन्निरुद्धस्तुतेनात्मासर्वेष्वायतनेषुच ॥ ६ ॥ जगामभित्वामूर्धानंदि
वमभ्युत्पपातह ॥ देवदुंदुभिनादश्चपुष्पवर्षैःसहाभवत् ॥ ७ ॥ सिद्धाब्रह्मर्षयश्चैवसाधुसाध्वितिहर्षिताः ॥ महोल्केवचभीष्मस्यमूर्धदेशाज्जनाधिप ॥ ८ ॥
निःसृत्याकाशमाविश्यक्षणेनांतरधीयत ॥ एवंसराजशार्दूलनृपःशांतनवस्तदा ॥ ९ ॥ समयुज्यतकालेनभरतानांकुलोद्वहः ॥ ततस्त्वादायदारूणिगंधांश्च
विविधान्बहून्॥ १० ॥ चितांचक्रुर्महात्मानःपांडवाविदुरस्तथा॥ युयुत्सुश्चापिकौरव्यंप्रेक्षकास्त्वितरेभवन्॥ ११ ॥ युधिष्ठिरश्चगांगेयंविदुरश्चमहामतिः॥
छादयामासतुरुभौक्षौमैर्माल्यैश्चकौरवं ॥ १२ ॥ धारयामासतस्याथयुयुत्सुश्छत्रमुत्तमं ॥ चामरव्यजनेशुभ्रेभीमसेनार्जुनावुभौ ॥ १३ ॥ उष्णीषेपरिगृ
ह्णीतांमाद्रीपुत्रावुभौतथा॥ स्त्रियःकौरवनाथस्यभीष्मंकुरुकुलोद्वहं ॥ १४ ॥ तालवृंतान्युपादायपर्यवीजंतसर्वशः॥ ततोस्यविधिवच्चक्रुःपितृमेधंमहात्मनः॥
॥ १५॥ यजनंबहुशश्चाग्नौजगुःसामानिसामगाः ॥ ततश्चंदनकाष्ठैश्चतथाकालीयकैरपि ॥ १६ ॥ कालागुरुप्रभृतिभिर्गंधैश्चोच्चावचैस्तथा ॥ समवच्छा
द्यगांगेयंसंप्रज्वाल्यहुताशनं॥ १७॥ अपसव्यमकुर्वंतधृतराष्ट्रमुखाश्चितां॥ संस्कृत्यचकुरुश्रेष्ठंगांगेयंकुरुसत्तमाः ॥ १८॥

ष्ठानं ततोमणिपूरं ततोनाहतं ततोविशुद्धिंततआज्ञामेवंक्रमेणमनःसहितंवायुंनिरुंधन्नुपर्युपर्यानीतवानित्यर्थः॥२॥३॥ यद्यदिति प्राणेनमुक्तंगात्रंप्रशिथिलावयवसंयोगंसन्मग्नमपिशरंधारयितुमक्षममभूत्अ
तस्तत्तदंगंविशल्यमभूदित्यर्थः॥४॥५॥ आत्माप्राणसंयुक्तंमनः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥उष्णीषेकिरीटंशिरोवेष्टे उष्णीषंतुशिरोवेष्टेकिरीटेलक्षणांतरेइतिमेदिनी ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

जग्मुर्भागीरथींपुण्यामृषिजुष्टांकुरूद्वहाः ॥ अनुगम्यमानाव्यासेननारदेनासितेनच ॥१९॥ कृष्णेनभरतस्त्रीभिर्येचपौराःसमागताः ॥ उदकंचक्रिरेचैवगांगे
यस्यमहात्मनः ॥ २० ॥ विधिवत्क्षत्रियश्रेष्ठाःसचसर्वोजनस्तदा ॥ ततोभागीरथीदेवीतनयस्योदकेकृते ॥२१॥ उत्थायसलिलात्तस्माद्रुदतीशोकविह्वला ॥
परिदेवयतीतत्रकौरवानभ्यभाषत ॥ २२ ॥ निबोधतयथावृत्तमुच्यमानंमयानघाः ॥ राजवृत्तेनसंपन्नःप्रज्ञयाभिजनेनच ॥ २३ ॥ सत्कर्ताकुरुवृद्धानांपि
तृभक्तोमहाव्रतः ॥ जामदग्न्येनरामेणयःपुरानपराजितः ॥ २४ ॥ दिव्यैरस्त्रैर्महावीर्यःसहतोद्यशिखंडिना ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममपार्थिवाः ॥ २५ ॥
अपश्यंत्याःप्रियंपुत्रंयन्नदीर्यतिमेद्यवै ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांस्वयंवरे ॥ २६ ॥ विजित्यैकरथेनैवकन्याश्चायंजहारह ॥ यस्यनास्तिबलेतुल्यःपृथिव्या
मपिकश्चन ॥ २७॥ हतंशिखंडिनाश्रुत्वानविदीर्येतयन्मनः ॥ जामदग्न्यःकुरुक्षेत्रेयुधियेनमहात्मना ॥ २८ ॥ पीडितोनातियत्नेनसहतोद्यशिखंडिना ॥ एवं
विधंबहुतदाविलपंतींमहानदीं ॥ २९ ॥ आश्वासयामासतदागंगांदामोदरोविभुः ॥ समाश्वसिहिभद्रेत्वंमाशुचःशुभदर्शने ॥ ३० ॥ गतःसपरमंलोकंतववपु
त्रोनसंशयः ॥ वसुरेषमहातेजाःशापदोषेणशोभने ॥ ३१ ॥ मानुषत्वमनुप्राप्तोनैनंशोचितुमर्हसि ॥ सएषक्षत्रधर्मेणअयुध्यतरणाजिरे ॥ ३२ ॥ धनंजये
ननिहतोनैषदेविशिखंडिना ॥ भीष्मंहिकुरुशार्दूलमुद्यतेषुंमहारणे ॥ ३३ ॥ नशक्तःसंयुगेहंतुंसाक्षादपिशतक्रतुः ॥ स्वच्छंदतस्तववसुतोगतःस्वर्गंशुभानने ॥
॥ ३४ ॥ नशक्ताविनिहंतुंहिरणेतंसर्वदेवताः ॥ तस्मान्मात्वंसरिच्छ्रेष्ठेशोचस्वकुरुनंदनं ॥ वसूनेषगतोदेविपुत्रस्तेविज्वराभव ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच
इत्युक्तासातुकृष्णेनव्यासेनतुसरिद्वरा ॥ त्यक्त्वाशोकंमहाराजस्वंवार्यवततारह ॥ ३६ ॥

चहस्तेनमरणजातंशोकंदूरीकरोति सएषइति ॥ ३२ ॥ अर्जुनमपिशप्स्यतीतिशंकयातस्यमृत्युभयमेवनास्तीत्याह भीष्मंहीति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥३७॥३८॥ गोपालं भूम्निवेदे शिवमुपनिषदि ब्रह्मविल्लक्ष्मणार्यं तर्केधीरेशमिश्रान्फणिपतिभणितौ पोलगंगाधरार्यं ॥ भाट्टेनारायणंयोगुरुमकृततंदक्षिणामूर्त्युपास्तौश्रौते चिंतामणिं च व्यभजतसमहाभारते

सत्कृत्यतेतांसरितंततःकृष्णमुखान्नृप ॥ अनुज्ञातास्तयासर्वेन्यवर्ततजनाधिपाः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांअनुशासनपर्वणिभीष्मस्वर्गारोहणपर्वणिदानधर्मेभीष्मयुधिष्ठिरसंवादेभीष्ममुक्तिर्नामएकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इतिअनुशासनपर्वसमाप्तं ॥ अतःपरमाश्वमेधिकंपर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः वैशंपायनउवाच कृतोदकंतुराजानंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥ पुरस्कृत्यमहाबाहुरुत्तताराकुलेंद्रियः ॥ १ ॥

दानधर्मान् ॥१॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेअनुशासनपर्वणिएकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥

॥ अस्मिन्पर्वण्यादिपर्वोक्ताध्यायश्लोकपर्वसंख्यावैषम्यमुपलभ्यमानंलिपिकरादिप्रमादकृतमित्यवसेयं ॥

॥ इदमनुशासनपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं ॥ शकाब्दाः १७८५ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्व प्रारभ्यते ॥

अश्वमेध पर्व

श्रीगणेशायनमः   श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना आश्वमेधिकभावार्थःश्रीकृष्णेनप्रकाश्यते ॥ १ ॥ अश्विस्तुत्पूर्ध्वयायातात्ष्टावक्रीयेषुसूचितं सानत्सुजातेविवृतंगीतायांविपुलीकृते ॥ २ ॥ मोक्षधर्मेषुचपुनर्नानाख्यानोपबृंहणैः अतीवव्याकृतंप्रत्यगात्मतत्त्वमनाकुलं ॥ ३ ॥ यज्जिज्ञासोदयायैवजपदानादयःस्मृताः आनुशासनिकेसम्यक्चित्तदोषविनाशकाः ॥ ४ ॥ यत्रश्रावण्यलाभायवैराग्योदयसिद्धये कुरुक्षयादिकोलोकवृत्तांतउपवर्णितः ॥ ५ ॥ तदेवस्पष्टमत्रोपसंहारव्यपदेशतः आत्मतत्त्वंविवृणुतेमुनिराख्यानकैस्त्रिभिः ॥ ६ ॥ आख्यानत्रयंच संवर्त्तमरुत्तीयं कृष्णधर्मसंवादः कृष्णार्जुनसंवादश्च तत्राद्येकार्श्यांमृतस्यमुक्तिलिंगेनैवसूचयित्वाईश्वराराधनादिनाधर्मेणैवधनंलब्ध्वात्मशुद्धयेयष्टव्यमित्युक्तं द्वितीयेशास्त्रार्थसूत्रणं तृतीयेतद्विवरणंचेति तदूर्ध्वमुत्तंकोंच्छवृत्त्याद्याख्यानैर्ज्ञानोपयोगि

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥   वैशंपायनउवाच   कृतोदकंतुराजानंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥ पुरस्कृत्यमहाबाहुरुत्ततारकुलेंद्रियः ॥ २ ॥ उत्तीर्यतुमहाबाहुर्बाष्पव्याकुललोचनः ॥ पपाततीरेगंगायाव्याधविद्धइवद्विपः ॥ ३ ॥ तंसीदमानंजग्राहभीमःकृष्णेनचोदितः ॥ मैवमित्यब्रवीच्चैनंकृष्णःपरबलार्दनः ॥ ४ ॥ तमार्त्तंपतितंभूमौश्वसंतंचपुनःपुनः ॥ ददृशुःपार्थिवाराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ५ ॥ तंदृष्ट्वादीनमनसंगतसत्वंनरेश्वरं ॥ भूयःशोकसमाविष्टाःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ६ ॥ राजातुधृतराष्ट्रश्चपुत्रशोकाभिपीडितः ॥ वाक्यमाहमहाबुद्धिःप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरं ॥ ७ ॥ उत्तिष्ठकुरुशार्दूलकुरुकार्यमनंतरं ॥ क्षत्रधर्मेणकौंतेयजितेयमवनीत्वया ॥ ८ ॥ भुंक्ष्वभोगान्भ्रातृभिश्चसुहृद्भिश्चमनोनुगान् ॥ शोचितव्यंनपश्यामित्वयाधर्मभृतांवर ॥ ९ ॥ शोचितव्यंमयाचैवगांधार्याचमहीपते ॥ ययोःपुत्रशतंनष्टंस्वप्नलब्धंयथाधनं ॥ १० ॥ अश्रुत्वाहितकामस्यविदुरस्यमहात्मनः ॥ वाक्यानिसुमहार्थानिपरितप्यामिदुर्मतिः ॥ ११ ॥ उक्तवान्विदुरोयन्मांधर्मात्मादिव्यदर्शनः ॥ दुर्योधनापराधेनकुलंतेविनशिष्यति ॥ १२ ॥ स्वस्तिचेदिच्छसेराजन्कुलस्यकुरुमेवचः ॥ वध्यतामेषदुष्टात्मामंदोराजासुयोधनः ॥ १३ ॥ कर्णश्चशकुनिश्चैवनैनंपश्यतुकर्हिचित् ॥ द्यूतसंघातमप्येषामप्रमादेनवारय ॥ १४ ॥

गुरुशुश्रूषामाहात्म्यहिंसात्मकयज्ञनिंदादिचयथायथंतात्पर्यविषयतयाज्ञेयं तत्रायमाद्यःश्लोकः नारायणमिति आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःप्रोक्तंतेननारायणःस्मृतइतिस्मृतेरापःपुरुषवचसइतिश्रुतेश्चांभःप्रधानंभूतपंचकंनरेणांतर्यामिणास्रष्टंनारं तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः स्रष्टाप्रवेष्टाचनारायणईश्वरः सएवप्रविश्योपाधिधर्मानभिमन्यमानोनरोजीवः ताभ्यामुत्तमोनरोत्तमः कार्यकारणोपाधिद्वयनिर्मुक्तःपरमात्मा एतत्त्रयंतत्स्वरूपप्रकाशिकांसरस्वतींदेवींचप्रणम्यजयंमहाभारताख्यमितिहासंसर्वश्रुतिस्मृतिसारभूतमुदीरयेदितितस्यार्थः एतेनतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थोजीवब्रह्माभेदोग्रंथप्रतिपाद्योदर्शितः कृतोदकंतुराजानमिति उत्ततारगंगातइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ एवंशोकाक्रांतोवैराग्यमिच्छतीतिस्पष्टयति एवमुक्त

अभिषेचयराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं॥ सपालयिष्यतिवशीधर्मेणपृथिवीमिमां॥ १५॥ अथनेच्छसिराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ मेढीभूतःस्वयंराज्यंप्रतिगृ
ह्णीष्वपार्थिव ॥ १६॥ समंसर्वेषुभूतेषुवर्त्तमानंनराधिप॥ अनुजीवंतुसर्वेत्वांज्ञातयोभ्रातृभिःसह॥ १७॥ एवंब्रुवतिकौंतेयविदुरेदीर्घदर्शिनि ॥ दुर्योधनमहं
पापमन्ववर्त्तंवृथामतिः॥ १८॥ अश्रुत्वातस्यधीरस्यवाक्यानिमधुराण्यहं॥ फलंप्राप्यमहद्दुःखंनिमग्नःशोकसागरे ॥ १९ ॥ वृद्धौहितेऽद्यपितरौपश्यनौदुःखि
तौनृप॥ नशोचितव्यंभवतापश्यामीहजनाधिप॥२०॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० प्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥४॥ वैशंपायन
उवाच एवमुक्तस्तुराज्ञासधृतराष्ट्रेणधीमता॥ तूष्णींबभूवमेधावीतमुवाचाथकेशवः॥१॥ अतीवमनसाशोकःक्रियमाणोजनाधिप ॥ संतापयतिचैतस्य
पूर्वप्रेतान्पितामहान्॥ २॥ यजस्वविविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः॥ देवांस्तर्पयसोमेनस्वधयाचपितॄनपि ॥ ३ ॥ अतिथीनन्नपानेनकामैरन्यैरकिंचनान् ॥
विदितंवेदितव्यंतेकर्त्तव्यमपितेकृतं॥ ४॥ श्रुताश्चराजधर्मास्तेभीष्माद्भागीरथीसुतात्॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवनारदाद्विदुरात्तथा॥ ५ ॥ नेमामर्हसिमूढानांवृत्तिं
त्वमनुवर्त्तितुं॥ पितृपैतामहंवृत्तमास्थायधुरमुद्वह॥६॥ युक्तंहियशसाक्षात्रंस्वर्गंप्राप्तुमसंशयं॥ नहिकश्चिद्धिशूराणांनिहतोत्रपराङ्मुखः॥७॥ त्यजशोकंमहा
राजभवितव्यंहितत्तथा॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंत्वयायेस्मिन्रणेहताः॥ ८॥ एतावदुक्त्वागोविंदोधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ विरराममहातेजास्तमुवाचयुधिष्ठिरः॥ ९॥
युधिष्ठिरउवाच गोविंदमयियाप्रीतिस्तवसाविदितामम॥ सौहृदेनतथाप्रेम्णासदामय्यनुकंपसे॥ १०॥ प्रियंतुमेस्यात्सुमहत्कृतंचक्रगदाधर॥ श्रीमन्प्री
तेनमनसासर्वंयादवनंदन॥ ११॥ यदिमामनुजानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनं॥ नहिशांतिंप्रपश्यामिपातयित्वापितामहं॥१२॥ कर्णंचपुरुषव्याघ्रंसंग्रामेष्वपला
यिनं॥ कर्मणायेनमुच्येयमस्मात्क्रूरादरिंदम॥ १३॥ कर्मणातद्विधत्स्वेहयेनशुध्यतिमेमनः ॥ तमेवंवादिनंपार्थंव्यासःप्रोवाचधर्मवित् ॥ १४॥ सांत्वयन्सुम
हातेजाःशुभंवचनमर्थवत्॥ अकृतातेमतिस्तातपुनर्बाल्येनमुह्यसे॥ १५॥ किमाकाशावयंतातप्रलपामोमुहुर्मुहुः॥ विदिताःक्षत्रधर्मास्तेयेषांयुद्धेनजीविका
॥ १६॥ तथाप्रवृत्तोनृपतिर्नाधिबंधेनयुज्यसे॥ मोक्षधर्माश्चनिखिलायाथातथ्येनतेश्रुताः॥ १७॥

स्त्वित्यध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ मौढ्यप्रयुक्ताद्वैराग्याच्छास्त्रीयकर्माचरणमेवश्रेयइत्युक्तं युधिष्ठि

असकृच्चापिसंदेहाश्छिन्नास्तेकामजामया ॥ अश्रद्दधानोदुर्मेधालुप्तस्मृतिरसिध्रुवं ॥ १८ ॥ मैवंभवनतेयुक्तमिदमज्ञानमीदृशं ॥ प्रायश्चित्तानिसर्वाणिवि
दितानिचतेनघ ॥ १९ ॥ राजधर्माश्चतेसर्वेदानधर्माश्चतेश्रुताः ॥ सकथंसर्वधर्मज्ञःसर्वागमविशारदः ॥ परिमुह्यसिभूयस्त्वमज्ञानादिवभारत ॥ २० ॥ इति
श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ४ ॥ व्यासउवाच युधिष्ठिरतवप्रज्ञानसम्यगितिमेमतिः ॥ नहिकश्चित्स्वयं
मर्त्यःस्ववशःकुरुतेक्रियां ॥ १ ॥ ईश्वरेणचयुक्तोयंसाध्वसाधुचमानवः ॥ करोतिपुरुषःकर्मतत्रकापरिदेवना ॥ २ ॥ आत्मानंमन्यसेचाथपापकर्माणमंततः ॥
शृणुतत्रयथापापमपकृष्येतभारत ॥ ३ ॥ तपोभिःक्रतुभिश्चैवदानेनचयुधिष्ठिर ॥ तरंतिनित्यंपुरुषायेस्मपापानिकुर्वते ॥ यज्ञेनतपसाचैवदानेनचनराधिप ॥
पूयंतेनरशार्दूलनरादुष्कृतकारिणः ॥ ५ ॥ असुराश्चसुराश्चैवपुण्यहेतोर्मखक्रियां ॥ प्रयतंतेमहात्मानस्तस्माद्यज्ञाःपरायणं ॥ ६ ॥ यज्ञैरेवमहात्मानोबभूवुर
धिकाःसुराः ॥ ततोदेवाःक्रियावंतोदानवानभ्यधर्षयन् ॥ ७ ॥ राजसूयाश्वमेधौचसर्वमेधंचभारत ॥ नरमेधंचनृपतेत्वमाहरयुधिष्ठिर ॥ ८ ॥ यजस्ववाजिमेधेन
विधिवद्दक्षिणावता ॥ बहुकामान्नवित्तेनरामोदाशरथिर्यथा ॥ ९ ॥ यथाचभरतोराजादौष्यंतिःपृथिवीपतिः ॥ शाकुंतलोमहावीर्यस्तवपूर्वपितामहः ॥ १० ॥
युधिष्ठिरउवाच असंशयंवाजिमेधःपावयेत्पृथिवीमपि ॥ अभिप्रायस्तुमेकश्चित्तंत्वंश्रोतुमिहार्हसि ॥ ११ ॥ इमंज्ञातिवधंकृत्वासुमहांतंद्विजोत्तम ॥ दान
मल्पंनशक्नोमिदातुंवित्तंचनास्तिमे ॥ १२ ॥ नतुबालानिमान्दीनानुत्सहेवसुयाचितुं ॥ तथैवार्द्रव्रणान्कृच्छ्रेवर्त्तमानान्नृपात्मजान् ॥ १३ ॥ स्वयंविनाश्यपृ
थिवींयज्ञार्थेद्विजसत्तम ॥ करमाहारयिष्यामिकथंशोकपरायणः ॥ १४ ॥ दुर्योधनापराधेनवसुधावसुधाधिपाः ॥ प्रनष्टायोजयित्वास्मानकीर्त्यामुनिसत्त
म ॥ १५ ॥ दुर्योधनेनपृथिवीक्षयितावित्तकारणात् ॥ कोशश्चापिविशीर्णोसौधार्त्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ १६ ॥ पृथिवीदक्षिणाचात्रविधिःप्रथमकल्पितः ॥ विद्व
द्भिःपरिदृष्टोयंशिष्टोविधिविपर्ययः ॥ १७ ॥ नचप्रतिनिधिंकर्त्तुंचिकीर्षामितपोधन ॥ अत्रमेभगवन्सम्यक्साचिव्यंकर्त्तुमर्हसि ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनकृ
ष्णद्वैपायनस्तदा ॥ मुहूर्त्तमनुसंचिंत्यधर्मराजानमब्रवीत् ॥ १९ ॥ कोशश्चापिविशीर्णोयंपरिपूर्णोभविष्यति ॥ विद्यतेद्रविणंपार्थगिरौहिमवतिस्थितं ॥ २० ॥

रतवप्रज्ञेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रतिनिधिमनुकल्पं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ शुश्रूषेइति ॥ १ ॥ मरुत्तयज्ञप्रशंसाप्रसंगात्तद्वंश्यान्स्तौति आसीत्कृतयुगइत्या

उत्सृष्टंब्राह्मणैर्यज्ञेमरुत्तस्यमहात्मनः॥ तदानयस्वकौंतेयपर्याप्तंतद्भविष्यति॥ २१॥ युधिष्ठिरउवाच कथंयज्ञेमरुत्तस्यद्रविणंतत्समाचितं॥ कस्मिंश्च

कालेसनृपोबभूववदतांवर॥ २२॥ व्यासउवाच यदिशुश्रूषसेपार्थश्टणुकारंधमंनृपं॥ यस्मिन्कालेमहावीर्यःसराजासीन्महाधनः॥ २३॥ इतिश्री

महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० संवर्त्तमरुत्तीयेतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥४॥ युधिष्ठिरउवाच शुश्रूषेतस्यधर्मज्ञराजर्षेःपरिकीर्त्तनं॥ द्वैपा

यनमरुत्तस्यकथांप्रब्रूहिमेनघ॥ १॥ व्यासउवाच आसीत्कृतयुगेतातमनुर्दंडधरःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहाबाहुःप्रसंधिरितिविश्रुतः॥ २॥ प्रसंधेरभवत्पु

त्रःक्षुपइत्यभिविश्रुतः॥ क्षुपस्यपुत्रइक्ष्वाकुर्महीपालोभवत्प्रभुः॥ ३॥ तस्यपुत्रशतंराजन्नासीत्परमधार्मिकं॥ तांस्तुसर्वान्महीपालानिक्ष्वाकुरकरोत्प्रभुः॥४॥

तेषांज्येष्ठस्तुविंशोभूत्प्रतिमानंधनुष्मतां॥ विंशस्यपुत्रःकल्याणोविविंशोनामभारत॥ ५॥ विविंशस्यसुताराजन्बभूवुर्दशपंचच॥ सर्वेधनुषिविक्रांताब्रह्म

ण्याःसत्यवादिनः॥ ६॥ दानधर्मरताःशांताःसततंप्रियवादिनः॥ तेषांज्येष्ठःखनीनेत्रःसतान्सर्वानपीडयत्॥ ७॥ खनीनेत्रस्तुविक्रांतोजित्वाराज्यमकंटकं॥

नाशकद्रक्षितुंराज्यंनान्वरज्यंततंप्रजाः॥ ८॥ तमपास्यचतद्राज्येतस्यपुत्रंसुवर्चसं॥ अभ्यषिंचंतराजेंद्रमुदिताह्यभवंस्तदा॥ ९॥ सपितुर्विक्रियांदृष्ट्वाराज्या

न्निरसनंचतत्॥ नियतोवर्त्तयामासप्रजाहितचिकीर्षया॥ १०॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशुचिःशमदमान्वितः॥ प्रजास्तंचान्वरज्यंतधर्मनित्यंमनस्विनं॥ ११॥

तस्यधर्मप्रवृत्तस्यव्यशीर्यत्कोशवाहनं॥ तंक्षीणकोशंसामंताःसमंतात्पर्यपीडयन्॥ १२॥ सपीड्यमानोबहुभिःक्षीणकोशाश्ववाहनः॥ आर्त्तिमार्च्छत्परंरा

जासहभृत्यैःपुरेणच॥ १३॥ नचैनमभिहंतुंतेशकुवंतिबलक्षये॥ सम्यग्वृत्तोहिराजासधर्मनित्योयुधिष्ठिर॥ १४॥ यदातुपरमामार्त्तिंगतोसौसपुरोनृपः॥ ततः

प्रदध्मौसकरंप्रादुरासीत्ततोबलं॥ १५॥ ततस्तानजयत्सर्वान्प्रातिसीमान्नराधिपान्॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्विश्रुतःसकरंधमः॥ १६॥ तस्यकारंधमःपुत्रस्त्रे

तायुगमुखेभवत्॥ इंद्रादनवरःश्रीमान्देवैरपिसुदुर्जयः॥ १७॥ तस्यसर्वेमहीपालावर्त्ततेस्मवशेतदा॥ सहिसम्राडभूत्तेषांवृत्तेनचबलेनच॥ १८॥ अविक्षि

न्नामधर्मात्माशौर्येणेंद्रसमोभवत्॥ यज्ञशीलोधर्मरतिर्धृतिमान्संयतेंद्रियः॥ १९॥

दिनाऽध्यायद्वयेन अत्यंतंमहतोपिकर्मैवानुतिष्ठंतीतिकर्ममाहात्म्यख्यापनार्थं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

तेजसादित्यसदृशःक्षमयापृथिवीसमः॥ बृहस्पतिसमोबुद्ध्याहिमवानिवसुस्थिरः॥ २० ॥ कर्मणामनसावाचादमेनप्रशमेनच॥ मनांस्याराधयामासप्रजा
नांसमहीपतिः॥ २१ ॥ यईजेहयमेधानांशतेनविधिवत्प्रभुः॥ याजयामासयंविद्वान्स्वयमेवांगिराःप्रभुः॥ २२ ॥ तस्यपुत्रोतिचक्रामपितरंगुणवत्तया ॥ मरु
त्तोनामधर्मज्ञश्चक्रवर्त्तीमहायशाः॥ २३ ॥ नागायुतसमप्राणःसाक्षाद्विष्णुरिवापरः॥ सयक्ष्यमाणोधर्मात्माशातकुंभमयान्युत॥ २४॥ कारयामासशुभ्राणि
भाजनानिसहस्रशः॥ मेरुंपर्वतमासाद्यहिमवत्पार्श्वउत्तरे॥ २५॥ कांचनःसुमहान्पादस्तत्रकर्मचकारसः॥ ततःकुंडानिपात्रीश्चपिठराण्यासनानिच॥ २६॥
चक्रुःसुवर्णकर्त्तारोयेषांसंख्यानविद्यते॥ तस्यैवचसमीपेतुयज्ञवाटोबभूवह॥ २७॥ ईजेतत्रसधर्मात्माविधिवत्पृथिवीपतिः॥ मरुत्तःसहितैःसर्वैःप्रजापालै
र्नराधिपः॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० संवर्त्तमरुत्तीयेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवीर्यःसमभव
त्सराजावदतांवर॥ कथंचजातरूपेणसमयुज्यतसद्विज॥१॥ क्वचतत्सांप्रतंद्रव्यंभगवन्नवतिष्ठते॥ कथंचशक्यमस्माभिस्तदवाप्तुंतपोधन॥२॥ व्यासउवाच
असुराश्चैवदेवाश्चदक्षस्यासन्प्रजापतेः॥ अपत्यंबहुलंतातसंस्पर्धंतपरस्परं॥ ३ ॥ तथैवांगिरसःपुत्रौव्रततुल्यौबभूवतुः॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाःसंवर्त्तश्चतपोधनः
॥ ४ ॥ तावतिस्पर्धिनौराजन्पृथगास्तांपरस्परं॥ बृहस्पतिःससंवर्त्तंबाधतेस्मपुनःपुनः ॥ ५ ॥ सबाध्यमानःसततंभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥ अर्थानुत्सृज्यदिग्वासा
वनवासमरोचयत्॥६॥ वासवोप्यसुरान्सर्वान्विजित्यचनिपात्यच॥ इंद्रत्वंप्राप्यलोकेषुततोवव्रेपुरोहितं॥ ७॥ पुत्रमंगिरसोज्येष्ठंविप्रज्येष्ठंबृहस्पतिं॥ याज्य
स्त्वंगिरसःपूर्वमासीद्राजाकरंधमः॥ ८॥ वीर्येणाप्रतिमोलोकेवृत्तेनचबलेनच॥ शतक्रतुरिवौजस्वीधर्मात्मासंशितव्रतः॥ ९॥ वाहनंयस्ययोधाश्चमित्राणिवि
विधानिच॥ शयनानिचमुख्यानिमहार्हाणिचसर्वशः॥ १० ॥ ध्यानादेवाभवद्राजन्मुखवातेनसर्वशः॥ सगुणैःपार्थिवान्सर्वान्वशेचक्रेनराधिपः॥ ११ ॥ सं
जीव्यकालमिष्टंचसशरीरोदिवंगतः॥ बभूवतस्यपुत्रस्तुययातिरिवधर्मवित्॥ १२॥ अविक्षिन्नामशत्रुंजित्सवशेकृतवान्महीं॥ विक्रमेणगुणैश्चैवपितेवासी
त्सपार्थिवः॥ १३ ॥ तस्यवासवतुल्योभून्मरुत्तोनामवीर्यवान्॥ पुत्रस्तमनुरक्ताभूत्पृथिवीसागरांबरा॥ १४॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥५॥ ॥५॥

स्पर्धतेसस्मसततंदेवराजेननित्यदा ॥ वासवोपिमरुत्तेनस्पर्धतेपांडुनंदन ॥ १५॥ शुचिःसगुणवानासीन्मरुत्तःपृथिवीपतिः ॥ यतमानोपियंशक्रोनविशेष
यतिस्मह ॥ १६ ॥ सोशक्नुवन्विशेषायसमाहूयबृहस्पतिं ॥ उवाचेदंवचोदेवैःसहितोहरिवाहनः ॥ १७ ॥ बृहस्पतेमरुत्तस्यमास्मकार्षीःकथंचन ॥ दैवंकर्माथ
पित्र्यंवाकर्त्तासिममचेत्प्रियं ॥१८॥ अहंहित्रिषुलोकेषुसुराणांचबृहस्पते ॥ इंद्रत्वंप्राप्तवानेकोमरुत्तस्तुमहीपतिः ॥ १९॥ कथंत्यमर्त्यंब्रह्मंस्त्वंयाजयित्वासुरा
धिपं ॥ याजयेर्मृत्युसंयुक्तंमरुत्तमविशंकया ॥ २० ॥ मांवावृणीष्वभद्रंतेमरुत्तंवामहीपतिं ॥ परित्यज्यमरुत्तंवायथाजोषंभजस्वमां ॥ २१ ॥ एवमुक्तःसकौर
व्यदेवराज्ञाबृहस्पतिः ॥ मुहूर्त्तमिवसंचिंत्यदेवराजानमब्रवीत् ॥ २२ ॥ त्वंभूतानामधिपतिस्त्वयिलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ नमुचेर्विश्वरूपस्यनिहंतात्वंबलस्यच ॥
॥ २३ ॥ त्वमाजहर्थदेवानामेकोवीरश्रियंपरां ॥ त्वंबिभर्षिभुवंद्यांचसदैवबलसूदन ॥ २४ ॥ पौरोहित्यंकथंकृत्वातवदेवगणेश्वर ॥ याजयेयमहंमर्त्यंमरुत्तंपा
कशासन ॥ २५ ॥ समाश्वसिहिदेवेंद्रनाहंमर्त्यस्यकर्हिचित् ॥ ग्रहीष्यामिस्रुवंयज्ञेशृणुचेदंवचोमम ॥ २६ ॥ हिरण्यरेतानोष्णःस्यात्परिवर्त्तेतमेदिनी ॥ भासं
तुनरविःकुर्यान्नतुसत्यंचलेन्मयि ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच बृहस्पतिवचःश्रुत्वाशक्रोविगतमत्सरः ॥ प्रशस्यैनंविवेशाथस्वमेवभवनंतदा ॥ २८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीम
मितिहासंपुरातनं ॥ बृहस्पतेश्चसंवादंमरुत्तस्यचधीमतः ॥ १ ॥ देवराजस्यसमयंकृतमांगिरसेनह ॥ श्रुत्वामरुत्तोनृपतिर्यज्ञमाहारयत्परं ॥ २ ॥ संकल्प्यमनसाय
ज्ञंकरंधमसुतात्मजः ॥ बृहस्पतिमुपागम्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ भगवन्यन्मयापूर्वमभिगम्यतपोधन ॥ कृतोऽभिसंधिर्यज्ञस्यभवतोवचनाद्गुरो ॥ ४ ॥ त
महंयष्टुमिच्छामिसंभाराःसंभृताश्चमे ॥ याज्योस्मिभवतःसाधोतत्प्राप्नुहिविधत्स्वच ॥ ५ ॥ बृहस्पतिरुवाच नकामयेयाजयितुंत्वामहंपृथिवीपते ॥ वृतो
स्मिदेवराजेनप्रतिज्ञातंचतस्यमे ॥ ६ ॥ मरुत्तउवाच पित्र्यमस्मितवक्षेत्रंबहुमन्येचतेभृशं ॥ तवास्मियाज्यतांप्राप्तोभजमानंभजस्वमां ॥ ७ ॥ बृह
स्पतिरुवाच अमर्त्यंयाजयित्वाहंयाजयिष्येकथंनरं ॥ मरुत्तगच्छवामावानिवृत्तोस्म्यद्ययाजनात् ॥ ८ ॥

संवर्त्तमरुत्तयोःसंयोगंकथयन्नारदमुखेनवाराणसीमाहात्म्यंसूचयति व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ उन्मत्तवेषमिति अत्रकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिदर्शयताकुणपस्यमहेश्वरप्रतिमात्वंसूचितं त

नत्वांयाजयितास्म्यद्यवृणुयंत्वमिहेच्छसि ॥ उपाध्यायंमहाबाहोयस्तेयज्ञंकरिष्यति ॥ ९ ॥ व्यासउवाच एवमुक्तस्तुनृपतिर्मरुत्तोव्रीडितोभवत् ॥ प्रत्यागच्छन्सुसंविग्नोददर्शपथिनारदं ॥ १० ॥ देवर्षिणासमागम्यनारदेनसपार्थिवः ॥ विधिवत्प्रांजलिस्तस्थावथैनंनारदोब्रवीत् ॥ ११ ॥ राजर्षेनातिहृष्टोसिकच्चित्क्षेमंतवानघ ॥ क्वगतोसिकुतश्चेदमप्रीतिस्थानमागतं ॥ १२ ॥ श्रोतव्यंचेन्मयाराजन्ब्रूहिमेपार्थिवर्षभ ॥ व्यपनेष्यामितेमन्युंसर्वयत्नैर्नराधिप ॥ १३ ॥ एवमुक्तोमरुत्तःसनारदेनमहर्षिणा ॥ विप्रलंभमुपाध्यायात्सर्वमेवन्यवेदयत् ॥ १४ ॥ मरुत्तउवाच गतोस्म्यंगिरसःपुत्रंदेवाचार्यंबृहस्पतिं ॥ यज्ञार्थमृत्विजंद्रष्टुंसचमांनाभ्यनंदत ॥ १५ ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनाहंजीवितुंनाद्यकामये ॥ परित्यक्तश्चगुरुणादूषितश्चास्मिनारद ॥ १६ ॥ व्यासउवाच एवमुक्तस्तुराज्ञासनारदःप्रत्युवाचह ॥ आविक्षितंमहाराजवाचासंजीवयन्निव ॥ १७ ॥ नारदउवाच राजन्नंगिरसःपुत्रःसंवर्त्तोनामधार्मिकः ॥ चंक्रमीतिदिशःसर्वादिग्वासामोहयन्प्रजाः ॥ १८ ॥ तंगच्छयदियाज्यंत्वांनवांछतिबृहस्पतिः ॥ प्रसन्नस्त्वांमहातेजाःसंवर्त्तोयाजयिष्यति ॥ १९ ॥ मरुत्तउवाच संजीवितोहंभवतावाक्येनानेननारद ॥ पश्येयंक्वनुसंवर्त्तंशंसमेवदतांवर ॥ २० ॥ कथंचतस्मैवर्त्तेयंकथंमांनपरित्यजेत् ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनापिनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ २१ ॥ नारदउवाच उन्मत्तवेषंबिभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखं ॥ वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरं ॥ २२ ॥ तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्वचित् ॥ तंदृष्ट्वायोनिवर्त्तेतसंवर्त्तःसमहीपते ॥ २३ ॥ तंपृष्ठतोनुगच्छेथायत्रगच्छेत्सवीर्यवान् ॥ तमेकांतेसमासाद्यप्रांजलिःशरणंव्रजेः ॥ २४ ॥ पृच्छेत्त्वांयदिकेनाहंतवाख्यातइतिस्मह ॥ ब्रूयास्त्वंनारदेनेतिसंवर्त्तकथितोसिमे ॥ २५ ॥ सचेत्त्वामनुयुंजीतममानुगमनेप्सया ॥ शंसेथावह्निमारूढंमामपित्वमशंकया ॥ २६ ॥ व्यासउवाच सतथेतिप्रतिश्रुत्यपूजयित्वाचनारदं ॥ अभ्यनुज्ञायराजर्षिर्ययौवाराणसींपुरीं ॥ २७ ॥ तत्रगत्वायथोक्तंसपुर्याद्वारेमहायशाः ॥ कुणपंस्थापयामासनारदस्यवचःस्मरन् ॥ २८ ॥ यौगपद्येनविप्रश्चपुरीद्वारमथाविशत् ॥ ततःसकुणपंदृष्ट्वासहसासंन्यवर्त्तत ॥ २९ ॥

थाचाविमुक्तंप्रकृत्यअत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिसिद्धः कुणपाभिमानिनोजीवस्यब्रह्मभावोऽपूर्वोज्ञापितः एवंचोपरिधारणाविधिवद्विधिरेवायमित्युपपादितमुत्तरयायाते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ कथमस्मीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सत्रिणंकपटवेषच्छन्नं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सतंनिवृत्तमालक्ष्यप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात् ॥ आविक्षितोमहीपालःसंवर्त्तमुपशिक्षितुं ॥ ३० ॥ सचतंविजनेदृष्ट्वापांसुभिःकर्दमेनच ॥ श्लेष्मणाचैवराजानं
ष्ठीवनैश्चसमाकिरत् ॥ ३१ ॥ सतथाबाध्यमानोवैसंवर्त्तेनमहीपतिः ॥ अन्वगादेवतमृषिंप्रांजलिःसंप्रसादयन् ॥ ३२ ॥ ततोनिवर्त्यसंवर्त्तःपरिश्रांतउपाविशत् ॥
शीतलच्छायमासाद्यन्यग्रोधंबहुशाखिनं ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥
संवर्त्तउवाच कथमस्मित्वयाज्ञातःकेनवाकथितोस्मिते ॥ एतदाचक्ष्वमेतत्त्वमिच्छसेचेन्ममप्रियं ॥ १ ॥ सत्यंतेब्रुवतःसर्वेसंपत्स्यंतेमनोरथाः ॥ मिथ्या
चब्रुवतोमूर्धाशतधातेस्फुटिष्यति ॥ २ ॥ मरुत्तउवाच नारदेनभवान्मह्यमाख्यातोह्यटतापथि ॥ गुरुपुत्रोममेतित्वंततोमेप्रीतिरुत्तमा ॥ ३ ॥ संवर्त्तउ
वाच सत्यमेतद्भवानाहसमांजानातिसत्रिणं ॥ कथयस्वतदेतन्मेक्कनुसंप्रतिनारदः ॥ ४ ॥ मरुत्तउवाच भवंतंकथयित्वातुममदेवर्षिसत्तमः ॥ ततो
मामभ्यनुज्ञायप्रविष्टोहव्यवाहनं ॥ ५ ॥ व्यासउवाच श्रुत्वातुपार्थिवस्यैतत्संवर्त्तःप्रमुदंगतः ॥ एतावदहमप्येवंशक्नुयामितिसोब्रवीत् ॥ ६ ॥ ततोमरुत्त
मुन्मत्तोवाचानिर्भर्त्सयन्निव ॥ रूक्षयाब्राह्मणोराजन्पुनःपुनरथाब्रवीत् ॥ ७ ॥ वातप्रधानेनमयास्वचित्तवशवर्त्तिना ॥ एवंविकृतरूपेणकथंयाजितुमिच्छसि
॥ ८ ॥ भ्राताममसमर्थश्चवासवेनचसंगतः ॥ वर्त्ततेयाजनेचैवतेनकर्माणिकारय ॥ ९ ॥ गार्हस्थ्यंचैवयाज्याश्चसर्वागृह्याश्चदेवताः ॥ पूर्वजेनममाक्षिप्तंशरी
रंवर्जितंत्विदं ॥ १० ॥ नाहंतेनाननुज्ञातस्त्वामाविक्षितकर्हिचित् ॥ याजयेयंकथंचिद्वैसहिपूज्यतमोमम ॥ ११ ॥ सत्वंबृहस्पतिंगच्छतमनुज्ञाप्यचाव्रज ॥ ततो
हंयाजयिष्येत्वांयदियष्टुमिहेच्छसि ॥ १२ ॥ मरुत्तउवाच बृहस्पतिंगतःपूर्वमहंसंवर्त्ततच्छृणु ॥ नमांकामयतेयाज्यमसौवासवकाम्यया ॥ १३ ॥ अमरं
याज्यमासाद्ययाजयिष्येनमानुषं ॥ शक्रेणप्रतिषिद्धोहंमरुत्तंमास्मयाजयेः ॥ १४ ॥ स्पर्धतेहिमयाविप्रसदाहिसतुपार्थिवः ॥ एवमस्त्वितिचाप्युक्तोभ्रात्राते
बलसूदनः ॥ १५ ॥ समामधिगतंप्रेम्णायाज्यत्वेनबुभूषति ॥ देवराजंसमाश्रित्यतद्विद्धिमुनिपुंगव ॥ १६ ॥ सोहमिच्छामिभवतासर्वस्वेनापियाजितुं ॥ कामये
समतिक्रांतुंवासवंत्वत्कृतैर्गुणैः ॥ १७ ॥ नहिमेवर्त्ततेबुद्धिर्गंतुंब्रह्मन्बृहस्पतिं ॥ प्रत्याख्यातोहितेनास्मितथानपकृतेसति ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥७॥ ॥७॥ गिरेर्हिमवतइत्यष्टमेतस्मैभगवतेकृत्वानमइत्यादित

संवर्त्तउवाच चिकीर्षसियथाकामंसर्वमेतत्त्वयिध्रुवं ॥ यदिसर्वानभिप्रायान्कर्त्तासिममपार्थिव॥ १९॥ याज्यमानंमयाहित्वांबृहस्पतिपुरंदरौ ॥ द्विषेतांसम
भिक्रुद्धावेतदेकंसमर्थये॥ २० ॥स्थैर्यमत्रकथंमेस्यात्सत्वंनिःसंशयंकुरु ॥ कुपितस्त्वांनहीदानींभस्मकुर्यांसबांधवं ॥२१॥ मरुत्तउवाच यावत्तपेत्सहस्रां
शुस्तिष्ठेरंश्चापिपर्वताः ॥ तावल्लोकान्नलभेयंत्यजेयंसंगतंयदि॥ २२॥ माचापिशुभबुद्धित्वंलभेयमिहकर्हिचित् ॥ विषयैःसंगतंचास्तुत्यजेयंसंगतंयदि ॥ २३॥
संवर्त्तउवाच आविक्षितशुभाबुद्धिर्वर्त्ततांतवकर्मसु ॥ याजनंहिममाप्येववर्त्ततेत्वदिपार्थिव ॥ २४ ॥ अभिधास्येचतेराजन्नक्षयंद्रव्यमुत्तमं ॥ येनदेवान्स
गंधर्वान्शक्रंचाभिभविष्यसि ॥ २५ ॥ नतुमेवर्त्ततेबुद्धिर्धनेयाज्येषुवापुनः ॥ विप्रियंतुकरिष्यामिभ्रातुश्चेंद्रस्यचोभयोः ॥ २६ ॥ गमयिष्यामिशक्रेणसमता
मपितेध्रुवं ॥ प्रियंचतेकरिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्व ेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेसप्तमोऽध्यायः॥७॥ ७
संवर्त्तउवाच गिरेर्हिमवतःपृष्ठेमुंजवान्नामपर्वतः॥ तप्यतेयत्रभगवांस्तपोनित्यमुमापतिः ॥ १ ॥ वनस्पतीनांमूलेषुशृंगेषुविषमेषुच ॥ गुहासुशैलराजस्य
यथाकामंयथासुखं ॥ २ ॥ उमासहायोभगवान्यत्रनित्यंमहेश्वरः ॥ आस्तेशूलीमहातेजानानाभूतगणावृतः ॥ ३ ॥ तत्ररुद्राश्चसाध्याश्चविश्वेथवसवस्तथा ॥
यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चसहानुगः ॥ ४ ॥ भूतानिचपिशाचाश्चनासत्यावश्विनौ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयक्षादेवर्षयस्तथा ॥ ५ ॥ आदित्यामरुतश्चैवयातु
धानाश्चसर्वशः ॥ उपासंतेमहात्मानंबहुरूपमुमापतिं ॥ ६ ॥ रमतेभगवांस्तत्रकुबेरानुचरैःसह ॥ विकृतैर्विकृताकारैःक्रीडद्भिःपृथिवीपते ॥ ७॥ श्रियाज्वलन्दृ
श्यतेवैबालादित्यसमद्युतिः ॥ नरूपंशक्यतेतस्यसंस्थानंवाकदाचन ॥ ८ ॥ निर्देष्टुंप्राणिभिःकैश्चित्प्राकृतैर्मांसलोचनैः ॥ नोष्णंनशिशिरंतत्रनवायुर्नचभास्क
रः ॥ ९ ॥ नजराक्षुत्पिपासेवानमृत्युर्नभयंनृप ॥ तस्यशैलस्यपार्श्वेषुसर्वेषुजयतांवर ॥ १० ॥ धातवोजातरूपस्यरश्मयःसवितुर्यथा ॥ रक्ष्यंतेतेकुबेरस्यसहायै
रुद्यतायुधैः ॥ ११ ॥ चिकीर्षद्भिःप्रियंराजन्कुबेरस्यमहात्मनः ॥ तस्मैभगवतेकृत्वानमःशर्वायवेधसे ॥ १२ ॥ रुद्रायशितिकंठायपुरुषायसुवर्चसे ॥ कपर्दिने
करालायहर्यक्ष्णेवरदायच ॥ १३ ॥ त्र्यक्ष्णेपूष्णोदंतभिदेवामनायशिवायच ॥ याम्यायाव्यक्तरूपायसद्वृत्तेशंकरायच ॥ १४ ॥

सुवर्णमवाप्स्यसीत्यंतंसुवर्णकामस्यजप्यंस्तोत्रं तस्यसंवर्त्तऋषिः हिरण्यबाहुरुग्रोदेवता अनुष्टुप्छंदः अत्रशतंनामानिचतुर्थ्यंतानि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

[illegible] ॥ १६ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ १६ ॥ [illegible] ॥ १७ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ १८ ॥ [illegible] पतये दिशां ॥ [illegible] ॥ १९ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ २० ॥ सुवर्चलापतये [illegible] ॥ २१ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] पतये विद्यां ॥ २२ ॥ विलोहिताय [illegible] महाजसे ॥ [illegible]

[illegible] ॥ २३ ॥ [illegible] ॥ २४ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ २५ ॥ [illegible] चरणाय [illegible] ॥ नमः [illegible] ॥ २६ ॥ पिनाकिनं महादेवं [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ २७ ॥ त्रिपुरघ्नं [illegible] ॥ [illegible] ॥ २८ ॥ ईशानं शंकरं [illegible] शिवं विश्वेश्वरं भवं ॥ उमापतिं [illegible]

[illegible] ॥ २९ ॥ [illegible] ॥ उग्रं स्थाणुं शिवं [illegible] गौरीशं [illegible] ॥ ३० ॥ नीलकंठमजं शुक्रं [illegible] हरं ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ३१ ॥ [illegible] ॥ ३२ ॥ एवं [illegible]

[illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible] ॥ ३४ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ३५ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ३६ ॥ [illegible]

इंद्रउवाच   कच्चित्सुखंस्वपिषित्वंबृहस्पतेकच्चिन्मनोज्ञाःपरिचारकाःते ॥ कच्चिद्देवानांसुखकामोसिविप्रकच्चिद्देवास्त्वांपरिपालयंति ॥ १ ॥   बृहस्पतिरुवाच
सुखंशयेशयनेदेवराजतथामनोज्ञाःपरिचारकामे ॥ तथादेवानांसुखकामोस्मिनित्यंदेवाश्चमांसुभृशंपालयंति ॥ २ ॥   इंद्रउवाच   कुतोदुःखंमानसंदे
हजंवापांडुर्विवर्णश्चकुतस्त्वमद्य ॥ आचक्ष्वमेब्राह्मणयावदेतान्निहन्मिसर्वांस्तवदुःखकर्तॄन् ॥ ३ ॥   बृहस्पतिउवाच   मरुत्तमाहुर्मघवन्यक्ष्यमाणंमहा
यज्ञेनोत्तमदक्षिणेन ॥ संवर्त्तोयाजयतीतिमेश्रुतंतदिच्छामिनसतंयाजयेत ॥ ४ ॥   इंद्रउवाच   सर्वान्कामाननुयातोसिविप्रयस्त्वंदेवनांमंत्रवित्सुपुरो
धाः ॥ उभौचतेजरामृत्यूव्यतीतौकिंसंवर्त्तस्तवकर्त्ताद्यविप्र ॥ ५ ॥   बृहस्पतिरुवाच   देवैःसहत्वमसुरान्प्रणुद्यजिघांससेचाप्युतसानुबंधान् ॥ यंयंसमृद्धं
पश्यसितत्रतत्रदुःखंसपत्नेषुसमृद्धिगवः ॥ ६ ॥ अतोस्मिदेवेंद्रविवर्णरूपःसपत्नोमेवर्धतेतन्निशम्य ॥ सर्वोपायैर्मघवन्संनियच्छसंवर्त्तंवापार्थिवंवामरुत्तं ॥
॥ ७ ॥   इंद्रउवाच   एहिगच्छप्रहितोजातवेदोबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ अयंवैत्वांयाजयिताबृहस्पतिस्तथाऽमरंचैवकरिष्यतीति ॥ ८ ॥   अग्निरुवाच   अ
हंगच्छामिमघवन्दूतोद्यबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ वाचंसत्यांपुरुहूतस्यकर्तुंबृहस्पतेश्चापचितिंचिकीर्षुः ॥ ९ ॥   व्यासउवाच   ततःप्रायाद्धूमकेतुर्महात्मा
वनानिसर्वाणिवीरुधश्चाप्यमृद्नन् ॥ कामाद्धिमांतेपरिवर्त्तमानःकाष्ठातिगोमातरिश्वेवनर्दन् ॥ १० ॥   मरुत्तउवाच   आश्चर्यमद्यपश्यामिरूपिणंवह्नि
मागतं ॥ आसनंसलिलंपाद्यंगांचोपानयवैमुने ॥ ११ ॥   अग्निरुवाच   आसनंसलिलंपाद्यंप्रतिनंदामितेनघ ॥ इंद्रेणतुसमादिष्टंविद्धिमांदूतमागतं ॥ १२ ॥
मरुत्तउवाच   कच्चिच्छ्रीमान्देवराजःसुखीचकच्चिच्चास्मान्प्रीयतेधूमकेतो ॥ कच्चिद्देवाअस्यवशेयथावत्तद्ब्रूहित्वंममकार्त्स्न्येनदेव ॥ १३ ॥   अग्निरुवाच
शक्रोभृशंसुसुखीपार्थिवेंद्रप्रीतिंचेच्छत्यजरांवैत्वयासः ॥ देवाश्चसर्वेवशगास्तस्यराजन्संदेशंत्वंशृणुमेदेवराज्ञः ॥ १४ ॥ यदर्थंमांप्राहिणोत्त्वत्सकाशंबृहस्प
तिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ अयंगुरुर्याजयतांनृपत्वांमर्त्यंसंतममरंत्वांकरोतु ॥ १५ ॥   मरुत्तउवाच   संवर्त्तोयंयाजयिताद्विजामांबृहस्पतेरंजलिरेषतस्य ॥ नचै
वासौयाजयित्वामहेंद्रंमर्त्यंसंतंयाजयन्नद्यशोभेत् ॥ १६ ॥   अग्निरुवाच   येवैलोकादेवलोकेमहांतःसंप्राप्स्यसेतान्देवराजप्रसादात् ॥ त्वांचेदसौयाजये
द्वैबृहस्पतिर्नूनंस्वर्गंत्वंजयेःकीर्त्तियुक्तः ॥ १७ ॥

कच्चिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अग्निरुवाच यत्रशर्यातिंच्यवनोयाजयिष्यन्सहाश्विभ्यांसोममगृह्णदेकः ॥ तंत्वंक्रुद्धःप्रत्यषेधीःपुरस्ताच्छर्यातियज्ञंस्मरतंमहेंद्र ॥ ३१ ॥ वज्रंगृहीत्वाचपुरंदरत्वंसंप्रहार्षीश्च्यवनस्यातिघोरं ॥ सतेविप्रःसहवज्रेणबाहुमपागृह्णात्तपसाजातमन्युः ॥ ३२ ॥ ततोरोषात्सर्वतोघोररूपंसपत्नंतेजनयामासभूयः ॥ मदंनामासुरंविश्वरूपंयंत्वंदृष्ट्वाचक्षुषीसंन्यमीलः ॥ ३३ ॥ हनुरेकाजगतीस्यातथैकादिवंगतामहतोदानवस्य ॥ सहस्रंदंतानांशतयोजनानांसुतीक्ष्णानांघोररूपंबभूव ॥ ३४ ॥ वृत्ताःस्थूलारजतस्तंभवर्णादंष्ट्राश्चतस्रोद्वेशतेयोजनानां ॥ सत्वांदंतान्विदशन्नभ्यधावज्जिघांसयाशूलमुद्यम्यघोरं ॥ ३५ ॥ अपश्यस्त्वंतंतदाघोररूपंसर्वेत्वांददृशुर्दर्शनीयं ॥ यस्माद्भीतःप्रांजलिस्त्वंमहर्षिमागच्छेथाःशरणंदानवघ्न ॥ ३६ ॥ क्षात्राद्बलाद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्रह्मतःकिंचिदन्यद्गरीयः ॥ सोहंजानन्ब्रह्मतेजोयथावन्नसंवर्तंजेतुमिच्छामिशक्र ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० संवर्तमरुत्तीयेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

इंद्रउवाच एवमेतद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्राह्मणात्किंचिदन्यद्गरीयः ॥ आविक्षितस्यतुबलंनमृष्येवज्रमस्मैप्रहरिष्यामिघोरं ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रप्रहितोगच्छमरुत्तंसंवर्तेनसंगतंतंवदस्व ॥ बृहस्पतिंत्वमुपशिक्षस्वराजन्वज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरं ॥ २ ॥ व्यासउवाच ततोगत्वाधृतराष्ट्रोनरेंद्रंप्रोवाचेदंवचनंवासवस्य ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच गंधर्वंमांधृतराष्ट्रंनिबोधत्वामागतंवक्तुकामंनरेंद्र ॥ ऐंद्रंवाक्यंशृणुमेराजसिंहयत्प्राहलोकाधिपतिर्महात्मा ॥ ४ ॥ बृहस्पतिंयाजकंत्वंवृणीष्ववज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरं ॥ वचश्चेदेतन्नकरिष्यसेमेप्राहैतदेतावदचिंत्यकर्मा ॥ ५ ॥ मरुत्तउवाच त्वंचैवैतद्वेत्थपुरंदरश्चविश्वेदेवावसवश्चाश्विनौच ॥ मित्रद्रोहेनिष्कृतिर्नास्तिलोकेमहत्पापंब्रह्महत्यासमंतत् ॥ ६ ॥ बृहस्पतिर्याजयतांमहेंद्रंदेवश्रेष्ठंवज्रभृतांवरिष्ठं ॥ संवर्तोमांयाजयिताद्यराजन्नतेवाक्यंतस्यवारोचयामि ॥ ७ ॥ गंधर्वउवाच घोरोनादःश्रूयतांवासवस्यनभस्तलेगर्जतोराजसिंह ॥ व्यक्तंवज्रंमोक्ष्यतेतेमहेंद्रःक्षेमंराजंश्चिंत्यतामेषकालः ॥ ८ ॥ व्यासउवाच इत्येवमुक्तोधृतराष्ट्रेणराजन्श्रुत्वानादंनदतोवासवस्य ॥ तपोनित्यंधर्मविदांवरिष्ठंसंवर्तंतंज्ञापयामासकार्यं ॥ ९ ॥ मरुत्तउवाच इममात्मानंप्लवमानमाराद्ध्वादूरंतेननदृश्यतेद्य ॥ प्रपद्येहंशर्मविप्रेंद्रत्वत्तःप्रयच्छतस्मादभयंविप्रमुख्य ॥ १० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

[illegible] दिव्या [illegible] ॥ [illegible] ॥ १८ ॥ [illegible] उवाच [illegible]
[illegible] ॥ १९ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २० ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २१ ॥ अग्निरुवाच [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २२ ॥ [illegible] दिव्याः [illegible] ॥ [illegible] ॥ २३ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ २४ ॥ अग्निरुवाच [illegible]
[illegible] ॥ २५ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २६ ॥ शुक्र उवाच [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २७ ॥ अग्निरुवाच [illegible]
[illegible]
[illegible]

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्नित्य
ध्यायत्रयंकृष्णयुधिष्ठिरसंवादोब्रह्मविद्यासूत्रं ॥ १ ॥ उपप्लुतंराहुग्रस्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञानैकनाश्यःशोकोवृद्धोक्तिसहस्रेणवाक्रतुसहस्रेणवाननश्यतीत्यभिसंदधानोभगवान्वासुदेवउवाच सर्वंजिह्ममिति

एषत्वयाहमिहराजन्समेत्ययेचाप्यन्येतवपूर्वेनरेंद्र ॥सर्वे[illegible]श्वान्यादेवताःप्रीयमाणाहविस्तुभ्यंप्रतिगृह्णंतुराजन् ॥ २९ ॥ आग्नेयंवैलोहितमालभंतांवैश्वदेवंबहु
रूपंहिराजन् ॥ नीलंचोक्षाणंमेध्यमप्यालभंतांचलच्छि[illegible]संप्रदिष्टंद्विजाग्र्याः ॥ ३० ॥ ततोयज्ञोववृधेतस्यराजन्यत्रदेवाःस्वयमन्नानिजह्रुः ॥ यस्मिन्शक्रो
ब्राह्मणैःपूज्यमानःसदस्योभूद्धरिमान्देवराजः ॥ ३१ ॥ त[illegible]ःसंवर्त्तश्चैत्यगतोमहात्मायथावह्निःप्रज्वलितोद्वितीयः ॥ हवींष्युच्चैराह्वयन्देवसंघान्जुहावाग्नौमंत्रव
त्सुप्रतीतः ॥ ३२ ॥ ततःपीत्वाबलभित्सोममग्र्यंयेचाप्य[illegible]सोमपादेवसंघाः ॥ सर्वेनुज्ञाताःप्रययुःपार्थिवेनयथाजोषंतर्पिताःप्रीतिमंतः ॥ ३३ ॥ ततोराजाजा
तरूपस्यराशीन्पदेपदेकारयामासहृष्टः ॥ द्विजातिभ्योवि[illegible]सृजन्भूरिवित्तंरराजवित्तेशइवारिहंता ॥ ३४ ॥ ततोवित्तंविविधंसन्निधाययथोत्साहंकारयित्वाच
कोषं ॥ अनुज्ञातोगुरुणासंनिवृत्यशशासगामखिलां[illegible]गरांतां ॥ ३५ ॥ एवंगुणःसंबभूवेहराजायस्यक्रतौतत्सुवर्णप्रभूतं ॥ तत्त्वंसमादायनरेंद्रवित्तंयजस्वदे
वांस्तर्पयानोनिवापैः ॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच [illegible]तोराजापांडवोहृष्टरूपःश्रुत्वावाक्यंसत्यवत्याःसुतस्य ॥ मनश्चक्रेतेनवित्तेनयष्टुंततोऽमात्यैर्मंत्रयामा
सभूयः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्व[illegible]णिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्व्यासेनाद्भुतक[illegible]र्मणा ॥ वासुदेवोमहातेजास्ततोवचनमाददे ॥ १ ॥ तंनृपंदीनमनसंनिहतज्ञातिबांधवं ॥ उपप्लुतमिवा
दित्यंसधूममिवपावकं ॥ २ ॥ निर्विण्णमनसंपार्थंज्ञात्वा[illegible]वृष्णिकुलोद्वहः ॥ आश्वासयन्धर्मसुतंप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ वासुदेवउवाच सर्वंजिह्मंमृत्युपद
मार्जवंब्रह्मणःपदं ॥ एतावान्ज्ञानविषयःकिंप्रलापःक[illegible]रिष्यति ॥ ४ ॥ नैवतेनिष्ठितंकर्मनैवतेशत्रवोजिताः ॥ कथंशत्रुंशरीरस्थमात्मनोनावबुध्यसे ॥ ५ ॥ अ
त्रतेवर्त्तयिष्यामियथाधर्मंयथाश्रुतं ॥ इंद्रस्यसहवृत्रेण[illegible]यायुद्धमवर्त्तत ॥ ६ ॥

जिह्मंकामादि मृत्युपदंसंसारप्रापकं आर्जवंशमादि ब्रह्मणःपदंमोक्षस्य[illegible]कं ज्ञानविषयःहेयोपादेयतयाज्ञातव्योर्थः ॥ ४ ॥ शत्रुंनाशयितारमात्माज्ञानरूपं ॥ ५ ॥ तदेवाह अत्रतेइति इंद्रस्यचिदात्मनः
वृत्रेणकामादिधर्मिणाचिदचिद्ग्रंथिरूपेणाहंकारेण ॥ ६ ॥

अयमायातिवैवज्रीदिशोविद्योतयन्दश॥ अमानुषेणघोरेणसदस्यास्त्रासिताहिनः ॥ ११॥ संवर्त्तउवाच भयंशक्राद्व्येतुतेराजसिंहप्रणोत्स्येहंभयमेत
त्सुघोरं॥ संस्तंभिन्याविद्ययाक्षिप्रमेवमाभैस्त्वमस्याभिभवात्प्रतीतः ॥ १२ ॥ अहंसंस्तंभयिष्यामिमाभैस्त्वंशक्रतोनृप ॥ सर्वेषामेवदेवानांक्षयितान्यायुधा
निमे॥ १३॥ दिशोवज्रंव्रजतांवायुरेतुवर्षंभूत्वावर्षतांकाननेषु॥ आपःप्लवंत्वंतरिक्षेवृथाचसौदामनीदृश्यतेमापिभैस्त्वं॥ १४ ॥ वन्हिर्देवस्त्रातुवासर्वतस्तेका
मान्सर्वान्विर्षतुवासवोवा॥ वज्रंतथास्थापयतांवधायमहाघोरंप्लवमानंजलौघैः ॥ १५॥ मरुत्तउवाच घोरःशब्दःश्रूयतेवैमहास्वनोवज्रस्यैषसहितो
मारुतेन॥ आत्माहिमेप्रव्यथतेमुहुर्मुहुर्नमेस्वास्थ्यंजायतेचाद्यविप्र॥ १६॥ संवर्त्तउवाच वज्रादुग्राद्व्येतुभयंतवाद्यवातोभूत्वाहन्मिनरेंद्रवज्रं ॥ भयं
त्यक्त्वावरमन्यंवृणीष्वकंतेकामंमनसासाधयामि॥ १७॥ मरुत्तउवाच इंद्रःसाक्षात्सहसाभ्येतुविप्रहविर्यज्ञेप्रतिगृह्णातुचैव॥ स्वंस्वंधिष्ण्यंचैवजुषंतुदे
वाहुतंसोमंप्रतिगृह्णंतुचैव॥ १८॥ संवर्त्तउवाच अयमिंद्रोहरिभिरायातिराजन्देवैःसर्वैस्त्वरितैःस्तूयमानः॥ मंत्राहूतोयज्ञमिमंमयाद्यपश्यस्वैनंमंत्रवि
स्रस्तकायं॥ १९॥ ततोदेवैःसहितोदेवराजोरथेयुंक्त्वातान्हरीन्वाजिमुख्यान्॥ आयाद्यज्ञमथराज्ञःपिपासुराविक्षितस्याप्रमेयस्यसोमं॥ २० ॥ तमायांतंसहि
तंदेवसंघैःप्रत्युद्ययौसपुरोधामरुत्तः॥ चक्रेपूजांदेवराजायचाग्र्यांयथाशास्त्रंविधिवत्प्रीयमाणः॥ २१॥ संवर्त्तउवाच स्वागतंतेपुरुहूतेहविद्वन्यज्ञोप्ययंस
न्निहितेत्वयींद्र॥ शोशुभ्यतेबलवृत्रघ्नभूयःपिबस्वसोमंसुतमुद्यतंमया॥ २२॥ मरुत्तउवाच शिवेनमांपश्यनमश्चतेस्तुप्राप्तोयज्ञःसफलंजीवितंमे ॥
अयंयज्ञंकुरुतेमेसुरेंद्रबृहस्पतेरवरजोविप्रमुख्यः॥ २३ ॥ इंद्रउवाच जानामितेगुरुमेनंतपोधनंबृहस्पतेरनुजंतिग्मतेजसं ॥ यस्याह्वानादागतोहंनरें
द्रप्रीतिर्मेद्यत्वयिमन्युःप्रनष्टः॥ २४॥ संवर्त्तउवाच यदिप्रीतस्त्वमसिवैदेवराजतस्मात्स्वयंशाधियज्ञेविधानं ॥ स्वयंसर्वान्कुरुभागान्सुरेंद्रजानात्वयं
सर्वलोकश्चदेव॥ २५॥ व्यासउवाच एवमुक्तस्त्वांगिरसेनशक्रःसमादिदेशस्वयमेवदेवान् ॥ सभाःक्रियंतामावसथाश्चमुख्याःसहस्रशश्चित्रभूताःस
मृद्धाः॥ २६॥ कॢप्ताःस्थूणाःकुरुतारोहणानिगंधर्वाणामप्सरसांचशीघ्रं॥ यत्रनृत्येरन्नप्सरसःसमस्ताःस्वर्गोपमःक्रियतांयज्ञवाटः॥ २७॥ इत्युक्तास्तेचक्रुरा
शुप्रतीतादिवौकसःशक्रवाक्यान्नरेंद्र॥ ततोवाक्यंप्राहराजानमिंद्रःप्रीतोराजन्पूज्यमानोमरुत्तं॥ २८॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

पृथिवीस्थूलंशरीरं यच्छरीरंसापृथिवीतिश्रुतेः व्याप्तंआत्मत्वेनगृहीतं गंधस्यविषयेप्रदेशेपिंडेल्हतेसति ॥ ७ ॥ तेनदुर्गंधअनात्मभूतंविषयोब्रह्मांडजातं एकदेशस्यात्मत्वेनपरिग्रहात् इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुते श्चिन्मात्रंसदप्येतत्एतस्यदृश्याऽनित्यत्वाघ्राघ्रातमभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥ वज्रंविवेकंवक्ष्यमाणं ॥ ९ ॥ तोयंकर्मसमवेतैःसोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्बहुलैर्द्रव्यैश्चंद्रलोकेभोगायारब्धंशरीरं आपःपुरुषवचसइतिश्रुतेः मानुषाद्देहाद्व्युत्थापितोदिव्यंदेहमात्मत्वेनगृहीतवानित्यर्थः रसेदिव्यलोकेल्हतेममतयागृहीते ॥ १० ॥ ११ ॥ एवंस्थूलदेहद्वयाद्व्युत्थापितोज्योतिस्तैजसप्रपंचंविवेश ततस्तत्रकिंचिद्रूपंदृश्यंआत्मत्वेनजग्राह किंचिन्ममतयाल्हतवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ वायुंसमष्टिलिंगं वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतेः ततःतत्रप्रवेशरूपयातदुपास्याब्रह्मलोकेपिसंकल्पमात्रोत्थितेषुविषयेषुपूर्ववदात्मत्वेनात्मीयत्वेनचजग्राहेत्य

वृत्रेणपृथिवीव्याप्तापुराकिलनराधिप ॥ दृष्ट्वासपृथिवींव्याप्तांगंधस्यविषयेल्हते ॥ ७॥ धराहरणदुर्गंधोविषयःसमपद्यत ॥ शतक्रतुश्चुकोपाथगंधस्यविषयेल्ह ते ॥ ८ ॥ वृत्रस्यसततःक्रुद्धोघोरंवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणसुभृशंभूरितेजसा ॥ ९ ॥ विवेशसहसातोयंजग्राहविषयंततः ॥ अप्सुवृत्रगृहीतासुरसे चविषयेल्हते ॥ १० ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ ११ ॥ विवेशसहसाज्योतिर्जग्राहविषयंततः ॥ व्याप्ते ज्योतिषिवृत्रेणरूपेऽथविषयेल्हते ॥ १२ ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ १३ ॥ विवेशसहसावायुंजग्राह विषयंततः ॥ व्याप्तेवायौतुवृत्रेणस्पर्शेथविषयेहृते ॥ १४ ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ १५ ॥ आकाश मभिदुद्रावजग्राहविषयंततः ॥ आकाशेवृत्रभूतेथशब्देचविषयेल्हते ॥ ॥ १६ ॥ शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेज सा ॥ १७ ॥ विवेशसहसाशक्रंजग्राहविषयंततः ॥ तस्यवृत्रगृहीतस्यमोहःसमभवन्महान् ॥ १८ ॥ रथंतरेणतंतातवसिष्ठःप्रत्यबोधयत् ॥ ततोवृत्रंशरीरस्थंज घानभरतर्षभ ॥ शतक्रतुरदृश्येनवज्रेणेतीहनःश्रुतं ॥ १९ ॥

र्थः स्पर्शेमानसविषयसंगे ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्विविधादपिसूक्ष्माद्व्युत्थापितआकाशंअव्याकृतंसुषुप्त्याख्यंजाड्यं तेनशब्देशब्दादौविषयेल्हतेगिलितेसति ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततोव्युत्थापितःशक्रंचिदात्मानमे ववृत्रोजग्राह चिदात्मैश्वर्याभिमानवानभूदित्यर्थः ॥ १८ ॥ रथोमायारूपोविग्रहःतंतरत्यनेनतद्रथंतरंअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यं तेनवसिष्ठोगुरुस्तंप्रत्यबोधयत् द्वैतदर्शननिषेधेन द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः अत एवादृश्येनदृश्यशून्येन एवंद्विविधादपिकारणोपाधेर्व्युत्थापितःपरानंदंप्रतिष्ठांप्रापदित्यर्थः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वज्रशब्दोक्तंविवेकंदर्शयतिस्थूलसूक्ष्मदेहयोर्वैधर्म्यप्रदर्शनेन द्विविधोहीत्यादिना पर स्परमिति सत्वादिगुणजंसूक्ष्मंलिंगंतद्रहितस्यनस्थूलंशरीरमस्तिनचैतद्विनातेषांउपलंभस्थानमस्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ शीतोष्णेकफपित्ते वायुर्वातः तेषांसाम्येस्वास्थ्यं वैषम्येव्याधिर्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ उष्णेनेति शीतोष्णयोरन्यतराधिक्यजंदोषमितरवर्धकेनौषधादिनापनयेदित्यर्थः सत्वमिति आत्मगुणाः लिंगधर्माः ॥ ४ ॥ साम्यंसुप्तिप्रलययोः विधानंउपायः ॥ ५ ॥ हर्षशोकयोःसत्वरजःकार्ययोःप रस्परबाधकत्वमुक्त्वातमस्तयोर्बाधकंताभ्यांबाध्यतेचेत्याह कश्चिदिति दुःखकालेप्यतीतंसुखंस्मृत्वाप्यतीवव्यामुह्यतिनतुतदेवविवेकेनतितिक्षते एवंसुखकालेप्यतीतंपुत्रमरणादिदुःखंस्मृत्वासिद्धमपिसुखं

इदंधर्म्यंरहस्यंवैशक्रेणोक्तंमहर्षिषु ॥ ऋषिभिश्चममप्रोक्तंतन्निबोधजनाधिप ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्म संवादेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वासुदेवउवाच द्विविधोजायतेव्याधिःशारीरोमानसस्तथा ॥ परस्परंतयोर्जन्मनिर्द्वंद्वंनोपपद्य ते ॥ १ ॥ शरीरेजायतेव्याधिःशारीरःसनिगद्यते ॥ मानसेजायतेव्याधिर्मानसस्तुनिगद्यते ॥ २ ॥ शीतोष्णेचैववायुश्चगुणाराजन्शरीरजाः ॥ तेषांगुणानांसा म्यंचेत्तदाहुःस्वस्थलक्षणं ॥ ३ ॥ उष्णेनबाध्यतेशीतंशीतेनोष्णंचबाध्यते ॥ सत्वंरजस्तमश्चेतित्रयआत्मगुणाःस्मृताः ॥ ४ ॥ तेषांगुणानांसाम्यंचेत्तदाहुःस्वस्थल क्षणं ॥ तेषामन्यतमोत्सेकेविधानमुपदिश्यते ॥ ५ ॥ हर्षेणबाध्यतेशोकोहर्षःशोकेनबाध्यते ॥ कश्चिद्दुःखेवर्त्तमानःसुखस्यस्मर्तुमिच्छति ॥ कश्चित्सुखेवर्त्तमा नोदुःखस्यस्मर्त्तुमिच्छति ॥ ६ ॥ सत्वंनदुःखीदुःखस्यनसुखीसुखस्यच ॥ स्मर्तुमिच्छसिकौंतेयकिमन्यद्दुःखविभ्रमात् ॥ ७ ॥ अथवातेस्वभावोयंयेनपा र्थविकृष्यसे ॥ दृष्ट्वासभागतांकृष्णामेकवस्त्रांरजस्वलां ॥ मिषतांपांडवेयानांनतस्यस्मर्तुमिच्छसि ॥ ८ ॥ प्रव्राजनंचनगरादजिनैश्चविवासनं ॥ महारण्यनिवा सश्चनतस्यस्मर्त्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥ जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेनच [illegible] ॥ [illegible] शोऽस्यस्मर्तुमिच्छसि ॥ १० ॥ पुनरज्ञातचर्यायांकीचकेनपदाव धः ॥ याज्ञसेन्यास्तथापार्थनतस्यस्मर्त्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥ यच्चतेद्रोणभीष्माभ्यांयुद्धमासीदरिंदम ॥ म[illegible]नसैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं ॥ १२ ॥ तस्मादभ्यु पगंतव्यंयुद्धायभरतर्षभ ॥ परमव्यक्तरूपस्यपारंयुक्त्यास्वकर्मभिः ॥ १३ ॥

नाशयनीतिभावः ॥ ६ ॥ सइति त्वंतुउक्त[illegible]विधद्विविधव्याधिहीनःनसुखंदुःखंवास्मर्त्तुमिच्छसिनेच्छेरि त्यर्थः किंतुदुःखविभ्रमात्अन्यत्अकामम्शोकंब्रह्मतदेवस्मर्त्तुमनुसंधातुमिच्छसिइच्छेरित्यर्थः ॥ ७ ॥ अथवेति अयंदुःखित्वादिः तस्वभावस्यापितवशे[illegible]केनयुक्तोतीतत्वाद्दुःखस्येतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ मनसाहंकारेण ॥ १२ ॥ अभ्युपगंतव्यंअभिमुखीभवितव्यं अव्यक्तरूपस्यमायामात्रस्यमनसः परंपारंब्रह्मयुक्त्यायोगेनकर्मभिश्चशोधकैःप्रामुहीतिशेषः मनानि[illegible]शेननिःशोकोभविष्यसीत्यर्थः ॥ १३ ॥

आत्मनामनसा ॥ १४ ॥ तस्मिन्मनसि कांदुःखबद्धबलामवस्थां एतन्मनसोमायामात्रत्वं ॥ १५ ॥ आगतिंउत्पत्तिंगतिंप्रलयं मायामात्रत्वेनज्ञात्वासुखंवर्त्तस्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनै लकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ननुकामत्यागेनैवमनोजेतव्यमतोयत्पूर्वंमयायदिमामनुजानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनमिति राज्यत्यागःप्रार्थितःसएवतर्हियुक्तस्त त्रकथंशाधिराज्यंयथोचितमितिवदसीत्याशंक्याह नबाह्यमिति नबाह्यस्यराज्यादेरर्थस्यत्यागात्त्यागीभवति किंतुशारीरंलिंगशरीरोत्थंकामादिकंत्यक्त्वैव सिद्धिर्मोक्षः नवेतिशुष्कवैराग्यवतोविवेकशून्यस्य सिद्ध्यभावंसूचयति ॥ १ ॥ बाह्येति गृध्यतःसक्तस्य योधर्मःसःअधर्मएव यत्सुखंतद्दुःखमेव मौढ्यस्यानपायात् अतस्तद्द्विषतामेवास्तु तुच्छमित्यर्थः ॥ २ ॥ द्व्यक्षरइति ममत्वंसंसारहेतुः तदभावोब्रह्म

यत्रनैवशरैःकार्यंनभृत्यैर्नचबंधुभिः ॥ आत्मनैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं ॥ १४ ॥ तस्मिन्ननिर्जितेयुद्धेकामवस्थांगमिष्यसि ॥ एतज्ज्ञात्वातुकौंतेयकृ तकृत्योभविष्यसि ॥ १५ ॥ एतांबुद्धिंविनिश्चित्यभूतानामागतिंगतिं ॥ पितृपैतामहेवृत्तेशाधिराज्यंयथोचितं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेप० अ श्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्मसंवादेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच नबाह्यंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिभारत ॥ शारीरंद्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवतिवानवा ॥ १ ॥ बाह्यद्रव्यविमुक्तस्यशारीरेषुचगृध्यतः ॥ योधर्मोयत्सुखंचैवद्विषतामस्तुतत्तथा ॥ २ ॥ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतं ॥ ममेति चभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतं ॥ ३ ॥ ब्रह्ममृत्यूततोराजन्नात्मन्येवव्यवस्थितौ ॥ अदृश्यमानौभूतानियोधयेतामसंशयं ॥ ४ ॥ अविनाशोऽस्यसत्वस्यनियतो यदिभारत ॥ भित्वाशरीरंभूतानामहिंसांप्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ लब्ध्वाहिपृथिवींकृत्स्नांसहस्थावरजंगमां ॥ ममत्वंयस्यनैवस्यात्किंतयासकरिष्यति ॥ ६ ॥ अथवा वसतःपार्थवनेवन्येनजीवतः ॥ ममतायस्यद्रव्येषुमृत्योरास्येसवर्त्तते ॥ ७ ॥ बाह्यांतराणांशत्रूणांस्वभावंपश्यभारत ॥ यन्नपश्यतितद्भूतंमुच्यतेसमहाभयात् ॥ ८ ॥

प्राप्तिहेतुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ब्रह्ममृत्यूनिःसंगत्वससंगत्वे आत्मनिचित्ते एकस्मिन्वस्तुनिबहूनांममत्वंचेत्तेयुद्ध्यंतएव ॥ ४ ॥ एवंनिर्ममोप्यसमाप्ताधिकारश्चित्तस्थाभ्यादस्मदादिवद्युद्ध्यन्नपिनेतरवल्लिप्यतइ त्याह अविनाशइति अस्यजगतःसत्त्वस्यसत्तायाःअविनाशोऽधिष्ठानसत्तानतिरिक्तत्वान्नाशाभावः नियतोनिश्चितोयदि जगतोबाध्यत्वंजानन्स्वमकृतपापेनेवसर्वभूतशरीरोच्छेदंकुर्वन्नपिअहिंसामहिंसकत्व मेवप्रतिपद्यते हत्वापिसइमान्लोकान्नहंतिननिबध्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ लब्ध्वाहीति स्वमोपलब्धधनेष्विवबुद्धस्यममत्वाभावःस्वतःसिद्धइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ बाह्यांतराणामिति स्वभावंआत्ममायामात्रत्वल क्षणंतत्त्वंपश्यध्यानेनसाक्षात्कुरु तेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतेः एवंदृष्ट्वाचयत्नतःतत्तमपिस्वभावंभूतमनादिंनपश्यति मायामपिबाधित्वाचिन्मात्रेणरूपेणयोवतिष्ठतेसमहा भयात्संसारान्मुच्यतइत्यर्थः ॥ ८ ॥

नन्वैश्वर्यमेववरंकिंमुमुक्षुमिस्समेनमोक्षेणेत्यतआह कामात्मानमिति अथयत्रान्यत्पश्यतितदल्पमितिश्रुतेरैश्वर्यमपितुच्छमेवातोनप्रशंसंतिसंतः मनसःकामोदयस्ततःप्रवृत्तिस्ततोदुःखमतोमनएवनिरोद्धव्यमित्य र्थः ॥ ९॥ एतच्चानेकजन्मसाध्यमित्याह भूयोभूयइति विच्छिद्यविच्छिद्योत्तरोत्तरभूमिलाभरूपंजन्मयस्यसः भूयोभूयोजन्मातस्मादेवाभ्यासयोगात्शुद्धचित्तःसन्सारमार्गंमोक्षमार्गंविचित्यकामान्संहरत इतिपूर्वेणान्वयः कोसौइत्याह दानंचेति ॥ १०॥ योदानादिध्यानयोगांतान्कामेनकामपूर्वकंनारभतेयच्चायंकामयतेसधर्मोनेतिविदित्वेतिसंबंधः फलितमाह योधर्मोनियमस्तस्यमूलमिति तस्यकामस्ययो नियमोनिग्रहःसधर्मःसचमूलंमोक्षबीजं॥ ११॥कामस्यदुरुच्छेद्यत्वंकामोक्तिभिरेवाह अत्रगाथाइत्यादिना अनुपायेननिर्ममत्वंयोगाभ्यासश्चकामजयोपायउक्तस्तद्व्यतिरेकेणेत्यर्थः॥ १२॥योमामिति प्रहरणे वागादींद्रियसाध्येजपादिशास्त्रे प्रादुर्भवामिअहमेवसर्वोत्कृष्टोजपादिकर्त्तेत्यभिमानरूपेणाविर्भवामि तेनजपादिकंविफलंकरोमीत्यर्थः द्वितीयेयोमामितिश्लोकेप्रहरणेमनसि श्मशानवैराग्यन्यायेनजितोम

कामात्मानंनप्रशंसंतिलोकेनेहाकामाकाचिदस्तिप्रवृत्तिः॥ सर्वेकामामनसोंगप्रभूतायान्पंडितःसंहरतेविचिंत्य ॥ ९॥ भूयोभूयोजन्मनोभ्यासयोगाद्योगी योगंसारमार्गंविचिंत्य॥ दानंचवेदाध्ययनंतपश्चकाम्यानिकर्माणिचवैदिकानि ॥ १० ॥ व्रतंयज्ञान्नियमान्ध्यानयोगान्कामेनयोनारभतेविदित्वा ॥ यच्च च्चायंकामयतेसधर्मोनयोधर्मोनियमस्तस्यमूलं॥ ११ ॥ अत्रगाथाःकामगीताःकीर्तयंतिपुराविदः॥ शृणुसंकीर्त्यमानास्ताअखिलेनयुधिष्ठिर॥ नाहंशक्यो नुपायेनहंतुंभूतेनकेनचित्॥ १२॥ योमांप्रयततेहंतुंज्ञात्वाप्रहरणेबलं॥ तस्यतस्मिन्प्रहरणेपुनःप्रादुर्भवाम्यहं ॥ १३॥ योमांप्रयततेहंतुंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः॥ जंगमेष्विवधर्मात्मापुनःप्रादुर्भवाम्यहं॥ १४॥ योमांप्रयततेनित्यंवेदैर्वेदांतसाधनैः॥ स्थावरेष्विवभूतात्मातस्यप्रादुर्भवाम्यहं॥ १५॥ योमांप्रयततेहंतुंधृत्या सत्यपराक्रमः॥ भावोभवामितस्याहंसचमांनावबुध्यते॥ १६॥ योमांप्रयततेहंतुंतपसासंशितव्रतः॥ ततस्तपसितस्याथपुनःप्रादुर्भवाम्यहं ॥ १७॥ योमांप्र यततेहंतुंमोक्षमास्थायपंडितः॥ तस्यमोक्षरतिस्थस्यनृत्यामिचहसामिच॥ अवध्यःसर्वभूतानामहमेकःसनातनः ॥ १८॥

याकामइतिनिश्चित्यप्रयततेसंन्यासादिकंकरोति तस्यमनस्येवपुनरहंप्रादुर्भवामि यदाहुरभियुक्ताः प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः संन्यासिनोपिदृश्यंतेदेवसंदूषिताशयाइति ॥ १३ ॥ योयज्ञैः कामंजिघांसति तस्यचेतसियथाधर्मात्माजंगमेषुउत्तमयोनौउदाररूपेणाविर्भवति तद्वत्तस्यचेतसिअहंदंभादिरूपेणाविर्भवामि ॥ १४ ॥ स्थावरेषुअनभिव्यक्तरूपेणभूतात्माजीवः धर्मात्मेत्यत्रापिपठंति केचित् यायजूकापेक्षयावेदवेदांतसाधनेष्वल्पाकामाभिव्यक्तिरित्यर्थः ॥ १५ ॥ धृत्यासंग्रामेविपदिचधैर्यतः भावश्चित्तं धैर्यबलेनैवलोकद्वयंजेष्यामीत्यभिमानवंतंतंकरोमीत्यर्थः सचइममेवाभिमानंका मत्वेनबंधकत्वेननावबुध्यते ॥ १६ ॥ तपसायोगबलेन तत्रापियोगोपसर्गरूपेणमधुमत्याद्यैश्वर्यभूमिषुस्पृहारूपेणाविर्भवामि ॥ १७ ॥ मोक्षमास्थाय नित्यमुक्तमात्मानमज्ञात्वामोक्षार्थंयस्तपआदिकरो तितमज्ञंप्राप्यनृत्यामिचहसामिचेत्यर्थः ॥ १८ ॥

तस्मादिति यस्मान्निर्ममत्वपूर्वकयोगाभ्यासमंतरेणअन्यःकामजयोपायोनास्ति निर्ममत्वंचयज्ञादिजन्यांचित्तशुद्धिंविनानसंभवति तस्मान्निष्कामान्यज्ञादीननुतिष्ठतस्तेतवश्रेयःसिद्धिरितिशेषः ॥१९॥

तस्मात्त्वमपितंकामंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ धर्मंकुरुमहाराजतत्रतेसभविष्यति ॥ १९ ॥ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता ॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैःसमृद्धै
राप्तदक्षिणैः ॥ २० ॥ मातेव्यथास्तुनिहतान्बंधून्वीक्ष्यपुनःपुनः ॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंयेहतास्मिन्रणाजिरे ॥ २१ ॥ सत्वमिष्ट्वामहायज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षि
णैः ॥ कीर्तिंलोकेपरांप्राप्यगतिमग्र्यांगमिष्यसि ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्मसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः ॥
॥१३॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवंबहुविधैर्वाक्यैर्मुनिभिस्तैस्तपोधनैः ॥ समाश्वस्यतराजर्षिर्हतबंधुर्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥
सोनुनीतोभगवताविष्टरश्रवसास्वयं ॥ द्वैपायनेनकृष्णेनदेवस्थानेनवाविभुः ॥ २ ॥ नारदेनाथभीमेननकुलेनचपार्थिव ॥ कृष्णयासहदेवेनविजयेनचधीम
ता ॥ ३ ॥ अन्यैश्चपुरुषव्याघ्रैर्ब्राह्मणैःशास्त्रदृष्टिभिः ॥ व्यजहाच्छोकजंदुःखंसंतापंचैवमानसं ॥ ४ ॥ अर्चयामासदेवांश्चब्राह्मणांश्चयुधिष्ठिरः ॥ कृत्वाथप्रेत
कार्याणिबंधूनांसपुनर्नृपः ॥ अन्वशासच्चधर्मात्मापृथिवींसागरांबरां ॥ ५ ॥ प्रशांतचेताःकौरव्यःस्वराज्यंप्राप्यकेवलं ॥ व्यासंचनारदंचैवतांश्चान्यानब्रवीन्नृ
पः ॥ ६ ॥ आश्वासितोहंप्राग्वृद्धैर्भवद्भिर्मुनिपुंगवैः ॥ नसूक्ष्ममपिमेकिंचिद्व्यलीकमिहविद्यते ॥ ७ ॥ अर्थश्चसुमहान्प्राप्तोयेनयक्ष्यामिदेवताः ॥ पुरस्कृत्याद्यभ
वतःसमानेष्यामहेमखं ॥ ८ ॥ हिमवंतंत्वयागुप्तागमिष्यामःपितामह ॥ बह्वाश्चर्योहिदेशःसश्रूयतेद्विजसत्तम ॥ ९ ॥ तथाभगवताचित्रंकल्याणंबहुभाषितं ॥
देवर्षिणानारदेनदेवस्थानेनचैवह ॥ १० ॥ नाभागधेयःपुरुषःकश्चिदेवंविधान्गुरून् ॥ लभतेव्यसनंप्राप्यसुहृदःसाधुसंमतान् ॥ ११ ॥ एवमुक्तास्तुतेराज्ञा
सर्वएवमहर्षयः ॥ अभ्यनुज्ञाप्यराजानंतथोभौकृष्णफाल्गुनौ ॥ १२ ॥ पश्यतामेवसर्वेषांतत्रैवादर्शनंययुः ॥ ततोधर्मसुतोराजातत्रैवोपाविशत्प्रभुः ॥ १३ ॥
एवंनातिमहान्कालःसतेषांसंन्यवर्त्तत ॥ कुर्वतांशौचकार्याणिभीष्मस्यनिधनेतदा ॥ १४ ॥ महादानानिविप्रेभ्योददतामौर्ध्वदेहिकं ॥ भीष्मकर्णपुरोगाणांकु
रूणांकुरुसत्तम ॥ १५ ॥ सहितोधृतराष्ट्रेणसददावौर्ध्वदेहिकं ॥ ततोदत्वाबहुधनंविप्रेभ्यःपांडवर्षभः ॥ १६ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आख्यायिकामनुसरत्यध्यायद्वयेन एवंबहुविधैर्वाक्यैरित्यादिना ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कृत्वाथेति पुनरितिमासिकादीनिप्रेतकार्याणि पूर्वंकृतानामेवानुवादोवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विजितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविवेशगजसाह्वयं ॥ ससमाश्वास्यपितरंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं ॥ अन्वशाद्वैसधर्मात्मापृथिवींभ्रातृभिःसह ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच विजितेपांडवेयैस्तुप्रशांतेचद्विजोत्तम ॥ राष्ट्रेकिंचक्रतुर्वीरौवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच विजितेपांडवैराजन्प्रशांतेचविशांपते ॥ राष्ट्रेबभूवतुर्हृष्टौवासुदेवधनंजयौ ॥ २ ॥ विजह्रातेमुदायुक्तौदिविदेवेश्वराविव ॥ तौवनेषुविचित्रेषुपर्वतेषुससानुषु ॥ ३ ॥ तीर्थेषुचैवपुण्येषुपल्वलेषुनदीषुच ॥ चंक्रम्यमाणौसंहृष्टावश्विनाविवनंदने ॥ ४ ॥ इंद्रप्रस्थेमहात्मानौरेमतुःकृष्णपांडवौ ॥ प्रविश्यतांसभांरम्यांविजह्रातेचभारत ॥ ५ ॥ तत्रयुद्धकथाश्चित्राःपरिक्लेशांश्चपार्थिव ॥ कथायोगेकथायोगेकथयामासतुःसदा ॥ ६ ॥ ऋषीणांदेवतानांचवंशांस्तावाहतुःसदा ॥ प्रीयमाणौमहात्मानौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ ७ ॥ मधुरास्तुकथाश्चित्राश्चित्रार्थपदनिश्चयाः ॥ निश्चयज्ञःसपार्थायकथयामासकेशवः ॥ ८ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंज्ञातीनांचसहस्रशः ॥ कथाभिःशमयामासपार्थंशौरिर्जनार्दनः ॥ ९ ॥ सतमाश्वास्यविधिवद्विज्ञानज्ञोमहातपाः ॥ अपहृत्यात्मनोभारंविशश्रामेवसात्वतः ॥ १० ॥ ततःकथांतेगोविंदोगुडाकेशमुवाचह ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाहेतुयुक्तमिदंवचः ॥ ११ ॥ वासुदेवउवाच विजितेयंधराकृत्स्नासव्यसाचिन्परंतप ॥ त्वद्बाहुबलमाश्रित्यराज्ञाधर्मसुतेनह ॥ १२ ॥ असपत्नांमहींभुंक्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनानुभावेनयमयोश्चनरोत्तम ॥ १३ ॥ धर्मेणराज्ञाधर्मज्ञप्राप्तंराज्यमकंटकं ॥ धर्मेणनिहतःसंख्येसचराजासुयोधनः ॥ १४ ॥ अधर्मरुचयोलुब्धाःसदाचाप्रियवादिनः ॥ धार्त्तराष्ट्रादुरात्मानःसानुबंधानिपातिताः ॥ १५ ॥ प्रशांतामखिलांपार्थपृथिवींपृथिवीपतिः ॥ भुंक्तेधर्मसुतोराजात्वयागुप्तःकुरूद्वह ॥ १६ ॥ रमेचाहंत्वयासार्धमरण्येष्वपिपांडव ॥ किमुयत्रजनोयंवैपृथाचामित्रकर्षण ॥ १७ ॥ यत्रधर्मसुतोराजायत्रभीमोमहाबलः ॥ यत्रमाद्रवतीपुत्रौरतिस्तत्रपरामम ॥ १८ ॥ तथैवस्वर्गकल्पेषुसभोद्देशेषुकौरव ॥ रमणीयेषुपुण्येषुसहितस्यत्वयाऽनघ ॥ १९ ॥ कालोमहांस्त्वतीतोमेशूरसूनुमपश्यतः ॥ बलदेवंचकौरव्यतथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ २० ॥ सोहंगंतुमभीप्सामिपुरींद्वारावतींप्रति ॥ रोचतांगमनंमह्यंतवापिपुरुषर्षभ ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥

उक्तोबहुविधंराजातत्रतत्रयुधिष्ठिरः ॥ सहभीष्मेणयद्युक्तमस्माभिःशोककारिते ॥ २२ ॥ शिष्टोयुधिष्ठिरोऽस्माभिःशास्तासन्नपिपांडवः ॥ तेनतत्तुवचःसम्य
ग्गृहीतंसुमहात्मना ॥ २३ ॥ धर्मपुत्रेहिधर्मज्ञेकृतज्ञेसत्यवादिनि ॥ सत्यंधर्मोमतिश्चाग्र्यास्थितिश्चसततंस्थिरा ॥ २४ ॥ तत्रगत्वामहात्मानंयदितेरोचतेऽर्जुन ॥
अस्मद्गमनसंयुक्तंवचोब्रूहिजनाधिपं ॥ २५ ॥ नहितस्याप्रियंकुर्यांप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ कुतोगंतुंमहाबाहोपुरींद्वारावतींप्रति ॥ २६ ॥ सर्वंत्विदमहंपार्थत्वयी
तिहितकाम्यया ॥ ब्रवीमिसत्यंकौरव्यनमिथ्यैतत्कथंचन ॥ २७ ॥ प्रयोजनंचनिर्वृत्तमिहवासेममार्जुन ॥ धार्त्तराष्ट्रोहतोराजासबलःसपदानुगः ॥ २८ ॥ पृथि
वीचवशेतातधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ स्थितासमुद्रवलयासशैलवनकानना ॥ २९ ॥ चितारत्नैर्बहुविधैःकुरुराजस्यपांडव ॥ धर्मेणराजाधर्मज्ञःपातुसर्वांवसुंधरां
॥ ३० ॥ उपास्यमानोबहुभिःसिद्धैश्चापिमहात्मभिः ॥ स्तूयमानश्चसततंबंदिभिर्भरतर्षभ ॥ ३१ ॥ तंमयासहगत्वाद्यराजानंकुरुवर्धनं ॥ आपृच्छकुरुशार्दूलग
मनंद्वारकांप्रति ॥ ३२ ॥ इदंशरीरंवसुयच्चमेगृहेनिवेदितंपार्थसदायुधिष्ठिरे ॥ प्रियश्चमान्यश्चहिमेयुधिष्ठिरःसदाकुरूणामधिपोमहामतिः ॥ ३३ ॥ प्रयोजनं
चापिनिवासकारणेनविद्यतेमेत्वदृतेनृपात्मज ॥ स्थिताहिपृथ्वीतवपार्थशासनेगुरोःसुवृत्तस्ययुधिष्ठिरस्यच ॥ ३४ ॥ इतीदमुक्तःसतदामहात्मनाजनार्दनेना
मितविक्रमोर्जुनः ॥ तथेतिदुःखादिववाक्यमैरयज्जनार्दनंसंप्रतिपूज्यपार्थिव ॥ ३५ ॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० पंचदशोऽध्यायः
॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचअश्वमेधिकपर्व ॥ अथानुगीतापर्व ॥ जनमेजयउवाच सभायांवसतोस्तत्रनिहत्यारीन्महात्मनोः ॥ केशवार्जुनयोःकानु
कथासमभवद्द्विज ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच कृष्णेनसहितःपार्थःस्वंराज्यंप्राप्यकेवलं ॥ तस्यांसभायांदिव्यायांविजहारमुदायुतः ॥ २ ॥ तत्रकंचित्सभो
द्देशंस्वर्गोद्देशसमंनृप ॥ यदृच्छयातौमुदितौजग्मतुःस्वजनावृतौ ॥ ३ ॥ ततःप्रतीतःकृष्णेनसहितःपांडवोर्जुनः ॥ निरीक्ष्यतांसभांरम्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥
॥ ४ ॥ विदितंमेमहाबाहोसंग्रामेसमुपस्थिते ॥ माहात्म्यंदेवकीमातस्तच्चतेरूपमैश्वरं ॥ ५ ॥ यत्तद्भगवताप्रोक्तंपुराकेशवसौहृदात् ॥ तत्सर्वंपुरुषव्याघ्रनष्टंमेभ्र
ष्टचेतसः ॥ ६ ॥ ममकौतूहलंत्वस्तितेष्वर्थेषुपुनःपुनः ॥ भवांस्तुद्वारकांगंतानचिरादिवमाधव ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुतंकृष्णःफाल्गुनंप्रत्यभा
षत ॥ परिष्वज्यमहातेजावचनंवदतांवरः ॥ ८ ॥ सभायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शोडशे उत्ताया मित्यादिनाप्रस्तूयानुगीतामारभ्रते मोक्षधर्ममित्यादिना भूतानामेवनस्वस्य विज्ञोपरमात्मन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ आगतागमंप्राप्त

वासुदेवउवाच श्राविितस्त्वंमयागुह्यंज्ञापितश्चसनातनं॥ धर्मस्वरूपिणंपार्थसर्वलोकांश्चशाश्वतान्॥ ९ ॥ अबुद्ध्यानाग्रहीर्यस्त्वंतन्मेसुमहदप्रियं॥ नच साद्यपुनर्भूयःस्मृतिर्मेसंभविष्यति॥ १०॥ नूनमश्रद्दधानोसिदुर्मेधाह्यसिपांडव॥ नचशक्यंपुनर्वक्तुमशेषेणधनंजय॥ ११ ॥ सहिधर्मःसुपर्याप्तोब्रह्मणःपद वेदने॥ नशक्यंतन्मयाभूयस्तथावक्तुमशेषतः॥ १२ ॥ परंहिब्रह्मकथितंयोगयुक्तेनतन्मया॥ इतिहासंतुवक्ष्यामितस्मिन्नर्थेपुरातनं॥ १३ ॥ यथातांबुद्धिमा स्थायगतिमग्र्यांगमिष्यसि॥ शृणुधर्मभृतांश्रेष्ठगदितंसर्वमेवमे॥ १४ ॥ आगच्छद्ब्राह्मणःकश्चित्स्वर्गलोकादरिंदम॥ ब्रह्मलोकाच्चदुर्धर्षःसोस्माभिःपूजितो भवत्॥ १५॥ अस्माभिःपरिपृष्टश्चयदाहभरतर्षभ॥ दिव्येनविधिनापार्थतच्छृणुष्वाविचारयन्॥ १६॥ ब्राह्मणउवाच मोक्षधर्मसमाश्रित्यकृष्णय न्मामपृच्छथाः॥ भूतानामनुकंपार्थंयन्मोहच्छेदनंविभो॥ १७॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामियथावन्मधुसूदन॥ शृणुष्वावहितोभूत्वागदतोमममाधव॥ १८॥ कश्चि द्विप्रस्तपोयुक्तःकाश्यपोधर्मवित्तमः॥ आससादद्विजंकंचिद्धर्माणामागतागमं॥ १९॥ गतागतेसुबहुशोज्ञानविज्ञानपारगं॥ लोकतत्त्वार्थकुशलंज्ञातारंसु खदुःखयोः॥ २०॥ जातीमरणतत्त्वज्ञंकोविदंपापपुण्ययोः॥ द्रष्टारमुच्चनीचानांकर्मभिर्देहिनांगतिं॥ २१॥ चरंतंमुक्तवत्सिद्धंप्रशांतंसंयतेंद्रियं॥ दीप्यमानं श्रियाब्राह्म्याक्रममाणंचसर्वशः॥ २२॥ अंतर्धानगतिज्ञंचश्रुत्वातत्त्वेनकाश्यपः॥ तथैवांतर्हितैःसिद्धैर्यांतंचक्रधरैःसह॥ २३॥ संभाषमाणमेकांतेसमासी नंचतैःसह॥ यदृच्छयाचगच्छंतमसक्तंपवनंयथा॥ २४॥ तंसमासाद्यमेधावीसतदाद्विजसत्तमः॥ चरणौधर्मकामोस्यतपस्वीसुसमाहितः॥ प्रतिपेदेयथान्या यंदृष्ट्वातन्महदद्भुतं॥ २५॥ विस्मितश्चाद्भुतंदृष्ट्वाकाश्यपस्तंद्विजोत्तमं॥ परिचारेणमहतागुरुंतंपर्यतोषयत्॥ २६॥ उपपन्नंचतत्सर्वंश्रुतचारित्रसंयुतं॥ भावेन तोषयच्चैनंगुरुवृत्त्यापरंतपः॥ २७॥ तस्मैतुष्टःसशिष्यायप्रसन्नोवाक्यमब्रवीत्॥ सिद्धिंपरामभिप्रेक्ष्यशृणुमत्तोजनार्दन॥ २८॥ सिद्धउवाच विविधैः कर्मभिस्तातपुण्ययोगैश्चकेवलैः॥ गच्छंतीहगतिंमर्त्यादेवलोकेचसंस्थितिं॥ २९॥

शास्त्ररहस्यंऊहापोहकुशलमित्यर्थः ॥ १९ ॥ गतागतेमरणसंसरणेविषये ज्ञानंशास्त्रानुमानजं विज्ञानंयोगजप्रत्यक्षं अस्यैवव्याख्यानंलोकतत्त्वेतिसार्धेन ॥२०॥ जातीजन्म ॥२१॥ मुक्तवत्नित्यमुक्तस्या पिमृषाबंधाभिप्रायंवत्करणं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादित्यात्मनोधर्माधर्मातीतत्वाद्धर्माधर्मावेवफलतोनिंदतिवैराग्याय विविधैरित्यादिना ॥२९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ततःकदाचिदितिनिर्वेदाख्यवैराग्यदौर्लभ्यमुक्तं निराकाराश्रितेनअसंप्रज्ञातसमाधिसमधिगम्यब्रह्मभावाश्रितेन लोक्यतइतिलोकोद्वैतंतत्तं त्रंतज्जंदुःखं ॥ ३८ ॥ इमंमार्गंयोगमार्गंअनुभूयज्ञात्वा अनुष्ठितःअनुष्ठानुष्ठानंअभ्यासःसंजातोस्यसोनुष्ठितः ततोऽनुष्ठानात् इयंपूर्वोक्ताअंतर्धानादिशक्तिर्ज्ञानविज्ञानादिरूपा आत्मनःमनसःमनसोहिप्र

नकचित्सुखमत्यंतंनकचिच्छाश्वतीस्थितिः ॥ स्थानाच्चमहतोभ्रंशोदुःखलब्ध्वात्पुनःपुनः ॥ ३० ॥ अशुभागतयःप्राप्ताःकष्टामेपापसेवनात् ॥ काममन्युपरीते
नतृष्णयामोहितेनच ॥ ३१ ॥ पुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनःपुनः ॥ आहाराविविधाभुक्ताःपीतानानाविधाःस्तनाः ॥ ३२ ॥ मातरोविविधादृष्टाःपितरश्चपृथ
ग्विधाः ॥ सुखानिचविचित्राणिदुःखानिचमयानघ ॥ ३३ ॥ प्रियैर्विवासोबहुशःसंवासश्चाप्रियैःसह ॥ धननाशश्चसंप्राप्तोलब्ध्वादुःखेनतद्धनं ॥ ३४ ॥ अ
वमानाःसुकष्टाश्चराजतःस्वजनात्तथा ॥ शारीरामानसावापिवेदनाभृशदारुणाः ॥ ३५ ॥ प्राप्ताविमाननाश्चोग्रावधबंधाश्चदारुणाः ॥ पतनंनिरयेचैवयात
नाश्चयमक्षये ॥ ३६ ॥ जरारोगाश्चसततंव्यसनानिचभूरिशः ॥ लोकेस्मिन्ननुभूतानिद्वंद्वजानिभृशंमया ॥ ३७ ॥ ततःकदाचिन्निर्वेदान्निराकाराश्रितेनच ॥
लोकतंत्रंपरित्यक्तंदुःखार्त्तेनभृशंमया ॥ ३८ ॥ लोकेस्मिन्ननुभूयाहमिमंमार्गमनुष्ठितः ॥ ततःसिद्धिरियंप्राप्ताप्रसादादात्मनोमया ॥ ३९ ॥ नाहंपुनरिहागंता
लोकानालोकयाम्यहं ॥ आसिद्धेराप्रजासर्गादात्मनोपिगतीःशुभाः ॥ ४० ॥ उपलब्धाद्विजश्रेष्ठतथेयंसिद्धिरुत्तमा ॥ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनः ॥ ४१ ॥
ब्रह्मणःपदमव्यक्तंमातेभूदत्रसंशयः ॥ नाहंपुनरिहागंतामर्त्यलोकंपरंतप ॥ ४२ ॥ प्रीतोस्मितेमहाप्राज्ञब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ यदीप्सुरुपपन्नस्त्वंतस्यकालोय
मागतः ॥ ४३ ॥ अभिजानेचतदहंयदर्थंमामुपागतः ॥ अचिरात्तुगमिष्यामितेनाहंत्वामचूचुदं ॥ ४४ ॥ भृशंप्रीतोस्मिभवतश्चारित्रेणविचक्षण ॥ परिपृच्छ
स्वकुशलंभाषेयंयत्तवेप्सितं ॥ ४५ ॥ बहुमन्येचतेबुद्धिंभृशंसंपूजयामिच ॥ येनाहंभवताबुद्धोमेधावीह्यसिकाश्यप ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधि
केपर्वणिअनुगीतापर्वणिषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सादेनहंतिकर्मशुभाशुभं प्रसन्नात्मनिसंस्थित्वासुखमक्षय्यमश्नुतेइतिश्रुतेः ॥ ३९ ॥ विद्याफलंअपुनरावृत्तिःसर्वज्ञत्वंचाह नाहमित्यादिना आसिद्धेःआमोक्षात् आप्रजासृष्टेःआत्मनःअपिशब्दाल्लोकानां चगतीरालोकयामीत्यन्वयः ॥ ४० ॥ इतःपरंसत्यलोकं परतरंकैवल्यं यदिप्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यमितियोगिनामिच्छयासद्योवाक्रमिकंवाकैवल्यमस्तीतिस्मरणात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ बहुमन्येभृशंपूजये अहमंतर्धानगतोपियतस्त्वयाज्ञातः ॥ ४६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति ॥ १ ॥ एवंनित्यानित्यविवेकवैराग्यादयःशिष्यगुणाज्ञानविज्ञानादयोगुरुगुणाश्चोक्ताः ततःपुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनःपुनरित्युक्तं तयोःप्राप्तिप्रकारौपृच्छति कथमिति नाहंपुनरिहागंतेत्युक्तंतस्या पिप्रकारंपृच्छति कथंकष्टाच्चेति ॥ २ ॥ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनरित्युक्तंतत्रापिपृच्छति आत्माचेति आत्माजीवः प्रकृतिंमूलाविद्यां तच्छरीरंतज्जंस्थूलपिंडंमुक्त्वाकथंपरंप्राप्नोतीत्यर्थः शरीरात्प

वासुदेवउवाच ततस्तस्योपसंगृह्यपादौप्रश्नान्सुदुर्वचान् ॥ पप्रच्छतांश्चधर्मान्सप्राहधर्मभृतांवरः ॥१॥ काश्यपउवाच कथंशरीरंच्यवतेकथंचैवोपपद्यते ॥ कथंकष्टाच्चसंसारात्संसरन्परिमुच्यते ॥ २ ॥ आत्माचप्रकृतिंमुक्त्वातच्छरीरंविमुंचति ॥ शरीरतश्चनिर्मुक्तःकथमन्यत्प्रपद्यते ॥ ३ ॥ कथंशुभाशुभेचायंकर्मणी स्वकृतेनरः ॥ उपभुंक्तेक्ववाकर्मविदेहस्यावतिष्ठते ॥ ४ ॥ ब्राह्मणउवाच एवंसंचोदितःसिद्धःप्रश्नांस्तान्प्रत्यभाषत ॥ आनुपूर्व्येणवार्ष्णेयतन्मेनिगदतःशृणु ॥ ५ ॥ सिद्धउवाच आयुःकीर्तिकराणीहयानिकृत्यानिसेवते ॥ शरीरग्रहणेयस्मिंस्तेषुक्षीणेषुसर्वशः ॥ ६ ॥ आयुःक्षयपरीतात्माविपरीतानिसेवते ॥ बुद्धिर्व्यावर्ततेचास्यविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ ७ ॥ सत्त्वंबलंचकालंचविदित्वाचात्मनस्तथा ॥ अतिवेलमुपाश्नातिस्वविरुद्धान्यनात्मवान् ॥ ८ ॥ यदायमतिकष्टानिसर्वाण्युपनिषेवते ॥ अत्यर्थमपिवाभुंक्तेनवाभुंक्तेकदाचन ॥ ९ ॥ दुष्टान्नामिषपानंचयदन्योन्यविरोधिच ॥ गुरुचाप्यमितंभुंक्तेनातिजीर्णेपिवापुनः ॥ १० ॥ व्यायाममतिमात्रंचव्यवायंचोपसेवते ॥ सततंकर्मलोभाद्वाप्राप्तंवेगंविधारयेत् ॥ ११ ॥ रसाभियुक्तमन्नंवादिवास्वप्नंचसेवते ॥ अपक्वानागतेकालेस्वयंदोषान्प्रकोपयेत् ॥ १२ ॥ स्वदोषकोपनाद्रोगंलभतेमरणांतिकं ॥ अपिवोद्बंधनादीनिपरीतानिव्यवस्यति ॥ १३ ॥ तस्यतैःकारणैर्जंतोःशरीरंच्यवतेतदा ॥ जीवितंप्रोच्यमानंतद्यथावदुपधारय ॥ १४ ॥ ऊष्माप्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः ॥ शरीरमनुपर्येत्यसर्वान्प्राणान्रुणद्धिवै ॥ १५ ॥ अत्यर्थंबलवानूष्माशरीरेपरिकोपितः ॥ भिनत्तिजीवस्थानानिमर्माणिविद्धितत्त्वतः ॥ १६ ॥ ततःसवेदनःसद्योजीवःप्रच्यवतेक्षरात् ॥ शरीरंत्यजतेजंतुश्छिद्यमानेषुमर्मसु ॥ १७ ॥ वेदनाभिःपरीतात्मातद्विद्धिद्विजसत्तम ॥ जातीमरणसंविग्नाःसततंसर्वजंतवः ॥ १८ ॥

रस्मात्कथंअन्यत्परतरंब्रह्मप्रपद्यतइतिपंचमःप्रश्नः ॥ ३ ॥ कथंशुभाशुभे इति एवंभूतस्यजीवतःकथंकर्मफलभोगइतिषष्ठः विदेहस्यसंसारबीजभूतंकर्मक्ववातिष्ठतीतिसप्तमः ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्रआद्यस्यप्रश्नस्याद्येनाध्यायेनोत्तरंततोद्वितीयस्यद्वितीयेनशेषाणांतृतीयेनसिद्धउवाच आयुःकीर्त्तिकराणीहेत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वेगंमलमूत्रादीनां ॥ ११ ॥ रसाभियुक्तंपरिणामेबहुरसकरंरसबाहुल्यस्याजीर्णहेतुत्वात् ॥ १२ ॥ अपिवाअथवा परीतानिविपरीतानि व्यवस्यतिकरोति तेननीरुजोपिम्रियतइत्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षरात्जडाच्छरीरात् ॥ १७ ॥ ज्ञातीजन्म ॥ १८ ॥

गर्भसंक्रमणेपारलौकिकदेहत्यागेनैहिकगर्भस्थदेहप्रवेशे ॥ १९ ॥ अद्भिःक्लेदंजलेनवैक्लव्यं ॥ २० ॥ संभूतत्वंसंहतत्वं· नियच्छतिनाशयति यथाभूतानिपृथग्भवंतीत्यर्थः तीव्रेणवायुनान्येनसमीरितः प्राणा

दृश्यंतेसंत्यजंतश्चशरीराणिद्विजर्षभ ॥ गर्भसंक्रमणेचापिमर्मणामतिसर्पणे ॥ १९ ॥ तादृशीमेवलभतेवेदनांमानवःपुनः ॥ भिन्नसंधिरथक्लेदमद्भिःसलभते
नरः ॥ २० ॥ यथापंचसुभूतेषुसंभूतत्वंनियच्छति ॥ शैत्यात्प्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः ॥ २१ ॥ यःसपंचसुभूतेषुप्राणापानेव्यवस्थितः ॥ सगच्छत्यूर्ध्व
गोवायुःकृच्छ्रान्मुक्त्वाशरीरिणः ॥ २२ ॥ शरीरंचजहात्येवंनिरुच्छ्वासश्चदृश्यते ॥ सनिरूष्मानिरुच्छ्वासोनिःश्रीकोहतचेतनः ॥ २३ ॥ ब्रह्मणासंपरित्यक्तोमृतइत्यु
च्यतेनरः ॥ स्रोतोभिर्यैर्विजानातिइंद्रियार्थान्शरीरभृत् ॥ २४ ॥ तैरेवनविजानातिप्राणानाहारसंभवान् ॥ तत्रैवकुरुतेकायेयःसजीवःसनातनः ॥ २५ ॥ तथा
यद्यद्भवेद्युक्तंसन्निपातेक्वचित्क्वचित् ॥ तत्तन्मर्मविजानीहिशास्त्रदृष्टंहितत्तथा ॥ २६ ॥ तेषुमर्मसुभिन्नेषुततःससमुदीरयन् ॥ आविश्यहृदयंजंतोःसत्त्वंचाशुरु
णद्धिवै ॥ ततःसचेतनोजंतुर्नाभिजानातिकिंचन ॥ २७ ॥ तमसासंवृतज्ञानःसंवृतेष्वेवमर्मसु ॥ सजीवोनिरधिष्ठानश्चाल्यतेमातरिश्वना ॥ २८ ॥ ततःस
तंमहोच्छ्वासंभृशमुच्छ्वस्यदारुणं ॥ निष्क्रामन्कंपयत्याशुतच्छरीरमचेतनं ॥ २९ ॥ सजीवःप्रच्युतःकायात्कर्मभिःस्वैःसमावृतः ॥ अभितःस्वैःशुभैःपुण्यैःपापै
र्वाप्युपपद्यते ॥ ३० ॥ ब्राह्मणाज्ञानसंपन्नायथावच्छ्रुतनिश्चयाः ॥ इतरंकृतपुण्यंवातंविजानंतिलक्षणैः ॥ ३१ ॥ यथांधकारेखद्योतंलीयमानंततस्ततः ॥ चक्षु
ष्मंतःप्रपश्यंतितथाचज्ञानचक्षुषः ॥ ३२ ॥ पश्यंत्येवंविधंसिद्धाजीवंदिव्येनचक्षुषा ॥ च्यवंतंजायमानंचयोनिंचानुप्रवेशितं ॥ ३३ ॥ तस्यस्थानानिदृष्टानि
त्रिविधानीहशास्त्रतः ॥ कर्मभूमिरियंभूमिर्यत्रतिष्ठंतिजंतवः ॥ ३४ ॥ ततःशुभाशुभंकृत्वालभंतेसर्वदेहिनः ॥ इहैवोच्चावचान्भोगान्प्राप्नुवंतिस्वकर्मभिः ॥
॥ ३५ ॥ इहैवाशुभकर्माणःकर्मभिर्निरयंगताः ॥ अवाग्गतिरियंकष्टायत्रपच्यंतिमानवाः ॥ तस्मात्सुदुर्लभोमोक्षोरक्ष्यश्चात्माततोभृशं ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वंतुजंत
वोगत्वायेषुस्थानेष्ववस्थिताः ॥ कीर्त्यमानानितानीहतत्त्वतःसंनिबोधमे ॥ ३७ ॥ तच्छ्रुत्वानैष्ठिकींबुद्धिंबुध्येथाःकर्मनिश्चयं ॥ ताराक्रूपाणिसर्वाणियत्रैतच्चंद्र
मंडलं ॥ ३८ ॥ यत्रविभ्राजतेलोकेस्वभासासूर्यमंडलं ॥ स्थानान्येतानिजानीहिजनानांपुण्यकर्मणां ॥ ३९ ॥ कर्मक्षयाच्चतेसर्वेच्यवंतेवैपुनःपुनः ॥ तत्रापिच
विशेषोस्तिदिविनीचोच्चमध्यमः ॥ ४० ॥ नचतत्रापिसंतोषोदृष्ट्वादीप्ततरांश्रियं ॥ इत्येतागतयःसर्वाःपृथक्तेसमुदीरिताः ॥ ४१ ॥

पानस्थानेव्यवस्थितोयोवायुरित्युत्तरेणसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्रोतोभिरिंद्रियैः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ शुभानामिति क्षेत्रंक्षेत्रेदेहंदेहंप्राप्यप्राप्याप्रयासाद्यपच्यतेफलं प्रयच्छंति ॥ १ ॥ चित्तशुध्यशुद्धितारतम्येनाल्पादपिपुण्यात्पापाद्वाफलंबहुस्तीत्याहसार्धेन यथेति फलीवृक्षः ॥ २ ॥ पुरोधायेति तस्मान्मनएवप्रधानंनकर्मेतिभावः ॥ ३ ॥ यथाकर्मेति मन्युरविद्यासंकल्पोवा तच्चापितच्चापिप्रश्ने ॥ ४ ॥ तदाह शुक्रमिति ॥ ५ ॥ क्षेत्रंप्राप्तस्यनरस्यतात्विकंरूपमाह सौक्ष्म्यादिति ब्राह्मणोब्रह्मवित् तस्मात्तत्शाश्वतंब्रह्मज्ञात्वाकामंईप्सितंप्राप्यासंगोभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ तद्बीजंब्रह्मैवकारणं तेनेति एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः सब्रह्मैवसन्जीवःचेतसाउपाधिभूतेनप्राणस्थानेषुइंद्रियगोलकेषुदधातिधारयतेअभिमानमित्यर्थइत्युत्तरश्लोकार्धेनसहान्व

उपपत्तिंतुवक्ष्यामिगर्भस्याहमतःपरं॥ तथातन्मेनिगदतःशृणुष्वावहितोद्विज॥ ४२॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ ॥७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच शुभानामशुभानांचनेहनाशोस्तिकर्मणां॥ प्राप्यप्राप्यानुपच्यंतेक्षेत्रंक्षेत्रंतथातथा॥१॥ यथाप्रसूयमानस्तुफलीदद्यात्फलंबहु॥ तथास्याद्विपुलंपुण्यंशुद्धेनमनसाकृतं॥२॥ पापंचापितथैवस्यात्पापेनमनसाकृतं॥ पुरोधायमनोहीदंकर्मण्यात्माप्रवर्त्तते॥३॥ यथाकर्मसमाविष्टःकाममन्युसमावृतः॥ नरोगर्भंप्रविशतितच्चापिशृणुचोत्तरं॥४॥ शुक्रंशोणितसंसृष्टंस्त्रियागर्भाशयंगतं॥ क्षेत्रंकर्मजमाप्नोतिशुभंवायदिवाशुभं॥५॥ सौक्ष्म्यादव्यक्तभावाच्चनचक्वचनसज्जति॥ संप्राप्यब्राह्मणःकामंतस्मात्तद्ब्रह्मशाश्वतं॥६॥ तद्बीजंसर्वभूतानांतेनजीवंतिजंतवः॥ सजीवःसर्वगात्राणिगर्भस्याविश्यभागशः॥७॥ दधातिचेतसासद्यःप्राणस्थानेष्ववस्थितः॥ ततःस्पंदयतेंगानिसगर्भश्चेतनान्वितः॥८॥ यथालोहस्यनिःस्यंदोनिषिक्तोबिंबविग्रहं॥ उपैतितद्वज्जानीहिगर्भेजीवप्रवेशनं॥९॥ लोहपिंडंयथावह्निःप्रविश्यत्यतितापयेत्॥ तथात्वमपिजानीहिगर्भेजीवोपपादनं॥१०॥ यथाचदीपःशरणेदीप्यमानःप्रकाशते॥ एवमेवशरीराणिप्रकाशयतिचेतना॥ ११॥ यद्यच्चकुरुतेकर्मशुभंवायदिवाऽशुभं॥ पूर्वदेहकृतंसर्वमवश्यमुपभुज्यते॥१२॥

यः ॥ ७ ॥ ततोधारणात् ॥ ८ ॥ ननुकथंसूक्ष्मोपिदेहंव्याप्नुयादव्यक्तोवाव्यक्तिंअसंगोवासंगमित्याशंक्य त्रिभिःपरिहरति यथालोहस्येत्यादिभिः यथास्वर्णद्रवःस्वल्पोपिकृत्स्नांताम्रप्रतिमांस्वर्णमयीमिव करोतिएवंगर्भेजीवप्रवेशनंशरीरे सूक्ष्मस्यापिचैतन्यस्यव्याप्तिरित्याद्यस्यपरिहारःयथैवबिंबंमृदयोपलिप्तमित्यादिश्रुत्यनुसारी ॥ ९ ॥ यथास्वयमव्यक्तोपिवह्निःकाष्ठलोहाद्युपाधावेवाभिव्यज्यतेएवंगर्भेजीवोपपादनं देहेचैतन्यस्याभिव्यक्तिरितिद्वितीयस्यपरिहारःअरणीषुचाग्निरित्यादिश्रुत्यनुसारी ॥ १० ॥ तृतीयस्यपरिहारमाह यथाचेति शरणेगृहे शरीराणिस्थूलसूक्ष्मकारणानि ॥ ११ ॥ दीपवदसंगायाअपिचेतनायाःदुखादिसंप्रतीतौहेतुमाह यद्यच्चेति यथाप्रकाशः अतदाकारोपिअंगुल्याद्युपाधिनाऋजुवक्राद्याकारइवप्रतीयतेएवंकर्मजदुःखप्रकाशिकायांचितिदुःखाकारतेवभातिवस्तुतस्तुनास्ति असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः अवस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेनुवृत्त्यदर्शनाच्चेतिभावः ॥ १२ ॥

ततः उपभोगात् ॥ १३ ॥ कथंकष्टात्संसारान्मुच्यतइत्यस्योत्तरमाह तत्रकर्मेत्यादिना जानीषुयोनिषु ॥ १४ ॥ १५ ॥ संयमश्चित्तैकाग्र्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यश्चयोगीति सर्पदंशो विषविद्याविदमिवकर्मसंगःप्रतीयमानोपियोगिनंनबाधते योगीइतरेभ्यःश्रेष्ठइत्यर्थः यतोयोगीअतोमुक्तः चस्त्वर्थे परौचशब्दौहित्वत्वधारणार्थौ यस्तुयोगीसहियोगबलान्मुक्तएवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ कर्मिणां विलंबेनमुक्तिरित्याह वर्त्तमानस्येति ॥ २२ ॥ एवमिति अयंआत्माब्रह्मसन्विकृतः जीवत्वंप्राप्तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ननुस्वतंत्राएवबहवश्चेतनाःनब्रह्मविकाराइत्याशंक्यशरीरमात्मनइत्यादिनापौर्विकीश्रुतिरि

ततस्तुक्षीयतेचैवपुनश्चान्यत्प्रचीयते ॥ यावत्तन्मोक्षयोगस्थंधर्मंनैवावबुध्यते ॥ १३ ॥ तत्रकर्मप्रवक्ष्यामिसुखीभवतियेनवै ॥ आवर्त्तमानोजातीषुयथान्यो न्यासुसत्तम ॥ १४ ॥ दानंव्रतंब्रह्मचर्ययथोक्तंब्रह्मधारणं ॥ दमःप्रशांतताचैवभूतानांचानुकंपनं ॥ १५ ॥ संयमश्चानृशंस्यंचपरस्वादानवर्जनं ॥ व्यलीकाना मकरणंभूतानांमनसाभुवि ॥ १६ ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषादेवतातिथिपूजन ॥ गुरुपूजाघृणाशौचंनित्यमिंद्रियसंयमः ॥ १७ ॥ प्रवर्त्तनंशुभानांचतत्सतांवृत्त मुच्यते ॥ ततोधर्मःप्रभवतियःप्रजाःपातिशाश्वतीः ॥ १८ ॥ एवंसत्सुसदापश्येत्तत्राप्येषाध्रुवास्थितिः ॥ आचारोधर्ममाचष्टेयस्मिन्शांताव्यवस्थिताः ॥ १९ ॥ तेषुतत्कर्मनिक्षिप्तंयःसधर्मःसनातनः ॥ यस्तंसमभिपद्येतनसदुर्गतिमाप्नुयात् ॥ २० ॥ अतोनियम्यतेलोकःप्रच्यवन्धर्मवर्त्मसु ॥ यश्चयोगीचमुक्तश्चसए तेभ्योविशिष्यते ॥ २१ ॥ वर्त्तमानस्यधर्मेणशुभंयत्रयथातथा ॥ संसारतारणंह्यस्यकालेनमहताभवेत् ॥ २२ ॥ एवंपूर्वकृतंकर्मनित्यंजंतुःप्रपद्यते ॥ सर्वंतत्का रणंयेनविकृतोयमिहागतः ॥ २३ ॥ शरीरग्रहणंचास्यकेनपूर्वंप्रकल्पितं ॥ इत्येवंसंशयोलोकेतच्चवक्ष्याम्यतःपरं ॥ २४ ॥ शरीरमात्मनःकृत्वासर्वलोकपिताम हः ॥ त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्माकृत्स्नंस्थावरजंगमं ॥ २५ ॥ ततःप्रधानमसृजत्प्रकृतिंसशरीरिणां ॥ ययासर्वमिदंव्याप्तंयांलोकेपरमांविदुः ॥ २६ ॥ इदंतत्क्षरमित्यु क्तंपरंत्वमृतमक्षरं ॥ त्रयाणांमिथुनंसर्वमेकैकस्यपृथक्पृथक् ॥ २७ ॥

त्यैतैःश्लोकैःप्रत्याचष्टे सर्वलोकःकार्यसमष्टिःतस्याःपितामायाशबलंब्रह्म पितामहःशुद्धंततआत्मनःशुद्धस्यशरीरंअव्याकृताकाशं आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः मायांकृत्वाउत्पाद्य तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्वि जसत्तमेतितदुत्पत्तिस्मृतेः नोव्योमापरोयदितिसृष्टेःप्राक्तदभावश्रुतेश्चकृत्स्नंसूत्रात्मकंत्रैलोक्यं ॥ २५ ॥ ततःप्रधानंसर्वेषुकार्येषुप्रधीयमानंतेजोवन्नात्मकंजीवानांप्रकृतिंअभिव्यक्तिस्थानंदेहाद्याकारं य मायकल्यं ॥ २६ ॥ क्षरंजडं अक्षरंतदवच्छिन्नंचैतन्यंजीवेशभावाक्रांतं त्रयाणांक्षराक्षरशब्दानांमध्येमिथुनंक्षराक्षरंसर्वंप्रतिपुरुषंपृथक्पृथगस्थितं ... ॥ २७ ॥

उक्तोर्थः श्रौतएवेत्याह असृजदिति पूर्वदृष्टःस्रष्टेःप्राक्सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितिश्रुतौदृष्टः सर्वभूतानिवियदादीनि स्थावराणिचाजंगमानि ऐतदात्म्यमितिश्रुतेःप्रत्यगात्मैवसर्वंद्रष्टृरूपेणजाती त्यर्थः ॥ २८ ॥ एवंश्रुतिबलेनचेतनभेदंनिरस्यब्रह्मविकारस्यजीवस्यविकारत्वंनित्यंचेत्कृतंसाधनैरित्याशंक्यतदनित्यत्वमाह तस्यकालेति तस्यशरीरग्रहणस्यकालेत्यनेनांतवत्त्वं परिवृत्तिंसुरनरतिर्यगादि देहेषुभ्रमणं ॥ २९ ॥ यथात्रेति अत्रसंसारस्यांतवत्त्वेविषये वदेत्तद्वदहंजातिस्मरोयत्प्रवक्ष्यामीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ चेतनावत्सुदेहेषुसमंएकं ॥ ३३ ॥ ऐकात्म्यदृष्ट्यानिर्विंद्यतइत्य

असृजत्सर्वभूतानिपूर्वदृष्टःप्रजापतिः॥ स्थावराणिचभूतानिइत्येषापौर्विकीश्रुतिः ॥ २८॥ तस्यकालपरीमाणमकरोत्सपितामहः॥ भूतेषुपरिवृत्तिंचपुनरावृत्तिमेवच॥ २९॥ यथात्रकश्चिन्मेधावीदृष्टात्मापूर्वजन्मनि ॥ यत्प्रवक्ष्यामितत्सर्वंयथावदुपपद्यते॥ ३० ॥ सुखदुःखेयथासम्यगनित्येयःप्रपश्यति ॥ कायंचामेध्यसंघातंविनाशंकर्मसंहितं॥ ३१ ॥ यच्चकिंचित्सुखंतच्चदुःखंसर्वमितिस्मरन्॥ संसारसागरंघोरंतरिष्यतिसुदुस्तरं॥ ३२॥ जातीमरणरोगैश्चसमाविष्टःप्रधानवित्॥ चेतनावत्सुचैतन्यंसमंभूतेषुपश्यति॥ ३३ ॥ निर्विंद्यतेततःकृत्स्नंमार्गमाणःपरंपदं ॥ तस्योपदेशंवक्ष्यामियाथातथ्येनसत्तम॥ ३४ ॥ शाश्वतस्याव्ययस्याथयदस्यज्ञानमुत्तमं॥ प्रोच्यमानंमयाविप्रनिबोधेदमशेषतः॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअष्टादशोऽध्यायः॥ ॥१८॥ ॥७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच यःस्यादेकायनेलीनस्तूष्णींकिंचिदचिंतयन्॥ पूर्वंपूर्वंपरित्यज्यसतीर्णोबंधनाद्भवेत्॥१॥ सर्वमित्रःसर्वसहःशमेरक्तोजितेंद्रियः ॥ व्यपेतभयमन्युश्चआत्मवान्मुच्यतेनरः ॥ २ ॥ अत्मावत्सर्वभूतेषुयश्चरेन्नियतःशुचिः ॥ अमानीनिरभीमानःसर्वतोमुक्तएवसः॥ ॥ ३॥ जीवितंमरणंचोभेसुखदुःखेतथैवच॥ लाभालाभेप्रियद्वेष्येयःसमःसचमुच्यते ॥ ४ ॥ नकस्यचित्स्पृहयतेनावजानातिकिंचन॥ निर्द्वंद्वोवीतरागात्मासर्वथामुक्तएवसः॥ ५॥ अनमित्रश्चनिर्बंधुरनपत्यश्चयःक्वचित्॥ त्यक्तधर्मार्थकामश्चनिराकांक्षीचमुच्यते॥ ६॥

र्थः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ शरीरस्यनाशोत्पत्तिप्रकारावुक्त्वापूर्वोपक्रांतंततोमुक्तिप्रकारंप्रपंचयति यःस्यादिति तद्यथासर्वासामपांसमुद्रएकायनमित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणसर्वलयाधिष्ठानंब्रह्मएकायनंतस्मिन्लीनःसयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयतेइतिश्रुत्युक्तरीत्याऐक्यंप्राप्तःतूष्णीं अहमेवेदंसर्वोस्मीत्यभिमानमप्यकुर्वन् किंचिदचिंतयन्नित्यनेनास्मीत्यपिवारयति पूर्वंपूर्वंस्थूलसूक्ष्मकारणेषुपरित्यज्यउत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन्प्रविलाप्य ॥१॥ सर्वमित्रःअद्रोही सर्वसहःक्षमी शमेचित्तनिग्रहे भयंयोगासिद्धौकर्मसंन्यासिनःकर्मब्रह्मोभयभ्रष्टताप्रयुक्तं मन्युरियतापिकालेननयोगःसिद्धइतिदैन्यंतत्रद्वेषोवा आत्मवान्जितचित्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनमित्रःशत्रुहीनः ॥ ६ ॥

ज्ञानफलमाह नैवेति धर्माधर्मशून्यः पूर्वोपचितंप्रारब्धकर्मतस्यहायकःयापकः धातुक्षयेणशरीरारंभकभूतविनाशेनैवप्रशांतःअत्यंतसमुच्छिन्नआत्माचित्तंयस्यसः अतएवनिर्द्वंद्वःअद्वैतः यत्रत्वस्यसर्वमा त्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेः ॥ ७ ॥ अकर्मवान्संन्यासी ॥ ८ ॥ ९ ॥ अगंधंगंधादिहीनंचिन्मात्रं ॥ १० ॥ पंचभूतगुणैर्हीनमितिस्थूलनिरासः अमूर्त्तिमदितिसूक्ष्मस्य अहेतुकमितिकारणस्य अतएव अगुणं गुणभोक्तृपूर्वैस्त्रिभीरूपैः गुणाविषयादयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ एवंध्यानजसंस्कारैर्बाह्यसंस्कारानश्यंति तज्जःसंस्कारोन्यसंस्कारप्रतिबंधीतियोगसूत्रादित्याह सर्वसंस्कारेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अतःप

॥१५॥ नैवधर्मीनचाधर्मीपूर्वोपचितहायकः॥ धातुक्षयप्रशांतात्मानिर्द्वंद्वःसविमुच्यते॥ ७॥ अकर्मवान्विकांक्षश्चपश्येज्जगदशाश्वतं ॥ अश्वत्थसदृशंनित्यंजन्मम्
त्युजरायुतं॥८॥ वैराग्यबुद्धिःसततमात्मदोषव्यपेक्षकः॥ आत्मबंधविनिर्मोक्षंसकरोत्यचिरादिव॥९॥ अगंधमरसस्पर्शमशब्दमपरिग्रहं॥अरूपमनभिज्ञेयंद
ष्ट्वात्मानंविमुच्यते॥ १०॥ पंचभूतगुणैर्हीनममूर्त्तिमदहेतुकं॥ अगुणंगुणभोक्तारंयःपश्यतिसमुच्यते॥ ११ ॥ विहायसर्वसंकल्पान्बुद्ध्याशारीरमानसान्॥
शनैर्निर्वाणमाप्नोतिनिरिंधनइवानलः॥ १२॥ सर्वसंस्कारनिर्मुक्तोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः॥ तपसाइंद्रियग्रामंयश्चरेन्मुक्तएवसः ॥ १३ ॥ विमुक्तःसर्वसंस्कारै
स्ततोब्रह्मसनातनं॥ परमाप्नोतिसंशांतमचलंनित्यमक्षरं॥ १४॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामियोगशास्त्रमनुत्तमं ॥ युंजतःसिद्धमात्मानंयथापश्यंतियोगिनः॥ १५॥
तस्योपदेशंवक्ष्यामियथावत्तन्निबोधमे॥ यैर्द्वारैश्चारयन्नित्यंपश्यत्यात्मानमात्मनि॥ १६॥ इंद्रियाणितुसंहृत्यमनआत्मनिधारयेत् ॥ तीव्रंतप्त्वातपःपूर्वंमो
क्षयोगंसमाचरेत्॥ १७॥ तपस्वीसततंयुक्तोयोगशास्त्रमथाचरेत्॥ मनीषीमनसाविप्रःपश्यन्नात्मानमात्मनि॥ १८॥ सचेच्छक्नोत्ययंसाधुर्योक्तुमात्मानमा
त्मनि॥ ततएकांतशीलःसपश्यत्यात्मानमात्मनि॥ १९॥ संयतःसततंयुक्तआत्मवान्विजितेंद्रियः ॥ तथायआत्मनात्मानंसंप्रयुक्तःप्रपश्यति॥ २०॥ यथाहि
पुरुषःस्वप्नेदृष्ट्वापश्यत्यसाविति॥ तथारूपमिवात्मानंसाधुयुक्तःप्रपश्यति॥ २१ ॥ इषीकांचयथामुंजात्कश्चिन्निष्कृष्यदर्शयेत् ॥ योगीनिष्कृष्यचात्मानंतथा
पश्यतिदेहतः॥ २२॥

रंप्रवक्ष्यामीतिसंक्षेपोक्त्यनंतरंविस्तरेणवक्ष्यामि युंजतःध्यायतःसिद्धंआविद्यकभ्रांतिनिवृत्तौस्वतःसिद्धंनतुकीटभ्रमरन्यायेनध्यानसाध्यं ॥ १५ ॥ यैर्द्वारैःचि त्तनिग्रहोपायैःआत्मानंचित्तंआत्मनिदेहेचारयन्अंतर्मुखंकुर्वन् नित्यंआद्यंतशून्यंवस्तुपश्यतितानिनिबोधेतिपूर्वेणान्वयः ॥ १६ ॥ संहृत्यस्वस्वविषयेभ्यःप्रत्यावर्त्य आत्मनिक्षेत्रज्ञे एतच्चतपआरव्यस्वधर्मा नुष्ठानेनशुद्धेचेतस्येवभवतीत्याह तीव्रमिति ॥ १७ ॥ एतदेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांद्रढयति तपस्वीत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथाहीति यथास्वप्नेस्थूलदेहासंगेनस्थितःसन्कंचिददृष्टचरंपुरुषंपश्य ति उत्थितश्चअनिरुद्धं प्रबुद्धश्चपुनस्तंदृष्ट्वासोयमितिप्रत्यभिजानाति तथात्मानंविश्वरूपंसमाधौदृष्ट्वाव्युत्थानेपिविश्वमात्मत्वेनैवपश्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्माच्छरीरात्पृथक्त्वेन्मुंजादिवेषीकांधैर्येणेतिदेहासंगेश्री तंदृष्टांतमाह इषीकामिति ॥ २२ ॥

दृष्टांतदार्ष्टांतिकेयोजयति मुंजमिति आत्मनिश्रितांमायांजगदाकारेणभासमानामितिशेषः ॥ २२ ॥ यतोयंसबाह्याभ्यंतरंप्रत्यगनन्यत्वेनवीक्षतेऽतएवचानन्याधिपतिरयमित्याह यदाहीति ॥ २४ ॥ सए कधाभवतित्रिधाभवतीत्यादिकायव्यूहकरणं नतस्यरोगोनजरानमृत्युःसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंयोगफलमाह अन्यान्याइति अन्यान्यादेवगंधर्वमनुष्याद्याः तनवस्तनूः कामरूपीभवती त्यर्थः ॥ २५ ॥ विदेहकैवल्यावधिकमेवैश्वर्यमित्याह ब्रह्मचेति ॥ २६ ॥ २७ ॥ विनश्यत्स्विति विदेहमुक्तस्यनक्लेशाःसंतीत्युक्तंतत्कैमुतिकन्यायेनद्रढयितुंसदेहमुक्तस्यापितेनसंतीत्याह दुःखशोकेत्यादि ना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अन्यान्याश्चेतिपूर्वोक्तस्यविवरणं देहानिति भुंजानेनयोगैश्वर्यमितिशेषः निर्वेदोयोगाद्वैराग्यंनकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ वस्तुतस्तुयोगजसंस्कारप्राबल्याद्योगिनोभोगेच्छैवन

मुंजंशरीरमित्याहुरिषीकामात्मनिश्रितां ॥ एतन्निदर्शनंप्रोक्तंयोगविद्भिरनुत्तमं ॥ २३ ॥ यदाहियुक्तमात्मानंसम्यकूपश्यतिदेहभृत् ॥ नतस्येहेश्वरःकश्चित्त्रैलो क्यस्यापियःप्रभुः ॥ २४ ॥ अन्यान्याश्चैवतनवोयथेष्टंप्रतिपद्यते ॥ विनिवृत्यजरांमृत्युंनशोचतिनहृष्यति ॥ २५ ॥ देवानामपिदेवत्वंयुक्तःकारयतेवशी ॥ ब्र ह्मचाव्ययमाप्नोतिहित्वादेहमशाश्वतं ॥ २६ ॥ विनश्यत्सुचभूतेषुनभयंतस्यजायते ॥ क्लिश्यमानेषुभूतेषुनसक्लिश्यतिकेनचित् ॥ २७ ॥ दुःखशोकमयैर्घोरैःसं गस्नेहसमुद्भवैः ॥ नविचाल्यतियुक्तात्मानिस्पृहःशांतमानसः ॥ २८ ॥ नैनंशस्त्राणिविध्यंतेनमृत्युश्चास्यविद्यते ॥ नातःसुखतरंकिंचिल्लोकेक्वचनदृश्यते ॥ २९ ॥ सम्यग्युक्त्वासआत्मानमात्मन्येवप्रतिष्ठते ॥ विनिवृत्तजरादुःखःसुखंस्वपितिचापिसः ॥ ३० ॥ देहान्यथेष्टमभ्येतिहित्वेमांमानुषींतनुं ॥ निर्वेदस्तुनकर्त्तव्यो भुंजानेनकथंचन ॥ ३१ ॥ सम्यग्युक्तोयदात्मानमात्मन्येवप्रपश्यति ॥ तदैवनस्पृहयतेसाक्षादपिशतक्रतोः ॥ ३२ ॥ योगमेकांतशीलस्तुयथाविंदतितच्छृणु ॥ दृष्टपूर्वांदिशंचिंत्ययस्मिन्संनिवसेत्पुरे ॥ ३३ ॥ पुरस्याभ्यंतरेतस्यमनःस्थाप्यंनबाह्यतः ॥ पुरस्याभ्यंतरेतिष्ठन्यस्मिन्नावसथेवसेत् ॥ तस्मिन्नावसथेधार्यंस बाह्याभ्यंतरमनः ॥ ३४ ॥ प्रचिंत्यावसथेकृत्स्नंयस्मिन्कालेसपश्यति ॥ तस्मिन्कालेमनश्चास्यनचकिंचनबाह्यतः ॥ ३५ ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनिर्घोषेनिर्ज नेवने ॥ कायमभ्यंतरंकृत्स्नमेकाग्रःपरिचिंतयेत् ॥ ३६ ॥

भवतीत्याह सम्यगिति असम्यग्योगिविषयैवभोगेच्छोक्तिरितिभावः ॥ ३२ ॥ एकांतशीलःएकंब्रह्मअम्यतेप्राप्यतेनेनेतिएकांतोध्यानंतच्छीलः ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइतिश्रुतेः दृष्टपूर्वांदिशं दृ ष्टंश्रुतिः प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात् वेदांतश्रवणपूर्विकांदिशंउपदेशंचिंत्ययुक्त्यापिपर्यालोच्य श्रोतव्योमंतव्यइतिश्रुतेः यस्मिन्पुरेदेहे ॥ ३३ ॥ आवसथेमूलाधाराद्यन्यतमस्मिंश्चक्रे ॥ ३४ ॥ तदेवकृत्स्नंसर्वा त्मकंयदापश्यतितदास्यबाह्यतःप्रत्यग्रूपादन्यन्नकिंचनअस्ति यत्रास्यमनःसज्जेत् अतोनिर्वासनत्वान्मुच्यतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ उपसंहरति सन्नियम्येति कायमभिदेहस्याभितोबहिःअंतरंमध्येचकृत्स्नंपरिपूर्णं ब्रह्मैवचिंतयेदित्यर्थः ॥ ३६ ॥

अस्ययोगस्यसाधनान्याह दंतानित्यादि दंतान्दंतैरवष्टंभ्यावष्टंभ्यग्रसमाणानाहारान्चिंतयेत् आहारशुद्धौसत्वशुद्धिःसत्वशुद्धौध्रुवास्मृतिःस्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविप्रमोक्षइतिआहारशुद्धेर्मोक्षहेतुत्वश्रुतेः तथा तालुआधारं जिह्वांतत्राधेयां यथोक्तमीश्वरप्रोक्ते लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्तेरसनांविपरीतगां संयोजयेत्प्रयत्नेनमुद्रासाखेचरीमतेति दत्तात्रेयः अंतःकपालविवरेजिह्वांव्यावृत्यचार्पयेत् भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामुद्राभवतिखेचरीति भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्य प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविति चैतदेवोक्तं गलंजिह्वामूलादधोभागः ग्रीवातदधःकंठनालं ताभ्यांकंठकूपस्ततोप्यधस्थितोलक्ष्यते तत्रधारणासद्यःफलायत्नादभ्यसनीयायोगेविश्वासोत्पत्त्यर्थं तथाचसूत्रं कंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरिति भाष्यमपिआसामेकस्याःफलंयावन्नानुभवतितावद्योगधर्मेनश्रद्धत्तेइति हृदयंहृदयायतनं ब्रह्म हृदयबंधनंशतंचैका

दंतांस्तालुचजिह्वांचगलंग्रीवांतथैवच॥हृदयंचिंतयेच्चापितथाहृदयबंधनं॥३७॥ इत्युक्तःसमयाशिष्योमेधावीमधुसूदन॥ पप्रच्छपुनरेवेमंमोक्षधर्मंसुदुर्वचं॥३८॥ भुक्तंभुक्तमिदंकोष्ठेकथमन्नंविपच्यते॥ कथंरसत्वंव्रजतिशोणितत्वंकथंपुनः॥३९॥ तथामांसंचमेदश्चस्नाय्वस्थीनिचपोषिति॥ कथमेतानिसर्वाणिशरीराणिशरीरिणां॥ ४०॥ वर्धतेवर्धमानस्यवर्धतेचकथंबलं॥ निरोधानांनिर्गमनंमलानांचपृथक्पृथक्॥ ४१॥ कुतोवायंप्रश्वसितिउच्छ्वसित्यपिवापुनः॥ कंचदेशमधिष्ठायतिष्ठत्यात्मायमात्मनि॥ ४२॥ जीवःकथंवहतिचचेष्टमानःकलेवरं॥ किंवर्णंकीदृशंचैवनिवेशयतिवैपुनः॥ ४३॥ याथातथ्येनभगवन्वक्तुमर्हसिमेनघ॥ इतिसंपरिपृष्टोहंतेनविप्रेणमाधव॥ ४४॥ प्रत्यब्रुवंमहाबाहोयथाश्रुतमरिंदम॥ यथास्वकोष्ठेप्रक्षिप्यभांडंभांडमनाभवेत्॥ ४५॥ तथास्वकायेप्रक्षिप्यमनोद्वारैरनिश्चलैः॥ आत्मानंतत्रमार्गेतप्रमादंपरिवर्जयेत्॥ ४६॥ एवंसततमुद्युक्तःप्रीतात्मानचिरादिव॥ आसादयतितद्ब्रह्मयद्दृष्ट्वास्यात्प्रधानवित्॥ ४७॥ नत्वसौचक्षुषाग्राह्योनचसर्वैरपींद्रियैः॥ मनसैवप्रदीपेनमहानात्माप्रदृश्यते॥ ४८॥

चहृदयस्यनाड्यइतिश्रूयमाणंनाडीमार्गैतत्तल्लोकगत्युपयोगि॥ ३७॥ मेधावीदंतादिशब्दैःपारोक्ष्येणोक्तमर्थंज्ञातवान्॥ ३८॥ पंचस्वर्थेषुआद्यंविवृत्यपृच्छतित्रिभिः भुक्तंभुक्तमिति ॥ ३९॥ ४०॥ ॥ ४१॥ द्वितीयमर्द्धेन कुतोवेति तृतीयंयोगानुपकारित्वादपृष्ट्वाचतुर्थमेवपृच्छति कंचेति॥ ४२॥ पंचमंपृच्छति जीवइति कथंजीवोनाडीमार्गैःसूक्ष्मंकलेवरंवहति किंवर्णावातेनाडीमार्गास्तैश्चकीदृशंपुनर्वपुःप्राप्यमितिप्रश्नार्थः एतेषांमध्येआद्ययोर्विवरणार्थाब्राह्मणगीता इतरयोर्गुरुशिष्यसंवादःप्राधान्येन अन्यत्तुतत्रतत्रोपसर्जनत्वेनप्रतिपाद्यतइतिविभागः॥ ४३॥ ४४॥ कोष्ठेधान्यगृहेभांडंगृहोपस्करंनिक्षिप्यंयथागृहंप्रविष्टोविविच्यजानाति॥ ४५॥ एवंस्वकायेदेहांतर्मनःप्रक्षिप्यअनिश्चलैःअनिश्वरद्भिर्द्वारैरिंद्रियैः सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्यचेतिस्मृतेः त्वयायत्पृष्टंतद्वस्तुयोगबलेनज्ञेयमित्यर्थः॥ ४६॥ एतदेवोपपादयति एवमिति प्रधानंविप्रकृतिविन्सर्वविकारविद्भवतिविकाराणांप्रकृतेरनन्यत्वादिति॥ ४७॥ ४८॥

चक्षुराद्यभावात्स्यामूर्त्तस्यरूपंसर्वतःपाणिपादांतइत्यादिलक्षणं ॥ ४९ ॥ तदेवजीवस्यस्वात्मभूतदेहान्निष्क्रांतंपृथग्भूतंमुंजेषीकावत्स्वस्थनिसंप्रज्ञाते तंसर्वतइत्युक्तलक्षणंकारणंउत्सृज्यप्रविलाप्य देहेस्वंस्वरूपं
धारयन्मनोनिगृह्णन्केवलंनिर्गुणंब्रह्मपश्यति सएवंविद्वानसमाच्छरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवदितिदेहाभिमानकृतंभेदंत्यक्त्वा ऊर्ध्वंकारणब्रह्मभावंप्राप्तं तत्रैवसर्वका
मभुग्भूत्वामृताख्यंकैवल्यमश्नुतइतिश्रवणात् ॥ ५० ॥ प्रहसन्निवअहोदृथैवमरीचिकोदकतुल्येनसंसारेणाहंभ्रामितइतिविस्मयेनेतिभावः तदेवं तत्ब्रह्म एवंउक्तरीत्या ॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥ व्यामि

सर्वतःपाणिपादांतःसर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति ॥ ४९ ॥ जीवोनिष्क्रांतमात्मानंशरीरात्संप्रपश्यति ॥ सतमुत्सृज्यदेहेस्वं
धारयन्ब्रह्मकेवलं ॥५०॥ आत्मानमालोकयतिमनसाप्रहसन्निव ॥ तदेवमाश्रयंकृत्वामोक्षंयातिततोमयि ॥५१॥ इदंसर्वरहस्यंतेमयाप्रोक्तंद्विजोत्तम ॥ आपृ
च्छेसाधयिष्यामिगच्छविप्रयथासुखं ॥ ५२ ॥ इत्युक्तःसतदाकृष्णमयाशिष्योमहातपाः ॥ अगच्छतयथाकामंब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ ५३ ॥ वासुदेवउवा
च इत्युक्त्वासतदावाक्यंमांपार्थद्विजसत्तमः ॥ मोक्षधर्माश्रितःसम्यक्तत्रैवांतरधीयत ॥ ५४ ॥ कच्चिदेतत्त्वयापार्थश्रुतमेकाग्रचेतसा ॥ तदापिहिरथस्थ
स्त्वंश्रुतवानेतदेवहि ॥ ५५ ॥ नैतत्पार्थसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणेतिमेमतिः ॥ नरेणाकृतसंज्ञेनविशुद्धेनांतरात्मना ॥ ५६ ॥ सुरहस्यमिदंप्रोक्तंदेवानांभरतर्षभ ॥
कच्चिन्नेदंश्रुतंपार्थमनुष्येणेहकर्हिचित् ॥ ५७ ॥ नह्येतच्छ्रोतुमर्होन्योमनुष्यस्त्वामृतेऽनघ ॥ नैतदद्यसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणांतरात्मना ॥ ५८ ॥ क्रियावद्भिर्हिकौं
तेयदेवलोकःसमावृतः ॥ नचैतदिष्टंदेवानांमर्त्यैरूपनिवर्त्तनं ॥ ५९ ॥ पराहिसागतिःपार्थयत्तद्ब्रह्मसनातनं ॥ यत्रामृतत्वंप्राप्नोतित्यक्त्वादेहंसदासुखी ॥ ६० ॥
इमंधर्मंसमास्थाययेपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं ॥ ६१ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपार्थक्षत्रियावाबहुश्रुताः ॥ स्वधर्मरतयोनित्यं
ब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ६२ ॥ हेतुमच्चैतदुद्दिष्टमुपायाश्चास्यसाधने ॥ सिद्धिःफलंचमोक्षश्चदुःखस्यचविनिर्णयः ॥ ६३ ॥ नातःपरंसुखंत्वन्यत्किंचित्स्याद्भरतर्ष
भ ॥ बुद्धिमान्श्रद्दधानश्चपराक्रांतश्चपांडव ॥ ६४ ॥ यःपरित्यज्यतेमर्त्योलोकसारमसारवत् ॥ एतैरुपायैःसक्षिप्रंपरांगतिमवाप्नुते ॥ ६५ ॥ एतावदेववक्तव्यं
नांतोभूयोस्तिकिंचन ॥ षण्मासान्नित्ययुक्तस्ययोगःपार्थप्रवर्त्तते ॥ ६६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप० ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥

श्रेणव्यमेण अकृतसंज्ञेनअज्ञातविद्यासंप्रदायेन ॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥ इमंधर्मंआत्मदर्शनाख्यं ॥६१॥६२॥६३॥६४॥ लोकसारंधनादि असारवत्तृणादिवत् यःपरित्यज्यतेविवेकादिनापरित्या
गवान्क्रियते उपायैःशमादिभिः ॥६५॥ षण्मासानिति षड्भिर्मासैस्तुयुक्तस्यनित्ययुक्तस्यदेहिनः आनंदःपरमोगुह्यःसम्यग्योगःप्रवर्त्तनइतिमैत्रायणीयश्रुतेः सुखसाध्यत्वादादरणीयोयोगइत्यर्थः ॥ ६६ ॥
इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भुक्तंभुक्तमिदंकोष्ठेइत्यादिनाकृतस्यप्रश्नस्यउत्तरंअहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधमितिगीतोक्तमेवविवृणोति अत्रापीत्यादिना अत्रप्रश्नेविषयेइतिहासमपीति संबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ कर्मअग्निहोत्रादिकंन्यस्तंयेनतं कीनाशंकर्कशंमयिनिरनुक्रोशं अविचक्षणंममअनन्यगतिकत्वमजानंतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ग्राह्यंदीक्षाव्रतादिकं अतएवदृश्यंलोकैःस्थूलत्वाद्द्रष्टुंयोग्यं ॥ ६ ॥ कर्मणाशरीरायासेन ॥ ७ ॥ जन्मादिजन्मस्थितिभंगं मूर्त्तिभेदोयोनिनानात्वं ॥ ८ ॥ दृश्यानिसोमाज्यादीनिद्रव्याणियेषु वर्त्मसुकर्ममार्गेषुरक्षोभिर्दुर्जनैर्वध्यमानेषुनाश्यमानेषुसत्सुतेभ्योविरक्तेन

वासुदेवउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ दंपत्योःपार्थसंवादोयोभवद्भरतर्षभ ॥ १ ॥ ब्राह्मणीब्राह्मणंकंचिज्ज्ञानविज्ञानपारगं ॥ दृष्ट्वाविविक्तआसीनंभार्याभर्त्तारमब्रवीत् ॥ २ ॥ कंनुलोकंगमिष्यामित्वामहंपतिमाश्रिता ॥ न्यस्तकर्माणमासीनंकीनाशमविचक्षणं ॥ ३ ॥ भार्याःपतिकृताँल्लोकानाप्नुवंतीतिनःश्रुतं ॥ त्वामहंपतिमासाद्यकांगमिष्यामिवैगतिं ॥ ४ ॥ एवमुक्तःसशांतात्मातामुवाचहसन्निव ॥ सुभगेनाभ्यसूयामिवाक्यस्यास्यतवानघे ॥ ५ ॥ ग्राह्यंदृश्यंचसत्यंवायदिदंकर्मविद्यते ॥ एतदेवव्यवस्यंतिकर्मकर्मेतिकर्मिणः ॥ ६ ॥ मोहमेवनियच्छंतिकर्मणाज्ञानवर्जिताः ॥ नैष्कर्म्यंनचलोकेस्मिन्मुहूर्त्तमपिलभ्यते ॥ ७ ॥ कर्मणामनसावाचाशुभंवायदिवाऽशुभं ॥ जन्मादिमूर्त्तिभेदांतंकर्मभूतेषुवर्त्तते ॥ ८ ॥ रक्षोभिर्वध्यमानेषुदृश्यद्रव्येषुवर्त्मसु ॥ आत्मस्थमात्मनातेनदृष्टमायतनंमया ॥ ९ ॥ यत्रतद्ब्रह्मनिर्द्वंद्वंयत्रसोमःसहाग्निना ॥ व्यवायंकुरुतेनित्यंधीरोभूतानिधारयन् ॥ १० ॥ यत्रब्रह्मादयोयुक्तास्तदक्षरमुपासते ॥ विद्वांसःसुव्रतायत्रशांतात्मानोजितेंद्रियाः ॥ ११ ॥ घ्राणेननतदाघ्रेयंनास्वाद्यंचैवजिह्वया ॥ स्पर्शनेनतदस्पृश्यंमनसात्ववगम्यते ॥ १२ ॥ चक्षुषामविषह्यंचयत्किंचिच्छ्रवणात्परं ॥ अगंधमरसस्पर्शमरूपाशब्दलक्षणं ॥ १३ ॥ यतःप्रवर्त्ततेतंत्रंयत्रचप्रतितिष्ठति ॥ प्राणोपानःसमानश्चव्यानश्चोदानएवच ॥ १४ ॥ ततएवप्रवर्त्तंतेतदेवप्रविशंतिच ॥ समानव्यानयोर्मध्येप्राणापानौविचेरतुः ॥ १५ ॥

मयेतिशेषः आयतनंभ्रूघ्राणमध्यस्थमविमुक्ताख्यं ॥ ९ ॥ सोमःइडा अग्निःपिंगला वरणानासीसंज्ञे सोविमुक्तेप्रतिष्ठितः सोविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांचनास्यांमध्येप्रतिष्ठितइत्यादिभ्रुवोर्घ्राणस्य चयःसंधिरितिजाबालश्रुतिप्रसिद्धेः व्यवायंसंचारं धीरोबुद्धिप्रेरकोभूतानिधारयन्वायुः ॥ १० ॥ ११ ॥ नतदाघ्रेयं ततअक्षरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ तंत्रंत्वच्याविव्यापारः एतदेवाह प्राणोपानइत्यादिना ॥ ॥ १४ ॥ प्राणापानयोःप्रवृत्तिरेवसृष्टिःप्रवेशएवप्रलयश्चेतिभावः समानेति नाभिमंडलस्थःसमानः कृत्स्नदेहव्यापीव्यानः ॥ १५ ॥

तस्मिन्अपानसहितेप्राणेलीनेभ्रूमध्येनिरुद्धेसति उदानःसर्वसंधिस्थइतिवचनात्शंकुभिश्वर्मेवउदानेनप्राणापानावायतौयस्मात्कृतौतस्मात् अनुकातिउदानेशयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः विमुंचतइतिपा ठेशयानमित्यस्यमृतमित्यर्थः ॥ १६ ॥ प्राणानामिति यतःप्राणानामायतत्वंउदानाधीनंअतस्तंउदानंउत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतेप्राणानितिनिर्वचनात्प्रचक्षते यस्मात्प्राणानांजीवोपाधीनांएकस्मिन्उदानेऽत र्भावःतस्मात् तपःप्राणजयाख्यंभ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्येत्येवंरूपं आलोचनंवाआत्मनस्तत्तद्देहादिव्यतिरिक्तत्वस्य ब्रह्मवादिनोमद्व्रतंमयिमनश्चालकेगतंनिश्चांप्राप्तं परात्मप्रापकंव्यवस्यंतिनिश्चिन्वंतीत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥ मद्व्रतमित्यत्रमच्छब्दार्थवैश्वानरंदर्शयति तेषामिति तेषांमध्येसमानस्थानेनाभिमंडले अंतरातस्यापिमध्ये ॥ १८ ॥ घ्राणघ्रेयघ्रात्रादयःसप्तसप्तकरणविषयकर्तृरूपाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

तस्मिन्लीनेप्रलीयेतसमानोव्यानएवच ॥ अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठति ॥ तस्माच्छयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः ॥१६॥ प्राणानामायतत्वेनत मुदानंप्रचक्षते ॥ तस्मात्तपोव्यवस्यंतिमद्व्रतंब्रह्मवादिनः ॥ १७॥ तेषामन्योन्यभक्षाणांसर्वेषांदेहचारिणां ॥ अग्निर्वैश्वानरोमध्येसप्तधादीप्यतेंऽतरा ॥१८॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्चश्रोत्रंचपंचमं ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैताजिह्वावैश्वानरार्चिषः ॥ १९ ॥ घ्रेयंदृश्यंचपेयंचस्पृश्यंश्रव्यंतथैवच ॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंताःसप्त समिधोमम ॥ २० ॥ घ्राताभक्षयितादृष्टास्प्रष्टाश्रोताचपंचमः ॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेभवंतिपरमर्त्विजः ॥ २१ ॥ घ्रेयेपेयेचदृश्येचस्पृश्येश्रव्येतथैवच ॥ मंतव्ये प्यथबोद्धव्येसुभगेपश्यसर्वदा ॥ २२ ॥ हवींष्यग्निषुहोतारःसप्तधासप्तसप्तसु ॥ सम्यक्प्रक्षिप्यविद्वांसोजनयंतिस्वयोनिषु ॥ २३ ॥ पृथिवीवायुराकाशमापो ज्योतिश्चपंचमं ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतायोनिरित्येवशब्दिताः ॥ २४ ॥ हविर्भूतागुणाःसर्वेप्रविशंत्यग्निजंगुणं ॥ अंतर्वासमुषित्वाचजायंतेस्वासुयोनिषु ॥ २५ ॥ तत्रैवचनिरुध्यंतेप्रलयेभूतभावने ॥ ततःसंजायतेगंधस्ततःसंजायतेरसः ॥ २६ ॥ ततःसंजायतेरूपंततःस्पर्शोभिजायते ॥ ततःसंजायतेशब्दःसंशयस्तत्रजाय ते ॥ ततःसंजायतेनिष्ठाजन्मैतत्सप्तधाविदुः ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ तेषांमध्येअग्निषुघ्राणाद्यभिमानिदेवतासु हवींषिघ्रेयादीनि होतारोविषयाणामाघ्रातारस्तत्कल्पकाइत्यर्थः अमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेवहोतुर्होतृत्वमितिश्रौतनिर्वचनात् घ्रातांहमित्यादयो भिमानाः तान्सर्वान्प्रक्षिप्यगुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वायेनसज्जंतेतेविद्वांसोब्रह्मीभूताःजनयंतिपृथिव्यादीन्वक्ष्यमाणान् स्वयोनिषुस्वंब्रह्मतदेवयोनिर्येषांतेषुअग्निषु ॥ २३ ॥ पृथिव्यादयोपिसंघातापन्नाः योनि श्चैतन्याभिव्यक्तिस्थानं ॥ २४ ॥ हविर्भूतगुणाःघ्रेयादयोविषयाः अग्निजंगुणंगंधादिज्ञानरूपांधीवृत्तिंप्रविशंति अंतर्वासमितिणमुलंतं सावृत्तिश्चसंस्कारात्मनाचेतसिउषित्वास्वासुयोनिषुघ्राणादिषुजायते दृष्टंरूपादिकंसुषुप्त्यादौवासनारूपेणचित्तेस्थितंपुनर्जागरेउत्पद्यतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ एतदेवाह तत्रैवअंतरेव ततःअंतरएवं ॥ २६ ॥ संशयःसंशयात्मकंमनः निष्ठानिश्चयात्मिकाबुद्धिः ॥ २७ ॥

अनेनेति अनेनप्रकारेणरूपादिग्रहणसंस्कारपरंपरयाप्रगृहीतंघ्राणादीनांरूपंपुरातनैर्ऋषिभिः वेदादितिशेषः त्रिभिर्मानमेयमातृभिः पूर्णंब्रह्मतस्यआहुतिराह्वानं आहुतयोवैनामैतायदाहुतयएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतोतिश्रुतेः तत्यैस्तैःउपाधिभूतैर्दर्पणैरिवब्रह्मप्रज्ञापकैरित्यर्थः आपूर्णाःसर्वेलोकाइतिशेषः तेचत्रयःतेजसास्वात्मज्योतिषापूर्यंतितेनैवसत्तावंतोभवंतीत्यर्थः एवंदृष्टिस्रष्टिरनेनश्लोकेनसूचिता ॥ २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्वत्रघ्रागाद्युपाधिभूतात्माघ्राताहमित्याद्यभिमानवान्घ्रेयादीन्प्रकल्प्यघ्राणादींस्तर्पयतीत्युक्तं इदानींप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिश्रुत्यनुसारादिंद्रियाण्येवस्वकल्पितेषुदेवेषुदेवद्वारास्वकल्पितान्लोकांस्तर्पयंतीत्युक्त्या भूतात्मनिकल्पकत्वंनास्तिअपितुजडस्यैवतदितिविविनक्ति अत्रापीति अत्रदृष्टिसृष्टिप्रकारेविवेचनीये ॥ १ ॥ श्रोत्रमिति अथातेऽविभूतयोस्यपुरुषस्यतस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेत्यादिऐतरेयकेश्रोत्रेणसृष्टादिशश्चचंद्रमाश्चेतिवचनात्श्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतीतिकौषीतकिवचना

अनेनैवप्रकारेणप्रगृहीतंपुरातनैः ॥ पूर्णाहुतिभिरापूर्णास्त्रिभिःपूर्यंतितेजसा ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्रह्मगीतासु विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ निबोधदशहोतॄणांविधानमथयादृशं ॥ १ ॥ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचरणौकरौ ॥ उपस्थंवायुरितिवाहोतॄणिदशभामिनि ॥ २ ॥ शब्दस्पर्शौरूपरसौगंधोवाक्यंक्रियागतिः ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणांत्यागोदशहवींषिच ॥ ३ ॥ दिशोवायूरविश्चंद्रःपृथ्व्यग्नीविष्णुरेवच ॥ इंद्रःप्रजापतिर्मित्रमग्नयोदशभामिनि ॥ ४ ॥ दशेंद्रियाणिहोतॄणिहवींषिदशभाविनि ॥ विषयानामसमिधोहूयंतेतुदशाग्निषु ॥ ५ ॥ चित्तंस्रुवश्चवित्तंचपवित्रंज्ञानमुत्तमं ॥ सुविभक्तमिदंसर्वंजगदासीदितिश्रुतं ॥ ६ ॥ सर्वमेवाथविज्ञेयंचित्तंज्ञानमवेक्षते ॥ रेतःशरीरभृत्कायेविज्ञातातुशरीरभृत् ॥ ७ ॥

च्चदिगाद्यात्मकेसूत्रात्मनिसविषयाणिश्रोत्रादीनिप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ चित्तमिति एतत्प्रविलापनंस्रुवस्थानीयेनचित्तेनैवकर्त्तव्यंनवायुनिरोधादिनाहठेन मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्येतिगीतापष्ठोक्तेः वित्तंसंस्काराःपुण्यपापेवा यथास्रुवेणाज्यमग्नौहुत्वास्रुवमग्निदक्षिणार्थंवित्तंचत्यजंतिएवंमनसाक्षविषयाणींद्रियाणिकारणेप्रविलाप्यमनःकारणंसुकृतदुष्कृतेचत्यजेदितिरूपकद्वाराप्रपंचितंएवंकृतेयदवशिष्यतेतदाह पवित्रंज्ञानमुत्तममिति पवित्रंअसंगं उत्तमंचरमं नातःपरतरंकिंचिदस्ति पुरुषान्नपरंकिंचिदितिश्रुतेः सुविभक्तंज्ञानात्पृथग्भूतं इदंचित्तादिशब्दार्थंतं ॥ ६ ॥ सर्वमिति अथेतिपक्षांतरे विज्ञेयंसर्वंचित्तमेवेतिसंबंधः ज्ञानंतुतत्प्रकाशकंअवेक्षतएवकेवलंनसज्जतइत्यर्थः नन्वेवंकथंसुविभक्तानामपिज्ञानज्ञेयानांअविभागप्रत्ययइत्याशंक्यतप्तायःपिंडवत्सान्निध्यमात्रादित्याह रेतइत्यादिना

सोपिशरीरभृद्गार्हपत्यः हृदयं हृदयंगार्हपत्यइतिगृहपतेःक्षेत्रज्ञस्यायंदेशइतिव्युत्पन्नगार्हपत्यशब्देनहृदयशब्दस्यसामानाधिकरण्यश्रुतेः तस्मात्हृदयादन्योमनआख्यः हृदयेनिरभिद्यतहृदयान्मनोमन
सश्चंद्रमाइतिश्रुतेः आहवनीयोमनआयतनंतच्चमुखमेव आस्यमाहवनीयइतिश्रुतेः हविःतेजोबन्नात्मकमदनीयं अन्नमयंहिसोम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेर्हविषस्तेजोंशोजाठरंतेजःप्रा
प्यसद्योवापूर्वेणपरिणमते ॥ ८ ॥ ततोवाचस्पतिःवेदःप्रथमंजज्ञेमनःपार्थिवंतदनंतरंजज्ञे अतोमनोमयःसूत्रात्मावाचमवेक्षतेसिद्धक्षुःसन् योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै तंहदेवमात्मबुद्धि
प्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येमनसावाचंमिथुनंसमभवदितिश्रुतेः ततइत्यनुषज्यतेमनोनंतरंरूपंभवति रूप्यतेस्पर्शेनैवप्रथतेइतिरूपंप्राणवायुद्रव्यंउत्पद्यते अन्नापेक्षयाअपांजाड्यप्राधान्येनचिरपाकित्वान्
तच्चरूपंवैवर्णवर्णोनीलपीतादिस्तद्रहितं स्वार्थेतद्धितः तद्रूपंकर्तृमनःप्रतिसमनुद्रवति विपरीतंवा रुद्धेचित्तेनिलोरुद्धोरुद्धंरुद्धेनिलेमनइत्युक्तेः ॥ ९ ॥ अत्रमनएवपूर्वरूपंवागुत्तररूपंमनसावाइषितावाग्वद

शरीरभृद्गार्हपत्यस्तस्मादन्यःप्रणीयते ॥ मनश्चाहवनीयस्तुतस्मिन्प्रक्षिप्यतेहविः ॥ ८ ॥ ततोवाचस्पतिर्जज्ञेतंमनःपर्यवेक्षते ॥ रूपंभवतिवैवर्णंसमनुद्रवते
मनः ॥ ९ ॥ ब्राह्मण्युवाच कस्माद्वागभवत्पूर्वंकस्मात्पश्चान्मनोभवत् ॥ मनसाचिंतितंवाक्यंयदासमभिपद्यते ॥ १० ॥ केनविज्ञानयोगेनमतिश्चित्तंस
मास्थिता ॥ समुन्नीतानाध्यगच्छत्कोवैतांप्रतिबाधते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच तामपानःपतिर्भूत्वातस्मात्प्रेषत्यपानतां ॥ तांगतिंमनसःप्राहुर्मनस्त
स्मादपेक्षते ॥ १२ ॥ प्रश्नंतुवाङ्मनसोर्मांयस्मात्त्वमनुपृच्छसि ॥ तस्मात्तेवर्तयिष्यामितयोरेवसमाह्वयं ॥ १३ ॥ उभेवाङ्मनसीगत्वाभूतात्मानमपृच्छतां ॥
आवयोःश्रेष्ठमाचक्ष्वच्छिंधिनौसंशयंविभो ॥ १४ ॥ मनइत्येवभगवांस्तदाप्राहसरस्वती ॥ अहंवैकामधुक्तुभ्यमितितंप्राहवागथ ॥ १५ ॥ ब्राह्मणउवाच
स्थावरंजंगमंचैवविद्ध्युभेमनसीमम ॥ स्थावरंमत्सकाशेवैजंगमंविषयेतव ॥ १६ ॥

तीतिश्रुतिंलौकिकमनुभवंचानुरुध्यशंकते कस्मादिति ॥ १० ॥ विज्ञानयोगेनप्रमाणेन मतिःप्राणः समुन्नीतासुषुप्तौउद्रिक्तासतीविषयान्कुतोनाध्यगच्छत् कोवैतांप्रतिबाधतेसुषुप्तौकोवाप्राणस्यज्ञानशक्ति
मपहरतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ स्वल्पत्वात्केनेत्यस्योत्तरमादावाह तामपानइति अपानवशगःप्राणोनसुषुप्तौमनोलयाल्लीयते अपानंतुस्ववशेकृत्वासमाधौमनोलयेसतिलीयतएवेत्यर्थः तस्मात्पतिभावाद्धेतोःप्रेष
तिनयति तांगतिमितितांप्राणाख्यांगतिंमनसोगतिंबहिर्गमनसाधनंप्राहुः नहिवायुबलेनानुन्मीलितेनयनेमनोवृत्तिर्ध्रुवमंडलपर्यंतंगंतुंसमर्था तांमतिमित्यपपाठः ॥ १२ ॥ कस्मादित्यस्योत्तरमाख्यायिकामु
खेनाह प्रश्नंत्वित्यादिना समाह्वयंसम्यक्सुखंआह्वयंतेविजिगीषवोस्मिन्निितिसमाह्वयःसंवादस्तं ॥ १३ ॥ भूतात्मानंजीवं ॥ १४ ॥ तन्मतेमनःश्रैष्ठ्यमनुभवसिद्धं वाचोमतेदृष्टादृष्टेष्टफलोपायोमयैवबोद्धुंश
क्यइतिस्वस्यैवश्रैष्ठ्यं ॥ १५ ॥ द्वयोर्विषयविभागेनसाम्यमापादयन्मनआख्योब्राह्मणउवाच स्थावरंबाह्येंद्रियग्राह्यं जंगमंअतींद्रियंस्वर्गादि ॥ १६ ॥

यद्यपिस्वर्गादिकमपिमनसो विषयःतथापिवाचमेवद्वारीकृत्यतस्यतथात्वमस्तिअतोवागेवगरीयसीत्याह यस्त्विति मंत्रादिप्रकाशितंविषयंगच्छन्मनोपिजंगमंभवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ समाधिःकामधुगस्मीति स्वपक्षपुष्टिः तेनाहंमूर्छितइवास्मियस्मात्तस्मादुच्छ्वासमासाद्येतियोजना ॥ १८ ॥ तथापिमनोवृत्तिविशेषयोःप्राणापानयोरंतरेववागस्ति स्वपितिवाप्राणेतदावाक्भवतिप्राणस्तदावाचंरेल्हीतिश्रुतेरित्याह प्राणापानेति रेल्हिलेढि अपानती प्राणेनअनाप्यायितासतीतारमंद्रत्वादिभावंव्युत्सृज्यात्यंतंनीचैस्तराभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ व्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह ततइति तस्मादप्राणंवनपानन्वाचमभिव्याहरतीतिश्रुते र्यस्मादेवंतस्मादुच्छ्वासंप्राणव्यापारमासाद्यनवाग्वदति ॥२०॥ घोषिणीस्थूलघोषवती ज्ञातःनिर्घोषोघोषाभावोयस्याःसाअघोषेतियावत् तयोर्घोषिणीप्राणाप्यायनमपेक्षतेतद्विनाविच्छिद्यते निर्घोषातुहंसमं त्ररूपासर्वास्वप्यवस्थासुप्रवर्त्ततइतिगरीयसी ॥ २१ ॥ घोषिण्यपिगुर्वीत्याह गौरिवेति वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारःस्तनाःस्वाहाकारःस्वधाकारोहंतकारोवषट्कारइतिश्रुतेः स्तनैस्तत्तत्कर्मफलरूपंरसं

यस्तुतंविषयंगच्छेन्मंत्रोवर्णःस्वरोपिवा॥ तन्मनोजंगमंनामतस्मादसिगरीयसी॥ १७॥ यस्मादपिसमाधिस्तेस्वयमभ्येत्यशोभने ॥ तस्मादुच्छ्वासमासाद्य प्रवक्ष्यामिसरस्वति॥ १८ ॥ प्राणापानांतरेदेवीवाग्वैनित्यंस्मतिष्ठति ॥ प्रेर्यमाणामहाभागेविनाप्राणमपानती ॥ प्रजापतिमुपाधावत्प्रसीदभगवन्निति॥ ॥ १९॥ ततःप्राणःप्रादुरभूद्वाचमाप्याययन्पुनः॥ तस्मादुच्छ्वासमासाद्यनवाग्वदतिकर्हिचित्॥ २० ॥ घोषिणीजातनिर्घोषानित्यमेवप्रवर्त्तते॥ तयोरपिच घोषिण्यानिर्घोषैवगरीयसी॥ २१॥ गौरिवप्रस्रवत्यर्थान्रसमुत्तमशालिनी॥ सततंस्यंदतेह्येषाशाश्वतंब्रह्मवादिनी॥ २२॥ दिव्यादिव्यप्रभावेनभारतीगौः शुचिस्मिते॥ एतयोरंतरंपश्यसूक्ष्मयोःस्यंदमानयोः॥ २३॥ ब्राह्मण्युवाच अनुत्पन्नेषुवाक्येषुचोद्यमानाविवक्षया॥ किन्नुपूर्वंतदादेवीव्याजहारसर स्वती॥ २४॥ ब्राह्मणउवाच प्राणेनयासंभवतेशरीरेप्राणादपानंप्रतिपद्यतेच॥ उदानभूताचविसृज्यदेहंव्यानेनसर्वंदिवमावृणोति॥ २५॥

अर्थान्रसमितिसमानाधिकरणेद्वितीये प्रस्रवति ब्रह्मवादिनीउपनिषद्वाकृतुशाश्वतंमोक्षंस्यंदतेप्रस्रवति सततंनित्यसिद्धं ॥ २२ ॥ दिव्यंदेवताद्याकर्षणादि अदिव्यंव्यवहारादिसामर्थ्यं तदुभयरूपोयःप्रभा वस्तेन एतयोःवाङ्मनसयोः ॥ २३ ॥ व्याजहारस्वस्यवृत्तिलाभार्थंकिंनुतत्त्वंविशेषेणआजहार आल्हतवती ॥ २४ ॥ आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतमि तिशिक्षोक्तेर्मनःप्रवर्त्तिताःप्राणाद्याएववाचंनिर्वर्त्तयंतीत्याह प्राणेनेति श्रांतो ह्विविवक्षुर्वाद्यंवायुमाचामति सपुनर्नाभिस्थानेप्राणापानपंथ्याधारेअपानेनसहैक्यंप्राप्यमनयामनोभिहतकायाग्निप्रेरितऊर्ध्वमु त्क्रम्यउरःकंठशिरःस्थानेष्वभिघातंप्राप्यमंद्रमध्यमतारभेदेनध्वनिमुत्पाद्यावस्तान्मुखबिलमेत्यनाल्त्रादिस्थानानुरोधीमंद्रध्वनिधर्मवतोवर्णानभिव्यज्यवेगवत्त्वस्वाभाव्याद्बहिःप्रस्थितःश्रोत्रस्थानानिसंस्कृत्यव र्णाननुभाव्यवेगक्षयेपुनःसमानस्थानमेवपूर्ववत्प्रतिपद्यते सोयमर्थःश्रीभागवतेप्युक्तः सएषजीवो विवरप्रसूतिःप्राणेनघोषेणगुहांप्रविष्टः मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्ठइति ॥ २५॥

इत्येवइत्थमेवपूर्वंवाणीस्वोत्पत्तिप्रकारंप्रजजल्प वाचःप्राणाधीनत्वमपिवाचःप्रभावादेवविदितमित्यर्थः यत्रसोमःसहाग्निनेत्युक्तौसोमाग्नीइडापिंगलाधिपतीमनोवाक्शब्दाभ्यामुपसंहरति तस्मादिति किम
र्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामहेवाचिहिप्राणंजुहुमःप्राणोवावयोर्हेवप्रभवःसएवाप्ययइतिश्रुतेः यथास्थंडिलस्थोवह्निर्वायुनास्थालीस्थोवायुश्ववह्निनासमिध्यते अन्यतरनाशेचद्वयोरपिनाशः
एवंस्वर्गापवर्गार्थवर्दिमनःसंधुक्ष्यतेततोवागादीन्व्यापारयति तत्रवाचःप्रवर्त्तकस्यवायोर्निरोधेमनोरोधेवावाङ्निरुध्यतेतावतैवसंसारादर्शनरूपेष्टार्थसिद्धौकिंयज्ञादिना श्रुतौतुवाक्शब्देनतत्कारणंमनोज्ञेयं एवंच

ततःसमानेप्रतितिष्ठतीहइत्येवपूर्वंप्रजजल्पवाणी॥ तस्मान्मनःस्थावरत्वाद्विशिष्टंतथादेवीजंगमत्वाद्विशिष्टा ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्व
णिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ सुभगेसप्तहोतॄ
णांविधानमिहयादृशं ॥ १ ॥ घ्राणश्चक्षुश्चजिह्वाचत्वक्श्रोत्रंचैवपंचमं॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतेहोतारःपृथगाश्रिताः॥ २॥ सूक्ष्मेऽवकाशेतिष्ठंतोनपश्यंतीतरेतरं॥
एतान्वैसप्तहोतॄंस्त्वंस्वभावाद्विद्धिशोभने॥ ३॥ ब्राह्मण्युवाच सूक्ष्मेऽवकाशेसंतस्तेकथंनान्योन्यदर्शिनः॥ कथंस्वभावाभगवन्नेतदाचक्ष्वमेप्रभो॥ ४॥
ब्राह्मणउवाच गुणाज्ञानमविज्ञानंगुणज्ञानमभिज्ञता॥ परस्परंगुणानेतेनाभिजानंतिकर्हिचित् ॥ ५ ॥ जिह्वाचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नगं
धानधिगच्छंतिघ्राणस्तानधिगच्छति॥ ६ ॥ घ्राणंचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नरसानधिगच्छंतिजिह्वातानधिगच्छति॥ ७॥ घ्राणंजिह्वातथाश्रो
त्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नरूपाण्यधिगच्छंतिचक्षुस्तान्यधिगच्छति॥ ८ ॥ घ्राणंजिह्वाततश्चक्षुःश्रोत्रंबुद्धिर्मनस्तथा॥ नस्पर्शानधिगच्छंतित्वक्तानधिगच्छ
ति॥ ९॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नशब्दानधिगच्छंतिश्रोत्रंतानधिगच्छति॥ १०॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंबुद्धिरेवच॥ संशयंना
धिगच्छंतिमनस्तमधिगच्छति॥ ११॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंमनएवच॥ ननिष्ठामधिगच्छंतिबुद्धिस्तामधिगच्छति॥ १२॥ अत्राप्युदाहरंतीम
मितिहासंपुरातनं॥ इंद्रियाणांचसंवादंमनसश्चैवभामिनि॥ १३॥

वाङ्मनसयोःप्रत्येकंपुरुषार्थहेतुत्वाद्विशिष्टत्वमविशिष्टं॥ २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ इदानींपूर्वोक्तप्राणादिसप्तकस्यअ
न्वयव्यतिरेकाभ्यामितरेतरकार्यकारित्वंनास्तीत्युक्त्वाबुद्धिमनस्यंतर्भाव्यइतरेषांपंचानांमनोधीनत्वंमनसोपिव्यावहारिकार्थप्रकाशकत्वमितराधीनमितींद्रियमनःसंवादेनतेषामन्योन्याव्यतिरेकमुक्त्वापूर्वोक्त
मेवान्यतरजयेनोभयजयफलंसिध्यतीतिप्रतिपादनार्थोयंसप्तहोत्राध्यायआरभ्यते अत्रापीति अत्रवाङ्मनसयोःसमंप्राधान्येविवेचनीये॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दुर्बलीयसामस्माकंनियमाबलवंतःश्रेष्ठाः अनियमाअपराधीनाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अगारंहार्दाकाशंसुषुप्तौमोक्षे
चप्रविश्य यएषोंतर्हृदयआकाशस्तस्मिन्शेते त्रिपादस्यामृतंदिवीतिश्रुतिभ्यां अद्वारमिवबाह्येंद्रियवर्जितमिव स्वप्नसंप्रज्ञातयोरिवव्युत्थानेपिइंद्रियाणांवासनामात्ररूपत्वेपिभ्रांतिसिद्धंस्थौल्यमपेक्ष्यइव

॥२०॥ मनउवाच नाघ्रातिमामृतेघ्राणंरसंजिह्वानवेत्तिच ॥ रूपंचक्षुर्नगृह्णातित्वक्स्पर्शंनावबुध्यते ॥ १४ ॥ नश्रोत्रंबुध्यतेशब्दंमयाहीनंकथंचन ॥ प्रवरंसर्वभू
तानामहमस्मिसनातनं ॥ १५ ॥ अगाराणीवशून्यानिशांतार्चिषइवाग्नयः ॥ इंद्रियाणिनभासंतेमयाहीनानिनित्यशः ॥ १६ ॥ काष्ठानीवार्द्रशुष्काणियत
मानैरपींद्रियैः ॥ गुणार्थान्नाधिगच्छंतिमामृतेसर्वजंतवः ॥ १७ ॥ इंद्रियाण्यूचुः एवमेतद्भवेत्सत्यंयथैतन्मन्यतेभवान् ॥ ऋतेस्मानस्मदर्थांस्त्वंभोगान्
भुंक्तेभवान्यदि ॥ १८ ॥ यद्यस्मासुप्रलीनेषुतर्पणंप्राणधारणं ॥ भोगान्भुंक्तेभवान्सत्यंयथैतन्मन्यतेतथा ॥ १९ ॥ अथवास्मासुलीनेषुतिष्ठत्सुविषयेषुच ॥
यदिसंकल्पमात्रेणभुंक्तेभोगान्यथार्थवत् ॥ २० ॥ अथचेन्मन्यसेसिद्धिमस्मदर्थेषुनित्यदा ॥ घ्राणेनरूपमादत्स्वरसमादत्स्वचक्षुषा ॥ २१ ॥ श्रोत्रेणगंधानाद
त्स्वस्पर्शानादत्स्वजिह्वया ॥ त्वचाचशब्दमादत्स्वबुद्ध्यास्पर्शमथापिच ॥ २२ ॥ बलवंतोह्यनियमानियमादुर्बलीयसां ॥ भोगानपूर्वानादत्स्वनोच्छिष्टंभोक्तुम
र्हसि ॥ २३ ॥ यथाहिशिष्यःशास्तारंश्रुत्यर्थमभिधावति ॥ ततःश्रुतमुपादायश्रुत्यर्थमुपतिष्ठति ॥ २४ ॥ विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमन्यसे ॥ अनागता
नतीतांश्चस्वप्नेजागरणेतथा ॥ २५ ॥ वैमनस्यंगतानांचजंतूनामल्पचेतसां ॥ अस्मदर्थेकृतेकार्येदृश्यतेप्राणधारणं ॥ २६ ॥ बहूनपिहिसंकल्पान्मत्वास्वप्नानु
पास्यच ॥ बुभुक्षयापीड्यमानोविषयानेवधावति ॥ २७ ॥ अगारमद्वारमिवप्रविश्यसंकल्पभोगान्विषयेनिबद्धान् ॥ प्राणक्षयेशांतिमुपैतिनित्यंदारुक्षयेऽग्नि
र्ज्वलितोयथैव ॥ २८ ॥ कामंतुनःस्वेषुगुणेषुसंगःकामंचनान्योन्यगुणोपलब्धिः ॥ अस्मान्विनानास्तितवोपलब्धिस्त्वामृतेत्वांनभजेत्प्रहर्षः ॥ २९ ॥ इतिश्री
महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

शब्दः संकल्पजान्भोगान्विषयेनिबद्धान्विषयवासनानुविद्धान्भुक्त्वाप्राणक्षयेमनःप्रक्षयेसुषुप्तावसंप्रज्ञातेवाशांतिमुपैति एवंद्वंतानित्यादिश्लोकेसूचितंआहारशुद्धेःसत्वशुद्धिहेतुत्वंततआदितः एवंस्वस्याकर्तृ
त्वभावनयान्नमश्नतः सिध्यतिशुद्धचित्तस्यत्वयमेवबोधप्रकारइत्युक्तं ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तालुजिह्वांचेत्यत्रसूचितमर्थंव्याकरोत्यध्यायद्वयेन अत्रापीति अत्रप्राणक्षयेवक्तव्ये तत्रछांदोग्येप्राणाग्निहोत्रविद्यायांप्राणापानव्यानोदानसमानाःक्रमेणाधिलोकंद्युभूमिदिगाकाशविद्युद्रूपाःसमाम्नाताः तेषांप्राणापानौअन्योन्याधीनौ पूरकेरेचकेवाक्रियमाणेअपानक्रियानिरोधात् अपानेचविरेच्यमानेप्राणगतिनिरोधात् पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्दृढमित्यादिप्रकारेणमूलबंधेनतयोरेकीकृतयोरूर्ध्वा गतिर्भवति तदेतत्प्राणापानयोरुदानाधीनत्वंप्रागेवोक्तं अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठतीति एवंद्युभुवोःपर्जन्ययज्ञद्वारापरस्पराश्रितयोरपिआकाशाश्रितत्वं तथानाभिदेशमात्रवर्त्तीसमानःसर्वांगव्यापि नोव्यानस्यवशोस्ति व्यानोपिसर्वसंधिव्यापिन्युदानेसमुच्चत्वादुच्चलतितद्व्याप्यत्वात्समानोप्युच्चलति एवंविद्युद्दिगाश्रितादिक्कआकाशाश्रिता इदमेवसर्वेषामुदानाधीनत्वंश्रुत्यातद्यथासुहयपड्वीशशंकून्मरवीदे

ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ सुभगेपंचहोतॄणांविधानमिहयादृशं॥ १ ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच॥ पंचहोतॄंस्तथैतान्वैपरंभावंविदुर्बुधाः॥ २॥ ब्राह्मण्युवाच स्वभावात्सप्तहोतारइतिमेपूर्विकामतिः॥ यथावैपंचहोतारःपरोभावस्तदुच्यतां॥ ३॥ ब्राह्मणउवाच प्राणेनसंभृतोवायुरपानोजायतेततः॥ अपानेसंभृतोवायुस्ततोव्यानःप्रवर्त्तते॥ ४॥ व्यानेनसंभृतोवायुस्ततोदानःप्रवर्त्तते॥ उदानेसंभृतोवायुःसमानोनामजायते॥५॥ तेऽपृच्छंतपुरासंतःपूर्वजातंपितामहं॥ योनःश्रेष्ठस्तमाचक्ष्वसनःश्रेष्ठोभविष्यति॥ ६॥ ब्रह्मोवाच यस्मिन्प्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ यस्मिन्प्रचीर्णेचपुनश्चरंतिसवैश्रेष्ठोगच्छतयत्रकामः॥ ७॥ प्राणउवाच मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ ८॥ ब्राह्मणउवाच प्राणःप्रालीयतततःपुनश्चप्रचचारह॥ समानश्चाप्युदानश्चवचोब्रूतांपुनःशुभे॥ ९॥ नत्वंसर्वमिदंव्याप्यतिष्ठसीहयथावयं॥ नत्वंश्रेष्ठोहिनःप्राणअपानोहिवशेतव॥ प्रचचारपुनःप्राणस्तमपानोभ्यभाषत॥ १०॥ अपानउवाच मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच व्यानश्चतमुदानश्चभाषमाणमथोचतुः॥ अपाननत्वंश्रेष्ठोसिप्राणोहिवशगस्तव॥ १२॥ अपानःप्रचचाराथव्यानस्तंपुनरब्रवीत्॥ श्रेष्ठोहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १३ ॥

दितिदृष्टांतेनोपपादितं उदानोपिभ्रूघ्राणसंधौनिरुध्यतेयदातदातत्स्थोब्रह्मणिद्युभूम्यादिसहितआकाशोनिरुध्यते एवंचतस्यामवस्थायांसर्वप्रपंचप्रविलयाद्योगीकृतकृत्योभवतीतिप्रघट्टकतात्पर्यं तत्रैवंसतित्रेधाभावनाप्रवर्त्तते प्राणायस्वाहेत्यादिभिर्मंत्रैःप्राणाग्निहोत्रंकुर्वन्ननेनावदानेनसर्वंद्युप्रभृतितृप्यतीतिभावनयाशुद्धचित्तोभवत्यन्नदोषैश्चनलिप्यतेइत्येकःप्रकारः चपलंमनःपूर्वोक्तखेचरीमुद्रयाहठयोगेननिरोद्धव्यमितिद्वितीयः अनुपदोक्तःकृत्स्नप्रपंचविलयस्तृतीयः एतेषामधिकारिभेदाद्व्यवस्था एवंसर्वापिविद्याधिदैवाधिभूताध्यात्मभेदेनत्रिविधाधिकारभेदात्ज्ञेया ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अक्षरार्थःस्पष्टएव पंचानामप्येषामेकस्यापिनिरन्वयोच्छेदेसर्वेषामुच्छेदोभवतीतिसर्वेषांप्रत्येकंमयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतीत्युक्तिःसंगच्छते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेषांसत्यपिप्रत्येकंश्रैष्ठ्येस्वातंत्र्याभावादश्रैष्ठ्यमप्यस्तीत्याशयेनाह सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ वस्तुदृत्तंतुमनोमात्रत्वमेवप्राणाना मित्याह एकएवममैवात्मेति ॥ २३ ॥ आख्यायिकातात्पर्यंतुयथाएकएवप्राणोध्यात्ममुपाधिभेदात्पंचधाभूतोन्योन्यस्माद्व्यावर्त्ततेएवंपरमात्मापिऔपाधिकमनेकधाभावंप्राप्यमिथोहर्षविषादमोक्षभोग्य

मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ १४ ॥ ब्राह्मणउवाच प्रालीयतततोव्यानः पुनश्चप्रचचारह॥ प्राणापानावुदानश्चसमानश्चतमब्रुवन्॥ १५ ॥ नत्वंश्रेष्ठोसिनोव्यानसमानस्तुवशेतव॥ प्रचचारपुनर्व्यानःसमानःपुनरब्रवीत्॥ श्रेष्ठोह मस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १६॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ १७॥ समानः प्रचचाराथउदानस्तमुवाचह॥ श्रेष्ठोहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १८॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंति श्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं ॥ १९ ॥ ततःप्रालीयतोदानःपुनश्चप्रचचारह ॥ प्राणापानौसमानश्चव्यानश्चैवतमब्रुवन्॥ उदाननत्वंश्रेष्ठोसिव्यानएववशेतव॥ ॥ २०॥ ब्राह्मणउवाच ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मासमवेतान्प्रजापतिः॥ सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्यधर्मिणः ॥ २१ ॥ सर्वेस्वविषयेश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्य धर्मिणः॥ इतितानब्रवीत्सर्वान्समवेतान्प्रजापतिः॥ २२॥ एकःस्थिरश्चास्थिरश्चविशेषात्पंचवायवः॥ एकएवममैवात्माबहुधाप्युपचीयते॥ २३॥ परस्परस्य सुहृदोभावयंतःपरस्परं॥ स्वस्तिव्रजतभद्रंवोधारयध्वंपरस्परं॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप० ब्राह्मणगीतासुत्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ ॥७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्देवमतस्यच ॥ १ ॥ देवमतउवाच जं तोःसंजायमानस्यकिंनुपूर्वंप्रवर्त्तते॥ प्राणोपानःसमानोवाव्यानोवोदानएवच॥ २॥ नारदउवाच येनायंसृज्यतेजंतुस्ततोन्यःपूर्वमेतितं॥ प्राणद्वंद्वं हिविज्ञेयंतिर्यगूर्ध्वमधश्चयत्॥ ३॥ देवमतउवाच केनायंसृज्यतेजंतुःकश्चान्यःपूर्वमेतितं॥ प्राणद्वंद्वंचमेब्रूहितिर्यगूर्ध्वमधश्चयत्॥ ४॥

भावंभजतइति तस्मादैकात्म्यबुद्ध्यासर्वैःसर्वत्रानुकंपाकार्येत्युपसंहरति धारयध्वंपरस्परमिति ॥ २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ उक्तमैकात्म्यमध्यारोपापवादाभ्यांप्रपंचयति अत्रेति ॥ १ ॥ जंतोःसमष्टिव्यष्टिशरीरिणः ॥ २ ॥ येननिमित्तेनकारणेन ततोनिमित्तादन्योपि तंतद्यति पूर्वप्राक्निमित्तत्वेनएति किंतद्वयं प्राणद्वंद्वंचकिं तिर्यङ्मनुष्यादिऊर्ध्वंदेवादिअधःपश्वादि एतेषांरूपंचयत्तद्विज्ञेयं यद्वातिर्यगित्यादिनाविभुत्वमेवोच्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥

उत्तरं संकल्पाज्जायतेहर्षइति हर्षःआनंदःसएवसंकल्पात्जंतुरित्यनुकम्प्यते जंतुरूपेणाविर्भवतीत्यर्थः आनंदाल्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिसच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुतिभ्यः आनंदमात्रंब्रह्मैवमाययाईक्षणपूर्वकंब्रह्मांडपिंडाकारत्वंप्राप्नोति रविरिवसूर्यकांतद्वारावह्निप्रदीपाकारत्वमितिभावः शब्दादपिचजायते वैदिकशब्दपूर्विकापिप्रलयाग्निदग्धभौतिकसृष्टिःप्रजापतिद्वाराजाय ते एतइतिवैप्रजापतिर्देवानसृजतेत्यादिश्रुतेस्तक्षकदग्धोवटइवकाश्यपमंत्रादित्यर्थः रसात्रूपात्तत्तद्विषयवासनातः इदंचपर्जन्यवदीश्वरस्यसाधारणेपिकारणत्वेबीजवदसाधारणंज्ञेयं ॥ ५ ॥ शुक्रंअदृष्टं शोणितंरागादि वासनामिश्रमदृष्टमवष्टभ्यप्राणोलिंगात्माप्रवर्त्ततेस्रष्टुं तेनप्राणेनविकृतेजन्माद्यपक्षयांतान्विकारान्प्रापितेशुक्रेसवासनकर्मजेदेहेअपानोमृत्युश्वरमभावविकारोनाशाख्यःप्रवर्त्तते ॥ ६ ॥ एवंसतिपुनस्तस्मिन्जन्मन्युपचितात्शुक्रात्रसाच्चयथोक्ताज्जायते एतद्रूपंउदानस्यब्रह्मणःआरोपितंरूपमित्यर्थः किंतदतआह हर्षोमिथुनमंतरेति मिथुनंउक्तरूपंकारणंकार्यंचअंतरातयोर्मध्येहर्षोव्याप्यतिष्ठती

नारदउवाच संकल्पाज्जायतेहर्षःशब्दादपिचजायते ॥ रसात्संजायतेचापिरूपादपिचजायते ॥५॥ शुक्राच्छोणितसंसृष्टात्पूर्वंप्राणःप्रवर्त्तते ॥ प्राणेनविकृतेशुक्रेततोऽपानःप्रवर्त्तते ॥ ६ ॥ शुक्रात्संजायतेचापिरसादपिचजायते ॥ एतद्रूपमुदानस्यहर्षोमिथुनमंतरा ॥ ७ ॥ कामात्संजायतेशुक्रंशुक्रात्संजायतेरजः ॥ समानव्यानजनितेसामान्येशुक्रशोणिते ॥ ८ ॥ प्राणापानाविदंद्वंद्वमवाक्चोर्ध्वंचगच्छतः ॥ व्यानःसमानश्चैवोभौतिर्यग्द्वंद्वत्वमुच्यते ॥ ९ ॥ अग्निर्वैदेवताःसर्वाइतिदेवस्यशासनं ॥ संजायतेब्राह्मणस्यज्ञानंबुद्धिसमन्वितं ॥ १० ॥ तस्यधूमस्तमोरूपंरजोभस्मसुतेजसः ॥ सर्वंसंजायतेतस्ययत्रप्रक्षिप्यतेहविः ॥ ११ ॥

त्यर्थः तेयदंतरातद्ब्रह्मेतिश्रुतेः तेनामरूपे ॥ ७ ॥ प्रवृत्तिमूलात्कामात्शुक्रंअदृष्टंअदृष्टाच्चरजःप्रवृत्तिरितिकामकर्मणीप्रवाहेणवर्त्तेतेइत्यर्थः एतयोर्मूलंसमानव्यानौताभ्यांतदात्मकेविद्युत्श्रोत्रेलक्ष्यते ततश्चदृष्टानुश्रविकविषयंविज्ञानंकामप्रवृत्त्योर्बीजमित्यर्थः तथाचाहुः जानातीच्छतिप्रयततइति ॥८॥ प्राणापानाविति इदमेवकामप्रवृत्त्याख्यंद्वंद्वंप्राप्यप्राणापानावेवजीवोपाधिभूतौऊर्ध्वाधोगतिंगच्छतोनतुजीवः घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइतिश्रुतेः विभोश्चिद्रूपस्यजीवस्याकाशवद्गत्ययोगात् समानव्यानौउक्तरीत्यादृष्टंश्रुतंच तावुभौतिर्यक्अनूर्ध्वंअब्रह्म अतत्प्रापकत्वात्अतएवद्वंद्वत्वंद्वंद्वंद्वैतंतंद्भावइतिउच्यतेवेदे ॥ ९ ॥ ननुसर्वंदृष्टंश्रुतंचतिर्यग्द्वंद्वंनेत्याह अग्निर्वाइति अग्निःपरमात्मा तस्यैवदेवस्यशासनंआज्ञा निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेः श्रुतिस्मृतिममैवाज्ञेइतिस्मृतेश्चतदाज्ञारूपोवेदःइदंसर्वंयदयमात्मासर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिरैकात्म्यंप्रतिपादयतीत्यर्थः तस्यचदेवस्यज्ञानंबुद्धिसमन्वितंचपरमधीवृत्तियुक्तंततएववेदाज्जायतइत्यर्थः॥ १० ॥तदेवाह तस्येति यथाधूमभस्मनीअग्निरूपबहिर्भूतेएवंतमोरजसीलयविक्षेपहेतुतयाचिद्रूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः सर्वमिति तस्यतस्मात् यत्रअग्नौमुख्येभोक्तरिहविर्भोग्यंतस्मात्सर्वंसंजायते इदंसर्वमित्याद्युदाहृतश्रुतेरित्यर्थः ॥ ११ ॥

सत्वादिति यज्ञोजीवब्रह्मणोः संगतिकारणरूपोयोगः समानव्यानाख्यंसर्वंदृष्टंश्रुतंचबुद्धिसत्त्वादेवभवतीतियोगिनामनुभवसिद्धमित्यर्थः अयंभावः वेदेश्येनज्योतिष्टोमदहरोपासनादीनितमोरजःसत्वप्रधानपुरुषयोग्यानिवर्त्ततेतेषुतेषुयज्ञविदांसात्विकमेवसाधनंबहुमतंनेतरदिति प्राणापानाविति यथाग्निराज्यभागाभ्यामुद्दीप्यतेएवंपूर्वोपाधिप्रविलापनरूपप्राणापानजयेनउदानाख्यंपरंब्रह्मभ्रूमध्येदृष्वाप्रकाशतइत्यर्थः एवंचकेनायंस्त्यज्यतइत्यस्योत्तरंसंकल्पादिति कश्चान्यइत्यस्यतन्मूलभूतेकामकर्मणी प्राणद्वंद्वंचसात्विकंतत्द्वयंसमानव्यानाख्यं तिर्यगित्यादेरुत्तरंहर्षोमिथुनमंतरेतिंचव्यक्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥ अहोरात्रंविद्याविद्ये सुप्तिजागरौ उत्पत्तिप्रलयौवा ॥ १४ ॥ सत्कार्यं असत्कारणं हुताशनःहुतेप्रविलापितेकार्यकारणे अश्नातिनिरन्वयंनिगिलतिनतुराहुवत्पुनरुद्गिरतीतिहुताशनः शुद्धंब्रह्म उदानस्यउत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतीत्युदानःपरमआनंदः कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वमिति ततऊर्ध्वंब्रह्मयेनहेतुनासंकल्पाख्येनसमानोव्यानश्चभवतिव्यानेनसर्वादिवमा

सत्वात्समानोव्यानश्चइतियज्ञविदोविदुः ॥ प्राणापानावाज्यभागौतयोर्मध्येहुताशनः ॥ १२ ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः ॥ निर्द्वंद्वमितियत्त्वेतत्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ १३ ॥ अहोरात्रमिदंद्वंद्वंतयोर्मध्येहुताशनः ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः ॥ १४ ॥ सच्चासच्चैवतद्द्वंद्वंतयोर्मध्येहुताशनः ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वंसमानोव्यानश्चव्यस्यतेकर्मतेनतत् ॥ तृतीयंतुसमानेनपुनरेवव्यवस्यते ॥ १६ ॥ शांत्यर्थंव्यानमेकंचशांतिर्ब्रह्मसनातनं ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥

ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ चातुर्होत्रविधानस्यविधानमिहयादृशं ॥ १ ॥ तस्यसर्वस्यविधिवद्विधानमुपदिश्यते ॥ शृणुमेगदतोभद्रेरहस्यमिदमद्भुतं ॥ २ ॥ करणंकर्मकर्त्ताचमोक्षइत्येवभाविनि ॥ चत्वारएतेहोतारोयैरिदंजगदावृतं ॥ ३ ॥

वृणोतिततःसमानेप्रतितिष्ठतीत्युक्तेः कारणंकार्यंचभवति तेनैवहेतुनाकर्मव्यस्यतेविस्तार्यते तस्मात्संकल्पोनिरोद्धव्यः निःसंकल्पस्तटस्थस्तिष्ठेदेवतन्मोक्षलक्षणमितिश्रुतेरितिभावः ननुसुषुप्तावपिनिःसंकल्पतास्तीत्यतआह तृतीयमिति तृतीयंऊर्ध्वं तुशब्दःसमानवैलक्षण्यार्थः समानेनउपलक्षणेनव्यवस्यतेनिश्चीयतेशाखयेवचंद्रः सौषुप्तात्कारणभावात्तद्विलक्षणमित्यर्थः तथाचश्रुतिः द्वैतस्याग्रहणंतुल्यमुभयोःप्राज्ञतुर्ययोः बीजनिद्रायुतःप्राज्ञःसातुतुर्येनविद्यतइति ॥ १६ ॥ निश्चयफलमाह शांतीति व्यानंचकारात्समानंसनातनंब्रह्मचएतत्त्रयंएकंशांतिशब्दार्थः कार्यकारणशुद्धानांसैंधवघनन्यायेनैक्यंमुक्तिर्नत्वात्रयोर्निरोधमात्रंसांख्याभिमतमित्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुपदेशप्राधान्येनब्रह्माद्वैतमुक्त्वाउपपत्तिप्राधान्येनतत्प्रसाधयितुमध्यायांतरमारभते अत्रापीति अत्रउदानस्वरूपेविवेक्तव्ये चातुर्होत्रविधानंइतिहासनाम तस्यविधानंअपूर्वतयाज्ञापनं ॥ १ ॥ शब्दतोज्ञातस्यपुनर्विधानंअनुष्ठानप्रकारं ॥ २ ॥ भाविनिविशुद्धभाववति हेबुद्धे ॥ ३ ॥

हेतूनामिति घ्राणादयोयद्यपिदशसप्तहोत्रोरुक्तास्तथाप्येतेषांकःकस्यहेतुरितितत्रनोक्तंअत्रतुयुक्तिबलेनतत्साधनंअधिकमुच्यतइतिविशेषइतिभावः तत्रगंधाद्यनुभवेप्रीत्यप्रीतिविषादाःसत्वरजस्तमोगुणका
र्यभूताउत्पद्यंते तेयद्यात्मधर्माःस्युर्नतर्हितत्स्वरूपोच्छेदंविनातस्यतद्वियोगआत्यंतिकोयुज्यते घटस्येवरूपसामान्येन यदिप्रकृतेस्तर्हिसापिआत्मसमसत्वाचेत् विभुनोर्द्वयोर्वियोगायोगात्पुरुषस्यचालुप्तदृग्रूप
त्वादवश्यंभोगस्यप्राप्तेरनिर्मोक्षएव तस्माद्रज्जूरगतुल्याप्रकृतिस्तत्कार्यंचसर्वंतादृशमेवदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकमित्याशयेनाह घ्राणमिति गुणाअविद्यासैवहेतुर्येषांतेगुणहेतवः घ्राणादिकंसप्तदशकस्यलिंगस्यो
पलक्षणं ॥ ४ ॥ गंधादयोपिगुणहेतुत्वमत्यजंतएवकर्महेतवःकर्मजाअपिभवंति स्थूलंसर्वंकर्मणएवफलमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कर्मकर्त्तैवतत्तत्फलभोक्तृरूपेणघ्रात्रादिरूपोभवतीतिघ्रात्रादयःकर्तृहेतवः एते
नाकर्तुर्भोक्तृत्वंवांछन्सांख्योनिरस्तः भोक्तृत्वस्यापिभोगकर्तृरूपत्वात् ॥ ६ ॥ एतेषामभेदमाह स्वगुणमिति एतेघ्रात्रादयःगुणऔपाधिकंरूपंघ्राणादितद्वंतस्तत्साधनाःसंतःस्वगुणंगंधादिकंभक्षयंतिभुंजते अयं
भावः यथाआकाशःकर्णशष्कुलीरूपमुपाधिंप्राप्यश्रोत्रभावंगतस्तेनैवस्वगुणंशब्दंप्रकाशयति एवंघ्रात्रादयोपि अथयोवेदेदंजिघ्राणीतिसआत्मागंधायघ्राणमितिश्रुतेः स्वोपादानकघ्राणादिमंतःस्वोपादानक
मेवशब्दादिकंभुंजते तथाचप्रयोगः मेयमातारौएकोपादानकौभास्यभासकत्वात्शब्दश्रोत्रवदित्यात्माद्वैतसाधकःसूचितोभवति किंतन्मेयमात्रोर्गुणरूपयोरुपादानंतत्राह अहंचनिर्गुणोनंतइति अस्मदर्थ

हेतूनांसाधनंचैवशृणुसर्वमशेषतः ॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंचपंचमं ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतेविज्ञेयागुणहेतवः ॥ ४ ॥ गंधोरसश्चरूपंचशब्दःस्पर्शश्च
पंचमः ॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंसप्तैतेकर्महेतवः ॥ ५ ॥ घ्राताभक्षयिताद्रष्टावक्ताश्रोताचपंचमः ॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेविज्ञेयाःकर्तृहेतवः ॥ ६ ॥ स्वगुणंभक्षयंत्येते
गुणवंतःशुभाशुभं ॥ अहंचनिर्गुणोनंतःसप्तैतेमोक्षहेतवः ॥ ७ ॥

एवंघ्राणादिगुणरहितोगंधघ्रातृत्वादिपरिच्छेदरहितस्तयोरुपादानमित्यर्थः
एवंपृथिवीहोता द्यौरध्वर्युः रुद्रोग्नीत् बृहस्पतिरुपवक्तेतिचहोतृमंत्रोव्याख्यातः तथाहि पृथिवीशब्दोक्तंघ्राणादिकंअतींद्रियत्वसामान्यात्होतृप्रकाश्यदेवतातुल्यंहोतृशब्देनोक्तं सुखसाधनतयाद्युशब्दोक्तंगं
धादिकंदृष्टार्थत्वसामान्यादध्वर्युकर्तृकनिर्वापावघातादितुल्यंअध्वर्युशब्देनोक्तं लब्धैरलब्धैश्चगंधादिभीरोध्यमानोरोद्यमानोवारुद्रशब्दोक्तोघ्रात्रादिःकामाग्नींधकत्वसामान्यादग्नीच्छब्देनोक्तः कारणब्रह्म
णोप्यधिष्ठानत्वेनपालकत्वाद्बृहस्पतिशब्दोक्तोनिर्गुणःसाक्षिमात्ररूपत्वादुपवक्तानमुख्योवक्ताएतदुपद्रष्टृत्वादेरप्युपलक्षणं तेनसर्गादौईक्षणस्याप्ययंकर्त्तानभवति एवंचित्तिःस्रुगित्यादयोदशहोत्रादिमंत्राअ
पिव्याख्येयाः विस्तरभयात्तुनेहव्याख्यायंते चित्तिचित्तादिःसर्वोप्यात्मनएवव्यूहोदशहोत्रादिशब्दानामात्ममात्रवाचकत्वस्यआत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत तस्मैदशम हूतःप्रत्यश्रृणोत् सदशहूतोभवत् दशहूतोहवै
नामैषः तंवाएतंदशहूतंसंतं दशहोतेत्याचक्षतेपरोक्षेणइतिश्रवणात् आमंत्रणमनुसंधानं प्रतिश्रवणमुपवक्तुःसाक्षात्कारइतिदिक् कथंतर्हिनिर्गुणस्यानंतस्यप्रतिपत्तिरितितत्राह सप्तैतेमोक्षहेतवइति इंद्रियाणां
विषयाणांचयद्धातिपहसंज्ञकबंधरूपत्वात्तेषांवियोगेशब्दशष्कुल्यभावेनभसःस्वतन्मात्रत्ववदात्मनोनिरुपाधेर्भेदकाभावाच्चिन्मात्ररूपेणावस्थिताएतेअव्यवहिताघ्रात्रादयएवमोक्षहेतवःस्युः घ्रातृत्वाद्यभिमान
त्यागोमोक्षइत्यर्थः ॥ ७ ॥

तत्त्वविदांतुनभक्षणमस्तीत्याह विदुषामिति स्वंस्वंस्थानंघ्राणादीनामधिष्ठानंअविद्यादि गुणागुणेपुवर्त्तंतइतिमत्वानसज्जतइत्युक्तेः घ्राणादयएवघ्रेयादिषुवर्त्ततेनत्वात्मेतिजानतांनघ्रातृत्वाद्यभिमानकृतोबंधोस्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ अदन्निति अविद्वानितिच्छेदः अन्नानिघ्रेयादीनि अदन्भोक्तृत्वाभिमानंकुर्वन् भोग्येममत्वेनममतयोपपद्यतेयुज्यतेततश्चनश्यतीत्यर्थः अत्रकेवलाघोभवतिकेवलादीतिश्रौतंदृष्टांतमाह आत्मार्थेइति ॥ ९ ॥ एकाकीमिष्टभुक्केवलपापरूपएवभवतियस्मादतःसचान्नंहंतिनाशयति तंचान्नंहंतिमृत्युपरंपरया सहत्वान्नंहन्यतेऽन्नेन ॥ १० ॥ यइदंविद्वान्अन्नंहंताअन्नंभोक्ताअन्नोपलक्षितस्यकृत्स्नप्रपंचस्यात्मनिप्रविलापयितेत्यर्थः सईश्वरएवसन्पुनरन्नादेर्जनकोभवति यस्यानुवित्तःप्रतिबुद्धआत्मायस्मिन्संदेहेगहनेप्रविष्टः सविश्वकृत्सहिविश्वस्यकर्त्तातस्यलोकःसउलोकएवेतिश्रुतेः नचेति न कर्मणालिप्यतेपापकेनेतिश्रुतेः सर्वभोगभुजोपिविदुषोनभोगकृतोलेपोस्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अन्नशब्दार्थमाह मनसेत्यादिना ॥ १२ ॥ मंतव्यादीनांहोमोमनआदिनिग्रहेणैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ होमाधिष्ठानं

विदुषांबुध्यमानानांस्वंस्वंस्थानंयथाविधि ॥ गुणास्तेदेवताभूताःसततंभुंजतेहविः ॥८॥ अदन्नन्नान्यथोऽविद्वान्ममत्वेनोपपद्यते ॥ आत्मार्थेपाचयन्नन्नंमम त्वेनोपहन्यते ॥ ९ ॥ अभक्ष्यभक्षणंचैवमद्यपानंचहंतितं ॥ सचान्नंहंतितंचान्नंसहत्वाहन्यतेपुनः ॥ १० ॥ हंताह्यन्नमिदंविद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ॥ नचान्नाज्जायतेतस्मिन्सूक्ष्मोनामव्यतिक्रमः ॥ ११ ॥ मनसागम्यतेयच्चयच्चवाचानिगद्यते ॥ श्रोत्रेणश्रूयतेयच्चचक्षुषायच्चदृश्यते ॥ १२ ॥ स्पर्शेनस्पृश्यतेयच्चघ्राणेनघ्रायतेचयत् ॥ मनःषष्ठानिसंयम्यहवींष्येतानिसर्वशः ॥ १३ ॥ गुणवत्पावकोमह्यंदीप्यतेंतःशरीरगः ॥ योगयज्ञःप्रवृत्तोमेज्ञानवह्निप्रदोद्भवः ॥ प्राणस्तोत्रोपानशस्त्रःसर्वत्यागसुदक्षिणः ॥ १४ ॥ कर्त्तानुमंताब्रह्मात्माहोताऽध्वर्युःकृतस्तुतिः ॥ ऋतंप्रशास्तातच्छस्त्रमपवर्गोस्यदक्षिणा ॥ १५ ॥ ऋचश्चाप्यत्रशंसंति नारायणविदोजनाः ॥ नारायणायदेवायदविंदन्पशून्पुरा ॥ १६ ॥ तत्रसामानिगायंतितत्रचाहुर्निदर्शनं ॥ देवंनारायणंभीरुसर्वात्मानंनिबोधतं ॥ १७ ॥

इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

गुणवत्पावकःकारणंब्रह्म मह्यंमम योगंयज्ञत्वेनस्तौति योगेति ज्ञानमेववह्निःसर्वकर्मदाहकत्वात्तत्प्रदउद्भवोयस्ययोगयज्ञस्यसतथा प्राणःस्तोत्रं अपानःशस्त्रं अपानसत्रइत्यपपाठः सर्वत्यागसुदक्षिणःसर्वत्यागेनैवसुतरांदक्षिणःफलजननसमर्थः ॥ १४ ॥ कर्त्ताहंकारः अनुमंतामनः आत्माबुद्धिः एतत्त्रयंब्रह्मैवसत्क्रमेणहोत्रध्वर्यूद्गातृरूपयोगिनइत्यर्थः प्रशास्ता तच्छस्त्रंप्रशास्तुःशंसनं ऋतंसत्यवचनमेवेत्यर्थः अपवर्गः कैवल्यं ॥ १५ ॥ ऋचःतपआसीद्गृहपतिरित्याद्याः चकारात्तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवेदिरित्यादिब्राह्मणंच शंसंतियोगयज्ञेप्रमाणत्वेनकथयंतितैत्तिरीयादयः नारायणविदःवेदविदआत्मविदोवा नारायणायआत्मप्राप्त्यर्थंयत्यदापशूनिंद्रियाणिअविदन् वश्यत्वेनप्राप्तवंतः ॥ १६ ॥ तत्रतदासामानिगायंतिआत्मलाभेनहृष्टाःसंतः तत्रचाहुर्निदर्शनंतैत्तिरीयाः एतत्सामगायन्नास्ते हा३वुहा३वुहा३वु अहमन्नमहमन्नमहमन्नमित्यादि यज्ज्ञानायपशुजयोयस्मिन्ज्ञातेसामानिगायंतितंनारायणंदेवंनिबोधजानीहि ॥ १८ ॥ इत्याश्व० नै० भारतभा० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥

नारायणस्वरूपमेवकथयति एकइत्यादिना प्रवणादिवनीचादिव प्रणवादित्यपपाठः ॥ १ ॥ अंतर्यामिरूपेणतस्यशास्तृत्वमुक्त्वागुरुबंधुरूपेणापितदाह एकोगुरुरितिद्वाभ्यां द्विष्टाःद्वेषवंतः ॥ २ ॥ ३ ॥ सएव
शास्योपीत्याह एकःश्रोतेतिद्वाभ्यां अत्रएकस्मिन्नपिशास्तरिशास्यतावुद्धिभेदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ देवाश्चऋषयश्चेतिद्वंद्वः ॥ ७ ॥ प्राद्रवन्प्रतिपेदिरे दिशोवहून्मार्गान् ॥ ८ ॥ आत्मनःस्वस्य उपदेशओ
मित्येकाक्षरंब्रह्मेतिवाक्यंतस्यअर्थं प्रद्रवमाणानांतात्पर्येणानुसरतांतेषांमध्येसर्पाणांप्रणवोच्चारणेमुखस्यउन्मीलननिमीलनयोरेवदृष्टिंकृत्वास्वीयस्वभावानुकूलंमुखोन्मीलननिमीलनसाध्यंदंशनमेवश्रेयइ

ब्राह्मणउवाच एकःशास्तानद्वितीयोस्तिशास्तायोत्दच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनैवयुक्तःप्रवणादिवोदकंयथानियुक्तोस्मितथावहामि ॥ १ ॥ एकोगुरुर्नास्ति
ततोद्वितीयोयोत्दच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव ॥ २ ॥ एकोबंधुर्नास्तिततोद्वितीयोयोत्दच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥
तेनानुशिष्टाबांधवाबंधुमंतःसप्तर्षयःपार्थदिविप्रभांति ॥ ३ ॥ एकःश्रोतानास्तिततोद्वितीयोयोत्दच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तस्मिन्गुरौगुरुवासंनिरुष्यशक्रोगतः
सर्वलोकामरत्वं ॥ ४ ॥ एकोद्वेष्टानास्तिततोद्वितीयोयोत्दच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव ॥ ५ ॥ अत्राप्युदाहरंती
ममितिहासंपुरातनं ॥ प्रजापतौपन्नगानांदेवर्षीणांचसंविदं ॥ ६ ॥ देवर्षयश्चनागाश्चाप्यसुराश्चप्रजापतिं ॥ पर्यपृच्छन्नुपासीनाःश्रेयोनःप्रोच्यतामिति ॥ ७ ॥
तेषांप्रोवाचभगवान्श्रेयःसमनुपृच्छतां ॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मतेश्रुत्वाप्राद्रवन्दिशः ॥ ८ ॥ तेषांप्रद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः ॥ सर्पाणांदंशनेभावःप्रव
त्तःपूर्वमेवतु ॥ ९ ॥ असुराणांप्रवृत्तस्तुदंभभावःस्वभावजः ॥ दानंदेवाव्यवसितादममेवमहर्षयः ॥ १० ॥ एकंशास्तारमासाद्यशब्देनैकेनसंस्कृताः ॥ नानाव्य
वसिताःसर्वेसर्पदेवर्षिदानवाः ॥ ११ ॥ शृणोत्ययंप्रोच्यमानंगृह्णातिचयथातथं ॥ पृच्छतस्तदतोभूयोगुरुरन्योनविद्यते ॥ १२ ॥ तस्यचानुमतेकर्मततःपश्चा
त्प्रवर्त्तते ॥ गुरुर्बोद्धाचश्रोताचद्वेष्टाचत्दहदिनिःसृतः ॥ १३ ॥ पापेनविचरन्लोकेपापचारीभवत्ययं ॥ शुभेनविचरन्लोकेशुभचारीभवत्युत ॥ १४ ॥ कामचारीतु
कामेनयइंद्रियसुखेरतः ॥ ब्रह्मचारीसदैवैषयइंद्रियजयेरतः ॥ १५ ॥

तिमन्वानानां ॥ ९ ॥ एवमसुराणामोष्ठचालनमात्रेदत्तदृष्टीनांदंभेजपाद्यभिनयप्रदर्शनरूपेभावोनिश्चयःप्रवृत्तः देवास्तुलोकेप्रार्थितंओमित्यनुजानंतीतिवुध्वादानंश्रेयइतिनिश्चिताः महर्षयस्तुओमित्यस्यो
च्चारणेओष्ठप्रवृत्त्युपसंहारंदृष्ट्वासर्वप्रवृत्त्युपसंहाररूपंदमंश्रेयोमेनिरे ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मात्स्वयमेवस्वस्यगुरुरित्याह शृणोतीति पृच्छतःशिष्यान्प्रतितत्श्रुतंगृहीतंचभूयःश्रावयतिग्राहयतीतिचविपरिणामे
नानुषज्ययोज्यं यएवंविधःअतोन्योगुरुर्नविद्यतेइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ अयमेवस्वसंस्कारवशात्पापचर्यादिरूपोभवतीत्याह गुरुरित्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ तत्रमुख्यब्रह्मचारिणआश्रमधर्मलोपेपिनदोषइत्याह ब्रह्मैवसमिधइति ॥ १७ ॥ क्षेत्रज्ञेनतत्त्वदर्शिनाअनुदर्शिताःअनुदर्शनंकारिताःअनुशिष्टाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ननुपापचर्यादिस्वभावएवात्मातर्हिकिंब्रह्मचर्येणेत्याशंक्यात्मनोऽसंगत्वंप्रतिपादयितुंवनाध्यायमाभरते संकल्पेति अध्वानंअतीत्यतन्महादुर्गवनंप्रविष्टोस्मीत्यन्वयः ॥ १ ॥ विषयोविशेषेणबंधकःएकेनैवात्येतव्योनपुत्रधनादिसहायवतेत्येवंरूपोऽध्वासंसारमार्गस्तंविषयैकात्ययाध्वानं वनंब्रह्म किंस्विद्वनंकउसवृक्षआसेतिश्रुतौवनवृक्षशब्दयोर्ब्रह्मदेहादिवाचित्वदर्शनात् ॥ २ ॥ वनोक्त्यैवाक्षिप्तावृक्षादयोपिपृच्छ्यंते केइति ॥ ३ ॥ षट्सुप्रश्नेषुआद्यस्योत्तरं नैतदिति ततःपृथक्भावोस्तीतियत्एतन्न ततोन्यत्किंचित्सुखमस्तीतियत्एतन्नेतियोजना सत्तासुखंचसर्वंब्राह्ममेवकार्येषुदृश्यतेनतत्रतद्द्वयंपृथगस्तीत्यर्थः ननुब्रह्मैवकार्याकारमभून्नेत्याह नैतदिति ततःअपृथक्अभेदेनभावःवियदादिपदार्थोस्तीतियत्एतन्न ब्रह्मजगतोर्नमृद्घटवद्धेतुहेतुमद्भावोपितुशु

अपेतव्रतकर्मातुकेवलंब्रह्मणिस्थितः॥ब्रह्मभूतश्चरँल्लोकेब्रह्मचारीभवत्ययं॥१६॥ब्रह्मैवसमिधस्तस्यब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंभवः॥आपोब्रह्मगुरुर्ब्रह्मसब्रह्मणिसमाहितः॥१७॥एतदेवेदृशंसूक्ष्मंब्रह्मचर्यंविदुर्बुधाः॥विदित्वाचान्वपद्यंतक्षेत्रज्ञेनानुदर्शिताः॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुषड्विंशोऽध्यायः॥२६॥ ॥७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच संकल्पदंशमशकंशोकहर्षहिमातपं॥मोहांधकारतिमिरंलोभव्याधिसरीसृपं॥॥१॥विषयैकात्ययाध्वानंकामक्रोधविरोधकं॥तदतीत्यमहादुर्गंप्रविष्टोस्मिमहद्वनं॥२॥ ब्राह्मण्युवाच क्वतद्वनंमहाप्राज्ञकेवृक्षाःसरितश्चकाः॥गिरयःपर्वताश्चैवकियत्यध्वनितद्वनं॥३॥ ब्राह्मणउवाच नैतदस्तिपृथक्भावःकिंचिदन्यत्ततःसुखं॥नैतदस्त्यपृथग्भावःकिंचिद्दुःखतरंततः॥४॥तस्माद्ध्रस्वतरंनास्तिनततोस्तिमहत्तरं॥नास्तितस्मात्सूक्ष्मतरंनास्त्यन्यत्तत्समंसुखं॥५॥नतत्राविश्यशोचंतिनप्रहृष्यंतिचद्विजाः॥नचबिभ्यतिकेषांचित्तेभ्योबिभ्यतिकेचन॥६॥तस्मिन्वनेसप्तमहाद्रुमाश्चफलानिसप्तातिथयश्चसप्त॥सप्ताश्रमाःसप्तसमाधयश्चदीक्षाश्चसप्तैतदरण्यरूपं॥७॥

क्तिरजतवदित्यतस्तयोर्भेदएवनिषिध्यतेनत्वभेदोविधीयते नहिरजतंशुक्तेरतिरिक्तमस्ति नापितयासमानसत्ताकंयेनतदभिन्नंस्यादितिभावः तथाततोवनादन्यत्स्वर्गादिदुःखतरंदुःखतारकंकर्मास्तीतियत्एतन्न आत्यंतिकदुःखनिवृत्तीप्सुनाश्रमेणापिसंसारमार्गमतीत्यतद्वनंप्रवेष्टव्यमितिभावः ॥ ४ ॥ ५॥ केषांचित्पंचम्यर्थेषष्ठी ॥६॥ ब्रह्मवनंब्रह्मसवृक्षआसीदितिवनवृक्षयोर्मुख्यामुख्यब्रह्मभावदृष्टेस्तयोरधिष्ठानाध्यस्तभावंविवक्षन्नाह तस्मिन्वनेइति एतदरण्यरूपमितिच अत्रमहदहंकारपंचतन्मात्राणिसप्तद्रुमास्तैस्तत्संघातरूपोदेहोलक्ष्यते तस्यकारणंफलशब्दोदितंयागाद्यपूर्वं तस्यापिकारणंदेवतारूपातिथिप्रीतिसाधनत्वादतिथिशब्दोक्तायागक्रिया तस्याःकारणमाश्रमशब्दोदितःक्रियाश्रयःकर्त्ता अस्यापिकारणंसमाधयः सम्यगाधीयंतेकर्मस्वभिनिवेश्यंतेजनायैस्तेतथाभूताःरागादयः तेषांमूलंधर्मांतरपरिग्रहलक्षणादीक्षादेहादिधर्मस्वीकाररूपोध्यासः एवंदेहपूर्वकोध्यासस्तत्पूर्वकाश्चरागादिदेहांताएवमिदंचक्रमनिशमावर्त्तमानमात्मसत्तयास्फूर्जदपिनात्मानद्धर्मैरनुरज्यतेइत्यर्थः ॥ ७ ॥

पंचवर्णानिशब्दादिभेदात्पंचरूपाणि पुष्पाणिशब्दाद्यनुभवाः फलानितज्जाःप्रीत्यादयः पादपामनांसि जीवभेदाद्वृत्तिभेदाद्वाबहुवचनं ॥ ८ ॥ सुवर्णानिश्वेतपीतादिशोभनवर्णवंति द्विवर्णानिसुखदुःखोभ
यहेतुत्वाद्विरूपाणि पादपाश्चक्षूंषि इंद्रियांतरेष्वप्येतत्तुल्यं ॥ ९ ॥ सुरभीणिस्वर्गादीनि द्विवर्णत्वंतत्राप्यविशिष्टं पादपाःयज्ञादयः ॥ १० ॥ सुरभीण्येकवर्णानि सुखैकरूपाणि पादपाःध्यानादयः ॥ ११ ॥
बहूनिअतीतानागतवर्त्तमानानि अव्यक्तवर्णानि वर्णःस्वरूपं मूढानांमनोरथमात्राणि योगिनांतुसंकल्पात्प्रागव्यक्तवर्णानि महावृक्षौबुद्धिमनसी ॥ १२ ॥ वह्निरात्मा सुमनाइत्यत्रमनःशब्देनबुद्धिमनसी
स्रुक्स्रुवस्थानीये इंद्रियाणिसमिधश्चहौम्यं यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमितिश्रुतेः सर्वेषांप्रविलापनंहोमः तेभ्योमनआदिभ्योहुतेभ्यःसप्तमोक्षाःमुक्तिः अपादा
नबहुत्वस्यमोक्षेप्युपचारात्मोक्षाइतिबहुत्वं ननुमुक्तस्यदीक्षाख्योध्यासोस्तिनवा नांत्यः ज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तेः आद्येअध्यासवतउक्तक्रमेणदेहांतरोत्पत्तिरनिवार्येत्याशंक्याह फलंतिदीक्षाइति मु

पंचवर्णानिदिव्यानिपुष्पाणिचफलानिच॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं॥८॥ सुवर्णानिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्या
प्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ ९ ॥ सुरभीणिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं॥ १० ॥ सुरभीण्येकवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच॥
सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ ११ ॥ बहून्यव्यक्तवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ विसृजंतौमहावृक्षौतद्वनंव्याप्यतिष्ठतः॥ १२ ॥ एकोवह्निःसुमना
ब्राह्मणोत्रपंचेंद्रियाणिसमिधश्चात्रसंति॥ तेभ्योमोक्षाःसप्तफलंतिदीक्षागुणाःफलान्यतिथयःफलाशाः ॥ १३ ॥ आतिथ्यंप्रतिगृह्णंतितत्रतत्रमहर्षयः॥ अ
र्चितेषुप्रलीनेषुतेष्वन्यद्रोचतेवनं॥ १४ ॥ प्रज्ञावृक्षंमोक्षफलंशांतिच्छायासमन्वितं ॥ ज्ञानाश्रयंतृप्तितोयमंतःक्षेत्रज्ञभास्करं ॥ १५ ॥ येधिगच्छंतितंसंत
स्तेषांनास्तिभयंपुनः॥ ऊर्ध्वंचाधश्चतिर्यक्चतस्यनांतोधिगम्यते॥१६॥ सप्तस्त्रियस्तत्रवसंतिसद्यस्त्ववाङ्मुखाभानुमत्योजनिभ्यः॥ ऊर्ध्वंरसानाददतेप्रजाभ्यः
सर्वान्यथासत्यमनित्यताच ॥ १७ ॥

क्तानांदीक्षाःफलंत्येवनतुदेहांतरमारभंते कुतएतत् यतोगुणाःफलानि विदुषःसत्यपिदेहादिप्रतिभासेकर्तृत्वाभिनिवेशाभावाद्दानादिनोत्प
न्नमप्यपूर्वंनदेहांतरारंभकं अतएवगुणभूतान्येवापूर्वाणि क्वतर्हितेषामुपयोगः अतिथयःफलाशाःअतिथयोदेवताएवफलाशाः ईश्वरस्येवतेषांपरार्थैवक्रियानस्वार्थेत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्यपुत्रादायमुपयंति
सुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति तदाविद्वान्पुण्यपापेविधूयेत्यादिः ॥ १३ ॥ महर्षयइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाः अन्यत्तेभ्योविलक्षणं द्वैतदर्शनाभावात् रोचंतेदीप्यते ॥ १४ ॥ प्रज्ञासाक्षात्कारः ज्ञानं
आगमाचार्योपदेशजं ॥ १५ ॥ भयाभावेहेतुमाह ऊर्ध्वमिति तस्यप्रज्ञावृक्षस्य सर्वस्यचिन्मात्रत्वंपश्यन्भेददर्शनाभावान्नबिभेतीत्यर्थः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ १६ ॥ जीवन्मुक्तस्यैश्वर्यमाह सप्त
स्त्रियइति तत्रवृक्षाधिगंतरि स्त्रियोघ्राणादिवृत्तयः सद्योजनिभ्यइत्यस्यसंकल्पसिद्धाइत्यर्थः संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेः अवाङ्मुखाःपुरुषंवशीकर्त्तुमशक्तत्वेनंलज्जिताः भानुमत्यश्चिज्ज्योतिर्म
याः प्रजाभ्यऊर्ध्वंउत्कृष्टंयथास्यात्तथा सर्वान्रसान्विषयजाल्हादान् आददतेभुंजते ऊर्ध्वत्वमेवाहदृष्टांतेन यथासत्यमनित्यताचेति नित्यानित्ययोर्यावदंतरंतावद्बुद्धमूढसुखयोरित्यर्थः ॥ १७ ॥

प्राणावाक्ऋषयइतिश्रुतेःसप्तर्षीणामिन्द्रियाणांलयोदयस्थानंविद्वानेवेत्याह तत्रैवेति तत्रोपयंतिततउद्यंति यःकश्चिद्वृत्तोभावीवर्त्तमानोवावसिष्ठोतिशयेनवसुमान् ॥ १८ ॥ यशोयशस्यो वर्चोदीप्तिस्तद्वानित्या
दि तेसर्वेएतंभास्करंक्षेत्रज्ञंभास्करंअनुवर्त्तंतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ यस्तुसर्वाणिभूतान्यात्मन्येवानुपश्यतीत्यस्याःश्रुतेरर्थंसंक्षिपति गिरयइत्यादिना ॥ २० ॥ वितानोयोगयज्ञविस्तारस्तस्येदंस्थानंवैतानंहार्दाका
शः समुपह्वरेअत्यंतगूढे ॥ २१ ॥ केयांतीत्यतआह कुशाशाइति ॥ २२ ॥ अरण्यंप्राप्यमभिप्रेत्यशमंशंसंतीतियोजना शममपिशममेव विद्यारण्यविदःविद्यैकप्राप्यब्रह्मविदः यथाधीरंबुद्धिगतिमनतिक्रम्ये
त्यर्थः ॥ २३ ॥ विदित्वाशास्त्रतोज्ञात्वाअनुतिष्ठंतिशमादिपराभवंति तमेवधीरोविज्ञायप्रज्ञांकुर्वीतब्राह्मणः एवंवित्शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदित्यादिश्रुतिभ्योनशुष्कज्ञाना

तत्रैवप्रतितिष्ठंतिपुनस्तत्रोपयंतिच ॥ सप्तसप्तर्षयःसिद्धावसिष्ठप्रमुखैःसह ॥ १८ ॥ यशोवर्चोभगश्चैवविजयःसिद्धतेजसः ॥ एतमेवानुवर्त्तंतेसप्तज्योतींषि भास्करं ॥ १९ ॥ गिरयःपर्वताश्चैवसंतितत्रसमासतः ॥ नद्यश्चसरितोवारिवहंत्योब्रह्मसंभवं ॥ २० ॥ नदीनांसंगमश्चैववैतानेसमुपह्वरे ॥ स्वात्मतृप्तायतोयांतिसाक्षाद्देवपितामहं ॥ २१ ॥ कृशाशाःसुव्रताशाश्वतपसादग्धकिल्बिषाः ॥ आत्मन्यात्मानमाविश्यब्रह्माणंसमुपासते ॥ २२ ॥ शममप्यत्रशंसंतिविद्यारण्यविदोजनाः ॥ तदारण्यमभिप्रेत्ययथाधीरमजायत ॥ २३ ॥ एतदेवेदृशंपुण्यमरण्यंब्राह्मणाविदुः ॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनानुदर्शिना ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७॥ ॥७॥ ब्राह्मणउवाच गंधान्नजिघ्रामिरसान्नवेद्मिरूपंनपश्यामिनचस्पृशामि ॥ नचापिशब्दान्विविधान्शृणोमिनचापिसंकल्पमुपैमिकिंचित् ॥ १ ॥ अर्थानिष्टान्कामयतेस्वभावःसर्वान्द्वेष्यान्प्रद्विषतेस्वभावः ॥ कामद्वेषानुद्भवतःस्वभावात्प्राणापानौजंतुदेहान्निवेश्य ॥ २ ॥

त्कृतकृत्यतेत्यर्थः ॥ २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७॥ ॥७॥ ॥७॥ एकोवह्निरितिश्लोकेविदुषांकर्तृत्वाभिमानाभावात्कृतेनापिकर्मणावं
धोनास्तीत्युक्तंतद्विवृणोति गंधानित्यादिना निवृत्तक्षेत्रस्वाम्यस्यक्षेत्रिकस्यक्षेत्रवृद्धिह्रासाभ्यांदृश्यमानाभ्यामपिनहर्षविषादौभवतएवंविविक्तात्मदर्शिनोगुणकृतैःकर्मभिर्नसंगोस्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ अर्थानि
ति स्वभावोबुध्यादीनां तत्रदृष्टांतः कामेति यथाकामद्वेषयोरुद्भवाभावेपिजंतूनांदेहान्प्राणापानौप्रवेश्यप्रवेशयित्वर्थंननुसंदधानेपिसुषुप्त्यादौस्वभावादेवप्राणापानौस्वकार्यंअन्नपाकादिकुरुतः एवंबुध्यादिरपि
जाग्रत्स्वप्नयोःस्वभावादेवअर्थेषुकामादिमान्भवतिनत्वहमित्यर्थः ॥ २ ॥

तेभ्यश्चेति वाक्यमाणश्रेत्रादिभ्योन्यान्स्वामान्वासनामयान्घ्राणश्रेयादीन् स्वरूपसाम्येप्येतेषामन्यत्वमेकत्रानुभूतस्यसुखादेरन्यत्राप्रसंगात्ज्ञेयं तेषुस्वामेषु नित्यानुगतान् अधिष्ठानगतान् भावान्तद्दमेसत्याःकामा इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धान्तेभ्योन्यान् तेभ्योप्यन्यंभूतात्मानंशरीरेयोगिनोलक्षयेरन् प्राणादिदेवताभ्योप्यांतरमात्मानंजानंतःकथंवाक्षैर्घ्राणादिधर्मैर्लिप्येरन्नित्यर्थः एतदेवस्पष्टयति तस्मिन्भूतात्मनि तिष्ठन्सक्तोना स्मि असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः ॥ ३ ॥ ४ ॥ एतस्यप्रतीचोज्ञातस्य सत्याःकामाइतिशेषः सत्यकामःसत्यसंकल्पइतिश्रुतेः निरीक्ष्यमाणस्यदृश्यरूपस्य भोगजालंबहूनांघ्राणादीनांस्वभावभूतंसद्विदुषिनसज्ज तेसक्तंभवति कर्मसुक्रियमाणेष्वपिसत्स्वितिशेषः ॥ ५ ॥ अत्रात्मनोसंगत्वे ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रुतिःपशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमिष्यामइतिसतथेत्यत्र

तेभ्यश्चान्यांस्तेपुनित्यांश्वभावान्भूतात्मानंलक्षयेरन्शरीरे॥ तस्मिंस्तिष्ठन्नास्मिसक्तःकथंचित्कामक्रोधाभ्यांजरयामृत्युनाच॥ ३ ॥ अकामयानस्यचसर्व कामानविद्विषाणस्यचसर्वदोषान्॥ नमेस्वभावेषुभवंतिलेपास्तोयस्यबिंदोरिवपुष्करेषु॥ ४ ॥ नित्यस्यचैतस्यभवंतिनित्यानिरीक्ष्यमाणस्यबहुस्वभावः॥ न सज्जतेकर्मसुभोगजालंदिवीवसूर्यस्यमयूखजालं॥ ५॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अध्वर्युयतिसंवादंतंनिबोधयशस्विनि ॥ ६ ॥ प्रोक्ष्यमाणंप शुंदृष्ट्वायज्ञकर्मण्यथाब्रवीत्॥ यतिरध्वर्युमासीनोहिंसेयमितिकुत्सयन् ॥ ७॥ तमध्वर्युःप्रत्युवाचनायंछागोविनश्यति॥ श्रेयसायोक्ष्यतेजंतुर्यदिश्रुतिरियंत था ॥ ८ ॥ योह्यस्यपार्थिवोभागःपृथिवींसगमिष्यति॥ यदस्यवारिजंकिंचिदप्स्तत्संप्रवेक्ष्यति ॥ ९ ॥ सूर्यंचक्षुर्दिशःश्रोत्रंप्राणोस्यदिवमेवच ॥ आगमेवर्त्त मानस्यनमेदोषोस्तिकश्चन॥ १०॥ यतिरुवाच प्राणैर्वियोगेच्छागस्ययदिश्रेयःप्रपश्यसि ॥ छागार्थेवर्त्ततेयज्ञोभवतःकिंप्रयोजनं॥ ११ ॥ अन्त्वां मन्यतांभ्राताप्रितामातासखेतिच ॥ मंत्रयस्वैनमुन्नीयपरवंतंविशेषतः ॥ १२ ॥ एवमेवानुमन्येरंस्तान्भवान्द्रष्टुमर्हति ॥ तेषामनुमतंश्रुत्वाशक्याकर्त्तुंवि चारणा॥ १३॥ प्राणाअप्यस्यच्छागस्यप्रापितास्तेस्वयोनिषु॥ शरीरंकेवलंशिष्टंनिश्चेष्टमितिमेमतिः ॥ १४ ॥ इंधनस्यतुतुल्येनशरीरेणविचेतसा ॥ हिंसा निर्वेष्टुकामानामिंधनंपशुसंज्ञितं॥ १५ ॥

वीदित्यादिः ॥ ८ ॥ योहीति हिशब्देनसूर्यंतेचक्षुः वातंप्राणः द्यांपृष्ठं अंतरिक्षमात्मा अंगैर्यज्ञं पृथिवीं शरीरैरितिश्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ९ ॥ आगमेअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेत्यादौ विधिस्पृष्टेनिषेधा नवकाशान्नहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिशास्त्रंकामकृतहिंसाविषयमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्यइतिमंत्रलिंगात्पशोर्मात्राद्यनुमतिरपेक्षितानचसासं भवतितदभावेचहिंसादोषःस्यादेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ स्वयोनिषुसूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादितिलिंगात् ॥ १४ ॥ १५ ॥

अहिंसाप्यशक्यप्रतिज्ञासूक्ष्महिंसायाअपरिहार्यत्वात्तथापिदृष्टबीभत्सांहिंसांत्यजेदेवेत्याहद्वाभ्यां अहिंसेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपपातकमभ्यस्तंमहापातकतांव्रजेदितिस्मृतेःसूक्ष्मापिहिंसाऽभ्यासाद्ब
हुलीभूयबाधेतैवेत्याशयनाध्वर्युराह भूमेरिति नानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिन्यायाज्जीवतोऽपरिहार्यैवहिंसेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंकथंत्वंमन्यसेऽहिंसामितिशेषः ॥ २१ ॥ यतिरहिंसाप्रकारमसं

अहिंसासर्वधर्माणामितिवृद्धानुशासनं॥ यदहिंस्रंभवेत्कर्मतत्कार्यमितिविद्महे॥ १६॥ अहिंसेतिप्रतिज्ञेयंयदिवक्ष्याम्यतःपरं॥ शक्यंबहुविधंकर्तुंभवताका
र्यदूषणं॥ १७॥ अहिंसासर्वभूतानांनित्यमस्मासुरोचते॥ प्रत्यक्षतःसाधयामोनपरोक्षमुपास्महे॥ १८॥ अध्वर्युरुवाच भूमेर्गंधगुणान्भुंक्षेपिबस्या
पोमयान्रसान्॥ ज्योतिषांपश्यसेरूपंस्पृशस्यनिलजान्गुणान्॥ १९॥ शृणोष्याकाशजान्शब्दान्मनसामन्यसेमतिं॥ सर्वाण्येतानिभूतानिप्राणाइतिचमन्य
से॥ २०॥ प्राणादानेनिवृत्तोसिहिंसायांवर्त्ततेभवान्॥ नास्तिचेष्टाविनाहिंसांकिंवात्वंमन्यसेद्विज॥ २१॥ यतिरुवाच अक्षरंचक्षरंचैवद्वैधीभावोय
मात्मनः॥ अक्षरंतत्रसद्भावःस्वभावःक्षरउच्यते॥ २२॥ प्राणोजिह्वामनःसत्त्वंसद्भावोरजसासह॥ भावैरेतैर्विमुक्तस्यनिर्द्वंद्वस्यनिराशिषः॥ २३॥ समस्यसर्वभू
तेषुनिर्ममस्यजितात्मनः॥ समंतात्परिमुक्तस्यनभयंविद्यतेक्वचित्॥ २४॥ अध्वर्युरुवाच सद्भिरेवेहसंवासःकार्योमतिमतांवर॥ भवतोहिमतंश्रुत्वाप्र
तिभातिमतिर्मम॥ २५॥ भगवन्भगवद्बुद्ध्याप्रतिपन्नोब्रवीम्यहं॥ व्रतंमंत्रकृतंकर्तुर्नापराधोस्तिमेद्विज॥ २६॥ ब्राह्मणउवाच उपपत्त्यायतिस्तूष्णींव
र्तमानस्ततःपरं॥ अध्वर्युरपिनिर्मोहःप्रचचारमहामखे॥ २७॥ एवमेतादृशंमोक्षंसुसूक्ष्मंब्राह्मणाविदुः॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनार्थदर्शिना॥ २८॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहर
तीममितिहासंपुरातनं॥ कार्त्तवीर्यस्यसंवादंसमुद्रस्यचभामिनि॥ १॥ कार्त्तवीर्यार्जुनोनामराजाबाहुसहस्रवान्॥ येनसागरपर्यंताधनुषानिर्जितामही॥ २॥
सकदाचित्समुद्रांतेविचरन्बलदर्पितः॥ अवाकिरन्शरशतैःसमुद्रमितिनःश्रुतं॥ ३॥

गितामाह सद्भावःसद्रूपंस्वभावःसुतरामभावःकालत्रयेप्यसत्त्वं ॥ २२ ॥ प्राणादिव्यवहारस्तुरजसामाययासहस्थितःसद्भावएव भ्रांतिविशिष्टंसदेवव्यवहाररूपमित्यर्थः एतैःप्राणादिभिर्मुक्तस्यअतएवनिर्द्वंद्व
स्य ज्ञानेनद्वैतकल्पकभ्रांतिबाधात् ॥ २३ ॥ भयंप्रेत्यखादंतितेचतानितिशास्त्रोक्तं ॥ २४ ॥ त्वदुपदेशादहमपिमंत्रकृतंकुर्वन्नदुष्येइत्याह सद्भिरित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्याश्वमेधि

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ एकविंशतिमेधांते मेधोयुद्धयज्ञः यज्ञोवैमेधइतिश्रुतेः यान्येत्रसंयामनामानितानियज्ञनामानीतिनैरु

तंसमुद्रोनमस्कृत्यकृतांजलिरुवाचह ॥ मामुंचवीरनाराचान्ब्रूहिकिंकरवाणिते ॥४॥ मदाश्रयाणिभूतानित्वद्विसृष्टैर्महेषुभिः ॥ वध्यंतेराजशार्दूलतेभ्योदेह्यभ
यंविभो ॥५॥ अर्जुनउवाच मत्समोयदिसंग्रामेशरासनधरःक्वचित् ॥ विद्यतेतंसमाचक्ष्वयःसमासीतमांमृधे ॥ ६॥ समुद्रउवाच महर्षिर्जमद
ग्निस्तेयदिराजन्परिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रस्तवातिथ्यंयथावत्कर्तुमर्हति ॥ ७ ॥ ततःसराजाप्रययौक्रोधेनमहतावृतः ॥ सतमाश्रममागम्यराममेवान्वपद्यत ॥ ८ ॥
सरामप्रतिकूलानिचकारसहबंधुभिः ॥ आयासंजनयामासरामस्यचमहात्मनः ॥ ९ ॥ ततस्तेजःप्रजज्वालरामस्यामिततेजसः ॥ प्रदहन्रिपुसैन्यानितदाकम
ललोचने ॥ १० ॥ ततःपरशुमादायसतंबाहुसहस्रिणं ॥ चिच्छेदसहसारामोबहुशाखमिवद्रुमं ॥ ११ ॥ तंहतंपतितंदृष्ट्वासमेताःसर्वबांधवाः ॥ असीनादाय
शक्तीश्चभार्गवंपर्यधावयन् ॥ १२ ॥ रामोपिधनुरादायरथमारुह्यसत्वरः ॥ विसृजन्शरवर्षाणिव्यधमत्पार्थिवंबलं ॥ १३ ॥ ततस्तुक्षत्रियाःकेचिज्जामदग्न्य
भयार्दिताः ॥ विविशुर्गिरिदुर्गाणिमृगाःसिंहार्दिताइव ॥ १४ ॥ तेषांस्वविहितंकर्मतद्भयान्नानुतिष्ठतां ॥ प्रजावृषलतांप्राप्ताब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ १५ ॥ ए
वंतेद्रविडाभीराःपुंड्राश्चशवरैःसह ॥ वृषलत्वंपरिगताव्युत्थानात्क्षत्रधर्मिणः ॥ १६ ॥ ततश्चहतवीरासुक्षत्रियासुपुनःपुनः ॥ द्विजैरुत्पादितंक्षत्रंजामदग्न्योन्य
कृंतत ॥ १७ ॥ एकविंशतिमेधांतेरामंवागशरीरिणी ॥ दिव्याप्रोवाचमधुरासर्वलोकपरिश्रुता ॥ १८ ॥ रामरामनिवर्त्तस्वकंगुणंतातपश्यसि ॥ क्षत्रबंधूनिमा
न्प्राणैर्विप्रयोज्यपुनःपुनः ॥ १९ ॥ तथैवतंमहात्मानमृचीकप्रमुखास्तदा ॥ पितामहामहाभागनिवर्त्तस्वेत्यथाब्रुवन् ॥ २० ॥ पितुर्वधममृष्यंस्तुरामःप्रोवाचता
नृषीन् ॥ नार्हंतीहभवंतोमांनिवारयितुमित्युत ॥ २१ ॥ पितरऊचुः नार्हसेक्षत्रबंधूंस्त्वंनिहंतुंजयतांवर ॥ नेहयुक्तंत्वयाहंतुंब्राह्मणेनसतानृपान् ॥ २२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पितरऊचुः अत्राप्युदाहर
तीममितिहासंपुरातनं ॥ श्रुत्वाचतत्तथाकार्यंभवताद्विजसत्तम ॥ १ ॥ अलर्कोनामराजर्षिरभवत्सुमहातपाः ॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचमहात्मासुदृढव्रतः ॥ २ ॥

क्तवचनात्युद्धस्यैवनाममेधइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अत्र
हिंसायाअकार्यत्वे ॥ १ ॥ २ ॥

सूक्ष्मेविचारे॥ २ ॥ कर्मशत्रुजयादिउत्सृज्यसूक्ष्मंब्रह्मप्रतिपत्तुंचिंताबभूवेतिसंबंधः ॥ ४ ॥ अन्यत्रबाह्यशत्रुभ्यइतिशेषः शत्रुभिरिंद्रियवैरिभिः ॥ ५ ॥ चिकीर्षतिविक्षेप्तुमिच्छतीत्यर्थः मनःप्रतिहठयोगे

ससागरांतांधनुषाविनिर्जित्यमहीमिमां॥ कृत्वासुदुष्करंकर्ममनःसूक्ष्मेसमादधे॥ ३॥ स्थितस्यवृक्षमूलेषुतस्यचिंताबभूवह॥ उत्सृज्यसुमहत्कर्मसूक्ष्मंप्रति महामते॥ ४॥ अलर्कउवाच मनसोमेबलंजातंमनोजित्वाध्रुवोजयः॥ अन्यत्रबाणान्धास्यामिशत्रुभिःपरिवारितः ॥ ५ ॥ यदिदंचापलात्कर्मसर्वान्म र्त्यांश्चिकीर्षति॥ मनःप्रतिसुतीक्ष्णाग्रानहंमोक्ष्यामिसायकान् ॥ ६ ॥ मनउवाच नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नम र्मामरिष्यसि ॥ ७॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वाप्यविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ ८॥ अलर्कउवाच आघ्रायसुबहून्गं धांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्मात्घ्राणंप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ ९ ॥ घ्राणउवाच नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यं तिभिन्नमर्मामरिष्यसि॥ १० ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत्॥ ११ ॥ अलर्कउवाच इयं स्वादून्रसान्भुक्त्वातानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माज्जिह्वांप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ १२॥ जिह्वोवाच नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ १३॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ १४॥ अल र्कउवाच स्पृष्ट्वात्वग्विविधान्स्पर्शांस्तानेवप्रतिगृध्यति॥ तस्मात्त्वचंपाटयिष्येविविधैःकंकपत्रिभिः ॥ १५॥ त्वगुवाच नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामल र्ककथंचन॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि॥ १६॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत्॥ १७॥ अलर्कउवाच श्रुत्वातुविविधान्शब्दांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माच्छ्रोत्रंप्रतिशरान्प्रतिमुंचाम्यहंशितान् ॥ १८॥ श्रोत्रमुवाच नेमेबाणास्तरिष्यं तिमामलर्ककथंचन॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिततोहास्यसिजीवितं॥ १९॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ २०॥ अलर्कउवाच दृष्ट्वारूपाणिबहुशस्तान्येवप्रतिगृध्यति॥ तस्माच्चक्षुर्हनिष्यामिनिशितैःसायकैरहं॥ २१ ॥ चक्षुरुवाच नेमेबाणास्तरिष्यं तिमामलर्ककथंचन॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि॥ २२॥

नवायुनिरोधादिनाजेष्यामीत्यर्थः ॥६॥ नेमेइति हठयोगेमृत्युरवश्यंसंभवतीतिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंघ्राणादीनांहठेननिग्रहेतत्तदिंद्रियविकलोवसीदत्येवनतुकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तपआलोचनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ योगात्राजयोगात्चित्तमात्रनिग्रहरूपात्एकाग्रं द्रष्टृदृश्यो
परक्तंचित्तंसर्वार्थं तदभावेस्वरूपमात्रनिष्ठंत्वेकाग्रं ॥ २८ ॥ आत्मानंपरंब्रह्म ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुजानीहिअस्मदुपदेशमनुसाक्षात्कुरुयोगबलेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनै

अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अलर्कउवाच इयंनिष्ठाबहुविधाप्रज्ञयात्वध्यवस्यति
तस्माद्बुद्धिंप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ २४ ॥ बुद्धिरुवाच नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥
अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ २५ ॥ ब्राह्मणउवाच ततोलर्कस्तपोघोरंतत्रैवास्थायदुष्करं ॥ नाध्यगच्छत्परंशक्त्याबाणमेतेपुसप्तसु
॥ २६ ॥ सुसमाहितचेतास्तुसततोचिंतयत्प्रभुः ॥ सविचिंत्यचिरंकालमलर्कोद्विजसत्तम ॥ २७ ॥ नाध्यगच्छत्परंश्रेयोयोगान्मतिमतांवरः ॥ सएकाग्रंमनःकृ
त्वानिश्चलोयोगमास्थितः ॥ २८ ॥ इंद्रियाणिजघानाशुबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ योगेनात्मानमाविश्यसिद्धिंपरमिकांगतः ॥ २९ ॥ विस्मितश्चापिराजर्षिरि
मांगाथांजगादह ॥ अहोकष्टंयदस्माभिःसर्वंबाह्यमनुष्ठितं ॥ ३० ॥ भोगतृष्णासमायुक्तैःपूर्वंराज्यमुपासितं ॥ इतिपश्चान्मयाज्ञातंयोगान्नास्तिपरंसुखं ॥ ३१ ॥
इतित्वमनुजानीहिराममाक्षत्रियान्जहि ॥ तपोघोरमुपातिष्ठततःश्रेयोभिपत्स्यसे ॥ ३२ ॥ इत्युक्तःसतपोघोरंजामदग्न्यःपितामहैः ॥ आस्थितःसुमहाभागो
ययौसिद्धिंचदुर्गमां ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्म
णउवाच त्रयोवैरिपवोलोकेनवधागुणतःस्मृताः ॥ प्रहर्षःप्रीतिरानंदस्त्रयस्तेसात्विकागुणाः ॥ १ ॥ तृष्णाक्रोधोभिसंरंभोराजसास्तेगुणाःस्मृताः ॥ श्रमस्तं
द्राचमोहश्चत्रयस्तेतामसागुणाः ॥ २ ॥ एतान्निकृत्यधृतिमान्बाणसंघैरतंद्रितः ॥ जेतुंपरानुत्सहतेप्रशांतात्माजितेंद्रियः ॥ ३ ॥ अत्रगाथाःकीर्त्तयंतिपुराकल्प
विदोजनाः ॥ अंबरीषेणयागीताराज्ञापूर्वंप्रशाम्यता ॥ ४ ॥ समुदीर्णेषुदोषेषुबाध्यमानेषुसाधुषु ॥ जग्राहतरसाराज्यमंबरीषोमहायशाः ॥ ५ ॥

लकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दंतांस्तालुचेतिश्लोकोक्तंहृदयाख्यंब्रह्मप्रतिपाद्यहृदयबंधनाख्यंगुणत्रयंमुमुक्षूणांहेयमाह त्रयइत्यादिना गुणाइतिशेषः
गुणतःवृत्तिभेदात् इष्टप्राप्तिनिश्चयेयत्सुखंतत्प्रहर्षः इष्टप्राप्तौयत्तत्प्रीतिः इष्टभोगेयत्तत्आनंदः ॥ १ ॥ अभिसंरंभोद्वेषाभिनिवेशः ॥ २ ॥ निकृत्यच्छित्वा बाणसंघैःशमादिभिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दोषेषुरागा
दिषुसाधुषुशमादिषु ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ निम्नानिनीचकर्माणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ राज्यंआमोतिस्वाराज्यमितिश्रुतंस्वाराज्याख्यंपरमानंदं ॥ १२ ॥ १३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ममेतिद्व्यक्षरोमृत्युरित्युक्तंतत्रममतायाविषयएवनास्तीतिजनकब्राह्मणसंवादेनाहात्रापीत्यादिना अत्रलोभेनिकृंतनीये ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सनिगृह्यात्मनोदोषान्साधून्समभिपूज्यच ॥ जगाममहतींसिद्धिंगाथाश्चेमाजगादह ॥ ६॥ भूयिष्ठंविजितादोषानिहताःसर्वशत्रवः ॥ एकोदोषोवरिष्ठश्चवध्यः
सनहतोमया ॥ ७॥ यत्प्रयुक्तोजंतुरयंवैतृष्ण्यंनाधिगच्छति ॥ तृष्णार्त्तइहनिम्नानिधावमानोनबुध्यते ॥ ८ ॥ अकार्यमपियेनेहप्रयुक्तःसेवतेनरः ॥ तंलोभम
सिभिस्तीक्ष्णैर्निकृंतंतंनिकृंतत ॥ ९ ॥ लोभाद्धिजायतेतृष्णाततश्चिंताप्रवर्त्तते ॥ सलिप्समानोलभतेभूयिष्ठंराजसान्गुणान् ॥ तदवाप्तौतुलभतेभूयिष्ठंतामसा
न्गुणान् ॥ १० ॥ सतैर्गुणैःसंहतदेहबंधनःपुनःपुनर्जायतिकर्मचेहते ॥ जन्मक्षयेभिन्नविकीर्णदेहोमृत्युंपुनर्गच्छतिजन्मनैव ॥ ११ ॥ तस्मादेतंसम्यगवेक्ष्यलो
भंनिगृह्यधृत्यात्मनिराज्यमिच्छेत् ॥ एतद्राज्यंनान्यदस्तीहराज्यमात्मैवराजाविदितोयथावत् ॥ १२ ॥ इतिराज्ञांबरीषेणगाथागीतायशस्विना ॥ अधिराज्यं
पुरस्कृत्यलोभमेकंनिकृंतता ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रा
ह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ ब्राह्मणस्यचसंवादंजनकस्यचभाविनि ॥ १ ॥ ब्राह्मणंजनकोराजासन्नंकस्मिंश्चिदागसि ॥ विषयेमेन
वस्तव्यमितिशिष्ट्यर्थमब्रवीत् ॥ २ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचाथब्राह्मणोराजसत्तमं ॥ आचक्ष्वविषयंराजन्यावांस्तववशेस्थितः ॥ ३ ॥ सोऽन्यस्यविषयेराज्ञोवस्तु
मिच्छाम्यहंविभो ॥ वचस्तेकर्तुमिच्छामियथाशास्त्रंमहीपते ॥ ४ ॥ इत्युक्तस्तुतदाराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यनकिंचित्प्रत्यभाषत ॥ ५ ॥
तमासीनंध्यायमानंराजानममितौजसं ॥ कश्मलंसहसागच्छद्भानुमंतमिवग्रहः ॥ ६ ॥ समाश्वास्यततोराजाविगतेकश्मलेतदा ॥ ततोमुहूर्त्तादिवतंब्राह्मणंवा
क्यमब्रवीत् ॥ ७॥ जनकउवाच पितृपैतामहेराज्येवश्येजनपदेसति ॥ विषयंनाधिगच्छामिविचिन्वन्पृथिवीमहं ॥ ८ ॥ नाधिगच्छंयदापृथ्व्यांमिथि
लामार्गितामया ॥ नाध्यगच्छंयदातस्यांस्वप्रजामार्गितामया ॥ ९ ॥

॥ ७ ॥ पित्रिति विषयंविशेषेणसिनोतिबध्नातितंबंधकंममतास्पदंनाधिगच्छामिविचिन्वन्अन्वेषमाणोपि अयंभावः पृथिवीमिथिलाप्रजोपलक्षितंराज्यंशरीरसुखादिकंसर्वंअवस्थांतरेष्वव्यभिचरन्नात्मसं
बंधितामश्नुते यथानीलपीतलोहितोपाधिषुसंचरन्स्फटिकोनीलादिवर्जितस्तद्वत् तस्माद्विचारतोदृश्यत्वादिनास्वप्नवन्मिथ्यात्वाव्यभिचारित्वाच्चनात्मातैःसंबध्यतइति ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ आत्मापिदेहोपीतिप्राश्वः वस्तुतस्तुअयमपिममआत्मानभवतीतिसंबंधः अयमितिसाभासोहंकारःसर्वेषामात्मत्वेनप्रसिद्धोममआत्मास्वरूपंनभवतिमुकुरमुखवत् आभासत्वात् सर्वावापृथिवी सर्वंदृश्यंममआत्मामदनन्यत्वात् मुकुरमुखवदेव ॥ ११ ॥ अयमेवन्यायोब्रह्मादिपुत्तिकांतेष्वित्याह यथेति मायामनइंद्रियवद्दर्पणेपुहिप्रतिबिंबितोह्यदृश्यआत्माईशसूत्रविराडात्मनादृश्योनात्माचभव

नाध्यगच्छंयदातस्यांतदामेकश्मलोभवत् ॥ ततोमेकश्मलस्यांतेमतिःपुनरुपस्थिता ॥ १० ॥ तदानविषयंमन्येसर्वोवाविषयोमम ॥ आत्मापिचायंनममस र्वावापृथिवीमम ॥ ११ ॥ यथाममतथान्येषामितिमन्येद्विजोत्तम ॥ उष्यतांयावदुत्साहोभुज्यतांयावदुष्यते ॥ १२ ॥ ब्राह्मणउवाच पितृपैतामहेराज्ये वश्येजनपदेसति ॥ ब्रूहिकांमतिमास्थायममत्वंवर्जितंत्वया ॥ १३ ॥ कांवैबुद्धिंसमाश्रित्यसर्वोवैविषयस्तव ॥ नावैषिविषयंयेनसर्वोवाविषयस्तव ॥ १४ ॥ जनकउवाच अंतवंत्यइहावस्थाविदिताःसर्वकर्मसु ॥ नाध्यगच्छमहंतस्मान्ममेदमितियद्भवेत् ॥ १५ ॥ कस्येदमितिकस्यस्वमितिवेदवचस्तथा ॥ नाध्यग च्छमहंबुद्ध्याममेदमितियद्भवेत् ॥ १६ ॥ एतांबुद्धिंसमाश्रित्यममत्वंवर्जितंमया ॥ शृणुबुद्धिंचयांज्ञात्वासर्वत्रविषयोमम ॥ १७ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिगं धान्घ्राणगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताभूमिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ १८ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिरसानास्येपिवर्ततः ॥ आपोमेनिर्जितास्तस्माद्वशेतिष्ठंतिनि त्यदा ॥ १९ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिरूपंज्योतिश्चचक्षुषः ॥ तस्मान्मेनिर्जितंज्योतिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २० ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिस्पर्शांस्त्वचिगताश्च ये ॥ तस्मान्मेनिर्जितोवायुर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २१ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिशब्दान्श्रोत्रगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताःशब्दावशेतिष्ठंतिनित्यदा ॥ २२ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिमनोनित्यंमनोंतरे ॥ मनोमेनिर्जितंतस्माद्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २३ ॥ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्चभूतेभ्योऽतिथिभिःसह ॥ इत्यर्थंसर्वएवेति समारंभाभवंतिवै ॥ २४ ॥ ततःप्रहस्यजनकंब्राह्मणःपुनरब्रवीत् ॥ त्वज्जिज्ञासार्थमद्येहविद्धिमांधर्ममागतं ॥ २५ ॥

तिनवस्तुतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आढ्यत्वदरिद्रत्वादयोवस्थाः ॥ १५ ॥ कस्येदमिति नकस्यचिदित्यर्थः अत्रमागृधःकस्यस्विद्धनमितिश्रुतिंप्रमाणयति कस्यस्वमिति ॥ १६ ॥ आढ्यत्वा देरंतवत्त्वाद्धनादिषुममतामयात्यक्तेत्याह एतामिति देवाद्यर्थमेवविष्टिगृहीतस्येवममगंधादीनामिच्छानात्मभोगार्थंअतोभूम्यादयएवममवशेतिष्ठंतिनत्वहंतेषामित्याह शृणुइत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

त्वमस्येति अस्यचक्रस्यआत्मापिचायंनममसर्वावापृथिवीममेत्येवंरूपस्यधीसाधनकलापस्यब्रह्मलाभस्यब्रह्मलाभहेतोः दुर्वारस्यअनैकांतिकस्य अनिवर्त्तिनःआत्यंतिकस्य सत्वनेमिनासत्वगुणरूपेणा
वरणेनचक्रधारास्थानीयेननिरुद्धस्य प्रवर्त्तकोमुख्यानुष्ठाता ॥ २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तब्रह्मविद्यासाध
नाथजीवन्मुक्त्यवस्थामाह नाहमित्यादिना तथेतियथादेहात्मवादिनः ॥ १ ॥ पश्यसे कर्मव्यतिहारेतङ् त्वद्द्रष्टारंमांत्वंस्वस्यायथासंगिनंपश्यसितथानाहमस्मीत्यर्थः आत्मनःसर्वात्मत्वंसर्वस्यचात्ममात्र

त्वमस्यब्रह्मलाभस्यदुर्वारस्यानिवर्त्तिनः ॥ सत्वनेमिनिरुद्धस्यचक्रस्यैकःप्रवर्त्तकः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्म
णगीतासुद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ब्राह्मणउवाच नाहंतथाभीरुचरामिलोकेयथात्वंमांतर्जयसेस्वबुद्ध्या ॥ विप्रोस्मिमुक्तोस्मिव
नेचरोस्मिगृहस्थधर्माव्रतवांस्तथास्मि ॥ १ ॥ नाहमस्मियथामांत्वंपश्यसेचशुभाशुभे ॥ मयाव्याप्तमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगतीगतं ॥ २ ॥ येकेचिज्जंतवोलोके
जंगमाःस्थावराश्चह ॥ तेषांमामंतकंविद्धिदारूणामिवपावकं ॥ ३ ॥ राज्यंपृथिव्यांसर्वस्यामथवापित्रिविष्टपे ॥ तथाबुद्धिरियंवेत्तिबुद्धिरेवधनंमम ॥ ४ ॥ ए
कःपंथाब्राह्मणानांयेनगच्छंतितद्विदः ॥ गृहेषुवनवासेषुगुरुवासेषुभिक्षुषु ॥ ५ ॥ लिंगैर्बहुभिरव्यग्रैरेकाबुद्धिरुपास्यते ॥ नानालिंगाश्रमस्थानांयेषांबुद्धिःश
मात्मिका ॥ ६ ॥ तेभावमेकमायांतिसरितःसागरंयथा ॥ बुद्ध्यायंगम्यतेमार्गःशरीरेणनगम्यते ॥ आद्यंतवंतिकर्माणिशरीरंकर्मबंधनं ॥ ७ ॥ तस्मात्तेसुभगे
नास्तिपरलोककृतंभयं ॥ तद्भावभावनिरताममैवात्मानमेष्यसि ॥ ८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रयस्त्रिंशो
ध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मण्युवाच नेदमल्पात्मनाशक्यंवेदितुंनाकृतात्मना ॥ बहुचाल्पंचसंक्षिप्तंविप्लुतंचमतंमम ॥ १ ॥ उपायंतंम
मब्रूहियेनैषालभ्यतेमतिः ॥ तन्मन्येकारणंत्वत्तोयतएषाप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ ब्राह्मणउवाच अरणींब्राह्मणींविद्धिगुरुरस्योत्तरारणिः ॥ तपःश्रुतेभिमथ्नीतो
ज्ञानाग्निर्जायतेततः ॥ ३ ॥

त्वंज्ञानफलंप्रतिपादयतिसार्द्धेन मयेति ॥ २ ॥ ३ ॥ आप्नोतिस्वराज्यमित्यादिश्रुत्यर्थंसंगृह्णाति राज्यमिति ॥ ४ ॥ एकःपंथाःज्ञानरूपोनान्यः
ब्राह्मणानांब्रह्मविदां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुभगेईश्वरि शरीरबंधनिर्मुक्तत्वात् परलोकःअनात्मलोकः तद्भावोमदात्मभावःतस्यभावोभावना ॥ ८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशो
ध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तमर्थमाक्षिपति नेदमिति ॥ १ ॥ मन्येजानीयां ॥ २ ॥ ब्राह्मणींबुद्धिं तपःमनननिदिध्यासनात्मकमालोचनं श्रुतंवेदांतश्रवणं आत्मावाअरेद्रष्टव्यः
श्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यइतिआत्मदर्शनानुवादेनश्रवणादिविधानात् ॥ ३ ॥

आक्षेपपूर्वकंज्ञेयस्वरूपमाह यदिदमित्यादिना यदिदमपरोक्षंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितंजीवाख्यंससंगरूपंतत्ब्रह्मणोऽसंगस्यलिंगंस्वरूपमितियत्तत्कनु नकथंचनजीवस्यब्रह्मभावःसंभवतीत्यर्थः अत्रोपपत्तिमा
ह ग्रहीतुमिति यत्येननिग्रहीतुंशक्यंतत्निग्राह्यंतस्यनिग्रहीतुर्लक्षणंस्वरूपंइतिकनुदृष्टंनकापीत्यर्थः आत्मानमंतरोयमयतीतिजीवेशयोर्नियम्यनियामकत्वश्रवणात्भृत्यभर्त्रोरिवनतयोरभेदसंभावनापी
तिभावः ॥ ४ ॥ उत्तरमाहालिंगइति योयंक्षेत्रज्ञउक्तःसलिंगंएवंरूपइतिनिर्देशयोग्यंस्वरूपंतद्रहितः यतोनिर्गुणः अस्यसगुणत्वंसलिंगत्वंचविनैवकारणंभ्रांत्यैवभातिनसत्यंविद्यतइत्यर्थः भ्रांत्यपगमेनतद
धिगमेउपायमेववक्ष्यामि नवेतिचित्तशुध्यभावे ॥ ५ ॥ सम्यगुपायोदृष्टश्च पूर्वोक्ताःश्रवणादयस्तैर्भ्रमरैरुपरिभ्रमद्भिरधःस्थमगृहीतमपिसुरभिद्रव्यंलक्ष्यते एवंश्रवणादिभिरात्मालक्षणाद्वारेणलक्ष्यतइत्य
र्थः कोसावुपायः कर्मबुद्धिः कर्मशोधिताबुद्धिःकर्मबुद्धिः कर्मभिरशोधितायांबुद्धौश्रवणाद्यभ्याससहस्रेणापिनगम्यतइतिभावः अबुद्धित्वादुक्तविधबुद्धिराहित्यात् मूढाअसंगमपि क्षेत्रज्ञंज्ञानलिं
गैर्बुध्यादिभिराश्रितंसंगिनमिवमन्यंते तद्वस्तुउपायेनश्रवणादिजन्ययाबुध्यालक्ष्यतइतिसंबंधः ॥ ६ ॥ नेदंब्रह्मज्ञानंविधिनिषेधप्रधानं अहेयानुपादेयप्रत्यगात्मविषयत्वात् तथात्वेवास्वरूपनाशानित्य

ब्राह्मण्युवाच यदिदंब्राह्मणोलिंगंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितं॥ ग्रहीतुंयेनयच्छक्यंलक्षणंतस्यतत्कनु॥ ४ ॥ ब्राह्मणउवाच अलिंगोनिर्गुणश्चैवकारणंनास्य
लक्ष्यते॥ उपायमेववक्ष्यामियेनगृह्येतवानवा ॥ ५ ॥ सम्यगुपायोदृष्टश्चभ्रमरैरिवलक्ष्यते ॥ कर्मबुद्धिरबुद्धित्वाज्ज्ञानलिंगैरिवाश्रितं॥ ६ ॥ इदंकार्यमिदंने
तिनमोक्षेषूपदिश्यते॥ पश्यतःशृण्वतोबुद्धिरात्मनोयेषुजायते॥ ७॥ यावंतइहशक्येरंस्तावतोंशान्प्रकल्पयेत् ॥ अव्यक्तान्व्यक्तरूपांश्चशतशोथसहस्रशः॥८॥
सर्वान्नानार्थयुक्तांश्चसर्वान्प्रत्यक्षहेतुकान्॥ यतःपरंनविद्येततोभ्यासेभविष्यति॥९॥ श्रीभगवानुवाच ततस्तुतस्याब्राह्मण्यामतिःक्षेत्रज्ञसंक्षये॥ क्षे
त्रज्ञानेनपरतःक्षेत्रज्ञेभ्यःप्रवर्त्तते॥ १० ॥ अर्जुनउवाच क्वनुसाब्राह्मणीकृष्णक्वचासौब्राह्मणर्षभः॥ याभ्यांसिद्धिरियंप्राप्ताताबुभौवदमेऽच्युत॥ ११॥

त्वेदुरपन्हवेस्यातां अपितुरज्जुदर्शनदशमत्वश्रवणाभ्यांसर्पादशमत्वयोरिवबुध्यावाक्येनवाऽविद्याध्यारोपितकार्यकारणप्रपंचस्यनिराकरणसापेक्षमित्याह इदंकार्यमिति मोक्षेष्वितिबहुवचनंमुक्त्युपादान
भूतबुध्यादितत्त्वभेदात् ॥ ७ ॥ तेचयावंतःपंचसप्तएकादशत्रयोदशवातेषांप्रत्येकंवृत्तिभेदात्शतशःसहस्रशोवाकल्पनीयाइत्याह यावंतइति अव्यक्तान्मायाविद्यादिरूपान् व्यक्तरूपान्शब्दादीन् उपेय
प्रतिपत्त्यर्थाउपायाअव्यवस्थिताइतिन्यायेनशिष्यबोधार्थंमंदमध्यमोत्तमाधिकारिभेदेनव्यष्टिमात्रकल्पनयावासमष्टिव्यष्टिद्वयकल्पनयावासमष्टिमात्रकल्पनयावातत्त्वार्थयोरभेदंप्रत्याययन्नात्रवस्तुसंतोऽ
नात्मपदार्थाःसंति येनमोक्षापादानानितार्किकादिवत्संख्ययापरिच्छिद्येरन्नित्यर्थः ॥ ८ ॥ ततइतिप्रथमार्थेतसिः यतःपरंअन्यन्नास्तितद्वस्तुभविष्यत्यधिकारी अभ्यासेशमाद्यभ्यासेपुष्कलेसति अत्रकंठग
तविस्मृतचामीकरवद्ब्रह्मप्राप्तिभवनंनोत्पाद्यत्वेनानित्यत्वापत्तेः ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतितत्त्वमसीत्यादिवाक्येभ्यःसिद्धवद्ब्रह्मभावश्रवणादित्यर्थः ॥ ९ ॥ क्षेत्रज्ञसंक्षयेजीवस्यपरमात्मनिप्रविलापने क्षेत्रज्ञानेनैवक्षे
त्रज्ञात्परंज्ञायतइत्याह क्षेत्रेति क्षेत्रज्ञएवोपाधिविलयाद्ब्रह्मैवास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

मनोमेचित्प्रतिबिंबगर्भंमनोजीवइत्यर्थः मनोमुक्तःक्षेत्रज्ञोहमेवब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्वाध्या
यांतेमनोमेब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीं क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजयेतिमनोबुद्ध्योर्ब्रह्मवित्त्वेनतदुपलक्षितसकलकरणप्रकाश्यमर्थजातंब्रह्मेत्युक्तंयश्चतयोःसाक्षीसचिदात्माहमितिचदर्शितं तत्र
प्रपंचःसाक्षीचेत्युभयमपिपरंब्रह्मउततयोरन्यतरद्यत्परंब्रह्मतन्मेवदेत्यर्जुनउवाच ब्रह्मयदिति आद्येपक्षेसप्रपंचंब्रह्मज्ञेयंद्वितीयेनिष्प्रपंचमितितत्रसूक्ष्मेनिष्प्रपंचएवमेमनोरमतइतिस्वतुष्टिंकथयति तेनसतां

श्रीभगवानुवाच मनोमेब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीं॥ क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजय॥ १२॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनु
गीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ अर्जुनउवाच ब्रह्मयत्परमंज्ञेयंतन्मेव्या
ख्यातुमर्हसि॥ भवतोहिप्रसादेनसूक्ष्मेमेरमतेमतिः॥ १॥ वासुदेवउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ संवादंमोक्षसंयुक्तंशिष्यस्यगुरुणासह
॥ २॥ कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यसंशितव्रतं॥ शिष्यःपप्रच्छमेधावीकिंस्विच्छ्रेयःपरंतप॥ ३॥ भगवंतंप्रपन्नोहंनिःश्रेयसपरायणः॥ याचेत्वांशिरसाविप्र
यद्ब्रूयांब्रूहितन्मम॥ ४॥ तमेवंवादिनंपार्थशिष्यंगुरुरुवाचह॥ सर्वंतुतेप्रवक्ष्यामियत्रवैसंशयोद्विज ॥ ५॥ इत्युक्तःसकुरुश्रेष्ठगुरुणागुरुवत्सलः॥ प्रांजलिःप
रिपप्रच्छयत्तःशृणुमहामते॥ ६॥ शिष्यउवाच कुतश्चाहंकुतश्चत्वंतत्सत्यंब्रूहियत्परं॥ कुतोजातानिभूतानिस्थावराणिचराणिच॥ ७॥ केनजीवंतिभू
तानितेषामायुश्चकिंपरं॥ किंसत्यंकिंतपोविप्रकेगुणाःसद्भिरीरिताः॥ ८॥ केपंथानःशिवाश्चस्युःकिंसुखंकिंचदुष्कृतं॥ एतान्मेभगवन्प्रश्नान्याथातथ्येन
सुव्रत॥ ९॥ वक्तुमर्हसिविप्रर्षेयथावदिहतत्त्वतः॥ त्वदन्यःकश्चनप्रश्नानेतान्वक्तुमिहार्हति॥ १०॥ ब्रूहिधर्मविदांश्रेष्ठपरंकौतूहलंमम॥ मोक्षधर्मार्थकुशलोभ
वाँल्लोकेषुगीयते॥ ११॥ सर्वसंशयसंच्छेत्तात्वदन्योनचविद्यते॥ संसारभीरवश्चैवमोक्षकामास्तथावयं॥ १२॥ वासुदेवउवाच तस्मैसंप्रतिपन्नाय
यथावत्परिपृच्छते॥ शिष्यायगुणयुक्तायशांतायप्रियवर्त्तिने॥ १३॥

हिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइतिन्यायेननिष्प्रपंचमेवशास्त्रार्थइतिज्ञापयति ॥ १ ॥मोक्षसंयुक्तं यस्मिन्श्रुतेसद्योमुक्तिरेवलभ्यतइत्यर्थः॥ २ ॥३ ॥ ब्रूयांपृच्छामि॥ ४॥ ५॥६॥ अहंत्वमि
तिशास्यशासनकर्त्रोर्जीवेश्वरयोःप्रश्नः यच्चताभ्यांपरंअन्यत्सत्यमबाधितंवस्तुतदपिब्रूहि भूतानिवियदादीनि स्थावरादीनिभौतिकानि ॥ ७ ॥ भूतानिउभयविधानि किंपरमवसानंयस्यतत्किंतेषांलय
स्थानमित्यर्थः किंसत्यंअबाधितफलंकर्म तपःक्रियारूपंकायिकादिभेदेनत्रिविधं गुणाःसत्त्वादयःकिंस्वरूपाइत्यर्थः ॥८॥ सुखंमुख्यं प्रश्नान्वक्तुमर्हसीतिसंबंधः ॥९॥ कश्चकोपि॥१०॥११॥१२॥१३॥

॥ १४ ॥ स्ववाक्येश्रद्धोत्पादनार्थमाख्यायिकामुखेनोत्तरयति ब्रह्मणेति इदंत्वयापृष्टंवेदविद्यांसमाश्रित्यआश्रित्यनतुस्वकल्पनां तत्त्वभूतस्यअबाधितस्यार्थस्यभावनंविचारोयस्मिन्तत् ॥ १५ ॥ ज्ञानं परं
ब्रह्मविषयंउत्तमं तथातपःसंन्यासाख्यंउत्तमं ज्ञानतत्त्वंज्ञानस्यतत्त्वंयाथार्थ्यं घटादितत्त्वज्ञानव्यावृत्त्येनिराबाधमिति निर्गतःआसमंतात्बाधोयस्मात् तद्धिब्रह्मज्ञानबाध्यंनतथैतदित्यर्थः यश्चएतत्सर्वंसर्वभू
तस्थंचआत्मानंसंप्रज्ञातावस्थायांवेदससर्वगतिःसर्वकामभाक्भवति तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीतिश्रुतेः सार्धश्लोकोवाक्यं ॥ १६ ॥ सहसंवासंचिज्जडयोरेकलोलीभावंसंप्रज्ञाते विवासंतयोःपृथक्कं
शुद्धत्वंपदार्थदर्शने एकत्वंईश्वराद्भेदंतस्यैव नानात्वंतयोर्भिन्नत्वंव्यवहारे ॥ १७॥ नकामयतइतिममकाराभावः नाभिमन्यतइत्यभिमानोहंकारस्तदभावः तयोःसतोर्जीवन्नेवमुच्यतइत्यर्थः ॥ १८॥ प्रधानंमा

छायाभूतायदांताययततेब्रह्मचारिणे॥तान्प्रश्नानब्रवीत्पार्थमेधावीसधृतव्रतः॥गुरुःकुरुकुलश्रेष्ठसम्यक्सर्वानरिंदम॥१४॥ गुरुरुवाच ब्रह्मणोक्तमिदंसर्वमृ
षिप्रवरसेवितं॥वेदविद्यांसमाश्रित्यतत्त्वभूतार्थभावनं॥१५॥ज्ञानंत्वेवपरंविद्मःसंन्यासंतपउत्तमं॥यस्तुवेदनिराबाधंज्ञानतत्त्वंविनिश्चयात्॥सर्वभूतस्थमात्मा
नंससर्वगतिरिष्यते॥१६॥योविद्वान्सहसंवासंविवासंचैवपश्यति॥तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्परिमुच्यते॥१७॥योनकामयतेकिंचिन्नकिंचिदभिमन्यते॥इह
लोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते॥१८॥ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतविधानवित्॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः॥१९॥ अव्यक्तबीजप्रभवोबुद्धिस्कंध
मयोमहान्॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः॥२०॥ महाभूतविशेषश्चविशेषप्रतिशाखवान्॥ सदापर्णःसदापुष्पःसदाशुभफलोदयः॥२१॥ आजीवःसर्व
भूतानांब्रह्मबीजःसनातनः॥ एतज्ज्ञात्वाचतत्त्वानिज्ञानेनपरमासिना॥ छित्वाचामरतांप्राप्यजहातिमृत्युजन्मनी॥२२॥ भूतभव्यभविष्यादिधर्मकामार्थनि
श्चयं॥ सिद्धसंघपरिज्ञातंपुराकल्पंसनातनं॥२३॥ प्रवक्ष्येहंमहाप्राज्ञपदमुत्तममद्यते॥ बुध्वायदिहसंसिद्धाभवंतीहमनीषिणः॥२४॥ उपगम्यर्षयःपूर्वंजिज्ञा
संतःपरस्परं॥ प्रजापतिभरद्वाजौगौतमोभार्गवस्तथा॥ २५ ॥ वसिष्ठःकश्यपश्चैवविश्वामित्रोत्रिरेवच॥ मार्गान्सर्वान्परिक्रम्यपरिश्रांताःस्वकर्मभिः॥ २६॥

या गुणाःसत्वादयः तेषांतत्त्वंकल्पितत्वस्वरूपंयाथात्म्यं सर्वभूतानांविधानंविधीयतेउत्पाद्यतेनेनेतिकारणंतदुभयज्ञोमुच्यते ॥१९॥ अव्यक्तंअज्ञानंतदेवबीजप्रभवोमूलंअंकुरश्चयस्य बुद्धिर्महत्तत्त्वंतदेवस्कं
धायस्य अहंकारोविटपाःपल्लवायस्य इंद्रियाण्येवअंकुराअनर्थवल्लीपूर्वरूपभूताःकोटरेषुछिद्रेषुयस्य ॥ २० ॥ महाभूतानिवियदादीनिविशेषस्तिलकःपुष्पकोरकस्थानीयोयस्य विशेषाःस्थूलकार्याणि
तान्येवप्रतिशाखाउपशाखास्तद्वान् पर्णउत्पद्यपतनशीलःसंकल्पः पुष्पंकर्म फलंसुखादि ॥ २१ ॥ एतत्बीजभूतंब्रह्मज्ञात्वा तत्त्वानिअव्यक्तादीनिज्ञानेनछित्वेतितेषामज्ञानकार्यत्वंरज्जूरगवदुक्तं जहाति
त्यजति सार्धश्लोकः एतेनऊर्ध्वमूलार्थःस्मारितः ॥ २२ ॥ भूतेति भूरादयआदिपदार्थः तेषामर्थांतानांनिश्चयःस्वरूपावधारणंयस्मिन्तं पुराकल्पंबहुकर्तृकमन्वाख्यानं ॥ २३ ॥ पदंपदनीयंअधिगंतव्यं
संसिद्धाःमुंक्ताः ॥ २४ ॥ पुराकल्पमेवाह उपगम्येति ॥ २५ ॥ मार्गान्कर्मगतीःपरिक्रम्यपुनःपुनर्गत्वा ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ क्रियात्कुर्वीत के नोस्माकं ॥ २९ ॥ प्रलयोदिनंदिनादिर्भूतलयः अपवर्गःआत्यंतिकोभूतोच्छेदोमोक्षाख्यः प्रभवाप्ययौजन्ममृत्यू ॥ ३० ॥ यथागमंवेदानुसारि ॥ ३१ ॥ सत्यात्त्रैका
लिकबाधरहितात्ब्रह्मणः भूतानिअव्यक्तादीनिस्थावराणिवियदादीनिचराणिजरायुजादीनि एतेनकुतश्चाहमितिश्लोकोक्तप्रश्नानामुत्तरमुक्तं तपसाकर्मणाजीवंतिइतिहेतोर्द्विजाः स्वांयोनिंब्रह्मसमतिक्र
म्यध्यानच्युताःविक्षेपावस्थांप्राप्यस्वकर्मणावर्त्ततइतिसार्द्धःश्लोकः ॥ ३२ ॥ किंसत्यमित्यस्योत्तरमाह सत्यमिति गुणसंयुक्तमित्यनेननिर्गुणंसत्यंएकमेवतत्रभेदहेतोर्गुणस्यैवाभावादितिदर्शितं ॥ ३३ ॥

ऋषिमांगिरसंवृद्धंपुरस्कृत्यतुतेद्विजाः॥ददृशुर्ब्रह्मभवनेब्रह्माणंवीतकल्मषं॥ २७॥तंप्रणम्यमहात्मानंसुखासीनंमहर्षयः ॥ पप्रच्छुर्विनयोपेतानैःश्रेयसमिदं
परं॥ २८॥कथंकर्मक्रियात्साधुकथंमुच्येतकिल्बिषात्॥केनोमार्गाःशिवाश्चस्युःकिंसत्यंकिंचदुष्कृतं॥ २९ ॥ कौचोभौकर्मणांमार्गौप्राप्नुयुर्दक्षिणोत्तरौ॥
प्रलयंचापवर्गंचभूतानांप्रभवाप्ययौ॥ ३०॥इत्युक्तःसमुनिश्रेष्ठैर्यदाहप्रपितामहः॥तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिशृणुशिष्ययथागमं॥ ३१ ॥ ब्रह्मोवाच सत्या
द्भूतानिजातानिस्थावराणिचराणिच॥तपसातानिजीवंतिइतितद्वित्तसुव्रताः ॥ स्वांयोनिंसमतिक्रम्यवर्त्तंतेस्वेनकर्मणा ॥ ३२॥सत्यंहिगुणसंयुक्तंनियतंपं
चलक्षणं॥ ३३॥ब्रह्मसत्यंतपःसत्यंसत्यंचैवप्रजापतिः ॥सत्याद्भूतानिजातानिसत्यंभूतमयंजगत् ॥ ३४ ॥ तस्मात्सत्यमयाविप्रानित्यंयोगपरायणाः॥अ
तीतक्रोधसंतापानियताधर्मसेविनः॥ ३५ ॥ अन्योन्यनियतान्वैद्यान्धर्मसेतुप्रवर्त्तकान्॥तानहंसंप्रवक्ष्यामिशाश्वतान्लोकभावनान् ॥ ३६ ॥चातुर्विद्यंत
थावर्णांश्चातुराश्रमिकान्पृथक् ॥धर्ममेकंचतुष्पादंनित्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ३७॥पंथानंवःप्रवक्ष्यामिशिवंक्षेमकरंद्विजाः ॥ नियतंब्रह्मभावायगतंपूर्वमनी
षिभिः॥ ३८॥गदंतस्तंमयाद्येहपंथानंदुर्विदंपरं॥निबोधतमहाभागानिखिलेनपरंपदं ॥ ३९ ॥ ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रमंप्रथमंपदं ॥ गार्हस्थ्यंतुद्वितीयंस्या
द्वानप्रस्थमतःपरं॥ततःपरंतुविज्ञेयमध्यात्मंपरमंपदं ॥ ४० ॥ ज्योतिराकाशमादित्योवायुरिंद्रःप्रजापतिः ॥ नोपैतियावदध्यात्मंतावदेतान्नपश्यति ॥ ४१ ॥
तस्योपायंप्रवक्ष्यामिपुरस्तात्तंनिबोधत॥फलमूलानिलभुजांमुनीनांवसतांवने॥ ४२॥

ब्रह्मईश्वरः तपोधर्मः प्रजापतिर्जीवः भूतानिखादीनि जगत्जरायुजादि एतत्
व्यावहारिकंगुणमयंसत्यपंचकं ॥ ३४ ॥ यस्मात्तस्मात्सत्यमयाःसत्यप्रधानाः धर्मसेविनोभवंति ॥ ३५ ॥ अन्योन्यनियतान्परस्परभयेनधर्मातिक्रमशून्यान् वैद्यान्विद्यावतः तान्विशाम्प्रतीतिशेषः ॥३६॥
चतस्रोधर्मार्थकाममोक्षप्रदाविद्याश्चतुर्विद्यास्ताएवचातुर्विद्यं तच्चप्रतिवर्णंप्रत्याश्रमंचपृथक्प्रवक्ष्यामीत्यनुषज्यते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गदंतःओप्रवक्तारः मयावक्ष्यमाणंपंथानंनिबोधत तेनचपश्यापरंपदंनिबोध
त ॥ ३९ ॥ आत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तमाश्रममध्यात्मंसंन्यासंपरंपदमाहुरितिपूर्वेणान्वयः ॥ ४० ॥ ज्योतिरादिकंदिश्वंतावत्पश्यति यावत्अध्यात्मंसंन्यासपूर्वकमात्मदर्शनंनोपैतिनलभते ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिःसैवधर्मस्यमुख्यंलक्षणंज्ञापकं श्रद्धाहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः देवयानाःदेवयानमार्गप्राप्त्युपायाः ॥ ४४ ॥ एतेषांअन्यतमंधर्मंयःपृथक्भिन्नंएकमेवअभ्यास्तेदृढमाश्रयतिसःका लाक्रमेणचित्तशुद्धिपरिपाकेसतिभूतानांप्रभवाप्ययौस्वनिष्ठावितिसदैवनिमेषोन्मेषमात्रेकालेऽनवरतंपश्यति एतेनदृष्टिरेवसृष्टिरित्युक्तंभवति ॥ ४५ ॥ हेतुनायुक्त्या विषयस्थानिबुद्धिगोचराणिबुद्धिस्था नि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विशेषाःशब्दादयोविशेषगुणाः एकाचेतिपुरुषग्रहणं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सर्वलोकान्समश्नुतेसार्वात्म्यंलभते यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेः ॥ ५० ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तान्येवतत्त्वानिविवरीतुमुत्तरोग्रंथआरभ्यते तदिति तत्तत्रतेषुतत्त्वेषुव्याख्यातेषुमध्येअनुद्रिक्तंत्रिगुणमव्यक्तंवि

वानप्रस्थंद्विजातीनांत्रयाणामुपदिश्यते॥ सर्वेषामेववर्णानांगार्हस्थ्यंतद्विधीयते॥ ४३ ॥ श्रद्धालक्षणमित्येवंधर्मंधीराःप्रचक्षते ॥ इत्येवंदेवयानावःपंथानः परिकीर्त्तिताः॥ सद्भिरध्यासिताधीरैःकर्मभिर्धर्मसेतवः ॥ ४४ ॥ एतेषांपृथगध्यास्तेयोधर्मंसंशितव्रतः॥ कालात्पश्यतिभूतानांसदैवप्रभवाप्ययौ ॥ ४५ ॥ अत स्तत्त्वानिवक्ष्यामियाथातथ्येनहेतुना॥ विषयस्थानिसर्वाणिवर्त्तमानानिभागशः ॥ ४६ ॥ महानात्मातथाव्यक्तमहंकारस्तथैवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचमहा भूतानिपंचच ॥ ४७ ॥ विशेषाःपंचभूतानामितिसर्गःसनातनः ॥ चतुर्विंशतिरेकाचतत्त्वसंख्याप्रकीर्त्तिता ॥ ४८ ॥ तत्वानामथयोवेदसर्वेषांप्रभवाप्ययौ ॥ स धीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति ॥ ४९ ॥ तत्त्वानियोवेदयतेयथातथंगुणांश्वसर्वानखिलाश्चदेवताः॥ विधूतपाप्माप्रविमुच्यबंधनंससर्वलोकानमलान्समश्नु ते ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच तदव्यक्तमनु द्रिक्तंसर्वव्यापिध्रुवंस्थिरं॥ नवद्वारंपुरंविद्यात्रिगुणंपंचधातुकं॥ १ ॥ एकादशपरिक्षेपंमनोव्याकरणात्मकं॥ बुद्धिस्वामिकमित्येतत्परमेकादशंभवेत् ॥ २ ॥

द्यात्साम्योपेतंगुणत्रयमव्यक्तपदार्थः तच्चसर्वकार्यव्यापि ध्रुवंअविनाशि स्थिरंअचंचलंनिरारंभमितियावत् तदेवाव्यक्तमुद्रिक्तंसत्पंचधातुकंभूतपंचकंनवद्वारंपुरंचविद्यात्तेषांतत्कार्यत्वात् पंचखादीनि न वतुभोक्तारंप्रतिविषयप्रवेशद्वाराणि पंचश्रोत्रादीनिमनोबुद्धिप्राणोभिमानाख्योहंकारश्च पुरंशरीरं ॥ १ ॥ परितःक्षिप्यतेविषयभोगवासनयाजीवात्मायैस्तेपरिक्षेपाइंद्रियाणि मनसैवव्याकरणंव्यक्तीभावो येषांतेसंकल्पयानयोविषयाःतदात्मकंपुरंबुद्धिस्वामिकंचपुरं एतदेवपुरंपरंब्रह्म तत्राध्यस्तत्वात् एकादशं इंद्रियंमनस्तन्मात्रंच नकेवलंभोग्यमेवमनःकल्पितंअपितुभोक्ताभोग्यंभोगोपकरणंचसर्वंमनोमात्र मित्यर्थः तद्वाइदंमनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंचेतिश्रुतेः ॥ २ ॥

॥ १६ ॥ नियम्यंतेनियमेनोपतिष्ठंते देवब्राह्मणवैदिकीदेवादिविषयिणी देवब्राह्मणनिंदिकाइतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ १७ ॥ अक्षमेतिच्छेदः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अवाक्स्रोतसः अधोगमनार्हश्चित्तप्रवाहोयेषांतेतथा ॥ २५ ॥ उत्कर्षंआरोहक्रमं उद्रेकंपुण्याविर्भावं ॥ २६ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नाःतिर्यक्स्थावरादियोनिंप्रापाः ब्राह्मणानांब्राह्मणैः कर्मणःअग्निहोत्राद्यर्थंविरुद्धाःहिंसिताःसंतोवैदिकेनसंस्कारेणऊर्ध्वमायांति ततश्च्युताश्चब्राह्मणादिजातिलब्ध्वायतमानाइत्यादिद्वयोःसंबंधः ॥ २७ ॥ २८ ॥ एतदेवस्पष्टयति अन्यथेति ॥ २९ ॥ चूचुकाःस्वलद्गिरः ॥ ३० ॥ शूद्रेति वै

सर्वएतेगुणावृत्तास्तामसाःसंप्रकीर्त्तिताः॥ येचान्येविहिताभावालोकेस्मिन्भावसंज्ञिताः॥ १६॥ तत्रतत्रनियम्यंतेसर्वेतेतामसागुणाः ॥ परिवादकथानित्यं देवब्राह्मणवैदिकी॥ १७॥ अत्यागश्चाभिमानश्चमोहोमन्युस्तथाऽक्षमा ॥ मत्सरश्चैवभूतेषुतामसंवृत्तमिष्यते ॥ १८ ॥ वृथारंभाहियेकेचिद्वृथादानानियानि च ॥ वृथाभक्षणमित्येतत्तामसंवृत्तमिष्यते॥ १९॥ अतिवादोऽतितिक्षाचमात्सर्यमभिमानिता ॥ अश्रद्दधानताचैवतामसंवृत्तमिष्यते ॥ २०॥ एवंविधाश्चयेकेचिल्लोकेस्मिन्पापकर्मिणः॥ मनुष्याभिन्नमर्यादास्तेसर्वेतामसाःस्मृताः ॥ २१ ॥ तेषांयोनीःप्रवक्ष्यामिनियताःपापकर्मिणां ॥ अवाङ्निरयभावायेतिर्यङ्निरयगामिनः ॥ २२ ॥ स्थावराणिचभूतानिपशवोवाहनानिच ॥ क्रव्यादादंदशूकाश्चकृमिकीटविहंगमाः ॥ २३ ॥ अंडजाजंतवश्चैवसर्वेचापिचतुष्पदाः ॥ उन्मत्ताबधिरामूकायेचान्येपापरोगिणः ॥ २४ ॥ मग्नास्तमसिदुर्वृत्ताःस्वकर्मकृतलक्षणाः ॥ अवाक्स्रोतसइत्येतेमग्नास्तमसितामसाः ॥ २५ ॥ तेषामुत्कर्षमुद्रेकंवक्ष्याम्यहमतःपरं॥ यथातेसुकृताँल्लोकाँल्लभंतेपुण्यकर्मिणः॥ २६ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नास्तुविवृद्धायेचकर्मणः ॥ स्वकर्मनिरतानांचब्राह्मणानांशुभैषिणां॥ २७॥ संस्कारेणोर्ध्वमायांतियतमानाःसलोकतां॥ स्वर्गंगच्छंतिदेवानामित्येषावैदिकीश्रुतिः ॥ २८ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नास्तेविबुद्धाःस्वेषुकर्मसु ॥ पुनरावृत्तिधर्माणस्तेभवंतीहमानुषाः ॥ २९॥ पापयोनिंसमापन्नाश्चंडालामूकचूचुकाः ॥ वर्णान्पर्यायशश्चापिप्राप्नुवंत्युत्तरोत्तरं ॥ ३० ॥ शूद्रयोनिमतिक्रम्य येचान्येतामसागुणाः॥ स्रोतोमध्येसमागम्यवर्त्ततेतामसेगुणे ॥ ३१ ॥ अभिष्वंगस्तुकामेषुमहामोहइतिस्मृतः ॥ ऋषयोमुनयोदेवामुत्थ्यंत्यत्रसुखेप्सवः ॥ ॥ ३२ ॥ तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रःक्रोधसंज्ञितः ॥ मरणंत्वंधतामिस्रस्तामिस्रःक्रोधउच्यते॥ ३३ ॥

श्यादियोनिप्राप्तौक्रोधादयस्तामसगुणास्तमोगुणस्रोतसिआयांति तेभ्यआत्मानंरक्षेदित्यर्थः ॥३१॥ कामेषुरूपाद्यर्थेषुअभिष्वंगआसक्तिः ॥३२॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाअत्रतमआदिशब्दैरभिधीयंते तेषुतामिस्रश्चतुर्थःक्रोधसंज्ञितोनतुद्वेषइत्यर्थः एवंअंधतामिस्रोपिनाभिनिवेशःकिंतुमरणमेव तामिस्रःक्रोधउच्यतइतिपुनर्वचनंपरपरिभाषितार्थनिराकरणार्थं तामिस्रांधतामिस्रपदाभ्यांक्रोधमरणेएवग्राह्येनतुरागसौद्वेषाभिनिवेशावित्यर्थः ॥ ३३ ॥

स्रोतांसि चित्तनद्याः प्रवाहाः त्रीणि शुक्लं हिंसाशून्यधर्मप्रावण्यं कृष्णं हिंसाप्रावण्यं शुक्लकृष्णं हिंसायुक्तप्रवृत्तिधर्मप्रवण्यं चेति एतानि यस्मिन् चित्ते विद्यमानानि तिसृभिः प्रनाडीभिः संस्काररूपाभिस्त्रिगुणात्मिकाभिराप्यायंते पूर्यंते ताश्च तथैव पुनः पुनर्वर्धंते ॥ ३॥ तत्र त्रीन् गुणान् अव्यक्तावयवभूतान्व्याख्याति तमइत्यादि अन्योन्यमिथुनत्वं दंपतीवदेककार्योत्पादनं अन्योन्योपजीवित्वं बीजांकुरवत् ॥ ४॥ अन्योन्याश्रयत्वं त्रिदंडविष्टंभवत् अन्योन्यानुवर्त्तित्वं प्रधानगुणभावेन राजभृत्यवत् अन्योन्यव्यतिषक्तत्वं तेजोवन्नवत् त्रिगुणाः गुणत्रयमयाः पंचधातवः पंचमहाभूतानि भौतिकानि चेत्यर्थः ॥ ५॥ मिथुनं मश्नातीति योगाद्भिभावकं तमस उद्रेके सत्त्वं नश्यति सत्त्वस्योद्रेके तमः एवं रजस उद्रेके सत्त्वं निवर्त्तते सत्त्वस्योद्रेके रजइति ज्ञेयं रजस्तमसोस्तु परस्परोद्दीपकत्वान्नान्योन्यमभिभावकत्वं भवतीति तन्मिथुनद्वयं नोक्तं ॥ ६ ॥ नियम्यते

त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्मिन्नाप्यायंते पुनः पुनः ॥ प्रनाड्यस्तिस्र एवैताः प्रवर्त्तंते गुणात्मिकाः ॥ ३ ॥ तमो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान्प्रचक्षते ॥ अन्योन्यमिथुनाः सर्वे तथान्योन्यानुजीविनः ॥ ४ ॥ अन्योन्यापाश्रयाश्चापि तथान्योन्यानुवर्त्तिनः ॥ अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च त्रिगुणाः पंच धातवः ॥ ५ ॥ तमसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः ॥ रजसश्चापि सत्त्वं स्यात्सत्त्वस्य मिथुनं तमः ॥ ६ ॥ नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्त्तते ॥ नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्त्तते ॥ ७ ॥ नैशात्मकं तमो विद्यात्त्रिगुणं मोहसंज्ञितं ॥ अधर्मलक्षणं चैव नियतं पापकर्मसु ॥ तामसं रूपमेतत्तु दृश्यते चापि संगतं ॥ ८ ॥ प्रकृत्यात्मकमेवाहू रजः पर्यायकारकं ॥ प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दृश्यमुत्पत्तिलक्षणं ॥ ९ ॥ प्रकाशं सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्दधानता ॥ सात्त्विकं रूपमेवं तु लाघवं साधुसंमितं ॥ १० ॥ एतेषां गुणतत्त्वानि वक्ष्यंते तत्त्वहेतुभिः ॥ समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तानि बोधत ॥ ११ ॥ संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः ॥ स्वप्नः स्तंभो भयं लोभः स्वतः सुकृतदूषणं ॥ १२ ॥ अस्मृतिश्चाविपाकश्च नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता ॥ निर्विशेषत्वमंधत्वं जघन्यगुणवृत्तिता ॥ १३ ॥ अकृते कृतमानित्वमज्ञाने ज्ञानमानिता ॥ अमैत्री विकृता भावो ह्यश्रद्धा मूढभावना ॥ १४ ॥ अनार्जवमसंज्ञत्वं कर्म पापमचेतना ॥ गुरुत्वं सन्नभावत्वमवशित्वमवाग्गतिः ॥ १५ ॥

कर्मकर्त्तरि प्रयोगः तिरोधीयते इत्यर्थः रजसस्तिरोधाने तु तमो न प्रवर्त्तते ऽपि तु सत्त्वमेव अप्रवृत्तिर्हि तमसः कार्यं न तु प्रवृत्तिनिरोध इत्यर्थः ॥ ७॥ नैशेति नैशात्मकं अंधकाररूपं त्रिगुणमिति इतरयोरपि विशेषणं त्रयाणामन्योन्यव्यतिषक्तत्वस्योक्तत्वात् ॥ ८ ॥ पर्यायो विपरीत्यं ॥ ९ ॥ लाघवं धर्मज्ञानादिरूपं सौष्ठवं ॥ १० ॥ गुणतत्त्वानि कार्यस्वरूपाणि ॥ ११ ॥ स्वप्नो निद्रा स्तंभो गर्वः ॥ १२ ॥ भिन्नवृत्तिता शीलभंगः निर्विशेषत्वं युक्तायुक्तपरीक्षाया अभावः अंधत्वं सर्वेषां करणानामयथावत्प्रतिपत्तिः जघन्यगुणश्चांडालादिधर्मो हिंस्रत्वाशुचित्वादिः विकृतस्य विविधक्रियारूपस्याभावः अप्रवृत्तिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अचेतना अबोधः गुरुत्वं आलस्यादिना गात्राणां जडत्वं सन्नभावत्वं नष्टभक्तित्वं देवादिषु अवशित्वं अजितेंद्रियत्वं अवाक्गतिर्नीचकर्मानुरागः ॥ १५ ॥

तदेवाह वर्णतइति एतत्तमआदिशब्दितमविद्यादिकंसर्वंतमएवज्ञेयंननुतत्ररजोंशोस्ति तत्रयथाअविद्याअतस्मिंस्तद्बुद्धिरूपविपर्ययाख्यंतमः एवंतत्प्रभवाअस्मितादयोपितमएवतत्रापिअनात्मनिमहत्तत्वे ऽस्मीत्यात्मबुद्धेःसत्त्वात् एवंरागोप्यप्रियेप्रियत्वाध्यासः क्रोधःशांतिप्रतीचिअभिज्वलनाध्यासः एवंअमृतेनित्येमरिष्यामीतिबुद्धिरित्येते वर्णतःस्वरूपतः पाकतइतिपाठेफलतःगुणतःविपर्ययत्वतःयोनितस्ताम

वर्णतोगुणतश्चैवयोनितश्चैवतत्त्वतः॥ सर्वमेतत्तमोविप्राःकीर्त्तितंवोयथाविधि ॥३४॥ कोन्वेतद्बुध्यतेसाधुकोन्वेतत्साधुपश्यति ॥ अतत्त्वेतत्त्वदर्शीयस्तमसस्त त्त्वलक्षणं ॥ ३५ ॥ तमोगुणाबहुविधाःप्रकीर्त्तितायथावदुक्तंचतमःपरावरं ॥ नरोहियोवेदगुणानिमान्सदासतामसैःसर्वगुणैःप्रमुच्यते ॥ ३६ ॥ इतिश्रीम हाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेषट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच रजोहंवःप्रवक्ष्यामियाथातथ्ये नसत्तमाः॥ निबोधतमहाभागागुणवृत्तंचराजसं॥ १ ॥ संतापोरूपमायासःसुखदुःखेहिमातपौ ॥ ऐश्वर्यंविग्रहःसंधिर्हेतुवादोऽरतिःक्षमा ॥ २ ॥ बलंशौर्यंम दोरोषोव्यायामकलहावपि ॥ ईर्ष्येप्सापिशुनंयुद्धंममत्वंपरिपालनं ॥ ३ ॥ वधबंधपरिक्लेशाःक्रयोविक्रयएवच ॥ निकृंतछिंधिभिंधीतिपरवर्मावकर्त्तनं ॥ ४ ॥ उग्रंदारुणमाक्रोशःपरच्छिद्रानुशासनं ॥ लोकचिंतानुचिंताचमत्सरःपरिपालनं ॥ ५ ॥ मृषावादोमृषादानंविकल्पःपरिभाषणं ॥ निंदास्तुतिःप्रशंसाचप्रतापः परिधर्षणं ॥ ६ ॥ परिचर्यानुशुश्रूषासेवातृष्णाव्यपाश्रयः ॥ व्यूहोनयःप्रमादश्चपरिवादःपरिग्रहः ॥ ७ ॥ संस्कारायेचलोकेषुप्रवर्त्ततेपृथक्पृथक् ॥ नृषुनारीषु भूतेषुद्रव्येषुशरणेषुच ॥ ८ ॥ संतापोऽप्रत्ययश्चैवव्रतानिनियमाश्रये ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिपौर्त्तानिविविधानिच ॥ ९ ॥ स्वाहाकारोनमस्कारःस्वधाकारोव षट्क्रिया ॥ याजनाध्यापनेचोभेयजनाध्ययनेअपि ॥ १० ॥ दानंप्रतिग्रहश्चैवप्रायश्चित्तानिमंगलं ॥ इदंमेस्यादिदंमेस्यात्स्नेहोगुणसमुद्भवः ॥ ११ ॥ अभिद्रो हस्तथामायानिकृतिर्मानएवच ॥ स्तैन्यंहिंसाजुगुप्साचपरितापःप्रजागरः ॥ १२ ॥ दंभोदर्पोथरागश्चभक्तिःप्रीतिःप्रमोदनं ॥ द्यूतंचजनवादश्चसंबंधाःस्त्रीकृ ताश्चये ॥ १३ ॥ नृत्यवादित्रगीतानांप्रसंगायेचकेचन ॥ सर्वएतेगुणाविप्राराजसाःसंप्रकीर्त्तिताः ॥ १४ ॥

सत्वतस्तत्वतमएव ॥ ३४ ॥ एतत्दुर्बोधमित्युक्तिपूर्वकंसामान्यतस्तमसोलक्षणमाह कइति ॥ ३५ ॥ तमोविकारागुणास्तमोगुणाः ॥ ३६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रजोहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उग्रंनिष्ठुरंदारुणंहिंस्रत्वं ॥ ५ ॥ परिभाषणंधिक्कृत्यभाषणं ॥ ६ ॥ व्यूहःव्यवहाररचनाकौ शलं ॥ ७ ॥ शरणेषुरक्षितृषु ॥ ८ ॥ अप्रत्ययःअविश्वासः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ परितापःस्वजनवैकल्यनिमित्तोदाहः पाठांतरेपरिवादःसर्वनिंदा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ अर्वाक्स्वर्गादधः भूमेरुपरिस्रोतःप्रवाहोयेषांतेतथा ॥१६॥ प्रेत्यभाविकंजन्मांतरीयंकुशलं ॥१७॥१८॥ इत्याश्वमे०नै०भारतभा०सप्तत्रिंशोऽध्यायः॥ ३७ ॥ ॥७॥ अतइति ॥१॥ उद्रेक उन्नतिः असंरंभोनिर्भयत्वं ॥२॥३॥ मुधेति शास्त्रीयज्ञानादेर्वैयर्थ्यंज्ञात्वायुक्तधर्मोयोगिधर्मोयोभवतिसोमुत्रात्मनिअत्यंतंअविनाशिपदमश्नुते ॥४॥५॥६॥ हर्षःपुत्रजन्मादिजंसुखं तुष्टिःअलंबुद्धिः शांतिक

भूतभव्यभविष्याणांभावानांभुविभावनाः॥ त्रिवर्गनिरतानित्यंधर्मोर्थःकामइत्यपि ॥ १५ ॥ कामवृत्ताःप्रमोदंतेसर्वकामसमृद्धिभिः॥ अर्वाक्स्रोतसइत्येते मनुष्यारजसावृताः॥ १६ ॥ अस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः ॥ प्रेत्यभाविकमीहंतेऐहलौकिकमेवच ॥ ददतिप्रतिगृह्णंतितर्पयंत्यथजुह्वति ॥ १७॥ रजोगुणावोबहुधानुकीर्त्तितायथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नरोपियोवेदगुणानिमान्सदासराजसैःसर्वगुणैर्विमुच्यते ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥ ३७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ब्रह्मोवाच अतःपरंप्रवक्ष्यामितृतीयंगुणमुत्तमं॥ सर्वभूतहितंलोकेसतांधर्ममनिंदितं॥ १ ॥ आनंदःप्रीतिरुद्रेकःप्राकाश्यंसुखमेवच ॥ अकार्पण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ २ ॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवं॥ अक्रोधश्चानसूयाचशौचंदाक्ष्यंपराक्रमः॥३॥ मुधाज्ञानंमुधावृत्तंमुधासेवामुधाश्रमः॥ एवंयोयुक्तधर्मःस्यात्सोमुत्रात्यंतमश्नुते ॥ ४॥ निर्ममोनिरहंकारोनिराशीःसर्वतःसमः॥ अकामभूतइत्येवसतांधर्मःसनातनः॥ ५॥ विश्रंभोह्रीस्तितिक्षाचत्यागःशौचमतंद्रिता ॥ आनृशंस्यमसंमोहोदयाभूतेष्वपैशुनं॥ ६ ॥ हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्चविनयःसाधुवृत्तिता॥ शांतिकर्मणिशुद्धिश्चशुभाबुद्धिर्विमोचनं ॥ ७ ॥ उपेक्षाब्रह्मचर्यंचपरित्यागश्चसर्वशः ॥ निर्ममत्वमनाशीष्ट्वमपरिक्षतधर्मता॥ ८ ॥ मुधादानंमुधायज्ञोमुधाधीतंमुधाव्रतं ॥ मुधाप्रतिग्रहश्चैवमुधाधर्मोमुधातपः ॥ ९ ॥ एवंवृत्तास्तुयेकेचिल्लोकेस्मिन्सत्वसंश्रयाः॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थास्तेधीराःसाधुदर्शिनः॥ १० ॥ हित्वासर्वाणिपापानिनिःशोकाह्यथमानवाः॥ दिवंप्राप्यतुतेधीराःकुर्वंतेवैततस्तनूः॥ ११ ॥ ईशित्वंचवशित्वंचलघुत्वंमनसश्चते ॥ विकुर्वंतेमहात्मानोदेवास्त्रिदिवगाइव ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वस्रोतसइत्येतेदेवावैकारिकाःस्मृताः ॥ विकुर्वंतःप्रकृत्यावैदिवंप्राप्तास्ततस्ततः॥ १३॥ यद्यदिच्छंतितत्सर्वंभजंतेविभजंतिच ॥ इत्येतत्सात्विकंवृत्तंकथितंवोद्विजर्षभाः ॥ एतद्विज्ञायलभतेविधिवद्यद्यदिच्छति ॥ १४॥

र्मणिमृत्युपायेशुद्धिःआर्जवेनप्रवृत्तिः ॥७॥ उपेक्षाऔदासीन्यं ॥८॥९॥ दानादीनांवैयर्थ्यंजानंतोयेब्रह्मयोनिस्थाःवेदकारणेब्रह्मणिनिष्ठावंतस्तएवसाधुदर्शिनोनान्ये ॥१०॥ पापानिकर्माणिराजसतामसानि तनूःशरीराणि कुर्वंतेयोगबलेनानेकशरीरस्रष्टारोभवंति ॥११॥ ईशित्वादिकंअणिमादीनामप्युपलक्षणं मनसःमनःविकुर्वतेअनेकाकारंकुर्वंति नतुनिगृह्णंतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वस्रोतसऊर्ध्वंगमनपराः प्रकृत्याभोगजसंस्कारेणपुनर्भोगार्थंचित्तंविकुर्वंतःनानाकारेणपरिणामयंतः भजंतेस्वयंप्राप्नुवंति विभजंतिसंकल्पितमन्येभ्योपिप्रयच्छंतिसार्धः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नैवेति अविच्छिन्नानिअपृथग्भूतानि इदंसात्विकमिदंराजसमिदंतामसंकार्यमितिव्यप देशस्तुतत्तद्गुणप्राधान्यमात्रादित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ यावदिति क्रियदपिविरुद्धंसत्वंतमसैवनियम्यतेऽतोनियम्यनियामकयोस्तयोःसाम्यंभवतीत्यर्थः एवंप्रवर्त्तनात्मकंरजोमोहप्रकाशात्मकाभ्यांतमःसत्वा भ्यामुद्रिक्तंसत्तेउभेरुणद्धि ॥ ३ ॥ संहत्यमिश्रीभूययात्रांव्यवहारंकुर्वते यतःसंघचारिणःसंहतस्वभावाश्चरंति एवंविधाअपिहेत्वहेतुभिर्वर्त्तंते वैषम्येणेतिशेषः ॥ ४ ॥ एतदेवाह उद्रेकेति उद्रेकउद्बोधकसाम

प्रकीर्तिताःसत्वगुणाविशेषतोयथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नरस्तुयोवेदगुणानिमान्सदागुणान्सभुंक्तेनगुणैःसयुज्यते॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमे धिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ब्रह्मोवाच नैवशक्यागुणावक्तुंपृथक्त्वेनैवसर्वशः॥ अ विच्छिन्नानिदृश्यंतेरजःसत्वंतमस्तथा॥ १ ॥ अन्योन्यमथरज्यंतेह्यन्योन्यंचार्थजीविनः॥ अन्योन्यमाश्रयाःसर्वेतथान्योन्यानुवर्त्तिनः ॥ २ ॥ यावत्सत्वंरज स्तावद्वर्त्ततेनात्रसंशयः॥ यावत्तमश्चसत्वंचरजस्तावदिहोच्यते ॥ ३ ॥ संहत्यकुर्वतेयात्रांसहिताःसंघचारिणः ॥ संघातवृत्तयोह्येतेवर्त्तंतेहेत्वहेतुभिः ॥ ४ ॥ उ द्रेकव्यतिरिक्तानांतेषामन्योन्यवर्त्तिनां॥ वक्ष्यतेतद्यथाऽन्यूनंव्यतिरिक्तंचसर्वशः॥ ५॥ व्यतिरिक्तंतमोयत्रतिर्यग्भावगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्ररजोज्ञेयंसत्वमल्प तरंतथा॥ ६॥ उद्रिक्तंचरजोयत्रमध्यस्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमोज्ञेयंसत्वमल्पतरंतथा ॥ ७॥ ॥ उद्रिक्तंचयदासत्वमूर्ध्वस्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमो ज्ञेयंरजश्चाल्पतरंतथा॥ ८॥ सत्वंवैकारिकीयोनिरिंद्रियाणांप्रकाशिका ॥ नहिसत्वात्परोधर्मःकश्चिदन्योविधीयते॥ ९ ॥ ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थामध्येतिष्ठंति राजसाः॥ जघन्यगुणसंयुक्तायांत्यधस्तामसाजनाः॥ १० ॥ तमःशूद्रेरजःक्षत्रेब्राह्मणेसत्वमुत्तमं॥ इत्येवंत्रिषुवर्णेषुविवर्त्ततेगुणात्रयः ॥ ११ ॥ दूरादपिहि दृश्यंतेसहिताःसंघचारिणः॥ तमःसत्वंरजश्चैवपृथक्त्वेनानुशुश्रुम॥ १२ ॥ दृष्ट्वात्वादित्यमुद्यंतंकुचराणांभयंभवेत्॥ अध्वगाःपरितप्येयुरुष्णतोदुःखभागिनः ॥ १३॥ आदित्यःसत्वमुद्रिक्तंकुचरास्तुतथातमः॥ परितापोध्वगानांचरजसोगुणउच्यते॥ १४॥

परस्त्रेयदाधिक्यंतदभावेअन्यूनंव्यतिरिक्तंअनधिकंचसर्वशःसर्वेषांरूपंसमानंभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ व्यतिरिक्तंअधिकं यत्रश्वशूकरादौ तिर्यग्भावंचआधिक्यंगतंप्राप्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सत्वंइंद्रियाणांयो निःसाचवैकारिकीवैकारिकाहंकारसंबंधिनी प्रकाशिकाइंद्रियद्वाराशब्दादीनामितिशेषः धर्मोधर्महेतुः विधीयतेशास्त्रेप्रकाश्यते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दूरादिति तामसेशूद्रेपिरजःसत्वयोर्दर्शनाद्गुणाःसंघचा रिणएवएवमन्यत्र ॥ १२ ॥ स्वतःप्रकाशकस्याप्यादित्यादेस्तमोरजःकार्यभयसंतापहेतुत्वात्तत्रापित्रिगुणोद्दीपकत्वंवर्त्ततइत्यर्थः कुत्सितंकर्मचरंतितेकुचराश्चोराः ॥ १३ ॥ १४ ॥

तस्यरूपमपित्रिगुणात्मकमित्याह प्राकाश्यमिति ॥ १५ ॥ नतदस्तिपृथिव्यांचेत्यादिश्लोकस्यायंप्रपंचः एवमित्यादि ॥ १६ ॥ स्थावराणामतिमूढत्वात्तत्रतमस्तिर्यग्भावंआधिक्यंगतंदृश्यते राजसाःरम
णीयत्वकटुम्लत्वादयःविवर्त्ततेकालेनद्रव्यांतरयोगेनपाकादिनावा सात्विकस्तुस्नेहः वक्ष्यादेरुद्दीपकत्वेनप्रकाशकत्वात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तमआदीनिद्वाविंशतिर

प्राकाश्यंसत्वमादित्यःसंतापोरजसोगुणः ॥ उपप्लवस्तुविज्ञेयस्तामसस्तस्यपर्वसु ॥ १५ ॥ एवंज्योतिष्षुसर्वेषुनिवर्त्ततेगुणास्त्रयः ॥ पर्यायेणचवर्त्ततेतत्रतत्रत
था ॥ १६ ॥ स्थावरेषुतुभावेषुतिर्यग्भावगतंतमः ॥ राजसास्तुविवर्त्ततेस्नेहभावस्तुसात्विकः ॥ १७ ॥ अहस्त्रिधातुविज्ञेयंत्रिधारात्रिर्विधीयते ॥ मासार्धमा
सवर्षाणिऋतवःसंधयस्तथा ॥ १८ ॥ त्रिधादानानिदीयंतेत्रिधायज्ञःप्रवर्त्तते ॥ त्रिधालोकास्त्रिधादेवास्त्रिधाविद्यास्त्रिधागतिः ॥ १९ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचध
र्मोर्थःकामएवच ॥ प्राणापानावुदानश्चाप्येतएवत्रयोगुणाः ॥ २० ॥ पर्यायेणप्रवर्त्ततेतत्रतत्रतथातथा ॥ यत्किंचिदिहलोकेस्मिन्सर्वमेतेत्रयोगुणाः ॥ २१ ॥
त्रयोगुणाःप्रवर्त्ततेह्यव्यक्तानित्यमेवतु ॥ सत्वंरजस्तमश्चैवगुणसर्गःसनातनः ॥ २२ ॥ तमोव्यक्तंशिवंधामरजोयोनिःसनातनः ॥ प्रकृतिर्विकारःप्रलयः
प्रधानंप्रभवाप्ययौ ॥ २३ ॥ अनुद्रिक्तमनूनंवाप्यकंपमचलंध्रुवं ॥ सदसच्चैवतत्सर्वमव्यक्तंत्रिगुणंस्मृतं ॥ ज्ञेयानिनामधेयानिनरैरध्यात्मचिंतकैः ॥ २४ ॥
अव्यक्तनामानिगुणांश्चतत्वतोयोवेदसर्वाणिगतीश्चकेवलाः ॥ विमुक्तदेहःप्रविभागतत्त्ववित्समुच्यतेसर्वगुणैर्निरामयः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्व
मेधिकपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नोमहानात्मामहाम
तिः आदिर्गुणानांसर्वेषांप्रथमःसर्गउच्यते ॥ १ ॥ महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुःशंभुश्चवीर्यवान् ॥ बुद्धिःप्रज्ञोपलब्धिश्चतथाख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ २ ॥ पर्या
यवाचकैःशब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥ तंजानन्ब्राह्मणोविद्वान्नमोहंनाधिगच्छति ॥ ३ ॥ सर्वतःपाणिपादश्चसर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वं
व्याप्यसतिष्ठति ॥ ४ ॥ महाप्रभावःपुरुषःसर्वस्यहृदिनिश्रितः ॥ अणिमालघिमाप्राप्तिरीशानोज्योतिरव्ययः ॥ ५ ॥

व्यक्तस्यनामधेयानि ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंचतुर्भिरध्यायैर्व्यस्तसमस्तगुणनिरूपणद्वारात
साम्यावस्थारूपमव्यक्तंप्रपंचितं इदानींमहत्तत्त्वंनिरूपयति अव्यक्तादित्यध्यायेन गुणानांगुणकार्याणां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सर्वतइतिगीताश्लोकयज्ज्ञेयमुक्तंतन्महानात्मैवेतिव्यनक्ति मुख्यंतुज्ञेयमव्यक्तात्पर
मेवेतिद्रष्टुं ॥ ४ ॥ ५ ॥

अयमेवदहराद्युपासकानामुपास्यइत्याह तत्रेत्यादिना तत्रमहत्यात्मनिलोकाअतीताअनागतावर्त्तमानाश्चसंति यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदस्मिन्गत्वाविंदतइतिश्रुतेः सद्भावनिरताश्चयेतेमहत्त्वमुपयांतीतिनृतीयेनान्वयः ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥ ॥छ॥ कार्यस्यकारणादनन्यत्वंवदन्महांतमेवाहंकारतामापन्नंविवृणोति य इति ॥ १ ॥ भूतादिरितितस्यैवाहंकारस्यतामसस्यान्वर्थासंज्ञा वैकारिकइतिविकारान्महतोजातइतिव्युत्पत्तेस्तस्यैवनाम सचतेजसःप्रवृत्त्यात्मकस्यरजसोविकारः चेतनाधीयतेस्मिन्नितिचेतनाधातुश्चेतनः

तत्रबुद्धिविदोलोकाःसद्भावनिरताश्चये॥ध्यानिनोनित्ययोगाश्चसत्यसंधाजितेंद्रियाः ॥ ६ ॥ ज्ञानवंतश्चयेकेचिदलुब्धाजितमन्यवः॥ प्रसन्नमनसोधीरानिर्ममानिरहंकृताः॥ ७॥ विमुक्ताःसर्वएवैतेमहत्त्वमुपयांत्युत ॥ आत्मनोमहतोवेदयःपुण्यांगतिमुत्तमां ॥ ८ ॥ अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमं॥ ९॥ तेषुभूतानियुज्यंतेमहाभूतेषुपंचसु॥ तेशब्दस्पर्शरूपेषुरसगंधक्रियासुच॥ १०॥ महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते॥ सर्वप्राणभृतांधीरामहदुत्पद्यतेभयं॥ ११॥ सधीरःसर्वलोकेषुनमोहमधिगच्छति ॥ विष्णुरेवादिसर्गेषुस्वयंभूर्भवतिप्रभुः ॥ १२॥ एवंहियोवेदगुहाशयंप्रभुंपरंपुराणंपुरुषंविश्वरूपं॥ हिरण्मयंबुद्धिमतांपरांगतिंसबुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ब्रह्मोवाच यउत्पन्नोमहान्पूर्वमहंकारःसउच्यते॥अहमित्येवसंभूतोद्वितीयःसर्गउच्यते॥ १॥ अहंकारश्चभूतादिर्वैकारिकइतिस्मृतः ॥ तेजसश्चेतनाधातुःप्रजासर्गःप्रजापतिः ॥ २॥ देवानांप्रभवोदेवोमनसश्चत्रिलोककृत् ॥ अहमित्येवतत्सर्वमभिमंतासउच्यते॥ ३॥ अध्यात्मज्ञानतृप्तानांमुनीनांभावितात्मनां ॥ स्वाध्यायक्रतुसिद्धानामेषलोकःसनातनः॥ ४ ॥ अहंकारेणाहरतोगुणानिमान्भूतादिरेवंसृजतेसभूतकृत्॥ वैकारिकःसर्वमिदंविचेष्टतेस्वतेजसारंजयतेजगत्तथा॥५॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१॥ ॥छ॥ ॥छ॥

पुरुषइत्यर्थः प्रजानांसर्गोयस्मात्अतःप्रजासर्गत्वात्प्रजापतिरप्ययमेव ॥ २ ॥ देवानांइंद्रियाणांश्रोत्रादीनांमनसश्चप्रभवउत्पत्तिस्थानं स्वयमपिदेवोदीव्यन्क्रीडन्त्रिलोककृत् अहमितियोभिमन्यतेसोहंकारः॥३॥ एषःसमष्टिरूपोऽनिरुद्धाख्यःसर्वेषांसिद्धानांलोकःप्राप्यंस्थानं ॥४॥ अहंकारेणत्रिगुणमयेनगुणान्शब्दादीन्आहरतोभोक्तुमिच्छतःपुरुषस्यभूतादिस्तामसोहंकारःसृजतेभूतानिव्योमादीनिअतएवसभूतकृत् वैकारिकःसर्वाणींद्रियाणिसूक्ष्माणितैर्दर्शनस्पर्शनादिकाक्रियाःकरोतीति तैजसःकर्मेंद्रियाणिपंचप्राणांश्चसूक्ष्मानद्वारासर्वंभोक्तृवर्गंरंजयतीति॥ ५॥ इत्याश्व०मे०नै०भारतभा०एकचत्वारिंशोध्यायः ॥४१॥

अहंकारात्तामसात् पृथिव्यादीनांपाठक्रमोनविवक्षितः ॥ १ ॥ एतेषुयेशब्दादयःसंतितेषुनिमित्तभूतेषुभूतानिमानुषादीनिमुह्यंति तेप्रसिद्धाःयोगिनोपिमुह्यंतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ २ ॥ महाभूतानांदेहाकाराणांविनाशोमरणंतदंतेभयंनारकं तथाप्रलयेचदैनंदिनादौप्रत्युपस्थितेदाहशोषादिजंमहत्प्राणभृतांप्राणिनांभयं ॥ ३ ॥ तत्रमरणस्यसर्वप्रत्यक्षत्वात्तदुपेक्ष्यप्रलयमाह यदिति उत्तरोत्तरंअनुलोमंआकाशवाय्वग्निसलिलपृथिवीक्रमेण ॥ ४ ॥ ततइति द्विविधानिभूतानिस्थूलानिसूक्ष्माणिचतत्रयैर्योगबलेनसूक्ष्मेषुस्थूलानांप्रविलापनंकृतंतेतन्मात्रशरीराःसंतोनस्थूलेषुभूतेषुनश्यत्सुविनश्यंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ननुकोशनाशेकोशकारइवस्थूलनाशेसूक्ष्माणिकथंननश्यंतीत्याशंक्याह शब्दइति शब्दादयोविषयाः क्रियाश्वतद्ग्रहणरूपाः करणनित्याःकरणात्मनामनोमात्रेणरूपेणनित्याःअविनाशिन्यः कारणनित्याइतिपाठेपिकारणंदहराकाशाख्यंसोपाधिब्रह्मतद्रूपेणनित्याः मोहसंज्ञिताःस्थूलाअनित्याअनृतत्वात् तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइतिश्रुतिर्हिसूक्ष्माणांसत्यत्वंतत्पिधायकानांस्थूलानामनृतत्वंचाह तस्मायुक्त

ब्रह्मोवाच अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमं ॥ १ ॥ तेषुभूतानिमुह्यंतिमहाभूतेषुपंचसु ॥ शब्दस्पर्शनरूपेषुरसगंधक्रियासुच ॥ २ ॥ महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते ॥ सर्वप्राणभृतांधीरामहदभ्युद्यतेभयं ॥ ३ ॥ यद्यस्माज्जायतेभूतंतत्रतत्प्रविलीयते ॥ लीयंतेप्रतिलोमानिजायंतेचोत्तरोत्तरं ॥ ४ ॥ ततःप्रलीनेसर्वस्मिन्भूतेस्थावरजंगमे ॥ स्मृतिमंतस्तदाधीरानलीयंतेकदाचन ॥ ५ ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः ॥ क्रियाःकरणनित्याःस्युरनित्यामोहसंज्ञिताः ॥ ६ ॥ लोभप्रजनसंभूतानिर्विशेषात्यकिंचनाः ॥ मांसशोणितसंघाताअन्योन्यस्योपजीविनः ॥ ७ ॥ बहिरात्मानइत्येतेदीनाःकृपणजीविनः ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच ॥ ८ ॥ अंतरात्मनिचाप्येतेनियताःपंचवायवः ॥ वाङ्मनोबुद्धिभिःसार्द्धमिदमष्टात्मकंजगत् ॥ ९ ॥ त्वक्घ्राणश्रोत्रचक्षूंषिरसनावाक्संयताः ॥ विशुद्धंचमनोयस्यबुद्धिश्चाव्यभिचारिणी ॥ १० ॥

मुक्तंधीरानलीयंतेकदाचनेति ॥ ६ ॥ अनित्यानांलक्षणमाहसार्द्धेन लोभेति लोभोलब्धुमिच्छातस्यप्रजनंप्रजाफललोभपूर्वकंकर्मेत्यर्थः तस्मात्संभूताः संयुक्ताइतिपाठेकर्मबद्धाः निर्विशेषाःसर्वेषांपांचभौतिकत्वाविशेषात् अकिंचनाःनास्तिकिंचनवस्तुसत्यासुताः रज्जूरगवत्तुच्छाइत्यर्थः अन्योन्येतुजीवोजीवस्यजीवनमित्यर्थान्नश्वराः ॥ ७ ॥ बहिरात्मानःस्थूलशरीराणि दीनाःक्षुधाद्युपद्रुताः कृपणजीविनःबाह्यसाधनजीवनाः नित्यानियावन्मोक्षस्थायीनिभूतान्याहसार्धेन प्राणेति ॥ ८ ॥ अंतरात्माचितिच्छायायुक्तोऽहंकाराख्योजीवःप्राणादिपंचकंवाङ्मनोबुद्धित्रयंचेत्यष्टावुपाधित्वेननियतानियमेनसंबद्धाः एतदष्टकात्मकंजगत् अयंभावः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीत्यादिश्रुतेःचक्षुःश्रोत्रात्मकंमनएवसर्वकरणरूपं करणानांचप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिचक्षुरादिभ्यःसूर्यादीनांतेभ्योरूपादीनांचोत्पत्तिश्रवणेनसर्वहेतुतयासर्वात्मकत्वादेतावन्मात्रंजगदितियुक्तमेवोक्तंअष्टात्मकंजगदिति ॥ ९ ॥ १० ॥

त्वगादयएतेयूंनदहंतिस विद्वान्ब्रह्मयातियस्मादन्यत्भूयोधिकतरंनास्ति ॥ ११ ॥ एतदेवविस्तरेणप्रपंचयति एकादशेत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उभयत्रउभयेष्वपिइंद्रियेषुमनोनुगतमितिशे

अशौयस्याग्नयोत्येतेनदहंतेमनःसदा ॥ सतद्ब्रह्मशुभंयातितस्माद्भूयोनविद्यते॥ ११॥ एकादशचयान्याहुरिंद्रियाणिविशेषतः॥ अहंकारात्प्रसूतानितानिवक्ष्या
म्यहंद्विजाः॥१२॥ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी॥ पादौपायुरुपस्थश्चहस्तौवाग्दशमीभवेत्॥१३॥इंद्रियग्रामइत्येषमनएकादशंभवेत्॥ एतंग्रा
मंजयेत्पूर्वंततोब्रह्मप्रकाशते॥१४॥ बुद्धींद्रियाणिपंचाहुःपंचकर्मेंद्रियाणिच ॥श्रोत्रादीन्यपिपंचाहुर्बुद्धियुक्तानितत्त्वतः ॥ १५॥ अविशेषाणिचान्यानिकर्म
युक्तानियानितु॥ उभयत्रमनोज्ञेयंबुद्धिस्तुद्वादशीभवेत्॥ १६॥ इत्युक्तानींद्रियाण्येतान्येकादशयथाक्रमं॥ मन्यंतेकृतमित्येवंविदित्वातानिपंडिताः॥ १७॥
अतःपरंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियं ॥ आकाशंप्रथमंभूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ॥ १८ ॥ अधिभूतंतथाशब्दोदिशस्तत्राधिदैवतं ॥ द्वितीयंमारुतोभूतंत्वग
ध्यात्मंचविश्रुता॥ १९॥ स्प्रष्टव्यमधिभूतंचविद्युत्तत्राधिदैवतं॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममुच्यते॥ २०॥ अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतं॥ चतु
र्थमापोविज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्ममुच्यते ॥ २१ ॥ अधिभूतंरसश्चात्रसोमस्तत्राधिदैवतं ॥ पृथिवीपंचमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते॥ २२ ॥ अधिभूतंतथागंधो
वायुस्तत्राधिदैवतं॥ एषुपंचसुभूतेषुत्रिषुयश्चविधिःस्मृतः॥ २३॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियं॥पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः॥२४॥
अधिभूतंतुगंतव्यंविष्णुस्तत्राधिदैवतं ॥अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते ॥ २५॥ अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतं ॥ प्रजनःसर्वभूतानामुपस्थो
ध्यात्ममुच्यते॥ २६॥ अधिभूतंतथाशुक्रंदैवतंचप्रजापतिः॥हस्तावध्यात्ममित्याहुरध्यात्मविदुषोजनाः॥ २७॥ अधिभूतंचकर्माणिशक्रस्तत्राधिदैवतं॥ वै
श्वदेवीततःपूर्वावागध्यात्ममिहोच्यते॥ २८॥ वक्तव्यमधिभूतंचवह्निस्तत्राधिदैवतं ॥ अध्यात्मंमनइत्याहुःपंचभूतात्मचारकं ॥ २९ ॥ अधिभूतंचसंकल्पश्चं
द्रमाश्चाधिदैवतं॥ अहंकारस्तथाध्यात्मंसर्वसंसारकारकं॥ ३०॥ अभिमानोधिभूतंचरुद्रस्तत्राधिदैवतं॥ अध्यात्मंबुद्धिरित्याहुःषडिंद्रियविचारिणी॥ ३१॥
अधिभूतंतुमंतव्यंब्रह्मातत्राधिदैवतं॥ त्रीणिस्थानानिभूतानांचतुर्थंनोपपद्यते॥ ३२॥

षः ॥ १६ ॥ मन्यंतेकृतकृत्याभवंतीत्यर्थः ॥१७ ॥ सर्वंसर्वाणींद्रियाणिप्रत्येकंविविधानि भूतंआकाशादि इंद्रियमध्यात्मं भूतगुणःशब्दादिरधिभूतं इंद्रियानुग्राहिकादेवतादिगादिरधिदैवंसर्वंचज्ञेयं॥१८॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्रिषुअध्यात्माधिभूताधिदैवेषु ॥ २३ ॥ सर्वंकर्मेंद्रियं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ अपराणिअनुत्कृष्टानि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मयोनिःब्रह्मोपलब्धिस्थानं ब्राह्मणजन्मेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तत्रकर्त्तव्यमाह तपइति ॥ ३९ ॥ वेत्तिआपरोक्ष्येण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इंद्रियाणीति संधायभूतादीनिइंद्रियेभ्योतिरिक्तानिनसंतीत्यनुसंधायतानिसर्वाणिमनसासंप्रधारयेन्मनोमात्रेणावतिष्ठेत् ॥ ४६ ॥ क्षीणेइति यद्येतानिमनोमात्रविलसितानिनस्युस्तर्हिस्वमसंप्रज्ञातयोर्नप्रतीयेरन् अतःक्षीणंमनःकृतंचेत् निर्विकल्पेसुखमनुभवतःपुंसोजन्मसुखंसंसारसुखंपुत्रकलत्रपरिष्वंगजंनइष्यतेनइष्टंभवति ज्ञानेनात्मानुभवेनसंपन्नंसंयुक्तंसत्वंबुद्धिर्येषांतेषां

स्थलमापस्तथाकाशंजन्मचापिचतुर्विधं ॥ अंडजोद्भिज्जसंस्वेदजरायुजमथापिच ॥ ३३ ॥ चतुर्धाजन्मइत्येतद्भूतग्रामस्यलक्ष्यते ॥ अपराण्यथभूतानिखेचराणितथैवच ॥ ३४ ॥ अंडजानिविजानीयात्सर्वांश्चैवसरीसृपान् ॥ स्वेदजाःकृमयःप्रोक्ताजंतवश्चयथाक्रमं ॥ ३५ ॥ जन्मद्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥ भित्वातुपृथिवींयानिजायंतेकालपर्ययात् ॥ ३६ ॥ उद्भिज्जानिचतान्याहुर्भूतानिद्विजसत्तमाः ॥ द्विपादबहुपादानितिर्यग्गतिमतीनिच ॥ ३७ ॥ जरायुजानिभूतानिविकृतान्यपिसत्तमाः ॥ द्विविधाखलुविज्ञेयाब्रह्मयोनिःसनातनी ॥ ३८ ॥ तपःकर्मचयत्पुण्यमित्येषविदुषांनयः ॥ विविधंकर्मविज्ञेयमिज्यादानंचतन्मखे ॥ ३९ ॥ जातस्याध्ययनंपुण्यमितिवृद्धानुशासनं ॥ एतद्योवेत्तिविधिवद्युक्तःसस्याद्द्विजर्षभाः ॥ ४० ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यइतिचैवनिबोधत ॥ आकाशंप्रथमंभूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ॥ ४१ ॥ अधिभूतंतथाशब्दोदिशश्चात्राधिदैवतं ॥ द्वितीयंमारुतंभूतंत्वगध्यात्मंचविश्रुतं ॥ ४२ ॥ स्प्रष्टव्यमधिभूतंतुविद्युत्तत्राधिदैवतं ॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममिष्यते ॥ ४३ ॥ अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतं ॥ चतुर्थमापोविज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्ममिष्यते ॥ ४४ ॥ चंद्रोधिभूतंविज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतं ॥ यथावदध्यात्मविधिरेषवःकीर्त्तितोमया ॥ ४५ ॥ ज्ञानमस्यहिधर्मज्ञाःप्राप्तंज्ञानवतामिह ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चमहाभूतानिपंचच ॥ सर्वाण्येतानिसंधायमनसासंप्रधारयेत् ॥ ४६ ॥ क्षीणेमनसिसर्वस्मिन्नजन्मसुखमिष्यते ॥ ज्ञानसंपन्नसत्वानांतत्सुखंविदुषांमतं ॥ ४७ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसूक्ष्मभावकरींशिवां ॥ निवृत्तिंसर्वभूतेषुमृदुनादारुणेनच ॥ ४८ ॥ गुणागुणमनासंगमेकचर्यमनंतरं ॥ एतद्ब्रह्ममयंवृत्तमाहुरेकपदंसुखं ॥ ॥ ४९ ॥ विद्वान्कूर्मइवांगानिकामान्संहृत्यसर्वशः ॥ विरजाःसर्वतोमुक्तोयोनरःससुखीसदा ॥ ५० ॥

ज्ञानसंपन्नसत्वानां ॥ ४७ ॥ अतइति मनसइतिशेषः सूक्ष्मभावकरींसूक्ष्मत्वकरीं निवृत्तिंवक्ष्यामि मृदुनाछंदतः दारुणेनदृढयोगेन सर्वभूतेषुब्राह्मणादिषुकर्त्तुंयोग्यामितिशेषः ॥ ४८ ॥ गुणाःशौर्यौदार्यविद्वत्त्वतपस्वित्वादयोदर्पहेतुत्वादगुणाइवयस्मिन्वृत्तेतद्गुणागुणं अतएवअनासंगंअहंकर्त्तामभेदमर्जितमित्यभिमानशून्यं एकचर्यंएकांतवासः अनंतरंनिरस्तसमस्तभेदंअविच्छिन्नंवा ब्रह्ममयंब्राह्मणजातिप्रधानं एकपदंसर्वसुखगर्भं ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ इंद्रियनिरोधंकुर्वताकृत्स्नंब्रह्मांडंत्यक्तमित्यर्थः अध्यात्माग्निर्विज्ञानं ॥ ५२ ॥ यथेति अग्निसादृश्याद्विज्ञानेप्यग्निपदप्रयोगःप्रकाशकत्वसामान्यादितिभावः ॥ ५३ ॥ प्रसन्नात्मानिर्मलचित्तः आत्मनःस्वस्य हृदियदाभूतानिपश्यतिसंप्रज्ञातावस्थायां नित्यंबहिर्मुखमनसइयमेवांतर्मुखत्वावस्थेत्याह तदेति यदैवंभवतितदायंस्वयंज्योतिर्भवति अतीतानागतव्यवहितादिदर्शनेसूर्यादिज्योतिषामभावात् तदासूक्ष्मात्हार्दात्ब्रह्मणोऽपेक्षयासूक्ष्मंपरंज्योतिःप्राप्नोति ॥ ५४ ॥ यन्निपहानिपहाभ्यांमुक्तिसंसारौतन्नित्यंशरीरमुक्तं अथतस्यापिनियामकंनित्यंशरीरमाह अग्निरिति अत्रयत्रूपंकृष्णंगौरंवातदग्निः स्रोतःप्रवाहः तेनद्रवंलोहितादिकंग्राह्यं तत्पयःजलं स्पर्शनंवातः यत्तुपंककाष्ठादिस्थानीयघनमांसास्थ्यादिधरमिदंतत्महीघोरंबीभत्सं आकाशएवश्रवणरूपेणयत्रतत्तथा ॥ ५५॥ पंचस्रोतांसिइंद्रिय

कामानात्मनिसंयम्यक्षीणतृष्णःसमाहितः॥ सर्वभूतसुहृन्मित्रोब्रह्मभूयायकल्पते॥ ५१ ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसर्वेषांविषयैषिणां ॥ मुनेर्जनपदत्यागादध्यात्माग्निःसमिध्यते ॥ ५२ ॥ यथाग्निरिंधनैरिद्धोमहाज्योतिःप्रकाशते॥ तथेंद्रियनिरोधेनमहानात्माप्रकाशते ॥ ५३ ॥ यदापश्यतिभूतानिप्रसन्नात्मात्मनोहृदि॥ स्वयंज्योतिस्तदासूक्ष्मात्सूक्ष्मंप्राप्नोत्यनुत्तमं॥ ५४॥ अग्नीरूपंपयःस्रोतोवायुःस्पर्शनमेवच ॥ महीपंकधरंघोरमाकाशश्रवणंतथा ॥ ५५ ॥ रोगशोकसमाविष्टंपंचस्रोतःसमावृतं॥ पंचभूतसमायुक्तंनवद्वारंद्विदैवतं॥ ५६॥ रजस्वलमथादृश्यंत्रिगुणंचत्रिधातुकं॥ संसर्गाभिरतंमूढंशरीरमितिधारणा ॥ ५७ ॥ दुश्चरंसर्वलोकेस्मिन्सत्वंप्रतिसमाश्रितं॥ एतदेवहिलोकेस्मिन्कालचक्रंप्रवर्त्तते॥ ५८॥ एतन्महार्णवंघोरमगाधंमोहसंज्ञितं ॥ विक्षिपेत्संक्षिपेच्चैवबोधयेत्सामरंजगत्॥ ५९॥ कामंक्रोधंभयंलोभमभिद्रोहमथानृतं॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसतस्त्यजतिदुस्त्यजान् ॥ ६० ॥ यस्यैतेनिर्जितालोकेत्रिगुणाःपंचधातवः॥ व्योम्नितस्यपरंस्थानमानंत्यमथलभ्यते॥ ६१ ॥ पंचेंद्रियमहाकूलांमनोवेगमहोदकां ॥ नदींमोहह्रदांतीर्त्वाकामक्रोधावुभौजयेत्॥ ६२ ॥ ससर्वदोषनिर्मुक्तस्ततःपश्यतितत्परं॥ मनोमनसिसंधायपश्यन्नात्मानमात्मनि॥ ६३॥

गोलकानि नवद्वारंद्वेकर्णयोर्द्वेचक्षुषोर्द्वेनासिकयोरेकंमुखमधोद्वेचेति द्वेजीवपरमेश्वरौदैवतेयत्र ॥५६॥ अदृश्यममंगलत्वात् त्रिगुणंपरेषांदृष्टमात्रंसत्सुखदुःखमोहोत्पादकं त्रिधातुकंवातपित्तकफमयं संसर्गाभिरतंअन्नादिसंगेनैवअभिरमतेनान्यथा संशयाभिरुतमितिपाठेसंशयोद्बोधकं विनाशबीजमित्यर्थः मूढंअचेतनं एवंविधंशरीरमितिधारणानिश्चयः अत्रशरीरेशब्दादीनांदर्शनात्तदाश्रयाणामाकाशादीनां सत्वमनुमेयमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ दुश्चरंदुःसमाधेयंव्याध्याद्याक्रांतंचेत् सत्वंबुद्धिं एतदेवबाल्याद्यवस्थापन्नंकालः नतुकालोनामषष्ठःपदार्थःकश्चिदस्ति ॥ ५८॥ महार्णवंमहार्णवसमंघोरं एतदेवनिमित्तभूतंसत्वर्थिसंहारबोधानांहेतुर्भवति ॥ ५९ ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनइदंशरीरंत्यजन्सतःनित्यंविद्यमानानपिकामादींस्त्यजति ॥ ६० ॥ एतेस्थूलदेहरूपाः प्रकाशप्रवृत्तिमोहनिमित्तत्वेनत्रिगुणाः निर्जिताःयोगबलेनातिक्रामिताः परंब्रह्म ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मनसिहृदयपुंडरीकेआत्मनिशरीरे ॥ ६३ ॥

एकधात्वंपदार्थसाक्षात्कारेण बहुधावैश्वरूप्येण ॥ ६४ ॥ रूपाणिस्वशरीराणिशतशःपश्यतिदीपाद्दीपशतंयथासद्यःप्रवर्त्तते एवंयोगिसंकल्पमात्रादनेकानिशरीराणिप्रवर्त्तंते सएकधाभवतित्रिधाभवतीत्या
दिश्रुतेः प्रदीपवदावेशइतिन्यायाच्च ॥ ६५ ॥ कथमेवंयोगिनःसामर्थ्यमुदेतीत्याशंक्यतस्यैवेश्वरत्वान्नैवमित्याह सहीति अतएवचानन्याधिपतिरितिन्यायश्चात्रानुसंधेयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इत्याश्वमे०

सर्ववित्सर्वभूतेषुविंदत्यात्मानमात्मनि॥ एकधाबहुधाचैवविकुर्वाणस्ततस्ततः॥ ६४॥ ध्रुवंपश्यतिरूपाणिदीपाद्दीपशतंयथा॥ सवैविष्णुश्चमित्रश्चवरुणोऽग्निः
प्रजापतिः॥ ६५॥ सहिधाताविधाताचसप्रभुःसर्वतोमुखः॥ हृदयंसर्वभूतानांमहानात्माप्रकाशते॥ ६६॥ तंविप्रसंघाश्चसुरासुराश्चयक्षाःपिशाचाःपित
रोवयांसि॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चसर्वेमहर्षयश्चैवसदास्तुवंति॥ ६७॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेद्विचत्वारिं
शोऽध्यायः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ब्रह्मोवाच मनुष्याणांतुराजन्यःक्षत्रियोमध्यमोगुणः॥ कुंजरोवाहनानांचसिंहश्चारण्यवासिनां॥ १॥ अविःपशूनांस
र्वेषामहिस्तुबिलवासिनां॥ गवांगोवृषभश्चैवस्त्रीणांपुरुषएवच॥ २॥ न्यग्रोधोजंबुवृक्षश्चपिप्पलःशाल्मलिस्तथा॥ शिंशपामेषशृंगश्चतथाकीचकवेणवः॥
॥ ३॥ एतेद्रुमाणांराजानोलोकेस्मिन्नात्रसंशयः॥ हिमवान्पारियात्रश्चसह्योविंध्यस्त्रिकूटवान्॥ ४॥ श्वेतोनीलश्चभासश्चकोष्ठवांश्चैवपर्वतः॥ गुरुस्कंधोमहें
द्रश्चमाल्यवान्पर्वतस्तथा॥ ५॥ एतेपर्वतराजानोगणानांमरुतस्तथा॥ सूर्योग्रहाणामधिपोनक्षत्राणांचचंद्रमाः॥ ६॥ यमःपितॄणामधिपःसरितामथसाग
रः॥ अंभसांवरुणोराजामरुतामिंद्रउच्यते॥ ७॥ अर्कोधिपतिरुष्णानांज्योतिषामिंदुरुच्यते॥ अग्निर्भूतपतिर्नित्यंब्राह्मणानांबृहस्पतिः॥ ८॥ ओषधीनांप
तिःसोमोविष्णुर्बलवतांवरः॥ त्वष्टाधिराजोरूपाणांपशूनामीश्वरःशिवः॥ ९॥ दीक्षितानांतथायज्ञोदेवानांमघवातथा॥ दिशामुदीचीविप्राणांसोमोराजाप्र
तापवान्॥ १०॥ कुबेरःसर्वरत्नानांदेवतानांपुरंदरः॥ एषभूताधिपःसर्गःप्रजानांचप्रजापतिः॥ ११॥ सर्वेषामेवभूतानामहंब्रह्ममयोमहान्॥ भूतंपरतरंमत्तो
विष्णोर्वापिनविद्यते॥ १२॥ राजाधिराजःसर्वेषांविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान्॥ ईश्वरत्वंविजानीध्वंकर्त्तारमकृतंहरिं॥ १३॥ नरकिन्नरयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां॥
देवदानवनागानांसर्वेषामीश्वरोहिसः॥ १४॥ भगदेवानुयातानांसर्वासांवामलोचना॥ माहेश्वरीमहादेवीप्रोच्यतेपार्वतीहिसा॥ १५॥

नै०भारतभा०द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥ ॥ ७॥ अस्यैवानन्याधिपतेर्योगिनःईश्वरत्वसमर्थनार्थंविभूतीराह मनुष्याणामित्यादिनाब्राह्मणाधर्मसेतवइत्यंतेन मध्यमोगुणःरजोगुणप्रधानः ॥ १॥
॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ ईश्वरत्वंऐश्वर्यंनरादीनांहरिरेवेत्यर्थः ॥१३॥१४॥ भगदेवाःकामुकास्तैरनुयातानामनुसृतानांस्त्रीणांसर्वासांमध्येमाहेश्वरीवामलोचनेतिसंबंधः ॥ १५ ॥

रतीनांप्रीतिसुखानां वसुमत्यःधनवत्यः धनलाभगर्वितंयत्प्रीतिसुखंतदेवमहदित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एवंविद्वान्विश्वैश्वर्यंप्राप्नोतीत्युक्तं इदानींविद्वत्त्वप्राप्तिसाधनान्याह अहिंसेति ॥ २१ ॥ शब्दलक्षणमित्यादयोदृष्टांताः ॥ २२ ॥ भारतीपरकीयाविद्यास्वरव्यंजनसंस्कारवतीशब्देनैवलक्ष्यते ॥ २३ ॥ विधेयमाह मनसइति इदंकर्त्तव्यंनवेत्यादिर्विचारश्चिंतातयामनोनामकंतत्त्वंलक्ष्यते चिंतापिवृत्त्यापरीक्ष्यते व्यवस्यतिनिश्चिनोति ॥ २४ ॥ एतदेवाह बुद्धिर्हीति व्यवसायेनइदमित्थमेवेतिनिश्चयेन मनसश्चित्तस्य ध्यानंलोकतःशास्त्रतोवानुभूतस्यविषयस्यपुनःपुनरुद्बोधकेसत्यसतिवाय

उमांदेवींविजानीध्वंनारीणामुत्तमांशुभां ॥ रतीनांवसुमत्यस्तुस्त्रीणामप्सरसस्तथा ॥ १६ ॥ धर्मकामाश्चराजानोब्राह्मणाधर्मसेतवः ॥ तस्माद्राजाद्विजातीनांप्रयतेतस्मरक्षणे ॥ १७ ॥ राज्ञांहिविषयेयेषामवसीदंतिसाधवः ॥ हीनास्तेस्वगुणैःसर्वैःप्रेत्यचोन्मार्गगामिनः ॥ १८ ॥ राज्ञांहिविषयेयेषांसाधवःपरिरक्षिताः ॥ तेस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेसुखंप्रेत्यचभुंजते ॥ १९ ॥ प्राप्नुवंतिमहात्मानइतिवित्तद्विजर्षभाः ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिनियतंधर्मलक्षणं ॥ २० ॥ अहिंसापरमोधर्मोहिंसाचाधर्मलक्षणा ॥ प्रकाशलक्षणादेवामनुष्याःकर्मलक्षणाः ॥ २१ ॥ शब्दलक्षणमाकाशंवायुस्तुस्पर्शलक्षणः ॥ ज्योतिषांलक्षणंरूपमापश्चरसलक्षणाः ॥ २२ ॥ धारिणीसर्वभूतानांपृथिवीगंधलक्षणा ॥ स्वरव्यंजनसंस्काराभारतीशब्दलक्षणा ॥ २३ ॥ मनसोलक्षणंचिंताचिंतोक्ताबुद्धिलक्षणा ॥ मनसाचिंतितानर्थान्बुद्ध्याचेहव्यवस्यति ॥ २४ ॥ बुद्धिर्हिव्यवसायेनलक्ष्यतेनात्रसंशयः ॥ लक्षणंमनसोध्यानमव्यक्तंसाधुलक्षणं ॥ २५ ॥ प्रवृत्तिलक्षणोयोगोज्ञानंसंन्यासलक्षणं ॥ तस्माज्ज्ञानंपुरस्कृत्यसंन्यसेदिहबुद्धिमान् ॥ २६ ॥ संन्यासीज्ञानसंयुक्तःप्राप्नोतिपरमांगतिं ॥ अतीतोद्वंद्वमभ्येतितमोमृत्युजरातिगः ॥ २७ ॥ धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तंवोविधिवन्मया ॥ गुणानांग्रहणंसम्यग्वक्ष्याम्यहमतःपरं ॥ २८ ॥ पार्थिवोयस्तुगंधोवैघ्राणेनहिसगृह्यते ॥ घ्राणस्थश्चतथावायुर्गंधज्ञानेविधीयते ॥ २९ ॥ अपांधातूरसोनित्यंजिह्वयासतुगृह्यते ॥ जिह्वास्थश्चतथासोमोरसज्ञानेविधीयते ॥ ३० ॥ ज्योतिषश्चगुणोरूपंचक्षुषातच्चगृह्यते ॥ चक्षुःस्थश्चसदादित्योरूपज्ञानेविधीयते ॥ ३१ ॥ वायव्यस्तुसदास्पर्शस्त्वचाप्रज्ञायतेचसः ॥ त्वक्स्थश्चैवसदावायुःस्पर्शनेसविधीयते ॥ ३२ ॥

त्स्फुरणंतच्चित्तस्यलक्षणं एवंमनोबुद्धिचित्तानांव्यक्तानिलक्षणान्युक्तानि साध्नोतीतिसाधुःपुरुषस्तस्यलक्षणमव्यक्तंनकेनचिदसौव्यज्यतेऽपितुस्वयंप्रकाशइत्यर्थः ॥ २५ ॥ एवंमनआदिभ्योविवेचितस्य पुरुषस्याधिगमोपायमाहकर्मनिंदापूर्वकं प्रवृत्तीति योगःकर्माणि ॥ २६ ॥ द्वंद्वंमानापमानादि अतीतोतिक्रांतः ॥ २७ ॥ गुणानांभूतेंद्रियादीनांधर्मस्वरूपंलक्षणानिसंयुक्तंसंयोगाश्चतेषांसमाहारोधर्मलक्षणसंयुक्तं धर्मःसुषिरत्वादिकं लक्षणंशब्दादिकं संयुक्तंअन्योन्यव्यतिषक्तत्वं इदानींतेषांग्रहणंकयादेवतयानुगृहीतेनकेनकरणेनकोवागुणोगृह्यतेइतिवक्ष्यते ॥ २८ ॥ पार्थिवइति विधीयतेअनुग्रहंकार्यते ॥ २९ ॥ धातुःसारःरसरूपः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ मनसइति यथातेजोगुणोरूपंस्वाश्रयसहितंसूर्यानुगृहीतेनचक्षुषागृह्यतेएवंमनोगुणश्चिंतास्वाश्रयसहिताचेतनाधातुनाजीवेनानुगृहीतयाप्रज्ञयाप्रकृष्टज्ञान्याधीवृत्तिविशेषेणगृह्यते मनोज्ञानेइतिगुणगुणिनोर्मनश्चित्तयोरभेदाभिप्रायेणोक्तं ॥ ३४ ॥ एवंबुद्धिरध्यवसायेनस्वरूपेणगृह्यते एवंमहान्ज्ञानेनशुद्धसत्वरूपेणस्वरूपेणैवगृह्यतेनतुकरणांतरेणइंद्रियवत् तत्रहेतुः निश्चित्यग्रहणादिति यथारूपदर्शनेनकार्येणचक्षुरिंद्रियमस्तीतिज्ञायतेनतुगृह्यतेऽतींद्रियत्वात् एवंबुद्धिमहांतौइदमित्थमेवेतिअस्मीतिचैवंरूपेणनिश्चयेनलिंगेनैवतयोःस्वरूपंव्यक्तंवस्तुतस्त्वव्यक्तमेवइंद्रियत्ववदतींद्रियत्वात् ॥ ३५ ॥ एवंबुद्धेश्चक्षुर्वदतींद्रियत्वंसूर्यवत्स्वप्रकाशत्वंचोक्तंयस्तुतांगृह्णातितमाह अलिंगेति लिंगद्वाराग्रहणंबुद्ध्यादेरुक्तंक्षेत्रज्ञस्यतुनतथास्वयंज्योतिष्ट्वादित्यर्थः ज्ञानलक्षणउपलब्धिमात्रस्वरूपःनतूपलब्धिलिंगःअलिंग

आकाशस्यगुणोह्येषश्रोत्रेणचसगृह्यते॥श्रोत्रस्याश्चदिशःसर्वाःशब्दज्ञानेप्रकीर्त्तिताः॥३३॥मनसश्चगुणश्चिंताप्रज्ञयासतुगृह्यते॥हृदिस्थश्चेतनोधातुर्मनोज्ञानेविधीयते॥३४॥बुद्धिरध्यवसायेनज्ञानेनचमहांस्तथा॥निश्चित्यग्रहणाद्व्यक्तमव्यक्तंनात्रसंशयः॥३५॥अलिंगग्रहणोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः॥तस्मादलिंगःक्षेत्रज्ञःकेवलंज्ञानलक्षणः॥३६॥अव्यक्तंक्षेत्रमुद्दिष्टंगुणानांप्रभवाप्ययं॥ सदापश्याम्यहंलीनोविजानामिशृणोमिच ॥ ३७॥पुरुषस्तद्विजानीतेतस्मात्क्षेत्रज्ञउच्यते॥गुणवृत्तंतथावृत्तंक्षेत्रज्ञःपरिपश्यति॥३८॥आदिमध्यावसानांतंसृज्यमानमचेतनं ॥ नगुणाविदुरात्मानंसृज्यमानाःपुनःपुनः॥३९॥नसत्यंविंदतेकश्चित्क्षेत्रज्ञस्त्वेवविंदति॥गुणानांगुणभूतानांयत्परंपरमंमहत्॥४०॥तस्माद्गुणांश्चसत्वंचपरित्यज्येहधर्मवित् ॥ क्षीणदोषोगुणातीतःक्षेत्रज्ञंप्रविशत्यथ॥४१॥निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वाहाकारएवच॥अचलश्चानिकेतश्चक्षेत्रज्ञःसपरोविभुः॥४२॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥ ॥छ॥ ॥छ॥

त्वात् ॥३६॥ क्षेत्रज्ञपदमपिक्षेत्रोपलब्धिमात्रवाचिनतुतदुपलब्धृवाचीत्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तंउद्दिष्टमुपक्रांतंक्षेत्रं तथागुणानांकार्यरूपाणांउत्पत्तिप्रलयंच प्रभवाप्ययमितिसमाहारः अहंसाक्षी लीनःस्वाध्यस्तेनकर्त्राच्छादितत्वात्अग्राह्यः क्षेत्रलिंगस्थमितिपाठेक्षेत्रलिंगैस्थूलसूक्ष्मशरीरेस्थितंगुणानांसत्वादीनांउत्पत्त्यादिनाज्ञेयंअव्यक्तंलीनमप्यहंपश्यामि ॥ ३७ ॥ गुणवृत्तंप्रकाशप्रवृत्तिमोहादि ॥ ३८ ॥ तदेवआदिमध्यावसानांतंउत्पत्त्यादिनाबद्धं अंतशब्दोबद्धत्ववाची अतिअदिबंधनेइत्यस्यरूपं सृज्यमानंचगुणवृत्तमेव सृज्यमानाइति परिणामिनःकूटस्थंनपश्यंत्यपितुकूटस्थएवतान्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ सत्यंआत्मानं गुणभूतानांभोग्यानां पंचम्यर्थेषष्ठी तेभ्योयत्परंसत्यमितिसंबंधः ॥ ४० ॥ गुणान्दृश्यान् सत्वंबुद्धिदर्शनेकरणभूतां परित्यज्यक्षेत्रज्ञंपरमात्मानंविशति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥छ॥

क्षेत्रज्ञप्रवेशरूपस्यमोक्षस्यनित्यत्वंस्वरूपमात्रत्वंचवक्तुंयज्जन्मादिमत्तदनित्यंकर्मप्राप्यंचेतितत्सर्वमनुक्रामति यदादीति आदिमध्यपर्यंतंजन्मादिमत् ग्रहणेउपायोस्यस्यतत्ग्रहणोपायंकर्मसाध्यं तत्सर्वंवक्ष्या
मि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अग्निर्जाठररूपीभूतानांजरायुजांडजानां ऊष्मरूपीप्रस्वेददृष्टिहेतुतयास्वेदजोद्भिज्जानां ॥ ५ ॥ सिंहावलोकनेनसावित्रींव्याचष्टेउपासनार्थं नियतंजप्यंब्राह्मणक्षत्रियादिम्ले

ब्रह्मोवाच यदादिमध्यपर्यंतंग्रहणोपायमेवच ॥ नामलक्षणसंयुक्तंसर्वंवक्ष्यामितत्त्वतः ॥ १ ॥ अहःपूर्वंततोरात्रिर्मासाःशुक्लादयःस्मृताः ॥ श्रवणादीनिऋ
क्षाणिऋतवःशिशिरादयः ॥ २ ॥ भूमिरादिस्तुगंधानांरसानामापएवच ॥ रूपाणांज्योतिरादित्यःस्पर्शानांवायुरुच्यते ॥ ३ ॥ शब्दस्यादिस्तथाकाशमेषभूतरु
तोगुणः ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिभूतानामादिमुत्तमं ॥ ४ ॥ आदित्योज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरुच्यते ॥ सावित्रीसर्वविद्यानांदेवतानांप्रजापतिः ॥ ५ ॥ ओंका
रःसर्ववेदानांवचसांप्राणएवच ॥ यदस्मिन्नियतंलोकेसर्वंसावित्रिरुच्यते ॥ ६ ॥ गायत्रीच्छंदसामादिःप्रजानांसर्गउच्यते ॥ गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणांद्वि
जातयः ॥ ७ ॥ श्येनःपतत्रिणामादिर्यज्ञानांहुतमुत्तमं ॥ सरीसृपाणांसर्वेषांज्येष्ठःसर्पोद्विजोत्तमाः ॥ ८ ॥ कृतमादिर्युगानांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ हिरण्यंस
र्वरत्नानामोषधीनांयवास्तथा ॥ ९ ॥ सर्वेषांभक्ष्यभोज्यानामन्नंपरममुच्यते ॥ द्रवाणांचैवसर्वेषांपेयानामापउत्तमाः ॥ १० ॥ स्थावराणांतुभूतानांसर्वेषाम
विशेषतः ॥ ब्रह्मक्षेत्रंसदापुण्यंप्लक्षःप्रथमतःस्मृतः ॥ ११ ॥ अहंप्रजापतीनांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ ममविष्णुरचिंत्यात्मास्वयंभूरितिसस्मृतः ॥ १२ ॥ पर्वता
नांमहामेरुःसर्वेषामग्रजःस्मृतः ॥ दिशांचप्रदिशांचोर्ध्वंदिक्पूर्वाप्रथमातथा ॥ १३ ॥ तथात्रिपथगागंगानदीनामग्रजास्मृता ॥ तथासरोदपानानांसर्वेषां
सागरोग्रजः ॥ १४ ॥ देवदानवभूतानांपिशाचोरगरक्षसां ॥ नरकिन्नरयक्षाणांसर्वेषामीश्वरःप्रभुः ॥ १५ ॥ आदिर्विश्वस्यजगतोविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान् ॥ भू
तंपरतरंयस्मात्त्रैलोक्येनेहविद्यते ॥ १६ ॥ आश्रमाणांचसर्वेषांगार्हस्थ्यंनात्रसंशयः ॥ लोकानामादिरव्यक्तंसर्वस्यांतस्तदेवच ॥ १७ ॥ अहान्यस्तमयांतानि
उदयांताचशर्वरी ॥ सुखस्यांतंसदादुःखंदुःखस्यांतंसदासुखं ॥ १८ ॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ संयोगाश्चवियोगांतामरणांतंचजीवितं
॥ १९ ॥ सर्वंकृतंविनाशांतंजातस्यमरणंध्रुवं ॥ अशाश्वतंहिलोकेस्मिन्सदास्थावरजंगमं ॥ २० ॥ इष्टंदत्तंतपोधीतंव्रतानिनियमाश्चये ॥ सर्वमेतद्विनाशांतंज्ञा
नस्यांतोनविद्यते ॥ २१ ॥

च्छांतानांतत्सर्वंसावित्रीपदवाच्यं ॥ ६ ॥ सर्गःसृष्ट्यादिकालः ॥ ७ ॥ हुतंअग्नौब्राह्मणेवादेवनोद्देशे
नदत्तं सर्पोवासुकिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सरोदपानानांसरसांकूपादीनांच संधिरार्षः ॥ १४ ॥ ईश्वरःरुद्रः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥५॥ ॥५॥ अध्यायद्वयेनज्ञानोपायान्धर्मान्विवक्षुरज्ञानांकालचक्राधीनत्वंदर्शयति बुद्धीत्या दिना अत्रनूतनत्वपुराणत्वादिवदतीतत्वानागतत्वादिरपिद्रव्यस्यैवधर्मइत्यतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्द्रव्यमेवनतुकालोनामषष्ठःपदार्थस्तदर्थमेष्टव्यइतिमन्वानोदेहरूपंद्रव्यमेवकालचक्रत्वेनवर्णयति बुद्धि सारमित्यादिविशेषणयुक्तंकालचक्रंप्रवर्त्ततइतिनवमेनान्वयः बुद्धिरेवसारउपादेयांशोयस्मिन् मनस्तंभंमनसास्तंभेनेवधृतं महाभूतपरिस्कंधंपंचभूतसमूहात्मकं स्कंधःस्यान्नृपतौवंशेसांपरायसमूहयोरितिमे दिनी निवेशपरिवेशनंरुध्येवयत्रनेमिवदावरणभूता ॥ १ ॥ संभवउत्पत्तिस्थानं देशकालाभ्यांविचरतितथा श्रमःखेदःव्यायामस्तद्धेतुर्गमनादिः ॥ २ ॥ परिक्षेपश्चालकः परिमंडलं परिवेषः अंतसंश्लेषः संधिः अवकीलकाःअंतःप्रविष्टाःशंकवः ॥ ३ ॥ छायातपौमेघसंतापौविलेखावुत्खातारौयत्रतत्छायातपविलेखं निमेषमात्रेणउन्मेषमात्रेणचविह्वलंव्याकुलंघोरंबीभत्संमोहजलंअश्रु शोकव्याप्तमित्यर्थः

तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनप्रशांतात्माजितेंद्रियः ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेसर्वपाप्मभिः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरु शिष्यसंवादेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच बुद्धिसारंमनस्तंभमिंद्रियग्रामबंधनं ॥ महाभूतपरिस्कंधंनिवेशपरिवे शनं ॥ १ ॥ जराशोकसमाविष्टंव्याधिव्यसनसंभवं ॥ देशकालविचारीदंश्रमव्यायामनिःस्वनं ॥ २ ॥ अहोरात्रपरिक्षेपंशीतोष्णपरिमंडलं ॥ सुखदुःखांतसं श्लेषंक्षुत्पिपासावकीलकं ॥ ३ ॥ छायातपविलेखंचनिमेषोन्मेषविह्वलं ॥ घोरमोहजलाकीर्णवर्त्तमानमचेतनं ॥ ४ ॥ मासार्धमासगणितंविषमंलोकसंचरं ॥ तमोनियमपंकंचरजोवेगप्रवर्त्तकं ॥ ५ ॥ महाहंकारदीप्तंचगुणसंजातवर्त्तनं ॥ अरतिग्रहणानीकंशोकसंहारवर्त्तनं ॥ ६ ॥ क्रियाकारणसंयुक्तंरागविस्तारमा यतं ॥ लोभेप्सापरिविक्षोभंविचित्राज्ञानसंभवं ॥ ७ ॥ भयमोहपरीवारंभूतसंमोहकारकं ॥ आनंदप्रीतिचारंब्रकामक्रोधपरिग्रहं ॥ ८ ॥ महदादिविशेषांत मसक्तंप्रभवाव्ययं ॥ मनोजवंमनःकांतंकालचक्रंप्रवर्त्तते ॥ ९ ॥ एतद्द्वंद्वसमायुक्तंकालचक्रमचेतनं ॥ विसृजेत्संक्षिपेच्चापिबोधयेत्सामरंजगत् ॥ १० ॥

वर्त्तमानंसदागति अचेतनंजडं ॥ ४ ॥ मासादिनाकालेनपरिमितं विषमंकदाचिन्मनुष्याकारंकदाचित्पश्वाकारंकदाचिदन्याकारमिति लोकेषुऊर्ध्वमध्याधोगतेषुसंचरःसंचरणंयस्य तमोनियमपंकं तमो गुणेनयोनियमःकर्मज्ञानयोर्निरोधःसएवपंकवन्मालिन्याख्यपापहेतुर्यस्मिन् रजोवेगप्रवर्त्तकंतमःसत्वसंमिश्रस्यरजसोवेगःविहितनिषिद्धकर्मसुप्रवर्त्तकोयत्र ॥ ५ ॥ अहंकारोदर्पः सत्वाहंकारेतिपाठेबुद्ध्य हंकाराभ्यांचेतितमित्यर्थः गुणैःसत्वादिभिःसंजातंवर्त्तनमवस्थानंयस्य पाठांतरेमंडलंसंघातः अरतयःइष्टालाभजाःपरितापाःतान्येवग्रहणानीकानिबंधपट्टिकासमूहोयत्र शोकःसंहारोमृत्युदुःखंताभ्यामेवव र्त्तनंजीवनंयस्य ॥ ६ ॥ लोभःइप्सातृष्णातेएवपरिविक्षोभोनिम्नोन्नतदेशस्थानीयश्चक्रस्यास्फालनहेतुर्यत्र विचित्रंत्रिगुणात्मकत्वात्तच्चतदज्ञानंमायाततःसंभवउत्पत्तिर्यस्य ॥ ७ ॥ आनंदप्रीतिचारंबाह्यसुखास त्याचरतीतितथा ॥ ८ ॥ विशेषाःस्थूलपिंडादयः असक्तंकचिदपिक्षणमनिरुद्धं प्रभवतिसंसरत्यनेनतत्प्रभवंतच्चतदव्ययंचेति अव्ययंसंसारकारणमित्यर्थः ॥ ९ ॥ द्वंद्वानिमानापमानादीनितन्मयंदेहेंद्रिया दिसंघातचक्रंरजस्तमःसत्वप्रधानंसत्सृष्टिसंहारतत्त्वज्ञानानांहेतुर्भवति ॥ १० ॥

प्रवृत्तिप्रवृत्तिहेतुं निवृत्तिनिवृत्तिहेतुं वेद विदित्वाहानोपादानकृन्मुच्यति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आगमः विधिनिषेधशास्त्रं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ गोचरः विषयोलक्षणमितियावत् ॥ १८ ॥

कालचक्रप्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचैवतत्त्वतः ॥ यस्तुवेदनरोनित्यंनसभूतेषुमुत्यति ॥ ११ ॥ विमुक्तःसर्वसंस्कारैःसर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःप्राप्नोतिपरमांगतिं ॥ १२ ॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोथभिक्षुकः ॥ चत्वारआश्रमाःप्रोक्ताःसर्वेगार्हस्थ्यमूलकाः ॥ १३ ॥ यःकश्चिदिहलोकेस्मिन्नागमःपरिकीर्त्तितः ॥ तस्यांतगमनंश्रेयःकीर्त्तिरेपासनातनी ॥ १४ ॥ संस्कारैःसंस्कृतःपूर्वंयथावच्चरितव्रतः ॥ जातौगुणविशिष्टायांसमावर्त्तेततत्त्ववित् ॥ १५ ॥ स्वदारनिरतोनित्यंशिष्टाचारोजितेंद्रियः ॥ पंचभिश्चमहायज्ञैःश्रद्दधानोयजेदिह ॥ १६ ॥ देवतातिथिशिष्टाशीनिरतोवेदकर्मसु ॥ इज्याप्रदानयुक्तश्चयथाशक्तियथासुखं ॥ १७ ॥ नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोमुनिः ॥ नचवागंगचपलइतिशिष्टस्यगोचरः ॥ १८ ॥ नित्यंयज्ञोपवीतीस्याच्छुक्लवासाःशुचिव्रतः ॥ नियतोयमदानाभ्यांसदाशिष्टैश्चसंविशेत् ॥ १९ ॥ जितशिश्नोदरोमैत्रःशिष्टाचारसमन्वितः ॥ वैणवींधारयेद्यष्टिंसोदकंचकमंडलुं ॥ २० ॥ अधीत्याध्यापनंकुर्यात्तथायजनयाजने ॥ दानंप्रतिग्रहंवापिषड्गुणांवृत्तिमाचरेत् ॥ २१ ॥ त्रीणिकर्माणिजानीतब्राह्मणानांतुजीविका ॥ याजनाध्यापनेचोभेशुद्धाच्चापिप्रतिग्रहः ॥ २२ ॥ अथशेषाणिचान्यानित्रीणिकर्माणियानितु ॥ दानमध्ययनंयज्ञोधर्मयुक्तानितानितु ॥ २३ ॥ तेष्वप्रमादंकुर्वीतत्रिषुकर्मसुधर्मवित् ॥ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःसर्वभूतसमोमुनिः ॥ २४ ॥ सर्वमेतद्यथाशक्तिविप्रोनिर्वर्त्तयन्शुचिः ॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंगृहस्थःसंशितव्रतः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच एवमेतेनमार्गेणपूर्वोक्तेनयथाविधि ॥ अधीतवान्यथाशक्तितथैवब्रह्मचर्यवान् ॥ १ ॥ स्वधर्मनिरतोविद्वान्सर्वेंद्रिययतोमुनिः ॥ गुरोःप्रियहितेयुक्तःसत्यधर्मपरःशुचिः ॥ २ ॥ गुरुणासमनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ हविष्यभैक्ष्यभुक्चापिस्थानासनविहारवान् ॥ ३ ॥ द्विकालमग्निंजुह्वानःशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ धारयीतसदादंडंबैल्वंपालाशमेववा ॥ ४ ॥ क्षौमंकार्पासिकंचापिमृगाजिनमथापिवा ॥ सर्वंकाषायरक्तंवावासोवापिद्विजस्यह ॥ ५ ॥

संविदइतिपाठेकुर्यादितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ पाठांतरेआप्लवनंव्रतसमाप्तिस्नानंसमावर्त्तनाख्यं वृत्तिवर्त्तनं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्याश्वमे० नै० भारतभा० पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमेतेनमार्गेणेत्यादिरध्यायोनिगदव्याख्यातः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

मेखलाचभवेन्मौंजीजटीनित्योदकस्तथा ॥ यज्ञोपवीतीस्वाध्यायीअलुब्धोनियतव्रतः ॥६॥ पूताभिश्चतथैवाद्भिःसदादैवततर्पणं ॥ भावेननियतःकुर्वन्ब्रह्मचा
रीप्रशस्यते ॥ ७॥ एवंयुक्तोजयेल्लोकान्वानप्रस्थोजितेंद्रियः ॥ नसंसरतिजातीषुपरमंस्थानमाश्रितः ॥ ८ ॥ संस्कृतःसर्वसंस्कारैस्तथैवब्रह्मचर्यवान् ॥ ग्रामा
न्निष्क्रम्यचारण्येमुनिःप्रव्रजितोवसेत् ॥ ९ ॥ चर्मवल्कलसंवासीसायंप्रातरुपस्पृशेत् ॥ अरण्यगोचरोनित्यंनग्रामंप्रविशेत्पुनः ॥ १० ॥ अर्चयन्नतिथीन्का
लेदद्याच्चापिप्रतिश्रयं ॥ फलपत्रावरैर्मूलैःश्यामाकेनचवर्त्तयन् ॥ ११ ॥ प्रवृत्तमुदकंवायुंसर्ववानेयमाश्रयेत् ॥ प्राश्नीयादानुपूर्व्येणयथादीक्षमतंद्रितः ॥ १२ ॥
समूलफलभिक्षाभिरर्चेदतिथिमागतं ॥ यद्भक्ष्यंस्यात्ततोदद्याद्भिक्षांनित्यमतंद्रितः ॥ १३ ॥ देवतातिथिपूर्वंचसदाप्राश्नीतवाग्यतः ॥ अस्पर्धितमनाश्चैवलघ्वा
शीदेवताश्रयः ॥ १४ ॥ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःकेशान्श्मश्रुचधारयन् ॥ जुह्वन्स्वाध्यायशीलश्चसत्यधर्मपरायणः ॥ १५ ॥ शुचिदेहःसदादक्षोवननित्यःसमा
हितः ॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंवानप्रस्थोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोथवापुनः ॥ यइच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमांवृत्तिमाश्रयेत् ॥ १७ ॥ अभ
यंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेत् ॥ सर्वभूतसुखोमैत्रःसर्वेंद्रिययतोमुनिः ॥ १८ ॥ अयाचितमसंकॢप्तमुपपन्नंयदृच्छया ॥ कृत्वाप्राह्णेचरेद्भैक्ष्यंविधूमेभुक्त
वर्ज्जने ॥ १९ ॥ वृत्तेशरावसंपातेभैक्ष्यंलिप्सेतमोक्षवित् ॥ लाभेनचनहृष्येतनालाभेविमनाभवेत् ॥ नचातिभिक्षांभिक्षेतकेवलंप्राणयात्रिकः ॥ २० ॥ यात्रा
र्थीकालमाकांक्षंश्चरेद्भैक्ष्यंसमाहितः ॥ लाभंसाधारणंनेच्छेन्नभुंजीताभिपूजितः ॥ २१ ॥ अभिपूजितलाभाद्धिविजुगुप्सेतभिक्षुकः ॥ भुक्तान्यन्नानितिक्ता
निकषायकटुकानिच ॥ २२ ॥ नास्वादयीतभुंजानोरसांश्चमधुरांस्तथा ॥ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणधारणं ॥ २३ ॥ असंरोधेनभूतानांवृत्तिंलिप्सेतमो
क्षवित् ॥ नचान्यमन्नंलिप्सेतभिक्षमाणःकथंचन ॥ २४ ॥ नसन्निकाशयेद्धर्मंविविक्तेचारजाश्चरेत् ॥ शून्यागारमरण्यंवावृक्षमूलंनदींतथा ॥ २५ ॥ प्रतिश्र
यार्थंसेवेतपार्वतींवापुनर्गुहां ॥ ग्रामैकरात्रिकोग्रीष्मेवर्षास्वेकत्रवावसेत् ॥ २६ ॥ अध्वासूर्येणनिर्दिष्टःकीटवच्चचरेन्महीं ॥ दयार्थंचैवभूतानांसमीक्ष्यपृथिवीं
चरेत् ॥ २७ ॥ संचयांश्चनकुर्वीतस्नेहवासंचवर्जयेत् ॥ पूताभिरद्भिर्नित्यंवैकार्यंकुर्वीतमोक्षवित् ॥ २८ ॥ उपस्पृशेदुद्धृताभिरद्भिश्चपुरुषःसदा ॥ अहिंसाब्रह्म
चर्यंचसत्यमार्जवमेवच ॥ २९ ॥ अक्रोधश्चानसूयाचदमोनित्यमपैशुनं ॥ अष्टस्वेतेषुयुक्तःस्याद्व्रतेषुनियतेंद्रियः ॥ ३० ॥

अपापमशठंवृत्तमजिह्मंनित्यमाचरेत् ॥ जोषयेतसदाभोज्यंग्रासमागतमस्पृहः ॥ ३१ ॥ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणयात्रिकं ॥ धर्मलब्धमथाश्नीयान्नका
ममनुवर्त्तयेत् ॥ ३२ ॥ ग्रासादाच्छादनादन्यन्नगृह्णीयात्कथंचन ॥ यावदाहारयेत्तावत्प्रतिगृह्णीतनाधिकं ॥ ३३ ॥ परेभ्योनप्रतिग्राह्यंनचदेयंकदाचन ॥ दै
न्यभावाच्चभूतानांसंविभज्यसदाबुधः ॥ ३४ ॥ नाददीतपरस्वानिनगृह्णीयादयाचितः ॥ नकिंचिद्विषयंभुक्तास्पृहयेत्तस्यवैपुनः ॥ ३५ ॥ मृदमापस्तथान्नानि
पत्रपुष्पफलानिच ॥ असंवृतानिगृह्णीयात्प्रवृत्तानिचकार्यवान् ॥ ३६ ॥ नशिल्पजीविकांजीवेद्धिरण्यंनोतकामयेत् ॥ नद्वेष्टानोपदेष्टाचभवेच्चनिरुपस्कृतः
॥ ३७ ॥ श्रद्धापूतानिभुंजीतनिमित्तानिचवर्जयेत् ॥ सुधावृत्तिरसक्तश्चसर्वभूतैरसंविदं ॥ ३८ ॥ आशीर्युक्तानिसर्वाणिहिंसायुक्तानियानिच ॥ लोकसंग्रह
धर्मंचनैवकुर्यान्नकारयेत् ॥ ३९ ॥ सर्वभावानतिक्रम्यलघुमात्रःपरिव्रजेत् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ॥ ४० ॥ परंनोद्वेजयेत्कंचिन्नचकस्यचिदुद्विजे
त् ॥ विश्वास्यःसर्वभूतानामग्र्योमोक्षविदुच्यते ॥ ४१ ॥ अनागतंचनध्यायेन्नातीतमनुचिंतयेत् ॥ वर्त्तमानमुपेक्षेतकालाकांक्षीसमाहितः ॥ ४२ ॥ नचक्षुषा
नमनसानवाचादूषयेत्क्वचित् ॥ नप्रत्यक्षंपरोक्षंवाकिंचिद्दुष्टंसमाचरेत् ॥ ४३ ॥ इंद्रियाण्युपसंहृत्यकूर्मोंगानीवसर्वशः ॥ क्षीणेंद्रियमनोबुद्धिर्निरीहःसर्वतत्त्व
वित् ॥ ४४ ॥ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वाहाकारएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ ४५ ॥ निराशीर्निर्गुणःशांतोनिरासक्तोनिराश्रयः ॥ आ
त्मसंगीचतत्त्वज्ञोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ४६ ॥ अपादपाणिपृष्ठंतदशिरस्कमनूदरं ॥ प्रहीणगुणकर्माणंकेवलंविमलंस्थिरं ॥ ४७ ॥ अगंधमरसस्पर्शमरूपा
शब्दमेवच ॥ अनुगम्यमनासक्तममांसमपिचैवयत् ॥ ४८ ॥ निश्चितमव्ययंदिव्यंगृहस्थमपिसर्वदा ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंयेपश्यंतिनतेमृताः ॥ ४९ ॥ नतत्र
क्रमतेबुद्धिर्नेंद्रियाणिनदेवताः ॥ वेदायज्ञाश्चलोकाश्चनतपोनव्रतानिच ॥ ५० ॥ यत्रज्ञानवतांप्राप्तिरलिंगग्रहणास्मृता ॥ तस्मादलिंगधर्मज्ञोधर्मतत्त्वमुपा
चरेत् ॥ ५१ ॥ गृहधर्माश्रितोविद्वान्विज्ञानचरितंचरेत् ॥ अमूढोमूढरूपेणचरेद्धर्ममदूषयन् ॥ ५२ ॥ यथैनमवमन्येरन्परेसततमेवहि ॥ तथावृत्तश्चरेच्छांतःस
तांधर्मानकुत्सयन् ॥ ५३ ॥ यएवंवृत्तसंपन्नःसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चमहाभूतानिपंचच ॥ ५४ ॥ मनोबुद्धिरहंकारमव्यक्तंपुरुषंतथा ॥ एत
त्सर्वंप्रसंख्याययथावत्तत्त्वनिश्चयात् ॥ ५५ ॥ ततःस्वर्गमवाप्नोतिविमुक्तःसर्वबंधनैः ॥ एतावदंतवेलायांपरिसंख्यायतत्त्ववित् ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संन्यासमित्यध्यायेपिमुच्यतेनात्रसंशयइत्यंतोग्रंथःपूर्वमेवग

ध्यायेदेकांतमास्थायमुच्यतेथनिराश्रयः ॥ निर्मुक्तःसर्वसंगेभ्योवायुराकाशगोयथा ॥ ५७ ॥ क्षीणकोशोनिरातंकस्तथेदंप्राप्नुयात्परं ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच संन्यासंतपइत्याहुर्वृद्धानिश्चितवादिनः ॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थाज्ञानंब्रह्मपरंविदुः ॥ १ ॥ अतिदूरात्मकंब्रह्मवेदविद्याव्यपाश्रयं ॥ निर्द्वंद्वंनिर्गुणंनित्यमचिंत्यगुणमुत्तमं ॥ २ ॥ ज्ञानेनतपसाचैवधीराःपश्यंतितत्परं ॥ निर्णिक्तमनसःपूताव्युत्क्रांतरजसोमलाः ॥ ३ ॥ तपसाक्षेममध्वानंगच्छंतिपरमेश्वरं ॥ संन्यासनिरतानित्यंयेचब्रह्मविदोजनाः ॥ ४ ॥ तपःप्रदीपइत्याहुराचारोधर्मसाधकः ॥ ज्ञानंवैपरमंविद्यात्संन्यासंतपउत्तमं ॥ ५ ॥ यस्तुवेदनिराधारंज्ञानंतत्त्वविनिश्चयात् ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंससर्वगतिरिष्यते ॥ ६ ॥ योविद्वान्सहवासंचविवासंचैवपश्यति ॥ तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्प्रतिमुच्यते ॥ ७ ॥ योनकामयतेकिंचिन्नकिंचिदवमन्यते ॥ इहलोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ८ ॥ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतप्रधानवित् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ९ ॥ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वधाकारएवच ॥ निर्गुणंनित्यमद्वंद्वंप्रशमेनैवगच्छति ॥ १० ॥ हित्वागुणमयंसर्वंकर्मजंतुःशुभाशुभं ॥ उभेसत्यानृतेहित्वामुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ११ ॥ अव्यक्तयोनिप्रभवोबुद्धिस्कंधमयोमहान् ॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः ॥ १२ ॥ महाभूतविशालश्चविशेषप्रतिशाखिनः ॥ सदापत्रःसदापुष्पःशुभाशुभफलोदयः ॥ १३ ॥ आजीव्यःसर्वभूतानांब्रह्मवृक्षःसनातनः ॥ एनंछित्वाचभित्वाचतत्त्वज्ञानासिनाबुधः ॥ १४ ॥ हित्वासंगमयान्पाशान्मृत्युजन्मजरोदयान् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ १५ ॥ द्वाविमौपक्षिणौनित्यौसंक्षेपौचाप्यचेतनौ ॥ एताभ्यांतुपरोयोन्यश्चेतनावान्सउच्यते ॥ १६ ॥

तार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्वाविमाविति पक्षिणौजीवेश्वरौ संक्षिप्येतेययोस्तौसंक्षेपौतयोरुपाधीबुद्धिमायेतौअचेतनौ सत्वायाविति पाठेतुअचेतनौप्रतिबिंबत्वेनदृश्यौयस्तुताभ्यांप्रतिबिंबरूपाभ्यामन्यःबिंबस्थानीयःसचेतनामात्रशरीरोपिचेतनावानित्युच्यते साक्ष्यसंसर्गात्साक्षीतिवत् ॥ १६ ॥

अचेतनइति अचेतनइवाहंधीगम्योदृश्योजीवइतियावत् सत्वंसंख्याविमुक्तःसत्वानिप्राणिनःसंख्यायंतेपृथक्त्वेनगण्यंतेयैस्तेदेहाद्युपाधयस्तैर्विमुक्तःसन्सत्त्वात्बुद्धेःपरंयद्वस्तुयच्चचेतयतेबुद्ध्यादीन्अचेतनानपिचैतन्ययुक्तान्कुरुते सएवक्षेत्रज्ञसंज्ञोंतरात्मा कोसौसर्वसंख्यातबुद्धिःसर्वाःसंख्याताःबुद्धयोयेन सर्वासांबुद्धीनांसाक्षित्वेनसंख्यातापरिच्छेदकइत्यर्थः सएवगुणगुंफितःसन्सर्वैर्दोषैर्युज्यतेगुणातिगस्तुतैर्मुच्यतइति ॥ १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंससाधनांब्रह्मविद्यांसमाप्यशिष्यबुद्धिपरीक्षार्थंव्यामिश्रैर्वाक्यैस्तामेवानुवदति केचिदित्यादिना केचित्सप्रपंचंब्रह्मेतिवदंतोवृक्षंसंसारंब्रह्ममयंब्रह्मणोविकारमाहुः ब्रह्मैवजगदाकारेणपरिणमतेइति तदात्मानꣳस्वयमकुरुत सच्चत्यच्चाभवत् आत्मकृतेःपरिणामादित्यादिश्रुतयःस्मृतयश्च केचित्परंवस्तुअनामयंनिर्विकारं तत्रजगत्स्वमवत्कल्पितं सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिसयदाप्रतिबुध्येताथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्रतिष्ठंतेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिसुप्तिप्रबोधयोर्नामरूपात्मकस्यात्मन्येवलयोदयौश्रूयेते मायामात्रंतुकार्त्स्न्येनआत्मनिचैवंविचित्राश्चहीतिस्मर्यतेच एवंश्रौतंमतद्वयमुक्त्वासांख्यमतमाह मन्यंतइति ॥ १ ॥ तत्रप्रथमपक्षेउपासकानांआप्रायणादितिन्यायेनअंत्यप्रत्ययस्यावश्यकत्वमाह उच्छ्वासमात्रंतावन्मात्रकालं समोनिर्विशेषःसर्वोवा समशब्दस्यसर्वपर्यायत्वात् सइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेश्च आत्मानंहार्दंब्रह्मसंगम्यउपास्यअमृतत्वायकल्पतेब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारेत्यर्थः ॥ २ ॥ द्वितीयपक्षेअंतकालादन्यत्रापिक्षणिकनिर्विकल्पसाक्षात्कारान्मुच्यतइत्याह निमेषेति विदुषांप्राप्तिप्राप्यंकैवल्यं ॥ ३ ॥ तृतीयपक्षेपिमनोनिरोधेनमुच्यतइत्याह प्राणायामैरितिद्वाभ्यां प्राणाःइंद्रियाणिबुद्धिमनःसहितानिद्वादशतेआयम्यंतेनिगृह्यंतेयैस्तैःप्राणायामैःयमनियमादिभिः तेचयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयस्तर्कवैराग्याभ्यांसहदशवामैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाभिःसहद्वादशवा यमाःपंचनियमाःपंचप्राणायामादयःषट्मैत्र्यादयश्चतस्त्रस्तर्कोवैराग्यंचेतिद्वाविंशतिर्वा संयम्यनिरोध्य पुनःपुनरितियावज्जीवमेवंकार्यंनतुसकृत्प्रयत्नेनात्रसिद्धिरस्तीतिदर्शितं चतुर्विंशात्अव्यक्तात्परंअन्यंपंचविंशंपुरुषंलभते ॥ ४ ॥ यद्यदिच्छतितदपिलभतेयोगसामर्थ्यात् प्रसन्नात्माविशुद्धसत्वःयदातुअव्यक्तात्अव्यक्तंप्राप्यसत्वंसत्वगुणःउद्रिक्तंउत्कृष्टतरंभवतिपुरुषमात्राकारंभवति तदाऽमृतत्वायकल्पते पूर्णशतसहस्रंचतिष्ठंत्यव्यक्तचिंतकाइत्यव्यक्तमात्रनिष्ठानांस्वर्गकालावधिस्मरणात् चतुर्विंशादव्यक्तात्परमितिवासंबंधः ॥ ५ ॥

अचेतनःसत्वसंख्याविमुक्तःसत्वात्परंचेतयतेंतरात्मा ॥ सक्षेत्रवित्सर्वसंख्यातबुद्धिर्गुणातिगोमुच्यतेसर्वपापैः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच केचिद्ब्रह्ममयंवृक्षंकेचिद्ब्रह्मवनंमहत् ॥ केचित्तुब्रह्माव्यक्तंकेचित्परमनामयं ॥ मन्यंतेसर्वमप्येतदव्यक्तप्रभवाव्ययं ॥ १ ॥ उच्छ्वासमात्रमपिचेद्योंतकालेसमोभवेत् ॥ आत्मानमुपसंगम्यसोमृतत्वायकल्पते ॥ २ ॥ निमेषमात्रमपिचेत्संयम्यात्मानमात्मनि ॥ गच्छत्यात्मप्रसादेनविदुषांप्राप्तिमव्ययां ॥ ३ ॥ प्राणायामैरथप्राणान्संयम्यसपुनःपुनः ॥ दशद्वादशभिर्वापिचतुर्विंशात्परंततः ॥ ४ ॥ एवंपूर्वप्रसन्नात्मालभतेयद्यदिच्छति ॥ अव्यक्तात्सत्वमुद्रिक्तममृतत्वायकल्पते ॥ ५ ॥

धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादीनांआत्मप्राप्तिसाधनानांसत्वोत्कर्षलभ्यत्वात्सत्वमेवस्तौतिसार्धेन सत्वादिति सत्वसंश्रयंतंपुरुषं अन्यथासत्वासंश्रयइतिगंतुंनशक्यमितियोजना ॥ ६ ॥ वृत्तपरिपाकः ॥ ७ ॥ पुरुष वत्स्वच्छत्वात्पुरुषोपकारित्वाच्चसत्वंपुरुषाद्भिन्नमितिमन्यंतेतार्किकाः अतएवतेआत्मनिसत्वधर्मान्कर्तृत्वादीन्वास्तवान्मन्यंतेइत्याह एतेनेतिद्वाभ्यां तत्रापिमन्यंतेप्रातीतिकंएकत्वंसांख्यादयः तार्किकास्तुतदे ववास्तवमित्याहुरितिविवेकः ॥ ८ ॥ एतद्दूषयति आहुरिति ॥ ९ ॥ सांख्यंप्रत्याह पृथगिति यदिसत्वंततःपुरुषात्पृथक्अन्यत्भूतंनित्यनिर्वृत्तंचस्यात्तर्हिमुक्तमप्यात्मानंनजह्यात् भूतत्वेतस्यनिरन्वयना शायोगात् तस्मादनिर्मोक्षप्रसक्तेःइदंमतमविचारितं एकत्वपक्षोपिप्रत्युक्तएव कर्तृत्वादेर्वास्तवत्वेधर्मिनाशमंतरेणानिवृत्तेर्नैरात्म्यमनिर्मोक्षोवाप्रसज्येतइतिभावः सिद्धांतमाह पृथग्भावश्वविज्ञेयःसहजश्चा पितत्त्वतः सत्वपुरुषयोःसमुद्रतरंगयोरिवशब्दतःप्रतीतितश्चपृथग्भावोस्ति सत्वंचसमुद्रेतरंगइवपुरुषेसहजं एवंचविलीनतरंगस्येवमुक्तसत्वस्यपुनरुत्पत्त्ययोगान्नानिर्मोक्षइतिकल्पितभेदेनसंसारयात्रानिर्वाहः

सत्वात्परतरंनान्यत्प्रशंसंतीहतद्विदः ॥ अनुमानाद्विजानीमःपुरुषंसत्वसंश्रयं ॥ नशक्यमन्यथागंतुंपुरुषंद्विजसत्तमाः ॥ ६ ॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्य मार्जवं ॥ ज्ञानंत्यागोथसंन्यासःसात्विकंवृत्तमिष्यते ॥ ७ ॥ एतेनैवानुमानेनमन्यंतेवैमनीषिणः ॥ सत्वंचपुरुषश्चैवतत्रनास्तिविचारणा ॥ ८ ॥ आहुरेकेचवि द्वांसोयेज्ञानपरिनिष्ठिताः ॥ क्षेत्रज्ञसत्वयोरैक्यमित्येतन्नोपपद्यते ॥ ९ ॥ पृथग्भूतंततःसत्वमित्येतदविचारितं ॥ पृथग्भावश्वविज्ञेयःसहजश्चापितत्त्वतः ॥ ॥ १० ॥ तथैवैकत्वनानात्वमिष्यतेविदुषांनयः ॥ मशकोदुंबरेचैक्यंपृथक्त्वमपिदृश्यते ॥ ११ ॥ मत्स्योयथान्यःस्यादप्सुसंप्रयोगस्तथातयोः ॥ संबंधस्तोयविं दूनांपर्णेकोकनदस्यच ॥ १२ ॥ गुरुरुवाच इत्युक्तवंतस्तेविप्रास्तदालोकपितामहं ॥ पुनःसंशयमापन्नाःपप्रच्छुर्मुनिसत्तमाः ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहा भारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषयऊचुः कोवास्विदिहधर्माणाम नुष्ठेयतमोमतः ॥ व्याहतामिवपश्यामोधर्मस्यविविधांगतिं ॥ १ ॥

अकल्पिताभेदेनमोक्षोपपत्तिरित्यर्थः ॥ १० ॥ एवमपिसत्वपुरुषयोरेकजात्यापत्तेर्जडाजडविभागोनस्यादित्याशंक्याह तथैवेति नयःयुक्तिः तपइतिपाठेआलोचनपूर्वकोनिश्चयः यथाउदुंबरफलोदरेवा स्यान्यस्यप्रवेशायोगात्तदवयवएवमशकदेहस्ततोविजातीयःसन्नाविर्भवति एवंचिद्विलासएवसत्वंततःपृथग्भूयजडत्वेनाविर्भवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सत्वपुरुषयोःसंबंधेदृष्टांतः पर्णेइति असंगत्वात्पुरुषःसत्व धर्मैर्नलिप्यतेतत्रलेपप्रतीतिस्त्वाध्यासिकीतिभावः ॥ १२ ॥ उक्तंविद्यतेयेषुतेउक्तवंतः उक्तमर्थंसम्यगवधृतवंतइत्यर्थः सहजस्यापिसत्वस्यपुरुषासंसर्गित्वंदुर्घटंब्रह्मणश्चवचनंनमिथ्येतितर्कश्रद्धाभ्यामुभय तोनिरुद्धत्वात्संशयमापन्नाः ॥ १३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंसंदिहानाःप्रथमंवेदशास्त्रेषुमतभेदंद र्शयंति कोवेति निवृत्तिधर्मोवाप्रवृत्तिधर्मोवाऽनुष्ठेयः नकर्मणेति कुर्वन्नेवेहकर्माणीत्युभयविधश्रुतिदर्शनान्मुह्यामहेइतिभावः ॥ १ ॥

ऊर्ध्वंदेहात् देहनाशादूर्ध्वमपिआत्मास्तीत्येकेवदंतीतिसंबंधः नैतदिति लोकायताःसर्वसंशयितमितिस्याद्वादिनःसप्तभंगीनयज्ञाः निःसंशयमिति प्रातिस्विकंसर्वंनैर्थिकाः ॥ २ ॥ अनित्यंसर्वंसृष्टिप्रलययुक्त मितितार्किकादयः नित्यंप्रवाहनित्यमितिमीमांसकाः नास्तीतिशून्यवादिन. अस्तिपरंतुक्षणिकमितिसौगताः एकरूपंविज्ञानमेवद्विधाइदमर्थाकारमहमर्थाकारमितियोगाचाराः व्यामिश्रंभिन्नमभिन्नंचेत्यु डुलोमाः ॥ ३ ॥ एकेब्रह्मज्ञाःशास्त्रज्ञाःतत्त्वदर्शिनोऽपरोक्षज्ञानवंतःब्राह्मणास्तुब्रह्मैवैकमस्तीतिमन्यंतेसगुणोपासकाः पृथक्असाधारणानिकर्माण्येवकारणानीत्यन्येमीमांसकाः बहुत्वमपिकारणानांप्राहुःप रमाणुवादिनः ॥ ४ ॥ देशकालावितिज्योतिर्विदःएतत्दृश्यंसर्वकालत्रयेपिनास्तिस्वप्नराज्यवच्चिद्विलासमात्रमितिवृद्धाः ॥ ५ ॥ अस्नानंनैष्ठिकब्रह्मचर्यं स्नानंगार्हस्थ्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ साधनंध्यानादिकमु

ऊर्ध्वंदेहाद्वदंत्येकेनैतदस्तीतिचापरे ॥ केचित्संशयितंसर्वंनिःसंशयमथापरे ॥ २ ॥ अनित्यंनित्यमित्येकेनास्त्यस्तीत्यपिचापरे ॥ एकरूपंद्विधेत्येकेव्यामिश्रमिति चापरे ॥ ३ ॥ मन्यंतेब्राह्मणाएवब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ॥ एकमेकेपृथक्चान्येबहुत्वमितिचापरे ॥ ४ ॥ देशकालावुभौकेचिन्नैतदस्तीतिचापरे ॥ जटाजिनधराश्चा न्येमुंडाःकेचिदसंवृताः ॥ ५ ॥ अस्नानंकेचिदिच्छंतिस्नानमप्यपरेजनाः ॥ मन्यंतेब्राह्मणादेवाब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ॥ ६ ॥ आहारंकेचिदिच्छंतिकेचिच्चानश नेरताः ॥ कर्मकेचित्प्रशंसंतिप्रशांतिंचापरेजनाः ॥ ७ ॥ केचिन्मोक्षंप्रशंसंतिकेचिद्भोगान्पृथग्विधान् ॥ धनानिकेचिदिच्छंतिनिर्धनत्वमथापरे ॥ उपास्यसाध नंत्वेकेनैतदस्तीतिचापरे ॥ ८ ॥ अहिंसानिरताश्चान्येकेचिद्धिंसापरायणाः ॥ पुण्येनयशसाचान्येनैतदस्तीतिचापरे ॥ ९ ॥ सद्भावनिरताश्चान्येकेचित्संशयिते स्थिताः ॥ दुःखादन्येसुखादन्येध्यानमित्यपरेजनाः ॥ १० ॥ यज्ञमित्यपरेविप्राःप्रदानमितिचापरे ॥ तपस्त्वन्येप्रशंसंतिस्वाध्यायमपरेजनाः ॥ ११ ॥ ज्ञानं संन्यासमित्येकेस्वभावंभूतचिंतकाः ॥ सर्वमेकेप्रशंसंतिनसर्वमितिचापरे ॥ १२ ॥ एवंव्युत्थापितेधर्मेबहुधाविप्रबोधिते ॥ निश्चयंनाधिगच्छामःसंमूढाःसुर सत्तम ॥ १३ ॥ इदंश्रेयइदंश्रेयइत्येवंव्युत्थितोजनः ॥ योहियस्मिन्रतोधर्मेसतंपूजयतेसदा ॥ १४ ॥ तेननोऽविहिताप्रज्ञामनश्चबहुलीकृतं ॥ एतदाख्यातमि च्छामःश्रेयःकिमितिसत्तम ॥ १५ ॥ अतःपरंतुयद्गुह्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ सत्वक्षेत्रज्ञयोश्चापिसंबंधःकेनहेतुना ॥ १६ ॥

पास्यकृत्वापिनैतदस्तीतिपश्चात्सर्वमपवदंति तथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति ॥ ८ ॥ पुण्येनपुण्यार्थमेवयतेनेत्यन्ये एतत्पुण्यंनास्त्येवेत्यन्येलोकाय ताः ॥ ९ ॥ संशयितेकृतमस्तिनवेतिसंदिग्धेपथि दुःखात्दुःखनिवृत्त्यर्थंसुखात्सुखप्राप्त्यर्थंध्यानंकर्त्तव्यं निष्काममेवेत्यपरे ॥ १० ॥ ११ ॥ ज्ञानंसंन्यासंसंन्यासैकप्राप्यं भूतचिंतकाःवस्तुतत्त्वविचारकाः स्वभावंसाधनपौष्कल्यं साधनपौष्कल्यस्वाभाव्यादेवज्ञानमुत्पद्यतेआश्रमांतरेपिनसंन्यासमात्रेणेत्याहुः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अविहिताअशिक्षिता आख्यातंत्वयेतिशेषः ॥ १५ ॥ मुख्यंप्रष्टव्यमाह अतः परमिति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ पृष्टेष्वेतेषुपक्षेषुयद्धेयमुपादेयंचतत्संक्षेपेणाह हंतवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विषयविषयिभावोघटचक्षुषोरिवनकेवलंप्रकाश्यप्रकाशकभावःअपितुभोज्यभोक्तृभावोप्यस्तीत्याह व्याख्यातमितिसार्धेन उदुंबरवत्सत्वंस्वात्मानंभोक्तारंचनवेत्तिभोक्तातुमशक
वदुभयंवेत्तीत्यर्थः योविजानीतेसक्षेत्रज्ञइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ९ ॥ सत्वपुरुषयोःसंबंधस्याध्यासिकत्वमाह नित्यमिति नित्यंसर्वदासत्वंद्वंद्वैःसुखदुःखादिपरिणामैर्युक्तंगुणात्मकत्वात्सुखदुःखमोहात्मकंसंहतंच
तद्विपरीतत्वान्निर्द्वंद्वःनित्यःनिष्कलोनिर्गुणश्चपुरुषःअतस्तयोर्विषमस्वभावत्वान्नजतुकाष्ठादिवत्संबंधोयुज्यते यथोक्तं निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यतइति

एवमुक्तःसतैर्विप्रैर्भगवाँल्लोकभावनः ॥ तेभ्यःशशंसधर्मात्मायाथातथ्येनबुद्धिमान् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरु
शिष्यसंवादेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच हंतवःसंप्रवक्ष्यामियन्मांपृच्छथसत्तमाः ॥ गुरुणाशिष्यमासाद्ययदु
क्तंतन्निबोधत ॥ १ ॥ समस्तमिहतच्छ्रुत्वासम्यगेवावधार्यतां ॥ अहिंसासर्वभूतानामेतत्कृत्यतमंमतं ॥ २ ॥ एतत्पदमनुद्विग्नंवरिष्ठंधर्मलक्षणं ॥ ज्ञानंनिःश्रेयइ
त्याहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः ॥ ३ ॥ तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ हिंसापराश्चयेकेचिद्येचनास्तिकवृत्तयः ॥ लोभमोहसमायुक्तास्तेवैनिरयगामि
नः ॥ ४ ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वतेयेत्वतंद्रिताः ॥ तेस्मिन्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः ॥ ५ ॥ कुर्वतेयेतुकर्माणिश्रद्दधानाविपश्चितः ॥ अनाशीर्यो
गसंयुक्तास्तेधीराःसाधुदर्शिनः ॥ ६ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसत्वक्षेत्रज्ञयोर्यथा ॥ संयोगोविप्रयोगश्चतन्निबोधतसत्तमाः ॥ ७ ॥ विषयोविषयित्वंचसंबंधोय
मिहोच्यते ॥ विषयीपुरुषोनित्यंसत्वंचविषयःस्मृतः ॥ ८ ॥ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनमशकोदुंबरंयथा ॥ भुज्यमानंनजानीतेनित्यंसत्वमचेतनं ॥ यस्त्वेवंतंविजानी
तेयोभुंक्तेयश्चभुज्यते ॥ ९ ॥ नित्यंद्वंद्वसमायुक्तंसत्वमाहुर्मनीषिणः ॥ निर्द्वंद्वोनिष्कलोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः ॥ १० ॥ समंसंज्ञानुगश्चैवससर्वत्रव्यवस्थि
तः ॥ उपभुंक्तेसदासत्वमपःपुष्करपर्णवत् ॥ ११ ॥ सर्वैरपिगुणैर्विद्वान्व्यतिषक्तोनलिप्यते ॥ जलबिंदुर्यथालोलःपद्मिनीपत्रसंस्थितः ॥ १२ ॥

॥ १० ॥ कथंतर्हितयोर्विषयविषयिभावसंबंधउक्तइत्याह सममिति यथासर्वत्रस्वममायेंद्रजालरज्जूरगादौअध्यस्तंअधिष्ठानेनसमंतुल्यंतदावरकमित्यर्थः अधिष्ठानंचाध्यस्तसंज्ञानुगतंतत्रस्वकीयसत्तास्फू
र्त्तिसमर्पकतयातदीयांसंज्ञामनुसरत्दृश्यतेतथासत्वंपुरुषेणसमंसत्वसंज्ञानुगतःपुरुषःउपभुंक्ते तत्रदृष्टांतः अपइति यथापुष्करपर्णअद्भिरसंसक्तमपिअपोभुंक्तेताभिस्तस्याप्यायनात् एवंसत्वेनावृतःपुरुषःसत्व
समानत्वंगतःसत्वधर्मान्आत्मन्यभिमन्वानःसत्वंभुंक्ते तथाचैवंकूटस्थविकारिणोरपिपुंप्रकृत्योराध्यासिकःसंबंधउपपादितोभवति ॥ ११ ॥ प्रकारांतरेणदृष्टांतंविवृणोति सर्वैरिति ॥ १२ ॥

समत्वमुपपादयति एवमिति सर्पेणरज्जुरिवसत्वेनअसंयुक्तोपिपुरुषःसइतिनिश्चितमेव तथापिसत्वंपुरुषश्चउभयंमिलित्वाद्रव्यमात्रंसत्वमात्रमभूत् यथारज्जुभुजंगौमिलित्वाभुजंगमात्रंभवतितद्वत् इतिनिश्चयःइदमेवतत्त्वंकल्पनांतरंतुभ्रांतिमात्रमितिभावः ॥ १२ ॥ इदमेवद्वयोःसत्वमात्रत्वमनुसृत्यसत्वमेवात्मेतिमन्यमानाबौद्धाःपुरुषमपलपंतितत्राह यथेति सत्वंपुरुषश्चेत्युभयंयथाद्रव्यमात्रमभूत्तथाद्रव्यंइदमर्थःकर्त्ताहमर्थःतयोःसंयोगोदर्शनंचेतिकृत्स्नात्रिपुट्यपिद्रव्यमभूदित्यर्थः कुतस्तर्हिद्रव्यात्पुरुषस्यपृथक्त्वमतआह प्रदीपेति यथादीपेनैवदीपमन्यंचजानंतिएवंसत्वस्यपरिणामविशेषेणविद्याख्येनसत्वंपुरुषंचपृथक्जानीयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ द्रव्यंतैलंगुणोवर्त्तिः ॥ १५ ॥ दार्ष्टांतिकमाह व्यक्तइति यथातैलवर्त्तिभ्यामवष्टब्धोदीपआत्मानंभवनाकाशंचव्याप्नोतितदभावेतुस्वयमेवांतर्धीयतेनतुभवनाकाशः

एवमेवाप्यसंयुक्तःपुरुषःस्यान्नसंशयः॥द्रव्यमात्रमभूत्सत्वंपुरुषस्येतिनिश्चयः॥ १३ ॥ यथाद्रव्यंचकर्त्ताचसंयोगोप्यनयोस्तथा॥ यथाप्रदीपमादायकश्चित्तमसिगच्छति॥ तथासत्वप्रदीपेनगच्छंतिपरमैषिणः॥ १४ ॥ यावद्द्रव्यंगुणस्तावत्प्रदीपःसंप्रकाशते॥ क्षीणेद्रव्येगुणेज्योतिरंतर्धानायगच्छति ॥ १५ ॥ व्यक्तःसत्वगुणस्त्वेवंपुरुषोव्यक्तइष्यते॥ एतद्विप्राविजानीतहंतभूयोब्रवीमिवः ॥ १६ ॥ सहस्रेणापिदुर्मेधानबुद्धिमधिगच्छति॥ चतुर्थेनाप्यथांशेनबुद्धिमान्सुखमेधते॥ १७॥ एवंधर्मस्यविज्ञेयंसंसाधनमुपायतः॥ उपायज्ञोहिमेधावीसुखमत्यंतमश्नुते ॥ १८ ॥ यथाध्वानमपाथेयःप्रपन्नोमनुजःक्वचित्॥ क्लेशेनयातिमहताविनश्येदंतरापिच॥ १९॥ तथाकर्मसुविज्ञेयंफलंभवतिवानवा॥ पुरुषस्यात्मनिःश्रेयःशुभाशुभनिदर्शनं ॥ २० ॥ यथाचदीर्घमध्वानंपद्भ्यामेवप्रपद्यते॥ अदृष्टपूर्वंसहसातत्त्वदर्शनवर्जितः॥ २१ ॥ तमेवचयथाध्वानंरथेनेहाशुगामिना ॥ गच्छत्यश्वप्रयुक्तेनतथाबुद्धिमतांगतिः ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वंपर्वतमारुह्यनान्ववेक्षेतभूतलं॥ रथेनरथिनंपश्यक्लिश्यमानमचेतनं॥ २३॥ यावद्रथपथस्तावद्रथेनसतुगच्छति ॥ क्षीणेरथपदेविद्वान्रथमुत्सृज्यगच्छति॥ २४॥ एवंगच्छतिमेधावीतत्त्वयोगविधानवित्॥ परिज्ञायगुणज्ञश्चउत्तरादुत्तरोत्तरं ॥ २५ ॥ यथार्णवंमहाघोरमप्लवःसंप्रगाहते॥ बाहुभ्यामेवसंमोहाद्वधंवांछत्यसंशयं॥ २६॥ नावाचापियथाप्राज्ञोविभागज्ञःस्वरित्रया॥ अश्रांतःसलिलेगच्छेच्छीघ्रंसंतरतेह्रदं॥ २७॥

एवंकर्मावष्टब्धःसत्वगुणश्चरमवृत्तिरूपोऽभिव्यक्तःसन्स्वंचपुरुषंचपृथगवभासयति कर्मोपरमेतुस्वयमेवांतर्धीयतेपुरुषस्तुअव्यक्तःसमाधिसुषुप्तिसुखसाक्षीकेवलइष्यते ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कर्मसुज्ञानसाधनेषु आत्मनिचित्ते श्रेयोविषयेशुभाशुभदृष्टांतः पूर्णपुण्यपापेयःपूर्णयोगमाप्नोति अल्पपुण्यस्त्वंतराम्रियतेइतिभावः ॥ २० ॥ यथाचेति शास्त्ररथेनैवसंसाराध्वातिलंघनीयइतिभावः॥ २१॥ ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वमिति परंपदमारुह्यशास्त्रमपित्याज्यमितिभावः ॥ २३ ॥ यावदिति चित्तशुद्धिपर्यंतंविधिशास्त्रैकैकर्यंततस्तुयोगतत्त्वंजानन्उत्तरोत्तरंहंसंपरमहंसंवाश्रमंसम्यगवलंब्यगच्छेदित्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ आचार्यरूपांनावंश्रयेदित्याहत्रिभिः यथेति ॥ २६ ॥ स्वरित्रयाशोभनानिअरित्राणिकेनिपातनानियस्यांनया ॥ २७ ॥

तीर्णइति समावर्तवन्निदिध्यासनार्थीगुरुमपित्यजेदितिभावः तावद्गुरुंसेवेतयावद्योगारूढोनभवतिरथमिवपर्वतारूढइतिपूर्वदृष्टांतंस्मारयति व्याख्यातमिति पदातिदृष्टांतोपिगुर्वभावेमार्गप्राप्तिरेवनभवती त्यत्रबोध्यः ॥ २८ ॥ स्नेहादिति नात्यंतंगुरावेवस्थेयंसतिध्यानयोग्यत्वेइतिभावः ॥ २९ ॥ नावमिति कर्माधिकारिणायोगोयोगाधिकारिणाचकर्मनानुष्ठातुंयुक्तंइतिभावः ॥ ३० ॥ कर्मकृतंकर्मफलं चित्रंनानाविधंविषयस्थंपृथक्पृथक् एकमेवकर्मगृहस्थस्यश्लाघ्यंपरिव्राजकस्यपातित्यहेतुः एवंव्यतिरेकोपिज्ञेयः विषयआश्रमस्तत्स्थं एतान्कर्तॄन् ॥ ३१ ॥ एवंज्ञानसाधनान्युक्त्वाज्ञेयमाह यदिति गंधिगंधवत् रस्यंरसवत् ॥ ३२ ॥ गुणःकार्यं महद्रूपंयत्प्रधानभूतंप्रधानकार्यंतस्यापिगुणोहंकारः ॥ ३३ ॥ महाभूतकृतःवियदादिरूपत्वेनकल्पितः तेषांगुणास्तुविषयाःशब्दादयएव ॥ ३४ ॥ बीजधर्मत्वं

तीर्णोगच्छेत्परंपारंनावमुत्सृज्यनिर्ममः॥ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनयथारथपदातिनोः॥ २८ ॥ स्नेहात्संमोहमापन्नोनाविदाशोयथातथा॥ ममत्वेनाभिभूतःसंस्तत्रैवपरिवर्त्तते॥ २९ ॥ नावंनशक्यमारुह्यस्थलेविपरिवर्त्तितुं॥ तथैवरथमारुह्यनाप्सुचर्याविधीयते॥ ३० ॥ एवंकर्मकृतंचित्रंविषयस्थंपृथक्पृथक्॥ यथाकर्मकृतंलोकेतथैतानुपपद्यते॥ ३१ ॥ यन्नैवगंधिनोरस्यंनरूपस्पर्शशब्दवत्॥ मन्यंतेमुनयोबुद्ध्यातत्प्रधानंप्रचक्षते॥ ३२ ॥ तत्रप्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्यगुणोमहान्॥ महत्प्रधानभूतस्यगुणोहंकारएवच॥ ३३ ॥ अहंकारात्तुसंभूतोमहाभूतकृतोगुणः॥ पृथक्त्वेनहिभूतानांविषयावैगुणाःस्मृताः॥ ३४ ॥ बीजधर्मंतथाव्यक्तंप्रसवात्मकमेवच॥ बीजधर्मामहानात्माप्रसवश्चेतिनःश्रुतं॥ ३५ ॥ बीजधर्मस्त्वहंकारःप्रसवश्चपुनःपुनः॥ बीजप्रसवधर्माणिमहाभूतानिपंचवै॥ ॥ ३६ ॥ बीजधर्मिणइत्याहुःप्रसवंचप्रकुर्वते॥ विशेषाःपंचभूतानांतेषांचित्तंविशेषणं॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमाकाशंद्विगुणोवायुरुच्यते॥ त्रिगुणंज्योतिरित्याहुरापश्चापिचतुर्गुणाः॥ ३८ ॥ पृथ्वीपंचगुणाज्ञेयाचरस्थावरसंकुला॥ सर्वभूतकरीदेवीशुभाशुभनिदर्शिनी॥ ३९ ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः॥ एतेपंचगुणाभूमेर्विज्ञेयाद्विजसत्तमाः॥ ४० ॥ पार्थिवश्चसदागंधोगंधश्चबहुधास्मृतः॥ तस्यगंधस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गुणान्॥ ४१ ॥ इष्टश्चानिष्टगंधश्चमधुरोम्लःकटुस्तथा॥ निर्हारीसंहतःस्निग्धोरूक्षोविशदएवच॥ ४२ ॥

कारणत्वंप्रसवात्मकत्वंकार्यरूपत्वं जीवेतिपाठेपिजीवतोधान्यादेरेवधर्मोबीजत्वंनतुभर्जितधान्यादेरितिसएवार्थः यद्यपितेषांमतेअव्यक्तस्यबीजत्वमेवास्तिनतुकार्यत्वंतथापिअद्वैतश्रुतिविरोधात्तदुपेक्ष्यमितिभावः ॥ ३५ ॥ पुनःपुनरितिदृष्टिसृष्टिरुक्ता ॥ ३६ ॥ बीजधर्मिणइतितामेवोपपादयति विशेषाशब्दादयःप्रसवंप्रकुर्वते भोगकालेकार्यरूपेणउपस्थिताअपिसंस्काररूपेणकालांतरेभोगंदातुंकारणात्मनाऽवतिष्ठंते अतएतेकारणरूपाश्चकार्यंसर्वदाकुर्वंति पूर्वेषांमृद्घटन्यायेनकार्यकारणभावः विशेषाणांतुबीजांकुरन्यायेनेतिभेदः तेषांविशेषाणामपिविशेषणंव्यावर्त्तकंचित्तमेव चित्तएवविशेषाःसर्वेसंतिनबहिरित्यर्थः॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमित्यादिग्रंथोव्याख्यातोमोक्षधर्मेषुस्पष्टार्थश्च॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥ ॥ ७ ॥
विशेषाःपंचभूतानामित्यत्रसूत्रितांसकलशास्त्ररहस्यभूतांदृष्टिसृष्टिंप्रपंचयति भूतानामित्यादिना नियमेसंहारेविसर्गेउत्पत्तौचभूतानांमनएवईश्वरंसमर्थंयथातथावक्ष्यतइतिशेषः भूतात्मास्थितिकालेपिमन

एवंदशविधोज्ञेयःपार्थिवोगंधइत्युत॥शब्दःस्पर्शस्तथारूपंद्रवश्चापांगुणाःस्मृताः॥ ४३ ॥ रसज्ञानंतुवक्ष्यामिरसस्तुबहुधास्मृतः॥ मधुरोम्लःकटुस्तिक्तःकषायोलवणस्तथा॥ ४४ ॥ एवंषड्विधविस्तारोरसोवारिमयःस्मृतः ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंत्रिगुणंज्योतिरुच्यते ॥ ४५ ॥ ज्योतिषश्चगुणोरूपंरूपंचबहुधास्मृतं ॥ शुक्लंकृष्णंतथारक्तंनीलंपीतारुणंतथा॥ ४६ ॥ ह्रस्वंदीर्घंकृशंस्थूलंचतुरस्रंतुवृत्तवत् ॥ एवंद्वादशविस्तारंतेजसोरूपमुच्यते ॥ ४७ ॥ विज्ञेयंब्राह्मणैर्वृद्धैर्धर्मज्ञैःसत्यवादिभिः॥शब्दस्पर्शौचविज्ञेयौद्विगुणोवायुरुच्यते ॥ ४८ ॥ वायोश्चापिगुणःस्पर्शःस्पर्शश्चबहुधास्मृतः॥ रूक्षःशीतस्तथैवोष्णःस्निग्धोविशदएवच ॥ ॥ ४९ ॥ कठिनश्चिक्कणःश्लक्ष्णःपिच्छिलोदारुणोमृदुः॥ एवंद्वादशविस्तारोवायव्योगुणउच्यते ॥ ५० ॥ विधिवद्ब्राह्मणैःसिद्धैर्धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः॥५१॥ तत्रैकगुणमाकाशंशब्दइत्येवचस्मृतः॥ तस्यशब्दस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गुणान्॥ ५२ ॥ षड्जर्षभःसगांधारोमध्यमःपंचमस्तथा॥ अतःपरंतुविज्ञेयोनिषादोधैवतस्तथा॥ इष्टश्चानिष्टशब्दश्चसंहतःप्रविभागवान्॥ ५३ ॥ एवंदशविधोज्ञेयःशब्दआकाशसंभवः ॥ आकाशमुत्तमंभूतमहंकारस्ततःपरः ॥ ५४ ॥ अहंकारात्पराबुद्धिर्बुद्धेरात्माततःपरः॥ तस्मात्तुपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः॥ ५५ ॥ परापरज्ञोभूतानांविधिज्ञःसर्वकर्मणां॥ सर्वभूतात्मभूतात्मागच्छत्यात्मानमव्ययं॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच भूतानामथपंचानांयथैषामीश्वरंमनः॥ नियमेचविसर्गेचभूतात्मामनएवच ॥ १ ॥ अधिष्ठातामनोनित्यंभूतानांमहतांतथा ॥ बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टेक्षेत्रज्ञश्चसउच्यते॥ २ ॥ इंद्रियाणिमनोयुंक्तेसदश्वानिवसारथिः॥ इंद्रियाणिमनोबुद्धिःक्षेत्रज्ञेयुज्यतेसदा॥ ३ ॥

एवंभूतानामात्मास्वरूपंकनकमिवकुंडलादेः ॥ १ ॥ अधिष्ठातानिमित्तकारणमपिकुलालादिस्थानीयंमनएव क्षेत्रज्ञोजीवोपिमनएव एवंमनसऐश्वर्यंबुद्धिर्विवेकजाप्रज्ञैवआचष्टे स्वप्रतीतिग्राह्यंमनसऐश्वर्यमित्यर्थः ॥ २ ॥ मनसऐश्वर्ययोगैकगम्यमितितदधिगमार्थंयोगमाह इंद्रियाणीति मनःकर्तृ युंक्तेप्रयुंक्ते आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेतिश्रुतिंव्याचष्टे इंद्रियाणीति आत्मपदस्यप्रतिपदंबुद्धिपदं भोक्तेत्यस्यप्रतिपदंक्षेत्रज्ञइति ॥ ३ ॥

महांतःइंद्रियाश्वास्तैःसमायुक्तं बुद्ध्यासारथिभूतयासंयमनंनियंता योयस्यतं रथंब्रह्ममयंकारणविकारभूतंशरीररथं भूतात्मादेहाभिमानी सर्वतःसुखलिप्सुर्धावति ॥ ४ ॥ अयमेवरथइंद्रियग्रामेणवशीकृतेनसं
युक्तःसम्यक्समाहितः मनसाचसारथिनासंयुक्तः बुद्धिसंयमनःबुद्धिप्रतोदश्चेन्महान्भवति बहिर्मुखानींद्रियबुद्धिमनांसिआत्मनोजीवत्वमापादयंतिअंतर्मुखानित्वस्यब्रह्ममयत्वंआविष्कुर्वंतीत्यर्थः ॥
॥ ५ ॥ एवंनियाम्यत्वेनयोवेत्तिवेद धीरोध्यानशीलः ॥ ६ ॥ अव्यक्ताद्यात्मकेब्रह्मवनेस्मिन्चेतनःसंचरतीत्याह अव्यक्तेतित्रिभिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्मिंल्लोकेआत्मलोके अयेनिमेषमात्रेणस्थावरादि
कंबाह्यंसर्वंलीयते नेत्रनिमीलनमात्रेणभूतानिप्रलीयंते दृष्टिसृष्ट्यधिकारादित्यर्थः तदनंतरंभूतकृताःगुणाःशब्दादयोलीयंते नेत्रवत्श्रोत्रादीनामपिगुरूक्तयुक्त्यानिमीलनेकृतेसतीत्यर्थः गुणेभ्यःलीनेभ्योनंत

महदश्वसमायुक्तंबुद्धिसंयमनंरथं ॥ समारुह्यसभूतात्मासमंतात्परिधावति ॥ ४ ॥ इंद्रियग्रामसंयुक्तोमनःसारथिरेवच ॥ बुद्धिसंयमनोनित्यंमहान्ब्रह्ममयो
रथः ॥ ५ ॥ एवंयोवेत्तिविद्वान्वैसदाब्रह्ममयंरथं ॥ सधीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति ॥ ६ ॥ अव्यक्तादिविशेषांतंसहस्थावरजंगमं ॥ सूर्यचंद्रप्रभालोकंग्रह
नक्षत्रमंडितं ॥ ७ ॥ नदीपर्वतजालैश्चसर्वतःपरिभूषितं ॥ विविधाभिस्तथाचाद्भिःसततंसमलंकृतं ॥ ८ ॥ आजीवंसर्वभूतानांसर्वप्राणभृतांगतिः ॥ एतद्ब्रह्म
वनंनित्यंतस्मिंश्चरतिक्षेत्रवित् ॥ ९ ॥ लोकेस्मिन्यानिसत्वानित्रसानिस्थावराणिच ॥ तान्येवाग्रेप्रलीयंतेपश्चाद्भूतकृतागुणाः ॥ गुणेभ्यःपंचभूतानिएषभूत
समुच्छ्रयः ॥ १० ॥ देवामनुष्यागंधर्वाःपिशाचासुरराक्षसाः ॥ सर्वेस्वभावतःसृष्टानक्रियाभ्योनकारणात् ॥ ११ ॥ एतेविश्वसृजोविप्राजायंतीहपुनःपुनः ॥
तेभ्यःप्रसूतास्तेष्वेवमहाभूतेषुपंचसु ॥ प्रलीयंतेयथाकालमूर्मयःसागरेयथा ॥ १२ ॥ विश्वसृग्भ्यस्तुभूतेभ्योमहाभूतास्तुसर्वशः ॥ भूतेभ्यश्चापिपंचभ्योमुक्तो
गच्छेत्परांगतिं ॥ १३ ॥ प्रजापतिरिदंसर्वंमनसैवासृजत्प्रभुः ॥ तथैवदेवानृषयस्तपसाप्रतिपेदिरे ॥ १४ ॥ तपसश्चानुपूर्व्येणफलमूलाशिनस्तथा ॥ त्रैलोक्यंतप
सासिद्धाःपश्यंतीहसमाहिताः ॥ १५ ॥ औषधान्यगदादीनिनानाविद्याश्चसर्वशः ॥ तपसैवप्रसिध्यंतितपोमूलंहिसाधनं ॥ १६ ॥

रंपंचभूतानिसूक्ष्मदेहारंभकाणिप्रलीयंते स्थूलानांप्रत्याहारेणैवसंहृतत्वात् एषदेहद्वयरूपोभूतसमुच्छ्रयइतिपंचभूतानीत्यस्यव्याख्या भूतानांलयेतुनिर्विशेषचिन्मात्रेणैवरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः सार्द्धश्लोकः
॥ १० ॥ देवादयःस्वामदेवादिवत्स्वभावतएवउत्पन्नाःनयज्ञादिनानापिब्रह्मादिनेत्याह देवाइति ॥ ११ ॥ विश्वसृजोमरीच्यादयोपिभौतिकत्वाद्भूतलयेलीयंतइत्याह एतइतिसार्धेन ॥ १२ ॥ विश्वसृग्भ्यः
स्थूलभूतेभ्यःपरेमहाभूताःसूक्ष्मभूतानि तेभ्योपिपरांगतिमुक्तोगच्छेत् पाठांतरेभूतानांयोविश्वसृक्विराट्सःस्वोपादानंभूतानिमहाभूतानिप्रतिगच्छतीतिसएवार्थः ॥ १३ ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमं
तपइत्युक्तलक्षणतपोबलेनसर्वंमनसैवसृज्यतइत्याह प्रजापतिरित्यादिना ॥ १४ ॥ तपसःसंकल्पस्य आनुपूर्व्येणक्रमेण समाहिताःसमाधियुक्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥

दुरापंइंद्रपदादि दुराम्नायंवेदादि दुराधर्षवज्ञ्यादि दुरन्वयंअसमाधेयंमहाप्रलयादि ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ सुखोपचयं लौकिकानांसुखानांउपचयोवृद्धिर्यस्मात्तंसुखोपचयंअखंडमानंदंएत स्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतिप्रसिद्धं ॥२३॥ उपागम्यपरावृत्यपूर्णंध्यानयोगमप्राप्ययेम्रियंतेतेप्रकृतिलीनाभवंतीति ॥२४॥ समसंज्ञांगतःस्वयमव्यक्तत्वंप्राप्तइत्यर्थः ॥ २५ ॥ यःकार णत्वंप्राप्तःसर्वंसृजतितमेवनिष्कलंक्षेत्रज्ञंईश्वरमितिविद्यात् ॥२६॥ चित्तंसम्यग्ज्ञानंचितीसंज्ञानइत्यस्माद्भावेनिष्ठा चित्तान्मनसाहेतुनाउपागम्यप्राप्यसंयतःसततंआसीत वतश्चयच्चित्तस्तन्मयोभवति कीट

यद्दुरापंदुराम्नायंदुराधर्षंदुरन्वयं ॥ तत्सर्वंतपसासाध्यंतपोहिदुरतिक्रमं ॥ १७ ॥ सुरापोब्रह्महास्तेयीभ्रूणहागुरुतल्पगः ॥ तपसैवसुतप्तेनमुच्यतेकिल्बिषात्त तः ॥ १८ ॥ मनुष्याःपितरोदेवाःपशवोमृगपक्षिणः ॥ यानिचान्यानिभूतानित्रसानिस्थावराणिच ॥ १९ ॥ तपःपरायणानित्यंसिद्ध्यंतेतपसासदा ॥ तथैवतप सादेवामहामायादिवंगताः ॥ २० ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वंतेयेत्वतंद्रिताः ॥ अहंकारसमायुक्तास्तेसकाशेप्रजापतेः ॥ २१ ॥ ध्यानयोगेनशुद्धेननिर्म मानिरहंकृताः ॥ आप्नुवंतिमहात्मानोमहांतंलोकमुत्तमं ॥ २२ ॥ ध्यानयोगमुपागम्यप्रसन्नमतयःसदा ॥ सुखोपचयमव्यक्तंप्रविशंत्यात्मवित्तमाः ॥ २३ ॥ ध्यानयोगादुपागम्यनिर्ममानिरहंकृताः ॥ अव्यक्तंप्रविशंतीहमहतांलोकमुत्तमं ॥ २४ ॥ अव्यक्तादेवसंभूतःसमसंज्ञांगतःपुनः ॥ तमोरजोभ्यांनिर्मुक्तःसत्व मास्थायकेवलं ॥ २५ ॥ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्यःसर्वंसृजतिनिष्कलं ॥ क्षेत्रज्ञइतितंविद्याद्यस्तंवेदसवेदवित् ॥ २६ ॥ चित्तंचित्तादुपागम्यमुनिरासीतसंयतः ॥ यच्चित्तंतन्मयोवश्यंगुह्यमेतत्सनातनं ॥ २७ ॥ अव्यक्तादिविशेषांतमविद्यालक्षणंस्मृतं ॥ निबोधततथाहीदंगुणैर्लक्षणमित्युत ॥ २८ ॥ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्यु स्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतं ॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतं ॥ २९ ॥ कर्मकेचित्प्रशंसंतिमंदबुद्धिरतानराः ॥ येतुवृद्धामहात्मानोनप्रशंसंतिकर्मते ॥ ३० ॥ कर्म णाजायतेजंतुर्मूर्त्तिमान्षोडशात्मकः ॥ पुरुषंग्रसतेविद्यातद्ग्राह्यममृताशिनां ॥ ३१ ॥ तस्मात्कर्मसुनिःस्नेहायेकेचित्पारदर्शिनः ॥ विद्यामयोयंपुरुषोनतुकर्म मयःस्मृतः ॥ ३२ ॥ यएवममृतंनित्यमग्राह्यंशश्वदक्षरं ॥ वश्यात्मानमसंश्लिष्टंयोवेदनमृतोभवेत् ॥ ३३ ॥ अपूर्वमकृतंनित्यंयएनमविचारिणं ॥ यएवंविं देदात्मानमग्राह्यममृताशनं ॥ अग्राह्योमृतोभवतिसएभिःकारणैर्ध्रुवः ॥ ३४ ॥

कभृंगन्यायेनयद्रूपंभावयतितदेवायंभवतीत्यर्थः (मनइतिपाठेयच्चित्तंतदेवईश्वरस्तद्भाव्यंदातुंस मर्थइत्यर्थः) ॥२७॥तत्रहानार्थमहाव्यक्तादीति यत्किंचिन्मदीयत्वेनकल्पितंतत्सर्वमविद्याअतोनिष्कलमात्मानमेवध्यायेदित्यर्थः ॥२८॥२९॥३०॥षोडशात्मकःपंचमहाभूतानिएकादशविकाराश्चतदात्मकः तमेवषोडशात्मकंपुरुषंविद्याग्रसते तदेवचग्राह्यंउपादेयं अमृतंदेवतादिशेषंअश्नंतितेऽमृताशिनस्तेषांआशिताशितमितिपाठेतृप्तानामपितृप्तिकरं ॥३१॥३२॥ शश्वदक्षरंसर्वदाअपचयहीनंवश्यात्माजितचित्तः असंश्लिष्टंअसंगं ॥३३॥अपूर्वंमानांतरानवगतं अकृतंअकृत्रिमं अविचारिणंकूटस्थं अपराजितमितिपाठांतरेस्पष्टोर्थः अमृताशनं ईश्वरयासस्तुरीयइतिश्रुतेःईश्वरस्यापिसंहर्त्तारं एभिर्वक्ष्यमाणैःसार्द्धः ॥३४

चेतसः संस्कारान्मैत्र्यादयस्तान् आयोज्य दृढान् कृत्वा आत्मानं चित्तं आत्मनि हृदयपुंडरीके संयम्य निरुध्य ॥ ३५॥ प्रसादे नैर्मल्ये प्रसादं शांतिं चित्तप्रसादस्य लक्षणं तु यथा स्वप्ने देहासंगेनावस्थानमस्ति तथा यदा योगयुक्त्या चित्तं बहिः संज्ञाशून्यमंतःप्रचारि भवति तदेव प्रसादचिह्नं ॥ ३६ ॥ एषा प्रसादरूपा गतिर्मार्गः प्रवर्त्तंते ताः प्रवृत्तयः त्रैकालिकाः पदार्थास्तान् परिणामजान् अतीताननागतांश्चात्र पश्यंति योगिनः ॥३७॥

आयोज्य सर्वसंस्कारान्संयम्यात्मानमात्मनि॥ स तद्ब्रह्म शुभं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते॥ ३५॥ प्रसादे चैव सत्वस्य प्रसादं समवाप्नुयात् ॥ लक्षणं हि प्रसादस्य यथा स्यात्स्वप्नदर्शनं ॥ ३६ ॥ गतिरेषा तु मुक्तानां ये ज्ञानपरिनिष्ठिताः ॥ प्रवृत्तयश्च याः सर्वाः पश्यंति परिणामजाः ॥ ३७॥ एषा गतिर्विरक्तानामेष धर्मः सनातनः॥ एषा ज्ञानवतां प्राप्तिरेतद्वृत्तमनिंदितं॥ ३८॥ समेन सर्वभूतेषु निस्पृहेण निराशिषा ॥ शक्या गतिरियं गंतुं सर्वत्र समदर्शिना॥ ३९॥ एतद्वः सर्वमाख्यातं मया विप्रर्षिसत्तमाः॥ एवमाचरत क्षिप्रं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ॥ ४० ॥ गुरुरुवाच इत्युक्तास्ते तु मुनयो गुरुणा ब्रह्मणा तथा ॥ कृतवंतो महात्मानस्ततो लोकमवाप्नुवन्॥ ४१ ॥ त्वमप्येतन्महाभाग मयोक्तं ब्रह्मणो वचः ॥ सम्यगाचर शुद्धात्मंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि॥ ४२॥ वासुदेव उवाच इत्युक्तः स तदा शिष्यो गुरुणा धर्ममुत्तमं॥ चकार सर्वं कौंतेय ततो मोक्षमवाप्तवान्॥ ४३॥ कृतकृत्यश्च स तदा शिष्यः कुरुकुलोद्वह ॥ तत्पदं समनुप्राप्तो यत्र गत्वा न शोचति॥ ४४॥ अर्जुन उवाच कोन्वसौ ब्राह्मणः कृष्ण कश्च शिष्यो जनार्दन ॥ श्रोतव्यं चेन्मयैतद्वै तत्त्वमाचक्ष्व मे विभो ॥ ४५॥ वासुदेव उवाच अहं गुरुर्महाबाहो मनः शिष्यं च विद्धि मे॥ त्वत्प्रीत्या गुह्यमेतच्च कथितं ते धनंजय॥ ४६॥ मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्नित्यं कुरुकुलोद्वह॥ अध्यात्ममेतच्छ्रुत्वा त्वं सम्यगाचर सुव्रत ॥ ४७ ॥ ततस्त्वं सम्यगाचीर्णे धर्मेऽस्मिन्नरिकर्षण॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मोक्षं प्राप्स्यसि केवलं ॥ ४८॥ पूर्वमप्येतदेवोक्तं युद्धकाल उपस्थिते ॥ मया तव महाबाहो तस्मादत्र मनः कुरु॥४९॥ मया तु भरतश्रेष्ठ चिरदृष्टः पिता प्रभुः॥ तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फाल्गुन॥ ५०॥ वैशंपायन उवाच इत्युक्तवचनं कृष्णं प्रत्युवाच धनंजयः॥ गच्छावो नगरं कृष्ण गजसाह्वयमद्य वै ॥ ५१ ॥ समेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं॥ समनुज्ञाप्य राजानं स्वां पुरीं यातुमर्हसि ॥ ५२ ॥ . इतिश्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१॥ ॥ गुरुशिष्यसंवादः समाप्तः॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ अहमिति अहं क्षेत्रज्ञो गुरुः मनो मदीयं मया बोधनीयं एतेन आत्मनो गुरुरात्मैवेत्युक्तं भवति॥ ४६॥ सम्यगाचर यमनियमादिनिष्ठो भव॥ ४७॥ केवलमिति क्रममुक्तिव्यावृत्तिः ॥४८॥ प्रागुक्तं स्मारयति अस्य च तस्य च एकवाक्यतां कारयितुं पूर्वमिति ॥४९॥ कथामनुसंधत्ते मया त्वित्यादिना ॥५०॥५१॥५२॥ इत्याश्वमे० नै० भारतभा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

ततइति रथइतिरथमितिचार्धद्वयेपिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विश्वकर्मन्नित्यादिनास्वबोधमाविष्करोति ॥ ८ ॥ रतिःरमणंक्रीडामयीसर्गस्थित्यंतलीलारूपातुभ्यंतव रोदसीद्यावापृ

वैशंपायनउवाच ततोभ्यनोदयत्कृष्णोयुज्यतामितिदारुकं ॥ मुहूर्त्तादिवचाचष्टयुक्तमित्येवदारुकः ॥ १ ॥ तथैवचानुयात्रादिचोदयामासपांडवः ॥ स
ज्जयध्वंप्रयास्यामोनगरंगजसाह्वयं ॥२॥ इत्युक्ताःसैनिकास्तेतुसज्जीभूताविशांपते ॥ आचख्युःसज्जमित्येवंपार्थायामिततेजसे ॥ ३ ॥ ततस्तौरथमास्थाय
प्रयातौकृष्णपांडवौ ॥ विकुर्वाणौकथाश्चित्राःप्रीयमाणौविशांपते ॥ ४ ॥ रथस्थंतुमहातेजावासुदेवंधनंजयः ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यमिदंभरतसत्तम ॥ ५ ॥ त्व
त्प्रसादाज्जयःप्राप्तोराज्ञावृष्णिकुलोद्वह ॥ निहताःशत्रवश्चापिप्राप्तंराज्यमकंटकं ॥ ६ ॥ नाथवंतश्चभवतापांडवामधुसूदन ॥ भवंतंप्लवमासाद्यतीर्णाःस्मकुरु
सागरं ॥ ७॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसत्तम ॥ तथात्वामभिजानामियथाचाहंभवान्मतः ॥ ८ ॥ त्वत्तेजःसंभवोनित्यंभूतात्मामधुसूदन ॥ रतिःक्री
डामयीतुभ्यंमायातेरोदसीविभो ॥ ९ ॥ त्वयिसर्वमिदंविश्वंयदिदंस्थाणुजंगमं ॥ त्वंहिसर्वंविकुरुषेभूतग्रामंचतुर्विधं ॥ १० ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवमधु
सूदन ॥ हसितंतेऽमलाज्योत्स्नाऋतवश्चेंद्रियाणिते ॥ ११ ॥ प्राणोवायुःसततगःक्रोधोमृत्युःसनातनः ॥ प्रसादेचापिपद्माश्रीर्नित्यंत्वयिमहामते ॥ १२ ॥ र
तिस्तुष्टिर्धृतिःक्षांतिर्मतिःकांतिश्चराचरं ॥ त्वमेवेहयुगांतेषुनिधनंप्रोच्यसेनघ ॥ १३ ॥ सुदीर्घेणापिकालेननतेशक्यागुणामया ॥ आत्माचपरमात्माचनम
स्तेनलिनेक्षण ॥ १४ ॥ विदितोमेसुदुर्धर्षनारदाद्देवलात्तथा ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतथाकुरुपितामहात् ॥ १५ ॥ त्वयिसर्वंसमासक्तंत्वमेवैकोजनेश्वरः ॥ यच्चा
नुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तंत्वयानघ ॥ १६ ॥ एतत्सर्वमहंसम्यगाचरिष्येजनार्दन ॥ इदंचाद्भुतमत्यंतंकृतमस्मत्प्रियेप्सया ॥ १७॥ यत्पापोनिहतःसंख्येकौरव्योधृत
राष्ट्रजः ॥ त्वयादग्धंहितत्सैन्यंमयाविजितमाहवे ॥ १८ ॥ भवतातत्कृतंकर्मयेनावाप्तोजयोमया ॥ दुर्योधनस्यसंग्रामेतवबुद्धिपराक्रमैः ॥ १९ ॥ कर्णस्यचव
धोपायोयथावत्संप्रदर्शितः ॥ सैंधवस्यचपापस्यभूरिश्रवसएवच ॥ २० ॥ अहंचप्रीयमाणेनत्वयादेवकिनंदन ॥ यदुक्तस्तत्करिष्यामिनहिमेत्रविचारणा ॥
॥ २१ ॥ राजानंचसमासाद्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ चोदयिष्यामिधर्मज्ञगमनार्थंतवानघ ॥ २२ ॥ रुचितंहिममैतत्तेद्वारकागमनंप्रभो ॥ अचिरादेवद्रष्टात्वं
मातुलंमेजनार्दन ॥ २३ ॥ बलदेवंचदुर्धर्षंतथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ एवंसंभाषमाणौतौप्राप्तौवारणसाह्वयं ॥ २४ ॥

थिवीतेतवमाया ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनुग्रहःएतत्सम्यगाचरेत्याज्ञारूपः ॥ १६ ॥ दृष्टोपकारमप्यभिनंदति इदंचेति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तथाप्रयांतंवार्ष्णेयमित्यादि

एवंब्रुवतिकौरव्येधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ वासुदेवोवरःपुंसामिदंवचनमब्रवीत् ॥५१॥ तवैवरत्नानिधनंचकेवलंधरातुकृत्स्नातुमहाभुजाद्यवै॥ यदस्तिचान्यद्द्रवि
णंगृहेममत्वमेवतस्येश्वरनित्यमीश्वरः ॥५२॥ तथेत्यथोक्तःप्रतिपूजितस्तदागदाग्रजोधर्मसुतेनवीर्यवान्॥ पितृष्वसारंत्ववदद्यथाविधिसंपूजितश्चाप्यगम
त्प्रदक्षिणं ॥ ५३ ॥ तयाससम्यक्प्रतिनंदितस्ततस्तथैवसर्वैर्विदुरादिभिस्तथा ॥ विनिर्ययौनागपुराद्गदाग्रजोरथेनदिव्येनचतुर्भुजःस्वयं ॥५४॥ रथेसुभद्रा
मधिरोप्यभाविनींयुधिष्ठिरस्यानुमतेजनार्दनः॥ पितृष्वसुश्चापितथामहाभुजोविनिर्ययौपौरजनाभिसंवृतः ॥ ५५ ॥ तमन्वयाद्वानरवर्यकेतनःससात्यकि
र्माद्रवतीसुतावपि॥ अगाधबुद्धिर्विदुरश्चमाधवंस्वयंचभीमोगजराजविक्रमः॥५६॥ निवर्त्तयित्वाकुरुराष्ट्रवर्धनांस्ततःससर्वान्विदुरंचवीर्यवान्॥ जनार्दनो
दारुकमाहसत्वरःप्रचोदयाश्वानितिसात्यकिंतथा ॥ ५७ ॥ ततोययौशत्रुगणप्रमर्दनःशिनिप्रवीरानुगतोजनार्दनः ॥ यथानिहत्यारिगणंशतक्रतुर्दिवं
तथानर्त्तपुरींप्रतापवान्॥५८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णप्रयाणेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५२॥ ॥७॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच तथाप्रयांतंवार्ष्णेयंद्वारकांभरतर्षभाः॥ परिष्वज्यन्यवर्त्तंतसानुयात्राःपरंतपाः ॥ १ ॥ पुनःपुनश्चवार्ष्णेयंपर्यष्वजतफाल्गुनः ॥ आचक्षु
र्विषयाच्चैनंसददर्शपुनःपुनः॥ २ ॥ कृच्छ्रेणैवतुतांपार्थोगोविंदेविनिवेशितां ॥ संजहारततोदृष्टिंकृष्णश्चाप्यपराजितः॥ ३ ॥ तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानि
महात्मनः॥ बहून्यद्भुतरूपाणितानिमेगदतःशृणु॥ ४॥ वायुर्वेगेनमहतारथस्यपुरतोववौ ॥ कुर्वन्निःशर्करंमार्गंविरजस्कमकंटकं ॥५॥ ववर्षवासवश्चैवतो
यंशुचिसुगंधिच॥ दिव्यानिचैवपुष्पाणिपुरतःशार्ङ्गधन्वनः ॥ ६ ॥ सप्रयातोमहाबाहुःसमेषुमरुधन्वसु ॥ ददर्शाथमुनिश्रेष्ठमुत्तंकममितौजसं॥ ७॥ सतंसं
पूज्यतेजस्वीमुनिंपृथुललोचनः॥ पूजितस्तेनचतदापर्यपृच्छदनामयं॥८॥ सपृष्टःकुशलंतेनसंपूज्यमधुसूदनं ॥ उत्तंकोब्राह्मणश्रेष्ठस्ततःपप्रच्छमाधवं॥९॥
कच्चिच्छौरेत्वयागत्वाकुरुपांडवसद्मतत्॥ कृतंसौभ्रात्रमचलंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥ १० ॥

पंथः पूर्वोक्तास्वुपनिषत्सुविद्याफलंविश्वरूपदर्शनंविद्यासाधनंगुरोराराधनंचेतिद्वयमिहोक्तंविवरीतुंउत्तंकोपाख्यानव्याजेनप्रवर्त्तिततत उपरिष्टादश्वमेधव्याजेनकर्मणामप्याराडुपकारकत्वंविद्यायामुच्यतइतिसं
गतिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

तथाविविशतुश्चोभौसंप्रहृष्टनराकुलं ॥ तौगत्वाधृतराष्ट्रस्यगृहंशक्रगृहोपमं ॥ २५ ॥ ददृशातेमहाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ विदुरंचमहाबुद्धिंराजानंचयुधिष्ठि
रं ॥ २६ ॥ भीमसेनंचदुर्धर्षंमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ धृतराष्ट्रमुपासीनंयुयुत्सुंचापराजितं ॥ २७ ॥ गांधारींचमहाप्रज्ञांपृथांकृष्णांचभामिनीं ॥ सुभद्राद्याश्चताः
सर्वाभरतानांस्त्रियस्तथा ॥ २८ ॥ ददृशातेस्त्रियःसर्वागांधारीपरिचारिकाः ॥ ततःसमेत्यराजानंधृतराष्ट्रमरिंदमौ ॥ २९ ॥ निवेद्यनामधेयेस्वेतस्यपादावगृह्ण
तां ॥ गांधार्याश्चपृथायाश्चधर्मराजस्यचैवहि ॥ ३० ॥ भीमस्यचमहात्मानौतथापादावगृह्णतां ॥ क्षत्तारंचापिसंगृह्यपृष्ट्वाकुशलमव्ययं ॥ ३१ ॥ तैःसार्धंनृप
तिंवृद्धंततस्तौपर्युपासतां ॥ ततोनिशिमहाराजोधृतराष्ट्रःकुरूद्वहान् ॥ ३२ ॥ जनार्दनंचमेधावीव्यसर्जयतवैगृहान् ॥ तेनुज्ञातान्नृपतिनाययुःस्वंस्वंनिवेशनं ॥
॥ ३३ ॥ धनंजयगृहानेवययौकृष्णस्तुवीर्यवान् ॥ तत्रार्चितोयथान्यायंसर्वकामैरुपस्थितः ॥ ३४ ॥ कृष्णःसुष्वापमेधावीधनंजयसहायवान् ॥ प्रभातायांतु
शर्वर्यांकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियां ॥ ३५ ॥ धर्मराजस्यभवनंजग्मतुःपरमार्चितौ ॥ यत्रास्तेससहामात्योधर्मराजोमहाबलः ॥ ३६ ॥ तौप्रविश्यमहात्मानौतद्गृहं
परमार्चितं ॥ धर्मराजंददृशतुर्देवराजमिवाश्विनौ ॥ ३७ ॥ समासाद्यतुराजानंवार्ष्णेयकुरुपुंगवौ ॥ निषीदतुरनुज्ञातौप्रीयमाणेनतेनतौ ॥ ३८ ॥ ततःसराजामे
धावीविवक्षूप्रेक्ष्यतावुभौ ॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठोवचनंराजसत्तमः ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच विवक्षूहियुवांमन्येवीरौयदुकुरूद्वहौ ॥ ब्रूतकर्त्तास्मिसर्ववां
नचिरान्माविचार्यतां ॥ ४० ॥ इत्युक्तःफाल्गुनस्तत्रधर्मराजानमब्रवीत् ॥ विनीतवदुपागम्यवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४१ ॥ अयंचिरोषितोराजन्वासुदेवःप्र
तापवान् ॥ भवंतंसमनुज्ञाप्यपितरंद्रष्टुमिच्छति ॥ ४२ ॥ सगच्छेदभ्यनुज्ञातोभवतायदिमन्यसे ॥ आनर्त्तनगरींवीरस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४३ ॥ युधिष्ठि
रउवाच पुंडरीकाक्षभद्रंतेगच्छत्वंमधुसूदन ॥ पुरींद्वारवतीमद्यद्रष्टुंशूरसुतंप्रभो ॥ ४४ ॥ रोचतेमेमहाबाहोगमनंतवकेशव ॥ मातुलश्चिरदृष्टोमेत्वयादेवी
चदेवकी ॥ ४५ ॥ समेत्यमातुलंगत्वाबलदेवंचमानद ॥ पूजयेथामहाप्राज्ञमद्वाक्येनयथार्हतः ॥ ४६ ॥ स्मरेथाश्चापिमांनित्यंभीमंचबलिनांवरं ॥ फाल्गुनं
सहदेवंचनकुलंचैवमानद ॥ ४७ ॥ आनर्त्तानवलोक्यत्वंपितरंचमहाभुज ॥ वृष्णींश्चपुनरागच्छेर्हयमेधेममानघ ॥ ४८ ॥ सगच्छरत्नान्यादायविविधानिव
सूनिच ॥ यच्चाप्यन्यन्मनोज्ञंतेतदप्यादत्स्वसात्वत ॥ ४९ ॥ इयंचवसुधाकृत्स्नाप्रसादात्तवकेशव ॥ अस्मानुपगतावीरनिहताश्चापिशत्रवः ॥ ५० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सौशाम्येसौरस्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मिथ्याचारेणकपटपूर्वकमविरोधच्छलेनविरोधंद्रढयता परीताःपरितःप्राप्ताः ॥ २२ ॥ अनु

अपिसंधायतान्वीरानुपावृत्तोसिकेशव॥ संबंधिनःस्वदयितान्सततंवृष्णिपुंगव॥ ११ ॥ कच्चित्पांडुसुताःपंचधृतराष्ट्रस्यचात्मजाः ॥ लोकेषुविहरिष्यंतित्वया
सहपरंतप॥ १२॥ स्वराष्ट्रेतेचराजानःकच्चित्प्राप्स्यंतिवैसुखं॥ कौरवेषुप्रशांतेषुत्वयानाथेनकेशव॥ १३॥ यामेसंभावनातातत्वयिनित्यमवर्त्तत ॥ अपिसा
सफलातातकृतातेभरतान्प्रति॥ १४॥ श्रीभगवानुवाच कृतोयत्नोमयापूर्वंसौशाम्येकौरवान्प्रति ॥ नाशक्यंतयदासाम्येतेस्थापयितुमंजसा ॥ १५ ॥
ततस्तेनिधनंप्राप्ताःसर्वेससुतबांधवाः॥ नदिष्टमप्यतिक्रांतुंशक्यंबुद्ध्याबलेनवा ॥ १६ ॥ महर्षेविदितंभूयःसर्वमेतत्तवानघ॥ तेऽत्यक्रामन्मतिंमत्थंभीष्मस्य
विदुरस्यच॥ १७॥ ततोयमक्षयंजग्मुःसमासाद्येतरेतरं॥ पंचैवपांडवाःशिष्टाहतामित्राहतात्मजाः॥ १८॥ धार्त्तराष्ट्राश्चनिहताःसर्वेससुतबांधवाः ॥ इत्युक्त
वचनेकृष्णेभृशंक्रोधसमन्वितः॥ उत्तंकइत्युवाचैनंरोषादुत्फुल्ललोचनः ॥ १९ ॥ उत्तंकउवाच यस्माच्छक्तेनतेकृष्णनत्राताःकुरुपुंगवाः ॥ संबंधिनः
प्रियास्तस्माच्छप्स्येहंत्वांमसंशयं॥ २० ॥ नचतेप्रसभंयस्मात्तेनिगृह्यनिवारिताः ॥ तस्मान्मन्युपरीतस्त्वांशप्स्यामिमधुसूदन ॥ २१ ॥ त्वयाशक्तेनहिसता
मिथ्याचारेणमाधव ॥ तेपरीताःकुरुश्रेष्ठानश्यंतःस्मत्युपेक्षिताः ॥ २२ ॥ वासुदेवउवाच शृणुमेविस्तरेणेदंयद्वक्ष्येभृगुनंदन॥ गृहाणानुनयंचापितप
स्वीह्यसिभार्गव॥ २३॥ श्रुत्वाचमेतदध्यात्मंमुंचेथाःशापमद्यवै ॥ नचमांतपसाल्पेनशक्तोभिभवितुंपुमान् ॥ २४॥ नचतेतपसोनाशमिच्छामितपतांवर॥
तपस्तेसुमहद्दीप्तंगुरवश्चापितोषिताः ॥ २५ ॥ कौमारंब्रह्मचर्यंतेजानामिद्विजसत्तम ॥ दुःखार्जितस्यतपसस्तस्मान्नेच्छामितेव्ययं ॥ २६ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकृष्णोत्तंकसमागमेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ उत्तंकउवाच
ब्रूहिकेशवतत्त्वेनत्वमध्यात्ममनिंदितं॥ श्रुत्वाश्रेयोभिधास्यामिशापंवातेजनार्दन॥ १॥ वासुदेवउवाच तमोरजश्चसत्वंचविद्धिभावान्मदाश्रयान्॥
तथारुद्रान्वसूंश्चापिविद्धिमत्प्रभवान्द्विज॥ २॥ मयिसर्वाणिभूतानिसर्वभूतेषुचाप्यहं॥ स्थितइत्यभिजानीहिमातेभूदत्रसंशयः ॥ ३ ॥ तथादैत्यगणान्सर्वा
न्यक्षगंधर्वराक्षसान्॥ नागानप्सरसश्चैवविद्धिमत्प्रभवान्द्विज॥ ४॥ सदसच्चैवयत्प्राहुरव्यक्तंव्यक्तमेवच॥ अक्षरंचक्षरंचैवसर्वमेतन्मदात्मकं॥ ५ ॥

नयंशिक्षां ॥ २३ ॥ मेमत्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रूहीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ असत्शशशृंगादि सदसत्घटादि सदसत्परंअव्यक्तं एतत्रयमपितत्त्वतःमत्तःपरंनास्तीत्यर्थः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ अधर्मेणेतिच्छेदः

येचाश्रमेषुवैधर्माश्चतुर्धाविदितामुने॥ वैदिकानिचसर्वाणिविद्धिसर्वंमदात्मकं ॥ ६ ॥ असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परं ॥ मत्तःपरतरंनास्तिदेवदेवात्सनातनात् ॥ ७॥ ओंकारप्रमुखान्वेदान्विद्धिमांत्वंभृगूद्वह ॥ यूपंसोमंचरुंहोमंत्रिदशाप्यायनंमखे ॥ ८ ॥ होतारमपिहव्यंचविद्धिमांभृगुनंदन॥ अध्वर्युःकल्पकश्चापिहविःपरमसंस्कृतं ॥ ९ ॥ उद्गाताचापिमांस्तौतिगीतघोषैर्महाध्वरे ॥ प्रायश्चित्तेषुमांब्रह्मन्शांतिमंगलवाचकाः ॥ १० ॥ स्तुवंतिविश्वकर्माणंसततंद्विजसत्तम ॥ ममविद्धिसुतंधर्ममग्रजंद्विजसत्तम ॥ ११ ॥ मानसंदयितंविप्रसर्वभूतदयात्मकं ॥ तत्राहंवर्त्तमानैश्चनिवृत्तैश्चैवमानवैः॥१२॥ बह्वीःसंसरमाणोवैयोनीर्वर्त्तामिसत्तम ॥ धर्मसंरक्षणार्थायधर्मसंस्थापनायच ॥ १३॥ तैस्तैर्वेषैश्चरूपैश्चत्रिषुलोकेषुभार्गव ॥ अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रोथप्रभवाप्ययः ॥१४॥ भूतग्रामस्यसर्वस्यस्रष्टासंहारएवच ॥ अधर्मेवर्त्तमानानांसर्वेषामहमच्युतः ॥१५॥ धर्मस्यसेतुंबध्नामिचलितेचलितेयुगे॥ तास्तायोनीःप्रविश्याहंप्रजानांहितकाम्यया ॥ १६॥ यदात्वहंदेवयोनौवर्त्तामिभृगुनंदन ॥ तदाहंदेववत्सर्वमाचरामिनसंशयः ॥१७॥ यदागंधर्वयोनौवावर्त्तामिभृगुनंदन ॥ तदागंधर्ववत्सर्वमाचरामिनसंशयः॥१८॥नागयोनौयदाचैवतदावर्त्तामिनागवत्॥यक्षराक्षसयोन्योस्तुयथावद्विचराम्यहं॥१९॥मानुष्येवर्त्तमानेतुकृपणंयाचितामया॥नचतेजातसंमोहावचोऽगृह्णंतमोहिताः॥२०॥भयंचमहदुद्दिश्यत्रासिताःकुरवोमया॥ क्रुद्धेनभूत्वातुपुनर्यथावदनुदर्शिताः॥२१॥ तेऽधर्मेणेहसंयुक्ताःपरीताःकालधर्मणा ॥ धर्मेणनिहतायुद्धेगताःस्वर्गंनसंशयः ॥ २२ ॥ लोकेषुपांडवाश्चैवगताःख्यातिंद्विजोत्तम ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २३॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकृष्णवाक्येचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४॥ ॥७॥ ॥७॥ उत्तंकउवाच अभिजानामिजगतःकर्त्तारंत्वांजनार्दन॥ नूनंभवत्प्रसादोयमितिमेनास्तिसंशयः ॥ १ ॥ चित्तंचसुप्रसन्नंमेत्वद्भावगतमच्युत॥ विनिवृत्तंचमेशापादितिविद्धिपरंतप ॥ २ ॥ यदित्वनुग्रहंकंचित्त्वत्तोर्हामिजनार्दन॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंतन्निदर्शय॥ ३॥ वैशंपायनउवाच ततःसतस्मैप्रीतात्मादर्शयामासतद्वपुः ॥ शाश्वतंवैष्णवंधीमान्ददृशेयद्धनंजयः॥ ४ ॥ सददर्शमहात्मानंविश्वरूपंमहाभुजं ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमंदीप्तिमत्पावकोपमं ॥ ५॥

॥२२॥२३॥ इत्याश्वमेधिकेप० नैल० भा० चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥७॥ यद्भगवतास्वस्य विश्वरूपत्वमुक्तंतदेवद्रष्टुमिच्छन्नुत्तंकउवाच अभिजानामीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तादृशंखलुतेदत्तंयच्चत्वंनावबुध्यथाः ॥ मयात्वदर्थमुक्तोवैवज्रपाणिःपुरंदरः ॥ २७॥ उत्तंकायामृतंदेहितोयरूपमितिप्रभुः ॥ समामुवाचदेवेंद्रोनमर्त्योऽमर्त्य
तांव्रजेत् ॥ २८॥ अन्यमस्मैवरंदेहीत्यसकृद्भृगुनंदन ॥ अमृतंदेयमित्येवमयोक्तःसशचीपतिः ॥ २९ ॥ समांप्रसाद्यदेवेंद्रःपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ यदिदेयमवश्यं
वैमातंगोहंमहामते॥३०॥ भूत्वाऽमृतंप्रदास्यामिभार्गवायमहात्मने॥ यद्येवंप्रतिगृह्णातिभार्गवोऽमृतमद्यवै॥३१॥प्रदातुमेषगच्छामिभार्गवस्यामृतंविभो॥
प्रत्याख्यातस्त्वहंतेनदास्यामिनकथंचन॥ ३२ ॥ सतथासमयंकृत्वातेनरूपेणवासवः॥ उपस्थितस्त्वयाचापिप्रत्याख्यातोऽमृतंददत् ॥३३॥ चांडालरूपीभग
वान्सुमहांस्तेव्यतिक्रमः॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंभूयएवतवेप्सितं॥३४॥ तोयेप्सांतवदुर्धर्षांकरिष्येसफलामहं॥ येष्वहःसुचतेब्रह्मन्सलिलेप्साभविष्यति॥३५॥
तदामरौभविष्यंतिजलपूर्णाःपयोधराः ॥ रसवच्चप्रदास्यंतितेतोयंतेभृगुनंदन ॥ ३६ ॥ उत्तंकमेघाइत्युक्ताःख्यातिंयास्यंतिचापिते ॥ इत्युक्तःप्रीतिमान्विप्रः
कृष्णेनसबभूवह॥ अद्याप्युत्तंकमेघाश्चमरौवर्षंतिभारत ॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेपंचपंचाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ जनमेजयउवाच उत्तंकःकेनतपसासंयुक्तोवैमहामनाः॥ यःशापंदातुकामोभूद्विष्णवेप्रभविष्णवे ॥ १ ॥ वै
शंपायनउवाच उत्तंकोमहतायुक्तस्तपसाजनमेजय॥ गुरुभक्तःसतेजस्वीनान्यत्किंचिदपूजयत् ॥ २ ॥ सर्वेषामृषिपुत्राणामेषआसीन्मनोरथः ॥ औत्तं
कींगुरुवृत्तिंवैप्राप्नुयामेतिभारत॥ गौतमस्यतुशिष्याणांबहूनांजनमेजय ॥ ३॥ उत्तंकेऽभ्यधिकाप्रीतिःस्नेहश्चैवाभवत्तदा ॥ सतस्यदमशौचाभ्यांविक्रांतेन
चकर्मणा ॥ ४ ॥ सम्यक्चैवोपचारेणगौतमःप्रीतिमानभूत् ॥ अथशिष्यसहस्राणिसमनुज्ञातवानृषिः ॥ ५ ॥ उत्तंकंपरयाप्रीत्यानाभ्यनुज्ञातुमैच्छत॥ तंक्रमे
णजरातातप्रतिपेदेमहामुनिं॥ ६॥ नचान्वबुध्यततदासमुनिर्गुरुवत्सलः॥ ततःकदाचिद्राजेंद्रकाष्ठान्यानयितुंययौ ॥ ७॥ उत्तंकःकाष्ठभारंचमहांतंसमुपान
यत् ॥ सतद्भाराभिभूतात्माकाष्ठभारमरिंदम ॥ ८ ॥ निचिक्षेपक्षितौराजन्परिश्रांतोबुभुक्षितः॥ तस्यकाष्ठेविलग्नाभूज्जटारूप्यसमप्रभा॥ ९ ॥ ततःकाष्ठैःसहत
दाप्रपातधरणीतले॥ ततःसभारनिष्पिष्टःक्षुधाविष्टश्चभारत॥ १० ॥ दृष्ट्वातांवयसोवस्थांरुरोदार्त्तस्वरस्तदा॥ ततोगुरुसुतातस्यपद्मपत्रनिभानना ॥ ११ ॥

उत्तंकइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥निचिक्षेपेत्यत्रनिष्पिपेषेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ९ ॥ निष्पिष्टःचूर्णीभूतइव ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ एष्टव्येजलेऽपेक्षितेसति ॥ १४॥ १५॥ मातंगंचांडालविशेषं ॥ १६॥ अधःपाददेशेस्रोतसोदृतेर्वारीतिसंबंधः तस्यसमीपेअधःस्रोतसोभोगवत्याइतिवा ॥

सर्वमाकाशमावृत्य तिष्ठंतंसर्वतोमुखं ॥ तद्दृष्ट्वापरमंरूपंविष्णोर्वैष्णवमद्भुतं ॥ विस्मयंचययौविप्रस्तंदृष्ट्वापरमेश्वरं ॥ ६॥ उत्तंकउवाच विश्वकर्मन्नम
स्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ पद्भ्यांतेपृथिवीव्याप्ताशिरसाचावृतंनभः ॥ ७ ॥ द्यावापृथिव्योर्यन्मध्यंजठरेणतवावृतं ॥ भुजाभ्यामावृताश्चाशास्त्वमिदंसर्वम
च्युत ॥ ८ ॥ संहरस्वपुनर्देवरूपमक्षय्यमुत्तमं ॥ पुनस्त्वांस्वेनरूपेणद्रष्टुमिच्छामिशाश्वतं ॥ ९॥ वैशंपायनउवाच तमुवाचप्रसन्नात्मागोविंदोजनमेजय॥
वरंवृणीष्वेतितदातमुत्तंकोब्रवीदिदं ॥ १० ॥ पर्याप्तएषएवाद्यवरस्त्वत्तोमहाद्युते ॥ यत्तेरूपमिदंकृष्णपश्यामिपुरुषोत्तम ॥ ११ ॥ तमब्रवीत्पुनःकृष्णोमात्वम
त्रविचारय ॥ अवश्यमेतत्कर्त्तव्यममोघंदर्शनंमम ॥ १२ ॥ उत्तंकउवाच अवश्यंकरणीयंचयद्येतन्मन्यसेविभो ॥ तोयमिच्छामियत्रेष्टंमरुष्वेतद्धिदु
र्लभं ॥ १३ ॥ ततःसंहृत्यतत्तेजःप्रोवाचोत्तंकमीश्वरः ॥ एष्टव्येसतिचिंत्योहमित्युक्त्वाद्वारकांययौ ॥ १४ ॥ ततःकदाचिद्भगवानुत्तंकस्तोयकांक्षया ॥ तृषितःप
रिचक्राममरौसस्माारचाच्युतं ॥ १५ ॥ ततोदिग्वाससंधीमान्मातंगंमलपंकिनं ॥ अपश्यतमरौतस्मिन्श्वयूथपरिवारितं ॥ १६ ॥ भीषणंबद्धनिस्त्रिंशंबाणका
र्मुकधारिणं ॥ तस्याधःस्रोतसोऽपश्यद्वारिभूरिद्विजोत्तमः ॥ १७॥ स्मरन्नेवचतंप्राहमातंगःप्रहसन्निव ॥ एह्युत्तंकप्रतीच्छस्वमत्तोवारिभृगूद्वह ॥ १८ ॥ कृपा
हिमेसुमहतीत्वांदृष्ट्वातृट्समाश्रितं ॥ इत्युक्तस्तेनसमुनिस्तत्तोयंनाभ्यनंदत ॥ १९ ॥ चिक्षेपचसतंधीमान्वाग्भिरुग्राभिरच्युतं ॥ पुनःपुनश्चमातंगःपिबस्वेति
तमब्रवीत् ॥ २० ॥ नचापिबत्ससक्रोधःक्षुभितेनांतरात्मना ॥ सतथानिश्चयात्तेनप्रत्याख्यातोमहात्मना ॥ २१ ॥ श्वभिःसहमहाराजतत्रैवांतरधीयत ॥ उत्तंक
स्तंतथादृष्ट्वाततोव्रीडितमानसः ॥ २२ ॥ मेनेप्रलब्धमात्मानंकृष्णेनामित्रघातिना ॥ अथतेनैवमार्गेणशंखचक्रगदाधरः ॥ २३ ॥ आजगाममहाबुद्धिरुत्तंक
श्चैनमब्रवीत् ॥ नयुक्तंतादृशंदातुंत्वयापुरुषसत्तम ॥ २४ ॥ सलिलंविप्रमुख्येभ्योमातंगस्रोतसाविभो ॥ इत्युक्तवचनंतंतुमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ २५ ॥ उत्तंकं
श्लक्ष्णयावाचासांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ यादृशेनेहरूपेणयोग्यंदातुंधृतेनवै ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चिक्षेपनिंदितवान् अच्युतंवरप्रदंकृष्णं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रलब्धंवंचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अभ्यनुजानिथाः अभ्यनुजानीथाः अभ्यनुज्ञातवानसि अब्रह्मचर्यं ब्रह्मचर्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

जग्राहाश्रूणिसुश्रोणीकरेणपृथुलोचना ॥ पितुर्नियोगाद्धर्मज्ञाशिरसाऽवनतातदा ॥ १२ ॥ तस्यानिपेततुर्दग्धौकरौतैरश्रुबिंदुभिः ॥ नहितानश्रुपातांस्तुश
काधारयितुंमही ॥ १३ ॥ गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुत्तंकंप्रीतमानसः ॥ कस्मात्तातत वाद्येहशोकोत्तरमिदंमनः ॥ १४ ॥ सस्वैरंब्रूहिविप्रर्षेश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥
उत्तंकउवाच भवद्गतेनमनसाभवत्प्रियचिकीर्षया ॥ भवद्भक्तिगतेनेहभवद्भावानुगेनच ॥ १५ ॥ जरेयंनावबुद्धामेनाभिज्ञातंसुखंचमे ॥ शतवर्षोषितं
मांहित्वमभ्यनुजानिथाः ॥ १६ ॥ भवतात्वभ्यनुज्ञाताःशिष्याःप्रत्यवरामम ॥ उपपन्नाद्विजश्रेष्ठशतशोथसहस्रशः ॥ १७ ॥ गौतमउवाच त्वत्प्रीति
युक्तेनमयागुरुशुश्रूषयातव ॥ व्यतिक्रामन्महाकालोनावबुद्धोद्विजर्षभ ॥ १८ ॥ किंत्वद्ययदितेश्रद्धागमनंप्रतिभार्गव ॥ अनुज्ञांप्रतिगृह्यत्वंस्वगृहान्गच्छमा
चिरं ॥ १९ ॥ उत्तंकउवाच गुर्वर्थंकंप्रयच्छामिब्रूहित्वंद्विजसत्तम ॥ तमुपाहृत्यगच्छेयमनुज्ञातस्त्वयाविभो ॥ २० ॥ गौतमउवाच दक्षिणापरितो
षोवैगुरूणांसद्भिरुच्यते ॥ तवत्याचरतोब्रह्मंस्तुष्टोहंवैनसंशयः ॥ २१ ॥ इत्थंचपरितुष्टंमांविजानीहिभृगूद्वह ॥ युवाषोडशवर्षोहियद्यद्यभविताभवान् ॥ २२ ॥
ददानिपत्नींकन्यांचस्वांतेदुहितरंद्विज ॥ एतामृतेऽगनानान्यात्वत्तेजोऽर्हतिसेवितुं ॥ २३ ॥ ततस्तांप्रतिजग्राहयुवाभूत्वायशस्विनीं ॥ गुरुणाचाभ्यनुज्ञातोगुरु
पत्नीमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ किंभवत्यैप्रयच्छामिगुर्वर्थंविनियुंक्ष्वमां ॥ प्रियंहितंचकांक्षामिप्राणैरपिधनैरपि ॥ २५ ॥ यद्दुर्लभंहिलोकेस्मिन्रत्नमत्यद्भुतंमहत् ॥
तदानयेयंतपसानहिमेत्रास्तिसंशयः ॥ २६ ॥ अहल्योवाच परितुष्टास्मितेविप्रनित्यंभक्त्यातवानघ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेगच्छतातयथेप्सितं ॥ २७ ॥
वैशंपायनउवाच उत्तंकस्तुमहाराजपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ आज्ञापयस्वमांमातःकर्तव्यंचतवप्रियं ॥ २८ ॥ अहल्योवाच सौदासपत्न्याविधृतेदिव्येये
मणिकुंडले ॥ तेसमानयभद्रंतेगुर्वर्थःसुकृतोभवेत् ॥ २९ ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यजगामजनमेजय ॥ गुरुपत्नीप्रियार्थंवैतेसमानयितुंतदा ॥ ३० ॥ सजगामततः
शीघ्रमुत्तंकोब्राह्मणर्षभः ॥ सौदासंपुरुषादंवैभिक्षितुंमणिकुंडले ॥ ३१ ॥ गौतमस्त्वब्रवीत्पत्नीमुत्तंकोनाद्यदृश्यते ॥ इतिपृष्टातमाचष्टकुंडलार्थंगतंचसा ॥ ३२ ॥
ततःप्रोवाचपत्नींसनतेसम्यगिदंकृतं ॥ शप्तःसपार्थिवोनूनंब्राह्मणंतंवधिष्यति ॥ ३३ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अहल्योवाच अजानंत्यानियुक्तःसभगवन्ब्राह्मणोमया ॥ भवत्प्रसादान्नभयंकिंचित्तस्यभविष्यति ॥ ३४ ॥ इत्युक्तःप्राहतांपत्नीमेवमस्त्विितिगौतमः ॥ उत्तं
कोपिवनेशून्येराजानंतंददर्शह ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकुंडलाहरणेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सतंदृष्ट्वातथाभूतंराजानंघोरदर्शनं ॥ दीर्घश्मश्रुधरंनृणांशोणितेनसमुक्षितं ॥ १ ॥ चकारनव्यथांवि
प्रोराजात्वेनमथाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायमहातेजाभयकर्त्तायमोपमः ॥ २ ॥ दिष्ट्यात्वमसिकल्याणषष्ठेकालेममांतिकं ॥ भक्ष्यंमृगयमाणस्यसंप्राप्तोद्विजसत्तम ॥
॥ ३ ॥ उत्तंकउवाच राजन्गुर्वर्थिनंविद्धिचरंतंमामिहागतं ॥ नचगुर्वर्थमुद्युक्तंहिंस्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥ राजोवाच षष्ठेकालेममाहारोविहितो
द्विजसत्तम ॥ नशक्यस्त्वंसमुत्स्रष्टुंक्षुधितेनमयाद्यवै ॥ ५ ॥ उत्तंकउवाच एवमस्तुमहाराजसमयःक्रियतांतुमे ॥ गुर्वर्थमभिनिर्वर्त्यपुनरेष्यामितेवशं ॥ ६ ॥
संश्रुतश्चमयायोर्थोगुरवेराजसत्तम ॥ त्वदधीनःसराजेंद्रतंत्वांभिक्षेनरेश्वर ॥ ७ ॥ ददासिविप्रमुख्येभ्यस्त्वंहिरत्नानिनित्यदा ॥ दाताचत्वंनरव्याघ्रपात्रभूतः
क्षिताविह ॥ पात्रंप्रतिग्रहेचापिविद्धिमांनृपसत्तम ॥ ८ ॥ उपाहृत्यगुरोरर्थंत्वदायत्तमरिंदम ॥ समयेनेहराजेंद्रपुनरेष्यामितेवशं ॥ ९ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिना
त्रमिथ्याकथंचन ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ १० ॥ सौदासउवाच यदिमत्तस्तवायत्तोगुर्वर्थःकृतएवसः ॥ यदिचास्मिप्रतिग्राह्यःसांप्र
तंतद्वदस्वमे ॥ ११ ॥ उत्तंकउवाच प्रतिग्राह्योमतोमेत्वंसदैवपुरुषर्षभ ॥ सोहंत्वामनुसंप्राप्तोभिक्षितुंमणिकुंडले ॥ १२ ॥ सौदासउवाच पत्न्यास्ते
ममविप्रर्षेउचितेमणिकुंडले ॥ वरयार्थंत्वमन्यंवैतंतेदास्यामिसुव्रत ॥ १३ ॥ उत्तंकउवाच अलंतेव्यपदेशेनप्रमाणायदितेवयं ॥ प्रयच्छकुंडलेमह्यं
सत्यवाग्भवपार्थिव ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तस्त्वब्रवीद्राजातमुत्तंकंपुनर्वचः ॥ गच्छमद्वचनाद्देवींब्रूहिदेहीतिसत्तम ॥ १५ ॥ सैवमुक्तात्वया
नूनंमद्वाक्येनशुचिव्रता ॥ प्रदास्यतिद्विजश्रेष्ठकुंडलेतेनसंशयः ॥ १६ ॥ उत्तंकउवाच क्वपत्नीभवतःशक्यामयाद्रष्टुंनरेश्वर ॥ स्वयंवापिभवान्पत्नींकिम
र्थंनोपसर्पति ॥ १७ ॥ सौदासउवाच तांद्रक्ष्यतिभवानद्यकस्मिंश्चिद्वननिर्झरे ॥ षष्ठेकालेनहिमयासाशक्याद्रष्टुमद्यवै ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच उत्तं

॥ २० ॥ २१ ॥ २२.॥ २३ ॥ छिद्रेष्वेतेष्विमेइतिपूर्वान्वयि नागानांनागैःक्रियेतइतिसंबंधः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥ २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमो

सौदासवचनंश्रुत्वाततःसापृथुलोचना॥प्रत्युवाचमहाबुद्धिमुत्तंकंजनमेजय॥२०॥ एवमेतद्दद्ब्रह्मन्नानृतंवदसेनघ॥ अभिज्ञानंतुकिंचित्त्वंसमानयितुमर्ह
सि॥ २१ ॥ इमेहिदिव्येमणिकुंडलेमेदेवाश्चयक्षाश्चमहर्षयश्च॥ तैस्तैरुपायैरपहर्त्तुकामाश्छिद्रेषुनित्यंपरितर्कयंति ॥ २२ ॥ निक्षिप्तमेतद्भुविपन्नगास्तुरत्नंस
मासाद्यपरामृशेयुः॥ यक्षास्तथोच्छिष्टधृतंसुराश्चनिद्रावशाद्वापरिधर्षयेयुः॥ २३ ॥ छिद्रेष्वेतेष्विमेनित्यंक्रियेतेद्विजसत्तम ॥ देवराक्षसनागानामप्रमत्तेन
धार्यते॥ २४ ॥ स्यंदेतेहिदिवारुक्मंरात्रौचद्विजसत्तम॥ नक्तंनक्षत्रताराणांप्रभामाक्षिप्यवर्त्ततः॥२५॥ एतेत्वामुच्यभगवन्क्षुत्पिपासाभयंकुतः ॥ विषाग्नि
श्वापदेभ्यश्चभयंजातुनविद्यते॥२६॥ ह्रस्वेनचैतेआमुक्तेभवतोह्रस्वकेतदा॥ अनुरूपेणचामुक्तेजायेतेतत्प्रमाणके॥२७॥ एवंविधेममैतेवैकुंडलेपरमार्चिते॥
त्रिषुलोकेषुविज्ञातेतदभिज्ञानमानय॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५७॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच समित्रसहमासाद्यअभिज्ञानमयाचत॥ तस्मैददावभिज्ञानंसचेक्ष्वाकुवरस्तदा ॥ १॥ सौदासउवाच नचैवैषागतिःक्षेम्यानचा
न्याविद्यतेगतिः॥ एतन्मेमतमाज्ञायप्रयच्छमणिकुंडले॥ २॥ इत्युक्तस्तामुत्तंकस्तुभर्त्तुर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ श्रुत्वाचसातदाप्रादात्ततस्तेमणिकुंडले ॥ ३॥ अ
वाप्यकुंडलेतेतुराजानंपुनरब्रवीत्॥ किमेतद्गुह्यवचनंश्रोतुमिच्छामिपार्थिव॥ ४॥ सौदासउवाच प्रजानिसर्गाद्विप्रान्वैक्षत्रियाःपूजयंतिह॥ विप्रेभ्य
श्चापिबहवोदोषाःप्रादुर्भवंतिवै॥ ५॥ सोहंद्विजेभ्यःप्रणतोविप्राद्दोषमवाप्तवान्॥ गतिमन्यांनपश्यामिमदयंतीसहायवान्॥ ६॥ नचान्यामपिपश्यामिगतिं
गतिमतांवर॥ स्वर्गद्वारस्यगमनेस्थानेचेहद्विजोत्तम॥ ७॥ नहिराज्ञाविशेषेणविरुद्धेनद्विजातिभिः॥ शक्यंहिलोकेस्थातुंवैप्रेत्यवासुखमेधितुं ॥८॥ तदिष्टेते
मयादत्तेएतेस्वेमणिकुंडले॥ यःकृतस्तेऽद्यसमयःसफलंतंकुरुष्वमे॥९॥ उत्तंकउवाच राजंस्तथेहकर्त्तास्मिपुनरेष्यामितेवशं॥ प्रश्नंचकंचित्प्रष्टुंत्वांनिवृ
त्तोस्मिपरंतप॥ १०॥ सौदासउवाच ब्रूहिविप्रयथाकामंप्रतिवक्तास्मितेवचः॥ छेत्तास्मिसंशयंतेद्यनमेत्रास्तिविचारणा॥ ११॥

ऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समित्रेति मित्रसहःसौदासः अभिज्ञानंश्लोकरूपंज्ञापकं ॥ १ ॥ तदेवाह नचेति एषारक्षोयोनिरूपा अन्याइतोमुक्तिरूपा अतोममइतोगतेर्मुक्त्यर्थेप्रयच्छ
देहिमणिमयेकुंडले ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शाखांशाखायां ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आस्येनकुंडलेविदश्यधृत्वावल्मीकंविवेशेतिसंबंधः ॥ २६ ॥ २७ ॥

उत्तंकउवाच प्राद्दुर्वाक्संयतंविप्रंधर्मनैपुणदर्शिनः ॥ मित्रेषुयश्चविषमःस्तेनइत्येवतंविदुः ॥ १२ ॥ सभवान्मित्रतामद्यसंप्राप्तोममपार्थिव ॥ समेबुद्धिं
प्रयच्छस्वसंमतांपुरुषर्षभ ॥ १३ ॥ अवाप्तार्थोहमद्येहभवांश्चपुरुषादकः ॥ भवत्सकाशमागंतुंक्षमंममनवेतिवै ॥ १४ ॥ सौदासउवाच क्षमंचेदिहवक्त
व्यंतवद्विजवरोत्तम ॥ मत्समीपंद्विजश्रेष्ठनागंतव्यंकथंचन ॥ १५ ॥ एवंतवप्रपश्यामिश्रेयोभृगुकुलोद्वह ॥ आगच्छतोहितेविप्रभवेन्मृत्युर्नसंशयः ॥ १६ ॥
वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसतदाराज्ञाक्षमंबुद्धिमताहितं ॥ अनुज्ञाप्यसराजानमहल्यांप्रतिजग्मिवान् ॥ १७ ॥ गृहीत्वाकुंडलेदिव्येगुरुपत्न्याःप्रियंकरः ॥ ज
वेनमहताप्रायाद्गौतमस्याश्रमंप्रति ॥ १८ ॥ यथातयोरक्षणंचमदयंत्याभिभाषितं ॥ तथातेकुंडलेबध्वातदाकृष्णाजिनेऽनयत् ॥ १९ ॥ सकस्मिंश्चित्क्षुधावि
ष्टःफलभारसमन्वितं ॥ बिल्वंददर्शविप्रर्षिरारुरोहचतंततः ॥ २० ॥ शाखामासज्यतस्यैवकृष्णाजिनमरिंदम ॥ पातयामासबिल्वानितदासद्विजपुंगवः ॥
॥ २१ ॥ अथपातयमानस्यबिल्वापद्दतचक्षुषः ॥ न्यपतंस्तानिबिल्वानितस्मिन्नेवाजिनेविभो ॥ २२ ॥ यस्मिंस्तेकुंडलेबद्धेतदाद्विजवरेणवै ॥ बिल्वप्रहारैस्त
स्याथव्यशीर्यद्बंधनंततः ॥ २३ ॥ सकुंडलंतदजिनंपपातसहसातरोः ॥ विशीर्णबंधनेतस्मिन्गतेकृष्णाजिनेमहीं ॥ २४ ॥ अपश्यद्भुजगःकश्चित्तेतत्रमणिकुंडले ॥
ऐरावतकुलोद्भूतःशीघ्रोभूत्वातदाहिसः ॥ २५ ॥ विदश्यास्येनवल्मीकंविवेशाथसकुंडले ॥ न्हियमाणेतुदृष्ट्वासकुंडलेभुजगेनह ॥ २६ ॥ पपातवृक्षात्सोद्वेगोदुः
खात्परमकोपनः ॥ सदंडकाष्ठमादायवल्मीकमखनत्तदा ॥ २७ ॥ अहानित्रिंशदव्यग्रःपंचचान्यानिभारत ॥ क्रोधामर्षाभिसंतप्तस्तदाब्राह्मणसत्तमः ॥ २८ ॥
तस्यवेगमसह्यंतमसहंतीवसुंधरा ॥ दंडकाष्ठाभिनुन्नांगीचचालभृशमाकुला ॥ ततःखनतएवाथविप्रर्षेर्धरणीतलं ॥ नागलोकस्यपंथानंकर्त्तुकामस्यनिश्च
यात् ॥ २९ ॥ रथेनहरियुक्तेनतंदेशमुपजग्मिवान् ॥ वज्रपाणिर्महातेजास्तंददर्शद्विजोत्तमं ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच सतुतंब्राह्मणोभूत्वातस्यदुःखेन
दुःखितः ॥ उत्तंकमब्रवीद्वाक्यंनैतच्छक्यंत्वयेतिवै ॥ ३१ ॥ इतोहिनागलोकोवैयोजनानिसहस्रशः ॥ नदंडकाष्ठसाध्यंचमन्येकार्यमिदंतव ॥ ३२ ॥ उत्तंकउ
वाच नागलोकेयदिब्रह्मन्नशक्येकुंडलेमया ॥ प्राप्तुंप्राणान्विमोक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच यदासनाशकत्तस्यनिश्चयंक
र्तुमन्यथा ॥ वज्रपाणिस्तदादंडंवज्रास्त्रेणयुयोजह ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ततोवज्रप्रहारैस्तैर्दार्यमाणावसुंधरा ॥ नागलोकस्यपंथानमकरोज्जनमेजय ॥ ३५ ॥ सतेनमार्गेणतदानागलोकंविवेशह ॥ ददर्शनागलोकंचयोजनानि
सहस्रशः ॥ ३६ ॥ प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्मणिमुक्तास्वलंकृतैः ॥ उपपन्नंमहाभागशातकुंभमयैस्तथा ॥ ३७ ॥ वापीःस्फटिकसोपानानदीश्चविमलोदकाः ॥ ददर्श
वृक्षांश्चबहून्नानाद्विजगणायुतान् ॥ ३८ ॥ तस्यलोकस्यचद्वारंसददर्शभृगूद्वहः ॥ पंचयोजनविस्तारमायतंशतयोजनं ॥ ३९ ॥ नागलोकमुत्तंकस्तुप्रेक्ष्यदीनो
भवत्तदा ॥ निराशश्चाभवत्तत्रकुंडलाहरणेपुनः ॥ ४० ॥ तत्रप्रोवाचतुरगस्तंकृष्णश्वेतवालधिः ॥ ताम्रास्यनेत्रःकौरव्यःप्रज्वलन्निवतेजसा ॥ ४१ ॥ धम
स्वापानमेतन्मेततस्त्वंविप्रलप्स्यसे ॥ ऐरावतसुतेनेहतवानीतेहिकुंडले ॥ ४२ ॥ माजुगुप्सांकृथाःपुत्रत्वमत्रार्थेकथंचन ॥ त्वयैतद्धिसमाचीर्णंगौतमस्याश्रमे
तदा ॥ ४३ ॥ उत्तंकउवाच कथंभवंतंजानीयामुपाध्यायाश्रमंप्रति ॥ यन्मयाचीर्णपूर्वंहिश्रोतुमिच्छामितद्ध्यहं ॥ ४४ ॥ अश्वउवाच गुरोर्गु
रुंमांजानीहिज्वलनंजातवेदसं ॥ त्वयाह्यहंसदाविप्रगुरोरर्थेभिपूजितः ॥ ४५ ॥ विधिवत्सततंविप्रशुचिनाभृगुनंदन ॥ तस्माच्छ्रेयोविधास्यामितवैवंकुरुमा
चिरं ॥ ४६ ॥ इत्युक्तस्तुतथाकार्षीदुत्तंकश्चित्रभानुना ॥ घृतार्चिःप्रीतिमांश्चापिप्रजज्वालदिधक्षया ॥ ४७ ॥ ततोस्यरोमकूपेभ्योधम्यतस्तत्रभारत ॥ घनःप्रा
दुरभूद्धूमोनागलोकभयावहः ॥ ४८ ॥ तेनधूमेनमहतावर्धमानेनभारत ॥ नागलोकेमहाराजनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ४९ ॥ हाहाकृतमभूत्सर्वमैरावतनिवेशनं ॥
वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय ॥ ५० ॥ नप्राकाशंतवेश्मानिधूमरुद्धानिभारत ॥ नीहारसंवृतानीववनानिगिरयस्तथा ॥ ५१ ॥ तेधूमरक्तनयनावह्नि
तेजोभितापिताः ॥ आजग्मुर्निश्चयंज्ञातुंभार्गवस्यमहात्मनः ॥ ५२ ॥ श्रुत्वाचनिश्चयंतस्यमहर्षेरतितेजसः ॥ संभ्रांतनयनाःसर्वेपूजांचक्रुर्यथाविधि ॥ ५३ ॥
सर्वेप्रांजलयोनागावृद्धबालपुरोगमाः ॥ शिरोभिःप्रणिपत्योचुःप्रसीदभगवन्निति ॥ ५४ ॥ प्रसाद्यब्राह्मणंतेतुपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच ॥ प्रायच्छन्कुंडलेदिव्येप
न्नगाःपरमार्चिते ॥ ५५ ॥ ततःसपूजितोनागैस्तदोत्तंकःप्रतापवान् ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाजगामगुरुसद्मतत् ॥ ५६ ॥ सगत्वात्वरितोराजन्गौतमस्यनिवेश
नं ॥ प्रायच्छत्कुंडलेदिव्येगुरुपत्न्यास्तदानघ ॥ ५७ ॥ वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय ॥ सर्वंशशंसगुरवेयथावद्द्विजसत्तमः ॥ ५८ ॥ एवंमहात्मनाते
नत्रीन्लोकान्जनमेजय ॥ परिक्रम्याहृतेदिव्येततस्तेमणिकुंडले ॥ ५९ ॥

एवमिति गुरुभक्तेषुदेवाअप्यनुग्रहंकुर्वंतीतिभावः ॥ ६० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उत्तंकस्येति ॥ १ ॥

एवंप्रभावःसमुनिरुत्तंकोभरतर्षभ ॥ परेणतपसायुक्तोयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्या
नेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच उत्तंकस्यवरंदत्वागोविंदोद्विजसत्तम ॥ अतऊर्ध्वमहाबाहुःकिंच
कारमहायशाः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच उत्तंकायवरंदत्वाप्रायात्सात्यकिनासह ॥ द्वारकामेवगोविंदःशीघ्रवेगैर्महाहयैः ॥ २ ॥ सरांसिसरितश्चैववना
निचगिरींस्तथा ॥ अतिक्रम्याससादाथरम्यांद्वारवतींपुरीं ॥ ३ ॥ वर्त्तमानेमहाराजमहेरैवतकस्यच ॥ उपायात्पुंडरीकाक्षोयुयुधानानुगस्तदा ॥ ४ ॥ अलंकृत
स्तुसगिरिर्नानारूपैर्विचित्रितैः ॥ बभौरत्नमयैःकोशैःसंवृतःपुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ कांचनस्रग्भिरग्र्याभिःसुमनोभिस्तथैवच ॥ वासोभिश्चमहाशैलःकल्पवृक्षैस्तथै
वच ॥ ६ ॥ दीपवृक्षैश्चसौवर्णैरभीक्ष्णमुपशोभितः ॥ गुहानिर्झरदेशेषुदिवाभूतोबभूवह ॥ ७ ॥ पताकाभिर्विचित्राभिःसघंटाभिःसमंततः ॥ पुंभिःस्त्रीभिश्चसंघु
ष्टःप्रगीतइवचाभवत् ॥ ८ ॥ अतीवप्रेक्षणीयोभून्मेरुर्मुनिगणैरिव ॥ मत्तानांहृष्टरूपाणांस्त्रीणांपुंसांचभारत ॥ ९ ॥ गायतांपर्वतेंद्रस्यदिवस्पृगिवनिःस्वनः ॥
प्रमत्तमत्तसंमत्तक्ष्वेडितोत्कृष्टसंकुलः ॥ १० ॥ तथाकिलकिलाशब्दैर्भूधरोभून्मनोहरः ॥ विपणापणवान्रम्योभक्ष्यभोज्यविहारवान् ॥ ११ ॥ वस्त्रमाल्योत्कर
युतोवीणावेणुमृदंगवान् ॥ सुरामैरेयमिश्रेणभक्ष्यभोज्येनचैवह ॥ १२ ॥ दीनांधकृपणादिभ्योदीयमानेनचानिशं ॥ बभौपरमकल्याणोमहस्तस्यमहागिरेः ॥
॥ १३ ॥ पुण्यावसथवान्वीरपुण्यकृद्भिर्निषेवितः ॥ विहारोवृष्णिवीराणांमहेरैवतकस्यह ॥ १४ ॥ सनगोवेश्मसंकीर्णोदेवलोकइवाबभौ ॥ तदाचकृष्णसान्नि
ध्यमासाद्यभरतर्षभ ॥ १५ ॥ शक्रसद्मप्रतीकाशोबभूवसहिशैलराट् ॥ ततःसंपूज्यमानःसविवेशभवनंशुभं ॥ १६ ॥ गोविंदःसात्यकिश्चैवजगामभवनंस्वकं ॥
विवेशचप्रहृष्टात्माचिरकालप्रवासतः ॥ १७ ॥ कृत्वानसुकरंकर्मदानवेष्विववासवः ॥ उपायांतंतुवार्ष्णेयंभोजवृष्ण्यंधकास्तथा ॥ १८ ॥ अभ्यगच्छन्महात्मा
नंदेवाइवशतक्रतुं ॥ सतानभ्यर्च्यमेधावीपृष्ट्वाचकुशलंतदा ॥ अभ्यवादयतप्रीतःपितरंमातरंतदा ॥ १९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ महेउत्सवे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दिवाभूतःदिवसवत्प्रकाशबहुलः दिवाकरतुल्यइतियावत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रमत्ताःक्रीडायासक्त्यानवहिताः मत्ताःमद्यादिना संमत्ताःहृष्टाः क्ष्वेडितंकूर्दनं उत्कृष्टंअन्योन्यमाकर्षणं तैःसंकुलःतच्छब्दैराकुलोनिःस्वनःअभूदितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुतवानस्मिवार्ष्णेयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पित्रामातु

ताभ्यांससंपरिष्वक्तःसांत्वितश्चमहाभुजः ॥ उपोपविष्टैःसर्वैस्तैर्वृष्णिभिःपरिवारितः ॥ २० ॥ सविश्रांतोमहातेजाःकृतपादावनेजनः ॥ कथयामासतत्सर्वंपृष्टः
पित्रामहाहवं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णस्यद्वारकाप्रवेशेऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वसुदेवउवाच श्रुतवानस्मिवार्ष्णेयसंग्रामंपरमाद्भुतं ॥ नराणांवदतांतत्रकथंवातेषुनित्यशः ॥ १ ॥ त्वंतुप्रत्यक्षदर्शीचरूपज्ञश्चमहाभुजः ॥ तस्मात्प्रब्रूहिसं
ग्रामंयाथातथ्येनमेनघ ॥ २ ॥ यथातदभवद्युद्धंपांडवानांमहात्मनां ॥ भीष्मकर्णकृपद्रोणशल्यादिभिरनुत्तमं ॥ ३ ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणामनेक
शः ॥ नानावेषाकृतिमतांनानादेशनिवासिनां ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःपुंडरीकाक्षःपित्रामातुस्तदंतिके ॥ शशंसकुरुवीराणांसंग्रामेनिधनंय
था ॥ ५ ॥ वासुदेवउवाच अत्यद्भुतानिकर्माणिक्षत्रियाणांमहात्मनां ॥ बहुलत्वान्नसंख्यातुंशक्यान्यब्दशतैरपि ॥ ६ ॥ प्राधान्यतस्तुगदतःसमासेनैवमे
शृणु ॥ कर्माणिपृथिवीशानांयथावदमरद्युते ॥ ७ ॥ भीष्मःसेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः ॥ कौरव्यःकौरवेंद्राणांदेवानामिववासवः ॥ ८ ॥ शिखंडीपांडुपुत्राणां
नेतासमचमूपतिः ॥ बभूवरक्षितोधीमान्श्रीमतासव्यसाचिना ॥ ९ ॥ तेषांतदभवद्युद्धंदशाहानिमहात्मनां ॥ कुरूणांपांडवानांचसुमहल्लोमहर्षणं ॥ १० ॥
ततःशिखंडीगांगेयंयुध्यमानंमहाहवे ॥ जघानबहुभिर्बाणैःसहगांडीवधन्वना ॥ ११ ॥ अकरोत्सततःकालंशरतल्पगतोमुनिः ॥ अयनंदक्षिणंहित्वासंप्राप्ते
चोत्तरायणे ॥ १२ ॥ ततःसेनापतिरभूद्द्रोणोऽस्त्रविदुषांवरः ॥ प्रवीरःकौरवेंद्रस्यकाव्योदैत्यपतेरिव ॥ १३ ॥ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभिर्नवभिर्द्विजसत्तमः ॥ संवृतः
समरश्लाघीगुप्तःकृपवृषादिभिः ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नस्त्वभून्नेतापांडवानांमहास्त्रवित् ॥ गुप्तोभीमेनमेधावीमित्रेणवरुणोयथा ॥ १५ ॥ सचसेनापरिवृतोद्रोण
प्रेप्सुर्महामनाः ॥ पितुर्निकारान्संस्मृत्यरणेकर्माकरोन्महत् ॥ १६ ॥ तस्मिंस्तेपृथिवीपालाद्रोणपार्षतसंगरे ॥ नानादिगागतावीराःप्रायशोनिधनंगताः ॥
॥ १७ ॥ दिनानिपंचतद्युद्धमभूत्परमदारुणं ॥ ततोद्रोणःपरिश्रांतोधृष्टद्युम्नवशंगतः ॥ १८ ॥ ततःसेनापतिरभूत्कर्णोदौर्योधनेबले ॥ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभि
र्वृतःपंचभिराहवे ॥ १९ ॥ तिस्रस्तुपांडुपुत्राणांचम्वोबीभत्सुपालिताः ॥ हतप्रवीरभूयिष्ठाबभूवुःसमवस्थिताः ॥ २० ॥

रंतिकेइत्युक्तःपुंडरीकाक्षःसंग्रामेतत्कुरुवीराणांनिधनंयथायथावच्छशंसेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥७॥

ततःपार्थसमासाद्यपतंगइवपावकं॥ पंचत्वमगमत्सौतिर्द्वितीयेहनिदारुणः॥ २१ ॥ हतेकर्णेतुकौरव्यानिरुत्साहाहतौजसः ॥ अक्षौहिणीभिस्तिसृभिर्मद्रेशंप
र्यवारयन्॥ २२॥ हतवाहनभूयिष्ठाःपांडवापियुधिष्ठिरं॥ अक्षौहिण्यानिरुत्साहाःशिष्टयापर्यवारयन्॥ २३॥ अवधीन्मद्रराजानंकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ तस्मिं
स्तदार्धदिवसेकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ २४॥ हतेशल्येतुशकुनिंसहदेवोमहामनाः॥ आहर्त्तारंकलेस्तस्यजघानामितविक्रमः॥ २५ ॥ निहतेशकुनौराजाधार्त्तरा
ष्ट्रःसुदुर्मनाः॥ अपाक्रामद्गदापाणिर्हतभूयिष्ठसैनिकः॥ २६॥ तमन्वधावत्संक्रुद्धोभीमसेनःप्रतापवान्॥ ह्रदेद्वैपायनेचापिसलिलस्थंददर्शतं॥ २७॥ हतशि
ष्टेनसैन्येनसमंतात्पर्यवार्यतं ॥ अथोपविविशुर्हृष्टाह्रदस्थंपंचपांडवाः ॥ २८ ॥ विगाह्यसलिलंत्वाशुवाग्बाणैर्भृशविक्षतः ॥ उत्थायसगदापाणिर्युद्धाय
समुपस्थितः॥ २९॥ ततःसनिहतोराजाधार्त्तराष्ट्रोमहारणे॥ भीमसेनेनविक्रम्यपश्यतांपृथिवीक्षितां॥ ३०॥ ततस्तत्पांडवंसैन्यंप्रसुप्तंशिबिरेनिशि ॥ निहतं
द्रोणपुत्रेणपितुर्वधममृष्यता॥ ३१॥ हतपुत्राहतबलाहतमित्रामयासह॥ युयुधानसहायेनपंचशिष्टास्तुपांडवाः ॥ ३२ ॥ सहैवकृपभोजाभ्यांद्रौणिर्युद्धादमु
च्यत॥ युयुत्सुश्चापिकौरव्योमुक्तःपांडवसंश्रयात्॥ ३३॥ निहतेकौरवेंद्रेतुसानुबंधेसुयोधने॥ विदुरःसंजयश्चैवधर्मराजमुपस्थितौ ॥ ३४ ॥ एवंतदभवद्युद्ध
महान्यष्टादशप्रभो॥ यत्रतेपृथिवीपालानिहताःस्वर्गमावसन्॥ ३५॥ वैशंपायनउवाच शृण्वतांतुमहाराजकथांतांलोमहर्षणां॥ दुःखशोकपरिक्लेशा
वृष्णीनामभवंस्तदा॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवासुदेववाक्येषष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच कथयन्नेवतुतदावासुदेवःप्रतापवान्॥ महाभारतयुद्धंतत्कथांतेपितुरग्रतः॥ १॥ अभिमन्योर्वधंवीरःसोत्यक्रामन्महामतिः॥ अप्रियंव
सुदेवस्यमाभूदितिमहामतिः॥ २॥ मादौहित्रवधंश्रुत्वावसुदेवोमहात्ययं॥३॥ दुःखशोकाभिसंतप्तोभवेदितिमहामतिः॥ सुभद्रातुतमुत्क्रांतमात्मजस्यवधंर
णे॥ ४॥ आचक्ष्वकृष्णसौभद्रवधमित्यपतद्भुवि॥ तामपश्यन्निपतितांवसुदेवःक्षितौतदा॥ ५॥ दृष्ट्वैवचपपातोर्व्यांसोपिदुःखेनमूर्छितः॥ ततःसदौहित्रवध
दुःखशोकसमाहतः॥ ६॥ वसुदेवोमहाराजकृष्णंवाक्यमथाब्रवीत्॥ ननुत्वंपुंडरीकाक्षसत्यवाग्भुविविश्रुतः॥ ७॥ यद्दौहित्रवधंमेद्यनख्यापयसिशत्रुहन्॥
तद्भागिनेयनिधनंतत्त्वेनाचक्ष्वमेप्रभो॥ ८॥

कथयन्नेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥

सहशाक्षस्त्वकथंशत्रुभिर्निहतोरणे॥ दुर्मरंवतवार्ष्णेयकालेऽप्राप्तेनृभिःसह॥ ९॥ यत्रमेहृदयंदुःखाच्छतधानविदीर्यते॥ किमब्रवीत्त्वांसंग्रामेसुभद्रांमातरं
प्रति॥ १०॥ मांचापिपुंडरीकाक्षचपलाक्षःप्रियोमम॥ आहवंपृष्ठतःकृत्वाकच्चिन्ननिहतःपरैः॥ ११॥ कच्चिन्मुखंनगोविंदतेनाजौविकृतंकृतं॥ सहिकृष्ण
महातेजाःश्लाघन्निवममाग्रतः॥ १२॥ बालभावेनविनयमात्मनोकथयत्प्रभुः॥ कच्चिन्ननिकृतोबालोद्रोणकर्णकृपादिभिः॥ १३॥ धरण्यांनिहतःशेतेतन्म
माचक्ष्वकेशव॥ सहिद्रोणंचभीष्मंचकर्णंचबलिनांवरं॥ १४॥ स्पर्धतेस्मरणेनित्यंदुहितुःपुत्रकोमम॥ एवंविधंबहुतदाविलपंतंसुदुःखितं॥ १५॥ पितरंदुः
खिततरोगोविंदोवाक्यमब्रवीत्॥ नतेनविकृतंवक्त्रंकृतंसंग्राममूर्धनि॥ १६॥ नपृष्ठतःकृतश्चापिसंग्रामस्तेनदुस्तरः॥ निहत्यपृथिवीपालान्सहस्रशतसंघशः
॥ १७॥ खेदितोद्रोणकर्णाभ्यांदौःशासनिवशंगतः॥ एकोह्येकेनसततंयुध्यमानोयदिप्रभो॥ १८॥ नसशक्येतसंग्रामेनिहंतुमपिवज्रिणा॥ समाहूतेचसं
ग्रामात्पार्थेसंशप्तकैस्तदा॥ १९॥ पर्यवार्यतसंक्रुद्धैःसद्रोणादिभिराहवे॥ ततःशत्रुवधंकृत्वासुमहांतंरणेपितः॥ २०॥ दौहित्रस्तववार्ष्णेयदौःशासनिवशंग
तः॥ नूनंचसगतःस्वर्गंजहिशोकंमहामते॥ २१॥ नहिव्यसनमासाद्यसीदंतिकृतबुद्धयः॥ द्रोणकर्णप्रभृतयोयेनप्रतिसमासिताः॥ २२॥ रणेमहेंद्रप्रतिमाः
सकथंनाप्नुयाद्दिवं॥ सशोकंजहिदुर्धर्षमाचमन्युवशंगमः॥ २३॥ शस्त्रपूतांहिसगतिंगतःपरपुरंजयः॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेसुभद्रेयंस्वसामम॥ २४॥ दुःखा
र्तायोसुतंप्राप्यकुररीवननादह॥ द्रौपदींचसमासाद्यपर्यपृच्छतदुःखिता॥ २५॥ आर्येक्वदारकाःसर्वेद्रष्टुमिच्छामितानहं॥ अस्यास्तुवचनंश्रुत्वासर्वास्ताःकु
रुयोषितः॥ २६॥ भुजाभ्यांपरिगृह्यैनांचुक्रुशुःपरमार्तवत्॥ २७॥ उत्तरांचाब्रवीद्भद्रेभर्तासक्वनुतेगतः॥ क्षिप्रमागमनंमह्यंतस्यत्वंवेदयस्वह॥ २८॥ न
नुस्मामाद्यवैराटिश्रुत्वाममगिरंसदा॥ भवनान्निष्पतत्याशुकस्मान्नाभ्येतितेपतिः॥ २९॥ अभिमन्योकुशलिनोमातुलास्तेमहारथाः॥ कुशलंचाब्रुवन्सर्वेत्वां
युयुत्सुमिहागतं॥ ३०॥ आचक्ष्वमेद्यसंग्रामंयथापूर्वमरिंदम॥ कस्मादेवंविलपतींनाद्येहप्रतिभाषसे॥ ३१॥ एवमादितुवार्ष्णेय्यास्तस्यास्तत्परिदेवितं॥ श्रु
त्वापृथासुदुःखार्ताशनैर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ ३२॥ सुभद्रेवासुदेवेनतथासात्यकिनारणे॥ पित्राचलालितोबालःसहतःकालधर्मणा॥ ३३॥ ईदृशोमर्त्यधर्मो
यंमाशुचोयदुनंदिनि॥ पुत्रोहितवदुर्धर्षःसंप्राप्तःपरमांगतिं॥ ३४॥

॥५५॥

कुलेमहतिजातासिक्षत्रियाणांमहात्मनां ॥ माशुचश्चपलाक्षंत्वंपद्मपत्रनिभेक्षणे ॥ ३५ ॥ उत्तरांत्वमवेक्षस्वगुर्विणींमाशुचःशुभे ॥ पुत्रमेषाहितस्याशुजन
यिष्यतिभाविनी ॥ ३६ ॥ एवमाश्वासयित्वैनांकुंतीयदुकुलोद्वह ॥ विहायशोकंदुर्धर्षश्राद्धमस्यत्यकल्पयत् ॥ ३७ ॥ समनुज्ञाप्यधर्मज्ञंराजानंभीममेवच ॥
यमौयमोपमौचैवददौदानान्यनेकशः ॥३८॥ ततःप्रदायवह्वीर्गाब्राह्मणाययदूद्वह ॥ समाहृष्यतुवार्ष्णेयीवैराटीमब्रवीदिदं ॥ ३९ ॥ वैराटिनेहसंतापस्त्वयाका
र्योत्यनिंदिते ॥ भर्त्तारंप्रतिसुश्रोणिगर्भस्थंरक्षवैशिशुं ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वाततःकुंतीविरराममहाद्युते ॥ तामनुज्ञाप्यचैवेमांसुभद्रांसमुपानयं ॥ ४१ ॥ एवंस
निधनंप्रामोदौहित्रस्तवमानद ॥ संतापंत्यजदुर्धर्षमाचशोकेमनःकृथाः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवसुदेवसांत्वनेए
कषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुपुत्रस्यवचःशूरात्मजस्तदा ॥ विहायशोकंधर्मात्माददौश्राद्धमनुत्तमं
॥ १ ॥ तथैववासुदेवश्चस्वस्रीयस्यमहात्मनः ॥ दयितस्यपितुर्नित्यमकरोदौर्ध्वदेहिकं ॥ २ ॥ षष्टिंशतसहस्राणिब्राह्मणानांमहौजसां ॥ विधिवद्भोजयामासभो
ज्यंसर्वगुणान्वितं ॥ ३ ॥ आच्छाद्यचमहाबाहुर्धनतृष्णामपानुदत् ॥ ब्राह्मणानांतदाकृष्णास्तदभूल्लोमहर्षणं ॥ ४ ॥ सुवर्णंचैवगाश्चैवशयनाच्छादनानिच ॥
दीयमानंतदाविप्रावर्धतांमितिचाब्रुवन् ॥ ५ ॥ वासुदेवोथदाशार्होबलदेवःससात्यकिः ॥ अभिमन्योस्तदाश्राद्धमकुर्वन्सत्यकस्तदा ॥ ६ ॥ अतीवदुःखसंतमा
नशमंचोपलेभिरे ॥ तथैवपांडवावीरानगरेनागसाह्वये ॥ ७ ॥ नोपागच्छंतवैशांतिमभिमन्युविनाकृताः ॥ सुबहूनिचराजेंद्रदिवसानिविराटजा ॥ ८ ॥ नाभुं
क्तपतिदुःखार्त्तातदभूत्करुणंमहत् ॥ कुक्षिस्थएवतस्याथगर्भोवैसंप्रलीयत ॥ ९ ॥ आजगामततोव्यासोज्ञात्वादिव्येनचक्षुषा ॥ समागम्याब्रवीद्धीमान्पृथांपृ
थुललोचनां ॥ १० ॥ उत्तरांचमहातेजाःशोकःसंत्यज्यतामयं ॥ भविष्यतिमहातेजाःपुत्रस्तवयशस्विनि ॥ ११ ॥ प्रभावाद्वासुदेवस्यममव्याहरणादपि ॥ पांड
वानामयंचांतेपालयिष्यतिमेदिनीं ॥ १२ ॥ धनंजयंचसंप्रेक्ष्यधर्मराजस्यशृण्वतः ॥ व्यासोवाक्यमुवाचेदंहर्षयन्निवभारत ॥ १३ ॥ पौत्रस्तवमहाभागोज
निष्यतिमहामनाः ॥ पृथ्वींसागरपर्यंतांपालयिष्यतिधर्मतः ॥ १४ ॥ तस्माच्छोकंकुरुश्रेष्ठजहित्वमरिकर्शन ॥ विचार्यमत्रनहितेसत्यमेतद्भविष्यति ॥ १५ ॥
यच्चापिवृष्णिवीरेणकृष्णेनकुरुनंदन ॥ पुरोक्तंतत्तथाभाविमातेत्रास्तुविचारणा ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रासंगिकींकथांसमाप्यपरमप्रकृतमश्वमेधमनुवर्त्तय

विबुधानांगतोलोकानक्षयानात्मनिर्जितान् ॥ नसशोच्यस्त्वयावीरोनचान्यैःकुरुभिस्तथा ॥ १७॥ एवंपितामहेनोक्तोधर्मात्मासधनंजयः ॥ त्यक्त्वाशोकं
महाराजहृष्टरूपोभवत्तदा ॥ १८ ॥ पितापितवधर्मज्ञगर्भेतस्मिन्महामते ॥ अवर्धतयथाकामंशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ १९ ॥ ततःसंचोदयामासव्यासोधर्मात्म
जंनृपं ॥ अश्वमेधंप्रतितदाततःसोंतर्हितोभवत् ॥ २० ॥ धर्मराजोपिमेधावीश्रुत्वाव्यासस्यतद्वचः ॥ वित्तस्यानयनेतातचकारगमनेमतिं ॥ २१ ॥ इतिश्री
महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवासुदेवसांत्वनेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच श्रुत्वैतद्वचनंब्र
ह्मन्व्यासेनोक्तंमहात्मना ॥ अश्वमेधंप्रतितदाकिंभूयःप्रचकारह ॥ १ ॥ रत्नंचयन्मरुत्तेननिहितंवसुधातले ॥ तदवापकथंचेतितन्मेब्रूहिद्विजोत्तम ॥ २ ॥ वैशं
पायनउवाच श्रुत्वाद्वैपायनवचोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄन्सर्वान्समानाय्यकालेवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अर्जुनंभीमसेनंचमाद्रीपुत्रौयमावपि ॥ श्रुतंवोवच
नंवीराःसौहृदाद्यन्महात्मना ॥ ४ ॥ कुरूणांहितकामेनप्रोक्तंकृष्णेनधीमता ॥ तपोवृद्धेनमहतासुहृदांभूतिमिच्छता ॥ ५ ॥ गुरुणाधर्मशीलेनव्यासेनाद्भुतकर्म
णा ॥ भीष्मेणचमहाप्राज्ञगोविंदेनचधीमता ॥ ६ ॥ संस्मृत्यतदहंसम्यक्कर्त्तुमिच्छामिपांडवाः ॥ आयत्यांचतदात्वेचसर्वेषांतद्धिनोहितं ॥ ७ ॥ अनुबंधेचकल्याणं
यद्वचोब्रह्मवादिनः ॥ इयंहिवसुधासर्वाक्षीणरत्नाकुरूद्वहाः ॥ ८ ॥ तच्चाचष्टतदाव्यासोमरुत्तस्यधनंनृपाः ॥ यद्येतद्वोबहुमतंमन्यध्वंवाक्षमंयदि ॥ ९ ॥ तथाय
थाहधर्मेणकथंवाभीममन्यसे ॥ इत्युक्तवाक्येनृपतौतदाकुरुकुलोद्वह ॥ १० ॥ भीमसेनोनृपश्रेष्ठंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ रोचतेमेमहाबाहोयदिदंभाषितंत्वया
॥ ११ ॥ व्यासाख्यातस्यवित्तस्यसमुपानयनंप्रति ॥ यदितत्प्राप्नुयामेहधनमाविक्षितंप्रभो ॥ १२ ॥ कृतमेवमहाराजभवेदितिमतिर्मम ॥ तेवयंप्रणिपातेनगि
रीशस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ तदानयामभद्रंतेसमभ्यर्च्यकपर्दिनं ॥ तद्वित्तंदेवदेवेशंतस्यैवानुचरांश्चतान् ॥ १४ ॥ प्रसाद्यार्थमवाप्स्यामोनूनंवाग्बुद्धिकर्मभिः
रक्षंतेयेचतद्द्रव्यंकिन्नरारौद्रदर्शनाः ॥ १५ ॥ तेचवश्याभविष्यंतिप्रसन्नेवृषभध्वजे ॥ श्रुत्वैवंवदतस्तस्यवाक्यंभीमस्यभारत ॥ १६ ॥ प्रीतोधर्मात्मजोराजाबभू
वातीवभारत ॥ अर्जुनप्रमुखाश्चापितथेत्येवाब्रुवन्वचः ॥ १७ ॥

तिजनमेजयप्रश्नमुखेन श्रुत्वैतद्वचनंब्रह्मन्नित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आविक्षितंअविक्षितःपुत्रआविक्षितोमरुत्तस्तस्येदमाविक्षितं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

ध्रुवेनक्षत्रेरोहिण्यामुत्तरात्रयेच अहनिवारेध्रुवेरविवारे उत्तरार्केऽमृतसिद्धयोगेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मूलेवंशस्याद्ये कुंतीधृतराष्ट्रसमीपेइत्यर्थः ॥ २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आग्निवेश्यंधौम्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ षट्पदं

कृत्वातुपांडवाःसर्वेरत्नाहरणनिश्चयं॥ सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनिचध्रुवे॥ १८ ॥ ततोययुःपांडुसुताब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच॥ अर्चयित्वासुरश्रेष्ठंपूर्वमेवमहेश्वरं॥ १९ ॥ मोदकैःपायसेनाथमांसापूपैस्तथैवच ॥ आशास्यचमहात्मानंप्रययुर्मुदिताभृशं॥ २० ॥ तेषांप्रयास्यतांतत्रमंगलानिशुभान्यथ ॥ प्राहुःप्रहृष्टमनसोद्विजाग्र्यानागराश्चते॥ २१ ॥ ततःप्रदक्षिणीकृत्यशिरोभिःप्रणिपत्यच ॥ ब्राह्मणानग्निसहितान्प्रययुःपांडुनंदनाः ॥ २२ ॥ समनुज्ञाप्यराजानंपुत्रशोकसमाहतं ॥ धृतराष्ट्रंसभार्यंवैपृथांचपृथुलोचनां ॥ २३ ॥ मूलेनिक्षिप्यकौरव्यंयुयुत्सुंधृतराष्ट्रजं ॥ संपूज्यमानाःपौरैश्चब्राह्मणैश्चमनीषिभिः ॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिद्रव्यानयनोपक्रमेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेप्रययुर्हृष्टाःप्रहृष्टनरवाहनाः ॥ रथघोषेणमहतापूरयंतोवसुंधरां ॥ १ ॥ संस्तूयमानाःस्तुतिभिःसूतमागधबंदिभिः ॥ स्वेनसैन्येनसंवीतायथादित्याःस्वरश्मिभिः॥ २ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि॥ बभौयुधिष्ठिरस्तत्रपौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥ ३॥ जयाशिषःप्रहृष्टानांनराणांपथिपांडवः॥ प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंयथावत्पुरुषर्षभः॥ ४ ॥ तथैवसैनिकाराजन्राजानमनुयांतिये॥ तेषांहलहलाशब्दोदिवंस्तब्ध्वाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ सरांसिसरितश्चैववनान्युपवनानिच॥ अत्यक्रामन्महाराजोगिरिंचाप्यन्वपद्यत॥ ६॥ तस्मिन्देशेचराजेंद्रयत्रतद्द्रव्यमुत्तमं ॥ चक्रेनिवेशनंराजापांडवःसहसैनिकैः ॥ शिवेदेशेसमेचैवतदाभरतसत्तम॥ ७॥ अग्रतोब्राह्मणान्कृत्वातपोविद्यादमान्वितान्॥ पुरोहितंचकौरव्यवेदवेदांगपारगं॥ आग्निवेश्यंचराजानोब्राह्मणाःसपुरोधसः॥८॥ कृत्वाशांतिंयथान्यायंसर्वशःपर्यवारयन्॥ कृत्वातुमध्येराजानममात्यांश्चयथाविधि॥ ९ ॥ षट्पदंनवसंस्थानंनिवेशंचक्रिरेद्विजाः ॥ मत्तानांवारणेंद्राणांनिवेशंचयथाविधि॥ १० ॥ कारयित्वासराजेंद्रोब्राह्मणानिदमब्रवीत्॥ अस्मिन्कार्येद्विजश्रेष्ठानक्षत्रेदिवसेशुभे॥ ११॥

षट्पदानिपदनीयानिराजमार्गाःयत्र एकोदक्षिणोत्तरस्तस्योभयतोद्वौतादृशावेव एवंपूर्वपश्चिमेएकःतस्योभयतोपिद्वावेवेतिषट्राजमार्गाः संख्यानानिसंस्थानानिनिवरखंडानीतियावत् षट्पथंनवसंस्थानमितिप्राचीनपाठःस्पष्टार्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७॥ क्रियतामिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

यथाभवंतोमन्यंतेकर्तुमर्हंतितत्तथा ॥ ननःकालात्ययोवैस्यादिहैवपरिलंबतां ॥ १२ ॥ इतिनिश्चित्यविप्रेंद्राःक्रियतांयदनंतरं ॥ श्रुत्वैतद्वचनंराज्ञोब्राह्मणाः सपुरोधसः ॥ इदमूचुर्वचोहृष्टाधर्मराजप्रियेप्सवः ॥ १३ ॥ अद्यैवनक्षत्रमहश्चपुण्यंयतामहेश्रेष्ठतमंक्रियासु ॥ अंभोभिरद्येहवसामराजन्नुपोष्यतांचापिभव द्भिरद्य ॥ १४ ॥ श्रुत्वातुतेषांद्विजसत्तमानांकृतोपवासारजनींनरेंद्राः ॥ ऊषुःप्रतीताःकुशसंस्तरेषुयथाध्वरेप्रज्वलिताहुताशाः ॥ १५ ॥ ततोनिशासाव्यगम न्महात्मनांसंश्रृण्वतांविप्रसमीरितागिरः ॥ ततःप्रभातेविमलेद्विजर्षभावचोऽब्रुवन्धर्मसुतंनराधिपं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगी तापर्वणिद्रव्यानयनोपक्रमेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७॥ ब्राह्मणाऊचुः क्रियतामुपहारोद्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः ॥ दत्वोपहारंनृपतेततः स्वार्थंयतामहे ॥ १ ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांब्राह्मणानांयुधिष्ठिरः ॥ गिरीशस्ययथान्यायमुपहारमुपाहरत् ॥ २ ॥ आज्येनतर्पयित्वाग्निंविधिवत्संस्कृतेनच ॥ मंत्र सिद्धंचरुंकृत्वापुरोधाःसययौतदा ॥ ३ ॥ सगृहीत्वासुमनसोमंत्रपूताजनाधिप ॥ मोदकैःपायसेनाथमांसैश्चोपाहरद्बलिं ॥ ४ ॥ सुमनोभिश्चचित्राभिर्लाजैरु च्चावचैरपि ॥ सर्वंस्विष्टतमंकृत्वाविधिवद्वेदपारगः ॥ ५ ॥ किंकराणांततःपश्चाच्चकारबलिमुत्तमं ॥ यक्षेंद्रायकुबेरायमणिभद्रायचैवह ॥ ६ ॥ तथान्येषांचयक्षा णांभूतानांपतयश्चये ॥ कृसरेणचमांसेननिवापैस्तिलसंयुतैः ॥ ७ ॥ ओदनंकुंभशःकृत्वापुरोधाःसमुपाहरत् ॥ ब्राह्मणेभ्यःसहस्राणिगवांदत्वातुभूमिपः ॥ ८ ॥ नक्तंचराणांभूतानांव्यादिदेशबलिंतदा ॥ धूपगंधनिरुद्धंतत्सुमनोभिश्चसंवृतं ॥ ९ ॥ शुशुभेस्थानमत्यर्थंदेवदेवस्यपार्थिव ॥ कृत्वापूजांतुरुद्रस्यगणानांचैव सर्वशः ॥ १० ॥ ययौव्यासंपुरस्कृत्यनृपोरत्ननिधिंप्रति ॥ पूजयित्वाधनाध्यक्षंप्रणिपत्याभिवाद्यच ॥ ११ ॥ सुमनोभिर्विचित्राभिरपूपैःकृसरेणच ॥ शंखादीं श्चनिधीन्सर्वान्निधिपालांश्चसर्वशः ॥ १२ ॥ अर्चयित्वाद्विजाग्र्यान्सस्वस्तिवाच्यचवीर्यवान् ॥ तेषांपुण्याहघोषेणतेजसासमवस्थितः ॥ १३ ॥ प्रीतिमान्स कुरुश्रेष्ठःखानयामासतद्धनं ॥ ततःपात्रीःसकरकाबहुरूपामनोरमाः ॥ १४ ॥ भृंगाराणिकटाहानिकलशान्वर्धमानकान् ॥ बहूनिचविचित्राणिभाजनानि सहस्रशः ॥ १५ ॥ उद्धारयामासतदाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ तेषांरक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा ॥ १६ ॥

॥ १३ ॥ पात्रीःमहांतिओदनोद्धरणपात्राणि करकाअल्पघटाः ॥ १४ ॥ भृंगाराणिगडुकान् वर्धमानकान्शरावाणि ॥ १५ ॥ करपुटःकरसंपुटाकारंद्विदलभाजनंउष्ट्रादिवाह्यं संदूखइतिप्रसिद्धं ॥ १६ ॥

नद्धंउष्ट्रादीनामुपरिबद्धं तुलार्धंयत्रपुरुषस्यार्धंमाति उभयतोमिलित्वातुलामात्रंभारः वाहनंभारस्येतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ षोडशाष्टाविंतियथायोग्यं उष्ट्रस्यभारोऽष्टौसहस्रंसुवर्णाः शकटस्यषोड
श गजस्यचतुर्विंशतिरित्येवंभारलक्षणं एवंहयखरमनुष्याणांयथासंभवंयोज्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ गोयुतेगोयुते भाराक्रांतवाहनत्वात्गव्यूतौगव्यूतौप्रत्यहंक्रोशद्वयप्रमाणमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्या

नद्धंचभाजनंराजन्तुलार्धमभवन्नृप ॥ वाहनंपांडुपुत्रस्यतत्रासीत्तुविशांपते ॥ १७॥ षष्टिरुष्ट्रसहस्राणिशतानिद्विगुणाहयाः ॥ वारणाश्चमहाराजसहस्रशत
संमिताः ॥ १८ ॥ शकटानिरथाश्चैवतावदेवकरेणवः ॥ खराणांपुरुषाणांचपरिसंख्यानविद्यते ॥ १९ ॥ एतद्वित्तंतदभवद्यदुद्दध्रेयुधिष्ठिरः ॥ षोडशाष्टौचतुर्विं
शत्सहस्रंभारलक्षणं ॥ २० ॥ एतेष्वादायतद्द्रव्यंपुनरभ्यर्च्यपांडवः ॥ महादेवंप्रतिययौपुरंनागाह्वयंप्रति ॥ २१ ॥ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातःपुरस्कृत्यपुरोहितं ॥ गोयु
तेगोयुतेचैवन्यवसत्पुरुषर्षभः ॥ २२ ॥ सापुराभिमुखाराजन्नुवाहमहतीचमूः ॥ कृच्छ्राद्द्रविणभारार्त्ताहर्षयंतीकुरूद्वहान् ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्व
मेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिद्रव्यानयनेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुवासुदेवोपिवीर्य
वान् ॥ उपायाद्वृष्णिभिःसार्धंपुरंवारणसाह्वयं ॥ १ ॥ समयंवाजिमेधस्यविदित्वापुरुषर्षभः ॥ यथोक्तोधर्मपुत्रेणप्रव्रजन्स्वपुरींप्रति ॥ २ ॥ रौक्मिणेयेनसहितो
युयुधानेनचैवह ॥ चारुदेष्णेनसांबेनगदेनकृतवर्मणा ॥ ३ ॥ सारणेनचवीरेणनिशठेनोल्मुकेनच ॥ बलदेवंपुरस्कृत्यसुभद्रासहितस्तदा ॥ ४ ॥ द्रौपदीमुत्त
रांचैवपृथांचाप्यवलोककः ॥ समाश्वासयितुंचापिक्षत्रियानिहतेश्वराः ॥ ५ ॥ तानागतान्समीक्ष्यैवधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंविदुरश्चमहाम
नाः ॥ ६ ॥ तत्रैवन्यवसत्कृष्णःस्वर्चितःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणमहातेजास्तथैवचयुयुत्सुना ॥ ७ ॥ वसत्सुवृष्णिवीरेषुतत्राथजनमेजय ॥ जज्ञेतवपिताराजन्परि
क्षित्परवीरहा ॥ ८ ॥ सतुराजामहाराजब्रह्मास्त्रेणावपीडितः ॥ शवोबभूवनिश्चेष्टोहर्षशोकविवर्धनः ॥ ९ ॥ हृष्टानांसिंहनादेनजनानांतत्रनिःस्वनः ॥ प्रविश्य
प्रदिशःसर्वाःपुनरेवव्युपारमत् ॥ १० ॥ ततःसोतित्वरःकृष्णोविवेशांतःपुरंतदा ॥ युयुधानद्वितीयोवैव्यथितेंद्रियमानसः ॥ ११ ॥ ततस्त्वरितमायांतींददर्श
स्वांपितृष्वसां ॥ क्रोशंतीमभिधावेतिवासुदेवंपुनःपुनः ॥ १२ ॥ पृष्ठतोद्रौपदींचैवसुभद्रांचयशस्विनीं ॥ सविक्रोशंसकरुणंबांधवानांस्त्रियोनृप ॥ १३ ॥ ततः
कृष्णंसमासाद्यकुंतीभोजसुतातदा ॥ प्रोवाचराजशार्दूलबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १४ ॥

श्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ क्षत्रियाःस्त्रियः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

वासुदेवमहाबाहोसुप्रजादेवकीत्वया ॥ त्वंनोगतिःप्रतिष्ठाचत्वदायत्तमिदंकुलं ॥ १५ ॥ यदुप्रवीरयोऽयंतेस्वस्रीयस्यात्मजःप्रभो ॥ अश्वत्थाम्नाहतोजातस्तमु
ज्जीवयकेशव ॥ १६ ॥ त्वयाह्येतत्प्रतिज्ञातमैषीकेयदुनंदन ॥ अहंसंजीवयिष्यामिमृतंजातमितिप्रभो ॥ १७ ॥ सोयंजातोमृतस्तातपश्यैनंपुरुषर्षभ ॥ उत्तरां
चसुभद्रांचद्रौपदींमांचमाधव ॥ १८ ॥ धर्मपुत्रंचभीमंचफाल्गुनंनकुलंतथा ॥ सहदेवंचदुर्धर्षसर्वान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ १९ ॥ अस्मिन्प्राणाःसमायत्ताःपांडवानां
ममैवच ॥ पांडोश्चपिंडोदाशार्हतथैवश्वशुरस्यमे ॥ २० ॥ अभिमन्योश्चभद्रंतेप्रियस्यसदृशस्यच ॥ प्रियमुत्पादयाद्यत्वंप्रेतस्यापिजनार्दन ॥ २१ ॥ उत्तराहि
पुरोक्तंवैकथयत्यरिसूदन ॥ अभिमन्योर्वचःकृष्णप्रियत्वात्तन्नसंशयः ॥ २२ ॥ अब्रवीत्किलदाशार्हवैराटीमार्जुनिस्तदा ॥ मातुलस्यकुलंभद्रेतवपुत्रोगमिष्य
ति ॥ २३ ॥ गत्वावृष्ण्यंधककुलंधनुर्वेदंग्रहीष्यति ॥ अस्त्राणिचविचित्राणिनीतिशास्त्रंचकेवलं ॥ २४ ॥ इत्येतत्प्रणयात्तातसौभद्रःपरवीरहा ॥ कथयामासदुर्ध
र्षस्तथाचैतन्नसंशयः ॥ २५ ॥ तास्त्वांवयंप्रणम्येहयाचामोमधुसूदन ॥ कुलस्यास्यहितार्थंत्वंकुरुकल्याणमुत्तमं ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वातुवार्ष्णेयंपृथापृथुललोच
ना ॥ उच्छ्रित्यबाहूदुःखार्त्तातांश्चान्याःप्रापतन्भुवि ॥ २७ ॥ अब्रुवंश्चमहाराजसर्वाःसास्राविलेक्षणाः ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यमृतोजातइतिप्रभो ॥ २८ ॥ एवमु
क्तेततःकुंतींपर्यगृह्णाज्जनार्दनः ॥ भूमौनिपतितांचैनांसांत्वयामासभारत ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिपरिक्षिज्जन्मक
थनेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच उत्थितायांपृथायांतुसुभद्राभ्रातरंतदा ॥ दृष्ट्वाचुक्रोशदुःखार्त्तावचनंचेदमब्र
वीत् ॥ १ ॥ पुंडरीकाक्षपश्यत्वंपौत्रंपार्थस्यधीमतः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुपरिक्षीणंगतायुषं ॥ २ ॥ इषीकाद्रोणपुत्रेणभीमसेनार्थमुद्यता ॥ सोत्तरायांनिपतिताविजयेमयिचैवह ॥ ३ ॥ सेयंविदीर्णहृदयेमयितिष्ठतिकेशव ॥ यन्नपश्यामिदुर्धर्षसहपुत्रंतुतंप्रभो ॥ ४ ॥ किंनुवक्ष्यतिधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसे
नार्जुनौचापिमाद्रवत्याःसुतौचतौ ॥ ५ ॥ श्रुत्वाभिमन्योस्तनयंजातंचमृतमेवच ॥ मुषिताइववार्ष्णेयद्रोणपुत्रेणपांडवाः ॥ ६ ॥ अभिमन्युःप्रियःकृष्णभ्रातॄणां
नात्रसंशयः ॥ तेश्रुत्वाकिंनुवक्ष्यंतिद्रोणपुत्रास्त्रनिर्जिताः ॥ ७ ॥ भविताऽतःपरंदुःखंकिंतदन्यज्जनार्दन ॥ अभिमन्योःसुतात्कृष्णमृताज्जातादरिंदम ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
साहंप्रसादयेकृष्णत्वामद्यशिरसानता ॥ पृथेयंद्रौपदीचैवताःपश्यपुरुषोत्तम ॥ ९ ॥ यदाद्रोणसुतोगर्भान्पांडूनांहंतिमाधव ॥ तदाकिलत्वयाद्रौणिःक्रुद्धेनोक्तोरि
मर्दन ॥ १० ॥ अकामंत्वांकरिष्यामिब्रह्मबंधोनराधम ॥ अहंसंजीवयिष्यामिकिरीटितनयात्मजं ॥ ११ ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाजानानाऽहंबलंतव ॥ प्रसादयेत्वां
दुर्धर्षजीवतामभिमन्युजः ॥ १२ ॥ यद्येतत्त्वंप्रतिश्रुत्यनकरोषिवचःशुभं ॥ सकलंवृष्णिशार्दूलमृतांमामवधारय ॥ १३ ॥ अभिमन्योःसुतोवीरनसंजीवतिय
द्ययं ॥ जीवतित्वयिदुर्धर्षकिंकरिष्याम्यहंत्वया ॥ १४ ॥ संजीवयैनंदुर्धर्षमृतंत्वमभिमन्युजं ॥ सदृशाक्षसुतंवीरसस्यंवर्षन्निवांबुदः ॥ १५ ॥ त्वंहिकेशवधर्मा
त्मासत्यवान्सत्यविक्रमः ॥ सतांवाचमृतांकर्त्तुमर्हसित्वमरिंदम ॥ १६ ॥ इच्छन्नपिहिलोकांस्त्रीन्जीवयेथामृतानिमान् ॥ किंपुनर्दयितंजातंस्वस्रीयस्यात्मजं
मृतं ॥ १७ ॥ प्रभावज्ञास्मितेकृष्णतस्मात्त्वांयाचयाम्यहं ॥ कुरुष्वपांडुपुत्राणामिमंपरमनुग्रहं ॥ १८ ॥ स्वसेतिवामहाबाहोहतपुत्रेतिवापुनः ॥ प्रपन्नामामियं
चेतिदयांकर्त्तुमिहार्हसि ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसुभद्रावाक्येसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुराजेंद्रकेशिहादुःखमूर्छितः ॥ तथेतिव्याजहारोच्चैर्ह्लादयन्निवतंजनं ॥ १ ॥ वाक्येनैतेनहितदातंजनंपुरुषर्षभः ॥ ह्लादयामास
सविभुर्घर्मार्तंसलिलैरिव ॥ २ ॥ ततःसप्राविशत्तूर्णंजन्मवेश्मपितुस्तव ॥ अर्चितंपुरुषव्याघ्रसितैर्माल्यैर्यथाविधि ॥ ३ ॥ अपांकुंभैःसुपूर्णैश्चविन्यस्तैःसर्वतो
दिशं ॥ घृतेनतिंदुकालातैःसर्षपैश्चमहाभुज ॥ ४ ॥ अस्त्रैश्चविमलैर्न्यस्तैःपावकैश्चसमंततः ॥ वृद्धाभिश्चापिरामाभिःपरिचारार्थमावृतं ॥ ५ ॥ दक्षैश्चपरितो
धीरभिषग्भिःकुशलैस्तथा ॥ ददर्शचसतेजस्वीरक्षोघ्नान्यपिसर्वशः ॥ ६ ॥ द्रव्याणिस्थापितानिस्मविधिवत्कुशलैर्जनैः ॥ तथायुक्तंचतद्दृष्ट्वाजन्मवेश्मपितुस्त
व ॥ ७ ॥ हृष्टोऽभवद्धृषीकेशःसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ तथाब्रुवतिवार्ष्णेयेप्रहृष्टवदनेतदा ॥ ८ ॥ द्रौपदीत्वरितागत्वावैराटींवाक्यमब्रवीत् ॥ अयमायातितेभ
द्रेश्वशुरोमधुसूदनः ॥ ९ ॥ पुराणर्षिरचिंत्यात्मासमीपमपराजितः ॥ सापिबाष्पकलांवाचंनिगृह्याश्रूणिचैवह ॥ १० ॥ सुसंवीताऽभवद्देवीदेववत्कृष्णमीयुषी ॥
सातथादूयमानेनहृदयेनतपस्विनी ॥ ११ ॥ दृष्ट्वागोविंदमायांतंकृपणंपर्यदेवयत् ॥ पुंडरीकाक्षपश्यावांबालेनहिविनाकृतौ ॥ अभिमन्युंचमांचैवहतौतुल्यं
जनार्दन ॥ १२ ॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ घृतेनसिक्तैरितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वार्ष्णेयमधुहन्वीरशिरसात्वांप्रसादये॥ द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धंजीवयैनंममात्मजं॥ १३॥ यदिस्मधर्मराजावाभीमसेनेनवापुनः॥ त्वयावापुंडरीकाक्षवाक्यमु
क्तमिदंभवेत्॥ १४॥ अजानतीमिषीकेयंजनित्रींहंत्विति प्रभो॥ अहमेवविनष्टास्यांनैतदेवंगतेभवेत्॥ १५॥ गर्भस्यस्यास्यबालस्यब्रह्मास्त्रेणनिपातनं॥ कृ
त्वानृशंसंदुर्बुद्धिर्द्रौणिः किंफलमश्नुते॥ १६॥ सात्वांप्रसाद्यशिरसायाचेशत्रुनिबर्हणं॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिगोविंदनायंसंजीवतेयदि॥ १७॥ अस्मिन्हिवहवः
साधोयेममासन्मनोरथाः॥ तेद्रोणपुत्रेणहताः किंनुजीवामिकेशव॥ १८॥ आसीन्ममममतिः कृष्णपुत्रोत्संगाजनार्दन॥ अभिवादयिष्येत्वद्येतिततिदिदंवितथी
कृतं॥ १९॥ चपलाक्षस्यदायादेमृतेऽस्मिन्पुरुषर्षभ॥ विफलामेकृताः कृष्णहृदिसर्वेमनोरथाः॥ २०॥ चपलाक्षः किलातीवप्रियस्तेमधुसूदन॥ सुतंपश्यत्वम
स्यैनंब्रह्मास्त्रेणनिपातितं॥ २१॥ कृतघ्नोयंनृशंसोयंयथास्यजनकस्तथा॥ यःपांडवींश्रियंत्यक्त्वागतोद्ययमसादनं॥ २२॥ मयाचैतत्प्रतिज्ञातंरणमूर्धनिके
शव॥ अभिमन्यौहतेवीरत्वामेष्याम्यचिरादिति॥ २३॥ तच्चनाकरवंकृष्णनृशंसाजीवितप्रिया॥ इदानींमांगतांतत्रकिंनुवक्ष्यतिफाल्गुनिः॥ २४॥ इतिश्री
महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तरावाक्येअष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सैवंविलप्यकरु
णंसोन्मादेवतपस्विनी॥ उत्तरान्यपतद्भूमौकृपणापुत्रगृद्धिनी॥ १॥ तांतुदृष्ट्वानिपतितांहतपुत्रपरिच्छदां॥ चुक्रोशकुंतीदुःखार्त्तासर्वाश्चभरतस्त्रियः॥ २॥ मु
हूर्त्तमिवराजेंद्रपांडवानांनिवेशनं॥ अप्रेक्षणीयमभवदार्त्तस्वनविनादितं॥ ३॥ सामुहूर्त्तंचराजेंद्रपुत्रशोकाभिपीडिता॥ कश्मलाभिहतावीरवैराटीत्वभव
त्तदा॥ ४॥ प्रतिलभ्यतुसासंज्ञामुत्तराभरतर्षभ॥ अंकमारोप्यतंपुत्रमिदंवचनमब्रवीत्॥ ५॥ धर्मज्ञस्यसुतःसत्वमधर्मंनाववुध्यसे॥ यस्त्वंवृष्णिप्रवीरस्य
कुरुषेनाभिवादनं॥ ६॥ पुत्रगत्वाममवचोब्रूयास्त्वंपितरंत्विदं॥ दुर्मरंप्राणिनांवीरकालेप्राप्तेकथंचन॥ ७॥ याहंत्वयाविनाद्येहपत्यापुत्रेणचैवह॥ मर्त्तव्येस
तिजीवामिहतस्वस्तिरकिंचना॥ ८॥ अथवाधर्मराज्ञाहमनुज्ञातामहाभुज॥ भक्षयिष्येविषंघोरंप्रवेक्ष्येवाहुताशनं॥ ९॥ अथवादुर्मरंतातयदिदंमेसहस्रधा॥
पतिपुत्रविहीनायाहृदयंनविदीर्यते॥ १०॥ उत्तिष्ठपुत्रपश्येमांदुःखितांप्रपितामहीं॥ आर्त्तामुपप्लुतांदीनांनिमग्नांशोकसागरे॥ ११॥ आर्यांचपश्यपांचालीं
सात्वतींचतपस्विनीं॥ मांचपश्यसुदुःखार्त्तांव्याधविद्धांमृगीमिव॥ १२॥ सैवमिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥

पुरायथाचपलेक्षणमभिमन्युमहंपश्यामितथापुंडरीकपलाशाक्षंकृष्णंपश्येतिसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीये

उत्तिष्ठपश्यवदनंलोकनाथस्यधीमतः ॥ पुंडरीकपलाशाक्षंपुरेवचपलेक्षणं ॥ १३ ॥ एवंविप्रलपंतींतुदृष्ट्वानिपतितांपुनः ॥ उत्तरांतांस्त्रियःसर्वाःपुनरुत्थापयं स्ततः ॥ १४ ॥ उत्थायचपुनर्धैर्यात्तदामत्स्यपतेःसुता ॥ प्रांजलिःपुंडरीकाक्षंभूमावेवाभ्यवादयत् ॥ १५ ॥ श्रुत्वासतस्याविपुलंविलापंपुरुषर्षभः ॥ उपस्पृश्य ततःकृष्णोब्रह्मास्त्रंप्रत्यसंहरत् ॥ १६ ॥ प्रतिजज्ञेचदाशार्हस्तस्यजीवितमच्युतः ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मासर्वंविश्रावयञ्जगत् ॥ १७ ॥ नब्रवीम्युत्तरेमिथ्यास त्यमेतद्भविष्यति ॥ एषसंजीवयाम्येनंपश्यतांसर्वदेहिनां ॥ १८ ॥ नोक्तपूर्वंमयामिथ्यास्वैरेष्वपिकदाचन ॥ नचयुद्धात्परावृत्तस्तथासंजीवतामयं ॥ १९ ॥ य थामेदयितोधर्मोब्राह्मणश्चविशेषतः ॥ अभिमन्योःसुतोजातोमृतोजीवत्वयंतथा ॥ २० ॥ यथाहंनाभिजानामिविजयेतुकदाचन ॥ विरोधंतेनसत्येनमृतो जीवत्वयंशिशुः ॥ २१ ॥ यथासत्यंचधर्मश्चमयिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ तथामृतःशिशुरयंजीवतादभिमन्युजः ॥ २२ ॥ यथाकंसश्चकेशीचधर्मेणनिहतौमया ॥ तेनसत्येनबालोयंपुनःसंजीवतामयं ॥ २३ ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनसबालोभरतर्षभ ॥ शनैःशनैर्महाराजप्रास्पंदतसचेतनः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्व मेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिपरिक्षित्संजीवनेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ब्रह्मास्त्रंतुयदाराजन्कृष्णेनप्र तिसंहृतं ॥ तदातद्वेश्मत्वपित्रातेजसाभिविदीपितं ॥ १ ॥ ततोरक्षांसिसर्वाणिनेशुस्त्यक्त्वागृहंतुतत् ॥ अंतरिक्षेचवागासीत्साधुकेशवसाध्विति ॥ २ ॥ तदस्त्रंज्व लितंचापिपितामहमगात्तदा ॥ ततःप्राणान्पुनर्लेभेपितातवनरेश्वर ॥ ३ ॥ व्यचेष्टतचबालोसौयथोत्साहंयथाबलं ॥ बभूवुर्मुदिताराजंस्ततस्ताभरतस्त्रियः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणावाचयामासुर्गोविंदस्यैवशासनात् ॥ ततस्तामुदिताःसर्वाःप्रशशंसुर्जनार्दनं ॥ ५ ॥ स्त्रियोभरतसिंहानांनावंलब्ध्वेवपारगाः ॥ कुंतीद्रुपदपुत्रीचसुभ द्राचोत्तरातथा ॥ ६ ॥ स्त्रियश्चान्यानृसिंहानांबभूवुर्हृष्टमानसाः ॥ तत्रमल्लानटाश्चैवग्रंथिकाःसौख्यशायिकाः ॥ ७ ॥ सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तंजनार्दनं ॥ कुरुवंशस्तवाख्याभिराशीर्भिर्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ उत्थायतुयथाकालमुत्तरायदुनंदनं ॥ अभ्यवादयतप्रीतासहपुत्रेणभारत ॥ ९ ॥

भारतभावदीपेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मास्त्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वाचयामासुःस्वस्तीतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ग्रंथिकाःदैवज्ञाः ग्रंथिकस्तुकरीरेस्याद्दैवज्ञेगुग्गुलुद्रु मेइतिविश्वलोचनः सुखावहंसौख्यंशयनंइतिपृच्छंतितेसौख्यशायनिकाः पृच्छतौसुस्नातादिभ्यइतिठक् अनुशतिकादिः ॥ ७ ॥ कुरुवंशस्यस्तवंआचक्षतेताभिःकुरुवंशस्तवाख्याभिः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्यकृष्णोददौहृष्टोबहुरत्नंविशेषतः ॥ तथान्येवृष्णिशार्दूलानामचास्याकरोत्प्रभुः ॥ १० ॥ पितुस्त्वमहाराजसत्यसंधोजनार्दनः ॥ परिक्षीणेकुलेयस्माज्जा
तोयमभिमन्युजः ॥ ११ ॥ परिक्षिदितिनामास्यभवत्वित्यब्रवीत्तदा ॥ सोवर्धतयथाकालंपितातवजनाधिप ॥ १२ ॥ मनःप्रह्लादनश्चासीत्सर्वलोकस्यभारत ॥
मासजातस्तुतेवीरपिताभवतिभारत ॥ १३ ॥ अथाजग्मुःसुबहुलंरत्नमादायपांडवाः ॥ तान्समीपगतान्श्रुत्वानिर्ययुर्वृष्णिपुंगवाः ॥ १४ ॥ अलंचक्रुश्चमा
ल्यौघैःपुरुषानागसाह्वयं ॥ पताकाभिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्चविविधैरपि ॥ १५ ॥ वेश्मानिसमलंचक्रुःपौराश्चापिजनेश्वर ॥ देवतायतनानांचपूजाःसुविविधास्त
था ॥ १६ ॥ संदिदेशाथविदुरःपांडुपुत्रप्रियेप्सया ॥ राजमार्गाश्चतत्रासन्सुमनोभिरलंकृताः ॥ १७ ॥ शुशुभेतत्पुरंचापिसमुद्रौघनिभस्वनं ॥ नर्त्तकैश्चापिनृत्य
द्भिर्गायकानांचनिःस्वनैः ॥ १८ ॥ आसीद्वैश्रवणस्येवनिवासस्तत्पुरंतदा ॥ बंदिभिश्चनरैराजन्स्त्रीसहायैश्चसर्वशः ॥ १९ ॥ तत्रतत्रविविक्तेषुसमंतादुपशोभि
तं ॥ पताकाधूयमानाश्चसमंतान्मातरिश्वना ॥ २० ॥ अदर्शयन्निवतदाकुरून्वैदक्षिणोत्तरान् ॥ अघोषयंस्तदाचापिपुरुषाराजधूर्गताः ॥ सर्वराष्ट्रविहारोऽद्य
रत्नाभरणलक्षणः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिपांडवागमनेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच तान्समीपगतान्श्रुत्वापांडवान्शत्रुकर्शनः ॥ वासुदेवःसहामात्यःप्रययौससुहृद्गणः ॥ १ ॥ तेसमेत्ययथान्यायंप्रत्युद्याताद्दिदृक्षया ॥ ते
समेत्ययथाधर्मंपांडवावृष्णिभिःसह ॥ २ ॥ विविशुःसहिताराजन्पुरंवारणसाह्वयं ॥ महतस्तस्यसैन्यस्यखुरनेमिस्वनेनह ॥ ३ ॥ द्यावापृथिव्योःखंचैवसर्वमा
सीत्समावृतं ॥ तेकोशानग्रतःकृत्वाविविशुःस्वपुरंतदा ॥ ४ ॥ पांडवाःप्रीतमनसःसामात्याःससुहृद्गणाः ॥ तेसमेत्ययथान्यायंधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ ५ ॥ कीर्त्तयं
तःस्वनामानितस्यपादौववंदिरे ॥ धृतराष्ट्रादनुचतेगांधारींसुबलात्मजां ॥ ६ ॥ कुंतींचराजशार्दूलतदाभरतसत्तम ॥ विदुरंपूजयित्वाचवैश्यापुत्रंसमेत्यच ॥
॥ ७ ॥ पूज्यमानाःस्मतेवीराव्यरोचंतविशांपते ॥ ततस्तत्परमाश्चर्यंविचित्रंमहदद्भुतं ॥ ८ ॥ शुश्रुवुस्तेतदावीराःपितुस्तेजन्मभारत ॥ तदुपश्रुत्यतत्कर्मवासुदे
वस्यधीमतः ॥ ९ ॥ पूजार्हंपूजयामासुःकृष्णंदेवकिनंदनं ॥ ततःकतिपयाहस्यव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ १० ॥

तान्समीपगतानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ द्यावापृथिव्योःसंबंधिखंआकाशंअवकाशमितियावत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैश्यांपुत्रंयुयुत्सुं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पावनःनाशकः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसम

आजगाममहातेजानगरंनागसाह्वयं॥ तस्यसर्वेयथान्यायंपूजांचक्रुःकुरूद्वहाः॥ ११ ॥ सहवृष्ण्यंधकव्याघ्रैरुपासांचक्रिरेतदा॥ तत्रनानाविधाकाराःकथाः
समभिकीर्त्यवै॥ १२ ॥ युधिष्ठिरोधर्मसुतोव्यासंवचनमब्रवीत्॥ भवत्प्रसादाद्भगवन्यदिदंरत्नमाहृतं॥ १३॥ उपयोक्तुंतदिच्छामिवाजिमेधेमहाक्रतौ॥ त
मनुज्ञातुमिच्छामिभवतामुनिसत्तम॥ त्वदधीनावयंसर्वेकृष्णस्यचमहात्मनः॥ १४॥ व्यासउवाच अनुजानामिराजंस्त्वांक्रियतांयदनंतरं॥ यजस्व
वाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता॥ १५॥ अश्वमेधोहिराजेंद्रपावनःसर्वपाप्मनां॥ तेनेष्ट्वात्वंविपाप्मावैभवितानात्रशंशयः॥ १६॥ वैशंपायनउवाच इत्यु
क्तःसतुधर्मात्माकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ अश्वमेधस्यकौरव्यचकाराहरणेमतिं॥ १७॥ समनुज्ञाप्यतत्सर्वंकृष्णद्वैपायनंनृपः॥ वासुदेवमथाभ्येत्यवाग्मीवचनम
ब्रवीत्॥ १८॥ देवकीसुप्रजादेवीत्वयापुरुषसत्तम॥ यद्ब्रूयांत्वांमहाबाहोतत्कुथास्त्वमिहाच्युत॥ १९॥ त्वत्प्रभावार्जितान्भोगानश्नीमयदुनंदन॥ पराक्रमेण
बुद्ध्याचत्वयेयंनिर्जितामही॥ २०॥ दीक्षयस्वत्वमात्मानंत्वंहिनःपरमोगुरुः॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभविताह्यहं॥ २१ ॥ त्वंहियज्ञोक्षरःसर्वस्त्वंधर्म
स्त्वंप्रजापतिः॥ त्वंगतिःसर्वभूतानामितिमेनिश्चितामतिः॥ २२॥ वासुदेवउवाच त्वमेवैतन्महाबाहोवक्तुमर्हस्यरिंदम॥ त्वंगतिःसर्वभूतानामितिमेनि
श्चितामतिः॥ २३॥ त्वंचाद्यकुरुवीराणांधर्मेणहिविराजसे॥ गुणीभूताःस्मतेराजंस्त्वंनोराजागुरुर्मतः॥ २४॥ यजस्वमदनुज्ञातःप्राप्यएषक्रतुस्त्वया॥ युन
क्तुनोभवान्कार्येयत्रवांछसिभारत॥ २५॥ सत्यंतेप्रतिजानामिसर्वंकर्त्तास्मितेनघ॥ भीमसेनार्जुनौचैवतथामाद्रवतीसुतौ॥ इष्टवंतोभविष्यंतित्वयीष्टवति
पार्थिवे॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णव्यासानुज्ञायांएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकृष्णेनधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ व्यासमामंत्र्यमेधावीततोवचनमब्रवीत्॥ १ ॥ यदाकालंभवान्वेत्तिहयमेधस्यतत्त्वतः॥ दीक्षय
स्वतदामांत्वंत्वय्यायत्तोहिमेक्रतुः॥२॥ व्यासउवाच अहंपैलोथकौंतेययाज्ञवल्क्यस्तथैवच॥ विधानंयद्यथाकालंतत्कर्त्तारोनसंशयः॥ ३॥

तितमोऽध्यायः॥ ७१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एवमुक्तइति॥ १॥ २॥ ३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्फ्यःकाष्ठखड्गःसचात्रसौवर्णः कूर्चआसनार्थंकुशमुष्टिःसोप्यत्रसौवर्णः ॥ १० ॥ सुगुप्तंसुरक्षितंयथास्यात्तथा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

चैत्र्यांहिपौर्णमास्यांतुतवदीक्षाभविष्यति॥ संभाराःसंभ्रियंतांचयज्ञार्थंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ अश्वविद्याविदश्चैवसूताविप्राश्चतद्विदः॥ मेध्यमश्वंपरीक्ष्यंतांतवय
ज्ञार्थसिद्धये॥ ५॥ तमुत्सृजयथाशास्त्रंपृथिवींसागरांबरां॥ सपर्येतुयशोदीप्तंतवपार्थिवदर्शयन् ॥ ६॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वापांडवः
पृथिवीपतिः॥ चकारसर्वंराजेंद्रयथोक्तंब्रह्मवादिना॥ ७॥ संभाराश्चैवराजेंद्रसर्वेसंकल्पिताभवन्॥ ससंभारान्समाहृत्यनृपोधर्मसुतस्तदा॥ ८॥ न्यवेदयदमे
यात्माकृष्णद्वैपायनायवै॥ ततोब्रवीन्महातेजाव्यासोधर्मात्मजंनृपं॥ ९ ॥ यथाकालंयथायोगंसज्जाःस्मतवदीक्षणे॥ स्फ्यश्चकूर्चश्चसौवर्णोयच्चान्यदपिकौर
व॥ १०॥ तत्रयोग्यंभवेत्किंचिद्रौक्मंतत्क्रियतामिति॥ अश्वश्चोत्सृज्यतामद्यपृथ्व्यामथयथाक्रमं॥ सुगुप्तंचरतांचापियथाशास्त्रंयथाविधि॥ ११॥ यु
धिष्ठिरउवाच अयमश्वोयथाब्रह्मन्नुत्सृष्टःपृथिवीमिमां॥ चरिष्यतियथाकामंतत्रवैसंविधीयतां॥ १२॥ पृथिवींपर्यटंतंहितुरगंकामचारिणं॥ कःपालये
दितिमुनेतद्भवान्वक्तुमर्हति॥ १३॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसतुराजेंद्रकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ भीमसेनादवरजःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां॥ १४ ॥ जिष्णुः
सहिष्णुर्धृष्णुश्चसएनंपालयिष्यति॥ शक्तःसहिमहींजेतुंनिवातकवचांतकः॥ १५॥ तस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिदिव्यंसंहननंतथा॥ दिव्यंधनुश्चेषुधीचसएनम
नुयास्यति॥ १६॥ सहिधर्मार्थकुशलःसर्वविद्याविशारदः॥ यथाशास्त्रंनृपश्रेष्ठचारयिष्यतितेहयं॥ १७॥ राजपुत्रोमहाबाहुःश्यामोराजीवलोचनः॥ अभि
मन्योःपितावीरःसएनंपालयिष्यति ॥ १८ ॥ भीमसेनोपितेजस्वीकौंतेयोऽमितविक्रमः॥ समर्थोरक्षितुंराष्ट्रंनकुलश्चविशांपते ॥ १९ ॥ सहदेवस्तुकौरव्यस
माधास्यतिबुद्धिमान्॥ कुटुंबतंत्रंविधिवत्सर्वमेवमहायशाः ॥ २० ॥ तत्तुसर्वंयथान्यायमुक्तःकुरुकुलोद्वहः ॥ चकारफाल्गुनंचापिसंदिदेशहयंप्रति ॥ २१ ॥
युधिष्ठिरउवाच एह्यर्जुनत्वयावीरहयोयंपरिपाल्यतां॥ त्वमर्होरक्षितुंह्येनंनान्यःकश्चनमानवः॥ २२॥ येचापित्वांमहाबाहोप्रत्युद्यांतिनराधिपाः॥ तैर्विग्र
होयथानस्यात्तथाकार्यंत्वयानघ॥ २३॥ आख्यातव्यश्चभवतायज्ञोयंममसर्वशः॥ पार्थिवेभ्योमहाबाहोसमयेगम्यतामिति ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्रातरंसव्यसाचिनं॥ भीमंचनकुलंचैवपुरगुप्तौसमादधत्॥ २५॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दीक्षेति ॥ १ ॥ पशुबंधान्अश्वमेधस्यारंभणीय

कुटुंबतंत्रेचतदासहदेवंयुधांपतिं ॥ अनुमान्यमहीपालंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणियज्ञसामग्रीसंपाद
नेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच दीक्षाकालेतुसंप्राप्तेततस्तेसुमहर्त्विजः ॥ विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधायपा
र्थिवं ॥ १ ॥ कृत्वासपशुबंधांश्चदीक्षितःपांडुनंदनः ॥ धर्मराजोमहातेजाःसहर्त्विग्भिर्व्यरोचत ॥ २ ॥ हयश्चहयमेधार्थंस्वयंसब्रह्मवादिना ॥ उत्सृष्टःशास्त्रविधि
नाव्यासेनामिततेजसा ॥ ३ ॥ सराजाधर्मराड्राजन्दीक्षितोविबभौतदा ॥ हेममालीरुक्मकंठःप्रदीप्तइवपावकः ॥ ४ ॥ कृष्णाजिनीदंडपाणिःक्षौमबासाःसध
र्मजः ॥ विबभौद्युतिमान्भूयःप्रजापतिरिवाध्वरे ॥ ५ ॥ तथैवास्यर्त्विजःसर्वेतुल्यवेषाविशांपते ॥ बभूवुरर्जुनश्चापिप्रदीप्तइवपावकः ॥ ६ ॥ श्वेताश्वःकृष्णसारं
तंससाराश्वंधनंजयः ॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्मराजस्यशासनात् ॥ ७ ॥ विक्षिपन्गांडिवंराजन्बद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ तमश्वंपृथिवीपालमुदायुक्तःससारच
॥ ८ ॥ आकुमारंतदाराजन्नागमत्तत्पुरंविभो ॥ द्रष्टुकामंकुरुश्रेष्ठंप्रयास्यंतंधनंजयं ॥ ९ ॥ तेषामन्योन्यसंमर्दादूष्मेवसमजायत ॥ दिदृक्षूणांहयंतंचतंचैवहय
सारिणं ॥ १० ॥ ततःशब्दोमहाराजदिशःखंप्रतिपूरयन् ॥ बभूवप्रेक्षतांनृणांकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ ११ ॥ एषगच्छतिकौंतेयतुरगश्चैवदीप्तिमान् ॥ यमन्वेतिमहा
बाहुःसंस्पृशन्धनुरुत्तमं ॥ १२ ॥ एवंशुश्रावबदतांगिरोजिष्णुरुदारधीः ॥ स्वस्तितेस्तुव्रजारिष्टंपुनश्चैहीतिभारत ॥ १३ ॥ अथापरेमनुष्येंद्रपुरुषावाक्यमब्रुव
न् ॥ नैनंपश्यामसंमर्देधनुरेतत्प्रदृश्यते ॥ १४ ॥ एतद्धिभीमनिर्ह्रादंविश्रुतंगांडिवंधनुः ॥ स्वस्तिगच्छत्वरिष्टोवैपंथानमकुतोभयं ॥ १५ ॥ निवृत्तमेनंद्रक्ष्यामःपु
नरेष्यतिचध्रुवं ॥ एवमाद्यामनुष्याणांस्त्रीणांचभरतर्षभ ॥ १६ ॥ शुश्रावमधुरावाचःपुनःपुनरुदारधीः ॥ याज्ञवल्क्यस्यशिष्यश्चकुशलोयज्ञकर्मणि ॥ १७ ॥
प्रायात्पार्थेनसहितःशांत्यर्थंवेदपारगः ॥ ब्राह्मणाश्चमहीपालबहवोवेदपारगाः ॥ १८ ॥ अनुजग्मुर्महात्मानंक्षत्रियाश्चविशांपते ॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्म
राजस्यशासनात् ॥ १९ ॥ पांडवैःपृथिवीमश्वोनिर्जितामस्त्रतेजसा ॥ चचारसमहाराजयथादेशंचसत्तम ॥ २० ॥ तत्रयुद्धानिवृत्तानियान्यासन्पांडवस्यह ॥ ता
निवक्ष्यामितेवीरविचित्राणिमहांतिच ॥ २१ ॥ सहयःपृथिवींराजन्प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ ससारोत्तरतःपूर्वंतन्निबोधमहीपते ॥ २२ ॥

रूपान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शिष्यःसोमश्रवाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यानितूभयतइति क्षुद्राणितुउपेक्षितानीत्यर्थः ॥२८॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अवमृद्नन्सराष्ट्राणिपार्थिवानांहयोत्तमः॥शनैस्तदापरिययौश्वेताश्वश्चमहारथः॥२३॥ तत्रसंगणनानास्तिराज्ञामयुतशस्तदा॥येऽयुध्यंतमहाराजक्षत्रिया
हतबांधवाः॥ २४॥ किरातायवनाराजन्बहवोसिधनुर्धराः॥ म्लेच्छाश्चान्येबहुविधाःपूर्वंयेनिकृतारणे॥ २५॥ आर्याश्चपृथिवीपालाःप्रहृष्टनरवाहनाः॥ स
मीयुःपांडुपुत्रेणबहवोयुद्धदुर्मदाः॥ २६॥ एवंवृत्तानियुद्धानितत्रतत्रमहीपते॥ अर्जुनस्यमहीपालैर्नानादेशसमागतैः॥२७॥ यानितूभयतोराजन्प्रतप्तानि
महांतिच॥ तानियुद्धानिवक्ष्यामिकौंतेयस्यतवानघ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥
॥७३॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच त्रिगर्त्तैरभवद्युद्धंकृतवैरैःकिरीटिनः॥ महारथसमाज्ञातैर्हतानांपुत्रनप्तृभिः ॥ १ ॥ तेसमाज्ञायसंप्रा
प्तंयज्ञियंतुरगोत्तमं॥ विषयांतंततोवीरादंशिताःपर्यवारयन्॥ २॥ रथिनोबद्धतूणीराःसदश्वैःसमलंकृतैः॥ परिवार्यहयंराजन्ग्रहीतुंसंप्रचक्रमुः ॥ ३ ॥ ततः
किरीटीसंचिंत्यतेषांतत्रचिकीर्षितं॥ वारयामासतान्वीरान्सांत्वपूर्वमरिंदमः ॥ ४ ॥ तदनादृत्यतेसर्वेशरैरभ्यहनंस्तदा॥ तमोरजोभ्यांसंछन्नांस्तान्किरीटीन्य
वारयत्॥ ५॥ तानब्रवीत्ततोजिष्णुःप्रहसन्निवभारत॥ निवर्त्तध्वमधर्मज्ञाःश्रेयोजीवितमेवच॥ ६॥ सहिवीरःप्रयास्यन्वैधर्मराजेनवारितः ॥ हतबांधवानते
पार्थहंतव्याःपार्थिवाइति॥ ७॥ सतदातद्वचःश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः॥ तान्निवर्त्तध्वमित्याहनन्यवर्त्तंतचापिते ॥ ८॥ ततस्त्रिगर्त्तराजानंसूर्यवर्माणमाहवे॥
विचित्यशरजालेनप्रजहासधनंजयः॥ ९॥ ततस्तेरथघोषेणरथनेमिस्वनेनच॥ पूरयंतोदिशःसर्वाधनंजयमुपाद्रवन्॥ १०॥ सूर्यवर्माततःपार्थेशराणांनत
पर्वणां॥ शतान्यमुंचद्राजेंद्रलघ्वस्त्रमभिदर्शयन्॥ ११॥ तथैवान्येमहेष्वासायेचतस्यानुयायिनः॥ मुमुचुःशरवर्षाणिधनंजयवधैषिणः॥ १२॥ सतान्ज्या
मुखनिर्मुक्तैर्बहुभिःसुबहून्शरान्॥ चिच्छेदपांडवोराजंस्तेभूमौन्यपतंस्तदा॥ १३ ॥ केतुवर्मातुतेजस्वीतस्यैवावरजोयुवा ॥ युयुधेभ्रातुरर्थायपांडवेनयश
स्विना॥ १४॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकेतुवर्माणमाहवे॥ अभ्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्बीभत्सुःपरवीरहा॥ १५॥ केतुवर्मण्यभिहतेधृतवर्मामहारथः॥ रथेनाशुसमुत्पत्य
शरैर्जिष्णुमवाकिरत्॥ १६॥ तस्यतांशीघ्रतामीक्ष्यतुतोषातीववीर्यवान्॥ गुडाकेशोमहातेजाबालस्यधृतवर्मणः॥ १७॥

त्रिगर्त्तैरिति महारथत्वेनसम्यगाज्ञातैःपांडवीयैर्हतानांपुत्रनप्तृभिस्त्रिगर्त्तैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इत्याश्वमे० नै० भारतभा० चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ ॥७४॥

नसंदधानंददृशेनाददानंचतंतदा ॥ किरंतमेवसशरान्ददृशेपाकशासनिः ॥ १८ ॥ सतुतंपूजयामासधृतवर्माणमाहवे ॥ मनसातुमुहूर्त्तंवैरणेसमभिहर्षयन् ॥
॥ १९ ॥ तंपन्नगमिवक्रुद्धंकुरुवीरःस्मयन्निव ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःप्राणैर्नव्यपरोपयत् ॥ २० ॥ सतथारक्ष्यमाणोवैपार्थेनामिततेजसा ॥ धृतवर्माशरंदीप्तंमु
मोचविजयेतदा ॥ २१ ॥ सतेनविजयस्तूर्णमासीद्विद्धःकरेभृशं ॥ मुमोचगांडिवंमोहात्तत्पपाताथभूतले ॥ २२ ॥ धनुषःपततस्तस्यसव्यसाचिकराद्विभो ॥ बभू
वसदृशंरूपंशक्रचापस्यभारत ॥ २३ ॥ तस्मिन्निपतितेदिव्येमहाधनुषिपार्थिवः ॥ जहाससस्वनंहासंधृतवर्मामहाहवे ॥ २४ ॥ ततोरोषार्दितोजिष्णुःप्रमृज्यरु
धिरंकरात् ॥ धनुरादत्ततद्दिव्यंशरवर्षैर्ववर्षच ॥ २५ ॥ ततोहलहलाशब्दोदिवस्पृगभवत्तदा ॥ नानाविधानांभूतानांतत्कर्माणिप्रशंसतां ॥ २६ ॥ ततःसंप्रेक्ष्यसं
क्रुद्धंकालांतकयमोपमं ॥ जिष्णुंत्रैगर्त्तकायोधाःपरीताःपर्यवारयन् ॥ २७ ॥ अभिसृत्यपरीप्सार्थंततस्तेधृतवर्मणः ॥ परिवव्रुर्गुडाकेशंतत्राक्रुध्यद्धनंजयः ॥ २८ ॥
ततोयोधान्जघानाशुतेषांसदशचाष्टच ॥ महेंद्रवज्रप्रतिमैरायसैर्बहुभिःशरैः ॥ २९ ॥ तान्संप्रभग्नान्संप्रेक्ष्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ शरैराशीविषाकारैर्जघान
स्वनवद्धसन् ॥ ३० ॥ तेभग्नमनसःसर्वेत्रैगर्त्तकमहारथाः ॥ दिशोभिदुद्रुवूराजन्धनंजयशरार्दिताः ॥ ३१ ॥ तमूचुःपुरुषव्याघ्रंसंशप्तकनिषूदनं ॥ तवास्मकिं
कराःसर्वेसर्वेवैवशगास्तव ॥ ३२ ॥ आज्ञापयस्वनःपार्थप्रह्वान्प्रेष्यानवस्थितान् ॥ करिष्यामःप्रियंसर्वंतवकौरवनंदन ॥ ३३ ॥ एतदाज्ञायवचनंसर्वांस्तानब्र
वीत्तदा ॥ जीवितंरक्षतनृपाःशासनंप्रतिगृह्यतां ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणित्रिगर्तपराभवेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥
॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ वैशंपायनउवाच प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्यव्यचरत्सहयोत्तमः ॥ भगदत्तात्मजस्तत्रनिर्ययौरणकर्कशः ॥ १ ॥ सहयंपांडु
पुत्रस्यविषयांतमुपागतं ॥ युयुधेभरतश्रेष्ठवज्रदत्तोमहीपतिः ॥ २ ॥ सोभिनिर्यायनगराद्भगदत्तसुतोनृपः ॥ अश्वमायांतमुन्मथ्यनगराभिमुखोययौ ॥ ३ ॥
तमालक्ष्यमहाबाहुःकुरूणामृषभस्तदा ॥ गांडीवंविक्षिपंस्तूर्णंसहसासमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ ततोगांडीवनिर्मुक्तैरिषुभिर्मोहितोनृपः ॥ हयमुत्सृज्यतंवीरस्ततःपा
र्थमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ पुनःप्रविश्यनगरंदंशितःसनृपोत्तमः ॥ आरुह्यनागप्रवरंनिर्ययौरणकर्कशः ॥ ६ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ दोधूयताचाम
रेणश्वेतेनचमहारथः ॥ ७ ॥

प्राग्ज्योतिषेतिस्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततःपार्थसमासाद्यपांडवानांमहारथं॥ आह्वयामासबीभत्सुंबाल्यान्मोहाच्चसंयुगे॥८॥सवारणंनगप्रख्यंप्रभिन्नकरटामुखं॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःश्वेताश्वंप्रति
पार्थिवः॥ ९ ॥ विक्षरंतंमहामेघंपरवारणवारणं॥शास्त्रवत्कल्पितंसंख्येविवशंयुद्धदुर्मदं॥ १० ॥ प्रचोद्यमानःसगजस्तेनराज्ञामहाबलः॥ तदांकुशेनविबभा
वुत्पतिष्यन्निवांबरं ॥ ११ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यक्रुद्धोराजन्धनंजयः ॥भूमिष्ठोवारणगतंयोधयामासभारत ॥ १२ ॥ वज्रदत्तस्ततःक्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये॥
तोमरानग्निसंकाशान्शलभानिववेगितान् ॥ १३ ॥ अर्जुनस्तानसंप्राप्तान्गांडीवप्रभवैःशरैः॥ द्विधात्रिधाचचिच्छेदखएवखगमैस्तदा॥१४॥ सतान्दृष्ट्वा
तथाछिन्नांस्तोमरान्भगदत्तजः॥ इषूनसक्तांस्त्वरितःप्राहिणोत्पांडवंप्रति ॥ १५॥ ततोर्जुनस्तूर्णतरंरुक्मपुंखानजिह्मगान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोभगदत्तात्म
जंप्रति॥ १६ ॥ सतैर्विद्धोमहातेजावज्रदत्तोमहामृधे॥ भृशाहतःपपातोर्व्यांनत्वेनमजहात्स्मृतिः॥ १७॥ ततःसपुनरुत्तस्थज्यवारणप्रवरंरणे ॥अव्यग्रःप्रेषया
मासजयार्थीविजयंप्रति॥ १८॥ तस्मैबाणांस्ततोजिष्णुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान्॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोज्वलितज्वलनोपमान् ॥ १९॥ सतैर्विद्धोमहानागोवि
स्रवन्रुधिरंबभौ ॥गैरिकाक्तमिवांभोद्रिर्बहुप्रस्रवणंतदा ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवज्रदत्तयुद्धेपंचसप्ततितमोऽ
ध्यायः॥ ७५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंत्रिरात्रमभवत्तद्युद्धंभरतर्षभ॥ अर्जुनस्यनरेंद्रेणवृत्रेणेवशतक्रतोः ॥ १ ॥ ततश्चतुर्थेदिवसेवज्र
दत्तोमहाबलः॥ जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमथाब्रवीत् ॥ २ ॥ अर्जुनार्जुनतिष्ठस्वनमेजीवन्विमोक्ष्यसे॥ त्वांनिहत्यकरिष्यामिपितुस्तोयंयथाविधि॥ ३ ॥ त्व
यावृद्धोममपिताभगदत्तःपितुःसखा॥ हतोवृद्धोममपिताशिशुंमामद्ययोधय ॥ ४॥ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धोवज्रदत्तोनराधिपः ॥ प्रेषयामासकौरव्यवारणंपां
डवंप्रति ॥ ५ ॥ संप्रेष्यमाणोनागेंद्रोवज्रदत्तेनधीमता ॥ उत्पतिष्यन्निवाकाशमभिदुद्रावपांडवं ॥ ६ ॥ अग्रहस्तसुमुक्तेनसीकरेणसनागराट् ॥ समौक्ष
तगुडाकेशंशैलंनीलमिवांबुदः॥ ७॥ सतेनप्रेषितोराज्ञामेघवद्विनदन्मुहुः॥ मुखाडंबरसंह्रादैरभ्यद्रवतफाल्गुनं॥ ८॥ सनृत्यन्निवनागेंद्रोवज्रदत्तप्रचोदितः॥
आससादद्रुतंराजन्कौरवाणांमहारथं॥ ९ ॥ तमायांतमथालक्ष्यवज्रदत्तस्यवारणं॥ गांडीवमाश्रित्यबलीनव्यकंपतशत्रुहा॥१०॥ चुक्रोधबलवच्चापिपांडव
स्तस्यभूपतेः॥ कार्यविघ्नमनुस्मृत्यपूर्ववैरंचभारत॥ ११ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२॥ शंकलितःशलाकापोतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततित

ततस्तंवारणंक्रुद्धःशरजालेनपांडवः॥ निवारयामासतदावेलेवमकरालयं ॥ १२॥ सनागप्रवरःश्रीमानर्जुनेननिवारितः॥ तस्थौशरैर्विनुन्नांगःश्वाविच्छल
लितोयथा॥ १३॥ निवारितंगजंदृष्ट्वाभगदत्तसुतोनृपः॥ उत्ससर्जशितान्बाणानर्जुनःक्रोधमूर्छितः॥ १४॥ अर्जुनस्तुमहाबाहुःशरैररिनिघातिभिः॥ वारया
मासतान्बाणांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १५॥ ततःपुनरभिक्रुद्धोराजाप्राग्ज्योतिषाधिपः॥ प्रेषयामासनागेंद्रंबलवत्पर्वतोपमं ॥ १६ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबलव
[illegible]कशासनिः॥ नाराचमग्निसंकाशंप्राहिणोद्वारणंप्रति॥ १७॥ सतेनवारणोराजन्मर्मस्वभिहतोभृशं ॥ पपातसहसाभूमौवज्ररुग्णइवाचलः ॥ १८ ॥ सप
तन्शुशुभेनागोधनंजयशराहतः॥ विशन्निवमहाशैलोमहींवज्रप्रपीडितः॥ १९॥ तस्मिन्निपतितेनागेवज्रदत्तस्यपांडवः॥ तंनभेतव्यमित्याहततोभूमिगतं
नृपं॥ २० ॥ अब्रवीद्धिमहातेजाःप्रस्थितंमांयुधिष्ठिरः॥ राजानस्तेनहंतव्याधनंजयकथंचन ॥ २१ ॥ सर्वमेतन्नरव्याघ्रभवत्येतावताकृतं॥ योधाश्चापिनहंत
व्याधनंजयरणेत्वया॥ २२ ॥ वक्तव्याश्चापिराजानःसर्वैसहसुहृज्जनैः ॥ युधिष्ठिरस्याश्वमेधोभवद्भिरनुभूयतां॥ २३ ॥ इतिभ्रातृवचःश्रुत्वानहन्मित्वांनरा
धिप॥ उत्तिष्ठनभयंतेस्तिस्वस्तिमान्गच्छपार्थिव॥ २४॥ आगच्छेथामहाराजपरांचैत्रीमुपस्थितां ॥ यदाश्वमेधोभवितावधर्मराजस्यधीमतः॥ २५॥ एवमु
क्तःसराजातुभगदत्तात्मजस्तदा॥ तथेत्येवाब्रवीद्वाक्यंपांडवेनाभिनिर्जितः॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवज्रदत्तपरा
जयेषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच सैंधवैरभवद्युद्धंततस्तस्यकिरीटिनः॥ हतशेषैर्महाराजहतानांचसुतैरपि॥
॥ १ ॥ तेवतीर्णमुपश्रुत्यविषयंश्वेतवाहनं॥ प्रत्युद्ययुरमृष्यंतोराजानःपांडवर्षभं॥ २॥ अश्वंचतंपरामृश्यविषयांतेविषोपमाः॥ नभयंचक्रिरेपार्थाद्भीमसेनाद
नंतरात् ॥ ३ ॥ तेऽविदूराद्धनुष्पाणिंयज्ञियस्यहयस्यच॥ बीभत्सुंप्रत्यपद्यंतपदातिनमवस्थितं॥ ४ ॥ ततस्तेतंमहावीर्याराजानःपर्यवारयन्॥ जिगीषंतोनर
व्याघ्रंपूर्वविनिकृतायुधि॥ ५॥ तेनामान्यपिगोत्राणिकर्माणिविविधानिच॥ कीर्त्तयंतस्तदापार्थंशरवर्षैरवाकिरन्॥ ६॥ तेकिरंतःशरव्रातान्वारणप्रतिवारणा
न्॥ रणेजयमभीप्संतःकौंतेयंपर्यवारयन्॥ ७॥ तेसमीक्ष्यचतंकृष्णमुग्रकर्माणमाहवे॥ सर्वेयुयुधिरेवीरारथस्थास्तंपदातिनं ॥ ८॥ तेतमाजघ्निरेवीरंनिवात
कवचांतकं॥ संशप्तकनिहंतारंहंतारंसैंधवस्यच॥ ९॥ मोऽध्याय॥ ७६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सैंधवैरिति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विकीर्यत्यउल्काःसूर्यजम्रिरेताभिश्चविकीर्यमाणाभिःकैलासादीनांवेपथुःसमर्घ्यादीनांश्वासश्चाभवत् ताएवशशांचंद्रस्थंविनिर्भिद्यशशिनोमंडलंप्रतिपरि

ततोरथसहस्रेणहयानामयुतेनच ॥ कोष्ठकीकृत्यबीभत्सुंप्रहृष्टमनसोभवन्॥ १० ॥ तंस्मरंतोवधंवीराःसिंधुराजस्यचाहवे ॥ जयद्रथस्यकौरव्यसमरेसव्यसा
चिना ॥ ११ ॥ ततःपर्जन्यवत्सर्वेशरवृष्टीरवासृजन् ॥ तैःकीर्णःशुशुभेपार्थोरविर्मेघांतरेयथा ॥ १२ ॥ सशरैःसमवच्छन्नश्चकाशेपांडवर्षभः ॥ पंजरांतरसं
चारीशकुंतइवभारत ॥ १३ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंकौंतेयेशरपीडिते ॥ त्रैलोक्यमभवद्राजन्रविरासीच्चनिष्प्रभः ॥ १४ ॥ ततोववौमहाराजमारुतोलोमहर्षणः ॥
राहुरग्रसदादित्यंयुगपत्सोममेवच ॥ १५ ॥ उल्काश्चजघ्निरेसूर्यंविकिर्यत्यःसमंततः ॥ वेपथुश्चाभवद्राजन्कैलासस्यमहागिरेः ॥ १६ ॥ मुमुचुःश्वासमत्युष्णं
दुःखशोकसमन्विताः ॥ सप्तर्षयोजातभयास्तथादेवर्षयोपिच ॥ १७ ॥ शशंचाशुविनिर्भिद्यमंडलंशशिनोऽपतन् ॥ विपरीतादिशश्चापिसर्वाधूमाकुलास्तथा
॥ १८ ॥ रासभारुणसंकाशाधनुष्मंतःसविद्युतः ॥ आवृत्यगगनंमेघामुमुचुर्मांसशोणितं ॥ १९ ॥ एवमासीत्तदावीरेशरवर्षेणसंवृते ॥ फाल्गुनेभरतश्रेष्ठतदद्भु
तमिवाभवत् ॥ २० ॥ तस्यतेनावकीर्णस्यशरजालेनसर्वतः ॥ मोहात्पपातगांडीवमावापश्चकरादपि ॥ २१ ॥ तस्मिन्मोहमनुप्राप्तेशरजालंमहत्तदा ॥ सैंधवा
मुमुचुस्तूर्णंगतसत्वेमहारथे ॥ २२ ॥ ततोमोहसमापन्नंज्ञात्वापार्थंदिवौकसः ॥ सर्वेवित्रस्तमनसस्तस्यशांतिकृतोभवन् ॥ २३ ॥ ततोदेवर्षयःसर्वेतथासप्तर्षयो
पिच ॥ ब्रह्मर्षयश्चविजयंजेपुःपार्थस्यधीमतः ॥ २४ ॥ ततःप्रदीपितेदेवैःपार्थतेजसिपार्थिव ॥ तस्थावचलवद्धीमान्संग्रामेपरमास्त्रवित् ॥ २५ ॥ विचकर्षधनुर्दि
व्यंततःकौरवनंदनः ॥ यंत्रस्येवेहशब्दोभून्महांस्तस्यपुनःपुनः ॥ २६ ॥ ततःसशरवर्षाणिप्रत्यमित्रान्प्रतिप्रभुः ॥ ववर्षधनुषापार्थोवर्षाणीवपुरंदरः ॥ २७ ॥ तत
[...]सैंधवायोधाःसर्वएवसराजकाः ॥ नादृश्यंतशरैःकीर्णाःशलभैरिवपादपाः ॥ २८ ॥ तस्यशब्देनवित्रेसुर्भयार्त्ताश्चविदुद्रुवुः ॥ मुमुचुश्चाश्रुशोकार्त्ताःशुशु
[...]पिसैंधवाः ॥ २९ ॥ तांस्तुसर्वान्नरव्याघ्रःसैंधवान्व्यचरद्बली ॥ अलातचक्रवद्राजन्शरजालैःसमार्पयत् ॥ ॥ ३० ॥ तदिंद्रजालप्रतिमंबाणजालममित्र
[...]न्यदिक्षुसर्वासुमहेंद्रइववज्रभृत् ॥ ३१ ॥

[...]संबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततःखात्तुइतिपाठेचंद्रमंडलादूर्ध्वदेशात्पतिताउल्कातत्भित्वाऽधोपतदित्यर्थः ॥ १८ ॥ रासभवर्णश्चारुणश्चतयोर्मिश्रीभावोरासभारुणोवर्णविशेषः ॥ १९ ॥
[...]पः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

...कपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोगांडीवभृदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

...न्यंविदार्यशरवृष्टिभिः ॥ विबभौकौरवश्रेष्ठःशरदीवदिवाकरः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसैंधवयुद्धे ...ऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोगांडीवभृच्छूरोयुद्धायसमुपस्थितः ॥ विबभौयुधिदुर्धर्षोहिमवानचलो ... ॥ ततस्तेसैंधवायोधाःपुनरेवव्यवस्थिताः ॥ व्यमुंचंतसुसंरब्धाःशरवर्षाणिभारत ॥ २ ॥ तान्प्रहस्यमहाबाहुःपुनरेवव्यवस्थितान् ॥ ततःप्रोवाचकौंते ...पूर्वन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ युध्यध्वंपरयाशक्त्यायतध्वंविजयेमम ॥ ३ ॥ कुरुध्वंसर्वकार्याणिमहद्वोभयमागतं ॥ एषयोत्स्यामिसर्वांस्तुनिवार्यशरवागुरां ॥ ४ ॥ ...ष्ठध्वंयुद्धमनसोदर्पंशमयितास्मिवः ॥ एतावदुक्त्वाकौरव्योरोषाद्गांडीवभृत्तदा ॥ ५ ॥ ततोथवचनंस्मृत्वाभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ नहंतव्यारणेतातक्षत्रिया वेजिगीषवः ॥ ६ ॥ जेतव्याश्चेतियत्प्रोक्तंधर्मराज्ञामहात्मना ॥ चिंतयामाससतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभः ॥ ७ ॥ इत्युक्तोहंनरेंद्रेणनहंतव्यानृपाइति ॥ कथंतन्न मृषेदंस्याद्धर्मराजवचःशुभं ॥ ८ ॥ नहन्येरंश्चराजानोराज्ञश्चाज्ञाकृताभवेत् ॥ इतिसंचिंत्यसतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभः ॥ ९ ॥ प्रोवाचवाक्यंधर्मज्ञःसैंधवानयु द्धदुर्मदान् ॥ श्रेयोवदामियुष्माकंनहिंसेयमवस्थितान् ॥ १० ॥ यश्चवक्ष्यतिसंग्रामेतवास्मीतिपराजितः ॥ एतच्छ्रुत्वावचोमह्यंकुरुध्वंहितमात्मनः ॥ ११ ॥ ततोन्यथाकृच्छ्रगताभविष्यथमयार्दिताः ॥ एवमुक्त्वातुतान्वीरान्युयुधेकुरुपुंगवः ॥ १२ ॥ अर्जुनोतीवसंक्रुद्धःसंक्रुद्धैर्विजिगीषुभिः ॥ शतंशतसहस्राणिश राणांनतपर्वणां ॥ १३ ॥ मुमुचुःसैंधवाराजंस्तदागांडीवधन्वनि ॥ शरानापततःक्रूरानाशीविषविषोपमान् ॥ १४ ॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैरंतरासधनंजयः ॥ छित्वातुतानाशुचैवकंकपत्रान्शिलाशितान् ॥ १५ ॥ एकैकमेषांसमरेबिभेदनिशितैःशरैः ॥ ततःप्रासांश्चशक्तीश्चपुनरेवधनंजयं ॥ १६ ॥ जयद्रथंहतंस्मृत्वा चिक्षिपुःसैंधवानृपाः ॥ तेषांकिरीटीसंकल्पंमोघंचक्रेमहाबलः ॥ १७ ॥ सर्वांस्तानंतराच्छित्वातदाचुक्रोशपांडवः ॥ तथैवापततांतेषांयोधानांजयगृद्धिनां ॥ १८ ॥ शिरांसिपातयामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ तेषांप्रद्रवतांचापिपुनरेवाभिधावतां ॥ १९ ॥ निवर्त्ततांचशब्दोभूत्पूर्णस्येवमहोदधेः ॥ तेवध्यमानास्तुतदा पार्थेनामिततेजसा ॥ २० ॥ यथाप्राणंयथोत्साहंयोधयामासुरर्जुनं ॥ ततस्तेफाल्गुनेनाजौशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

कृताविसंज्ञाभूयिष्ठाःक्लांतवाहनसैनिकाः ॥ तांस्तुसर्वान्परिग्लानान्विदित्वाधृतराष्ट्रजा ॥ २२ ॥ दुःशलाबालमादायनमारंप्रययौतदा ॥ सुरथस्यसुतंवीरंरथे
नाथागमत्तदा ॥ २३ ॥ शांत्यर्थंसर्वयोधानामभ्यगच्छतपांडवं ॥ साधनंजयमासाद्यरुरोदार्त्तस्वरंतदा ॥ २४ ॥ धनंजयोपितांदृष्ट्वाधनुर्विसस्तृजेप्रभुः ॥ स
मुत्सृज्यधनुःपार्थोविधिवद्भगिनींतदा ॥ २५ ॥ प्राहकिंकरवाणीतिसाचतंप्रत्युवाचह ॥ एषतेभरतश्रेष्ठस्वस्रीयस्यात्मजःशिशुः ॥ २६ ॥ अभिवादयतेपार्थतं
पश्यपुरुषर्षभ ॥ इत्युक्तस्तस्यपितरंसपप्रच्छार्जुनस्तथा ॥ २७ ॥ क्वासावितिततोराजन्दुःशलावाक्यमब्रवीत् ॥ पितृशोकाभिसंतप्तोविषादार्त्तोस्यवैपिता ॥
॥ २८ ॥ पंचत्वमगमद्वीरोयथातन्मेनिशामय ॥ सपूर्वंपितरंश्रुत्वाहतंयुद्धेत्वयानघ ॥ २९ ॥ त्वामागतंचसंश्रुत्ययुद्धायहयसारिणं ॥ पितुश्चमृत्युदुःखार्त्तोऽज
हात्प्राणान्धनंजय ॥ ३० ॥ प्राप्तोबीभत्सुरित्येवनामश्रुत्यैवतेनघ ॥ विषादार्त्तःपपातोर्व्याममारचममात्मजः ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वापतितंतत्रततस्तस्यात्मजंप्रभो ॥
गृहीत्वासमनुप्राप्तात्वामद्यशरणैषिणी ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वार्त्तस्वरंसातुमुमोचधृतराष्ट्रजा ॥ दीनादीनंस्थितंपार्थमब्रवीच्चाप्यधोमुखं ॥ ३३ ॥ स्वसारंसमवेक्षस्व
स्वस्रीयात्मजमेवच ॥ कर्तुमर्हसिधर्मज्ञदयांकुरुकुलोद्वह ॥ ३४ ॥ विस्मृत्यकुरुराजानंतंचमंदंजयद्रथं ॥ अभिमन्योर्यथाजातःपरिक्षित्परवीरहा ॥ ३५ ॥ तथा
यंसुरथाज्जातोममपौत्रोमहाभुजः ॥ तमादायनरव्याघ्रसंप्राप्तास्मितवांतिकं ॥ ३६ ॥ शमार्थंसर्वयोधानांशृणुचेदंवचोमम ॥ आगतोयंमहाबाहोतस्यमंद
स्यपुत्रकः ॥ ३७ ॥ प्रसादमस्यबालस्यतस्मात्त्वंकर्त्तुमर्हसि ॥ एषप्रसाद्यशिरसाप्रशमार्थमरिंदम ॥ ३८ ॥ याचतेत्वांमहाबाहोशमंगच्छधनंजय ॥ बालस्यह
ोश्वपार्थकिंचिदजानतः ॥ ३९ ॥ प्रसादंकुरुधर्मज्ञमामन्युवशमन्वगाः ॥ तमनार्यंनृशंसंचविस्मृत्यास्यपितामहं ॥ ४० ॥ आगस्कारिणमत्यर्थंप्रसादंक
॥ एवंब्रुवत्यांकरुणंदुःशलायांधनंजयः ॥ ४१ ॥ संस्मृत्यदेवींगांधारींधृतराष्ट्रंचपार्थिवं ॥ उवाचदुःखशोकार्त्तःक्षत्रधर्मंव्यगर्हयत् ॥ ४२ ॥ यत्कृतेबांध
न्नीतायमक्षयं ॥ इत्युक्त्वाबहुसांत्वादिप्रसादमकरोज्जयः ॥ ४३ ॥ परिष्वज्यचतांप्रीतोविससर्जगृहान्प्रति ॥ ४४ ॥ दुःशलाचापितान्योधान्नि
न ॥ संपूज्यपार्थंप्रययौगृहानेवशुभानना ॥ ४५ ॥ एवंनिर्जित्यतान्वीरान्सैंधवान्सधनंजयः ॥ अन्वधावतधावंतंहयंकामविचारिणं ॥ ४६ ॥ त
थादेवःपिनाकधृक् ॥ ससारतंतथावीरोविधिवद्यज्ञियंहयं ॥ ४७ ॥

मेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नतांस्तान्देशान्यथाक्रमं ॥ विचचारयथाकामंकर्मपार्थस्यवर्धयन् ॥ ४८ ॥ क्रमेणसहयस्त्वेवंविचरन्पुरुषर्षभ ॥ मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सह ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसैंधवपराजयेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नउवाच श्रुत्वातुनृपतिःप्राप्तंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ निर्ययौविनयेनाथब्राह्मणार्घ्यपुरःसरः ॥ १ ॥ मणिपूरेश्वरंत्वेवमुपयातंधनंजयः ॥ नाभ्यनंदत्समे क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ २ ॥ उवाचचसधर्मात्मासमन्युःफाल्गुनस्तदा ॥ प्रक्रियेयंनतेयुक्ताबहिस्त्वंक्षत्रधर्मतः ॥ ३ ॥ संरक्ष्यमाणंतुरगंयौधिष्ठिरमुपागतं ॥ यज्ञियंविषयांतेमांनायोत्सीःकिंनुपुत्रक ॥ ४ ॥ धिक्त्वामस्तुसुदुर्बुद्धिंक्षत्रधर्मबहिष्कृतं ॥ योमांयुद्धायसंप्राप्तंसाम्नैवप्रत्यगृह्णथाः ॥ ५ ॥ नत्वयापुरुषार्थोहिक श्चिदस्तीहजीवता ॥ यस्त्वंस्त्रीवद्यथाप्राप्तंमांसाम्नाप्रत्यगृह्णथाः ॥ ६ ॥ यद्यहंन्यस्तशस्त्रस्त्वामागच्छेयंसुदुर्मते ॥ प्रक्रियेयंभवेद्युक्तातावत्तवनराधम ॥ ७ ॥ तमे वमुक्तंभर्त्रातुविदित्वापन्नगात्मजा ॥ अमृष्यमाणाभित्त्वोर्वीमुलूपीसमुपागमत् ॥ ८ ॥ साददर्शततःपुत्रंविमृशंतमधोमुखं ॥ संतर्ज्यमानमसकृत्पित्रायुद्धा र्थिनाप्रभो ॥ ९ ॥ ततःसाचारुसर्वांगीसमुपेत्योरगात्मजा ॥ उलूपीप्राहवचनंधर्म्यंधर्मविशारदं ॥ १० ॥ उलूपींमांनिबोधत्वंमातरंपन्नगात्मजां ॥ कुरुष्ववचनं पुत्रधर्मस्तेभवितापरः ॥ ११ ॥ युध्यस्वैनंकुरुश्रेष्ठंपितरंयुद्धदुर्मदं ॥ एवमेषहितेप्रीतोभविष्यतिनसंशयः ॥ १२ ॥ एवंदुर्मर्षितोराजासमात्राबभ्रुवाहनः ॥ म नश्चक्रेमहातेजायुद्धायभरतर्षभ ॥ १३ ॥ सन्नह्यकांचनंवर्मशिरस्त्राणंचभानुमत् ॥ तूणीरशतसंबाधमारुरोहरथोत्तमं ॥ १४ ॥ सर्वोपकरणोपेतंयुक्तमश्वैर्म नोजवैः ॥ सचक्रोपस्करंश्रीमान्हेमभांडपरिष्कृतं ॥ १५ ॥ परमार्चितमुच्छ्रित्यध्वजंसिंहंहिरण्मयं ॥ प्रययौपार्थमुद्दिश्यसराजाबभ्रुवाहनः ॥ १६ ॥ ततोऽभ्ये त्यहयंवीरोयज्ञियंपार्थरक्षितं ॥ ग्राहयामासपुरुषैर्हयशिक्षाविशारदैः ॥ १७ ॥ गृहीतंवाजिनंदृष्ट्वाप्रीतात्मासधनंजयः ॥ पुत्रंरथस्थंभूमिष्ठःसंन्यवारयदाहवे ॥ १८ ॥ सतत्रराजातंवीरंशरसंघैरनेकशः ॥ अर्दयामासनिशितैराशीविषविषोपमैः ॥ १९ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंपितुःपुत्रस्यचातुलं ॥ देवासुररणप्रख्यमुभ योःप्रीयमाणयोः ॥ २० ॥ किरीटिनंप्रविव्याधशरेणानतपर्वणा ॥ जत्रुदेशेनरव्याघ्रंप्रहसन्बभ्रुवाहनः ॥ २१ ॥ सोऽभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः ॥ वि निर्भिद्यचकौंतेयंप्रविवेशमहीतलं ॥ २२ ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रमीतइवमृतइव दिव्यंतेजोहार्दाकाशाख्यमीश्वरं ॥ २३ ॥ पुत्रंप्रशस्येतिसंबंधः ॥ २४ ॥ चित्रांगदाचित्रवाहनदुहिताअर्जुनस्यद्वितीयास्त्री ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सगाढवेदनोधीमानालंब्यधनुरुत्तमं ॥ दिव्यंतेजःसमाविश्यप्रमीतइवसोभवत् ॥ २३ ॥ ससंज्ञामुपलभ्याथप्रशस्यपुरुषर्षभः ॥ पुत्रंशक्रात्मजोवाक्यमिदमा
हमहाद्युतिः ॥ २४ ॥ साधुसाधुमहाबाहोवत्सचित्रांगदात्मज ॥ सदृशंकर्मतेदृष्ट्वाप्रीतिमानस्मिपुत्रक ॥ २५ ॥ विमुंचाम्येषतेबाणान्पुत्रयुद्धेस्थिरोभव ॥ इत्येव
मुक्त्वानाराचैरभ्यवर्षदमित्रहा ॥ २६ ॥ तान्सगांडीवनिर्मुक्तान्वज्राशनिसमप्रभान् ॥ नाराचानच्छिनद्राजाभल्लैःसर्वांस्त्रिधाद्विधा ॥ २७ ॥ तस्यपार्थःशरैर्दिव्यं
ध्वजंहेमपरिष्कृतं ॥ सुवर्णतालप्रतिमंक्षुरेणापाहरद्रथात् ॥ २८ ॥ हयांश्चास्यमहाकायान्महावेगानरिंदम ॥ चकारराजन्निर्जीवान्प्रहसन्निवपांडवः ॥ २९ ॥
सरथादवतीर्याथराजापरमकोपनः ॥ पदातिःपितरंक्रुद्धोयोधयामासपांडवं ॥ ३० ॥ संप्रीयमाणःपार्थानामृषभःपुत्रविक्रमात् ॥ नात्यर्थंपीडयामासपुत्रंव
ज्रधरात्मजः ॥ ३१ ॥ समन्यमानोविमुखंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ शरैराशीविषाकारैःपुनरेवार्दयद्बली ॥ ३२ ॥ ततःसबाल्यात्पितरंविव्याधहृदिपत्रिणा ॥ निशि
तेनसुपुंखेनबलवद्बभ्रुवाहनः ॥ ३३ ॥ विवेशपांडवंराजन्मर्मभित्वातिदुःखकृत् ॥ सतेनातिभृशंविद्धःपुत्रेणकुरुनंदनः ॥ ३४ ॥ महींजगाममोहार्त्तस्ततोराज
न्धनंजयः ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेकौरवाणांधुरंधरे ॥ ३५ ॥ सोपिमोहंजगामाथततश्चित्रांगदासुतः ॥ व्यायम्यसंयुगेराजादृष्ट्वाचपितरंहतं ॥ ३६ ॥ पूर्वमेवसबा
णौघैर्गाढविद्धोर्जुनेनह ॥ पपातसोपिधरणीमालिंग्यरणमूर्द्धनि ॥ ३७ ॥ भर्त्तारंनिहतंदृष्ट्वापुत्रंचपतितंभुवि ॥ चित्रांगदापरित्रस्ताप्रविवेशरणाजिरे ॥ ३८ ॥
कसंतप्तहृदयारुदतीवेपतीभृशं ॥ मणिपूरपतेर्मातादद‍र्शनिहतंपतिं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअर्जुनबभ्रुवाहन
नाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोबहुतरंभीरुर्विलप्यकमलेक्षणा ॥ मुमोहदुःखसंतप्तापपातचमहीतले
विलभ्यचसासंज्ञांदेवीदिव्यवपुर्धरा ॥ उलूपींपन्नगसुतांदृष्ट्वेदंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ उलूपिपश्यभर्त्तारंशयानंनिहतंरणे ॥ त्वत्कृतेममपुत्रेणबाणेनस
॥ ननुत्वमार्यधर्मज्ञाननुचासिपतिव्रता ॥ यत्त्वत्कृतेऽयंपतितःपतिस्तेनिहतोरणे ॥ ४ ॥ किंतुसर्वापराधोयंयदितेद्यधनंजयः ॥ क्षमस्वयाच्यमाना
॥ ५ ॥ ननुत्वमार्यधर्मज्ञात्रैलोक्यविदिताशुभे ॥ यद्घातयित्वापुत्रेणभर्त्तारंनानुशोचसि ॥ ६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ पतिंअर्जुनं ॥ ३९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

...र्यंहतंपन्नगनंदिनि ॥ पतिमेवतुशोचामियस्यातिथ्यमिदंकृतं ॥ ७॥ इत्युक्त्वासातदादेवीमुलूपींपन्नगात्मजां ॥ भर्त्तारमभिगम्येदमित्युवा
...॥ ८ ॥ उत्तिष्ठकुरुमुख्यस्यप्रियमुख्यममप्रिय ॥ अयमश्वोमहाबाहोमयातेपरिमोक्षितः ॥ ९ ॥ ननुत्वयानामविभोर्धर्मराजस्ययज्ञियः ॥ अयम
...व्यः सशेषेकिंमहीतले ॥ १० ॥ त्वयिप्राणामयायत्ताःकुरूणांकुरुनंदन ॥ सकस्मात्प्राणदोऽन्येषांप्राणान्संत्यक्तवानसि ॥ ११ ॥ उलूपिसाधुपश्येमंप
...पतितंभुवि ॥ पुत्रंचेमंसमुत्साद्यघातयित्वानशोचसि ॥ १२॥ कामंस्वपितुबालोयंभूमौमृत्युवशंगतः ॥ लोहिताक्षोगुडाकेशोविजयःसाधुजीवतु ॥ १३॥
...पराधोस्तिसुभगेनराणांबहुभार्यता ॥ प्रमदानांभवत्येषमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ १४ ॥ सख्यंचैतत्कृतंधात्राशाश्वदव्ययमेवतु ॥ सख्यंसमभिजानीहिसत्यंसंग
त्रिमस्तुते ॥ १५ ॥ पुत्रेणघातयित्वैनंपतिंयदिनमेद्यवै ॥ जीवंतंदर्शयस्यद्यपरित्यक्ष्यामिजीवितं ॥ १६ ॥ साहंदुःखान्वितादेविपतिपुत्रविनाकृता ॥ इहैवप्राय
माशिष्येप्रेक्षंत्यास्तेनसंशयः ॥ १७॥ इत्युक्त्वापन्नगसुतांसपत्नींचैत्रवाहनी ॥ ततःप्रायमुपासीनातूष्णीमासीज्जनाधिप ॥ १८॥ वैशंपायनउवाच ततो
विलप्यविरताभर्तुःपादौप्रगृह्यसा ॥ उपविष्टाभवद्दीनासोच्छ्वासंपुत्रमीक्षती ॥ १९ ॥ ततःसंज्ञांपुनर्लब्ध्वासराजाबभ्रुवाहनः ॥ मातरंतामथालोक्यरणभूमा
वथाब्रवीत् ॥ २० ॥ इतोदुःखतरंकिंनुयन्मेमातासुखैधिता ॥ भूमौनिपतितंवीरमनुशेतेमृतंपतिं ॥ २१ ॥ निहंतारंरणेऽरीणांसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ मयाविनिहतं
संख्येप्रेक्षतेदुर्मरंबत ॥ २२ ॥ अहोऽस्याहृदयंदेव्यादृढंयन्नविदीर्यते ॥ व्यूढोरस्कंमहाबाहुंप्रेक्षंत्यानिहतंपतिं ॥ २३ ॥ दुर्मरंपुरुषेणेहमन्येत्यध्वन्यनागते ॥ यत्र
नाहंनमेमाताविप्रयुज्येतजीवितात् ॥ २४ ॥ हाहाधिक्कुरुवीरस्यसन्नाहंकांचनंभुवि ॥ अपविद्धंहतस्येहमयापुत्रेणपश्यत ॥ २५॥ भोभोपश्यतमेवीरंपितरंब्रा
ह्मणाभुवि ॥ शयानंवीरशयनेमयापुत्रेणपातितं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणाःकुरुमुख्यस्ययेमुक्ताहयसारिणः ॥ कुर्वंतिशांतिकामस्यरणेयोयंमयाहतः ॥ २७॥ व्यादि
शंतुचकिंविप्राःप्रायश्चित्तमिहाद्यमे ॥ आनृशंसस्यपापस्यपितृहंतूरणाजिरे ॥ २८॥ दुश्चराद्वादशसमाहत्वापितरमद्यवै ॥ ममेहसुनृशंसस्यसंवीतस्यास्यच
र्मणा ॥ २९ ॥ शिरःकपालेचास्यैवयुंजतःपितुरद्यमे ॥ प्रायश्चित्तंहिनास्त्यन्यद्धत्वाद्यपितरंमम ॥ ३० ॥ पश्यनागोत्तमसुतेभर्त्तारंनिहतंमया ॥ कृतंप्रियंमयाते
द्यनिहत्यसमरेर्जुनं ॥ ३१ ॥ सोहमद्यगमिष्यामिगतिंपितृनिषेवितां ॥ ॥नशक्नोम्यात्मनात्मानमहंधारयितुंशुभे ॥ ३२॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

सात्वंमयिम्रतेमातस्तथागांडीवधन्वनि ॥ भवप्रीतिमतीदेविसत्येनात्मानमालभे ॥ ३३ ॥ इत्युक्कासततोराजादुःखशोकसमाहतः ॥ उपस्पृश्यमहाराजदुः
खाद्वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ शृण्वंतुसर्वभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्वंचमातर्यथासत्यंब्रवीमिभुजगोत्तमे ॥ ३५ ॥ यदिनोत्तिष्ठतिजयःपितामेनरसत्तमः ॥
अस्मिन्नेवरणोद्देशेशोपयिष्येकलेवरं ॥ ३६ ॥ नहिमेपितरंहत्वानिष्कृतिर्विद्यतेक्कचित् ॥ नरकंप्रतिपत्स्यामिध्रुवंगुरुवधार्दितः ॥ ३७ ॥ वीरंहिक्षत्रियंहत्वागो
शतेनप्रमुच्यते ॥ पितरंतुनिहत्यैवंदुर्लभानिष्कृतिर्मम ॥ ३८ ॥ एषएकोमहातेजाःपांडुपुत्रोधनंजयः ॥ पिताचममधर्मात्मातस्यमेनिष्कृतिःकुतः ॥ ३९ ॥ इ
त्येवमुक्कानृपतेधनंजयसुतोनृपः ॥ उपस्पृश्याभवत्तूष्णींप्रायोपेतोमहामतिः ॥ ४० ॥ वैशंपायनउवाच प्रायोपविष्टेनृपतौमणिपूरेश्वरेतदा ॥ पितृशो
कसमाविष्टेसहमात्रापरंतप ॥ ४१ ॥ उलूपीचिंतयामासतदासंजीवनंमणिं ॥ सचोपातिष्ठततदापन्नगानांपरायणं ॥ ४२ ॥ तंगृहीत्वातुकौरव्यनागराजपतेः
सुता ॥ मनःप्रह्लादनींवाचंसैनिकानामथाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ उत्तिष्ठमाशुचःपुत्रनैवजिष्णुस्त्वयाजितः ॥ अजेयःपुरुषैरेषतथादेवैःसवासवैः ॥ ४४ ॥ मयातु
मोहनीनाममायैषासंप्रदर्शिता ॥ प्रियार्थंपुरुषेंद्रस्यपितुस्तेद्ययशस्विनः ॥ ४५ ॥ जिज्ञासुर्ह्येषपुत्रस्यबलस्यतवकौरव ॥ संग्रामेयुद्ध्यतोराजन्नागतःपरवीर
हा ॥ ४६ ॥ तस्मादसिमयापुत्रयुद्धायपरिचोदितः ॥ मापापमात्मनःपुत्रशंकेथाह्यण्वपिप्रभो ॥ ४७ ॥ ऋषिरेषमहानात्मापुराणःशाश्वतोऽक्षरः ॥ नैनंशक्तो
हिसंग्रामेजेतुंशक्रोपिपुत्रक ॥ ४८ ॥ अयंतुमेमणिर्दिव्यःसमानीतोविशांपते ॥ मृतान्मृतान्पन्नगेंद्रान्योजीवयतिनित्यदा ॥ ४९ ॥ एनमस्योरसित्वंचस्था
[illegible]स्वपितुःप्रभो ॥ संजीवितंतदापार्थंसत्वंद्रष्टासिपांडवं ॥ ५० ॥ इत्युक्तःस्थापयामासतस्योरसिमणिंतदा ॥ पार्थस्यामिततेजाःसपितुःस्नेहादपापकृत् ॥
[illegible]तस्मिन्न्यस्तेमणौवीरोजिष्णुरुज्जीवितःप्रभुः ॥ चिरसुप्तइवोत्तस्थौमृष्टलोहितलोचनः ॥ ५२ ॥ तमुत्थितंमहात्मानंलब्धसंज्ञंमनस्विनं ॥ समीक्ष्यपित
[illegible]देवभ्रुवाहनः ॥ ५३ ॥ उत्थितेपुरुषव्याघ्रेपुनर्लक्ष्मीवतिप्रभो ॥ दिव्याःसुमनसःपुण्यावदृषेपाकशासनः ॥ ५४ ॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्मेघनिः
[illegible]पाध्विनिचाकाशेवभूवसुमहान्स्वनः ॥ ५५ ॥ उत्थायचमहाबाहुःपर्याश्वस्तोधनंजयः ॥ बभ्रुवाहनमालिंग्यसमाजिघ्रतमूर्धनि ॥ ५६ ॥ ददर्श
[illegible]ोककर्शितां ॥ उलूप्यासहतिष्ठंतींततोपृच्छद्धनंजयः ॥ ५७ ॥

वेशोकविस्मयहर्षवत् ॥ रणाजिरममित्रघ्नयदिजानासिशंससे ॥ ५८ ॥ जननीचकिमर्थंतेरणभूमिमुपागता ॥ नागेंद्रदुहिताचेयमुलूपीकि
॥ ५९ ॥ जानाम्यहमिदंयुद्धंत्वयामद्वचनात्कृतं ॥ स्त्रीणामागमनेहेतुमहमिच्छामिवेदितुं ॥ ६० ॥ तमुवाचतथापृष्टोमणिपूरपतिस्तदा ॥ प्रसाद्यशि
रसानुलूपीपृच्छ्यतामियं ॥ ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेअर्जुनप्रत्युज्जीवनेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच किमागमनकृत्यंतेकौरव्यकुलनंदिनि ॥ मणिपूरपतेर्मातुस्तथैवचरणाजिरे ॥ १ ॥ कच्चित्कुशलकामासिराज्ञोस्यभु
जगात्मजे ॥ ममवाचपलापांगिकच्चित्त्वंशुभमिच्छसि ॥ २ ॥ कच्चित्तेपृथुलश्रोणिनाप्रियंप्रियदर्शने ॥ अकार्षमहमज्ञानादयंवाबभ्रुवाहनः ॥ ३ ॥ कच्चि
द्राजपुत्रीतेसपत्नीचैत्रवाहनी ॥ चित्रांगदावरारोहानापराध्यतिकिंचन ॥ ४ ॥ तमुवाचोरगपतेर्दुहिताप्रहसन्निव ॥ नमेत्वमपराद्धोसिनहिमेबभ्रुवाहनः ॥
॥ ५ ॥ नजनित्रीनथास्येयंममयाप्रेष्यवत्स्थिता ॥ श्रूयतांयद्यथाचेदंमयासर्वंविचेष्टितं ॥ ६ ॥ नमेकोपस्त्वयाकार्यःशिरसात्वांप्रसादये ॥ त्वत्प्रियार्थंहिकौर
व्यकृतमेतन्मयाविभो ॥ ७ ॥ यत्तच्छृणुमहाबाहोनिखिलेनधनंजय ॥ महाभारतयुद्धेयत्त्वयाशांतनवोनृपः ॥ ८ ॥ अधर्मेणहतःपार्थतस्यैषानिष्कृतिःकृता ॥
नहिभीष्मस्त्वयावीरयुध्यमानोहिपातितः ॥ ९ ॥ शिखंडिनातुसंयुक्तस्तमाश्रित्यहतस्त्वया ॥ तस्यशांतिमकृत्वात्वंत्यजेथायदिजीवितं ॥ १० ॥ कर्मणातेनपापे
नपतेथानिरयेध्रुवं ॥ एषातुविहिताशांतिःपुत्राद्यांप्राप्तवानसि ॥ वसुभिर्वसुधापालगंगयाचमहामते ॥ ११ ॥ पुराहिश्रुतमेतत्तेवसुभिःकथितंमया ॥ गंगाया
स्तीरमाश्रित्यहतेशांतनवेनृप ॥ १२ ॥ आप्लुत्यदेवावसवःसमेत्यचमहानदीं ॥ इदमूचुर्वचोघोरंभागीरथ्यामतेतदा ॥ १३ ॥ एषशांतनवोभीष्मोनिहतःसव्य
साचिना ॥ अयुध्यमानःसंग्रामेसंसक्तोन्येनभाविनि ॥ तदनेनानुषंगेणवयमद्यधनंजयं ॥ १४ ॥ शापेनयोजयामेतितथास्त्वितिचसाब्रवीत् ॥ तदहंपितुरावे
द्यप्रविश्यव्यथितेंद्रिया ॥ १५ ॥ अभवंसचतच्छ्रुत्वाविषादमगमत्परं ॥ पितातुमेवसून्गत्वात्वदर्थेसमयाचत ॥ १६ ॥ पुनःपुनःप्रसाद्यैतांस्तएनमिदमब्रुवन् ॥
पुत्रस्तस्यमहाभागमणिपूरेश्वरोयुवा ॥ १७ ॥ सएनंरणमध्यस्थःशरैःपातयिताभुवि ॥ एवंकृतेसनागेंद्रमुक्तशापोभविष्यति ॥ १८ ॥ गच्छेतिवसुभिश्चोक्तो
ममचेदंशशंससः ॥ तच्छ्रुत्वात्वंमयातस्माच्छापादसिविमोक्षितः ॥ १९ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

नहित्वांदेवराजोपिसमरेषुपराजयेत् ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मात्तेनेहासिपराजितः॥ २०॥ नहिदोषोममममतःकथंवामन्यसेविभो ॥ इत्येवमुक्तोविजयःप्रसन्ना
त्माब्रवीदिदं ॥ २१ ॥ सर्वंमेसुप्रियंदेवियदेतत्कृतवत्यसि ॥ इत्युक्त्वासोब्रवीत्पुत्रंमणिपूरपतिंजयः ॥ २२ ॥ चित्रांगदायाःश्रृण्वत्याःकौरव्यदुहितुस्तदा ॥ यु
धिष्ठिरस्याश्वमेधःपरिचैत्रींभविष्यति ॥ २३ ॥ तत्रागच्छेःसहामात्योमातृभ्यांसहितोनृप ॥ २४ ॥ इत्येवमुक्तःपार्थेनसराजाबभ्रुवाहनः ॥ उवाचपितरंधीमा
निदमस्राविलेक्षणः ॥ २५॥ उपयास्यामिधर्मज्ञभवतःशासनादहं ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेद्विजातिपरिवेषकः ॥ २६ ॥ ममत्वनुग्रहार्थायप्रविशस्वपुरंस्वकं ॥ भा
र्याभ्यांसहधर्मज्ञमाभूत्तेत्रविचारणा ॥ २७॥ उषित्वेहनिशामेकांसुखंस्वभवनेप्रभो ॥ पुनरश्वानुगमनंकर्त्तासिजयतांवर ॥ २८ ॥ इत्युक्तःसतुपुत्रेणतदावा
नरकेतनः ॥ स्मयन्प्रोवाचकौंतेयस्तदाचित्रांगदासुतं ॥ २९॥ विदितंतेमहाबाहोयथादीक्षांचराम्यहं ॥ नसतावत्प्रवेक्ष्यामिपुरंतेपृथुलोचन ॥ ३०॥ यथाकामं
व्रजत्येषयज्ञियाश्वोनरर्षभ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिनस्थानंविद्यतेमम ॥ ३१ ॥ सतत्रविधिवत्तेनपूजितःपाकशासनिः ॥ भार्याभ्यामभ्यनुज्ञातःप्रायाद्भरत
सत्तमः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच सतुवाजीसमुद्रांतांपर्यैत्यवसुधामिमां ॥ निवृत्तोभिमुखोराजन्येनवारणसाह्वयं ॥ १ ॥ अनुगच्छंश्चतुरगंनिवृत्तोथकिरीटभृत् ॥ यदृच्छ
यासमापेदेपुरंराजगृहंतदा ॥ २ ॥ तमभ्याशगतंदृष्ट्वासहदेवात्मजःप्रभो ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोवीरःसमरायाजुहावह ॥ ३ ॥ ततःपुरात्सनिष्क्रम्यरथीधन्वीशरीत
... ॥ मेघसंधिःपदातिस्तंधनंजयमुपाद्रवत् ॥ ४॥ आसाद्यचमहातेजामेघसंधिर्धनंजयं ॥ बालभावान्महाराजप्रोवाचेदंनकौशलात् ॥ ५ ॥ किमयंचार्यतेवा
...रध्यइवभारत ॥ हयमेनंहरिष्यामिप्रयतस्वविमोक्षणे ॥ ६ ॥ आदत्तानुनयोयुद्धेयदित्वंपितृभिर्मम ॥ करिष्यामितवातिथ्यंप्रहरप्रहरामिच ॥ ७ ॥ इत्यु
...चैनंप्रहसन्निवपांडवः ॥ विघ्नकर्त्तामयावार्यइतिमेव्रतमाहितं ॥ ८ ॥ भ्रात्राज्येष्ठेननृपतेतवापिविदितंध्रुवं ॥ प्रहरस्वयथाशक्तिनमन्युर्विद्यतेमम ॥
...ाहरत्पूर्वंपांडवंमगधेश्वरः ॥ किरन्शरसहस्राणिवर्षाणीवसहस्रदृक् ॥ १० ॥

रोगांडीवप्रहितैःशरैः ॥ चकारमोघांस्तान्बाणान्सयत्नान्भरतर्षभ ॥ ११ ॥ समोघंतस्यबाणौघंकृत्वावानरकेतनः ॥ शरान्मुमोचज्वलिता
विपन्नगान् ॥ १२ ॥ ध्वजेपताकादंडेषुरथेयंत्रेहयेषुच ॥ अन्येषुचरथांगेषुनशरीरेनसारथौ ॥ १३ ॥ संरक्ष्यमाणःपार्थेनशरीरेसव्यसाचिना ॥
नःस्ववीर्यतन्मागधःप्राहिणोच्छरान् ॥ १४ ॥ ततोगांडीवधन्वातुमागधेनभृशाहतः ॥ बभौवसंतसमयेपलाशःपुष्पितोयथा ॥ १५ ॥ अवध्यमानःसो
न्मागधःपांडवर्षभं ॥ तेनतस्थौसकौरव्यलोकवीरस्यदर्शने ॥ १६ ॥ सव्यसाचीतुसंक्रुद्धोविकृष्यबलवद्धनुः ॥ हयांश्चकारनिर्जीवान्सारथेश्चशिरोहरत् ॥
१७ ॥ धनुश्चास्यमहच्चित्रंक्षुरेणप्रचकर्तह ॥ हस्तावापंपताकांचध्वजंचास्यन्यपातयत् ॥ १८ ॥ सराजाव्यथितोव्यश्वोविधनुर्हतसारथिः ॥ गदामादायकौंते
यमभिदुद्राववेगवान् ॥ १९ ॥ तस्यापततएवाशुगदांहेमपरिष्कृतां ॥ शरैश्चकर्तबहुधाबहुभिर्गृध्रवाजितैः ॥ २० ॥ सागदाशकलीभूताविशीर्णमणिबंधना ॥
व्यालीविमुच्यमानेवपपातधरणीतले ॥ २१ ॥ विरथंविधनुष्कंचगदयापरिवर्जितं ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमब्रवीत्कपिकेतनः ॥ २२ ॥ पर्याप्तःक्षत्रधर्मोयंदर्शि
तःपुत्रगम्यतां ॥ बह्वेतत्समरेकर्मतवबालस्यपार्थिव ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरस्यसंदेशोनहंतव्यानृपाइति ॥ तेनजीवसिराजंस्त्वमपराद्धोपिमेरणे ॥ २४ ॥ इतिम
त्वातदात्मानंप्रत्यादिष्टंस्ममागधः ॥ तथ्यमित्यभिगम्यैनंप्रांजलिःप्रत्यपूजयत् ॥ २५ ॥ पराजितोस्मिभद्रंतेनाहंयोद्धुमिहोत्सहे ॥ यद्यत्कृत्यंमयातेद्यतद्ब्रूहि
कृतमेवतु ॥ २६ ॥ तमर्जुनःसमाश्वास्यपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ आगंतव्यंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः ॥ २७ ॥ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वापूजयामासतंहयं ॥ फाल्गुनंच
युधिश्रेष्ठंविधिवत्सहदेवजः ॥ २८ ॥ ततोयथेष्टमगमत्पुनरेवसकेसरी ॥ ततःसमुद्रतीरेणवंगान्पुंड्रान्सकोसलान् ॥ २९ ॥ तत्रतत्रचभूरीणिम्लेच्छसैन्यान्यनेक
शः ॥ विजिग्येधनुषाराजन्गांडीवेनधनंजयः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेमागधपराजयेद्व्यशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच मागधेनार्चितोराजन्पांडवःश्वेतवाहनः ॥ दक्षिणांदिशमास्थायचारयामासतंहयं ॥ १ ॥ ततःसपु
नरावर्त्यहयःकामचरोबली ॥ आससादपुरींरम्यांचेदीनांशुक्तिसाह्वयां ॥ २ ॥ शरभेणार्चितस्तत्रशिशुपालसुतेनसः ॥ युद्धपूर्वंतदातेनपूजयाचमहाबलः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥

ततोर्चितोययौराजंस्तदासतुरगोत्तमः ॥ काशीनंगान्कोसलांश्चकिरातानथतंगणान् ॥ ४ ॥ पूजांतत्रयथान्यायंप्रतिगृह्यधनंजयः ॥ पुनरावृत्यकौंतेयोदशा
र्णानगमत्तदा ॥ ५ ॥ तत्रचित्रांगदोनामबलवानरिमर्दनः ॥ तेनयुद्धमभूत्तस्यविजयस्यातिभैरवं ॥ ६ ॥ तंचापिवशमानीयकिरीटीपुरुषर्षभः ॥ निषादराज्ञो
विषयमेकलव्यस्यजग्मिवान् ॥ ७ ॥ एकलव्यसुतश्चैनंयुद्धेनजगृहेतदा ॥ तत्रचक्रेनिषादैःससंग्रामंलोमहर्षणं ॥ ८ ॥ ततस्तमपिकौंतेयःसमरेष्वपराजितः ॥
जिगाययुधिदुर्धर्षोयज्ञविघ्नार्थमागतं ॥ ९ ॥ सतंजित्वामहाराजनैषादिंपाकशासनिः ॥ अर्चितःप्रययौभूयोदक्षिणंसलिलार्णवं ॥ १० ॥ तत्रापिद्रविडैरांध्रै
रौद्रैर्माहिषकैरपि ॥ तथाकोल्लगिरेयैश्चयुद्धमासीत्किरीटिनः ॥ ११ ॥ तांश्चापिविजयोजित्वानातितीव्रेणकर्मणा ॥ तुरंगमवशेनाथसुराष्ट्रानभितोययौ ॥
॥ १२ ॥ गोकर्णमथचासाद्यप्रभासमपिजग्मिवान् ॥ ततोद्वारवतींरम्यांवृष्णिवीराभिपालितां ॥ १३ ॥ आससादहयःश्रीमान्कुरुराजस्ययज्ञियः ॥ तमुन्म
थ्यहयश्रेष्ठंयादवानांकुमारकाः ॥ १४ ॥ प्रययुस्तांस्तदाराजन्नुग्रसेनोन्यवारयत् ॥ ततःपुराद्विनिष्क्रम्यवृष्ण्यंधकपतिस्तदा ॥ १५ ॥ सहितोवासुदेवेनमातुले
नकिरीटिनः ॥ तौसमेत्यकुरुश्रेष्ठंविधिवत्प्रीतिपूर्वकं ॥ १६ ॥ परयाभारतश्रेष्ठंपूजयासमवस्थितौ ॥ ततस्ताभ्यामनुज्ञातोययौयेनहयोगतः ॥ १७ ॥ ततःसप
श्चिमंदेशंसमुद्रस्यतदाहयः ॥ क्रमेणव्यचरत्स्फीतंततःपंचनदंययौ ॥ १८ ॥ तस्मादपिसकौरव्यगंधारविषयंहयः ॥ विचचारयथाकामंकौंतेयानुगतस्तदा ॥
॥ १९ ॥ ततोगांधारराजेनयुद्धमासीत्किरीटिनः ॥ घोरंशकुनिपुत्रेणपूर्ववैरानुसारिणा ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणि
अश्वानुसरणेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच शकुनेस्तनयोवीरोगांधाराणांमहारथः ॥ प्रत्युद्ययौगुडाकेशंसैन्येन
महतावृतः ॥ १ ॥ हस्त्यश्वरथयुक्तेनपताकाध्वजमालिना ॥ अमृष्यमाणास्तेयोधानृपस्यशकुनेर्वधं ॥ २ ॥ अभ्ययुःसहिताःपार्थंप्रगृहीतशरासनाः ॥ सतानुवा
चधर्मात्मा[illegible]त्सुरपराजितः ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्यवचनंनचतेजगृहुर्हितं ॥ वार्यमाणापिपार्थेनसांत्वपूर्वममर्षिताः ॥ ४ ॥ परिवार्यहयंजग्मुस्ततश्चुक्रोधपांडवः ॥
ततःशिरांसिदी[illegible]ग्रैस्तेषांचिच्छेदपांडवः ॥ ५ ॥ क्षुरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्नातियत्नादिवार्जुनः ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनहयमुत्सृज्यसंभ्रमात् ॥ ६ ॥ न्यवर्त्तंतमहारा
जशरवर्षार्दिताभृश॥ निरुध्यमानस्तैश्चापिगांधारैःपांडुनंदनः ॥ ७ ॥ शकुनेस्तनयइतिस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

आदिश्यादिश्यतेजस्वीशिरांस्येषांन्यपातयत् ॥ वध्यमानेषुतेष्वाजौगांधारेषुसमंततः ॥ ८ ॥ सराजाशकुनेःपुत्रःपांडवंप्रत्यवारयत् ॥ तंयुध्यमानंराजानंक्ष
त्रधर्मेव्यवस्थितं ॥ ९ ॥पार्थोब्रवीन्नमेवध्याराजानोराजशासनात् ॥ अलंयुद्धेनतेवीरनतेस्त्वद्यपराजयः ॥ १० ॥ इत्युक्तस्तदनादृत्यवाक्यमज्ञानमोहितः ॥स
शक्रसमकर्माणंसमवाकिरदाशुगैः ॥ ११ ॥ तस्यपार्थःशिरस्त्राणमर्धचंद्रेणपत्रिणा ॥ अपाहरदमेयात्माजयद्रथशिरोयथा ॥ १२ ॥ तंदृष्ट्वाविस्मयंजग्मुर्गां
धाराःसर्वएवते ॥ इच्छतातेननहतोराजेत्यसिचतंविदुः ॥ १३ ॥ गांधारराजपुत्रस्तुपलायनकृतक्षणः ॥ ययौतैरेवसहितस्त्रस्तैःक्षुद्रमृगैरिव ॥ १४ ॥ तेषांतुतर
सापार्थस्तत्रैवपरिधावतां ॥ प्रजहारोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ १५ ॥ उच्छ्रितांस्तुभुजान्केचिन्नाबुध्यंतशरैर्हतान् ॥ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैःपृथुभिःपार्थ
चोदितैः ॥ १६ ॥ संभ्रांतनरनागाश्वमपतद्विद्रुतंबलं ॥ हतविध्वस्तभूयिष्ठमावर्त्ततमुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ नाभ्यदृश्यंतवीरस्यकेचिदग्रेऽग्र्यकर्मणः ॥ रिपवःपात्यमा
नावैयेसहेयुर्धनंजयं ॥ १८ ॥ ततोगांधारराजस्यमंत्रिवृद्धपुरःसरा ॥ जननीनिर्ययौभीतापुरस्कृत्यार्घमुत्तमं ॥ १९ ॥ सान्यवारयदव्यग्रंतंपुत्रंयुद्धदुर्मदं ॥ प्र
सादयामासचतंजिष्णुमक्लिष्टकारिणं ॥ २० ॥ तांपूजयित्वाबीभत्सुःप्रसादमकरोत्प्रभुः ॥ शकुनेश्चापितनयंसांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ नमेप्रियंमहाबाहो
यत्तेबुद्धिरियंकृता ॥ प्रतियोद्धुममित्रघ्नभ्रातैवत्वंममानघ ॥ २२ ॥ गांधारींमातरंस्मृत्वाधृतराष्ट्रकृतेनच ॥ तेनजीवसिराजंस्त्वंनिहतास्त्वनुगास्तव ॥ २३ ॥
मैवंभूःशाम्यतांवैरंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ गच्छेथास्त्वंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानु
सरणेशकुनिपुत्रपराजयेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वानुययौपार्थोहयंकामविहारिणं ॥ न्यवर्त्तततोवाजी
येननागाह्वयंपुरं ॥ १ ॥ तंनिवृत्तंतुशुश्रावचारेणैवयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वार्जुनंकुशलिनंसचहृष्टमनाभवत् ॥ २ ॥ विजयस्यचतत्कर्मगांधारविषयेतदा ॥ श्रुत्वा
चान्येषुदेशेषुससुप्रीतोभवत्तदा ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्वादशींमाघमासिकीं ॥ इष्टंगृहीत्वानक्षत्रंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ समानीयमहातेजाःसर्वान्भ्रातॄ
न्महीपतिः ॥ भीमंचनकुलंचैवसहदेवंचकौरव ॥ ५ ॥ प्रोवाचेदंवचःकालेतदाधर्मभृतांवरः ॥ आमंत्र्यवदतांश्रेष्ठोभीमंप्रहरतांवरं ॥ ६ ॥ आयातिभीमसेना

॥ ९ ॥ प्रस्थाप्यंतुप्रस्थापयंतु स्वार्थेणिच् प्रतिष्ठंत्वित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

उपस्थितश्चकालोयमभितोवर्त्ततेहयः ॥ माघीचपौर्णमासीयंमासःशेषोवृकोदर ॥ ८ ॥ तत्प्रस्थाप्यंतुविद्वांसोब्राह्मणावेदपारगाः ॥ वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थंदे
शंपश्यंतुयज्ञियं ॥ ९ ॥ इत्युक्तःसतुतच्चक्रेभीमोनृपतिशासनं ॥ हृष्टःश्रुत्वागुडाकेशमायांतंपुरुषर्षभं ॥ १० ॥ ततोययौभीमसेनःप्राज्ञैःस्थपतिभिःसह ॥ ब्राह्म
णानग्रतःकृत्वाकुशलान्यज्ञकर्मणि ॥ ११ ॥ तंसशालचयंश्रीमत्सप्रतोलीसुघट्टितं ॥ मापयामासकौरव्योयज्ञवाटंयथाविधि ॥ १२ ॥ प्रासादशतसंबाधं
मणिप्रवरकुट्टिमं ॥ कारयामासविधिवद्धेमरत्नविभूषितं ॥ १३ ॥ स्तंभान्कनकचित्रांश्चतोरणानिबृहंतिच ॥ यज्ञायतनदेशेषुदत्वाशुद्धंचकाननं ॥ १४ ॥ अं
तःपुराणांराज्ञांचनानादेशसमीयुषां ॥ कारयामासधर्मात्मातत्रतत्रयथाविधि ॥ १५ ॥ ब्राह्मणानांचवेश्मानिनानादेशसमीयुषां ॥ कारयामासकौंतेयोविधि
वत्तान्यनेकशः ॥ १६ ॥ तथासंप्रेषयामासदूतान्नृपतिशासनात् ॥ भीमसेनोमहाबाहोराज्ञामक्लिष्टकर्मणां ॥ १७ ॥ तेप्रियार्थंकुरुपतेराययुर्नृपसत्तम ॥ रत्ना
न्यनेकान्यादायस्त्रियोश्वानायुधानिच ॥ १८ ॥ तेषांनिर्विशतांतेषुशिबिरेषुमहात्मनां ॥ नर्दतःसागरस्येवदिवस्पृगभवत्स्वनः ॥ १९ ॥ तेषामभ्यागतानांचस
राजाकुरुवर्धनः ॥ व्यादिदेशान्नपानानिशय्याश्चाप्यतिमानुषाः ॥ २० ॥ वाहनानांचविविधाःशालाःशालीक्षुगोरसैः ॥ उपेताभरतश्रेष्ठोव्यादिदेशसधर्मराट्
॥ २१ ॥ तथातस्मिन्महायज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥ समाजग्मुर्मुनिगणावहवोब्रह्मवादिनः ॥ २२ ॥ येचद्विजातिप्रवरास्तत्रासन्पृथिवीपते ॥ समाजग्मुःसशि
ष्यांस्तान्प्रतिजग्राहकौरवः ॥ २३ ॥ सर्वांश्चताननुययौयावदावसथान्प्रति ॥ स्वयमेवमहातेजादंभंत्यक्त्वायुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ ततःकृत्वास्थपतयःशिल्पिनोन्ये
चयेद्वा ॥ कृत्स्नंयज्ञविधिंराज्ञोधर्मज्ञायन्यवेदयन् ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्तुकृतंसर्वमतंद्रितः ॥ हृष्टरूपोभवद्राजासहभ्रातृभिरादृतः ॥ २६ ॥ वैशंपा
यनउवाच तस्मिन्यज्ञेप्रवृत्तेतुवाग्मिनोहेतुवादिनः ॥ हेतुवादान्बहूनाहुःपरस्परजिगीषवः ॥ २७ ॥ ददृशुस्तंनृपतयोयज्ञस्यविधिमुत्तमं ॥ देवेंद्रस्येवविहि
तंभीमसेनेनभारत ॥ २८ ॥ ददृशुस्तोरणान्यत्रशातकुंभमयानिते ॥ शय्यासनविहारांश्चसुबहून्रत्नसंचयान् ॥ २९ ॥ घटान्पात्रीःकटाहानिकलशान्वर्धमा
नकान् ॥ नहिकिंचिदसौवर्णमपश्यन्वसुधाधिपाः ॥ ३० ॥ यूपांश्चशास्त्रपठितान्दारवान्हेमभूषितान् ॥ उपकॢप्तान्यथाकालंविधिवद्भूरिवर्चसः ॥ ३१ ॥ स्थल
जाजलजायेचपशवःकेचनप्रभो ॥ सर्वानेवसमानीतानपश्यंस्तत्रतेनृपाः ॥ ३२ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

गाश्चैवमहिषीश्चैवतथावृद्धस्त्रियोपिच॥ औदकानिचसत्वानिश्वापदानिवयांसिच॥ ३३॥ जरायुजांडजातानिस्वेदजान्युद्भिदानिच॥ पर्वतानूपजातानिभू
तानिददृशुश्चते॥ ३४॥ एवंप्रमुदितंसर्वंपशुगोधनधान्यतः॥ यज्ञवाटंनृपादृष्ट्वापरंविस्मयमागताः॥ ३५॥ ब्राह्मणानांविशांचैवबहुमृष्टान्नमृद्धिमत्॥ पूर्णे
शतसहस्रेतुविप्राणांतत्रभुंजतां॥ ३६॥ दुंदुभिर्मेघनिर्घोषोमुहुर्मुहुरताड्यत॥ विननादासकृच्चापिदिवसेदिवसेगते॥ ३७॥ एवंसववृतेयज्ञोधर्मराजस्यधी
मतः॥ अन्नस्यसुबहून्राजन्नुत्सर्गान्पर्वतोपमान्॥ ३८॥ दधिकुल्याश्चददृशुःसर्पिषश्चह्रदान्जनाः॥ जंबूद्वीपोहिसकलोनानाजनपदायुतः॥ ३९॥ राजन्न
दृश्यतैकस्थोराज्ञस्तस्यमहामखे॥ तत्रजातिसहस्राणिपुरुषाणांततस्ततः॥ ४०॥ गृहीत्वाभाजनान्जग्मुर्बहूनिभरतर्षभ॥ स्रग्विणश्चापितेसर्वेसुमृष्टमणिकुं
डलाः॥ ४१॥ पर्यवेषन्द्विजातींस्तान्शतशोथसहस्रशः॥ विविधान्यन्नपानानिपुरुषायेनुयायिनः॥ तेवैनृपोपभोज्यानिब्राह्मणानांददुश्चह॥ ४२॥ इति
श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेपंचाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच समा
गतान्वेदविदोराज्ञश्चपृथिवीश्वरान्॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरोराजाभीमसेनमभाषत॥ १॥ उपयातानरव्याघ्रायएतेपृथिवीश्वराः॥ एतेषांक्रियतांपूजापूजार्हाहिनरा
धिपाः॥ २॥ इत्युक्तःसतथाचक्रेनरेंद्रेणयशस्विना॥ भीमसेनोमहातेजायमाभ्यांसहपांडवः॥ ३॥ अथाभ्यगच्छद्गोविंदोवृष्णिभिःसहधर्मजं॥ बलदेवंपुर
स्कृत्यसर्वप्राणभृतांवरः॥ ४॥ युयुधानेनसहितःप्रद्युम्नेनगदेनच॥ निशठेनाथसांबेनतथैवकृतवर्मणा॥ ५॥ तेषामपिपरांपूजांचक्रेभीमोमहारथः॥ विविशु
स्तेचवेश्मानिरत्नवंतिचसर्वशः॥ ६॥ युधिष्ठिरसमीपेतुकथांतेमधुसूदनः॥ अर्जुनंकथयामासबहुसंग्रामकर्षितं॥ ७॥ सतंपप्रच्छकौंतेयःपुनःपुनररिंदमं॥
धर्मजःशक्रजंजिष्णुंसमाचष्टजगत्पतिः॥ ८॥ आगमद्द्वारकावासीममाप्तःपुरुषोनृप॥ योद्राक्षीत्पांडवश्रेष्ठंबहुसंग्रामकर्षितं॥ ९॥ समीपेचमहाबाहुमाच
ष्टचममप्रभो॥ कुरुकार्याणिकौंतेयहयमेधार्थसिद्धये॥ १०॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ दिष्ट्यासकुशलीजिष्णुरुपायातिचमाधव॥ ११॥ य
दिदंसंदिदेशास्मिन्पांडवानांबलाग्रणीः॥ तदाज्ञातमिहेच्छामिभवतायदुनंदन॥ १२॥ इत्युक्तोधर्मराजेनवृष्ण्यंधकपतिस्तदा॥ प्रोवाचेदंवचोवाग्मीधर्मा
त्मानंयुधिष्ठिरं॥ १३॥

समागतानिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ श्रुतमिति ॥ १ ॥

इदमाहमहाराजपार्थवाक्यंस्मरन्नरः॥ वाच्योयुधिष्ठिरःकृष्णकालेवाक्यमिदंमम ॥ १४ ॥ आगमिष्यंतिराजानःसर्वेवैकौरवर्षभ॥ प्राप्तानांमहतांपूजाका
र्यात्येतत्क्षमंहिनः॥ १५॥ इत्येतद्वचनाद्राजाविज्ञाप्योममानद॥ यथाचात्ययिकंनस्याद्यदर्घाहरणेभवत्॥१६॥ कर्त्तुमर्हतितद्राजाभवांश्चाप्यनुमन्यतां॥
राजद्वेषान्नन्नश्येयुरिमाराजन्पुनःप्रजाः॥ १७॥ इदमन्यच्चकौंतेयवचःसपुरुषोब्रवीत्॥ धनंजयस्यनृपतेतन्मेनिगदतःशृणु॥ १८॥ उपयास्यतियज्ञंनोमणि
पूरपतिर्नृपः॥ पुत्रोममहातेजादयितोबभ्रुवाहनः॥ १९॥ तंभवान्मदपेक्षार्थंविधिवत्प्रतिपूजयेत्॥ सतुभक्तोनुरक्तश्चममनित्यमितिप्रभो ॥ २०॥ इत्येतद्व
चनंश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अभिनंद्यास्यतद्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत्॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेषड
शीतितमोऽध्यायः॥ ८६॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंप्रियमिदंकृष्णयत्त्वमर्हसिभाषितुं॥ तन्मेऽमृतरसंपुण्यंमनोह्लादयतिप्रभो॥ १॥
बहूनिकिलयुद्धानिविजयस्यनराधिपैः॥ पुनरासन्हृषीकेशतत्रतत्रचमेश्रुतं ॥ २॥ किंनिमित्तंसनित्यंहिपार्थःसुखविवर्जितः॥ अतीवविजयोधीमन्निति
मेदूयतेमनः॥ ३॥ संचिंतयामिकौंतेयंरहोजिष्णुंजनार्दन॥ अतीवदुःखभागीससततंपांडुनंदनः ॥ ४॥ किंनुतस्यशरीरेस्तिसर्वलक्षणपूजिते ॥ अनिष्टंलक्ष
णंकृष्णयेनदुःखान्युपाश्नुते॥ ५॥ अतीवासुखभागीससततंकुंतिनंदनः॥ नहिपश्यामिबीभत्सोर्निंद्यंगात्रेषुकिंचन॥ श्रोतव्यंचेन्मयैतद्वैतन्मेव्याख्यातुमर्हसि
॥ ६॥ इत्युक्तःसहृषीकेशोध्यात्वासुमहदुत्तरं॥ राजानंभोजराजन्यवर्धनोविष्णुरब्रवीत्॥ ७॥ नह्यस्यनृपतेकिंचित्संश्लिष्टमुपलक्षये॥ ऋतेपुरुषसिंहस्यपिं
डिकेस्याधिकेयतः ॥ ८॥ सताभ्यांपुरुषव्याघ्रोनित्यमध्वसुवर्त्तते॥ नचान्यदनुपश्यामियेनासौदुःखभाजनं ॥ ९ ॥ इत्युक्तःपुरुषश्रेष्ठस्तदाकृष्णेनधीमता॥
प्रोवाचवृष्णिशार्दूलमेवमेतदितिप्रभो॥ १०॥ कृष्णातुद्रौपदीकृष्णंतिर्यक्सासूयमैक्षत॥ प्रतिजग्राहतस्यास्तंप्रणयंचापिकेशिहा ॥ ११॥ सख्युःसखाहृषी
केशःसाक्षादिवधनंजयः॥ तत्रभीमादयस्तेतुकुरवोयाजकाश्चये॥ १२॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भोजराजन्यानांवर्धनः ॥ ७ ॥ संश्लिष्टंअविविक्तं संहृष्टमितिपाठेपिअतिपुष्टत्वादितरलोपादविविक्तत्वंभवतितद्रहितं पिंडिके जानुनोरधस्थःपश्चाद्भागीयोमांसलःप्रदेशः
पिंडिका तेउभेअस्याधिकेप्रमाणादधोभागपर्यंतंबद्धलंआलंबमाने पाठांतरेकायतःशरीरात्अतिअतिप्रमाणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥७॥ ॥७॥

रेमुःश्रुत्वाविचित्रांतांधनंजयकथांशुभां ॥ तेषांकथयतामेवपुरुषोर्जुनसंकथाः ॥ १३ ॥ उपायाद्वचनाद्दूतोविजयस्यमहात्मनः ॥ सोभिगम्यकुरुश्रेष्ठंनमस्कृ
त्यचबुद्धिमान् ॥ १४ ॥ उपायातंनरव्याघ्रंफाल्गुनंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिस्तस्यहर्षबाष्पाकुलेक्षणः ॥ १५ ॥ प्रियाख्याननिमित्तंवैददौबहुधनंतदा ॥ त
तोद्वितीयेदिवसेमहान्शब्दोव्यवर्धत ॥ १६ ॥ आगच्छतिनरव्याघ्रेकौरवाणांधुरंधरे ॥ ततोरेणुःसमुद्धूतोविबभौतस्यवाजिनः ॥ १७ ॥ अभितोवर्त्तमानस्य
यथोच्चैःश्रवसस्तथा ॥ तत्रहर्षकरीर्वाचोनराणांशुश्रुवेऽर्जुनः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यासिपार्थकुशलीधन्योराजायुधिष्ठिरः ॥ कोन्योहिपृथिवींकृत्स्नांजित्वाहियुधिपार्थि
वान् ॥ १९ ॥ चारयित्वाहयश्रेष्ठमुपागच्छेद्दतेर्जुनात् ॥ येव्यतीतामहात्मानोराजानःसगरादयः ॥ २० ॥ तेषामपीदृशंकर्मनकदाचनशुश्रुम ॥ नैतदन्येकरि
ष्यंतिभविष्यावसुधाधिपाः ॥ २१ ॥ यत्त्वंकुरुकुलश्रेष्ठदुष्करंकृतवानसि ॥ इत्येवंवदतांतेषांपुंसांकर्णसुखागिरः ॥ २२ ॥ शृण्वन्विवेशधर्मात्माफाल्गुनोयज्ञ
संस्तरं ॥ ततोराजासहामात्यःकृष्णश्चयदुनंदनः ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यतंप्रत्युद्ययतुस्तदा ॥ सोभिवाद्यपितुःपादौधर्मराजस्यधीमतः ॥ २४ ॥ भीमादींश्चा
पिसंपूज्यपर्यष्वजतकेशवं ॥ तैःसमेत्यार्चितस्तांश्चप्रत्यर्च्याथयथाविधि ॥ २५ ॥ विशश्राममहाबाहुस्तीरंलब्ध्वेवपारगः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसराजाबभ्रुवा
हनः ॥ २६ ॥ मातृभ्यांसहितोधीमान्कुरूनेवजगामह ॥ तत्रवृद्धान्यथावत्सकुरूनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ २७ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुस्तैश्चापिप्रतिनंदितः ॥ प्रविवेश
पितामह्याःकुंत्याभवनमुत्तमं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअर्जुनप्रत्यागमनेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच सप्रविश्यमहाबाहुःपांडवानांनिवेशनं ॥ पितामहीमभ्यवंदत्साम्नापरमवल्गुना ॥ १ ॥ ततश्चित्रांगदादेवीकौरव्यस्यात्मजापिच ॥ पृथां
कृष्णांचसहितेविनयेनोपजग्मतुः ॥ २ ॥ सुभद्रांचयथान्यायंयाश्चान्याःकुरुयोषितः ॥ ददौकुंतीततस्ताभ्यांरत्नानिविविधानिच ॥ ३ ॥ द्रौपदीचसुभद्राचयाश्चा
प्यन्याददुःस्त्रियः ॥ ऊषतुस्तत्रतेदेव्यौमहार्हशयनासने ॥ ४ ॥ सुपूजितेस्वयंकुंत्यापार्थस्यहितकाम्यया ॥ सचराजामहातेजाःपूजितोबभ्रुवाहनः ॥ ५ ॥ धृ
तराष्ट्रंमहीपालमुपतस्थेयथाविधि ॥ युधिष्ठिरंचराजानंभीमादींश्चापिपांडवान् ॥ ६ ॥ उपागम्यमहातेजाविनयेनाभ्यवादयत् ॥ सतैःप्रेम्णापरिष्वक्तःपूजि
तश्चयथाविधि ॥ ७ ॥

सप्रविश्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहीनःअह्नांसोमयागानांबहूनांसमूहोऽहीनः नहीनःद्रव्यादिनाइतिवा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अभिषवंसोमवल्याःकंडनं

धनंचास्मैददुर्भूरिप्रीयमाणामहारथाः॥ तथैवचमहीपालःकृष्णंचक्रगदाधरं ॥ ८ ॥ प्रद्युम्नइवगोविंदंविनयेनोपतस्थिवान् ॥ तस्मैकृष्णोददौराज्ञेमहार्हमति
पूजितं ॥ ९ ॥ रथंहेमपरिष्कारंदिव्याश्वयुजमुत्तमं ॥ धर्मराजश्चभीमश्चफाल्गुनश्चयमौतथा ॥ १० ॥ पृथक्पृथक्चतेचैनंमानार्थाभ्यामयोजयन् ॥ ततस्तृती
येदिवसेसत्यवत्यात्मजोमुनिः ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरंसमभ्येत्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ अद्यप्रभृतिकौंतेययजस्वसमयोहिते ॥ मुहूर्त्तोयज्ञियःप्राप्तश्चोदयंतीहया
जकाः ॥ १२ ॥ अहीनोनामराजेंद्रक्रतुस्तेयंचकल्पतां ॥ बहुत्वात्कांचनाख्यस्यख्यातोबहुसुवर्णकः ॥ १३ ॥ एवमत्रमहाराजदक्षिणांत्रिगुणांकुरु ॥ त्रित्वंव्रज
तुतेराजन्ब्राह्मणाह्यत्रकारणं ॥ १४ ॥ त्रीनश्वमेधानत्रत्वंसंप्राप्यबहुदक्षिणान् ॥ ज्ञातिवध्याकृतंपापंप्रहास्यसिनराधिप ॥ १५ ॥ पवित्रंपरमंचैतत्पावनंचैत
दुत्तमं ॥ यदश्वमेधावभृथंप्राप्स्यसेकुरुनंदन ॥ १६ ॥ इत्युक्तःसतुतेजस्वीव्यासेनामितबुद्धिना ॥ दीक्षांविवेशधर्मात्मावाजिमेधाप्तयेततः ॥ १७ ॥ ततोयज्ञंम
हावाहुर्वाजिमेधंमहाक्रतुं ॥ बह्वन्नदक्षिणंराजासर्वकामगुणान्वितं ॥ १८ ॥ तत्रवेदविदोराजंश्चक्रुःकर्माणियाजकाः ॥ परिक्रमंतःसर्वज्ञाविधिवत्साधुशि
क्षितं ॥ १९ ॥ नतेषांस्खलितंकिंचिदासीच्चाप्यकृतंतथा ॥ क्रममुक्तंचयुक्तंचचक्रुस्तत्रद्विजर्षभाः ॥ २० ॥ कृत्वाप्रवर्ग्यंधर्माख्यंयथावद्द्विजसत्तमाः ॥ चक्रुस्ते
विधिवद्राजंस्तथैवाभिषवंद्विजाः ॥ २१ ॥ अभिषूयततोराजन्सोमंसोमपसत्तमाः ॥ सवनान्यानुपूर्व्येणचक्रुःशास्त्रानुसारिणः ॥ २२ ॥ नतत्रकृपणःकश्चिन्नद
रिद्रोवभूवह ॥ क्षुधितोदुःखितोवापिप्राकृतोवापिमानवः ॥ २३ ॥ भोजनंभोजनार्थिभ्योदापयामासशत्रुहा ॥ भीमसेनोमहातेजाःसततंराजशासनात् ॥ २४ ॥
संस्तरेकुशलाश्चापिसर्वकार्याणियाजकाः ॥ दिवसेदिवसेचक्रुर्यथाशास्त्रानुदर्शनात् ॥ २५ ॥ नाषडंगविदत्रासीत्सदस्यस्तस्यधीमतः ॥ नाव्रतोनानुपाध्यायो
नचवादाविचक्षणः ॥ २६ ॥ ततोयूपोच्छ्रयेप्राप्तेषड्वैल्वान्भरतर्षभ ॥ खादिरान्बिल्वसमितांस्तावतःसर्ववर्णिनः ॥ २७ ॥ देवदारुमयौद्वौतुयूपौकुरुपतेर्मखे ॥
श्लेष्मातकमयंचैकंयाजकाःसमकल्पयन् ॥ २८ ॥ शोभार्थंचापरान्यूपान्कांचनान्भरतर्षभ ॥ सभीमःकारयामासधर्मराजस्यशासनात् ॥ २९ ॥ तेव्यराजं
तराजर्षेर्वासोभिरुपशोभिताः ॥ महेंद्रानुगतादेवयथासप्तर्पिभिर्दिवि ॥ ३० ॥

॥ २१ ॥ सोमंसोमवल्लीरसं सवनानिप्रातःसवनादीनि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संस्तरेइष्टकानांचयनाख्येस्थंडिलरचने ॥ २५ ॥ २६ ॥ वर्णिनःपलाशकाष्ठमयाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रपयित्वेति ॥ १ ॥

इष्टकाःकांचनीश्चात्रचयनार्थंकृताभवन् ॥ शुशुभेचयनंतच्चदक्षस्येवप्रजापतेः ॥ ३१ ॥ चतुश्चित्यश्चतस्यासीदष्टादशकरात्मकः ॥ सरुक्मपक्षोनिचितस्त्रि कोणोगरुडाकृतिः ॥ ३२ ॥ ततोनियुक्ताःपशवोयथाशास्त्रंमनीषिभिः ॥ तंतंदेवंसमुद्दिश्यपक्षिणःपशवश्चये ॥ ३३ ॥ ऋषभाःशास्त्रपठितास्तथाजलचराश्चये ॥ सर्वास्तानभ्ययुंजंस्तेतत्राग्निचयकर्मणि ॥ ३४ ॥ यूपेषुनियताचासीत्पशूनांत्रिशतीतथा ॥ अश्वरत्नोत्तरायज्ञेकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥ सयज्ञःशुशुभेत स्यसाक्षाद्देवर्षिसंकुलः ॥ गंधर्वगणसंगीतःप्रनृत्तोप्सरसांगणैः ॥ ३६ ॥ सकिंपुरुषसंकीर्णःकिंनरैश्चोपशोभितः ॥ सिद्धविप्रनिवासैश्चसमंतादभिसंवृतः ॥ ॥ ३७ ॥ तस्मिन्सदसिनित्यास्तुव्यासशिष्याद्विजर्षभाः ॥ सर्वशास्त्रप्रणेतारःकुशलायज्ञसंस्तरे ॥ ३८ ॥ नारदश्चबभूवात्रतुंबुरुश्चमहाद्युतिः ॥ विश्वावसुश्चित्र सेनस्तथान्येगीतकोविदाः ॥ ३९ ॥ गंधर्वागीतकुशलानृत्येषुचविशारदाः ॥ रमयंतिस्मतान्विप्रान्यज्ञकर्मांतरेषुवै ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमे धिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच श्रपयित्वापशूनन्यान्विधिवद्द्विजसत्त माः ॥ तंतुरंगंयथाशास्त्रमालभंतद्विजातयः ॥ १ ॥ ततःसंश्रप्यतुरगंविधिवद्याजकास्तदा ॥ उपसंवेशयन्राजंस्ततस्तांद्रुपदात्मजां ॥ २ ॥ कलाभिस्तिसृभीराजन्य थाविधिमनस्विनीं ॥ उद्धृत्यतुवपांतस्ययथाशास्त्रंद्विजातयः ॥ ३ ॥ श्रपयामासुरव्यग्राविधिवद्भरतर्षभ ॥ तंवपाधूमगंधंतुधर्मराजःसहानुजैः ॥ ४ ॥ उपाजिघ्र द्यथाशास्त्रंसर्वपापापहंतदा ॥ शिष्टान्यंगानियान्यासंस्तस्याश्वस्यनराधिप ॥ ५ ॥ तान्यग्नौजुहुवुर्धीराःसमस्ताःषोडशर्त्विजः ॥ संस्थाप्यैवंतस्यराज्ञस्तंयज्ञंश क्रतेजसः ॥ ६ ॥ व्यासःसशिष्योभगवान्वर्धयामासतंनृपं ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्रादाद्ब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥ ७ ॥ कोटीःसहस्रंनिष्काणांव्यासायतुवसुंधरां ॥ प्र तिगृह्यधरांराजन्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ८ ॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ वसुधाभवतस्त्वेषासंन्यस्ताराजसत्तम ॥ ९ ॥ निष्क्रयोदीयतांमह्यंब्राह्म णाहिधनार्थिनः ॥ युधिष्ठिरस्तुतान्विप्रान्प्रत्युवाचमहामनाः ॥ १० ॥

संज्ञप्येतिपाठेहिंसित्वातुरगं तस्यसमीपेतिसृभिःकलाभिःकलनाभिःमंत्रद्रव्यश्रद्धाख्याभिरुपेतांद्रौपदींउपसंवेशयन् सार्धःश्लोकः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंगानिहृदयजिह्वावक्षआदीनि ॥ ५ ॥ संस्थाप्य समाप्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ तुशब्दश्चार्थोऋत्विगंतरंसमुच्चिनोति तेनसर्वेभ्योवसुंधरांददावित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनंतरंद्विजातिभ्यःविप्रेषुगृहीत्वानिवृत्तेषुशिष्टात् क्षत्रियादयोगृहीतवंतइत्यर्थः

भ्रातृभिःसहितोधीमान्मध्येराज्ञांमहात्मनां ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेपृथिवीदक्षिणास्मृता ॥ ११ ॥ अर्जुनेनजिताचेयमृत्विग्भ्यःप्रापितामया ॥ वनंप्रवेक्ष्येवि
प्राग्र्याविभजध्वंमहीमिमां ॥ १२ ॥ चतुर्धापृथिवींकृत्वाचातुर्होत्रप्रमाणतः ॥ नाहमादातुमिच्छामिब्रह्मस्वंद्विजसत्तमाः ॥ १३ ॥ इदंनित्यंमनोविप्राभ्रातॄ
णांचैवमेसदा ॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुभ्रातरोद्रौपदीचसा ॥ १४ ॥ एवमेतदितिप्राहुस्तदभूल्लोमहर्षणं ॥ ततोंतरिक्षेवागासीत्साधुसाध्विविभारत ॥ १५ ॥ तथै
वद्विजसंघानांशंसतांविबभौस्वनः ॥ द्वैपायनस्तथाकृष्णःपुनरेवयुधिष्ठिरं ॥ १६ ॥ प्रोवाचमध्येविप्राणामिदंसंपूजयन्मुनिः ॥ दत्तैषाभवतामह्यंतांतेप्रतिद
दाम्यहं ॥ १७ ॥ हिरण्यंदीयतामेभ्योब्राह्मणेभ्योधराऽस्तुते ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ १८ ॥ यथाहभगवान्व्यासस्तथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ इत्युक्तःस
कुरुश्रेष्ठःप्रीतात्माभ्रातृभिःसह ॥ १९ ॥ कोटिकोटिकृतांप्रादाद्दक्षिणांत्रिगुणांक्रतोः ॥ नकरिष्यतितल्लोकेकश्चिदन्योनराधिपः ॥ २० ॥ यत्कृतंकुरुराजेनम
रुत्तस्यानुकुर्वता ॥ प्रतिगृह्यतुतद्रत्नंकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ २१ ॥ ऋत्विग्भ्यःप्रददौविद्वांश्चतुर्धाव्यभजंश्चते ॥ धरण्यानिष्क्रयंदत्वातद्धिरण्यंयुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥
धूतपापोजितस्वर्गोमुमुदेभ्रातृभिःसह ॥ ऋत्विजस्तमपर्यंतंसुवर्णनिचयंतथा ॥ २३ ॥ व्यभंजतद्विजातिभ्योयथोत्साहंयथासुखं ॥ यज्ञवाटेचयत्किंचिद्धि
रण्यंसविभूषणं ॥ २४ ॥ तोरणानिचयूपांश्चघटान्पात्रीस्तथेष्टकाः ॥ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताःसर्वंतद्व्यभजन्द्विजाः ॥ २५ ॥ अनंतरंद्विजातिभ्यःक्षत्रियाजह्रिरेव
सु । तथाविट्शूद्रसंघाश्चतथान्येम्लेच्छजातयः ॥ २६ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेमुदिताजग्मुरालयान् ॥ तर्पितावसुनातेनधर्मराजेनधीमता ॥ २७ ॥ स्वमंशंभ
गवान्व्यासःकुंत्यैसाक्षाद्धिमानतः ॥ प्रददौतस्यमहतोहिरण्यस्यमहाद्युतिः ॥ २८ ॥ श्वशुरात्प्रीतिदायंतंप्राप्यसाप्रीतमानसा ॥ चकारपुण्यकंतेनसुमहत्संघ
शःपृथा ॥ २९ ॥ गत्वात्ववभृथंराजाविपाप्माभ्रातृभिःसह ॥ सभाज्यमानःशुशुभेमहेंद्रस्त्रिदशैरिव ॥ ३० ॥ पांडवाश्चमहीपालैःसमेतैरभिसंवृताः ॥ अशो
भंतमहाराजग्रहास्तारागणैरिव ॥ ३१ ॥ राजभ्योपिततःप्रादाद्रत्नानिविविधानिच ॥ गजानश्वानलंकारान्स्त्रियोवासांसिकांचनं ॥ ३२ ॥ तद्धनौघमपर्यंतं
पार्थःपार्थिवमंडले ॥ विसृजन्शुशुभेराजन्यथावैश्रवणस्तथा ॥ ३३ ॥ आनीयचतथावीरंराजानंबभ्रुवाहनं ॥ प्रदायविपुलंवित्तंगृहान्प्रास्थापयत्तदा ॥ ३४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मैरेयंवृक्षजंमद्यं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ खांडवरागःपिप्पलीशुंठीयुक्तोमुद्गयूषःखांडवःसएवशर्करायुक्तोरागःखांडवः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि

दुःशलायाश्चतंपौत्रंबालकंभरतर्षभ ॥ स्वराज्येथपितुर्धीमान्स्वसुःप्रीत्यान्यवेशयत् ॥ ३५ ॥ नृपतींश्चैवतान्सर्वान्सुविभक्तान्सुपूजितान् ॥ प्रस्थापयामासव
शीकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ गोविंदंचमहात्मानंबलदेवंमहाबलं ॥ तथान्यान्वृष्णिवीरांश्चप्रद्युम्नाद्यान्सहस्रशः ॥ ३७ ॥ पूजयित्वामहाराजयथाविधिमहा
द्युतिः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाप्रास्थापयदरिंदमः ॥ ३८ ॥ एवंबभूवयज्ञःसधर्मराजस्यधीमतः ॥ बह्वन्नधनरत्नौघःसुरामैरेयसागरः ॥ ३९ ॥ सर्पिःपंकाह्रदा
यत्रबभूवुश्चान्नपर्वताः ॥ रसालाकर्दमानद्योबभूवुर्भरतर्षभ ॥ ४० ॥ भक्ष्यखांडवरागाणांक्रियतांभुज्यतांतथा ॥ पशूनांवध्यतांचैवनांतंददृशिरेजनाः ॥ ४१ ॥
मत्तप्रमत्तमुदितंसुप्रीतयुवतीजनं ॥ मृदंगशंखनादैश्चमनोरममभूत्तदा ॥ ४२ ॥ दीयतांभुज्यतांचेष्टंदिवारात्रमवारितं ॥ तंमहोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनाकु
लं ॥ ४३ ॥ कथयंतिस्मपुरुषानानादेशनिवासिनः ॥ वर्षित्वाधनधाराभिःकामैरत्नैरसैस्तथा ॥ विपाप्माभरतश्रेष्ठःकृतार्थःप्राविशत्पुरं ॥ ४४ ॥ इतिश्री
महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधसमाप्तौऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच पिताम
हस्यमेयज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥ यदाश्चर्यमभूत्किंचित्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच श्रूयतांराजशार्दूलमहदाश्चर्यमुत्तमं ॥ अश्वमेधेमहा
यज्ञेनिवृत्तेयदभूत्प्रभो ॥ २ ॥ तर्पितेषुद्विजाग्र्येषुज्ञातिसंबंधिबंधुषु ॥ दीनांधकृपणेवापितदाभरतसत्तम ॥ ३ ॥ घुष्यमाणेमहादानेदिक्षुसर्वासुभारत ॥ पतत्सु
पुष्पवर्षेषुधर्मराजस्यमूर्धनि ॥ ४ ॥ नीलाक्षस्तत्रनकुलोरुक्मपार्श्वस्तदानघ ॥ वज्राशनिसमंनादममुंचद्वसुधाधिप ॥ ५ ॥ सकृदुत्सृज्यतन्नादंत्रासयानोमृ
गद्विजान् ॥ मानुषंवचनंप्राहधृष्टोबिलशयोमहान् ॥ ६ ॥ सक्तुप्रस्थेनवोनायंयज्ञस्तुल्योनराधिपाः ॥ उंछवृत्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ ७ ॥ तस्यतद्व
चनंश्रुत्वानकुलस्यविशांपते ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःसर्वेतेब्राह्मणर्षभाः ॥ ८ ॥ ततःसमेत्यनकुलंपर्यपृच्छंततेद्विजाः ॥ कुतस्त्वंसमनुप्राप्तोयज्ञंसाधुसमागमं ॥
॥ ९ ॥ किंबलंपरमंतुभ्यंकिंश्रुतंकिंपरायणं ॥ कथंभवंतंविद्यामयोनोयज्ञंविगर्हसे ॥ १० ॥ अविलुप्यागमंकृत्स्नंविविधैर्यज्ञियैःकृतं ॥ यथागमंयथान्यायंकर्त
व्यंचतथाकृतं ॥ ११ ॥

इतिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

पितामहस्येत्यादिग्रंथतात्पर्यंक्लेशार्जितंन्यायतःश्रद्धयासत्पात्रेर्पितंअश्वमेधादप्यधिकमितिकोधजयश्चसर्वथाकर्त्तव्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ममेदंयत्रेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कापोतिःकपोतवदेकैकंकणंआदत्तेसकापोतिः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

पूजार्हाःपूजिताश्चात्रविधिवच्छास्त्रदर्शनात्॥ मंत्राहुतिहुतश्चाग्निर्दत्तंदेयममत्सरं ॥ १२ ॥ तुष्टाद्विजातयश्चात्रदानैर्बहुविधैरपि ॥ क्षत्रियाश्चसुयुद्धेनश्राद्धै
श्चापिपितामहाः ॥ १३ ॥ पालनेनविशस्तुष्टाःकामैस्तुष्टावरस्त्रियः ॥ अनुक्रोशैस्तथाशूद्रादानशेषैःपृथक्जनाः ॥ १४ ॥ ज्ञातिसंबंधिनस्तुष्टाःशौचेनचनृपस्य
नः ॥ देवाहविर्भिःपुण्यैश्चरक्षणैःशरणागताः ॥ १५ ॥ यदत्रतथ्यंतद्ब्रूहिसत्यंसत्यंद्विजातिषु ॥ यथाश्रुतंयथादृष्टंपृष्टोब्राह्मणकाम्यया ॥ १६ ॥ श्रद्धेयवाक्यःप्रा
ज्ञस्त्वंदिव्यरूपंबिभर्षिच ॥ समागतश्चविप्रैस्त्वंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १७ ॥ इतिपृष्टोद्विजैस्तैःसप्रहसन्नकुलोब्रवीत् ॥ नैषाम्रृषामयावाणीप्रोक्तादर्पेणवाद्वि
जाः ॥ १८ ॥ यन्मयोक्तमिदंवाक्यंयुष्माभिश्चाप्युपश्रुतं ॥ सक्तुप्रस्थेनवोनायंयज्ञस्तुल्योद्विजर्षभाः ॥ १९ ॥ इत्यवश्यंमयैतद्वोवक्तव्यंद्विजसत्तमाः ॥ शृणुता
व्यग्रमनसःशंसतोमेयथातथं ॥ २० ॥ अनुभूतंचदृष्टंचयन्मयाद्भुतमुत्तमं ॥ उंछवृत्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ २१ ॥ स्वर्गंयेनद्विजाःप्राप्तःसभार्यःससु
तस्नुषः ॥ यथाचार्धंशरीरस्यममेदंकांचनीकृतं ॥ २२ ॥ नकुलउवाच हंतवोवर्त्तयिष्यामिदानस्यफलमुत्तमं ॥ न्यायलब्धस्यसूक्ष्मस्यविप्रदत्तस्ययद्वि
जाः ॥ २३ ॥ धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेधर्मज्ञैर्बहुभिर्वृते ॥ उंछवृत्तिर्द्विजःकश्चित्कापोतिरभवत्तदा ॥ २४ ॥ सभार्यःसहपुत्रेणसस्नुषस्तपसिस्थितः ॥ बभूवशुक्लवृत्तः
पधर्मात्मानियतेंद्रियः ॥ २५ ॥ षष्ठेकालेसदाविप्रोभुंक्तेतैःसहसुव्रतः ॥ षष्ठेकालेकदाचित्तुतस्याहारोनविद्यते ॥ २६ ॥ भुंक्तेन्यस्मिन्कदाचित्सषष्ठेकालेद्वि
जोत्तमः ॥ कदाचिद्धर्मिणस्तस्यदुर्भिक्षेसतिदारुणे ॥ २७ ॥ नाविद्यततदाविप्राःसंचयस्तन्निबोधत ॥ क्षीणौषधिसमावेशेद्रव्यहीनोभवत्तदा ॥ २८ ॥ काले
कालेस्यसंप्राप्तेनैवविद्येतभोजनं ॥ क्षुधापरिगताःसर्वेप्रातिष्ठंततदातुते ॥ २९ ॥ उंछंतदाशुक्लपक्षेमध्यंतपतिभास्करे ॥ उष्णार्त्तश्चक्षुधार्त्तश्चविप्रस्तपसिसं
स्थितः ॥ ३ ॥ उंछमप्राप्तवानेवब्राह्मणःक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ सतथैवक्षुधाविष्टःसार्धंपरिजनेनह ॥ ३१ ॥ क्षपयामासतंकालंकृच्छ्रप्राणोद्विजोत्तमः ॥ अथप
ष्ठेगतेकालेयवप्रस्थमुपार्जयन् ॥ ३२ ॥ यवप्रस्थंतुतंसक्तूनकुर्वंततपस्विनः ॥ कृतजप्याह्निकास्तेतुहुत्वाचाग्निंयथाविधि ॥ ३३ ॥ कुडवंकुडवंसर्वेव्यभजंतत
पस्विनः ॥ अथागच्छद्द्विजःकश्चिदतिथिर्भुंजतांतदा ॥ ३४ ॥ तेतंदृष्ट्वातिथिंप्राप्तंप्रहृष्टमनसोभवन् ॥ तेभिवाद्यसुखप्रश्नंपृष्ट्वातमतिथिंतदा ॥ ३५ ॥

॥ २९ ॥ उंछंकणशआदानंकर्तुमितिशेषः शुक्लस्यज्येष्ठस्यपक्षे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

विशुद्धमनसोदांताःश्रद्धादमसमन्विताः ॥ अनसूयवोविक्रोधाःसाधवोवीतमत्सराः ॥ ३६ ॥ त्यक्तमानमदक्रोधाधर्मज्ञाद्विजसत्तमाः ॥ सब्रह्मचर्यंगोत्रंतेत
स्यख्यात्वापरस्परं ॥ ३७॥ कुटींप्रवेशयामासुःक्षुधार्त्तमतिथिंतदा ॥ इदमर्घ्यंचपाद्यंचबृसीचेयंतवानघ ॥ ३८ ॥ शुचयःसक्तवश्चेमेनियमोपार्जिताःप्रभो ॥
प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेमयादत्ताद्विजर्षभ ॥ ३९ ॥ इत्युक्तःप्रतिगृह्याथसक्तूनांकुडवंद्विजः ॥ भक्षयामासराजेंद्रनचतुष्टिंजगामसः ॥ ४० ॥ सउंछवृत्तिस्तंप्रेक्ष्यक्षु
धापरिगतंद्विजं ॥ आहारंचिंतयामासकथंतुष्टोभवेदिति ॥ ४१ ॥ तस्यभार्याब्रवीद्वाक्यंमद्भागोदीयतामिति ॥ गच्छत्वेषयथाकामंपरितुष्टोद्विजोत्तमः ॥ ४२॥
इतिब्रुवंतींतांसाध्वींभार्यांसद्विजसत्तमः ॥ क्षुधापरिगतांज्ञात्वातान्सक्तून्नाभ्यनंदत ॥ ४३ ॥ आत्मानुमानतोविद्वान्सतुविप्रर्षभस्तदा ॥ जानन्वृद्धांक्षुधा
र्त्तांचश्रांतांग्लानांतपस्विनीं ॥ ४४ ॥ त्वगस्थिभूतांवेपंतींततोभार्यामुवाचह ॥ अपिकीटपतंगानांमृगाणांचैवशोभने ॥ ४५॥ स्त्रियोरक्ष्याश्चपोष्याश्चनत्वेवं
वक्तुमर्हसि ॥ अनुकंप्योनरःपत्न्यापुष्टोरक्षितएवच ॥ ४६ ॥ प्रपतेद्यशसोदीप्तात्सचलोकान्नचाप्नुयात् ॥ धर्मकामार्थकार्याणिशुश्रूषाकुलसंततिः ॥ ४७॥ दा
रेष्वधीनोधर्मश्चपितृणामात्मनस्तथा ॥ नवेत्तिकर्मतोभार्यारक्षणेयोक्षमःपुमान् ॥४८॥ अयशोमहदाप्नोतिनरकांश्चैवगच्छति ॥ इत्युक्तासाततःप्राहधर्मार्थौ
नौसमौद्विज ॥ ४९ ॥ सक्तुप्रस्थचतुर्भागंगृहाणेमंप्रसीदमे ॥ सत्यंरतिश्चधर्मश्चस्वर्गश्चगुणनिर्जितः ॥ ५० ॥ स्त्रीणांपतिसमाधीनंकांक्षितंचद्विजर्षभ ॥ ऋ
तुर्मातुःपितुर्बीजंदैवतंपरमंपतिः ॥ ५१ ॥ भर्तुःप्रसादान्नारीणांरतिपुत्रफलंतथा ॥ पालनाद्धिपतिस्त्वंमेभर्त्तासिभरणाच्चमे ॥ ५२ ॥ पुत्रप्रदानाद्वरदस्तस्मात्स
क्तून्प्रयच्छमे ॥ जरापरिगतोवृद्धःक्षुधार्त्तोदुर्बलोभृशं ॥ ५३ ॥ उपवासपरिश्रांतोयदात्वमपिकर्शितः ॥ इत्युक्तःसतयासक्तून्प्रगृह्येदंवचोब्रवीत् ॥ ५४ ॥ द्विज
सक्तूनिमान्भूयःप्रतिगृह्णीष्वसत्तम ॥ सतान्प्रगृह्यभुक्त्वाचनतुष्टिमगमद्द्विजः ॥ तमुंछवृत्तिरालक्ष्यततश्चिंतापरोभवत् ॥ ५५ ॥ पुत्रउवाच सक्तूनि
मान्प्रगृह्यत्वंदेहिविप्रायसत्तमः ॥ इत्येवसुकृतंमन्येतस्मादेतत्करोम्यहं ॥५६॥ भवान्हिपरिपाल्योमेसर्वदैवप्रयत्नतः ॥ साधूनांकांक्षितंयस्मात्पितुर्वृद्धस्यपाल
नं ॥५७॥ पुत्रार्थोविहितोह्येषवार्धकेपरिपालनं ॥ श्रुतिरेषाहिविप्रर्षेत्रिपुलोकेषुशाश्वती ॥५८॥ प्राणधारणमात्रेणशक्यंकर्तुंतपस्त्वया ॥ प्राणोहिपरमोधर्मः
स्थितोदेहेषुदेहिनां ॥ ५९ ॥ पितोवाच अपिवर्षसहस्रीत्वंबालएवमतोमम ॥ उत्पाद्यपुत्रंहिपिताकृतकृत्योभवेत्सुतात् ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अवेक्ष्यापालनीया चिंत्यापरीक्षणीया ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

बालानांक्षुद्बलवतीजानाम्येतदहंप्रभो ॥ वृद्धोहंधारयिष्यामित्वंबलीभवपुत्रक ॥ ६१ ॥ जीर्णेनवयसापुत्रनमांक्षुद्बाधतेपिच ॥ दीर्घकालंतपस्तप्तंनमेमरण
तोभयं ॥ ६२ ॥ पुत्रउवाच अपत्यमस्मितेपुंसस्त्राणात्पुत्रइतिस्मृतः ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मात्त्राह्यात्मानमिहात्मना ॥ ६३ ॥ पितोवाच रूपेण
सदृशस्त्वंमेशीलेनचदमेनच ॥ परीक्षितश्चबहुधासक्तूनादद्मितेसुत ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वादायतान्सक्तून्प्रीतात्माद्विजसत्तमः ॥ प्रहसन्निवविप्रायसतस्मैप्रददौत
दा ॥ ६५ ॥ भुक्त्वातानपिसक्तून्सनैवतुष्टोबभूवह ॥ उंछवृत्तिस्तुधर्मात्माव्रीडामनुजगामह ॥ ६६ ॥ तंवैवधूःस्थितासाध्वीब्राह्मणप्रियकाम्यया ॥ सक्तूनादाय
संहृष्टाश्वशुरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ६७ ॥ संतानात्तवसंतानंममविप्रभविष्यति ॥ सक्तूनिमानतिथयेगृहीत्वासंप्रयच्छमे ॥ ६८ ॥ तवप्रसादान्निर्वृत्ताममलोकाः
किलाक्षयाः ॥ पुत्रेणतानवाप्नोतियत्रगत्वानशोचति ॥ ६९ ॥ धर्माद्याहियथात्रेतावह्निस्त्रेतातथैवच ॥ तथैवपुत्रपौत्राणांस्वर्गस्त्रेताकिलाक्षयः ॥ ७० ॥ पितॄन्
ऋणात्तारयतिपुत्रइत्यनुशुश्रुम ॥ पुत्रपौत्रैश्चनियतंसाधुलोकानुपाश्नुते ॥ ७१ ॥ श्वशुरउवाच वातातपविशीर्णांगींत्वांविवर्णांनिरीक्ष्यवै ॥ कर्शितां
सुव्रताचारेक्षुधाविह्वलचेतसं ॥ ७२ ॥ कथंसक्तून्ग्रहीष्यामिभूत्वाधर्मोपघातकः ॥ कल्याणवृत्तेकल्याणिनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ ७३ ॥ षष्ठेकालेव्रतवतींशौच
शीलतपोन्वितां ॥ कृच्छ्रवृत्तिंनिराहारांद्रक्ष्यामित्वांकथंशुभे ॥ ७४ ॥ बालाक्षुधार्त्तानारीचरक्ष्यात्वंसततंमया ॥ उपवासपरिश्रांतात्वंहिबांधवनंदिनी ॥ ७५ ॥
स्नुषोवाच गुरोर्ममगुरुस्त्वंवैयतोदैवतदैवतं ॥ देवातिदेवस्तस्मात्त्वंसक्तूनादत्स्वमेप्रभो ॥ ७६ ॥ देहःप्राणश्चधर्मश्चशुश्रूषार्थमिदंगुरोः ॥ तवविप्रप्रसादेन
लोकान्प्राप्स्यामहेशुभान् ॥ ७७ ॥ अवेक्ष्याइतिकृत्वाहंदृढभक्तेतिवाद्विज ॥ चिंत्याममेयमितिवासक्तूनादातुमर्हसि ॥ ७८ ॥ श्वशुरउवाच अनेननि
त्यंसाध्वीत्वंशीलवृत्तेनशोभसे ॥ यात्वंधर्मव्रतोपेतागुरुवृत्तिमवेक्षसे ॥ ७९ ॥ तस्मात्सक्तून्ग्रहीष्यामिवधुनार्हसिवंचनां ॥ गणयित्वामहाभागेत्वांहिधर्म
भृतांवरे ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वातानुपादायसक्तून्प्रादाद्द्विजातये ॥ ततस्तुष्टोभवद्विप्रस्तस्यसाधोर्महात्मनः ॥ ८१ ॥ प्रीतात्मासतुतंवाक्यमिदमाहद्विजर्षभं ॥ वाग्मी
तदाद्विजश्रेष्ठोधर्मःपुरुषविग्रहः ॥ ८२ ॥ शुद्धेनतवदानेनन्यायोपात्तेनधर्मतः ॥ यथाशक्तिविसृष्टेनप्रीतोस्मिद्विजसत्तम ॥ अहोदानंघुष्यतेतेस्वर्गेस्वर्गनिवा
सिभिः ॥ ८३ ॥

हेवरेश्रेष्ठेमहाभागेत्वांधर्मभृतांमध्येगणयित्वासक्तून्ग्रहीष्यामीत्यन्वयः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

गगनात्पुष्पवर्षंचपश्येदंपतितंभुवि॥सुरर्षिदेवगंधर्वायेचदेवपुरःसराः॥८४॥स्तुवंतोदेवदूताश्चस्थितादानेनविस्मिताः॥ब्रह्मर्षयोविमानस्थाब्रह्मलोकचराश्च
ये॥८५॥कांक्षंतेदर्शनंतुभ्यंदिवंव्रजद्विजर्षभ॥पितृलोकगताःसर्वेतारिताःपितरस्त्वया॥८६॥ अनागताश्चबहवःसुबहूनियुगान्युत॥ब्रह्मचर्येणदानेनय
ज्ञेनतपसातथा॥८७॥ असंकरेणधर्मेणतस्माद्गच्छदिवंद्विज॥श्रद्धयापरयायस्त्वंतपश्चरसिसुव्रत॥८८॥ तस्माद्देवाश्चदानेनप्रीताब्राह्मणसत्तम॥सर्वमे
तद्धियस्मात्तेदत्तंशुद्धेनचेतसा॥८९॥ कृच्छ्रकालेततःस्वर्गोविजितःकर्मणात्वया॥क्षुधानिर्णुदतिप्रज्ञांधर्मबुद्धिंव्यपोहति॥९०॥ क्षुधापरिगतज्ञानोधृतिं
त्यजतिचैवह॥बुभुक्षांजयतेयस्तुसस्वर्गंजयतेध्रुवं॥९१॥यदादानरुचिःस्याद्वैतदाधर्मोनसीदति॥अनवेक्ष्यसुतस्नेहंकलत्रस्नेहमेवच॥९२॥ धर्ममेवगुरुं
ज्ञात्वातृष्णानगणितात्वया॥द्रव्यागमोनृणांसूक्ष्मःपात्रेदानंततःपरं॥९३॥ कालःपरतरोदानान्श्रद्धाचैवततःपरा॥ स्वर्गद्वारंसुसूक्ष्मंहिनरैर्मोहान्नदृश्यते
॥९४॥स्वर्गार्गलंलोभबीजंरागगुप्तंदुरासदं॥तंतुपश्यंतिपुरुषाजितक्रोधाजितेंद्रियाः॥९५॥ ब्राह्मणास्तपसायुक्तायथाशक्तिप्रदायिनः॥ सहस्रशक्तिश्च
शतंशतशक्तिर्दशापिच॥९६॥दद्यादपश्चयःशक्त्यासर्वेतुल्यफलाःस्मृताः॥ रंतिदेवोहिनृपतिरपःप्रादादकिंचनः॥९७॥ शुद्धेनमनसाविप्रनाकपृष्ठंततोग
तः॥नधर्मःप्रीयतेतातदानैर्दत्तैर्महाफलैः॥९८॥न्यायलब्धैर्यथासूक्ष्मैःश्रद्धापूतैःसतुष्यति॥गोप्रदानसहस्राणिद्विजेभ्योदान्नृगोनृपः॥९९॥ एकांदत्वास
पारक्यांनरकंसमपद्यत॥आत्ममांसप्रदानेनशिबिरौशीनरोनृपः॥१००॥प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकान्मोदतेदिविसुव्रतः॥ विभवोननृणांपुण्यंस्वशक्त्यास्वर्जितं
सतां॥१०१॥नयज्ञैर्विविधैर्विप्रयथान्यायेनसंचितैः॥क्रोधाद्दानफलंहंतिलोभात्स्वर्गंनगच्छति॥२॥न्यायवृत्तिर्हितपसादानवित्स्वर्गमश्नुते॥नराजसूयैर्बहु
भिरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः॥३॥नचाश्वमेधैर्बहुभिःफलंसममिदंतव॥सक्तुप्रस्थेनविजितोब्रह्मलोकस्त्वयाक्षयः॥४॥विरजोब्रह्मसदनंगच्छविप्रयथासुखं॥
सर्वेषांवोद्विजश्रेष्ठदिव्यंयानमुपस्थितं॥५॥आरोहतयथाकामंधर्मोस्मिद्विजपश्यमां॥तारितोहित्वयादेहोलोकेकीर्त्तिःस्थिराचते॥६॥ सभार्यःसहपुत्रश्च
सस्नुषश्चदिवंव्रज॥इत्युक्तवाक्येधर्मेतुयानमारुह्यसद्विजः॥७॥ सदारःससुतश्चैवसस्नुषश्चदिवंगतः॥तस्मिन्विप्रेगतेस्वर्गंससुतेसस्नुषेतदा॥८॥

भार्याचतुर्थेधर्मज्ञेततोहंनिःसृतोबिलात् ॥ ततस्तुसक्तुगंधेनक्लेदेनसलिलस्यच ॥ ९ ॥ दिव्यपुष्पविमर्दाच्चसाधोर्दानलवैश्चतैः ॥ विप्रस्यतपसातस्यशिरोमे
कांचनीकृतं ॥ ११० ॥ तस्यसत्याभिसंधस्यसक्तुदानेनचैवह ॥ शरीरार्धंचमेविप्राःशातकुंभमयंकृतं ॥ ११ ॥ पश्यतेमंसुविपुलंतपसातस्यधीमतः ॥ कथमेवं
विधंस्याद्वैपार्श्वमन्यदितिद्विजाः ॥ १२ ॥ तपोवनानियज्ञांश्चदृष्टोभ्येमिपुनःपुनः ॥ यज्ञंत्वहमिमंश्रुत्वाकुरुराजस्यधीमतः ॥ १३ ॥ आशयापरयाप्राप्तोनचा
हंकांचनीकृतः ॥ ततोमयोक्तंतद्वाक्यंप्रहस्यब्राह्मणर्षभाः ॥ १४ ॥ सक्तुप्रस्थेनयज्ञोयंसंमितोनेतिसर्वथा ॥ सक्तुप्रस्थलवैस्तैर्हितदाहंकांचनीकृतः ॥ १५ ॥
नहियज्ञोमहानेषसदृशस्तैर्मतोमम ॥ इत्युक्त्वानकुलःसर्वान्यज्ञेद्विजवरांस्तदा ॥ १६ ॥ जगामादर्शनंतेषांविप्रास्तेचययुर्गृहान् ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच
एतत्तेसर्वमाख्यातंमयापरपुरंजय ॥ यदाश्चर्यमभूत्तत्रवाजिमेधेमहाक्रतौ ॥ १८ ॥ नविस्मयस्तेनृपतेयज्ञेकार्यःकथंचन ॥ ऋषिकोटिसहस्राणितपोभिर्येदि
वंगताः ॥ १९ ॥ अद्रोहःसर्वभूतेषुसंतोषःशीलमार्जवं ॥ तपोदमश्चसत्यंचप्रदानंचेतिसंमितं ॥ १२० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्व
णिनकुलाख्यानेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच यज्ञेसक्तान्नृपतयस्तपःसक्तामहर्षयः ॥ शांतिव्यवस्थिताविप्राः
शमेदमइतिप्रभो ॥ १ ॥ तस्माद्यज्ञफलैस्तुल्यंनकिंचिदिहदृश्यते ॥ इतिमेवर्त्ततेबुद्धिस्तथाचैतदसंशयं ॥ २ ॥ यज्ञैरिष्ट्वातुबहवोराजानोद्विजसत्तमाः ॥ इहकी
र्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्नुयुः ॥ ३ ॥ देवराजःसहस्राक्षःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ देवराज्यंमहातेजाःप्राप्तवानखिलंविभुः ॥ ४ ॥ यदायुधिष्ठिरोराजाभीमार्जुन
पुरःसरः ॥ सदृशोदेवराजेनसमृद्ध्याविक्रमेणच ॥ ५ ॥ अथकस्मात्सनकुलोगर्हयामासतंक्रतुं ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ वैशंपायन
उवाच यज्ञस्यविधिमग्र्यंवैफलंचापिनराधिप ॥ गदतःशृणुमेराजन्यथावदिहभारत ॥ ७ ॥ पुराशक्रस्ययजतःसर्वऊचुर्महर्षयः ॥ ऋत्विक्षुकर्मव्यग्रेषु
वितर्तेयज्ञकर्मणि ॥ ८ ॥ हूयमानेतथावह्नौहोत्रेगुणसमन्विते ॥ देवेष्वाहूयमानेषुस्थितेषुपरमर्षिषु ॥ ९ ॥ सुप्रतीतैस्तथाविप्रैःस्वागमैःसुस्वरैर्नृप ॥ अश्रांतैश्चा
पिलघुभिरध्वर्युवृषभैस्तथा ॥ १० ॥ आलंभसमयेतस्मिन्गृहीतेषुपशुष्वथ ॥ महर्षयोमहाराजबभूवुःकृपयान्विताः ॥ ११ ॥

ततोदीनान्पशून्दृष्ट्वाऋषयस्तेतपोधनाः॥ ऊचुःशक्रंसमागम्यनायंयज्ञविधिःशुभः॥ १२ ॥ अपरिज्ञानमेतत्तेमहांतंधर्ममिच्छतः ॥ नहियज्ञेपशुगणाविधि
दृष्टाःपुरंदर ॥ १३॥ धर्मोपघातकस्त्वेषसमारंभस्तवप्रभो ॥ नायंधर्मकृतोयज्ञोनहिंसाधर्मउच्यते ॥ १४॥ आगमेनैवतेयज्ञंकुर्वंतुयदिचेच्छसि॥ १५॥ वि
धिदृष्टेनयज्ञेनधर्मस्तेसुमहान्भवेत्॥ यजबीजैःसहस्राक्षत्रिवर्षपरमोषितैः॥ १६ ॥ एषधर्मोमहान्शक्रमहागुणफलोदयः ॥ शतक्रतुस्तुतद्वाक्यमृषिभिस्तत्त्व
दर्शिभिः॥ १७॥ उक्तंनप्रतिजग्राहमानान्मोहवशंगतः॥ तेषांविवादःसुमहान्शक्रयज्ञेतपस्विनां ॥ १८ ॥ जंगमैःस्थावरैर्वापियष्टव्यमितिभारत ॥ तेतुखि
न्नाविवादेनऋषयस्तत्त्वदर्शिनः॥ १९॥ तदासंधायशक्रेणपप्रच्छुर्नृपतिंवसुं॥ धर्मसंशयमापन्नान्सत्यंब्रूहिमहामते॥ २० ॥ महाभागकथंयज्ञेष्वागमोनृप
सत्तम॥ यष्टव्यंपशुभिर्मुख्यैरथोबीजैरसैरिति॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वातुवसुस्तेषामविचार्यबलाबलं ॥ यथोपनीतैर्यष्टव्यमितिप्रोवाचपार्थिवः ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा
सनृपतिःप्रविवेशरसातलं॥ उक्त्वाथवितथंप्रश्नंचेदीनामीश्वरःप्रभुः॥ २३॥ तस्मान्नवाच्यंह्येकेनबहुज्ञेनापिसंशये ॥ प्रजापतिमपाहायस्वयंभुवमृतेप्रभुं॥
॥ २४॥ तेनदत्तानिदानानिपापेनाशुद्धबुद्धिना॥ तानिसर्वाण्यनादृत्यनश्यंतिविपुलान्यपि॥ २५ ॥ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यहिंसकस्यदुरात्मनः ॥ दानेनकीर्त्तिर्भ
वतिनप्रेत्येहचदुर्मतेः॥ २६॥ अन्यायोपगतंद्रव्यमभीक्ष्णंयोह्यपंडितः॥ धर्माभिशंकीयजतेनसधर्मफलंलभेत्॥ २७॥ धर्मवैतंसिकोयस्तुपापात्मापुरुषाध
मः॥ ददातिदानंविप्रेभ्योलोकविश्वासकारणं॥ २८॥ पापेनकर्मणाविप्रोधनंप्राप्यनिरंकुशः॥ रागमोहान्वितःसोंतेकलुषांगतिमश्नुते॥ २९॥ अपिसंचयबु
द्धिर्हिलोभमोहवशंगतः॥ उद्वेजयतिभूतानिपापेनाशुद्धबुद्धिना ॥ ३० ॥ एवंलब्ध्वाधनंमोहाद्योहिदद्याद्यजेतवा ॥ नतस्यसफलंप्रेत्यभुंक्तेपापधनागमात्॥
॥ ३१ ॥ उंछंमूलंफलंशाकमुदपात्रंतपोधनाः॥ दानंविभवतोदत्वानराःस्वर्यांतिधार्मिकाः ॥ ३२॥ एषधर्मोमहायोगोदानंभूतदयातथा॥ ब्रह्मचर्यंतथासत्य
मनुक्रोशोधृतिःक्षमा॥ ३३॥ सनातनस्यधर्मस्यमूलमेतत्सनातनं॥ श्रूयंतेहिपुरावृत्ताविश्वामित्रादयोनृपाः॥ ३४ ॥ विश्वामित्रोसितश्चैवजनकश्चमहीप
तिः॥ कक्षसेनार्ष्टिसेनौचसिंधुद्वीपश्चपार्थिवः॥ ३५॥ एतेचान्येचबहवःसिद्धिंपरमिकांगताः॥ नृपाःसत्यैश्चदानैश्चन्यायलब्धैस्तपोधनाः॥ ३६ ॥

॥३७॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥९१॥ ॥७॥ धर्मागतेनेत्यध्यायःसर्वसाधनहीनाअपिमहांतोयज्ञंनिर्वर्त्तयंत्येवेतिवक्तुमारभ्यते ॥१॥२॥३॥४॥५॥

ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायेचाश्रितास्तपः॥ दानधर्माग्निनाशुद्धास्तेस्वर्गंयांतिभारत॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणि हिंसामिश्रधर्मनिंदायांएकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच धर्मागतेनत्यागेनभगवन्स्वर्गमस्तिचेत् ॥ एत न्मेसर्वमाचक्ष्वकुशलोह्यसिभाषितुं॥ १॥ तस्योंछवृत्तेर्यद्वृत्तंसक्तुदानेफलंमहत्॥ कथितंतुममब्रह्मंस्तथ्यमेतदसंशयं॥ २॥ कथंहिसर्वयज्ञेषुनिश्चयःपरमो ऽभवत्॥ एतदर्हसिमेवक्तुंनिखिलेनद्विजर्षभ॥ ३॥ वैशंपायनउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अगस्त्यस्यमहायज्ञेपुरावृत्तमरिंदम॥४॥ पुरा गस्त्योमहातेजादीक्षांद्वादशवार्षिकीं॥ प्रविवेशमहाराजसर्वभूतहितेरतः॥ ५॥ तत्राग्निकल्पाहोतारआसन्सत्रेमहात्मनः॥ मूलाहाराःफलाहाराःसाश्मकुट्टा मरीचिपाः॥ ६॥ परिपृष्टिकावैघसिकाःप्रसंख्यानास्तथैवच॥ यतयोभिक्षवश्चात्रबभूवुःपर्यवस्थिताः॥ ७॥ सर्वेप्रत्यक्षधर्माणोजितक्रोधाजितेंद्रियाः॥ द मेस्थिताश्चसर्वेतेहिंसादंभविवर्जिताः॥ ८॥ वृत्तेशुद्धेस्थितानित्यमिंद्रियैश्चाप्यबाधिताः॥ उपातिष्ठंततंयज्ञंयजंतस्तेमहर्षयः॥ ९॥ यथाशक्त्याभगवतातद न्नंसमुपार्जितं॥ तस्मिन्सत्रेतुयद्वृत्तंयद्योग्यंचतदाभवत्॥ १०॥ तथाह्यनेकैर्मुनिभिर्महांतःक्रतवःकृताः॥ एवंविधेत्वगस्त्यस्यवर्त्तमानेतथाध्वरे॥ नववर्षस हस्राक्षस्तदाभरतसत्तम॥ ११॥ ततःकर्मांतरेराजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः॥ कथेयमभिनिर्वृत्तामुनीनांभावितात्मनां॥ १२॥ अगस्त्योयजमानोसौददात्यन्नं विमत्सरः॥ नचवर्षतिपर्जन्यःकथमन्नंभविष्यति॥ १३॥ सत्रंचेदंमहद्विप्रामुनेर्द्वादशवार्षिकं॥ नवर्षिष्यतिदेवश्चवर्षाण्येतानिद्वादश॥ १४॥ एतद्भवंतःसं चिंत्यमहर्षेरस्यधीमतः॥ अगस्त्यस्यातितपसःकर्त्तुमर्हत्यनुग्रहं॥ १५॥ इत्येवमुक्तेवचनेततोगस्त्यःप्रतापवान्॥ १६॥ प्रोवाचवाक्यंसतदाप्रसाद्यशिरसा मुनीन्॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १७॥ चिंतायज्ञंकरिष्यामिविधिरेषसनातनः॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १८॥ स्पर्शयज्ञंक रिष्यामिविधिरेषसनातनः॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १९॥

मरीचिपाश्चंद्रमरीचिपानमात्रवृत्तयः ॥ ६ ॥ परिपृष्टंचेदेवगृह्णंतिनान्यथातेपरिपृष्टिकाः पाठांतरेपरिपृच्छिकाअपितएव प्रसंख्यानास्तत्कालमात्रसंग्रहाः अप्रक्षालाइतिपाठेशेषहीनाः॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ चितायज्ञंमानसंयज्ञं संकल्पमात्रेणैवदेवानृषींश्चतर्पयिष्यामीत्यर्थः ॥१८॥ स्पर्शयज्ञंउपात्ततद्रव्यस्यव्ययमकृत्वातत्स्पर्शेनैवतांस्तर्पयिष्यामि एवंदृष्टियज्ञोपिज्ञेयः॥१९॥

सिद्धद्रव्याभावेध्यानमात्रेणद्रव्याण्याहरिष्यामीत्याह ध्येयेति पाठांतरेव्यायामेनशरीरक्लेशेन ॥ २० ॥ २१ ॥ ध्येयात्मनेत्यस्यप्रपंचोथवेत्यादिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

ध्येयात्मनाहरिष्यामियज्ञानितान्यतव्रतः ॥ बीजयज्ञोमयायंवैबहुवर्षसमाचितः ॥ २० ॥ बीजैर्हितंकरिष्यामिनात्रविघ्नोभविष्यति ॥ नेदंशक्यंवृथाकर्तुंमम
सत्रंकथंचन ॥ २१ ॥ वर्षिष्यतीहवादेवोनवावर्षंभविष्यति ॥ अथवाभ्यर्थनामिंद्रोनकरिष्यतिकामतः ॥ २२ ॥ स्वयमिंद्रोभविष्यामिजीवयिष्यामिचप्रजाः ॥
योयदाहारजातश्चसतथैवभविष्यति ॥ २३ ॥ विशेषंचैवकर्तास्मिपुनःपुनरतीवहि ॥ अद्येहस्वर्णमभ्येतुयच्चान्यद्वसुकिंचन ॥ २४ ॥ त्रिषुलोकेषुयच्चास्तित
दिहागम्यतांस्वयं ॥ दिव्याश्चाप्सरसांसंघागंधर्वाश्चसकिन्नराः ॥ २५ ॥ विश्वावसुश्चयेचान्येतेप्युपासंतुमेमखं ॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चयत्किंचिद्वसुविद्यते ॥ २६ ॥
सर्वंतदिहयज्ञेषुस्वयमेवोपतिष्ठतु ॥ स्वर्गःस्वर्गसदश्चैवधर्मश्चस्वयमेवतु ॥ २७ ॥ इत्युक्तेसर्वमेवैतदभवत्तपसामुनेः ॥ तस्यदीप्ताग्निमहसस्त्वगस्त्यस्यातितेज
सः ॥ २८ ॥ ततस्तेमुनयोदृष्ट्वाददृशुस्तपसोबलं ॥ विस्मितावचनंप्राहुरिदंसर्वंमहार्थवत् ॥ २९ ॥ ऋषयऊचुः प्रीताःस्मतववाक्येननत्विच्छामस्तपो
व्ययं ॥ तैरेवयज्ञैस्तुष्टाःस्मन्यायेनेच्छामहेवयं ॥ ३० ॥ यज्ञांदीक्षांतथाहोमान्यच्चान्यन्मृगयामहे ॥ न्यायेनोपार्जिताहाराःस्वकर्माभिरतावयं ॥ ३१ ॥ वेदांश्च
ब्रह्मचर्येणन्यायतःप्रार्थयामहे ॥ न्यायेनोत्तरकालंचगृहेभ्योनिःसृतावयं ॥ ३२ ॥ धर्मदृष्टैर्विधिद्वारैस्तपस्तप्स्यामहेवयं ॥ भवतःसम्यगिष्टातुबुद्धिर्हिंसाविव
र्जिता ॥ ३३ ॥ एतामहिंसांयज्ञेषुब्रूयास्त्वंसततंप्रभो ॥ प्रीतास्ततोभविष्यामोवयंतुद्विजसत्तम ॥ ३४ ॥ विसर्जिताःसमाप्तौचसत्रादस्माद्व्रजामहे ॥ तथाकथ
यतांतेषांदेवराजःपुरंदरः ॥ ३५ ॥ ववर्षसुमहातेजादृष्ट्वातस्यतपोबलं ॥ आसमाप्तेश्चयज्ञस्यतस्यामितपराक्रमः ॥ ३६ ॥ निकामवर्षीपर्जन्योबभूवजनमेज
य ॥ प्रसादयामासचतमगस्त्यंत्रिदशेश्वरः ॥ स्वयमभ्येत्यराजर्षेपुरस्कृत्यबृहस्पतिं ॥ ३७ ॥ ततोयज्ञसमाप्तौतान्विससर्जमहामुनीन् ॥ अगस्त्यःपरमप्रीतःपू
जयित्वायथाविधि ॥ ३८ ॥ जनमेजयउवाच कोसौनकुलरूपेणशिरसाकांचनेनवै ॥ प्राहमानुषवद्वाचमेतत्पृष्टोवदस्वमे ॥ ३९ ॥ वैशंपायनउवाच
एतत्पूर्वंनपृष्टोहंनचास्माभिःप्रभाषितं ॥ श्रूयतांनकुलोयोसौयथावाक्तस्यमानुषी ॥ ४० ॥ श्राद्धंसंकल्पयामासजमदग्निःपुराकिल ॥ होमधेनुस्तमागाच्चस्व
यमेवदुदोहतां ॥ ४१ ॥ तत्पयःस्थापयामासनवेभांडेदृढेशुचौ ॥ तच्चक्रोधस्वरूपेणपिठरंधर्मआविशत् ॥ ४२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कोसावित्यादिशेषकथाक्रोधजयस्योत्कर्षवर्णनार्था ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पिठरंपात्रंधर्मआविशत्तत्पयःपीतवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥

जिज्ञासुस्त्वमृषिश्रेष्ठंकिंकुर्यांद्विप्रियेकृते ॥ इतिसंचिंत्यधर्मःसधर्षयामासतत्पयः ॥ ४३ ॥ तमाज्ञायमुनिःक्रोधंनैवास्यसचुकोपह ॥ सतुक्रोधस्ततोराजन्ब्राह्मणींमूर्त्तिमास्थितः ॥ जितेतस्मिन्भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्षणः ॥ ४४ ॥ जितोस्मीतिभृगुश्रेष्ठभृगवोह्यतिरोषणाः ॥ लोकेमिथ्याप्रवादोयंयत्त्वयास्मिविनिर्जितः ॥ ४५ ॥ वशेस्थितोहंत्वय्यद्यक्षमावतिमहात्मनि ॥ बिभेमितपसःसाधोप्रसादंकुरुमेप्रभो ॥ ४६ ॥ जमदग्निरुवाच साक्षाद्दृष्टोसिमेक्रोधगच्छत्वंविगतज्वरः ॥ नत्वयापकृतंमेद्यनचमेमन्युरस्तिवै ॥ ४७ ॥ यान्समुद्दिश्यसंकल्पःपयसोस्यकृतोमया ॥ पितरस्तेमहाभागास्तेभ्योबुद्ध्यस्वगम्यतां ॥ ४८ ॥ इत्युक्तोजातसंत्रासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ पितॄणामभिषंगाच्चनकुलत्वमुपागतः ॥ ४९ ॥ सतान्प्रसादयामासशापस्यांतोभवेदिति ॥ तैश्चाप्युक्तःक्षिपन्धर्मंशापस्यांतमवाप्स्यसि ॥ ५० ॥ तैश्चोक्तोयज्ञियान्देशान्धर्मारण्यंतथैवच ॥ जुगुप्समानोधावन्सतंयज्ञंसमुपासदत् ॥ ५१ ॥ धर्मपुत्रमथाक्षिप्यसक्तुप्रस्थेनतेनसः ॥ मुक्तःशापात्ततःक्रोधोधर्मोह्यासीद्युधिष्ठिरः ॥ ५२ ॥ एवमेतत्तदावृत्तंतेयज्ञंतस्यमहात्मनः ॥ पश्यतांचापिनस्तत्रनकुलोंतर्हितस्तदा ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिनकुलोपाख्यानेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तमनुगीतापर्वाश्वमेधिकंच अतःपरमाश्रमवासिकंपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ प्राप्यराज्यंनरव्याघ्राःपांडवामेपितामहाः ॥ कथमासन्महाभागाधृतराष्ट्रेमहात्मनि ॥ १ ॥ अस्मिन्पर्वण्यमीवृत्तांताः व्यासवाक्यं संवर्तमरुत्तीयं अनुगीता वासुदेवागमनं ब्राह्मणगीता गुरुशिष्यसंवादः उत्तंकोपाख्यानं द्वारकाप्रवेशः पांडवप्रयाणं निधिलाभः परिक्षिज्जन्म स्त्रीविलापः बालसंजीवनं सुवर्णानयनं अश्वपरीक्षा हयरक्षणं बभ्रुवाहनविजयः अश्वमेधयज्ञः नकुलोपाख्यानं ॥

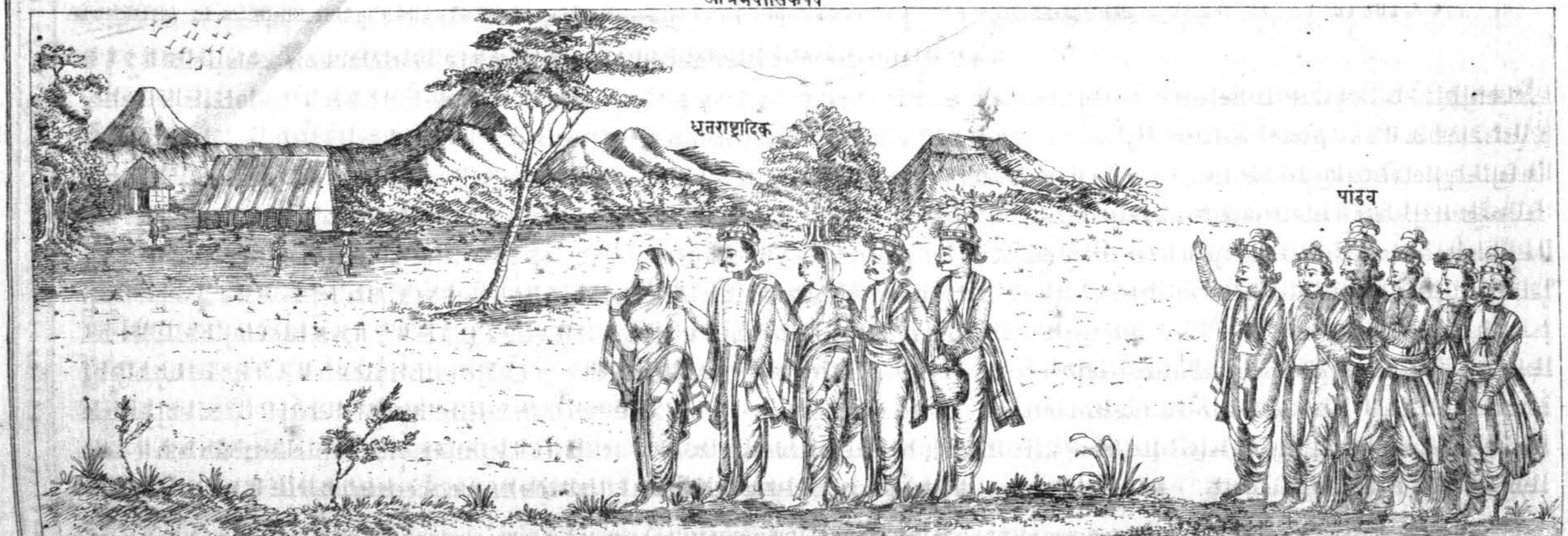
॥ अत्रव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

॥ इदं आश्वमेधिकंपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७८४ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्व समाप्तं ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्व प्रारभ्यते ॥

आश्रमवासिकपर्व

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीनारायणलक्ष्मणौततपदंधीरेशगंगाधरौगोपालंचनिधायचेतसिशिवंचिंतामणिंचाददत् ॥ पर्वस्वाश्रमवासिकादिषुचतुर्ष्वारभ्यतेभारतेपूर्वाचार्यमतानुगेनविदुषाभावप्रदीपोद्धृतः॥१॥ पूर्वत्रअंगोपांगसहिताब्रह्मविद्यासमापितातत्रसर्वभोगत्यागपूर्वकंशमाद्युपसंपत्तिर्वनवासिनामेवभवतीतिधृतराष्ट्राद्याचारप्रदर्शनेनसूचयंस्ततोधिगंतव्यंजगज्जीवेश्वरतत्त्वंचाश्चर्यप्रदर्शनव्याजेनप्रतिपादयिष्यन्नु

श्रीगणेशायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ जनमेजयउवाच प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवामेपितामहाः॥ कथमासन्महाराज्ञिधृतराष्ट्रेमहात्मनि॥१॥ सतुराजाहतामात्योहतपुत्रोनिराश्रयः॥ कथमासीद्धतैश्वर्योगांधारीचयशस्विनी॥२॥ कियंतंचैवकालंतेममपूर्वपितामहाः॥ स्थिताराज्येमहात्मानस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥३॥ वैशंपायनउवाच प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवाहतशत्रवः॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यपृथिवींपर्यपालयन्॥४॥ धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरःसंजयस्तथा॥ वैश्यापुत्रश्चमेधावीयुयुत्सुःकुरुसत्तम॥ पांडवाःसर्वकार्याणिसंपृच्छंतिस्मतंनृपं॥ चक्रुस्तेनाभ्यनुज्ञातावर्षाणिदशपंचच॥६॥ सदाहिगत्वातेवीराःपर्युपासंततंनृपं॥ पादाभिवादनंकृत्वाधर्मराजमतेस्थिताः॥७॥ तेमूर्ध्निसमुपाघ्राताःसर्वकार्याणिचक्रिरे॥ कुंतिभोजसुताचैवगांधारीमन्ववर्तत॥८॥ द्रौपदीचसुभद्राचयाश्चान्याःपांडवस्त्रियः॥ समांवृत्तिमवर्तंततयोःश्वश्र्वोर्यथाविधि॥९॥ शयनानिमहार्हाणिवासांस्याभरणानिच॥ राजार्हाणिचसर्वाणिभक्ष्यभोज्यान्यनेकशः॥१०॥ युधिष्ठिरोमहाराजधृतराष्ट्रेभ्युपाहरत्॥ तथैवकुंतीगांधार्यांगुरुवृत्तिमवर्तत॥ ॥११॥ विदुरःसंजयश्चैवयुयुत्सुश्चैवकौरव॥ उपासतेस्मतंवृद्धंहतपुत्रंजनाधिपं॥१२॥ स्यालोद्रोणस्ययश्चासीद्दयितोब्राह्मणोमहान्॥ सचतस्मिन्महेष्वासःकृपःसमभवत्तदा॥१३॥ व्यासश्चभगवान्नित्यमासांचक्रेनृपेणह॥ कथाःकुर्वन्पुराणर्षिर्देवर्षिपितृरक्षसां॥१४॥ धर्मयुक्तानिकार्याणिव्यवहारान्वितानिच॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोविदुरस्तान्यकारयत्॥१५॥ सामंतेभ्यःप्रियाण्यस्यकार्याणिसुबहून्यपि॥ प्राप्यंतेथैःसुलघुभिःसुनयाद्विदुरस्यवै॥१६॥ अकरोद्बंधमोक्षंचवध्यानांमोक्षणंतथा॥ नचधर्मसुतोराजाकदाचित्किंचिदब्रवीत्॥१७॥ विहारयात्रासुपुनःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ सर्वान्कामान्महातेजाःप्रददावंबिकासुते॥१८॥ आरालिकाःसूपकारारागखांडविकास्तथा॥ उपातिष्ठंतराजानंधृतराष्ट्रंयथापुरा॥ १९॥

त्तरग्रंथमारभते प्राप्यराज्यंमहात्मानइति ॥१॥२॥३॥४॥ उपातिष्ठत्आराधितवान् ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ तस्मिन्धृतराष्ट्रेसमभवत्तन्निकटेअभवत् ॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥
आरालिकाः अरयाशस्त्रविशेषेणलुनंछिन्नंशाकादिअरालुतत्संस्कुर्वंतितेआरालिकाःशाकविशेषकर्तारः रागखांडवं पिप्पलीशुंठीशर्करोपेतोमुद्गयूषस्तत्कर्तारोरागखांडविकाः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अन्वशात्अनुशिक्षितवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआश्रमवासिकेप०नैलकंठीये भारतभा०प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥७॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥

वासांसिचमहार्हाणिमाल्यानिविविधानिच॥उपाजन्हुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रस्यपांडवाः॥ २०॥ मैरेयमत्स्यमांसानिपानकानिमधूनिच॥चित्रान्भक्ष्यविकारांश्च
चक्रुस्तस्ययथापुरा॥ २१॥ येचापिपृथिवीपालाःसमाजग्मुस्ततस्ततः॥ उपातिष्ठंततेसर्वेकौरवेंद्रंयथापुरा॥ २२॥ कुंतीचद्रौपदीचैवसात्वतीचयशस्विनी॥ उ
लूपीनागकन्याचदेवीचित्रांगदातथा॥ २३॥ धृष्टकेतोश्चभगिनीजरासंधसुतातथा॥ एताश्चान्याश्चबह्व्योवैयोषितःपुरुषर्षभ॥ २४॥ किंकराःपर्युपातिष्ठन्स
र्वाःसुबलजांतथा॥ यथापुत्रवियुक्तोयंनकिंचिद्दुःखमाप्नुयात्॥ २५॥ इतितानन्वशाद्भ्रातॄन्नित्यमेवयुधिष्ठिरः॥ एवंतेधर्मराजस्यश्रुत्वावचनमर्थवत्॥ २६॥
सविशेषमवर्ततभीममेकंतदाविना॥ नहितत्तस्यवीरस्यहृदयादपसर्पति॥ धृतराष्ट्रस्यदुर्बुद्ध्यायद्वृत्तंद्यूतकारितं॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि
केप०आश्रमवासपर्वणिप्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवंसंपूजितोराजापांडवैरंबिकासुतः॥ विजहारयथापूर्वमृषिभिःपर्युपासितः
॥ १ ॥ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चप्रददौसकुरूद्वहः॥ तच्चकुंतीसुतोराजासर्वमेवान्वपद्यत॥ २॥ आनृशंस्यपरोराजाप्रीयमाणोयुधिष्ठिरः॥ उवाचसतदाभ्रातॄनमात्यां
श्चमहीपतिः॥ ३॥ मयाचैवभवद्भिश्चमान्यएषनराधिपः॥ निदेशेधृतराष्ट्रस्ययस्तिष्ठतिसमेसुहृत्॥ ४॥ विपरीतश्चमेशत्रुर्नियम्यश्चभवेन्नरः॥ पितृवृत्तेषु
चाहःसुपुत्राणांश्राद्धकर्मणि॥ ५॥ सुहृदांचैवसर्वेषांयावदस्यचिकीर्षितं॥ ततःसराजाकौरव्योधृतराष्ट्रोमहामनाः॥ ६॥ ब्राह्मणेभ्योयथार्हेभ्योददौवित्तान्य
नेकशः॥ धर्मराजश्चभीमश्चसव्यसाचीयमावपि॥ ७॥ तत्सर्वमन्ववर्ततस्यप्रियचिकीर्षया॥ कथंनुराजावृद्धःसपुत्रपौत्रवधार्दितः॥ ८॥ शोकमस्मत्कृतं
प्राप्यनम्रियेतेतिचिंत्यते॥ यावद्धिकुरुवीरस्यजीवत्पुत्रस्यवैसुखं॥ ९ ॥ बभूवतदवाप्नोतिभोगांश्चेतिव्यवस्थिताः॥ ततस्तेसहिताःपंचभ्रातरःपांडुनंदनाः॥
॥ १० ॥ तथाशीलाःसमातस्थुर्धृतराष्ट्रस्यशासने॥ धृतराष्ट्रश्चतान्सर्वान्विनीतान्नियमेस्थितान्॥ ११ ॥ शिष्यवृत्तिंसमापन्नान्गुरुवत्प्रत्यपद्यत॥ गांधारीचै
वपुत्राणांविविधैःश्राद्धकर्मभिः॥ १२ ॥ आनृण्यमगमत्कामान्विप्रेभ्यःप्रतिपाद्यसा॥ एवंधर्मभृतांश्रेष्ठोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ १३॥ भ्रातृभिःसहितोधीमा
नपूजयामासतंनृपं॥ वैशंपायनउवाच सराजासुमहातेजावृद्धःकुरुकुलोद्वहः॥ १४॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ पितृवृत्तेषुपितावृत्तःप्रमीतोयेषुतेषुक्षयाहेषु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीये भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥५॥

नददर्शतदाकिंचिदप्रियंपांडुनंदने ॥ वर्तमानेषुसद्वृत्तिंपांडवेषुमहात्मसु ॥ १५॥ प्रीतिमानभवद्राजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ सौबलेयीचगांधारीपुत्रशोकमपा
स्यतं ॥ १६॥ सदैवप्रीतिमत्यासीत्तनयेषुनिजेष्विव ॥ प्रियाण्येवतुकौरव्योनाप्रियाणिकुरूद्वहः ॥ १७॥ वैचित्रवीर्येनृपतौसमाचरतवीर्यवान् ॥ यद्यद्ब्रूतेच
किंचित्सधृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ १८॥ गुरुवालघुवाकार्यंगांधारीचतपस्विनी ॥ तंसराजामहाराजपांडवानांधुरंधरः ॥ १९॥ पूजयित्वावचस्तत्तदकार्षीत्परवी
रहा ॥ तेनतस्याभवत्प्रीतोवृत्तेनसनराधिपः ॥ २०॥ अन्वतप्यतसंस्मृत्यपुत्रंतंमंदचेतसं ॥ सदाचप्रातरुत्थायकृतजप्यःशुचिर्नृपः ॥ २१॥ आशास्तेपांडुपुत्रा
णांसमरेष्वपराजयं ॥ ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्याथहुत्वाचैवहुताशनं ॥ २२॥ आयूंषिपांडुपुत्राणामाशंसतनराधिपः ॥ नतांप्रीतिंपरामापपुत्रेभ्यःसकुरूद्वहः ॥
॥ २३॥ यांप्रीतिंपांडुपुत्रेभ्यःसदावापनराधिपः ॥ ब्राह्मणानांयथावृत्तःक्षत्रियाणांयथाविधः ॥ २४॥ तथाविट्शूद्रसंघानामभवत्सप्रियस्तदा ॥ यच्चकिंचि
त्तदापापंधृतराष्ट्रसुतैःकृतं ॥ २५॥ अकृत्वाहृदितत्पापंतंनृपंसोन्ववर्तत ॥ यश्चकश्चिन्नरःकिंचिदप्रियंवांबिकासुते ॥ २६॥ कुरुतेद्वेष्यतामेतिसकौंतेयस्यधीम
तः ॥ नराज्ञोधृतराष्ट्रस्यनचदुर्योधनस्यवै ॥ २७॥ उवाचदुष्कृतंकश्चिद्युधिष्ठिरभयान्नरः ॥ धृत्यातुष्टोनरेंद्रःसगांधारीविदुरस्तथा ॥ २८॥ शौचेनचाजातश
त्रोर्नतुभीमस्यशत्रुहन् ॥ अन्ववर्ततभीमोपिनिश्चितोधर्मजंनृपं ॥ २९॥ धृतराष्ट्रंचसंप्रेक्ष्यसदाभवतिदुर्मनाः ॥ राजानमनुवर्तंतंधर्मपुत्रममित्रहा ॥ अन्वव
र्ततकौरव्योहृदयेनपराङ्मुखः ॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिके० आश्रमवासप० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥ ॥५॥ वैशंपायनउवाच युधि
ष्ठिरस्यनृपतेर्दुर्योधनपितुस्तदा ॥ नांतरंददृशूराज्येपुरुषाःप्रणयंप्रति ॥ १॥ यदातुकौरवोराजापुत्रंसस्मारदुर्मतिं ॥ तदाभीमंहृदाराजन्नपध्यातिसपार्थिवः ॥
॥ २॥ तथैवभीमसेनोपिधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ नामर्षयतराजेंद्रसदैवदुष्टवद्धृदा ॥ ३॥ अप्रकाशान्यप्रियाणिचकारास्यवृकोदरः ॥ आज्ञांप्रत्यहरच्चापिकृतकैः
पुरुषैःसदा ॥ ४॥ स्मरन्दुर्मंत्रितंतस्यवृत्तान्यप्यस्यकानिचित् ॥ अथभीमःसुहृन्मध्येबाहुशब्दंतथाकरोत् ॥ ५॥ संश्रवेधृतराष्ट्रस्यगांधार्याश्चाप्यमर्षणः ॥ स्मृ
त्वादुर्योधनंशत्रुंकर्णदुःशासनावपि ॥ ६॥ प्रोवाचेदंसुसंरब्धोभीमःसपरुषंवचः ॥ अंधस्यनृपतेःपुत्रामयापरिघबाहुना ॥ ७॥

युधिष्ठिरस्येति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२.॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ तृष्णाविनयनंतृषामात्रापहंमंडादिनतुक्षुद्व्याधिहरं ॥ २६॥

नीतालोकममुंसर्वैनानाशस्त्रास्त्रयोधिनः॥ इमौतौपरिघप्रख्यौभुजौममदुरासदौ ॥ ८ ॥ ययोरंतरमासाद्यधार्तराष्ट्राःक्षयंगताः ॥ ताविमौचंदनेनाक्तौचंदना
र्हौचमेभुजौ ॥ ९ ॥ याभ्यांदुर्योधनोनीतःक्षयंससुतबांधवः ॥ एताश्चान्याश्चविविधाःशल्यभूतानराधिप ॥ १० ॥ वृकोदरस्यतावाचःश्रुत्वानिर्वेदमागमत्॥
साचबुद्धिमतीदेवीकालपर्यायवेदिनी॥ ११॥गांधारीसर्वधर्मज्ञातान्यलीकानिशुश्रुवे ॥ ततःपंचदशेवर्षेसमतीतेनराधिपः॥ १२॥ राजानिर्वेदमापेदेभीमवा
ग्बाणपीडितः॥ नान्वबुध्यततद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १३॥ श्वेताश्वोवाथकुंतीवाद्रौपदीवायशस्विनी ॥ माद्रीपुत्रौचधर्मज्ञौचित्तंतस्यान्ववर्ततां ॥ १४॥
राज्ञस्तुचित्तंरक्षंतौनोचतुःकिंचिदप्रियं॥ततःसमानयामासधृतराष्ट्रःसुहृज्जनं॥ १५॥बाष्पसंदिग्धमत्यर्थमिदमाहचतान्भृशं॥ धृतराष्ट्रउवाच विदितंभ
वतामेतद्यथावृत्तःकुरुक्षयः॥ १६॥ ममापराधात्तत्सर्वमनुज्ञातंचकौरवैः॥ योहंदुष्टमतिंमंदोज्ञातीनांभयवर्धनं॥ १७॥ दुर्योधनंकौरवाणामाधिपत्येभ्यषे
चयं॥ यच्चाहंवासुदेवस्यनाश्रौषंवाक्यमर्थवत्॥ १८॥ वध्यतांसाध्वयंपापःसामात्यइतिदुर्मतिः॥ पुत्रस्नेहाभिभूतस्तुहितमुक्तोमनीषिभिः॥ १९ ॥ विदुरेणा
थभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच॥ पदेपदेभगवताव्यासेनचमहात्मना॥ २०॥ संजयेनाथगांधार्यातदिदंतप्यतेचमां॥ यच्चाहंपांडुपुत्रेषुगुणवत्सुमहात्मसु॥ २१॥
नदत्तवान्श्रियंदीप्तांपितृपैतामहीमिमां॥ विनाशंपश्यमानोहिसर्वराज्ञांगदाग्रजः॥ २२ ॥ एतच्छ्रेयस्तुपरमममन्यतजनार्दनः॥ सोहमेतान्यलीकानिनिवृ
त्तान्यात्मनस्तदा॥ २३॥ हृदयेशल्यभूतानिधारयामिसहस्रशः॥ विशेषतस्तुपश्यामिवर्षेपंचदशेद्यवै॥ २४॥ अस्यपापस्यशुद्ध्यर्थंनियतोस्मिसुदुर्मतिः॥ च
तुर्थेनियतेकालेकदाचिदपिचाष्टमे॥ २५ ॥ तृष्णाविनयनंभुंजेगांधारीवेदतन्मम ॥ करोत्याहारमितिमांसर्वःपरिजनःसदा॥ २६॥ युधिष्ठिरभयादेतिभृशं
तप्यतिपांडवः॥ भूमौशयेजप्यपरोदर्भेष्वजिनसंवृतः॥ २७॥ नियमव्यपदेशेनगांधारीचयशस्विनी॥ हतंशतंतुपुत्राणांययोर्युद्धेऽपलायिनां॥ २८॥ नानु
तप्यामितच्चाहंक्षत्रधर्मंहितेविदुः॥ इत्युक्त्वाधर्मराजानमभ्यभाषतकौरवः॥ २९॥ भद्रंतेयादवीमातर्वचश्चेदंनिबोधमे॥ सुखमस्म्युषितःपुत्रत्वयासुपरिपा
लितः॥ ३०॥ महादानानिदत्तानिश्राद्धानिचपुनःपुनः ॥ प्रकृष्टंचमयापुत्रपुण्यंचीर्णंयथाबलं॥ ३१ ॥

॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

गांधारीहतपुत्रेयंधैर्येणोदीक्षतेचमां ॥ द्रौपद्याप्यपऽकर्तारस्तवचैश्वर्यहारिणः ॥ ३२ ॥ समतीतान्नृशंसास्तेस्वधर्मेणहतायुधि ॥ नतेषुप्रतिकर्तव्यंपश्यामिकुरुनंदन ॥ ३३ ॥ सर्वेशस्त्रभृतांलोकान्गतास्तेभिमुखंहताः ॥ आत्मनस्तुहितंपुण्यंप्रतिकर्तव्यमघवै ॥ ३४ ॥ गांधार्याश्चैवराजेंद्रतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ त्वंतुशस्त्रभृतांश्रेष्ठःसततंधर्मवत्सलः ॥ ३५ ॥ राजागुरुःप्राणभृतांतस्मादेतद्ब्रवीम्यहं ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरसंश्रयेयंवनान्यहं ॥ ३६ ॥ चीरवल्कलभृद्राजन्गांधार्यासहितोनया ॥ तवाशिषःप्रयुंजानोभविष्यामिवनेचरः ॥ ३७ ॥ उचितंनःकुलेतातसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पुत्रेष्वैश्वर्यमाधायवयसोंतेवनंनृप ॥ ३८ ॥ तत्राहंवायुभक्षोवानिराहारोपिवावसन् ॥ पत्न्यासहानयावीरचरिष्यामितपःपरं ॥ ३९ ॥ त्वंचापिफलभाक्ताततपसःपार्थिवोह्यसि ॥ फलभाजोहिराजानःकल्याणस्येतरस्यवा ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच नमांप्रीणयतेराज्यंत्वय्येवंदुःखितेनृप ॥ धिङ्मामस्तुसुदुर्बुद्धिंराज्यसक्तंप्रमादिनं ॥ ४१ ॥ योहंभवंतंदुःखार्तमुपवासकृशंभृशं ॥ जिताहारंक्षितिशयंनविंदेभ्रातृभिःसह ॥ ४२ ॥ अहोस्मिवंचितोमूढोभवतागूढबुद्धिना ॥ विश्वासयित्वापूर्वमांयदिदंदुःखमश्नुथाः ॥ ४३ ॥ किंमेराज्येनभोगैर्वाकिंयज्ञैःकिंसुखेनवा ॥ यस्यमेत्वंमहीपालदुःखान्येतान्यवाप्तवान् ॥ ४४ ॥ पीडितंचापिजानामिराज्यमात्मानमेवच ॥ अनेनवचसातुभ्यंदुःखितस्यजनेश्वर ॥ ४५ ॥ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ भवताविप्रहीणावैक्कनुतिष्ठामहेवयं ॥ ४६ ॥ औरसोभवतःपुत्रोयुयुत्सुर्नृपसत्तम ॥ अस्तुराजामहाराजयमन्यंमन्यसेभवान् ॥ ४७ ॥ अहंवनंगमिष्यामिभवान्राज्यंप्रशासतु ॥ नमामयशसादग्धंभूयस्त्वंदग्धुमर्हसि ॥ नाहंराजाभवान्राजाभवतःपरवानहं ॥ कथंगुरुंत्वांधर्मज्ञमनुज्ञातुमिहोत्सहे ॥ ४९ ॥ नमन्युर्हृदिनःकश्चित्सुयोधनकृतेनघ ॥ भवितव्यंतथातद्धिवयंचान्येचमोहिताः ॥ ५० ॥ वयंपुत्राहिभवतोयथादुर्योधनादयः ॥ गांधारीचैवकुंतीचनिर्विशेषेमतेमम ॥ ५१ ॥ समांत्वंयदिराजेंद्रपरित्यज्यगमिष्यसि ॥ पृष्ठतस्त्वनुयास्यामिसत्यमात्मानमालभे ॥ ५२ ॥ इयंहिवसुसंपूर्णामहीसागरमेखला ॥ भवताविप्रहीणस्यनमेप्रीतिकरीभवेत् ॥ ५३ ॥ भवदीयमिदंसर्वंशिरसात्वांप्रसादये ॥ त्वदधीनाःस्मराजेंद्रव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ५४ ॥ भवितव्यमनुप्राप्तोमन्येत्वंवसुधाधिप ॥ दिष्ट्याशुश्रूषमाणस्त्वांमोक्षिष्येमनसोज्वरं ॥ ५५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तापस्येमेमनस्तातवर्ततेकुरुनंदन ॥ उचितंचकुलेस्माकमरण्यगमनंप्रभो ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

च्चिरमस्म्युषितःपुत्रच्चिरंशुश्रूषितस्त्वया॥ वृद्धंमामप्यनुज्ञातुमर्हसित्वंनराधिप ॥ ५७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाधर्मराजानंवेपमानंकृतांजलिं॥ उ
वाचवचनंराजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः॥ ५८ ॥ संजयंचमहात्मानंकृपंचापिमहारथं॥ अनुनेतुमिहेच्छामिभवद्भिर्वसुधाधिपं॥ ५९ ॥ म्लायतेमेमनोहीदंमुखं
चपरिशुष्यति॥ वयसाचप्रकृष्टेनवाग्व्यायामेनचैवह॥ ६० ॥ इत्युक्त्वासतुधर्मात्मावृद्धोराजाकुरूद्वहः॥ गांधारींशिश्रियेधीमान्सहसैवगतासुवत्॥ ६१ ॥ तंतु
दृष्ट्वासमासीनंविसंज्ञमिवकौरवं॥ आर्तिंराजागमत्तीव्रांकौंतेयःपरवीरहा॥ ६२ ॥ युधिष्ठिरउवाच यस्यनागसहस्रेणशतसंख्येनवैबलं॥ सोयंनारीं
व्यपाश्रित्यशेतेराजागतासुवत्॥ ६३ ॥ आयसीप्रतिमायेनभीमसेनस्यसापुरा॥ चूर्णीकृताबलवतासौबलामाश्रितःस्त्रियं ॥ ६४ ॥ धिगस्तुमामधर्मज्ञंधि
ग्बुद्धिंधिक्चमेश्रुतं॥ यत्कृतेपृथिवीपालःशेतेयमतथोचितः ॥ ६५ ॥ अहमप्युपवत्स्यामियथैवायंगुरुर्मम॥ यदिराजानभुंक्तेयंगांधारीचयशस्विनी॥ ६६ ॥
वैशंपायनउवाच ततोस्यपाणिनाराजन्जलशीतेनपांडवः॥ उरोमुखंचशनकैःपर्यमार्जतधर्मवित्॥ ६७ ॥ तेनरत्नौषधिमतापुण्येनचसुगंधिना॥ पाणि
स्पर्शेनराज्ञःसराजासंज्ञामवापह॥ ६८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच स्पृशमांपाणिनाभूयःपरिष्वजचपांडव ॥ जीवामीवातिसंस्पर्शात्तवराजीवलोचन॥ ६९ ॥
मूर्धानंचतवाघ्रातुमिच्छामिमनुजाधिप॥ पाणिभ्यांहिपरिस्प्रष्टुंप्रीणनंहिमहन्मम॥ ७० ॥ अष्टमोह्यद्यकालोयमाहारस्यकृतस्यमे॥ येनाहंकुरुशार्दूलशक्नो
मिनविचेष्टितुं॥ ७१ ॥ व्यायामश्चायमत्यर्थंकृतस्त्वामभियाचता॥ ततोग्लानमनास्तातनष्टसंज्ञइवाभवं ॥ ७२ ॥ तवामृतरसप्रख्यंहस्तस्पर्शमिमंप्रभो॥
लब्ध्वासंजीवितोस्मीतिमन्येकुरुकुलोद्वह ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकौंतेयःपित्राज्येष्ठेनभारत॥ पस्पर्शसर्वगात्रेषुसौहार्दात्तंशनैस्तदा॥
॥ ७४ ॥ उपलभ्यततःप्राणान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यमूर्ध्न्याजिघ्रतपांडवं ॥ ७५ ॥ विदुरादयश्चतेसर्वेरुरुदुर्दुःखिताभृशं॥ अतिदुःखात्तुरा
जानंनोचुःकिंचनपांडवं॥ ७६ ॥ गांधारीत्वेवधर्मज्ञामनसोद्वहतीभृशं॥ दुःखान्यधारयद्राजन्मैवमित्येवचाब्रवीत्॥ ७७ ॥ इतरास्तुस्त्रियःसर्वाःकुंत्यासहसु
दुःखिताः॥ नेत्रैरागतविक्लेदैःपरिवार्यस्थिताभवन्॥ ७८ ॥ अथाब्रवीत्पुनर्वाक्यंधृतराष्ट्रोयुधिष्ठिरं॥ अनुजानीहिमांराजंस्तापस्येभरतर्षभ॥ ७९ ॥ ग्लायते
मेमनस्तातभूयोभूयःप्रजल्पतः॥ नमामतःपरंपुत्रपरिक्लेष्टुमिहार्हसि॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहमिति पौत्रोपि

तस्मिंस्तुकौरवेंद्रेतंतथाब्रुवतिपांडवं ॥ सर्वेषामेवयोधानामार्तनादोमहानभूत् ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वाकृशंविवर्णंचराजानमतथोचितं ॥ उपवासपरिश्रांतंत्वगस्थिप
रिवारणं ॥ ८२ ॥ धर्मपुत्रःस्वपितरंपरिष्वज्यमहाप्रभुं ॥ शोकजंबाष्पमुत्सृज्यपुनर्वचनमब्रवीत् ॥ ८३ ॥ नकामयेनरश्रेष्ठजीवितंपृथिवींतथा ॥ यथातवप्रि
यंराजंश्चिकीर्षामिपरंतप ॥ ८४ ॥ यदिचाहमनुग्राह्योभवतोदयितोपिवा ॥ क्रियतांतावदाहारस्ततोवेत्स्याम्यहंपरं ॥ ८५ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोयुधि
ष्ठिरं ॥ अनुज्ञातस्त्वयापुत्रभुंजीयामितिकामये ॥ ८६ ॥ इतिब्रुवतिराजेंद्रेधृतराष्ट्रेयुधिष्ठिरं ॥ ऋषिःसत्यवतीपुत्रोव्यासोऽभ्येत्यवचोब्रवीत् ॥ ८७ ॥ इतिश्री
महाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप०धृतराष्ट्रनिर्वेदेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ व्यासउवाच युधिष्ठिरमहाबाहोयथाहकुरुनंदनः ॥ धृ
तराष्ट्रोमहातेजास्तत्कुरुष्वाविचारयन् ॥ १ ॥ अयंहिवृद्धोनृपतिर्हतपुत्रोविशेषतः ॥ नेदंकृच्छ्रंचिरतरंसहेदितिमतिर्मम ॥ २ ॥ गांधारीचमहाभागाप्राज्ञाकरुण
वेदिनी ॥ पुत्रशोकंमहाराजधैर्येणोद्वहतेभृशं ॥ ३ ॥ अहमप्येतदेवत्वांब्रवीमिकुरुमेवचः ॥ अनुज्ञांलभतांराजामावृथेहमरिष्यति ॥ ४ ॥ राजर्षीणांपुराणा
नामनुयातुगतिंनृपः ॥ राजर्षीणांहिसर्वेषामंतेवनमुपाश्रयः ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसतदाराजाव्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रत्युवाचमहातेजाध
र्मराजोमहामुनिं ॥ ६ ॥ भगवानेवनोमान्योभगवानेवनोगुरुः ॥ भगवानस्यराज्यस्यकुलस्यचपरायणं ॥ ७ ॥ अहंतेपुत्रोभगवन्पिताराजागुरुश्चमे ॥ निदे
शवर्तीचपितुःपुत्रोभवतिधर्मतः ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसतुतंप्राहव्यासोवेदविदांवरः ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःपुनरेवमहाकविः ॥ ९ ॥ एवमेत
न्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ राजायंवृद्धतांप्राप्तःप्रमाणेपरमेस्थितः ॥ १० ॥ सोयंमयाभ्यनुज्ञातस्त्वयाचपृथिवीपतिः ॥ करोतुस्वमभिप्रायंमास्यविघ्नकरो
भव ॥ ११ ॥ एषएवपरोधर्मोराजर्षीणांयुधिष्ठिर ॥ समरेवाभवेन्मृत्युर्वनेवाविधिपूर्वकं ॥ १२ ॥ पित्रातुतवराजेंद्रपांडुनापृथिवीक्षिता ॥ शिष्यवृत्तेनराजा
यंगुरुवत्पर्युपासितः ॥ १३ ॥ क्रतुभिर्दक्षिणावद्भीरत्नपर्वतशोभितैः ॥ महद्भिरिष्टंगौर्भुक्ताप्रजाश्चपरिपालिताः ॥ १४ ॥ पुत्रसंस्थंचविपुलंराज्यंविप्रोषितेत्व
यि ॥ त्रयोदशसमाभुक्तंदत्तंचविविधंवसु ॥ १५ ॥ त्वयाचायंनरव्याघ्रगुरुशुश्रूषयानघ ॥ आराधितःसभृत्येनगांधारीचयशस्विनी ॥ १६ ॥

आत्मावैपुत्रनामासीतिपुत्राभिन्नत्वात्पुत्रएवाहंतेतव राजातुमेममपितागुरुश्च ॥ ८ ॥ ९ ॥ परमेप्रमाणेउपनिषन्मते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

तपोविधौतपःकरणे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अभुंक्तभुक्तवती ॥ ५ ॥ ६ ॥

अनुजानीहिपितरंसमयोस्यतपोविधौ ॥ नमन्युर्विद्यतेचास्यसुसूक्ष्मोपियुधिष्ठिर ॥ १७॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वावचनमनुमान्यचपार्थिवं॥ तथास्त्वितिचतेनोक्तःकौंतेयेनययौवनं॥ १८ ॥ गतेभगवतिव्यासेराजापांडुसुतस्तदा॥ प्रोवाचपितरंवृद्धंमंदंमंदमिवानतः ॥ १९ ॥ यदाहभगवान्व्यासोय च्चापिभवतोमतं ॥ यथाहचमहेष्वासःकृपोविदुरएवच॥ २० ॥ युयुत्सुःसंजयश्चैवतत्कर्तास्म्यहमंजसा॥सर्वएवहिमान्यामेकुलस्यहिहितैषिणः॥ २१ ॥ इदंतुया चेनृपतेत्वामहंशिरसानतः॥क्रियतांतावदाहारस्ततोगच्छाश्रमंप्रति॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवासपर्वणिव्यासानुज्ञायांचतुर्थो ध्यायः ॥ ४॥ ॥५॥ वैशंपायनउवाच ततोराज्ञाभ्यनुज्ञातोधृतराष्ट्रःप्रतापवान्॥ ययौस्वभवनंराजागांधार्यानुगतस्तदा॥ १ ॥ मंदप्राणगतिर्धीमा न्कृच्छ्रादिवसमुद्वहन्॥ पदातिःसमहीपालोजीर्णोगजपतिर्यथा॥ २॥ तमन्वगच्छद्विदुरोविद्वान्सूतश्चसंजयः॥ सचापिपरमेष्वासःकृपःशारद्वतस्तथा॥३॥ सप्रविश्यगृहंराजन्कृतपूर्वाह्णिकक्रियः॥ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा॥ ४॥ गांधारीचैवधर्मज्ञाकुंत्यासहमनस्विनी॥ वधूभिरुपचारेणपूजिताभुंक्त भारत॥५॥ कृताहारंकृताहाराःसर्वेतेविदुरादयः॥ पांडवाश्चकुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठंततंनृपं॥६॥ ततोब्रवीन्महाराजकुंतीपुत्रमुपह्वरे॥ निषण्णंपाणिनापृष्ठेसंस्पृश न्नंबिकासुतः॥७॥ अप्रमादस्त्वयाकार्यःसर्वथाकुरुनंदन॥ अष्टांगेराजशार्दूलराज्येधर्मपुरस्कृते॥८॥ तत्तुशक्यंमहाराजरक्षितुंपांडुनंदन॥ राज्यंधर्मेणकौंते यविद्धानसिनिबोधतत्॥ ९॥ विद्यावृद्धान्सदैवत्वमुपासीथायुधिष्ठिर॥ शृणुयास्तेचयद्ब्रूयुःकुर्याश्चैवाविचारयन्॥ १०॥ प्रातरुत्थायतान्राजन्पूजयित्वा यथाविधि॥ कृत्यकालेसमुत्पन्नेपृच्छेथाःकार्यमात्मनः॥ ११॥ तेतुसंमानिताराजंस्त्वयाकार्यहितार्थिना॥ प्रवक्ष्यंतिहितंतातसर्वथातवभारत॥ १२॥ इंद्रि याणिचसर्वाणिवाजिवत्परिपालय॥ हितायैवभविष्यंतिरक्षितंद्रविणंयथा॥ १३॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहान्शुचीन्॥ दांतान्कर्मसुपुण्यांश्चपु ण्यान्सर्वेषुयोजयेः॥ १४॥ चारयेथाश्चसततंचारैरविदितःपरैः॥ परीक्षितैर्बहुविधैःस्वराष्ट्रप्रतिवासिभिः॥ १५॥

॥ ७ ॥ अष्टांगेस्वाम्यमात्यादियुते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कर्मसुपुण्यान्जन्मनाचपुण्यान्अमात्यांश्चारयेथाइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥

* त्रियाधर्मार्थकामैश्चपरीक्षायातुसोपधेत्यभिधानचिंतामणिः

अट्टाडुर्गोपरिभागेसंचारस्थानानि षट्पदंषड्भिःपदैःपदनीयैःस्थानैर्युक्तं तेनसप्तप्राकारमितिगम्यते तत्रसप्तमस्यांतःपुरत्वात्षडेवान्येषांपदनीयानिस्थानानि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥२०॥२१॥२२॥
निःशलाकेअतृणे सतृणेह्यासन्नःपरचारोज्ञातुमशक्यइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ परिमाणंदंड्यधनस्यापराधस्यच ॥ २८ ॥ आदानरुचयःउत्कोचोपजीविनश्चौरावा ॥ २९ ॥ ३०॥

पुरंचतेसुगुप्तंस्याद्दृढप्राकारतोरणं ॥ अट्टाट्टालकसंबाधंषट्पदंसर्वतोदिशं ॥ १६ ॥ तस्यद्वाराणिसर्वाणिपर्याप्तानिबृहंतिच ॥ सर्वतःसुविभक्तानियंत्रैरारक्षितानिच ॥ १७॥ पुरुषैरलमर्थस्तेविदितैःकुलशीलतः ॥ आत्माचरक्ष्यःसततंभोजनादिषुभारत ॥ १८ ॥ विहाराहारकालेषुमाल्यशय्यासनेषुच ॥ स्त्रियश्चतेसुगुप्ताःस्युर्वृद्धैराप्तैरधिष्ठिताः ॥ १९ ॥ शीलवद्भिःकुलीनैश्चविद्वद्भिश्चयुधिष्ठिर ॥ मंत्रिणश्चैवकुर्वीथाद्द्विजान्विद्याविशारदान् ॥ २० ॥ विनीतांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ तैःसार्धंमंत्रयेथास्त्वंनात्यर्थंबहुभिःसह ॥ २१ ॥ समस्तैरपिचव्यस्तैर्व्यपदेशेनकेनचित् ॥ सुसंवृतंमंत्रगृहंस्थलंचारुह्यमंत्रयेः ॥ २२ ॥ अरण्येनिःशलाकेवानचरात्रौकथंचन ॥ वानराःपक्षिणश्चैवयेमनुष्यानुसारिणः ॥ २३ ॥ सर्वेमंत्रगृहेवर्ज्यायेचापिजडपंगवः ॥ मंत्रभेदेहियेदोषाभवंतिपृथिवीक्षितां ॥ २४ ॥ नतेशक्याःसमाधातुंकथंचिदितिमेमतिः ॥ दोषांश्चमंत्रभेदस्यब्रूयास्त्वंमंत्रिमंडले ॥ २५ ॥ अभेदेचगुणाराजन्पुनःपुनररिंदम ॥ पौरजानपदानांचशौचाशौचेयुधिष्ठिर ॥ २६ ॥ यथास्याद्विदितंराजंस्तथाकार्यंकुरूद्वह ॥ व्यवहारश्चतेराजन्नित्यमाप्तैरधिष्ठितः ॥ २७ ॥ योज्यस्तुष्टैर्हितैराजन्नित्यंचारैरनुष्ठितः ॥ परिमाणंविदित्वाचदंडंदंड्येषुभारत ॥ २८ ॥ प्रणयेयुर्यथान्यायंपुरुषास्तेयुधिष्ठिर ॥ आदानरुचयश्चैवपरदाराभिमर्शिनः ॥ २९ ॥ उग्रदंडप्रधानाश्चमिथ्याव्याहारिणस्तथा ॥ आक्रोष्टारश्चलुब्धाश्चहर्तारःसाहसप्रियाः ॥ ३० ॥ सभाविहारभेत्तारोवर्णानांचप्रदूषकाः ॥ हिरण्यदंड्यावध्याश्चकर्तव्यादेशकालतः ॥ ३१ ॥ प्रातरेवहिपश्येथायेकुर्युर्व्ययकर्मते ॥ अलंकारमथोभोज्यमतऊर्ध्वंसमाचरेः ॥ ३२ ॥ पश्येथाश्चततोयोधान्सदात्वंप्रतिहर्षयन् ॥ दूतानांचचराणांचप्रदोषस्तेसदाभवेत् ॥ ३३ ॥ सदाचापररात्रांतेभवेत्कार्यार्थनिर्णयः ॥ मध्यरात्रेविहारस्तेमध्याह्नेचसदाभवेत् ॥ ३४ ॥ सर्वेत्वौपयिकाःकालाःकार्याणांभरतर्षभ ॥ तथैवालंकृतःकालेतिष्ठेथाभूरिदक्षिण ॥ ३५ ॥ चक्रवत्तातकार्याणांपर्यायोदृश्यतेसदा ॥ कोशस्यनिचयेयत्नंकुर्वीथान्यायतःसदा ॥ ३६ ॥ विविधस्यमहाराजविपरीतंविवर्जयेः ॥ चारैर्विदित्वाशत्रूंश्चयेराज्ञामंतरैषिणः ॥ ३७ ॥ तानाप्तैःपुरुषैर्दूराद्घातयेथानराधिप ॥ कर्मदृष्ट्वाथभृत्यांस्त्वंवरयेथाःकुरूद्वह ॥ ३८ ॥

हिरण्यदंड्यावध्याःपूर्वोक्ताःसर्वेदेशकालानुरोधेनदंड्यावावध्यावेतिज्ञेयं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रदोषोरजनीमुखंदूतादीनांदर्शनकालः ॥ ३३ ॥ तेभ्यःश्रुतानामर्थानांनिर्णयेअपररात्रः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ गवादिवत्आहारमात्रवेतनाः विष्टिगृहीतानामप्याहारमात्रंदेयमित्यर्थः व्यवहारिणःकारुशिल्पिप्रभृतयः ॥ ४१॥४२॥४३॥ इतिआश्र०नै०भारतभा०पंचमोऽध्यायः ॥ ५॥ ॥७॥
मंडलानिअरिर्मित्रमित्यादीनि उदासीनादन्योमध्यमोद्वयोरपिइष्टाकांक्षी ॥ १॥ चतुर्णांशत्रुपक्षेजातानां शत्रुःशत्रुमित्रंउभयोर्जयार्थीपराजयार्थीचेति ॥२॥ यथेच्छकंपरैर्भेद्यत्वमभेद्यत्वंचभवतितस्माद
वहितस्तिष्ठेत् यथाभेदोनभवेदिति॥३॥ द्वादश चत्वारःशत्रुजाताः षट्आततायिनः मित्रंअमित्रमित्रंचेतिषष्टिर्गुणाः कृष्यादीन्यष्टौसंधानकर्माणि बालादयोविंशतिरसंधेयाः नास्तिक्यादयश्चतुर्दशदोषाः

कारयेथाश्चकर्माणियुक्तायुक्तैरधिष्ठितैः॥ सेनाप्रणेताचभवेत्तवतातदृढव्रतः॥ ३९ ॥ शूरःक्लेशसहश्चैवहितोभक्तश्चपूरुषः॥ सर्वेजनपदाश्चैवतवकर्माणिपां
डव॥ ४० ॥ गोवद्दासभवच्चैवकुर्युर्येव्यवहारिणः॥ स्वरंध्रंपररंध्रंचस्वेषुचैवपरेषुच॥ ४१ ॥ उपलक्षयितव्यंतेनित्यमेवयुधिष्ठिर॥ देशजाश्चैवपुरुषाविक्रांताः
स्वेषुकर्मसु॥ ४२ ॥ यात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्याहितास्त्वया॥ गुणार्थिनांगुणःकार्योविदुषावैजनाधिप॥ अविचार्याश्चतेतेस्युरचलाइवनित्यशः॥ ४३॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप०धृतराष्ट्रोपदेशेपंचमोऽध्यायः॥५॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच मंडलानिचबुध्येथाःपरेषामात्म
नस्तथा॥ उदासीनगणानांचमध्यस्थानांचभारत॥ १ ॥ चतुर्णांशत्रुजातानांसर्वेषामाततायिनां॥ मित्रंचामित्रमित्रंचबोद्धव्यंतेरिकर्शन॥ २ ॥ तथामा
त्याजनपदादुर्गाणिविविधानिच॥ बलानिचकुरुश्रेष्ठभवत्येषांयथेच्छकं॥ ३॥ तेचद्वादशकौंतेयराज्ञांवैविषयात्मकाः॥ मंत्रिप्रधानाश्चगुणाःषष्टिर्द्वादश
चप्रभो॥ ४ ॥ एतन्मंडलमित्याहुराचार्यानीतिकोविदाः॥ अत्रषाड्गुण्यमायत्तंयुधिष्ठिरनिबोधतत्॥ ५ ॥ वृद्धिक्षयौचविज्ञेयौस्थानंचकुरुसत्तम॥ द्विसम
त्यांमहाबाहोततःषाड्गुण्यजागुणाः॥ ६॥ यदास्वपक्षोबलवान्परपक्षस्तथाबलः॥ विगृह्यशत्रून्कौंतेयजेयःक्षितिपतिस्तदा॥ ७॥ यदापरेचबलिनःस्वपक्षश्चै
वदुर्बलः॥ सार्धंविद्वांस्तदाक्षीणःपरैःसंधिंसमाश्रयेत्॥ ८॥ द्रव्याणांसंचयश्चैवकर्तव्यःसुमहांस्तथा॥ यदासमर्थोयानायनचिरेणैवभारत॥ ९॥ तदासर्ववि
धेयंस्यात्स्थानेनसविचारयेत्॥ भूमिरल्पफलादेयाविपरीतस्यभारत॥ १०॥ हिरण्यंकुप्यभूयिष्ठंमित्रंक्षीणमथोबलं॥ विपरीतान्निगृह्णीयात्स्वयंसंधिविशार
दः॥ ११ ॥ संध्यर्थंराजपुत्रंवालिप्सेथाभरतर्षभ॥ विपरीतंनतच्छ्रेयःपुत्रकस्यांचिदापदि॥ १२ ॥ तस्याःप्रमोक्षेयत्नंचकुर्याःसोपायमंत्रवित्॥ प्रकृतीनांच
राजेंद्रराजादीनान्विभावयेत्॥ १३॥

मंत्रादीन्यष्टादशतीर्थानीति एतेषुकेचित्हानार्थंज्ञातव्याः केचिदुपादानार्थाः॥४॥षाड्गुण्यादयःप्रागेवव्याख्याताः॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥संध्य
र्थमितिसार्धः यःसंधिंकरोतितस्यपुत्रंस्वनिकटेस्थापयेदित्यर्थः तदकरणेमहत्यापदायाति कदाचित्तस्यामप्यागतायांअमोक्षेतत्परिहारेयत्नोपिकर्तव्यः॥१२॥ दीनान्अंधबधिरादीन्विभावयेत्पूजयेत्॥१३॥

युगपद्वेतिकुर्यादितिचशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तेनहिंसेत्सजिगीषुरितिशेषः ॥ १६ ॥ नान्वेष्टव्याः नोच्छेदनीयाः ॥ १७ ॥ वैतसींवृत्तिंप्रबलेष्वितिशेषः एनंत्वां ॥ १८ ॥ १९ ॥ असंभवेउपायांतरस्य मु
ख्येनशरीरेणैवयुद्धायनिष्पतेत् एवंशरीरमोक्षणेमुक्तिःशूरस्यस्यादित्यर्थः ॥ २० ॥ इतिआश्रम०नै०भारतभा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥७॥ संधीति प्रबलप्रतियोगिकौदुर्बलप्रतियोगिकौचेतिद्वि

क्रमेणयुगपत्सर्वंव्यवसायंमहाबलः॥ पीडनंस्तंभनंचैवकोशभंगस्तथैवच ॥ १४॥ कार्ययत्नेनशत्रूणांस्वराज्यंरक्षतास्वयं ॥ नचहिंस्योभ्युपगतःसामंतोवृ
द्धिमिच्छता॥ १५॥ कौंतेयतंनहिंसेत्सयोमहींविजिगीषते ॥ गणानांभेदनेयोगमीप्सेथाःसहमंत्रिभिः ॥ १६ ॥ साधुसंग्रहणाच्चैवपापनिग्रहणात्तथा॥ दुर्व
लाश्चैवसततंनान्वेष्टव्याबलीयसा॥ १७॥ तिष्ठेथाराजशार्दूलवैतसींवृत्तिमास्थितः ॥ यद्येनमभियायाच्चबलवान्दुर्बलंनृपः॥ १८॥ सामादिभिरुपायैस्तंक्र
मेणविनिवर्तयेः॥ अशक्नुवंश्चयुद्धायनिष्पतेत्सहमंत्रिभिः॥ १९॥ कोशेनपौरैर्दंडेनयेचास्यप्रियकारिणः ॥ असंभवेतुसर्वस्ययथामुख्येननिष्पतेत्॥ क्रमे
णानेनमुक्तिःस्याच्छरीरमितिकेवलं॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप०आश्रमवा०धृतराष्ट्रोपदेशेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवा
च संधिविग्रहमप्यत्रपश्येथाराजसत्तम॥ द्वियोनिंविविधोपायंबहुकल्पंयुधिष्ठिर ॥ १॥ कौरव्यपर्युपासीथाःस्थित्वाद्वैविध्यमात्मनः॥ तुष्टपुष्टबलःशत्रुरा
त्मवानितिचस्मरेत्॥ २॥ पर्युपासनकालेतुविपरीतंविधीयते ॥ आमर्दकालेराजेंद्रव्यपसर्पेत्ततःपरं॥ ३॥ व्यसनंभेदनंचैवशत्रूणांकारयेत्ततः॥ कर्षणंभीष
णंचैवयुद्धेचैवबलक्षयं॥ ४॥ प्रयास्यमानोनृपतिस्त्रिविधांपरिचिंतयेत्॥ आत्मनश्चैवशत्रोश्चशक्तिंशास्त्रविशारदः॥ ५॥ उत्साहप्रभुशक्तिभ्यांमंत्रशक्त्याच
भारत॥ उपपन्नोनृपोयायाद्विपरीतंचवर्जयेत्॥ ६॥ आददीतबलंराजामौलंमित्रबलंतथा ॥ अटवीबलंभृतंचैवतथाश्रेणीबलंप्रभो॥ ७॥ तत्रमित्रबलंराज
न्मौलंचैवविशिष्यते॥ श्रेणीबलंभृतंचैवतुल्येएवेतिमेमतिः॥ ८॥ तथाचारबलंचैवपरस्परसमंनृप॥ विज्ञेयंबहुकालेपुराज्ञाकालउपस्थिते ॥ ९ ॥ आपदश्चा
पिबोद्धव्याबहुरूपानराधिप॥ भवंतिराज्ञाकौरव्ययास्ताःपृथगतःशृणु ॥ १०॥ विकल्पाबहुधाराजन्नापदांपांडुनंदन ॥ सामादिभिरुपन्यस्यगणयेत्तान्नृपः
सदा॥ ११ ॥ यात्रांगच्छेद्बलैर्युक्तोराजासद्भिःपरंतप॥ युक्तश्चदेशकालाभ्यांबलैरात्मगुणैस्तथा॥ १२॥

योनीसंधिविग्रहौ ॥ १ ॥ स्थित्वास्थिरोभूत्वा द्वैविध्यंबलाबलंज्ञात्वाशत्रुंपर्युपास्वेतिभावः स्मरेज्जयोपायंविचारयेन्नत्वकस्मात्प्रयायात् ॥ २ ॥ विपरीतंअतुष्टपुष्टबलंप्रयायादित्यर्थः ॥ ३ ॥ स्मरेदितु
क्तंविस्पष्टयति व्यसनमिति ॥ ४ ॥ त्रिविधांशक्ति ॥५॥ तामेवाह उत्साहेति ॥६॥ मौलंधनबलं ॥७॥८॥९॥१०॥ विकल्पाईतिप्रभृतयः तानुपन्यस्यगणयेत् नतुगोपयित्वावहेलयेत् ॥ ११ ॥ १२ ॥

अन्तौअकालेपिशिशिरादौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शकटादयोव्यूहविशेषाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

त्वष्टपुष्टबलोगच्छेद्राजावृद्ध्युदयेरतः ॥ अक्रुशश्चाप्यथोयायादनृतावपिपांडव ॥ १३ ॥ तूणाश्मानंवाजिरथप्रवाहांध्वजद्रुमैःसंवृतकूलरोधसं ॥ पदातिनागै
र्बहुकर्दमांनदींसपत्ननाशेनृपतिःप्रयोजयेत् ॥ १४ ॥ अथोपपत्त्याशकटंपद्मवज्रंचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रंतत्रैतद्विहितंविभो ॥ १५ ॥ चारयित्वापरव
लंकृत्वास्वबलदर्शनं ॥ स्वभूमौयोजयेद्युद्धंपरभूमौतथैवच ॥ १६ ॥ बलंप्रसादयेद्राजानिक्षिपेद्बलिनोनरान् ॥ ज्ञात्वास्वविषयंतत्रसामादिभिरुपक्रमेत् ॥
॥ १७ ॥ सर्वथैवमहाराजशरीरंधारयेदिह ॥ प्रेत्यचेहचकर्तव्यमात्मनिःश्रेयसंपरं ॥ १८ ॥ एवमेतन्महाराजराजासम्यक्समाचरन् ॥ प्रेत्यस्वर्गमवाप्नोतिप्रजा
धर्मेणपालयन् ॥ १९ ॥ एवंत्वयाकुरुश्रेष्ठवर्तितव्यंप्रजाहितं ॥ उभयोर्लोकयोस्तातप्राप्तयेनित्यमेवहि ॥ २० ॥ भीष्मेणसर्वमुक्तोसिकृष्णेनविदुरेणच ॥ मया
प्यवश्यंवक्तव्यंप्रीत्यातेनृपसत्तम ॥ २१ ॥ एतत्सर्वंयथान्यायंकुर्वीथाभूरिदक्षिण ॥ प्रियस्तथाप्रजानांत्वंस्वर्गेसुखमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ अश्वमेधसहस्रेणयो
यजेत्पृथिवीपतिः ॥ पालयेद्वापिधर्मेणप्रजास्तुल्यंफलंलभेत् ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रम० धृतराष्ट्रोपसंवादेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच एवमेतत्करिष्यामियथात्थपृथिवीपते ॥ भूयश्चैवानुशास्योहंभवतापार्थिवर्षभ ॥ १ ॥ भीष्मेस्वर्गमनुप्राप्तेगतेचमधुसूदने ॥ विदुरेसं
जयेचैवकोन्योमांवक्तुमर्हति ॥ २ ॥ यत्तुमामनुशास्तीहभवानद्यहितेस्थितः ॥ कर्तास्मितन्महीपालनिर्वृतोभवपार्थिव ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तः
सराजर्षिर्धर्मराजेनधीमता ॥ कौंतेयंसमनुज्ञातुमियेषभरतर्षभ ॥ ४ ॥ पुत्रसंशाम्यतांतावन्ममापिबलवान्श्रमः ॥ इत्युक्त्वाप्राविशद्राजागांधार्याभवनंतदा
॥ ५ ॥ तमासनगतंदेवीगांधारीधर्मचारिणी ॥ उवाचकालेकालज्ञाप्रजापतिसमंपतिं ॥ ६ ॥ अनुज्ञातःस्वयंतेनव्यासेनत्वंमहर्षिणा ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेकदा
रण्यंगमिष्यसि ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच गांधार्यहमनुज्ञातःस्वयंपित्रामहात्मना ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेगंतास्मिनचिराद्वनं ॥ ८ ॥ अहंहितावत्सर्वेषांतेषांद्यु
र्द्यूतदेविनां ॥ पुत्राणांदातुमिच्छामिप्रेतभावानुगंवसु ॥ ९ ॥ सर्वप्रकृतिसान्निध्यंकारयित्वास्ववेश्मनि ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाधर्मराजायप्रेषया
मासवैतदा ॥ १० ॥ सचतद्वचनात्सर्वंसमानिन्येमहीपतिः ॥ ततःप्रतीतमनसोब्राह्मणाःकुरुजांगलाः ॥ ११ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

क्षत्रियाश्चैववैश्याश्चशूद्राश्चैवसमाययुः ॥ ततोनिष्क्रम्यनृपतिस्तस्मादंतःपुरात्तदा ॥ १२ ॥ ददृशेतंजनंसर्वंसर्वाश्चप्रकृतीस्तथा ॥ समवेतांश्चतान्सर्वान्पौरा
न्जानपदांस्तथा ॥ १३ ॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यसमस्तंचसुहृज्जनं ॥ ब्राह्मणांश्चमहीपालनानादेशसमागतान् ॥ १४ ॥ उवाचमतिमान्राजाधृतराष्ट्रोंबिका
सुतः ॥ भवंतःकुरवश्चैवचिरकालंसहोषिताः ॥ १५ ॥ परस्परस्यसुहृदःपरस्परहितेरताः ॥ यदिदानीमहंब्रूयामस्मिन्कालउपस्थिते ॥ १६ ॥ तथाभवद्भिःकर्त
व्यमविचार्यवचोमम ॥ अरण्यगमनेबुद्धिर्गांधारीसहितस्यमे ॥ १७ ॥ व्यासस्यानुमतेराज्ञस्तथाकुंतीसुतस्यमे ॥ भवंतोप्यनुजानंतुमाचवोभूद्विचारणा ॥ १८ ॥
अस्माकंभवतांचैवयेयंप्रीतिर्हिशाश्वती ॥ नचसान्येषुदेशेषुराज्ञामितिमतिर्मम ॥ १९ ॥ शांतोस्मिवयसानेनतथापुत्रविनाकृतः ॥ उपवासकृशश्चास्मिगां
धारीसहितोनघाः ॥ २० ॥ युधिष्ठिरगतेराज्येप्राप्तश्चास्मिसुखंमहत् ॥ मन्येदुर्योधनैश्वर्याद्विशिष्टमितिसत्तमाः ॥ २१ ॥ ममचांधस्यवृद्धस्यहतपुत्रस्यकाग
तिः ॥ ऋतेवनंमहाभागास्तन्मानुज्ञातुमर्हथ ॥ २२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासर्वेतेकुरुजांगलाः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचारुरुदुर्भरतर्षभ ॥ २३ ॥ तानविब्रुवतःकिं
चित्सर्वान्शोकपरायणान् ॥ पुनरेवमहातेजाधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ २४ ॥ इतिश्रीम० आश्रमवा० आश्रम० धृतराष्ट्रकृतवनगमनप्रार्थनेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
धृतराष्ट्रउवाच शांतनुःपालयामासयथावद्वसुधामिमां ॥ तथाविचित्रवीर्यश्चभीष्मेणपरिपालितः ॥ १ ॥ पालयामासनस्तातोविदितार्थोनसंशयः ॥ यथा
चपांडुर्भ्रातामेदयितोभवतामभूत् ॥ २ ॥ सचापिपालयामासयथावत्तच्चवेत्थह ॥ मयाचभवतांसम्यक्शुश्रूषायाकृतानघाः ॥ ३ ॥ असम्यग्वामहाभागास्तत्क्षं
तव्यमतंद्रितैः ॥ यदादुर्योधनेनेदंभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ ४ ॥ अपितत्रनवोमंदोदुर्बुद्धिरपराद्धवान् ॥ तस्यापराधाद्दुर्बुद्धेरभिमानान्महीक्षितां ॥ ५ ॥ विमर्दःसु
महानासीदनयात्स्वकृतादथ ॥ तन्मयासाधुवापीदंयदिवासाधुवैकृतं ॥ ६ ॥ तद्वोहृदिनकर्तव्यंमयावद्धोयमंजलिः ॥ वृद्धोयंहतपुत्रोयंदुःखितोयंनराधिपः ॥
॥ ७ ॥ पूर्वराज्ञांचपुत्रोयमितिकृत्वानुजानथ ॥ इयंचकृपणावृद्धाहतपुत्रातपस्विनी ॥ ८ ॥ गांधारीपुत्रशोकार्तायुष्मान्याचतिवैमया ॥ हतपुत्राविमौवृद्धौ
विदित्वादुःखितौतथा ॥ ९ ॥ अनुजानीतभद्रंवोव्रजावशरणंचवः ॥ अयंचकौरवोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अन्येनभृत्येन अनुज्ञातुं क्षंतुं॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीये भारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥४॥ ॥५॥

सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यःसमेषुविषमेषुच॥ नजातुविषमंचैवगमिष्यतिकदाचन॥११॥ चत्वारःसचिवायस्यभ्रातरोविपुलौजसः॥ लोकपालसमाह्येतेसर्वधर्मा
र्थदर्शिनः॥ १२॥ ब्रह्मेवभगवानेषसर्वभूतजगत्पतिः॥ युधिष्ठिरोमहातेजाभवतःपालयिष्यति॥ १३ ॥ अवश्यमेववक्तव्यमितिकृत्वाब्रवीमिवः॥ एषन्या
सोमयादत्तःसर्वेषांवोयुधिष्ठिरः॥ १४॥ भवंतोस्यचवीरस्यन्यासभूताःकृतामया॥ यदेवतैःकृतंकिंचिद्व्यलीकंवःसुतैर्मम॥ १५॥ यदन्येनमदीयेनतदनुज्ञा
तुमर्हथ॥ भवद्भिर्नहिमेमन्युःकृतपूर्वःकथंचन॥ १६॥ अत्यंतगुरुभक्तानामेषोंजलिरिदंनमः॥ तेषामस्थिरबुद्धीनांलुब्धानांकामचारिणां॥ १७॥ कृतेया
चेयवःसर्वान्गांधारीसहितोनघाः॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपौरजानपदाजनाः॥ नोचुर्बाष्पकलाःकिंचिद्वीक्षांचक्रुःपरस्परं॥ १८॥ इतिश्रीम० आश्रमवासि०
आश्रमवासप० धृतराष्ट्रप्रार्थनेनवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥१०॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तास्तुतेतेनपौरजानपदाजनाः॥ वृद्धेनराज्ञाकौरव्यनष्टसंज्ञा
इवाभवन्॥ १ ॥ तूष्णींभूतांस्ततस्तांस्तुबाष्पकंठान्महीपतिः॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपुनरेवाभ्यभाषत॥ २ ॥ वृद्धंचहतपुत्रंचधर्मपत्न्यासहानया॥ विलपंतंबहुवि
धंकृपणंचैवसत्तमाः॥३॥ पित्रास्वयमनुज्ञातंकृष्णद्वैपायनेनवै॥ वनवासायधर्मज्ञाधर्मज्ञेननृपेणह॥ ४॥ सोहंपुनःपुनश्चैवशिरसावनतोऽनघाः॥ गांधार्या
सहितंतन्मांसमनुज्ञातुमर्हथ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वाकुरुराजस्यवाक्यानिकरुणानिते॥ रुरुदुःसर्वशोराजन्समेताःकुरुजांगलाः॥ ६॥ उत्त
रीयैःकरैश्चापिसंछाद्यवदनानिते॥ रुरुदुःशोकसंतप्तामुहूर्तंपितृमातृवत्॥ ७ ॥ हृदयैःशून्यभूतैस्तेधृतराष्ट्रप्रवासजं॥ दुःखंसंधारयंतोहिनष्टसंज्ञाइवाभवन्
॥८॥ तेविनीयतमायासंधृतराष्ट्रवियोगजं॥ शनैःशनैस्तदान्योन्यमब्रुवन्संमतान्युत॥ ९॥ ततःसंधायतेसर्वेवाक्यान्यथसमासतः॥ एकस्मिन्ब्राह्मणेराज
न्निवेश्योचुर्नराधिपं॥ १०॥ ततःस्वाचरणोविप्रःसंमतोर्थविशारदः॥ सांबाख्योबह्वृचोराजन्वक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ११ ॥ अनुमान्यमहाराजंतत्सदःसंप्रसाद्य
च॥ विप्रःप्रगल्भोमेधावीसराजानमुवाचह॥ १२॥ राजन्वाक्यंजनस्यास्यमयिसर्वंसमर्पितं॥ वक्ष्यामितदहंवीरतज्जुषस्वनराधिप॥ १३॥ यथावदसिराजेंद्र
सर्वमेतत्तथाविभो॥ नात्रमिथ्यावचःकिंचित्सुहृत्त्वंनःपरस्परं॥ १४॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

नजात्वस्यचवंशस्यराज्ञांकश्चित्कदाचन॥ राजासीद्यःप्रजापालःप्रजानामप्रियोऽभवत् ॥ १५ ॥ पितृवद्भ्रातृवच्चैवभवंतःपालयंतिनः ॥ नचदुर्योधनःकिं
चिद्युक्तंकृतवान्नृपः॥ १६॥ यथाब्रवीतिधर्मात्मामुनिःसत्यवतीसुतः ॥ तथाकुरुमहाराजसहिनःपरमोगुरुः ॥ १७॥ त्यक्तावयंतुभवतादुःखशोकपराय
णाः॥ भविष्यामश्चिरंराजन्भवद्गुणशतैर्युताः॥ १८ ॥ यथाशांतनुनागुप्ताराज्ञाचित्रांगदेनच ॥ भीष्मवीर्योपगूढेनपित्रातवचपार्थिव ॥ १९ ॥ भवद्बुद्धी
क्षणाच्चैवपांडुनापृथिवीक्षिता॥ तथादुर्योधनेनापिराज्ञासुपरिपालिताः ॥ २० ॥ नस्वल्पमपिपुत्रस्तेव्यलीकंकृतवान्नृप॥ पितरीवसुविश्वस्तास्तस्मिन्नपि
नराधिपे॥ २१ ॥ वयसास्मयथासम्यक्भवतोविदितंतथा॥ तथावर्षसहस्राणिकुंतीपुत्रेणधीमता ॥ २२ ॥ पाल्यमानाधृतिमतासुखंविंदामहेनृप॥ राजर्षी
णांपुराणानांभवतांपुण्यकर्मणां॥ २३ ॥ कुरुसंवरणादीनांभरतस्यचधीमतः॥ वृत्तंसमनुयात्येषधर्मात्माभूरिदक्षिणः॥ २४॥ नात्रवाच्यंमहाराजसुसूक्ष्म
मपिविद्यते॥ उषिताःस्मसुखंनित्यंभवतापरिपालिताः॥ २५॥ सुसूक्ष्मंचव्यलीकंतेसपुत्रस्यनविद्यते॥ यत्तुज्ञातिविमर्देस्मिन्नात्थदुर्योधनंप्रति॥ २६ ॥भ
वंतमनुनेष्यामितत्रापिकुरुनंदन ॥ ब्राह्मणउवाच नतद्दुर्योधनकृतंनचतद्भवताकृतं ॥ २७ ॥ नकर्णसौबलाभ्यांचकुरवोयत्क्षयंगताः ॥ दैवंतत्तुवि
जानीमोयन्नशक्यंप्रबाधितुं॥ २८॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमपिबाधितुं॥ अक्षौहिण्योमहाराजदशाष्टौचसमागताः॥ २९ ॥ अष्टादशाहेनहताःकुरुभिर्यो
धपुंगवैः॥ भीष्मद्रोणकृपाद्यैश्चकर्णेनचमहात्मना॥ ३०॥ युयुधानेनवीरेणधृष्टद्युम्नेनचैवह॥ चतुर्भिःपांडुपुत्रैश्चभीमार्जुनयमैस्तथा॥३१॥ नचक्षयोयंनृप
तेऋतेदैवबलाद्भूत्॥ अवश्यमेवसंग्रामेक्षत्रियेणविशेषतः॥ ३२ ॥ कर्तव्यंनिधनंकालेमर्तव्यंक्षत्रबंधुना॥ तैरियंपुरुषव्याघ्रैर्विद्याबाहुबलान्वितैः॥३३॥
पृथिवीनिहतासर्वासहयासरथद्विपा॥ नसराज्ञांवधेसूनुःकारणंतेमहात्मनां॥ ३४ ॥ नभवान्नचतेभृत्यानकर्णोनचसौबलः॥ यद्विशस्ताःकुरुश्रेष्ठराजानश्च
सहस्रशः॥ ३५॥ सर्वंदैवकृतंविद्धिकोत्रकिंवक्तुमर्हति ॥ गुरुर्मतोभवानस्यकृत्स्नस्यजगतःप्रभुः॥ ३६॥ धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहेसुतं॥ लभतांवी
रलोकंससहायोनराधिपः॥ ३७॥ द्विजाग्र्यैःसमनुज्ञातस्त्रिदिवेमोदतांसुखं॥ प्राप्स्यतेचभवान्पुण्यंधर्मेचपरमांस्थितिं ॥ ३८ ॥ वेदधर्मंचकृत्स्नेनसम्यक्
त्वंभवसुव्रतः॥ दृष्टिप्रदानमपितेपांडवान्प्रतिनोवृथा॥ ३९॥ समर्थास्त्रिदिवस्यापिपालनेकिंपुनःक्षितेः॥ अनुवर्त्स्यंतिवाधीमन्समेषुविषमेषुच॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥११॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

प्रजाः कुरुकुलश्रेष्ठपांडवान्शीलभूषणान् ॥ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चपारिबर्हांश्चपार्थिवः ॥ ४१ ॥ पूर्वराजाभिपन्नांश्चपालयत्येवपांडवः ॥ दीर्घदर्शीमृदुर्दांतः सदा
वैश्रवणोयथा ॥ ४२ ॥ अक्षुद्रसचिवश्चायंकुंतीपुत्रोमहामनाः ॥ अथमित्रेदयावांश्चशुचिश्चभरतर्षभः ॥ ४३ ॥ ऋजुपश्यतिमेधावीपुत्रवत्पालितः सदा ॥ विप्रि
यंचजनस्यास्यसंसर्गाद्धर्मजस्यवै ॥ ४४ ॥ नकरिष्यंतिराजर्षेतथाभीमार्जुनादयः ॥ मंदामृदुषुकौरव्यतीक्ष्णेष्वाशीविषोपमाः ॥ ४५ ॥ वीर्यवंतोमहात्मानः पौरा
णांचहितेरताः ॥ नकुंतीनचपांचालीनचोलूपीनसात्वती ॥ ४६ ॥ अस्मिन्जनेकरिष्यंतिप्रतिकूलानिकर्हिचित् ॥ भवत्कृतमिमंस्नेहंयुधिष्ठिरविवर्धितं ॥ ४७ ॥
नपृष्ठतः करिष्यंतिपौराजानपदाजनाः ॥ अधर्मिष्ठानपिसतः कुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ४८ ॥ मानवान्पालयिष्यंतिभूत्वाधर्मपरायणाः ॥ सराजन्मानसंदुःखमप
नीययुधिष्ठिरात् ॥ ४९ ॥ कुरुकार्याणिधर्म्याणिनमस्तेपुरुषर्षभ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंधर्म्यमनुमान्यगुणोत्तरं ॥ ५० ॥ साधुसाध्विितिसर्वःस
जनः प्रतिगृहीतवान् ॥ धृतराष्ट्रश्चतद्वाक्यमभिपूज्यपुनःपुनः ॥ ५१ ॥ विसर्जयामासतदाप्रकृतीस्तुशनैःशनैः ॥ सतैःसंपूजितोराजाशिवेनावेक्षितस्तथा ॥ ५२ ॥
प्रांजलिःपूजयामासतंजनंभरतर्षभ ॥ ततोविवेशभवनंगांधार्यासहितोनिजं ॥ व्युष्टायांचैवशर्वर्यांयच्चकारनिबोधतत् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्र०
आश्रमवासप० प्रकृतिसांत्वनेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥११॥ वैशंपायनउवाच ततोरजन्यांव्युष्टायांधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ विदुरंप्रेषयामासयुधि
ष्ठिरनिवेशनं ॥ १ ॥ सगत्वाराजवचनादुवाचाच्युतमीश्वरं ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःसर्वबुद्धिमतांवरः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजोवनवासायदीक्षितः ॥ गमिष्य
तिवनंराजन्नागतांकार्तिकीमिमां ॥ ३ ॥ सत्वांकुरुकुलश्रेष्ठकिंचिदर्थमभीप्सति ॥ श्राद्धमिच्छतिदातुंसगांगेयस्यमहात्मनः ॥ ४ ॥ द्रोणस्यसोमदत्तस्यबा
ह्लीकस्यचधीमतः ॥ पुत्राणांचैवसर्वेषांयेचान्येसुहृदोहताः ॥ ५ ॥ यदिचाप्यनुजानीषेसैंधवापसदस्यच ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंविदुरस्ययुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ हृष्टः
संपूजयामासगुडाकेशश्चपांडवः ॥ नचभीमोदृढक्रोधस्तद्वचोजगृहेतदा ॥ ७ ॥ विदुरस्यमहातेजादुर्योधनकृतंस्मरन् ॥ अभिप्रायंविदित्वातुभीमसेनस्यफा
ल्गुनः ॥ ८ ॥ किरीटीकिंचिदानम्यतमुवाचनरर्षभं ॥ भीमराजापितावृद्धोवनवासायदीक्षितः ॥ ९ ॥

किंचिदर्थंकिंचित्कार्यंकर्तुंत्वामभीप्सतिद्रष्टुमितिशेषः तदेवाह श्राद्धमिति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दातुमिच्छतिसर्वेषांसुहृदामौर्ध्वदेहिकं ॥ भवतानिर्जितंवित्तंदातुमिच्छतिकौरवः ॥ १० ॥ भीष्मादीनांमहाबाहोतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ दिष्ट्यात्वद्यमहाबाहोधृत
राष्ट्रःप्रयाचते ॥ ११ ॥ याचितोयःपुरास्माभिःपश्यकालस्यपर्ययं ॥ योसौपृथिव्याःकृत्स्नायाभर्ताभूत्वानराधिपः ॥ १२ ॥ परैर्विनिहतामात्योवनंगंतुमभीप्स
ति ॥ मातेन्यत्पुरुषव्याघ्रदानाद्भवतुदर्शनं ॥ १३ ॥ अयशस्यमतोन्यत्स्यादधर्मश्चमहाभुज ॥ राजानमुपशिक्षस्वज्येष्ठंभ्रातरमीश्वरं ॥ १४ ॥ अर्हस्त्वमपिदातुं
वैनादातुंभरतर्षभ ॥ एवंब्रुवाणंबीभत्सुंधर्मराजोप्यपूजयत् ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तुसक्रोधःप्रोवाचेदंवचस्तदा ॥ वयंभीष्मस्यदास्यामःप्रेतकार्यंतुफाल्गुन ॥ १६ ॥
सोमदत्तस्यनृपतेर्भूरिश्रवसएवच ॥ बाह्लीकस्यचराजर्षेर्द्रोणस्यचमहात्मनः ॥ १७ ॥ अन्येषांचैवसर्वेषांकुंतीकर्णायदास्यति ॥ श्राद्धानिपुरुषव्याघ्रमाप्रादा
त्कौरवोनृपः ॥ १८ ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिर्मानोनिंदंतुशत्रवः ॥ कष्टात्कष्टतरंयांतुसर्वेदुर्योधनादयः ॥ १९ ॥ यैरियंपृथिवीकृत्स्नाघातिताकुलपांसनैः ॥ कुतस्त्वम
सिविस्मृत्यवैरंद्वादशवार्षिकं ॥ २० ॥ अज्ञातवासंगहनंद्रौपदीशोकवर्धनं ॥ क्वतदाधृतराष्ट्रस्यस्नेहोऽस्मद्गोचरोगतः ॥ २१ ॥ कृष्णाजिनोपसंवीतोहृताभर
णभूषणः ॥ सार्धंपांचालपुत्र्यात्वंराजानमुपजग्मिवान् ॥ २२ ॥ क्वतदाद्रोणभीष्मौतौसोमदत्तोपिवाभवत् ॥ यत्रत्रयोदशसमावनेवन्येनजीवथ ॥ २३ ॥ न
तदात्वांपिताज्येष्ठःपितृत्वेनाभिवीक्षते ॥ किंतेतद्विस्मृतंपार्थयदेषकुलपांसनः ॥ २४ ॥ दुर्बुद्धिर्विदुरंप्राहद्यूतेकिंजितमित्युत ॥ तमेवंवादिनंराजाकुंतीपुत्रोयुधि
ष्ठिरः ॥ उवाचवचनंधीमान्जोषमास्वेतिभर्त्सयन् ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रम०एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच
भीमज्येष्ठोगुरुर्मेत्वंनातोन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ धृतराष्ट्रस्तुराजर्षिःसर्वथामानमर्हति ॥ १ ॥ नस्मरंत्यपराद्धानिस्मरंतिसुकृतान्यपि ॥ असंभिन्नार्यमर्यादाःसाधवः
पुरुषोत्तमाः ॥ २ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ विदुरंप्राहधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इदंमद्वचनात्क्षत्तःकौरवंब्रूहिपार्थिवं ॥ यावदि
च्छतिपुत्राणांश्राद्धंतावद्ददाम्यहं ॥ ४ ॥ भीष्मादीनांचसर्वेषांसुहृदामुपकारिणां ॥ ममकोशादितिविभोमाभूद्भीमःसुदुर्मनाः ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच इत्यु
क्त्वाधर्मराजस्तमर्जुनंप्रत्यपूजयत् ॥ भीमसेनःकटाक्षेणवीक्षांचक्रेधनंजयं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

ततःसविदुरंधीमान्वाक्यमाहयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनेनकोपंसनृपतिःकर्तुमर्हति॥७॥ परिक्लिष्टोहिभीमोपिहिमवृष्ट्यातपादिभिः ॥ दुःखैर्बहुविधैर्धीमानरण्ये
विदितंतव॥ ८॥ किंतुमद्वचनाद्ब्रूहिराजानंभरतर्षभ॥ यद्यदिच्छसियावच्चगृह्यतांमद्गृहादिति॥ ९ ॥यन्मात्सर्यमयंभीमःकरोतिभृशदुःखितः॥ नतन्मनसि
कर्तव्यमितिवाच्यःसपार्थिवः॥ १० ॥यन्ममास्तिधनंकिंचिदर्जुनस्यचवेश्मनि॥ तस्यस्वामीमहाराजइतिवाच्यःसपार्थिवः॥ ११ ॥ददातुराजाविप्रेभ्योय
थेष्टंक्रियतांव्ययः॥ पुत्राणांसुहृदांचैवगच्छत्वानृण्यमद्यसः॥ १२ ॥ इदंचापिशरीरंमेतवायत्तंजनाधिप॥ धनानिचेतिविद्धित्वंनमेतत्रास्तिसंशयः॥ १३॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा०आश्रम०युधिष्ठिरानुमोदनेद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुराज्ञासविदुरोबुद्धिसत्तमः॥
धृतराष्ट्रमुपेत्यैवंवाक्यमाहमहार्थवत्॥ १ ॥उक्तोयुधिष्ठिरोराजाभवद्वचनमादितः॥ सचसंश्रुत्यवाक्यंतेप्रशशंसमहाद्युतिः॥ २॥ बीभत्सुश्चमहातेजानिवे
दयतितेगृहान्॥ वसुतस्यगृहेयच्चप्राणानपिचकेवलान्॥ ३॥ धर्मराजश्चपुत्रस्तेराज्यंप्राणान्धनानिच ॥ अनुजानातिराजर्षेयच्चान्यदपिकिंचन॥ ४॥ भी
मश्चसर्वदुःखानिसंस्मृत्यबहुलान्युत॥कृच्छ्रादिवमहाबाहुरनुजज्ञेविनिःश्वसन्॥ ५॥ सराजन्धर्मशीलेनराज्ञाबीभत्सुनातथा॥ अनुनीतोमहाबाहुःसौह
देस्थापितोपिच॥६॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यइतित्वांप्राहधर्मराट्॥ संस्मृत्यभीमस्तद्वैरंयदन्यायवदाचरत्॥ ७॥एवंप्रायोहिधर्मोयंक्षत्रियाणांनराधिप॥ युद्धेक्ष
त्रियधर्मेचनिरतोयंवृकोदरः॥८॥ वृकोदरकृतेचाहमर्जुनश्चपुनःपुनः॥ प्रसीदयाचेनृपतेभवान्प्रभुरिहास्तियत्॥ ९॥तद्ददातुभवान्वित्तंयावदिच्छसिपार्थिव॥
त्वमीश्वरोस्यराज्यस्यप्राणानामपिभारत॥ १०॥ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चपुत्राणामौर्ध्वदेहिकं॥इतोरत्नानिगाश्चैवदासीदासमजाविकं॥ ११॥आनयित्वाकुरुश्रेष्ठो
ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छतु ॥दीनांधकृपणेभ्यश्चतत्रतत्रनृपाज्ञया ॥ १२ ॥ बह्वन्नरसपानाढ्याःसभाविदुरकारय॥ गवांनिपानान्यन्यच्चविविधंपुण्यकंकुरु ॥
॥ १३ ॥इतिमामब्रवीद्राजापार्थश्चैवधनंजयः॥ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति॥ १४ ॥इत्युक्तेविदुरेणाथधृतराष्ट्रोभिनंद्यतान्॥ मनश्चक्रेमहादानेका
र्तिक्यांजनमेजय॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप०विदुरवाक्येत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥७॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिआश्रमवा०नैलकंठीये भारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥७॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच विदुरेणैवमुक्तस्तुधृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ प्रीतिमानभवद्राजन्राज्ञोजिष्णोश्चकर्मणि ॥ १ ॥ ततोभिरूपान्भीष्मायब्राह्मणानृपिसत्तमान् ॥ पुत्रार्थेसुहृदश्चैवससमीक्ष्यसहस्रशः ॥ २ ॥ कारयित्वान्नपानानियानान्याच्छादनानिच ॥ सुवर्णमणिरत्नानिदासीदासमजाविकं ॥ ३ ॥ कंबलानिचरत्नानिग्रामान्क्षेत्रंतथाधनं ॥ सालंकारान्गजानश्वान्कन्याश्चैववरस्त्रियः ॥ ४ ॥ उद्दिश्योद्दिश्यसर्वेभ्योददौसनृपसत्तमः ॥ द्रोणंसंकीर्त्यभीष्मंचसोमदत्तंचबाह्लिकं ॥ ५ ॥ दुर्योधनंचराजानंपुत्रांश्चैवपृथक्पृथक् ॥ जयद्रथपुरोगांश्चसुहृदश्चापिसर्वशः ॥ ६ ॥ सश्राद्धयज्ञोववृतेबहुशोधनदक्षिणः ॥ अनेकधनरत्नौघोयुधिष्ठिरमतेतदा ॥ ७ ॥ अनिशंयत्रपुरुषागणकालेखकास्तदा ॥ युधिष्ठिरस्यवचनादपृच्छंतस्मतंनृपं ॥ ८ ॥ आज्ञापयकिमेतेभ्यःप्रदायंदीयतामिति ॥ तदुपस्थितमेवात्रवचनांतेददुस्तदा ॥ ९ ॥ शतदेयेदशशतंसहस्रेचायुतंतथा ॥ दीयतेवचनाद्राज्ञःकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ १० ॥ एवंसवसुधाराभिर्वर्षमाणोनृपांबुदः ॥ तर्पयामासविप्रांस्तान्वर्षन्सस्यमिवांबुदः ॥ ११ ॥ ततोनंतरमेवात्रसर्ववर्णान्महामते ॥ अन्नपानरसौघेणप्लावयामासपार्थिवः ॥ १२ ॥ सवस्त्रधनरत्नौघोमृदंगनिनदोमहान् ॥ गवाश्वमकरावर्तोनानारत्नमहाकरः ॥ १३ ॥ ग्रामाग्रहारद्वीपाढ्योमणिहेमजलार्णवः ॥ जगत्संप्लावयामासधृतराष्ट्रोडुपोद्धतः ॥ ॥ १४ ॥ एवंसपुत्रपौत्राणांपितॄणामात्मनस्तथा ॥ गांधार्याश्चमहाराजप्रददावौर्ध्वदेहिकं ॥ १५ ॥ परिश्रांतोयदासीत्सददद्दानान्यनेकशः ॥ निवर्तयामासतदादानयज्ञंनराधिपः ॥ १६ ॥ एवंसराजाकौरव्यचक्रेदानमहाक्रतुं ॥ नटनर्तकलास्याढ्यंबह्वन्नरसदक्षिणं ॥ १७ ॥ दशाहमेवंदानानिदत्वाराजांबिकासुतः ॥ बभूवपुत्रपौत्राणामनृणोभरतर्षभ ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवा० दानयज्ञेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रभातेराजासधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ आहूयपांडवान्वीरान्वनवासेकृतक्षणः ॥ १ ॥ गांधारीसहितोधीमानभ्यनंदद्यथाविधि ॥ कार्तिक्यांकारयित्वेष्टिंब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ २ ॥ अग्निहोत्रंपुरस्कृत्यवल्कलाजिनसंवृतः ॥ वधूजनवृतोराजानिर्ययौभवनात्ततः ॥ ३ ॥ ततःस्त्रियःकौरवपांडवानांयाश्चापराःकौरवराजवंश्याः ॥ तासांनादःप्रादुरासीत्तदानींवैचित्रवीर्येनृपतौप्रयाते ॥ ४ ॥

तदनेनप्रबंधेनप्रव्रजिष्यतांकुटुंबानुमतिःपितृतर्पणंचावश्यकं तदन्यतराकरणेप्रव्रज्याफलानिष्पत्तिरितिचप्रदर्श्यधृतराष्ट्रप्रव्रज्यांवर्णयति ततःप्रभातेइत्यादिना ॥ १ ॥ इष्टिंउदवसनीयाख्यां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कुंतीगांधारींअनयदितिशेषः किंभूताअर्थाद्गांधार्याहस्तंस्कंधायसक्तंउद्वहंती ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

ततोलाजैःसुमनोभिश्वराजाविचित्राभिस्तद्गृहंपूजयित्वा ॥ संपूज्यार्थैर्भृत्यवर्गंचसर्वंततःसमुत्सृज्ययर्यौनरेंद्रः ॥५ ॥ ततोराजाप्रांजलिर्वेपमानोयुधिष्ठिरःस
स्वरंबाष्पकंठः ॥ विमुच्योच्चैर्महानादंहिसाधोक्वयास्यसीत्यपतत्तातभूमौ ॥६॥ तथार्जुनस्तीव्रदुःखाभितप्तोमुहुर्मुहुर्निःश्वसन्भारताग्र्यः ॥ युधिष्ठिरंमैवमित्ये
वमुक्त्वानिगृह्याथोदीनवत्सीदमानः ॥ ७॥ वृकोदरःफाल्गुनश्चैववीरौमाद्रीपुत्रौविदुरःसंजयश्च ॥ वैश्यापुत्रःसहितोगौतमेनधौम्योविप्राश्चान्वयुर्बाष्पकंठाः
॥ ८॥ कुंतीगांधारींबद्धनेत्रांव्रजंतींस्कंधासक्तंहस्तमथोद्वहंती ॥ राजागांधार्याःस्कंधदेशेवसज्यपाणिंययौधृतराष्ट्रःप्रतीतः ॥ ९॥ तथाकृष्णाद्रौपदीसात्वतीच
बालापत्याचोत्तराकौरवीच ॥ चित्रांगदायाश्चकाश्चित्स्त्रियोन्याःसार्धंराज्ञाप्रस्थितास्तावधूभिः ॥ १० ॥ तासांनादोरुदतीनांतदासीद्राजन्दुःखात्कुररीणा
मिवोच्चैः ॥ ततोनिष्पेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणांविट्शूद्राणांचैवभार्याःसमंतात् ॥ ११ ॥ तन्निर्याणेदुःखितःपौरवर्गोगजाह्वयेचैवबभूवराजन् ॥ यथापूर्वंगच्छतां
पांडवानांद्यूतेराजन्कौरवाणांसभायाः ॥ १२॥ यानापश्यंश्चंद्रमसंनसूर्यंरामाःकदाचिदपितस्मिन्नरेंद्रे ॥ महावनंगच्छतिकौरवेंद्रेशोकेनार्ताराजमार्गंप्रपेदुः
॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रमवासप० धृतराष्ट्रनिर्याणेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥ ॥ छ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रासादहर्म्येषुवसुधा
यांचपार्थिव ॥ नारीणांचनराणांचनिःस्वनःसुमहानभूत् ॥ १ ॥ सराजाराजमार्गेणनृनारीसंकुलेनच ॥ कथंचिन्निर्ययौधीमान्वेपमानःकृतांजलिः ॥ २॥
सवर्द्धमानद्वारेणनिर्ययौगजसाह्वयात् ॥ विसर्जयामासचतंजनौघंसमुहुर्मुहुः ॥३॥ वनंगंतुंचविदुरोराज्ञासहकृतक्षणः ॥ संजयश्चमहामात्रःसूतोगावल्ग
णिस्तथा ॥ ४ ॥ कृपंनिवर्तयामासयुयुत्सुंचमहारथं ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपरिदाप्ययुधिष्ठिरे ॥ ५॥ निवृत्तेपौरवर्गेचराजासांतःपुरस्तदा ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो
निवर्तितुमियेषह ॥ ६ ॥ सोब्रवीन्मातरंकुंतींवनंतमनुजग्मुषीं ॥ अहंराजानमन्विष्येभवतीविनिवर्ततां ॥ ७॥ वधूपरिवृताराज्ञिनगरंगंतुमर्हसि ॥ राजायात्वे
षधर्मात्मातापस्येकृतनिश्चयः ॥ ८॥ इत्युक्ताधर्मराजेनबाष्पव्याकुललोचना ॥ जगामैवतदाकुंतीगांधारींपरिगृह्यह ॥ ९ ॥ कुंत्युवाच सहदेवमहाराज
माऽप्रसादंकृथाःक्वचित् ॥ एषमामनुरक्तोहिराजंस्त्वांचैवसर्वदा ॥ १० ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ माप्रसादं अप्रसादमितिच्छेदः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्वश्रूश्वशुरयोः ज्येष्ठत्वान्धृतराष्ट्रःपांडोःपितृसमस्तेनकुंत्याःसश्वशुरइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरोघतान्पुराद्बहिर्गंतुमुद्यतान् विदुलायावचोभिः

कर्णस्मरेथाःसततंसंग्रामेष्वपलायिनं॥अवकीर्णोहिसमरेवीरोदुष्प्रज्ञयातदा॥११॥आयसंहृदयंनूनंमंदायाममपुत्रक॥ यत्सूर्यजमपश्यंत्याःशतधानविदी
र्यते॥ १२ ॥ एवंगतेतुकिंशक्यंमयाकर्तुमरिंदम ॥ ममदोषोयमत्यर्थंख्यापितोयन्नसूर्यजः॥ १३ ॥ तन्निमित्तंमहाबाहोदानंदद्यास्त्वमुत्तमं ॥ सदैवभ्रातृभिः
सार्धंसूर्यजस्यारिमर्दन॥१४॥द्रौपद्याश्चप्रियेनित्यंस्थातव्यमरिकर्शन॥भीमसेनोर्जुनश्चैवनकुलश्चकुरूद्वह॥१५॥समाधेयास्त्वयाराजंस्त्वय्यद्यकुलधूर्ग
ता॥श्वश्रूश्वशुरयोःपादान्शुश्रूषंतीवनेत्वहं॥ गांधारीसहितावत्स्येतापसीमलपंकिनी॥ १६॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसधर्मात्माभ्रातृभिःसहि
तोवशी॥ विषादमगमद्धीमान्नचकिंचिदुवाचह॥१७॥मुहूर्तमिवतुध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ उवाचमातरंदीनश्चिंताशोकपरायणः॥ १८॥ किमिदंते
व्यवसितंनैवंत्वंवक्तुमर्हसि॥ नत्वामभ्यनुजानामिप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥पुरोद्यतान्पुरात्यस्मानुत्साह्यप्रियदर्शने॥ विदुलायावचोभिस्त्वंनास्मान्संत्य
क्तुमर्हसि॥ २० ॥ निहत्यपृथिवीपालान्राज्यंप्राप्तमिदंमया॥ तवप्रज्ञामुपश्रुत्यवासुदेवान्नरर्षभात्॥ २१ ॥ क्वसाबुद्धिरियंचाद्यभवत्यायच्छ्रुतंमया॥ क्षत्र
धर्मेस्थितिंचोक्त्वातस्याश्च्यवितुमिच्छसि॥ २२॥ अस्मानुत्सृज्यराज्यंचस्नुषांचेमांयशस्विनि॥ कथंवत्स्यसिदुर्गेषुवनेष्वद्यप्रसीदमे॥२३॥ इतिबाष्पकला
वाचःकुंतीपुत्रस्यशृण्वती॥ साजगामाश्रुपूर्णाक्षीभीमस्तामिदमब्रवीत्॥ २४॥ यदाराज्यमिदंकुंतिभोक्तव्यंपुत्रनिर्जितं॥ प्राप्तव्याराजधर्माश्चतदेयंतेकु
तोमतिः॥ २५॥ किंवयंकारिताःपूर्वंभवत्यापृथिवीक्षयं॥ कस्यहेतोःपरित्यज्यवनंगंतुमभीप्ससि॥२६॥ वनाच्चापिकिमानीताभवत्याबालकावयं॥ दुःख
शोकसमाविष्टौमाद्रीपुत्राविमौतथा॥ २७॥ प्रसीदमातर्मागास्त्वंवनमद्ययशस्विनि॥ श्रियंयौधिष्ठिरींमातर्भुंक्ष्वतावद्बलार्जितां॥२८॥ इतिसानिश्चितैवा
शुवनवासायभाविनी॥ लालप्यतांबहुविधंपुत्राणांनाकरोद्वचः॥ २९ ॥ द्रौपदीचान्वयाच्छ्वश्रूंविषण्णवदनातदा॥ वनवासायगच्छंतींरुदतीभद्रयासह॥
॥ ३० ॥ सापुत्रान्रुदतःसर्वान्मुहुर्मुहुरवेक्षती॥ जगामैवमहाप्राज्ञावनायकृतनिश्चया॥ ३१ ॥ अन्वयुःपांडवास्तांतुसभृत्यांतःपुरास्तथा ॥ ततःप्रमृज्यसा
श्रूणिपुत्रान्वचनमब्रवीत्॥ ३२॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रम० कुंतीवनप्रस्थानेषोडशोऽध्यायः॥ १६॥ ॥७॥

उत्साह्यउत्साहयुक्तान्कृत्वा॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ भद्रयासुभद्रया ॥३०॥३१॥३२॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० षोडशोऽध्यायः ॥ १६॥ ॥७॥

एवमेतदितिकुंत्यास्वितिततोभागीरथीतीरइतिचत्रयःस्पष्टार्थाअध्यायाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

कुंत्युवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ कृतमुद्धर्षणंपूर्वंमयावः सीदतांनृपाः ॥ १ ॥ द्यूतापहृतराज्यानांपतितानांसुखादपि ॥ ज्ञातिभिःपरिभूतानां
कृतमुद्धर्षणंमया ॥ २ ॥ कथंपांडोर्ननश्येतसंततिःपुरुषर्षभाः ॥ यशश्चवोननश्येतइतिचोद्धर्षणंकृतं ॥ ३ ॥ यूयमिंद्रसमाःसर्वेदेवतुल्यपराक्रमाः ॥ मापरेषां
मुखप्रेक्षाःस्थेत्येवंतत्कृतंमया ॥ ४ ॥ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठोराजात्वंवासवोपमः ॥ पुनर्वनेनदुःखीस्याइतिचोद्धर्षणंकृतं ॥ ५ ॥ नागायुतसमप्राणःख्यातविक्रम
पौरुषः ॥ नायंभीमोत्ययंगच्छेदितिचोद्धर्षणंकृतं ॥ ६ ॥ भीमसेनादवरजस्तथायंवासवोपमः ॥ विजयोनावसीदेतइतिचोद्धर्षणंकृतं ॥ ७ ॥ नकुलःसहदेवश्च
तथेमौगुरुवर्तिनौ ॥ क्षुधाकथंनसीदेतामितिचोद्धर्षणंकृतं ॥ ८ ॥ इयंचबृहतीश्यामातथात्यायतलोचना ॥ वृथासभातलेक्लिष्टामाभूदितिचतत्कृतं ॥ ९ ॥ प्रेक्ष
तामेववोभीमवेपंतींकदलीमिव ॥ स्त्रीधर्मिणीमरिष्टांगींतथाद्यूतपराजितां ॥ १० ॥ दुःशासनोयदामौर्ख्याद्दासीवत्पर्यकर्षत ॥ तदैवविदितंमह्यंपराभूतमिदं
कुलं ॥ ११ ॥ निषण्णाःकुरवश्चैवतदामेश्वशुरादयः ॥ सादैवंनाथमिच्छंतीव्यलपत्कुररीयथा ॥ १२ ॥ केशपक्षेपरामृष्टापापेनहतबुद्धिना ॥ यदादुःशासनेनै
षातदामुह्याम्यहंनृपाः ॥ १३ ॥ युष्मत्तेजोविवृद्ध्यर्थंमयाह्युद्धर्षणंकृतं ॥ तदानींविदुलावाक्यैरितितद्वित्तपुत्रकाः ॥ १४ ॥ कथंनराजवंशोयंनश्येत्प्राप्यसुतान्म
म ॥ पांडोरितिमयापुत्रास्तस्मादुद्धर्षणंकृतं ॥ १५ ॥ नतस्यपुत्राःपौत्रावाक्षतवंशस्यपार्थिव ॥ लभंतेसुकृताँल्लोकान्यस्माद्वंशःप्रणश्यति ॥ १६ ॥ भुक्तंराज्य
फलंपुत्राभर्तुर्मेविपुलंपुरा ॥ महादानानिदत्तानिपीतःसोमोयथाविधि ॥ १७ ॥ नाहमात्मफलार्थंवैवासुदेवमचूचुदं ॥ विदुलायाःप्रलापैस्तैःपालनार्थंचतत्कृ
तं ॥ १८ ॥ नाहंराज्यफलंपुत्राःकामयेपुत्रनिर्जितं ॥ पतिलोकानहंपुण्यान्कामयेतपसाविभो ॥ १९ ॥ श्वश्रूश्वशुरयोःकृत्वाशुश्रूषांवनवासिनोः ॥ तपसाशो
षयिष्यामियुधिष्ठिरकलेवरं ॥ २० ॥ निवर्तस्वकुरुश्रेष्ठभीमसेनादिभिःसह ॥ धर्मेतेधीयतांबुद्धिर्मनस्तुमहदस्तुच ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि०
आश्रमवासप० कुंतीवाक्येसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वापांडवाराजसत्तम ॥ व्रीडिताःसंन्यवर्ततपांचा
ल्यासहितानघाः ॥ १ ॥ ततःशब्दोमहानेवसर्वेषामभवत्तदा ॥ अंतःपुराणांरुदतांदृष्ट्वाकुंतींतथागतां ॥ २ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंत्याइति ॥ १ ॥ २ ॥

प्रदक्षिणमथावृत्यराजानंपांडवास्तदा ॥ अभिवाद्यन्यवर्ततपृथांताममनिवर्त्यवै ॥ ३ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ गांधारींविदुरंचैवसमाभाष्या
वगृह्यच ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरस्यजननीदेवीसाधुनिवर्त्यतां ॥ यथायुधिष्ठिरःप्राहतत्सर्वंसत्यमेवहि ॥ ५ ॥ पुत्रैश्वर्यमहदिदमपास्यचमहाफलं ॥ कानुगच्छेद्वनंदु
र्गंपुत्रानुत्सृज्यमूढवत् ॥ ६ ॥ राज्यस्थयातपस्तप्तुंकर्तुंदानव्रतंमहत् ॥ अनयाशक्यमेवाद्यश्रूयतांचवचोमम ॥ ७ ॥ गांधारिपरितुष्टोस्मिवध्वाःशुश्रूषणेनवै ॥
तस्मात्त्वमेनांधर्मज्ञेसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥ इत्युक्तासौबलेयीतुराज्ञाकुंतीमुवाचह ॥ तत्सर्वंराजवचनंस्वंचवाक्यंविशेषवत् ॥ ९ ॥ नचसावनवासायदेवीकृ
तमतिंतदा ॥ शक्नोत्युपावर्तयितुंकुंतींधर्मपरांसतीं ॥ १० ॥ तस्यास्तांतुस्थितिंज्ञात्वाव्यवसायंकुरुस्त्रियः ॥ निवृत्तांश्चकुरुश्रेष्ठान्दृष्ट्वाप्ररुरुदुस्तदा ॥ ११ ॥ उ
पावृत्तेषुपार्थेषुसर्वास्वेववधूषुच ॥ ययौराजामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोवनंतदा ॥ १२ ॥ पांडवाश्चातिदीनास्तेदुःखशोकपरायणाः ॥ यानैःस्त्रीसहिताःसर्वेपुरंप्रविवि
शुस्तदा ॥ १३ ॥ तदहृष्टमनानंदंगतोत्सवमिवाभवत् ॥ नगरंहास्तिनपुरंसस्त्रीवृद्धकुमारकं ॥ १४ ॥ सर्वेचासन्निरुत्साहाःपांडवाजातमन्यवः ॥ कुंत्याहीनाः
सुदुःखार्तावत्साइवविनाकृताः ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रस्तुतेनाह्नागत्वासुमहदंतरं ॥ ततोभागीरथीतीरेनिवासमकरोत्प्रभुः ॥ १६ ॥ प्रादुष्कृतायथान्यायमग्नयोवे
दपारगैः ॥ व्यराजंतद्विजश्रेष्ठैस्तत्रतत्रतपोवने ॥ १७ ॥ प्रादुष्कृताग्निरभवत्सचवृद्धोनराधिपः ॥ सराजाग्नीन्पर्युपास्यहुत्वाचविधिवत्तदा ॥ १८ ॥ संध्याग
तंसहस्रांशुमुपातिष्ठतभारत ॥ विदुरःसंजयश्चैवराज्ञःशय्यांकुशैस्ततः ॥ १९ ॥ चक्रतुःकुरुवीरस्यगांधार्याश्चाविदूरतः ॥ गांधार्याःसन्निकर्षेतुनिषसादकुशेसु
खं ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्यजननीकुंतीसाधुव्रतेस्थिता ॥ तेषांसंश्रवणेचापिनिषेदुर्विदुरादयः ॥ २१ ॥ याजकाश्चयथोद्देशंद्विजायेचानुयायिनः ॥ प्राधीतद्विज
मुख्यासासंप्रज्वलितपावका ॥ २२ ॥ बभूवतेषांरजनीब्राह्मीवप्रीतिवर्धिनी ॥ ततोरात्र्यांव्यतीतायांकृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ॥ २३ ॥ हुत्वाग्निंविधिवत्सर्वेप्रय
युस्तेयथाक्रमं ॥ उदङ्मुखानिरीक्षंतउपवासपरायणाः ॥ २४ ॥ सतेषामतिदुःखोभून्निवासःप्रथमेहनि ॥ शोचतांशोचमानानांपौरजानपदैर्जनैः ॥ २५ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥छ॥

वैशंपायनउवाच ततोभागीरथीतीरेमेध्येपुण्यजनोचिते ॥ निवासमकरोद्राजाविदुरस्यमतेस्थितः ॥ १ ॥ तत्रैनंपर्युपातिष्ठन्ब्राह्मणावनवासिनः ॥ क्षत्र
विट्शूद्रसंघाश्चबहवोभरतर्षभ ॥ २ ॥ सतैःपरिवृतोराजाकथाभिःपरिनंद्यतान् ॥ अनुजज्ञेसशिष्यान्वैविधिवत्प्रतिपूज्यच ॥ ३ ॥ सायाह्नेसमहीपालस्ततोगंगा
मुपेत्यच ॥ चकारविधिवच्छौचंगांधारीचयशस्विनी ॥ ४ ॥ तेचैवान्येपृथक्सर्वेतीर्थेष्वाप्लुत्यभारत ॥ चक्रुःसर्वाःक्रियास्तत्रपुरुषाविदुरादयः ॥ ५ ॥ कृतशौ
चंततोवृद्धंश्वशुरंकुंतिभोजजा ॥ गांधारींचपृथाराजन्गंगातीरमुपानयत् ॥ ६ ॥ राज्ञस्तुयाजकैस्तत्रकृतोवेदीपरिस्तरः ॥ जुहावतत्रवह्निंसनृपतिःसत्यसंग
रः ॥ ७ ॥ ततोभागीरथीतीरात्कुरुक्षेत्रंजगामसः ॥ सानुगोनृपतिर्वृद्धोनियतःसंयतेंद्रियः ॥ ८ ॥ तत्राश्रमपदंधीमानभिगम्यसपार्थिवः ॥ आससादाथराज
र्षिंशतयूपंमनीषिणं ॥ ९ ॥ सहिराजामहानासीत्केकयेषुपरंतपः ॥ स्वपुत्रंमनुजैश्वर्येनिवेश्यवनमाविशत् ॥ १० ॥ तेनासौसहितोराजाययौव्यासाश्रमंप्रति ॥
तत्रैनंविधिवद्राजाप्रत्यगृह्णात्कुरूद्वहः ॥ ११ ॥ सदीक्षांतत्रसंप्राप्यराजाकौरवनंदनः ॥ शतयूपाश्रमेतस्मिन्निवासमकरोत्तदा ॥ १२ ॥ तस्मैसर्वंविधिंराज्ञेरा
जाचख्यौमहामतिः ॥ आरण्यकंमहाराजव्यासस्यानुमतेतदा ॥ १३ ॥ एवंसतपसाराजन्धृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ योजयामासचात्मानंतांश्चाप्यनुचरांस्तदा ॥
॥ १४ ॥ तथैवदेवीगांधारीवल्कलाजिनधारिणी ॥ कुंत्यासहमहाराजसमानव्रतचारिणी ॥ १५ ॥ कर्मणामनसावाचाचक्षुषाचैवतेनृप ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रा
ममास्थितेपरमंतपः ॥ १६ ॥ त्वगस्थिभूतःपरिशुष्कमांसोजटाजिनीवल्कलसंवृतांगः ॥ सपार्थिवस्तत्रतपश्चचारमहर्षिवत्तीव्रमपेतमोहः ॥ १७ ॥ क्षत्ताच
धर्मार्थविदग्र्यबुद्धिःससंजयस्तंनृपतिंसदारं ॥ उपाचरद्घोरतपोजितात्मातदाकृशोवल्कलचीरवासाः ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रम० श
तयूपाश्रमनिवासेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तत्रमुनिश्रेष्ठाराजानंद्रष्टुमभ्ययुः ॥ नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहात
पाः ॥ १ ॥ द्वैपायनःसशिष्यश्चसिद्धाश्चान्येमनीषिणः ॥ शतयूपश्चराजर्षिर्वृद्धःपरमधार्मिकः ॥ २ ॥ तेषांकुंतीमहाराजपूजांचक्रेयथाविधि ॥ तेचापितुतुषुस्त
स्यास्तापसाःपरिचर्यया ॥ ३ ॥ तत्रधर्म्याःकथास्तातचक्रुस्तेपरमर्षयः ॥ रमयंतोमहात्मानंधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

कथांतरेतुकस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्ततः ॥ कथामिमामकथयत्सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ५ ॥ नारदउवाच केकयाधिपतिःश्रीमान्राजासीदकुतोभयः ॥
सहस्रचित्यइत्युक्तःशतयूपपितामहः ॥ ६ ॥ सपुत्रेराज्यमासज्यज्येष्ठेपरमधार्मिके ॥ सहस्रचित्योधर्मात्माप्रविवेशवनंनृपः ॥ ७ ॥ सगत्वातपसःपारंदीप्तस्य
वसुधाधिपः ॥ पुरंदरस्यसंस्थानंप्रतिपेदेमहाद्युतिः ॥ ८ ॥ दृष्टपूर्वःसबहुशोराजन्संपततामया ॥ महेंद्रसदनेराजातपसादग्धकिल्बिषः ॥ ९ ॥ तथाशैलालयो
राजाभगदत्तपितामहः ॥ तपोबलेनैवनृपोमहेंद्रसदनंगतः ॥ १० ॥ तथापृषध्रोराजासीद्राजन्वज्रधरोपमः ॥ सचापितपसालेभेनाकपृष्ठमितोगतः ॥ ११ ॥
अस्मिन्नरण्येनृपतेमांधातुरपिचात्मजः ॥ पुरुकुत्सोनृपःसिद्धिंमहतींसमवाप्तवान् ॥ १२ ॥ भार्यासमभवद्यस्यनर्मदासरितांवरा ॥ सोस्मिन्नरण्येनृपतिस्तप
स्तप्त्वादिवंगतः ॥ १३ ॥ शशलोमाचराजासीद्राजन्परमधार्मिकः ॥ सम्यगस्मिन्वनेतप्त्वाततोदिवमवाप्तवान् ॥ १४ ॥ द्वैपायनप्रसादाच्चत्वमपीदंतपोवनं ॥
राजन्नवाप्यदुष्प्रापांगतिमग्र्यांगमिष्यसि ॥ १५ ॥ त्वंचापिराजशार्दूलतपसोंतेश्रियावृतः ॥ गांधारीसहितोगंतागतिंतेषांमहात्मनां ॥ १६ ॥ पांडुःस्मरतिते
नित्यंबलहंतुःसमीपगः ॥ त्वांसदैवमहाराजश्रेयसासचयोक्ष्यति ॥ १७ ॥ तवशुश्रूषयाचैवगांधार्याश्चयशस्विनी ॥ भर्तुःसलोकतामेषागमिष्यतिवधूस्तव ॥
॥ १८ ॥ युधिष्ठिरस्यजननीसहिधर्मःसनातनः ॥ वयमेतत्प्रपश्यामोनृपतेदिव्यचक्षुषा ॥ १९ ॥ प्रवेक्ष्यतिमहात्मानंविदुरश्चयुधिष्ठिरं ॥ संजयस्तदनुध्याना
दितःस्वर्गमवाप्स्यति ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाकौरवेंद्रोमहात्मासार्धंपत्न्याप्रीतिमान्संबभूव ॥ विद्वान्वाक्यंनारदस्यप्रशस्यचक्रेपूजांचातुलां
नारदाय ॥ २१ ॥ ततःसर्वेनारदंविप्रसंघाःसंपूजयामासुरतीवराजन् ॥ राज्ञःप्रीत्याधृतराष्ट्रस्यतेवैपुनःपुनःसंप्रहृष्टास्तदानीं ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच
नारदस्यतुतद्वाक्यंप्रशशंसुर्द्विजसत्तमाः ॥ शतयूपस्तुराजर्षिर्नारदंवाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अहोभगवताश्रद्धाकुरुराजस्यवर्धिता ॥ सर्वस्यचजनस्यास्यममचैव
महाद्युते ॥ २४ ॥ अस्तिकाचिद्विवक्षातुतांमेनिगदतःशृणु ॥ धृतराष्ट्रंप्रतिनृपंदेवर्षेलोकपूजित ॥ २५ ॥ सर्ववृत्तांततत्त्वज्ञोभवान्दिव्येनचक्षुषा ॥ युक्तःपश्य
सिविप्रर्षेगतिर्याविविधानृणां ॥ २६ ॥ उक्तवान्नृपतीनांत्वंमहेंद्रस्यसलोकतां ॥ नत्वस्यनृपतेर्लोकाःकथितास्तेमहामुने ॥ २७ ॥ स्थानमप्यस्यनृपतेःश्रोतुमि
च्छाम्यहंविभो ॥ त्वत्तःकीदृक्कदाचेतितन्ममाख्याहितत्त्वतः ॥ २८ ॥ इत्युक्तोनारदस्तेनवाक्यंसर्वमनोनुगं ॥ व्याजहारसभामध्येदिव्यदर्शीमहातपाः ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ऋषिपुत्रोव्यासपुत्रः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥४॥ वनमि

नारदउवाच यदृच्छयाशक्रसदोगत्वाशक्रंशचीपतिं ॥ दृष्टवानस्मिराजर्षेतत्रपांडुंनराधिपं ॥ ३० ॥ तत्रेयंधृतराष्ट्रस्यकथासमभवन्नृप ॥ तपसोदुष्कर
स्यास्ययदयंतपतेनृपः ॥ ३१॥ तत्राहमिदमश्रौषंशक्रस्यवदतःस्वयं ॥ वर्षाणित्रीणिशिष्टानिराज्ञोस्यपरमायुषः ॥ ३२॥ ततःकुबेरभवनंगांधारीसहितोनृपः॥
प्रयाताधृतराष्ट्रोयंराजराजाभिसत्कृतः॥३३॥ कामगेनविमानेनदिव्याभरणभूषितः॥ऋषिपुत्रोमहाभागस्तपसादग्धकिल्बिषः॥ ३४॥ संचरिष्यतिलोकांश्च
देवगंधर्वरक्षसां ॥ स्वच्छंदेनेतिधर्मात्मायन्मांत्वमनुपृच्छसि ॥ ३५ ॥ देवगुह्यमिदंप्रीत्यामयावःकथितंमहत् ॥ भवंतोहिश्रुतधनास्तपसादग्धकिल्बिषाः॥
॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच इतितेतस्यतच्छ्रुत्वादेवर्षेर्मधुरंवचः ॥ सर्वेसुमनसःप्रीताबभूवुःसचपार्थिवः ॥ ३७ ॥ एवंकथाभिरन्वास्यधृतराष्ट्रंमनीषि
णः॥ विप्रजग्मुर्यथाकामंतेसिद्धगतिमास्थिताः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रमवा० नारदवाक्येविंशोऽध्यायः॥ २० ॥ ॥ ॥४॥
वैशंपायनउवाच वनंगतेकौरवेंद्रेदुःखशोकसमन्विताः॥ बभूवुःपांडवाराजन्मातृशोकेनचान्विताः ॥ १ ॥ तथापौरजनःसर्वःशोचन्नास्तेजनाधिपं॥ कु
र्वाणाश्चकथास्तत्रब्राह्मणानृपतिंप्रति ॥ २॥ कथंनुराजावृद्धःसवनेवसतिनिर्जने ॥ गांधारीचमहाभागासाचकुंतीपृथाकथं ॥ ३ ॥ सुखार्हःसहिराजर्षिरसु
खीतद्वनंमहत्॥ किमवस्थःसमासाद्यप्रज्ञाचक्षुर्हतात्मजः॥४॥ सुदुष्करंकृतवतीकुंतीपुत्रानपश्यती॥ राज्यश्रियंपरित्यज्यवनंसासमरोचयत् ॥५॥ विदुरःकि
मवस्थश्वभ्रातुःशुश्रूषुरात्मवान् ॥ सचगावल्गणिर्धीमान्भर्तृपिंडानुपालकः ॥ ६ ॥ आकुमारंचपौरास्तेचिंताशोकसमाहताः ॥ तत्रतत्रकथाश्चक्रुःसमासाद्य
परस्परं ॥ ७॥ पांडवाश्चैवतेसर्वेभृशंशोकपरायणाः॥ शोचंतोमातरंवृद्धामूषुर्नातिचिरंपुरे ॥ ८ ॥ तथैववृद्धंपितरंहतपुत्रंजनेश्वरं ॥ गांधारींचमहाभागांविदु
रंचमहामतिं ॥ ९ ॥ नैषांबभूवसंप्रीतिस्तान्विचिंतयतांतदा ॥ नराज्येनचनारीषुनवेदाध्ययनेषुच ॥ १० ॥ परंनिर्वेदमगमंश्चिंतयंतोनराधिपं ॥ तंचज्ञातिव
धंघोरंसंस्मरंतःपुनःपुनः॥ ११ ॥ अभिमन्योश्चबालस्यविनाशंरणमूर्धनि॥ कर्णस्यचमहाबाहोसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ १२॥ तथैवद्रौपदेयानामन्येषांसुहृ
दामपि ॥ वधंसंस्मृत्यतेवीरानातिप्रमनसोभवन् ॥ १३ ॥ हतप्रवीरांपृथिवींहतरत्नांचभारत ॥ सदैवचिंतयंतस्तेनशमंचोपलेभिरे ॥ १४ ॥

ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

द्रौपदीहतपुत्राचसुभद्राचैवभाविनी ॥ नातिप्रीतियुतेदेव्यौतदास्तामप्रहृष्टवत् ॥ १५॥ वैराट्यास्तनयंद्दष्ट्वापितरंतेपरिक्षितं ॥ धारयंतिस्मतेप्राणांस्तवपूर्वपि
तामहाः ॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रमवा० एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एवंतेपुरुषव्याघ्राःपां
डवामातृनंदनाः॥ स्मरंतोमातरंवीराबभूवुर्भृशदुःखिताः॥ १॥ येराजकार्येषुपुराव्यासक्तानित्यशोभवन्॥ तेराजकार्याणितदानाकार्षुःसर्वतःपुरे॥ २॥ प्रवि
ष्टाइवशोकेननाभ्यनंदंतकिंचन॥ संभाष्यमाणाअपितेनकिंचित्प्रत्यपूजयन् ॥ ३॥ तेस्मवीरादुराधर्षागांभीर्येसागरोपमाः ॥ शोकोपहतविज्ञानानष्टसंज्ञा
इवाभवन्॥ ४॥ अचिंतयंश्चजननींततस्तेपांडुनंदनाः॥ कथंनुवृद्धमिथुनंवहत्यतिकृशापृथा ॥ ५॥ कथंचसमहीपालोहतपुत्रोनिराश्रयः ॥ पत्न्यासहवसत्ये
कोवनेश्वापदसेविते॥ ६॥ साचदेवीमहाभागागांधारीहतबांधवा॥ पतिमंधंकथंवृद्धमन्वेतिविजनेवने॥ ७॥ एवंतेषांकथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा॥ गमने
चाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिदृक्षया॥ ८॥ सहदेवस्तुराजानंप्रणिपत्येदमब्रवीत्॥ अहोमेभवतोदृष्टंहृदयंगमनंप्रति॥ ९॥ नहित्वांगौरवेणाहमशकंवक्तुमंजसा॥ ग
मनंप्रतिराजेंद्रतदिदंसमुपस्थितं॥ १०॥ दिष्ट्याद्रक्ष्यामितांकुंतींवर्तयंतींतपस्विनीं॥ जटिलांतापसींवृद्धांकुशकाशपरिक्षतां॥ ११॥ प्रासादहर्म्यसंवृद्धाम
त्यंतसुखभागिनीं॥ कदातुजननींश्रांतांद्रक्ष्यामिभृशदुःखितां॥ १२॥ अनित्याःखलुमर्त्यानांगतयोभरतर्षभ॥ कुंतीराजसुतायत्रवसत्यसुखितावने॥ १३॥
सहदेववचःश्रुत्वाद्रौपदीयोषितांवरा॥ उवाचदेवीराजानमभिपूज्याभिनंद्यच॥ १४॥ कदाद्रक्ष्यामितांदेवींयदिजीवतिसापृथा॥ जीवंत्याह्यद्यमेप्रीतिर्भवि
ष्यतिजनाधिप॥ १५॥ एषातेस्तुमतिर्नित्यंधर्मेतेरमतांमनः ॥ योद्यत्वमस्मान्राजेंद्रश्रेयसायोजयिष्यसि॥ १६॥ अग्रपादस्थितंचेमंविद्धिराजन्वधूजनं॥
कांक्षंतंदर्शनंकुंत्यागांधार्याःश्वशुरस्यच॥ १७॥ इत्युक्तःसनृपोदेव्याद्रौपद्याभरतर्षभ ॥ सेनाध्यक्षान्समानाय्यसर्वानिदमुवाचह॥ १८॥ निर्यातयतमेसे
नांप्रभूतरथकुंजरां॥ द्रक्ष्यामिवनसंस्थंचधृतराष्ट्रंमहीपतिं ॥ १९॥ स्त्र्यध्यक्षांश्चाब्रवीद्राजायानानिविविधानिमे ॥ सज्जीक्रियंतांसर्वाणिशिबिकाश्चसहस्र
शः॥ २०॥ शकटापणवेशाश्चकोशःशिल्पिनएवच ॥ निर्यातुकोषपालाश्चकुरुक्षेत्राश्रमंप्रति ॥ २१ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ अग्रपादस्थितंप्रयाणार्थंपुरस्कृतेनैवपादेन स्थितं अत्यंतमुत्सुकमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥७॥ आज्ञापयामासेति ॥ १ ॥ २ ॥ यानैर्मनुष्यवाह्यैः ॥ ३ ॥ नखरप्रासःव्याघ्रनखवत्पराचीनफलक

यश्चपौरजनःकश्चिद्द्रष्टुमिच्छतिपार्थिवं॥ अनावृतःसुविहितःसचयातुसुरक्षितः॥२२॥ सूदाःपौरोगवाश्चैवसर्वंचैवमहानसं॥ विविधंभक्ष्यभोज्यंचशकटैरु
ह्यतांमम॥ २३॥ प्रयाणंघुष्यतांचैवश्वोभूतइतिमाचिरं॥ क्रियतांपथिचाप्यद्यवेश्मानिविविधानिच ॥ २४॥ एवमाज्ञाप्यराजासभ्रातृभिःसहपांडवः॥
श्वोभूतेनिर्ययौराजनूसस्त्रीवृद्धपुरःसरः॥२५॥ सबहिर्दिवसानेवजनौघंपरिपालयन्॥ न्यवसन्नृपतिःपंचततोगच्छद्वनंप्रति॥२६॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्र
मवासि०आश्रमवा०युधिष्ठिरयात्रायांद्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच आज्ञापयामासततःसेनांभरतसत्तमः॥ अर्जुनप्रमुखैर्गु
प्तांलोकपालोपमैर्नरैः॥ १ ॥ योगोयोगइतिप्रीत्याततःशब्दोमहानभूत्॥ क्रोशतांसादिनांतत्रयुज्यतांयुज्यतामिति॥ २॥ केचिद्यानैर्नरराजग्मुःकेचिदश्वैर्महा
जवैः॥ कांचनैश्चरथैःकेचिज्ज्वलितज्वलनोपमैः॥ ३ ॥ गजेंद्रैश्चतथैवान्येकेचिदुष्ट्रैर्नराधिप॥ पदातिनस्तथैवान्येनखरप्रासयोधिनः॥४॥ पौरजानपदाश्चैव
यानैर्बहुविधैस्तथा॥ अन्वयुःकुरुराजानंधृतराष्ट्रंदिदृक्षवः॥ ५ ॥ सचापिराजवचनादाचार्योगौतमःकृपः ॥ सेनामादायसेनानीःप्रययावाश्रमंप्रति ॥ ६॥
ततोद्विजैःपरिवृतःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ संस्तूयमानोबहुभिःसूतमागधबंदिभिः॥ ७॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि॥ रथानीकेनमहतानिर्जगामकुरू
द्वहः॥ ८॥ गजैश्चाचलसंकाशैर्भीमकर्मावृकोदरः॥ सज्जयंत्रायुधोपेतैःप्रययौपवनात्मजः॥९॥ माद्रीपुत्रावपितथाहयारोहौसुसंवृतौ॥ जग्मतुःशीघ्रगमनौ
सन्नद्धकवचध्वजौ॥१०॥ अर्जुनश्चमहातेजारथेनादित्यवर्चसा॥ वशीश्वेतैर्हयैर्युक्तैर्दिव्येनान्वगमन्नृपं॥११॥ द्रौपदीप्रमुखाश्चापिस्त्रीसंघाःशिबिकायुताः॥
स्त्र्यध्यक्षगुप्ताःप्रययुर्विसृजंतोमितंवसु॥ १२॥ समृद्धरथहस्त्यश्वंवेणुवीणानुनादितं॥ शुशुभेपांडवंसैन्यंतत्तदाभरतर्षभ ॥ १३ ॥ नदीतीरेषुरम्येषुसरःसु
चविशांपते॥ वासान्कृत्वाक्रमेणाथजग्मुस्तेकुरुपुंगवाः॥१४॥ युयुत्सुश्चमहातेजाधौम्यश्चैवपुरोहितः॥ युधिष्ठिरस्यवचनात्पुरगुप्तिंप्रचक्रतुः॥ १५॥ ततो
युधिष्ठिरोराजाकुरुक्षेत्रमवातरत्॥ क्रमेणोत्तीर्ययमुनांनदींपरमपाविनीं॥१६॥ सददर्शाश्रमंदूराद्राजर्षेस्तस्यधीमतः॥ शतयूपस्यकौरव्यधृतराष्ट्रस्यचैवह
॥१७॥ ततःप्रमुदितःसर्वोजनस्तद्वनमंजसा॥ विवेशसुमहानादैरापूर्यभरतर्षभ॥१८॥ इति०आश्रम०आ०धृतराष्ट्राश्रमगमनेत्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥

कुक्षिर्यैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥७॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सवर्णासमानजातीयापांड्यकन्या आर्द्रमधूकपुष्पैरुपलक्षिता ॥ ११ ॥ यःकृष्णेनपस्पर्धपस्पर्द्धैतस्यशल्यस्य परिग्रहोभार्या ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसन्नमहीत

तानाचख्यौतदासूतःसर्वांस्तानभिनामतः॥ संजयोद्रौपदींचैवसर्वाश्चान्याःकुरुस्त्रियः ॥ ४ ॥ संजयउवाच यएपजांबूनदशुद्धगौरस्तनुर्महासिंहइव प्रवृद्धः ॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षःकुरुराजएषः ॥ ५ ॥ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः ॥ पृथ्वायतांसःपृथुदीर्घबाहुर्वृकोद रःपश्यतपश्यतेमं॥ ६॥ यस्त्वेषपार्श्वेऽस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपाभः॥ सिंहोन्नतांसोगजखेलगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः॥ ७॥ कुंतीसमीपे पुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्नरूपेणबलेनशीले॥ ८॥ इयंपुनःपद्मदलायताक्षीमध्यंवयःकिंचिदिवस्पृशंती ॥ नी लोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थितामूर्तिमतीवलक्ष्मीः ॥ ९ ॥ अस्यास्तुपार्श्वेकनकोत्तमाभायैषाप्रभामूर्तिमतीवसौमी ॥ मध्येस्थितासाभगिनीद्विजाग्र्याश्च क्रायुधस्याप्रतिमस्यतस्य ॥ १० ॥ इयंचजांबूनदशुद्धगौरीपार्थस्यभार्याभुजगेंद्रकन्या ॥ चित्रांगदाचैवनरेंद्रकन्यायैषासवर्णार्द्रमधूकपुष्पैः ॥ ११ ॥ इयंस्व साराजचमूपतेश्चप्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा ॥ पस्पर्धकृष्णेनसदानृपोयोवृकोदरस्यैषपरिग्रहोग्र्यः ॥ १२ ॥ इयंचराज्ञोमगधाधिपस्यसुताजरासंधइतिश्रुत स्य ॥ यवीयसोमाद्रवतीसुतस्यभार्यामताचंपकदामगौरी ॥ १३ ॥ इंदीवरश्यामतनुःस्थितातुयैषापरासन्नमहीतलेच ॥ भार्यामतामाद्रवतीसुतस्यज्येष्ठस्य सेयंकमलायताक्षी ॥ १४ ॥ इयंतुनिष्टप्तसुवर्णगौरीराज्ञोविराटस्यसुतासपुत्रा ॥ भार्याभिमन्योर्निहतोरणेयोद्रोणादिभिस्तैर्विरथोरथस्थैः ॥ १५ ॥ एतास्तु सीमंतशिरोरुहायाःशुक्लोत्तरीयानरराजपत्न्यः ॥ राज्ञोस्यवृद्धस्यपरंशताख्याःस्नुषाप्रवीराहतपुत्रनाथाः ॥ १६ ॥ एतायथामुख्यमुदाहृतावोब्राह्मण्यभावादृजु बुद्धिसत्वाः ॥ सर्वाभवद्भिःपरिपृच्छ्यमानानरेंद्रपत्न्यःसुविशुद्धसत्वाः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसराजाकुरुवृद्धवर्यःसमागतस्तैर्नरदेवपुत्रैः ॥ पप्रच्छ सर्वंकुशलंतदानींगतेषुसर्वेष्वथतापसेषु ॥ १८ ॥ योधेषुवाप्याश्रममंडलंतंमुक्त्वानिविष्टेषुविमुच्यपत्रं ॥ स्त्रीवृद्धबालेचसुसंनिविष्टेयथार्हतस्तान्कुशलान्यपृ च्छत् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिऋषीन्प्रतियुधिष्ठिरादिकथनेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥७॥

लेसमीपभूमौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सीमंतमात्रेणउपलक्षिता नत्वलंकारादिनातादृशाःशिरोरुहाःकेशायासांताःसीमंतशिरोरुहाः असीमंतेतिपाठोयुक्तः ॥ १६ ॥ ब्राह्मण्येत्यादिपादःसंबोधनं परिपृच्छ्यमानाः कथयतोमत्तोवेदितव्याइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पत्रंवाहनं ॥ १९ ॥ इतिआश्रमवा॰नै॰भारतभा॰पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच ततस्तेपांडवादूरादवतीर्यपदातयः ॥ अभिजग्मुर्नरपतेराश्रमंविनयानताः ॥ १ ॥ सचयोधजनःसर्वोयेचराष्ट्रनिवासिनः ॥ स्त्रियश्चकुरु
मुख्यानांपद्भिरेवान्वयुस्तदा ॥ २ ॥ आश्रमंतेततोजग्मुर्धृतराष्ट्रस्यपांडवाः ॥ शून्यंमृगगणाकीर्णंकदलीवनशोभितं ॥ ३ ॥ ततस्तत्रसमाजग्मुस्तापसानियत
व्रताः ॥ पांडवानागतान्द्रष्टुंकौतूहलसमन्विताः ॥ ४ ॥ तानपृच्छत्ततोराजाक्वासौकौरववंशभृत् ॥ पिताज्येष्ठोगतोस्माकमितिबाष्पपरिप्लुतः ॥ ५ ॥ तेतमूचुस्त
तोवाक्यंयमुनामवगाहितुं ॥ पुष्पाणामुदकुंभस्यचार्थेगतइतिप्रभो ॥ ६ ॥ तैराख्यातेनमार्गेणततस्तेजग्मुरंजसा ॥ ददृशुश्चाविदूरेतान्सर्वानथपदातयः ॥
॥ ७ ॥ ततस्तेसत्वराजग्मुःपितुर्दर्शनकांक्षिणः ॥ सहदेवस्तुवेगेनप्राधावद्यत्रसापृथा ॥ ८ ॥ सुस्वरंरुरुदेधीमान्मातुःपादावुपस्पृशन् ॥ साचबाष्पाकुलमुखीदद
र्शदयितंसुतं ॥ ९ ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यसमुन्नाम्यचपुत्रकं ॥ गांधार्याःकथयामाससहदेवमुपस्थितं ॥ १० ॥ अनंतरंचराजानंभीमसेनमथार्जुनं ॥ नकुलंच
पृथादृष्ट्वात्वरमाणोपचक्रमे ॥ ११ ॥ साह्यग्रेगच्छतितयोर्दंपत्योर्हतपुत्रयोः ॥ कर्षंतीतौततस्तेतांदृष्ट्वासंन्यपतद्भुवि ॥ १२ ॥ राजातान्स्वरयोगेनस्पर्शेनचम
हामनाः ॥ प्रत्यभिज्ञायमेधावीसमाश्वासयतप्रभुः ॥ १३ ॥ ततस्तेबाष्पमुत्सृज्यगांधारीसहितंनृपं ॥ उपतस्थुर्महात्मानोमातरंचयथाविधि ॥ १४ ॥ सर्वेषां
तोयकलशान्जगृहुस्तेस्वयंतदा ॥ पांडवालब्धसंज्ञास्तेमात्राचाश्वासिताःपुनः ॥ १५ ॥ तथानार्योनृसिंहानांसोऽवरोधजनस्तदा ॥ पौरजानपदाश्चैवददृशु
स्तंजनाधिपं ॥ १६ ॥ निवेदयामासतदाजनंतन्नामगोत्रतः ॥ युधिष्ठिरोनरपतिःसचैनंप्रत्यपूजयत् ॥ १७ ॥ सतैःपरिवृतोमेनेहर्षबाष्पाविलेक्षणः ॥ राजा
त्मानंगृहगतंपुरेवगजसाह्वये ॥ १८ ॥ अभिवादितोवधूभिश्चकृष्णाद्याभिःसपार्थिवः ॥ गांधार्यासहितोधीमान्कुंत्याचप्रत्यनंदत ॥ १९ ॥ ततश्चाश्रममागच्छ
त्सिद्धचारणसेवितं ॥ दिदृक्षुभिःसमाकीर्णंनभस्तारागणैरिव ॥ २० ॥ इतिश्रीम०आश्रमवासि०आश्रमवा०युधिष्ठिरादिधृतराष्ट्रसमागमेचतुर्विंशोऽध्या
यः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सतैःसहनरव्याघ्रैर्भ्रातृभिर्भरतर्षभ ॥ राजारुचिरपद्माक्षैरासांचक्रेतदाश्रमे ॥ १ ॥ तापसैश्चमहाभागैर्नानादे
शसमागतैः ॥ द्रष्टुंकुरुपतेःपुत्रान्पांडवान्पृथुवक्षसः ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन्ज्ञातुमिच्छामःकतमोत्रयुधिष्ठिरः ॥ भीमार्जुनौयमौचैवद्रौपदीचयशस्विनी ॥ ३ ॥

युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जामयःसौभाग्यवत्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वीटापाषाणकवलः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच युधिष्ठिरमहाबाहोकच्चित्त्वंकुशलीत्वसि ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःपौरजानपदैस्तथा ॥ १ ॥ येचत्वामनुजीवंतिकच्चित्तेपिनिरामयाः ॥ सचि
वाभृत्यवर्गाश्चगुरवश्चैवतेनृप ॥ २ ॥ कच्चित्तेपिनिरातंकावसंतिविषयेतव ॥ कच्चिद्वर्तसिपौराणींवृत्तिंराजर्षिसेवितां ॥ ३ ॥ कच्चिन्न्यायाननुच्छिद्य कोशस्तेभि
प्रपूर्यते ॥ अरिमध्यस्थमित्रेषुवर्तसेचानुरूपतः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणानग्रहारैर्वायथावदनुपश्यसि ॥ कच्चित्तेपरितुष्यंतिशीलेनभरतर्षभ ॥ ५ ॥ शत्रवोपिकुतःपौरा
भृत्यावास्वजनोपिवा ॥ कच्चिद्यजसिराजेंद्रश्रद्धावान्पितृदेवताः ॥ ६ ॥ अतिथीनन्नपानेनकच्चिदर्चसिभारत ॥ कच्चिन्नयपथेविप्राःस्वकर्मनिरतास्तव ॥ ७ ॥
क्षत्रियावैश्यवर्गावाशूद्रावापिकुटुंबिनः ॥ कच्चित्स्त्रीबालवृद्धंतेनशोचतिनयाचते ॥ ८ ॥ जामयःपूजिताःकच्चित्तवगेहेनरर्षभ ॥ कच्चिद्राजर्षिवंशोयंत्वामा
साद्यमहीपतिं ॥ ९ ॥ यथोचितंमहाराजयशसानावसीदति ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवंवादिनंतंसन्यायवित्प्रत्यभाषत ॥ १० ॥ कुशलप्रश्नसंयुक्तंकु
शलोवाक्यकर्मणि ॥ युधिष्ठिरउवाच कच्चित्तेवर्धतेराजंस्तपोदमशमश्रुते ॥ ११ ॥ अपिमेजननीचेयंशुश्रूषुर्विगतक्लमा ॥ अथास्याःसफलोराजन्व
नवासोभविष्यति ॥ १२ ॥ इयंचमाताज्येष्ठामेशीतवाताध्वकर्शिता ॥ घोरेणतपसायुक्तादेवीकच्चिन्नशोचति ॥ १३ ॥ हतान्पुत्रान्महावीर्यान्क्षत्रधर्मपरा
यणान् ॥ नापध्यायतिवाकच्चिदस्मान्पापकृतःसदा ॥ १४ ॥ क्वचासौविदुरोराजन्नेमंपश्यामहेवयं ॥ संजयःकुशलीचायंकच्चिन्नुतपसिस्थिरः ॥ १५ ॥ वैशं
पायनउवाच उत्युक्तःप्रत्युवाचेदंधृतराष्ट्रोजनाधिपं ॥ कुशलीविदुरःपुत्रतपोघोरंसमाश्रितः ॥ १६ ॥ वायुभक्षोनिराहारःकृशोधमनिसंततः ॥ कदाचिद्दृ
श्यतेविप्रैःशून्येस्मिन्काननेक्वचित् ॥ १७ ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यजटीवीटामुखःकृशः ॥ दिग्वासामलदिग्धांगोवनरेणुसमुक्षितः ॥ १८ ॥ दूरादालक्षितःक्षत्तात
त्राख्यातोमहीपतेः ॥ निवर्तमानःसहसाराजन्दृष्ट्वाश्रमंप्रति ॥ १९ ॥ तमन्वधावन्नृपतिरेकएवयुधिष्ठिरः ॥ प्रविशंतंवनंघोरंलक्ष्यालक्ष्यंक्वचित्क्वचित् ॥ २० ॥
भोभोविदुरराजाहंदयितस्तेयुधिष्ठिरः ॥ इतिब्रुवन्नरपतिस्तंयत्नादभ्यधावत ॥ २१ ॥ ततोविविक्तएकांतेतस्थौबुद्धिमतांवरः ॥ विदुरोवृक्षमाश्रित्यकंचित्त
त्रवनांतरे ॥ २२ ॥ तंराजाक्षीणभूयिष्ठमाकृतीमात्रसूचितं ॥ अभिजज्ञेमहाबुद्धिंमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरोहमस्मीतिवाक्यमुक्त्वाग्रतःस्थितः ॥
विदुरस्यश्रवेराजातंचप्रत्यभ्यपूजयत् ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ विदुरस्यश्रवेविदुरेशृण्वतिसतिराजाधृतराष्ट्रस्तंयुधिष्ठिरंप्रत्यभ्यपूजयत्स्तुतवान् ॥ २४ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ मुनिगणस्यमुनिगणेन ताःवैदिक्योलौकिक्यश्च ॥ ८ ॥ मृगयूथादिभिरलंकृतमाश्रमं ॥९॥१०॥११॥ औदुंबरान्कलशान् ॥१२॥ प्रवेणीःकुथाः प्रवेणिःस्त्रीकुथावेण्योरितिमेदिनी ॥१३॥

सांतःपुरपरीवारःसभृत्यःसपुरोहितः ॥ यथासुखंयथोद्देशंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ॥ ६ ॥ ददर्शतत्रवेदीश्चसंप्रज्वलितपावकाः ॥ कृताभिषेकैर्मुनिभिर्हुताग्निभिरु
पस्थिताः ॥ ७॥ वानेयपुष्पनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि ॥ ब्राह्मेणवपुषायुक्तायुक्तामुनिगणस्यताः ॥ ८ ॥ मृगयूथैरनुद्विग्नैस्तत्रतत्रसमाश्रितैः ॥ अशंकितैःपक्षि
गणैःप्रगीतैरिवचप्रभो ॥ ९ ॥ केकाभिर्नीलकंठानांदात्यूहानांचकूजितैः ॥ कोकिलानांकुहुरवैःसुखैःश्रुतिमनोहरैः ॥ १० ॥ प्राधीतद्विजघोषैश्चक्वचित्क्वचिद
लंकृतं ॥ फलमूलसमाहारैर्महद्भिश्चोपशोभितं ॥ ११ ॥ ततःसराजाप्रददौतापसार्थमुपाहृतान् ॥ कलशान्कांचनान्राजंस्तथैवौदुंबरानपि ॥ १२ ॥ अजिना
निप्रवेणीश्चस्रुक्स्रुवंचमहीपतिः ॥ कमंडलूंश्चस्थालीश्चपिठराणिचभारत ॥ १३ ॥ भाजनानिचलौहानिपात्रीश्चविविधानृप ॥ यद्यदिच्छतियावच्चयच्चान्य
दपिभाजनं ॥ १४ ॥ एवंसराजाधर्मात्मापरीत्याश्रममंडलं ॥ वसुविश्राण्यतत्सर्वंपुनरायान्महीपतिः ॥ १५॥ कृताह्निकंचराजानंधृतराष्ट्रंमहीपतिं ॥ ददर्शासी
नमव्यग्रंगांधारीसहितंतदा ॥ १६ ॥ मातरंचाविदूरस्थांशिष्यवत्प्रणतांस्थितां ॥ कुंतींददर्शधर्मात्माशिष्टाचारसमन्वितां ॥ १७॥ सतमभ्यर्च्यराजानंनामसं
श्राव्यचात्मनः ॥ निषीदेत्यभ्यनुज्ञातोवृष्यामुपविवेशह ॥ १८॥ भीमसेनादयश्चैवपांडवाभरतर्षभ ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यनिषेदुःपार्थिवाज्ञया ॥ १९॥ सतैःप
रिवृतोराजाशुशुभेतीवकौरवः ॥ बिभ्रद्ब्राह्मींश्रियंदीप्तांदेवैरिवबृहस्पतिः ॥ २० ॥ तथातेषूपविष्टेषुसमाजग्मुर्महर्षयः ॥ शतयूपप्रभृतयःकुरुक्षेत्रनिवासिनः
॥ २१ ॥ व्यासश्चभगवान्विप्रोदेवर्षिगणसेवितः ॥ वृतःशिष्यैर्महातेजादर्शयामासपार्थिवं ॥ २२ ॥ ततःसराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेना
दयश्चैवप्रत्युत्थायाभ्यवादयन् ॥ २३ ॥ समागतस्ततोव्यासःशतयूपादिभिर्वृतः ॥ धृतराष्ट्रंमहीपालमास्यतामित्यभाषत ॥ २४ ॥ वरंतुविष्टरंकौश्यंकृष्णाजि
नकुशोत्तरं ॥ प्रतिपेदेतदाव्यासस्तदर्थमुपकल्पितं ॥ २५ ॥ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठाविष्टरेषुसमंततः ॥ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातानिषेदुर्विपुलौजसः ॥ २६ ॥ इतिश्रीम०
आश्रमवासि० आश्रमवा० व्यासागमनेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसमुपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यासःसत्यवती
पुत्रइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रमहाबाहोकच्चित्तेवर्धतेतपः ॥ कच्चिन्मनस्तेप्रीणातिवनवासेनराधिप ॥ २ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःसमुपविष्टेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥

ततःसइति दृष्टिंदृष्ट्यापवनंपवनेनचसंयोज्यतत्रैवसंयमंकृत्वास्वशरीरात्प्राणेंद्रियाणिनिष्कास्यतदीयप्राणैरिंद्रियैश्चसहएकत्वंप्राप्यस्वशरीरंत्यक्तवान् यथाघटांतरस्थंजलंघटांतरेसिच्यतेतद्वदिदंद्रष्टव्यं प्राणसंधानेनैवेंद्रियाणांगात्राणांचसंधानंभवतिनतदर्थंपृथग्यत्नोपेक्षितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तत्त्वस्यविदुरस्यएकस्यैवधर्मस्यांशाज्जातत्वंसस्मार ॥ २९ ॥ योगधर्मंसस्मारेत्यनुषज्यते ॥ ३०॥

ततःसोऽनिमिषोभूत्वाराजानंतमुदैक्षत ॥ संयोज्यविदुरस्तस्मिन्दृष्टिंदृष्ट्यासमाहितः ॥ २५॥ विवेशविदुरोधीमान्गात्रैर्गात्राणिचैवह॥प्राणान्प्राणेषुचदधदिंद्रियाणींद्रियेषुच ॥ २६ ॥ सयोगबलमास्थायविवेशनृपतेस्तनुं ॥ विदुरोधर्मराजस्यतेजसाप्रज्वलन्निव ॥ २७॥ विदुरस्यशरीरंतुतथैवस्तब्धलोचनं ॥ वृक्षाश्रितंतदाराजाददर्शगतचेतनं ॥ २८ ॥ बलवंतंतथात्मानंमेनेबहुगुणंतदा ॥ धर्मराजोमहातेजास्तच्चसस्मारपांडवः ॥ २९ ॥ पौराणमात्मनःसर्वंविद्यावान्सविशांपते ॥ योगधर्मंमहातेजाव्यासेनकथितंयथा ॥ ३० ॥ धर्मराजश्चतत्रैवसंचस्कारयिषुस्तदा ॥ दग्धुकामोभवद्विद्वानथवागभ्यभाषत ॥ ३१॥ भोभोराजन्नदग्धव्यमेतद्विदुरसंज्ञकं ॥ कलेवरमिहैवंतेधर्मएषसनातनः ॥ ३२ ॥ लोकाःसांतानिकानामभविष्यंत्यस्यभारत॥यतिधर्ममवाप्तोसौनैषशोच्यःपरंतप ॥ ३३ ॥ इत्युक्तोधर्मराजःसविनिवृत्यततःपुनः ॥ राज्ञोवैचित्रवीर्यस्यतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ ३४ ॥ ततःसराजाद्युतिमान्सचसर्वोजनस्तदा ॥ भीमसेनादयश्चैवपरंविस्मयमागताः॥ ३५॥ तच्छ्रुत्वाप्रीतिमान्राजाभूत्वाधर्मजमब्रवीत् ॥ आपोमूलंफलंचैवममेदंप्रतिगृह्यतां ॥ ३६ ॥ यदर्थोहिनरोराजंस्तदर्थोस्यातिथिःस्मृतः ॥ इत्युक्तःसतथेत्येवंप्राहधर्मात्मजोनृपं ॥ ३७॥ फलंमूलंचबुभुजेराज्ञादत्तंसहानुजः ॥ ततस्तेवृक्षमूलेषुकृतवासपरिग्रहाः ॥ तांरात्रिमवसन्सर्वेफलमूलजलाशनाः ॥३८॥ इति०आश्रमवा०आश्रम०विदुरनिर्याणेषड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततस्तुराजन्नेतेषामाश्रमेपुण्यकर्मणां ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ ततस्तत्रकथाश्चासंस्तेषांधर्मार्थलक्षणाः ॥ विचित्रपदसंचारानानाश्रुतिभिरन्विताः ॥ २॥ पांडवास्त्वभितोमातुर्धरण्यांसुषुपुस्तदा ॥ उत्सृज्यतुमहार्हाणिशयनानिनराधिप ॥ ३ ॥ यदाहारोभवद्राजाधृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ तदाहारान्नृवीरास्तेन्यवसंस्तांनिशांतदा ॥ ४ ॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांकृतपौर्वाह्णिकक्रियः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाददर्शाश्रममंडलं ॥ ५ ॥

संचस्कारयिषुःसंस्कारंलंभयितुमिच्छुः ॥३१ ॥ ३२ ॥ लोकाइति यतिधर्मोदाहाद्ययोग्यत्वं एतेनशूद्रयोनौजातानामपियतिधर्मोस्तीतिदर्शितं ॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥ ३८ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्ववशेइतिसुलभत्वंस्पष्टं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५.॥ इति

कच्चिद्धृदिनतेशोकोराजन्पुत्रविनाशजः॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिसुप्रसन्नानितेनघ ॥ ३॥ कच्चिद्बुद्धिंदृढांकृत्वाचरस्यारण्यकंविधिं॥ कच्चिद्वधूश्चगांधारीन
शोकेनाभिभूयते॥ ४॥ महाप्रज्ञाबुद्धिमतीदेवीधर्मार्थदर्शिनी ॥ आगमापायतत्त्वज्ञाकच्चिदेषानशोचति ॥ ५॥ कच्चित्कुंतीचराजंस्त्वांशुश्रूषत्यनहंकृता॥
यापरित्यज्यस्वंपुत्रंगुरुशुश्रूषणेरता॥ ६॥ कच्चिद्धर्मसुतोराजात्वयाप्रत्यभिनंदितः ॥ भीमार्जुनयमाश्चैवकच्चिदेतेपिसांत्विताः॥ ७॥ कच्चिन्नंदसिदृष्ट्वैतान्
कच्चित्तेनिर्मलंमनः॥ कच्चिच्चशुद्धभावोसिजातज्ञानोनराधिप ॥ ८॥ एतद्धित्रितयंश्रेष्ठंसर्वभूतेषुभारत॥ निर्वैरतामहाराजसत्यमक्रोधएवच ॥ ९॥ कच्चित्ते
नचमोहोस्तिवनवासेनभारत॥ स्ववशेवन्यमन्नंवाउपवासोपिवाभवेत्॥ १०॥ विदितंचापिराजेंद्रविदुरस्यमहात्मनः ॥ गमनंविधिनानेनधर्मस्यसुमहा
त्मनः॥ ११॥ मांडव्यशापाद्धिसवैधर्मोविदुरतांगतः॥ महाबुद्धिर्महायोगीमहात्मासुमहामनाः॥ १२॥ बृहस्पतिर्वादेवेषुशुक्रोवाप्यसुरेषुच ॥ नतथाबुद्धि
संपन्नोयथासपुरुषर्षभः॥ १३॥ तपोबलव्ययंकृत्वासुचिरात्संभृतंतदा॥ मांडव्येनर्षिणाधर्मोह्यभिभूतःसनातनः॥ १४ ॥ नियोगाद्ब्रह्मणःपूर्वंमयास्वेनबले
नच॥ वैचित्रवीर्यकेक्षेत्रेजातःससुमहामतिः॥ १५॥ भ्रातातवमहाराजदेवदेवःसनातनः॥ धारणान्मनसाध्यानाद्यंधर्मंकवयोविदुः॥ १६॥ सत्येनसंवर्धय
तियोदमेनशमेनच॥ अहिंसयाचदानेनतप्यमानःसनातनः॥ १७॥ येनयोगबलाज्जातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मइत्येषनृपतेप्राज्ञेनामितबुद्धिना॥ १८॥
यथावह्निर्यथावायुर्यथापःपृथिवीयथा॥ यथाकाशंतथाधर्मइहचामुत्रचस्थितः॥ १९॥ सर्वगश्चैवराजेंद्रसर्वंव्याप्यचराचरं॥ दृश्यतेदेवदेवैःससिद्धैर्निर्मुक्त
कल्मषैः॥ २०॥ योहिधर्मःसविदुरोविदुरोयःसपांडवः॥ सएषराजन्दृश्यस्तेपांडवःप्रेष्यवत्स्थितः॥ २१॥ प्रविष्टःसमहात्मानंभ्रातातेबुद्धिसत्तमः ॥ दृष्ट्वाम
हात्माकौंतेयंमहायोगबलान्वितः॥ २२॥ त्वांचापिश्रेयसायोक्ष्येनचिराद्भरतर्षभ ॥ संशयच्छेदनार्थायप्राप्तंमांविद्धिपुत्रक॥ २३॥ नकृतंयैःपुराकैश्चित्कर्म
लोकेमहर्षिभिः॥ आश्चर्यभूतंतपसःफलंतद्दर्शयामिवः॥ २४॥ किमिच्छसिमहीपालमत्तःप्राप्तुमभीप्सितं॥ द्रष्टुंस्प्रष्टुमथश्रोतुंतत्कर्तास्मितवानघ ॥ २५॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिव्यासवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८॥ समाप्तंचाश्रमवासपर्व ॥छ॥ ॥छ॥

आश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥छ॥

वनवासमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥विश्राम्यविश्रांतिंप्राप्य॥६॥७॥८॥९॥१०॥बर्हिणेषुपक्षिबर्हजतूलिकामयेषु॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥संशयाःमृतानांसत्वमस्तिनवा सत्वमपिंडा

अथपुत्रदर्शनपर्व जनमेजयउवाच वनवासंगतेविप्रधृतराष्ट्रेमहीपतौ॥सभार्येनृपशार्दूलेवध्वाकुंत्यासमन्विते ॥ १ ॥ विदुरेचापिसंसिद्धेधर्मराजंव्यपाश्रिते॥ वसत्सुपांडुपुत्रेषुसर्वेष्वाश्रममंडले ॥ २ ॥ यत्तदाश्चर्यमितिवैकरिष्यामीत्युवाचह॥ व्यासःपरमतेजस्वीमहर्षिस्तद्वदस्वमे ॥ ३ ॥ वनवासेचकौरव्यःकियंतंकालमच्युतः॥ युधिष्ठिरोनरपतिर्न्यवसत्सजनस्तदा ॥ ४ ॥ किमाहाराश्चतेतत्रससैन्यान्यवसन्प्रभो ॥ सांतःपुरामहात्मानइतितद्ब्रूहिमेनघ ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच तेनुज्ञातास्तदाराजन्कुरुराजेनपांडवाः॥ विविधान्यन्नपानानिविश्राम्यानुभवंतिते ॥ ६ ॥ मासमेकंविजह्रुस्तेससैन्यांतःपुरावने॥ अथतत्रागमद्व्यासोयथोक्तंतेमयानघ॥ ७॥ तथाचतेषांसर्वेषांकथाभिर्नृपसन्निधौ॥व्यासमन्वास्यतांराजन्नाजग्मुर्मुनयोपरे॥ ८॥नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहातपाः॥विश्वावसुस्तुंबुरुश्चचित्रसेनश्चभारत ॥ ९॥ तेषामपियथान्यायंपूजांचक्रेमहातपाः॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ १० ॥ निषेदुस्तेततःसर्वेपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात्॥आसनेषुचपुण्येषुबर्हिणेषुवरेषुच॥ ११॥तेषुतत्रोपविष्टेषुसतुराजामहामतिः॥ पांडुपुत्रैःपरिवृतोनिषसादकुरूद्वह॥ १२॥गांधारीचैवकुंतीचद्रौपदीसात्वतीतथा॥स्त्रियश्चान्यास्तथान्याभिःसहोपविविशुस्ततः॥ १३॥तेषांतत्रकथादिव्याधर्मिष्ठाश्चाभवन्नृप॥ऋषीणांचपुराणानांदेवासुरविमिश्रिताः॥ १४॥ ततःकथांतेव्यासस्तंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठःपुनरेवसतद्वचः ॥ १५॥ प्रीयमाणोमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः॥ विदितंममराजेंद्रयत्तेहृदिविवक्षितं॥ १६॥ दह्यमानस्यशोकेनतवपुत्रकृतेनवै ॥ गांधार्याश्चैवयद्दुःखंहृदितिष्ठतिनित्यदा ॥ १७॥ कुंत्याश्चयन्महाराजद्रौपद्याश्चहृदिस्थितं ॥ यच्चधारयतेतीव्रंदुःखंपुत्रविनाशजं॥ १८॥ सुभद्राकृष्णभगिनीतच्चापिविदितंमम ॥ श्रुत्वासमागममिमंसर्वेषांवस्ततोनृप ॥ १९ ॥ संशयच्छेदनायायप्राप्तःकौरवनंदन॥ इमेचदेवगंधर्वाःसर्वेचेमेमहर्षयः॥ २० ॥ पश्यंतुतपसोवीर्यमद्यमेचिरसंभृतं॥ तदुच्यतांमहाप्राज्ञकंकामंप्रददामिते ॥ २१ ॥ प्रवणोस्मिवरंदातुंपश्यमेतपसःफलं॥ एवमुक्तःसराजेंद्रोव्यासेनामितबुद्धिना ॥ २२॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यवचनायोपचक्रमे ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतश्चसफलंजीवितंचमे॥ २३॥ यन्मेसमागमोद्येहभवद्भिःसहसाधुभिः॥ अद्यचाप्यवगच्छामिगतिमिष्टामिहात्मनः ॥ २४॥

देर्घटीभूतस्येवपूर्वरूपमुपमृद्यानुपमृद्यता उपमर्देसोयंदशरथःस्वर्गस्थोममपितेतिप्रत्यभिज्ञानुपपत्तिः अनुपमर्देभस्मीभावंस्यप्रत्यक्षदर्शनंनोपपद्यतइत्यादयस्तेषांछेदनायेत्यर्थः॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ आरंभेणशोकोयमेनमा

ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत्समेतोहंतपोधनाः ॥ दर्शनादेवभवतांपूतोहंनात्रसंशयः ॥ २५॥ विद्यतेनभयंचापिपरलोकान्ममानघाः॥ किंतुतस्यसुदुर्बुद्धेर्मंदस्यापनयै
र्भृशं ॥ २६॥ दूयतेमेमनोनित्यंस्मरतःपुत्रगृद्धिनः॥ अपापाःपांडवायेननिकृताःपापबुद्धिना ॥ २७ ॥ घातितापृथिवीयेनसहयासनरद्विपा ॥ राजानश्चम
हात्मानोनानाजनपदेश्वराः ॥ २८ ॥ आगम्यममपुत्रार्थेसर्वेमृत्युवशंगताः ॥ येतेपितॄंश्चदारांश्चप्राणांश्चमनसःप्रियान् ॥ २९ ॥ परित्यज्यगताःशूराःप्रेतरा
जनिवेशनं॥ कानुतेषांगतिर्ब्रह्मन्मित्रार्थेयेहतामृधे ॥ ३० ॥ तथैवपुत्रपौत्राणांममयेनिहतायुधि ॥ दूयतेमेमनोभीक्ष्णंघातयित्वामहाबलं॥ ३१ ॥ भीष्मं
शांतनवंवृद्धंद्रोणंचद्विजसत्तमं॥ ममपुत्रेणमूढेनपापेनाकृतबुद्धिना॥ ३२ ॥ क्षयंनीतंकुलंदीप्तंपृथिवीराज्यमिच्छता॥ एतत्सर्वमनुस्मृत्यदह्यमानोदिवानि
शं॥ ३३ ॥ नशांतिमधिगच्छामिदुःखशोकसमाहतः ॥ इतिमेचिंतयानस्यपितःशांतिर्नविद्यते॥ ३४॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वाविविधंतस्यराज
र्षेःपरिदेवितं॥ पुनर्नवीकृतःशोकोगांधार्याजनमेजय॥ ३५॥ कुंत्याद्रुपदपुत्र्याश्चसुभद्रायास्तथैवच॥ तासांचवरनारीणांवधूनांकौरवस्यह॥ ३६॥ पुत्रशो
कसमाविष्टागांधारीत्विदमब्रवीत्॥ श्वशुरंबद्धनयनादेवीप्रांजलिरुत्थिता॥ ३७ ॥ षोडशेमानिवर्षाणिगतानिमुनिपुंगव ॥ अस्यराज्ञोहतान्पुत्रान्शोचतो
नशमोविभो॥ ३८॥ पुत्रशोकसमाविष्टोनिःश्वसन्ह्येषभूमिपः॥ नशेतेवसतीःसर्वाधृतराष्ट्रोमहामुने॥ ३९॥ लोकानन्यान्समर्थोसिस्रष्टुंसर्वांस्तपोबलात्॥
किमुलोकांतरगतान्राज्ञोदर्शयितुंसुतान्॥ ४०॥ इयंचद्रौपदीकृष्णाहतज्ञातिसुताभृशं॥ शोचत्यतीवसर्वासांस्नुषाणांदयितास्नुषा॥ ४१॥ तथाकृष्णस्यभगिनी
सुभद्राभद्रभाषिणी॥ सौभद्रवधसंतप्ताभृशंशोचतिभाविनी॥ ४२॥ इयंचभूरिश्रवसोभार्यापरमसंमता॥ भर्तृव्यसनशोकार्ताभृशंशोचतिभाविनी॥ ४३॥
यस्यास्तुश्वशुरोधीमान्बाह्लिकःसकुरूद्वहः॥ निहतःसोमदत्तश्चपित्रासहमहारणे॥ ४४॥ श्रीमतोस्यमहाबुद्धेःसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ पुत्रस्यतेपुत्रशतंनिहतं
यद्रणाजिरे॥ ४५॥ तस्यभार्याशतमिदंदुःखशोकसमाहतं॥ पुनःपुनर्वर्धयानंशोकंराज्ञोममैवच॥ ४६ ॥ तेनारंभेणमहतामामुपास्तेमहामुने ॥ येचशूराम
हात्मानःश्वशुरामेमहारथाः॥ ४७॥ सोमदत्तप्रभृतयःकानुतेषांगतिःप्रभो ॥ तवप्रसादाद्भगवन्विशोकोयंमहीपतिः॥ ४८॥

मुपास्ते भार्याशतंरोदनंकुर्वत्मांमेवपरिवार्यतिष्ठतीत्यर्थः आरंभउद्यमेदर्पेत्वरायांचवधेपिचेतिवधएवात्रप्रयासः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥७॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ आगसस्त्यागैःअपराधत्यागैः ॥ ३ ॥ ४ ॥

यथास्याद्भविताचाहंकुंतीचेयंवधूस्तव ॥ इत्युक्तवत्यांगांधार्यांकुंतीव्रतकृशानना ॥ ४९ ॥ प्रच्छन्नजातंपुत्रंतंसस्माराादित्यसन्निभं ॥ तामृषिर्वरदोव्यासोदूर
श्रवणदर्शनः ॥ ५० ॥ अपश्यद्दुःखितांदेवींमातरंसव्यसाचिनः ॥ तामुवाचततोव्यासोयत्तेकार्यंविवक्षितं ॥ ५१ ॥ तद्ब्रूहित्वंमहाभागेयत्तेमनसिवर्तते ॥ श्व
शुरायततःकुंतीप्रणम्यशिरसातदा ॥ उवाचवाक्यंसव्रीडाविवृण्वानापुरातनं ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिपुत्रदर्शनपर्वणिधृतराष्ट्रादि
कृतप्रार्थनेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥७॥ कुंत्युवाच भगवन्श्वशुरोमेसिदैवतस्यापिदैवतं ॥ समेदेवातिदेवस्त्वंशृणुसत्यांगिरंमम ॥ १ ॥ तप
स्वीकोपनोविप्रोदुर्वासानाममेपितुः ॥ भिक्षामुपागतोभोक्तुंतमहंपर्यतोषयं ॥ २ ॥ शौचेनत्वागसस्त्यागैःशुद्धेनमनसातथा ॥ कोपस्थानेष्वपिमहत्स्वकुप्य
न्नकदाचन ॥ ३ ॥ सप्रीतोवरदोमेभूत्कृतकृत्योमहामुनिः ॥ अवश्यंतेगृहीतव्यमितिमांसोब्रवीद्वचः ॥ ४ ॥ ततःशापभयाद्विप्रमवोचंपुनरेवतं ॥ एवमस्त्विति
चप्राहपुनरेवसमेद्विजः ॥ ५ ॥ धर्मस्यजननीभद्रेभवित्रीत्वंशुभानने ॥ वशेस्थास्यंतितेदेवायांस्त्वमावाहयिष्यसि ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितोविप्रस्ततोहंविस्मिता
भवं ॥ नचसर्वास्ववस्थासुस्मृतिर्मेविप्रणस्यति ॥ ७ ॥ अथहर्म्यतलस्थाहंरविमुद्यंतमीक्षती ॥ संस्मृत्यतदृषेर्वाक्यंस्पृहयंतीदिवानिशं ॥ ८ ॥ स्थिताहंबालभा
वेनतत्रदोषमबुद्ध्यती ॥ अथदेवःसहस्रांशुर्मत्समीपगतोभवत् ॥ ९ ॥ द्विधाकृत्वात्मनोदेहंभूमौचगगनेपिच ॥ ततापलोकानेकेनद्वितीयेनागमत्समां ॥ १० ॥
समामुवाचवेपंतींवरंमत्तोवृणीष्वह ॥ गम्यतामितितंचाहंप्रणम्यशिरसावदं ॥ ११ ॥ समामुवाचतिग्मांशुर्वृथाह्वानंनमेक्षमं ॥ धक्ष्यामित्वांचविप्रंचयेनद
त्तोवरस्तव ॥ १२ ॥ तमहंरक्षतीविप्रंशापादनपकारिणं ॥ पुत्रोमेत्वत्समोदेवभवेदितिततोब्रुवं ॥ १३ ॥ ततोमांतेजसाविश्यमोहयित्वाचभानुमान् ॥ उवाच
भवितापुत्रस्तवेत्यभ्यगमद्दिवं ॥ १४ ॥ ततोहमंतर्भवनेपितुर्वृत्तांतरक्षिणी ॥ गूढोत्पन्नंसुतंबालंजलेकर्णमवासृजं ॥ १५ ॥ नूनंतस्यैवदेवस्यप्रसादात्पुनरेव
तु ॥ कन्याहमभवंविप्रयथाप्राहसमामृषिः ॥ १६ ॥ समयामूढयापुत्रोज्ञायमानोप्युपेक्षितः ॥ तन्मांदहतिविप्रर्षेयथासुविदितंतव ॥ १७ ॥ यदिपापमपापंवा
यदेतद्विवृतंमया ॥ तंद्रष्टुमिच्छामिभगवन्व्यपनेतुंत्वमर्हसि ॥ १८ ॥ यच्चास्यराज्ञोविदितंहृदिस्थंभवतोनघ ॥ तंचायंलभतांकाममद्यैवमुनिसत्तम ॥ १९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंव्यासोवेदविदांवरः ॥ साधुसर्वमिदंभाव्यमेवमेतद्यथात्थमां ॥ २० ॥ अपराधश्चतेनास्तिकन्याभावंगताह्यसि ॥ देवाश्चैश्वर्यवंतोवैशरी
राण्याविशंतिवै ॥ २१ ॥ संतिदेवनिकायाश्चसंकल्पाज्जनयंतिये ॥ वाचादृष्ट्यातथास्पर्शात्संघर्षेणेतिपंचधा ॥ २२ ॥ मनुष्यधर्मोदैवेनधर्मेणहिनदुष्यति ॥ इ
तिकुंतिविजानीहिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ २३ ॥ सर्वबलवतांपथ्यंसर्वबलवतांशुचि ॥ सर्वबलवतांधर्मःसर्वबलवतांस्वकं ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा
सिकेप० पुत्रदर्शनप० व्यासकुंतीसंवादेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ व्यासउवाच भद्रेद्रक्ष्यसिगांधारीपुत्रान्भ्रातॄन्सखींस्तथा ॥ वधूश्चपति
भिःसार्धंनिशिसुप्तोत्थिताइव ॥ १ ॥ कर्णंद्रक्ष्यतिकुंतीचसौभद्रंचापियादवी ॥ द्रौपदीपंचपुत्रांश्चपितॄन्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ २ ॥ पूर्वमेवैषहृदयेव्यवसायोभव
न्मम ॥ यदास्मिचोदितोराज्ञाभवत्यापृथयैवच ॥ ३ ॥ नतेशोच्यामहात्मानःसर्वएवनरर्षभाः ॥ क्षत्रधर्मपराःसंतस्तथाहिनिधनंगताः ॥ ४ ॥ भवितव्यमव
श्यंतत्सुरकार्यमनिंदिते ॥ अवतेरुस्ततःसर्वेदेवभागामहीतलं ॥ ५ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवपिशाचागुह्यराक्षसाः ॥ तथापुण्यजनाश्चैवसिद्धादेवर्षयोपिच ॥ ६ ॥
देवाश्चदानवाश्चैवतथादेवर्षयोमलाः ॥ तएतेनिधनंप्राप्ताःकुरुक्षेत्रेरणाजिरे ॥ ७ ॥ गंधर्वराजोयोधीमान्धृतराष्ट्रइतिश्रुतः ॥ सएवमानुषेलोकेधृतराष्ट्रःपतिस्त
व ॥ ८ ॥ पांडुंमरुद्गणाद्विद्धिविशिष्टतममच्युतं ॥ धर्मस्यांशोभवत्क्षत्ताराजाचैवयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ कलिंदुर्योधनंविद्धिशकुनिंद्वापरंतथा ॥ दुःशासनादीन्विद्धि
त्वंराक्षसान्शुभदर्शने ॥ १० ॥ मरुद्गणाद्भीमसेनंबलवंतमरिंदमं ॥ विद्धित्वंतुनरमृषिमिमंपार्थंधनंजयं ॥ ११ ॥ नारायणंहृषीकेशमश्विनौयमजौतथा ॥ यः
सवैपार्थाद्‌द्भूतःसंहर्षजननस्तथा ॥ १२ ॥ यश्चपांडवदायादोहतःषड्भिर्महारथैः ॥ ससोमइहसौभद्रोयोगादेवाभवद्द्विधा ॥ १३ ॥ द्विधाकृत्वात्मनोदेहमादि
त्यंतपतांवरं ॥ लोकांश्चतापयानंवैविद्धिकर्णंचशोभने ॥ १४ ॥ द्रौपद्यासहसंभूतंधृष्टद्युम्नंचपावकात् ॥ अग्नेर्भागंशुभंविद्धिराक्षसंतुशिखंडिनं ॥ १५ ॥ द्रोणं
बृहस्पतेर्भागंविद्धिद्रौणिंचरुद्रजं ॥ भीष्मंचविद्धिगांगेयंवसुंमानुषतांगतं ॥ १६ ॥ एवमेतेमहाप्रज्ञेदेवामानुष्यमेत्यहि ॥ ततःपुनर्गताःस्वर्गंकृतेकर्मणिशोभ
ने ॥ १७ ॥ यच्चवैहृदिसर्वेषांदुःखमेतच्चिरंस्थितं ॥ तदद्यव्यपनेष्यामिपरलोककृताद्भयात् ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ततोनिशायामित्यस्मिन्नध्यायद्वयेमृतानांपुनर्दर्शनमुक्तं तेनतेषां
सत्वमस्तीतिस्पष्टमुक्तं अतोमृतानांसत्वमस्तिनवेतिसंशयःपरास्तः अथभस्मीभूतानांकथंप्रत्यक्षेणदर्शनं स्वप्नवदितिचेत् व्यासस्यैंद्रजालिकत्वापत्त्यासंशयोच्छेदकत्वानुपपत्तिः अथदेवताभावंगतानांतेषां
पुनर्भीष्मादिभावेनयोगवलादभिव्यक्तिर्भवति तर्हिभस्मीभूतस्यदेहस्यपुनरुदयायोगात्तत्सदृशैर्देहांतरैरुपेतानामेवतेषांदर्शनमितिवाच्यं तथापिदेहांतरेममायंभर्तेतिबुद्धिमतीनांस्त्रीणांभ्रांतिरेव पूर्वदेहनाशस्य
दृढतरस्मरणात् अस्मरणेपुनःस्वप्नतुल्यतेतितुल्यं अत्रब्रूमः हार्दविद्यांप्रकृत्यश्रूयते तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइति तस्माद्दहराकाशंप्रकृत्यएतत्सत्यंब्रह्मपुरमस्मिन्सर्वेकामाःसमाहिताइति तथायोयोह्य

सर्वेभवंतोगच्छंतुनदींभागीरथींप्रति॥ तत्रद्रक्ष्यथतान्सर्वान्येहतास्मिन्रणाजिरे॥१९॥ वैशंपायनउवाच इतिव्यासस्यवचनंश्रुत्वासर्वोजनस्तदा॥
महतासिंहनादेनगंगामभिमुखोययौ॥ २०॥ धृतराष्ट्रश्चसामात्यःप्रययौसहपांडवैः ॥ सहितोमुनिशार्दूलैर्गंधर्वैश्चसमागतैः ॥ २१ ॥ ततोगंगांसमासाद्यक्र
मेणसजनार्णवः॥ निवासमकरोत्सर्वोयथाप्रीतियथासुखं॥२२॥ राजाचपांडवैःसार्धमिष्टेदेशेसहानुगः ॥ निवासमकरोद्धीमान्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः॥२३॥
जगामतदहश्चापितेषांवर्षशतंयथा॥ निशांप्रतीक्ष्यमाणानांदिदृक्षूणांमृतान्नृपान्॥ २४॥ अथपुण्यंगिरिवरमस्तमभ्यगमद्रविः॥ ततःकृताभिषेकास्तेनैशं
कर्मसमाचरन्॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि०पुत्रदर्शनप०गंगातीरगमनेएकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततोनि
शायांप्राप्तायांकृतसायाह्निकक्रियाः॥ व्यासमभ्यगमन्सर्वेयेतत्रासन्समागताः ॥ १॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मात्मापांडवैःसहितस्तदा॥ शुचिरेकमनासार्धमृषिभि
स्तैरुपाविशत्॥ २॥ गांधार्यासहनार्यस्तुसहिताःसमुपाविशन्॥ पौरजानपदश्चापिजनःसर्वोयथावयः॥ ३॥ ततोव्यासोमहातेजाःपुण्यंभागीरथीजलं॥ अ
वगाह्याजुहावाथसर्वान्लोकान्महामुनिः॥४॥ पांडवानांचयेयोधाःकौरवाणांचसर्वशः॥ राजानश्चमहाभागानानादेशनिवासिनः॥५॥ ततःसुतुमुलःश
ब्दोजलांतेजनमेजय॥ प्रादुरासीद्यथापूर्वंकुरुपांडवसेनयोः॥६॥ततस्तेपार्थिवाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरोगमाः॥ससैन्याःसलिलात्तस्मात्समुत्तस्थुःसहस्रशः॥७॥

स्येतःप्रेतिनतमिहदर्शनायोपलभतेइत्युपक्रम्ययेचास्येहजीवायेचप्रेतायच्चान्यदिच्छन्नलभतेसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइत्यादि सत्यंब्रह्मपुरंस्तदंबरमित्यर्थः समस्तःसदासन्नेवास्यतएवतत्रमुनयःपश्यंत्यतीतादि
कं मिथ्याब्रह्मपुरंशरीरममुनासत्यपुरंछादितंसर्पेणस्रगिवेत्यमुष्यविलयेसत्यंपुरंप्रकाशते तस्मादविद्याप्रत्युपस्थापितमपारमार्थिकंजैवंरूपं कर्तृभोक्तृरागद्वेषाद्यनेकानर्थकलुषितंतद्विलयनेनतद्विपरीतमप
हतपाप्मत्वादिविशिष्टंपारमेश्वरंरूपंविद्ययाप्रतिपद्यतेसर्पादिविलयनेरज्ज्वादिवदितिभाष्याच्च आत्मलौकिकाएवसत्याभीष्मादयोऽनृतैर्जन्मादिभिर्भावविकारैराविर्भूयतिरोभूताःसंतोमहर्षिविद्ययाविर्भूयरूप्या
दिभिश्चयाथात्म्येनगृहीताःसंतस्ताभिःसहरेमिरेइतियुक्तमुत्पश्यामः विशेषस्त्वस्मत्कृतेवेदांतकतकेदहराधिकरणेद्रष्टव्यः अक्षरार्थस्तुस्पष्टएव॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिआश्रमवा०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥श्री॥ ॥श्री॥

विराटद्रुपदौचैवसहपुत्रौससैनिकौ ॥ द्रौपदेयाश्चसौभद्रोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ ८ ॥ कर्णदुर्योधनौचैवशकुनिश्चमहारथः ॥ दुःशासनादयश्चैवधार्तराष्ट्राम
हाबलाः ॥ ९ ॥ जारासंधिर्भगदत्तोजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनश्चसानुजः ॥ १० ॥ लक्ष्मणोराजपुत्रश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ शिखं
डिपुत्राःसर्वेचधृष्टकेतुश्चसानुजः ॥ ११ ॥ अचलोवृषकश्चैवराक्षसश्चाप्यलायुधः ॥ बाह्लिकःसोमदत्तश्चचेकितानश्चपार्थिवः ॥ १२ ॥ एतेचान्येचबहवोबहु
त्वाद्येनकीर्तिताः ॥ सर्वेभासुरदेहास्तेसमुत्तस्थुर्जलात्ततः ॥ १३ ॥ यस्यवीरस्ययोवेषोयोध्वजोयच्चवाहनं ॥ तेनतेनव्यदृश्यंतसमुपेतानराधिपाः ॥ १४ ॥ दिव्यां
बरधराःसर्वेसर्वेभ्राजिष्णुकुंडलाः ॥ निर्वैरानिरहंकाराविगतक्रोधमत्सराः ॥ १५ ॥ गंधर्वैरुपगीयंतःस्तूयमानाश्चबंदिभिः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरावृताश्चाप्स
रसांगणैः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रस्यचतदादिव्यंचक्षुर्नराधिप ॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रःप्रीतःप्रादात्तपोबलात् ॥ १७ ॥ दिव्यज्ञानबलोपेतागांधारीचयशस्विनी ॥ ददर्श
पुत्रांस्तान्सर्वान्येचान्येप्यत्रधेहताः ॥ १८ ॥ तदद्भुतमचिंत्यंचसुमहल्लोमहर्षणं ॥ विस्मितःसजनःसर्वोददर्शानिमिषेक्षणः ॥ १९ ॥ तदुत्सवमहोदग्रंहृष्टना
रीनराकुलं ॥ आश्चर्यभूतंददृशेचित्रंपटगतंयथा ॥ २० ॥ धृतराष्ट्रस्तुतान्सर्वान्पश्यन्दिव्येनचक्षुषा ॥ मुमुदेभरतश्रेष्ठप्रसादात्तस्यवैमुनेः ॥ २१ ॥ इतिश्री
महाभारतेआश्रमवासि०पुत्रदर्शनप०भीष्मादिदर्शनेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥श्री॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेपुरुषश्रेष्ठाःसमाजग्मुःपरस्परं ॥ वि
गतक्रोधमात्सर्याःसर्वेविगतकल्मषाः ॥ १ ॥ विधिंपरममास्थायब्रह्मर्षिविहितंशुभं ॥ संहृष्टमनसःसर्वेदेवलोकइवामराः ॥ २ ॥ पुत्रःपित्राचमात्राचभार्या
श्चपतिभिःसह ॥ भ्रात्राभ्रातासखाचैवसख्याराजन्समागताः ॥ ३ ॥ पांडवास्तुमहेष्वासंकर्णंसौभद्रमेवच ॥ संप्रहर्षात्समाजग्मुर्द्रौपदेयांश्चसर्वशः ॥ ४ ॥
ततस्तेप्रीयमाणावैकर्णेनसहपांडवाः ॥ समेत्यपृथिवीपालसौहृद्येचस्थिताभवन् ॥ ५ ॥ परस्परंसमागम्ययोधास्तेभरतर्षभ ॥ मुनेःप्रसादात्तेत्वेवंक्षत्रियान
ष्टमन्यवः ॥ ६ ॥ असौहृदंपरित्यज्यसौहृदेपर्यवस्थिताः ॥ एवंसमागताःसर्वेगुरुभिर्बांधवैःसह ॥ ७ ॥ पुत्रैश्चपुरुषव्याघ्राःकुरवोन्येचपार्थिवाः ॥ तांरात्रिमखि
लामेवंविहृत्यप्रीतमानसाः ॥ ८ ॥ मेनिरेपरितोषेणनृपाःस्वर्गसदोयथा ॥ नात्रशोकोभयंत्रासोनारतिर्नायशोभवत् ॥ ९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

परस्परंसमागम्ययोधानांभरतर्षभ ॥ समागतास्ताः पितृभिर्भ्रातृभिः पतिभिः सुतैः ॥ १० ॥ मुदंपरमिकांप्राप्यनार्योदुःखमथात्यजन् ॥ एकांरात्रिंविहृत्यैव
तेवीरास्ताश्चयोषितः ॥ ११ ॥ आमंत्र्यान्योन्यमाश्लिष्यततोजग्मुर्यथागतं ॥ ततोविसर्जयामासलोकांस्तान्मुनिपुंगवः ॥ १२ ॥ क्षणेनांतर्हिताश्चैवप्रेक्षता
मेवतेभवन् ॥ अवगाह्यमहात्मानः पुण्यांभागीरथींनदीं ॥ १३ ॥ सरथाः सध्वजाश्चैवस्वानिवेश्मानिभेजिरे ॥ देवलोकंययुः केचित्केचिद्ब्रह्मसदस्तथा ॥ १४ ॥
केचिच्चवारुणंलोकंकेचित्कौबेरमाप्नुवन् ॥ ततोवैवस्वतंलोकंकेचिच्चैवाप्नुवन्नृपाः ॥ १५ ॥ राक्षसानांपिशाचानांकेचिच्चाप्युत्तरान्कुरून् ॥ विचित्रगतयः स
र्वेयानवाप्यामरैः सह ॥ १६ ॥ आजग्मुस्तेमहात्मानः सवाहाः सपदानुगाः ॥ गतेषुतेषुसर्वेषुसलिलस्थोमहामुनिः ॥ १७ ॥ धर्मशीलोमहातेजाः कुरूणांहितकृ
त्तथा ॥ ततः प्रोवाचताः सर्वाः क्षत्रियानिहतेश्वराः ॥ १८ ॥ यायाः पतिकृतान्लोकानिच्छंतिपरमस्त्रियः ॥ ताजाह्नवीजलंक्षिप्रमवगाहंत्वतंद्रिताः ॥ १९ ॥ त
तस्तस्यवचः श्रुत्वाश्रद्दधानावरांगनाः ॥ श्वशुरंसमनुज्ञाप्यविविशुर्जाह्नवीजलं ॥ २० ॥ विमुक्तामानुषैर्देहैस्ततस्ताभर्तृभिः सह ॥ समाजग्मुस्तदासाध्व्यः स
र्वाएवविशांपते ॥ २१ ॥ एवंक्रमेणसर्वास्ताः शीलवत्यः पतिव्रताः ॥ प्रविश्यक्षत्रियामुक्ताजग्मुर्भर्तृसलोकतां ॥ २२ ॥ दिव्यरूपसमायुक्तादिव्याभरणभूषिताः ॥
दिव्यमाल्यांबरधरायथासांपतयस्तथा ॥ २३ ॥ ताः शीलगुणसंपन्नाविमानस्थागतक्लमाः ॥ सर्वाः सर्वगुणोपेताः स्वस्थानंप्रतिपेदिरे ॥ २४ ॥ यस्ययस्यतुयः
कामस्तस्मिन्कालेबभूवह ॥ तंतंविसृष्टवान्व्यासोवरदोधर्मवत्सलः ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वानरदेवानांपुनरागमनंनराः ॥ जहृषुर्मुदिताश्चासन्नानादेशगताअपि ॥
॥ २६ ॥ प्रियैः समागमंतेषांयः सम्यक्शृणुयान्नरः ॥ प्रियाणिलभतेनित्यमिहचप्रेत्यचैवसः ॥ २७ ॥ इष्टबांधवसंयोगमनायासमनामयं ॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्वि
द्वान्विदुषोधर्मवित्तमः ॥ २८ ॥ सयशः प्राप्नुयाल्लोकेपरत्रचशुभांगतिं ॥ स्वाध्याययुक्तामनुजास्तपोयुक्ताश्चभारत ॥ २९ ॥ साध्वाचारादमोपेतादानर्निर्धू
तकल्मषाः ॥ ऋजवः शुचयः शांताहिंसानृतविवर्जिताः ॥ ३० ॥ आस्तिकाः श्रद्दधानाश्चधृतिमंतश्चमानवाः ॥ श्रुत्वाश्चर्यमिदंपर्वह्यवाप्स्यंतिपरांगतिं ॥ ३१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिपुत्रदर्शनपर्वणिस्त्रीणांस्वस्वपतिलोकगमनेत्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ ॥७॥

पूर्वाध्यायद्वयोक्तमेवार्थंप्रश्नोत्तराभ्यांनिरूपयति एतच्छ्रुत्वेत्यादिना ॥ १ ॥ कथंनुत्यक्ताःभस्मीभूतायेदेहास्तेषांतद्रूपेणैवपूर्वरूपेणैवदर्शनंकथमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अवीतियुग्मं सर्वेषांदेवासुरमनुष्याणां कर्माणिकुर्वतांकर्मणांभोगमंतरेणकदाचिदपिविप्रणाशोनास्ति यथास्वमेशुभाशुभैःकर्मभिःशुभमशुभंवास्वामंदेहंप्राप्यतद्वाराकर्मफलंसुखदुःखादिकंभुक्त्वाकर्मोपरतौसत्यांतंदेहंसंहरति जाग्रद्देहस्तुतदानी मविकृतएवतिष्ठति एवंकर्मजेषुमानुषादिदेहेषुनश्यत्स्वपिहार्दाकाशस्थाःपित्रादिदेहाअविनष्टाएवसंति अतएवाथयइहात्मानमनुविद्यव्रजंत्येतांश्चसत्यान्कामांस्तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवति सय दिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतितेनपितृलोकेनसंपन्नोमहीयतइतिश्रुतिः सत्यानांपित्रादीनामुत्थानंदर्शयति ॥ ४ ॥ तदेतदाह महाभूतानीति भूतानांप्राणिनामधिपतेरीश्वरस्यसं श्रयान्महाभूतान्यस्मदादिशरीरापेक्षयाअविनाशित्वादियोगान्महाभूतानिहार्दाकाशस्थाःपित्रादयस्तस्यैवसंबंधान्नित्यानि कर्मजानितुभूतानिकर्मक्षयेविलीयंतइतिभावः तेषांचमहाभूतानांनित्यानांशरीरा णामनित्यैःशरीरैःसहसंवासस्तादात्म्येनावस्थानंसंसारदशायामस्ति वियुज्यतांअनित्यानांनाशेतैःसहवियुज्यमानानांतेषांनित्यानांविनाशोन नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतएतत्सत्यंब्रह्मपुरमिति श्रुतेः तस्मात्कर्मजानांनाशेप्यकर्मजानांहार्दाकाशस्थानांपित्रादिदेहानामविनाशात्पुनस्तद्रूपेणतेषांदर्शनंयुक्त मेव ॥ ५ ॥ कथमेतदवाप्यतेइत्यतआह अनायासेति प्रवृत्तिरूपंकर्मआयासकृतंतद्विपरीतंतुनिवृत्तिरूपंकर्मअनायासकृतं तस्मादयंसत्यःश्रेष्ठश्चउक्तविधःफलागमोभवति एभिरायासयुक्तैःकर्मभिः ॥६॥ तर्हिकर्मसंबंधादात्मानश्यतिनेत्याह अविनाश्यइति यद्यपिदुःखयोगआत्मनोस्तितथापिक्षेत्रज्ञआत्मातैर्दुःखैरविनाश्यएवअविकार्यएवअसंगत्वात् वधस्यचाध्यासिकत्वात् अत्रदृष्टांतमाह भूतानामिति य थासौभूतानांअस्मदादिशरीराणां आत्मकःआत्मनःप्रतिकृतिर्दर्पणादौप्रतिबिंबोदर्पणधर्मान्मलिनत्वादीननुकुर्वाणोपितन्नाशान्नश्यति नवियुज्यतइत्यस्यननश्यतीत्यर्थः एवंक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगेपिद्रष्टव्यं ॥ ७॥ यावत्कर्मदेहारंभकमस्तितावत्तस्यदेहस्यस्वरूपतातत्रात्मत्वाध्यासइत्यर्थः कर्मक्षयेतुदेहांतरेआत्मत्वाध्यासोभवतीत्याह क्षीणेति॥ ८॥ येनानाभावाःभूतेंद्रियादयोभिन्नाःपदार्थाःशरीरंप्राप्यएकत्वंदेवदत्तोहं मनुष्यपुत्रइतिदेहादितादात्म्यंसंहताःसंप्राप्तास्तएवभावादेहादीनामात्मनःपृथक्त्वं विजानतांयोगिनांनित्याभवंति अज्ञानिनांयेअनित्याभावास्तएवज्ञानिनांनित्यात्मरूपाभवंतीत्यर्थः ॥९॥

सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वान्नृपोविद्वान्हृष्टोभूज्जनमेजयः॥पितामहानांसर्वेषांगमनागमनंतदा॥१॥ अब्रवीच्च मुदायुक्तःपुनरागमनंप्रति॥ कथंनुत्यक्तदेहा नांपुनस्तद्रूपदर्शनं॥२॥ इत्युक्तःसद्विजश्रेष्ठोव्यासशिष्यःप्रतापवान्॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठस्तंनृपंजनमेजयं॥३॥ वैशंपायनउवाच अविप्रणाशःसर्वेषांक र्मणामितिनिश्चयः॥ कर्मजानिशरीराणितथैवाकृतयोनृप॥ ४ ॥ महाभूतानिनित्यानिभूताधिपतिसंश्रयात् ॥ तेषांचनित्यसंवासोनविनाशोवियुज्यतां ॥ ॥५॥ अनायासकृतंकर्मसत्यःश्रेष्ठःफलागमः॥ आत्माचैभिःसमायुक्तःसुखदुःखमुपाश्नुते॥ ६ ॥ अविनाश्यस्तथायुक्तःक्षेत्रज्ञइतिनिश्चयः ॥ भूतानामा त्मकोभावोयथासौनवियुज्यते॥ ७॥ यावन्नक्षीयतेकर्मतावत्तस्यस्वरूपता॥ क्षीणकर्मानरोलोकेरूपान्यत्वंनियच्छति॥ ८ ॥ नानाभावास्तथैकत्वंशरीरंप्रा प्यसंहताः॥ भवंतितेतथानित्याःपृथग्भावंविजानतां॥ ९ ॥

संज्ञपनंमारणं तदाहिसूर्यैतेचक्षुःवातंप्राणंइत्यादयोमंत्राःपठ्यंतेततोलिंगाद्गम्यतेयत्शरीरिणांप्राणाइंद्रियाणिनित्यंनिश्चितंनित्यंसर्वदालोकांतरेगताइति तेनसर्वःशरीरीविभुरेवास्तिनतूपाधिपरिच्छिन्नःपरि
च्छिन्नत्वाभिमानस्त्वस्यांविघ्नकइतिभावः ॥१०॥ तवतुज्ञानेऽधिकाराभावात्सोपासनकर्मप्राप्यंदेवयानमार्गमेवाश्रयस्वेत्याह अहमिति तेतवयोग्याइतिशेषः ॥११॥ यत्रकालेतेत्वयायज्ञआह्रतःकृतस्तत्रतदै
वदेवास्तवहिताःसखायोजाताः यदैवंतदैवदेवाःपशूनांजीवानांगमनेतत्तल्लोकप्राप्तौईश्वरानिग्रहानुग्रहकराः ॥ १२ ॥ यस्मादेवंतस्मान्नित्याजीवादेवानिष्क्रागतिमंतोभवंतिनान्येअयजमानाः एवंसार्धेनकर्म
निष्ठामुक्त्वाज्ञाननिष्ठामाहसार्धेन नित्येइति पांचभौतिकोदेववर्गःसर्वोपिनित्यःपुरुषश्चतद्द्रष्टानित्यः ॥ १३॥ उभयोरपिनित्ययोःसतोर्योस्यनानायोगंअनेकदेहसंबंधंपश्यतिसत्थामतिर्वियोगेपितृपुत्रादिना
शेशोचतिमौढ्यात् उक्तरीत्यानदेहोनश्यतिनाप्यात्मेतिनिर्निमित्तस्तेषांशोकइतिभावः ॥ १४॥ यदिरूयादिनाशाद्दुःखंपश्यतितर्हिस्त्र्यादीनांपरिग्रहएवनकर्तव्यः नहिवंध्यायाःपुत्रशोकार्तिरस्ति वस्तुतस्त्वसं

अश्वमेधेश्रुतिश्चेयमश्वसंज्ञपनंप्रति ॥ लोकांतरगतानित्यंप्राणानित्यंशरीरिणां ॥ १० ॥ अहंहितंवदाम्येतत्प्रियंचेत्तवपार्थिव ॥ देवयानाहिपंथानःश्रुतास्ते
यज्ञसंस्तरे ॥ ११ ॥ आह्रतोयत्रयज्ञस्तेतत्रदेवाहितास्तव ॥ यदासमन्वितादेवाःपशूनांगमनेश्वराः ॥ १२ ॥ गतिमंतश्चतेनेष्ट्वानान्येनित्याभवंत्युत ॥ नित्ये
स्मिन्पंचकेवर्गेनित्येचात्मनिपूरुषः ॥ १३ ॥ अस्यनानासमायोगंयःपश्यतिवृथामतिः ॥ वियोगेशोचतेत्यर्थंसबालइतिमेमतिः ॥ १४ ॥ वियोगेदोषदर्शीयः
संयोगंसविसर्जयेत् ॥ असंगेसंगमोनास्तिदुःखंभुविवियोगजं ॥ १५ ॥ परापरज्ञस्त्वपरोनाभिमानादुदीरितः ॥ अपरज्ञःपरांबुद्धिंज्ञात्वामोहाद्विमुच्यते ॥
॥ १६ ॥ अदर्शनादापतितःपुनश्चादर्शनंगतः ॥ नाहंतंवेद्मिनासौमांनचमेस्तिविरागता ॥ १७॥ येनयेनशरीरेणकरोत्ययमनीश्वरः ॥ तेनतेनशरीरेणतदव
श्यमुपाश्नुते ॥ मानसंमनसाप्नोतिशारीरंचशरीरवान् ॥ १८॥ इतिश्रीम० आश्रमवा० पुत्रदर्शनप० जनमेजयंप्रतिवैशंपायनवाक्येचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४॥
वैशंपायनउवाच अदृष्ट्वातुनृपःपुत्रान्दर्शनंप्रतिलब्धवान् ॥ ऋषेःप्रसादात्पुत्राणांस्वरूपाणांकुरूद्वह ॥ १ ॥

गेआत्मनिवियोगजंदुःखंवास्त्र्यादिसंगमोवानास्तीत्याह संगइति ॥ १५ ॥ परेति अपरस्तुउक्तविधांज्ञाननिष्ठामप्राप्तस्तु परापरज्ञोनित्यानित्यविभागमात्रज्ञः अभिमानाद्देहादितादात्म्यात् उपासनाबलेनउ
दीरितउत्क्षिप्तः अपरज्ञः सगुणब्रह्मवित्भूत्वापश्चात्परांबुद्धिंनिर्विशेषवस्तुज्ञानंप्राप्यमोहान्मूलाज्ञानाद्विमुच्यते ॥ १६॥ मुक्तस्यलक्षणमाह अदर्शनादिति कर्मकर्तुरभावाददर्शनंप्रत्यक्चैतन्यंतस्मादापतित
स्तत्रैवचलीनोऽतस्तंमुक्तमहंनवेद्मि अगोचरत्वात् असौचमांनवेत्ति करणाभावात् तर्हित्वमपितादृक्कुतोनभवसीत्याह नचमेस्तिविरागतेति परवैराग्यमेवमुख्यंमोक्षसाधनमित्यर्थः ॥१७॥ येनेति मनसाकृ
तंपापंमानसतापेनैवानुभूयतेएवंशारीरेणकृतंशारीरेणोपतापेनेतिकायवाङ्मनसांचापलंत्यक्त्वावायुनिरोधंकुर्यादितिसार्धश्लोकार्थः ॥१८ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥७ ॥७॥ अदृष्ट्वेति ॥ १ ॥

सधृतराष्ट्रोराजाविदुरश्वसिद्धियौइतिद्वयोःसंबंधः तत्रापिविदुरस्तपोबलात् धृतराष्ट्रोव्यासंसमासाद्येतिसंबंधः ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ ज्ञापयामास आलोचितवान् स्नापयामासेतिपाठःस्पष्टः॥९॥१०॥

सराजाराजधर्मांश्वब्रह्मोपनिषदंतथा॥अवाप्तवान्नरश्रेष्ठोबुद्धिनिश्चयमेवच॥२॥विदुरश्चमहाप्राज्ञोययौसिद्धिंतपोबलात्॥धृतराष्ट्रःसमासाद्यव्यासंचैवतप
स्विनं॥३॥ जनमेजयउवाच ममापिवरदोव्यासोदर्शयेत्पितरंयदि॥ तद्रूपवेषवयसंश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥४॥प्रियंमेस्यात्कृतार्थश्वस्यामहंकृतनिश्चयः॥ प्रसा
दादृषिमुख्यस्यममकामःसमृध्यतां॥५॥ सौतिरुवाच इत्युक्तवचनेतस्मिन्नृपेव्यासःप्रतापवान्॥ प्रसादमकरोद्धीमानानयच्चपरिक्षितं॥६॥ ततस्तद्रूपवय
समागतंनृपतिंदिवः॥ श्रीमंतंपितरंराजाददर्शजनमेजयः॥ ७॥ शमीकंचमहात्मानंपुत्रंतंचास्यशृंगिणं॥ अमात्यायेबभूवुश्चराज्ञस्तांश्चददर्शह॥ ८॥ ततः
सोवभृथेराजामुदितोजनमेजयः॥ पितरंज्ञापयामासस्वयंसस्नौचपार्थिवः॥ ९॥ स्नात्वासनृपतिर्विप्रमास्तीकमिदमब्रवीत्॥ यायावरकुलोत्पन्नंजरत्कारु
सुतंतदा॥ १०॥आस्तीकविविधाश्चर्योयज्ञोयमितिमेमतिः॥ यदद्यायंपिताप्राप्तोममशोकप्रणाशनः॥ ११॥ आस्तीकउवाच ऋषिर्द्वैपायनोयत्रपु
राणस्तपसोनिधिः॥ यज्ञेकुरुकुलश्रेष्ठतस्यलोकावुभौजितौ॥ १२॥ श्रुतंविचित्रमाख्यानंत्वयापांडवनंदन॥ सर्पाश्चभस्मसान्नीतागतश्चपदवींपितुः॥ १३॥
कथंचित्तक्षकोमुक्तःसत्यत्वात्तवपार्थिव॥ ऋषयःपूजिताःसर्वेगतिर्दृष्टामहात्मनः॥ १४॥ प्राप्तःसुविपुलोधर्मःश्रुत्वापापविनाशनं॥ विमुक्तोहृदयग्रंथिरुदा
रजनदर्शनात्॥ १५॥ येचपक्षधराधर्मेसद्वृत्तरुचयश्चये॥ यान्दृष्ट्वाहीयतेपापंतेभ्यःकार्यानमस्क्रिया॥ १६॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वाद्विजश्रेष्ठात्सरा
जाजनमेजयः॥ पूजयामासतमृषिमनुमान्यपुनःपुनः॥ १७॥ पप्रच्छतमृषिंचापिवैशंपायनमच्युतं॥ कथावशेषंधर्मज्ञोवनवासस्यसत्तम॥ १८॥ इति
श्रीमहाभारतेआश्रमवा०पुत्रदर्शनप०जनमेजयस्यस्वपितृदर्शनेपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच दृष्ट्वापुत्रांस्तथापौत्रान्सानु
बंधान्जनाधिपः॥ धृतराष्ट्रःकिमकरोद्राजाचैवयुधिष्ठिरः॥ १॥ वैशंपायनउवाच तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंपुत्राणांदर्शनंनृप॥ वीतशोकःसराजर्षिःपुनरा
श्रममागमत्॥ २॥इतरस्तुजनःसर्वस्तेचैवपरमर्षयः॥ प्रतिजग्मुर्यथाकामंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया॥ ३॥ पांडवास्तुमहात्मानोलघुभूयिष्ठसैनिकाः॥ पुनर्जग्मु
र्महात्मानंसदारास्तंमहीपतिं॥ ४॥ तमाश्रमपदंधीमान्ब्रह्मर्षिर्लोकपूजितः॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रोधृतराष्ट्रमभाषत॥ ५॥ ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥

पापविनाशनंइतिहासमितिशेषः॥१५॥ पक्षधराःपक्षस्थापकाः॥१६॥१७॥१८॥ इतिआ०नै०भा०पंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥ ॥७॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥३॥४॥ आश्रमपदंआश्रमंप्राप्तं॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ बहवःप्रत्यर्थिनःप्रार्थयानाःशत्रवोयत्रतत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नाथेनत्वया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्रमहाबाहोश्रृणुकौरवनंदन ॥ श्रुतंतेज्ञानवृद्धानामृषीणांपुण्यकर्मणां ॥ ६ ॥ अद्धाभिजनवृद्धानांवेदवेदांगवेदिनां ॥ धर्मज्ञानांपुराणानांवदतांविवि
धाःकथाः ॥ ७ ॥ मास्मशोकेमनःकार्षीर्दिष्टेनव्यथतेबुधः ॥ श्रुतंदेवरहस्यंतेनारदाद्देवदर्शनात् ॥ ८ ॥ गतास्तेक्षत्रधर्मेणशस्त्रपूतांगतिंशुभां ॥ यथादृष्टास्त्वया
पुत्रास्तथाकामविहारिणः ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरःस्वयंधीमान्भवंतमनुरुध्यते ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःसदारःससुहृज्जनः ॥ १० ॥ विसर्जयैनंयात्वेषस्वराज्यमनु
शासतां ॥ मासःसमधिकस्तेषामतीतोवसतांवने ॥ ११ ॥ एतद्धिनित्यंयत्नेनपदंरक्ष्यंनराधिप ॥ बहुप्रत्यर्थिकंह्येतद्राज्यंनामकुरूद्वह ॥ १२ ॥ इत्युक्तःकौरवो
राजाव्यासेनातुलतेजसा ॥ युधिष्ठिरमथाहूयवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ अजातशत्रोभद्रंतेश्रृणुमेभ्रातृभिःसह ॥ त्वत्प्रसादान्महीपालशोकोनास्मान्प्रबा
धते ॥ १४ ॥ रमेचाहंत्वयापुत्रपुरेवगजसाह्वये ॥ नाथेनानुगतोविद्वन्प्रियेषुपरिवर्तिना ॥ १५ ॥ प्राप्तंपुत्रफलंत्वत्तःप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ नमेमन्युर्महाबाहोगम्य
तांपुत्रमाचिरं ॥ १६ ॥ भवंतंचेहसंप्रेक्ष्यतपोमेपरिहीयते ॥ तपोयुक्तंशरीरंचत्वांदृष्ट्वाधारितंपुनः ॥ १७ ॥ मातरौतेतथैवेमेशीर्णपर्णकृताशने ॥ ममतुल्यव्रते
पुत्रनचिरंवर्तयिष्यतः ॥ १८ ॥ दुर्योधनप्रभृतयोदृष्टालोकांतरंगताः ॥ व्यासस्यतपसोवीर्याद्भवतश्चसमागमात् ॥ १९ ॥ प्रयोजनंचनिर्वृत्तंजीवितस्यममा
नघ ॥ उग्रंतपःसमास्थास्येत्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ त्वय्यद्यपिंडःकीर्तिश्चकुलंचेदंप्रतिष्ठितं ॥ श्वोवाद्यवामहाबाहोगम्यतांपुत्रमाचिरं ॥ २१ ॥ राजनीतिःसु
बहुशःश्रुतातेभरतर्षभ ॥ संदेष्टव्यंनपश्यामिकृतंमेभवताविभो ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तवचनंतंतुनृपोराजानमब्रवीत् ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञप
रित्यक्तुमनागसं ॥ २३ ॥ कामंगच्छंतुमेसर्वेभ्रातरोनुचरास्तथा ॥ भवंतमहमन्विष्येमातरौचयतव्रतः ॥ २४ ॥ तमुवाचाथगांधारीमैवंपुत्रश्रृणुष्वच ॥ त्व
य्यधीनंकुरुकुलंपिंडश्चश्वशुरस्यमे ॥ २५ ॥ गम्यतांपुत्रपर्याप्तमेतावत्पूजितावयं ॥ राजायदाहतत्कार्यंत्वयापुत्रपितुर्वचः ॥ २६ ॥ वैशंपायनउवाच इत्यु
क्तःसतुगांधार्याकुंतीमिदमभाषत ॥ स्नेहबाष्पाकुलेनेत्रेप्रमृज्यरुदतींवचः ॥ २७ ॥ विसर्जयतिमांराजागांधारीचयशस्विनी ॥ भवत्यांबद्धचित्तस्तुकथंया
स्यामिदुःखितः ॥ २८ ॥ नचोत्सहेतपोविघ्नंकर्तुंतेधर्मचारिणि ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् ॥ २९ ॥

अन्विष्येसेविष्ये ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शिष्टमायुरितिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नृपंप्रदक्षिणंचक्रुः

ममापिनतथाराज्ञिराज्येबुद्धिर्यथापुरा ॥ तपस्येवानुरक्तंमेमनःसर्वात्मनातथा॥३०॥ शून्येयंचमहीकृत्स्नानमेप्रीतिकरीशुभे॥ बांधवानःपरिक्षीणाबलंनोन यथापुरा॥ ३१॥ पंचालाःसुभृशंक्षीणाःकथामात्रावशेषिताः॥ नतेषांकुलकर्तारंकंचित्पश्याम्यहंशुभे॥ ३२॥ सर्वेहिभस्मसान्नीतास्तेद्रोणेनरणाजिरे॥ अव शिष्टाश्चनिहताद्रोणपुत्रेणवैनिशि॥ ३३॥ चेदयश्चैवमत्स्याश्चदृष्टपूर्वास्तथैवनः॥ केवलंवृष्णिचक्रंचवासुदेवपरिग्रहात्॥ ३४ ॥ यद्दृष्ट्वास्थातुमिच्छामिध र्मार्थेनार्थहेतुतः॥ शिवेनपश्यनःसर्वान्दुर्लभंतवदर्शनं॥ ३५ ॥ अविषह्यंचराजाहितीव्रंचारप्स्यतेतपः॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःसहदेवोयुधांपतिः॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंबाष्पव्याकुललोचनः॥ नोत्सहेहंपरित्यक्तुंमातरंभरतर्षभ॥३७॥ प्रतियातुभवान्क्षिप्रंतपस्तप्स्याम्यहंविभो॥ इहैवशोषयिष्यामितपसेदंक लेवरं॥ ३८॥ पादशुश्रूषणेरक्तोराज्ञोमात्रोस्तथानयोः॥ तमुवाचततःकुंतीपरिष्वज्यमहाभुजं॥३९॥ गम्यतांपुत्रमैवंत्वंवोचःकुरुवचोमम॥ आगमावःशि वाःसंतुस्वस्थाभवतपुत्रकाः॥ ४०॥ उपरोधोभवेदेवमस्माकंतपसःकृते॥ त्वत्स्नेहपाशबद्धाचहीयेयंतपसःपरात्॥ ४१॥ तस्मात्पुत्रकगच्छत्वंशिष्टमल्पंचनः प्रभो॥ एवंसंस्तंभितंवाक्यैःकुंत्याबहुविधैर्मनः॥ ४२॥ सहदेवस्यराजेंद्रराज्ञश्चैवविशेषतः॥ तेमात्रासमनुज्ञाताराज्ञाचकुरुपुंगवाः॥४३॥ अभिवाद्यकुरुश्रे ष्ठमामंत्रयितुमारभन्॥ युधिष्ठिरउवाच राज्यंप्रतिगमिष्यामःशिवेनप्रतिनंदिताः॥४४॥ अनुज्ञातास्त्वयाराजन्गमिष्यामोविकल्मषाः॥ एवमुक्तःस राजर्षिर्धर्मराज्ञामहात्मना॥४५॥ अनुजज्ञेसकौरव्यमभिनंद्ययुधिष्ठिरं॥ भीमंचबलिनांश्रेष्ठंसांत्वयामासपार्थिवः॥४६॥ सचास्यसम्यङ्मेधावीप्रत्यपद्यतवी र्यवान्॥ अर्जुनंचसमाश्लिष्ययमौचपुरुषर्षभौ॥४७॥ अनुजज्ञेसकौरव्यःपरिष्वज्याभिनंद्यच॥ गांधार्याचाभ्यनुज्ञाताःकृतपादाभिवादनाः॥४८॥ जनन्या समुपाघ्राताःपरिष्वक्ताश्चतेनृपं॥ चक्रुःप्रदक्षिणंसर्वेवत्साइवनिवारणे॥ ४९॥ पुनःपुनर्निरीक्षंतःप्रचक्रुस्तेप्रदक्षिणं॥ द्रौपदीप्रमुखाश्चैवसर्वाःकौरवयोषि तः॥ ५०॥ न्यायतःश्वशुरेवृत्तिंप्रयुज्यप्रययुस्ततः॥ श्वश्रूभ्यांसमनुज्ञाताःपरिष्वज्याभिनंदिताः॥ ५१॥ संदिष्टाश्चेतिकर्तव्यंप्रययुर्भर्तृभिःसह॥ ततःप्रजज्ञे निनदःसूतानांयुज्यतामिति॥ ५२॥

निवारणेस्तनपानादितिशेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥३॥ द्विवर्षोपेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मेमयाऽतिचिरंदृष्टोसीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

उष्ट्राणांक्रोशतांचापिहयानांहेषतामपि ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासदारःसहसैनिकः ॥ नगरंहास्तिनपुरंपुनरायात्सबांधवः ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० पुत्रदर्शनप० युधिष्ठिरप्रत्यागमेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ समाप्तंचेदंपुत्रदर्शनपर्व ॥७॥ अथनारदागमनपर्व वैशंपायनउवाच द्विवर्षोपनिवृत्तेषुपांडवेषुयदृच्छया ॥ देवर्षिर्नारदोराजन्नाजगामयुधिष्ठिरं ॥ १ ॥ तमभ्यर्च्यमहाबाहुःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ आसीनंपरिविश्वस्तंप्रोवाचवदतांवरः ॥ २ ॥ चिरात्तुनानुपश्यामिभगवंतमुपस्थितं ॥ कच्चित्तेकुशलंविप्रशुभंवाप्रत्युपस्थितं ॥ ३ ॥ केदेशाःपरिदृष्टास्तेकिंचकार्यंकरोमिते ॥ तद्ब्रूहिद्विजमुख्यस्त्वंत्वंह्यस्माकंपरागतिः ॥ ४ ॥ नारदउवाच चिरदृष्टोसिमेत्येवमागतोहंतपोवनात् ॥ परिदृष्टानितीर्थानिगंगाचैवमयानृप ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच वदंतिपुरुषामेद्यगंगातीरनिवासिनः ॥ धृतराष्ट्रंमहात्मानमास्थितंपरमंतपः ॥ ६ ॥ अपिदृष्टस्त्वयातत्रकुशलीसकुरूद्वहः ॥ गांधारीचपृथाचैवसूतपुत्रश्चसंजयः ॥ ७ ॥ कथंचवर्ततेचाद्यपितामममसपार्थिवः ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्यदिदृष्टस्त्वयानृपः ॥ ८ ॥ नारदउवाच स्थिरीभूयमहाराजशृणुवृत्तंयथातथं ॥ यथाश्रुतंचदृष्टंचमयातस्मिंस्तपोवने ॥ ९ ॥ वनवासनिवृत्तेषुभवत्सुकुरुनंदन ॥ कुरुक्षेत्रात्पितातुभ्यंगंगाद्वारंययौनृप ॥ १० ॥ गांधार्यासहितोधीमान्वध्वाकुंत्यासमन्वितः ॥ संजयेनचसूतेनसाग्निहोत्रःसयाजकः ॥ ११ ॥ आतस्थेसतपस्तीव्रंपितातवतपोधनः ॥ वीटांमुखेसमाधायवायुभक्षोभवन्मुनिः ॥ १२ ॥ वनेसमुनिभिःसर्वैःपूज्यमानोमहातपाः ॥ त्वगस्थिमात्रशेषःसषण्मासानभवन्नृपः ॥ १३ ॥ गांधारीतुजलाहारीकुंतीमासोपवासिनी ॥ संजयःषष्ठभुक्तेनवर्तयामासभारत ॥ १४ ॥ अग्नींस्तुयाजकास्तत्रजुहुवुर्विधिवत्प्रभो ॥ दृश्यतोदृश्यतश्चैववनेतस्मिन्नृपस्यवै ॥ १५ ॥ अनिकेतोथराजासबभूववनगोचरः ॥ तेचापिसहितेदेव्यौसंजयश्चतमन्वयुः ॥ १६ ॥ संजयोनृपतेर्नेतासमेषुविषमेषुच ॥ गांधार्याश्चपृथाचैवचक्षुरासीदनिंदिता ॥ १७ ॥ ततःकदाचिद्गंगायाःकच्छेसनृपसत्तमः ॥ गंगायामाप्लुतोधीमानाश्रमाभिमुखोभवत् ॥ १८ ॥ अथवायुःसमुद्धूतोदावाग्निरभवन्महान् ॥ ददाहतद्वनंसर्वंपरिगृह्यसमंततः ॥ १९ ॥ दह्यत्सुमृगयूथेषुद्विजिह्वेषुसमंततः ॥ वराहाणांचयूथेषुसंश्रयत्सुजलाशयान् ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृश्यतोऽदृश्यतइति पश्यंतमपश्यंतंचानादृत्यैत्यर्थः नियमेनसान्निध्याभावात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४॥ २५॥ २६ ॥ विकर्षणंअनशनं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ऋषिपुत्रोव्यासपुत्रइति योगसामर्थ्यंसूचितं ॥३०॥३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

समाविद्धेवनेतस्मिन्त्राभेव्यसनउत्तमे ॥ निराहारतयाराजन्मंदप्राणविचेष्टितः ॥ २१ ॥ असमर्थोपसरणेसुकृशेमातरौचते ॥ ततःसनृपतिर्दृष्ट्वावह्निमायांतमं
तिकात् ॥ २२ ॥ इदमाहततःसूतंसंजयंजयतांवरः ॥ गच्छसंजययत्राग्निर्नत्वांदहतिकर्हिचित् ॥ २३ ॥ वयमत्राग्निनायुक्तागमिष्यामःपरांगतिं ॥ तमुवाचकि
लोद्विग्नःसंजयोवदतांवरः ॥ २४ ॥ राजन्मृत्युरनिष्टोयंभवितातेवृथाग्निना ॥ नचोपायंप्रपश्यामिमोक्षणेजातवेदसः ॥ २५ ॥ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुम
र्हति ॥ इत्युक्तःसंजयेनेदंपुनराहसपार्थिवः ॥ २६ ॥ नैषमृत्युरनिष्टोनोनिःसृतानांगृहात्स्वयं ॥ जलमग्निस्तथावायुरथवापिविकर्षणं ॥ २७ ॥ तापसानांप्रशस्यं
तेगच्छसंजयमाचिरं ॥ इत्युक्तासंजयंराजासमाधायमनस्तथा ॥ २८ ॥ प्राङ्मुखःसहगांधार्याकुंत्याचोपाविशत्तदा ॥ संजयस्तंतथादृष्ट्वाप्रदक्षिणमथाकरो
त् ॥ २९ ॥ उवाचचैनंमेधावीयुंक्ष्वात्मानमितिप्रभो ॥ ऋषिपुत्रोमनीषीसराजाचक्रेस्यतद्वचः ॥ ३० ॥ सन्निरुध्येंद्रियग्राममासीत्काष्ठोपमस्तदा ॥ गांधारीच
महाभागाजननीचपृथातव ॥ ३१ ॥ दावाग्निनासमायुक्तेसचराजापितातव ॥ संजयस्तुमहामात्रस्तस्माद्दावादमुच्यत ॥ ३२ ॥ गंगाकुलेमयादृष्टस्तापसैःप
रिवारितः ॥ सतानामंत्र्यतेजस्वीनिवेद्यैतच्चसर्वशः ॥ ३३ ॥ प्रययौसंजयोधीमान्हिमवंतंमहीधरं ॥ एवंसनिधनंप्राप्तःकुरुराजोमहामनाः ॥ ३४ ॥ गांधारीच
पृथाचैवजनन्यौतेविशांपते ॥ यदृच्छयानुव्रजतामयाराज्ञःकलेवरं ॥ ३५ ॥ तयोश्चदेव्योरुभयोर्मयादृष्टानिभारत ॥ ततस्तपोवनेतस्मिन्समाजग्मुस्तपोध
नाः ॥ ३६ ॥ श्रुत्वाराज्ञस्तदानिष्ठांनत्वशोचन्गतीश्चते ॥ तत्राश्रौषमहंसर्वमेतत्पुरुषसत्तम ॥ ३७ ॥ यथाचनृपतिर्दग्धोदेव्यौतेचेतिपांडव ॥ नशोचितव्यंराजें
द्रस्वतःसपृथिवीपतिः ॥ ३८ ॥ प्राप्तवानग्निसंयोगंगांधारीजननीचते ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाचसर्वेषांपांडवानांमहात्मनां ॥ ३९ ॥ निर्याणंधृ
तराष्ट्रस्यशोकःसमभवन्महान् ॥ अंतःपुराणांचतदामहानार्तस्वरोभवत् ॥ ४० ॥ पौराणांचमहाराजश्रुत्वाराज्ञस्तदागतिं ॥ अहोधिगितिराजातुविक्रुश्यभृश
दुःखितः ॥ ४१ ॥ ऊर्ध्वबाहुःस्मरन्मातुःप्ररुरोदयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते ॥ ४२ ॥ अंतःपुरेषुचतदासुमहान्रुदितस्वनः ॥ प्रादुरासीन्म
हाज़पृथांश्रुत्वातथागतां ॥ ४३ ॥ तंचवृद्धंतथादग्धंहतपुत्रंनराधिपं ॥ अन्वशोचंततेसर्वेगांधारींचतपस्विनीं ॥ ४४ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥४५॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥७॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥१० ॥ ११ ॥१२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ १७ ॥

तस्मिन्नुपरतेशब्देमुहूर्तादिवभारत ॥ निगृह्यबाष्पंधैर्येणधर्मराजोब्रवीदिदं ॥ ४५॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप०नारदागमनप०दावाग्निनाधृत
राष्ट्रादिदाहेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच तथामहात्मनस्तस्यतपस्युग्रेचवर्ततः ॥ अनाथस्येववचनेतिष्ठत्स्वस्मासुबंधुषु ॥ १ ॥
दुर्विज्ञेयागतिर्ब्रह्मन्पुरुषाणांमतिर्मम ॥ यत्रवैचित्रवीर्योसौदग्धएवंवनाग्निना ॥ २ ॥ यस्यपुत्रशतंश्रीमदभवद्बाहुशालिनः ॥ नागायुतबलोराजासदग्धोहि
दवाग्निना ॥ ३ ॥ यंपुरापर्यवीजंततालवृंतैर्वरस्त्रियः ॥ तंगृध्राःपर्यवीजंतदावाग्निपरिकालितं ॥ ४ ॥ सूतमागधसंघैश्चशयानोयःप्रबोध्यते ॥ धरण्यांसनृपःशे
तेपापस्यममकर्मभिः ॥ ५ ॥ नचशोचामिगांधारींहतपुत्रांयशस्विनीं ॥ पतिलोकमनुप्राप्तांतथाभर्तृव्रतेस्थितां ॥ ६ ॥ पृथामेवचशोचामियापुत्रैश्वर्यमृद्धि
मत् ॥ उत्सृज्यसुमहद्दीप्तंवनवासमरोचयत् ॥ ७॥ धिग्राज्यमिदमस्माकंधिग्बलंधिक्पराक्रमं ॥ क्षत्रधर्मंचधिग्यस्मान्मृताजीवामहेवयं ॥८॥ सुसूक्ष्माकिल
कालस्यगतिर्द्विजवरोत्तम॥यत्समुत्सृज्यराज्यंसावनवासमरोचयत्॥ ९॥ युधिष्ठिरस्यजननीभीमस्यविजयस्यच ॥ अनाथवत्कथंदग्धाइतिमुह्यामिचिंतय
न्॥१०॥ वृथासंतर्पितोवह्निःखांडवेसव्यसाचिना ॥ उपकारमजानन्सकृतघ्नइतिमेमतिः ॥ ११ ॥ यत्रादहत्सभगवान्मातरंसव्यसाचिनः॥ कृत्वायोब्राह्मण
च्छद्मभिक्षार्थीसमुपागतः ॥ १२॥ धिगग्निंधिक्चपार्थस्यविश्रुतांसत्यसंधतां ॥ इदंकष्टतरंचान्यद्भगवन्प्रतिभातिमे ॥१३॥ वृथाग्निनासमायोगोयदभूत्पृथि
वीपतेः ॥ तथातपस्विनस्तस्यराजर्षेःकौरवस्यह ॥ १४ ॥ कथमेवंविधोमृत्युःप्रशास्यपृथिवीमिमां ॥ तिष्ठत्सुमंत्रपूतेषुतस्याग्निषुमहावने ॥ १५ ॥ वृथाग्निनास
मायुक्तोनिष्ठांप्राप्तःपितामम ॥ मन्येपृथावेपमानाकृशाधमनिसंतता ॥१६॥ हातातधर्मराजेतिसमाक्रंदन्महाभये ॥ भीमपर्याप्नुहिभयादितिचैवाभिवाशती
॥ १७॥ समंततःपरिक्षिप्तामाताभून्मेदवाग्निना ॥ सहदेवःप्रियस्तस्याःपुत्रेभ्योधिकएवतु ॥ १८ ॥ नचैनांमोक्षयामासवीरोमाद्रवतीसुतः ॥ तच्छ्रुत्वारुरुदुः
सर्वेसमालिंग्यपरस्परं ॥ १९ ॥ पांडवाःपंचदुःखार्ताभूतानीवयुगक्षये ॥ तेषांतुपुरुषेंद्राणांरुदतांरुदितस्वनः ॥ २०॥ प्रासादाभोगसंरुद्धेअन्वरौत्सीत्सरोदसी
॥२१॥ इतिश्रीम०आश्रमवा०नारदागम०युधिष्ठिरविलापेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥ ॥७॥ नारदउवाच नासौवृथाग्निनादग्धोयथातत्रश्रुतंमया ॥
वैचित्रवीर्योनृपतिस्तत्तेवक्ष्यामिसुव्रत ॥ १ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिआश्रमवा० नै०भारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥७॥ नासाविति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संकल्प्यएकीकृत्य कुल्यानिअस्थीनि कुल्यंस्यात्कीक

वनंप्रविशतानेनवायुभक्षेणधीमता ॥ अग्नयःकारयित्वेष्टिमुत्सृष्टाइतिनःश्रुतं ॥ २ ॥ याजकास्तुततस्तस्य तानग्नीन्निर्जनेवने ॥ समुत्सृज्ययथाकामंजग्मुर्भ
रतसत्तम ॥ ३ ॥ सविवृद्धस्तदावह्निर्वनेतस्मिन्नभूत्किल ॥ तेनतद्वनमादीप्तमितितेतापसाब्रुन् ॥ ४ ॥ सराजाजाह्नवीतीरेयथातेकथितंमया ॥ तेनाग्निनासमा
युक्तःस्वेनैवभरतर्षभ ॥५॥ एवमावेदयामासुर्मुनयस्तेममानघ ॥ येतेभागीरथीतीरेमयादृष्टायुधिष्ठिर ॥६॥ एवंस्वेनाग्निनाराजासमायुक्तोमहीपते ॥ माशो
चियास्त्वंनृपतिंगतःसपरमांगतिं ॥ ७ ॥ गुरुशुश्रूषयाचैवजननीतेजनाधिप ॥ प्राप्तासुमहतींसिद्धिमितिमेनात्रसंशयः ॥ ८ ॥ कर्तुमर्हसिराजेंद्रतेषांत्वमुदक
क्रियां ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरेतदत्रविधीयतां ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसपृथिवीपालःपांडवानांधुरंधरः ॥ निर्ययौसहसोदर्यःसदारश्चनरर्षभः ॥
॥ १० ॥ पौरजानपदाश्चैवराजभक्तिपुरस्कृताः ॥ गंगांप्रजग्मुरभितोवाससैकेनसंवृताः ॥ ११ ॥ ततोवगाह्यसलिलेसर्वेतेनरपुंगवाः ॥ युयुत्सुमग्रतःकृत्वाददु
स्तोयंमहात्मने ॥ १२ ॥ गांधार्याश्चपृथायाश्चविधिवन्नामगोत्रतः ॥ शौचंनिवर्तयंतस्तेतत्रोषुर्नगराद्बहिः ॥ १३ ॥ प्रेषयामाससनरान्विधिज्ञानाप्तकारिणः ॥
गंगाद्वारंनरश्रेष्ठोयत्रदग्धोभवन्नृपः ॥ १४ ॥ तत्रैवतेषांकुल्यानिगंगाद्वारेन्वशात्तदा ॥ कर्तव्यानीतिपुरुषान्दत्तदेयान्महीपतिः ॥ १५ ॥ द्वादशेऽहनितेभ्यःसत्कृ
तशौचोनराधिपः ॥ ददौश्राद्धानिविधिवद्दक्षिणावंतिपांडवः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रंसमुद्दिश्यददौसपृथिवीपतिः ॥ सुवर्णरजतंगाश्चशय्याश्चसुमहाधनाः ॥ १७ ॥
गांधार्याश्चैवतेजस्वीपृथायाश्चपृथक्पृथक् ॥ संकीर्त्यनामनीराजाददौदानमनुत्तमं ॥ १८ ॥ योयदिच्छतियावच्चतावत्सलभतेनरः ॥ शयनंभोजनंयानंमणि
रत्नमथोधनं ॥ १९ ॥ यानमाच्छादनंभोगान्दासीश्चसमलंकृताः ॥ ददौराजासमुद्दिश्यतयोर्मात्रोर्महीपतिः ॥ २० ॥ ततःसपृथिवीपालोदत्वाश्राद्धान्यनेक
शः ॥ प्रविवेशपुरंराजानगरंवारणाह्वयं ॥ २१ ॥ तेचापिराजवचनात्पुरुषायेगताभवन् ॥ संकल्प्यतेषांकुल्यानिपुनःप्रत्यागमंस्ततः ॥ २२ ॥ माल्यैर्गंधैश्च
विविधैरर्चयित्वायथाविधि ॥ कुल्यानितेषांसंयोज्यतदाचख्युर्महीपतेः ॥ २३ ॥ समाश्वास्यतुराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ नारदोप्यगमद्राजन्परमर्षिर्यथेप्सि
तं ॥ २४ ॥ एवंवर्षाण्यतीतानिधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ वनवासेतथात्रीणिनगरेदशपंचच ॥ २५ ॥

सेषिचेतिमेदिनी प्रत्यागमन्गंगामितिशेषः ॥ २२ ॥ संयोज्यगंगयेतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेआश्रमवासिकार्थप्रकाशेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

हतपुत्रस्यसंग्रामेदानानिददतःसदा ॥ ज्ञातिसंबंधिमित्राणांभ्रातॄणांस्वजनस्यच ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरस्तुनृपतिर्नातिप्रीतमनास्तदा ॥ धारयामासतद्राज्यंनिहतज्ञातिबांधवः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिनारदागमनपर्वणिश्राद्धदानेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ समाप्तंनारदागमनपर्व आश्रमवासिकंचपर्वसमाप्तं ॥ अस्यानंतरंमौसलपर्वतस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरवनंदनः ॥ ददर्शविपरीतानिनिमित्तानियुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदंआश्रमवासिकपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथश्रीमहाभारते मौसलपर्व प्रारभ्यते ॥

मौसलपर्व

श्रीगणेशायनमः एवमादिपर्वणिसूत्रितानांधर्मार्थकाममोक्षाणांमध्येसभावनयोर्यज्ञसत्यधृतिगुरुसत्तीर्थसेवनादिनाधर्मःप्रतिपादितः विराटाद्यष्टकेसेवानीतिहिंसानृतकुलक्षयादिनार्थःशोकप्रदोनिरू
पितः द्वादशेर्थफलभूतःकामःसोपसर्गोनिरुपप्लवंचमोक्षपदंनिरूपितं त्रयोदशादित्रयेमोक्षहेतून्दानविद्यावनवासांश्चनिरूप्य षोडशेधृतराष्ट्रवद्वनमनाश्रित्यकेवलमर्थकामसक्तास्तेमदिरादिकलहेनव्यसनेन

श्रीगणेशायनमः नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ वैशंपायनउवाच षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरव
नंदनः॥ददर्शविपरीतानिनिमित्तानियुधिष्ठिरः॥ १ ॥ववुर्वाताश्चनिर्घातारूक्षाःशर्करवर्षिणः॥ अपसव्यानिशकुनामंडलानिप्रचक्रिरे॥ २ ॥ प्रत्यगूहुर्म
हानद्योदिशोनीहारसंवृताः॥ उल्काश्चांगारवर्षिण्यःप्रापतन्गगनाद्भुवि ॥ ३ ॥ आदित्योरजसाराजन्समवच्छन्नमंडलः॥ विरश्मिरुदयेनित्यंकबंधैःसम
दृश्यत॥४॥ परिवेषाश्चदृश्यंतेदारुणाश्चंद्रसूर्ययोः॥ त्रिवर्णाःश्यामरूक्षांतास्तथाभस्मारुणप्रभाः॥ ५ ॥ एतेचान्येचबहवउत्पाताभयशंसिनः॥ दृश्यंतेबहवोरा
जन्हृदयोद्वेगकारकाः॥ ६ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ शुश्राववृष्णिचक्रस्यमौसलेकदनंकृतं ॥ ७ ॥ विमुक्तंवासुदेवंचश्रुत्वारामंचपांड
वः॥समानीयाब्रवीद्भ्रातॄन्किंकरिष्यामइत्युत॥ ८ ॥ परस्परंसमासाद्यब्रह्मदंडबलात्कृतान्॥ वृष्णीन्विनष्टांस्तेश्रुत्वाव्यथिताःपांडवाभवन्॥ ९ ॥ निधनंवासु
देवस्यसमुद्रस्येवशोषणं॥वीरानश्रद्दधुस्तस्यविनाशंशार्ङ्गधन्वनः॥ १० ॥ मौसलंतेसमाश्रित्यदुःखशोकसमन्विताः॥ विषण्णाहतसंकल्पाःपांडवाःसमुपा
विशन्॥ ११ ॥ जनमेजयउवाच कथंविनष्टाभगवन्नंधकावृष्णिभिःसह ॥ पश्यतोवासुदेवस्यभोजाश्चैवमहारथाः ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच
षट्त्रिंशेथततोवर्षेवृष्णीनामनयोमहान् ॥ अन्योन्यंमुसलैस्तेतुनिजघ्नुःकालचोदिताः ॥ १३ ॥ जनमेजयउवाच केनानुशप्तास्तेवीराःक्षयंवृष्ण्यंध
कागताः॥भोजाश्चद्विजवर्यत्वंविस्तरेणवदस्वमे ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच विश्वामित्रंचकण्वंचनारदंचतपोधनं॥ सारणप्रमुखावीराददृशुर्द्वारकां
गतान्॥ १५ ॥ तेतान्सांबंपुरस्कृत्यभूषयित्वास्त्रियंयथा॥ अब्रुवन्नुपसंगम्यदैवदंडनिपीडिताः ॥ १६ ॥ इयंस्त्रीपुत्रकामस्यबभ्रोरमिततेजसः॥ ऋषयःसाधु
जानीतकिमियंजनयिष्यति॥ १७ ॥ इत्युक्तास्तेतदाराजन्विप्रलंभप्रधर्षिताः॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्मुनयोयत्तच्छृणुनराधिप॥ १८ ॥

विनश्यंतीतिप्रतिपाद्यते सप्तदशेनिष्कामधर्मस्यफलंगृहादेस्त्यागोऽष्टादशेतत्पूर्विकास्वर्गप्राप्तिश्चनिरूपयिष्यते तत्रराज्यप्राप्त्यनंतरंषट्त्रिंशत्तमेवर्षेसर्वनाशसूचकानुत्पातानाहवैशंपायनः षट्त्रिंशइति॥ १॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भवन्अभवन् ॥ ९ ॥ १० ॥ मौसलंमुसलकृतंकदनंसमाश्रित्यमनसिधृत्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ मुसलैःएरकाख्यैर्मुसलकृतैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥८॥९॥१०॥ उच्चरंतवंचितवत्यः ॥११॥१२॥१३॥ आहार्यमाणेअन्ने ॥ १४ ॥ १५ ॥ परेति स्वनक्षत्रादर्शनमपिस्वमृत्युसूचकमित्यर्थः ॥१६॥१७॥ एवमिति त्रयोदशदिवसःकृष्णपक्षोभूदित्यर्थः

पांडुरारक्तपादाश्चविहगाःकालचोदिताः ॥ वृष्ण्यंधकानांगेहेषुकपोताव्यचरंस्तदा ॥ ८ ॥ व्यजायंतखरागोषुकरभाश्वतरीषुच ॥ शुनीष्वपिबिडालाश्चमूषि
कानकुलीषुच ॥९॥ नापत्रपंतपापानिकुर्वंतोवृष्णयस्तदा ॥ प्राद्विषन्ब्राह्मणांश्चापिपितृन्देवांस्तथैवच ॥१०॥ गुरूंश्चाप्यवमन्यंतेनतुरामजनार्दनौ ॥ पत्न्यःपती
नुच्चरंतपत्नीश्चपतयस्तथा ॥ ११ ॥ विभावसुःप्रज्वलितोवामंविपरिवर्तते ॥ नीललोहितमंजिष्ठाविसृजन्नर्चिषःपृथक् ॥ १२ ॥ उदयास्तमनेनित्यंपुर्यांतस्यां
दिवाकरः ॥ व्यदृश्यतासकृत्पुंभिःकबंधैःपरिवारितः ॥ १३ ॥ महानसेषुसिद्धेषुसंस्कृतेतीवभारत ॥ आहार्यमाणेकृमयोव्यदृश्यंतसहस्रशः ॥ १४ ॥ पुण्याहेवाच्य
मानेतुजपत्सुचमहात्मसु ॥ अभिधावंतःश्रूयंतेनचादृश्यतकश्चन ॥ १५ ॥ परस्परंचनक्षत्रंहन्यमानंपुनःपुनः ॥ ग्रहैरपश्यन्सर्वेतेनात्मनस्तुकथंचन ॥ १६ ॥ नदंतं
पांचजन्यंचवृष्ण्यंधकनिवेशने ॥ समंतात्पर्यवाशंतरासभादारुणस्वराः ॥ १७ ॥ एवंपश्यन्हृषीकेशःसंप्राप्तंकालपर्ययं ॥ त्रयोदश्याममावास्यांतान्दृष्ट्वाप्रा
ब्रवीदिदं ॥ १८ ॥ चतुर्दशीपंचदशीकृतेयंराहुणापुनः ॥ प्राप्तेवैभारतेयुद्धेप्राप्ताचाद्यक्षयायनः ॥ १९ ॥ विमृशन्नेवकालंतंपरिचिंत्यजनार्दनः ॥ मेनेप्राप्तंसष
ट्त्रिंशंवर्षंवैकेशिसूदनः ॥ २० ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तागांधारीहतबांधवा ॥ यदनुव्याजहारार्त्तातदिदंसमुपागमत् ॥ २१ ॥ इदंचतदनुप्राप्तमब्रवीद्युधिष्ठिरः ॥
पुराव्यूढेष्वनीकेषुदृष्ट्वोत्पातान्सुदारुणान् ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वावासुदेवस्तुचिकीर्षुःसत्यमेवतत् ॥ आज्ञापयामासतदातीर्थयात्रामरिंदमः ॥ २३ ॥ अघोषयंत
पुरुषास्तत्रकेशवशासनात् ॥ तीर्थयात्रासमुद्रेवःकार्येतिपुरुषर्षभाः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिउत्पातदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥
वैशंपायनउवाच कालीस्त्रीपांडुरैर्दंतैःप्रविश्यहसतीनिशि ॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंतीद्वारकांपरिधावति ॥ १ ॥ अग्निहोत्रनिकेतेषुवास्तुमध्येषुवेश्मसु ॥ वृष्ण्यं
धकानखादंतस्वप्नेगृध्राभयानकाः ॥ २ ॥ अलंकाराश्चछत्रंचध्वजाश्चकवचानिच ॥ न्हियमाणान्यदृश्यंतरक्षोभिःसुभयानकैः ॥ ३ ॥ तच्चाग्निदत्तंकृष्णस्यवज्र
नाभमयोमयं ॥ दिवमाचक्रमेचक्रंवृष्णीनांपश्यतांतदा ॥ ४ ॥ युक्तंरथंदिव्यमादित्यवर्णंहयाहरन्पश्यतोदारुकस्य ॥ तेसागरस्योपरिष्टादवर्तन्मनोजवाश्चतुरो
वाजिमुख्याः ॥ ५ ॥ तालःसुपर्णश्चमहाध्वजौतौसुपूजितौरामजनार्दनाभ्यां ॥ उच्चैर्जन्हुरप्सरसोदिवानिशंवाचश्चोचुर्गम्यतांतीर्थयात्रा ॥ ६ ॥

॥१८॥ एवंसत्यपिमपक्षेवृत्ध्याभाव्यंतन्नजातंप्रत्युतएकातिथिःक्षीणातत्रग्रहणंचजातमित्याह चतुर्दशीति ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ इतिमौसलप० नै० भा० द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥ ५ ॥
कालीति मुष्णंतीस्त्रीणांमंगलसूत्रादिकंचोरयंती ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ निशाम्यदृष्ट्वा अर्थविशारदःमोक्षपंडितः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणार्थेष्विति ब्राह्मणार्थद्रव्यस्यान्यत्रविनियोजनमायुःक्षयकरमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

ततोजिगमिषंतस्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः॥ सांतःपुरास्तदातीर्थयात्रामैच्छन्नरर्षभाः॥७॥ ततोभोज्यंचभक्ष्यंचपेयंचांधकवृष्णयः॥ बहुनानाविधंचक्रुर्मद्यंमां
समनेकशः॥ ८॥ ततःसैनिकवर्गाश्चनिर्ययुर्नगराद्बहिः॥ यानैरश्वैर्गजैश्चैवश्रीमंतस्तिग्मतेजसः ॥ ९ ॥ ततःप्रभासेन्यवसन्यथोद्दिष्टंयथागृहं॥ प्रभूतभक्ष्य
पेयास्तेसदारायादवास्तदा॥ १० ॥ निविष्टांस्तान्निशम्याथसमुद्रांतेसयोगवित्॥ जगामामंत्र्यतान्वीरानुद्धवोर्थविशारदः॥ ११ ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानम
भिवाद्यकृतांजलिं॥ जानन्विनाशंवृष्णीनांनैच्छद्वारयितुंहरिः ॥१२॥ ततःकालपरीतास्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः॥ अपश्यन्नुद्धवंयांतंतेजसाव्याप्यरोदसी॥१३॥
ब्राह्मणार्थेषुयत्सिद्धमन्नंतेषांमहात्मनां॥ तद्वानरेभ्यःप्रददुःसुरागंधसमन्वितं ॥ १४॥ ततस्तूर्यशताकीर्णनटनर्तकसंकुलं॥ अवर्ततमहापानंप्रभासेतिग्मते
जसां॥ १५॥ कृष्णस्यसन्निधौरामःसहितःकृतवर्मणा॥ अपिबद्युयुधानश्चगदोबभ्रुस्तथैवच॥१६॥ ततःपरिषदोमध्येयुयुधानोमदोत्कटः॥ अब्रवीत्कृतव
र्माणमवहास्यावमन्यच॥ १७॥ कःक्षत्रियोहन्यमानःसुप्तान्हन्यान्मृतानिव॥ तन्नमृष्यंतिहार्दिक्ययादवायत्त्वयाकृतं ॥ १८॥ इत्युक्तेयुयुधानेनपूजयामा
सतद्वचः॥ प्रद्युम्नोरथिनांश्रेष्ठोहार्दिक्यमवमन्यच॥ १९॥ ततःपरमसंक्रुद्धःकृतवर्मातमब्रवीत्॥ निर्दिशन्निवसावज्ञंतदासव्येनपाणिना॥ २०॥ भूरिश्रवा
श्छिन्नबाहुर्युद्धेप्रायगतस्त्वया॥ वधेनसुनृशंसेनकथंवीरेणपातितः॥ २१॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा॥ तिर्यक्सरोषयादृष्ट्यावीक्षांचक्रेसमन्यु
मान्॥ २२॥ मणिःस्यमंतकश्चैवयःससत्राजितोभवत्॥ तांकथांश्रावयामाससात्यकिर्मधुसूदनं ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वाकेशवस्यांकमगमद्रुदतीतदा॥ सत्य
भामाप्रकुपिताकोपयंतीजनार्दनं॥ २४॥ ततउत्थायसक्रोधःसात्यकिर्वाक्यमब्रवीत्॥ पंचानांद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः॥ २५॥ एषगच्छामिपदवीं
सत्येनचतथाशपे॥ सौप्तिकेयेचनिहताःसुप्तायेनदुरात्मना॥ २६॥ द्रोणपुत्रसहायेनपापेनकृतवर्मणा॥ समाप्तमायुरस्याद्ययशश्चैवसुमध्यमे ॥ २७॥ इत्ये
वमुक्त्वाखड्गेनकेशवस्यसमीपतः॥ अभिद्रुत्यशिरःक्रुद्धश्चिच्छेदकृतवर्मणः॥ २८॥ तथान्यानपिनिघ्नंतंयुयुधानंसमंततः॥ अभ्यधावद्धृषीकेशोविनिवार
यितुंतदा॥ २९॥ एकीभूतास्ततःसर्वेकालपर्यायचोदिताः॥ भोजांधकामहाराजशैनेयंपर्यवारयन्॥ ३०॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विघस्ताडनंतदनर्हान् तौदादिकाद्विधेरिगुपधलक्षणःकस्ततोर्हार्थेयत् विध्यविध्वा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तत्रयन्मुसलमपश्यत्त

तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णमभिक्रुद्धाज्जनार्दनः ॥ नचुक्रोधमहातेजाजानन्कालस्यपर्ययं ॥ ३१ ॥ तेतुपानंमदाविष्टाश्चोदिताःकालधर्मणा ॥ युयुधानमथाभ्यघ्न
न्नुच्छिष्टैर्भाजनैस्तदा॥ ३२ ॥ हन्यमानेतुशैनेयेक्रुद्धोरुक्मिणिनंदनः ॥ तदनंतरमागच्छन्मोक्षयिष्यन्शिनेःसुतं ॥३३॥ सभोजैःसहसंयुक्तःसात्यकिश्चांध
कैःसह ॥ व्यायच्छमानौतौवीरौबाहुद्रविणशालिनौ ॥ ३४ ॥ बहुत्वान्निहतौतत्रउभौकृष्णस्यपश्यतः ॥ हतंदृष्ट्वाचशैनेयंपुत्रंचयदुनंदनः ॥ ३५ ॥ एरका
नांततोमुष्टिंकोपाज्जग्राहकेशवः ॥ तदभून्मुसलंघोरंवज्रकल्पमयोमयं ॥ ३६ ॥ जघानकृष्णस्तांस्तेनयेयेप्रमुखतोभवन् ॥ ततोंधकाश्चभोजाश्चशैनेयाव
ष्णयस्तथा ॥ ३७॥जघ्नुरन्योन्यमाक्रंदेमुसलैःकालचोदिताः ॥ यस्तेषामेरकांकश्चिज्जग्राहकुपितोनृप ॥ ३८ ॥ वज्रभूतेवसाराजन्नदृश्यततदाविभो ॥ तृणंच
मुसलीभूतमपितत्रव्यदृश्यत ॥ ३९ ॥ ब्रह्मदंडकृतंसर्वमितितद्विद्धिपार्थिव ॥ अविध्यान्विध्यतेराजन्प्रक्षिपंतिस्मयत्तृणं ॥ ४० ॥ तद्वज्रभूतंमुसलंव्यदृश्यतत
दादृढं ॥ अवधीत्पितरंपुत्रःपितापुत्रंचभारत ॥ ४१ ॥ मत्ताःपरिपतंतिस्मयोधयंतःपरस्परं ॥ पतंगाइवचाग्नौतेनिपेतुःकुकुरांधकाः ॥ ४२ ॥ नासीत्पलायनेबु
द्धिर्वध्यमानस्यकस्यचित् ॥ तत्रापश्यन्महाबाहुर्जानन्कालस्यपर्ययं ॥ ४३ ॥ मुसलंसमवष्टभ्यतस्थौसमधुसूदनः ॥ सांबंचनिहतंदृष्ट्वाचारुदेष्णंचमाधवः ॥
॥ ४४ ॥ प्रद्युम्नंचानिरुद्धंचततश्चुक्रोधभारत ॥ गदंवीक्ष्यशयानंचभृशंकोपसमन्वितः ॥ ४५ ॥ सनिःशेषंतदाचक्रेशार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ तन्निघ्नंतंमहातेजा
बभ्रुःपरपुरंजयः ॥४६॥ दारुकश्चैवदाशार्हमूचतुर्यन्निबोधतत् ॥ भगवन्निहताःसर्वेत्वयाभूयिष्ठशोनराः ॥ रामस्यपदमन्विच्छतत्रगच्छामयत्रसः ॥ ४७॥
इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिकृतवर्मादीनांपरस्परहननेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोययुर्दारुकःके
शवश्चबभ्रुश्चरामस्यपदंपतंतः ॥ अथापश्यन्राममनंतवीर्यंवृक्षेस्थितंचिंतयानंविविक्ते ॥ १ ॥ ततःसमासाद्यमहानुभावंकृष्णस्तदादारुकमन्वशासत् ॥ ग
त्वाकुरून्सर्वमिमंमहांतंपार्थायशंसस्ववधंयदूनां ॥ २ ॥ ततोर्जुनःक्षिप्रमिहोपयातुश्रुत्वामृतान्यादवान्ब्रह्मशापात् ॥ इत्येवमुक्तःसययौरथेनकुरूंस्तदादारु
कोनष्टचेताः ॥ ३ ॥ ततोगतेदारुकेकेशवोथदृष्ट्वांतिकेबभ्रुमुवाचवाक्यं ॥ स्त्रियोभवान्रक्षितुंयातुशीघ्रंनैताहिंस्युर्दस्यवोवित्तलोभात् ॥४॥

देवांवष्टभ्यतस्थौइत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ४४॥४५॥४६॥४७ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति पतंतःशीघ्रंगच्छंतः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ कूटेलोहमुद्गरेयुक्तंबद्धंमुसलंब्राह्मणशमेव भुंस्यस्यमेवनिपत्यावधीत्सइत्यादि सार्धःश्लोकः ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ ॥ २२.॥ २३ ॥

स्रप्रस्थितःकेशवेनानुशिष्टोमदातुरोज्ञातिवधार्दितश्च ॥ तंविश्रांतंसन्निधौकेशवस्यदुरंतमेकंसहसैवबभ्रुं ॥ ५ ॥ ब्रह्मानुशप्तमवधीन्महद्वैकूटेयुक्तंमुसलंलुब्धकस्य ॥ ततोदृष्ट्वानिहतंबभ्रुमाहकृष्णोऽग्रजंभ्रातरमुग्रतेजाः ॥ ६ ॥ इहैवत्वंमांप्रतीक्षस्वरामयावत्स्त्रियोज्ञातिवशाःकरोमि ॥ ततःपुरींद्वारवतींप्रविश्यजनार्दनःपितरंप्राहवाक्यं ॥ ७॥ स्त्रियोभवान्रक्षतुनःसमग्राधनंजयस्यागमनंप्रतीक्षन् ॥ रामोवनांतेप्रतिपालयन्मामास्तेद्याहंतेनसमागमिष्ये ॥ ८ ॥ दृष्टंमयेदंनिधनंयदूनांराज्ञांचपूर्वंकुरुपुंगवानां ॥ नाहंविनायदुभिर्यादवानांपुरीमिमामशकंद्रष्टुमद्य ॥ ९ ॥ तपश्चरिष्यामिनिबोधतन्मेरामेणसार्धंवनमभ्युपेत्य ॥ इतीदमुक्त्वाशिरसाचपादौसंस्पृश्यकृष्णस्त्वरितोजगाम ॥ १० ॥ ततोमहान्निनदःप्रादुरासीत्सस्त्रीकुमारस्यपुरस्यतस्य॥अथाब्रवीत्केशवःसन्निवर्त्यशब्दंश्रुत्वायोषितांक्रोशतीनां॥ ११ ॥पुरीमिमामेष्यतिसव्यसाचीसवोदुःखान्मोचयितानराग्र्यः ॥ ततोगत्वाकेशवस्तंददर्शरामंवनेस्थितमेकंविविक्ते ॥ १२॥ अथापश्यद्योगयुक्तस्यतस्यनागंमुखान्निश्चरंतंमहांतं ॥ श्वेतंययौसततःप्रेक्ष्यमाणोमहार्णवोयेनमहानुभावः ॥ १३ ॥ सहस्रशीर्षःपर्वताभोगवर्ष्मारक्ताननःस्वांतनुंतांविमुच्य ॥ सम्यक्चतंसागरःप्रत्यगृह्णान्नागादिव्याःसरितश्चैवपुण्याः ॥ १४ ॥ कर्कोटकोवासुकिस्तक्षकश्चपृथुश्रवाअरुणःकुंजरश्च ॥ मिश्रीशंखःकुमुदःपुंडरीकस्तथानागोधृतराष्ट्रोमहात्मा॥ १५ ॥ ह्रादःक्राथःशितिकंठोग्रतेजास्तथानागौचक्रमंदातिषंडौ ॥ नागश्रेष्ठोदुर्मुखश्चांबरीषःस्वयंराजावरुणश्चापिराजन् ॥ १६ ॥ प्रत्युद्गम्यस्वागतेनाभ्यनंदंस्तेपूजयंश्चार्घ्यपाद्यक्रियाभिः ॥ ततोगतेभ्रातरिवासुदेवोजानन्सर्वांगतयोदिव्यदृष्टिः ॥ १७ ॥ वनेशून्येविचरंश्चिंतयानोभूमौचाथसंविवेशाग्र्यतेजाः ॥ सर्वंतेनप्राक्तदावित्तमासीद्गांधार्यायद्वाक्यमुक्तःसपूर्वं ॥ १८॥ दुर्वाससापायसोच्छिष्टलिप्तेयच्चाप्युक्तंतच्चसस्मारवाक्यं ॥ संचिंतयन्नंधकवृष्णिनाशंकुरुक्षयंचैवमहानुभावः॥ १९ ॥ मेनेततःसंक्रमणस्यकालंततश्चकारेंद्रियसन्निरोधं ॥ तथाचलोकत्रयपालनार्थमात्रेयवाक्यप्रतिपालनाय॥२०॥ देवोपिसन्देहविमोक्षहेतोर्निर्णीतमैच्छत्सकलार्थतत्त्ववित् ॥ ससन्निरुद्धेंद्रियवाङ्मनास्तुशिश्येमहायोगमुपेत्यकृष्णः ॥२१॥ जरायतंदेशमुपाजगामलुब्धस्तदानींमृगलिप्सुरुग्रः ॥ सकेशवंयोगयुक्तंशयानंमृगासक्तोलुब्धकःसायकेन॥ २२॥ जराविध्यत्पादतलेत्वरावांस्तंचाभितस्तज्जिघृक्षुर्जगाम॥ अथापश्यत्पुरुषंयोगयुक्तंपीतांबरंलुब्धकोनेकबाहुं॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दारुकइति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

मत्वात्मानंत्वपराद्धंसतस्यपादौजराजगृहेशंकितात्मा ॥ आश्वासयंस्तंमहात्मातदानींगच्छन्नूर्ध्वंरोदसीव्याप्यलक्ष्म्या ॥ २४ ॥ दिवंप्राप्तंवासवोथाश्विनौच
रुद्रादित्यावसवश्चाथविश्वे ॥ प्रत्युद्ययुर्मुनयश्चापिसिद्धागंधर्वमुख्याश्चसहाप्सरोभिः ॥ २५ ॥ ततोराजन्भगवानुग्रतेजानारायणःप्रभवश्चाव्ययश्च ॥ यो
गाचार्योरोदसीव्याप्यलक्ष्म्यास्थानंप्रापस्वंमहात्माप्रमेयं ॥ २६ ॥ ततोदेवैर्ऋषिभिश्चापिकृष्णःसमागतश्चारणैश्चैवराजन् ॥ गंधर्वाग्र्यैरप्सरोभिर्वराभिःसि
द्धैःसाध्यैश्चानतैःपूज्यमानः ॥ २७॥ तंवैदेवाःप्रत्यनंदंतराजन्मुनिश्रेष्ठावाग्भिरानर्चुरीशं ॥ तंगंधर्वाश्चापितस्थुःस्तुवंतःप्रीत्याचैनंपुरुहूतोभ्यनंदत् ॥ २८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिश्रीकृष्णस्यस्वलोकगमनेचतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच दारुकोपिकुरून्गत्वादृ
ष्ट्वापार्थान्महारथान् ॥ आचष्टमौसलेवृष्णीनन्योन्येनोपसंहृतान् ॥ १ ॥ श्रुत्वाविनष्टान्वार्ष्णेयान्सभोजांधककौकुरान् ॥ पांडवाःशोकसंतप्तावित्रस्तमनसोभ
वन् ॥ २ ॥ ततोर्जुनस्तानामंत्र्यकेशवस्यप्रियःसखा ॥ प्रययौमातुलंद्रष्टुंनेदमस्तीतिचाब्रवीत् ॥ ३ ॥ सवृष्णिनिलयंगत्वादारुकेणसहप्रभो ॥ ददर्शद्वारकांवी
रैर्हतनाथामिवस्त्रियं ॥ ४ ॥ यास्मतालोकनाथेननाथवंत्यःपुराभवन् ॥ तास्त्वनाथास्तदानाथंपार्थंदृष्ट्वाविचुक्रुशुः ॥ ५ ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिवासुदेवपरि
ग्रहः ॥ तासामासीन्महान्नादोदृष्ट्वैवार्जुनमागतं ॥ ६ ॥ तास्तुदृष्ट्वैवकौरव्योबाष्पेणापिहितेक्षणः ॥ हीनाःकृष्णेनपुत्रैश्चनाशकत्सोभिवीक्षितुं ॥ ७ ॥ सतांवृ
ष्ण्यंधकजलांहयमीनांरथोडुपां ॥ वादित्ररथघोषौघांवेश्मतीर्थमहाह्रदां ॥ ८ ॥ रत्नशैवलसंघातांवज्रप्राकारमालिनीं ॥ रथ्यास्रोतोजलावर्तांचत्वरस्तिमि
तह्रदां ॥ ९ ॥ रामकृष्णमहाग्राहांद्वारकांसरितंतदा ॥ कालपाशग्रहांभीमांनदींवैतरिणीमिव ॥ १० ॥ ददर्शवासविर्धीमान्विहीनांवृष्णिपुंगवैः ॥ गतश्रियंनिरा
नंदांपद्मिनींशिशिरेयथा ॥ ११ ॥ तांदृष्ट्वाद्वारकांपार्थस्ताश्चकृष्णस्ययोषितः ॥ सस्वनंबाष्पमुत्सृज्यनिपपातमहीतले ॥ १२ ॥ सात्राजितीततःसत्यारुक्मिणी
चविशांपते ॥ अभिपत्यप्ररुरुदुःपरिवार्यधनंजयं ॥ १३ ॥ ततस्तंकांचनेपीठेसमुत्थाप्योपवेश्यच ॥ अब्रुवंत्योमहात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ १४ ॥ ततःसं
स्तूयगोविंदंकथयित्वाचपांडवः ॥ आश्वास्यताःस्त्रियश्चापिमातुलंद्रष्टुमभ्यगात् ॥ १५ ॥ इतिश्रीम० मौसलप० अर्जुनागमनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

तंशयानमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥शिष्यौप्रद्युम्नसात्यकी॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ काशिराजंपौंड्रकं॥१२॥एतंवंशक्षयं अनयात्बालानामपराधात् सत्यपिसामर्थ्येउपेक्षाकरणमनयस्तस्माद्वा सामर्थ्यमे

वैशंपायनउवाच तंशयानंमहात्मानंवीरमानकदुंदुभिं ॥ पुत्रशोकेनसंतप्तंददर्शकुरुपुंगवः ॥ १ ॥ तस्याश्रुपरिपूर्णाक्षोव्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ आर्त
स्यार्ततरःपार्थःपादौजग्राहभारत॥ २॥तस्यमूर्धानमाघ्रातुमियेषानकदुंदुभिः॥स्वस्रीयस्यमहाबाहुर्नशशाकचशत्रुहन्॥ ३ ॥समालिंग्यार्जुनंवृद्धःसभु
जाभ्यांमहाभुजः॥रुदन्पुत्रान्स्मरन्सर्वान्विललापसुविह्वलः॥ ४॥भ्रातॄन्पुत्रांश्चपौत्रांश्चदौहित्रान्ससखीनपि॥ वसुदेवउवाच यैर्जिताभूमिपाला
श्चदैत्याश्चशतशोर्जुन॥ ५॥तान्दृष्ट्वानेहपश्यामिजीवाम्यर्जुनदुर्मरः ॥यौतावर्जुनशिष्यौतेप्रियौबहुमतौसदा ॥ ६ ॥ तयोरपनयात्पार्थवृष्णयोनिधनंग
ताः॥यौतौवृष्णिप्रवीराणांद्वावेवातिरथौमतौ॥ ७॥ प्रद्युम्नोयुयुधानश्चकथयन्कत्थसेचयौ॥ तौसदाकुरुशार्दूलकृष्णस्यप्रियभाजनौ ॥ ८॥ तावुभौवृष्णि
नाशस्यमुखमास्तांधनंजय॥ नतुगर्हामिशैनेयंहार्दिक्यंचाहमर्जुन ॥ ९॥ अक्रूरंरौक्मिणेयंचशापोह्येवात्रकारणं॥ केशिनंयस्तुकंसंचविक्रम्यजगतःप्रभुः
॥१०॥ विदेहावकरोत्पार्थचैद्यंचबलगर्वितं॥ नैषादिमेकलव्यंचचक्रेकालिंगमागधान्॥११॥ गांधारान्काशिराजंचमरुभूमौचपार्थिवान्॥प्राच्यांश्चदाक्षि
णात्यांश्चपार्वतीयांस्तथानृपान्॥ १२॥ सोभ्युपेक्षितवानेतमनयान्मधुसूदनः॥ त्वंहितंनारदश्चैवमुनयश्चसनातनं॥ १३ ॥ गोविंदमनघंदेवमभिजानीध्व
मच्युतं॥प्रत्यपश्यच्चसविभुर्ज्ञातिक्षयमधोक्षजः॥ १४ ॥ समुपेक्षितवान्नित्यंस्वयंसममपुत्रकः॥गांधार्यावचनंयत्तदृषीणांचपरंतप॥ १५॥ तन्नूनमन्यथाक
र्तुंनैच्छत्सजगतःप्रभुः॥ प्रत्यक्षंभवतश्चापितवपौत्रःपरंतप॥१६॥ अश्वत्थाम्नाहतश्चापिजीवितस्तस्यतेजसा॥ इमांस्तुनैच्छत्स्वान्ज्ञातीन्रक्षितुंचसखातव॥
॥ १७॥ ततःपुत्रांश्चपौत्रांश्चभ्रातॄनथसखींस्तथा॥ शयानान्निहतान्दृष्ट्वाततोमामब्रवीदिदं ॥ १८ ॥ संप्राप्तोद्यायमस्यांतःकुलस्यभरतर्षभ॥ आगमिष्यति
बीभत्सुरिमांद्वारवतींपुरीं॥ १९॥ आख्येयंतस्ययद्वृत्तंवृष्णीनांवैशसंमहत्॥ सतुश्रुत्वामहातेजायदूनांनिधनंप्रभो ॥ २० ॥आगंताक्षिप्रमेवेहनमेत्रास्तिवि
चारणा॥ योहंतमर्जुनंविद्धियोर्जुनःसोहमेवतु॥ २१ ॥ यद्ब्रूयात्तत्तथाकार्यमितिबुध्यस्वभारत॥ सस्त्रीषुप्राप्तकालासुपांडवोबालकेषुच ॥ २२ ॥ प्रतिपत्स्य
तिबीभत्सुर्भवतश्चौर्ध्वदेहिकं॥ इमांचनगरींसद्यःप्रतियातेधनंजये॥ २३॥

वाह त्वमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥२०॥
योहमिति नरनारायणयोर्जीवपरमात्मनोर्व्यतिहारेणभगवताऽभेदउक्तस्तंज्ञात्वानुवदन्नपिवसुदेवोनशोकंमुंचतीत्याश्चर्यंभगवन्मायाबलमितिभावः॥२१॥२२॥२३॥

॥ २४ ॥ कालंमृत्युंआत्मनः कर्ताकरिष्यामि सत्यइत्यनेनमद्वाक्येसंशयोनकर्तव्यइत्युक्तं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥

प्राकारट्टालकोपेतांसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ अहंदेशेतुकस्मिंश्चित्पुण्येनियममास्थितः ॥ २४ ॥ कालंकर्तासत्यएवरामेणसहधीमता ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशो
मामचिंत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥ हित्वामांबालकैःसार्धंदिशंकामप्यगात्प्रभुः ॥ सोहंतौचमहात्मानौचिंतयन्भ्रातरौतव ॥ २६ ॥ घोरंज्ञातिवधंचैवनभुंजेशोक
कर्शितः ॥ नमोक्ष्येनचजीविष्येदिष्ट्याप्राप्तोसिपांडव ॥ २७ ॥ यदुक्तंपार्थकृष्णेनतत्सर्वमखिलंकुरु ॥ एतत्तेपार्थराज्यंचस्त्रियोरत्नानिचैवहि ॥ इष्टान्प्राणानहं
हीमांस्त्यक्ष्यामिरिपुसूदन ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिअर्जुनवसुदेवसंवादेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन
उवाच एवमुक्तःसबीभत्सुर्मातुलेनपरंतप ॥ दुर्मनादीनवदनोवसुदेवमुवाचह ॥ १ ॥ नाहंवृष्णिप्रवीरेणबंधुभिश्चैवमातुल ॥ विहीनांपृथिवींद्रष्टुंशक्यामी
हकथंचन ॥ २ ॥ राजाचभीमसेनश्चसहदेवश्चपांडवः ॥ नकुलोयाज्ञसेनीचषडेकमनसोवयं ॥ ३ ॥ राज्ञःसंक्रमणेचापिकालोयंवर्ततेध्रुवं ॥ तमिमंविद्धिसं
प्राप्तंकालंकालविदांवर ॥ ४ ॥ सर्वथावृष्णिदारास्तुबालवृद्धंतथैवच ॥ नयिष्येपरिगृह्याहमिंद्रप्रस्थमरिंदम ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वादारुकमिदंवाक्यमाहधनंजयः ॥
अमात्यान्वृष्णिवीराणांद्रष्टुमिच्छामिमाचिरं ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंसुधर्मायादवींसभां ॥ प्रविवेशार्जुनःशूरःशोचमानोमहारथान् ॥ ७ ॥ तमासनगतं
तत्रसर्वाःप्रकृतयस्तथा ॥ ब्राह्मणानैगमास्तत्रपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ८ ॥ तान्दीनमनसःसर्वान्विमूढान्गतचेतसः ॥ उवाचेदंवचःकालेपार्थोदीनतरस्तथा ॥ ९ ॥
शक्रप्रस्थमहंनेष्येवृष्ण्यंधकजनंस्वयं ॥ इदंतुनगरंसर्वंसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ १० ॥ सज्जीकुरुतयानानिरत्नानिविविधानिच ॥ वज्रोयंभवतांराजाशक्रप्रस्थे
भविष्यति ॥ ११ ॥ सप्तमेदिवसेचैवरवौविमलउद्गते ॥ बहिर्वत्स्यामहेसर्वेसज्जीभवतमाचिरं ॥ १२ ॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ सज्जमाशुतत
श्चक्रुःस्वसिद्ध्यर्थसमुत्सुकाः ॥ १३ ॥ तांरात्रिमवसत्पार्थःकेशवस्यनिवेशने ॥ महताशोकमोहेनसहसाभिपरिप्लुतः ॥ १४ ॥ श्वोभूतेथततःशौरिर्वसुदेवःप्रताप
वान् ॥ युक्त्वात्मानंमहातेजाजगामगतिमुत्तमां ॥ १५ ॥ ततःशब्दोमहानासीद्वसुदेवनिवेशने ॥ दारुणःक्रोशतीनांचरुदतीनांचयोषितां ॥ १६ ॥ प्रकीर्णमू
र्धजाःसर्वाविमुक्ताभरणस्रजः ॥ उरांसिपाणिभिर्घ्नंत्योव्यलपन्करुणंस्त्रियः ॥ १७ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तंदेवकीचभद्राचरोहिणीमदिरातथा ॥ अन्वारोढुंतचतदाभर्तारंयोषितांवराः ॥ १८ ॥ ततःशौरिंनृयुक्तेनबहुमूल्येनभारत ॥ यानेनमहतापार्थोबहिर्निष्क्रा
मयत्तदा ॥ १९ ॥ तमन्वयुस्तत्रतत्रदुःखशोकसमन्विताः ॥ द्वारकावासिनःसर्वेपौरजानपदाहिताः ॥ २० ॥ तस्याश्वमेधिकंछत्रंदीप्यमानाश्चपावकाः ॥ पुर
स्तात्तस्ययानस्ययाजकाश्चततोययुः ॥ २१ ॥ अनुजग्मुश्चतंवीरंदेव्यस्तावैस्वलंकृताः ॥ स्त्रीसहस्रैःपरिवृतावधूभिश्चसहस्रशः ॥ २२ ॥ यस्तुदेशःप्रियस्तस्य
जीवतोभून्महात्मनः ॥ तत्रैनमुपसंकल्प्यपितृमेधंप्रचक्रिरे ॥ २३ ॥ तंचिताग्निगतंवीरंशूरपुत्रंवरांगनाः ॥ ततोन्वारुरुहुःपत्न्यश्चतस्रःपतिलोकगाः ॥ २४ ॥
तंवैचतस्रभिःस्त्रीभिरन्वितंपांडुनंदनः ॥ अदाहयच्चंदनैश्चगंधैरुच्चावचैरपि ॥ २५ ॥ ततःप्रादुरभूच्छब्दःसमिद्धस्यविभावसोः ॥ सामगानांचनिर्घोषोनराणां
रुदतामपि ॥ २६ ॥ ततोवज्रप्रधानास्तेवृष्ण्यंधककुमारकाः ॥ सर्वेचैवोदकंचक्रुःस्त्रियश्चैवमहात्मनः ॥ २७ ॥ अलुप्तधर्मस्तंधर्मंकारयित्वासफाल्गुनः ॥ जगा
मवृष्णयोयत्रविनष्टाभरतर्षभ ॥ २८ ॥ सतान्दृष्ट्वानिपतितान्कदनेभृशदुःखितः ॥ बभूवातीवकौरव्यःप्राप्तकालंचकारह ॥ २९ ॥ यथाप्रधानतश्चैवचक्रे
सर्वास्तथाक्रियाः ॥ येहताब्रह्मशापेनमुसलैरेरकोद्भवैः ॥ ३० ॥ ततःशरीरेरामस्यवासुदेवस्यचोभयोः ॥ आन्विष्यदाहयामासपुरुषैराप्तकारिभिः ॥ ३१ ॥ सते
षांविधिवत्कृत्वाप्रेतकार्याणिपांडवः ॥ सप्तमेदिवसेप्रायाद्रथमारुह्यसत्वरः ॥ ३२ ॥ अश्वयुक्तैरथैश्चापिगोखरोष्ट्रयुतैरपि ॥ स्त्रियस्तावृष्णिवीराणांरुदत्यः
शोककर्शिताः ॥ ३३ ॥ अनुजग्मुर्महात्मानंपांडुपुत्रंधनंजयं ॥ भृत्याश्चांधकवृष्णीनांसादिनोरथिनश्चये ॥ ३४ ॥ वीरहीनंवृद्धबालंपौरजानपदास्तथा ॥ ययु
स्तेपरिवार्याथकलत्रंपार्थशासनात् ॥ ३५ ॥ कुंजरैश्चगजारोहाययुःशैलनिभैस्तथा ॥ सपादरक्षैःसंयुक्ताःसांतरायुधिकाययुः ॥ ३६ ॥ पुत्राश्चांधकवृष्णीनां
सर्वेपार्थमनुव्रताः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहाधनाः ॥ ३७ ॥ दशषट्चसहस्राणिवासुदेवावरोधनं ॥ पुरस्कृत्यययुर्वज्रंपौत्रंकृष्णस्यधीमतः ॥
॥ ३८ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकस्त्रीणांहतनाथानिनिर्ययुः ॥ ३९ ॥ तत्सागरसमप्रख्यंवृष्णिचक्रंमहर्धिमत् ॥ उवाहरथिनां
श्रेष्ठःपार्थःपरपुरंजयः ॥ ४० ॥ निर्यातेतुजनेतस्मिन्सागरोमकरालयः ॥ द्वारकांरत्नसंपूर्णांजलेनाप्लावयत्तदा ॥ ४१ ॥ यद्यद्धिपुरुषव्याघ्रोभूमेस्तस्याव्यमुंच
त ॥ तत्तत्संप्लावयामाससलिलेनससागरः ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥४५॥४६॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यंद्वारकावासिनोजनाः॥ तूर्णात्तूर्णतरंजग्मुरहोदैवमितिब्रुवन् ॥ ४३ ॥ काननेषुचरम्येषुपर्वतेषुनदीषुच॥ निवसन्नानयामासवृष्णिदारान्
धनंजयः॥ ४४ ॥ सपंचनदमासाद्यधीमानतिसमृद्धिमत्॥ देशेगोपशुधान्याढ्येनिवासमकरोत्प्रभुः॥ ४५ ॥ ततोलोभःसमभवद्दस्यूनांनिहतेश्वराः॥ दृष्ट्वा
स्त्रियोनीयमानाःपार्थेनैकेनभारत॥ ४६ ॥ ततस्तेपापकर्माणोलोभोपहतचेतसः॥ आभीरामंत्रयामासुःसामात्याःशुभदर्शनाः ॥ ४७ ॥ अयमेकोर्जुनोध
न्वीवृद्धबालंहतेश्वरं ॥ नयत्यस्मानतिक्रम्ययोधाश्चेमेहतौजसः ॥ ४८ ॥ ततोयष्टिप्रहरणादस्यवस्तेसहस्रशः ॥ अभ्यधावंतवृष्णीनांतंजनंलोप्त्रहारिणः॥
॥ ४९ ॥ महतासिंहनादेनत्रासयंतःपृथग्जनं॥ अभिपेतुर्वधार्थंतेकालपर्यायचोदिताः ॥ ५० ॥ ततोनिवृत्तःकौंतेयःसहसासपदानुगः ॥ उवाचतान्महाबाहु
रर्जुनःप्रहसन्निव ॥ ५१ ॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञायदिजीवितुमिच्छथ ॥ इदानींशरनिर्भिन्नाःशोचध्वंनिहतामया॥ ५२ ॥ तथोक्तास्तेनवीरेणकदर्थीकृत्यतद्व
चः॥ अभिपेतुर्जनंमूढावार्यमाणाःपुनःपुनः॥५३॥ ततोर्जुनोधनुर्दिव्यंगांडीवमजरंमहत्॥ आरोपयितुमारेभेयत्नादिवकथंचन॥५४॥चकारसज्जंकृच्छ्रेण
संभ्रमेतुमुलेसति॥ चिंतयामासशस्त्राणिनचसस्मारतान्यपि ॥ ५५॥ वैकृत्यंतन्महद्दृष्ट्वाभुजवीर्यंतथायुधि॥ दिव्यानांचमहास्त्राणांविनशाद्व्रीडितोऽभवत्
॥५६॥ वृष्णियोधाश्चतेसर्वेगजाश्वरथयोधिनः॥ नशेकुरावर्तयितुंह्रियमाणंचतंजनं॥५७॥ कलत्रस्यबहुत्वाद्धिसंपतत्सुततस्ततः॥ प्रयत्नमकरोत्पार्थोज
नस्यपरिरक्षणे॥५८॥ मिषतांसर्वयोधानांततस्ताःप्रमदोत्तमाः॥ समंततोवकृष्यंतकामाच्चान्याःप्रवव्रजुः॥५९॥ततोगांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोधनंजयः॥
जघानदस्यून्सोद्वेगोवृष्णिभृत्यैःसहस्रशः॥ ६० ॥ क्षणेनतस्यतेराजन्क्षयंजग्मुरजिह्मगाः ॥ अक्षयाहिपुराभूत्वाक्षीणाःक्षतजभोजनाः॥ ६१ ॥ सशरक्षय
मासाद्यदुःखशोकसमाहतः॥ धनुष्कोट्यातदादस्यूनवधीत्पाकशासनिः॥ ६२ ॥ प्रेक्षतस्त्वेवपार्थस्यवृष्ण्यंधकवरस्त्रियः॥ जग्मुरादायतेम्लेच्छाःसमंताज्ज
नमेजय॥६३॥धनंजयस्तुदैवंतन्मनसाचिंतयत्प्रभुः॥ दुःखशोकसमाविष्टोनिःश्वासपरमोभवत्॥६४॥अस्त्राणांचप्रणाशेनबाहुवीर्यस्यसंक्षयात्॥धनुषश्चा
विधेयत्वाच्छराणांसंक्षयेणच॥ ६५॥ बभूवविमनाःपार्थोदैवमित्यनुचिंतयन्॥ न्यवर्ततततोराजन्नेदमस्तीतिचाब्रवीत्॥ ६६ ॥ ततःशेषंसमादायकलत्र
स्यमहामतिः॥ हतभूयिष्ठरत्नस्यकुरुक्षेत्रमवातरत्॥ ६७॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥७४॥७५॥७६॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविशन्निति ॥ १ ॥ २ ॥

एवंकलत्रमानीयवृष्णीनांहृतशेषितं ॥ न्यवेशयतकौरव्यस्तत्रतत्रधनंजयः ॥ ६८ ॥ हार्दिक्यतनयंपार्थोनगरंमार्तिकावतं ॥ भोजराजकलत्रंचहृतशेषंनरोत्तमः ॥६९॥ ततोवृद्धांश्चबालांश्चस्त्रियश्चादायपांडवः ॥ वीरैर्विहीनान्सर्वांस्तान्शक्रप्रस्थेन्यवेशयत् ॥ ७० ॥ यौयुधानिंसरस्वत्यांपुत्रंसात्यकिनःप्रियं ॥ न्यवेशयतधर्मात्मावृद्धबालपुरस्कृतं ॥ ७१ ॥ इंद्रप्रस्थेददौराज्यंवज्रायपरवीरहा ॥ वज्रेणाक्रूरदारास्तुवार्यमाणाःप्रवव्रजुः ॥ ७१ ॥ रुक्मिणीत्वथगांधारीशैब्याहैमवतीत्यपि ॥ देवीजांबवतीचैवविविशुर्जातवेदसं ॥ ७३ ॥ सत्यभामातथैवान्यादेव्यःकृष्णस्यसंमताः ॥ वनंप्रविविशूराजंस्तापस्येकृतनिश्चयाः ॥ ७४ ॥ द्वारकावासिनोयेतुपुरुषाःपार्थमभ्ययुः ॥ यथार्हंसंविभज्यैनान्वज्रेपर्यददज्जयः ॥ ७५ ॥ सतत्कृत्वाप्राप्तकालंबाष्पेणापिहितोर्जुनः ॥ कृष्णद्वैपायनंव्यासंददर्शासीनमाश्रमे ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिवृष्णिकलत्राद्यानयनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रविशन्नर्जुनोराजन्नाश्रमंसत्यवादिनः ॥ ददर्शासीनमेकांतेमुनिंसत्यवतीसुतं ॥ १ ॥ सतमासाद्यधर्मज्ञमुपतस्थेमहाव्रतं ॥ अर्जुनोस्मीतिनामास्मैनिवेद्याभ्यवदत्ततः ॥ २ ॥ स्वागतंतेस्त्वितिप्राहमुनिःसत्यवतीसुतः ॥ आस्यतामितिहोवाचप्रसन्नात्मामहामुनिः ॥ ३ ॥ तमप्रतीतमनसंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ निर्विण्णमनसंदृष्ट्वापार्थंव्यासोब्रवीदिदं ॥ ४ ॥ नखकेशदशाकुंभवारिणाकिंसमुक्षितः ॥ आवीरजानुगमनंब्राह्मणोवाहतस्त्वया ॥५॥ युद्धेपराजितोवासिगतश्रीरिवलक्ष्यसे ॥ नत्वांप्रभिन्नंजानामिकिमिदंभरतर्षभ ॥ ६ ॥ श्रोतव्यंचेन्मयापार्थक्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ अर्जुनउवाच यःसमेघवपुःश्रीमान्बृहत्पंकजलोचनः ॥ ७ ॥ सकृष्णःसहरामेणत्यक्त्वादेहंदिवंगतः ॥ मौसलेवृष्णिवीराणांविनाशोब्रह्मशापजः ॥ ८ ॥ बभूववीरांतकरःप्रभासेलोमहर्षणः ॥ एतेशूरामहात्मानःसिंहदर्पामहाबलाः ॥ ९ ॥ भोजवृष्ण्यंधकाब्रह्मन्नन्योन्यंतैर्हतंयुधि ॥ गदापरिघशक्तीनांसहाःपरिघबाहवः ॥ १० ॥ तएरकाभिर्निहताःपश्यकालस्यपर्ययं ॥ हतंपंचशतंतेषांसहस्रंबाहुशालिनां ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ नखोदकंकेशोदकंवस्त्रप्रांतोदशातदुदकंकुंभमुखोदकंच आवीरजानारीरजस्वलातस्यारजःप्रस्रवकालेदिनत्रयादर्वाक्अनुगमनंतस्यांमैथुनंब्राह्मणस्यवधोयुद्धेपराजयश्चेतिसप्तभिर्निमित्तैःपुरुषोभ्रष्टश्रीर्भवति ॥ ५ ॥ प्रभिन्नंपराजितंत्वांकदाचिदपिनजानामि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हतंघ्नतं मारितवंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ पंचशतं सहस्रंसहस्रगुणितंपंचलक्षाणीत्यर्थः ॥ ११ ॥

नकेवलंहतंताडितंअपितुनिधनंप्राप्तमित्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ पश्यतः अनादरेषष्ठी मांपश्यंतमनादृत्येत्यर्थः ॥१६॥१७॥१८॥ पुरुषश्चेति इदमेवरूपंचतुर्भुजंनित्यमर्जुनदृग्गोचरमस्ति अतएववि

निधनंसमनुप्राप्तंसमासाद्येतरेतरं ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिविनाशममितौजसां ॥ १२ ॥ चिंतयानोयदूनांचकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ शोषणंसागरस्येवपर्वतस्येवचालनं ॥ १३ ॥ नभसःपतनंचैवशैत्यमग्नेस्तथैवच ॥ अश्रद्धेयमहंमन्येविनाशंशार्ङ्गधन्वनः ॥ १४ ॥ नचेहस्थातुमिच्छामिलोकेकृष्णविनाकृतः ॥ इतःकष्टतरंचान्यच्छृणुतद्वैतपोधन ॥ १५ ॥ मनोमेदीर्यतेयेनचिंतयानस्यवैमुहुः ॥ पश्यतोवृष्णिदाराश्चममब्रह्मन्सहस्रशः ॥ १६ ॥ आभीरैरनुसृत्याजौहृताःपंचनदालयैः ॥ धनुरादायतत्राहंनाशकंतस्यपूरणे ॥ १७ ॥ यथापुराचमेवीर्यंभुजयोर्नतथाभवत् ॥ अस्त्राणिमेप्रनष्टानिविविधानिमहामुने ॥ १८ ॥ शराश्चक्षयमापन्नाःक्षणेनैवसमंततः ॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्माशंखचक्रगदाधरः ॥ १९ ॥ चतुर्भुजःपीतवासाःश्यामःपद्मदलेक्षणः ॥ यश्चयातिपुरस्तान्मेरथस्यसुमहाद्युतिः ॥ २० ॥ प्रदहन्रिपुसैन्यानिनपश्याम्यहमच्युतं ॥ येनपूर्वंप्रदग्धानिशत्रुसैन्यानितेजसा ॥ २१ ॥ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैरहंपश्चाद्व्यनाशयं ॥ तमपश्यन्विषीदामिघूर्णामीवचसत्तम ॥ २२ ॥ परिनिर्विण्णचेताश्चशांतिंनोपलभेपिच ॥ विनाजनार्दनंवीरंनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ २३ ॥ श्रुत्वैवहिगतंविष्णुंममापिमुमुहुर्दिशः ॥ प्रनष्टज्ञातिवीर्यस्यशून्यस्यपरिधावतः ॥ २४ ॥ उपदेष्टुंममश्रेयोभवानर्हतिसत्तम ॥ व्यासउवाच ब्रह्मशापविनिर्दग्धावृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ २५ ॥ विनष्टाःकुरुशार्दूलनतान्शोचितुमर्हसि ॥ भवितव्यंतथातच्चदिष्टमेतन्महात्मनां ॥ २६ ॥ उपेक्षितंचकृष्णेनशक्तेनापिव्यपोहितुं ॥ त्रैलोक्यमपिगोविंदःकृत्स्नंस्थावरजंगमं ॥ २७ ॥ प्रसहेदन्यथाकर्तुंकुतःशापंमहात्मनां ॥ रथस्यपुरतोयातियःसचक्रगदाधरः ॥ २८ ॥ तवस्नेहात्पुराणर्षिर्वासुदेवश्चतुर्भुजः ॥ कृत्वाभारावतरणंपृथिव्याःपृथुलोचनः ॥ २९ ॥ मोक्षयित्वातनुंप्राप्तःकृष्णःस्वस्थानमुत्तमं ॥ त्वयापीहमहत्कर्मदेवानांपुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ कृतंभीमसहायेनयमाभ्यांचमहाभुज ॥ कृतकृत्यांश्चवोमन्येसंसिद्धान्कुरुपुंगव ॥ ३१ ॥ गमनंप्राप्तकालंवइदंश्रेयस्करंविभो ॥ एवंबुद्धिश्चतेजश्चप्रतिपत्तिश्चभारत ॥ ३२ ॥ भवंतिभवकालेषुविपद्यंतेविपर्यये ॥ कालमूलमिदंसर्वंजगद्बीजंधनंजय ॥ ३३ ॥

स्वरूपदर्शनानंतरमुक्तं तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्तेइति अन्यथाद्विभुजेनेत्यवक्ष्यंत् चतुर्भुजेनेतिनावक्ष्यच्च॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥बुद्धिरुपस्थितकार्यावधारणं तेजःप्रागल्भ्यं प्रतिपत्तिरनागतावेक्षणं॥३२॥भवंतिउत्पद्यंतेभवकालेषुऐश्वर्यावाप्तिसमयेषु विपर्ययेविनाशकाले विपद्यंतेविनश्यंति कालःईश्वरःजगद्बीजंवियदादिपंचकं ॥ ३३ ॥ * आरोपणे

समादत्तेसंहरति यदाभूतानामपिसंहारोभवतिकियांस्तत्रभौतिकानांनाशइतितदर्थंशोकोनुचितइतिभावः यएवबलवान्सएवदुर्बलोभवत्येवंविपर्ययोपिकालमूलोज्ञेयः ॥ ३४ ॥ कृतेति भवंतोपिअस्त्रव
त्कृतकृत्याइतिभावः ॥ ३५ ॥ पुनर्युगांतरे मुख्यांगतिंस्वर्गंगंतुं ॥ ३६ ॥ एतत्प्रस्थानंश्रेयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्र० चतुर्ध० गोविंद० नीलकंठस्य० भा० मौसलपर्वणिअष्टमोऽध्यायः ॥८॥

कालएवसमादत्तेपुनरेवयदृच्छया ॥ सएवबलवान्भूत्वापुनर्भवतिदुर्बलः ॥ ३४ ॥ सएवेशश्चभूत्वेहपरैराज्ञाप्यतेपुनः ॥ कृतकृत्यानिचास्त्राणिगतान्यद्ययथा
गतं ॥ ३५ ॥ पुनरेष्यंतितेहस्तेयदाकालोभविष्यति ॥ कालोगंतुंगतिंमुख्यांभवतामपिभारत ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रेयोहिवोमन्येपरमंभरतर्षभ ॥ वैशंपायन
उवाच एतद्वचनमाज्ञायव्यासस्यामिततेजसः ॥ ३७ ॥ अनुज्ञातोययौपार्थोनगरंनागसाह्वयं ॥ प्रविश्यचपुरींवीरःसमासाद्ययुधिष्ठिरं ॥ आचष्टतद्यथा
वृत्तंवृष्ण्यंधककुलंप्रति ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमौसलपर्वणिव्यासार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७३ ॥
मौसलंपर्वसमाप्तं ॥ ॥ ७३ ॥ अस्यानंतरंमहाप्रस्थानिकंपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच एवंवृष्ण्यंधककुलेश्रुत्वामौ
सलमाहवं ॥ पांडवाःकिमकुर्वंततथाकृष्णेदिवंगते ॥ १ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्तश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदंमौसलपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्व समाप्तम्

॥ अथ श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिकपर्व प्रारभ्यते ॥

महाप्रस्थान

श्रीगणेशायनमः ॥ कृतकृत्यानांदुःसहःदुःखग्रस्तानांमहाप्रस्थानादिनाउपायेनदेहत्यागोयुक्तइतिपांडवाचारेणप्रदर्शयन्महाप्रस्थानिकंपर्वारभते प्रसंगाच्चस्वर्गतिहेतून्गुणान्स्वर्गतिप्रबंधकांश्वदोषान्दर्शय
तिसंक्षेपेण एवंवृष्ण्यंधककुलेइत्यादिना ॥ १ ॥ प्रस्थानेस्वर्गंगंतुंगृहान्निःसरणे ॥२॥ पाशंतत्कृतमाकर्षमरणमितियावत् तदहंमन्येअंगीकरोमि त्वमप्येतद्द्रष्टुंआलोचितुं ॥३॥ कालःकालइतिनित्यार्थेद्वित्वं

श्रीगणेशायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥१॥ जनमेजयउवाच एवंवृष्ण्यंधककुलेश्रुत्वामौसलमा
हवं॥ पांडवाःकिमकुर्वंततथाकृष्णेदिवंगते॥१॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वैवंकौरवोराजावृष्णीनांकदनंमहत्॥ प्रस्थानेमतिमाधायवाक्यमर्जुनमब्रवीत्॥
॥ २॥ कालःपचतिभूतानिसर्वाण्येवमहामते॥ कालपाशमहंमन्येत्वमपिद्रष्टुमर्हसि॥ ३॥ इत्युक्तःसतुकौंतेयःकालःकालइतिब्रुवन्॥ अन्वपद्यततद्वाक्यंभ्रा
तुर्ज्येष्ठस्यधीमतः॥ ४॥ अर्जुनस्यमतंज्ञात्वाभीमसेनोयमौतथा॥ अन्वपद्यंततद्वाक्यंयदुक्तंसव्यसाचिना॥ ५॥ ततोयुयुत्सुमानाय्यप्रव्रजन्धर्मकाम्यया॥
राज्यंपरिददौसर्वंवैश्यापुत्रेयुधिष्ठिरः॥ ६॥ अभिषिच्यस्वराज्येचराजानंचपरिक्षितं॥ दुःखार्तश्चाब्रवीद्राजासुभद्रांपांडवाग्रजः॥ ७॥ एषपुत्रस्यपुत्रस्तेकुरु
राजोभविष्यति॥ यदूनांपरिशेषश्चवज्रोराजाकृतश्चह॥ ८॥ परिक्षिद्धास्तिनपुरेशक्रप्रस्थेचयादवः॥ वज्रोराजात्वयारक्ष्योमाचाधर्मेमनःकृथाः॥ ९॥ इत्यु
क्त्वाधर्मराजःसवासुदेवस्यधीमतः॥ मातुलस्यचवृद्धस्यरामादीनांतथैवच॥ १०॥ भ्रातृभिःसहधर्मात्माकृत्वोदकमतंद्रितः ॥ श्राद्धान्युद्दिश्यसर्वेषांचकार
विधिवत्तदा॥ ११॥ द्वैपायनंनारदंचमार्कंडेयंतपोधनं॥ भारद्वाजंयाज्ञवल्क्यंहरिमुद्दिश्ययत्नवान्॥ १२॥ अभोजयत्स्वादुभोज्यंकीर्तयित्वाचशार्ङ्गिणं॥ ददौ
रत्नानिवासांसिग्रामानश्वान्रथांस्तथा॥ १३॥ स्त्रियश्चद्विजमुख्येभ्यस्तदाशतसहस्रशः ॥ कृपमभ्यर्च्यचगुरुमथपौरपुरस्कृतं ॥ १४॥ शिष्यंपरिक्षितंतस्मै
ददौभरतसत्तमः॥ ततस्तुप्रकृतीःसर्वाःसमानाय्ययुधिष्ठिरः॥ १५॥ सर्वमाचष्टराजर्षिश्चिकीर्षितमथात्मनः॥ तेश्रुत्वैववचस्तस्यपौरजानपदाजनाः॥ १६॥
भृशमुद्विग्नमनसोनाभ्यनंदंततद्वचः॥ नैवंकर्तव्यमितितेतदोचुस्तंजनाधिपं॥ १७॥ नचराजातथाकार्षीत्कालपर्यायधर्मवित्॥ ततोनुमान्यधर्मात्मापौरजा
नपदंजनं॥ १८॥ गमनायमतिंचक्रेभ्रातरश्चास्यतेतदा॥ ततःसराजाकौरव्योधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १९॥

अपरिहार्यःकालोमृत्युःसोऽद्यैवास्तुकिंचिरेणेत्याशयः ॥४॥५॥ धर्मकाम्ययाप्रव्रजन्नत्नूद्वेगेन परिददौतदधीनंकृतवान् तस्याभिषेकेऽनधिकारात् ॥ ६ ॥ स्वराज्येहास्तिनपुरे ॥ ७ ॥ ८ ॥ अधर्मेपरिक्षिद्व
ज्रयोर्बालयोररक्षणजे महाप्रस्थानमियंमाकुर्यादितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्त्रियःदासीः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अनुमान्यअनुमतिप्रदंकृत्वा ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ नैष्ठिकींपार्यतिकींउत्सर्गेष्टिमित्यर्थः ॥ २१ ॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्याप्स्वग्नीनुत्सृज्येतिज्ञेयं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अन्यांयुधिष्ठिरादीनांभार्याःश्रुतसोमादीनांमातरः

उत्सृज्याभरणान्यंगाज्जगृहेवल्कलान्युत ॥ भीमार्जुनयमाश्चैवद्रौपदीचयशस्विनी ॥ २० ॥ तथैवजगृहुःसर्वेवल्कलानिनराधिप ॥ विधिवत्कारयित्वेष्टिंनै
ष्ठिकींभरतर्षभ ॥ २१ ॥ समुत्सृज्याप्सुसर्वेग्नीन्प्रतस्थुर्नरपुंगवाः ॥ ततःप्ररुरुदुःसर्वाःस्त्रियोदृष्ट्वानरोत्तमान् ॥ २२ ॥ प्रस्थितान्द्रौपदीषष्ठान्पुराद्यूतजितान्
यथा ॥ हर्षोभवच्चसर्वेषांभ्रातॄणांगमनंप्रति ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरमतंज्ञात्वावृष्णिक्षयमवेक्ष्यच ॥ भ्रातरःपंचकृष्णाचषष्ठीश्वाचैवसप्तमः ॥ २४ ॥ आत्मनासप्त
मोराजानिर्ययौगजसाह्वयात् ॥ पौरैरनुगतोदूरंसर्वैरंतःपुरैस्तथा ॥ २५ ॥ नचैनमशकत्कश्चिन्निवर्तस्वेतिभाषितुं ॥ न्यवर्तंततःसर्वेनरानगरवासिनः ॥
॥ २६ ॥ कृपप्रभृतयश्चैवयुयुत्सुंपर्यवारयन् ॥ विवेशगंगांकौरव्यउलूपीभुजगात्मजा ॥ २७ ॥ चित्रांगदाययौचापिमणिपूरपुरंप्रति ॥ शिष्टाःपरिक्षितंत्वन्या
मातरःपर्यवारयन् ॥ २८ ॥ पांडवाश्चमहात्मानोद्रौपदीचयशस्विनी ॥ कृतोपवासाःकौरव्यप्रययुःप्राङ्मुखास्ततः ॥ २९ ॥ योगयुक्तामहात्मानस्त्यागधर्म
मुपेयुषः ॥ अभिजग्मुर्बहून्देशान्सरितःसागरांस्तथा ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरोययावग्रेभीमस्तुतदनंतरं ॥ अर्जुनस्तस्यचान्वेवयमौचापियथाक्रमं ॥ ३१ ॥ पृष्ठत
स्तुवरारोहाश्यामापद्मदलेक्षणा ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठाययौभरतसत्तम ॥ ३२ ॥ श्वाचैवानुययावेकःप्रस्थितान्पांडवान्वनं ॥ क्रमेणतेययुर्वीरालौहित्यंसलि
लार्णवं ॥ ३३ ॥ गांडीवंतुधनुर्दिव्यंनमुमोचधनंजयः ॥ रत्नलोभान्महाराजतेचाक्षय्येमहेषुधी ॥ ३४ ॥ अग्निंतेददृशुस्तत्रस्थितंशैलमिवाग्रतः ॥ मार्गमावृ
त्यतिष्ठंतंसाक्षात्पुरुषविग्रहं ॥ ३५ ॥ ततोदेवःससप्तार्चिःपांडवानिदमब्रवीत् ॥ भोभोपांडुसुतावीराःपावकंमांनिबोधत ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोभीमसे
नपरंतप ॥ अर्जुनाश्विसुतौवीरौनिबोधतवचोमम ॥ ३७ ॥ अहमग्निःकुरुश्रेष्ठामयादग्धंचखांडवं ॥ अर्जुनस्यप्रभावेणतथानारायणस्यच ॥ ३८ ॥ अयंवः
फाल्गुनोभ्रातागांडीवंपरमायुधं ॥ परित्यज्यवनेयातुनानेनार्थोस्तिकश्चन ॥ ३९ ॥ चक्ररत्नंतुयत्कृष्णेस्थितमासीन्महात्मनि ॥ गतंतच्चपुनर्हस्तेकालेनैष्यतित
स्यह ॥ ४० ॥ वरुणादाहृतंपूर्वंमयैतत्पार्थकारणात् ॥ गांडीवंधनुषांश्रेष्ठंवरुणायैवदीयतां ॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्रातरःसर्वेधनंजयमचोदयन् ॥ सजलेप्राक्षिपच्चै
तत्तथाक्षय्येमहेषुधी ॥ ४२ ॥ ततोग्निर्भरतश्रेष्ठतत्रैवांतरधीयत ॥ ययुश्चपांडवावीरास्ततस्तेदक्षिणामुखाः ॥ ४३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ लौहित्यंउदयाचलप्रांतस्थंसमुद्रं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अनेनगांडीवेन अर्थःप्रयोजनं ॥ ३९ ॥ कालेनअवतारांतरे ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ततःदिक्त्रयप्रदक्षिणीकरणानंतरं योगयुक्ताःसमाहितमनसः ॥१॥

ततस्तेतूत्तरेणैवतीरेणलवणांभसः॥जग्मुर्भरतशार्दूलदिशंदक्षिणपश्चिमां ॥ ४४ ॥ ततःपुनःसमावृत्ताःपश्चिमांदिशमेवते ॥ददृशुर्द्वारकांचापिसागरेणप
रिप्लुतां॥ ४५॥ उदीचींपुनरावृत्त्यययुर्भरतसत्तमाः ॥ प्रादक्षिण्यंचिकीर्षंतःपृथिव्यायोगधर्मिणः॥ ४६॥ इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिप्रथ
मोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेनियतात्मानउदीचींदिशमास्थिताः॥ददृशुर्योगयुक्ताश्चहिमवंतंमहागिरिं
॥ १ ॥ तंचाप्यतिक्रमंतस्तेददृशुर्वालुकार्णवं॥ अवैक्षंतमहाशैलंमेरुंशिखरिणांवरं॥ २ ॥ तेषांतुगच्छतांशीघ्रंसर्वेषांयोगधर्मिणां॥ याज्ञसेनीभ्रष्टयोगानिप
पातमहीतले॥ ३॥ तांतुप्रपतितांदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः॥ उवाचधर्मराजानंयाज्ञसेनीमवेक्ष्यह ॥ ४ ॥ नाधर्मश्चरितःकश्चिद्राजपुत्र्यापरंतप॥ कारणंकिं
नुतद्ब्रूहियत्कृष्णापतिताभुवि॥५॥ युधिष्ठिरउवाच पक्षपातोमहानस्याविशेषेणधनंजये॥ तस्यैतत्फलमद्यैषाभुंक्तेपुरुषसत्तम॥ ६॥ वैशंपायन
उवाच एवमुक्त्वानवेक्ष्यैनांययौभरतसत्तमः॥ समाधायमनोधीमान्धर्मात्मापुरुषर्षभः॥ ७॥ सहदेवस्ततोविद्वान्निपपातमहीतले ॥ तंचापिपतितंदृष्ट्वा
भीमोराजानमब्रवीत् ॥ ८ ॥ योयमस्मासुसर्वेषुशुश्रूषुरनहंकृतः॥ सोयंमाद्रवतीपुत्रःकस्मान्निपतितोभुवि ॥ ९॥ युधिष्ठिरउवाच आत्मनःसदृशं
प्राज्ञंनैषोऽमन्यतकंचन॥ तेनदोषेणपतितस्तस्मादेषनृपात्मजः॥ १०॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वातंसमुत्सृज्यसहदेवंययौतदा॥ भ्रातृभिःसहकौंते
यःशुनाचैवयुधिष्ठिरः॥ ११॥ कृष्णांनिपतितांदृष्ट्वासहदेवंचपांडवं॥ आर्तोबंधुप्रियःशूरोनकुलोनिपपातह ॥ १२॥ तस्मिन्निपतितेवीरेनकुलेचारुदर्शने॥
पुनरेवतदाभीमोराजानमिदमब्रवीत्॥ १३॥ योयमक्षतधर्मात्माभ्रातावचनकारकः॥ रूपेणाप्रतिमोलोकेनकुलःपतितोभुवि॥ १४॥ इत्युक्तोभीमसेनेन
प्रत्युवाचयुधिष्ठिरः॥ नकुलंप्रतिधर्मात्मासर्वबुद्धिमतांवरः॥१५॥ रूपेणमत्समोनास्तिकश्चिदित्यस्यदर्शनं॥ अधिकश्चाहमेवैकइत्यस्यमनसिस्थितं॥१६॥
नकुलःपतितस्तस्मादागच्छत्वंवृकोदर॥ यस्ययद्विहितंवीरसोऽवश्यंतदुपाश्नुते ॥ १७॥

॥ २ ॥भ्रष्टयोगा ध्यानात्स्खलितमानसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥पक्षेति तुल्येषुवैषम्येणपूजानकार्येतिभावः ॥ ६ ॥ अनवेक्ष्यस्वर्गांतरायरूपःस्नेहोमाभूदितिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आत्मनइति प्राज्ञत्वा
भिमानोपिपतनहेतुरितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ रूपेणेति रूपगर्वान्नकुलःपपातेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एकाक्केति शौर्यगर्वादर्जुनोपिमिथ्याप्रतिज्ञत्वाच्चपपातेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अत्यशनाद्बलगर्वाच्चभीमसेनःपपातेत्याहातिभुक्तमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ इति

तांस्तुप्रपतितान्दृष्ट्वापांडवःश्वेतवाहनः॥ पपातशोकसंतप्तस्ततोनुपरवीरहा ॥ १८ ॥ तस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रेपतितेशक्रतेजसि॥ म्रियमाणेदुराधर्षेभीमोराजान
मब्रवीत् ॥ १९ ॥ अनृतंनस्मराम्यस्यस्वैरेष्वपिमहात्मनः॥ अथकस्यविकारोयंयेनायंपतितोभुवि ॥ २० ॥ युधिष्ठिरउवाच एकान्हानिर्दहेयंवैशत्रूनित्य
र्जुनोब्रवीत् ॥ नचतत्कृतवानेषशूरमानीततोपतत् ॥ २१ ॥ अवमेनेधनुर्ग्राहानेषसर्वांश्चफाल्गुनः ॥ तथाचैतन्नतुतथाकर्तव्यंभूतिमिच्छता॥ २२ ॥ वैशं
पायनउवाच इत्युक्त्वाप्रस्थितोराजाभीमोथनिपपातह॥ पतितश्चाब्रवीद्भीमोधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ २३॥ भोभोराजन्नवेक्षस्वपतितोहंप्रियस्तव ॥ किंनि
मित्तंचपतनंब्रूहिमेयदिवेत्थह॥ २४॥ युधिष्ठिरउवाच अतिभुक्तंचभवताप्राणेनचविकत्थसे॥ अनवेक्ष्यपरंपार्थतेनासिपतितःक्षितौ ॥ २५ ॥ इत्यु
क्त्वातंमहाबाहुर्जगामानवलोकयन् ॥ श्वाप्येकोनुययौयस्तेबहुशःकीर्तितोमया॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिद्रौपद्यादिपतनेद्वितीयो
ऽध्यायः॥ २॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततःसन्नादयन्शक्रोदिवंभूमिंचसर्वशः ॥ रथेनोपययौपार्थमारोहेत्यब्रवीच्चतं॥ १ ॥
सभ्रातॄन्पतितान्दृष्ट्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तःसहस्राक्षमिदंवचः॥ २ ॥ भ्रातरःपतितामेत्रगच्छेयुस्तेमयासह॥ नविनाभ्रातृभिःस्वर्गमि
च्छेगंतुंसुरेश्वर ॥ ३ ॥ सुकुमारीसुखार्हाचराजपुत्रीपुरंदर ॥ सास्माभिःसहगच्छेततद्भवाननुमन्यतां॥ ४॥ शक्रउवाच भ्रातॄन्द्रक्ष्यसिस्वर्गेत्वमग्रत
स्त्रिदिवंगतान् ॥ कृष्णयासहितान्सर्वान्माशुचोभरतर्षभ ॥ ५ ॥ निक्षिप्यमानुषंदेहंगतास्तेभरतर्षभ ॥ अनेनत्वंशरीरेणस्वर्गंगंतानसंशयः॥ ६॥ युधिष्ठिर
उवाच अयंश्वाभूतभव्येशभक्तोमांनित्यमेवह॥ सगच्छेतमयासार्धमानृशंस्याहिमेमतिः॥ ७॥ शक्रउवाच अमर्त्यत्वंमत्समत्वंचराजन्श्रियंकृत्स्नां
महतींचैवसिद्धिं॥ संप्राप्तोद्यस्वर्गसुखानिचत्वंत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति॥८॥ युधिष्ठिरउवाच अनार्यमार्येणसहस्रनेत्रशक्यंकर्तुंदुष्करमेतदार्य॥
मामेश्रियासंगमनंतयास्तुयस्याःकृतेभक्तजनंत्यजेयं ॥ ९॥

महाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ततःसन्नादयन्नित्यस्यर्बांधवभोज्यैवलक्ष्मीःश्रेयसीनस्वमात्रभोज्येतितात्पर्यं ॥१॥२॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
अयंश्वेत्यादेर्नीचतरमपिसंनिहितंप्रथमंस्वसुखविभागेनसंभावयेत्यश्वात्स्वयंतद्भोक्तव्यमितितात्पर्यं ॥ ७ ॥ नाचेति अस्पृश्यस्यसंगत्यागेन्नृशंसंनिर्दयत्वंनास्ति ॥ ८ ॥ ९ ॥

श्ववतामशुचित्वात् धिष्ण्यंस्थानंस्वर्गेनास्ति क्रोधवशानामदेवगणाः अशुचेरिष्टापूर्तफलंघ्नंति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिजातोसिकुलीनोसि पितुः

इंद्रउवाच स्वर्गेलोकेश्ववतांनास्तिधिष्ण्यमिष्टापूर्तंक्रोधवशाहरंति॥ ततोविचार्यक्रियतांधर्मराजत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति॥ १०॥ युधिष्ठिरउवाच
भक्तत्यागंप्राहुरत्यंतपापंतुल्यंलोकेब्रह्मवध्याकृतेन॥ तस्मान्नाहंजातुकथंचनाद्यत्यक्ष्यामेनंस्वसुखार्थीमहेंद्र ॥ ११ ॥ भीतंभक्तंनान्यदस्तीतिचार्तंप्राप्तंक्षी
णंरक्षणेप्राणलिप्सुं॥ प्राणत्यागादप्यहंनैवमोक्तुंयतेयंवैनित्यमेतद्व्रतंमे॥ १२ ॥ इंद्रउवाच शुनादृष्टंक्रोधवशाहरंतियद्दत्तमिष्टंविवृतमथोहुतंच ॥ त
स्माच्छुनस्त्यागमिमंकुरुष्वशुनस्त्यागात्प्राप्स्यसेदेवलोकं॥ १३॥ त्यक्त्वाभ्रातॄन्दयितांचापिकृष्णांप्राप्तोलोकःकर्मणास्वेनवीर॥ श्वानंचैनंनत्यजसेकथंनु
त्यागंकृत्स्नंचास्थितोमुह्यसेद्य॥ १४॥ युधिष्ठिरउवाच नविद्यतेसंधिरथापिविग्रहोमृतैर्मर्त्यैरितिलोकेषुनिष्ठा ॥ नतेमयाजीवयितुंहिशक्यास्ततस्त्या
गस्तेषुकृतोनजीवतां॥ १५॥ भीतिप्रदानंशरणागतस्यस्त्रियावधोब्राह्मणस्वापहारः॥ मित्रद्रोहस्तानिचत्वारिशक्रभक्तत्यागश्चैवसमोमतोमे॥ १६॥ वैशं
पायनउवाच तद्धर्मराजस्यवचोनिशम्यधर्मस्वरूपीभगवानुवाच ॥ युधिष्ठिरंप्रीतियुक्तोनरेंद्रंश्लक्ष्णैर्वाक्यैःसंस्तवसंप्रयुक्तैः॥ १७॥ धर्मराजउवाच
अभिजातोसिराजेंद्रपितुर्वृत्तेनमेधया॥ अनुक्रोशेनचानेनसर्वभूतेषुभारत ॥ १८॥ पुराद्वैतवनेचासिमयापुत्रपरीक्षितः ॥ पानीयार्थेपराक्रांतायत्रतेभ्रात
रोहताः॥ १९॥ भीमार्जुनौपरित्यज्ययत्रत्वंभ्रातरावुभौ ॥ मात्रोःसाम्यमभीप्सन्वैनकुलंजीवमिच्छसि॥ २०॥ अयंश्वाभक्तइत्येवंत्यक्तोदेवरथस्त्वया॥ त
स्मात्स्वर्गेनतेतुल्यःकश्चिदस्तिनराधिपः॥ २१॥ अतस्तवाक्षयालोकाःस्वशरीरेणभारत॥ प्राप्तोसिभरतश्रेष्ठदिव्यांगतिमनुत्तमां॥ २२॥ वैशंपायनउवा
च ततोधर्मश्चशक्रश्चमरुतश्चाश्विनावपि॥ देवादेवर्षयश्चैवरथमारोप्यपांडवं॥ २३॥ प्रययुःस्वैर्विमानैस्तेसिद्धाःकामविहारिणः॥ सर्वेविरजसःपुण्याः
पुण्यवाग्बुद्धिकर्मिणः॥ २४॥ सतंरथंसमास्थायराजाकुरुकुलोद्वहः॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेशीघ्रंतेजसावृत्यरोदसी॥ २५॥ ततोदेवनिकायस्थोनारदःसर्वलोकवि
त्॥ उवाचोच्चैस्तदावाक्यंबृहद्वादीबृहत्तपाः॥ २६॥ येपिराजर्षयःसर्वेतेचापिसमुपस्थिताः॥ कीर्तिंप्रच्छाद्यतेषांवैकुरुराजोधितिष्ठति॥ २७॥ लोकानावृत्य
यशसातेजसावृत्तसंपदा॥ स्वशरीरेणसंप्राप्तंनान्यंशुश्रुमपांडवात्॥ २८॥

पांडोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निकाय्यस्थोनिवासस्थः ॥ २६ ॥ वाक्यमेवाह येपीति समुपस्थिताःस्तुतिविषयाःसंति ॥ २७ ॥ २८ ॥

तेजांसियानिदृष्टानिभूमिष्ठेनत्वयाविभो ॥ वेश्मानिभुविदेवानांपश्यामूनिसहस्रशः ॥ २९॥ नारदस्यवचःश्रुत्वाराजावचनमब्रवीत् ॥ देवानामंत्र्यधर्मात्मा
स्वपक्षांश्चैवपार्थिवान् ॥ ३० ॥ शुभंवायदिवापापंभ्रातॄणांस्थानमद्यमे ॥ तदेवप्राप्तुमिच्छामिलोकानन्यान्नकामये ॥ ३१ ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वादेवराजः
पुरंदरः ॥ आनृशंस्यसमायुक्तंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ ३२ ॥ स्थानेस्मिन्वसराजेंद्रकर्मभिर्निर्जितेशुभैः ॥ किंत्वंमानुष्यकंस्नेहमद्यापिपरिकर्षसि ॥ ३३ ॥ सिद्धिं
प्राप्तोसिपरमांयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ नैवतेभ्रातरःस्थानंसंप्राप्ताःकुरुनंदन ॥ ३४ ॥ अद्यापिमानुषोभावःस्पृशतेत्वांनराधिप ॥ स्वर्गोयंपश्यदेवर्षीन्
सिद्धांश्चत्रिदिवालयान् ॥ ३५ ॥ युधिष्ठिरस्तुदेवेंद्रमेवंवादिनमीश्वरं ॥ पुनरेवाब्रवीद्धीमानिदंवचनमर्थवत् ॥ ३६ ॥ तैर्विनानोत्सहेवस्तुमिहदैत्यनिबर्हण ॥
गंतुमिच्छामितत्राहंयत्रतेभ्रातरोगताः ॥ ३७॥ यत्रसाबृहतीश्यामाबुद्धिसत्त्वगुणान्विता ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठायत्रचैवगतामम ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमहाप्रस्थानिकेपर्वणियुधिष्ठिरस्वर्गारोहेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७७॥ महाप्रस्थानिकंपर्वसमाप्तं ॥ ॥ अंतः
परंस्वर्गारोहणपर्व ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच ॥ स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यममपूर्वपितामहाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे ॥ १ ॥

॥ २९ ॥ यदेवभ्रातॄणांस्थानंतदेवप्राप्तुमिच्छामि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ अत्रव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदंमहाप्रस्थानिकंपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिकपर्व समाप्तम् ॥

अथ श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणपर्व प्रारभ्यते

स्वर्गारोहण

श्रीगणेशायनमः ॥ पूर्वस्मिन्पर्वणि धर्मस्य फलभूतास्त्यागान्तशंस्यादयोयुधिष्ठिरदृष्टांतेनदर्शिताः इदानींतस्यमुख्यंफलंदर्शयितुंस्वर्गारोहणपर्वारभते स्वर्गंत्रिविष्टपमिति यथाभूयस्यांसंख्यायामल्पसंख्यां

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यममपूर्व
पितामहाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे ॥ १ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वविद्वासिमेमतः ॥ महर्षिणाभ्यनुज्ञातोव्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ २ ॥
वैशंपायनउवाच स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यतवपूर्वपितामहाः ॥ युधिष्ठिरप्रभृतयोयदकुर्वततच्छृणु ॥ ३ ॥ स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ दुर्योधनंश्रि
याजुष्टंददर्शासीनमासने ॥ ४ ॥ भ्राजमानमिवादित्यंवीरलक्ष्म्याभिसंवृतं ॥ देवैर्भ्राजिष्णुभिःसाध्यैःसहितंपुण्यकर्मभिः ॥ ५ ॥ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वादुर्योध
नममर्षितः ॥ सहसासन्निवृत्तोभूच्छ्रियंदृष्ट्वासुयोधने ॥ ६ ॥ ब्रुवन्नुच्चैर्वचस्तान्वैनाहंदुर्योधनेनवै ॥ सहितःकामयेलोकाँल्लुब्धेनादीर्घदर्शिना ॥ ७ ॥ यत्कृते
पृथिवीसर्वासुहृदोबांधवास्तथा ॥ हतास्माभिःप्रसह्याजौक्लिष्टैःपूर्वंमहावने ॥ ८ ॥ द्रौपदीचसभामध्येपांचालीधर्मचारिणी ॥ पर्याकृष्टानवद्यांगीपत्नीनोगुरु
सन्निधौ ॥ ९ ॥ अस्तिदेवानमेकामःसुयोधनमुदीक्षितुं ॥ तत्राहंगंतुमिच्छामियत्रतेभ्रातरोमम ॥ १० ॥ नैवमित्यब्रवीत्तंतुनारदःप्रहसन्निव ॥ स्वर्गेनिवा
सेराजेंद्रविरुद्धंचापिनश्यति ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोमैवंवोचःकथंचन ॥ दुर्योधनंप्रतिनृपंशृणुचेदंवचोमम ॥ १२ ॥ एषदुर्योधनोराजापूज्यतेत्रिदशैः
सह ॥ सद्भिश्चराजप्रवरैर्यइमेस्वर्गवासिनः ॥ १३ ॥ वीरलोकगतिंप्राप्तायुद्धेहुत्वात्मनस्तनुं ॥ यूयंसर्वेसुरसमायेनयुद्धेसमासिताः ॥ १४ ॥ सएषक्षत्रधर्मेण
स्थानमेतदवाप्तवान् ॥ भयेमहतियोऽभीतोबभूवपृथिवीपतिः ॥ १५ ॥ नतन्मनसिकर्तव्यंपुत्रयद्द्यूतकारितं ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंनचिंतयितुमर्हसि ॥ १६ ॥
येचान्येपिपरिक्लेशायुष्माकंज्ञातिकारिताः ॥ संग्रामेष्वथवान्यत्रनतान्संस्मर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ समागच्छयथान्यायंराज्ञादुर्योधनेनवै ॥ स्वर्गोयंनेहवैराणिभवं
तिमनुजाधिप ॥ १८ ॥ नारदेनैवमुक्तस्तुकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄन्पप्रच्छमेधावीवाक्यमेतदुवाचह ॥ १९ ॥ यदिदुर्योधनस्यैतेवीरलोकाःसनातनाः ॥ अ
धर्मज्ञस्यपापस्यपृथिवीसुहृदद्रुहः ॥ २० ॥

तद्भवतिएवंत्रीणिविष्टपानिभुवनानिफलोत्कर्षवशाद्यत्रांतर्भवंतितादृशमपिस्वर्गंप्राप्य . विष्टपंभुवनंजगदित्यमरः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ततइति स्वर्गेप्यमर्षोदुस्त्यजइतिसंस्काराणांप्राबल्यमुक्तं ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ हताःअस्माभिःसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विरुद्धंवैरादिकंनश्यतिअंतर्धीयते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अभीतइतिच्छेदः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुहृदइत्यदंतःशब्दः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ९. ॥ नेहेति ॥ १।२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

यंकृतेपृथिवीनष्टासहयासनरद्विपा ॥ वयंचमन्युनादग्धावैरंप्रतिचिकीर्षवः ॥ २१ ॥ येतेवीरामहात्मानोभ्रातरोमेमहाव्रताः ॥ सत्यप्रतिज्ञालोकस्यशूरावैस
त्यवादिनः ॥ २२ ॥ तेषामिदानींकेलोकाद्रष्टुमिच्छामितानहं ॥ कर्णंचैवमहात्मानंकौंतेयंसत्यसंगरं ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नंसात्यकिंचधृष्टद्युम्नस्यचात्मजान् ॥ येच
शस्त्रैर्वधंप्राप्ताःक्षत्रधर्मेणपार्थिवाः ॥ २४ ॥ क्वनुतेपार्थिवाब्रह्मन्नैतान्पश्यामिनारद ॥ विराटद्रुपदौचैवधृष्टकेतुमुखांश्चतान् ॥ २५ ॥ शिखंडिनंचपांचा
ल्यंद्रौपदेयांश्चसर्वशः ॥ अभिमन्युंचदुर्धर्षंद्रष्टुमिच्छामिनारद ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहण०स्वर्गेनारदयुधिष्ठिरसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
युधिष्ठिरउवाच नेहपश्यामिविबुधाराधेयममितौजसं ॥ भ्रातरौचमहात्मानौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ १ ॥ जुहुवुर्येशरीराणिरणवह्नौमहारथाः ॥ राजानो
राजपुत्राश्चयेमदर्थेहतारणे ॥ २ ॥ क्वतेमहारथाःसर्वेशार्दूलसमविक्रमाः ॥ तैरप्ययंजितोलोकःकच्चित्पुरुषसत्तमैः ॥ ३ ॥ यदिलोकानिमान्प्राप्तास्तेचसर्वेमहा
रथाः ॥ स्थितंवित्तहिमांदेवाःसहितंतैर्महात्मभिः ॥ ४ ॥ कच्चिन्नतैरवाप्तोयंनृपैर्लोकोऽक्षयःशुभः ॥ नतैरहंविनारंस्येभ्रातृभिर्ज्ञातिभिस्तथा ॥ ५ ॥ मातुर्हिवच
नंश्रुत्वातदासलिलकर्मणि ॥ कर्णस्यक्रियतांतोयमितितप्यामितेनवै ॥ ६ ॥ इदंचपरितप्यामिपुनःपुनरहंसुराः ॥ यन्मातुःसदृशौपादौतस्याहममितात्मनः
॥ ७ ॥ दृष्ट्वैवतौनानुगतःकर्णंपरबलार्दनं ॥ नह्यस्मान्कर्णसहितान्जयेच्छक्रोपिसंयुगे ॥ ८ ॥ तमहंयत्रतत्रस्थंद्रष्टुमिच्छामिसूर्यजं ॥ अविज्ञातोमयायोसौ
घातितःसव्यसाचिना ॥ ९ ॥ भीमंचभीमविक्रांतंप्राणेभ्योपिप्रियंमम ॥ अर्जुनंचेंद्रसंकाशंयमौचैवयमोपमौ ॥ १० ॥ द्रष्टुमिच्छामितांचाहंपांचालींधर्मचा
रिणीं ॥ नचेहस्थातुमिच्छामिसत्यमेवंब्रवीमिवः ॥ ११ ॥ किंमेभ्रातृविहीनस्यस्वर्गेणसुरसत्तमाः ॥ यत्रतेममसस्वर्गोनायंस्वर्गोमतोमम ॥ १२ ॥ देवाऊचुः
यदिवैतत्रतेश्रद्धागम्यतांपुत्रमाचिरं ॥ प्रियेहितववर्तामोदेवराजस्यशासनात् ॥ १३ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तातंततोदेवादेवदूतमुपादिशन् ॥ यु
धिष्ठिरस्यसुहृदोदर्शयेतिपरंतप ॥ १४ ॥ ततःकुंतीसुतोराजादेवदूतश्चजग्मतुः ॥ सहितौराजशार्दूलयत्रतेपुरुषर्षभाः ॥ १५ ॥ अग्रतोदेवदूतश्चययौराजाचपृ
ष्ठतः ॥ पंथानमशुभंदुर्गंसेवितंपापकर्मभिः ॥ १६ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रवेरितैरितस्ततःपातितैः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ करंभवालुकाःश्वेतसूक्ष्मवालुकाभ्राष्ट्रवालुकाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तमसासंवृतंघोरंकेशशैवलशाद्वलं॥ युक्तंपापकृतांगंधैर्मांसशोणितकर्दमं ॥ १७ ॥ दंशोत्पातकभल्लूकमक्षिकामशकावृतं ॥ इतश्चेतश्चकुणपैःसमंतात्परि
वारितं॥ १८॥ अस्थिकेशसमाकीर्णंकृमिकीटसमाकुलं॥ ज्वलनेनप्रदीप्तेनसमंतात्परिवेष्टितं॥ १९ ॥ अयोमुखैश्चकाकाद्यैर्गृध्रैश्चसमभिद्रुतं ॥ सूचीमुखै
स्तथाप्रेतैर्विंध्यशैलोपमैर्वृतं॥२०॥ मेदोरुधिरयुक्तैश्चच्छिन्नबाहूरुपाणिभिः॥ निकृत्तोदरपादैश्चतत्रतत्रप्रवेरितैः॥२१॥ सतत्कुणपदुर्गंधमशिवंलोमहर्ष
णं॥ जगामराजाधर्मात्मामध्येबहुविचिंतयन्॥ २२॥ ददर्शोष्णोदकैःपूर्णांनदींचापिसुदुर्गमां॥ असिपत्रवनंचैवनिशितंक्षुरसंवृतं॥ २३ ॥ करंभवालुका
स्तप्ताआयसीश्चशिलाःपृथक्॥ लोहकुंभीश्चतैलस्यक्वाथ्यमानाःसमंततः॥ २४॥ कूटशाल्मलिकंचापिदुःस्पर्शंतीक्ष्णकंटकं॥ ददर्शचापिकौंतेयोयातनाः
पापकर्मिणां॥ २५॥ सतंदुर्गंधमालक्ष्यदेवदूतमुवाचह॥ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिममीदृशं॥ २६ ॥ क्वचतेभ्रातरोमह्यंतन्ममाख्यातुमर्हसि॥ देशोयं
कश्चदेवानामेतदिच्छामिवेदितुं॥ २७॥ ससंनिववृतेश्रुत्वाधर्मराजस्यभाषितं ॥ देवदूतोब्रवीच्चैनमेतावद्गमनंतव ॥ २८ ॥ निवर्तितव्योहिमयातथास्म्यु
क्तोदिवौकसैः॥ यदिश्रांतोसिराजेंद्रत्वमथागंतुमर्हसि॥ २९॥ युधिष्ठिरस्तुनिर्विण्णस्तेनगंधेनमूर्छितः॥ निवर्तनेधृतमनाःपर्यावर्ततभारत॥ ३०॥ ससंनि
वृत्तोधर्मात्मादुःखशोकसमाहतः॥ शुश्रावतत्रवदतांदीनावाचःसमंततः॥ ३१॥ भोभोधर्मजराजर्षेपुण्याभिजनपांडव॥ अनुग्रहार्थमस्माकंतिष्ठतावन्मु
हूर्तकं॥ ३२॥ आयातित्वयिदुर्धर्षेवातिपुण्यःसमीरणः॥ तवगंधानुगस्तातयेनास्मान्सुखमागमत्॥ ३३॥ तेवयंपार्थदीर्घस्यकालस्यपुरुषर्षभ॥ सुख
मासादयिष्यामस्त्वांदृष्ट्वाराजसत्तम॥ ३४॥ संतिष्ठस्वमहाबाहोमुहूर्तमपिभारत॥ त्वयितिष्ठतिकौरव्ययातनास्मान्नबाधते॥ ३५॥ एवंबहुविधावाचःकृ
पणावेदनावतां॥ तस्मिन्देशेसशुश्रावसमंताद्वदतांनृप॥ ३६॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वादयावान्दीनभाषिणां॥ अहोकृच्छ्रमितिप्राहतस्थौसचयुधिष्ठिरः॥ ३७॥
सतागिरःपुरस्ताद्वैश्रुतपूर्वाःपुनःपुनः॥ ग्लानानांदुःखितानांचनाभ्यजानतपांडवः॥ ३८॥ अबुध्यमानस्तावाचोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ उवाचकेभवंतोवै
किमर्थमिहतिष्ठथ॥ ३९॥ इत्युक्तास्तेततःसर्वेसमंतादवभाषिरे॥ कर्णोहंभीमसेनोहमर्जुनोहमितिप्रभो॥ ४०॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विममर्शविचारंकृतवान् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ दूनाःखिन्नाः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

नकुलःसहदेवोहंधृष्टद्युम्नोहमित्युत ॥ द्रौपदीद्रौपदेयाश्चइत्येवंतेविचुक्रुशुः ॥ ४१ ॥ तावाचःसतदाश्रुत्वातद्देशसदृशीर्नृप ॥ ततोविमम्रशेराजाकिंत्विदंदैवका
रितं ॥ ४२ ॥ किंतुतत्कलुषंकर्मकृतमेभिर्महात्मभिः ॥ कर्णेनद्रौपदेयैर्वापांचाल्यावासुमध्यया ॥ ४३ ॥ यइमेपापगंधेस्मिन्देशेसंतिसुदारुणे ॥ नाहंजाना
मिसर्वेषांदुष्कृतंपुण्यकर्मणां ॥ ४४ ॥ किंकृत्वाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोराजासुयोधनः ॥ तथाश्रियायुतःपापैःसहसर्वैःपदानुगैः ॥ ४५ ॥ महेंद्रइवलक्ष्मीवानास्ते-
परमपूजितः ॥ कस्येदानींविकारोयंयइमेनरकंगताः ॥ ४६ ॥ सर्वधर्मविदःशूराःसत्यागमपरायणाः ॥ क्षत्रधर्मरताःसंतोयज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ ४७ ॥
किंनुसुप्तोस्मिजागर्मिचेतयामिनचेतये ॥ अहोचित्तविकारोयंस्याद्वामेचित्तविभ्रमः ॥ ४८ ॥ एवंबहुविधंराजाविममर्शयुधिष्ठिरः ॥ दुःखशोकसमाविष्ट
श्चिंताव्याकुलितेंद्रियः ॥ ४९ ॥ क्रोधमाहारयच्चैवतीव्रंधर्मसुतोनृपः ॥ देवांश्चगर्हयामासधर्मंचैवयुधिष्ठिरः ॥ ५० ॥ सतीव्रगंधसंतप्तोदेवदूतमुवाचह ॥ गम्य
तांतत्रयेषांत्वंदूतस्तेषामुपांतिकं ॥ ५१ ॥ नह्यहंतत्रयास्यामिस्थितोस्मीतिनिवेद्यतां ॥ मत्संश्रयादिमेदूनाःसुखिनोभ्रातरोहिमे ॥ ५२ ॥ इत्युक्तःसतदादूतः
पांडुपुत्रेणधीमता ॥ जगामतत्रयत्रास्तेदेवराजःशतक्रतुः ॥ ५३ ॥ निवेदयामासचतद्धर्मराजचिकीर्षितं ॥ यथोक्तंधर्मपुत्रेणसर्वमेवजनाधिप ॥ ५४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरनरकदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच स्थितेमुहूर्तंपार्थेतुधर्मराजे
युधिष्ठिरे ॥ आजग्मुस्तत्रकौरव्यदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ सचविग्रहवान्धर्मोराजानंप्रसमीक्षितुं ॥ तत्राजगामयत्रासौकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ तेषुभा
सुरदेहेषुपुण्याभिजनकर्मसु ॥ समागतेषुदेवेषुव्यगमत्तत्तमोनृप ॥ ३ ॥ नादृश्यंतचतास्तत्रयातनाःपापकर्मिणां ॥ नदीवैतरणीचैवकूटशाल्मलिनासह ॥
॥ ४ ॥ लोहकुंभ्यःशिलाश्चैवनादृश्यंतभयानकाः ॥ विकृतानिशरीराणियानितत्रसमंततः ॥ ५ ॥ ददर्शराजाकौरव्यस्तान्यदृश्यानिचाभवन् ॥ ततोवायुः
सुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः ॥ ६ ॥ ववौदेवसमीपस्थःशीतलोतीवभारत ॥ मरुतःसहशक्रेणवसवश्चाश्विनौसह ॥ ७ ॥ साध्यारुद्रास्तथादित्यायेचान्येपि
दिवौकसः ॥ सर्वेतत्रसमाजग्मुःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ८ ॥ यत्रराजामहातेजाधर्मपुत्रःस्थितोभवत् ॥ ततःशक्रःसुरपतिःश्रियापरमयायुतः ॥ ९ ॥

दीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ स्थितइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ ९० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शत्रूणांस्वर्गोभ्रातॄणांनरकंइतियुधिष्ठिरस्यईर्ष्याविषादावपनयति यइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ हतःकुंजरइतिअश्वत्थामवधेद्रोणउपचीर्णोवंचितः गजवाचीशब्दोमनुष्यपरत्वेनज्ञापितइत्युपचा

युधिष्ठिरमुवाचेदंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोलोकाश्चाप्यक्षयास्तव ॥ १० ॥ एह्येहिपुरुषव्याघ्रकृतमेतावताविभो ॥ सिद्धिःप्राप्तामहाबाहोलो
काश्चाप्यक्षयास्तव ॥ ११ ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यःशृणुचेदंवचोमम ॥ अवश्यंनरकस्तातद्रष्टव्यःसर्वराजभिः ॥ १२ ॥ शुभानामशुभानांचद्वौराशीपुरुषर्षभ ॥ यः
पूर्वंसुकृतंभुंक्तेपश्चान्निरयमेवसः ॥ १३ ॥ पूर्वंनरकभाग्यस्तुपश्चात्स्वर्गमुपैतिसः ॥ भूयिष्ठंपापकर्मायःसपूर्वंस्वर्गमश्नुते ॥ १४ ॥ तेनत्वमेवंगमितोमयाश्रेयो
र्थिनानृप ॥ व्याजेनहित्वयाद्रोणउपचीर्णःसुतंप्रति ॥ १५ ॥ व्याजेनैवततोराजन्दर्शितोनरकस्तव ॥ यथैवत्वंतथाभीमस्तथापार्थोयमौतथा ॥ १६ ॥ द्रौपदी
चतथाकृष्णाव्याजेननरकंगताः ॥ आगच्छनरशार्दूलमुक्तास्तेचैवकल्मषात् ॥ १७ ॥ स्वपक्ष्याश्चैवयेतुभ्यंपार्थिवानिहतारणे ॥ सर्वेस्वर्गमनुप्राप्तास्तान्पश्यभ
रतर्षभ ॥ १८ ॥ कर्णश्चैवमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सगतःपरमांसिद्धिंयदर्थंपरितप्यसे ॥ १९ ॥ तंपश्यपुरुषव्याघ्रमादित्यतनयंविभो ॥ स्वस्थानस्थंम
हाबाहोजहिशोकंनरर्षभ ॥ २० ॥ भ्रातॄंश्चान्यांस्तथापश्यस्वपक्ष्यांश्चैवपार्थिवान् ॥ स्वंस्वंस्थानमनुप्राप्तान्व्येतुतेमानसोज्वरः ॥ २१ ॥ कृच्छ्रंपूर्वंचानुभूयइतःप्र
भृतिकौरव ॥ विहरस्वमयासार्धंगतशोकोनिरामयः ॥ २२ ॥ कर्मणांतातपुण्यानांजितानांतपसास्वयं ॥ दानानांचमहाबाहोफलंप्राप्नुहिपार्थिव ॥ २३ ॥ अ
द्यत्वांदेवगंधर्वादिव्याश्चाप्सरसोदिवि ॥ उपसेवंतुकल्याणंविरजोंबरभूषणाः ॥ २४ ॥ राजसूयजिताँल्लोकानश्वमेधाभिवर्धितान् ॥ प्राप्नुहित्वंमहाबाहोतप
सश्चमहाफलं ॥ २५ ॥ उपर्युपरिराज्ञांहितवलोकायुधिष्ठिर ॥ हरिश्चंद्रसमाःपार्थयेषुत्वंविहरिष्यसि ॥ २६ ॥ मांधातायत्रराजर्षिर्यत्रराजाभगीरथः ॥ दौष्यंति
र्यत्रभरतस्तत्रत्वंविहरिष्यसि ॥ २७ ॥ एषादेवनदीपुण्यापार्थत्रैलोक्यपावनी ॥ आकाशगंगाराजेंद्रतत्राप्लुत्यगमिष्यसि ॥ २८ ॥ अत्रस्नातस्यभावस्तेमानुषोविग
मिष्यति ॥ गतशोकोनिरायासोमुक्तवैरोभविष्यसि ॥ २९ ॥ एवंब्रुवतिदेवेंद्रेकौरवेंद्रंयुधिष्ठिरं ॥ धर्मोविग्रहवान्साक्षादुवाचसुतमात्मनः ॥ ३० ॥ भोभोराज
न्महाप्राज्ञप्रीतोस्मितवपुत्रक ॥ मद्भक्त्यासत्यवाक्यैश्चक्षमयाचदमेनच ॥ ३१ ॥ एषातृतीयाजिज्ञासातवराजन्कृतामया ॥ नशक्यसेचालयितुंस्वभावा
त्पार्थहेतुतः ॥ ३२ ॥ पूर्वंपरीक्षितोहित्वंप्रश्नाद्द्वैतवनेमया ॥ अरणीसहितस्यार्थेतच्चनिस्तीर्णवानसि ॥ ३३ ॥

रच्छलेनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तुभ्यंतव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ असिक्रद्धितान्खड्गबलेनऋद्धिंप्रापितान् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ जिज्ञासापरीक्षा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

स्वर्गाधिरोहणेद्रौपद्यासहसोदर्येषुविनष्टेषुसत्सु श्वरूपधारिणाशुनःकरूपिणा द्रौपद्याइतिपंचमीपाठेतामारभ्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यत्रतेपांडवास्तत्रदेवैःसहयं

॥३॥

सोदर्येषुविनष्टेषुद्रौपद्यातत्रभारत॥ श्वरूपधारिणातत्रपुनस्त्वंमेंपरीक्षितः॥ ३४॥ इदंत्वतीयंभ्रातॄणामर्थेयत्स्थातुमिच्छसिं॥ विशुद्धोसिमहाभागसुखीवि
मतकल्मषः॥ ३५॥ नचतेभ्रातरःपार्थनरकार्हाविशांपते ॥ मायैषादेवराजेनमहेंद्रेणप्रयोजिता ॥ ३६॥ अवश्यंनरकास्तातद्रष्टव्याःसर्वराजभिः॥ ततस्त्व
याप्राप्तमिदंमुहूर्तंदुःखमुत्तमं॥ ३७॥ नसव्यसाचीभीमोवायमौवापुरुषर्षभौ॥ कर्णोवासत्यवाक्शूरोनरकार्हाश्चिरंनृप॥३८॥ नकृष्णाराजपुत्रीचनरकार्हा
कथंचन॥ एह्येहिभरतश्रेष्ठपश्यगंगांत्रिलोकगां॥ ३९॥ एवमुक्तःसराजर्षिस्तवपूर्वपितामहः॥ जगामसहधर्मेणसर्वैश्चत्रिदिवालयैः ॥ ४० ॥ गंगांदेवन
दींपुण्यांपावनीमृषिसंस्तुतां॥ अवगाह्यततोराजातनुंतत्याजमानुषीं॥ ४१ ॥ ततोदिव्यवपुर्भूत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ निर्वैरोगतसंतापोजलेतस्मिन्समा
प्लुतः॥ ४२॥ ततोययौवृतोदेवैःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ धर्मेणसहितोधीमांस्तूयमानोमहर्षिभिः॥ ४३ ॥ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशूराविगतमन्यवः॥ पांडवाधार्त
राष्ट्राश्चस्वानिस्थानानिभेजिरे॥ ४४॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरतनुत्यागेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
ततोयुधिष्ठिरोराजादेवैःसर्षिमरुद्गणैः॥ स्तूयमानोययौतत्रयत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ १ ॥ ददर्शतत्रगोविंदंब्राह्मेणवपुषान्वितं ॥ तेनैवदृष्टपूर्वेणसादृश्येनैवसूचि
तं॥ २॥ दीप्यमानंस्ववपुषादिव्यैरस्त्रैरुपस्थितं॥ चक्रप्रभृतिभिर्घोरैर्दिव्यैःपुरुषविग्रहैः॥ ३ ॥ उपास्यमानंवीरेणफाल्गुनेनसुवर्चसा॥ तथास्वरूपंकौंतेयोद
दर्शमधुसूदनं॥ ४॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौसमुद्वीक्ष्ययुधिष्ठिरं॥ यथावत्प्रतिपेदातेपूजयादेवपूजितौ ॥ ५ ॥ अपरस्मिन्नथोद्देशेकर्णंशस्त्रभृतांवरं॥ द्वादशादि
त्यसहितंददर्शकुरुनंदनः॥ ६॥ अथापरस्मिन्नुद्देशेमरुद्गणवृतंविभुं॥ भीमसेनमथापश्यत्तेनैववपुषान्वितं॥ ७॥ वायोर्मूर्तिमतःपार्श्वेदिव्यमूर्तिसमन्वितं॥
श्रियापरमयायुक्तंसिद्धिंपरमिकांगतं॥८॥ अश्विनोस्तुतथास्थानेदीप्यमानौस्वतेजसा॥ नकुलंसहदेवंचददर्शकुरुनंदनः॥ ९ ॥ तथाददर्शपांचालींकमलो
त्पलमालिनीं॥ वपुषास्वर्गमाक्रम्यतिष्ठंतीमर्कवर्चसं॥ १०॥

यावितिद्वयोःसंबंधः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ ब्राह्मेणब्रह्मणाआराध्येन॥२॥
उपस्थितंसेवितंअस्त्रैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ मानुषंमानुषभावं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः
॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेयोयोयोधोयस्ययस्यदेवस्यांशःसस्वर्गंगत्वास्वस्यस्वस्यांशिनःसान्निध्यंप्रापेत्युक्तं तत्रसंशयः किमेतेअंशाःकांडरुहांणांवृक्षाणामंशाइवपृथक्संसारित्वं·
अखिलंसहसाराजाप्रष्टुमैच्छद्युधिष्ठिरः॥ ततोस्यभगवानिंद्रःकथयामासदेवराट्॥११॥ श्रीरेषाद्रौपदीरूपात्वदर्थेमानुषंगता॥ अयोनिजालोककांतापुण्य
गंधायुधिष्ठिर॥१२॥ रत्यर्थंभवतांह्येषानिर्मिताशूलपाणिना॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभवद्भिश्चोपजीविता॥ १३॥ एतेपंचमहाभागागंधर्वाःपावकप्रभाः॥
द्रौपद्यास्तनयाराजन्युष्माकममितौजसः॥ १४॥ पश्यगंधर्वराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणं॥ एनंचत्वंविजानीहिभ्रातरंपूर्वजंपितुः॥ १५॥ अयंतेपूर्वजोभ्रा
ताकौंतेयःपावकद्युतिः॥ सूतपुत्राग्रजःश्रेष्ठोराधेयइतिविश्रुतः॥ १६॥ आदित्यसहितोयातिपश्यैनंपुरुषर्षभं॥ साध्यानामथदेवानांविश्वेषांमरुतामपि॥
॥ १७॥ गणेषुपश्यराजेंद्रवृष्ण्यंधकमहारथान्॥ सात्यकिप्रमुखान्वीरान्भोजांश्चैवमहाबलान्॥ १८॥ सोमेनसहितंपश्यसौभद्रमपराजितं॥ अभिमन्युंम
हेष्वासंनिशाकरसमद्युतिं॥ १९॥ एषपांडुर्महेष्वासःकुंत्यामाद्याचसंगतः॥ विमानेनसदाभ्येतिपितातवममांतिकं॥ २०॥ वसुभिःसहितंपश्यभीष्मंशां
तनवंनृपं॥ द्रोणंबृहस्पतेःपार्श्वेगुरुमेनंनिशामय॥ २१॥ एतेचान्येमहीपालायोधास्तवचपांडव॥ गंधर्वसहितायांतियक्षपुण्यजनैस्तथा॥ २२॥ गुह्य
कानांगतिंचापिकेचित्प्राप्तानराधिपाः॥ त्यक्त्वादेहंजितःस्वर्गःपुण्यवाग्बुद्धिकर्मभिः॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहण॰द्रौपद्यादिस्वस्वस्थानगम
नेचतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥ ॥ ४॥ ॥ ४॥ जनमेजयउवाच भीष्मद्रोणौमहात्मानौधृतराष्ट्रश्चपार्थिवः॥ विराटद्रुपदौचोभौशंखश्चैवोत्तर
स्तथा॥ १॥ धृष्टकेतुर्जयत्सेनोराजाचैवससत्यजित्॥ दुर्योधनसुताश्चैवशकुनिश्चैवसौबलः॥ २॥ कर्णपुत्राश्चविक्रांताराजाचैवजयद्रथः॥ घटोत्कचादय
श्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः॥ ३॥ येचान्येकीर्तितावीराराजानोदीप्तमूर्तयः॥ स्वर्गेकालंकियंतंतेतस्थुस्तदपिशंसमे॥ ४॥ अहोस्विच्छाश्वतंस्थानंतेषांतत्र
द्वितोत्तम॥ अंतेवाकर्मणांकांतेगतिंप्राप्तानरर्षभाः॥५॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रोच्यमानंद्विजोत्तम॥ तपसाहिप्रदीप्तेनसर्वंत्वमनुपश्यसि॥६॥ सौतिरुवाच
·इत्युक्तःसतुविप्रर्षिरनुज्ञातोमहात्मना॥ व्यासेनतस्यनृपतेराख्यातुमुपचक्रमे॥ ७॥
प्रानाउततेष्वेवांशिषुलीयंते आद्येकर्मजदेहपरंपरायास्तत्त्वज्ञानमंतरेणोच्छेदायोगात्तेषांनित्यसंसारित्वमस्मदादिवत्स्यात् द्वितीयेमानुष्यभावैस्तैःकृतानांकर्मणांनाशापत्तिरितिसंदिहानोजनमेजयःपृच्छति
भीष्मद्रोणाविति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ तेअंतेकांगतिंपुण्यभोगांतेअंशिनासहऐक्यंवासालोक्यंवाशाश्वतंप्राप्नुवंतिउतभूमाववतरंतीतिप्रश्नः॥ ५॥ ६॥ ७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एवंपांडवानांकथांसमाप्यजनमेजयस्ययज्ञेवैशंपायनएतांकथामुक्तवानितिप्रकृतमनुसंदधानःसौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वेत्यादि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ समाज्ञातंमयाश्रुतेन व्यासाज्ञयावैशंपायनेनकीर्तितंच ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विधिज्ञेनदैवज्ञेन अतींद्रियेणइंद्रियाण्यतिक्रांतेन योगबलादेवसर्वदर्शनसिद्धेरित्याह तपसेति भावितात्मनाशोधितचित्तेन ॥ ३७॥ सर्वेषांतृतीयां

दुर्योधनसहायाश्चराक्षसाःपरिकीर्तिताः ॥ प्राप्तास्तेक्रमशोराजन्सर्वलोकाननुत्तमान् ॥ २८ ॥ भवनंचमहेंद्रस्यकुबेरस्यचधीमतः ॥ वरुणस्यतथालोकान्विविशुःपुरुषर्षभाः ॥ २९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंविस्तरेणमहाद्युते ॥ कुरूणांचरितंकृत्स्नंपांडवानांचभारत ॥ ३० ॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वाद्विजश्रेष्ठाः सराजाजनमेजयः ॥ विस्मितोभवदत्यर्थंयज्ञकर्मांतरेष्वथ ॥ ३१ ॥ ततःसमापयामासुःकर्मतत्तस्ययाजकाः ॥ आस्तीकश्चाभवत्प्रीतःपरिमोक्ष्यभुजंगमान् ॥ ३२ ॥ ततोद्विजातीन्सर्वांस्तान्दक्षिणाभिरतोषयत् ॥ पूजिताश्चापितेराज्ञाततोजग्मुर्यथागतं ॥ ३३ ॥ विसर्जयित्वाविप्रांस्तान्राजापिजनमेजयः ॥ ततस्तक्षशिलायाःसपुनरायाद्गजाह्वयं ॥ ३४ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंवैशंपायनकीर्तितं ॥ व्यासाज्ञयासमाज्ञातंसर्पसत्रेनृपस्यहि ॥ ३५ ॥ पुण्योयमितिहासाख्यः पवित्रंचेदमुत्तमं ॥ कृष्णेनमुनिनाविप्रनिर्मितंसत्यवादिना ॥ ३६ ॥ सर्वज्ञेनविधिज्ञेनधर्मज्ञानवतासता ॥ अतींद्रियेणशुचिनातपसाभावितात्मना ॥ ३७ ॥ ऐश्वर्येवर्तताचैवसांख्ययोगवतातथा ॥ नैकतंत्रविबुद्धेनदृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ ३८ ॥ कीर्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनां ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचभूरिद्रविणतेजसां ॥ ३९ ॥ यश्चेदंश्रावयेद्विद्वान्सदापर्वणिपर्वणि ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ४० ॥ कार्ष्णंवेदमिमंसर्वंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानांकोटिस्तस्यविनश्यति ॥ ४१ ॥ यश्चेदंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ॥ अक्षय्यमन्नपानंवैपितृंस्तस्योपतिष्ठते ॥ ४२ ॥ अन्हायदेनःकुरुतेइंद्रियैर्मनसापिवा ॥ महाभारतमाख्यायपश्चात्संध्यांप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ यद्रात्रौकुरुतेपापंब्राह्मणःस्त्रीगणैर्वृतः ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते ॥ ४४ ॥ महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४५ ॥ अष्टादशपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः ॥ वेदाःसांगास्तथैकत्रभारतंचैकतःस्थितं ॥ ४६ ॥ श्रूयतांसिंहनादोयमृषेस्तस्यमहात्मनः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्तुर्वेदमहोदधेः ॥ ४७ ॥ त्रिभिर्वर्षैरिदंपूर्णंकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ अखिलंभारतंचेदंचकारभगवान्मुनिः ॥ ४८ ॥

तानांनिर्मितमित्यनेनान्वयः अन्येषामपिकीर्तिप्रथयतेतिसंबंधः ॥३८॥ ३९ ॥ ब्रह्मभूयायमोक्षायकल्पतेतत्रोक्तसाधनानुष्ठानक्रमेण ॥४०॥४१॥ अंततःनिकटे ॥ ४२ ॥ अन्हेति. महाभारतस्यअल्पमपिपश्चिमायांसंध्यायांपठ्यतेचेद्दिनकृतंपापंनश्यति एवंप्रातःसंध्यायांरात्रिकृतमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निरुक्तंनामनिर्वचनं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ धर्मेचेति चकारचतुष्टयादधर्मादिचतुष्टयमप्यत्रोक्तंहानार्थमितिबोध्यं ॥५०॥५१॥ ५२ ॥ अनागतोऽनागंतुकोनित्यसिद्धइतियावत् एवंविधोयोमोक्षः कैवल्यंतदेवस्वरूपंयस्यसमोक्षः. यद्वामोक्तु मिच्छन् मुचोकर्मकस्यगुणोवेतिसनिगुणोऽभ्यासलोपश्च मुमुक्षुरित्यर्थः लोकहितइतिभावः ॥ ५३ ॥ अन्यांवेदचतुष्टयसंहिताभ्यःपृथग्भूतांतदर्थवर्ती ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ श्रूयतेयेनयःशृणोतीत्य

आकर्ण्यभक्त्यासततंजयाख्यंभारतंमहत् ॥ श्रीश्चकीर्तिस्तथाविद्याभवंतिसहिताःसदा ॥ ४९ ॥ धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तित दन्यत्रयन्नेहास्तिनकुत्रचित् ॥ ५० ॥ जयोनामेतिहासोयंश्रोतव्योमोक्षमिच्छता ॥ ब्राह्मणेनचराज्ञाचगर्भिण्याचैवयोषिता ॥ ५१ ॥ स्वर्गकामोलभेत्स्वर्गं जयकामोलभेज्जयं ॥ गर्भिणीलभतेपुत्रंकन्यांवाबहुभागिनीं ॥ ५२ ॥ अनागतश्चमोक्षश्चकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ संदर्भंभारतस्यास्यकृतवान्धर्मकाम्यया ॥ ॥ ५३ ॥ षष्टिंशतसहस्राणिचकारान्यांससंहितां ॥ त्रिंशच्छतसहस्राणिदेवलोकेप्रतिष्ठितं ॥ ५४ ॥ पित्र्येपंचदशंज्ञेयंयक्षलोकेचतुर्दश ॥ एकंशतसहस्रंतुमा नुषेषुप्रभाषितं ॥ ५५ ॥ नारदोश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ॥ रक्षोयक्षान्शुकोमर्त्यान्वैशंपायनएवतु ॥ ५६ ॥ इतिहासमिमंपुण्यंमहार्थंवेदसंमितं ॥ व्यासोक्तंश्रूयतेयेनकृत्वाब्राह्मणमग्रतः ॥ ५७ ॥ सनरःसर्वकामांश्चकीर्तिंप्राप्येहशौनक ॥ गच्छेत्परमिकांसिद्धिमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ५८ ॥ भारताध्यय नात्पुण्यादपिपादमधीयतः ॥ श्रद्धयापरयाभक्त्याश्राव्यतेचापियेनतु ॥ यइमांसंहितांपुण्यांपुत्रमध्यापयच्छुकं ॥ ५९ ॥ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारशतानि च ॥ संसारेष्वनुभूतानियांतियास्यंतिचापरे ॥ ६० ॥ हर्षस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं ॥ ६१ ॥ ऊर्ध्ववाहुर्विरौम्ये षनचकश्चिच्छृणोतिमे ॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ॥ ६२ ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंत्यजेज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्व नित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ॥ ६३ ॥ इमांभारतसावित्रींप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ सभारतफलंप्राप्यपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६४ ॥ यथासमुद्रोभगवान्यथाहि हिमवान्गिरिः ॥ ख्यातावुभौरत्ननिधीतथाभारतमुच्यते ॥ ६५ ॥

र्थः उभयत्रविभक्तिव्यत्ययआर्षः ॥ ५७ ॥५८॥ भारताध्ययनादितिसार्धश्लोकः यःव्यासःइमांसंहितांशुकंपुत्रंअध्यापयत् तस्यअधीयतोभारताख्यमितिहासंस्मरतः स्मृत्वाचग्रंथरूपेणप्रणयतः भक्त्या परयाश्रद्धयाचव्यासएवपूज्यस्तस्यवाक्यंप्रमाणमेवेत्यास्तिक्यबुद्ध्यायेनपुंसाइदंश्राव्यतेसपुण्यात् पुण्यकरात्अपिपादंश्लोकपादंग्रंथपादंवाभारतस्याध्ययनात्परमिकांसिद्धिंगच्छेदितिपूर्वेणान्वयः व्यासे श्रद्धांबध्वाभारतमध्येतव्यमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ संध्यायांभारतंपठनीयमित्युक्तंतत्रपठनयोग्यंभारतसारसंग्रहंचतुःश्लोकीरूपमाह. मातेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ जरानामाकश्चित्कैवर्तः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अभ्ययुर्मनसाऽस्माभिर्दत्तःशापस्त्वयाक्षंतव्यइति ॥ २३॥ २४ ॥ २५ ॥ किंकरोयमदूतस्तत्तुल्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

वृष्ण्यंधकविनाशायमुसलंघोरमायसं॥ वासुदेवस्यदायादःसांबोयंजनयिष्यति ॥ १९॥ येनयूयंसुदुर्वृत्तानृशंसाजातमन्यवः ॥ उच्छेत्तारःकुलंकृत्स्नमृते
रामजनार्दनौ॥ २० ॥ समुद्रंयास्यतिश्रीमांस्त्यक्त्वादेहंहलायुधः ॥ जराकृष्णंमहात्मानंशयानंभुविभेत्स्यति ॥ २१ ॥ इत्यब्रुवंततेराजन्प्रलब्धास्तैर्दुरात्मभिः ॥
मुनयःक्रोधरक्ताक्षाःसमीक्ष्याथपरस्परं ॥ २२ ॥ तथोक्त्वामुनयस्तेतुततःकेशवमभ्ययुः ॥ अथाब्रवीत्तदावृष्णीन्श्रुत्वैवंमधुसूदनः ॥ २३ ॥ अंतज्ञोमतिमां
स्तस्यभवितव्यंतथेतितान् ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःप्रविवेशपुरंतदा ॥ २४ ॥ कृतांतमन्यथानैच्छत्कर्तुंसजगतःप्रभुः ॥ श्वोभूतेथततःसांबोमुसलंतदसूतवै ॥
॥ २५ ॥ येनवृष्ण्यंधककुलेपुरुषाभस्मसात्कृताः॥ वृष्ण्यंधकविनाशायकिंकरप्रतिमंमहत् ॥ २६॥ असूतशापजंघोरंतच्चराज्ञेन्यवेदयन्॥ विषण्णरूपस्तद्राजा
सूक्ष्मंचूर्णमकारयत् ॥ २७ ॥ तच्चूर्णंसागरेचापिप्राक्षिपन्पुरुषान्नृप॥ अघोषयंश्चनगरेवचनादाहुकस्यते ॥ २८ ॥ जनार्दनस्यरामस्यबभ्रोश्चैवमहात्मनः ॥
अद्यप्रभृतिसर्वेषुवृष्ण्यंधककुलेष्विह ॥ २९॥ सुरासवोनकर्तव्यःसर्वैर्नगरवासिभिः ॥ यश्चनोविदितंकुर्यात्पेयंकश्चिन्नरःक्वचित् ॥ ३० ॥ जीवन्सशूलमारोहे
त्स्वयंकृत्वासबांधवः ॥ ततोराजभयात्सर्वेनियमंचक्रिरेतदा ॥ नराःशासनमाज्ञायरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिमुसलो
त्पत्तौप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एवंप्रयतमानानांवृष्णीनामंधकैःसह ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांपरिचक्राम
नित्यशः ॥ १ ॥ करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ गृहाण्यावेक्ष्यवृष्णीनांनादृश्यतक्वचित्क्वचित् ॥ २ ॥ तमघ्नंतमहेष्वासाःशरैःशतसहस्रशः ॥ नचाश
क्यतवेद्धुंससर्वभूतात्ययस्तदा ॥ ३ ॥ उत्पेदिरेमहावातादारुणाश्चदिनेदिने॥ वृष्ण्यंधकविनाशायबहवोलोमहर्षणाः ॥४॥ विवृद्धमूषिकारथ्याविभिन्नमणि
कास्तथा ॥ केशानखाश्चसुप्तानामद्यंतेमूषिकैर्निशि ॥ ५ ॥ चीचीकूचीतिवाशंतिसारिकावृष्णिवेश्मसु ॥ नोपशाम्यतिशब्दश्चसदिवारात्रमेवहि ॥ ६ ॥ अन्व
कुर्वन्नुलूकानांसारसाविरुतंतथा ॥ अजाःशिवानांविरुतमन्वकुर्वतभारत ॥ ७॥

स्वयंकृत्वास्वयंकर्ता ॥ ३१ ॥ इतिभारतेमौसलप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति कालःकपोतोलूकादिरूपेण ॥ १ ॥ सएवक
चित्करालादिरूपोऽदृश्यत कचिन्न आवेक्ष्यपरिकामन्निितिशेषः ॥ २ ॥ सर्वभूतानांअत्ययोनाशोयस्मात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ मणिकामृत्पात्राणि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेस्वर्गारोहणपर्वणिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कार्ष्णंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ॥ इदंभारतमाख्यानंयःपठेत्सुसमाहितः ॥ सगच्छेत्परमांसिद्धिमितिमेनास्तिसंशयः ॥ ६६ ॥ द्वैपायनोष्ठपुटनिः
सृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ६७ ॥ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिवि
प्रायवेदविदुषेसुबहुश्रुताय ॥ पुण्यांचभारतकथांसततंशृणोतितुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयास
क्यांस्वर्गारोहणपर्वणिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंस्वर्गारोहणपर्व ॥ इतिमहाभारतंसमाप्तं ॥ ॥ ७ ॥

जनमेजयउवाच भगवन्केनविधिनाश्रोतव्यंभारतंबुधैः ॥ फलंकिंकेचदेवाश्चपूज्यावैपारणेष्विह ॥ १ ॥ देयंसमाप्तेभगवन्किंचपर्वणिपर्वणि ॥ वाचकः
कीदृशश्चात्रएष्टव्यस्तद्ब्रवीहिमे ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच शृणुराजन्विधिमिमंफलंयच्चापिभारतात् ॥ श्रुताद्भवतिराजेंद्रयत्त्वंमामनुपृच्छसि ॥ ३ ॥ दिवि
देवामहीपालक्रीडार्थमवनिंगताः ॥ कृत्वाकार्यमिदंचैवततश्चदिवमागताः ॥ ४ ॥ हंतयत्तेप्रवक्ष्यामितच्छृणुष्वसमाहितः ॥ ऋषीणांदेवतानांचसंभवंवसु
धातले ॥ ५ ॥ अत्ररुद्रास्तथासाध्याविश्वेदेवाश्चशाश्वताः ॥ आदित्याश्चाश्विनौदेवौलोकपालामहर्षयः ॥ ६ ॥ गुह्यकाश्चसगंधर्वानागाविद्याधरास्तथा ॥
सिद्धाधर्मःस्वयंभूश्चमुनिःकात्यायनोवरः ॥ ७ ॥ गिरयःसागरानद्यस्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ ग्रहाःसंवत्सराश्चैवअयनान्यृतवस्तथा ॥ ८ ॥ स्थावरंजंगमंचैव
जगत्सर्वंसुरासुरं ॥ भारतेभरतश्रेष्ठएकस्थमिहदृश्यते ॥ ९ ॥ तेषांश्रुत्वाप्रतिष्ठानंनामकर्मानुकीर्तनात् ॥ कृत्वापिपातकंघोरंसद्योमुच्येतमानवः ॥ १० ॥ इति
हासमिमंश्रुत्वायथावदनुपूर्वशः ॥ संयतात्माशुचिर्भूत्वापारंगत्वाचभारते ॥ ११ ॥ तेषांश्राद्धानिदेयानिश्रुत्वाभारतभारतं ॥ ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्याभक्त्या
चभरतर्षभ ॥ १२ ॥ महादानानिदेयानिरत्नानिविविधानिच ॥ गावःकांस्योपदोहाश्चकन्याश्चैवस्वलंकृताः ॥ १३ ॥ सर्वकामगुणोपेतायानानिविविधानिच ॥
भवनानिविचित्राणिभूमिर्वासांसिकांचनं ॥ १४ ॥ वाहनानिचदेयानिहयामत्ताश्चवारणाः ॥ शयनंशिबिकाश्चैवस्यंदनाश्चस्वलंकृताः ॥ १५ ॥ यद्य
द्गृहेवरंकिंचिद्यद्यदस्तिमहद्वसु ॥ तत्तद्देयंद्विजातिभ्यआत्मादाराश्चसूनवः ॥ १६ ॥

भगवन्नित्यादिःफलाध्यायोव्यासेनहरिवंशांतेउक्तः अत्रश्रोतृप्ररोचनार्थमुक्तइतिज्ञेयं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

श्रद्धयापरयायुक्तंक्रमशस्तस्यपारगः॥शक्तितःसुमनाहृष्टःशुश्रूषुरविकल्पकः॥१७॥ सत्यार्जवरतोदांतःशुचिःशौचसमन्वितः॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोयथा
सिध्यतितच्छृणु॥ १८॥ शुचिःशीलान्विताचारःशुक्लवासाजितेंद्रियः॥ संस्कृतःसर्वशास्त्रज्ञःश्रद्दधानोनसूयकः॥ १९॥ रूपवान्सुभगोदांतःसत्यवादीजितें
द्रियः॥ दानमानगृहीतश्चकार्योभवतिवाचकः ॥२०॥ अविलंबमनायस्तमद्रुतंधीरमूर्जितं॥ असंसक्ताक्षरपदंस्वरभावसमन्वितं ॥ २१ ॥ त्रिषष्टिवर्णसंयुक्त
मष्टस्थानसमीरितं॥ वाचयेद्वाचकःस्वस्थःस्वासीनःसुसमाहितः॥ २२ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ २३ ॥
ईदृशाद्वाचकाद्राजन्श्रुत्वाभारतभारतं॥ नियमस्थःशुचिःश्रोताशृण्वन्सफलमश्नुते ॥ २४ ॥ पारणंप्रथमंप्राप्यद्विजान्कामैश्चतर्पयन्॥ आग्निष्टोमस्ययज्ञ
स्यफलंवैलभतेनरः ॥ २५ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णविमानंलभतेमहत्॥ प्रहृष्टःसतुदेवैश्चदिवंयातिसमाहितः ॥ २६ ॥ द्वितीयंपारणंप्राप्यसोतिरात्रफलंल
भेत्॥ सर्वरत्नमयंदिव्यंविमानमधिरोहति॥२७॥दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधविभूषितः॥ दिव्यांगदधरोनित्यंदेवलोकेमहीयते॥ २८॥ तृतीयंपारणंप्राप्य
द्वादशाहफलंलभेत् ॥ वसत्यमरसंकाशोवर्षाण्ययुतशोदिवि ॥ २९ ॥ चतुर्थेवाजपेयस्यपंचमेद्विगुणंफलं ॥ उदितादित्यसंकाशंज्वलंतमनलोपमं॥ ३०॥
विमानंविबुधैःसार्धमारुह्यदिविगच्छति ॥ वर्षायुतानिभवनेशक्रस्यदिविमोदते ॥ ३० ॥ षष्ठेद्विगुणमस्तीतिसप्तमेत्रिगुणंफलं॥ कैलासशिखराकारंवैदूर्य
मणिवेदिकं॥ ३२ ॥ परिक्षिप्तंचबहुधामणिविद्रुमभूषितं॥ विमानंसमधिष्ठायकामगंसाप्सरोगणं ॥ ३३॥ सर्वाँल्लोकान्विचरतेद्वितीयइवभास्करः ॥ अष्ट
मेराजसूयस्यपारणेलभतेफलं॥ ३४॥ चंद्रोदयनिभंरम्यंविमानमधिरोहति॥ चंद्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तंमनोजवैः ॥ ३५ ॥ सेव्यमानोवरस्त्रीणांचंद्रात्कां
ततरैर्मुखैः॥ मेखलानांनिनादेननूपुराणांचनिःस्वनैः ॥ ३६॥ अंकेपरमनारीणांसुखसुप्तोविबुध्यते॥ नवमेक्रतुराजस्यवाजिमेधस्यभारत॥ ३७॥ कांचन
स्तंभनिर्यूहवैदूर्यकृतवेदिकं ॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैःसर्वतोवृतं ॥ ३८ ॥ सेवितंचाप्सरःसंघैर्गंधर्वैर्दिविचारिभिः॥ विमानंसमधिष्ठायश्रियापरमया
ज्वलन्॥ ३९ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यचंदनरूषितः ॥ मोदतेदैवतैःसार्धंदिविदेवइवापरः ॥ ४० ॥ दशमंपारणंप्राप्यद्विजातीनभिवंद्यच ॥ किंकिणी
जालनिर्घोषपताकाध्वजशोभितं॥ ४१ ॥ रत्नवेदिकसंबाधंवैदूर्यमणितोरणं॥ हेमजालपरिक्षिप्तंप्रवालवलभीमुखं॥ ४२॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

गंधर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्चशोभितं ॥ विमानंसुकृतावासंसुखेनैवोपपद्यते ॥ ४३ ॥ मुकुटेनाग्निवर्णेनजांबूनदविभूषिणा ॥ दिव्यचंदनदिग्धांगोदिव्य
माल्यविभूषितः ॥ ४४ ॥ दिव्यान्लोकान्विचरतिदिव्यैर्भोगैःसमन्वितः ॥ विबुधानांप्रसादेनश्रियापरमयायुतः ॥ ४५ ॥ अथवर्षगणानेवंस्वर्गलोकेमहीय
ते ॥ ततोगंधर्वसहितःसहस्राण्येकविंशतिं ॥ ४६ ॥ पुरंदरपुरेरम्येशक्रेणसहमोदते ॥ दिव्ययानविमानेषुलोकेषुविविधेषुच ॥ ४७ ॥ दिव्यनारीगणाकीर्णो
निवसत्यमरोयथा ॥ ततःसूर्यस्यभवनेचंद्रस्यभवनेतथा ॥ ४८ ॥ शिवस्यभवनेराजन्विष्णोर्यातिसलोकतां ॥ एवमेतन्महाराजनात्रकार्याविचारणा ॥
॥ ४९ ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यमेवमाहगुरुर्मम ॥ वाचकस्यतुदातव्यंमनसायद्यदिच्छति ॥ ५० ॥ हस्त्यश्वरथयानानिवाहनानिविशेषतः ॥ कटकेकुंडलेचैवब्र
ह्मसूत्रंतथापरं ॥ ५१ ॥ वस्त्रंचैवविचित्रंचगंधंचैवविशेषतः ॥ देववत्पूजयेत्तंतुविष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामियानिदेयानिभारते ॥ वाच्य
मानेतुविप्रेभ्योराजन्पर्वणिपर्वणि ॥ ५३ ॥ जातिंदेशंचसत्यंचमाहात्म्यंभरतर्षभ ॥ धर्मवृत्तिंचविज्ञायक्षत्रियाणांनराधिप ॥ ५४ ॥ स्वस्तिवाच्यद्विजानादौ
ततःकार्येप्रवर्तिते ॥ समाप्तेपर्वणिततःस्वशक्त्यापूजयेद्विजान् ॥ ५५ ॥ आदौतुवाचकंचैववस्त्रगंधसमन्वितं ॥ विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमं ॥ ५६ ॥
ततोमूलफलप्रायंपायसंमधुसर्पिषा ॥ आस्तीकेभोजयेद्राजन्दद्याच्चैवगुडौदनं ॥ ५७ ॥ अपूपैश्चैवपूपैश्चमोदकैश्चसमन्वितं ॥ सभापर्वणिराजेंद्रहविष्यं
भोजयेद्द्विजान् ॥ ५८ ॥ आरण्यकेमूलफलैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ अरणीपर्वचासाद्यजलकुंभान्प्रदापयेत् ॥ ५९ ॥ तर्पणानिचमुख्यानिवन्यमूलफलानि
च ॥ सर्वकामगुणोपेतंविप्रेभ्योन्नंप्रदापयेत् ॥ ६० ॥ विराटपर्वणितथावासांसिविविधानिच ॥ उद्योगेभरतश्रेष्ठसर्वकामगुणान्वितं ॥ ६१ ॥ भोजनंभोजयेद्वि
प्रान्गंधमाल्यैरलंकृतान् ॥ भीष्मपर्वणिराजेंद्रदत्वायानमनुत्तमं ॥ ६२ ॥ ततःसर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतं ॥ द्रोणपर्वणिविप्रेभ्योभोजनंपरमार्चितं ॥
॥ ६३ ॥ शराश्चदेयाराजेंद्रचापान्यसिवरास्तथा ॥ कर्णपर्वण्यपितथाभोजनंसार्वकामिकं ॥ ६४ ॥ विप्रेभ्यःसंस्कृतंसम्यग्दद्यात्संयतमानसः ॥ शल्यपर्वणि
राजेंद्रमोदकैःसगुडौदनैः ॥ ६५ ॥ अपूपैस्तर्पणैश्चैवसर्वमन्नंप्रदापयेत् ॥ गदापर्वण्यपितथामुद्गमिश्रंप्रदापयेत् ॥ ६६ ॥ स्त्रीपर्वणितथारत्नैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्त
मान् ॥ घृतौदनंपुरस्ताच्चऐषीकेदापयेत्पुनः ॥ ६७ ॥

ततः सर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतं ॥ शांतिपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्विजान् ॥ ६८ ॥ आश्वमेधिकमासाद्यभोजनंसार्वकामिकं ॥ तथाश्रमनिवासेतुह
विष्यंभोजयेद्विजान् ॥ ६९ ॥ मौसलेसार्वगुणिकंगंधमाल्यानुलेपनं ॥ महाप्रास्थानिकेतद्वत्सर्वकामगुणान्वितं ॥ ७० ॥ स्वर्गपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्वि
जान् ॥ हरिवंशसमाप्तौतुसहस्रंभोजयेद्विजान् ॥ ७१ ॥ गामेकांनिष्कसंयुक्तांब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ तदर्धेनापिदातव्यादरिद्रेणापिपार्थिव ॥ ७२ ॥ प्रतिपर्व
समाप्तौतुपुस्तकंवैविचक्षणः ॥ सुवर्णेनचसंयुक्तंवाचकायनिवेदयेत् ॥ ७३ ॥ हरिवंशेपर्वणिचपायसंतत्रभोजयेत् ॥ पारणेपारणेराजन्यथावद्भरतर्षभ ॥
॥ ७४ ॥ समाप्यसर्वाःप्रयतःसंहिताःशास्त्रकोविदः ॥ शुभेदेशेनिवेश्याथक्षौमवस्त्राभिसंवृताः ॥ ७५ ॥ शुक्लांबरधरःस्रग्वीशुचिर्भूत्वास्वलंकृतः ॥ अर्चयेतयथा
न्यायंगंधमाल्यैःपृथक्पृथक् ॥ ७६ ॥ संहितापुस्तकान्राजन्प्रयतःसुसमाहितः ॥ भक्ष्यैर्माल्यैश्चपेयैश्चकामैश्चविविधैःशुभैः ॥ ७७ ॥ हिरण्यंचसुवर्णंचदक्षिणा
मथदापयेत् ॥ सर्वत्रत्रिपलंस्वर्णंदातव्यंप्रयतात्मना ॥ ७८ ॥ तदर्धंपादशेषंवावित्तशाठ्यविवर्जितं ॥ यद्यदेवात्मनोभीष्टंतत्तद्देयंद्विजातये ॥ ७९ ॥ सर्वथातो
षयेद्भक्त्यावाचकंगुरुमात्मनः ॥ देवताःकीर्तयेत्सर्वानरनारायणौतथा ॥ ८० ॥ ततोगंधैश्चमाल्यैश्चस्वलंकृत्यद्विजोत्तमान् ॥ तर्पयेद्विविधैःकामैर्दानैश्चोच्चाव
चैस्तथा ॥ ८१ ॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्नुयाच्चक्रतुफलंतथापर्वणिपर्वणि ॥ ८२ ॥ वाचकोभरतश्रेष्ठव्यक्ताक्षरपदस्वरः ॥ भविष्यंश्रा
वयेद्विद्वान्भारतंभरतर्षभ ॥ ८३ ॥ भुक्तवत्सुद्विजेंद्रेषुयथावत्संप्रदापयेत् ॥ वाचकंभरतश्रेष्ठभोजयित्वास्वलंकृतं ॥ ८४ ॥ वाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्त
मा ॥ ब्राह्मणेषुतुतुष्टेषुप्रसन्नाःसर्वदेवताः ॥ ८५ ॥ ततोहिवरणंकार्यंद्विजानांभरतर्षभ ॥ सर्वकामैर्यथान्यायंसाधुभिश्चपृथग्विधैः ॥ ८६ ॥ इत्येषविधिरुद्दि
ष्टोमयातेद्विपदांवर ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ८७ ॥ भारतश्रवणेराजन्पारणेचनृपोत्तम ॥ सदायत्नवताभाव्यंश्रेयस्तुपरमिच्छता ॥ ८८ ॥
भारतंशृणुयान्नित्यंभारतंपरिकीर्तयेत् ॥ भारतंभवनेयस्यतस्यहस्तगतोजयः ॥ ८९ ॥ भारतंपरमंपुण्यंभारतेविविधाःकथाः ॥ भारतंसेव्यतेदेवैर्भारतंपरमं
पदं ॥ ९० ॥ भारतंसर्वशास्त्राणामुत्तमंभरतर्षभ ॥ भारतात्प्राप्यतेमोक्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमितत् ॥ ९१ ॥ महाभारतमाख्यानंक्षितिंगांचसरस्वतीं ॥ ब्राह्मणान्के
शवंचैवकीर्तयन्नावसीदति ॥ ९२ ॥ वेदेरामायणेपुण्येभारतेभरतर्षभ ॥ आदौचांतेचमध्येचहरिःसर्वत्रगीयते ॥ ९३ ॥

यत्रविष्णुकथादिव्याःश्रुतयश्चसनातनाः ॥ तच्छ्रोतव्यंमनुष्येणपरंपदमिहेच्छता ॥ ९४ ॥ एतत्पवित्रंपरममेतद्धर्मनिदर्शनं ॥ एतत्सर्वगुणोपेतंश्रोतव्यंभूतिमिच्छता ॥ ९५ ॥ कायिकंवाचिकंचैवमनसासमुपार्जितं ॥ तत्सर्वंनाशमायातितमःसूर्योदयेयथा ॥ ९६ ॥ अष्टादशपुराणानांश्रवणाद्यत्फलंभवेत् ॥ तत्फलंसमवाप्नोतिवैष्णवोनात्रसंशयः ॥ ९७ ॥ स्त्रियश्चपुरुषाश्चैववैष्णवंपदमाप्नुयुः ॥ स्त्रीभिश्चपुत्रकामाभिःश्रोतव्यंवैष्णवंयशः ॥ ९८ ॥ दक्षिणाचात्रदेयावैनिष्कपंचसुवर्णकं ॥ वाचकाययथाशक्त्यायथोक्तंफलमिच्छता ॥ ९९ ॥ स्वर्णशृंगींचकपिलांसवत्सांवस्त्रसंवृतां ॥ वाचकायचदद्याद्धिआत्मनःश्रेयइच्छता ॥ १०० ॥ अलंकारंप्रदद्याच्चपाण्योर्वैभरतर्षभ ॥ कर्णस्याभरणंदद्याद्धनंचैवविशेषतः ॥ १ ॥ भूमिदानंसमादद्याद्वाचकायनराधिप ॥ भूमिदानसमंदानंनभूतंनभविष्यति ॥ २ ॥ शृणोतिश्रावयेद्वापिसततंचैवयोनरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोवैष्णवंपदमाप्नुयात् ॥ ३ ॥ पितॄनुद्धरतेसर्वानेकादशसमुद्भवान् ॥ आत्मानंससुतंचैवस्त्रियंचभरतर्षभ ॥ ४ ॥ दशांशश्चैवहोमोपिकर्तव्योत्रनराधिप ॥ इदंमयातवाग्रेचप्रोक्तंसर्वंनरर्षभ ॥ १०५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांहरिवंशोक्तभारतश्रवणविधावध्यायः ॥ ॥ शुभंभवतु ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वसमाप्तं ॥

अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं

श्रीगजाननंवंदे ॥ ॥ संसारार्णवमग्नजीवनिवहत्राणार्द्दत्तारकब्रह्मानंदसरस्वतीगुरुपदाब्जैकावलंबालिना ॥ गोदावाकटवर्तिनासिकनिवास्याराधितत्र्यक्षपच्छ्रीनारायणसूनुनोदरभुवालक्ष्म्याःसुशीलस्त्रजः ॥ १ ॥ आत्मारामसमाख्यकेननिपुणंखाडिल्करोपाभिधेनेदानींतनपुस्तकानिसुबहून्यालोच्यसंशोधितं ॥ एतद्भारतपुस्तकंपृथुबलोपाख्यस्यकृष्णाभिधस्याथोगुर्जररामचंद्रकृतिनोविद्वद्गणेशस्यच ॥ २ ॥ तर्टेइत्युपनामकस्यचमहादेवस्यधर्माधिकारीत्याख्यातपदस्यबापुविदुषोमोघेपदांकस्यच ॥ विद्वत्खेडकरोपनामविलसत्तात्याभिधेयस्यचज्योतिर्विन्महदादिदेवसुधियःसाहाय्यमालंब्यच ॥ ३ ॥

स्निग्धस्यविश्वपरनाथपदाभिधस्यनारायणांगजनुषोगुणबंधुरस्य ॥ सद्वृत्ततुष्टनृपदत्तसुरम्यरावसाहेबसद्बिरुदमंडलिकोपनाम्नः ॥

॥ ४ ॥ भिषक्तमस्यप्रथितस्यभाऊदाजीतिनाम्नागुणशालिनोपि ॥ लोकान्समस्तानुपकर्तुमेतद्वाङ्मुद्रितुंसाह्यमभूदुदारं ॥ ५ ॥

श्रीमद्रमारमणपादसरोजनिष्ठस्वांतोतुलंरचितवान्गणपत्यभिख्यः ॥ कृष्णांगजःसकललोकहितायमुद्रायंत्रालयंसुमतिरत्रहितत्तनूजः ॥ ६ ॥

कान्वाह्वयोरुचिरभारतपुस्तकंसन्मुद्राक्षरैर्विशदमांकतमोहमय्यां ॥ न्यूनाधिकंकिमपिचेदिहतत्सुधीभिःक्षंतव्यमेवगुणदर्शनदत्तदृग्भिः ॥ ७ ॥

पंचाष्टसप्तेंदुमितेरुधिरोद्गारिनामनि ॥ शाकेश्रीवैक्रमेनंदकुनंदेंदुमितेतथा ॥ ८ ॥ रामषड्वस्विंदुमितेसंवदिस्वीपदांकिते ॥ सितेषदिक्तिथावेतदंकनंपूर्णतामगात् ॥ ९ ॥

॥ इदंस्वर्गारोहणपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं ॥ शकाब्दाः १७८५ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणपर्व समाप्तम् ॥